Székely Nemzeti Múzeum
Délkeleti Intézet

Muzeul Național Secuiesc
Institutul de Sud-Est

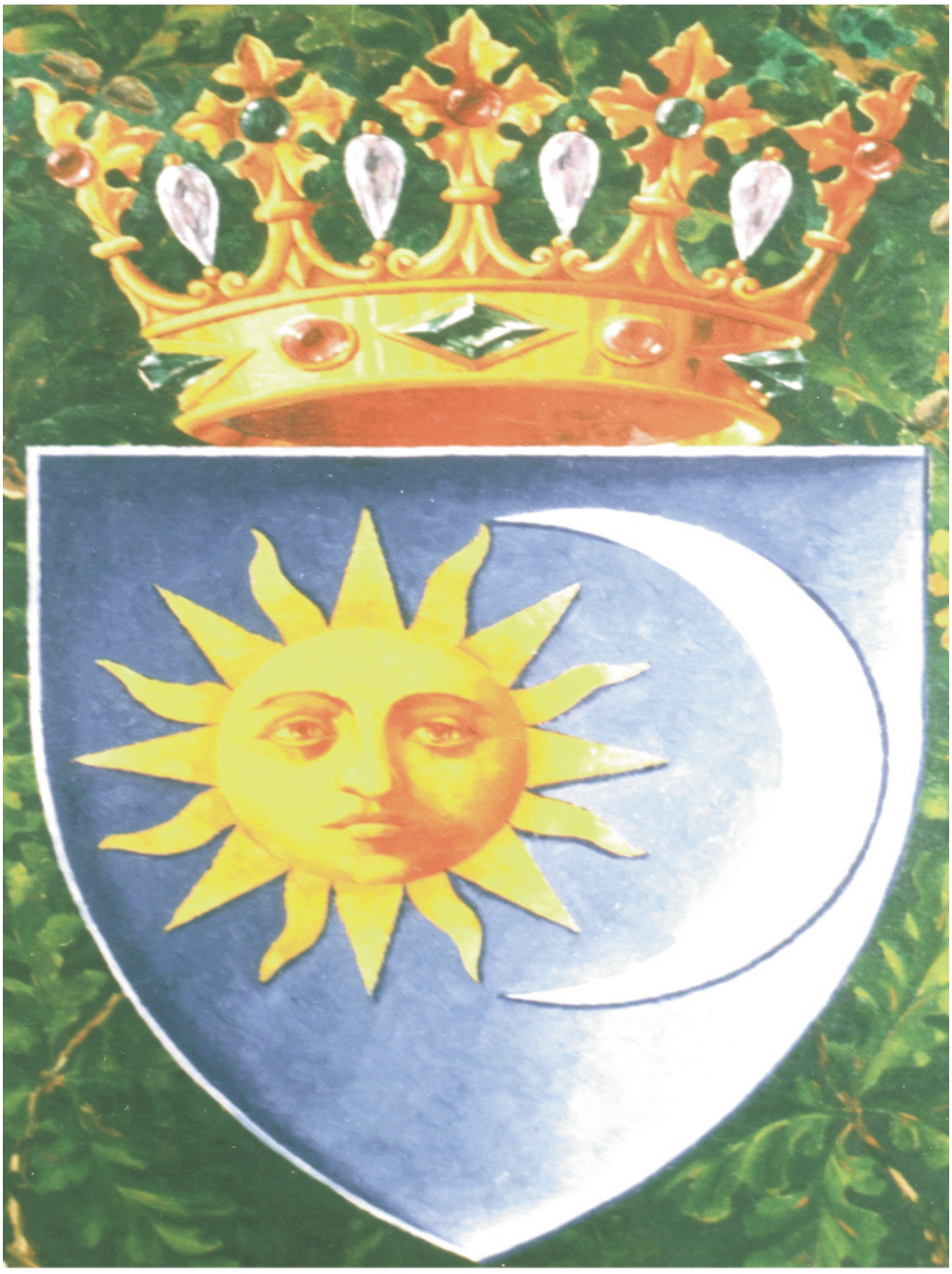

ACTA 2006

www.sznm.ro / www.cimec.ro

ELSŐ KÖTET – VOLUMUL ÎNTÂI

TERMÉSZETTUDOMÁNY – ŞTIINŢELE NATURII

BOÉR Hunor, MALLÁSZ József természettudományos munkássága és a dévai múzeum 11
BOÉR, Hunor, Activitatea de naturalist a lui Iosif MALLÁSZ şi muzeul de la Deva (Rezumat) 16
BOÉR, Hunor, József MALLÁSZ and the Museum of Déva (Deva, Romania) (Abstract) 16

PAPUCS András, BOÉR Hunor, TÖRÖK Zoltán és a Székely Nemzeti Múzeum (1933–1950) 17
PAPUCS, András; BOÉR, Hunor, Zoltán TÖRÖK şi Muzeul Naţional Secuiesc (1933–1950) (Rezumat) 35
PAPUCS András; BOÉR, Hunor, Zoltán TÖRÖK and the Székely National Museum (1933–1950) (Abstract) 35

GHIURCA, Virgil, Un aspect morfologic nemaiîntâlnit la chihlimbarul de la Bozioru (Judeţul Buzău, România) 37
GHIURCA, Virgil, Egy korábban ismeretlen forma a Bozioru (Buzău megye, Románia) melletti borostyánkőnél (Kivonat) 41
GHIURCA, Virgil, Un aspect morphologique non rencontré aux ambres de Bozioru (dép. Buzău – Roumanie) (Résumé) 41

GHIURCA, Virgil, Resurse şi perspective de interes gemologic din judeţul Bacău 42
GHIURCA, Virgil, Bákó megyei (Románia) gemológiai tartalékok és kilátások (Kivonat) 54
GHIURCA, Virgil, Ressources et perspectives d'intêret gemmologique dans le département de Bacău (Roumanie) (Résumé) 54

PÁL-FÁM Ferenc, BENEDEK Lajos, Nagygombák a Szent Anna-tó környékéről 55
PÁL-FÁM, Ferenc; BENEDEK, Lajos, Macromicete din zona Lacului Sf. Ana (Rezumat) 57
PÁL-FÁM, Ferenc; BENEDEK, Lajos, Macrofungi from the Surroundings of Lake Szent Anna (Abstract) 57

PÁL-FÁM Ferenc, Adatok a Baróti-hegység nagygombáinak ismeretéhez 61
PÁL-FÁM, Ferenc, Date privind cunoaşterea macromicetelor din Munţii Baraolt (Rezumat) 68
PÁL-FÁM, Ferenc, Contribution to the Knowledge of Macrofungi of the Baróti Mountains (Munţii Baraolt, România) (Abstract) 68

BALÁZS Enikő, MÁTHÉ István, SIMÓ Gabriella, A fehér fagyöngy *(Viscum album)* elterjedésének vizsgálata a kolozsvári botanikus kertben 69
BALÁZS, Enikő; MÁTHÉ, István; SIMÓ, Gabriella, Studiu privind distribuţia populaţiei de vâsc *(Viscum album)* în grădina botanică din Cluj-Napoca (Rezumat) 73
BALÁZS, Enikő; MÁTHÉ, István; SIMÓ, Gabriella, Study of the Distribution of *Viscum album* from the Botanical Garden, Kolozsvár (Cluj-Napoca, Romania) (Abstract) 73

OROSZ András, Adatok a Vargyas-szoros kabócafaunájának (Homoptera: Auchenorrhyncha) ismeretéhez 77
OROSZ, András, Date asupra faunei de cicadine (Homoptera: Auchenorrhyncha) din zona Defileului Vârghişului (Rezumat) 80
OROSZ, András, Data to the Cicads (Homoptera: Auchenorrhyncha) of the Vargyas (Vârghiş) Gorge and its Environs (Abstract) 80

MÁTHÉ István, TÓTHMÉRÉSZ Béla, BIRÓ Vince, BUCS Szilárd, BOKOR Lázár, A szelterszi (Hargita megye) Vargyas-völgy egy montán bükkösének futóbogár-faunája (Coleoptera: Carabidae) 81
MÁTHÉ, István; TÓTHMÉRÉSZ, Béla; BIRÓ, Vince; BUCS, Szilárd; BOKOR, Lázár, Fauna de Carabide (Coleoptera) a unui făget montan din Valea Vârghişului (zona Selters, j. Harghita) (Rezumat) 86
MÁTHÉ, István; TÓTHMÉRÉSZ, Béla; BIRÓ, Vince; BUCS, Szilárd; BOKOR, Lázár, Carabids of a Beech Forest in the Vargyas Valley (Selters, Harghita County), Romania (Abstract) 86

BALOG Adalbert, Ragadozó és parazitoid holyvafajok (Coleoptera: Staphylinidae) táplálékpreferenciája és predációs aktivitása agrár-ökoszisztémákban 91
BALOG, Adalbert, Date privind nutriţia şi activitatea de prădător a unor specii prădătoare sau parazite de Staphylinidae (Coleoptera) din ecosistemele agrare (Rezumat) 99
BALOG, Adalbert, Data Concerning the Nutrition and the Predator Activity of some Species of Rove Beetles (Coleoptera: Staphylinidae) in Agro-Ecosystems (Abstract) 100

KOCS Irén, Adatok a Csókás–Veczer (Erősd, Kovászna megye) természetvédelmi terület ormányosalkatú bogárfaunájához 103
KOCS, Irén, Date privind fauna de gărgăriţe a Rezervaţiei Naturale Csókás–Veczer (Ariuşd, j. Covasna) (Rezumat) 108
KOCS, Irén, Data Concerning the Curculionoid Fauna of the Csókás–Veczer Natural Reservation (Covasna County, Romania) (Abstract) 108

www.szmi.ro / www.cimec.ro

VIZAUER Tibor-Csaba, Adatok a Székelyföld nappalilepke-faunájának ismeretéhez 109
VIZAUER, Tibor-Csaba, Date privid fauna de fluturi diurni din zona Secuimii (Rezumat) 116
VIZAUER, Tibor-Csaba, Data Concerning the Butterflies from Székelyföld (Abstract) 116

URÁK István, Az Olt vízgyűjtő medencéjének felső szakaszán előforduló pókok (Arachnida: Araneae) faunisztikai és ökológiai vizsgálata 117
URÁK, Tibor, Studiul faunistic şi ecologic al păianjenilor (Arachnida: Araneae) din bazinul superior al Oltului (Rezumat) 124
URÁK, Tibor, Faunistical and Ecological Study of the Spiders (Arachnida: Araneae) in the Upper Basin of the River Olt (Romania) (Abstract) 125

HARTEL Tibor, A kétéltűek pusztulása: pár újabb hipotézis összegzése 139
HARTEL, Tibor, Dispariţia amfibienilor: ipoteze noi (Rezumat) 152
HARTEL, Tibor, The Decline of Amphibians: some New Hypothesis (Abstract) 152

HARTEL, Tibor, Date despre activitatea în timpul reproducerii la tritonul comun *(Triturus vulgaris)* în două băltoace temporare din Valea Târnavei Mari 153
HARTEL Tibor, Adatok a közönséges gőte *(Triturus vulgaris)* viselkedéséről párzás idején a Nagy-Küküllő völgyében (Kivonat) 157
HARTEL, Tibor, Data Concerning the Activity of the *Triturus vulgaris* in Nagy-Küküllő (Târnava Mare) Valley During the Reproduction (Abstract) 157

SZÉKELY, Viorica, Catalogul sistematic al colecţiei de păsări al Muzeului HAÁZ Rezső din Odorheiu Secuiesc 161
SZÉKELY, Viorica, A székelyudvarhelyi HAÁZ Rezső Múzeum madárgyűjteménye (Kivonat) 170
SZÉKELY, Viorica, Le catalogue systématique de la collection d'oiseaux du Musée HAÁZ Rezső d'Odorheiu Secuiesc (Székelyudvarhely), Roumanie (Résumé) 170
SZÉKELY, Viorica, The Collection of Birds of the HAÁZ Rezső Museum in Székelyudvarhely (Odorheiu Secuiesc, Romania) (Abstract) 171

GYÖRGY Károly, A Kovászna megyei fehér gólya (*Ciconia ciconia* L.) állomány számlálási adatai 1997-ben 173
GYÖRGY, Károly, Recensământul berzei albe (*Ciconia ciconia* L.) din 1997 în judeţul Covasna (Rezumat) 175
GYÖRGY, Károly, The White Stork (*Ciconia ciconia* L.) Census Realized in Covasna County (Romania, Year 1997) (Abstract) ... 175

BARTI Levente, VARGA Ágnes, A torjai Büdös-hegy gázasbarlangjainak, mofettáinak denevéráldozatai (1999–2002) 181
BARTI, Levente; VARGA, Ágnes, Fauna de chiroptere din Muntele Puciosu (Mţii Ciomad–Puciosu, jud. Covasna) (Rezumat) .. 186
BARTI, Levente; VARGA, Ágnes, The Bat-victims Caused by Carbon-dioxide Intoxication in some Caves in the Transylvanian Part of the Eastern Carpathians (Especially in Büdös-hegy/Ciomad–Puciosu Mountains, Covasna County) (Abstract) 186

BARTI Levente, Az állkapcsi lyuk (Foramen mentale) helyzete mint kiegészítő határozóbélyeg a *Neomys* fajok (Mammalia, Insectivora Soricidae) biztosabb elkülönítésére 191
BARTI, Levente, Rolul poziţiei foramenului mental în determinarea speciilor *Neomys* (Mammalia, Insectivora Soricidae) (Rezumat) 193
BARTI, Levente, The Position of Foramen Mentale, an Additional Diagnostic Character between the *Neomys* Species (Mammalia, Insectivora Soricidae) (Abstract) 193

MÁSODIK KÖTET – VOLUMUL AL DOILEA

RÉGÉSZET, TÖRTÉNELEM – ARHEOLOGIE, ISTORIE

SZTÁNCSUJ Sándor József, A GASPARETZ-jelentés. Adatok az erősdi lelőhely kutatástörténetéhez 11
SZTÁNCSUJ, Sándor József, Raportul GASPARETZ. Date privind istoria cercetării sitului preistoric Ariuşd (Despre publicare) 24
SZTÁNCSUJ, Sándor József, The GASPARETZ Report. Data Concerning the History of the Research of the Erősd (Ariuşd) Settlement (About the publishing) 24

DÉNES István, EMŐDI János, Két bronztárgy a Vargyas-völgyi ORBÁN Balázs-barlangból 27
DÉNES, István; EMŐDI, János, Două piese de bronz din peştera ORBÁN Balázs din Cheile Vârghişului (Rezumat) 28
DÉNES, István; EMŐDI, János, Two Bronze Pieces Found in the ORBÁN Balázs Cave

www.szmi.ro / www.eimec.ro

EMŐDI János, Bronzleletek a homoródalmási ORBÁN Balázs-barlangból 31
EMŐDI, János, Două depozite de bronzuri din peştera ORBÁN Balázs din Cheile Vârghişului (Peştera Mare de la Mereşti) (Rezumat) 38
EMŐDI, János, Bronze Finds from the ORBÁN Balázs Cave (Mereşti, Harghita County) (Abstract) 39

MÉDER Lóránt László, Hallstatt-kori kerámia Kézdipolyán-Kőhát lelőhelyről. 49
MÉDER, Lóránt László, Ceramica hallstattiană de la Poian-Kőhát (j. Covasna) (Rezumat) 53
MÉDER, Lóránt László, Hallstatt Pottery from the Settlement of Kézdipolyán-Kőhát (Poian, Covasna County) (Abstract) 54

ASZTALOS, István, Aspecte ale cercetării sistemului defensiv roman din sud-estul Transilvaniei. Castrul roman de la Boroşneu Mare şi garnizoana lui. 65
ASZTALOS István, Délkelet-Erdély római határvédelmének aspektusai. A nagyborosnyói katonai tábor és helyőrsége (Kivonat) 70
ASZTALOS, István, The Roman Castrum of Boroşneu Mare (Nagyborosnyó), Covasna County and its Garrison (Abstract) 70

GÁLL, Erwin, Contribuţii la datarea variantei unui tip de inel digital 71
GÁLL Ervin, Adalékok egy gyűrűtípus variánsának koradatolásához (Rezumat) 75
GÁLL, Erwin, Contributions Concerning the Dating of a Type of Ring (Abstract) 75

DÉNES István, Székelyföldi töltésvonulatok 2. 79
DÉNES, István, Valuri medievale în Secuime 2 (Rezumat) 82
DÉNES, István, Middle Age's Vallums in Székelyföld 2 (Abstract) 82

BORDI, Zs. Loránd, Az íj és számszeríj Erdélyben a magyar honfoglalástól Mohácsig 91
BORDI, Zs. Loránd, Arcul şi arbaleta în Transilvania de la Descălecatul maghiar până la bătălia de la Mohács (Rezumat) 97
BORDI, Zs. Loránd, Bow and Crossbow in Transylvania from the Hungarian Conquest until Mohács (Abstract) 97

B. GARDA Dezső, A székelység autonóm intézményei a 19. század első feléig 103
B. GARDA, Dezső, Instituţii autonome secuieşti până la jumătatea sec. al XIX-lea (Rezumat) 111
B. GARDA, Dezső, Autonomous Székely Institutions till the Middle of the 19th Century (Abstract) 111

COROI Artur, A torjai nemzetőrcsapatok 1848–1849-ben 113
COROI, Artur, Gărzile naţionale din Turia de la 1848–1849 (Rezumat) 136
COROI, Artur, The National Guard in Torja in 1848–1849 (Abstract) 136

CSEREY Zoltán, Háromszék gazdasági fejlődése a 19. század második felében és a 20. század első éveiben 137
CSEREY, Zoltán, Dezvoltarea economică în Treiscaune în a doua jumătate a sec. al XIX-lea şi în primii ani ai sec. al XX-lea (Rezumat) 145
CSEREY, Zoltán, Economic Development in Háromszék in the Second Half of the 19th Century and the First Years of the 20th Century (Abstract) 145

PAPUCS András, Háromszéki iparvasutak térképeken, különös tekintettel a kommandói erdei vasútra 147
PAPUCS, András, Linii de căi ferate industriale din Treiscaune (Rezumat) 149
PAPUCS, András, Works Railways on the Maps Representing Háromszék (Covasna County) (Abstract) 149

KOLUMBÁN Zsolt, BALÁS Ernő (1875–1949) 1. 163
KOLUMBÁN, Zsolt, Ernő BALÁS (1875–1949) 1 (Rezumat) 185
KOLUMBÁN, Zsolt, Ernő BALÁS (1875–1949) 1. (Abstract) 185

IN MEMORIAM

ZATHURECZKY Emília (1823–1905) 189
Emília ZATHURECZKY (1823–1905) (Rezumat) 191
Emília ZATHURECZKY (1823–1905) (Abstract) 191

NAGY Géza (1855–1912) 193
Géza NAGY (1855–1915) (Rezumat) 198
Géza NAGY (1855–1915) (Abstract) 198

BARABÁS Samu (1855–1940) 199
Samu BARABÁS (1855–1940) (Rezumat) 201
Samu BARABÁS (1855–1940) (Abstract) 201

www.szmi.ro / www.cimec.ro

DOMANOVSZKY Sándor (1877–1955) és a *Magyar Művelődéstörténet* 203
Sándor DOMANOVSZKY (1877–1955) şi *Istoria Culturii Maghiare* (Rezumat) 210
Sándor DOMANOVSZKY (1877–1955) and his *Hungarian Cultural History* (Abstract) 210

MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET – ISTORIA CULTURII

CSÁKI Árpád, „Híres verscsináló” SZONDA Tamás gúnyverse Háromszék és Barcaság falvairól, 1675 213
CSÁKI, Árpád, Pascvilul lui Tamás SZONDA despre satele din Treiscaune
şi despre cele maghiare din Ţara Bârsei, din 1675 (Rezumat) 222
CSÁKI, Árpád, Tamás SZONDA’s Pasquil about the Villages of the Székely Seat *Háromszék*
and about the Hungarian Villages of *Brassó District* in 1675 (Abstract) 222

COROI Artur, Adalékok Délkelet-Erdély 17–18. századi művelődéstörténetéhez 223
COROI, Artur, Date privind istoria culturii din Transilvania în secolele XVII–XVIII (Rezumat) 235
COROI, Artur, Data Concerning the History of the Culture in Transylvania in the 17th–18th Centuries (Abstract) 235

BARABÁS Hajnalka, Önedények az egykori Kézdi Református Egyházmegye egyházközségeiben 237
BARABÁS, Hajnalka, Vase din cositor în inventarul parohiilor din fosta Eparhie Reformată Kézdi (Rezumat) 266
BARABÁS, Hajnalka, Tin Pottery in the Inventory of the Former CALVINist Decanal District Kézdi (Abstract) 266

BARTHA Katalin Ágnes, A Székely Nemzeti Múzeum kalendáriumai,
avagy a kalendáriumi bejegyzés műfaja 279
BARTHA, Katalin Ágnes, Calendarele vechi din Muzeul Naţional Secuiesc
sau genul literar al notiţelor din calendare (Rezumat) 284
BARTHA, Katalin Ágnes, Old Calendars in the Székely National Museum
or the Literary Genre of the Notes in the Calendars (Abstract) 284

BERÉNYI Zsuzsanna Ágnes, Adatok a brassói „A Három Oszlophoz” című páholyról 285
BERÉNYI, Zsuzsanna Ágnes, Date privind loja „Către cele trei coloane” a francmasonilor braşoveni (Rezumat) 288
BERÉNYI, Zsuzsanna Ágnes, Data Concerning the Masonic Lodge „To the Three Columns”
in Brassó (Braşov, Romania) (Abstract) 288

BOÉR Hunor, Királyhágóntúli múzeumok és tudományos könyvtárak állami támogatása
a Millenniumtól az első világháború végéig 289
BOÉR, Hunor, Sprijin şi subvenţie centrală a muzeelor şi bibliotecilor ştiinţifice din Transilvania, 1897–1918 (Rezumat) 301
BOÉR, Hunor, The Central Aid and Subsidy of the Transylvanian Museums and Scientific Libraries, 1897–1918 (Abstract) 301

CSÁKI Árpád, Adatok a székely összeírások 1945 előtti kutatástörténetéhez 303
CSÁKI, Árpád, Date privind istoricul cercetării conscripţiilor secuieşti înainte de 1945 (Rezumat) 311
CSÁKI, Árpád, Data Concerning to Research-History of the Székely Conscriptions and Censuses until 1945 (Abstract) 311

BOÉR Hunor, Két világháború közti romániai útirajzok a magyar művelődéstörténetben 313
BOÉR, Hunor, Călătorii literare interbelice în România în istoria culturii maghiare (Rezumat) 324
BOÉR, Hunor, Interwar Romanian Travelogues in the Hungarian Cultural History (Abstract) 324

HARMADIK KÖTET – VOLUMUL AL TREILEA

NÉPRAJZ – ETNOGRAFIE

ALBERT Ernő, Gonosz nyelv nagy tüzet gyújthat 11
ALBERT, Ernő, Date privind culpa limbii, respectiv gloaba răscumpărării limbii (Rezumat) 16
ALBERT, Ernő, Data to the History of Language Offence (Abstract) 16

SZŐCSné GAZDA Enikő, Adatok Kovászna történeti néprajzához 17
SZŐCSné GAZDA, Enikő, Date privind etnografia istorică a oraşului Covasna (Rezumat) 28
SZŐCSné GAZDA, Enikő, Data Concerning the Historical Etnography of the Town Kovászna (Covasna, Romania) (Abstract) .. 28

SZŐCSné GAZDA Enikő, Feltorjai jobbágylakások berendezése a 19. század elején 29
SZŐCSné GAZDA, Enikő, Inventarul unor locuinţe de iobagi la începutul sec. al XIX-lea
la Turia de Sus (Turia, j. Covasna) (Rezumat) 34
SZŐCSné GAZDA, Enikő, The Fitting out of Serf-homes in Feltorja at the Beginning of the 19th Century (Abstract) 34

www.szmit.ro / www.cimec.ro

DEMETER Éva, Adalékok az árapataki varrottas történetéhez 35
DEMETER, Éva, Contribuţii la istoria broderiei de Araci (Rezumat) 42
DEMETER, Éva, Contribution to History of Spread of *Embroidery from Árapatak* (Abstract) 42
BOÉR Imre, Magyarhermány és a Székely Nemzeti Múzeum 43
BOÉR, Imre, Muzeul Naţional Secuiesc şi Herculian (Magyarhermány), j. Covasna (Rezumat) 51
BOÉR, Imre, Magyarhermány (Herculian, Covasna County) and the Székely National Museum (Abstract) 51
N. SZABÓ MAGDOLNA, Szalmakalap egykor és ma. Adatok a Székelyföld szalmafeldolgozó háziiparához 53
N. SZABÓ, MAGDOLNA, Pălăria de paie în trecut şi azi. Date privind industria casnică de prelucrare de paie (Rezumat) 69
N. SZABÓ, MAGDOLNA, Straw-hat Once and Now. Data Concerning to a Cottage-industry (Abstract) 69
KINDA István, A szocialista éra és a posztkommunista jelen modernizációs változatai. Cófalva 1986–2006 73
KINDA, István, Variante de modernizare în era socialistă şi în prezentul postcomunist.
Ţufalău (j. Covasna), 1986–2006 (Rezumat) 85
KINDA, István, Modernization Variants in the Socialist Era and the Post-communist Present.
Cófalva (Ţufalău, Covasna County), 1986–2006 (Abstract) 85
OZSVÁTH Gábor Dániel, Ezredvég – az erdélyi hagyományos malmok alkonya? Kutatástörténeti áttekintés 89
OZSVÁTH, Gábor Dániel, Sfârşit de mileniu – amurgul morilor tradiţionale din Transilvania? (Rezumat) 104
OZSVÁTH, Gábor Dániel, Turn of the Millennium or the Evening of the Traditional Mills in Transylvania (Abstract) 104
FEJÉR Miklós, Zabola élő és történelmi helynevei 105
FEJÉR, Miklós, Toponimia comunei Zăbala (Rezumat) 145
FEJÉR, Miklós, The Toponymy of Zabola (Zăbala, Covasna County) (Abstract) 145
IMREH Lajos, Sepsikőröspatak földrajzi nevei 149
IMREH, Lajos, Toponimia Văii Crişului (Sepsikőröspatak), jud. Covasna (Rezumat) 161
IMREH, Lajos, The Toponymy of Sepsikőröspatak (Valea Crişului, Covasna County) (Abstract) 161
BOÉR Imre, Magyarhermány helynevei és azokhoz kötődő élmények a két világháború között 163
BOÉR, Imre, Toponimia localităţii Herculian (j. Covasna) şi amintiri din perioada interbelică (Rezumat) 181
BOÉR, Imre, Place-names of Magyarhermány (Herculian, Covasna county) and Remembrances
in the Interwar Period (Abstract) 181

www.szim.ro / www.cimec.ro

ACTA (SICULICA) 2006
A Székely Nemzeti Múzeum és a Délkeleti Intézet
Évkönyve

Sepsiszentgyörgy

Az évkönyv a negyven példányban megjelent
ACTA (SICULICA) 2003/1,
valamint a csak interneten megjelent
ACTA SICULICA 2005/1–2
javított anyagát, illetve az
ALUTA XXVI
tanulmányait tartalmazza

Felelős szerkesztő VARGHA Mihály

Szerkesztette és gondozta BOÉR Hunor
Az első kötet társszerkesztője BARTI Levente
ALUTA-anyagokat szervezett
SZŐCSné GAZDA Enikő és MÉDER Lóránt László
Angol kivonatokat ellenőrzött-fordított
JANOVITS Enikő, SZALÓ Réka és VASS Lilla
A francia kivonatokat ellenőrizte DOBRA Judit

Az évkönyvsorozatot grafikailag megtervezte
ÜTŐ Gusztáv

Tördelőszerkesztő
BOTOS Kamélia és VARGHA Ildikó

T3 Kiadó – Sepsiszentgyörgy
Felelős kiadó TULIT Ilona

SZÉKELY NEMZETI MÚZEUM

DÉLKELETI INTÉZET

KOVÁCS Sándornak
köszönettel és szeretettel

© T3 Kiadó, 2006
© Délkeleti Intézet, 2006
© Székely Nemzeti Múzeum, 2006
© Az egyes dolgozatok szerzői, 2006

ISSN-1224-7901

A Nemes Székely Nemzet
borítólapunkon szereplő címere
KEÖPECZI SEBESTYÉN József munkája
(1943)

www.szmm.ro / www.cimec.ro

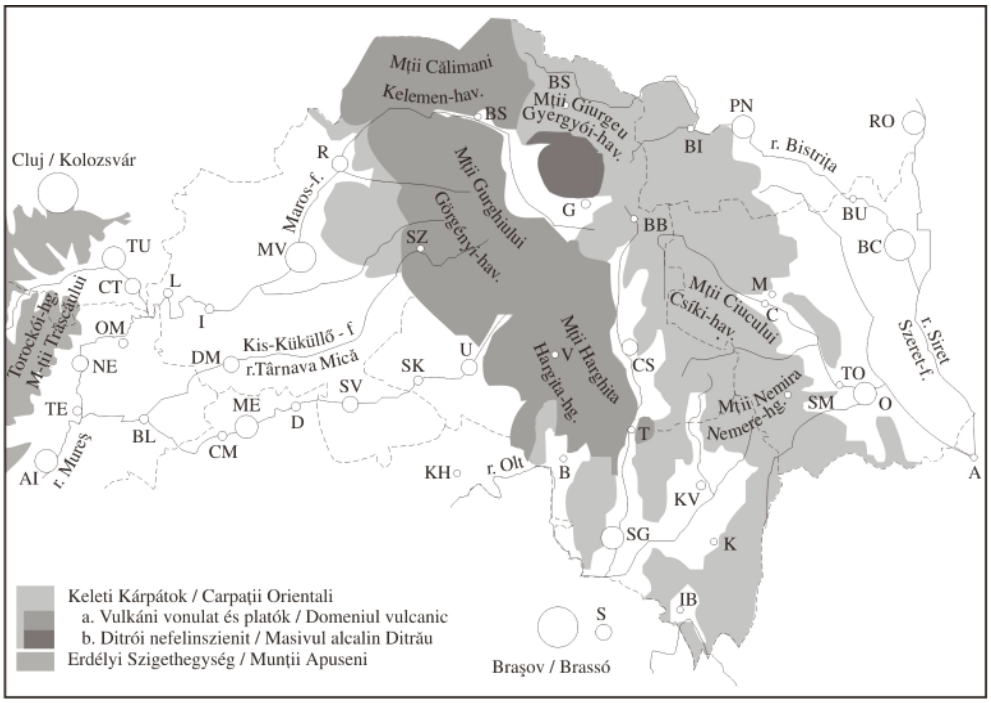

Harta regiunii noastre, cu specificarea principalelor masive muntoase şi unități structurale / Régiónk térképe, a tárgyalt főbb hegyvonulatok és szerkezeti egységek feltüntetésével

Prescurtările utilizate pentru oraşe / A városok nevének rövidítése: A – Adjud, AI – Alba Iulia/Gyulafehérvár, B – Baraolt/Barót, BB – Bălan/Balánbánya, BI – Bicaz, BL – Blaj/Balázsfalva, BC – Bacău/Bakó, BS – Borsec/Borszék, BU – Buhuşi, C – Comăneşti, CM – Copşa Mică/Kiskapus, CS – Miercurea-Ciuc/Csíkszereda, CT – Câmpia Turzii/Aranyosgyéres, D – Dumbrăveni/Erzsébetváros, DM – Târnăveni/Dicsőszentmárton, O – Oneşti (Gheorghe Gheorghiu-Dej), H – Topliţa/Maroshévíz, I – Iernut/Radnót, IB – Întorsura Buzăului/Bodzaforduló, K – Covasna/Kovászna, KV – Tg. Secuiesc/Kézdivásárhely, L – Luduş/Marosludas, KH – Rupea/Kőhalom (Reps), M – Moineşti, ME – Mediaş/Medgyes (Mediasch), MV – Tg. Mureş/Marosvásárhely, NE – Aiud/Nagyenyed, OM – Ocna Mureş/Marosújvár, PN – Piatra Neamţ, R – Reghin/Szászrégen (Reen), RO – Roman, S – Săcele/Szecsele, SZ – Sovata/Szováta, SG – Sf. Gheorghe/Sepsiszentgyörgy, SK – Cristuru Secuiesc/Székelykeresztúr, SM – Slănic-Moldova, SV – Sighişoara/Segesvár (Schässburg), T – Tuşnad-Băi/Tusnádfürdő, TE – Teiuş/Tövis, TO – Tg. Ocna, TU – Turda/Torda, U – Odorheiu Secuiesc/Székelyudvarhely, V – Vlăhiţa/Szentegyháza

TERMÉSZETTUDOMÁNY – ŞTIINŢELE NATURII

ACTA 2006

www.szr.ro / www.cimec.ro

BOÉR Hunor

MALLÁSZ József természettudományos munkássága és a dévai múzeum

(Kivonat)
MALLÁSZ Józsefet (sz. Szászváros, 1875) 1913-ban választja dévai múzeuma igazgatójává a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat. Ebben az évben a Társulat neve is Történelmi, Régészeti és Természettudományi Társulatra változik, tükrözve azt, hogy az utolsó időszakban természettudományos tevékenységük kerül előtérbe. 1918 után a múzeum Hunyad megye tulajdonába kerül, de az igazgató folytathatja munkáját. Felújítja régi kapcsolatait, illetve rendkívül jó újakat alakít ki, többek között neves román, magyar, német, romániai és magyarországi stb. szakemberekkel. *A Hunyad Megyei Múzeum Közleményei* (1925–28), a Társulat régi *Évkönyvei*nek (1882–1914) folytatása figyelemreméltó tudományos tevékenységet mutat be, egyebek mellett a botanika, zoológia, őslénytan, barlangászat tárgyköréből. Ha MALLÁSZ alakját elfelejtik is 1934 után, munkája biztos alapokat teremt a dévai természettudományos muzeológiai tevékenység újrakezdéséhez, 1969-től.

1.

A Kárpát-medence területén az első világháborúval, majd az 1918–20-as politikai változásokkal számos természettudományos jellegű szakmai program is törést szenved, intézmények számolódnak fel vagy alakulnak át, szakemberek lesznek a zavaros kor áldozatai, szakmai kapcsolatok szűnnek meg.

Az újrakezdés Magyarországon sem könnyű. DUDICH Endre a Természettudományi Társulat Állattani Szakosztályának 1927. nov. 4-i budapesti ülésén próbálja ennek programját alapozni.[1] A kutatásszervezéssel, mondja, már a világháború előtt gondok voltak, MÉHELY Lajos erre már 1914-ben figyelmeztetett. Felhívja a figyelmet arra, hogy az utódállamokban már rendkívül intenzív kutatás folyik, részben francia és svájci segítséggel. A magyarországi kutatást egyelőre nem is terjesztené ki az utódállami területekre, a magyarországi elegendő munkát ad. Mégis, szükséges volna egyes kutatókat programszerűen odaküldeni, meghatározott terület vagy állatcsoport kutatására, mert „faunánk állatföldrajzi viszonyainak megértéséhez okvetlenül szükséges, hogy a környező országok faunáját, főleg délkelet és kelet felé ismerjük és tekintetbe vegyük". Mindenképpen szükséges az ottani szakirodalom ismerete, nyilvántartása, ismertetése. Irodalomhoz, összehasonlító anyaghoz pedig főleg úgy lehet jutni, ha személyes kapcsolatok épülnek ki.

Magyarországon a vesztes kisállam lehetőségei korlátozottak, az utódállamokban más gondokkal szembesülnek. Mind a többségi szakma, mind pedig a kisebbségbe került magyar szakemberek új kezdetek vagy újrakezdések részesei. Ahogy DUDICH Endre is jelzi, a magyaroktól átvett vagy újonnan létrehozott többségi intézmények nem annyira a legyőzöttek együttműködését keresik, mint inkább közvetlenül Nyugat-Európa felé tájékozódnak. Ez olykor a korábbi szakmai örökség elveszítésével jár, másrészt új, pozitív hozadékai vannak: a román természettudományos muzeológiának külföldön is jó híre volt, Grigore ANTIPÁtól a német kollégák is tanulnak, az Antarktisz-kutató Emil RACOVIȚĂ pedig a barlangbiológia megalapítója. A Kárpátokon túli román szakma irányába, érthetően, nemcsak az erdélyi új román intézmények próbálnak nyitani, de a romániai, kisebbségbe került magyarok is. Az ő helyzetüket azonban az súlyosbítja, hogy, majd minden intézményük elvesztése mellett, a kolozsvári tudományegyetem Szegedre telepítésével szakembereik nagy többsége elhagyja Erdélyt. Sajátos

* *Acta (Siculica)* 2006/1,T3, Sf. Gheorghe, Sporturilor 8A, RO-520085
** Sf. Gheorghe, N. IORGA 12, Bl. 22C/2, RO-520089, boerh@freemail.hu

www.szmi.ro www.cimec.ro

módon, a nagypolitikai változásokat az erdélyi szász tudományosság szenvedi meg a legkevésbé, jól kiépített kisebbségi intézményei védelmében. A nagymúltú nagyszebeni Erdélyi Természettudományos Egyesület folyóirata[2] az impériumváltás után is megjelenik, közöl benne több Erdélyben maradt magyar szakember is: a botanikus NYÁRÁDY ERAZMUS Gyula, a rovartanos ZILAHY KISS Endre, a lepkész DIÓSZEGHY László, az ornitológus DOBAY László. Ők különben a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum intézményi bázisán próbálnak majd szerveződni.

Egy kevésbé ismert, nem minden tanulság nélküli példa azt mutatja, hogy ahol a politikai változások kevésbé éleztek ki nemzeti alapú ellentéteket, ott békésebb, menedékes átmenetre is volt lehetőség, és a szakmai élet megőrizhette folytonosságát. Ilyen helyzet alakult ki az egyik legrégibb erdélyi múzeumban, Déván, ahol a korábban is döntően román többségű Hunyad megyében a helyi román politikai vezetés értékelte az ottmaradt magyar szakember tevékenységét és nyitottságát, és biztosította a szakmai munka folyamatosságát.

2.

A dévai múzeumot a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat alapította, 1880-ban. Múzeumi gyűjteményeik fejlődése felemás volt, de a jelentős feldolgozó munkának és társulati életnek köszönhetően 1882–1914 között 22 évkönyvet jelentethettek meg. A korábbi szórványos természettudományos publikáció[3] az első világháború előtt élénkül meg, főleg az ekkor még dévai tanár, későbbi jeles paleontológus, címzetes múzeumigazgató GAÁL István közöl és szemlézik rendszeresen a dévai múzeumi periodikában. Ő veti fel választmányi tagként 1912-ben, utolsó dévai évében, hogy a társulat neve is tükrözze az alapszabályok előírta természettudományos kutatást, mert az utóbbi években épp ez volt az eredményesebb. Ugyanekkor, az 1912–13-as társulati gyűléseken kerül előtérbe MALLÁSZ József személye.

MALLÁSZ József 1875-ben született, Szászvároson,[4] szakmai indulását barátjáról és munkatársáról, a mohakutató PÉTERFI Mártonról írott nekrológjából ismerhetjük meg.[5] A dévai múzeumigazgató TÉGLÁS Gábor ajánlja be Budapestre KLEMENT Róberthez és CSIKI Ernőhöz, és *Az Erdélyi Múzeum-Egylet Orvos- és Természettudományi Szakosztályának Értesítőjé*ben közöl először, 1898-ban. 1896-ban PÉTERFIvel és a jeles szász botanikus Joseph BARTH-tal gyűjtenek a Páring-hegységben. 1896–1903-ban MALLÁSZ Nagyszebenben, Egerben, Budapesten dolgozik, ekkor hazatér Dévára, és újra PÉTERFIvel kutatnak együtt. 1904-ben közös BUGÁT-díjban részesülnek.

MALLÁSZ most, 1912–13-ban dévai állami pénzügyi számvizsgáló, de folytatja tudományos munkáját. A tompai–Piski-telepi pályaudvarról miocén rovar-, hal- és növénykövületeket jelent be, barlangkutatásairól tart beszámolót. 1913-ban múzeumigazgatónak választják, és a társulat névváltoztatását is elfogadják: a név Hunyadmegyei Történelmi, Régészeti és Természettudományi Társulatra változik.

1913-as természettudományos híreik: Rövid időre választmányi tag lesz az akkor hátszegi orvos KÖNTZEI Gerő, aki később a Székely Nemzeti Múzeum kutatóútjainak rovartanos szervezője. 1914-re barlangkutatást terveznek KADIČ Ottokárral. MALLÁSZ kifogásolja a dévai várhegy beültetését, illetve irtását, féltve az ottani európai hírű flórát. Az aradi kultúrpalota felavatásán memorandumot ad át SZALAY Imrének, a múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelő-helyettesének: ebben államsegélyt kér többek között barlangi ősembermaradványok, havasi flóra- és fauna, valamint barlangi recens fauna kutatására, madárvonulások adatgyűjtésére, madár-, hüllő- és emlős-adatgyűjtés megkezdésére. Felajánlják, hogy a típuspéldányok a Magyar Nemzeti Múzeum állattári osztályába kerülnek. Csiga-, rák-, őshüllő-, ősemlősmaradványok esetében a Földtani Intézet és a kolozsvári egyetem figyelmét hívnák fel mindig, folytatnák a tompai rovarkövületek kutatását, összegyűjtenék az erdélyi érchegység és főleg a nagyági és aranyi hegyek terméselemeit, ásványait, a megye kőzeteit.[6]

www.szmi.ro

3.

Az alapszabályok 1913-as módosítását a háború előtt nem marad idejük jóváhagyatni. 1921-ben, egy újabb módosításra már a román hatóságok fognak rábólintani. A társulati vagyon a megye tulajdonába megy át, de nem elidegeníthető, MALLÁSZt pedig a megyefőnök prefektus már 1920. november 22-én kinevezi igazgatónak.[7] A román tudományosságnak kulcsfontosságú az intézmény, elsősorban régészeti szempontból, a megye területén található dák és római emlékek okán, és távlati fejlesztésükre történik megegyezés.[8] Átmenetileg a Iaşi-i egyetemről segítik ki, majd számottevő állami segélyt kap, bár ez 1928-ra már jelentéktelenre csökken, és elsősorban kolozsvári szakemberek, köztük az Erdélyben maradt magyarok is, jelentős feltárásokba kezdenek.[9] MALLÁSZ olyan, magyar fülnek is jól ismert politikusok támogatását nyeri meg, mint Octavian GOGA vagy a MALLÁSZt később is segítő Petru GROZA. Utóbbi 1922 végén a Társulatnak is elnöke, és az átmenet békés, a legitimitásra érzékeny voltát bizonyítja, hogy 1923 tavaszán viszont a világháború előtti titkárral, TARJÁN Kristóffal hív össze az igazgató, kétnyelvű meghívóval társulati közgyűlést az Alapszabályok jóváhagyására. A jogi rendezéssel párhuzamosan MALLÁSZ újrakezdi természettudományos munkáját, helyreállítja-kiépíti régi-új szakmai kapcsolatait, így 1924. márciusban Grigore ANTIPÁval, a román Természettudományi Múzeum igazgatójával is kapcsolatba lép.[10]

MALLÁSZ József, jó politikai érzékkel, megtalálja a mindkét részről elfogadható kompromisszumokat. Hosszú távon valószínűleg a társulati periodika 1925-ös újraindítása a legjelentősebb. Addig is, amíg a társulat újrakezdené működését, írja előszavában az igazgató, a folytonosság fenntartásáért ideiglenesen *Publicații* (Közlemények) cím alatt, román, francia, német, kivételesen magyar nyelven is közölnek Hunyad megyei témában. A régi számozását is továbbvivő periodika 1928-ig jelenik meg, a magyar szakmai körök is figyelemmel követik. Ma ennek köszönhetően tekinthetjük át MALLÁSZ húszas évekbeli természettudományos szakmai tevékenységét, de azt az igazgatói politikát is, amelyet a magyar–román szakmai kapcsolattartás jegyében folytatott.

Az első számban[11] igazgató-elődjét, az 1924-ben elhunyt néprajzos MAILAND Oszkárt méltatja románul. Ezt ROSKA Márton beszámolója követi: MALLÁSZ felkérésére kutatott 1923–25-ben a csoklovinai és az ohábaponori Bordu-Mare- stb. barlangokban, ahol felső paleolitikumi emberi leleteket talált. A Történelmi Emlékek Bizottságának Erdélyi Osztálya támogatta ebben (ROSKA tagja volt) és – a múzeum kérésére – Hunyad megye (!). MALLÁSZ valóban megtalálta a hangot a helyi hatalommal szemben. Méltányolta is a viszonyulást: a következő dolgozat a saját, dák témájú tanulmánya. Ezt viszont a prágai Ivan KLÁSTERSKY két új növényfaj közlése követi latin nyelven, a Retyezátból, az *Acta Botanica Bohemica* 1924 nyomán – a cikket a szerző küldte meg. Végül MALLÁSZ megteszi 1924. évi jelentését, melyből több figyelemreméltó derül ki:

A múzeumbeli természettudományos (állattani) gyűjtemények az igazgatóé, és csak ideiglenes letét, így, amíg hivatalosan meg nem vásárolja a múzeum, összeférhetetlenség okán nem tudja gyarapítani. Ezzel szemben a szászvárosi MELITSKA János madárgyűjteményével gyarapodtak, amelynek okán MALLÁSZ bedolgozta magát a madártömésbe, így most működő (preparátor)műhelyük van. Alapozni kezdte a botanikai gyűjteményt. Újabb tompai kövületlelőhelyet talált az 1910–12-esen kívül: a rovarmaradványok jelenleg a kolozsvári egyetem Földtani és Őslénytani Intézetében vannak meghatározás alatt, neves romániai és külföldi tudósok kezében, felerészben fognak visszakerülni. A növény- és halmaradványokat a Iaşi-i egyetem Földtani és Őslénytani Intézetébe küldték, I. SIMIONESCU, aki a megyei támogatás rendezéséig is segítette MALLÁSZt, az egészet vissza fogja szolgáltatni. GAÁL István geológus professzorral a megye szarmata rétegeit stb. kutatták, faunát gyűjtve, mindez ma a múzeumi laboratóriumban található, feldolgozás alatt. Holgya mellett mamutfog került elő, Pujban szaurida-maradvány, Ohábaponorban

www.szt.ro / www.cimec.ro

kréta kori rákkövületek. A kolozsvári egyetem Barlangászati Intézetével rovartani kutatóutakon gyűjtött Hunyad és Alsófehér megyei barlangokban (R. JEANNEL, P. A. CHAPPUIS, V. PUŞCARIU, a franciaországi Cl. BOUCHARDAUX társaságában), 3 fajnak lett névadója, egyet tiszteletére neveztek el. Megkezdte egy ásványtani gyűjtemény kialakítását is.

Az 1926. évi közleményekben[12] barátjáról, PÉTERFI Mártonról (Borosjenő, 1875 – Kolozsvár, 1922) emlékezik meg.[13] A másik PÉTERFI-nekrológot annak utolsó főnöke, Alexandru BORZA írja, francia nyelven, már a kolozsvári Botanikus Kert igazgatójaként. PÉTERFI Márton egy közöletlen 1906-os dolgozata következik, magyarul: *Adatok Déva flórájához*, és Iosif LEPŞI[14] 1926-os két román dolgozata német kivonattal, egyikben 55 faj Solymos-tói (Szászváros) protozoát közöl, a másikban két új infuzóriát Szászváros mellől. Az utolsó közlemény ugyancsak természettudományos témájú: Gavril TODICA algyógyi meteorológiai és klimatológiai feljegyzései 1906–1926-ból.

Az 1928-ban megjelenő, összevont 1927–28-as *Közlemények*,[15] hasonlóan az előző évhez, nekrológokkal indul. Előbb politikai személyiségekről, I. Ferdinánd román királyról és I. C. BRĂTIANU miniszterelnökről emlékezik meg, MALLÁSZ (Ferdinánd látogatására egy másik írásban is visszatér), majd Mircea ELIADE Vasile PÂRVAN-nekrológja következik, és egy ROSKA Márton-régészeti jelentés után a nagyszebeni BRUCKENTHAL Múzeum igazgatójáé, Michael CSAKIé, Rudolf SPEK tollából. LEPŞI tudománytörténeti cikkel szerepel, Dimitrie CANTEMIR moldvai fejedelmet méltatja, földrajztudósi érdemeiért. GAÁL István német nyelvű cikkben 1918-as, 1923–25-ös kutatásairól számol be, *Az első erdélyi középpleisztocén emberi leletek* cím alatt. PONGRÁCZ Sándor, a Magyar Természettudományi Múzeum későbbi főigazgatója németül közöl a tompai anyagból erdélyi fosszilis rovarokat. Ezután MALLÁSZ József három szakközleménye következik (*Előzetes jelentés az újabb barlangi Coleopterákról*, német határozókulcsok román bevezetővel; *A Procerus gigasról*, románul és németül is; valamint egy német nyelvű vitacikk, az *Előzetes megjegyzések K. PETRI közleményéhez*). A kötetet újabb adatgazdag évi jelentés zárja, az 1927. évi tevékenységé:

Soha ilyen rossz pénzügyi helyzetben nem voltak – írja az igazgató. Két rovarszekrényt csináltatott, mert Lepidoptera és Hymenoptera gyűjteményük alapozódott, eljutottak az Orthopterákig. Három hetes retyezáti gyűjtőutat tett WINKLER Viktorral, a laboránsával, és DIÓSZEGHY Lászlóval, akit a következő években a Székely Nemzeti Múzeum legjelentősebb biológus külső munkatársaként látunk viszont. Felfedeztek több barlangot, egy jégbarlangot is, faunáját kutatták. Részt vett Budapesten a X. nemzetközi zoológiai kongresszuson – rajtuk kívül Romániát csak a Nevelési Minisztérium, az Akadémia, a Bukaresti és Iaşi-i Tudományegyetem, valamint a szebeni Erdélyi Természettudományi Egyesület képviselték. MALLÁSZ is előadott, *A Chrysocarabus alfaj revíziójáról* témában. Ugyanezen alkalommal Ion BORCEA bukaresti professzorral a budapesti múzeumokat és kulturális intézményeket tanulmányozták.

4.

A közleményeknek nem jelenik meg több száma. A történet végének feltárása elsősorban dévai irattári kutatást igényel. Addig is, mindenekelőtt Veronica PICIORUŞ adatai nyújtanak pár későbbi információt:[16] 1928. jún. 18–21-én MALLÁSZ kíséri Alexandru BORZÁék kolozsvári egyetemi csoportját tudományos kirándulásukon a Maros-völgyben. 1929-ben is három napot ott kirándul 28 egyetemi tanár, köztük Sextil PUŞCARIU, ezúttal történeti emlékek megtekintése végett. 1929 végén MALLÁSZ még tagja a szászok Erdélyi Természettudományos Egyesületének. 1932. márciusban iratcsomóból idézik, hogy mikor lett igazgató, de ebben az évben már csak I. Z. BARBUról tudjuk, hogy tompai őslénytani anyagot mutat be. Másrészt a múzeum 1929. végi megyei tanácsi döntéssel 1932-ben a dévai Szegényház épületébe kerül, az erdélyi románok kulturális egyesülete, az Astra mellé. 1938-ban végre a Magna Curia

www.szrm.ro / www.cimec.ro

lesz a székhelye, de ekkor már négy éve a régész Octavian FLOCA az igazgató, a román múzeumtörténet egyik legjelentősebb múzeumigazgatója. Ő 1937-ben indít új kiadványt, a máig megjelenő *Sargeţia* évkönyveket,[17] az elsőben ott találjuk az ismerős Iosif LEPŞI két cikkét, *A Maros hőmérsékletéről*, ill. *A Maros jegéről, szuszpenzióiról és habjáról* (német kivonattal, 1921–31 közötti kutatások nyomán), de az előszó már hallgat az előzményekről. 1939-ben pedig az Alapszabályokat bevallottan azért cserélik ki, hogy eltüntessék „az Osztrák–Magyar Monarchia korabeli társulatok stb." nemkívánatos emlékét.

Mindazonáltal, ha a hagyományt nem vállalják is, MALLÁSZ húszas évekbeli munkásságának köszönhetően marad a Dévai Múzeum (ma a Dák és Római Civilizáció Múzeuma) egyebek mellett természettudományos központ. Floca már 1936-ban Sextil PUŞCARIU kolozsvári professzort kénytelen megkérni, segítsen egy Hunyad megyei kalauz összeállításában, mint a helyi fauna és flóra jó ismerője, 1969-ben azonban, köszönhetően a MALLÁSZ és PÉTERFI feltárta anyagnak és lelőhelyeknek a kolozsvári egyetem szakemberei újra Déván közölnek a tompai tortonai (szarmata) flóráról, a dévai flóra ritkaságairól stb. 1977-ig a *Sargeţia* rendszeresen hoz le természettudományos közleményeket, egy időben külön sorozatként is. l987-ben a *Sargeţia* XX újabb fejezetnyi közlés mellett előbbiek jegyzékét is közzéteszi,[18] és a XXX., 2001–2002-es kötetben más természettudományos publikáció mellett, úgy tűnik, egy újabb nyitás jeleként, a nagyszebeni természettudományos muzeológiai múlt is bemutatásra kerül.[19]

Jegyzet

1. Dudich Endre, **A magyar állatvilág kutatásának megszervezése,** *Állattani Közlemények*, XXV/1–2, 1928, 1–15.

2. *Verhandlungen und Mitteilungen des Siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften zu Hermannstadt*, 1851-től.

3. BUDA Árpád madarakról (1882, 1884), HANKÓ Vilmos ásványvizekről (1884, 1886), Téglás Gábor barlangászati anyagot (1888), geológiait (1902), PÉTERFI Márton és MALLÁSZ József biológiait (1904, 1907)

4. Vö. **Révai Nagy Lexikona**, XIII, Bp., 1915.

5. MALLÁSZ József, **Reamintiri asupra bryologului Martin PÉTERFI**, *Publicaţiile Muzeului Judeţului Hunedoara* [a továbbiakban PMJH], Anul II. (XXIV), No. 1–2, 1926, Deva, 1926, 3–24.

6. *A Hunyadmegyei Régészeti és Történeti Társulat huszonkettedik Évkönyve*, 1912–1913, Déva, 1914, 87–96.

7. 1919 novemberében a szebeni román Kormánytanács, majd 1920-ban a Belügyminisztérium kolozsvári főtitkársága rendelkezik velük, az új alapszabályokat 1920. december 31-én terjesztik be, román nyelven, a prefektus még aznap jóváhagyja, 1921-ben pedig a Belügyminisztérium kolozsvári főtitkársága is. 1886-os törvények alapján a megyei tanács felügyeli őket egy múzeumi bizottsággal, ez 1921-ben alakul meg, és harmadát nevezheti ki a Társulat. Érdekes elem, hogy az igazgató meghallgatása nélkül a Társulat sem dönthet múzeumi kérdésekben. (**Statutele pentru organizarea şi conducerea Muzeului Judeţean Hunedoara**, PMJH, Anul I (XXIII), No. 1–2, 1924, Deva, 1925, 65–84)

8. Egyelőre a volt Hunyadvármegyei női egyleti árvaházba kerülnek a gyűjtemények, de mint korábban a magyar, most a román hatalomtól is ígéretet kapnak a Magna Curia épületének átengedésére. Részlegvezetőket 1928-ban, illetve 1934-ben szándékoznak kinevezni, egy segédőrt 1922-ben, a laboránst, egy szolgát, a dévai vár őrét, az Ulpia Traiana-i őrt már 1921-ben, MALLÁSZ ideiglenes múzeumi szállását (3 helyiség) néprajzi és természettudományos célra kell átadni, ezért az igazgató bérleti díjat kap érte. (Uo.)

9. A régészeti kutatásokat ROSKA Márton kezdi újra, 1923-ban, majd Constantin DAICOVICIU vezet ásatásokat, de ő is FERENCZI Sándor segítségével dolgozik. Megtekinteni a munkát kijön maga Vasile PÂRVAN is, a vezető román régész. 1924. évi támogatásuk csak a Belügyminisztériumtól 300 000 lej feletti, további céltámogatást csak az egy Aristide BLANKtól is 100 000 lejt kapnak ásatásokra, stb. (**Darea de seamă asupra Activităţii Muzeului judeţean pe anul 1924**, PMJH, Anul I (XXIII), No. 1–2, 1924, Deva, 1925, 33–64) Egybevetésként, a jóval nagyobb sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum 1924-es tervezett költségvetése 77 000 lej volt (BOÉR Hunor, **Adatok a Székely Nemzeti Múzeum két világháború közti tevékenységéhez**, 220, *Acta (Siculica)* 2001/1, T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 2002).

10. Vö. A múzeum 1924. évi, idézett jelentése, ill. PICIORUŞ, Veronica, **Contribuţii la cunoaşterea activităţii muzeului din Deva în perioada interbelică**, *Sargeţia*, XIV, Deva, 1979, 527–540.

11. PMJH, Anul I (XXIII), No. 1–2, 1924, Deva, 1925.

12. PMJH, Anul II (XXIV), No. 1–2, 1926, Deva, 1926.

13. A MALLÁSZ Józseffel egyidős PÉTERFI Márton Borosjenőn született. HAZSLINSZKY Frigyes támogatta indulásában, ő is az EME OT Értesítőjében közölt először, 1896-ban. 1904-ben BUGÁT-díjas, 1906-ban Kolozsvárra kerül, előbb Monostorra tanítani, majd hamarosan RICHTER Aladár mellé, a Növénytani Intézetbe. 1909-ben agyvérzést kap, de látszólag helyrejön. 1914-ben GYÖRFFY István lesz az intézet vezetője, hárman dolgoznak ott, 1919-től Alexandru BORZA a főnöke, megmarad mellette, bár hazafiatlansággal vádolják magyar részről. MALLÁSZ 1921-ben munkatársnak hívja maga mellé, de 1922-ben, két hónap múlva PÉTERFI meghal. BORZA NYÁRÁDY ERAZMUS Gyulával dolgozik tovább.

14. A hidrobiológus Iosif LEPŞI ekkor harmincéves, a berlini egyetemen doktorált természettudományokból és földrajzból, a Besszarábiai-Kisinyovi Tartományi Múzeum igazgatója. 1930-ban Roscoffban (F), a tengerbiológiai intézetben fog dolgozni, majd Romániát képviseli a Duna tudományos kutatása bizottságban.

15. PMJH, Anul III–IV (XXV–XXVI) 1927–1928, Deva, 1928.

16. PICIORUŞ, Veronica, i. m.

17. *Sargeţia. Acta Musei Regionalis Devensis. Buletinul Muzeului Judeţului Hunedoara*, Deva.

18. BURNAZ, Silvia, **Bibliografie Ştiinţele naturii**, *Sargeţia*, XX, 599–605.

19. POPESCU, Coernel, **Un secol şi jumătate de preparare, conservare şi restaurare la Muzeul de Istorie Naturală din Sibiu**, *Sargeţia*, XX, 923–929.

www.szmi.ro www.emc.ro

(A családnevek majuszkulás kiemelését kötetszerkesztési szempontok indokolták. **Szerk. megj.**)

Activitatea de naturalist a lui Iosif MALLÁSZ şi muzeul de la Deva

(Rezumat)

Iosif MALLÁSZ, naturalist născut la Orăştie, în 1875, a fost ales director al Muzeului Societății de Istorie şi Arheologie din Comitatul Hunedoara în 1913. În acest an, reflectând accentuarea activității de ştiințele naturii din ultima perioadă, societatea îşi schimbă denumirea în Societatea de Istorie, Arheologie şi Ştiințele Naturii. După 1918 muzeul este trecut în propritatea județului Hunedoara, dar directorul este lăsat să-şi continue activitatea. Reînnoieşte, respectiv stabileşte relații deosebit de bune între alții cu naturalişti renumiți români, maghiari, germani din țară şi din Ungaria etc. *Publicațiile Muzeului Județean Hunedoara* din anii 1925–28, continuare a *Anuarelor* Societății din 1882–1914, vor prezenta o activitate ştiințifică fructuoasă, între altele din domeniul botanicii, zoologiei, paleontologiei, speologiei. Deşi figura lui MALLÁSZ este lăsată uitării după 1934, munca sa va asigura temelii solide la Deva pentru o reluare a activității muzeale de ştiințele naturii începând din 1969.

József MALLÁSZ and the Museum of Déva (Deva, Romania)

(Abstract)

József Mallász, the outstanding natural scientist was born in 1875, in Szászváros (Orăştie, Romania). He was named as director of the museum from Déva in 1913. During this period the activity of natural science of the museum became extremely important. After 1918 the museum became the property of Hunedoara county, but the director could continue his work. He renews his old relationships with famous Romanian, German scientists and with specialists from Romania and Hungary. The *Publications of the Museum from County Hunedoara* (1925–28) is the continuation of the previous *Annuals* from 1882–1914, and it presents a rich scientific activity from the field of botanic, zoology, paleontology. Even if Mallász's figure was forgotten after 1934 his work created the basis for the resumption of the scientific activity of the museum from Deva starting with 1969.

www.szr.mi.ro / www.cimec.ro

PAPUCS András**
BOÉR Hunor***

TÖRÖK Zoltán és a Székely Nemzeti Múzeum (1933–1950)

(Kivonat)
A második világháborúban átmenetileg megszakadt a Székely Nemzeti Múzeum természettudományos tevékenysége. A korábban indított geológiai és őslénytani programokat is felfüggesztették, majd a múzeum gyűjteményei is veszteségeket szenvedtek. A jeles tudós TÖRÖK Zoltán és a Múzeum közötti 1933–1950-es levelezés a közös programokra és azok későbbi sorsára vonatkozik.

*

TÖRÖK Zoltán (1893–1963)[1] Marosvásárhelyen született és járt középiskolába, a Székelyföld peremén, az ekkor még „székely fővárosnak" becézett, de Kolozsvár közelebbi vonzásköréhez tartozó városban. 1915-ben, SZÁDECZKY-KARDOSS Gyulával terepezik először geológusként a Kelemen-havasokban, év végén a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Földtani Tanszékének gyakornokává nevezik ki SZÁDECZKY mellé. 1916-ban a Kelemen-havasok és a Hargita-hegység kőzettanából doktorál. Megjárja ez olasz frontot, 1918-ban leszerel, de az egyetemet, amikor a román állam átveszi, 1919-ben el kell hagynia. Előbb Dévára (1919), majd Segesvárra, Marosvásárhely közelébe kerül középiskolai tanárnak. A tudományos élettel való kapcsolatai nem szakadnak meg. Kolozsvárra az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek jár be tudományos és népszerűsítő előadásokat tartani, az itt maradt jelentős szakemberek, így SZÁDECZKY, BALOGH Ernő, TULOGDY János köréhez tartozik. A Román Földtani Intézetnek lesz külső munkatársa, ilyen minőségben folytat vulkanológiai kutatásokat a Kelemen-havasokban. 1940-ben, a második bécsi döntés után visszakerül Kolozsvárra, 1941-től a kolozsvári egyetem használatában található Erdélyi Nemzeti Múzeum földtani tárának az igazgató-őre, a magyar Földtani Intézet külső munkatársa. 1942-től újra a kolozsvári egyetemnek, egyelőre tiszteletbeli tanársegéde. Az újabb impériumváltás után, 1944-től tanár a magyar tudományegyetemen, 1945-től 1959-ig a már BOLYAI Egyetemnek nevezett intézmény földtan professzora, 1947–50-ben, 1954–55-ben dékán. 1946–47-től ad le őslénytani bevezetővel tartott rétegtant is. 1948-tól újra állandó kapcsolatban áll a bukaresti Földtani Intézettel (jelentéseit ma is ennek az intézménynek az irattárai őrzik). Nyaranként több hónapig tartó Kelemen-expedíciókat szervez és vezet, fiatal munkatársait, volt tanítványait, egyetemi hallgatókat visz magával (köztük GÖTZ Endre, IMREH József, MAROSI Pál, MÉSZÁROS Miklós, MEZEI Zoltán, TREIBER János ismerős nevei). Kitűnő pedagógus, a kolozsvári, dévai, segesvári magyar, román, német tanítványai egyaránt járnak vissza hozzá hosszú évek után is, a Kelemen-havasokbeli expedíciókról pedig még ifjúsági regény is születik 1955-ben: MÉHES Györgytől a **Kárpátok kincse**.

A Székely Nemzeti Múzeummal való kapcsolata elsősorban a sepsiszentgyörgyi intézménnyel fennmaradt levelezésében tükröződik, de további múzeumi iratok is segítenek feltárásában. A források feldolgozásáról annak előhaladtával két alkalommal tudományos konferencián is beszámolt PAPUCS András.[2]

*

TÖRÖK Zoltán 1933. augusztus 15-én keresi meg először, levélben, a múzeum igazgatóját, CSUTAK Vilmost[3], aki azonnal válaszol is **[1, 2]**. Épp az Erdélyi Múzeum-Egyesület sepsiszentgyörgyi vándorgyűlését szervezik. TÖRÖK a délkelet-erdélyi levantei faunához tartozó kövületanyagot ajánl fel a Múzeumnak alsórákosi, hidegkúti, ugrai, árapataki gyűjtött anyagából. A levantei emelet a pliocén felső emelete, a földtörténeti harmadkort zárja, a negyedkori eljegesedések előtt, a mai, érvényes fogalomhasználatban nagyjából a dáciai és romániai emeleteknek felel-

* *Acta (Siculica)* 2006/1, T3, Sf. Gheorghe, Sporturilor 8A, RO-520085
** Kovászna Megye Tanácsa, Sf. Gheorghe, Pţa Libertăţii, RO-520003, paandris@yahoo.com
*** Sf. Gheorghe, N. IORGA 12, Bl. 22C/2, RO-520089, boerh@freemail.hu

www.szmi.ro / www.emc.ro

tethető meg (utóbbit pl. azonban csak az előző évben vezették be).

A vándorgyűlésen TÖRÖK 1933. augusztus 28-án délelőtt tartott szakelőadást, az erdélyi és óromániai harmadkort hasonlítva össze.[4] CSUTAK Vilmossal személyesen is találkoznak ugyan, a megszólítás tegezőre vált, de az elképzelést nem sikerül megbeszélniük, CSUTAK vállára ez alkalommal túl sok intéznivaló, protokoll nehezül. Ismeretes, hogy ez volt az egyetlen olyan régi EME-vándorgyűlés, ahol nem helyhatóság, hanem partner tudományos intézmény látta vendégül a kolozsvári egyesületet, a házigazdának tehát nemcsak a fogadást kellett megszervezni, hanem a tudományos szervezés jelentős része is rá hárult. TÖRÖK Zoltán 1933. szeptember 3-án tér vissza a kérdésre **[3]**: még októberben eljuttatja az alsórákosi ammoniteszeket és a környékbeli szarmata és pontuszi (harmadkori: felső miocén, illetve alsó pliocén) kövületeket is. Vállalja a szomszéd területek begyűjtését is, Alsórákostól egészen Sepsiszentgyörgyig. Az elképzelés tehát máris bővült. A terv így tulajdonképpen a Erdélyi-medence, a Keleti-Kárpátok flis-öve és az utóbbira települt kárpátközi pliocén–negyedkori medencék találkozásának teljes szarmata–levantei korú (puhatestű) faunáját célozza, ráadásként pedig az Alsórákos és Ürmös közti Tepe-pataki jura feltárás HERBICH által leírt adnethi fácieszű ammoniteszeit is érinti. A paleontológiai és kőzetanyagot természetesen meghatározva viszi, írja TÖRÖK Zoltán. Továbbá, akárcsak a múzeum több más természettudós munkatársa, ő sem szorítkozik saját szakterületére,[5] esetünkben az őslénytanra, hanem az alsórákosi várkastély két képét is küldi, és adatokat kér történetéhez (építés, birtokosok, események) – segesvári iskolai értesítőjükbe kellene.[6] Igazoló- vagy ajánlólevelet kér másrészt a Múzeumtól, hogy terepen mint a Székely Nemzeti Múzeumnak gyűjtő kutatót támogassák – munkatársat is könnyebben találna így.[7]

A következő személyes találkozás lehetőségét is egy EME-vándorgyűlés, a következő, 1934. évi brassói biztosítja. CSUTAK ekkorra már konkrét segítséget nyújtott TÖRÖK Zoltánnak, derül ki utóbbi részletes, 1934. szeptember 10-i leveléből **[4]**, az erősdi lelkészhez küldte. Sem a hely, sem a segíteni felkért személye nem véletlen: Erősd a múzeum világhírű, őskori régészeti kutatóhelye, CSUTAK Vilmos pedig nemcsak a múzeum és a sepsiszentgyörgyi Székely MIKÓ Kollégium igazgatója, de egyben az erdélyi református egyháztanács megbecsült tagja. TÖRÖK is letisztázta időközben elképzelését: most már nem csupán egy kialakítandó mintagyűjteményről, egyáltalán gyűjteményekről beszélnek, hanem hosszú távú kutatóprogramról, amely európai jelentőségű tárgyi anyag felhalmozását eredményezheti.[8] TÖRÖK Zoltán a térség egykori pliocén tavainak endémikus puhatestű faunájára[9] gondol, amelynek ideje volna helyben, a területileg illetékes tudományos intézményben is megteremteni a kutatási feltételeit, nem beszélve a program által vélhetőleg mozgósított tudományos kapcsolatokról, melyek az intézmény számára nemkülönben jelentős szakmai haszonnal járnának.

A program egyben a térség falvainak értelmiségét mozgósítaná, bekapcsolná a tudományos munkába, hozzájárulva a múzeum közönségnevelő tevékenységéhez, illetve a múzeum természetrajzos szakemberének kinevelését is nagyban segíthetné. A kiemelkedő régész-igazgató LÁSZLÓ Ferenc fia, a természetrajzos utódnak szánt LÁSZLÓ József ekkor már két éve halott, és CSUTAK Vilmos számára kiemelt szempont az utódlás nehéz kérdésének megoldása.

A levél fontos részeként TÖRÖK most írja le először, lényegében rendeli meg a szükséges (őslénytani) gyűjteményszekrényeket **[5]**, hogy később még jobban részletezze **[6]**. A szekrények ügye a rovartani gyűjtőszekrényével, egyáltalán a múzeum természettudományos osztályának megszervezésével kapcsolódik,[10] illetve a múzeum egy általános fejlesztési koncepciójával: a természettudományos osztály elhelyezését a néprajzi anyag egy részének a múzeumkertben épülő, első magyar skanzenbe való kitelepítése biztosíthataná (vö. **[11]**).

A tervezett program nehézségek sorával szembesül (vö. **[6]**), de a Múzeum, TÖRÖK Zoltán, valamint a többi erdélyi természettudós múzeumbarát közötti, megélénkülő baráti és munka-

www.szmi.ro / www.emec.ro

kapcsolat (vö. **[5]**) teszi lehetővé a következő években a székelyföldi kutatóutak sorozatát.[11] Az 1935. évi, dél-hargitai kutatóút ráadásul valóban TÖRÖK felvállalt célterületének határán valósult meg. TÖRÖK Zoltán már az útitervben ott szerepel a geológusok csoportjában, akik 1935. júl. 5–15-én vesznek részt a kutatóút munkálataiban. TÖRÖK 1935. július 4-én érkezik meg Uzonkafürdőre, innen Bodvaj–Magyarhermány–(az Erdőfüle feletti) ESSIGMANN-villa (Kovácsokpataka) vonalon indulnak az Almási-barlang irányába, de TÖRÖK néhányadmagával valószínűleg az Alsórákosi-szoros és a Rika közti területre. TÖRÖK részvétele érdembeli, BÁNYAI János 1935. december 7-i beszámolója szerint is ő az egyik olyan tagja a kutatócsoportnak, akitől (pl. BALOGH Ernő mellett) esetleg érdemes külön jelentést kérni új észleleteiről.[12] A geológiai gyűjtés eredményét átadták CSUTAKnak, a paleontológiait TÖRÖK Zoltán rendezi, segesvári lakhelyén. CSUTAK most találja alkalmasnak felvetni Sepsiszentgyörgyön TÖRÖK kérését is: a pár évi gyűjtés már annyira felhalmozódott, hogy új szekrényekre van szükség. KÖNTZEI Gerő szakvéleményével is megtámasztva javasolja, hogy ezek a TÖRÖK Zoltán tervei szerint készüljenek.[13]

1935-ben különben a Múzeum kezdeményezett. FADGYAS Anna, a múzeum legendás titkárnője igazgatói megbízatásból kérdezi: küldjék-e a kiszemelt segítőtársak listáját **[7]**? CSUTAK Vilmossal magával is személyesen találkozik TÖRÖK Zoltán 1935 nyarának kezdetén, a titkárnő újabb levele **[8]** ezt követően bocsátja a geológus-tanár rendelkezésére tizenhat lehetséges segítőtárs, elsősorban református lelkészek, mellettük főleg helyi értelmiségiek, köztük közéleti személyiségek, literátus emberek jegyzékét.

CSUTAK a múzeumban tartandó ismeretterjesztő előadások kapcsán is számol a fiatal tudóssal – megismételhetné akár a brassói EME-vándorgyűlésen előadott felolvasást is a Brassó–Háromszéki-medence újkori földtörténetéről, sőt elég lenne ennek egy rövid, népszerű kivonata.[14]

Az 1935. végi, 1936. eleji levélváltás (**[9]**, **[10]**) protokolláris jellegűnek tűnik, CSUTAK az addigi közös célú munkát köszöni, TÖRÖK a nehézségeit panaszolja (betegség a családban, anyagi gondok ennek következtében), és eredményekről ír (Barót környékét tisztességesen be tudta mégis gyűjteni, új helyi segítőket is talált ott, tanítványait is sikerült bevonnia), a feldogozás lassan, de szívósan, folyamatban van). Ez a levélváltás azonban búcsúzás: 1936 tragikus év a Székely Nemzeti Múzeumban, bár CSUTAK Vilmos váratlan halálával szerencsére nem számolódnak fel az elkezdettek. Az árván maradt intézményt nagyívű programjainak belső tehetetlensége és a közvetlen munkatársak ügyszeretete, felelősségérzete mozgatja tovább.[15] 1936. július 13. és augusztus 1. között újabb székelyföldi kutatóútjuk részvevője TÖRÖK Zoltán. Július 11-én jelzi a szervező Múzeumnak, hogy Uzonkafürdő felől érkezik, mert már 15-től Alsó- és Felsőrákos, Vargyas, Barót, Erősd, Hidvég, Árapatak paleontológiáját kutatja számukra, és Kászon után is lejön még Szentgyörgyre, Illyefalvára. Az újdonság, hogy ezúttal fiát, az ekkor középiskolás tanuló TÖRÖK Zsoltot is magával hozza. Július 23-án csatlakoznak a többiekhez,[16] és július 31-én a jakabfalvi Salutaris-fürdőről érkező üdvözletet (2. ábra) ők is aláírják.

Ezt követően TÖRÖK a kutatóutakat illetően általános, lényeges megállapításokat fogalmaz meg. Az 1936. évi naptári ősz az ő szeptember 7-i beadványával **[11]** köszönt be a múzeumban: a két expedíció után már látszik, írja, hogy a kutatóutaknak koncepciója van. A saját maga felvállalta részfeladatra vonatkoztatva folytatja: ő a Háromszéki–Brassói-medence paleontológiai anyagát gyűjtené be a Múzeumnak. Összegezi az előzményeket: az eddig gyűjtött anyag, mivel a szükséges szekrény nem készült el, egyelőre beládázva áll, a Múzeumban, illetve nála. Szeretné, ha az elkezdett munka CSUTAK Vilmos halálával nem szakadna meg. Anyagi támogatást kér, 4-5000 lejre volna szüksége a beadványban részletesen kifejtett programja kivitelezéséhez, részletekben is megfelelne. Eddig egyedül az idén kapott kutatási célra, és egyedül az EMÉ-től, 1000 lejt, azt is a Múzeum javára használta fel.

KERESZTES Károly[17] és FELSZEGHI István válaszolja meg a levelet: előteremtik a pár

www.szmi.ro / www.simec.ro

ezer lejt, és megcsináltatják a szekrényt, most készül a KÖNTZEI Gerő rendelte, már említett rovarszekrény is. 1936. nov. 25-i levelükből is tudjuk, hogy az őszi múzeumi ügyvezető-tanácsi gyűlésen valóban előterjesztették a kérdést, és el is fogadtatták a vezető testülettel TÖRÖK támogatását [12]. Év végén TÖRÖK Zoltán már erre válaszolva mentegetőzik: újra betegség akadályozta meg munkája folytatásában, de úgy tudja, hogy Alsórákosról is sikerült bejuttania egy nagyobb begyűjtött anyagot a múzeumba, tehát legalább elő van készítve ott is feldolgozásra elegendő anyag. Hétvégeken szeretne hozzákezdeni, amikor Segesvárról Sepsiszentgyörgyre utazhat [13]. Egyben kitanítaná SZABÓ Józsefet is az őslénytani teendőkre, és a régebben felvetett ismeretterjesztő előadásra is sor kerülhetne. Továbbá beszámol arról, hogy nehezen halad a próbálkozás, amellyel többek között ő is megpróbál anyagi alapot gyűjteni a múzeum és programjai működtetéséhez,[18] és elszámol egy kisebb, a múzeumtól kapott 200 lejes támogatással. Utóiratban jelzi, érdemes volna a Baróti- és Szentgyörgyi-medence megfelelő térképeit (3-4 térképlap) beszerezni, darabját 200 lejért lehetne megvásárolni Bukarestben.

Az újabb konkrét együttműködéshez ezúttal sem hiányzik a múzeumi vezetőség bizalma: 1937. március 24-én örömmel fogadják az elképzeléseket,[19] ezt április elején vissza is jelzik, az előadás megtartására pedig május 8-át látnák alkalmasnak [15]. TÖRÖK, bár betegsége és a segesvári iskolai (könyvelőivel tetézett) munka nagyon kimerítette, elfogadja az időpontot, az előadás és az egyéb közös tennivalók részleteit is lelevelezik [16]. *A Háromszéki-medence neogén geológiája* című előadásra a sepsiszentgyörgyi román hatóságok is megadják a sokszor sok utánajárást igénylő engedélyt, és a múzeum a jegyekre is kiváltja a papírt. Az előadás előtt egy nappal azonban a geológus újra lebetegedik, és orvosa tanácsára nem vállalkozik az utazásra. A már kiadott jegyeket visszaváltják, és érvénytelenítik.[20] Az előadás ezzel tulajdonképpen másodszor maradt el, hiszen 1935-ben is felmerült a megtartása, igaz, hogy akkor TÖRÖK Zoltán meghívásáig sem jutott el az ügy.

Az 1937. év tehát a betegség éve. TÖRÖKék, apa és fiú, a kommandói kutatóúton sem tudnak részt venni, helyettük NAGY Ferenc jön, Bonyháról, és SZATHMÁRY Gyula, Kolozsvárról.[21]

Az 1938. évi, Gyilkos-tó környéki kutatóút kapcsán viszont újra ott szerepel TÖRÖK Zoltán a feltétlenül meghívandók listáján. BÁNYAI már május 23-án megküldi a kutatóút részletes programját is a múzeumi igazgatóságnak. Egy 1938. június 17-i levelezőlapon [17] TÖRÖK csak annyit jelez vissza, hogy a Gyilkos-tói kutatóúton részt vesz, és július 5-én érkezik a gyergyószentmiklósi állomásra. 1938. júl. 1-én viszont újra jelentkezik [18]: már a kutatóút előtt, júl. 3-án Szentgyörgyre érkezik, Barót felől, gyűjteni és SZABÓ Józseffel folytatandó megbeszélésre.

Nem adták fel tehát. 1939-ben a Kelemen-havasok kerülnek bejárásra, TÖRÖK Zoltán kedves kutatóterülete. BÁNYAI János június 2-án már másodszor küldi meg a részvevők listáját: természetesen TÖRÖK Zoltán és fia is rajta találhatók, BALOGH Ernő és orvostanhallgató fia, XANTUS János és tanár fia, NYÁRÁDY és tanárjelölt fia, SZABÓ József és a többiek mellett. TÖRÖKék augusztus 2-án jeleznek vissza, hogy jönnek. HEREPEI János múzeumigazgatói, 1939. évi jelentésében név szerint is megjelenik a geológus tanár: meg kell emlékezniük a BÁNYAI János szervezte geológus-botanikus-csoport lelkes gyűjtő- és feldolgozó mukájáról, amely minden évben szép anyaggal gyarapítja a múzeum gyűjteményeit. Különösen BÁNYAI János, TÖRÖK Zoltán geológus és NYÁRÁDY Erazmus Gyula botanikus iránt éreznek őszinte hálát.

A következő évek sajnos nem kedveznek a folytatásnak. A háború ellehetetleníti a határvidékre került területek terepkutatását. A Múzeum Magyarország legjobban támogatott vidéki múzeuma lesz, de megújuló konfliktusokban a Kolozsváron ismét újraalakuló magyar intézményekkel, amelyeknek most már inkább terhes, mert rivális a székelyföldi tudományos intézmény. A legnagyobb veszteség annak a közösségi-szakmai összetartozásnak, bizalmi légkörnek az elvesztése, amely az új szakmai-hatalmi ambíciók áldozata lesz.[22] HEREPEI János pedig kitű-

www.szmi.ro / www.simec.ro

nő szervező, de Kolozsvárról érkezettként mindezt sokszor nem látja át, a természettudományi szakterületekre pedig nem olyan fogékony, mint elődei, az abban is tudós LÁSZLÓ Ferenc, vagy CSUTAK Vilmos.

TÖRÖK Zoltán is Kolozsvárra kerül. A háború után a kolozsvári értelmiség útkeresésében osztozik, így pl. ő is tagja annak a bizottságnak, amely BÁNFFY Miklós és TAVASZY Sándor[23] lemondatása után, 1948. jún. 19. és 1949. júl. 28. között átveszi az Erdélyi Múzeum-Egyesület elnökségének szerepét. Az új nevek, akárcsak a régiek, ismerősen csengenek: CSŐGÖR Lajos, GAÁL Gábor, JAKÓ Zsigmond, LÁSZLÓ Gyula, SZABÉDI László, BALOGH Edgár mellett lesz elnökségi tag.[24] Nem sok időnek kell azonban eltelnie, hogy különböző irányba alakuljon az ő sorsuk is: BALOGH Edgárt letartóztatják, LÁSZLÓ Gyula távozni kényszerül Erdélyből. A többség a magyar BOLYAI Egyetem tanára marad, és ők is megjárják kálváriájukat. SZABÉDI, aki 1945–1947-ben a Székely Nemzeti Múzeumnak is ügyvezető igazgató-őre, 1959-ben, az önálló magyar egyetem felszámolásakor lesz öngyilkos.

TÖRÖK Zoltán és a Múzeum kapcsolatát illetően a végjáték ideje az említett sorsválasztó időszak elejére, 1949–1950-re, a múzeum államosításának, az Erdélyi Múzeum-Egyesület felszámolásának évére esik. A második világháború vége Sepsiszentgyörgyön is hosszú időre megszakította a nagyívű tudományos programokat, a Székely Nemzeti Múzeumnak a gyűjteménye is jelentősen sérült. SZÉKELY Zoltánnak, az intézmény vezetését átvevő régész-múzeumőrnek kétfrontos politikai játszmában, növekvő bizalmatlanságban, újra meg újra rosszhiszeműségtől tartva sikerült csak biztosítania intézménye önállóságát: egyrészt a helyi, közvetlen politikai beavatkozást kellett kivédenie, másrészt a kolozsvári román – és magyar – szakmai köröknek az ambícióit – már „a magyar világbeli" Kolozsvár is inkább csak saját prédáját szerette volna látni a távoli intézményben és érdekeltségi területében.[25] A veszélyes politikai és szakmai becsvágyakat végül kivételes politikai érzékkel játszotta ki egymás ellen, de ez az a háttér, amely az utolsó, TÖRÖK Zoltánnal váltott levelekben bújkáló feszültséget magyarázza.

TÖRÖK Zoltán 1949 elején ír a múzeumnak **[19]**. Korábbi, SZABÉDIvel kötött egyezségre és más próbálkozásokra[26] hivatkozva összegezi a sepsiszentgyörgyi múzeumban található gyűjtött anyaga történetét, és hogy feldolgozás céljából Kolozsvárra szeretné azt szállíttatni, az egyetemre. SZABÉDI ugyancsak Kolozsvár embere volt. Hangsúlyozzuk ki, hogy a múzeum nagy szerencséje, hogy épp ő volt az, nagyfokú empátiájával, tisztességével, és nem más. De mégiscsak a SZÉKELYével rivális érdeket képviselt ilyen értelemben, így TÖRÖK Zoltánnak ez a hivatkozása nem biztos, hogy a legszerencsésebb. A megkeresés célja pedig semmiképpen: kolozsvári egyetemi tanárként TÖRÖK Zoltán már nem az eredeti cél jegyében kívánja hasznosítani az egykori munkát. Való, hogy a ládák ekkor épp elhanyagoltan hevernek, de a természettudományoknak a múzeumbeli, HEREPEI-korszakbeli háttérbe szorulásában SZÉKELY ártatlan volt, tehát TÖRÖK sem jogeljátszónak írja a levelet. Azelőtt pedig mindkét fél lehetőségei szerint próbálta megvalósítani a közös elképzelést, és, mint láttuk, mindkét fél számos akadállyal szembesült ennek során, egyaránt hozzájárulva elhúzódásához, elakadásához.

SZÉKELY természetesen kiadja, amit elöl talál, hisz amúgy sincs a feldolgozáshoz szakembere. Az ügynek számára politikai csere értéke van: a párhuzamosan felmerülő régészeti-néprajzi kolozsvári „feldolgozás-igényt" védheti ki vele – lám, ő nem zárkózik el a nagy központ kívánságaitól.[27] De ugyancsak természetesen, egy korrekt eljáráson túl nem tanúsít különösebb ügybuzgalmat: az ügy nem teljesen a fair *play* szabályai alapján bonyolítódott a másik oldalról sem. Közgyűjteményből normális körülmények között nem szokás anyagokat visszavenni-elvinni. A megszólítások, titulusok, a tegezés-magázás asszimetriája, a válaszlevél zárómondatának finom iróniája árulkodó, még csak nem is burkolt jelek, főleg SZÉKELY irányából **[19–20]**. Az az igazság, óhatatlanul felmerül a kívülállóban is, hogy hogyan nevezhető az, amikor valaki a rosszban *támogató, hálát érdemlő jóbarát* volt, a jóban pedig már *partnernek sem tekintik*?

http://bibliotecadigitala.ro
www.szr.mi.ro / www.cimec.ro

Persze az, aki TÖRÖK Zoltánt személyesen ismerte, azt is tudja, hogy a történetnek ez a fele valójában már nem róla szól, hanem nagyobb, de nem elég nagy, illetve kisebb központok újra meg újra ismétlődő csapdás konfliktusairól, egy térség öncsonkító történelmi zsákutcáiról.

Mindenekelőtt, TÖRÖK Zoltán *előbb* volt a kolozsvári egyetem munkatársa, mint bármely más tudományos intézményé, és az EME jegyében kapcsolatot tartó kolozsvári geológus-földrajzos körrel is korábban kialakult az együttműködése, mint a tőlük különben sem független BÁNYAI János és a Székely Nemzeti Múzeum, esetenként KÖNCZEI Gerő szervezésében megvalósuló székelyföldi kutatóutak: intézményekhez, tudományos központhoz való lojalitásának kérdése sokkal árnyaltabb, nem így tevődik fel.

Ránk ezúttal elsősorban a megválaszolatlan részletkérdések tartoznak: hová lett végül a TÖRÖK Zoltán által a Múzeumba küldött anyag? A végjátékban emlegetett 4-5 ládából SZÉKELY Zoltán kettőt talált meg. Ezek javarészt a baróti medencében gyűjtött anyagot tartalmazták. Ami nem került elő, az az alsórákosi kövületeket és kőzeteket tartalmazó ládák. SZÉKELY feltételezése szerint ezek meg sem érkeztek a Múzeumba. **[21–22]** Mindezt ennyi idő után már csak némi szerencsével lehetne tisztázni.

A megkerült ládákat TÖRÖK Zoltánnak a kolozsvári BOLYAI Tudományegyetem geológiai laboratóriumába, az ARANY János utcai épületbe címezve küldték el, a küldeménnyel kapcsolatos kiadásokat is a programot tanára személye révén egyoldalúan átvevő egyetem állta. TÖRÖK Zoltán a gyűjtés idején ismételten elkötelezte magát, hogy a gyűjtés a Székely Nemzeti Múzeum gazdagítására történik. Indokolta-e, pl. egy SZABÉDIval folytatott, számunkra ismeretlen levelezésben eredeti szándékának megváltoztatását? A SZABÉDI-hagyatékban lehet, hogy erre is válasz található. Nem ismerjük a SZABÉDInak felhozottakat, de valószínűleg egy józan, pragmatikus érv volt a legsúlyosabb: most Kolozsváron van saját magyar egyetem, laboratóriummal. Míg a két világháború között valóban Sepsiszentgyörgyön használhatott volna a gyűjtemény a legtöbbet a magyar tudományosságnak és egyben közösségének, most az erdélyi magyar szellemi főváros, annak a közösségi elit utánpótlását is biztosító BOLYAI Egyeteme a legalkalmasabb ugyanerre.

Egy következő kérdés, hogy szerepel-e még, milyen kutatási dokumentációval szerepel a kolozsvári egyetem őslénytani gyűjteményében az odakerült anyag? Valóban hasznosításra került-e ott, hiszen a Kárpát-közi medencék pliocén–negyedkori faunájára vonatkozó alapvető, közzétett tanulmányok többsége végül nem Kolozsváron született meg.

TÖRÖK Zoltán mindjárt indulásból, de még az utolsó, 1950-es levélben is vállalta, hogy a környéken gyűjtött őslénytani anyagból mintakollekciót állít össze a sepsiszentgyörgyi intézménynek. Megtörtént-e ez végül, illetve ez történt-e meg? Minek a maradványa a TÖRÖK Zoltánhoz köthető, ma is a Székely Nemzeti Múzeum gyűjteményében található anyag? A történet szálainak elvarrása nem nélkülözheti ennek és az elkallódott, tönkrement darabok úgyszintén megőrződött céduláinak az egybevetését. Az anyag ismételt feldolgozása, katalógus összeállítása is csak ezt következőn kerülhet sorra.

TÖRÖK Zoltán, úgy tudjuk, egy érettségi vizsgabizottság elnökeként jutott el utoljára Sepsiszentgyörgyre, egy olyan korszakban, amikor a közösségre nehezedő szélsőséges külső, nacionalista nyomás újra meg tudott teremteni egy közösségi-szakmai összetartozást. Rokonszenves, végtelenül szerény alakjához azóta is személyes emlékek kötődnek. Hogy a Múzeumba ellátogatott-e ekkor, nem ismert.

Összefoglalás

TÖRÖK Zoltán 1933-ban került kitűnő emberi és munkakapcsolatba a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeummal. Aktív résztvevője volt az 1934–1939 között megszervezésre került székelyföldi kutatóutaknak is. A Segesváron élő tanárral a kezdeti levelezés idején személyesen CSUTAK Vilmos tartotta a kapcsolatot, egészen a múzeumigazgató 1936-ban bekövetkezett haláláig. TÖRÖK javasolta és felajánlotta, hogy a Háromszéki-Brassói-medence, valamint az ehhez kapcsolódó Alsórákos–Szászugra-térségbeli

www.szmi.ro / www.simec.ro

pliocén üledékek paleontológiai anyagát begyűjti a Múzeum számára. Kidolgozott egy ezt célzó saját kutatási tervet, és a szakszerű tároláshoz szekrényt is tervezett. A szekrények elkészültére várva a gyűjtött anyag egy részét otthon, ládákban tartotta, más részét elküldte a Múzeumnak. A múzeummal való együttműködése CSUTAK halálával sem szűnt meg, bár minden kutatóútjukon nem tudott részt venni, így az 1937-ben szervezett orbaiszéki kiránduláson. A saját kutatási terve keretében viszont egyedül is dolgozott a múzeum számára, a Kászoni-medencében, Árapatakon, Alsórákoson, Hidegkúton stb. A második világháború után kolozsvári egyetemi tanárként próbált meg hozzájutni sepsiszentgyörgyi gyűjtött anyagához, hogy feldolgozhassa. Csak részben járt sikerrel, és a Kolozsvár és a Székelyföld között kiéleződött rivalitás, a független magyar BOLYAI Tudományegyetem korában (1945–1959) is egymást keresztező személyi és intézményi ambíciók egy esetleges további együttműködésnek sem kedveztek. A sepsiszentgyörgyi, TÖRÖK Zoltán személyéhez köthető őslénytani anyag jelenleg feldolgozatlan, nem tisztázott, hogy ahhoz a sorozathoz tartozik-e, amelyet még 1933-ban a múzeumnak adományozott, vagy egy a Kolozsvárra feljuttatott anyagból összeállított mintagyűjtemény 1950 utánról. A hiányzó ládákra, azokból származó anyagra utaló semmilyen nyom nem található a természetrajzi osztály leltárkönyveiben. Valószínű, hogy valóban nem jutottak el már Sepsiszentgyörgyre sem. A Kolozsvárra felkerült rész körül is tisztázásra várnak még kérdőjelek.

Függelék

1933

1.

TÖRÖK Zoltán CSUTAK Vilmosnak
Segesvár, 1933. augusztus 15.[28]

Mélyentisztelt Igazgató úr!

Mint az EME tagja és a vándorgyűlés egyik szerény kis előadója, 26-án a kolozsváriakkal fogok Szentgyörgyre befutni, s a meghívó csillag alatti felhatalmazásával élve egy *ingyenes elszállásolás* igényét szeretném ezúton bejelenteni. Hogy személyesen az Igazgató úrnak írtam a személytelen elnökség helyett, annak az az oka, hogy egy múzeumi ügyben is szeretnék eljárni. Az *alsórákosi, hidegkúti és ugrai levantei kövületekből*, hencegés nélkül mondhatom, egyedülálló és versenyen kívüli hatalmas gyűjteményem lévén, arra gondoltam, hogy *egy kis sorozatot* szépen összerakva a mi egyetlen múzeumunknak is *elvinnék*, természetesen pontosan meghatározott és cédulázott anyagot értek ez alatt, amennyiben a paleontológiai részben még jutna hely. De gondoltam, hogy a székelyföldi híres levantei területet szépen kiegészíti, és beleilleszkedik, sőt még az *árapatakiból is tudnék egy kis sorozatot vinni.* A többi mondanivalómat fenntartom 26-ra és a következő napokra, amikor majd személyesen intézhetem el, és végre személyesen is megismerhetem az Igazgató urat.

Elnézését kérem, hogy személyesen terheltem meg elszállásolási kéréssel is. Ismeretlenül, de a legőszintébb tisztelettel üdvözli a közeli viszontlátásig

TÖRÖK Zoltán Zoltán s. k.

2.

CSUTAK Vilmos TÖRÖK Zoltánnak
Sepsiszentgyörgy, 1933. augusztus 16.[29]

Kedves Kollega úr!

Most veszem tegnap írt kedves lapját, és értesíteni kívánom, hogy ingyenes elszállásolásról gondoskodni fogunk, jelzett paleontológiai gyűjteményét pedig örömmel várjuk, és hálás köszönettel fogadjuk.

Szegények lévén, csak ilyen jóindulatú közmunkával tudjuk múzeumunkat fenntartani és gyarapítani.

Tehát hozzon a jó Isten, kedves Barátom, tele iszákkal vagy kofferrel, jó egészségben!

Meleg kollegiális érzéssel
igazgató

3.

TÖRÖK Zoltán CSUTAK Vilmosnak,
Segesvár, 1933. szeptember 3.

Kedves Vilmos bátyám!

Bokros elfoglaltságod folytán nemigen jutott idő a beszélgetésre, amit elmulasztottam ott szóbelileg, így igyekszem pótolni írásban. Október hó folyamán az alsórákosi ammoniteszek és a környéki szarmata meg pontuszi kövületeket is eljuttatom hozzád. Ami a munkatervemet illeti, én vállalom a szomszédos területek begyűjtését innen egész Szentgyörgyig, természetesen paleontológiai és kőzettani anyag meghatározva készen.

Mellékelten küldöm az alsórákosi vár két képét.[30] Ha volna szükséged valamelyikre még, a lemezem megvan, és szállíthatom. Viszont szeretnék adatokat kapni a vár történetére vonatkozólag. Mikor épült,

www.szmi.ro / www.emc.ro

ki birtokolta, milyen fontosabb események fűződnek hozzá. Igen szükségem volna rá az értesítőm részére, amely most van nyomtatás alatt.

Egyben kérnék a Múzeumtól egy igazolóvagy ajánlólevél-félét, amiben a székely testvérek támogatására ajánl, miután a Székely Nemzeti Múzeum ásvány- és geológiai múzeumát gazdagítom gyűjteményemmel. Ez mindenesetre megkönnyítené ilyen helyeken a munkámat, és könnyebben tudnék a tanítók és papok között munkatársat találni, a propagandát tenni eredményesebbé.

Ne neheztelj rám, kedves Direktor úr, hogy terhellek, de más utam nem volt, és most talán könnyebben ráérsz, ha a hajsza alábbhagyott.

Sok szeretettel és tisztelettel üdvözöl
Zoltán s. k.

1934
4.
TÖRÖK Zoltán CSUTAK Vilmosnak
Segesvár, 1934. szeptember 10.[31]

Kedves Igazgató úr!

A Brassóban megadott címre NAGY János református paphoz mentem, Erősdre. Első próbaút lévén, drukkoltam a sikerért, vajon megértő, lelkes emberre találok, aki megérti a célomat, és elég áldozatos lelkű kultúrnapszámos? Köszönöm az első útmutatásod, igazán olyan emberre találtam, mint akit kerestem. Természetesen még az új célra irányítás és eredményes munka közt van még egy kis távolság, de bízom benne, hogy menni fog. Az új és nagy cél apostolkodó útján az első lépés már eredménnyel biztat, ha minden vidéken találok egy ilyen munkatársra, az eredményről biztos vagyok.

Most pedig engedd meg, hogy ami már egy pár éve fő bennem, és tavaly a szentgyörgyi látogatásom alkalmával már nagyjából kiforrott, a tervet és elgondolásaimat közöljem Veled, akit elsősorban érdekel, hisz a Nemzeti Múzeumról van szó benne.

A Brassó–Háromszéki-medence fiatal tavi üledékei (dáciai v. levantei elnevezés alatt ismerik a geológusok) roppant gazdag és egészen sajátlagos, unikum faunát zárnak magukba. Az eddig már szépen tanulmányozott csigák és kagylók gyűjteményanyaga Bécsben, Budapesten, Kolozsvárt és különösen Bukarestben a földtani múzeumokban tíz- és százezerszámra van összehalmozva, rendszerezve és részben ki is állítva. Csupán a Székely Nemzeti Múzeum nem tud felmutatni ebből a saját alapzatát is képező rétegeknek ismertető kövületeiből még egy mutatót sem, egyesegyedül az én tavalyi küldeményem törte meg a jeget, de az annyira szegényes és egyoldalú, hogy amikor átadtam, egy kissé röstelltem is magam. Röstelltem kétszeresen a dolgot. Először azt, hogy én mint székely a saját népem múzeumát nem ismerem, és nem tudtam már eddig is, hogy mit kéne csinálni. Másodszor röstellem magam az egész geológusi kar nevében is, hogy egyik sem gondolt a székelységre. Ugyanakkor azonban láttam, hogy a Múzeum ma nem rendelkezik olyan alapok fölött, amiből egy nagy és rendszeres gyűjtőmunka gyors eredményt biztosító elég tetemes kiadásait fedezni tudná, hisz természettudományi szakosztálya még meg sem alakult. Így született meg bennem a terv, amit most szeretnék vázolni előtted. A tervem az volna, hogy a Székely Nemzeti Múzeum egy kis termében, ahol pl. a jelenlegi geológiai szekrények is vannak, egy gondosan és a legmodernebb tudományosság követelményeinek mindenben megfelelő óriás gyűjteményét hozzuk össze a Háromszék–Baróti székely medence gazdag geológiai anyagából, főképp a dáciai–levantei kövület- és kőzetanyagból. Tehát nem azt akarom, hogy éppen képviselve legyen, hanem úgy a kolozsvári, mint a bukaresti 100 000 példányos nagy gyűjteményeket is lepipáljuk, és ha egy külföldi érdeklődik, és tanulmányozni akarja a székelyföldi világhírű levantei faunát, ne menjen sem Bukarestbe, sem Kolozsvárra, hanem jöjjön a forráshoz hozzánk. Nem 100 000, hanem millió példányt gazdagon ontó és rendszeres gyűjteményt szeretnék látni abban a szobában. Ne ijedj meg a nagy számtól, hisz a szobába az egész be fog férni, hisz pl. a kis Hydrobia csigákból 100 000 elfér egy skatulyában.

A tavaly és az idén csupán kísérleti gyűjtőutakat tettem, és mérlegeltem a lehetőségeket. Most már elég jól kialakultak a terveim, és látom a munkatársak egész seregét, akiket meg fogok tudni nyerni a munkának. De ehhez elsősorban neked, mint a Múzeum igazgatójának kell hozzájárulásodat adnod, és ha ez meglesz, amiről biztos vagyok, akkor kérem a segítségedet. A munka nem egy hónap, sőt nem is egy esztendő, hanem esztendők következetes és jól szervezett fáradságával fogja meghozhatni a tervben vázolt eredményt, ahol az erkölcsi és anyagi buzdítás és alapvetés munkája lesz a te kezedben, a tudományos vezetés és beszervezés az enyémben, míg a siker a munkatársak segítő erejében.

A tervem a következő. Én mint az egésznek a szervezője, faluról falura járok, és eszközlöm az anyag szakszerű begyűjtését. A tanári fizetésem természetesen határokat szab, és így az útiköltséget tudom a zsebemből fedezni, de az ellátást az illető falu papjától vagy tanítójától kapnám, akit egyúttal munkatársnak is szemelnék ki, amint az Erősdön igen szerencsésen történt. Itten kérem a segítségedet, hogy a különböző falvakon az elszállásoló gazdát és munkatársat jelezzétek nekem, és a Múzeumtól is kapjon felvilágosítást az illető. Úgy mint

www.szmi.ro / www.simec.ro

NAGY János Erősdön, kivinném a kövületlelőhelyre, és egy pár napig együtt dolgozva betanítanám a szakszerű gyűjtés minkéntjére. Az együtt gyűjtött anyagot természetesen én veszem magamhoz, és itthon kimosom és feldolgozom tudományos rendszerességgel. A benevelt munkatárs azután a további gyűjtése (állandó munkát értek alatta) eredményét itt egyenesen a múzeumnak küldi el, ahol a ládikókat és zsákocskákat úgy, ahogy jönnek, felbontatlanul, valahová száraz helyre beraktározzátok, csupán a küldő megjelölésével. Amit így aztán a munkatársak az egész nyári szezon alatt beküldtek, és ti elraktároztátok, én érintetlenül megtalálom, amikor leutazom Szentgyörgyre, ahol a múzeum vendégeként hozzákezdek a kipakolás, elosztás és meghatározás munkájához. Ennél a munkánál lesz szükségem a most Brassóban általad bemutatott fiatal kollégára[32], mint munkatársra. Mert őt kell benevelnem először is a sepsiszentgyörgyi meg az illyefalvi anyag begyűjtésére, továbbá pedig az óriási anyag kiiszapolása, preparálása és szétosztása elvégzésére, és a mintagyűjtemény megszervezése után a meghatározások egy jó részét is könnyen el fogja sajátítani. Csakis így tudok belőle geológust nevelni úgy, mint Brassóban már kifejezted ezirányú óhajodat. Tájékozásképpen közlöm a faluk neveit, ahová el kell mennem és munkatársat kapnom: Sepsiszentgyörgy, Illyefalva (v. [Al-]Doboly), [Sepsi-]Szentkirály, Angyalos a fiatal kolléga gyűjtőterülete lesz. Ezenkívül: Erősd (NAGY János), Árapatak, Hidvég, Nyáraspatak, Középajta (Zalánpatak), Miklósvár, Köpec, Barót, Bodos, Szárazajta, Kisbacon, Bardoc, Vargyas, Felsőrákos, Ürmös, Apáca, [Szász-]Magyarós és Alsórákos.

A munka jó előkészítésére egy év áll rendelkezésre, kb. 10 hónap. A jövő nyár júniusának végén vagy július közepén indulnék jól felszerelve az apostolok útján Alsórákosra, onnan Felsőrákos, Vargyas, Bacon, Barót, le az Olt mentén,[33] amíg aztán a nyár végére leérnék Szentgyörgyre.

A múzeum részéről anyagiakban skatulyákra, zsákocskákra és különböző fém- meg üvegtubusoknak egész légiójára volna szükségem, amit a munkatársaknál hagyhatnék az anyag begyűjtésére és expediálására. Szivaros, dohány-, kalap-, cipő- és hasonló skatulyák összegyűjthetők a városból is szép számmal kiadás nélkül; a patikákból szintén be kell gyűjteni az üres üvegmeg fémtubusokat, ami százszámra gyűl össze a különböző pasztillák darabonkénti eladása révén, ez sem kerül pénzbe, remélem. Csupán egy párezer apró tubus az, ami pénzbe fog kerülni. No és azután a gyűjteményszekrények megépítése kíván még egy kis anyagi áldozatot a múzeumtól (1. ábra).

2 db. ilyenforma szekrény elég lesz az anyag befogadására és elrendezésére. Felül üveg alatt a mintagyűjtemény, alul faluk és lelőhelyek szerint csoportosított és szétválasztott anyag, elosztva és meghatározva. A felső padkán és az oldalfiókban nagyobb kézi példányok, „feliratok", térképek, magyarázatok. Két ilyen szekrény gondolom éppen elférne annak a szobának a közepén, ahol a geológiai és botanikai gyűjteményt láttam. Az elosztatlan nyersanyagot másutt tartanók, ide csak a meghatározott és elosztott, feldolgozott anyag kerülne. Bodoson ismerem a református papot, szintén érdeklődő, nagyszerű fiú. Ha másutt is kapnék ezekhez hasonlót, akkor biztos a siker.

Ezek volnának a terveim. Egyre azonban kérlek igen szépen, a nagydobot és a nagyhangú beígéréseket nem szeretem, amíg a munka eredményeit nem demonstrálhatom kézzelfoghatóan, addig nem szeretném, ha a nevem akármiféleképpen is nyilvánosan szerepelne. A mozgalom vezetője a Múzeum reprezentánsa, az igazgató, mint ahogy ténylegesen is azzá kell lenned, és csak a külső és a szakmunkát láthatom el.

A terveimet előterjesztem, amiből egy részt már végre is hajtottam jó sikerrel, az anyagot a tél folyamán rendezem és feldolgozom. Most már rajtad a sor, hogy átvedd azt, ami átvehető és hasznosítsd a múzeum részére. Válaszodat várom.

Tiszteletteljes üdvözlettel és igaz szeretettel
TÖRÖK Zoltán s. k.

5.

CSUTAK Vilmos TÖRÖK Zoltánnak
Sepsiszentgyörgy, 1934. szept. 14.

Kedves Zoltán barátom!

Nagy örömmel vettem és olvastam folyó hó 10-én kelt szíves leveledet. Egész elgondolásodat, mindenik tervedet helyeslem, elfogadom, és magamévá teszem, s rajta leszek, hogy mind szellemi, mind anyagi vonatkozásban minden rendelkezésemre álló úton alátámasszam.

Természetesen a részleteket illetően ezután is Tőled kérem és várom esetről esetre a spiritust. Megnyerem elgondolásodnak és biztosítom a számodra a SZABÓ József ifjú kollégám munkaerejét, s ezután mindazokét az erdélyi geológus barátainkét is, akik nekem is és múzeumunknak is jó barátai, mint pl. az öreg SZÁDECZKY Gyula, BALOGH Ernő, TULOGDY János[34] és BÁNYAI János.

Elsősorban most éppen arra kérlek, szíveskedj kiegészíteni e rendkívül nagybecsű leveledet azzal, hogyan, miképpen gondolod mindezeknek a jó barátainknak a bekapcsolását és foglalkoztatását minél kevesebb költséggel, de minél több eredménnyel, közös székely múzeumunk javára.

Ami a küldött szekrényrajzodat illeti, ha a jó Isten megsegít, a télen megcsináltatom, és aztán várom

www.szmi.ro / www.simec.ro

csendes szívvel és türelemmel, amíg a ti buzgóságotok és szaktudományotok azt meg fogja tölteni.

Egyelőre ezt kívánom válaszolni kedves és nagy örömet szerzett leveledre, és igaz barátsággal, szeretettel ölellek

6.

TÖRÖK Zoltán CSUTAK Vilmosnak[35]
Segesvár, 1934. október 18.

Kedves Igazgató úr!

Szept. 14-től keltezett válaszodat vettem, sőt azóta már a KÖNCZEI levelét és első küldeményét is megkaptam. Igen örvendek, hogy a várt megértéssel találkoztam. A szekrény tervrajzában még annyi hozzátoldani valóm volna, hogy a KÖNCZEI által proponált ajtók helyett a fiókoszlopok lezárásához fölszaladó és lehúzható redőnyzárt (faredőnyt) alkalmazzatok, mert a természetesen kétfelé nyíló ajtók sok helyet kérnek, ami pedig nem túlságosan bőven van.

A részleteket illető terveimet november hó folyamán fogom kifejteni, amikor a munkám nem lesz mindenestül a nyakamon. A tél folyamán szeretném belevelezni a munkatársakat, hogy mire megjön a nyár, már a pontos munkaterv és időbeosztás kialakuljon. Erre fogok majd kérni egy névsort a levelemben közölt helységek számbajöhető és útmutatásokat adni tudó embereiről, akikkel felvehetném a levélbeli kapcsolatot, és ki tudnám tapogatni a segítségükkel a munkatársakat.

Addigra össze fogom állítani az általad felsorolt barátaink bekapcsolási és munkalehetőségeit.

A fiatal SZABÓ kollégát ez évben jobb, ha nem terheljük túl, hanem készüljön gőzerővel a képesítőre, ami sajnos máris április 1-jére tolódott ki, amint hallom. A megszerzett képesítő után aztán annál nagyobb erővel lendülhet bele a mi munkánkba.

A tél folyamán a nyári gyűjtésem feldolgozott anyagát le fogom küldeni a mintagyűjtemény bevezetése gyanánt, és az alsórákosi ottlevő anyag kiegészítéseként.

Sok szeretettel üdvözöl
TÖRÖK Zoltán s. k.

1935

7.

FADGYAS Anna TÖRÖK Zoltánnak[36]
Sepsiszentgyörgy, 1935. május 27.

Mélyen tisztelt Tanár úr!

Hivatkozással a múlt év szeptember 10-én, továbbá október 18-án kelt nagybecsű levelére és levelezőlapjára, igazgató úr megbízásából tisztelettel kérem, szíveskedjék értesíteni, hogy a nyárra tervezett programja jelenleg hogy áll, mik a tervei, és most már elküldjük-e a fenti levélben jelzett falvakban található segítőtársakról való névsort, vagy talán már úgy tetszik gondolni, hogy késő?

Erre s általában esetleges teendőinkre nézve kérem a mielőbbi szíves válaszát, hogy annak alapján járhassunk el mi is.

Szívélyes üdvözlettel
FADGYAS

8.

FADGYAS Anna TÖRÖK Zoltánnak
Sepsiszentgyörgy, 1935. június 7.

Mélyen tisztelt tanár úr

Hivatkozással az Igazgató úrral Bukarestben történt megbeszélésükre, tisztelettel küldöm az alábbi névsort:

1. Árapatakon: DÁVID Gyula református lelkész
2. Hidvégen: LŐRINCZI Árpád református lelkész és TÓTH István intéző
3. Nyárospatakon: Ugyanezek
4. Középajtán: Dr. POLONKAI Tivadar református lelkész
5. Miklósváron: SEETHAL Ferenc nagybirtokos, aki Miklósváron lakik és NAGYOBB Péter református lelkész, aki Bölönben lakik.
6. Köpecen: KOLUMBÁN Ellák református lelkész
7. Baróton: Dr. FÁBIÁN László ügyvéd
8. Szárazajtán: KOLUMBÁN Géza református lelkész
9. Kisbaconban: TOMPA Zsigmond református lelkész
10. Bardocon: GÁSPÁR Samu református lelkész
11. Felsőrákoson: BENEDEK Antal borvízkezelő
12. Olaszteleken: SEBESTYÉN Sándor református lelkész és BIRÓ István nyugalmazott kollégiumi tanár
13. Magyaróson: TORÓ Ákos református lelkész
14. Alsórákoson: SZOTYORI Lajos református esperes

Kiváló tisztelettel

9.

CSUTAK Vilmos TÖRÖK Zoltánnak
Sepsiszentgyörgy, 1935. december 31.

Kedves Zoltán barátom!

Nem akarok elbúcsúzni addig az 1935. esztendőtől, amíg hálásan meg nem köszönöm, hogy részt vettél a nyári hargitai kirándulásunkon, s azonkívül is dolgoztál, ahogy KÖNTZEI Gerő barátunktól tudom, a mi közös székely múzeumunk érdekében.

Szívemből kérem a jó Istent, hogy az új esztendőben is tartsa meg a jó egészségedet és munkakedvedet, s adjon nekünk újabb lehetőségeket és alkalmat, hogy ismét találkozhassunk közös céljaink szolgálatában.

Boldog új évet kívánok, és igaz barátsággal ölellek

www.szimo.ro/www.cimec.ro

1936

10.

TÖRÖK Zoltán CSUTAK Vilmosnak

Sepsiszentgyörgy, 1936. január 15.

Kedves Vilmos bátyám!

Kedves újévi megemlékezésedet jan. 2-án kaptam meg, amikor a feleségemet szállítottam a kórházba súlyos betegen. Ez volt az a körülmény, ami meggátolt abban is, hogy megelőzzelek, hisz már rég mind akartam írni és részletesen referálni sok mindenről. Most, hogy végre a szövődmények nehézségein (orbánc) is túl vagyunk, és így a feleségem valószínűleg a javulás útján van, első gondolatom az én nagy adósságom volt, és most igyekszem pótolni mulasztásomat. A hargitai kiránduláért inkább az én részemről volna illendő az igen nagy köszönet, míg a múzeumért még igazán semmit se tettem, ami ilyen meleg és figyelmes köszönetet érdemelne. Rád vall, hogy a jó szándékot is ilyen bőkezűen jutalmazod. Az újesztendei jókívánságokat én csak most tudom viszonozni, Isten áldását kérve úgy rád, mint az általad vezetett intézményekre, hogy az új esztendőben ne csak egészségben és békében éljenek, hanem fejlődjenek is, úgy, ahogy azt fáradhatatlan energiával munkálod.

Az ősszel is mind készültem, hogy leszaladok négy napra Szentgyörgyre, SZABÓ Jóskát bevezetni a kizsákmányolandó területbe, és beindítani a paleontológiai kutatómunkába. Sajnos, a körülmények keresztülhúzták minden számításomat. Különösen a pénzügyi előirányzásaim dőltek dugába, amit a betegségek aztán teljesen összekuszáltak.

Barótot és környékét elég szépen begyűjtöttem, de a munka lassan halad. Baróton Dr. ZATHURECZKY látott szívesen, és VALICS János segített a munkában igen kedvesen, nem számítva a tanítványaim segítségét.

A szortírozó munkát lassan megcsinálom, és összeállítok egy mintagyűjteményt a legfontosabb alakokból és becsületesen determinálva. Az állandó friss anyag utánpótlást és gyűjtést a legnehezebb beszervezni, ez még sok munkába és fejtörésbe kerül, s akkor is nehezen lesz megoldható. Talán a Jóska barátunk révén és együttes munkával sikerülni fog, hozzáadva a legfontosabbat, a te segítségedet.

Nyárára programot nem csináltam, mert itt is a pénzügyi tényezők fognak dönteni, s hogy azok hogy fognak alakulni most a betegség után, egyelőre még nem tudom. Mindenesetre egy részét a kijelölt programnak el fogom végezni. Majd meglátjuk. Ha lassan is dolgozom, de afelől nyugodt lehetsz, hogyha Isten éltet, a megrendelt munkát be is fogom fejezni. Korlátlan anyagi eszközök és bő felszerelés mellett is eltartana a munka egy pár évet, így bizony tíz is lehet belőle, amíg az első levelemben vázolt kereteket be is tölthessük anyaggal (feldolgozott és determinált anyaggal).

Még egyszer köszönet a kedves megemlékezésért.

Igaz szeretettel üdvözöl

TÖRÖK Zoltán

SZABÓ Jóskát üdvözlöm

11.

TÖRÖK Zoltán a Székely Nemzeti Múzeum Igazgató-választmányának

Segesvár, 1936. szeptember 7-én[37]

A Székely Nemzeti Múzeum Tekintetes Igazgató-választmányához, Sepsiszentgyörgy

A vezetésük alatt álló Székely Nemzeti Múzeum további fejlődését és annak felvirágzását szolgáló munkakör feladatainak újabb irányát, a Tekintetes Igazgató-választmány, amint azt a múlt években rendezett természettudományi kutató- és gyűjtőexpedíciók szervezése bizonyítja, világosan és bölcsen felismerte és megszabta. Ez a modern időknek követelményeként jelentkező természettudományi irányzat új munkaköröket hoz be a múzeum életébe, amellyel kapcsolatosan egy javaslattal és egy azt kifejtő előterjesztéssel járulok a Tekintetes Igazgató-választmány elé.

Csak pár éve volt alkalmam megismerni és kapcsolatokat teremteni a Múzeummal, az EME vándorgyűlése alkamából. CSUTAK igazgató úrral a tárgyalásokat a brassói vádorgyűléskor kezdtem meg. Az így felvett és lassan kimélyülő kapcsolatoknak alapját egy javaslatom képezte, aminek fontosságát és különösen a Múzeum tekintélyének növelését és továbbfejlődésének biztosítását leghathatósabban szolgáló eszközét fölismerve kijelöltük és munkába vettük az új feladatot: *a Háromszéki- és Baróti-medencék igen gazdag és világhírű paleontológiai és geológiai anyagának begyűjtése, feldolgozása és annak a múzeumba való és fontosságát kiemelő kiállítása.* Ezt az igen szép és nagy munkát mint szakember vállaltam, és CSUTAK Vilmos, KÖNTZEI dr.-ral egyetemben, akit a természettudományi kérdések megvitatásában mint tanácsadóját mindig bevont a személyes és levélbeli tárgyalások folyamán, megvitattuk, és a munkatervet kidolgoztuk. A Tekintetes Választmány elnézését kérem, ha terjengősen adom elő az előzményeket. Az a körülmény, hogy én állami alkalmazásban vagyok, óvatosságra intett, és így CSUTAK igazgató úrtól teljes titoktartást kértem. Szeretett elnökünk, dr. TÖRÖK Andor által az idei kászoni kutatóutunk alkalmából történt kegyeletes meg-

www.szmi.ro / www.simec.ro

emlékezése során említette, hogy a CSUTAK igazgató úr hagyatékát áttanulmányozva a múzeumra vonatkozóan igen gazdag és sokoldalú munkálkodást, kezdeményezést sikerült rekonstruálnia. Lehet, hogy az én titoktartást kérő tárgyalási feltételem azt eredményezte, hogy a hagyatékból az általam jelzett kezdeményező munka és annak előkészítő munkálatai nem bontakoztak ki fontosságuknak megfelelően és abban a mértékben, amilyen fontosságot CSUTAK Vilmos tulajdonított neki. Ez az a körülmény, ami arra késztet, hogy részletesen feltárjam felejthetetlen barátunk ezirányú hagyatékát, amit most mint kegyeletes kötelességet, megsokszorozott erővel kell végrehajtani, hogy kiváló személyiségének megfelelően monumentális emléket állítsunk a megkezdett munka folytatásával és befejezésével.

Már CSUTAK igazgató úr belátta, hogy annak a geológiai és paleontológiai anyagnak, amelyik különlegesen háromszéki, tehát annak a földnek a világhírű terméke, amelyre épült az egész múzeum, a gyűjteményből hiányozni nem volna szabad, mert az szégyen ránk nézve, tehát presztízskérdése a múzeumnak. A híres szentgyörgyi, illyefalvi, árapataki meg vargyasi (hogy csak a legfontosabbakat említsem) kövületanyagot ha valaki tanulmányozni akarja, hiába megy be a Székely Nemzeti Múzeumba, mert ott majdnem semmit sem talál, hanem vagy Bukarestbe, vagy Kolozsvárra, vagy Pestre, vagy Bécsbe kell mennie, ahol mindenütt klasszikus anyagot gyűjtöttek össze a geológusok.

Ha még hozzávesszük, hogy ennek a paleontológiai világritkaságnak a feldolgozásával párhuzamosan a szén, borvíz, kő és egyéb kincsek muzeális feltárása szintén végrehajtható, s amiből jelenleg a semmivel egyenlő értékű anyag fölött rendelkezik, akkor azt hiszem, bárki beláthatja ennek a munkának a fontosságát és hasznosságát.

Részemről az anyagba bedolgoztam magam, hisz már évek óta, amennyire szerény anyagi eszközeim megengedték, a különböző kövületlelőhelyeket fölkerestem, és már eddig is kimosott és begyűjtött anyag áll több ezer példányban a múzeum rendelkezésére. A múzeumtól még ezideig az erkölcsi támogatáson kívül egyebet nem kértem, mivel csak a munkák elvégzéséről volt szó. CSUTAK igazgató először a néprajzi múzeum egy részét akarta elhelyezni úgy, hogy az így megürült helyre telepíthesse a geológiai részt egy általam javasolt rajzú és méretű kiállítási szekrénybe, amelynek megcsináltatását többször megígérte. Sajnos a beígért szekrény nem készült el, s így az eddig begyűjtött anyag is csak ládákba rakva hever a múzeumban vagy nálam.

Miután a kezdet nehézségein túljutottam, és már anyaghalmozásról panaszkodhatom, azzal a kéréssel fordulok a Tekintetes Választmányhoz, hogy a felejthetetlen emlékű CSUTAK Vilmos által elejtett fonalat kegyeletesen fölvenni szíveskedjék és nekem módot nyújtson arra, hogy a gyűjtött munkát folytatni és befejezni képes legyek. Ehhez a bevezető munkálatok szerény keretein túl már anyagi támogatást is igénylek, mert úgy a saját szerény anyagi körülményeim, csupán a kis tanári fizetés, valamint az EME által nyújtott 1000 lejes kutatási segély, amit ebben az évben kaptam, és szintén a székely múzeum céljai szolgálatára költöttem el, már elegendő alapot nem szolgáltatnak. Kétirányú támogatását kérem a Tekintetes Választmánytól:

1. Megfelelő szekrények vagy ládák, skatulyák és tubusok beszerzése, amik lehetővé teszik az anyag feldolgozását és elraktározását mindaddig, amíg a megfelelő kiállítási szekrények megépítése lehetségessé válnék.

2. A gyűjtés és a feldolgozás megkönnyítésére évenként folyósítandó pénzbeli segély, aminek egyik része a nyári gyűjtések készkiadásainak a fedezésére, míg a másik része a téli időszakban eső feldolgozás, úti és egyéb készkiadások megtérítésére szolgálnának. Magáért a munkáért külön díjazást nem számítok fel, éppúgy a gyűjtésnél napidíjat nem igénylek, csupán a készkiadásaim megtérítését, ami annál is könnyebb, mert félárú vasúti kedvezményem van.

Mindezen költségek fedezésére elegendő lenne, ha a Tekintetes Választmány évi 4-5000 lejnyi alapot találna. Nem egy összegben, hanem részletekben kellene utalványozni, szükség szerint, csupán a nyári gyűjtés kiadásainak fedezésére kellene egy összegű nagyobb utalványozás kb. 2000 lej.

Ha már elegendő feldolgozott anyag fog rendelkezésünkre állni, azokból szakszerűen összeállított sorozatokat bel- és külföldi gyűjteményeknek cserébe küldve gyűjteményünket olyan mértékben gazdagíthatjuk, hogy értéke megsokszorozódik, sőt még pénzbeli ellenszolgáltatást is remélhetünk.

Amilyen szerepe volt a Székely Nemzeti Múzeum hírnevének megalapozásában az erősdi archeológiai anyag feltárásának és feldolgozásának meg kiállításának, ennek a kiküzdött hírnévnek újabb, az eddigit nemcsak fenntartó, hanem fölülmúló ragyogást adna a fent kifejtett geológiai és paleontológiai kincseink muzeális feltárása.

Abban a reményben, hogy a Tekintetes Igazgató-választmány a felajánlott munkatervet a múzeum felvirágzása és a CSUTAK igazgató úr emlékének és hagyatékának kegyeletes ápolására elfogadni és támogatni méltóztatik, maradok a Tekintetes Választmány mindenkor kész híve.

Tiszteletteljes üdvözlettel

TÖRÖK Zoltán tanár

www.szmi.ro / www.emc.ro

12.

KERESZTES Károly és FELSZEGHI István, a Székely Nemzeti Múzeum Igazgató-választmány nevében[38]

Sepsiszentgyörgy, 1936. nov. 25-én

Mélyen tisztelt Tanár úr!

Hivatkozással a folyó év szeptember 7-én kelt szíves levelére, tisztelettel értesítjük, hogy az abban foglaltakat a legutóbbi ügyvezető-tanácsi gyűlésünk elé terjesztettük. A gyűlés Tanár úrnak múzeumunk további fejlesztésére s különösen a háromszéki geológiai és paleontológiai anyag összegyűjtésére, feldolgozására és megfelelő módon való kiállítására vonatkozó nagybecsű ajánlatait nagy örömmel és hálás köszönettel fogadta el. Múzeumunk vezetősége ezután is a legnagyobb készséggel áll Tanár úr támogatására nemcsak erkölcsileg, hanem a lehetőség szerint anyagilag is. A múzeum vállalja a anyaggyűjtéssel és feldolgozással járó készkiadásokat évi pár ezer lej erejéig. Fix összeget egyelőre nem mertünk megállapítani, mert jelenleg pénzünk nincs, de részletekben erőnkhöz képest a Tanár úrnak megtérítjük, s a nyári nagyobb kiadás fedezéséről is fogunk gondoskodni. Kérjük azonban, hogy előzetesen minket megkeresni szíveskedjék, hogy közölhessük, hogy a szükséges összeg rendelkezésére áll-e. A kívánt kiállítási szekrényeket is megcsináltatjuk. Jelenleg dr. NAGY Jenő alelnök úr[39] Csíkban próbál készíttetni ilyenforma szekrényt dr. KÖNTZEI Gerő bogarai és lepkéi részére, mert ő már nagyon régen sürgeti ezt. Ha ez elkészül, s meglátjuk, hogy mennyibe kerül, akkor Tanár urat értesíteni fogjuk, hogy mikor kerülhet sor a geológiai szekrényekre. Midőn múzeumunk érdekében tett eddigi fáradozását hálás szívvel megköszönjük, kérjük Tanár urat, hogy kívánságait velünk időnként közölni szíveskedjék, hogy önzetlen munkájában támogatására lehessünk.

A Székely Nemzeti Múzeum ügyvezető-tanácsa nevében

kiváló tisztelettel

ügyvezető alelnök, igazgató-őr

*

[Székely Nemzeti Múzeum ügyvezető-tanácsa 1936. novemberi vonatkozó határozatának mellékelt előterjesztése az 1936. évi, novemberi igazgató-választmányi gyűlésen:][40]

Tisztelettel jelentem, hogy TÖRÖK Zoltán segesvári tanár, a nyári kutató tudós társaság egyik geológus tagja a múzeum továbbfejlesztése érdekében, s különösen a háromszéki geológiai és paleontológiai anyag összegyűjtésére, feldolgozására és megfelelő módon való kiállítására ajánlatot tett, mert szerinte ennek a híres kövületanyagnak múzeumából hiányozni nem lehet. A munkát ingyen vállalta, de az anyaggyűjtéssel és a feldolgozással járó készkiadásainak évi pár ezer lej összegig megtérítését, valamint megfelelő kiállítási szekrények beszerzését kérte.

Azt is felajánlotta, hogy a már összegyűjtött anyagnak elrendezésére és kipreparálására félárú útiköltségének megtérítése ellenében hajlandó a tavasz folyamán hetenként szombat reggeltől hétfő estéig Szentgyörgyre jönni, a munkát beindítani és elvégezni, mert szerinte amilyen szerepe volt a múzeum hírnevének megalapozásában az erősdi anyag feltárásának, éppen ilyen hírt szerezne a múzeumnak a geológiai és paleontológiai kincsek feltárása és kiállítása.

Ügyvezető tanácsunk, foglalkozván TÖRÖK Zoltán beadványával, a felajánlott munkát, mely múzeumunk gyűjteményeiben nagy hiányt pótolna, köszönettel elfogadta, kiállítási szekrények készítését, valamint szerény összegű anyagi támogatást részére kilátásba helyezett.

Tisztelettel kérem ennek jóváhagyó tudomásul vételét.

13.

TÖRÖK Zoltán FELSZEGHI Istvánnak

Segesvár, 1936. december 28.

Mélyen tisztelt Igazgató úr!

Folyó év november 25-én kelt 226. számú átiratát vettem, és csak most jutottam hozzá, hogy részletesen megválaszoljam. Az évharmadzárás munkái, majd pedig a betegségem (szemgyulladás, ami íróképtelenné tett) gátoltak meg abban, hogy idejében válaszolhassak.

Örömmel olvastam, hogy a Múzeum igazgatóválasztmánya támogatását biztosította munkám részére. Ezzel kapcsolatosan egy pár kérdést szeretnék intézni Igazgató úrhoz.

Amennyiben SZOTYORI esperes úr Alsórákosról beküldte a ládákat a Múzeumba, a nálam levő anyaggal együtt már elég szép anyag áll rendelkezésünkre. Ennek az anyagnak az elrendezése, kipreparálása ügyében szeretném, ha lehetne a tél vagy a tavasz folyamán egy leutazásom Szentgyörgyre, az útiköltség és a készkiadások megtérítése ellenében. Én minden héten szombat reggel 9 órától kedd reggel 8 óráig szabad vagyok, sőt szükség esetén kedd- és szerdával meg is toldhatnám. Ha az iskola vagy a Múzeum egy előadás megtartására meghívna, a mellékelt különlenyomatban megjelölt tárgykörrel, ez még megfelelőbb keretet képezne a beküldött anyag feldolgozására.

Itt kapcsolódik be az iskola természetrajzszakos tanárjának a kérdése. Ez a kérdés végleges megoldást kapott-e? Amennyiben igen, megkérném megér-

www.szmi.ro / www.cimec.ro

deklődni, hogy a paleontológia iránt volna-e benne érdeklődés? Ha érdeklődik, és hajlandó bedolgozni magát ebbe a kutatási ágba, úgy ottlétem alatt már bevezetném a gyűjtés és feldolgozás egy és más fogásaiba. Az volna a legjobb, ha egy állandó munkatársat kapnék, ami a Múzeumnak is tekintélyes megtakarítást jelentene, mert idővel feleslegessé tenné az én időnkénti leutazásaim költségeit, s egyben biztosítaná az állandó anyaggyűjtés és feldolgozás folyamatosságát, s az elhelyezés nehéz problémáját állandóan sürgethetné.

A nyári ottlétem alatt sajnos semmit sem tudtam végezni, a vakáció időszerűtlensége hazakergetett Segesvárra.

Az átvett tíz pártoló tagsági gyűjtőív közül eddig a mellékelt négy ívet tudtam csak visszaszolgáltatni öt aláírással. Egyet CSEH Zoltán úr elveszített, míg a többi öt ív úgy látszik befagyott, mert sehogysem tudom azokból kivájni, akiknek átadtam. Úgy látszik, az ilyen gyűjtőmunkához túlságosan élhetetlen vagyok. Az öt ív közül egyet még biztosan megkapok aláírással, de a többi négy azt hiszem végleg befagyott, ugyan még azokat is megpróbálom, de nem sok a reményem.

Nincs túl nagy önbizalmam ahhoz, hogy még kérjek gyűjtőíveket, hanem inkább egy pár címet adok, ahova kérek küldeni egy-egy körlevelet.

Gróf BETHLEN Bálint, Criş[41] (jud. Târnava-Mare)
Dr. TÓTH Lajos református lelkész (Sighişoara)
RÓNAY Jenő római katolikus esperes (Sighişoara)
SÁNDOR István református igazgató-tanító

Az eddig begyűjtött 500 lejjel mit csináljak, postán küldjem be, vagy várjam meg a még valószínűleg befolyó 200 lejt, és a 700 lejt, majd ha leutazom, személyesen adjam át, vagy pedig postán küldjem?

A nyári ottlétem alkalmával Annuskától felvettem 200 lejt. Mostanig nem küldtem meg ezt, mert az Igazgató úr távolléte folytán nem tudtam jóváhagyását kérni, hogy a vásárolt tubusok és a szállítási költségek készkiadásában számoljam el. Most kérem ezt, és mellékelten csatolom a nyugtát, amelyikkel kérem kicserélni az Annuskánál levőket.

A kiállítási szekrényeket, amelyeket Dr. NAGY Jenő alelnök úr készíttet Csíkban, is szeretném megnézni alkalmilag, hogy megfelelő-e az én céljaimnak is, vagy esetleg kis módosítást kell rajta megejteni. Mindenesetre igen örülök, hogy már szó lehet a szekrények megcsinálásáról.

Sok minden volna, amit így levélbelileg nehéz elintézni, a szóbeli megtárgyalás közvetlenebb és részrehajlóbb. Ezért megkérném, ha a tél vagy a tavasz folyamán alkalmam lenne lerándulni egy vetítettképes előadás megtartása kapcsán Szentgyörgyre, olyan időben, amikor mindenkit a helyén kapok, akivel tárgyalni vagy beszélni valóm van.

Újra elnézést és bocsánatot kérek a késői válaszért, de a körülmények és betegségem meggátoltak.

Egyben boldog új esztendőt is kívánok, és még azt, hogy az elmúlt években kiépült kapcsolataink az új évben elmélyüljenek és korosabbá váljanak a Múzeumunk és népünk boldogságára és felvirágzására.

Szíves válaszát kérve maradok kollegiális üdvözlettel

igaz híve
TÖRÖK Zoltán s. k.

Ui. A bukaresti katonai térképészeti intézetből a Baróti- és Szentgyörgyi-medence megfelelő térképeit a múzeumnak beszerezném, mert nekem is szükségem volna rá, és használat után mint eredeti lapokat úgyis a múzeumnak szolgáltatom be, mint tulajdonosnak. Egyelőre 3-4 lapra volna szükség (darabja 200 lej), ezek beszerzésére lehetne alapot találni? Rendre aztán beszereznők az egész térképanyagot (1:25 000, 1:100 000 és 1:75 000), az egész székelyföldi térképanyagot, ami feltétlenül szükséges a múzeum prosperálásához.

1937

14.

FELSZEGHI István TÖRÖK Zoltánnak
Sepsiszentgyörgy, 1937. január 27.

Mélyen tisztelt Tanár úr!

Hivatkozással múlt év december hó 28-án kelt nagybecsű levelére, tisztelettel értesítem, hogy ügyvezető-tanácsunk csak február hó első felében fog gyűlést tartani, s addig szíves türelmét kérem levélben feltett kérdéseinek a megválaszolhatására.

Szívélyes üdvözlettel, igaz híve
FELSZEGHI, igazgató-őr

15.

KERESZTES Károly és FELSZEGHI István, a Székely Nemzeti Múzeum Ügyvezető-tanács nevében TÖRÖK Zoltánnak[42]

Sepsiszentgyörgy, 1937. április 5.

Mélyen tisztelt Tanár úr!

Hivatkozással múlt év december hó 28-án küldött becses levélre, tisztelettel értesítjük, hogy ügyvezető tanácsunk március hó 24-én tartott gyűlésén örömmel hozzájárult ahhoz, hogy a jelzett feltételek mellett a tavasz folyamán a már összegyűjtött anyag elrendezhetése és kipreparálása, valamint egy ismeretterjesztő előadás tartása céljából leutazzék hozzánk.

Ezért tisztelettel kérjük, szívesekedjék értesíteni, hogy mikor jöhetne le, úgyszintén szíveskedjék el-

www.szmi.ro / www.simec.ro

küldeni előadása szövegét is, mert az előadást *legalább 14 nappal előbb* be kell jelentenünk, és ugyanakkor az előadás szövegét is be kell mutatnunk jóváhagyás végett az illetékes hatósághoz. Az előadás napjául május 8-át szemeltük ki. Ha ez nem felelne meg a Tanár úrnak, akkor az előadás megtartását az ősz folyamára halasztjuk.

Mi is nagyon fogunk örvendeni a személyes találkozásnak, mert akkor mindenről bővebben tárgyalhatunk.

Kiváló tisztelettel, a Székely Nemzeti Múzeum ügyvezető-tanácsa nevében

Dr. KERESZTES Károly, ügyvezető alelnök

FELSZEGHI, igazgató-őr

16.

TÖRÖK Zoltán a Székely Nemzeti Múzeum Igazgatóságának

Segesvár, 1937. április 19.

Mélyentisztelt Igazgató úr!

Folyó év április 5-ről keltezett 72/937 számú levelüket örömmel olvastam. Nagyon kérem szíves bocsánatukat a megkésett válaszért, de a költségvetési év lezárása és az új költségvetési év nyitása olyan hajszoló munkát kívánt, hogy influenzásan is mindent végig kellett csinálnom. Így aztán betegségtől el nem fogyasztott erőimet ezek a munkák úgy kimerítetették, hogy semmi egyébre nem maradt időm (ui. az iskola könyvelője is vagyok).

Remélem, hogy az előadásom kézirata is úgy érkezik meg, hogy el nem késsi a 14 napos terminust. Mind arra is vártam, hogy esetleg átírjam az előadásomat, de arról szó sem lehetett ilyen munkahalmozódás mellett. A mellékelt különlenyomatban foglaltakon kívül csupán a vetített képek és azok magyarázatai bővítik ki a meglevő szöveget. Tehát a kép ábrái helyett 30 diapozitívet viszek magammal. Az előadás gerince azonos lesz a nyomtatott szöveggel, és így nyugodtan beterjeszthető. A különlenyomatban a szöveg mellett megjelöltem kb. a diapozitíveket is. Miután az előadást nem olvasom, természetesen nem lesz szórul-szóra úgy, ahogy a szövegben van, de a gondolatmenet és a sorrend ugyanúgy fog lefolyni.

Május 8-án igen megfelel, mert még a vakációban van. Sajnos, hogy a püspökünk bérmaútja miatt nem mehetek hamarabb, mint 7-én. Áldozócsütörtökön lesz itt a püspök, 6-án, ezt a napot még Segesváron kell töltsem, de már másnap mehetek, és ilyenformán 8, 9. és 10. napjait ott tölthetem munkálkodva. A természetrajzos kollégám is szabad lesz vasárnap és hétfőn, s akkor egy kis gyűjtőutat tehetünk, s az anyag feldolgozásához szükséges előkészítő munkálatok titkaiba is bevezethetem.

Nagyon várom már az alkalmat, hogy a múzeum vezetőségét megismerhessem, és az eddig csak alkalmilag és írásban felvetett terveket és gondolatokat közvetlen eszmecsere eleven kapcsolataival élővé és húsból-vérből való valósággá alakíthassuk át.

Hálás köszönetem az Ügyvezető-tanácsnak szíves és megértő meghívásáért. Megtisztelő bizalmára igyekezni fogok rászolgálni.

Az indulásom és érkezésem idejét egy külön lapon még közölni fogom az Igazgató úrral.

Mély tisztelettel üdvözli

TÖRÖK Zoltán s. k.

1938

18.

TÖRÖK Zoltán a Székely Nemzeti Múzeum Igazgatóságának

Segesvár, 1938. június 17.[44]

Nb. meghívó levelükre válaszolva van szerencsém tudatni, hogy a kutatóúton örömmel veszek részt, és július 5-én érkezem a gyűjtőállomásra, Gyergyószentmiklósra.

Ezúton is köszönetet mondok szíves meghívásukért.

Kiváló tisztelettel

TÖRÖK Zoltán

17.

TÖRÖK Zoltán a Székely Nemzeti Múzeum Igazgatóságának

Segesvár, 1938. július 1.[43]

Vasárnap, július 3-án érkezem Szentgyörgyre gyűjtés és megbeszélések céljából. Ha SZABÓ József tanár úr ottan van, kérem értesíteni és megkérni, hogy várjon. Vasárnap éjjelt és hétfő éjjelt a múzeum vendégszobájában tölteném, ha rendelkezésemre állhatna. Megérkezésem idejét pontosan nem tudom, mert Barót felől jövök.

Előre is köszönet szívességükért, őszinte hívük

TÖRÖK Zoltán

1949

19.

TÖRÖK Zoltán SZÉKELY Zoltánnak[45]

Kolozsvár, 1949. febr. 9.

Kedves Kolléga!

SZABÉDIval folytatott levelezésem és volt hallgatóm, DEÁK Júlia révén próbálkoztam a múzeum pincéjében már 1932 óta[46] heverő paleontológiai anyagomhoz hozzájutni, hogy azt végre feldolgozhassam.

www.szmm.ro / www.cimec.ro

Az idehozatal a beváltás ideje[47] előtt és azután is mindig meghiúsult. Most már, hogy úgy a pénzügyi, mint a szállítási viszonyok megjavultak, arra kérlek szépen, hogy a pincében levő négy vagy öt láda kövület- és kőzetanyagot megfelelően lezárva és abroncsolva vasútra adni szíveskedj, teheráruként, úgy, hogy a címzett fizeti. A cím legyen:

Laboratorul de Geologie al Universităţii BOLYAI, Cluj, str. ARANY J. nr. 11.

Amennyiben költségeid származnak ebből, esetleg külön embert kell fogadnod, etc., azt természetesen megtérítem. Ha megfelelő összegek nem állnak rendelkezésedre, úgy egy lapon jelezd a körülbelüli összeget, és azt azonnal küldöm postán. Az a lényeg, hogy végre hozzájussak az anyaghoz, amit az idei paleontológiai gyakorlat keretében szeretnék a hallgatóimmal feldolgozni. A SZABÉDIval kötött vásár szállítási feltételét természetesen vállalom most is, hogy a meghatározott és feldolgozott anyagból a Székely Múzeum részére megfelelő mintakollekciót fogok összeállítani és elküldeni.

Szíves válaszodat és a ládák expediálását igen türelmetlenül várom. Kollegiális szeretettel üdvözöl

TÖRÖK Zoltán s. k.,

a BOLYAI egyetemen a geológia és paleontológia tanára

P. H.[48]

20.

SZÉKELY Zoltán TÖRÖK Zoltánnak[49]
Sepsiszentgyörgy, 1949. február 23.

Mélyen tisztelt Professzor úr!

Hivatkozással folyó évi február hó 9-én kelt levelére, tisztelettel értesítjük, hogy a kérdéses ládákból hosszú keresés után sikerült kettőt előkerítenünk. Ez két kisebb láda, cirka 10-15 kg súlyúak lehetnek. A másik három darabot még nem tudtuk megkapni, de hiszem, hogy majd egy nagyobb rendezés folytán ezeket is meg fogjuk kapni. Őszintén szólva most nagyon alaposan utánanéztünk, s így felmerül bennünk a kérdés, hogy vajon nem méltóztatik-e tévedni, illetve emlékezni négy vagy öt darabra. Mindenesetre később még utána fogunk nézni, s ha itt vannak, akkor elő kell kerüljenek.

Minthogy Múzeumunk személyzete tulajdonképpen másfél emberből áll, ezért egy kis türelmet kérek a ládák elküldésével, mert hiszen azt magam kell elintézzem a vasútnál. Természetesen az elküldéssel felmerülő költségek megtérítését majd kérnem kell, mert nagyon nehéz anyagi körülményeink miatt nem terhelhetjük meg vele Múzeumunk üres kasszáját. A feladást majd egy levelezőlapon közölni fogom rövidesen.

A kilátásba helyezett mintakollekcióért előre is köszönetet mondunk, és majd várni fogjuk, minthogy az anyag éppen múzeumunk gyűjtési területéről származik.

Őszinte tisztelettel
SZÉKELY Zoltán s. k.
igazgató-őr

21.

TÖRÖK Zoltán SZÉKELY Zoltánnak[50]
Sepsiszentgyörgy, 1949. december 21.

Kedves Elvtárs!

Felhasználom az alkalmat, hogy újra felvegyem az elejtett fonalat, s a Múzeum pincéjében őrzött ládáim sorsa felől érdeklődjem. Azon a két hosszúkás ládán kívül, amik megtaláltattak, és amelyekben főképp a baróti–köpeci és bodoki kövült anyag van bezsúfolva, még két vagy három ládának kell lennie abban, amelyben az alsórákosi anyag van. Az egyikben vagy kettőben ez a könnyebb, kövült anyag, a másik ellenben igen nehéz, mert abban bazaltkő-anyag van, ásványokkal. Annak idején (1932) SZOTYORI református esperes juttatta el ezeket a ládákat Alsórákosról, a szövetkezeti autóval Szentgyörgyre, és helyezték el a múzeum pincéjében. Amennyire visszaemlékszem, ezek nem voltak hosszúkás alakúak, hanem rendes kis láda alakúak.

Az ide zárt 300 lejt azzal küldöm, hogy a ládák csomagolásának és feladásának munkadíját fedezze, mert magukat a ládákat kérem úgy feladni, hogy címzett fizeti a szállítási díjat. A pénz elszámolási nyugtáját vagy bonját kérem nekem megküldeni vagy postán, vagy pedig egy visszatérő hallgatóval.

A ládák címzése legyen: Laboratorul de geologie al Universităţii „BOLYAI" – BOLYAI Tudományegyetem Geológiai laboratóriuma, Cluj, str. ARANY J. No. 11. Conţinut: fosile – Tartalma: kövületek (v. kőzetminták) (probe de roci) (bazalt şi fosile)

A vasúti kezelőszemélyzetnek meg kell magyarázni, hogy tudományos célt szolgál, közérdekű, és így lehető legolcsóbban kell taxálni, nem pedig túltaxálni.

Ha csak a barót–köpeci két láda van meg, azokat kérem feladni, és mihelyt az alsórákosi anyag két vagy három ládája előkerül, azokat akkor kérem expediálni.

Előre is hálásan köszönöm szívességét, úgy a magam, mint a karunk nevében is.

Kellemes karácsonyi ünnepeket és Boldog Újévet kívánok

elvtársi üdvözlettel
TÖRÖK Zoltán s. k.
a geológia tanára és a természetrajzi kar dé-

www.szmi.ro / www.cimec.ro

kánja a BOLYAI Tudományegyetemen

22.

SZÉKELY Zoltán TÖRÖK Zoltánnak[51]

Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 1950. jan. 14.

Kedves Professzor úr!

Kérése értelmében jártam el, de sajnos csak a már jelzett két ládát küldhettem el. A pincében levő raktárunkat teljesen elrendeztük, a kérdéses két vagy három láda nem került elő. Az a gyanúm, hogy SZOTYORI esperes nem küldte le Szentgyörgyre. Amennyiben valahol előkerül, azonnal küldeni fogom. A felküldött anyagból kérek az intézetünk számára meghatározott példányokat.

A két láda elküldése összesen 266 lejbe került, amelynek igazolására csatoltan küldöm a szállítólevél másolatát, továbbá egy 20 lej értékű autóbuszjegyet, a szállítólevél ára 10 lej volt, amiről nincsen igazoló irat. A 300 lejből fennmaradó[44] lejt postabélyegben mellékelem.

Boldog Újesztendőt kívánok őszinte tisztelettel

SZÉKELY Zoltán s. k.

igazgató[52]

Jegyzet

1. SZÉKYné dr. FUX Vilma: **TÖRÖK Zoltán emlékezete (1893–1963)**, *Földtani Közlöny*, 1964/4, 486–488; MÉSZÁROS, Nicolae: **In memoriam Prof. dr. Zoltán TÖRÖK 1893–1963**, *Studia Univ. BABEŞ–BOLYAI, ser. Geol.-Geogr.*, 1964/2, 111–113; WANEK Ferenc: **BOLYAI Tudományegyetem: a földtanoktatás története**, in: **Kolozsvár 1000 éve**, EME, EMKE, Kolozsvár, 2001, 436–375; KENYERES Ágnes: **TÖRÖK Zoltán**, in: **Magyar életrajzi lexikon**, II, Budapest, 1969, 908; TÖVISSI József: **Török Zoltánra emlékezünk**, *Szabadság*, 1993. április 12.; **TÖRÖK Zoltán Emlékkonferencia, Kolozsvár, 2003. november 22.** (szerk.: WANEK Ferenc és TOMAS Robert), BOLYAI Társaság, 2003 (benne: WANEK Ferenc összeállítása, KECSKEMÉTI Tibor előadásának és PAPUCS András – BOÉR Hunor beszámolójának kivonata, KOVÁCS Piroska, MAROSI Pálné INCZE Mária és TÖVISSI József írásai); stb. Külön köszönjük TÖRÖK Zsolt kedvességét, rendelkezésünkre bocsátott anyagát, adatait.

2. PAPUCS András – BOÉR Hunor: **A Székely Nemzeti Múzeum és TÖRÖK Zoltán kapcsolata 1933–1937 között,** in: **TÖRÖK Zoltán Emlékkonferencia**, BOLYAI Társaság, Kolozsvár, 2003, 2; PAPUCS András – BOÉR Hunor: **A Székely Nemzeti Múzeum és TÖRÖK Zoltán kapcsolata 1949–1950 között**, in: **VI. Bányászati-Kohászati-Földtani Konferencia**, EMT, Petrozsény, 2004, 68–69.

3. CSUTAK Vilmos (1878–1936), a Székely Nemzeti Múzeum igazgatója, a két világháború közötti erdélyi magyar oktatás, tudományosság és közgyűjteményi élet talán legnagyobb szervezőegyénisége. Adatait és a levelekben felbukkanó legtöbb személyiség részletesebb adatait l. **Magyar múzeumi arcképcsarnok** (szerk. BODÓ Sándor és VIGA Gyula), PULSZKY Társaság – Tarsoly Kiadó, Budapest, 2002, illetve **Magyar Tudóslexikon A-tól Zs-ig** (főszerk. NAGY Ferenc), Better–MTESz– OMIKK, Budapest, 1997.

4. Az 1933-as EME-vándorgyűléssel több dolgozat is foglalkozott (EGYED Ákos: **CSUTAK Vilmos élete és munkássága**, in: CSUTAK Vilmos: **Közösség és művelődés**, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1993, 99; TÓTH Szabolcs – BOÉR Hunor: **Közművelődési rendezvények a Székely Nemzeti Múzeumban a két világháború között**, in: **Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 125 éves jubileumára** 1. (*Acta (Siculica)*, 2001/1), T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 2002, 179–180), de egyikük sem részletezi a természettudományi szakosztályban bemutatott előadásokat. A sepsiszentgyörgyi helyi sajtó is csak a többi természettudományos előadást említi beszámolójában (**Jegyzetek a vándorgyűlésről**, *Székely Nép*, 1933. szeptember 3., 36. sz.). Egyedül a vándorgyűlés emlékkönyvében jelenik meg az előadás címe, de – ellentétben a szakma nagy öregje, SZÁDECZKY Gyula (1860–1935) és a székelyudvarhelyi geológus, a székelyföldi kutatóutakban fő társszervező BÁNYAI János (1886–1971) ugyanakkor bemutatott dolgozataival – közölni itt sem közlik (l. Kántor Lajos: **Az EME sepsiszentgyörgyi vándorgyűlésének története**, in: **Az EME tizenkettedik vándorgyűlésének emlékkönyve**. Cluj-Kolozsvár, 1934, 9).

5. Mint pl. NYÁRÁDY Erazmus Gyula (1881–1966) jeles botanikus, akit 1922-től a román vezetés alá került kolozsvári egyetemi Botanikai Múzeumba is visszahív annak román vezetője, múzeumőrnek, vagy KÖNTZEI Gerő (1875–?) entomológus, a székelyföldi kutatóutak biológusainak szervezője, aki ekkoriban Küküllőváron gazdálkodik. (NYÁRÁDY dombormű Csomád-térképet, templommakettet készít a múzeumnak, KÖNTZEI régészeti, művészettörténeti és néprajzi anyagot, régi könyvet gyűjt CSUTAKnak. Vö. pl. KOCS Irén: **Zoológus munkatársak levelezése a Székely Nemzeti Múzeummal**, 1928–1932, *Acta (Siculica)* 2000/2, 2002, 108; WOLF Tamás: **A székelyföldi kutatóutak (1928–1940)**, *Acta (Siculica)* 2000/2, 2002, 42, 54–55, 62.)

6. A Székely Nemzeti Múzeum Fotótékáját katalogizáló FÓRIS Pál csak K. SEBESTYÉN Józseftől bekerült alsórákosi felvételekről tud (falulátkép, református kegyszerek), utóbbi viszont LUKINICH munkatársa volt alsórákosi vonatkozásokban is, innen származó emléket is közöl a Múzeumból (LUKINICH IMRE: **A bethleni gróf BETHLEN-család története**, Budapest, 1927). A segesvári katolikus gimnázium évkönyveiről van szó. Érdekességként, segesvári iskolai évkönyvek már az 1850-es évekből is vannak a Székely Nemzeti Múzeum könyvtárában, ti. az alapító VASADY Gyula, egyben a múzeum első szász tudományos kapcsolata épp az itt tanító Carl GOOS (1844–1881). (Vö. BOÉR Hunor – BIRÓ Rózsa: **A Székely Nemzeti Múzeum kezdetei, 1875–1881**, *Acta (Siculica)* 2001/1, 2002, 19.)

7. Ugyancsak bevett eljárás volt, pl. KÖNTZEI Gerő kutatott így, a múzeum erkölcsi támogatásával (l. WOLF Tamás: i. m. 54).

8. Vö. TÖRÖK Zoltán 1936. őszi beadványa **[11]**, amikor az erősdi telep régészeti jelentőségéhez hasonlítja a térség őslénytani jelentőségét. Az ötlet jelentősége abban áll, hogy ugyan nem a puhatestű fauna révén, de ez a terület valóban európai rangú őslénytani leletegyüttest tartogatott, a pliocén–negyedkori emlősfaunát, melyből a Székely Nemzeti Múzeum valóban egyik legértékesebb gyűjteményét állíthatta később össze a tudós muzeológus KOVÁCS Sándor, elsősorban a bukaresti őslénytanos kollégák, Petre SAMSON és Costin RĂDULESCU segítségével. (Az említett emlősfauna leírásához l. RĂDULESCU, Costin – KOVÁCS, Alexandru: ***Contribuţii la cunoaşterea faunei de mamifere fosile din Bazinul Baraolt (Depresiunea Braşov)***, Lucrările Institutului de Speologie „Emil RACOVIŢĂ", V, Bucureşti, 1966, 233–250, majd több mint húsz, a témára vonatkozó dolgozat.)

9. Az itteni endémikus puhatestű fauna érdembeli tárgyalását l.: JEKELIUS, Erich: **Die Molluskenfauna der dazischen Stufe des Beckens von Braşov**, *Mem. Inst. Geol. Rom.*, II, Bucureşti, 1932, 118; FUCHS Hermann: **A Theodoxus semiplicatus és a Dreissena exigua fajok egyéni vizsgálata**, *Studia Univ. BABEŞ* et BOLYAI, II, ser., III/2, Cluj, 1958, 223–231; FUCHS Hermann: **Pliocénkori puhatestűek egyéni – ontogéniai – vizsgálata**, *Studia Univ. BABEŞ*–BOLYAI, Geol.–Geogr., VII/1, Cluj, 1962, 53–61; LITEANU, E., MIHĂILĂ, N., BANDRABUR, T.: **Contribuţii la stratigrafia cuaternarului din bazinul mijlociu al Oltului (bazinul Baraolt),** *Stud. cerc. geol., geofiz., geogr., Geol.*, 7/3–4, Bucureşti, 1962, 485–511; ANDREESCU, I.: **Limnocardiidés quaternaires de la zone de curbure des Carpates Orientales (Roumaine)**, *Rev. roum. géol., géophys., géogr., Géol.*, 16/2, Bucureşti, 1972, 107–119; MARINESCU, Florin: **Asupra unei faune de moluşte terestre şi limnice de la est de Baraolt (nord de Braşov)**, *D. S. Inst. Geol.*, 61 (1973–1974)/3,

www.szmi.ro / www.emec.ro

Bucureşti, 1975, 25–42; GHENEA, C., ANDREESCU, I., BANDRABUR, T., CEPALÎGA, A., MIHĂILĂ I., TRUBIHIN, V.: **Bio- and magnetostratigraphic correlations on the Pliocene and Lower Pleistocene formations of the Dacic Basin and Braşov Depression (East Carpathians)**, *D. S. Inst. Geol. Geofiz.*, 66 (1979)/4, Bucureşti, 1981, 139–156. (Külön köszönjük WANEK Ferenc kedvességét, értékelését, kimerítő irodalomjegyzékét, amelyből itt idéztünk.)

10. Vö. rovarszekrény. KOCS Irén: *Zoológusok levelezése a Székely Nemzeti Múzeummal* 2. (kézirat), stb.

11. Vö. CSUTAK KÖNTZEInek, 1934. szept. 20-án írt levelét: …TÖRÖK Zoltán felajánlotta geológiai gyűjteményük gyarapítását, főleg az őslénytani részét. Számoljon vele is szervező munkájában KÖNTZEI. TÖRÖKben az is tetszik neki, hogy nem önreklámozó típus. KÖNTZEI szerint is támogatni kell TÖRÖK szép programját, írja CSUTAKnak 1934. októberben, és a jövő évi közös kutatóút helyszíne alkalmas is erre. KÖNTZEI jelentése az igazgató-választmánynak 1934. dec. 2-án: TÖRÖK Zoltán rendszeres kutatást kezdett egyénileg kidolgozott terv szerint, s gyűjtésének anyagát a Székely Nemzeti Múzeumban, tervei szerint készült szekrényben fogja elhelyezni. (Uo.) Illetve: WOLF Tamás: i. m.

12. WOLF Tamás: i. m., 49.

13. CSUTAK jelentése a kiszállásokról az 1935. december 11-i múzeumi ügyvezető-tanácsi gyűlésen (WOLF Tamás: i. m., 71–72; **(17)**).

14. CSUTAK KÖNTZEInek, 1935. jún. 18. (KOCS Irén: *Zoológusok...* 2, kézirat.)

15. A nehézségekről FELSZEGHI István (1883–1951) természetrajz-szakos tanár, múzeumi igazgató-őr vall a legszebben, DIÓSZEGHY Lászlónak (1877–1942), a jeles lepkekutatónak írt 1936. nov. 3-i levelében: „anyagilag igen szűkös viszonyok közt vagyunk, s *szegény Vilmos már nem él, hogy örökké biztasson, ha aggódva intettem, hogy ne költekezz, mert nincs pénz. Ilyenkor csak mosolygott, s tudtam, hogy lesz pénz”.* (WOLF Tamás: i. m., 52.)

16. WOLF Tamás: i. m., 74.

17. KERESZTES Károly (1891–1945), a Múzeum igazgató-választmányának ügyvezető alelnöke, ügyvéd és politikus, hegedűművész, kitűnő szervező, BARTÓK Béla sepsiszentgyörgyi vendéglátója 1927-ben.

18. Az elképzelés szerint a Múzeum pártolóegyesület-szerű tagságot toborozna, a gyűjtőívekre befizetett támogatás fejében a tagok múzeumi kiadványokat kapnának. A szervezés azonban nehézkes, részben politikai okból, részben mert a CSUTAK halála utáni interregnumban az ideiglenes múzeumi vezetés inkább kivár, legyen rendes igazgatója az intézménynek, oldja meg ő. FELSZEGHI írja, ugyancsak a DIÓSZEGHYnek címzett 1936. nov. 3-i levelében a taggyűtésről: „mi sem erőszakoljuk, sőt széles körben sem mozgunk, nehogy feltűnést keltsünk.” (KOCS Irén: *Zoológusok...* 2, kézirat) A kiadványok anyagát elsősorban BÁNYAI János biztosítaná, de a kezdeményezés végül elhal – a Kolozsvárról felkért új igazgató, HEREPEI János kezdetben csak kolozsvári kiadványokban tud gondolkozni (BOÉR Hunor, in: HEREPEI János: **A Székely Nemzeti Múzeum igazgatói jelentései, 1939–1944**, *Acta (Siculica)* 2003/3, 2004, 43).

19. Kivonatosan: a Székely Nemzeti Múzeum ügyvezető-tanácsának 1937. március hó 24-i gyűlésén FELSZEGHI István igazgató-őr jelenti, hogy TÖRÖK Zoltán segesvári tanár, a nyári kutató tudós társaság egyik geológus tagja a múzeum továbbfejlesztése érdekében s különösen a háromszéki geológiai és paleontológiai anyag összegyűjtésére, feldolgozására és megfelelő módon való kiállítására ajánlatot tett, most szerinte ennek a híres kövületanyagnak a múzeumból hiányoznia nem lehet. A munkát ingyen vállalta, de az anyaggűjtéssel és feldogozással járó kész kiadásainak – évi pár ezer lej összegig – megtérítését, valamint megfelelő kiállítási szekrények beszerzését kérte.Azt is felajánlotta, hogy a már összegyűjtött anyagnak elrendezésére és kipreparálására félárú útiköltségének megtérítése ellenében hajlandó a tavasz folyamán hetenként szombat reggeltől hétfő estig Szentgyörgyre jönni, a munkát beindítani és elvégezni, mert szerinte amilyen szerepe volt a múzeum hírnevének megalapozásában az erősdi anyag feltárásának, éppen ilyen hírt szerezne a múzeumnak a geológiai és paleontológiai kincsek feltárása és kiállítása. Ügyvezető-tanács foglalkozva a beadvánnyal, a felajánlott munkát, mely a múzeum gyűjteményében nagy hiányt pótolna, köszönettel elfogadja, kiállítási szekrények készítését, valamint szerény összegű anyagi támogatást részére kilátásba helyez. Felkéri vezetőséget, hogy ezt a határozatot TÖRÖK Zoltánnal közölje. (BOÉR Hunor: **A Székely Nemzeti Múzeum ügyvezető-tanácsi jegyzőkönyvei, 1937–1940**, *Acta (Siculica)* 2000/2, 2002, 219)

20. A Székely Nemzeti Múzeum ügyvezető-tanácsának 1937. május 13-i gyűlésén FELSZEGHI István igazgató-őr jelenti, hogy TÖRÖK Zoltán segesvári geológus a folyó hó 8-ára beígért ismeretterjesztő előadását közbejött betegsége miatt kénytelen volt későbbi időpontra halasztani. (TÓTH Szabolcs – BOÉR Hunor: **Közművelődési rendezvények a Székely Nemzeti Múzeum ban a két világháború között**. *Acta (Siculica)* 2001/1, 2002, 190)

21. WOLF Tamás: i. m., 55.

22. BOÉR Hunor: **A közlő előszava**, in: HEREPEI János: **A Székely Nemzeti Múzeum igazgatói jelentései, 1939–1944**, *Acta (Siculica)* 2003/3, 2004, 37–48.

23. BÁNFFY Miklós (1873–1950), politikus, író, a romániai magyar kisebbség meghatározó személyisége; TAVASZY Sándor (1888–1951), filozófus, református püspökhelyettes, korábban az Erdélyi Kárpát-Egyesület elnöke is.

24. VINCZE Gábor: **A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája, 1944–1953** (**Kisebbségi adattár**, I.), Budapest–Szeged, 1994, 68.

25. Vö. BOÉR Hunor: i. m.; BOÉR Hunor: **A Székely Nemzeti Múzeum vezetőségi jegyzőkönyvei, 1945–1955**, *Acta (Siculica)* 2003/3, 2004, 249, 251, 259; BOÉR Hunor – GAGYI József: **Ideológusok és szakemberek 1959-ben a Magyar Autonóm Tartomány múzeumaiban**, in: **Autonóm magyarok? Székelyföld változása az ötvenes években**, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2005, 523, 563; stb.

26. A pénzváltás ideje előtt és után, tehát 1947 körül.

27. Vö. BOÉR Hunor – GAGYI József, uo.

28. Levelezőlap, TÖRÖK Zoltán segesvári lakcímével: Sighişoara (Segesvár) Sánc u. 12.

29. Melléklet: 2 db. meghívó.

30. 1929-ben már bekerült K. SEBESTYÉN József említett öt fotója Alsórákosról (egy falulátkép és négy református egyházi terítő, illetve egy református úrasztali készlet fényképe), de egyéb jelenleg nem ismert a múzeum fototékájában. (Vö. 6. jegyzet.)

31. A levelet CSUTAK annyira fontosnak tekintette, hogy le is gépeltette.

32. SZABÓ József (1914–1995), a Székely MIKÓ Kollégium természetrajz tanára és a múzeum természetrajzos őre, aki később a kolozsvári tudományegyetem tanára, TÖRÖK Zoltán közeli barátja lesz. Vö. CSUTAK Vilmos válaszlevele.

33. Tkp. fel az Olt mentén.

34. BALOGH Ernő (1882–1969), korábban SZÁDECZKY tanársegéde a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen, ekkor természetrajz–földrajz-tanár, az EME természettudományi szakosztályának titkára, később elnöke, 1940-től az egyetem földtani, 1945-től ásványtani tanszékének vezetője; TULOGDY János (1891–1979), ekkor kolozsvári középiskolai földrajztanár, később a BOLYAI Egyetemen a földrajzi tanszék vezetője.

35. Levelezőlap.

36. A megőrzött másolaton FADGYAS Anna titkárnő megjegyése: Nagyságos Dr. TÖRÖK Zoltán tanár úrnak, Segesvár.

37. Hátoldalon: Érkezett 1936. szeptember 29-én (az eredeti beérkezési dátum 19. ceruzával 29-re van javítva).

38. A másolaton: Nagyságos TÖRÖK Zoltán tanár úrnak, Segesvár.

39. NAGY Jenő (1872–1945) ügyvéd, jelentős csíki magángyűjtő, a Múzeum igazgató-választmányának másik alelnöke.

40. FELSZEGHI István igazgató-őr előterjesztése az 1936. évi, novemberi igazgató-választmányi gyűlésen.

41. Keresd (ma Maros megye).

42. A másolaton: Nagyságos TÖRÖK Zoltán gimnáziumi tanár úrnak,

www.szmi.ro / www.eimec.ro

Segesvár.

43. Levelezőlap.

44. Levelezőlap.

45. FADGYAS Anna Székely Nemzeti Múzeum-beli titkárnő megjegyzése az 1949. eleji levelezés irattartóján: Dr. TÖRÖK Zoltán a pincében levő geológiai anyagának elküldése témában. A levél címzése: Dr. SZÉKELY Zoltán tanár úrnak, Sepsiszentgyörgy, Székely Nemzeti Múzeum.

46. TÖRÖK Zoltán itt rosszul emlékezett, mint a korábbiakból már tudjuk.

47. Az 1947. augusztusi pénzstabilizáció.

48. Az egyetemi intézeti pecsét (Universitatea BOLYAI Tudományegyetem. Cluj-Kolozsvár. / Inst. Geologic. Paleontologic. / Föld- és őslénytani Intézet. / RPR [Román Népköztársaság].

49. Dr. TÖRÖK Zoltán egyetemi tanár úrnak, Kolozsvár.

50. FADGYAS Anna megjegyzése az 1949. végi – 1950. eleji levelezés irattartóján: Érkezett 1950. január 13. Dr. TÖRÖK Zoltán egyetemi tanár geológiai anyagának elküldése témában. A levél címzése: Dr. SZÉKELY Zoltán tanár elvtársnak, a Székely Nemzeti Múzeum igazgatójának, Sepsiszentgyörgy, Székely Nemzeti Múzeum.

51. Hátoldalon: Expediat 1950. január 16. Dr. TÖRÖK Zoltán egyetemi tanár, dékán elvtársnak, Kolozsvár.

52. Melléklet: 2 db. és 44 lej értékű bélyeg.

(A családnevek majuszkulás kiemelését kötetszerkesztési szempontok indokolták. **Szerk. megj.**)

Zoltán TÖRÖK şi Muzeul Naţional Secuiesc (1933–1950)

(Rezumat)

Pe timpul celui de-al doilea război mondial, în Muzeul Național Secuiesc din Sf. Gheorghe activitatea din domeniul ştiinţelor naturii a fost întreruptă. Programele geologice şi paleontologice începute înainte de război au fost şi ele suspendate, iar în curând au suferit pierderi inclusiv colecţiile muzeului. Scrisorile publicate, schimbate între valorosul om de ştiinţă Zoltán TÖRÖK şi Muzeu, se referă la programele amintite şi la soarta lor de mai târziu.

Zoltán TÖRÖK and the Székely National Museum (1933–1950)

(Abstract)

The Second World War broke temporarily the naturalist work in the Székely National Museum. Also the geological and paleontological projects started before were suspended and also the collection of the Museum suffered great loss. The letters changed in 1933–1950 between the scientist Zoltán TÖRÖK (1893–1963) and the Museum relate about the joint problems, and about the fate of the projects started before the war.

www.szrmi.ro / www.cimec.ro

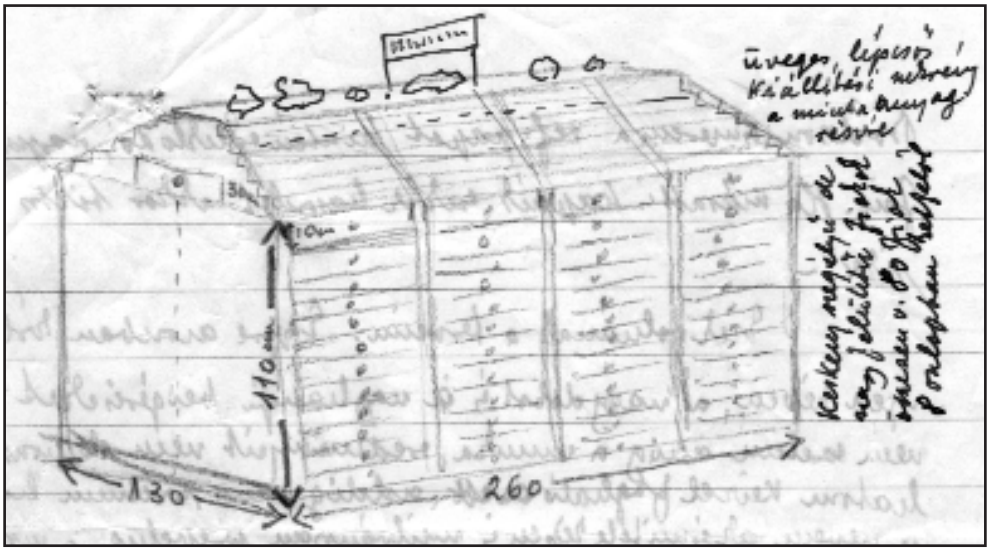

1. ábra A TÖRÖK Zoltán által tervezett őslénytani gyűjtemény- és kiállításszekrény. Jegyzet a rajt mellett jobbról: *„Keskeny szegélyű, de nagy felületű fiókok, összesen vagy 80 fiók, 8 oszlopban kétfelől."*
Jegyzet a rajz jobb felső sarkában: *„Üveges, lépcsős kiállítási szekrény a mintaanyag részére."*

2. ábra Kászoni képeslap. Székelyföld kutatóinak társasága, Kászonfürdőn
(dr. BALOGH Ernő felvétele , 1936), ltsz. 465–R. 8883 (0,087x0,138), rajta TÖRÖK Zoltán és fia is
(Vö. FÓRIS Pál, **Sepsiszentgyörgyi múzeum Fényképtára. Katalógus**, 1974, 47).

www.szmi.ro / www.cimec.ro

Virgil GHIURCA

Un aspect morfologic nemaiîntâlnit la chihlimbarul de la Bozioru (Judeţul Buzău, România)

(Rezumat)
Majoritatea nodulilor de chihlimbar de Colţi are un aspect ovoidal de dimensiuni de 1-2 cm până la 20 cm şi o greutate, care variază de la 1-2 g până la maximum 3,5 kg. Căzute în apă picăturile de oleorăşini dau naştere la forme de perlă, ghem sau rotuli. Pentru prima dată se semnalează din România prezenţa unui nodul de chihlimbar cu un aspect perfect sferic, de un diametru de 1 mm, având la origine perlă de răşină căzută în apă agitată şi adâncă.
Noţiuni cheie: gemologie, perle de chihlimbar.

1. Introducere

Aspectul sau forma morfologică sub care se prezintă chihlimbarul a fost condiţionat pe de o parte de spaţiul din interiorul arborelui sau de la suprafaţa acestuia, unde a fost secretată răşina (oleorăşinele), şi pe de altă parte de modificările suferite pe uscat şi în domeniul marin în timpul transportului, care, desigur, în linii mari, a produs o erodare şi o rotunjire a fragmentelor până la încorporarea şi fosilizarea definitivă în sedimentele marine şi formarea chihlimbarului. Producerea răşinilor în scopuri de apărare a unor leziuni interne sau externe poate fi considerată fie un fenomen normal al metabolismului arborilor, fie o secreţie specială masivă provocată de anumite cauze, interpretată în acest caz ca un mijloc de apărare a integrităţii organismului. În acest rol de apărare se consideră că secreţia masivă are rolul de a combate paraziţii, insectele xylofage, ciupercile, de a înlătura efectele extreme ale căldurii şi de a diminua riscurile infecţiilor cauzate de traumatismele mecanice (trunchiuri fisurate, ramuri rupte). În realitate, aceste răşini fiziologice constituie un mediu antiseptic, care permite fosilizarea în condiţii excepţionale şi a altor resturi organice (ţesuturi, polen, frunze etc.).

Deci, de la bun început trebuie să distingem forme morfologice din interiorul ţesuturilor anatomice ale arborelui producător de răşină şi forme generate în exteriorul scoarţei arborilor.

În interiorul ţesuturilor lemnului golurile se consideră a fi generate prin torsionarea trunchiurilor şi rădăcinilor acestuia datorită furtunilor, vânturilor puternice, efectelor trăsnetelor sau alte fenomene. Nu au fost întâlnite, decât în cazuri excepţionale, ţesuturi interne păstrate asociate cu chihlimbar, datorită fenomenelor de putrefacţie, care au afectat partea lemnoasă.

În exteriorul ţesuturilor lemnoase se întâlnesc destul de frecvent fragmente de scoarţă înglobate parţial în chihlimbar, uneori alături de insecte prinse în chihlimbar. Se pune desigur întrebarea firească de ce chihlimbarul românesc (rumanitul) conţine rareori insecte fosile, în timp ce în chihlimbarul de Baltica (succinit) ele apar mult mai frecvent? O explicaţie ar putea fi aceea că, probabil, chihlimbarul de la noi a fost produs cu deosebire în interiorul ţesuturilor lemnoase şi mai puţin la exteriorul acestora (în scoarţa externă şi pe suprafaţa acesteia). Zona Munţilor Buzăului este amplasată pe paralela 45 şi, ca atare, probabil că avea un climat mai cald şi mai favorabil dezvoltării insectelor, în timp ce zona Balticii – cea mai mare producătoare de chihlimbar din lume – este amplasată pe paralela 55 şi avea un climat mai rece, care favoriza dezvoltarea îndeosebi a coniferelor. Este foarte probabil că arborii producători de chihlimbar, care alcătuiau pădurile de la noi, erau mult mai rari, decât în zonele baltice, sau că chihlimbarul de la noi era produs de alte esenţe lemoase, decât în zonele baltice. După ultimele date (PETRESCU et al., 1989), coniferul care a produs chihlimbarul la noi ar fi *Sequoioxylon gypsaceum*.

* *Acta (Siculica)* 2006/1, T3, Sf. Gheorghe, Sporturilor 8A, RO-520085
**Departamentul de Geologie, Univ. „BABEŞ–BOLYAI", Cluj-Napoca, KOGĂLNICEANU 1, RO-400084, dchira@bioge.ubbcluj.ro

www.szmi.ro / www.cimec.ro

2. Condiţii geologice de apariţie a chihlimbarului în aria Carpaţilor Orientali

Spre deosebire de ariile baltice, unde zăcămintele de chihlimbar sunt localizate în depozitele epicontinentale, în zona de fliş a Carpaţilor Orientali acestea sunt localizate în depozite oligocene. Din succesiunea stratelor oligocene sunt productive la noi îndeosebi gresia de Kliwa inferioară şi mai rar gresia de Kliwa superioară. În realitate, acumulările mai importante sunt legate de anumite nivele ale gresiei de Kliwa, cu grosimi cuprinse între 1 şi 3 m, alcătuite din nisipuri argiloase-bituminoase care conţin frecvent şi strături de cărbune brun, a căror grosime nu depăşeşte 2-3 cm şi pe care localnicii din zona Colţi le numesc „rosturi", adică nivele productive. În cadrul gresiei de Kliwa inferioare apar mai multe nivele, de asemenea rosturi, în care nodulii de chihlimbar – variabili ca mărime şi formă – apar neregulat diseminaţi, atât în părţile superioare şi inferioare ale micilor intercalaţii de cărbune, cât şi în cadrul acestora. În trecut, în intervalul de timp dintre anii 1829 şi 1950, au fost deschise mai multe cariere sau galerii reduse de exploatare a chihlimbarului, iar între anii 1980 şi 1983 a fost deschisă chiar o exploatare minieră subterană de stat în zona cătunului Strâmba-Aluniş, sub conducerea geologului DRĂGĂNESCU Liviu de la exploatarea salinei Slănic. După câţiva ani de exploatare – în care chihlimbarul era furat în proporţie de 90% de mineri – s-a realizat o producţie de doar 22 kg de chihlimbar, ceea ce nu asigura rentabilitatea exploatării, şi, prin urmare, mina a fost închisă.

Din aria Colţi noi am recoltat probe din aceste nivele („rosturi") şi am efectuat asupra lor analize de microfaună, nanoplancton, polen, iar asupra lemnelor silificate recoltate din zonă au fost efectuate analize xylotomice (PETRESCU I.). Din analiza efectuată probelor de cărbune reiese că în parte acestea proveneau fie din incarbonizarea unor lemne, care uneori aveau în ele chiar urme ale unor galerii efectuate de insecte (coleoptere) xylofage, fie din transformarea unui material vegetal. Aceste galerii, provocate de acţiunea insectelor xylofage în cazul eşantionului analizat, erau umplute cu granulele cuarţoase de tip Kliwa, alături de care, spre mirarea noastră, apăreau uneori sfărâmături de chihlimbar, care aveau dimensiuni aproximativ egale cu cele ale granulelor de cuarţ. Într-una din aceste galerii, spre surprinderea noastră, am găsit şi o sferă perfectă de chihlimbar cu diametrul de 1 mm. Proba de rocă alcătuită dintr-o gresie negricioasă-brunie, bogată în substanţe organice, şi strături de cărbuni, şi care conţinea şi picătura sferică de chihlimbar prezentată de noi, a fost ridicată de către prof. NICA Dumitru din comuna Colţi, care a recoltat-o din aria localităţii Nucu, comuna Bozioru. Domnia sa a avut bunăvoinţa de a ne-o pune la dispoziţie spre studiere proba, fapt pentru care ţinem să îi mulţumim şi pe această cale. Străturile de cărbuni au grosimi de la 1–2 mm la 4-5 mm şi sunt neregulat diseminate în masa rocii.

3. Aspecte morfologice ale chihlimbarului din judeţul Buzău

În general, chihlimbarul de la noi – ca de altfel şi cel de Baltica – se prezintă sub forma unor noduli de diverse forme, cu cantele rotunjite, ai căror dimensiuni variază de la câţiva milimetri la maximum 20 cm. Greutatea acestora (la o densitate de 1,05 g/cm3) variază de la câteva grame la maximum 3,5 kg pentru ambra de la noi şi de la 10 kg la maximum 35 kg pentru chihlimbarul de Baltica. În general, pungile răşinoase erau situate pe fisurile longitudinale ale lemnului şi în scoarţă sau pe suprafaţa acesteia, în lungul trunchiului sau/şi a ramurilor. Aceste curgeri de răşină au în general lungimi de 6-7 cm. Secreţiile cele mai abundente sunt curgerile aeriene ce caracterizează suprafaţa trunchiurilor şi ramurilor. Alte curgeri pot proveni din inima lemnului sau pot fi produse chiar şi de rădăcini. Marile piese de ambră în formă de rinichi rezultate din acumularea răşinii în scobiturile crăpăturilor interne ale trunchiurilor nu vor conţine niciodată insecte fosilizate.

Se consideră că oleorăşinile din care provine chihlimbarul, respectiv curgerile de răşini,

www.szrm.ro www.cimec.ro

se depun cu deosebire primăvara şi vara, în timpul zilei. Ele, spre deosebire de chihlimbar, au o densitate aproximativ egală cu cea a apei (1 g/cm^3) şi, ca atare, nu se depun la fundul apelor liniştite, ci plutesc în interiorul ei. Aceste depuneri zilnice vor da în timp curgerii o structură lamelară, iar poziţia exactă a ei pe arbore poate fi dedusă din curburile lamelor suprapuse (curbura mai mică ne va indica întotdeauna partea inferioară a acesteia). Mai devreme sau mai târziu (înainte sau după moartea arborilor), o parte din aceşti noduli de chihlimbar cad de pe scoarţa arborilor sau prin putrefacţia trunchiurilor moarte ele sunt eliberate şi ajung să fie înglobate în soluri (în zăcământ primar), de unde, după un oarecare interval de timp, apele de şiroire sau ale pâraielor le transportă cu uşurinţă spre ariile lagunare marine unde vor fi depuse în zăcământ secundar. Un aspect morfologic foarte rar întâlnit şi semnalat în zăcămintele de chihlimbar de pe glob îl constituie „picăturile de chihlimbar", care uneori pot avea o formă sferică perfectă.

4. Influenţa apei asupra curgerilor aeriene de oleorăşini

În zilele foarte călduroase, oleorăşinile secretate mai ales în părţile inferioare ale unor ramuri (sau pe părţile lor laterale), situate deasupra unor întinderi de ape stătătoare sau curgătoare, pot forma picături, care, fiind foarte fluide, se pot desprinde şi pot cădea în apă. Ele având o densitate uneori chiar mai scăzută decât cea a apei, la căderea lor în mediu acvatic se răcesc şi îşi formează o crustă mai dură la suprafaţă. După părerea lui GEIRNAERT E. (1988), ele pot avea forme asemănătoare picăturilor şi îmbracă aspecte de perle, de cocoloaşe (ghem) sau un aspect asemănător rotulelor.

Perlele de chihlimbar. Se consideră că perlele de chihlimbar s-au format prin căderea oleorăşinilor fluide în ape adânci şi agitate. Picăturile de oleorăşini căzând în această apă au avut suficient timp să îşi formeze o crustă superficială mai dură, transformându-se într-un mic glob sau o mică perlă de chihlimbar strălucitoare, cu aspect în general sferic. Ulterior, perla de chihlimbar a avut şansa de a fi transportată şi depusă în sedimente lacustre-deltaice (lagunare), cum este cazul celei găsite de noi la Bozioru în galeriile lăsate de paraziţii xylofagi în fostul lemn transformat în cărbune. Perla de chihlimbar găsită la noi este perfect transparentă, are culoarea coniacului (galben clar de miere de albine) şi nu conţine nici un fel de incluziuni minerale sau organice.

Cocoloaşele (ghemurile) de oleorăşini au dimensiuni mai mari şi presupun desprinderea totală de pe ramură a unor secreţii de dimensiuni mai mari, care cad în ape liniştite şi de mică profunzime, ajungând să atingă chiar fundul nisipos, nisipi ce se imprimă ca mulaje în oleorăşinile vâscoase. Asemenea cocoloaşe (gheme) au fost descrise din Franţa din aflorimentele de chihlimbar din departamentul Oise, din localitatea Sainte-Maxene, ceea ce ar putea infirma ideea că în chihlimbar nu pot fi găsite fosilizate chiar şi forme de organisme acvatice (mormoloci sau peşti mici).

Rotulele au dimenisuni mari (până la 20 cm diametru), au forma unor cuvete şi se presupune că ele s-au acumulat într-o cavitate plasată pe verticala curgerii masive de oleorăşini pe un suport concav al unui lemn pe cale de descompunere sau direct pe anumite concavităţi existente în sol. Asemenea acumulări de mărimea unei jumătăţi de roţi de plug au fost semnalate şi la noi în comuna Bozioru, satul Gâvanele (judeţul Buzău). Probabil că cele mai mari piese de chihlimbar găsite la noi (2,5–3,5 kg) s-au format pe această cale. Date referitoare la chihlimbarul de la Colţi pot fi găsite în parte în lucrările lui MURGOCI (1902), PROTESCU (1937), GHIURCA (1996), GHIURCA& VALACZKAY (1997), PETRESCU, GHIURCA & Viorica NICA (1989).

Primele două forme morfologice s-au format datorită influenţei exercitate asupra curgerilor de oleorăşini prin acţiunea directă a mediului acvatic, în care au căzut, iar ultima prin acţiunea de picurare continuă a oleorăşinilor în acelaşi loc un timp îndelungat în unele cuvete naturale din mediul terestru.

Picătura de chihlimbar găsită de noi în galeriile lemnului trasformat în cărbune de la

www.szrm.ro www.cimec.ro

Bozioru are o formă perfect sferică şi o dimensiune de doar un milimetru diametru. Ea cuprinde în partea ei externă o bulă mare de aer cu dimensiunea de 0,25 mm, care în prezent este spartă, iar interiorul ei este colmatat cu un praf argilos alb. Probabil că în trecut acest gol pe lângă aer cuprindea şi o picătură minusculă de apă. Probabil că perla noastră de chihlimbar a ajuns la un moment dat din mediul acvatic pe uscat, unde, datorită variației temperaturilor, gazele din bulă s-au dilatat şi au spart peretele subțire al perlei. Perla de chihlimbar este perfect transparentă şi în interiorul ei se pot observa la microscopul binocular apariția a circa 8–10 bule sferice de aer, care au diametru de circa 0,1 mm. La măriri mai mari, în perlă se mai pot observa şi alte bule de aer mai mici (circa 20–30), care au dimensiuni cuprinse între 0,01–0,02 mm. Pe o linie de decrepitare internă sudată, amplasată în partea mediană a sferei se pot observa nişte oglinzi minuscule ce reflectă lumina sub forma unor irizații multicolore.

5. Concluzii

Prezența în galeriile xylofagelor umplute cu granule de nisip dintr-un lemn incarbonizat a unei perle de chihlimbar perfect sferice, transparente, strălucitoare, lipsite de incluziuni organice sau minerale, de culoarea mierii de albine sau a coniacului, cu diametrul de doar 1 mm, constituie o nouă formă de prezentare morfologică a chihlimbarului din județul Vrancea (Bozioru), semnalată de noi în premieră națională.

Bibliografie

1. BANERJEE, A.; LANDFESTER, K. (GHIURCA. V.) (1997): **Herkunftsbestimmung von fossilien Harzen mittels NMR. Spektroscopie unter besonderer Berücksichtigung der Rumänite au Colţi (Rumänien)**. *Sonderheft Metalla, Neue Erkenntnisse zum Bernstein,* 66 p., 67–70, Bochum, Germania.

2. BANERJEE, A.; GHIURCA, V.; LANGER, B.; WILHELM, M. (1999): **Determination of the provenance of two archeological amber beads from Romania by tfir-and solid statecarbon-13 NMR spectroscopy**. *Archäologisches Korrespondenzblatt*, 29, H. 4, p. 593–606. Verlag der Römisch-Germanischen Zentralmuseums. Mainz.

3. GEIRNAERT, E. (1988): **L'ambre**. *Mineraux et Fossiles*, 266, 1–40, Paris.

4. GEIRNAERT, E. (1999): **Compte rendu du Premier Congrès Mondial des inclusions de l'ambre**. *Mireaux et Fossiles*, 269, Janivier, 21–34, Paris.

5. GHIURCA, V.; DRĂGĂNESCU, L. (1986): **Quelques considerations géologiques sur l'ambre de Colţi (département Buzău – Roumanie)**. *Stud. U.B.B.*, ser. G.G., 31/2, p. 39–45, Cluj-Napoca.

6. GHIURCA, V. (1990): **New considerations on Romanian Amber**. *Prace Muzeum Ziemi*, 41, p., 158, Warshaw, Poland.

7. GHIURCA, V. (1996): **Vergleich zwischen der fossilien Harzen Rumäniens und Ostsee. Bernstein-Tränen der Götter**, 363–368, Bochum, Germania.

8. GHIURCA, V. (1997): **L'ambre de Roumanie**. *Revue de Gemmologie A.F.G.*, 130, p. 14–17, Paris. France.

9. GHIURCA, V. (1999): **Chihlimbarul şi alte resurse geologice din judeţul Buzău**. *Mousaios*, V., p. 409–418, Muzeul Judeţean Buzău. Buzău.

10. GHIURCA, V.; VÁVRA, N. (1990): **Occurrence and chemical characterization of fossils resins from Colţi (district of Buzău - Roumanie)**. *N. Jahrb.*, f. Geol. u. Pal., Mh. 5, p. 283–294, Stuttgart.

11. GHIURCA, V.; VALACZKAY, T. (1997): **Amber from Romania**. *Sonderheft Metalla, Neue Erkenntnisse zum Bernstein,* 66 p., 63–66, Bochum, Germania.

12. MUNTEANU, G. M. (1902): **Zăcămintele succinului din România**. In vol. **„G. M. MURGOCI – Opere alese"**, 19–53, Edit. Acad. R.S.R, Bucureşti.

13. NEL, A.; DE PLÖEG, G. et al. (1988): **Un gisement à ambre fossilifère dans l'Oise**. *Mineraux et Fossiles*, Jul.–Aôut, 264, 25–29, Paris.

14. PETRESCU, I.; GHIURCA, V.; NICA, Viorica (1989): **Paleobotanical and Palynological Researches on the Lower-Oligocen. Amber and Amber-bearing Formation at Colţi, Buzău. The Oligocene from Transylvanian Basin**, 183–197, Cluj-Napoca.

15. PROTESCU, O. (1937) **Etude géologique de l'ambre roumain**. *Bul. Soc. Rom. de Geologie*, III, 65–110, Bucureşti.

http://biblioteca-digitala.ro
www.szr.ro / www.cimec.ro

Egy korábban ismeretlen forma a Bozioru (Buzău megye, Románia) melletti borostyánkőnél

(Kivonat)

A Colţi (Buzău megye, Románia) környéki borostyánkődarabok nagyrészt tojásdad alakúak, 1-2 cm-től 20 cm átmérőig, és 1-2 g-tól 3,5 kg súlyúak. A vízbe hulló gyantacseppek gyöngy, gombolyag alakúak, kerekdedek. Először kerül leírásra Romániából tökéletes gömb alakú borostyánkő-csepp – az 1 mm átmérőjű gyöngy kavargó, mély vízbe hulló gyantacseppből keletkezhetett.

Kulcsszavak: gemológia, borostyánkő.

Un aspect morphologique non rencontré aux ambres de Bozioru (dép. Buzău – Roumanie)

(Résumé)

La plupart des morceaux d'ambre de Colţi ont un aspect de nodules ovoïdes de dimensions de 1-2 cm aux 20 cm diamètre, et avec des poids variables de 1-2 grammes au maximum 3,5 kilogrammes. Les dégouliements aériens tombés dans l'eau prendront la forme de perles, gouttes ou de rotules. Pour la première fois a été signalé en Roumanie l'apparition d'une perle de résine tombée dans une eau agitée et profonde, avec un aspect parfaitement sphérique avec un diamètre de 1 mm.

Mots clefs: gemmologie, perle d'ambre.

www.szmi.hu / www.cimec.ro

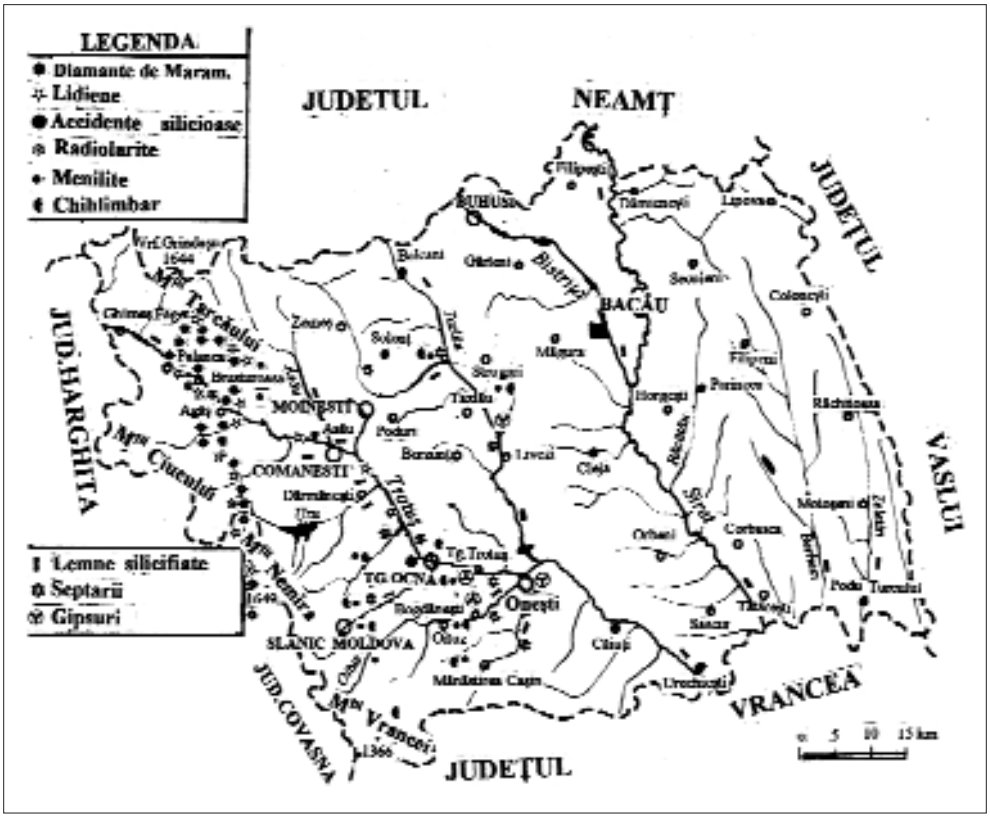

Figura 1 Resurse de interes gemologic din judeţul Bacău

www.cimec.ro

Virgil GHIURCA

Resurse şi perspective de interes gemologic din judeţul Bacău

(Rezumat)
Formaţiunile geologice generatoare sau deţinătoare de minerale şi roci cu calităţi de gemă din judeţul Bacău aparţin de formaţiuni ale flişului intern şi în special ale flişului extern, respectiv de zona de molasă. Ne oferă un sortiment de minerale sărac din punct de vedere coloristic, fapt care situează judeţul pe locul al 17-lea între judeţele României. Majoritatea resurselor sunt generate exclusiv de către domeniul sedimentar.
Noţiuni cheie: Gemologie, „diamante de Maramureş" (cuarţ), lidiene, calcedonie, radiolarite, menilite, chihlimbar, lemne silicifiate.

1. Introducere

Scopul urmărit de această lucrare este de a face cunoscute principalele minerale sau roci de interes gemologic de pe cuprinsul judeţului Bacău, pentru a fi valorificate pe plan local în circuitul economic şi, în acelaşi timp, de a trezi interesul iubitorilor de natură şi de frumuseţea pietrelor pentru a le cerceta mai îndeaproape. Uneori, pietre sau minerale banale la prima vedere ascund în ele frumuseţi şi valori deosebite, care pot fi puse în evidenţă prin procese simple de prelucrare.

Aprecierea resurselor gemologice, respectiv precizarea mineralelor şi rocilor, care ar putea fi prelucrate şi transformate în pietre de podoabă ale unei arii administrative, este condiţionată de capacitatea unor formaţiuni geologice generatoare sau deţinătoare de asemenea resurse, respectiv **de potenţialul lor gemologic.** În mod obişnuit, anumite tipuri de resurse gemologice sunt generate de anumite depozite geologice, care intră în alcătuirea scoarţei terestre, formaţiuni aparţinând la trei domenii distincte şi anume: magmatic, metamorfic şi sedimentar.

De formaţiunile **domeniului magmatic,** respectiv de suita de roci, care se formează fie intrusiv (în interiorul scoarţei), fie extrusiv (la suprafaţa ei) din topituri magmatice, sunt legate cele mai multe minerale şi uneori chiar roci cu calităţi de geme. În general, prin răcirea şi cristalizarea magmelor bazice, neutre sau acide se formează o serie de tipuri de roci. În etapele finale ale petrogenezei sunt eliberate o serie de soluţii (lichide şi gazoase) mineralizatoare, din care se vor depune diferite minerale şi minereuri (pegmatite, filoane).

O altă categorie de roci şi minerale sunt generate în procesele de transformare ale unor roci preexistente (fie magmatice, fie sedimentare), ca urmare a unor evenimente de scufundare la adâncimi mari şi pe arii extinse, unde ele sunt supuse la temperaturi şi presiuni mari, însă nu suficient de mari, încât să producă topirea lor. În asemenea condiţii petrogenetice, aceste tipuri de roci sunt nevoite să se adapteze la noile condiţii în stare solidă prin reorganizarea, generarea şi transformarea mineralelor, dând naştere unei serii de minerale şi de roci cu caractere specifice, care poartă numele de roci metamorfice. Toate aceste formaţiuni, care au suferit asemenea procese, aparţin **domeniului metamorfic**, iar rocile rezultate prezintă o cristalinitate şi o şistuozitate ridicată.

Procese similare de adaptare (de metamorfism) în condiţii similare, însă pe arii restrânse se pot crea la contactul dintre marile corpuri magmatice (pe cale de răcire) cu rocile sedimentare sau metamorfice, în care sunt intruse. În aceste condiţii, ca urmare a temperaturilor ridicate ale magmelor, la contact cu rocile învecinate se pot forma roci denumite corneene, care pot fi însoţite şi de unele minerale specifice de contact termic. În cazul în care aceste magme sunt însoţite şi de o serie de fluide, acestea din urmă pot produce un schimb de elemente cu formarea de noi minerale (de skarn) şi minereuri specifice. Şi de acest fenomen, denumit **metaso-**

* *Acta (Siculica)* 2006/1, T3, Sf. Gheorghe, Sporturilor 8A, RO-520085
** Departamentul de Geologie, Univ. „BABEŞ–BOLYAI", Cluj-Napoca, KOGĂLNICEANU 1, RO-400084, dchira@bioge.ubbcluj.ro

www.szmi.ro www.cimec.ro

matoză, sunt legate o serie de minerale de interes gemologic. Aceste tipuri de minerale şi roci aparţin tot domeniului rocilor metamorfice.

În sfârşit, o ultimă categorie de roci şi minerale se formează în mediul acvatic (marin sau lacustru), prin transportul de către fluvii şi vânt a materialelor erodate de pe continente şi sedimentarea lor pe fundul mărilor (roci detritice). Tot în acest mediu, ca urmare a concentrării sărurilor din apa marină, se pot forma depozite evaporitice (de gips, de sare etc.). Mediul marin fiind propice dezvoltării organismelor (plante şi animale), resturile scheletice ale acestora acumulate pe fundul mărilor conduc la formarea unor sedimente de natură biotică (calcare, radiolarite, diatomite etc.). Şi de aceste roci, care aparţin **domeniului sedimentar**, pot fi legate câteva minerale de interes gemologic.

Însă principalul domeniu generator de minerale-geme este cel magmatic, urmat de cel metamorfic, pe ultimul loc situându-se domeniul sedimentar.

Cu studierea pietrelor nobile de podoabă se ocupă ştiinţa, care poartă numele de gemologie (*gemma* = piatră preţioasă). În preocupările acestei discipline, care este o ramură a mineralogiei, intră nu numai caracterizarea, clasificarea, prelucrarea şi valorificarea pietrelor nobile, ci şi stabilirea condiţiilor de formare a acestora şi a rocilor mame, care le generează, precum şi aria lor de răspândire pe glob. Deci, gemologia este o ştiinţă, dar şi arta de a pune în evidenţă elementele de frumuseţe ale acestora (strălucire, focuri de lumini, iridescenţă, luminiscenţă, opalescenţă, efectul ochiului de pisică = şatoianţă, asterism etc.).

Conform uzanţelor internaţionale şi forurilor gemologice internaţionale (C. I. B. J. O. şi institute gemologice naţionale), pietrele nobile se clasifică, în funcţie de elementele lor de frumuseţe, raritate, duritate, inalterabilitate, în trei mari categorii: pietre preţioase (în care se încadrează doar diamantul, rubinul, safirul şi smaraldul), pietre fine (numeroase pietre transparente şi translucide, cum ar fi: jadeitul, nefritul, berilul, turmalina, granaţii şi altele), pietre ornamentale sau decorative (care cuprind pietre opace sau translucide mai frecvent întâlnite, cum ar fi cele din familia cuarţului, rodocrozitul, rodonitul, turcoaza, lapislazuli etc.).

În linii mari, în categoria pietrelor de podoabă intră, în mod obişnuit, foarte multe minerale anorganice (circa 300), organice (chihlimbar, gagat), dar şi o serie de roci (obsidian, gips, alabastru, moldavit etc.) şi chiar unele materii produse de organismele actuale (perle, sidef, corali, fildeş etc.) (SCHUMANN, 1995).

În evaluarea resurselor gemologice din judeţ s-a ţinut cont de stadiul cunoaşterii geologice a teritoriului, de potenţialul gemologic al formaţiunilor geologice generatoare sau deţinătoare de minerale şi roci de interes gemologic şi, bineînţeles, de unele semnalări cunoscute din teritoriu sau din ariile învecinate. Trebuie să subliniem de la bun început faptul că nu avem în această arie formaţiuni geologice generatoare de pietre preţioase sau fine, ci doar de pietre din categoria celor decorative. În acest sens, face excepţie doar chihlimbarul (sau ambra), care apare rar în teritoriu.

2. Cadrul geografic şi geologic general al judeţului Bacău

Orografie. În linii cu totul generale, teritoriul judeţului este alcătuit dintr-o zonă montană, înspre vest, şi o zonă colinară, înspre est, până la Siret. La est de Siret se dezvoltă colinele, care aparţin Podişului Moldovenesc.

Zona montană cuprinde Munţii Tarcăului (NW) (cu Vârfurile Grindaşu, 1664 m; Cărunta, 1507 m; Aluniş, 1343m), Munţii Oituzului (= Nemira) (W) (cu Vârfurile Şandru Mare, 1640 m; Nemira, 1626 m; Clăbucu, 1366 m), Munţii Goşmanului şi Munţii Berzunţ (Vf. Măgura, 984 m). Relieful din zona montană este accidentat şi se prezintă sub forma unor obcine alungite în general pe direcţie N–S.

Zona colinară dezvoltată în ariile estice, până la lunca largă a Siretului, aparţine ariei orogenetice carpatice. Colinele din această zonă culminează înspre est cu două arii mai ridicate, evidenţiate prin Culmea Pietricica şi Vârful Ouşoru (763 m). La est de Siret, culmile deluroase, ale căror altitudini variază între 400–564 m, aparţin Podişului Bârladului, care face parte integrantă

www.szrm.ro / www.cimec.ro

din Podişul Moldovenesc. Diferenţa maximă de altitudine dintre zona montană şi albia joasă a Siretului (1664 m – 136 m) este de circa 1500 m.

Arii depresionare. Între Munţii Trascăului, Goşmanului, Berzunţului şi Oituzului se dezvoltă, pe Trotuş, Depresiunea intramontană Comăneşti, în care se pot separa mai multe cuvete. Între Munţii Goşmanului, Berzunţului şi Măgura Caşinului, situate în vest, şi dealurile subcarpatice, situate în est, se dezvoltă, pe o direcţie nord–sud, amplasată în parte pe cursul Tazlăului, o zonă depresionară cu o lungime de 90 km, denumită Depresiunea Tazlău-Caşin.

Între dealurile subcarpatice şi colinele Bârladului se dezvoltă lunca largă şi terasele bine dezvoltate ale Siretului.

Hidrografie. Principalul curs de apă, care drenează zona montană şi colinară, este Valea Trotuşului, care pe cursul său superior primeşte ca afluenţi de stânga Tărhăuş, Camânca şi Asău, iar de dreapta râurile Sulţa, Ciobănaş şi Uzu. Pe cursul mijlociu primeşte pe stânga Tazlăul, iar pe dreapta Caşinul şi Oituzul. Pe cursul superior al Trotuşului este situată trecătoarea Ghimeş-Palanca, iar pe Oituz Pasul Oituz, care, ambele, fac legătura cu Transilvania. Siretul este cel mai mare râu, care străbate aria judeţului de la nord înspre sud, la limita dintre dealurile subcarpatice şi Platforma Moldovenească. Acesta, la sud de Bacău, primeşte ca afluent de dreapta râul Bistriţa, iar de stânga pârâul Răcătău. Zona dealurilor de podiş de la est de Siret este drenată de râurile Berheci şi Zeletin, care curg pe o direcţie nord–sud.

Date geologice. Din punct de vedere geologic, ariile vestică şi centrală ale judeţului, până aproximativ pe Siret, aparţin orogenului carpatic, iar partea estică are un fundament rigid, de platformă (Platforma Moldovenească), care face parte din marea Platformă Rusă ce se scufundă treptat spre est, în faţa geosinclinalului carpatic. Zona arcului carpatic, la rândul său, se subdivide în două unităţi geologice distincte, şi anume: în linii generale, aria montană corespunde zonei flişului carpatic, iar aria colinară, până la Siret, corespunde zonei subcarpatice (molasă).

În alcătuirea zonei flişului intră depozite cretacice şi paleogene care sunt răspândite inegal şi, din acest motiv, ea se subîmparte în zona flişului intern, în care predomină depozitele cretacice, şi zona flişului extern, în care predomină formaţiunile paleogene. În cadrul flişului intern au fost separate trei unităţi tectonice, care alcătuiesc trei pânze de şariaj ce se încalecă succesiv, de la vest la est, şi anume: Pânza de Ceahlău, Pânza flişului subcortical şi Pânza şisturilor negre (sau de Audia). Depresiunea posttectonică şi intramontană a Comăneştilor s-a format în timpul Sarmaţianului.

În zona flişului extern au fost separate două unităţi tectonice, şi anume Pânza de Tarcău (în cadrul căreia au fost separate mai multe zone de facies) şi Unitatea marginală.

Zona neogenă sau zona subcarpatică cuprinde mare parte din avantfosa Carpaţilor Orientali. În cadrul acestei zone au fost separate două subunităţi, şi anume: zona miocenă, care cuprinde depozitele cutate ale avantfosei (W) şi care are în fundament depozite de fliş paleogen aparţinând orogenului carpatic, şi aria externă, care cuprinde depozite sarmato-pliocene necutate ce acoperă marginea scufundată a vorlandului Carpaţilor Orientali. Limita dintre cele două zone este marcată de o încălecare importantă, şi anume de falia pericarpatică. Depresiunea intramontană a Breţcului s-a format la sfârşitul Pliocenului.

Platforma Moldovenescă, situată la est de Siret, are un fundament alcătuit din depozite metamorfice placate de depozite paleozoice şi mezozoice, peste care se dispun formaţiuni badeniene, sarmaţiene, pliocene şi cuaternare.

3. Istoricul cercetărilor geologice de interes gemologic

Există sute de lucrări geologice publicate de mai bine de 100 de ani cu privire la diferitele unităţi stratigrafice şi structurale de pe aria judeţului. Dintre acestea, majoritatea lor tratează probleme referitoare la stratigrafia, sedimentologia, petrografia, paleontologia şi tectonica diferitelor sectoare din judeţ. Totuşi, şi din aceste lucrări se pot extrage şi extrapola o serie de informaţii utile referitoare la rocile şi mineralele, care pot prezenta un oarecare interes gemologic.

www.szrm.ro / www.cimec.ro

Dorim să subliniem faptul că, încă de la începutul secolului trecut, MURGOCI (1902) elaborează o lucrare monografică cu privire la chihlimbarul din România, semnalând prezenţa acestuia şi de pe meleagurile băcăuane. Dintre autorii care au elaborat lucrări de sinteză ce cuprind şi unele date utile referitoare la mineralele şi rocile, care apar pe raza judeţului Bacău, amintim pe: RĂDULESCU & DIMITRESCU (1966), MIHĂILESCU & GRIGORE (1981), PÂRVU et al. (1977), BĂNCILĂ (1958), GRASU et al. (1988), BRANA (1967), BLEAHU et al. (1976). Lucrări referitoare la resursele gemologice ale ariilor din judeţele învecinate au fost publicate de GHIURCA (1988a, 1988b, 1999a). Acelaşi autor a publicat, a redactat şi sunt în curs de publicare 27 de articole conţinând date despre resursele gemologice ale tuturor judeţelor din Transilvania şi din Banat, precum şi ale judeţelor, care includ în ariile lor zone carpatice. La acestea se mai adaugă cele două judeţe dobrogene. Judeţele amplasate în zone de câmpie şi podiş, care au resurse gemologice nesemnificative (12 la număr), au fost tratate într-o lucrare globală. Pentru cei care ar dori o documentare mai aprofundată a unor aspecte geologice din judeţul nostru, pot apela la datele cuprinse în cele 8 volume de **Bibliografie geologică** publicate între anii 1926–1985 de către Institutul Geologic al României. Lucrările publicate după anul 1985 vor apărea în volume, care vor fi publicate în viitor.

Din expunerea acestor date bibliografice rezultă că pe raza judeţului Bacău nu au fost efectuate până în prezent cercetări sau prospecţiuni speciale cu scopuri gemologice, cu excepţia chihlimbarului. Încercarea de evaluare a potenţialului gemologic al judeţului, pe care o efectuăm, se bazează pe o serie de date bibliografice, precum şi pe ivirile unor minerale şi roci în cadrul unor formaţiuni geologice ce apar în ariile judeţelor învecinate, dar care se continuă şi în judeţul Bacău. Remarcăm faptul că, în cadrul Carpaţilor Orientali, există o serie de unităţi stratigrafice şi structurale, care îmbracă faciesuri similare şi care încep din Valea Dâmboviţei şi se continuă, aproape neschimbate, în tot lungul arcului carpatic până în judeţul Suceava, trecând în Ucraina.

4. Resurse şi perspective gemologice în judeţul Bacău

După cum am amintit în capitolul introductiv, o condiţie apriori de detectare a unor variate minerale de interes gemologic este prezenţa în aria studiată a formaţiunilor, care aparţin domeniului magmatic (roci intrusive şi extrusive), domeniu principal generator şi furnizor de minerale geme. Analizând, pe o hartă geologică, în cadrul judeţului nostru răspândirea celor trei tipuri principale de formaţiuni petrografice aparţinând domeniilor magmatic, metamorfic şi sedimentar, constatăm că, în aria întregului judeţ, aflorează la suprafaţă doar formaţiuni aparţinând domeniului sedimentar. Întreaga suprafaţă a judeţului (care este de 6603 km^2) este alcătuită din roci sedimentare de diverse vârste geologice (de la Cretacic la Cuaternar) ce alcătuiesc zonele montane colinare şi de podiş. Prin urmare, toate rocile şi mineralele, care pot prezenta un oarecare interes gemologic au fost generate în cadrul proceselor ce au condus la formarea diverselor tipuri de roci sedimentare caracteristice depozitelor de fliş şi de molasă.

Domeniul formaţiunilor sedimentare (6603 km^2 = 100%). Suprafeţe reduse din ariile vestice ale judeţului sunt alcătuite din depozite sedimentare ce aparţin zonei interne a flişului (Pânza de Ceahlău, Pânza flişului subcortical şi Pânza de Audia sau a şisturilor negre), însă cea mai mare parte a teritoriului judeţului este ocupată de zona flişului extern (Pânza de Tarcău şi Unitatea marginală); mai spre est urmează depozitele de molasă ale zonei subcarpatice, până aproximativ pe linia Siretului. La est de Siret se dispun depozitele miocene de platformă (geologia a fost preluată după hărţile geologice ale Institutului Geologic al României).

Ca tipuri petrografice, în cadrul tuturor acestor zone sunt predominante argilele, şisturile negre, marnele, marno-calcarele, gresiile, şisturile grezoase, menilitele, disodilele, conglomeratele, nisipurile, gipsurile etc. De aceste depozite pot fi legate şi unele minerale şi roci, care, în unele cazuri, pot fi folosite ca materii prime, de mai slabă calitate, în gemologie sau artă. Dintre

www.szr.ro / www.cimec.ro

resursele gemologice legate de depozitele sedimentare, care le-au generat s-au le-au înmagazinat, menţionăm: „Diamantele de Maramureş”, radiolaritele, lidienele, menilitele, lemnele silicifiate, chihlimbarul, gagatul, septariile, gipsul şi fosile. Primele cinci tipuri au în constituţia lor în principal silicea (SiO_2), ceea ce le conferă o duritate ridicată şi, fiind practic inalterabile. Chihlimbarul şi gagatul s-au format fie din secreţiile unor arbori, fie pe seama incarbonizării unor resturi vegetale. Prezentarea lor o vom face în ordinea vechimii sedimentelor, care le-au generat.

De şisturile negre barremian–albiene, care apar în ariile vestice ale judeţului sub forma unor fâşii orientate N–S, sunt legate următoarele resurse de interes gemologic: „Diamante de Maramureş”, lidiene, spongolite şi sferosiderite.

Am dori să semnalăm în mod special asemănarea frapantă dintre roca mamă generatoare a smaraldelor din Columbia (şisturile negre) şi cele din Formaţiunea de Audia de la noi din ţară. Am menţiona că după GRASU et al. (1988), Formaţiunea de Audia din cadrul flişului extern apare în Pânza de Audia, Pânza de Tarcău şi Pânza de Vrancea. De remarcat aici că zăcămintele de smaralde din Columbia se încadrează în categoria smaraldelor generate de „şisturile negre” (shales noires) cretacice inferioare, bogate în materii organice (3%). Se consideră că aceste şisturi constituie o serie sedimentară „poubelle”, care conţine numeroase elemente chimice (fier, calciu, şi, sub formă de urme, beriliu, crom, vanadiu şi pământuri rare). Ca minerale asociate smaraldelor din vinişoarele de calcit dispuse perpendicular pe stratificaţia şisturilor negre, apar muscovitul, pirita, albitul, grafitul şi parisitul (un carbonat de pământuri rare). Modelul geochimic elaborat pentru geneza smaraldelor din Columbia elimină definitiv orice sursă magmatică, el încadrându-se, de o maniera originală, în ciclul materiei organice din şisturile negre. Beriliul, cromul şi vanadiul necesare formării smaraldelor au fost mobilizate de saramurile hidrotermale alcaline, care puteau atinge temperaturi de până la 300 °C. La fel ca în Carpaţii Orientali, şi „shales noires” ale Cordilierei Orientale din Columbia sunt intens cutate şi dispuse în pânze de şariaj caracterizate prin numeroşi solzi şi zone anticlinale. Drenajul soluţiilor hidrotermale mineralizatoare şi geneza smaraldelor este contemporană cu apariţia acestor structuri tectonice de încălecare. Întrebarea este: oare pot constitui şisturile negre din Carpaţii Orientali o premisă gemologică vrednică de a i se acorda atenţie în viitor pe baza acestor considerente, având în vedere şi faptul că această zonă s-ar extinde din Valea Buzăului până în nord, în Bucovina, trecând apoi în Ucraina, Polonia şi Slovacia?

„Diamante de Maramureş” (= cristale de cuarţ). Sub această denumire au fost descrise din Maramureş, încă din secolele trecute, de la Bocicoiul Mare, din cadrul şisturilor negre, care apar aici, nişte cristale mici (2–10 mm) de cuarţ, transparente, limpezi ca apa de izvor şi cu o foarte mare putere de reflexie a luminii pe feţele perfect geometrice ale cristalului şi din acest motiv, ele au fost asemuite cu diamantele adevărate. Pe acele vremuri, localnici le numeau *„dragă”*, datorită faptului că erau foarte strălucitoare şi atrăgătoare. Aceleaşi cristale apar şi în Maramureşul Ucrainian de peste Tisa. Mai nou ele au fost semnalate ca prezente si în Slovacia. Mai târziu, ele au fost semnalate ca fiind prezente şi în cadrul şisturilor negre (Strate de Audia) de la Ojdula (judeţul Covasna) şi apoi de la Covasna, tot din cadrul aceloraşi formaţiuni geologice de vârstă barremian–apţiană. Această formaţiune apare ca o fâşie continuă, mai lată sau mai îngustă, din Maramureş şi Bucovina până în Valea Buzăului. Aceste formaţiuni generatoare de cristale de cuarţ (autigen) apar cu deosebire în Pânza şisturilor negre (Audia), sub forma unei fâşii cu lăţimi cuprinse între 200 m şi 1200 m în ariile vestice ale judeţului Bacău, pe un aliniament orientat aproximativ N–S, jalonată aproximativ de hotarele localităţilor Ghimeş-Palanca (NW), Brusturoasa, Agâş şi Coşnea (SE). Pentru identificarea pe teren a nivelului, în care apar „Diamante de Maramureş” (cuarţ), trebuie să menţionăm că, în cadrul şisturilor negre din Carpaţii Orientali, au fost separate trei nivele litologice, şi anume: Orizontul inferior cu siderite, un orizont median cu „Diamante de Maramureş”, lidiene şi spongolite şi unul superior, al gresiilor

www.szrm.ro / www.cimec.ro

glauconitice. În general, în această stivă predomină argilele negre bogate în substanță organică, care le imprimă culoarea neagră (de unde şi numele de şisturi negre).

Primul orizont cu concrețiuni sferosideritice are o grosime de circa 200-300 m şi poate cuprinde, în părțile lui bazală şi superioară, nivele silicolitice de gaize-spongolite şi lidiene.

Al doilea orizont cu lidiene (grosime de 250 m) are în partea lui bazală nişte şisturi negre (argile şistuoase bituminoase), urmate de un nivel argilos-cuarțos, care adesea este străbătut de diaclaze de calcit alb dispuse perpendicular pe stratificația şisturilor. În aceste diaclaze de calcit, care s-au format ulterior diagenezei rocii, fie direct în calcit, fie în golurile acestuia, cristalele de cuarț, respectiv „Diamantele de Maramureş", au dimensiuni cuprinse între 1 mm şi 5 mm. De obicei, în aceste diaclaze calcitice albe, în care calcitul poate îmbrăca uneori aspecte compacte, dar pot apărea şi forme cristalizate, cristalele minuscule de cuarț autigen sunt idiomorfe (respectiv au toate fețele cristalului bine dezvoltate), sunt perfect transparente şi limpezi. Cristalele de cuarț au toate fețele complet dezvoltate, semn că nu au concrescut pe un suport, ci direct în masa calcitică. Ele apar mai frecvent în zonele, în care în masa calcitică, sau pe suprafața acesteia, apare o masă pulverulentă neagră de origine organo-minerală. În mod obişnuit, extragerea cristalelor nu se poate efectua direct pe teren şi, din acest motiv, se vor recolta probe folosind un ciocan geologic, cu ajutorul căruia desprindem fragmente de rocă argiloasă foarte dură cu diaclaze de calcit, pe care le depozităm în săculeți de pânză, pe care îi transportăm la domiciliu. Acasă, fragmentele de rocă vor fi puse în vase de porțelan (creuzete) şi se toarnă peste ele acid clorhidric diluat (l0%). Din timp în timp, se adaugă acid până când probele nu mai fac efervescență, semn că întregul calcit a fost dizolvat. Reziduul rămas se spală cu apă, se usucă şi apoi se pune pe o coală de hârtie neagră, de pe care se aleg cristalele idiomorfe de cuarț. Recomandăm să se recolteze probe pe traseul văii Trotuşului, între localitățile Tărhăuş, Palanca, Brusturoasa, Cotumba, Sulța, de pe văile Tărhăuş, Şanțul, Cuchinişa, Sugura, Sulța şi de pe afluenții Cotumba (N) şi Cristesis (S) ai Sulței. Mai spre sud de Valea Sulța, se mai pot ridica probe din şisturile negre ale pânzei de Audia, de pe văile Ciobănuşului, Oregului, Cristeş, Uzului şi Dofteana. În secolele trecute, „Diamantele de Maramureş" se foloseau aşa cum sunt, fără nici un fel de prelucrare, prin montarea lor în mici bijuterii, pe mânere de săbii, obiecte de cult şi pe obiecte artistice. Pentru alte detalii referitoare la „Diamantele de Maramureş" se poate consulta lucrarea GHIURCA & VALACZKAI (1996). Cristalele de cuarț cuprind în ele incluziuni de hidrocarburi şi, ca atare, ele sunt considerate ca minerale bune indicatoare ale prezenței acumulărilor de hidrocarburi. Cristale de cuarț similare denumite „Diamante" sunt citate şi din alte țări, însă nu sunt atât de limpezi şi de strălucitoare ca cele din România.

Lidiene. Lidienele sunt considerate varietăți de jaspuri negre, fiind alcătuite din calcedonie amestecată intim cu argile fine şi substanțe organice cărbunoase. Apar în nivelele superioare ale orizontului cu lidiene, care se dispune peste cel cu cristale de cuarț (Diamante de Maramureş). Lidienele au forme ovoidal-lenticulare sau lenticulare, au culoare neagră, sunt compacte, au suprafața netedă şi fină şi sunt cunoscute de bijutieri sub denumirea de „piatra de încercare a aurului". Au duritatea între 6–7 pe scara MOHS şi, de obicei, după eliberarea lor prin fenomene de alterare şi dezagregare a rocii lor mame, ajung să fie remaniate în aluviunile pârâurilor care străbat şisturile negre, respectiv orizontul cu lidiene al acestora. În acelaşi nivel apar şi nişte accidente silicioase (gaize-spongolitice) ce pot prezenta şi ele un oarecare interes gemologic, dacă sunt omogene şi compacte. Atât spongolitele, cât şi lidienele s-au format prin acumularea îndeosebi a spiculilor de spongieri şi, mai puțin, a țesturilor de radiolari. Lidienele, în afară de folosirea lor ca piatră de încercare a aurului, mai pot fi utilizate şi la confecționarea bijuteriilor de doliu şi a unor obiecte de artă. Dacă pe teren este greu de reperat, în cadrul şisturilor negre, orizontul cu lidiene, trebuie să menționăm faptul că el este situat întotdeauna sub orizontul de gresii silicioase, cu care se încheie suita şisturilor negre (barremi-

www.szrm.ro / www.cimec.ro

an–apţiene). Colectarea lidienelor şi a spongolitelor se poate efectua din aceleaşi profile de pe văile menţionate la „Diamantele de Maramureş”. Tot aici pot apare noduli de spongolite, dintre care varietăţile compacte ar putea prezenta şi unele aspecte gemologice.

Radiolarite. Jaspurile radiolaritice sunt varietăţi de calcedonie, care conţin peste 20% pigmenţi ferici, în care caz au o culoare roşie, sau pigmenţi feroşi, când au o culoare verde. Uneori, ele pot avea chiar şi culoare neagră, datorită prezenţei substanţelor organice. Jaspurile se nasc fie prin procese asociate vulcanismului, având o geneză anorganică, fie prin acumularea ţesturilor opalice de radiolari asociate cu hidroxizi de fier, caz în care poartă numele de radiolarite şi au o geneză organică. Ele sunt roci dure şi apar ca intercalaţii uneori metrice în roci sedimentare sau în cele eruptive (diabaze). Alteori, ele apar în golurile sau diaclazele unor roci eruptive. Astfel, în stratele de Tisaru inferioare şi superioare, din zona flişului extern al Carpaţilor Orientali sunt descrise, de către DUMITRESCU (1952), apariţiile de radiolarite roşii, verzi şi negre sub formă de intercalaţii în rocile argilo-marnoase.

Accidente silicioase. Din aceleaşi strate au fost descrise şi accidente silicioase de tip *chaille,* care ar fi de natură epigenetică, în care se recunosc resturi de spongieri şi radiolari. Aceste silicolite, spre deosebire de silexurile, care apar ca noduli ce se desprind uşor din masa rocii calcaroase, fac corp comun cu marno-calcarele, în care sunt incluse. Accidente silicioase de tip *chaille* sunt amintite şi din calcarele eocene din cadrul flişului ce apare în regiunea Târgu-Ocna.

De depozitele oligocene, care apar în cadrul Pânzei de Tarcău, pot fi legate următoarele resurse de interes gemologic: menilite, lemne silicifiate, chihlimbar, gagat sau jeu şi septarii.

Menilite. Menilitele sunt roci fin stratificate, alcătuite din opal pigmentat cu substanţă bituminoasă (şisturi menilitice), au o culoare brună-negricioasă, sunt compacte, dure şi dungate. Menilitele s-au format prin acumularea spiculilor de spongieri şi a frustulelor de diatomee, la care se adaugă şi un aport limonitic şi argilos. Conţinutul de substanţă organică ajunge până la 17% şi, din acest motiv, alături de şisturile disodilice, ele sunt considerate drept roci mame ale petrolului din zona flişului carpatic. Menilitele apar în cadrul coloanei depozitelor oligocene sub forma a două nivele (menilitele inferioare şi menilitele superioare), care apar în aria judeţului Bacău sub forma unor fâşii orientate nord–sud, în care depozitele oligocene au lăţimi ce variază între câteva sute de metri şi 10 kilometri. O fâşie lată de 5 km, care ar merita să fie cercetată în acest sens, este situată la vest de Goioasa, este străbătută transversal de văile Asăului şi Trotuşului şi longitudinal de valea Camânca. O a doua fâşie, lată de circa 10 km, apare în zona Băilor Slănic-Hârja, fiind străbătută transversal de văile Caşinului, Oituzului şi Dofteana. Alte fâşii, mai subţiri, apar la Tazlăul de Sus–Bolătău–Târgu-Ocna etc. Ca urmare a dezagregării rocilor înconjurătoare şi datorită durităţii lor ridicate (5,5-6,5), ele ajung să se concentreze în aluviunile râurilor, de unde pot fi colectate. Pentru utilizarea lor în scopuri artistice sau gemologice se vor alege fragmente compacte, omogene, preferabil de culoare neagră.

Lemne silicifiate. Procesul de pietrificare a lemnelor şi a fragmentelor de lemne poate avea loc în special în roci grezoase alcătuite predominant din cuarţ, în roci vulcano-sedimentare şi chiar în roci argiloase. Substituirea, moleculă cu moleculă, a ţesuturilor organice ale lemnelor este un proces complex, care are loc după îngroparea acestora în sedimente ca urmare a circulaţiei unor soluţii silicioase (SiO_2). Descoperirea lor în roca în care au fost îngropate (*in situ*) le conferă acestora o mare valoare ştiinţifică, deoarece prin determinări xylotomice se poate preciza cărui gen de arbore îi aparţine restul fosilizat prin silicifiere. Cunoscând vârsta geologică a depozitelor (pe baza datelor paleontologice), din care a fost recoltat lemnul, se pot aduce contribuţii importante la alcătuirea pădurilor din acea perioadă de timp. Deci, lemnele silicifiate determinate, alături de analizele palinologice, sunt folosite cu succes la reconstituirile paleofloristice.

În mod obişnuit, lemnele pietrificate fiind dure (6–7) ajung, după eliberarea din roca lor mamă, să fie remaniate în aluviunile pârâ-

www.szrm.ro / www.cimec.ro

urilor unde ele apar fie sub formă cilindrică (uneori turtite), fie sub formă de aşchii paralelipipedice. Aceste forme ne permit o separare a lemnelor silicifiate de alte pietre din aluviuni.

Lemnele care au suferit iniţial un proces de incarbonizare, înainte de cel de silicifiere, vor avea, de regulă, o culoare neagră. Cele care au suferit doar un proces de silicifiere, au culori gălbui-cenuşii-albicioase. Rareori pot fi găsite lemne silicifiate, care apar colorate în nuanţe mai vii. Teoretic, lemnele silicifiate pot apare pe toate râurile şi pârâurile, care străbat aria judeţului, în special pe cele situate la vest de Siret. Acestea pot apare şi în bazinul carbonifer Comăneşti.

Lemnele silicifiate găsite remaniate în aluviunile râurilor şi care au structura organică bine păstrată, însă cărora nu le putem preciza roca din care provin, pot fi utilizate pentru confecţionarea unor obiecte de artă, iar cele omogen colorate pot fi folosite şi în gemologie.

Chihlimbar (=ambră). Chihlimbarul sau ambra este un mineral organic rezultat din fosilizarea unor răşini provenite de la diverşi arbori (în special de conifere). Prin îngroparea acestor oleorăşini în sedimente marine acestea pierd, în timp, o serie de substanţe volatile şi se transformă în chihlimbar. Ambra are o duritate mică (2,5–3), greutate specifică apropiată de a apei (1,03-1,12 g/cm^3), se aprinde la flacără degajând un miros plăcut, este adesea transparentă, având o culoare galbenă, însă apar şi varietăţi roşii, brune şi chiar negre. Chihlimbarul, datorită faptului că se prelucrează uşor, este folosit ca piatră de podoabă încă din Neolitic.

În cadrul judeţului Bacău, MURGOCI (1902) aminteşte de descrierea doctorului ISTRATI în care sunt tratate mai multe chihlimbaruri de la Târgu-Ocna găsite cu ocazia unor săpături efectuate la Mosoare (4600 m depărtare de Tg. Ocna) în coasta unui deal, prin care s-a făcut tunelul liniei ferate. Aici el a localizat chihlimbarul *in situ* în gresia de Kliwa impregnată cu ozocherită. Acelaşi autor figurează în lucrare (la pagina 40) un profil al lui TEISSEYRE, între Păcura şi Mosoare, în malul stâng al Trotuşului, profil în care sunt localizate şi ivirile de chihlimbar. MURGOCI mai aminteşte că fragmente de chihlimbar în zăcământ secundar au fost găsite şi în mina de sare de la Târgu Ocna, unde acesta ar fi remaniat din depozitele oligocene. Se ştie, mai ales din ariile judeţelor Buzău şi Vrancea, că, în mod obişnuit, chihlimbarul apare inclus în depozite oligocene, mai ales în Gresia de Kliwa inferioară (cuarţoasă), mai precis este legat de nişte intercalaţii de argile nisipoase negre, bituminoase, în care apar strate subţiri de cărbuni de 1–2 cm, denumite de localnici „rosturi". În aceste nivele de argile nisipoase cărbunoase intercalate în gresii, chihlimbarul apare sub forma unor noduli lucioşi de 1–2 cm până la 15 cm, având greutăţi de la câteva grame la maximum 3,470 kg (cel mai mare găsit la noi în ţară în judeţul Buzău).

Cele mai favorabile zone cu depozite oligocene din cadrul Pânzei de Tarcău, care pot fi cercetate în vederea descoperirii nodulilor de chihlimbar, sunt ariile indicate de noi la capitolul menilite situate in ariile de la vest de localităţile Goioasa, Băile Slănic, Caşin şi Moineşti. În coloana litologică a depozitelor oligocene din aceste arii se va căuta, de data aceasta, orizontul de gresii albe-gălbui (Gresia de Kliwa), în care se vor localiza rosturile de argile grezoase-bituminoase (negre) cu fine intercalaţii de cărbuni, în care, de regulă, sunt localizaţi nodulii de chihlimbar. La fel, pot fi cercetate, în acelaşi scop, şi fâşiile de depozite oligocene cu Gresie de Kliwa de la Tazlăul de Sus, Bolătău (din unitatea marginală a flişului). Petece mai restrânse de depozite oligocene posibil putătoare de chihlimbar apar pe arii restrânse şi în alte zone (ex. zona de la est de Breţcu). În unele cazuri, fragmentele de chihlimbar pot include în interiorul lor insecte (muşte, furnici etc.), polen şi fragmente de lemne, elemente importante pentru reconstrucţiile paleozoologice şi paleofloristice. În acest sens, pot fi cercetate carierele deschise în Gresiile de Kliwa de la Slănic-Moldova, Comăneşti, Dofteana, Lucăceşti, Moineşti, Târgu-Ocna, Dărmăneşti, Valea Uzului etc., unde s-ar putea afla şi „rosturi" cu chihlimbar. De multe ori, nodulii de chihlimbar detaşaţi din roca lor magazin ajung în aluviunile râurilor, de unde apele viiturilor îi transportă pe vale în jos până la distanţe apreciabile, deoarece ambra are greutate specifică apro-

www.szrm.ro / www.cimec.ro

piată de cea a apei. Chihlimbarul din toate timpurile a fost mult apreciat ca piatră de podoabă mai ales în ţările baltice, unde este scos la zi de valurile mării şi transportat pe plaje. Se prelucrează uşor cu strungul şi are un luciu strălucitor.

Gagatul sau jeul. Gagatul (sau jeul) este o varietate de cărbune bituminos, negru, care la noi uneori apare asociat cu chihlimbarul în stratele argilo-cărbunoase (rosturi). Fiind un cărbune bituminos, are un conţinut scăzut de apă şi, ca urmare, prin uscare nu decrepită şi rămâne compact. Ca şi chihlimbarul, se prelucrează uşor la un strung de lemn, iar prin şlefuire şi lustruire cu praf de gips poate fi transformat în obiecte variate de podoabă de doliu. Luciul gagatului este uşor unsuros, spre deosebire de cel al cărbunelui obişnuit care este sticlos. Până în prezent, el a fost semnalat în judeţul Buzău, dar nu este exclus să fie găsit şi în aria judeţului Bacău.

Septarii carbonatice. Septariile, deşi nu intră în categoria pietrelor de interes gemologic, sunt nişte concreţiuni constituite din argile carbonatice, au forme sferoidale sau ovoidale, iar în interior conţin o serie de septe calcitice albe şi, mai rar, chiar unele fosile (crabi, moluşte). De regulă, ele apar tot în depozite oligocene, pe seama unor sedimente sau mâluri argiloase bogate în substanţe coloidale. Din cauza reducerii volumului masei prin uscarea coloizilor şi pierderea apei, se nasc o serie de goluri sau fisuri, dispuse radiar şi concentric şi care, ulterior, vor fi umplute cu diferite substanţe minerale dintre care cea mai frecventă este calcitul, asociat uneori şi cu alte minerale, cum ar fi cuarţul, baritul, calcedonia etc. Aceste concreţiuni sferice sau ovoidale, dacă sunt tăiate în felii paralele (cu discul diamantat), pun în evidenţă un desen variat şi estetic, rezultat din secţionarea acelor septe concentrice şi radiare. Ele nu constituie materii prime pentru gemologie, în schimb se încadrează în categoria pietrelor cu imagini şi, ca atare, feliile de septarii pot fi folosite ca fundaluri estetice pentru o serie de obiecte artistice, sau ca fundaluri pentru ceasuri electronice. Ele au dimensiuni cuprinse între 10 cm la 60 cm diametru (în mod excepţional se cunosc în lume septarii cu diametre de 2,5 m) şi, de obicei, pot fi găsite remaniate în aluviunile râurilor, care străbat depozitele eocene şi oligocene. Dacă în cursul transportului lor au fost rulate, atunci pe suprafaţa lor apare o reţea calcitică albă vizibilă şi care, uneori, are aspectul unui fagure. În unele cazuri, ele pot conţine în interior şi forme de moluşte sau crabi fosilizaţi. În ultimii ani, la noi în ţară au fost semnalate din Transilvania şi din Carpaţii Orientali apariţii de septarii carbonatice dar şi silicoase.

Gipsuri. Gipsul este o rocă de precipitaţie chimică, care apare sub forme lenticulare intercalate în depozite evaporitice, uneori alături de sare (halit) sau de săruri delicvescente de potasiu. Ele s-au format în medii lagunare, unde sărurile cuprinse în apa marină au ajuns la concentraţii mari, fapt ce a permis depunerea lor în stare solidă. Lentile de gips apar în depozitele acvitaniene, helveţiene şi badeniene de pe cuprinsul judeţului nostru. Cariere de gips se găsesc pe raza localităţilor Bogdăneşti, Oneşti (Perchiu), Săndulen şi Târgu-Ocna. Gipsurile, având o duritate mică (3), se pot prelucra şi transforma cu ajutorul unui strung în obiecte de artă (vaze, sfeşnice, statuete etc.). Varietăţile albe şi compacte se pretează şi la colorări artificiale în diferite nuanţe, fapt ce le face mai atractive. Nu ar fi exclus să apară şi varietatea mai nobilă denumită selenit.

Astăzi chiar şi galeţi bine rotunjiţi şi duri ai unor conglomerate sau chiar cei din aluviuni, prin simple operaţiuni de lustruire în vrac cu ajutorul morilor rotative sau vibratoare, pot fi folosiţi cu succes la crearea unor bibelouri zoomorfe sau la placarea artistică a unor suprafeţe. Dacă galeţii sunt sortaţi pe diferite nuanţe, cu ajutorul lor se pot crea chiar mozaicuri deosebit de artistice.

Chiar şi unele fosile bine conservate de talie mică (gasteropode sau lamellibranchiate) găsite în unele puncte fosilifere, în special în depozitele sarmaţiene sau pliocene, pot fi folosite ca obiecte de podoabă, mai ales când ele îmbracă forme neobişnuite şi, în acelaşi timp, estetice.

5. Consideraţii de ordin arheologic

Din vestigiile arheologice găsite în diferitele staţiuni paleolitice şi neolitice se cunoaşte faptul că oamenii au început să îşi confecţioneze

www.szm.ro / www.cimec.ro

unele unelte şi arme durabile, tăioase sau de străpuns din diverse varietăţi de pietre dure şi din oase. Încă din acele timpuri, oamenii au observat că anumite pietre sunt foarte dure, rezistente la uzură şi relativ inalterabile. Denumirea lor actuală de silex derivă de la faptul că, în majoritatea cazurilor, în alcătuirea lor intră silicea (SiO_2). Pentru arheologi, denumirea de silex ne indică o piatră dură, care prin lovire se desface în fragmente tăioase; pentru geologi, prin silex se înţelege o varietate de silice microcristalină (calcedonie), care apare în roci carbonatice sub forma unor noduli, care se desprind uşor din roca lor mamă calcaroasă (ex. creta cretacică de pe Prut şi Nistru şi din Dobrogea), ele făcând parte din categoria accidentelor silicioase. Alături de accidentele silicioase, oamenii paleolitici au încercat să prelucreze şi alte minerale şi roci silicioase, cum ar fi lidienele, spongolitele, jaspurile radiolaritice, toate fiind alcătuite în proporţie mare din silice.

Încă din Paleolitic, oamenii au început să prelucreze prin cioplire (aşchiere) manuală aceste pietre dure pentru a-şi făuri anumite tipuri de unelte sau arme necesare procurării şi preparării hranei. În etapa neolitică, după dobândirea unei îndelungate experienţe în alegerea şi cioplirea pietrelor dure, se trece treptat la confecţionarea anumitor tipuri de unelte mai eficiente (topoare, dălţi, cosoare, ciocane-topor) prin diverse procedee de şlefuire a acestora, procedee care stau şi la baza confecţionării primelor obiecte de cult şi, mai târziu, de podoabă. Un gemolog sau un geolog bun cunoscător al pietrelor dure, care apar în perimetrul judeţului poate identifica tipul petrografic de rocă sau mineralele găsite şi poate stabili chiar şi zona de provenienţă a acestora pentru diferitele unelte sau arme aflate în staţiunile arheologice paleolitice şi neolitice, mai ales dacă ele au fost confecţionate din resurse locale.

Astfel, pentru uneltele de piatră (topoare, dălţi, cosoare, ciocane), găsite în staţiunea din Epoca bronzului de pe terasa înaltă a Oituzului, lângă localitatea Bogdăneşti, se poate presupune că materia primă a fost recoltată fie din pietrişurile Oituzului, fie din cele ale Trotuşului, în care se puteau găsi remaniate lidiene, spongolite, accidente silicioase, lemne silicifiate şi menilite. Nu ar fi exclus ca unele unelte şi arme să fi fost confecţionate din una sau mai multe varietăţi de pietre dure menţionate mai sus.

Determinări petrografice şi de provenienţă topografică a materiilor prime utilizate la confecţionarea uneltelor şi armelor găsite în staţiunile paleolitice de la Buda (comuna Răchitoasa), Lespezi (com. Gârleni), a celor neolitice de la Podei–Târgu-Ocna, Viişoara (Oneşti), Calu (com. Piatra Şoimului), şi a celor din epoca bronzului de la Bogdăneşti, Borzeşti (com. Solonţ), Căbeşti (com. Podu-Turcului) s-ar putea face pentru toate aceste staţiuni. Chiar şi pentru staţiunile dacice (Răcătău, com. Horgeşti) şi alte staţiuni mai noi (Bărboasa, com. Onceşti) se pot aduce unele clarificări cu privire la materialele de construcţie de origine minerală (folosite la construcţia aşezărilor) sau a materiilor prime folosite la confecţionarea ceramicii. La rândul lor, arheologii pot furniza geologilor şi gemologilor elemente preţioase de datare în timp a unor pietre folosite ca obiecte de podoabă găsite în unele situri arheologice. Pentru eventualele podoabe de chihlimbar găsite în necropole, se pot aduce unele precizări cu privire la originea baltică sau carpatică a chihlimbarului, fapt care ar putea marca chiar începuturile exploatării chihlimbarului din România. O asemenea colaborare interdisciplinară între arheologi, geologi şi gemologi credem că ar fi necesară şi benefică pentru cele trei discipline.

6. Concluzii

Potenţialul gemologic al judeţului Bacău face parte integrantă din marea zestre gemologică a României, care, exprimată teoretic în procente, ar fi de 100% pentru întreaga ţară. Dacă defalcăm acest potenţial gemologic general pe cele 41 de judeţe existente în ţara noastră, atunci putem constata că judeţului nostru îi revine o pondere destul de mică, de abia 2,15%, fapt ce-l situează în topul general al judeţelor pe locul 17. Acest potenţial gemologic destul de scăzut este determinat, pe de o parte, de constituţia sa geologică, alcătuită doar din depozite sedimentare (formaţiunile magmatice şi metamorfice fiind total

http://bibliotecaudigitala.ro
www.szrm.ro / www.cimec.ro

absente la suprafaţă), iar, pe de altă parte, de absenţa cercetărilor de interes gemologic. După părerea noastră, ar fi indicat să se facă prospecţiuni în special pentru descoperirea de noi arii de apariţie a chihlimbarului, ţinând cont mai ales de faptul că depozitele oligocene purtătoare de chihlimbar apar pe arii extinse în judeţul Bacău. Între resursele anorganice de interes gemologic semnalate în judeţ majoritatea au în alcătuirea lor silicea (SiO_2). Dintre acestea amintim „Diamantele de Maramureş" (=cuarţ), jaspurile radiolaritice, lidienele, spongolitele, accidentele silicioase, lemnele silicifiate şi menilitele. În categoria resurselor de natură organică amintim chihlimbarul şi gagatul. O poziţie aparte ocupă septariile, gipsurile şi fosilele.

Prospecţiunile gemologice pentru lărgirea bazei de materii prime din cadrul judeţului pot fi efectuate chiar de către gemologi amatori si de oamenii pasionaţi de tainele naturii şi ale pietrelor în general, care uneori pot ascunde în ele frumuseţi şi aspecte estetice nebănuite. Deşi semnalările noastre se bazează mai mult pe literatura geologică existentă şi pe cunoaşterea resurselor gemologice legate de anumite formaţiuni geologice cunoscute din ariile judeţelor învecinate, totuşi noi avem convingerea că cercetările ce se vor efectua în viitor vor aduce noi date, care vor întregi tabloul resurselor gemologice din judeţ.

Bibliografie

1. ALBOTĂ, M. (1983): **Munţii Nemira – 29**. 115 p., Colecţia *Munţii noştri*, Edit. Sport-Turism. Bucureşti.

2. BARIAND, P.; Poirot, J. P. (1998): **Larousse de pierres précieuses, fines ornementales, organique**. Libr. Larousse, 284 p. Paris.

3. BĂNCILĂ, I. (1958): **Geologia Carpaţilor Orientali**. Edit. Ştiinţifică, 367 p. Bucureşti.

4. BLEAHU, M. et al. (1976): **Rezervaţii naturale geologice din România**. Edit. Tehnică, 225 p. Bucureşti.

5. BRÂNDUŞ, C.; GRASU, C. (1987): **Tarcău – 43**. 113 p., Colecţia *Munţii noştri*, Edit. Sport-Turism. Bucureşti.

6. BOGDAN-CHIRA, Diana (2001): **Principalele tipuri de agate din România**. Teză de licenţă, U.B.B. Cluj-Napoca.

7. DUMITRESCU, I. (1952): **Studiul geologic al regiunii dintre Oituz şi Coza**. *Com. Geol. An.* XXIV, p. 195–270. Bucureşti

8. GHIURCA, V. (1994): **Încercare de identificare topografică a unor geme romane din Muzeul de Istorie al Transilvaniei.** *Acta Musei Napocensis*, Preistorie–Istorie veche– Arheologie, 31, I, p. 223–230. Cluj-Napoca.

9. GHIURCA, V. (1997a): **Gemologia arheologică şi resursele gemologice actuale din partea de nord a Munţilor Trascău**. *Acta Musei Napocensis*, Preistorie–Istorie veche–Arheologie, 34, I, p. 829–835. Cluj-Napoca.

10. GHIURCA, V. (1997b): **L'ambre de Roumanie**. *Revue de Gemmologie*, Association Francaise de Gemmologie, 130, p. 14–17. Paris.

11. GHIURCA, V. (1998a): **Resurse de interes gemologic din judeţul Harghita**. *Acta (Siculica)* 1998/1, Muzeul Naţional Secuiesc–Muzeul Secuiesc al Ciucului, p. 31–38. Sfântu Gheorghe.

12. GHIURCA, V. (1998b): **Resurse de interes gemologic din judeţul Covasna**. *Acta (Siculica)* 1998/1, Muzeul Naţional Secuiesc–Muzeul Secuiesc al Ciucului, p. 39–44. Sfântu Gheorghe.

13. GHIURCA, V. (1988c): **Domeniile petrografice şi provinciile gemologice din România**. *Armonii naturale*, Şt. Nat., II, Muzeul Judeţean Arad, p. 205–214. Arad.

14. GHIURCA, V. (1999a): **Consideraţii privind resursele gemologice ale judeţului Vrancea**. *Mousaios*, V, Muz. Jud. Buzău, p. 409–418. Buzău.

15. GHIURCA, V. (1999b): **Chihlimbarul şi alte resurse gemologice din judeţul Buzău**. *Mousaios*, V, Muz. Jud. Buzău, p. 389–408. Buzău.

16. GHIURCA, V. (1999c): **The gemmological resources in Hunedoara District and their importance in the art of the Roman Civilization**. *Sargeţia*, XVIII, Muzeul Civilizaţiei Dacice şi Romane, p. 5–17. Deva.

17. GHIURCA, V.; GRUESCU, C. (2000): **Resursele şi perspectivele de interes gemologic din judeţul Caraş-Severin**. *Anal. Banatului*, Şt. Nat., V, Muzeul Banatului, p. 3–22. Timişoara.

18. GHIURCA, V.; CHIRA, Diana (1999): **The gemmological resources of the Timiş District**, *Sargetia*, XVIII, Muzeul Civilizaţiei Dacice şi Romane, p. 19–25. Deva.

19. GHIURCA, V.; GHIURCA, Corina; FULGA, Constantina, FULGA V. (1985): **Pietre semipreţioase şi decorative din România (date geologice de evaluare preliminară)**. *D. S. Inst. Geol. Geofiz.*, LXVIII (1981), p. 13–26. Bucureşti.

20. GHIURCA, V.; VALACZKAI, T. (1996): **„Diamante de Maramureş" - mineralogeneză şi gemologie**. *Stud. şi Cerc.* (Şt. Nat.), 2, Muz. Jud. Bistriţa-Năsăud, p. 9–13. Bistriţa.

21. GRASU, C şi colab. (1981): **Flişul carpatic – petrografie şi consideraţii economice**. Edit. Tehnică, 208 p. Bucureşti.

22. MIHĂILESCU, Şt.; GRIGORE, I. (1981): **Resurse minerale pentru materiale de construcţii în România.** Edit. Tehnică, 380 p. Bucureşti.

23. MICHELOU, J. C. (2001): **Les nouvelles mines de la Pita (Colombie).** *Revue de Gemmologie A.F.G.*, 143, p. 9–13. Paris.

www.szmit.ro www.gimec.ro

24. MURGOCI, Gh.-M. (1902): *Zăcămintele succinitului din România.* In: volumul **G. M. Murgoci - Opere Alese**, p. 19–55, Edit. Acad. R.P.R., Bucureşti (1957).

25. PÂRVU, G. et al (1977): **Roci utile din România**, 408 p., Edit. Tehnică, Bucureşti.

26. RĂDULESCU, D.; DIMITRESCU, R. (1966): **Mineralogia topografică a României**. Edit. Acad. R.S.R., 376 p. Bucureşti.

27. SCHUMANN, W. (1995): **Edelsteine und Schmucksteine.** Edit. BLV, 272 p., München.

28. *** *Revue de Gemmologie A.F.G.* (1998): **L'émeraude - The Esmerald.** 134/135, 192 p. Paris.

29. *** Institutul de Geologie şi Geofizică. Harta geologică, scara 1 : 50000, foaia 63 a Ghimeş. Bucureşti.

30. *** Institutul de Geologie şi Geofizică. Harta geologică, scara 1 : 50000, foaia 63 c Coşnea. Bucureşti.

31. *** Institutul de Geologie şi Geofizică. Harta geologică, scara 1 : 50000, foaia 63 d Comăneşti. Bucureşti.

32. *** Institutul de Geologie şi Geofizică. Harta geologică, scara 1 : 50000, foaia 80 b Slănic Moldova. Bucureşti.

(Cluj-Napoca, 31.07–9.08.2000)

(Majuscularea numelor de familie s-a făcut din considerente redacționale, la nivel de volum. **Red.**)

Bákó megyei (Románia) gemológiai tartalékok és kilátások

(Kivonat)

Bákó megye geológiai formációi gemológiai értékű ásványokban és kőzetekben szegényes színválasztékot kínálnak, a megye a 17. a romániai megyék között gemológiai potenciál szempontjából. A tartalékok nagyobb része kizárólag üledékes eredetű.

Kulcsszavak: Gemológia, „máramarosi gyémántok" (kvarc), kalcedon, radiolaritek, menilitek, borostyánkő, faopál.

Ressources et perspectives d'intêret gemmologique dans le département de Bacău (Roumanie)

(Résumé)

Les formations géologiques génératrices ou détentrices de minéraux et roches aux qualités de gemme du département de Bacău, nous offrent une pauvre assortiment coloristique de minéraux, fait qui situe le département par son potentiel gemmologique dans le cadre du district de la Roumanie dans la l7-ème place. La plupart des ressources sont générées exclusivement par le domaine sedimentaire.

Mots clef: Gemmologie, „Diamante de Maramureş" (quartz), lidiennes, calcedonie, radiolarites, menilites, ambre, bois silicifié.

www.szrm.ro / www.cimec.ro

PÁL-FÁM Ferenc**
BENEDEK Lajos***

Nagygombák a Szent Anna-tó környékéről

(Kivonat)
A Szent Anna-tó környékén 1997-ben megkezdett vizsgálataink eredményeképpen 89 nagygombafaj 131 előfordulási adatát dokumentáltuk, melyek közül 82 új a területre, így az ismert fajok száma 106-ra emelkedett. Mindkét jellemző erdőtársulás – bükkös és lucos – jellemző állományainak nyári aszpektusában történtek mintavételek. A lucosokban a közönséges, elterjedt lucos-fajok mellett számos ritka, érdekes faj került elő, míg a bükkösöket jórészt a közönséges lomberdei fajok nagy száma jellemezte, kevés ritka fajjal. A továbbiakban a vizsgálat kibővítését tervezzük az őszi aszpektusra is, valamint mennyiségi vizsgálatok elindítását a terület erdőállományaiban.

Bevezetés

A Szent Anna-tó a Csomád–Büdös (1301 m) vulkanikus hegycsoporthoz tartozó Csomád ikerkrátereinek egyikében helyezkedik el, a Mohos tőzegláp szomszédságában. A hegycsoport geológiailag a Hargita vulkanikus vonulatához tartozik, de az Olt elválasztja a hegység többi részétől. A Csomádhoz közös magmakamrájú különálló vulkanikus kúpok kapcsolódnak, anyaguk andezit és dacit, alsókréta kori kárpáti flis kőzetekre települtek. Számos kéntartalmú gázkitörés, illetve kén- és vastartalmú ásványvízforrás jellemzi a területet. (KRISTÓ, 1995)

A tó vízfelszíne 950 m tengerszint feletti magasságon fekszik, a gyűrűbe záródó kráterfalak 1080–1300 m magasak (PEAHĂ, 1974). Vízutánpótlása így kizárólag csapadék útján történik, ezért vízszintje ingadozó. Egy hosszú távú, vízszintcsökkenési tendencia figyelhető meg, mely már 1929-ben is érzékelhető volt (NYÁRÁDY, 1929). Később a tőzegesedés és a tőzegláppá való átalakulás kezdeteit mutatta, de valószínűleg a már tőzegláppá alakult Mohosnál alacsonyabb fekvése és a magasabb kráterfalak óvják a gyors tőzegesedéstől (JÁNOSI, 1995).

A nedves nyugati szeleknek kitett hegycsoport éghajlata mérsékelt kontinentális, a meredek hegyoldalak és kráterek miatt sok területen speciális mikroklímával. Az évi átlagos csapadékmennyiség 800 mm, az éves átlaghőmérséklet 0 és 4 ˚C között van. A leghidegebb januári hónapot -8 ˚C, a legmelegebb júliust 14 ˚C átlaghőmérséklet jellemzi (PEAHĂ, 1974). A hegycsoport legjellemzőbb talajtípusa a podzolos barna erdőtalaj. A terület a bükkös és lucos vegetációzónák határán található (PEAHĂ, 1974).

A területen kialakult flóra főképp eurázsiai és cirkumpoláris elemekből áll, a vegetációt bükkösök és lucosok alkotják. Az erdőkitermelések miatt nagy területeken alakultak ki másodlagos gyeptársulások. Jellemző még, főleg a Mohos területén a különböző tőzeges erdőtársulások jelenléte. A hegycsoport kráterfalain a mikroklíma hatására a bükkösök sokszor a lucosok fölött helyezkednek el (JÁNOSI, 1995).

A Szent Anna-tó környékét jelenleg mindössze a tó környéki lucos, illetve a magasabban fekvő bükkös állományai jellemzik, kis területen másodlagos gyepekkel. A kráter vegetációtörténete is érdekes. Mivel a tó környéke sok botanikust vonzott (BAUMGARTEN, SCHUR, SIMONKAI, NYÁRÁDY), a vegetáció változása jól nyomon követhető az 1800-as évektől napjainkig. A tó közvetlen parti szakaszát eredetileg keskeny lucgyűrű övezte, fölötte bükkösök és jegenyefenyves bükkösök voltak, kevés luccal. A 20-as években a lucgyűrűt megritkították (NYÁRÁDY, 1929). 1946-ban az erdők nagy része leégett, a helyére lucot telepítettek, így alakult ki a ma is jellemző, az eredetinél szélesebb lucos gyűrű (a part mentén ritkítva), mely fölött az épségben maradt bükkösök alkotnak állományokat egészen a kráterperemig.

A Székelyföld nagy részéhez hasonlóan a Szent Anna-tó környékének mikológiai feltárása

* *Acta (Siculica)* 2006/1, T3, Sf. Gheorghe, Sporturilor 8A, RO-520085
** Kaposvári Egyetem, Növénytani és Növénytermesztéstani Tanszék, Kaposvár, GUBA Sándor 40, H-7400, pff3@hotmail.com
*** Szent István Egyetem, Kertészettudományi Kar, Növénytani Tanszék, Budapest, Ménesi 44, H-1118, zslazar@genoid.hu

www.szim.ro / www.cimec.ro

is mindössze szórványos adatokra szorítkozik. Összesen 24 Szent Anna-tó környéki faj dokumentált korábbról, lásd függelékben (ANTONIN, 1989; BOHUS, 1941, 1943, 1944a, 1944b; LÁSZLÓ, 1970, 1972). A hegycsoport jobban feltárt területe a Mohos tőzegláp 104 ismert fajjal, melyből 45 már publikált (LÁZÁR et al., 1999). A Csomád más területeiről 54 faj előfordulása ismert (BABOS et al., 1968; BÁNHEGYI, 1942; LÁSZLÓ, 1970, 1972; MOESZ, 1929; SZILÁGYI & LÁSZLÓ, 1968).

Anyag, módszer

A Szent Anna-tó környékét 1997-ben kezdtük vizsgálni, az utóbbi két évben (2001–2002) a terepi mintavételek szisztematikussá váltak. A terület mindkét jellemző erdőtársulásának (bükkös és lucos, a pontos tudományos nevüket a szakirodalomban nem közölték) minden jellemző állományában mintaterületeket jelöltünk ki. A közölt adatok 7 terepnap eredményeképpen kerültek begyűjtésre, és a nyári aszpektust jellemzik. Tervezzük a későbbiekben őszi terepnapok beiktatását a terület teljesebb nagygomba-fajkészletének dokumentálása céljából. Az adatok dokumentációja fungáriummal, emellett sok esetben fotóval és leírással is történt. Mennyiségi vizsgálatok elindítása szintén a jövő feladata.

Eredmények és értékelés

Összesen 89 faj 131 előfordulási adatát dokumentáltuk a Szent Anna-tó környékének bükkös és lucos állományaiból. Ebből 82 új a területre, így az ismert fajok száma a tó környékéről 106-ra emelkedett (1. táblázat). A szakirodalmi adatokat – a fajnevek nomenklatúrai revíziójával – a 2. táblázat tartalmazza.

A lucos állományokat a Kárpát-kanyar magashegyeinek gombavilága jellemzi. A Székelyföld hasonló élőhelyeiről előkerült, egyébként Európa-szerte ritka fajok az *Amanita porphyria, Amanita regalis* és *Leccinum vulpinum* itt is megtalálhatók. A jellemző fajok közül megemlítendő a *Calocera furcata, Coltricia perennis, Tremella encephala* és *Tylopilus felleus*. Érdekes, ritka fajok a *Lactarius badiosanguineus, Paxillus panuoides, Porphyrellus porphyrosporus* és *Rhizina undulata*. Ezek mellett mindenféle lucosban – ültetvényekben is – elterjedt, gyakori fajok is szép számban termettek: *Calocera viscosa, Cantharellus cibarius, Collybia maculata, Fomitopsis pinicola, Gomphidius glutinosus, Russula integra, Trichaptum abietinum*.

A bükkösöket sok tipikus – szélesebb elterjedésű – lomberdei faj jellemzi, mint *Boletus reticulatus, Fomes fomentarius, Marasmius alliaceus, Pleurotus pulmonarius, Russula atropurpurea, Russula chloroides, Russula cyanoxantha, Russula solaris* és *Xerocomus chrysenteron*. Megemlítendő, ritka fajok a *Gyroporus cyanescens, Russula aurantioflammans* és *Russula vinosobrunnea*.

Egyes fafajok szálankénti előfordulása miatt megfigyelhető volt a nyírhez (*Piptoporus betulinus*) és a vörösfenyőhöz (*Suillus grevillei, Tricholoma psammopus*) kötött fajok termőtestképzése is.

Irodalom

1. ANTONIN, V. (1989): **Einige interessante Makromyzetenfunde aus Rumänien**. *Acta Musei Moraviae* 74/1–2: 135–149.

2. BABOS, M.; LÁSZLÓ, K.; SILAGHI, Gh. (1968): **Contribuţii la cunoaşterea macromicetelos rare din România**. *Studii şi cercetări biologice*, Seria Botanică, 20/3: 197–202.

3. BÁNHEGYI J. (1942): **Discomyceták a Székelyföldről**. *Botanikai Közlemények* 39/5: 261–271.

4. BOHUS G. (1941): **A Boletus impolitus Fr. nagy menynyiségben való előfordulása Magyarországon**. *Botanikai Közlemények* 38/5–6: 380.

5. BOHUS G. (1943): **Russula -Forschungen** I. **Von den im Sommer des Jahres 1941. gesammelten Russulen aus Ungarn**. *Borbasia Nova* 13: 1–9.

6. BOHUS G. (1944a): **A magyarországi Boletus-ok kritikai felsorolása**. *Annales Hist. Nat. Musei Nationalis Hungarici*, Pars Botanica 37: 17–65.

7. BOHUS G. (1944b): **A szép *Russula aurora* Krombh. előfordulása a Szent Anna-tó közelében**. *Magyar Gombászati Lapok* 1/1: 13–14.

8. JÁNOSI, Cs. (1995): **The flora and the fauna of the Csomád–Büdös mountain-group**. In: JÁNOSI, Cs. (ed.): *Green booklet of Csík* 1995/1. Csík County Nature and Conservation Society, pp. 26–29.

9. KRIEGLSTEINER, J. (1991–1993): **Verbreitungsatlas der Gropilze Deutschlands.** Band 1–2. Ulmer, Stuttgart.

www.szim.ro / www.cimec.ro

10. KRISTÓ, A. (1995): **The geological and geomorphological picture of the Csomád–Büdös group of mountains.** In: JÁNOSI, Cs. (ed.): *Green booklet of Csík* 1995/1. Csík County Nature and Conservation Society, pp. 9–15.

11. LÁSZLÓ, K. (1970): **Contribuţii la cunoaşterea macromicetelor din Bazinul Sf. Gheorghe şi împrejurimi.** *Aluta* (II/2), Sepsiszentgyörgy: 63–74.

12. LÁSZLÓ, K. (1972): **Noi contribuţii la cunoaşterea macromicetelor din R. S. România.** *Aluta* (IV), Sepsiszentgyörgy: 41–60.

13. LÁZÁR Zs., PÁL-FÁM F., RIMÓCZI I. (2000): **Adatok a székelyföldi tőzeglápok nagygombavilágához. Data concerning the Mushrooms of the Peat Bogs of Székelyföld (Eastern Transylvania, Romania)** /Hungarian/. *Acta (Siculica)* 1999/1: 67–71.

14. MOESZ G. (1929): **Gombák a Székelyföldről.** In: **Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára**: 545–554.

15. NYÁRÁDI E. Gy. (1929): **A vizek és a vízben bővelkedő talajok növényzetéről a Hargitában.** In: **Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára**: 557–615.

16. PLEAHĂ, M. (szerk., 1974): **Atlas geografic general.** Bukarest.

17. SILAGHI, Gh.; LÁSZLÓ, K. (1968): **Contribuţii la cunoaşterea macromicetelor din România.** *Contr. Bot.*, Cluj: 109–117.

Macromicete din zona Lacului Sf. Ana

(Rezumat)

În urma cercetărilor începute în 1997 în zona Lacului Sf. Ana (jud. Harghita) autorii au documentat 131 apariţii a 89 de specii de macromicete. 82 sunt noi pentru zonă, astfel numărul speciilor cunoscute de aici a crescut la 106. S-au făcut colectări în aspectul de vară al ambelor asociaţii păduristice (făget, respectiv molidiş). Alături de speciile comune şi răspândite specifice molidişului s-au găsit numeroase specii rare, interesante *(Amanita porphyria, Amanita regalis, Leccinum vulpinum, Lactarius badiosanguineus, Paxillus panuoides, Porphyrellus porphyrosporus*, *Rhizina undulata)*, iar făgeţii au fost caracterizaţi de un număr mare de specii specifice foioaselor, cu puţine specii rare *(Gyroporus cyanescens, Russula aurantioflammans, Russula vinosobrunnea).* În continuare se preconizează cercetări privind aspectul de toamnă, respectiv evaluarea cantitativă.

Macrofungi from the Surroundings of Lake Szent Anna

(Abstract)

Szent Anna Lake (Lacul Sf. Ana, Harghita County) is a crater-lake situated in Csomád volcanic mountains in Székelyföld (South-East Transylvania, Romania) at 950 m altitude above sea level. Rounded by 1080–1300 m crater walls, its water supply is assured only by rainfall. Its change into peat bog is prevented by the relative low altitude above sea level and high walls. The climate is temperate continental, with many small areas with specific microclimate. Its typical soils are podzolic brown forest soils developed on andesite, so characteristic plant associations are beech and spruce forests. Only few mycological data were known for the territory – 24 species in 7 publications – up to now (see list in appendix). As a result of the investigations carried out from 1997 totally 131 occurrence data of 89 species were documented from the summer aspect, 82 new for the territory (see list). Near common, widespread species the spruce stands are characterised by several rare species, too: *Amanita porphyria, Amanita regalis, Leccinum vulpinum, Lactarius badiosanguineus, Paxillus panuoides, Porphyrellus porphyrosporus* and *Rhizina undulata.* Beech stands can be characterised mainly by common deciduous forest-species with only a few rare ones: *Gyroporus cyanescens*, *Russula aurantioflammans* and *Russula vinosobrunnea.* Our long term aims are the enlargement of investigations to the autumn aspect, as well as to start quantitative investigations, in the future.

www.szmnt.ro / www.cimec.ro

Faj - Species \ \ Termőhely - Habitat	Bükkös - Beech forest	Lucos - Spruce forest
Amanita crocea (Quél.) Singer	1	
Amanita excelsa (Fr.) Bertil.	1	3
Amanita fulva Sing.		1
Amanita gemmata (Fr.) Bertil.		3
Amanita muscaria (L.) Pers.		1
Amanita porphyria Alb. & Schw.: Fr.		1
Amanita regalis (Fr.) R. Mre.		1
Amanita rubescens (Pers.: Fr.) Gray	2	3
Amanita rubescens var.annulosulphurea Gill.		1
Amanita vaginata (Bull.: Fr.) Vitt.		2
Boletus edulis Bull.: Fr.		1
Boletus reticulatus Schaeffer	1	
Calocera furcata (Fr.) Fr.		1
Calocera viscosa (Pers.: Fr.) Fr.	1	2
Cantharellus cibarius Fr.	1	2
Clitocybe gibba (Pers.: Fr.) Kummer		1
Clitopilus prunulus (Scop.: Fr.) Kummer		1
Collybia dryophila (Bull.: Fr.) Kummer		2
Collybia maculata (Alb. & Schw.: Fr.) Kumm.		1
Coltricia perennis (L.: Fr.) Murrill		1
Daedaleopsis confragosa (Bolt.: Fr.) Schröt.		1
Fomes fomentarius (L.: Fr.) Fr.	1	1
Fomitopsis pinicola (Sw.: Fr.) Karst.		2
Fuligo septica (L.) Wiggers	1	
Gomphidius glutinosus (Schaeff.: Fr.) Fr.		2
Gymnopilus picreus (Pers.: Fr.) Karst.		1
Gyroporus cyanescens (Bull.: Fr.) Quél.	1	
Hypholoma fasciculare (Huds.: Fr.) Kummer	1	
Kuehneromyces mutabilis (Schaeff.: Fr.) Sing. & Sm.		1
Lactarius badiosanguineus Kuehn. & Romagn.		1
Lactarius rufus (Scop.: Fr.) Fr.		1
Lactarius turpis (Weinm.) Fr.		1
Leccinum vulpinum Watl.		1
Marasmius alliaceus (Jacq.: Fr.) Fr.	1	1
Marasmius scorodonius (Fr.: Fr.) Fr.		1
Megacollybia platyphylla (Pers.: Fr.) Kotl. & Pouz.	1	2
Melanoleuca strictipes (Karst.) Murr.	1	
Mycena galericulata (Scop.: Fr.) Gray		1
Mycena pelianthina (Fr.) Quél.	1	
Paxillus involutus (Batsch: Fr.) Fr.		2
Paxillus panuoides Fr.		1
Pholiota flammans (Fr.) Kummer		1
Piptoporus betulinus (Bull.: Fr.) Karst		1
Pleurotus pulmonarius (Fr.) Quel.	1	

www.szim.ro / www.cimec.ro

Polyporus leptocephalus Jacq.: Fr.	3	
Porphyrellus porphyrosporus (Fr.) Gilbert		1
Ramaria gracilis (Pers.: Fr.) Quél.		1
Rhizina undulata Fr.		1
Russula adulterina Fr.		1
Russula aeruginea Lindbl.		3
Russula atropurpurea (Krbh.) Britz, non Peck	1	
Russula aurantioflammans Ruotsalainen, Sarnari & Vauras	1	
Russula azurea Bres.		1
Russula cavipes Britz. ss. Heim		1
Russula chloroides Krbh.	1	
Russula curtipes Moell. & J. Schff.	1	
Russula cyanoxantha (Schaeff.) Fr.	2	
Russula decipiens (Sing.) Kühn. & Romagn.	1	
Russula delica Fr.		2
Russula grata Britz.		1
Russula grisea (Pers.) Fr. ss. str.	1	
Russula heterophylla (Fr.) Fr.		2
Russula integra L.: Fr.		2
Russula mustelina Fr.		1
Russula nauseosa (Pers.: Schw.) Fr.		2
Russula ochroleuca (Pers.) Fr.		1
Russula pectinatoides Peck		1
Russula rhodella Gilbert		1
Russula solaris Ferd. & Winge	2	
Russula vesca Fr.	2	2
Russula vinosa Lindbl.		3
Russula vinosobrunnea (Bres.) Romagn.	1	
Russula xerampelina (Schff.) Fr.		1
Schizophyllum commune Fr.: Fr.		1
Stereum hirsutum (Willd.: Fr.) Gray	1	
Stereum sanguinolentum (Alb. & Schw.: Fr.) Fr.		1
Stropharia semiglobata (Batsch: Fr.) Quél.	1	
Suillus grevillei (Klotzsch: Fr.) Singer	1	
Thelephora palmata Scop.: Fr.		1
Thelephora terrestris Ehr. ex Willd.: Fr.		1
Trametes hirsuta (Wulf.: Fr.) Pilat	1	1
Trametes versicolor (L.: Fr.) Pilat	1	1
Tremella encephala Pers.: Pers.		1
Trichaptum abietinum (Pers.: Fr.) Ryv.		1
Tricholoma psammopus (Kalchbr.) Quél.	1	
Tylopilus felleus (Bull.: Fr.) Karst.		3
Xerocomus chrysenteron (Bull.: St. Amans) Quél.	1	
Xerocomus subtomentosus (L.: Fr.) Quél.	1	
Xerula radicata (Relhan: Fr.) Doerfelt	1	

1. táblázat A begyűjtött fajok (a név KRIEGLSTEINER 1991–1993-as nevezéktana alapján, a számok az előfordulásokat jelzik). Table 1 List of species documented (nomenclature after KRIEGLSTEINER 1991–1993, numbers = occurrence data)

www.szim.ro / www.simec.ro

Faj - Species	Irodalom - Reference
Boletus edulis Bull.: Fr.	Bohus 1944a
Boletus impolitus Fr.	Bohus 1941
Boletus pulverulentus Opat.	Bohus 1944a
Crepidotus mollis (Schaeff.: Fr.) Staude	Antonin 1989
Gyroporus castaneus (Bull.: Fr.) Quél.	Bohus 1944a
Hygrophoropsis aurantiaca (Wulf.: Fr.) Mre.	László 1970
Leccinum scabrum (Bull.: Fr.) Gray	Bohus 1944a
Leccinum vulpinum Watl.	Antonin 1989
Lentinellus flabelliformis (Bolt.: Fr.) Ito	Antonin 1989
Marasmius alliaceus (Jacq.: Fr.) Fr.	László 1970
Micromphale perforans (Hoffm. & Fr.) S. F. Gray	László 1970
Mycena olida Bres.	Antonin 1989
Oudemansiella mucida (Schrad.: Fr.) v. Höhnel	László 1972
Paxina sulcata (Pers.) Kuntze	László 1970
Pholiota squarrosoides Peck	Antonin 1989
Russula azurea Bres.	Bohus 1943
Russula farinipes Rom. ap. Britz.	László 1970
Russula rosea Quél.	Bohus 1944b
Russula sanguinaria (Schum.) S. Rauschert	Bohus 1943
Russula xerampelina (Schaeff.) Fr. ss. str.	Bohus 1943
Strobilomyces strobilaceus (Scop.: Fr.) Berk.	Bohus 1944a
Suillus flavidus (Fr.) Singer	Bohus 1944a
Xerocomus chrysenteron (Bull.: St. Amans) Quél.	Bohus 1944a
Xerula radicata (Relhan: Fr.) Doerfelt	László 1972

2. táblázat A Szent Anna-tó környékéről ismert szakirodalmi adatok a referenciákkal. Table 2 Literary data known from the territory with cited references

www.szrmi.ro / www.cimec.ro

PÁL-FÁM Ferenc

Adatok a Baróti-hegység nagygombáinak ismeretéhez

(Kivonat)
A dolgozat egy 1997-ben kezdődött nagygomba-kutatási program eredménye. A terület jellemző erdőtársulásai közül kettő, a gyertyános-bükkös és a gyertyános-tölgyes került vizsgálatra, emellett szórványos adatok gyűjtődtek lucültetvényből és gyepekről is. A közölt adatok 5 terepnap eredményeképpen kerültek begyűjtésre, és a nyári fruktifikációs periódust jellemzik. 89 fajt sikerült kimutatni a Baróti-hegység 147 lelőhelyéről. Ezekből 72 faj új a Baróti-hegység területére. Székelyföldi új fajnak számít az *Agaricus luteomaculatus, Artomyces pyxidatus, Chondrostereum purpureum, Crepidotus applanatus, Lactarius circellatus, Marasmiellus ramealis, Mutinus caninus, Polyporus mori, Ripartites tricholoma, Xerocomus pruinatus.*

Bevezetés

A Baróti-hegység Sepsiszentgyörgy várostól nyugatra és északnyugatra helyezkedik el. Délről a Barcaság, északról a Hargita-hegység, keletről és nyugatról az Olt völgye (Baróti-medence, illetve a Sepsiszentgyörgyi-medence) határolja. Legmagasabb pontja a Sugásfürdőközeli Havad-tető (1019 m). Földtani szempontból a Keleti-Kárpátok flis-övezetéhez tartozik, főleg krétakori homokkövek, kisebb mennyiségben agyagok, márgák, mészmárgák és konglomerátok alkotják (KISGYÖRGY & KÓNYA, 1973). A terület talajtanilag változatos. Alapvetően barna erdőtalajok és podzolosodott barna erdőtalajok jellemzik, de előfordulnak podzolos váztalajok és öntéstalajok is (TOMPA & FÉDER, 1973). Vízrajzilag az Olt vízgyűjtő medencéjéhez tartozik, számos patak ered a hegységből: Gohán-, Csinált-, Falu-, Debren-, Szemerja-, Illye-, Ajta-patak stb. (Vö. KISGYÖRGY & KÓNYA, 1973).

A hegységet a nyugati nedves szeleknek kitett hegyvidéki klíma jellemzi. Az éves középhőmérséklet 4 °C (0–4 °C a hegytetőn, 4–6 °C a völgyekben). A leghidegebb hónap (január) középhőmérséklete -4 °C a hegytetőn, -6 °C a völgyekben, a legmelegebbé (július) pedig 14 °C a hegytetőn, 16 °C a völgyekben. Az éves átlagos csapadékmennyiség 600-700 mm, ami a fenti hőmérsékleti adatok tükrében nedves klímát jelent (PEAHĂ, 1974).

Vegetáció szempontjából a hegység a tölgyes (peremvidék), gyertyános-tölgyes és bükkös (hegyoldalak, hegytető) zónában helyezkedik el. A legjellemzőbb, nagy területeket borító zonális növénytársulások: a bükkös (*Symphyto cordato-Fagetum* Vida 1959 *siculum* Soó (1944) 1964); a gyertyános-bükkös (*Carpino-Fagetum* Paucă 1941 *siculum* Soó 1944); a gyertyános-tölgyes (*Querco (petraeae)-Carpinetum* Soó et Pócs 1957 *transsilvanicum* Soó 1957); és a hegyisásos kocsánytalan tölgyes (*Carici montanae-Quercetum petraeae* Gergely 1962). Az edafikus erdők közül nagy területet borítanak a mészkerülő kocsánytalan tölgyes (*Luzulo (albidae)-Quercetum petraeae* (Hilitzer 1932) Pass. 1953 *transsilvanicum* Gergely 1962, Soó 1962) állományai. Ezek mellett kisebb állományokban a patakparti rekettyefűz cserjések (*Calamagrosti-Salicetum cinereae* Soó et Zólyomi (1952) 1955) és füzesek (*Salicetum albae-fragilis* Issler 1926), valamint a meredekebb oldalakon a *Luzulo-Querco-Carpinetum* Soó 1957 *fagetosum* társulások is képviseltek (GERGELY et al., 1973).

A Székelyföld nagy részéhez hasonlóan a Baróti-hegység mikológiai feltárása is mindössze szórványos adatokra szorítkozik. Az első dokumentált adatok 1968-ból származnak: BABOS (1968) két adatot közöl Sugásfürdőről, SILAGHI & LÁSZLÓ (1968) pedig 5 adatot, Sugásfürdőről és Málnásfürdőről. LÁSZLÓ 1970-ben 22 fajt dokumentált, szintén az előbbi két helység környékéről. Ugyanő 1972-ben 19 fajt, 1975-ben

* *Acta (Siculica)* 2006/1, T3, Sf. Gheorghe, Sporturilor 8A, RO-520085
** Kaposvári Egyetem, Növénytani és Növénytermesztéstani Tanszék, GUBA Sándor 40, H-7400, pff3@hotmail.com

www.szrm.ro / www.cimec.ro

2 fajt, 1979-ben 6 fajt, míg 1984-ben 7 fajt dokumentált, ugyancsak Sugásfürdőről és Málnásfürdőről (LÁSZLÓ 1972, 1975, 1979, 1984). Ezenkívül még két fajt tartalmaz LÁSZLÓ & PÁZMÁNY (1976) és egy fajt PÁZMÁNY & LÁSZLÓ (1981) munkája. Így összesen 65 faj 66 előfordulási adata ismert a hegységből (lásd Függelék).

Anyag, módszer

A Baróti-hegység egyes területeit 1997-ben kezdtem vizsgálni. A terület jellemző erdőtársulásai közül kettőt, a gyertyános-bükköst és a gyertyános-tölgyest vizsgáltam, emellett szórványos adatokat gyűjtöttem lucültetvényből és gyepekről is. A közölt adatok 5 terepnap eredményeképpen kerültek begyűjtésre és a nyári fruktifikációs periódust jellemzik. Az adatok dokumentációja fungáriummal történt, emellett sok esetben fotóval és leírással is. A határozáshoz a következő alapmunkákat használtam: BREITENBACH & KRÄNZLIN (1981–1995), HANSEN & KNUDSEN (1992, 1997), MOSER (1993), JÜLICH (1989). A távlati tervek között szerepel a hegység gombavilágának részletesebb feltárása (minden jellemző élőhely vizsgálata), valamint az őszi termőtestképzési periódusban elvégzendő vizsgálatok is.

Eredmények

A hegységből összesen 89 faj 147 adatát dokumentáltam A begyűjtött fajok az előfordulások számával (GYB = *Carpino-Fagetum* Paucă 1941 *siculum* Soó 1944; GYT = *Querco (petraeae)-Carpinetum* Soó et Pócs 1957 *transsilvanicum* Soó 1957; LUC = *Piceetum cultum*; GYEP = gyep):

Tudományos név (KRIEGLSTEINER 1991–1993)	GYB	GYT	LUC	GYEP	Lelőhely - Locality
Agaricus luteomaculatus (Moeller) Moeller	1				Előpatak
Agrocybe praecox (Pers.: Fr.) Fay.	2				Előpatak
Amanita beckeri Huijsm.	1				Előpatak
Amanita excelsa (Fr.) Bertil.	2	1			Előpatak, Sugásfürdő
Amanita pantherina (DC.: Fr.) Krombh.	2	1			Előpatak
Amanita rubescens (Pers.: Fr.) Gray	2	2			Előpatak, Sugásfürdő
Amanita vaginata (Bull.: Fr.) Vitt.	1	1			Előpatak
Artomyces pyxidatus (Pers.: Fr.) Jülich	1				Előpatak
Bjerkandera adusta (Willd.: Fr.) Karst	2				Előpatak
Boletus calopus Fr.	1				Előpatak
Boletus edulis Bull.: Fr.	2				Előpatak
Boletus luridus Schaeff.: Fr.	1				Előpatak
Boletus piperatus Bull.: Fr.	1	1			Előpatak
Boletus reticulatus Schaeffer		2			Előpatak, Sugásfürdő
Bovista plumbea Pers.	1				Előpatak
Calocera cornea (Batsch: Fr.) Fr.	1				Előpatak
Cantharellus cibarius Fr.	3	1			Előpatak, Sugásfürdő
Chondrostereum purpureum (Pers.: Fr.) Pouz.	1				Előpatak

www.szm.ro / www.cimec.ro

Tudományos név (KRIEGLSTEINER 1991–1993)	GYB	GYT	LUC	GYEP	Lelőhely - Locality
Clitocybe gibba (Pers.: Fr.) Kummer	1				Előpatak
Clitocybe odora (Bull.: Fr.) Kummer	1				Előpatak
Clitopilus prunulus (Scop.: Fr.) Kummer	1				Előpatak
Collybia butyracea var. butyracea (Bull.: Fr.) Quél.	1				Előpatak
Collybia dryophila (Bull.: Fr.) Kummer	2	1			Előpatak, Sugásfürdő
Collybia fusipes (Bull.: Fr.) Quél.	1				Sugásfürdő
Craterellus cornucopioides (L.) Pers.	1				Sugásfürdő
Crepidotus applanatus (Pers.: Fr.) Kummer	1				Előpatak
Entoloma eulividum Noord.	1				Előpatak
Gomphidius glutinosus (Schaeff.: Fr.) Fr.	1				Előpatak
Hydnum repandum L.: Fr.	1				Előpatak
Hygrophorus eburneus (Bull.: Fr.) Fr.	2				Előpatak, Sugásfürdő
Hypholoma fasciculare (Huds.: Fr.) Kummer	2				Előpatak
Hypholoma sublateritium (Fr.) Quél.	2				Előpatak
Kuehneromyces mutabilis (Schaeff.: Fr.) Sing. & Sm.	2	1			Előpatak
Lactarius camphoratus (Bull.) Fr.	1				Előpatak
Lactarius circellatus Fr.	1				Előpatak
Lactarius deterrimus Gröger	1	1			Előpatak, Sugásfürdő
Lactarius piperatus (L.: Fr.) Gray (ss. Mos. 1983)	2				Előpatak, Sugásfürdő
Lactarius quietus (Fr.) Fr.	1				Előpatak
Lactarius volemus (Fr.) Fr.	1	1			Előpatak, Sugásfürdő
Leccinum griseum (Quél.) Singer	2	1			Előpatak, Sugásfürdő
Lycoperdon perlatum Pers.: Pers.	1				Sugásfürdő
Marasmiellus ramealis (Bull.: Fr.) Singer	2				Előpatak
Marasmius oreades (Bolt.: Fr.) Fr.	2				Előpatak, Málnásfürdő
Marasmius rotula (Scop.: Fr.) Fr.	1				Sugásfürdő
Marasmius wynnei Berk. & Br.	1				Előpatak
Megacollybia platyphylla (Pers.: Fr.) Kotl. & Pouz.	1	1			Előpatak, Sugásfürdő
Meripilus giganteus (Pers.: Fr.) Karst.	1	1			Előpatak, Sugásfürdő
Mutinus caninus (Huds.: Pers.) Fr.	1				Előpatak
Mycena pelianthina (Fr.) Quél.	2				Előpatak
Mycena pura (Pers.: Fr.) Kummer	2				Előpatak

www.szm.ro / www.cimec.ro

Tudományos név (KRIEGLSTEINER 1991–1993)	GYB	GYT	LUC	GYEP	Lelőhely - Locality
Panaeolus papilionaceus (Bull.: Fr.) Quél.				1	Előpatak
Panus lecomtei (Fr.) Corner	1				Előpatak
Paxillus involutus (Batsch: Fr.) Fr.	1				Előpatak
Peziza badia Pers.: Fr.	2				Előpatak
Phallus impudicus L.: Pers.	1	1			Előpatak, Sugásfürdő
Pluteus cervinus (Schaeff.) Kummer	1	1			Előpatak
Polyporus leptocephalus Jacq.: Fr.	2				Előpatak
Polyporus mori Pollini: Fries	1				Előpatak
Psathyrella candolleana (Fr.) Mre.	1				Előpatak
Ramaria formosa (Pers.: Fr.) Quél.	1				Sugásfürdő
Ripartites tricholoma (Alb. & Schw.: Fr.) Karst.	1				Előpatak
Rozites caperatus (Pers.: Fr.) Karst.	1				Előpatak
Russula alutacea (Pers.: Fr.) Fr.	2	2			Előpatak, Sugásfürdő
Russula aurea Pers.		2			Előpatak, Sugásfürdő
Russula cyanoxantha (Schaeff.) Fr.	3	2			Előpatak, Sugásfürdő
Russula delica Fr.	2	1			Előpatak
Russula emetica (Schaeff.) Pers.: Fr.		2			Előpatak, Sugásfürdő
Russula foetens (Pers.: Fr.) Fr.		1			Előpatak
Russula heterophylla (Fr.) Fr.		2			Előpatak, Sugásfürdő
Russula lutea (Huds.: Fr.) Gray	2				Előpatak
Russula nigricans (Bull.) Fr.	1	1			Előpatak
Russula nitida (Pers.: Fr.) Fr.	1				Előpatak
Russula pectinatoides Peck	1				Előpatak
Russula rosea Pers.	1				Előpatak
Russula vesca Fr.	1				Előpatak
Sarcosphaera coronaria (Jacq.) Schröter	1				Előpatak
Stereum hirsutum (Willd.: Fr.) Gray	2				Előpatak
Suillus granulatus (L.: Fr.) Kuntze	2				Előpatak, Sugásfürdő
Trametes hirsuta (Wulf.: Fr.) Pilat	1				Előpatak
Tremella mesenterica Retz. in Hook.: Fr.	2				Előpatak
Vascellum pratense (Pers.: Pers.) Kreisel	1				Előpatak
Volvariella gloiocephala (DC.: Fr.) Boekh. & Enderle	1				Előpatak

www.szm.ro / www.cimec.ro

Tudományos név (KRIEGLSTEINER 1991–1993)	GYB	GYT	LUC	GYEP	Lelőhely/Locality
Xerocomus chrysenteron (Bull.: St. Amans) Quél.	1				Sugásfürdő
Xerocomus pruinatus Fr. et Hoek ss. Pears.	1				Előpatak
Xerocomus rubellus (Krbh.) Quél.	3				Előpatak, Sugásfürdő
Xerula radicata (Relhan: Fr.) Doerfelt	1				Sugásfürdő
Xylaria hypoxylon (L. ex Hooker) Grev.	1				Előpatak
Xylaria polymorpha (Pers. ex Mer.) Grev.	1				Előpatak

A fajok közül 72 új a hegységre nézve. A Székelyföldre új fajok: *Agaricus luteomaculatus, Artomyces pyxidatus, Chondrostereum purpureum, Crepidotus applanatus, Lactarius circellatus, Marasmiellus ramealis, Mutinus caninus, Polyporus mori, Ripartites tricholoma, Xerocomus pruinatus*

A Baróti-hegységből ismert szakirodalmi adatok a referenciákkal. Revízió KRIEGLSTEINER **(1991–1993) nomenklatúrája alapján**
(Függelék)

Tudományos név	Dátum	Lelőhely	Termőhely	Szerző
Amanita alba Gill.	1979	Málnásfürdő	Fagetum	LÁSZLÓ, 1984
Amanita ceciliae (Berk. & Br.) Bas	1979	Málnásfalu	Carpineto-Fagetum	LÁSZLÓ, 1984
Amanita excelsa (Fr.) Bertil.	1964	Sugásfürdő	kevert lomberdő	SILAGHI–LÁSZLÓ, 1968
Boletus appendiculatus Schaeff.: Fr.	1964	Málnásfürdő	Fagetum	LÁSZLÓ, 1970
Boletus calopus Fr.	1962	Sugásfürdő	Quercetum	LÁSZLÓ, 1970
Boletus luridus Schaeff.: Fr.	1964	Sugásfürdő	Luzulo-Fagetum	LÁSZLÓ, 1970
Boletus piperatus Bull.: Fr.	1970	Sugásfürdő	Picea alatt	LÁSZLÓ, 1972
Boletus rhodoxanthus (Krbh.) Kbch.	1964	Sugásfürdő	Luzulo-Fagetum	LÁSZLÓ, 1970
Calvatia excipuliformis (Scop.: Pers.) Perdeck	1963	Málnásfürdő	legelő	LÁSZLÓ, 1972
Clitocybe odora (Bull.: Fr.) Kumm.	1970	Sugásfürdő	Piceetum	LÁSZLÓ, 1972
Clitocybe squamulosa (Pers.: Fr.) Kumm.	1979	Málnásfürdő	Piceetum abietis	PÁZMÁNY–LÁSZLÓ, 1981
Collybia confluens (Pers.: Fr.) Kumm.	1970	Sugásfürdő	lucfenyves	LÁSZLÓ, 1972
Collybia dryophila (Bull.: Fr.) Kumm. (agg.)	1971	Málnásfürdő	bükkös	LÁSZLÓ, 1972
Collybia fusipes (Bull.: Fr.) Quél.	1962	Sugásfürdő	Quercetum	LÁSZLÓ, 1970
Cortinarius (Myx.) trivialis Lge.	1970	Sugásfürdő	bükkfa alatt	LÁSZLÓ, 1972
Cortinarius (Phl.) subfulgens Orton	1983	Málnásfürdő		LÁSZLÓ, 1984

www.szmnt.ro www.emnc.ro

Tudományos név	Dátum	Lelőhely	Termőhely	Szerző
Cortinarius (Tel.) balaustinus Fr.	1964	Sugásfürdő	Fagetum	BABOS, 1968
Crepidotus mollis (Schaeff.: Fr.) Staude	1963	Málnásfürdő	Quercus robur törzsén	LÁSZLÓ, 1970
Entoloma eulividum Noord.	1978	Sugásfürdő	Carpino-Fagetum	LÁSZLÓ, 1979
Entoloma lividocyanulum Kuehn. ex Noord.	1979	Málnásfalu	Alnus alatt	LÁSZLÓ, 1984
Entoloma rhodopolium (Fr.) Kumm.	1964	Sugásfürdő	Luzulo-Fagetum	LÁSZLÓ, 1970
Galerina marginata (Batsch) Kuehn.	1977	Sugásfürdő	Picea ágakon	LÁSZLÓ, 1979
Gyrodon lividus (Bull.: Fr.) Sacc.	1963	Málnásfürdő	Alnetum	SILAGHI–LÁSZLÓ, 1968
Hydnum repandum var. rufescens (Fr.) Barla	1970	Sugásfürdő	Piceetum	LÁSZLÓ, 1972
Hygrophorus agathosmus (Fr.) Fr.	1970	Sugásfürdő	Piceetum	LÁSZLÓ, 1972
Hygrophorus chrysodon (Batsch: Fr.) Fr.	1971	Málnásfürdő	Fagetum	LÁSZLÓ, 1972
Hygrophorus eburneus (Bull.: Fr.) Fr.	1964	Sugásfürdő	Fagetum, nagyon gyakori	LÁSZLÓ, 1970
Hymenochaete abietina (Pers.) Lév.	1970	Sugásfürdő	Picea ágakon	LÁSZLÓ, 1972
Laccaria amethystea (Bull.) Murr.	1967	Sugásfürdő	Fagetum	LÁSZLÓ, 1970
Lacrymaria lacrymabunda (Bull.: Fr.) Pat.	1979	Málnásfalu	Fagetum	LÁSZLÓ, 1984
Lactarius acerrimus Britz.	1971	Málnásfürdő	Querco-Carpinetum	LÁSZLÓ, 1972
Lactarius aspideus var. flavidus Boud.	1975	Sugásfürdő	Querco-Carpinetum	LÁSZLÓ, 1975
Lactarius blennius Fr.	1963	Málnásfürdő	Fagetum	LÁSZLÓ, 1970
Lactarius fulvissimus Romagn.	1972	Sugásfürdő	Querco-Carpinetum	LÁSZLÓ, 1979
Lactarius pyrogalus (Bull.: Fr.) Fr.	1963	Málnásfürdő	Corylus alatt	LÁSZLÓ, 1970
Lactarius pyrogalus (Bull.: Fr.) Fr.	1971	Málnásfürdő	gyertyán alatt	LÁSZLÓ, 1972
Leccinum duriusculum (Kbr. & Schul. ap. Fr.) Sing.	1971	Málnásfürdő	Populus tremula alatt	LÁSZLÓ, 1972
Lepiota aspera (Pers.: Fr.) Quél.	1963	Málnásfürdő	kevert erdő	LÁSZLÓ, 1970
Lepiota pallida Locq.	1978	Sugásfürdő	Fagetum	LÁSZLÓ, 1979
Lepista nuda (Bull.: Fr.) Cke.	1970	Sugásfürdő	Piceetum	LÁSZLÓ, 1972
Leucocortinarius bulbiger (Alb.& Schw.: Fr.) Sing.	1970	Sugásfürdő	Piceetum	LÁSZLÓ, 1972
Lyophyllum decastes (Fr.: Fr.) Sing.	1964	Sugásfürdő	Luzulo-Quercetum	LÁSZLÓ, 1970
Marasmius rotula (Scop.: Fr.) Fr.	1964	Sugásfürdő	Fagetum	LÁSZLÓ, 1970
Marasmius wynnei Berk. & Br.	1964	Sugásfürdő	Fagetum	LÁSZLÓ, 1970
Melanogaster variegatus (Vitt.) Tul.	1974	Málnásfürdő	Fagetum	LÁSZLÓ, 1975
Morchella elata var. elata Fr.	1962	Sugásfürdő	Populus alatt	LÁSZLÓ, 1970

www.szmi.ro / www.cimec.ro

Tudományos név	Dátum	Lelőhely	Termőhely	Szerző
Mycena polygramma (Bull.: Fr.) S. F. Gray	1975	Málnásfalu		LÁSZLÓ, 1984
Paxillus rubicundulus Orton	1963	Málnásfürdő	Alnus incana alatt	LÁSZLÓ–PÁZMÁNY, 1976
Pholiota spumosa (Fr.) Sing.	1970	Sugásfürdő	Piceetum	LÁSZLÓ–PÁZMÁNY, 1976
Pleurotus dryinus (Pers.: Fr.) Kummer	1964	Sugásfürdő	bükkfán	LÁSZLÓ, 1970
Pluteus cervinus (Schaeff.) Kummer	1963	Málnásfürdő	Fagetum	LÁSZLÓ, 1970
Pluteus petasatus (Fr.) Gill.	1964	Málnásfürdő	Fagus gyökerén	SILAGHI–LÁSZLÓ, 1968
Ptychoverpa bohemica var. bohemica (Krombh.) Boud.	1964	Málnásfürdő	nyárfa alatt	LÁSZLÓ, 1970
Ramaria formosa (Pers.: Fr.) Quél.	1964	Sugásfürdő	Luzulo-Quercetum	LÁSZLÓ, 1970
Rhodocybe popinalis (Fr.) Singer	1964	Sugásfürdő	Fagetum	SILAGHI–LÁSZLÓ, 1968
Rozites caperatus (Pers.: Fr.) Karst.	1964	Sugásfürdő	Picea alatt	SILAGHI–LÁSZLÓ, 1968
Russula aurea Pers.	1971	Málnásfürdő	bükkös	LÁSZLÓ, 1972
Russula fellea Fr.	1977	Málnásfürdő	Betula alatt	LÁSZLÓ, 1979
Russula heterophylla (Fr.) Fr.	1971	Málnásfürdő	bükkös	LÁSZLÓ, 1972
Russula pseudointegra Arnoult & Goris	1964	Sugásfürdő	kevert erdő: Quercus, Fagus, Betula	BABOS, 1968
Russula pulchella Borsz.	1971	Málnásfürdő	Betula alatt	LÁSZLÓ, 1972
Russula risigallina (Batsch) Kuyp. & van Vuure	1979	Málnásfürdő	vegyes lomberdő	LÁSZLÓ, 1984
Russula subfoetens W. G. Smith	1978	Sugásfürdő	Carpino-Fagetum	LÁSZLÓ, 1979
Stropharia melasperma (Bull.: Fr.) Quél.	1971	Málnásfürdő	szántóföld	LÁSZLÓ, 1972
Tricholoma acerbum (Bull.: Fr.) Quél.	1963	Málnásfürdő	legelőn	LÁSZLÓ, 1970
Xerula radicata (Relhan: Fr.) Doerfelt	1964	Sugásfürdő		LÁSZLÓ, 1970

www.szrm.ro / www.kcimec.ro

Irodalom

1. BABOS, M.; LÁSZLÓ, K.; SILAGHI, Gh. (1968): **Contribuţii la cunoaşterea macromicetelor rare din România.** *Studii şi cercetări biologice*, Seria Botanică, 20/3: 197–202.

2. BREITENBACH, J.; KRÄNZLIN, F. (1981, 1986, 1991, 1995): **Fungi of Switzerland.** Vol. 1–4. *Mykologia*, Luzern.

3. GERGELY J., FŰZI J., MÁRTON A. (1973): **Kovászna megye vegetációja.** In: RÁCZ G., FŰZI J. (szerk.): **Kovászna megye gyógynövényei.** Sepsiszentgyörgy, pp. 66–135.

4. HANSEN, L.; KNUDSEN, H. (eds, 1992, 1997): **Nordic Macromycetes.** Vol. 2–3. Nordsvamp, Copenhagen.

5. JÜLICH, W. (1989): **Guida alla determinazione dei funghi.** Vol. II. **(Die Nichtblätterpilze, Gallertpilze und Bauchpilze).** Saturnia, Trento.

6. KISGYÖRGY Z., KÓNYA Á. (1973): **Kovászna megye földrajz-földtani jellemzése.** In: RÁCZ G., FŰZI J. (szerk.): **Kovászna megye gyógynövényei.** Sepsiszentgyörgy, pp. 9–14.

7. KRIEGLSTEINER, G. J. (1991–1993): **Verbreitungsatlas der Gropilze Deutschlands.** Band 1–2. Ulmer, Stuttgart.

8. LÁSZLÓ, K. (1970): **Contribuţii la cunoaşterea macromicetelor din Bazinul Sf. Gheorghe si împrejurimi.** *Aluta* (II/2), Sepsiszentgyörgy: 63–74.

9. LÁSZLÓ, K. (1972): **Noi contribuţii la cunoaşterea macromicetelor din R. S. România.** *Aluta* (IV), Sepsiszentgyörgy: 41–60.

10. LÁSZLÓ, K. (1975): **Noi contribuţii la cunoaşterea macromicetelor din Bazinul Sf. Gheorghe şi împrejurimi.** *Aluta* (VI–VII), Sepsiszentgyörgy: 463–468.

11. LÁSZLÓ, K. (1979): **Noi contribuţii la cunoaşterea macromicetelor din Bazinul Sf. Gheorghe şi împrejurimi.** *Aluta* X–XI, Sepsiszentgyörgy: 415–419.

12. LÁSZLÓ K. (1984): **A nagygombák kutatása és újabb adataik Hargita és Kovászna megyékben.** *Mikológiai Közlemények* 1984/1: 9–25.

13. LÁSZLÓ, K.; PÁZMÁNY, D. (1976): **Selten Pilze aus Rumänien.** *Zeitschrift für Pilzkunde* 42: 179–184.

14. MOSER, M. (1993): **Guida alla determinazione dei funghi.** Vol. I. **(Die Röhrlinge und Blätterpilze).** Saturnia, Trento.

15. PÁZMÁNY, D.; LÁSZLÓ, K. (1982): **Selten Pilze aus Rumänien.** III. *Not. Bot. Hort. Agrobot.* Cluj 11: 31–53.

16. PEAHĂ, M. (szerk. 1974): **Atlas geografic general.** Bukarest.

17. SILAGHI, Gh.; LÁSZLÓ, K. (1968): **Contribuţii la cunoaşterea macromicetelor din România.** *Contr. Bot.*, Cluj: 109–117.

18. TOMPA E., FÉDER Z. (1973): **Talajtípusok Kovászna megyében.** In: RÁCZ G., FŰZI J. (szerk.): **Kovászna megye gyógynövényei.** Sepsiszentgyörgy, pp. 15–17.

(A családnevek majuszkulás kiemelését, leszámítva a faj- és társulásleírók nevét, kötetszerkesztési szempontok indokolták. **Szerk. megj.**)

Date privind cunoaşterea macromicetelor din Munţii Baraolt

(Rezumat)

Lucrarea prezintă rezultatele cercetării de mancromicete începute în 1997. În afară de tipurile caracteristice de pădure *(Carpino-Fagetum, Querco-Carpinetum)* sporadic s-a colectat material şi din zone de plantaţii de molid, respectiv de pajişte. Materialul a fost colectat cu ocazia a 5 ieşiri pe teren şi este caracteristic perioadei de frucificaţie de vară. S-au înregistrat 89 specii, din 147 locuri de colectare din Munţii Baraolt. S-au identificat 72 specii noi pentru Munţii Baraolt. Speciile noi pentru Secuime sunt: *Agaricus luteomaculatus, Artomyces pyxidatus, Chondrostereum purpureum, Crepidotus applanatus, Lactarius circellatus, Marasmiellus ramealis, Mutinus caninus, Polyporus mori, Ripartites tricholoma, Xerocomus pruinatus.*

Contribution to the Knowledge of Macrofungi of the Baróti Mountains (Munţii Baraolt, Romania)

(Abstract)

Field surveys have been started from 1997 in Baróti Mountains. From the characteristic forest types the hornbeam-beech and beech forest stands were examined, but sporadic data have been collected from spruce plantations and grasslands, too. The documented data have been collected during 5 field surveys representing the summer fructification period. A number of 89 species have been documented from the area with 147 occurrence data (table). From these species 72 are new from the Baróti Mountains. *Agaricus luteomaculatus, Artomyces pyxidatus, Chondrostereum purpureum, Crepidotus applanatus, Lactarius circellatus, Marasmiellus ramealis, Mutinus caninus, Polyporus mori, Ripartites tricholoma, Xerocomus pruinatus* are new species from Székelyföld.

www.szm.ro / www.cimec.ro

BALÁZS Enikő**
MÁTHÉ István***
SIMÓ Gabriella****

A fehér fagyöngy *(Viscum album)* elterjedésének vizsgálata a kolozsvári botanikus kertben

(Kivonat)
A kolozsvári „Alexandru BORZA" Botanikus Kert fehér fagyöngy-populációjának elterjedését vizsgáltuk 2003 márciusában és áprilisában. A botanikus kert térképére 30 x 30 méteres négyzetrácsot helyeztünk, majd rétegzett random mintavétellel mértük fel a fagyöngy-populáció elterjedését. A felmérés során teszteltük a fagyöngyök száma, illetve a gazdafaj mérete közötti összefüggéseket, valamint a fagyöngyök elterjedésének gazdafajtól való függését. A vizsgált területen 8 különböző gazdafaj 24 egyedén összesen 766 fagyöngyöt számoltunk meg. A fa törzsének átmérője és a fán található fagyöngyök száma között a SPEARMAN-féle rangkorreláció, valamint a regresszióanalízis szoros kapcsolatot mutatott. Ugyanakkor nem találtunk összefüggést a fák ágának vastagsága és a fagyöngyméret között, illetve a törzsátmérő és a fagyöngyméret között. Eredményeink alapján elmondhatjuk, hogy a botanikus kertben megtelepedett fagyöngyök mozaikszerű elrendeződést mutatnak a gazdafajok elterjedéséből adódóan.

Bevezetés

A kolozsvári botanikus kert fagyöngy-populációjának elterjedéséről még nem készült felmérés. Megfigyeléseink szerint ezen a területen a fehér fagyöngy néhol tömegesen, míg más helyeken kis számban vagy egyáltalán nem fordul elő. Vizsgálatunk során arra kerestük a választ, hogy a gazdafajok elterjedése, vagy a gazdafajok mérete befolyásolja-e ezt az elterjedést, illetve hogy a fagyöngyök mérete változik-e a gazdafák törzsátmérőjével vagy a fák ágának vastagságával.

A fehér fagyöngy (*Viscum album*), a fagyöngyfélék családjába (Fam. *Viscaceae*) tartozik, amelyet újabban elkülönítenek a *Loranthaceae* családtól (BARLOW 1991; APARICIO 1995; DÁNOS 2002). Népiesen hívják még: fakínnak, gyöngybuckónak, gyimbornak, boszorkánylábnak, madárlépnek, enyvesbogyónak, kecskerágónak (BORZA 1968; BERNÁTH 2000; SZABÓ 1976). Különböző fák ágain élő, hemiparazita (félparazita), kétlaki örökzöld növény. Mivel nem rendelkezik gyökerekkel, hausztóriumokat növeszt a gazdanövény fatestébe, és ezek által szívja a faedényrendszerben keringő vizet és ásványi anyagokat. Ugyanakkor, szárával és leveleivel asszimilál is. Ha a gazdafát kivágják, a fagyöngy is elpusztul (HAWKSWORTH & WIENS 1996).

Szára fás, hengeres, barnás vagy sárgászöld színű, ízekre tagolt, álvillásan többszörösen elágazik. Vastag, kopasz, zöldessárga levelei 4-6 cm hosszúak, keskeny-oválisak, ép szélűek. Egyivarú sárgás virágai csúcsállóak, az elágazások közeiben csoportosan helyezkednek el. Termése bogyószerű fehér áltermés, amely a gazdanövénytől, illetve alfajtól függően eltérő nagyságú. A termések csoportosan helyezkednek el az elágazásokban (BAUER 2000; CSŰRÖS 1990). Március–májusban virágzik, termése az ember számára mérgező, elterjesztésében a madaraknak van nagy szerepük, főleg a rigók terjesztik (BERNÁTH 2000). A madarakon kívül megfigyelhető a szél és a rovarok általi diszperzió is. A *V. album* esetében a szél általi terjedés nagyobb mértékben megfigyelhető, mint a rovarok általi diszperzió (APARICIO 1995).

A fagyöngy nem okoz jelentős károkat, bár a vízhiány miatt lombhullás, az ágak meggörbülése és a fatest minőségének romlása figyelhető meg (BOLLINGER et al. 1998).

A fehér fagyöngynél különböző változatokat, rasszokat különítenek el a gazdanövény

* *Acta (Siculica)* 2006/1, T3, Sf. Gheorghe, Sporturilor 8A, RO-520085
** M.-Ciuc, Pţa MAJLÁTH Gusztáv Károly 4A/24, RO-530100, bencsike@personal.ro
*** EMTE Sapientia Csíkszereda, Műszaki és Természettudományi Tanszék, M.-Ciuc, Pţa Libertăţii 1, RO-530104, matheistván@sapientia.siculorum.ro
**** Odorheiu Secuiesc, Győzelem 23/8, RO-535600

www.szm.ro / www.cimec.ro

típusa szerint. Így a lombhullató fákon találhatókat lombos fagyöngynek (*V. album ssp. album*), míg a fenyőféléken megtelepedőket fenyőfagyöngynek hívják (*V. album ssp. abietis*) (TERPÓ 1987).

A fehér fagyöngy mérsékelt övi, eurázsiai flóraelem. Általános elterjedése: Európa, Kis-Ázsia, Közép-Ázsia, Japán, Észak-Afrika, Dél-Skandinávia, sőt megtalálható Észak-Amerikában is. Előszeretettel nő parkokban, utak menti fákon, templomkertekben (NORTON 1999; BECKER 1986; BERNÁTH 2000).

Romániában a fehér fagyöngy főként a következő gazdafajokon jelenhet meg: *Populus alba, P. nigra, P. tremula, P. canadensis, Salix alba, S. fragilis, S. pentandra, S. viminalis, Betula verrucosa, Alnus glutinosa, A. incana, Fagus silvatica, Castanea sativa, Quercus cerris, Q. robur, Q. petraea, Q. pedunculiflora, Q. pubescens, Celtis australis, Ulmus campestris, U. montana, Pyrus communis, Malus silvestris, M. domestica, Sorbus aucuparia, Prunus spinosa, P. insititia, P. domestica, Cerasus avium, C. vulgaris, Acer campestre, A. platanoides, A. pseudoplatanus, A. tataricum, Aesculus hippocastanum, Tilia tomentosa, T. cordata, T. plathyphyllos, Rhamnus catharctica, Fraxinus excelsior, F. ornus.* Ritkán megjelenik az *Abies alba, Pinus silvestris, P. nigra* és a *Picea excelsa* fajokon is (SĂVULESCU 1952).

A fagyöngyöt gyakran alkalmazzák a gyógyászatban. Drogként főleg a növény vékonyabb leveles ágai szolgálnak (*Visci lignum et fructus*), amelyeket lombfakadásig kell gyűjteni. Főként vérnyomáscsökkentőként, de rákellenes kezelésekben is alkalmazzák. Hatóanyagai a viszkotoxin, kolin, acetil-kolin, propionilkolin, aromás aminosavak (BAUER 2000; CSŰRÖS 1990; RÁCZ et al. 1970; BERNÁTH 2000).

Vizsgálataink kezdetén négy hipotézist állítottunk fel. Első hipotézisünk szerint a fehér fagyöngy elterjedését meghatározza a lehetséges gazdafajok elterjedése.

Második hipotézisünk az volt, hogy a fagyöngy elterjedését meghatározza a gazdafaj törzsátmérője, vagyis a nagyobb törzsátmérőjű fákon több fagyöngy várható.

Harmadik hipotézisünk: a fagyöngyök mérete nő a fák törzsátmérőjének növekedésével.

Negyedik hipotézisünk: a fagyöngyök mérete változik a fák ágának vastagságával. Azt feltételeztük, hogy a nagyobb vastagságú ágakon nagyobb méretű fagyöngyök lesznek.

Anyagok és módszerek

Megfigyeléseinket a kolozsvári „Alexandru BORZA" Botanikus Kertben végeztük, 2003 márciusában és áprilisában. A botanikus kert térképére 30 x 30 méteres négyzetrácsot helyeztünk (1. térkép), majd bejártuk az egész kertet és bejelöltük a térképen azokat a négyzeteket, ahol fagyöngyöt találtunk. A fagyöngyös négyzeteket a becsült fagyöngyszám alapján három csoportba soroltuk: kevés (1–10 db.), sok (10–50 db.) és nagyon sok (50-nél több) fagyöngy.

Rétegzett random mintavételezést alkalmaztunk azoknak a négyzeteknek a kiválasztására, ahol megszámoltuk a fagyöngyöket. Azokat a négyzeteket, amelyekben nem találtunk fagyöngyöt, nem vettük figyelembe a randomizálás során.

A vizsgált négyzetekben távcsővel megszámoltuk a fagyöngy egyedeket, megállapítottuk ezek méretét, valamint azt, hogy milyen vastagságú ágakon helyezkednek el. A fagyöngyöket három méretcsoportba osztottuk: kis (átmérő 15 cm alatt), közepes (átmérő 15–30 cm) és nagy (sűrű elágazás, a fagyöngy átmérője 30 cm fölött). Az ágakat vastagságuk szerint két csoportba soroltuk: vékony (5 cm-nél kisebb átmérőjű), vastag (5 cm-nél nagyobb átmérőjű). Ezenkívül feljegyeztük a gazdafajokat és ezek törzsátmérőjét. A gazdafajok meghatározásához T. SIMON és A. J. COOMBES határozókönyveit használtuk (SIMON 1992; COOMBES 1993).

Az adatok feldolgozása során KOLMOGOROV–SZMIRNOV-tesztet használtunk a normál eloszlás vizsgálatára. SPEARMAN-féle rangkorrelációt alkalmaztunk a fák törzsének átmérője és a fán található fagyöngyök száma közötti összefüggés megállapítására, a fák ágának vastagsága és a fagyöngyméret közötti, valamint a törzsátmérő és a fagyöngyméret közötti kapcsolat vizsgálatára.

www.scimec.ro

Regresszióanalízist használtunk abban az esetben, amikor adataink normál eloszlást mutattak.

A statisztikai elemzéseket a *Statistica* programmal végeztük.

Eredmények

A botanikus kertben összesen 21 négyzetben találtunk fagyöngyöt, ebből 9 négyzetben volt kevés, 6-6 négyzetben volt sok, illetve nagyon sok fagyöngy. A rétegzett mintavétel alapján 10 négyzetet (4-3-3) választottunk ki a fagyöngyök vizsgálatára (1. táblázat).

A vizsgált területen 8 különböző gazdafaj 24 egyédén összesen 766 fagyöngyöt számoltunk meg. Főként kőris-, alma- és juharfákon találtunk fagyöngyöt, amelyek közül a kőrisfákon voltak a legnagyobb számban (2. táblázat).

A fagyöngy méretcsoportokat és a gazdafaj ágvastagságát figyelembe véve, a KOLMOGOROV–SZMIRNOV-teszttel adataink nem mutattak normál eloszlást ($p<0,01$; $n=766$), így a statisztikai feldolgozás során a SPEARMAN-féle rangkorrelációt alkalmaztuk.

A fa törzsének átmérője és a fán található fagyöngyök száma között a SPEARMAN-féle rangkorreláció pozitív összefüggést mutatott [$R = 0,52$; $p=0,008$; $t(n-2) = 2,86$] (1. ábra). Ugyanakkor negatív összefüggést találtunk a fák ágának vastagsága és a fagyöngyméret között [$R = -0,24$; $p = 0,00$; $t(n-2) = -6,99$], valamint a törzsátmérő és a fagyöngyméret között [$R = -0.002$; $p = 0.95$; $t(n-2) = -0.06$].

A fagyöngy méretcsoportokat, illetve az ágvastagságokat figyelmen kívül hagyva, csak a gazdafajok törzsátmérőjével, illetve a rajtuk levő fagyöngyökkel számolva, az adatok normál eloszlást mutattak. Ebben az esetben a regresszióanalízis szoros kapcsolatot mutatott a törzsátmérő és fagyöngyszám között

Következtetések

A vizsgálataink kezdetén felállított négy hipotézis közül az első kettő igaznak bizonyult.

A fehér fagyöngy elterjedését a lehetséges gazdafajok elterjedése, illetve a gazdafaj törzsátmérője egyaránt befolyásolja. A fagyöngyök főként a puhafákat kedvelik, mert szívógyökereik azoknak a testébe tudnak könnyebben behatolni (CALDER & BERNHARDT 1983; BERNÁTH 2000). Ez beigazolódott a kolozsvári botanikus kertben is, ahol a legnagyobb számban kőris-, alma- és juharfákon találtunk fagyöngyöket (2. táblázat), tehát a hemiparaziták elterjedése követi a kertben előforduló puhafák elterjedését. Kaliforniában is megfigyelték, hogy az egyre nagyobb teret hódító fehér fagyöngy leggyakoribb gazdafajai az *Acer*, *Alnus*, *Malus*, *Populus*, *Prunus*, *Robinia*, *Salix*, *Betula*, *Crataegus* és az *Ulmus* fajok (HAWKSWORTH & SCHARPF 1986).

A gazdafaj preferenciával (YAN 1990; McCARTNEY et al. 1973) magyarázható, hogy vannak olyan négyzetek, amelyekben nem fordul elő fagyöngy, vagy csak nagyon kevés fagyöngy fordul elő, illetve olyan négyzetek, ahol a fagyöngyök száma magas, habár a botanikus kertben a fák elterjedése többé-kevésbe egyenletes.

A második, szintén igaznak bizonyult hipotézis alapján elmondható, hogy minél nagyobb a fa átmérője annál több fagyöngy található rajta (1. ábra), ami összefügg a fa korával: minél idősebb egy fa, annál több hemiparazita telepszik meg rajta (HAWKSWORTH & SCHARPF 1986).

Harmadik és negyedik hipotézisünk, amelyek szerint a fagyöngyök mérete nő a fák törzsátmérőjének növekedésével, illetve, hogy a fagyöngyök mérete változik a fák ágának vastagságával, a statisztikai feldolgozás során nem bizonyult igaznak. Eredményeink alapján az ágvastagság és a fák törzsének átmérője nem befolyásolta a fagyöngyök méretét, pedig minél idősebb egy fa, annál nagyobb a fagyöngy megtelepedésének esélye, és minél korábban tud egy fagyöngy megtelepedni, annál nagyobbra nőhet. Negatív eredményünk valószínűleg a terjesztő madarak mozgásával magyarázható (IDŽOJTIĆ 2003; SCHARPF & McCARTNEY 1975), amelyek gyakran egy másik fagyöngy szomszédságában ragasztják a magvakat az ágak kérgéhez,

www.szmm.ro / www.cimec.ro

ahol azok napfény és optimális hőmérséklet hatására csírázásnak indulnak (BERNÁTH 2000), így lehetséges az, hogy egy nagyméretű fagyöngy mellett sok kisméretű fagyöngy található.

Végkövetkeztetésként elmondhatjuk, hogy a botanikus kerti fagyöngy-populáció mozaikszerű elterjedést mutat, voltak olyan négyzetek, ahol nem volt fagyöngy, ugyanis nem volt megfelelő gazdafaj. A mozaikszerű elterjedés a gazdafajok elterjedésével, a helyi környezeti tényezőkkel, valamint a magterjesztők mozgásával, széljárással magyarázható (ID□OJTIĆ 2003; SCHARPF & McCARTNEY 1975; JEFFREE & JEFFREE 1996.).

Irodalom

1. APARICIO, A. (1995): **Reproductive Biology of *Viscum cruciatum (Viscaceae)* in Southern Spain.** *Int. J. Plant Sci.* 156 (1). pp. 42–49.

2. BARLOW, B. A. (1991): **Provisional key to the genera of *Loranthaceae* and *Viscaceae* of the Flora Malesiana region.** *Flora Malesiana Bull.* 10. pp. 335–338.

3. BAUER, P. (2000): **Bogyósok, vadon termő zöldségnövények, gyógynövények.** Magyar Könyvklub. Budapest.

4. BECKER, H. (1986): **Botany of European Mistletoe *(Viscum album L.)*.** *Oncology* 43: suppl. 1. pp. 2–7.

5. BERNÁTH, J. (2000): **Gyógy- és aromanövények.** Mezőgazda kiadó. Budapest.

6. BOLLINGER, ERBEN, GRAU, HEUBL (1998): **Cserjék.** Természetkalauz sorozat. Magyar könyvklub.

7. BORZA, Al. (1968): **Dictionar etnobotanic.** Ed. acad. Bucureşti.

8. CALDER, D. M., BERNHARDT, P. (1983): **The Biology of Mistletoes.** Academic Press. New York. 348 p.

9. COOMBES, A. J. (1993): **Fák.** Határozó kézikönyvek sorozat. Panem és Grafo Kft. pp. 320

10. CSŰRÖS, L. (1990): **Gyógynövények mint természetes gyógyanyagok.** Tudományos kiadó. Bukarest.

11. DÁNOS, B. (2002): **Farmakobotanika A gyógynövénytan alapjai.** Argumentum. Budapest.

12. HAWKSWORTH, F. G., SCHARPF, R. F. (1986): **Spread of European mistletoe *(Viscum album)* in California.** *U.S.A. European Journal of Forest Pathology* 16. pp. 1–5.

13. HAWKSWORTH, F. G, SCHARPF, R. F., MAROSY, M. (1991): **European mistletoe continues to spread in Sonoma County.** *California Agriculture* 45. pp. 39–40.

14. HAWKSWORTH, F. G., WIENS, D. (1996): **USDA Forest Service Agricultural Handbook.** pp. 709.

15. IDŽOJTIĆ, M. (2003): **Hosts And Distribution Of The White Berried Mistletoe *(Viscum Album L. Ssp. Album)*.** In: **Croatia. Sumarski List.** pp. 9–10.

16. JEFFREE, C. E., JEFFREE, E. P. (1996): **Redistribution of the potential geographical ranges of Mistletoe and Colorado Beetle in Europe in response to the temperature component of climate change.** *Functional Ecology* 10. pp. 562–577.

17. MAY, D. S. (1971): **The role of populational differentation in nexperimental Infection of Prosopis by Phoradendron.** *Amer J. of botany* 58 (10). pp. 921–931.

18. McCARTNEY, W. O., SCHARPF, R. F., HAWKSWORTH, F. G. (1973): **Additional hosts of *Viscum album*, European mistletoe in California.** *Plant Disease Reporter* 57. pp. 904.

19. NORTON, D., STAFFORD, S. M., (1999): **Why might roadside mulgas be better mistletoe hosts?** *Austral Ecology* 24. Issue 3. pp. 193.

20. RÁCZ, G., LAZA, H., COICIU, E. (1970): **Plante medicinale si aromatice.** Ed. Ceres. Bucureşti.

21. RAŢIU, O., MICLE, F. (1978): **Grădina botanică.** Cluj-Napoca.

22. SĂVULESCU, N. (1952): **Flora R.P.R.** vol. I. Editura Academiei.

23. SCHARPF, R. F., McCARTNEY, W. O. (1975): ***Viscum album* in California – Its introduction, establishment and spread.** *Plant Disease Reporter* 59. pp. 257–262.

24. SIMON, T. (1992): **A magyarországi edényes flóra határozója. Harasztok – virágos növények.** Tankönyvkiadó, Budapest, pp. 892.

25. SZABÓ, A., PÉNTEK, J. (1976): **Ezerjófű. Etnobotanikai útmutató.** Kriterion. Bukarest.

26. TERPÓ, A. (1987): **Növényrendszertan az ökonómbotanikában.** Mezőgazda kiadó. Budapest.

27. YAN, Z. (1990): **Factors affecting host specificity of two mistletoe species, *Amyema preissii* and *Lysiana exocarpi (Loranthaceae)*, in a semi-arid environment. Flinders University of S. Australia.** 247 p.

(A családnevek majuszkulás kiemelését kötetszerkesztési szempontok indokolták. **Szerk. megj.**)

www.szm.ro / www.cimec.ro

Studiu privind distribuţia populaţiei de vâsc *(Viscum album)* în grădina botanică din Cluj-Napoca

(Rezumat)

Distribuţia populaţiei de vâsc (*Viscum album*) în Grădina Botanică „Alexandru BORZA" din Cluj-Napoca a fost analizată în martie–aprilie 2003. Pe harta grădinii botanice s-a plasat un grid de 30 x 30 de metri. Pătratele studiate au fost alese după un eşentionaj aleatoriu stratificat. S-a studiat cu metode statistice corelaţia dintre numărul vâscurilor şi mărimea speciei de gazdă, respectiv relaţia dintre distribuţia vâscurilor şi distribuţia speciilor de gazdă. S-au numărat în total 766 de vâscuri, pe 8 specii de gazdă (24 indivizi). Corelaţia SPEARMAN şi analiza de regresie a arătat o relaţie strânsă între diametrul trunchiului arborilor şi numărul vâscurilor. Nu s-a găsit însă corelaţie între diametrul crengii şi numărul vâscurilor, respectiv între diametrul trunchiurilor şi mărimea vâscurilor. În concluzie se poate afirma că distribuţia vâscurilor din Grădina Botanică arată o distribuţie mozaicată şi depinde de distribuţia speciilor de gazdă.

Study of the Distribution of *Viscum album* from the Botanical Garden, Kolozsvár (Cluj-Napoca, Romania)

(Abstract)

The study analysed distribution of *Viscum album* from the botanical garden of Kolozsvár (Cluj-Napoca, Romania) between March and April 2003. We projected a 30 x 30 square lattice on the map of the botanical garden and used stratified random sampling. We tested the relation between the number of the mistletoes and the measure of hosts and the relation between the distribution of the mistletoes and the distribution of the hosts. We numbered 766 *Viscum album* on 24 trees (8 host species). The SPEARMAN correlation and the regression analysis showed positive correlation between the diameter of the hosts' trunk and the number of the mistletoes. No significant correlation was observed between the diameter of hosts and the measure of the mistletoes and between the diameter of the bough and the measure of the mistletoes. In conclusion we can say that distribution of mistletoes in botanical garden is mosaical and it depends on the distribution of the host species.

www.biblioteca-digitala.ro / www.bcucluj.ro

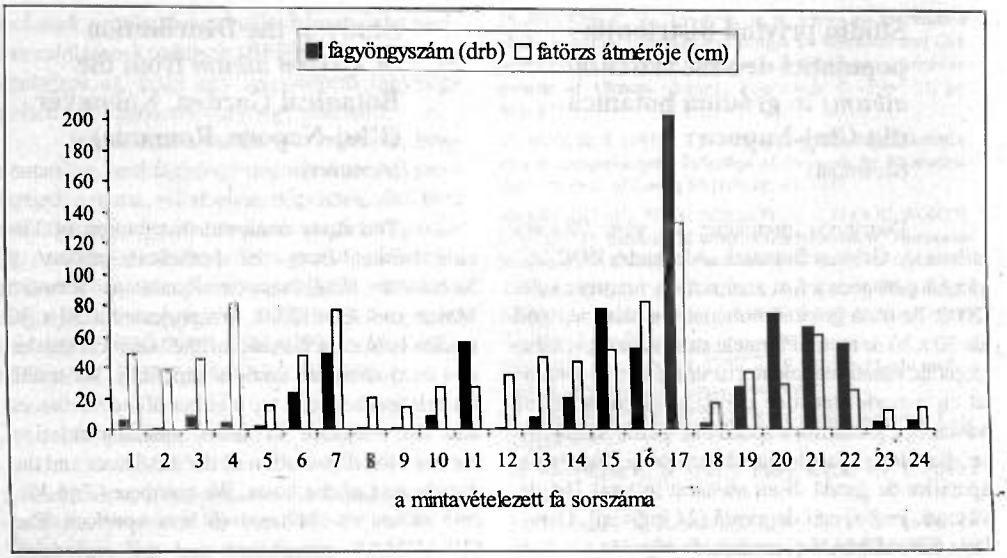

1. ábra A fák törzsének átmérője és a fagyöngyök száma közötti összefüggés

Nr.	Fagyöngyök száma		
	1-10	10-50	50 ≥
1.	D 10*	E 6*	A 13
2.	D 11	E 9	C 8*
3.	E 11	F 10*	D 14
4.	E 13	F 12	E 5*
5.	H 2*	G 6*	G 7*
6.	H 4*	H 9	H 10
7.	H 7		
8.	H 12*		
9.	J 13		

1. táblázat A négyzetrácsos térképen a fagyöngyöket tartalmazó négyzetek (* – a vizsgált négyzetek)

www.szmit.ro / www.cimec.ro

Faj	Négyzet	Törzsátmérő (cm)	Fagyöngyszám
Tilia cordata	H4/1	49	6
Acer platanoides	H12/1	81	5
	E5/5	83	53
	E6/2	21	1
	E5/3	44	21
Fraxinus excelsior	E5/4	52	78
	F10/1	48	23
	C8/1	135	205
	G7/7	15	6
	E6/1	77	49
Malus domestica	H4/2	38	1
	D10/1	16	1
	G6/3	27	57
	G7/1	18	4
	G7/2	37	27
Malus purpurea	H2/1	46	9
Sorbus aucuparia	G6/1	15	1
Prunus (Cerasus) avium	G6/2	27	9
	G7/3	29	75
	G7/5	25	56
Robinia pseudoacacia	E5/1	35	1
	E5/2	47	8

2. táblázat Gazdafajok, a vizsgált négyzet (pl. H4), illetve a benne található fagyöngyös fa sorszáma (pl. H4/1), a gazdafaj törzsátmérője és a fagyöngyök száma

www.szm.ro / www.cimec.ro

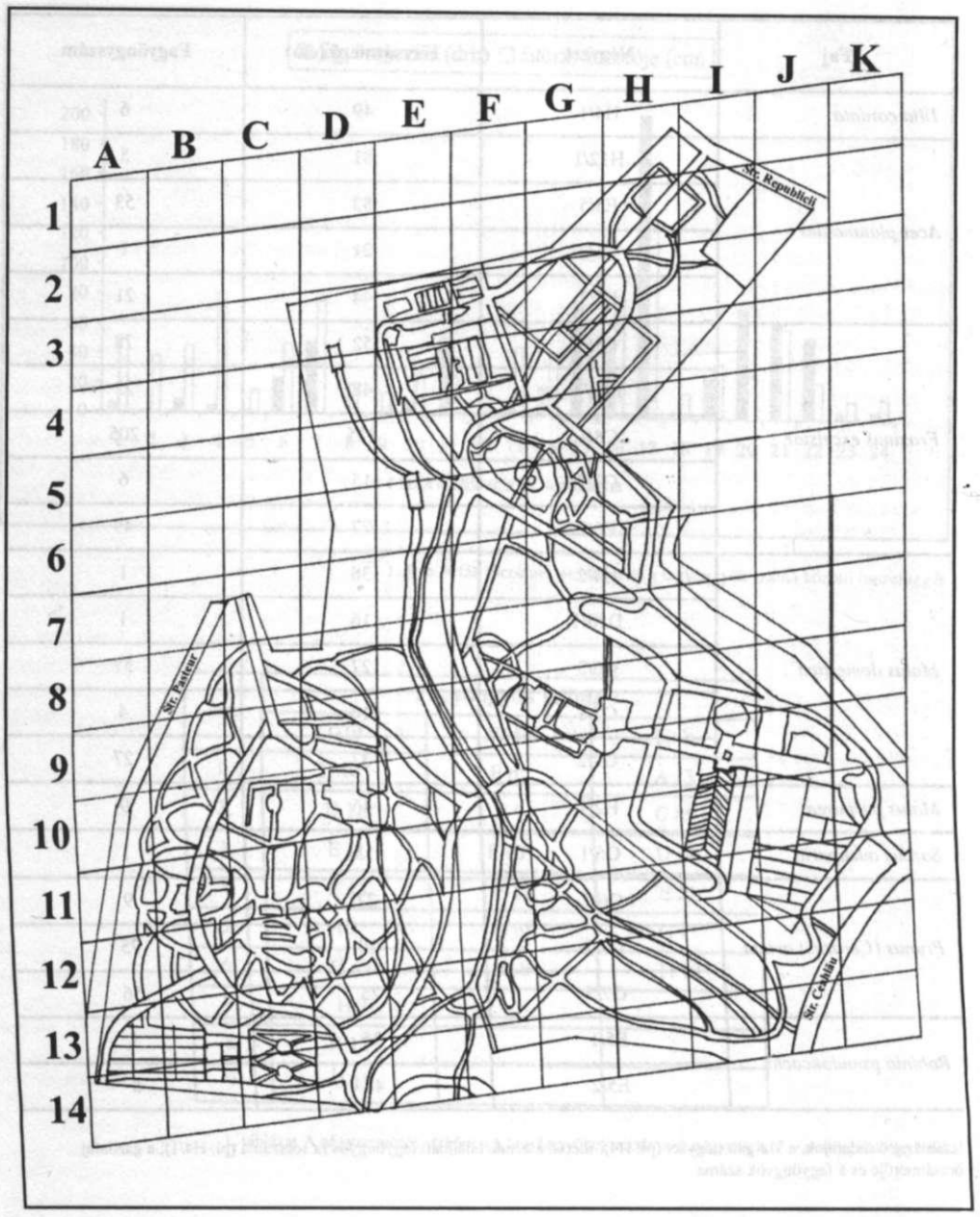

1. térkép A kolozsvári botanikus kert térképe 30 x 30 méteres négyzetráccsal

www.szr.ro / www.eimec.ro

OROSZ András

Adatok a Vargyas-szoros kabócafaunájának (Homoptera: Auchenorrhyncha) ismeretéhez

(Kivonat)
2002. októberben közel egy hetes kutatást végeztünk Kovászna és Hargita megye határán, a Vargyas-patak szurdokvölgyében és környékén. Az igazi kabócák rendjéből 5 család 47 genusának 65 faját lehetett a begyűjtött anyagból kimutatni. Az eredmények közül kiemelendő az Anaceratagallia austriaca előfordulása, mely első adat a Kárpát-medencére nézve. Ezen a fajon kívül további négy faj új Románia faunájára nézve (Edwardsiana avellanae, E. spinigera, E. staminata, Ribautiana alces). A hidegre fordult időjárás miatt a kabócafauna már lecsökkent, illetve telelőre vonult, a teljes fauna ismeretéhez további beható vizsgálatra lesz szükség, legalább havonta egy-egy hetes terepmunka, áprilistól októberig.

*

A Székely Nemzeti Múzeum és a Magyar Természettudományi Múzeum közös kutatóprogramján belül 2002. októberében közel egy hetet töltöttünk kollégáimmal a Kovászna és Hargita megye határterületét átszelő Vargyas-patak környezetében és a szurdokvölgyet körülölelő Észak-Persányi-hegység vonulatain. Négyen folytattunk más-más rovarrendekre kiterjedő kutatómunkát, elsőnek említem vendéglátónkat, KOCS Irénke ormányosbogár-kutatót, a SzNM osztályvezetőjét, majd következnek múzeumi kollégáim, CSŐSZ Sándor myrmekológus és KASSAI Ferenc lepidopterológus. Jómagam az igazi kabócák (Homoptera: Auchenorrhyncha) rendjét felölelő gyűjtőmunkát folytattam, ugyanakkor mindnyájan igyekeztünk minél szélesebb spektrumra kiterjedő rovaranyagot befogni. Jelen dolgozat csupán a fenti rovarrend begyűjtött anyagának feldolgozásából származó eredményeket tárgyalja, de úgy gondolom, hogy a jövőben követi még több közlemény, mely a terület faunáját elemzi majd más rovarrendek vonatkozásában.

A terület kabócafaunája az eddigiekben szinte alig volt kutatva, az erdélyi kabócafauna alapvetésében (HORVÁTH, 1897) egyetlen közeli adat van, a Baróti-medencéből „Baróth" említéssel, az Opsius stactogalus Fieber, 1866 fajnál. Ugyanígy a későbbiekben publikáló CANTOREANU közleményei sem tartalmaznak a területre vonatkozó utalásokat.

Az 1930-as években több gyűjtő- és kutatóút irányult a két megye (Kovászna és Hargita) területére, ezek közül az 1934-es érintette a Vargyasi-szurdok környékét, azonban ezeken elsődlegesen geológiai célú vizsgálatok folytak. A jelentésekből kitűnik, hogy rovargyűjtés is történt, a kabócafaunával viszont senki sem foglalkozott.

Hosszú, több évtizedes időszak kihagyása után szórványosan újra történtek itt rovargyűjtések, a bogárfauna kutatását célul kitűzve. Ezekből néhány példány gyakori kabóca került be a vizsgált anyagba.

Az előzmények ismeretében a rendelkezésre álló rövid időszak alatt igyekeztünk felkeresni minden jellegzetes biotopot a területen. A kabócák többségét a területet jól ismerő KOCS Irénkével együtt gyűjtöttük be, ezért a fajok ismertetésénél külön nem írom ki a gyűjtő nevét, csak ha valamelyik faj példányai kollégáim által lettek befogva.

A területet bejárva általában fűhálózással és a lombozatot kopogtatva gyűjtöttünk a Vargyas-patak melletti mocsárréteken, legelőkön, valamint a környező erdők aljnövényzetén és koronaszintjében. Külön érdekességet jelentett a szurdokvölgy fölötti kopár foltok sziklagyepéről előkerült példányok elemzése. Muzeológus kollégáim talajcsapdát is üzemeltettek, ezekből is előjött néhány ritka faj, kis egyedszámban. Ezeknél a gyűjtők nevét kiírom: leg. CSŐSZ S. és KASSAI F.

* *Acta (Siculica)* 2006/1, T3, Sf. Gheorghe, Sporturilor 8A, RO-520085
** Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest, BAROSS 13, H-1088, orosz@zoo.zoo.nhmus.hu

www.sznm.ro / www.cimec.ro

Sajnos a fénycsapda alkalmazása sikertelen volt, a hidegre fordult időjárás este leállította a rovarok repülését, a többi módszerrel is csak a meleg déli és kora délutáni órákban tudtunk eredményt elérni.

Alábbiakban megadom az alkalmazott rövidítések magyarázatát, ezek nagyrészt azokra a biotopokra vonatkoznak, ahol gyűjtéseket folytattunk:
VL: a Vargyas-patak völgyében található legelők.
VM: a patak melletti mocsárrétek, ezek jobbára a völgy kezdetén vannak.
VEK: a szurdokvölgyet övező erdők koronaszintje (kismértékben az aljnövényzet is ide tartozik, mint gyűjtési hely).
VSZ: a szurdokot övező hegyoldalak nagyrészt sziklagyeppel borított kopár foltjai.
VT: a szurdok környéki erdőaljban lerakott talajcsapdák anyaga.

Hím példányok jelölése: M (male), nőstény példányoknál: F (female).

A fajok rendszertani sorrendjéhez NAST (1972) palearktikus katalógusát használtam fel, ettől csupán egy-két esetben tértem el, amennyiben ezt nevezéktani változás szükségessé tette.

A kimutatott fajok ismertetése

FULGOROMORPHA

Delphacidae

Kelisia pallidula (Boheman, 1847); M, F; VL.
Stenocranus minutus (Fabricius, 1787); M, F; VL, VSZ.
Conomelus lorifer ssp. dehneli Nast, 1966; M, F; VM.
Laodelphax striatellus (Fallén, 1826); M, F; VL, VM, VSZ.
Ditropsis flavipes (Signoret, 1865); 1F; VM.
Delphacodes venosus (Germar, 1830); M, F; VL.
Dicranotropis hamata (Boheman, 1847); M, F; VL.
Florodelphax leptosoma (Flor, 1861); M, F; VM.
Ribautodelphax albostriatus (Fieber, 1866); 1M; VL.

Tettigometridae

Tettigometra impressopunctata Dufour, 1846; M, F; VM, VT.

Issidae

Issus sp. (lárvák); VEK.

CICADOMORPHA

Cercopidae

Lepyronia coleoptrata (Linnaeus, 1758); 1F; VT.
Neophilaenus campestris (Fallén, 1805); M, F; VL.
Aphrophora alni (Fallén, 1805); 1F; VT.
Philaenus spumarius (Linnaeus, 1758); M, F; VL, VM.

Cicadellidae

(A családon belül csupán a két legnagyobb genus- és fajszámot tartalmazó alcsalád nevét írom ki.)

Agallia brachyptera (Boheman, 1847); 2F; VSZ.
Anaceratagallia austriaca Wagner, 1955; M, F; VSZ,VT. – A faj ezidáig csupán Ausztriából, Németországból, az észak-olasz hegyekből és Svájcból volt ismert. A most előkerült kis sorozat újdonság a Kárpát-medencére, egyben Románia és Erdély faunájára is.
Anaceratagallia ribauti (Ossiannilsson, 1938); M; VL.
Anaceratagallia venosa (Fourcroy, 1785); 1M; VL.
Idiocerus stigmaticalis Lewis, 1834; F; VL.
Cicadella viridis (Linnaeus, 1758); M, F; VL, VM, VT.

Typhlocybinae

Erythria montandoni (Puton, 1880); M, F; VEK.
Emelyanoviana mollicula (Boheman, 1845); M, F; VM, VL, VSZ (leg. CSŐSZ S. és KASSAI F.).
Forcipata citrinella (Zetterstedt, 1828); M, F; VEK,VM.
Empoasca decipiens Paoli, 1930; M; VL.
Empoasca solani (Curtis, 1846); M; VL,VM.
Empoasca vitis (Göthe, 1875); 1M; VL.
Chlorita paoli (Ossiannilsson, 1939); M; VL,VM.
Fagocyba cruenta (Herrich-Schäffer, 1838); M; VEK.
Edwardsiana avellanae (Edwards, 1888); 1M; VEK. – Előfordulása a környező országokban ismert, Románia és egyben Erdély faunájára ez az első adat.
Edwardsiana frustrator (Edwards, 1908); 1M; VEK.
Edwardsiana spinigera (Edwards, 1924); 1M; VEK. – Románia és egyben Erdély faunájára új adat.
Edwardsiana staminata (Ribaut, 1931); 1M; VEK. – Románia és egyben Erdély faunájára új adat.
Linnavuoriana sexmaculata (Hardy, 1850); 1M; VM.
Ribautiana alces (Ribaut, 1931); 1M; VEK. – Románia és Erdély faunájára nézve hiánypótló új adat.
Eupteryx alticola Ribaut, 1936; M; VL.

www.szrm.ro / www.cimec.ro

Eupteryx atropunctata (Goeze, 1778); M, F; VM, VT.
Eupteryx aurata (Linnaeus, 1758); 1M; VL.
Eupteryx collina (Flor, 1861); F; VL.
Eupteryx immaculatifrons (Kirschbaum, 1868); 2M; VL, VM.
Eupteryx vittata (Linnaeus, 1758); M, F; VL.
Zyginidia pullula (Boheman, 1845); 1F; VL.
Zygina flammigera (Fourcroy, 1785); M; VEK.
Arboridia disjuncta (Ribaut, 1931); 1M; VEK.
Arboridia parvula (Boheman, 1845); M, F; VEK.
Arboridia velata (Ribaut, 1952); 1M; VEK.

Deltocephalinae

Macrosteles laevis (Ribaut, 1927); M, F; VL.
Deltocephalus pulicaris (Fallén, 1806); M, F; VL, VSZ.
Anoplotettix fuscovenosus (Ferrari, 1882); 1F; VEK.
Hardya tenuis (Germar, 1821); M, F; VSZ, VT.
Cicadula persimilis (Edwards, 1920); M, F; VL.
Cicadula quadrinotata (Fabricius, 1794); M, F; VL, VM.
Pithyotettix abietinus (Fallén, 1806); 1F; VEK.
Laburrus handlirschi (Matsumura, 1908); 2F; VSZ (leg. CSŐSZ S. és KASSAI F.)
Conosanus obsoletus (Kirschbaum, 1858); F; VM.
Streptanus aemulans (Kirschbaum, 1868); 1F; VSZ.
Arocephalus languidus (Flor, 1861); M, F; VSZ.
Psammotettix cephalotes (Herrich-Schäffer, 1834); 2M; VSZ, VT.
Psammotettix confinis (Dahlbom, 1850); M, F; VL.
Errastunus ocellaris (Fallén, 1806); F; VL.
Turrutus socialis (Flor, 1861); M, F; VL, VSZ.
Jassargus flori (Fieber, 1869); 1M; VL.
Jassargus obtusivalvis (Kirschbaum, 1868); M, F; VSZ.
Arthaldeus pascuellus (Fallén, 1826); M, F; VL, VM.
Arthaldeus striifrons (Kirschbaum, 1868); M, F; VL.

Néhány szóban összefoglalom az eredményeket. Az igazi kabócák rendjéből 5 család 47 genusának 65 faját tudtam a begyűjtött anyagból kimutatni. Az eredmények közül ki kell emelnem az Anaceratagallia austriaca előfordulását, mely igazi, nem várt meglepetés volt, első adat a Kárpát-medencére nézve. Ezen a fajon kívül további négy faj került elő, melyek Románia faunájára újak (Edwardsiana avellanae, E. spinigera, E. staminata, Ribautiana alces). A kapott fajszám szerénynek mondható, viszont figyelembe kell vennünk azt, hogy október első dekádjában történt a mintavételezés, és a hidegre fordult időjárás miatt a kabócafauna már lecsökkent, illetve telelőre vonult. A teljes fauna ismeretéhez további beható vizsgálatra lesz szükség, legalább havonta egy-egy hetes terepmunka, áprilistól októberig. Bár most sok közönséges fajt, melyek feltételezhetően ott élnek a területen, nem sikerült kimutatni, mégis úgy érzem, hogy a fenti adatok jó alapot képeznek a terület kabócanépességének megismeréséhez.

Végezetül őszinte köszönetünket nyilvánítom a Székely Nemteti Múzeumnak, ezen belül KOCS Irénkének a munkánkhoz nyújtott önzetlen segítségért, valamint DEMETER Jánosnak, a Kovászna megyei tanács elnökének, közbenjárásáért, és Vasile PRAHOVEANU úrnak a kellemes szálláskörülmények biztosításáért.

Irodalom

1. HORVÁTH, G. (1897): **Hemiptera**. – *Fauna Regni Hungariae*. III.: 45–57.

2. LOGVINENKO, V. N. (1975): **Fulgoroidea**. – *Fauna of Ukrainia* 20: 1–287.

3. NAST, J. (1972): **Palaearctic Auchenorrhyncha (Homoptera), an annotated checklist**. PWN – Polish Scientific Publishers, Warsawa, 550 pp.

4. NAST, J. (1987): **The Auchenorrhyncha (Homoptera) of Europe**. – *Annales Zoologici* 40: 535–661.

5. RIBAUT, H. (1936): **Homoptéres auchenorhynques**. I. **(Typhlocybidae)**. – *Faune de France* 31: 1–228.

6. RIBAUT, H. (1952): **Homoptéres auchenorhynques**. II. **(Jassidae)**. – *Faune de France* 57: 1–474.

7. WAGNER, W. (1955): **Neue Mitteleuropäische Zikaden und Blattflöhe (Homoptera).** – *Entomologische Mitteilungen, Hamburg* 6: 171, 190.

(A családnevek majuszkulás kiemelését, leszámítva a fajleírókét, kötetszerkesztési szempontok indokolták. **Szerk. megj.**)

www.szmi.ro / www.simec.ro

Date asupra faunei de cicadine (Homoptera: Auchenorrhyncha) din zona Defileului Vârghişului

(Rezumat)

În octombrie 2002 am efectuat o cercetare de aproape o săptămână la limita judeţelor Harghita şi Covasna, în Defileul Vârghişului şi în zona învecinată. Dintre Auchenorrhyncha (Homoptere) am reuşit să punem în evidenţă prezenţa în zonă a 47 genuri, 65 specii. De subliniat apariţia speciei Anaceratagallia austriaca, prima menţiune a speciei în Bazinul Carpatic. Alte 4 specii sunt noi pentru România (Edwardsiana avellanae, E. spinigera, E. staminata, Ribautiana alces). Din cauza temperaturii scăzute în perioada cercetată fauna de homoptere s-a diminuat deja sau a intrat în hibernare. Pentru cunoaşterea întregii faune ar fi nevoie de cercetări lunare, cel puţin de câte o săptămână, între aprilie şi octombrie.

Data to the Cicads (Homoptera: Auchenorrhyncha) of the Vargyas (Vârghiş) Gorge and its Environs

(Abstract)

The presented data of Homoptera (47 genus, 65 species of cicads) were collected by the research workers in October 2002. The data of Anaceratagallia austriaca is the first for the Carpathian Basin. 4 species are new species of the Romanian Fauna (Edwardsiana avellanae, E. spinigera, E. staminata, Ribautiana alces). The knowledge of the whole fauna of cicads of the area demand monthly researches between April and October.

www.szrm.ro / www.cimec.ro

MÁTHÉ István**
TÓTHMÉRÉSZ Béla***
BIRÓ Vince**
BUCS Szilárd**
BOKOR Lázár**

A szelterszi (Hargita megye) Vargyas-völgy egy montán bükkösének futóbogár-faunája (Coleoptera: Carabidae)

(Kivonat)
Egy a Vargyas-völgye felső folyása mentén elhelyezkedő montán bükkös (*Symphyto cordati-Fagetum*) futóbogár-közösségét vizsgáltuk talajcsapdázással, 2002-ben, 3 mintavételi területen. A három mintavételi területen összesen 20 futóbogárfaj 2407 egyedét fogtuk. Ezek közül a *Cychrus caraboides* új faj a Vargyas-völgy lelőhelyre nézve. A leggyakoribb faj az *Abax parallelepipedus*. Kimutattuk, hogy két leggyakoribb faj, az *A. parallelepipedus* és az *A. schueppeli* éves dinamikája hasonló, míg a harmadik leggyakoribb faj, a *Carabus obsoletus* éves dinamikája elkülönül az előző kettőétől. A RÉNYI-féle diverzitás azt mutatja, hogy mindhárom terület futóbogár-közösségének diverzitási profiljai igen hasonlók. A három terület futóbogár-faunájának fajszáma, SHANNON-diverzitása és egyedszáma nem különbözik szignifikánsan a varianciaanalízis alapján. Az ordináció eredménye azt mutatja, hogy a három mintavételi terület futóbogár-faunája nem különül el a fajösszetétel szempontjából.

1. Bevezetés

A futóbogarak az entomológusok egyik kedvelt kutatási témáját képezik, mert többnyire nagytestűek, szép kitinvázuk van, így könnyen felhívják magukra a figyelmet (TURIN és tsi., 2003). Ezenkívül a talajfelszínen sokat mozognak, gyakoriak, így standard mintavételi módszerekkel (pl. talajcsapdával) könnyen gyűjthetők. Fajgazdagok, ökológiájuk és rendszertanuk jól ismert, ezért alkalmasak ökológiai kutatásokhoz (LÖVEI és SUNDERLAND, 1996). A futóbogarak fontos szerepet játszanak az ökológiai egyensúly megtartásában, mivel más gerincteleneket fogyasztanak, valamint ők maguk is nagyon sok állatcsoportnak szolgálnak táplálékul. Érzékenyek a környezet változásaira (MAGURA és tsi., 2001b), a különböző szennyeződésekre, toxikus anyagokra (inszekticidek, herbicidek), zavarásokra és egyéb behatásokra (pl. talajvízcsökkenés) érzékenyen reagálnak, így bioindikátorokként is jól használhatók (PIZZOLOTTO, 1994; MAGURA és tsi., 2003).

A kutatott Vargyas-völgyi bükkös bogárfaunáját először DEUBEL Frigyes tanulmányozta, aki 1891-ben, illetve 1905-ben gyűjtött ezen a területen. A DEUBEL által gyűjtött fajok adatai szerepelnek Karl PETRI Erdély bogárfaunájáról írt szintetizáló munkájában (PETRI, 1912), amelyben 10 fajnál a „Vargyas-völgy" („Vargyastal" megnevezéssel) mint lelőhely szerepel.

2000-ben Pompiliu LIE és MÁTHÉ István közölt cikket a közel 100 év után a Vargyas-völgyből újból előkerült ritka fajról, a *Carabus marginalis*ról, amely Erdélyben csak néhány lelőhelyről ismert: Ratosnya, Szeben és környéke (Kereszténysziget, Kisdisznód), Vargyas-völgy, Torda, Gyergyói-havasok (LIE és MÁTHÉ, 2000).

2003-ban átfogó faunisztikai cikk jelenik meg Szentegyháza és környékének futóbogár faunájáról (MÁTHÉ és RUDNER, 2003), amely az 1992 és 2000 közötti faunisztikai vizsgálatok eredményeit közli. A tanulmányban a Vargyas-völgyből 65 fajt említenek, amelyeket egyeléssel és talajcsapdázással gyűjtöttek, különböző élőhelyeken: patakpart, kaszálórét, bükkös, bükkerdei

* *Acta (Siculica)* 2006/1, T3, Sf. Gheorghe, Sporturilor 8A, RO-520085
** Sapientia EMTE Csíkszereda, Műszaki és Természettudományi Tanszék, M.-Ciuc, Pta Libertății 1, RO-530104
*** Debreceni Egyetem, Ökológiai Tanszék; Egyetem tér 1, H-4010, tothmerb@delfin.klte.hu

www.tszm.ro / www.cimec.ro

tisztás, természetes és ültetett lucfenyvesek. 2000-ben talajcsapdázással szórványosan gyűjtöttek a jelen vizsgálat tárgyát képező bükkerdőben is (MÁTHÉ és RUDNER, 2003), ahol összesen 12 fajt fogtak. Az irodalmi adatok alapján (PETRI, 1912; LIE és MÁTHÉ, 2000; MÁTHÉ és RUDNER, 2003) összegezve megállapítható, hogy a Vargyas-völgyből, változatos élőhelyekről, 83 futóbogárfaj került elő.

A vizsgálat célkitűzései az alábbiak: (1) egy középmontán bükkös futóbogár-közösségének részletes tanulmányozása, hozzájárulva a korábbi (MÁTHÉ és RUDNER, 2003) vizsgálatok eredményeihez; (2) ugyanazon bükkerdőben levő mintavételi területek futóbogár-közösségeinek összehasonlítása annak kiderítése céljából, hogy egy nagyobb, a szegélyhatást vizsgáló projekt részeként valóban tekinthetők-e ezek a mintavételi helyek a vizsgálat azonos értékű ismétléseiként (MAGURA és tsi., 2001a; MOLNÁR és tsi., 2001).

2. Anyag és módszer

A Vargyas-patak az Erdélyi-medence keleti peremén elhelyezkedő Hargita-hegység központi részéből, a Hargita-kráterből ered (MARCU és tsi., 1986). A vizsgált bükkerdő a Vargyas-patak felső folyásának szelterszi szakaszán, a Csíkszeredát Székelyudvarhellyel összekötő 13A országúttól 3 km-re délre (N46°18', E25°32') található.

2.1. A mintavételi terület jellemzése

A vizsgált bükkerdő a Vargyas-patak bal oldalán, a Gellért-szállóval átellenben levő 25°-os lejtőszögű, nyugati kitettségű lejtőn található, 720–840 m tengerszint feletti magasságon. A 80 éves montán bükkös: *Symphyto cordati-Fagetum* (IVAN, 1992) területe 15 ha. Az erdőalkotó fák 70%-a bükk *(Fagus sylvatica)*, 20%-a gyertyán *(Carpinus betulus)* és 10%-a kocsánytalan tölgy *(Quercus petraea)*. A lombkorona záródása 70-75%-os. A cserjeszintet főként bükk- és gyertyánújulatok képezik, elszórtan *Sorbus aucuparia* és *Craetegus monogyna* is előfordul, a borítás 10-15%-os. Az aljnövényzetre jellemző a *Symphytum cordatum, Asperula odorata, Dentaria glandulosa, Euphorbia amygdaloides, Hepatica transsilvanica*. A lágyszárú növényzet borítása 40%-os. (MÁTHÉ, 2001).

2.2. Mintavételi módszerek

A mintavételezés BARBER-csapdával (talajcsapdával) történt, amely általánosan használt eszköz a futóbogarak vizsgálata során (SPENCE és NIEMALÄ, 1994). 100 mm átmérőjű és 500 ml űrtartalmú műanyag poharakat használtunk, melyeket 1/3 részig töltöttünk fel etilén-glikollal. A csapdák csalogatószert nem tartalmaztak (BALÁZS, 2004). A csapdákat fakéreggel fedtük le, hogy megakadályozzuk a törmelék belehullását és az esővíz általi felhígulást. A kéreg és a csapda széle között 1-3 cm széles rést hagytunk, hogy a nagyobb ízeltlábúak is csapdába eshessenek.

A gyűjtés 2002 tavaszától őszig történt, május első hetében tettük le a csapdákat, és szeptember végén szedtük fel (5 ürítés). A vizsgált bükkerdőben véletlenszerűen három mintavételi területet jelöltünk ki (a továbbiakban A, B és C mintavételi helyként említjük őket) egymástól 100 méterre, ügyelve arra, hogy ezek legalább 50 métere legyenek a szegélytől, a szegélyhatás kiküszöbölése végett. Mindegyik mintavételi területen 10 csapdát helyeztünk ki transzszekt mentén, egymástól legalább 5 méteres távolságra. Összesen 3 terület x 10 csapda x 5 ürítési időpont volt, azaz 150 csapda volt a vizsgálatban.

A begyűjtött anyagot etil-alkoholban tároltuk, majd laboratóriumban szétválogattuk. A határozáshoz a következő irodalmat használtuk: FREUDE (1976), HŮRKA (1996).

2.3. Adatelemzési módszerek

A gyakoriságok mellett minden faj esetében vizsgáltuk a frekvenciát (F = a csapdák hány százalékában fordul elő az illető faj). A közösség szerkezetének megjelenítésére dominancia–diverzitás-görbét használtunk (SOUTHWOOD, 1984). Elemeztük a fajszám, a SHANNON-diverzitás és a fogott egyedszám alakulását a három területen; varianciaanalízis segítségével

www.szrm.ro / www.cimec.ro

vizsgáltuk, van-e szignifikáns eltérés ezekben a jellemzőkben (SOKAL és ROHLF, 1995). Az adatok megjelenítéséhez dobozdiagramokat használtunk, melyek jobban tükrözik az adatok viselkedését, mint a hagyományos oszlopdiagramok (TUKEY, 1977). Az egyes területeken fogott futóbogarakat összehasonlítottuk diverzitás szempontjából is, a RÉNYI-féle egyparaméteres diverzitási függvénycsaládot használva (TÓTHMÉRÉSZ, 1997, 1998). Ezeknek a módszereknek az a jelentőségük, hogy a közösségek diverzitásának skálafüggő jellemzését teszik lehetővé, azaz a skálaparaméter függvényében érzékenységük a ritka fajoktól a tömegesekig terjed. Ugyanakkor speciális esetként magukba foglalnak olyan klasszikus diverzitásfüggvényeket, mint a SHANNON-, a SIMPSON- és a BERGER–PARKER-diverzitás (TÓTHMÉRÉSZ, 1995).

Összevetettük a mintavételi területek futóbogár-faunáját a fajösszetétel alapján ordináció (MDS) segítségével, ROGERS–TANIMOTO-féle hasonlóságot használva (LEGENDRE és LEGENDRE, 1998).

3. Eredmények

A vizsgált bükkerdőben a három mintavételi területen májustól szeptember végéig összesen 20 futóbogárfaj 2407 egyedét fogtuk (1. táblázat). A *Cychrus caraboides* új faj a Vargyas-völgyére nézve. A területenkénti fajszám, SHANNON-diverzitás és egyedszám értékeit a 2. táblázat foglalja össze.

A három vizsgált terület összevont adatai alapján készített dominancia–diverzitás-görbe azt mutatja, hogy a közösség szerkezete kiegyensúlyozott (1. ábra). Egyik faj sem domináns erőteljes mértékben. Megemlítendő az is, hogy viszonylag kevés a ritka fajok száma; mindössze 3 faj fordult elő egyetlen egyeddel.

A három leggyakoribb faj (*Abax parallelepipedus*, *Abax schueppeli*, *Carabus obsoletus*) éves dinamikáját vizsgálva megállapítottuk, hogy a két leggyakoribb faj éves dinamikája hasonló. A harmadik leggyakoribb faj, a *Carabus obsoletus* éves dinamikája azonban elkülönül az előző kettőétől (2. ábra).

A RÉNYI-féle egyparaméteres diverzitási függvénycsalád segítségével összehasonlítottuk az egyes területeken fogott futóbogarakat a diverzitás szempontjából (4. ábra). Az eredmények azt mutatják, hogy mindhárom terület futóbogár-közösségének diverzitási profiljai igen hasonlók, azaz a területek ebből a szempontból sem különböznek egymástól.

A három mintavételi terület csapdánkénti átlagos fajszámát, SHANNON-diverzitását és egyedszámát varianciaanalízis segítségével hasonlítottuk össze (3. ábra).

A varianciaanalízis azt mutatja, hogy statisztikailag nincs szignifikáns különbség (p = 0,05) a csapdánkénti futóbogarak átlagos fajszámában, SHANNON-diverzitásában és egyedszámában (3. táblázat).

Ordináció (MDS) segítségével összevetettük a három mintavételi terület futóbogárfaunáját a fajösszetétel alapján, a ROGERS–TANIMOTO-féle hasonlóságot használva (5. ábra). A három területen elhelyezett csapdák nem különülnek el a fogott futóbogarak fajösszetétele alapján.

4. Következtetések

A jelen kutatások során a Vargyas-völgyi bükkerdőben összesen 20 futóbogár fajt fogtunk, 8 fajjal többet, mint a korábbi vizsgálat során (MÁTHÉ és RUDNER, 2003). Előkerült egy, a Vargyas-völgy lelőhelyre nézve új faj, a *Cychrus caraboides*, így az innen ismert futóbogárfajok száma 83-ra nőtt.

A három mintavételi terület összesített adatait figyelembe véve elmondható, hogy a vizsgált bükkösben a leggyakoribb faj az *Abax parallelepipedus*, amelynél a frekvenciérték is a legmagasabb (1. táblázat). Ez a faj habitát generalista, de leggyakoribb az erdők belsejében (MAGURA és tsi. 2000).

Ugyancsak gyakori fajok az *Abax schueppeli*, illetve a *Carabus obsoletus*, amelyeknél a frekvenciaértékek is magasak (1. táblázat). Mindkét faj kárpáti endémizmus, gyakoriak lombhullató és kevert hegyvidéki erdőkben (HÙRKA, 1996). Három faj, az *Abax*

www.szmi.ro / www.cimec.ro

carinatus, *Pseudoophonus rufipes*, *Pterostichus oblongopunctatus* mindössze egy-egy példányban került elő a teljes gyűjtési periódus alatt (1. táblázat), mivel ezek a fajok nem kedvelik a zárt, hűvös erdőket.

A bükkerdő futóbogár-közösségének dominancia–diverzitás-görbéjén látható (1. ábra), hogy a közösség szerkezete kiegyensúlyozott. Egyik faj sem domináns erőteljes mértékben, ugyanakkor viszonylag kevés a ritka fajok száma.

A két leggyakoribb faj, az *Abax parallelepipedus* és *Abax schueppeli* éves dinamikája hasonló (2. ábra). Májusban már mindkét faj tömegesen jelen van, egyedszámuk júniusban, illetve júliusban magas. Az *Abax schueppeli*-nél az egyedszám a maximumot júniusban (137 egyed), míg az *Abax parallelepipedus*-nál júliusban éri el (256 egyed). Augusztusban az egyedszámok az előző hónaphoz képest lecsökkennek, majd szeptemberben gyakorlatilag teljesen eltűnik mindkét faj.

A *Carabus obsoletus* éves dinamikája elkülönül az előző kettőétől. Májusban nagy példányszámban gyűjtöttük (286 egyed), az egyedszám ekkor maximális, míg júniusban ez a szám 77%-kal csökkent. Júliusban már csak egy példányt fogtunk, míg augusztusban és szeptemberben teljesen hiányzik.

A RÉNYI-féle diverzitást használva kimutattuk, hogy a közösségek diverzitási profiljai rendkívül hasonlók, nem különböznek egymástól (4. ábra). A ritka fajok tekintetében, a teljes fajszámnak megfelelően az A terület a legdiverzebb, majd a B és a C terület követi. A domináns fajok tekintetében a C terület diverzebb a másik kettőnél. Ezek a különbségek azonban rendkívül kicsik, azaz a három terület diverzitás tekintetében nem különbözik.

A statisztikai elemzések során a varianciaanalízis (3. táblázat) nem adott szignifikáns különbséget a vizsgált paraméterek egyike esetében sem (csapdánkénti átlagos fajszám, SHANNON-diverzitás és egyedszám). Ez azt mutatja, hogy a mintavételi területek kijelölése körültekintően történt, és nincs valamilyen rejtett különbség a területek között, ami miatt szignifikánsan eltérnének az egyes területeken fogott futóbogarak vizsgált jellemzői. Az eredmény egyúttal azt is jelzi, hogy ennyi csapda esetén egy viszonylag teljes képet kapunk a terület futóbogár-faunájáról statisztikai értelemben. Ezt igazolja az ordináció eredménye is, mivel az ordináció alapján a három mintavételi területen elhelyezett csapdák nem különülnek el az általuk fogott futóbogarak fajösszetétele alapján. A csapdánkénti átlagos egyedszám tekintetében nincs szignifikáns különbség (3. ábra és 3. táblázat). A három terület futóbogár-közösségének diverzitási profiljai is nagyon hasonlók, ami a korábbiakhoz hasonlóan azt mutatja, hogy a három terület azonos futóbogár-faunájú.

Az eredmények alapján elmondható, hogy a három mintavételi terület nagyon hasonló futóbogár-faunával jellemezhető. Ez azzal magyarázható, hogy mindhárom mintavételi terület ugyanabban a bükkerdőben található, egymástól 100 méteres távolságra, és az élőhelyek kevésbé térnek el egymástól. Ez a kutatás egy nagyobb kutatási program részét képezi, amelyben a szegélyhatás elemzése a cél. A faunisztikai elemzésen túlmenően az volt a célunk a vizsgálattal, hogy kiderítsük, a három mintavételi terület a futóbogarak alapján is azonos jellegű-e, és így valóban megfelelő ismétlést jelent-e egy nagyobb vizsgálatban.

www.szt.mi.ro / www.cimec.ro

Irodalom

1. BALÁZS E. (2004): *Futóbogár együttesek (Coleoptera: Carabidae) faunisztikai és ökológiai vizsgálata a Benes, Borsáros, Lucs és Mohos lápokban.* Államvizsga dolgozat (Kézirat). Kolozsvár.

2. FREUDE, H. (1976): **Familie: Carabidae (Laufkäfer).** In: FREUDE, H.: HARDE, K. W. és LOHSE, G. A. (eds): **Die Käfer Mitteleuropas**. Band 2. Goecke & Evers Verlag, Krefeld.

3. HÜRKA, K. (1996): **Carabidae of the Czech and Slovak Republics**. Kabourek, Zlin.

4. IVAN, D. (coord.) (1992): **Vegetaţia României**. Editura Tehnică Agricolă, Bucureşti.

5. LEGENDRE, P.; LEGENDRE, L. (1998): **Numerical Ecology**. Elsevier Science, Amsterdam.

6. LIE, P.; MÁTHÉ, I. (2000): **Carabus (Callistocarabus) marginalis decorus Seidlitz 1891 wurde in Transsilvánia (Siebenbürgen) – Rumänien – nach fast hundert Jahren wieder aufgefunden**. *Galathea – Berichte des Kreises Nürnberger Entomologen*, 16: 18–30.

7. LÖVEI, G.; SUDERLAND, K. D. (1996): **Ecology and behaviour of ground beetles (Coleoptera: Carabidae)**. *Annual Review of Entomology*, 41: 231–256.

8. MAGURA, T.; TÓTHMÉRÉSZ, B.; BORDÁN, Zs. (2000): **Effects of Nature Management Practice on Carabid Assemblages (Coleoptera: Carabidae) in a Non-Native Plantation**. *Biological Conservation*, 93: 95–102.

9. MAGURA, T.; TÓTHMÉRÉSZ, B.; MOLNÁR, T. (2001a): **Forest edge and diversity: carabids along forest-grassland transects**. *Biodiversity and Conservation*, 10: 287–300.

10. MAGURA, T.; KÖDÖBÖCZ, V.; TÓTHMÉRÉSZ, B. (2001b): **Effects of habitat fragmentation on carabids in forest patches**. *Journal of Biogeography*, 28: 129–137.

11. MAGURA, T.; TÓTHMÉRÉSZ, B.; ELEK, Z. (2003): **Diversity and composition of carabids during a forestry cycle**. *Biodiversity and Conservation*, 12: 73–85.

12. MARCU, O.; RÁCZ, Z.; CIOACA, A. (1986): **Munţii Harghita**. Col. Munţii Noştri, vol. 37. Edit. Sport-Turism, Bucureşti.

13. MÁTHÉ, I. (2001): *Studiul faunistic şi ecologic al unor comunităţi de Carabide (Coleoptera, Carabidae) din Valea Vârghişului*. Disszertációs dolgozat (Kézirat). Kolozsvár.

14. MÁTHÉ, I.; RUDNER, J. (2003): **The ground beetle fauna of Vlăhiţa and its surroundings (Coleoptera: Carabidae)**. *Entomologica Romanica*, 7: 37–44.

15. MOLNÁR, T.; MAGURA, T.; TÓTHMÉRÉSZ, B.; ELEK, Z. (2001): **Ground beetles (Carabidae) and edge effect in oak-hornbeam forest – grassland transects**. *European Journal of Soil Biology*, 37: 297–300.

16. PETRI, K. (1912): **Siebenbürgens Käferfauna auf Grund ihrer Erforschung bis zum Jahre 1911**. Jos. DROTLEFF, Hermannstadt.

17. PIZZOLOTTO, R. (1994): **Soil arthropods for faunal indices in assessing changes in natural value resulting from human disturbances.** In: BOYLE, T. J. B. & BOYLE, C. E. B. (eds.): **Biodiversity, Temperate Ecosystems and Global Change**. SPRINGER Verlag, Berlin–Heidelberg, 291–313.

18. SOKAL, R. R.; ROHLF, F. J. (1995): **Biometry**. FREEMAN, New York.

19. SOUTHWOOD, T. R. E. (1984): **Ökológiai módszerek**. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.

20. SPENCE, J. R.; NIEMALÄ, J. (1994): **Sampling carabid assemblages with pitfall traps: the madness and the method**. *Canadian Entomologist*, 126: 881–894.

21. TÓTHMÉRÉSZ, B. (1995): **Comparison of different methods for diversity ordering**. *Journal of Vegetation Science*, 6: 283–290.

22. TÓTHMÉRÉSZ, B. (1997): **Diverzitási rendezések**. Scientia Kiadó, Budapest.

23. TÓTHMÉRÉSZ, B. (1998): **On the characterization of scale-dependent diversity**. *Abstracta Botanica*, 22: 149–156.

24. TUKEY, J. W. (1977): **Exploratory Data Analysis**. ADDISON-WESLEY, Reading, Mass.

25. TURIN, H.; PENEV, L.; CASALE, A. (2003): **The Genus Carabus in Europe**. Pensoft Publisher, Sofia– Moscow.

(A családnevek majuszkulás kiemelését, leszámítva a fajleírókét, kötetszerkesztési szempontok indokolták. **Szerk. megj.**)

www.erdelyimuzeum.ro

Fauna de Carabide (Coleoptera) a unui făget montan din Valea Vârghişului (zona Selters, j. Harghita)

(Rezumat)

Fauna de Carabide (Coleoptera, Carabidae) a unui făget montan (*Symphyto cordati–Fagetum)* din Valea Vârghişului (zona Selters) a fost studiată cu metoda capcanelor de sol, în perioada mai–octombrie 2002. Au fost selectate 3 puncte de colectare situate la 100 m distanţă unul faţă de celălalt, cu câte 10 capcane/puncte de colectare. Capcanele cu glicol etilenic au fost golite lunar. În total au fost colectate 20 specii (2047 de indivizi). Specia *Cychrus caraboides* a fost semnalată pentru prima oară în perimetrul studiat. Specia dominantă a fost *Abax parallelepipedus*. Dinamica sezonieră a celor mai frecvente două specii (*A. parallelepipedus* şi *A. Schueppeli*) a fost asemănătoare, iar specia următoare ca frecvenţă (*Carabus obsoletus*) prezintă o dinamică diferită. Profilele de diversitate a comunităţilor de carabide din cele trei puncte de colectare au fost similare. Folosind metoda statistică analiza varianţei, nu am găsit o diferenţă semnificativă între numărul mediu de specii, diversitatea SHANNON şi numărul mediu de indivizi. Ordinaţia MDS pe baza indicelui de similaritate ROGERS–TANIMOTO nu a arătat o diferenţă semnificativă între compoziţia specifică a carabidelor din cele trei puncte de colectare.

Carabids of a Beech Forest in the Vargyas Valley (Selters, Harghita County, Romania)

(Abstract)

Carabid fauna of a beech forest (*Symphyto cordati–Fagetum)* along the upper Vargyas valley was studied by pitfall traps. There were three sites in the forest, with 100 m distance between them, with 10 traps in a site. The trapping period was from the beginning of May until the end of October, 2002. Traps were emptied monthly. A total of 20 carabid species (2047 individuals) were recorded. The occurrence of the species *Cychrus caraboides* was not reported from the studied beech before this study. The ground beetle catch was dominated by *Abax parallelepipedus*. We demonstrated that the seasonal dynamics of the two most frequent species (*A. parallelepipedus* and *A. schueppeli*) was similar, while the dynamics of the third frequent species (*Carabus obsoletus*) was different. Diversity profiles of the carabid assemblages of the three studied sites were similar. There were no significant difference between the average number of species, SHANNON diversity, and the number of individuals in the traps by anova. The ordination of the traps by MDS using ROGERS–TANIMOTO similarity showed that there was no pronounced difference in the species composition of the carabids at the trap level.

www.szrm.ro / www.cimec.ro

Nr.	Fajnév	Összegyedszám	Frekvencia (%)
1.	*Abax carinatus carinatus* (Duftschmid, 1812)	1	0.67
2.	*Abax parallelepipedus* (Piller et Mitterpacher, 1783)	794	76.67
3.	*Abax parallelus* (Duftschmid, 1812)	60	23.33
4.	*Abax schueppeli schueppeli* (Palliardi, 1825)	404	60.67
5.	*Bembidion lampros* (Herbst, 1784)	5	2.00
6.	*Carabus auronitens escheri* (Palliardi, 1825)	22	12.67
7.	*Carabus convexus simplicipennis* (Dejean, 1826)	2	1.33
8.	*Carabus coriaceus rugifer* (Kraatz, 1877)	119	39.33
9.	*Carabus glabratus gibbosus* (Heyden, 1866)	22	11.33
10.	*Carabus hampei incompsus* (Kraatz, 1880)	5	2.67
11.	*Carabus intricatus intricatus* (Linneaus, 1761)	11	7.33
12.	*Carabus linnei linnei* (Panzer, 1813)	209	40.00
13.	*Carabus obsoletus carpathicus* (Palliardi, 1825)	355	35.33
14.	*Carabus violaceus lucidulus* (Breuning, 1934)	66	21.33
15.	*Cychrus caraboides caraboides* (Linnaeus, 1758)	133	35.33
16.	*Licinus depressus* (Paykull, 1790)	7	3.33
17.	*Molops piceus piceus* (Panzer, 1793)	43	23.33
18.	*Pseudoophonus rufipes* (De Geer, 1774)	1	0.67
19.	*Pterostichus melas melas* (Creutzer, 1799)	147	28.67
20.	*Pterostichus oblongopunctatus* (Fabricius, 1787)	1	0.67

1. táblázat A mintavételi területeken gyűjtött fajok összegyedszáma és frekvenciája. Table 1 The collected species and their abundance and relative frequency

	A	B	C
Teljes fajszám	19	17	15
Összegyedszám	774	642	991
SHANNON-diverzitás	2.07	2.0	1.90

2. táblázat A mintavételi területek futóbogár-faunájának néhány jellemzője. Table 2 The total number of species, number of individuals and SHANNON diversity of the carabids in the studies sites

www.szmi.ro / www.cimec.ro

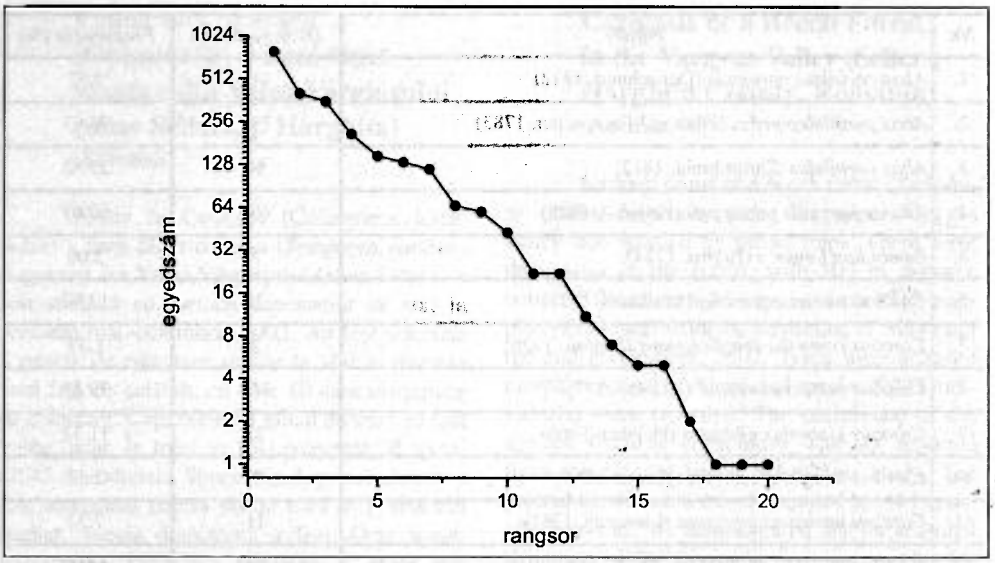

1. ábra A bükkös futóbogár-faunájának dominancia–diverzitás-görbéje a három terület összevont mintái alapján. Figure 1 Dominance-diversity curve of the carabids based on the pooled samples of the three study sites

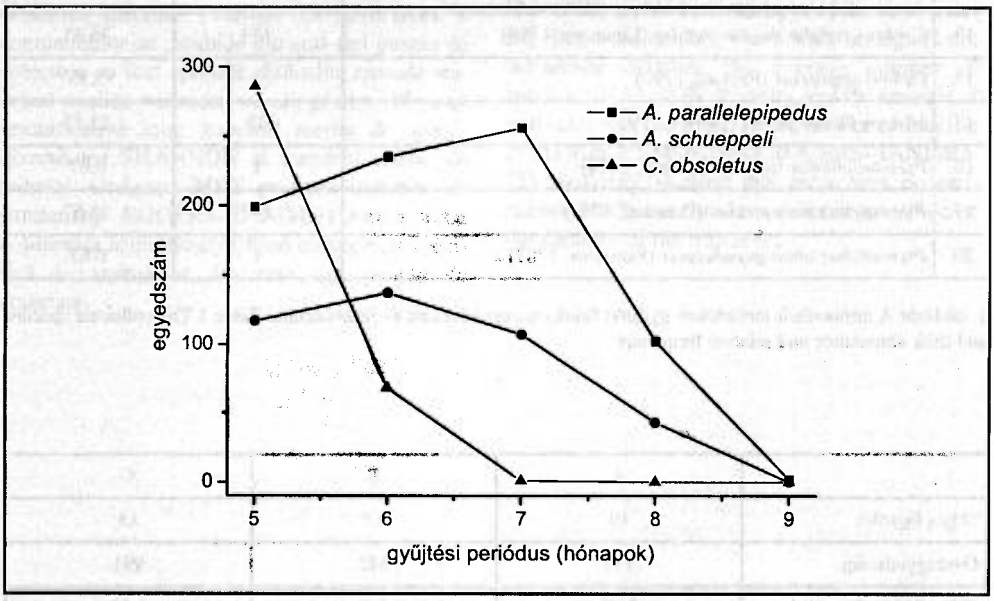

2. ábra Az *Abax parallelepipedus*, *Abax schueppeli* és *Carabus obsoletus* éves dinamikája a mintavételi területek összesített adatai alapján. Figure 2 Seasonal dynamics of the species *Abax parallelepipedus*, *A. schueppeli* and *Carabus obsoletus* based on the pooled samples of the three study sites

www.szm.ro / www.cimec.ro

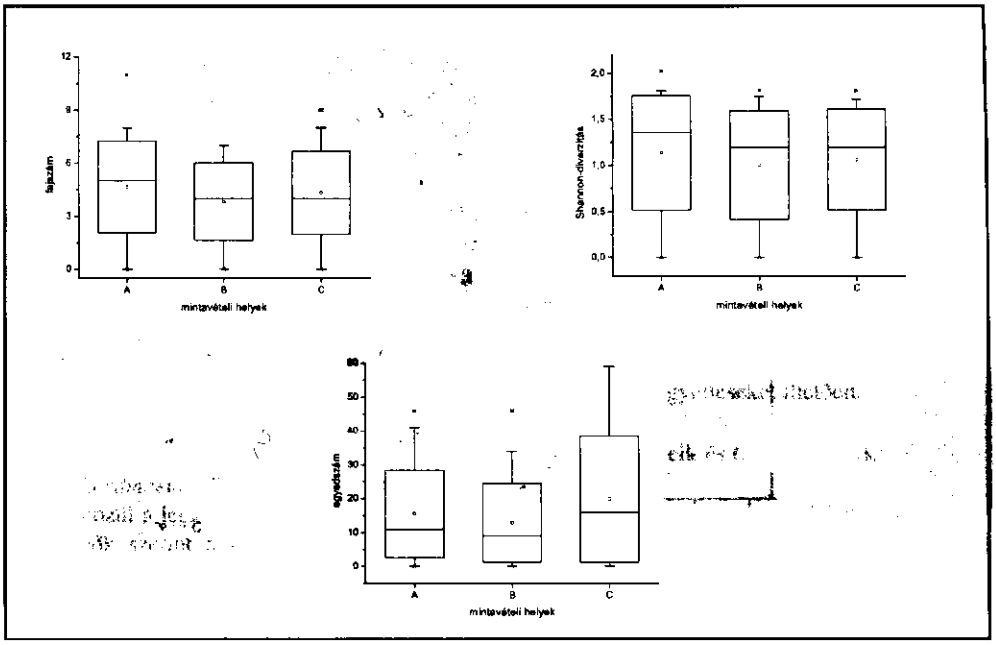

3. ábra A csapdánkénti fajszámok, a SHANNON-diverzitás és az egyedszámok dobozdiagramjai a három terület (A, B és C) esetén. Figure 3 Box-plots of the number of species, SHANNON diversity and number of individuals of carabids in the traps for the three area

Fajszám						
Tényezők	**SS**	**df**	**MS**	**F**	**p-érték**	**F krit.**
Csoportok között	17.85333	2	8.92666	1.578174	0.20982	3.05762
Csoporton belül	831.48	147	5.65632			
Összesen	849.3333	149				
Shannon-diverzitás						
Tényezők	**SS**	**df**	**MS**	**F**	**p-érték**	**F krit.**
Csoportok között	0.45014	2	0.22507	0.65499	0.52096	3.05762
Csoporton belül	50.51403	147	0.34363			
Összesen	50.96417	149				
Egyedszám						
Tényezők	**SS**	**df**	**MS**	**F**	**p-érték**	**F krit.**
Csoportok között	1242.093	2	621.0467	2.87407	0.05964	3.057622
Csoporton belül	31764.58	147	216.0856			
Összesen	33006.67	149				

3. táblázat A csapdánkénti fajszám, SHANNON-diverzitás és egyedszám varianciaanalízise.
Table 3 ANOVA tables of the number of species, SHANNON diversity and the number of individuals, based on the trap level

www.szmb.ro/www.cimec.ro

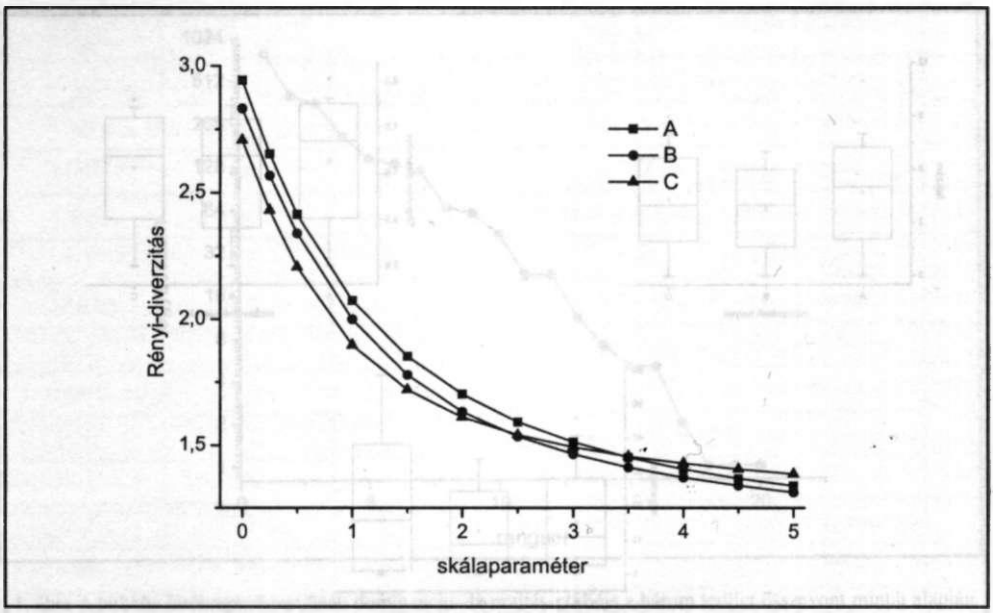

4. ábra A három terület futóbogár-közösségeinek diverzitásprofiljai a RÉNYI-féle egyparaméteres diverzitás függvénycsalád felhasználásával.
Figure 4 Diversity profiles of the carabid assemblages by the one-parametric RÉNYI diversity index family

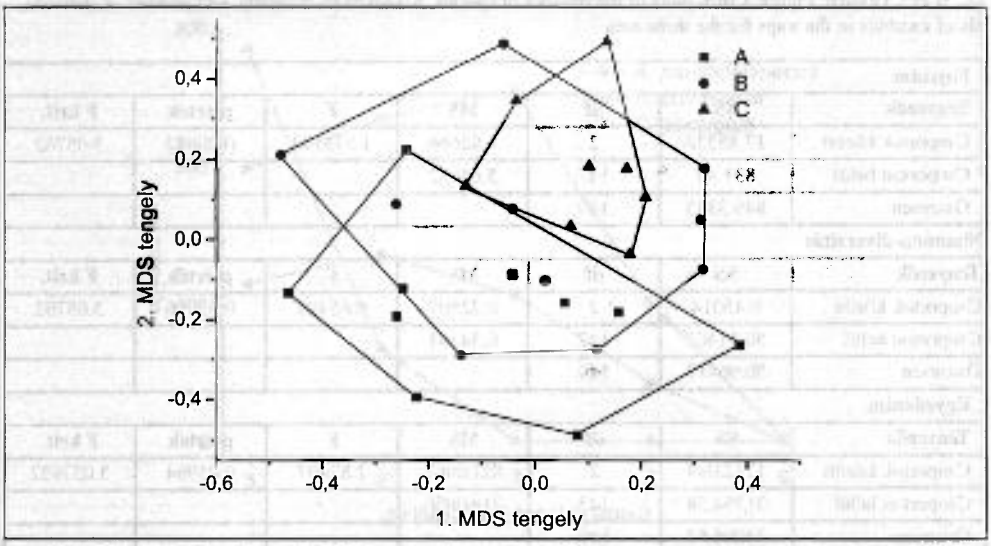

5. ábra A vizsgált területeken lévő talajcsapdák által fogott futóbogarak ordinációja a fajösszetétel alapján, a ROGERS–TANIMOTO-féle hasonlóság alapján. A konvex burkok az egyes területekhez tartozó csapdákat jelölik.
Figure 5 Ordination of the traps based on the species composition of carabids by multidimensional scaling (MDS) using ROGERS–TANIMOTO similarity

www.szrm.ro / www.cimec.ro

BALOG Adalbert

Ragadozó és parazitoid holyvafajok (Coleoptera: Staphylinidae) táplálékpreferenciája és predációs aktivitása agrár-ökoszisztémákban

(Kivonat)
A holyvák (*Coleoptera: Staphylinidae*) a *Staphylinoidea* nagycsalád (*Hydraenidae, Ptiliidae, Agyrtidae, Leiodidae, Scydmaeidae* és a *Silphidae*) képviselői közül a legnépesebb család. Egyes szerzők szerint a legnagyobb bogárcsalád, több mint 45 000 eddig ismert képviselővel, és feltehetően a trópusi fajok 75%-a még ismeretlen. Bizonyítottan a legfajgazdagabb család a Brit-szigeteken és az észak-amerikai kontinensen. A rendszertani besorolása az egyes alcsaládoknak még vitatott, és feltehetően az eddig megállapított négy filetikus vonal alapján a Staphylinidae család négy családra osztódik majd, amit indokolttá tesz az egyes alcsaládokon belüli nagy morfológiai és ökológiai eltérés is (HOWARD *et al.* 1998). A Közép-Európából ismert fajok száma 2000-3000 közé tehető; nagyrészt ismeretlenek még a magas hegységekben, a fenyőerdőkben és a hóhatáron élő alpesi fajok (ZERCHE 1976). A Magyarországról eddig kimutatott fajok száma 1186, de elképzelhető, hogy a tényleges fajszám megközelítheti akár az 1300-at is (ÁDÁM 1996a, b; ÁDÁM és HEGYESSY 2001; BALOG *et al.* 2003). Romániából eddig 1240 fajt jeleztek, 259 génuszból és 21 alcsaládból (STAN 2004). Magyarországon az 1976 óta folyó alma-ökoszisztéma kutatások során – melyek célja az integrált növényvédelem ökológiai–ökofaunisztikai alapjainak megteremtése volt, a holyvák nem kerültek feldolgozásra. Magyarországon eddig több faunisztikai felmérést végeztek gyümölcsösökben (MÉSZÁROS *et al.*, 1984; MARKÓ *et al.*, 1995; BOGYA *et al.*, 1999), viszont a holyvaegyüttesek feltárása, azok szerepe agrár-ökoszisztémákban csak az utóbbi években kezdődött (KUTASI *et al.*, 2001; BALOG *et al.*, 2003). Általánosan is megállapítható, hogy Európában agrárterületeken mindmáig meglehetősen kevés vizsgálat folyt holyvaegyütteseket illetően.

Élőhelyeik és táplálkozásuk

A fajok többsége meglehetősen kis testméretű, általában 1 és 40 mm közötti, többségük testhossza 7 mm alatti. Közép-Európa legnagyobb faja a Magyarországon is élő *Ocypus olens*, amely eléri a 30 mm-t. Általában jellemző rájuk a rövid fedőszárny, amely a potroh nagy részét szabadon hagyja, ez azonban nem mondható el minden fajról.

A nyílt vizek kivételével szinte valamennyi élőhelytípusban megtalálhatóak, a tengerpartoktól a magas hegységek alpesi régiójáig. Nagyobb denzitásban azonban csak a nedvesebb, szerves anyagban gazdag erdőtalajokon, valamint vízpartok mentén fordulnak elő. Sok faj a deltatorkolatok közelében él. Jelentős az agrárterületeken előforduló fajok száma is. Az egyes madár-, valamint kisemlős fészkeknek sajátos holyvafaunája alakult ki, és ugyancsak ismertek olyan fajok, amelyek hangyabolyokban és termeszvárakban élnek. Sok faj a növényeken tartózkodik, főleg esti órákban, ahol zsákmányállataik után kutatnak.

Táplálkozásukat tekintve a fajok legnagyobb része ragadozó, de akadnak gombafogyasztó, valamint növényekkel táplálkozó fajok is. Egyes fajok légybábokat parazitálnak, és jelentős szerepük van a biológiai növényvédelemben. Nagyon sok fajnak, elsősorban a lárváknak ugyanakkor nem ismerjük a táplálékát.

* *Acta (Siculica)* 2006/1, T3, Sf. Gheorghe, Sporturilor 8A, RO-520085
** Sapientia EMTE Marosvásárhely, Műszaki és Humántudományok Kar, Tg. Mureş, B. P. HAŞDEU 23, RO-540164; Irina, Kis utca 191, RO-447012, balogadalbert2002@yahoo.co.uk

www.szr.mi.hu / www.cimec.ro

Meglehetősen kevés megfigyelés áll rendelkezésre a holyvák táplálékpreferenciájáról és táplálkozási viselkedéséről. Feltehetően az ősi formák szaprofágok voltak. Ez ma is jellemző az egyes alcsaládokra (*Piestinae, Osoriinae* és *Proteininae*), ahol fakultatív gombafogyasztás is megfigyelhető. Ezekből az ősi formákból azután, feltehetően az ökológiai igények függvényében, fejlődtek ki a ma is ismert táplálkozási módok.

Az *Oxyporinae, Scaphidinae*, egyes *Tachyporinae* és *Aleocharinae* fajok esetében a gombafogyasztás dominál, míg egyes *Oxytelinae* és *Omaliinae* fajok esetében növényfogyasztást is megfigyeltek (a *Bledius* fajok algákkal, az *Apocellus* fajok virágok bibe- és porzószálaival táplálkoznak). A szaprofág táplálkozásból kifejlődött ragadozó táplálkozási forma jellemzi a leggyakoribb és a legnagyobb alcsaládok képviselőit: *Tachyporinae, Omaliinae, Oxytelinae és Aleocharinae* többsége, *Pselaphinae, Euasthetinae, Steninae, Paederinae, Xantholininae* és *Staphylininae*. Általában polifág ragadozók, de egyes fajok bizonyos prédacsoportokra vagy prédafajokra specializálódtak. Ilyenek például az *Oligota* (*Aleocharinae*) nem képviselői, amelyek kifejezetten atkákat fogyasztanak. Az *Erichsonius (Staphylininae)* fajok talajban élő fonálférgekkel táplálkoznak, az *Eulissius (Staphylininae*) fajok vízpartokon, a növényeken pihenő szúnyoglárvákat fogyasztják, míg az *Aleochara (Aleocharinae)* fajok légybábokat parazitálnak (GOOD és GILLER 1991b; LANGLET és BRUNEL 1995; FINCH 1996; KROOSS és SCHAEFFER 1998a; OSMAN *et al.* 1998).

A ragadozó fajok aktívan vadászva vagy lesből kapják el prédaállataikat. A *Stenus* fajoknak kiölthető szájszervük van, amit a hemolimfa nyomásának változtatásával tudnak ki és behúzni. Az *Oxyporinae, Euastetinae, Paederinae, Steninae és Staphylininae* alcsaládok esetében preorális emésztést is megfigyeltek. Ezek a fajok a rágók segítségével tartják a prédaállatokat, és annak testébe emésztőnedveket juttatnak, melyek részben feloldják azt, majd ezt a félig emésztett táplálékot szívják fel (ANDERSEN 1991, 2000 b, LOUGHIN és MINEAU 1995).

Sok faj kiölthető potrohmiriggyel rendelkezik, amelynek váladéka veszély esetén a ragadozó elriasztását szolgálja. Az egyes *Stenus* fajok olajos váladékot termelnek (stenusin), amelyet a vízre bocsátva megakadályozzák, hogy elsüllyedjenek táplálékkeresés közben.

A holyvák viselkedésével kapcsolatos megfigyelések elsősorban laboratóriumi vizsgálatokon alapulnak, és a parazitoid fajok (*Aleocharinae: Aleochara)* táplálkozásával kapcsolatosak (LANGLET és BRUNEL 1995; FINCH 1996). Ivadékgondozást a *Bledius* fajok esetében figyeltek meg. Az imágók tengerpartok közelében, homoktalajba készítenek járatokat, ahova algákat hordanak, majd ide rakják petéiket. A kikelő lárvák ezeket fogyasztják, az imágók pedig folyamatosan újítják a készletet (NEWTON és THAYER 1992).

Agrár-ökoszisztémák holyvaegyüttesei

Agrárterületeken, elsősorban almaültetvényekben végeztek olyan vizsgálatokat, ahol az integrált növényvédelem hatását tanulmányozták predátor ízeltlábú-együttesekre. Azokban az ültetvényekben, ahol a telepítéstől a betakarításig integrált növényvédelmet, szelektív rovarölőszereket és természetes eredetű peszticideket alkalmaztak, a ragadozó és a parazitoid populációk hatékonyak maradtak, és képesek voltak szabályozni egyes kártevő szervezetek populációdinamikáját. A ragadozók között az egyik leggyakoribb bogárcsalád a holyváké volt, de szerepük a kártevők szabályozásában nem volt jelentős, szemben más csoportokkal (futóbogarak, pókok) (GALLI 1985).

A Loire menti gyümölcsültetvények lombkoronaszintjének kártevőit és azok természetes ellenségeit vizsgálva kimutatták, hogy a kártevők közül a *Cydia pomonella* és a *Dysaphis plantaginea* populációit szabályozták a leghatékonyabban a természetes ellenségek, de a vértetű (*Eriosoma lanigerum*) ellen rovarölőszeres védekezésre is szükség volt. Az almaültetvények mellett a körtében is jelentős szerep jutott a természetes ellenségeknek, amelyek a kártevők jelentős részét hatékonyan szabályozták. Minden gyakori kártevő esetében megfigyelték a holyvák

www.szr.mi.hu / www.cimec.ro

ragadozó tevékenységét. Elsősorban az *Aleochara*, *Tachyporus* génuszokhoz tartozó fajok voltak jelen nagyobb egyedszámban a lombkoronaszinten, ahol lepkehernyók mellett levéltetvekkel is táplálkoztak, ezek populációinak szabályozásában ugyanakkor nem volt jelentősebb szerepük (BRENIAUX 2000).

Kanadában egyes felmérések szerint az almalégy (*Rharoletis pomonella*) esetenként 100%-os fertőzöttséget is okozhat almaültetvényekben. A természetes ellenségeket tanulmányozva kimutatták, hogy a holyvák a kártevő egyik legfontosabb természetes ellenségei közé tartoznak. A leggyakoribb fajok az *Aleocharinae* alcsalád képviselői közül kerültek ki, amelyek lárvái a légybábokat parazitálják (ALLEN és HAGLEY 1990).

További almaültetvényekben végzett vizsgálatokkal kimutatták, hogy az egyik legfontosabb kártevő atka, a közönséges takácsatka (*Tetranychus urticae*) természetes ellenségei között fontos szerepet játszottak a holyvák is. A legjelentősebb ragadozó az *Oligota flegeli* volt, amely az említett kártevő populációdinamikai szabályozásában fontos szerepet játszott. Az *Oligota* fajok jelentőségét az is alátámasztja, hogy mono- és oligofágok, csak atkákkal táplálkoznak (LOUGHIN és MINEAU 1995).

Japán almaültetvényekben kimutatták, hogy a *Carposina sosakrii* kártevő atkafajnak az egyik legfontosabb természetes ellensége az *Oligota yasumatsui* holyvafaj. Az évente 2-3 alkalommal kezelt ültetvényekben aktivitásdenzitása, valamint abundanciája csökkenő tendenciát mutatott az évek során. A kevésbé kezelt vagy változó intenzitású kezelésben részesített ültetvényekben stabil populációja alakult ki, viszonylag stabil egyedszámmal (LEE 1994).

A gyomszabályozás hatását holyvaegyüttesekre olyan ültetvényekben vizsgálták, amelyekben különféle talajtakarókat alkalmaztak. Három parcellában a gyomszabályozás mechanikai gyomirtáson, gyomirtó szerek alkalmazásán, valamint évi három kaszáláson alapult. Három másik parcellában talajtakaróként fenyőkérget, fóliát, valamint szalmát alkalmaztak. A holyvák abundanciája a legmagasabb a hagyományosan művelt, gyomirtókkal, valamint kaszálással szabályozott területen volt, míg a legalacsonyabb a fóliával takart területen. A fenyőkéreg és szalmatakarás, valamint a mechanikai gyomszabályozás által zavart területek holyva-abundanciája köztes értékeket mutatott (SUÁREZ-ÁLVAREZ és MINARRO 2002).

Kanadai málnaültetvényekben, a holyvák abundanciáját, diverzitását és eloszlását vizsgálva 16 074 egyedet és 81 faj gyűjtöttek. A domináns fajok a *Gyrohypnus angustatus* és a *Tachynus corticinus* voltak. E két európai faj, valamint további 15 faj alkották a gyakori fajok 98%-át. Eltérés mutatkozott a fiatal, valamint az idős ültetvényben előforduló gyakori fajok között. Az idős ültetvényben az *Arpedium cribratum* volt gyakoribb, míg a fiatalban a *Neohyphus obscurus* és a *N. hamatus*. A vizsgálatok alatt mérték az egyes fajok repülési aktivitását is, amely alacsonynak bizonyult az *Arpedium cribratum, Gabrius brevipennis, G. angustatus, Ischnosoma pictum* esetében. Ezek inkább a talajon voltak aktívak, ahol más ízeltlábúak tojásaival és lárváival táplálkoztak. Az idős és a fiatal ültetvények között a hasonlóság 74% volt. A Staphylinida együttesek szezonális dinamikáját vizsgálva megállapították, hogy talajszinten a legnagyobb aktivitás május és október között tapasztalható. Egyes fajok esetében, mint például az *Arpedium cribratum*, két aktivitási csúcs volt, egy tavasszal, egy pedig ősszel (LEVESQUE és LEVESQUE 1995, 1996).

Szamócaültetvényekben a talajon aktív Coleoptera együttesek numerikus válaszait vizsgálták a talajszinten előforduló, zsákmányállatok gyakoriságának függvényében, miközben szerves, valamint szervetlen (nitrogén-, ammónia-, foszfor-) trágyákat alkalmaztak. A kétféle kezelésű terület között a holyvafajok összetétele 80%-os szimilaritást mutatott, de nagyobb egyedszámot a szerves trágyával kezelt területen mértek, ahol a talaj felső rétegeiben a kijuttatást követő hosszabb idő után is intenzívebb táplálkozási aktivitás volt megfigyelhető (MARASAM *et al.* 1997).

Ragadozó artropodák hatását a kártevőkre Romániában olyan szántóföldi kultúrákban

www.szr.mi.bo/www.cimec.ro

(őszibúza, tavaszi árpa, kukorica, bab, vöröshere, lucerna) vizsgálták, amelyek sövénnyel voltak körülvéve, és fa, valamint bokorsávok szegélyezték. A több éven át végzett vizsgálatok eredményeiből kiderült, hogy a holyvák a fa- és bokorsávokban a ragadozó bogarak 31%-át alkották (MALSCHI és MUSTEA 1995, 1997, 1998, 1999).

Predátor fajokkal végzett táplálékpreferencia-vizsgálatok

Szabadföldi és laboratóriumi vizsgálatokat leggyakrabban a *Tachyporus* fajokkal végeztek, mivel gabonafélékben egyik leggyakrabban előforduló faj (SUNDERLAND *et al.* 1987; GOOD és GILLER 1991a; SUNDERLAND 1992). A besorolást a levéltetvek preferálásának függvényében laboratóriumban, gyomortartalom vizsgálatok és szabadföldön, viselkedési mintázatok alapján készítették. Más szerzők felsorolnak más, nyomósabb érveket is, amelyek e besorolás alapjait képezhetik. Ilyenek például a zsákmányfogyasztási ráta, a zsákmány térbeli heterogenitására mutatott funkcionális válasz, a növényeken való táplálkozási preferencia szemben a talajon való táplálkozással stb. (WHEATER 1993; WARDLE *et al.* 1993). A *T. hypnorum* erős numerikus aggregációs választ mutat a levéltetvek egyedsűrűségére gabonafélékben. Laboratóriumban azt is sikerült kimutatni, hogy az áttelelt imágók maximum 1 mg/nap levéltetű biomasszát fogyasztanak 20 °C-on, ami az imágók testtömegének a 34%-át teszi ki. A levéltetű-denzitásra adott táplálkozási válasz alapján a *T. hypnorum* fajt a HOLLING III. típusú funkcionális válasz jellemzi, valamint a levéltetvek denzitásától függő mortalitás (BRYEN és WRATTEN 1985).

Laboratóriumi kísérletek során azt is megállapították, hogy az áttelelt imágók nagyobb mennyiségben fogyasztanak *Sitobion avenae* levéltetveket, mint a még áttelelés előtt álló imágók. A választásos kísérletek során, ahol a levéltetvek mellett egy ugróvillás (*Isotoma viridis*) és egy légyfaj (*Sciara tomae*) is szerepeltek, mint potenciális zsákmányállatok, a bogarak a legyeket fogyasztották nagyobb mennyiségben. Megfigyelhető volt még az összefüggés a növényeken található levéltetű egyedek száma, valamint a bogarak mászási gyakorisága között is. Nagyobb levéltetű-sűrűségnél a bogarak gyakrabban másztak a növényekre, míg alacsonyabb sűrűség esetében a mászási gyakoriság sokkal kisebb volt (DENNIS *et al.* 1990).

Táplálkozási kísérletek során arra keresték a választ, hogy milyen ragadozók jelennek meg egyidőben a gabonafélék két fontos kártevőjével, a *Rhopalosipum padi,* és a *Sitobion avenae* levéltetvekkel. Kiderült, hogy sok futóbogárfaj mellett számos holyvafaj (*Tachyporus ssp, Phylonthus ssp, Stenus bigutattus*) is jelen van az említett kártevőkkel egy időben, és fontos szerepük van azok populációszabályozásában (DENNIS *et al.* 1990). Kilenc holyvafajjal végzett táplálkozási vizsgálat során az elfogyasztott táplálék mennyisége a *Phylonthus* fajok esetében 2,3–19,3 *R. padi* egyed/nap között váltakozott. A *Philonthus* fajok után sorrendben a *Tachyporus* fajok, majd az *Anotilus rugosus* és az *Aloconota gregaria* következtek. Minden esetben megfigyelhető volt, hogy a bogarak élő és elpusztult tetveket is fogyasztottak (ANDERSEN 1991, 2000b).

ELISA (Enzyme-linked Immunosorbent Assay)-teszt segítségével vizsgálva a búzából gyűjtött holyvák levéltetű-táplálékának emésztési sebességét, kiderült, hogy a *Tachyporus* és *Philonthus* imágók és lárvák sokkal gyorsabban emésztik meg a felvett táplálékot, mint a futóbogarak vagy a pókok, viszont a ragadozó-hatékonyságuk alacsonyabb ezeknél (SUNDERLAND *et al.* 1987).

Gabonafélékben a *Tachyporus* fajok akkor a leghatékonyabbak, amikor a préda egyedsűrűsége nő, így képesek ezt a növekedést lassítani. A *Philonthus* fajok viszont a már megnőtt prédadenzitás esetén a leghatékonyabbak, és képesek azt csökkenteni. Megfigyelték még, hogy a *Tachyporus* fajok másznak gyakrabban a növényekre, míg a *Philonthus* fajok inkább a talajon táplálkoznak. A mászások során a bogarak a tetvek egy részét leverik a növényről, így azok elérhetővé válnak a talajon táplálkozó fajok számára

www.szr.mi.bio.tv.ro/www.cimec.ro

(DENNIS és WRATTEN 1991). Laboratóriumban vizsgálva az elfogyasztott tetvek mennyiségét, megfigyelték, hogy hat *Philonthus* egyed átlagosan napi 206 levéltetű egyedet fogyasztott el. A növényeken való mászás során a *Tachyporus* fajok a levéltetű kolóniákban az egyedek kisebb részét elfogyasztották, míg egy jelentős részét lesodorták a talajra, ahol nőtt az aktív ragadozók általi elejtés esélye. A *Tachyporus* fajok napi aktivitása a nap második felében nőtt, főleg napnyugta után. Az imágók maximális aktivitása 22 és 1 óra közé esett, míg a lárvák egész éjszaka aktívak voltak. A megfigyelések alapján a holyvák zsákmányszerzési viselkedését négy csoportba osztották: 1. várakozás, 2. mozgás, 3. keresés, 4. konfrontálódás. A *Tachyporus* fajokra inkább az első viselkedési forma volt jellemző, az átlagos repülési vagy keresési idejük 26–34 másodperc volt óránként. A lárvák esetében megfigyelhető volt a hosszabb konfrontáció, ami a hosszabb kezelési időnek is tulajdonítható. A *Philonthus* fajokat inkább a mozgás jellemezte. A konfrontálódás minden faj esetében létrejött, ha a bogarak potenciális zsákmányállattal találkoztak. A kezelési idő a *Philonthus cognatus* és a *Tachyporus chrysomelinus* fajoknál volt a legrövidebb. A növényeken való keresés szabadföldi kísérletekben a *Tachyporus chrysomelinus, T. obtusus és T. hypnorum* fajoknál kora reggel és késő délután volt megfigyelhető, ekkor volt legintenzívebb a növényekre való mászás. A mászási eloszlás a három faj esetében nem különbözött, viszont a *T. chrysomelinus* mászott a legmagasabbra, a legfelső levéltetű telepig, míg a másik két faj gyakran csak a növények közepéig, a 4-5. levelekig jutott. Az imágók jellegzetes keresési viselkedése a csápokkal való tapogatás volt. A legtöbb mászás azzal végződött, hogy a bogarak levetették magukat a növényekről. Néhány esetben repüléssel jutottak a növényre, ami spirál alakban történt. A *T. obtusus* a levéltetű kolóniákban átlagosan 89%-os csökkenést idézett elő táplálkozással és szétszórással (DENNIS és WRATTEN 1991).

A *Staphylinus caesareus* és a *Tachyporus hypnorum* napi fogyasztási rátáját vizsgálva megállapították, hogy az első faj esetében ez 10 *Lema melanopus* tojás, 2-4 *Apomyza* báb, 15 *Haplothryps* imágó, 20 *Sitobion avenae* imágó volt. A *T. hypnorum* napi 8 *Lema melanopus* tojást, 25 *S. avenae* imágót, 1 *Apomyza* lárvát és 1 *Phorbia securis* lárvát fogyasztott (MALSCHI és MUSTEA 1995, 1997, 1998, 1999).

Bizonyos holyvafajok zsákmányállatai közzé tartoznak egyes fonálféreg fajok is (OSMAN *et al.* 1998). Üvegházakban a *Tylenchulus semipenetrans* fonálféreg természetes ellenségei között szerepel a *Philonthus longicornis*, amely 29 ± 5 °C-on, 74 ± 5%-os páratartalom mellett bizonyult a leghatékonyabbnak.

Gombafogyasztás mint alternatív táplálékforrás és mint limitáló tényező a holyvák levéltetű-predációjára

A holyvák táplálkozási viselkedésének vizsgálata során eddig legkevésbé a gombafogyasztás által befolyásolt tetűfogyasztás változását vizsgálták. Gyomortartalom-vizsgálatok alapján három nem levéltetű tápláléktípust különböztettek meg a *Tachyporus* fajok esetében (SUNDERLAND *et al.* 1987).

– nem levéltetű rovarok
– penészgombák
– más gombafajok.

A levéltetvek mellett a *Tachyporus* imágók feltehetően azért fogyasztanak más, alternatív táplálékot is, mert az életciklusuk nem esik teljesen egybe a levéltetvekével. A legfontosabb levéltetű-predátorok a lárvák, mivel magasabb az egyedszámuk az imágóknál, és nagyobb a szinkronizációjuk a levéltetvekkel (KOWALSKI 1986).

Részletesebb vizsgálatokkal kimutatták, hogy a *Tachyporus* fajok gabonában a növények alsóbb szintjein a gombák következő termőrészei után kutatnak: a *Sporobolomyces* fajok peritéciumai, a *Septoria* fajok piknidiumai, az *Erysiphe* fajok hifái és kleistotéciumai, a *Cladosporium* konidiospórái és hifái, és a *Puccinia* spórái után. Szabadföldi kísérletekben, gabonafélékben a maximális levéltetű-fogyasztás a virágzás idejére esett, amikor a levéltetvek száma 10-100 egyed/m^2 között volt. Ez viszont a gombaspórák

www.szr.mi.bio/ www.cimec.ro

jelenléte miatt jelentősen változhat, és egyes fajok esetében a nagyobb gombafogyasztás felé mehet. Azt is megfigyelték, hogy egyes fajok, mint például a *Tachyporus chrysomelinus* és a *Phylonthus cognatus*, főleg levéltetvekkel táplálkoznak, míg a többi *Tachyporus* génuszba tartozó faj előnyben részesíti a gombákat (DENNIS és SOTHERTON 1994).

Választásos kísérletek során a vizsgált holyvafajok *Sitobion avenae* levéltetvek és *Erisiphe graminis* gombaspórák közül választhattak. A bogarak csökkenő preferenciát mutattak a levéltetvekkel szemben, a következő sorrendben: *Tacyporus hypnorum* lárvák, *T, chrisomelinus, T. obtusus, Ph. cognatus.* Itt is megfigyelhető volt, hogy a *Philonthus* fajok nem fogyasztottak spórát, tehát annak jelenléte nem befolyásolta azok táplálkozását. A *T. hypnorum* faj ezzel ellentétben spórák jelenlétében lényegesen kevesebb levéltetvet fogyasztott, mint spórák nélkül. Megemlítendő még, hogy a vizsgált fajok spórafogyasztása minden esetben csökkent, ha mindkét tápláléktípus jelen volt. Laboratóriumi kísérletek során kiderült, hogy a nőstények több gombát fogyasztanak, mint a hímek, ami feltehetően fiziológiai okokra vezethető vissza (DENNIS *et al.* 1991).

Feltevődik még a kérdés, hogy milyen numerikus választ mutatnak a holyvák a levéltetű- vagy a spóra-aggregációra. Ilyen irányú kutatások kimutatták, hogy a bogarak nem a levéltetvek nagy egyedszámára válaszolnak, hanem minden elérhető, nagyobb mennyiségű táplálékforrásra (BRYAN és WRATTEN 1985). A magas levéltetű-aggregációval nő a mézharmat-kibocsátás is, aminek a következtében nagyobb a korompenész mennyisége a leveleken, így a gomba-biomassza területi heterogenitásának növekedése egybeesik a levéltetvek aggregációjával. Ez a két tényező gazdag táplálékforrást jelent mind a ragadozó, mind pedig a gombafogyasztó fajoknak (DENNIS *et al.* 1991).

Parazitoid fajokkal végzett vizsgálatok

Ilyen irányú kutatásokat az *Aleocharinae* alcsalád *Aleochara* génuszának fajaival végeztek, elsősorban annak megállapítása érdekében, hogy a különböző fajok milyen gazdaállatokat részesítenek előnyben, és milyen a parazitáltság mértéke.

Az *Aleochara bilineata* fontos predátora a hagymalégy (*Delia antiqua*) és a káposztalégy (*Delia radicum*) tojásainak, a lárvája pedig ezek bábjait parazitálja (LANGLET és BRUNELL 1995).

A bogarak tojáspredációját vizsgálva megállapították, hogy egy pár 24 000 tojást és 36 I. stádiumú lárvát fogyaszt el élete során (FINCH 1996). Az egy nőstény által lerakott tojások számáról eltérő adatok állnak rendelkezésre: 710 (COLHOUN 1953), 700 (BROMAND 1980), 400 (HERTVELDT *et al.* 1984), mindez azonban nagymértékben függhet az elfogyasztott táplálék mennyiségétől és minőségétől is. Laboratóriumi körülmények között a nőstények nagyobb mennyiségű légytojást fogyasztottak el, ami a peteéréshez szükséges nagyobb fehérjeigényükkel magyarázható. A tojásrakás megkezdésekor a fogyasztási ráta folyamatosan nőtt, és a páros kísérletekben, ahol a nőstények mellett hímek is jelen voltak, még fokozódott is. A tojások fertilitása is magasabb volt a hímek jelenlétében (LANGLET és BRUNELL 1995).

Szabadföldi kísérletek során, káposztafélékben az *A. bilineata* biológiáját is sikerült jobban feltárni. Az imágók körülbelül. 3 hónapot élnek, tojásaikat a káposzta gyökereihez közel, a talajba rakják, ahol a frissen kikelt lárvák a légybábokat könnyebben megtalálják. A lárvák ezután a bábon egy bemeneti nyílást rágnak, majd a behatolás után ezt bélváladékukkal zárják le. Általában egy bábot csak egy lárva parazitál. A további fejlődés a báb belsejében történik, amit az átalakulása során teljesen elfogyaszt. Előfordul olyan eset, amikor a báb kisebb, és nem elegendő a teljes kifejlődéshez, ezért a bogár még a normális testméretének kialakulása előtt kénytelen imágóvá alakulni. Ezekben az esetekben az imágók közötti méretbeli eltérés akár 50%-os is lehet (MAISANNEUVE *et al.* 1995).

www.szr.mi.bo/www.cimec.ro

Más megfigyelések a káposztalégy fő parazitoidjai közé sorolják az *A. bilineata* mellett az *A. bipustulatat* is. E két faj a bábok 20-30%-át (READ 1962), esetenként a 60%-át (WISHART 1957) is parazitálhatja. A két faj életciklusa eltérő. Míg az *A. bipustulata* imágó állapotban telel, addig az *A bilineata,* I. stádiumú lárvaként, a bábok belsejében (FINCH 1996).

A káposztalégy kártételi küszöb alatt tartásához szükséges parazitoidmennyiséget vizsgálva arra a következtetésre jutottak, hogy ez 20 000 egyed/ha (BROMAND 1980). Mások 650 000 egyedet javasolnak hektáronként (HERTVELDT 1984). Fontos tényező a költségek összehasonlítása is. Míg 1 ha káposzta klórfenvinfosszal való permetezése körülbelül. 52 fontba került (11,2 kg/ha – egy kg 4,43 font), addig 20 000 *A. bilineata* egyed laboratóriumi kinevelése körülbelül 5 font volt, és 10 munkanapot vett igénybe (1996-os adatok). Kimutatták továbbá, hogy 22 °C-on 16:8 órás fotoperiódus és a bogár/légybáb 1:1 arányánál a bábok parazitáltsága a 71%-ot is eléri, és az I. stádiumú lárvák nem vonulnak nyugalmi állapotba. 14 °C-on a bogár/báb 1,25:1 aránya mellett viszont a lárvák 8 hétig nyugalmi állapotba vonultak, az ezt megelőző parazitáltság elérte a 74%-ot (WHISTLECRAFT *et al.* 1985).

A kijuttatás után a bogarak átlagosan 6,5 m/nap sebességgel oszlanak szét az adott területen. Ezzel a sebességgel számolva a hektáronkénti 16-20 ponton való szabadonbocsátás is elegendő (ESBJERG és BRAMOND 1977).

A kijuttatás után fontos tényező a más parazitoidokkal fellépő kompetíció (FINCH 1996). A káposztalégy másik fontos lárvaparazitoidja a *Trichacoide rapae* fürkészdarázs, amely minden stádiumban (I, II, III) parazitálhat. Ha ezek a lárvák eljutnak a báb stádiumig, felléphet az *A. bilineata* parazitáltság is. Az ilyen multiparazitált bábban mindkét parazitoid túlélési esélye csökken, mivel a táplálék nem elegendő a teljes átalakuláshoz. Egy modell segítségével kimutatták, hogy a lárva stádiumának függvényében fellépő fürkész parazitoidtól függ mindkét faj túlélése. Ha a darazsak a II. vagy III. stádiumú lárvákat parazitálják, majd az *A. bilineata* a bábot, nagyobb túlélési esélyük a bogárláváknak van, amelyek elfogyasztják a még ki nem kelt fürkésztojást vagy a fiatal lárvát is. Abban az esetben viszont, ha a darazsak az I. stádiumú lárvákat parazitálják, a bábállapotig, azok megfelelően fejlettek lesznek ahhoz, hogy biztosítsák a túlélésüket a bogárlávákkal szemben (READER és JONES 1990).

Az Európában és Észak-Amerikában gyakori predátor és parazitoid holyvafajok fő vagy potenciális zsákmányállatai az 1. táblázatban vannak feltüntetve.

Irodalom

1. ÁDÁM, L. (1996a): **Staphylinidae (Coleoptera) of the Bükk National Park**. In: **The Fauna of the Bükk National Park**, 231–257. p.

2. ÁDÁM, L. (1996b): **The species of Staphylinidae from Őrség (Coleoptera)**. *Savaria,* Szombathely, 1–25. p.

3. ÁDÁM L., HEGYESSY G. (2001): **Adatok a Zemplénihegység, a Hernád-völgy, a Bodrogköz, a Rétköz és a Taktaköz holyvafaunájához (Coleoptera)**. *A sátoraljaújhelyi KAZINCZY Ferenc Múzeum Füzetei* V. Sátoraljaújhely, 249. p.

4. ALLEN, W. R.; HAGLEY, E. A. (1990): **Epigeal arthropods as predators of mature larvae and pupae the apple maggot (Diptera: Tephritidae)**. *Environmental Entomology*, 19 (2): 309–312. p.

5. ANDERSEN, A. (1991): **Carabidae and Staphylinidae (Col.) frequently found in Norvegian agricultural fields. New data and review**. *Fauna* Ser. B, 38: 65–76. p.

6. ANDERSEN, A. (2000 b): **Predation by selected carabid and staphylinid species on the aphid Ropalosiphum padi in laboratory and semi field experiments**. *Journal of Appl. Entomology*, 124: 265–273. p.

7. BALOG, A.; MARKÓ, V; KUTASI, CS.; ÁDÁM, L. (2003): **Species composition of ground dwelling Staphylinid (Coleoptera: Staphylinidae) communities in apple and pear orchards in Hungary**. *Acta. Phytopath. Entomol. Hung.*, 38 (1–2): 181–198. p.

8. BOGYA, S.; SZINETÁR, Cs.; MARKÓ, V. (1999): **Species composition of spider (Araneae) communities in apple and pear orchards in the Carpathian Basin**. *Acta. Phytopath. Entomol. Hung.*, 34 (1–2): 99–121. p.

9. BRENIAUX, D. (2000): **Fruit tree: 1999 plant health review**. *Phytoma*, France, 525: 14–18. p.

10. BROMAND, B. (1980): **Investigation on the biological control of the cabbage root fly (Hylemya brassicae) with Aleochara bilineata**. *Bulletin OILB/SROP*, 3 (1): 49–62. p.

11. BRUST, G. E. (1991): **Method for observing below-ground beetles and pest-predator interaction in corn agro ecosystems**. *Journal of Entomological-Science*, 26: 207–214. p.

www.szr.mi.bg / www.cimec.ro

12. BRYEN, K.; WRATTEN, S. D. (1985): **The responses of polyphagous predators to prey spatial heterogenity: aggregation by carabid and staphylinid beetles to their cereal aphid prey**. *Agricultural Entomology*, 251–259. p.

13. COLHOUN, E. H. (1953): **Notes on the stages and the biology of Bariodma ontarionis Casey (Coleoptera Staphylinidae), a parasite of the cabbage maggot, Hylemya brassicae Bouché (Diptera: Antomyiidae)**. *Canadian Entomologist*, 85: 1–8. p.

14. DENNIS, P.; SOTHERTON, N. W. (1994): **Behavioral aspects of staphylinid beetles that limit their aphid feeding potential in cereal crops**. *Pedobiologia*, 38: 222–237. p.

15. DENNIS, P.; WRATTEN, S. D. (1991): **Field manipulation of population of individual staphylinid species in cereals and their impact on aphid populations**. *Ecological Entomology*, 16: 17–24. p.

16. DENNIS, P.; WRATTEN, S. D.; SOTHERTON, N. W. (1990): **Feeding behavior of the staphylinid beetle, Tachyporus hypnorum in relation to its potential for reducing aphid numbers in wheat**. *Ann. appl. Biol*, 117: 267–276. p.

17. DENNIS, P.; WRATTEN, S. W.; SOTHERTON, N. W. (1991): **Mycophagy as a factor limiting predation of aphids (Hemiptera: Aphididae) by staphylinid beetles (Coleoptera: Staphylinidae) in cereals**. *Buletin of Entomological Research*, 81: 25–31. p.

18. ESBJERG, P.; BROMAND, B. (1977): **Labeling with radioisotopes, release and dispersal of the rove beetles Aleochara bilineata (Coleoptera Staphylinidae) in a Danish cauliflower field**. *Tidsskrift for Planteavl*, 81: 457–468. p.

19. FINCH, S. (1996): **A review of the progress made to control the cabbage root fly (Delia radicum) using parasitoids**. *Acta Jutlandica*, 71 (2): 227–239. p.

20. GALLI, P. (1985): **Integrated plant protection in Baden-Wurttemberg apple growing. Training, advisory services and experiments within the framework of a model plan for introducing an integrated procedure into commercial fruit growing**. *Schriftenreihe des Bundesministers für Ernahrung, Landwirtschaft und Forsten, Angewandte Wissenschaft*, 319: 54–65. p.

21. GOOD, J. A.; GILLER, P. S. (1991a): **The diet of predatory Staphylinid beetles – a review of records**. *Entomologist´s Monthly Magazine*, 127: 77–89. p.

22. GOOD, J. A.; GILLER, P. S. (1991b): **The effect of cereal and grass management on Staphylinid (Coleoptera) assamblages in south-west Ireland**. *Journal of Applied Entomology*, 28 (3): 210–226. p.

23. HERTVELDT, L.; Van KEYMEULEN, M.; PELERENTS, C. (1984): **Large scale rearing of the entomophagus rove beetles Aleochara bilineata (Coleoptera Staphylinidae)**. *Mitteilungen aus der Biologischen Bundesanstalt für Land- und Forstwirtschaft*, 218: 70–75. p.

24. HEYER, W. (1994): **Occurrence of epigeal predatory arthropods in apple orchards – a basic approach to a risk assessment**. *N. des D. Planzenschutzdienstes*, 2: 15–18. p.

25. HOWARD, J. F. (1998): **Staphylinidae** [p. 36–43, in:] WOODRUFF, R.; BECK, B. M.; SKELLEY, P. E.; SCHOTMAN, C. Y. L.; THOMAS, M. C., **Checklist and bibliography of the insects of Grenada and the Grenadines**. *Center for Systematic Entomology, Memoir*, 2: 286 p.

26. KNOPP, M. (1997): **Research on integrated pest management of apple and peaches in the highlands of Yemen**. *Institut für Pflanzenproduction in den Tropen und Subteran*, 3: 25–29. p.

27. KOWALSKI, R. (1986): **Biology of Tachyporus spp. (Coleoptera: Staphylinidae) in relation to their role as predators of cereal aphids. Report of the fifth meeting of European Carabidologists, 1982**. Warsaw Agricultural University Press, 97–104. p.

28. KROOS, S.; SCHAEFER, M. (1998a): **How predacious are predators? A study on Ocypus similis, a rove beetles of cereal fields**. *Ann. Appl. Biol.*, 133: 1–16. p.

29. KUTASI, CS.; BALOG, A.; MARKÓ, V. (2001): **Ground dwelling Coleoptera fauna of commercial apple orchards**. *Integrated Fruit Production IOBC/wprs Bulletin*, 24 (5): 215–219. p.

30. LANGLET, X.; BRUNEL, E. (1995): **Preliminary results on predation by Aleochara bilineata Gyll. (Coleoptera: Staphylinidae)**. In: **Working Group Meeting „Integrated Control in Field Vegetables", France,** 162–172. p.

31. LAUGHIN, A.; MINEAU, P. (1995): **The impact of agricultural practices on biodiversity**. *Agricultural Ecosystems and Environment*, 55: 201–212. p.

32. LEE, S. W. (1994): **The effects of pesticide application on the major apple insects pests and their natural enemies**. *Journal of Agricultural Science, Crop Protection*, 36 (2): 384–392. p.

33. LEVESQUE, C.; LEVESQUE, D. I. (1995): **Abundance, diversity and dispersal power of rove beetles (Col: Staphylinidae) in a raspberry plantation and adjacent sites in Eastern Canada**. *Journal of Kansas Entomological Society*, 355–370. p.

34. LEVESQUE, C.; LEVESQUE, D. I. (1996): **Seasonal dynamics of rove beetles (Col: Staphylinidae) in a raspberry plantation and adjacent sites in Eastern Canada**. *Journal of Kansas Entomological Society*, 285–301. p.

35. MAISONNEUVE, J. C.; BRUNNEL, E. and LANGLETT, X. A. (1995): **Preliminary studies on releasing the staphylinid beetle Aleochara bilineata Gyll. onto protected cabbage seed beds**. In: **Working Group Meeting „Integrated Control in Field Vegetables", France**, 112–118. p.

36. MALSCHI, D. (1998): **Aspecte parţiale privind diversitatea şi echilibrul entomocenotic în cel mai vechi agroecosistem cerealier cu perdele forestiere de protecţie din centrul Transilvaniei**. *Bul. inf. soc. Lepid. rom.*, 2: 149–157. p.

37. MALSCHI, D.; MUSTEA, D. (1995): **Protection and use of enthomophagous arthropod fauna in cereals**. *Romanian Agricultural Research*, 4: 93–99. p.

38. MALSCHI, D.; MUSTEA, D. (1997): **Investigaţii asupra importanţei entomofagiilor prădători în agroecosisteme cerealiere din Turda**. *An. I.C.C.P.T.*, 253–266. p.

39. MALSCHI, D.; MUSTEA, D. (1999): **Limitarea dăunătorilor spicului la cultura grâului cu ajutorul prădătorilor entomofagi**. In: **I Simposion – Agricultura Durabila Preferata** – *Bucureşti*, 154–164. p.

40. MARASAM, M. E.ş CICCHINA, A. C.ş URRUTIA, M. I. (1997): **Numeric variation of soil Coleoptera in a strawberry crop under organic and conventional fertilization**. *Revista de la*

www.szmit.ro/www.simec.ro

Facultad de Agronomia La Plata, 102 (1): 81–86. p.

41. MARKÓ, V.; MERKL, O.; PODLUSSÁNY, A.; VÍG, K.; KUTASI, CS.; BOGYA, S. (1995): **Species composition of Coleoptera assemblages in the canopies of Hungarian apple and pear orchards**. *Acta Phytopath. Entomol. Hung.*, 30 (3–4): 221–245. p.

42. MÉSZÁROS, Z.; ÁDÁM, L.; BALÁZS, K.; BENEDEK, M. I.; CSIKAI, Cs.; DRASKOVITS, D. Á.; KOZÁR, F.; LŐVEI, G.; MAHUNKA, S.; MESZLENY, A.; MIHÁLYI, F.; MIHÁLYI, K.; NAGY, L.; OLÁH, B.; PAPP, J.; POLGÁR, L.; RADWAN, Z.; RÁCZ, V.; RONKAY, L.; SOLYMAI, P.; SOÓS, Á.; SZABÓ, S.; SZABÓKY, Cs.; SZALAI-MARZSÓ, L.; SZARUKÁN, I.; SZELÉNYI, G.; SZENTKIRÁLYI, F.; SZIRÁKI, Gy.; SZŐKE, L.; TÖRÖK, L. (1984): **Results of faunistical and floristical studies in Hungarian apple orchards (Apple Ecosystem Research No. 26.)**. *Acta Phytopath. Entomol. Hung.*, 19 (1–2): 91–176. p.

43. NEWTON, A. F.; THAYER, M. K. (1992): **Current classification and family-group names in Staphyliniformia (Coleoptera)**. *Fieldiana (Zoology)*, New Series, 67: 1–92.

44. OSMAN, G. Y.; ZAKI, A. M.; SALEM, F. M.; DARWISCH, E. T. E. (1998): **Biological control study on Tylenchulus semipenetrans (Nematoda) by certain soil mesofauna**. *Pflanzenschutz Umweltschutz*, 61 (6): 116–118. p.

45. READ, D. C. (1962): **Notes on the life history of Aleochara bilineata (Gyll.) (Coleoptera Staphylinidae), and its potential value as a control agent for the cabbage maggot, Hylemya brassicae (Bouché) (Diptera: Antomyiidae)**. *Canadian Entomologist*, 94: 417–424. p.

46. READER, P. M.; JONES, T. H. (1990): **Interactions between an eucoilid (Hymenoptera) and a staphylinid (Coleoptera) parasitoid of the cabbage root fly**. *Entomophaga*, 35: 241–246. p.

47. SUÁREZ-ÁLVAREZ, V. A.; MINARRO, M (2002): **Influencia de diversas técnicas de control de adventicias sobre una comunidad de estafilínidos (Coleoptera: Staphylinidae) en un cultivo de manzano. Gijón, Asturias, Spain, 16–21 Sept.**

48. SUNDERLAND, K. D. (1992): **Effects of pesticides on the population ecology of polyphagous predators**. *Aspects of Applied Biology*, 31: 19–28. p.

49. SUNDERLAND, K. D.; CROOK, N. E.; STACCY, D. L.; FULLER, B. J. (1987): **Study of feeding by polyphagous predators on cereal aphids using ELISA and gut dissection**. *Journal of Applied Ecology*, 24 (3): 907–933. p.

50. STAN, M., (2004): **Checklist of saphylinids (Coleoptera: Staphylinidae) of Romania**. *Travaux du Muséum National d Histoire Naturelle „Grigore ANTIPA”*, 46: 83–108. p.

51. WARDLE, D. A.; NICHOLSON, K. S.; YEATES, G. W. (1993): **Effect of weed management strategies on some soil-associated arthropods in maize and asparagus ecosystems**. *Pedobiologia*, 37 (5): 257–269. p.

52. WHEATER, C. P. (1993): **Prey detection by some predatory Coleoptera (Carabidae and Staphylinidae)**. *Zool., Lond*, 218: 171–185. p.

53. WHISTLECRAFT, J. W.; HARRIS, C. R.; TOLMAN, J. H.; TOMLIN, A. D. (1985): **Mass rearing technique for Aleochara bilineata (Coleoptera: Staphylinidae)**. *Journal of Economic-Entomology*, 78 (4): 995–997. p.

54. WISHART, G.; COLHOUN, E. H.;, MONTEITH, E. (1957): **Parasites of Hylemya sp. (Diptera: Antomyiidae), that attack cruciferous crops in Europe**. *Canadian Entomologist*, 89: 510–517. p.

55. ZERCHE, L. (1976): **Wechselburg ein neuer Fundort seltener Kafer im Bezirk Karl MARX-Stadt**. *Ent. Nachr*, 20: 53–80. p.

(A családnevek majuszkulás kiemelését kötetszerkesztési szempontok indokolták. **Szerk. megj.**)

www.szmnb.ro www.simec.ro

Date privind nutriţia şi activitatea de prădător a unor specii prădătoare sau parazite de Staphylinidae (Coleoptera) din ecosistemele agrare

(Rezumat)

Familia *Staphylinidae* (Coleoptera) este cea mai mare familie din superfamilia *Staphylinoide* (*Hydraenidae, Ptiliidae, Agyrtidae, Leiodidae, Scydmaeidae* şi *Silphidae*). După unii autori este cea mai mare familie din Ord. Coleoptera, cu peste 45 000 specii şi probabil 75% dintre speciile tropicale sunt încă necunoscute. Sistematica familiei şi mai ales sistematica subfamiliilor este încă incertă şi pe baza originii filogenetice va fi despicată probabil în patru familii distincte, ceea ce este justificată şi prin diferenţe morfologice mari existente între specii (HOWARD *et al.* 1998). Numărul speciilor cunoscute din Europa Centrală este în jur de 2000-3000, dar speciile montane din pădurile de conifere şi speciile din zone alpine în mare parte sunt încă necunoscute (ZERCHE 1976). Numărul speciilor descrise din fauna Ungariei este 1186, dar numărul real poate ajunge până la 1300 (ÁDÁM 1996a, b; ÁDÁM és HEGYESSY 2001; BALOG *et al.* 2003). Din România au fost descrise 1240 specii aparţinând la 21 subfamilii (STAN 2004). În cadrul cercetărilor ecologice din Ungaria, efectuate in ecosisteme agrare – al căror scop a fost studiul integrat de combatere a dăunătorilor – stafilinidele nu au fost prelucrate (MÉSZÁROS *et al.*, 1984; MARKÓ *et al.*, 1995; BOGYA *et al.*, 1999). Studiul lor în ecosisteme agrare, cât şi rolul lor în combaterea biologică şi integrată a dăunătorilor s-a început numai în ultimi anii (KUTASI *et al.*, 2001; BALOG *et al.*, 2003). Rolul lor în ecosisteme agrare este insuficient studiat peste tot în Europa.

Data Concerning the Nutrition and the Predator Activity of some Species of Rove Beetles (Coleoptera: Staphylinidae) in Agro-Ecosystems

(Abstract)

The rove beetles (Staphylinidae) are the biggest family of *Spahylinoidea* superfamily (*Hydraenidae, Ptiliidae, Agyrtidae, Leiodidae, Scydmaeidae* and *Silphidae*). As now constituted, Staphylinidae are one of the largest families of beetles, with over 45,000 species known worldwide and probably over 75% of tropical species still not described. It is the largest family in the British Isles and in North America. In the future the systematic of the group may change, however, many authors try to split the family into four phyletic lines to form four families (HOWARD *et al.* 1999). 2000-3000 species were considered from Central Europe, but the staphylinid fauna in pine forest and in sub-alpine region are still little known (ZERCHE 1976). The family is represented by 1186 species in Hungary, but the real number can reach to 1300 (ÁDÁM 1996a, b, 2001; BALOG *et al.* 003). From Romania 1240 species were described, belonging to the 259 genera and 21 subfamilies (STAN 2004). As part of a greater project (Apple Ecosystem Research), faunistic studies have been carried out to describe the species composition of arthropod assemblages in apple orchards in Hungary since 1976. MÉSZÁROS *et al.* (1984) examined apple orchards in five localities; MARKÓ *et al.* (1995) investigated the *Coleoptera* communities in apple and pear orchards in three localities, while BOGYA *et al.* (1999) present data about species composition of apple and pear orchard inhabiting Araneae. Altogether more than 2000 artropod species were recorded; the structures of the rove beetles in agro-ecosystems have been carried out only in the last years (KUTASI *et al.* 2001; BALOG *et al.* 2003). It can be concluded that in European agro-ecosystems rove beetles were not studied sufficiently until now.

www.simec.ro

Holyvafajok / ültetvény / ország	Zsákmányállatok / szerző / év	Preferencia
Almaültetvény (Németország)	**KNOPP (1997)**	
Oligota flageli	*Acaridae: Tetranichus urticae (im)*	++
Almaültetvény (Japán)	**LEE (1994)**	
Oligota yasumatsui	*Carposina sasakrii (im)*	++
Almaültetvény (Kanada)	**ALLEN és HAGLEY (1990)**	
Staphylinus badipenis	*Diptera: Rhagoletis pomonella (im)*	++
Gabonafélék (Norvégia, Svédország)	**DENNIS *et al.* (1991), ANDERSEN (1991)**	
Anotilus rugosus	*Homoptera: Sitobion avenae, Rhopalosiphum padi (im)*	++
Aloconota gregaria	*S. avenae, R. padi (im)*	++
Philonthus cognatus	*S. avenae, R. padi (im)*	++
Philonthus spp.	*S. avenae, R. padi (im)*	++
Tachyporus hypnorum	*S. avenae, R. padi (im)*	+
Tachyporus chrisomelinus	*S. avenae, R. padi (im)*	+
Tachyporus obtusus	*S. avenae, R. padi (im)*	+
Keresztesvirágúak (Németország)	**LANGLET és BRUNELL (1995), FINCH (1996)**	
Aleochara bilineata	*Diptera: Delia radicum (im, b)*	++
	Delia platura (im, b)	++
	Delia florilega (im, b)	++
Aleochara bipustulata	*Delia radicum (im, b)*	++
Kukorica (USA)	**BRUST (1991), WARDLE *et al.*, (1993)**	
Anotilus spp	*Coleoptera: Diabrotica undecimpunctata (l)*	++
Neohypnus andinus	*Diabrotica undecimpunctata (l)*	++
Üvegházakban (Németország)	**OSMAN *et al.* (1998)**	
Philontgus longicornis	*Nematoda: Tylenchulus semipenetrans (im)*	++
Laboratóriumban (Románia)	**MALSCHI, MUSTEA (1997, 1999)**	
Staphylinus caesareus	*Coleoptera: Lema melanopus (t)*	++
	Thysanoptera: Haplothryps sp (im)	++
	Homoptera: Sitobion avenae (im)	++
Tachyporus hypnorum	*Coleoptera: Lema melanopus (t)*	++
	Homoptera: Sitobion avenae (im)	++
	Apomyza sp. (l)	+
	Phorbia securis (l)	+
Laboratóriumban (Németország)	**KROOSS, SCHAEFFER (1998a)**	
Ocypus similis	*Gasteropoda: Arion sp (t)*	++
	Diplopoda: Polydesmidae (im)	++
	Julidae (im)	++
	Coleoptera – Carabidae:	
	Nebria (l)	+
	Amara (l)	+
	Amara (im)	+
	Trechus spp (im)	+
	Platynus dorsalis (im)	+
	Pterostichus spp (im)	+
	Harpalus spp (im)	+
	Carabus nemoralis (im)	+
	Coleoptera: – Staphylinidae	
	Philonthus sp (l)	++
	Philonthus sp (im)	+
	Ocypus similis (l)	++
	Ocypus similis (im)	+
	Lathrobium fulvipenne (im)	+
	***Coleoptera** – Elateridae (im)*	+
	Coleoptera – Tenebrionidae	
	Tenebrio molitor (l, b, im)	++

1. táblázat: Fontosabb predátor holyvafajok irodalomból ismert fő vagy potenciális zsákmányállatai.
Magyarázat: (t, l, b, im) – tojás, lárva, báb, imágó.
++ – szabadföldön gyakran megfigyelt, laboratóriumban azonnal elfogadott zsákmányállat.
+ – szabadföldön ritkábban megfigyelt, laboratóriumban 2 nap után elfogadott vagy 1 nap után 5-nél kevesebbszer elfogyasztott zsákmányállat.

www.szr.mi.ro / www.cimec.ro

KOCS Irén

Adatok a Csókás–Veczer (Erősd, Kovászna megye) természetvédelmi terület ormányosalkatú bogárfaunájához

(Kivonat)
2001. tavaszán és nyarán egy-egy napos kutatást végeztem a Kovászna megyei Csókás-Veczer természetvédelmi területen. A közleményben 4 család, 10 alcsalád, 58 nem 117 fajának adatait találjuk. Az eredmények közül kiemelendő a *Squamapion samarense* Faust, mely a Kárpát-medencében csak Erdélyből ismeretes. Az eredmények szerények, a teljes fauna ismeretéhez további beható vizsgálatra lesz szükség, legalább kéthetente egy-egy napos terepmunka, kora tavasztól késő őszig.

Bevezetés

Kovászna Megye Tanácsa a 39/2001-es Határozattal 34 megyei természetvédelmi területet ideiglenes védelem alá helyezett. Annak ellenére, hogy Romániában a természetvédelem már az 1930-as években elkezdődött (1935-ben létesült a Retyezáti Nemzeti Park), megyénk az országos listán csak két természetvédelmi területtel szerepel, bár egyik-másik ideiglenes természetvédelmi területünk, például a Vargyas-szoros–Gódrakarszt–Vargyas-völgye, a Csomád–Bálványos–Torja-rezervátum és a Nemere-hegység akár nemzetközi védelmet is érdemelne. E csorba kiküszöbölésére a Megyei Tanács Regionális Fejlesztési Irodája egy 20 tagú kutatócsoportot szervezett, melynek én is tagja voltam. Két éves határidőt kaptunk egy minimális dokumentáció összeállítására, de sajnos az anyagi keretet nem sikerült rá biztosítani, így a feladat ellehetetlenült.

Kutatási területem a székelyföldi ormányosalkatúak biodiverzitása, és az elmúlt tíz évben sikerült szórványos kutatást folytatnom az ideiglenes védelem alá helyezett megyei természetvédelmi területeken, többek között az erősdi Csókás–Veczeren is. Az eredmények szerények, mivel (tőlem független okokból kifolyólag) csak néhányszor sikerült entomológiai kutatást végeznem a fent említett területen. A gyűjtési eredményt kedvezőtlenül befolyásolta az is, hogy a gyűjtési módszerek közül többet egyáltalán nem tudtam alkalmazni. Ezek a következők: fénycsapdázás, talajcsapdázás, kérgezés, nevelés. A gyűjtést fűhálózással, kopogtatással, rostálással, kőforgatással és egyeléssel végeztem. A fajok rendszertani besorolását Miguel A. ALONSO-ZARAZAGA és Christopher H. C. LYAL: **A world catalogue of families and genera of Curculionoidea (Insecta: Coleoptera)** (1999) alapján végeztem. A fajlista tartalmazza az egyes fajok elterjedését és tápnövényeit is.

A már publikált fajokat, melyeket 2001-ben nem gyűjtöttem, dőlt betűvel írtam, az irodalmi forrás feltüntetésével (*PA, KI* = PODLUSSÁNY Attila, KOCS Irén: **Kovászna megye Curculionoidea faunájának alapvetése**, *Acta (Siculica)* 1995 – Sepsiszentgyörgy 1996).

Gyűjtőhelyek

1. Erősd - Csókás–Veczer - 2001. 04. 12.
2. Erősd - Csókás - 2001. 05. 01.
3. Erősd - Csókás - 2001. 06. 15.
4. Erősd - Csókás - 2001. 07. 05.
5. Erősd - Csókás - 2004. 05. 25.
6. Erősd - Csókás - 2004. 06. 30.

A gyűjtött fajok jegyzéke

CURCULIONOIDEA főcsalád

RHYNCHITIDAE család (eszelények)
RHYNCHITINAE alcsalád
Neocoenorrhinus germanicus (Herbst, 1797) – Euroszibériai faj. Lh.: 2 (3 db.)
Neocoenorrhinus pauxillus (Germar, 1824) – Európából, a Kaukázusból és Perzsiából ismerjük. Gyümölcsfa-kártevő. Lh.: 1 (4 db.)

* *Acta (Siculica)* 2006/1, T3, Sf. Gheorghe, Sporturilor 8A, RO-520085
** Székely Nemzeti Múzeum, Sf. Gheorghe, KÓS Károly 10, RO-520055, muzsnai@freemail.hu

www.szmi.ro / www.cimec.ro

Neocoenorrhinus aequatus (Linné, 1767) – Európai és kelet-mediterrán faj. Gyümölcs-kártevő. Lh.: 1 (6 db.), 2 (16 db.)
Rhynchites bacchus (Linné, 1758) – Elterjedése: Európa, Szibéria és Algír. Az almaterméűek közönséges kártevője. Lh.: 1 (6 db.)
Rhynchites auratus (Scopoli, 1763) – Európától Szibérián át Japánig elterjedt. Lh.: 4 (1 db.)

APIONIDAE család (cickányormányosok)
APIONINAE alcsalád
Taeniapion urticarium (Herbst, 1784) – Előfordul Közép- és Kelet-Európában, valamint a Kaukázusban. Tápnövényei: Urtica urens és Urtica dioica (Csalán). Lh.: 2, 3, 4 (5 db.)
Oxystoma cerdo (Gerstacker, 1854) – Palearktikus elterjedésű, Vicia-féléken (Bükköny) élő faj. Lh.: 3 (2 db.)
Cyanapion columbinum (Germar, 1817) – Palearktikus elterjedésű faj. Tápnövénye a Lathyrus latifolius (Nagyvirágu lednek). Lh.: 4 (1 db.)
Cyanapion (Bothryorrhynchapion) gyllenhalii (Kirby, 1808) – Európai faj. Tápnövénye a Vicia cracca (Kaszanyűg bükköny). Lh.: 2 (1 db.)
Cyanapion (Bothryorrhynchapion) platalea (Germar, 1817) – Euroszibériai elterjedésű, Vicia-féléken (Bükköny) élő faj. Lh.: 2 (1 db.)
Cyanapion (Cyanapion) spencii (Kirby, 1808) – Előfordul Európában és Algírban. Tápnövénye a Vicia cracca (Kaszanyűg bükköny). Lh.: 3 (1 db.)
Catapion seniculus (Kirby, 1808) – Előfordul egész Európában, a Mediterráneumban és Ázsiában. Tápnövényei a Trifolium- (Here) fajok. Lh.: 1, 2 (2 db.)
Diplapion stolidum (Germar, 1817) – Előfordul Európában és Algírban. Tápnövénye a Chrysanthemum leucanthemum (Margaréta). Lh.: 2, 4 (2 db.)
Hemitrichapion (Dimesomyops) pavidum (Germar, 1817) – Palearktikus elterjedésű, közönséges faj. Lh.: 3 (5 db.)
Stenopterapion tenue (Kirby, 1808) – Palearktikus elterjedésű, közönséges faj. Tápnövényei a Melilotus- (Somkóró) és Trifolium- (Here) fajok. Lh.: 4 (1 db.)
Pseudoprotapion elegantulum (Germar, 1818) – Euroszibériai faj. Tápnövényei a Trifolium- (Here) fajok. Lh.: 3 (2 db.)
Protapion assimile (Kirby, 1808) – Palearktikus elterjedésű, közönséges faj. Tápnövényei a Trifolium- (Here) fajok. Lh.: 2 (1 db.)
Protapion trifolii (Linné, 1768) – Palearktikus elterjedésű, közönséges faj. Tápnövényei a Trifolium- (Here) fajok. Lh.: 2 (12 db.)
Protapion apricans (Herbst, 1797) – Palearktikus elterjedésű, Trifolium- (Here) fajokon élő faj. Lh.: 2, 3, 4 (3 db.)
Protapion ononidis (Gyllenhal, 1827) – Palearktikus elterjedésű. Tápnövényei az Ononis spinosa (Tövises iglice) és O. hircina (Szagos iglice). Lh.: 2 (3 db.)
Protapion fulvipes (Fourcroy, 1785) – Palearktikus elterjedésű, Trifolium- (Here) fajok virágjában élő faj. Lh.: 2 (7 db.)
Protapion nigritarse (Kirby, 1808) – Közép- és Dél-Európában elterjedt, Trifolium- (Here) fajokon élő faj. 2 (1 db.)
Eutrichapion (Eutrichapion) viciae (Paykull, 1800) – Palearktikus elterjedésű, Vicia-féléken (Bükköny) élő faj. Lh.: 3 (6 db.)
Eutrichapion (Psilocalymma) punctigerum (Paykull, 1792) – Európában és a mediterrán faunaterületen fordul elő. Tápnövényei a Vicia sepium és V. cracca (Bükköny). Lh.: 2, 3 (3 db.)
Squamapion samarense Faust – A Kárpát-medencében csak Erdélyből ismeretes. Ritka faj. Lh.: 2 (1 db.)
Mesotrichapion (Mesotrichapion) punctirostre (Gyllenhal, 1839) – Előfordul Közép- és Dél-Európában, a Kaukázusban és Kisázsiában. Tápnövényei az Astragalus- (Bóka) fajok. Lh.: 3 (2 db.)
Ceratapion onopordi (Kirby, 1808) – Előfordul egész Európában és a Mediterráneumban. Nálunk közönséges. Tápnövénye az Onopordum acanthium, Centaurea jacea, Carduus nutans és Cirsium fajok. Lh.: 5, 6 (2 db.)

DRYOPHTHORIDAE család
RHYNCHOPHORINAE alcsalád
Sphenophorus striatopunctatus (Goeze, 1777) – Dél- és Közép-Európa lakója. *PA,KI*

CURCULIONIDAE család
CURCULIONINAE alcsalád
Archarius salicivorus (Paykull, 1792) – Euroszibériai elterjedésű, Populus- (Nyár) és Salix- (Fűz) fajokon élő faj. Lh.: 2 (1 db.)
Archarius pyrrhoceras (Marsham, 1802) – Európában és Észak-Afrikában honos. Tápnövényei: Ulmus- (Szil), Quercus- (Tölgy), Salix- (Fűz) fajok. Lh.: 3 (4 db.)
Acalyptus carpini (Fabricius, 1792) – Holarktikus elterjedésű, fűz-, gyertyán-, nyárfa fajokon élő faj. Lh.: 1 (1 db.)
Anthonomus (Anthonomus) pedicularius (Linné, 1758) – Palearktikus faj. Tápnövényei: Ulmus- (Szil) fajok. Lh.: 1 (11 db.), 2 (6 db.), 4 (4 db.)
Anthonomus (Anthonomus) ulmi (DeGeer, 1775) – Közép-Európában honos, a Kárpát-medencében elterjedt. Tápnövényei: Ulmus campestris, Crataegus oxycantha. Lh.: 5 (1 db.)
Anthonomus rufus Gyllenhal, 1836 – Európai elterjedésű faj. Tápnövényei a Prunus- (Kökény és Szilva) fajok. Lh.: 1 (1 db.)

www.szmi.ro/www.simec.ro

Dorytomus (Olamus) melanophthalmus (Paykull, 1792) – Hazája Európa és Észak-Afrika. A Kárpát-medencében elég gyakori. Tápnövényei a Salix-fajok. Lh.: 5 (2 db.)

Dorytomus taeniatus (Fabricius, 1781) – Euroszibériai faj. Tápnövényei: Populus- (Nyár) fajok. Lh.: 4 (1 db.)

Ellescus infirmus (Herbst, 1795) – Euroszibériai faj. Tápnövényei: Salix- (Fűz) fajok. Ritka faj. Lh.: 1 (1 db.)

Gymnetron (Gymnetron) melanarium (Germar, 1821) – Közép- és Kelet-Európa lakója. Tápnövénye a Veronica teucrium (Veronika). Lh.: 2 (2 db.)

Mecinus janthinus Germar, 1821 –- Európai elterjedésű faj. Tápnövényei: Linaria vulgaris, Reseda-fajok. Lh.: 5 (2 db.)

Isochnus populicola (Silfverberg, 1977) – Euroszibériai faj, a Kárpát-medencében közönséges. Tápnövényei a Populus- és Salix-fajok. Lh.: 5 (3 db.)

Orchestes fagi (Linné, 1758) – Európai elterjedésű faj. Tápnövényei: Fagus silvatica (Bükk), Carpinus betulus (Gyertyán), Salix caprea (Kecskefűz). Lh.: 4 (1 db.)

Rhynchaenus alni (Linné, 1758) – Közép- és Dél-Európa lakója. Tápnövényei: Alnus glutinosa (Mézgás éger), Ulmus- (Szil) fajok. Lh.: 1 (1 db.)

Rhinusa netum (Germar, 1821) – Európai faj, de Észak-Afrikában is előfordul. Tápnövényei: Linaria vulgaris, Antirrhinum majus. Lh.: 5 (1 db.)

Smicronyx (Smicronyx) coecus (Reich, 1797) – Európai elterjedésű faj. Tápnövényei a Cuscuta- (Aranka) fajok. Lh.: 2 (2 db.)

Sibinia pellucens (Scopoli, 1772) – Európai faj, de előfordul Észak-Afrikában is. Tápnövényei: Lychnis flos-cuculi (Kakuk szúnyogvirág), Melandrium album (Fehér mécsvirág), Silene nutans (Habszegfű), Isatis tinctoria (Festő csülleng). Lh.: 3 (3 db.)

Sibinia primita (Herbst, 1795) – Euroszibériai faj. Tápnövényei: Lotus corniculatus (Szarvaskerep), Spergularia rubra, Helichrysum sp. (Szalmavirág). Lh.: 1 (2 db.)

Sibinia vittata Germar, 1824 – Közép-Európa lakója. Nagyon ritka. Tápnövényeit nem ismerjük. Lh.: 3 (2 db.)

Tachyerges salicis (Linné, 1758) – Holarktikus elterjedésű, Salix- (Fűz) fajokon élő faj. Lh.: 1 (1 db.)

Tychius cuprifer (Panzer, 1799) – Közép- és Dél-Európában, valamint Észak-Afrikában él. Tápnövényei a Plantago- és Trifolium-fajok. Lh.: 5 (2 db.)

Tychius junceus (Reich, 1797) – Európán kívül Észak-Afrikában és Kisázsiában is elterjedt. Tápnövényei: Melilotus officinalis (Orvosi somkóró), Medicago sativa (Lucerna), Lotus corniculatus (Szarvaskerep), Trifolium sp. (Here). Lh.: 3 (1 db.)

Tychius medicaginis Ch. Brisout de Barneville, 1862 – Közép- és Dél-Európa lakója. Tápnövényei a lucernafélék. Lh.: 3 (1 db.)

Tychius picirostris (Fabricius, 1787) – Európában és Észak-Amerikában él. Tápnövényei: Trifolium sp. (Here), Genista sp. (Rekettye), Plantago sp. (Útifű). Lh.: 1 (1 db.), 2 (1 db.), *PA, KI*

Tychius quinquepunctatus (Linné, 1758) – Euroszibériai elterjedésű, veteményborsón, mogyorós ledneken és bükkönyön élő faj. Lh. 3 (2 db.)

Tychius squamulatus Gyllenhal, 1836 – Dél-európai faj. Tápnövényei: Lotus corniculatus (Szarvaskerep) és Melilotus-fajok (Somkóró). Lh.: 4 (1 db.)

Tychius stephensi Schönherr, 1836 – Kelet- és Dél-Európa lakója. Tápnövényei: Trifolium- (Here) és Melilotus-fajok (Somkóró). *PA, KI*

CEUTORHYNCHINAE alcsalád

Amalus scortillum (Herbst, 1795) – Közép- és Dél-Európában él. Tápnövénye a Polygonum aviculare (Iszalag). Lh.: 2 (2 db.)

Calosirus terminatus (Herbst, 1795) – Észak- és közép-európai faj. Tápnövénye a Petroselium hortense (Petrezselyem). Lh.: 4 (1 db.)

Ceutorhynchus erysimi (Fabricius, 1787) – Euroszibériai elterjedésű faj. Tápnövényei az Alliaria- és Lepidium-fajok. Lh.: 5 (5 db.)

Ceutorhynchus floralis (Paykull, 1792) – Euroszibériai faj. Tápnövényei a Crucifera-fajok (Keresztesvirágúak). Lh.: 1 (1 db.), 4 (1 db.). *PA, KI*

Ceutorhynchus pulvinatus (Gyllenhal, 1837) – Európai faj. Tápnövényei a Sisymbrium-, Isatis-, Cirsium-fajok. Lh.: 5 (3 db.)

Ceutorhynchus sophiae Gyllenhal, 1837 – Közép-európai faj. Tápnövényeit nem ismerjük. *PA, KI*

Coeliastes lamii (Fabricius, 1792) – Mediterrán faj. Lh.: 2 (1 db.)

Coeliodinus erythroleucos (Gmelin, 1790) – Európai elterjedésű, Quercus- (Tölgy) fajokon élő faj. Lh.: 1 (1 db.), 2 (3 db.)

Glocianus distinctus (Ch. Brisout de Barneville, 1870) – Európai elterjedésű faj. Tápnövényei a Hypochaeris maculata (Kóros pelyvahordó) és a Taraxacum officinale (Pitypang). Lh.: 2 (1 db.)

Glocianus moelleri (Thomson, 1868) – Közép-európai faj. Nagyon ritka. Tápnövénye a Taraxacum officinale (Pitypang). Lh.: 2 (1 db.)

Glocianus inhumeralis (Schultze, 1897) – Mediterrán faj. Tápnövényeit nem ismerjük. Lh.: 2 (1 db.)

Microplontus triangulum (Boheman, 1845) – Euroszibériai faj. Tápnövénye valószínűleg egy Anthemis- (Pipitér) vagy Chrysanthemum- (Fészkes) faj. Lh.: 3 (1 db.)

Mogulones abbreviatulus (Fabricius, 1792) – Közép- és dél-európai faj. Tápnövényei a Symphytum officinale (Fekete nadálytő), Lamium album (Fehér árva-

www.szim.ro/www.simec.ro

csalán) és L. purpureum (Piros árvacsalán). Lh.: 3 (2 db.)

Mogulones asperifoliarum (Gyllenhal, 1813) – Európai elterjedésű faj. Tápnövényei az Anchusa- (Atracél), Echium- (Kígyószisz), Pulmonaria- (Tüdőfű) fajok. Lh.: 2 (1 db.)

Mogulones austriacus (Ch. Brisout de Barneville, 1869) – Közép- és kelet-európai faj. Tápnövénye a Nonea pulla (Gyászos apácavirág) . Lh.: 2 (3 db.)

Mogulones raphani (Fabricius, 1792) – Majdnem egész Európa területén honos, tápnövénye a Symphytum officinale (Fekete nadálytő). Lh.: 3 (2 db.)

Nedyus quadrimaculatus (Linné, 1758) – Euroszibériai elterjedésű, csalánon élő faj. Lh.: 2 (9 db.), 3 (12 db.), 4 (5 db.). *PA, KI*

Thamiocolus viduatus (Gyllenhal, 1837) – Európai elterjedésű, Stachys- (Tisztesfű) fajokon élő faj. Lh.: 2 (1 db.)

Thamiocolus pubicollis (Gyllenhal, 1837) – Közép- és dél-európai elterjedésű, Stachys- (Tisztesfű) fajokon élő faj. Lh.: 1 (6 db.), 2 (3 db.), 3 (1 db.)

Thamiocolus signatus (Gyllenhal, 1837) – Közép- és dél-európai elterjedésű, Stachys- (Tisztesfű) fajokon élő faj. Lh.: 2 (1 db.)

Trichosirocalus troglodytes (Fabricius,1787) – Paleark-tikus elterjedésű faj. Tápnövénye a Plantago lanceolata (Útifű). Lh.: 4 (1 db.)

Zacladus (Zacladus) geranii (Paykull, 1800) – Európai elterjedésű, Geranium- (Gólyaorr) fajokon élő faj. Lh.: 3 (2 db.), 4 (3 db.)

Neophytobius granatus (Gyllenhal, 1836) – Majdnem egész Európában megtalálható. Tápnövényeit nem ismerjük. Lh.: 4 (1 db.)

CONODERINAE alcsalád

Coryssomerus capucinus (Beck, 1817) – Euroszibériai faj. Tápnövényei az Achillea-, Leucanthemum-, Matricaria-fajok. Lh.: 5 (1 db.)

ENTIMINAE alcsalád

Graptus triguttatus (Fabricius, 1775) – Közép-európai faj. Tápnövénye a Symphytum officinale (Fekete nadálytő), Lh.: 3 (1 db.)

Omias seminulum (Fabricius, 1792) – Közép-európai faj. Tápnövényei valószínűleg fűfélék. Lh.: 2 (3 db.). *PA, KI*

Otiorhynchus (Choilisanus) raucus (Fabricius, 1776) – Észak- és közép-európai faj. Hegyes és dombos vidékek lakója. Tápnövényei a répa, szőlő és különböző gyümölcsfák. Lh.: 5 (16 db.)

Otiorhynchus (Podoropelmus) fullo (Schrank, 1781) – Európai faj. Tápnövénye a szőlő, de tölgyön is megfigyelték már. Lh.: 2 (1 db.), 4 (1 db.)

Otiorhynchus (Cryphiphorus) ligustici (Linné, 1758) – Európai faj. A lucernán és a szőlőn kívül még igen sok tápnövénye ismeretes. Lh.: 4 (1 db.). *PA, KI*

Otiorhynchus tristis (Scopoli, 1763) – Euroszibériai faj. Tápnövényei a szőlő és az egres. *PA, KI*

Phyllobius (Phyllobius) pyri (Linné, 1758) – Európai elterjedésű faj. Tápnövényei: számos lombosfa, különösen gyümölcsfák, nyír, bükk és a csalán. Lh.: 1 (5 db.), 2 (13 db.). *PA, KI*

Phyllobius (Phyllobius) incanus Gyllenhal, 1834 – Délkelet-európai faj. Tápnövénye a tölgy. *PA, KI*

Phyllobius (Alsus) brevis Gyllenhal, 1834 – Kelet-mediterrán elterjedésű ritka faj. Tápnövényei ismeretlenek. Lh.: 3 (1 db.), 4 (3 db.), 5 (2 db.)

Phyllobius (Metaphyllobius) pomaceus Gyllenhal, 1834 – Euroszibériai faj. Tápnövényei: éger, bükk, gyümölcsfák, csalán. Lh.: 3 (2 db.), 4 (1 db.). *PA, KI*

Phyllobius (Nemoicus) oblongus (Linné, 1758) – Euroszibériai faj. Tápnövényei a legkülönbözőbb lombosfák. Lh.: 2 (4 db.)

Phyllobius (Subphyllobius) virideaeris (Laicharting, 1781) – Euroszibériai faj. Tápnövényei a különböző lombosfák. Lh.: 2 (11 db.)

Polydrusus (Polydrusus) picus (Fabricius, 1792) – Európai faj. Tápnövényei nyárfélék és a bükk. Lh.: 3 (2 db.)

Polydrusus (Chrysoyphis) thalassinus (Gyllenhal, 1834) – Balkáni elterjedésű faj a Kárpát-medence déli területein, különösen Horvátországban és Erdélyben elég gyakori. Lh.: 3 (2 db.), 4 (1 db.)

Polydrusus (Eudipnus) mollis Strom, 1768 – Euroszibériai elterjedésű. Tápnövényei különféle lombfák és cserjék. Lh.: 2 (1 db.), PA,KI

Polydrusus (Eustolus) corruscus Germar, 1824 – Európai elterjedésű faj. Tápnövényei főleg fűz- és nyárfélék. Lh.: 4 (1 db.)

Eusomus ovulum Germar, 1824 – Európai elterjedésű faj. Tápnövénye az Achillea millefolium (Közönséges cickafark). Lh.: 3 (13 db.), 4 (2 db.). *PA, KI*

Sitona (Sitona) callosus Gyllenhal, 1834 – Közép-európai faj. Nálunk ritka. Tápnövénye a lucerna. Lh.: 5 (1 db.)

Sitona (Sitona) cylindricollis (Fahraeus, 1840) – Közép- és Kelet-Európában, valamint a Balkán-félszigeten fordul elő. Tápnövénye a lucerna és herefélék. Lh.: 2 (4 db.), 3 (1 db.), 4 (1 db.)

Sitona (Sitona) hispidulus (Fabricius, 1776) – Európában a Kaukázusig, valamint Szíriában elterjedt faj. Tápnövényei a herefélék, de a lucernán is elég gyakori. Lh.: 2 (3 db.)

Sitona (Sitona) humeralis Stephens, 1831 – Euroszibériai elterjedésű faj. Tápnövénye a lucerna és más pillangós növények. *PA, KI*

www.szmi.ro/www.simec.ro

Sitona (Sitona) inops Gyllenhal, 1832 – Euroszibériai faj. Tápnövényeit nem ismerjük biztosan; megfigyelések szerint a lucernán is él. Lh.: 2 (1 db.), 3 (4 db.), 4 (2 db.)
Sitona (Sitona) languidus Gyllenhal, 1834 – Kelet-európai elterjedésű faj. Tápnövényeit és fejlődésmenetét nem ismerjük. Lh.: 3 (1 db.), 4 (1 db.)
Sitona (Sitona) lineatus (Linné, 1758) – Palearktikus elterjedésű faj. Tápnövényei a here, lucerna, bükköny, borsó és a bab. Lh.: 2 (1 db.)
Sitona (Sitona) macularius (Marsham, 1802) – Európai és mediterrán elterjedésű faj. Tápnövénye a borsó és sok más pillangós növény. Lh.: 3 (4 db.)
Sitona (Sitona) sulcifrons (Thunberg, 1798) – Európai elterjedésű faj. Közönséges, föleg vörösherén, lucernán él, ahol érezhető kárt is okozhat. Lh.: 2 (2 db.), 3 (2 db.)
Chlorophanus graminicola Schönherr, 1832 – Közép-Európában honos faj. Lh.: 4 (2 db.)
Tanymecus (Tanymecus) palliatus (Fabricius, 1787) – Euroszibériai faj. Tápnövényei az Arctium lappa (Közönséges bojtorján) és a csalánfélék. *PA, KI.*

HYPERINAE alcsalád
Hypera (Dapalinus) meles (Fabricius, 1792) – Európában és Észak-Amerikában egyaránt honos. A hereféléken él, szórványosan kárt is okozhat. Lh.: 5 (1 db.)
Hypera (Hypera) postica (Gyllenhal, 1813) – Európában, Észak-Amerikában és Észak-Afrikában honos, lucernán és hereféléken élő közönséges faj. Lh.: 3 (3 db.), 4 (1 db.)
Limobius borealis (Paykull, 1792) – Európában és Észak- Afrikában él. A Kárpát-medencében ritka. Tápnövényei a Trifolium- (Here) és Humulus-fajok. Lh.: 4 (1 db.)

LIXINAE alcsalád
Larinus (Phyllonomeus) jaceae (Fabricius, 1775) – Közép- és Dél-Európa, valamint Nyugat-Ázsia lakója. Tápnövényei a Carlina acaulis (Szártalan bábakalács), Centaurea scabiosa (Búzavirág) és Cirsium (Aszat). *PA, KI*
Larinus (Phyllonomeus) planus (Fabricius, 1792) – Európai faj. Tápnövényei a Cirsium- (Aszat) fajok. Lh.: 2 (1 db.)
Larinus (Phyllonomeus) sturnus (Schaller, 1783) – Közép- és Dél-Európa, valamint Nyugat-Ázsia lakója. Tápnövényei a Carlina acaulis (Szártalan bábakalács), Centaurea scabiosa (Búzavirág) és Cirsium (Aszat). *PA, KI*
Lixus (Compsolixus) albomarginatus Boheman, 1843 – Európa déli felében egész a Kaukázusig elterjedt. Tápnövényei a Beta vulgaris, Sisymbrium sophia (Zsombor) és az Atriplex patula. Lh.: 4 (2 db.)
Lixus (Epimeces) filiformis (Fabricius, 1781) – Közép- és dél-európai faj. Tápnövénye az Onopordum acanthium (Szamárbogáncs). *PA, KI*
Lixus (Epimeces) cardui Olivier, 1808 – Közép-Európától Iránig fordul elő. Tápnövénye az Onopordum acanthium (Szamárbogáncs). *PA, KI*

MESOPTILIINAE alcsalád
Magdalis (Edo) ruficornis (Linné, 1758) – Euroszibériai faj. Gyümölcsfákon figyelték meg. Lh. 5 (1 db.)
Magdalis (Odontomagdalis) armigera (Fourcroy, 1785) – Euroszibériai faj. Tápnövénye az Ulmus- (Szil) fajok. Lh.: 3 (8 db.), 4 (2 db.)

Irodalom

1. ENDRŐDI S. (1958): **Eszelények-Attelabidae** – *Magyarország Állatvilága (Fauna Hungariae)*, X, 2. Akad. K., Bp.

2. ENDRŐDI S. (1960): **Ormányosbogarak-Curculionidae** II. – *Magyarország Állatvilága (Fauna Hungariae)*, X, 5. Akadémiai Kiadó, Budapest

3. ENDRŐDI S. (1961): **Ormányosbogarak-Curculionidae** I. – *Magyarország Állatvilága (Fauna Hungariae)*, X, 4. Akadémiai Kiadó, Budapest

4. ENDRŐDI S. (1963): **Ormányosbogarak-Curculionidae** III. – *Magyarország Állatvilága (Fauna Hungariae)*, X, 6. Akadémiai Kiadó, Budapest

5. ENDRŐDI S. (1968): **Ormányosbogarak-Curculionidae** IV. – *Magyarország Állatvilága (Fauna Hungariae)*, X, 7. Akadémiai Kiadó, Budapest

6. ENDRŐDI S. (1960): **Ormányosbogarak-Curculionidae** V. – *Magyarország Állatvilága (Fauna Hungariae)*, X, 8. Akadémiai Kiadó, Budapest

7. ENDRŐDI, S. (1961): **Bestimmungstabelle der Otiorrhynchus-Arten des Karpaten-beckens – (Coleoptera-Curculionidae)** – Krajské Nacladatelství v Ostrave

8. GYÖRFFY J. (1956): **Cickányormányosok-Apionidae** – *Magyarország Állatvilága (Fauna Hungariae)*, X, 3. Akadémiai Kiadó, Budapest

9. PETRI, K. (1912): **Siebenbürgens Käferfauna**. Hermannstadt

10. PODLUSSÁNY A. (1996): **Magyarország ormányosalkatú bogarainak fajlistája (Coleoptera: Curculionoidea)** – *Folia Entomologica Hungarica*, LVII, Edidit Museum Historico-naturale Hungaricum, Budapest

11. PODLUSSÁNY A., KOCS I. (1996): **Kovászna megye Curculionoidea faunájának alapvetése** – *Acta (Siculica)* 1995, T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy

(A családnevek majuszkulás kiemelését, leszámítva a fajleírókét, kötetszerkesztési szempontok indokolták. **Szerk. megj.**)

www.szmi.ro / www.simec.ro

Date privind fauna de gărgăriţe a Rezervaţiei Naturale Csókás–Veczer (Ariuşd, j. Covasna)

(Rezumat)

Lucrarea prezintă rezultatele cercetărilor entomologice efectuate în primăvara şi vara anului 2001 în Rezervaţia Naturală Csókás–Veczer. Am identificat 117 specii aparţinând la 58 genuri, 10 subfamilii şi 4 familii. Dintre speciile identificate merită atenţie *Squamapion samarense* Faust, care în Bazinul Carpatic este cunoscut doar din Transilvania. Rezultatele sunt modeste, pentru cunoaşterea întregii faune fiind necesare cercetări mai profunde, cel puţin câte o zi din două în două săptămâni, de la începutul primăverii până în toamna târzie.

Data Concerning the Curculionoid Fauna of the Csókás–Veczer Natural Reservation (Covasna County, Romania)

(Abstract)

During the spring and summer of 2001, I made one day entomological researches in Csókás–Veczer Natural Reservation from Covasna County. The list above contains the result of this collection: 117 species, belonging to 58 genera and 4 families. The *Squamapion samarense* Faust is worth to be mentioned, which from the Carpathian Basin is known only in Transylvania. The results are modest, for a better knowledge of the whole fauna more collections are needed, at least one day every two weeks, started from early spring to late autumn.

www.szrm.ro / www.cimec.ro

VIZAUER Tibor-Csaba

Adatok a Székelyföld nappalilepke-faunájának ismeretéhez

(Kivonat)
Jelen dolgozat Székelyföld több pontján, 1994–2002 között, többnyire nyár közepén–végén végzett nappali lepkegyűjtések eredményeit foglalja össze. Összesen 82 nappalilepke-faj előfordulási adatait közöljük, kiemelve és röviden jellemezve a faunisztikailag érdekes vagy ritka fajokat: *Pyrgus sidae* ESP., *Heteropterus morpheus* PALL., *Philotes bavius hungaricus* DIÓSZEGHY, *Maculinea alcon (tolistus)* DEN. & SCHIFF., *Polyommatus dorylas* DEN. & SCHIFF., *Colias myrmidone* ESP., *Mellicta britomartis* ASSMAN. A bevezetőben vázlatosan összefoglaltuk a történelmi Székelyföld nappalilepke-faunisztikai kutatásainak történetét.

Bevezetés

A Székelyföld lepkefaunisztikai szempontból Románia egyik legkutatottabb vidéke. A Keleti-Kárpátokban számos klasszikusnak számító gyűjtőhelyen – elsősorban üdülőtelepek szomszédságában – évtizedeken keresztül számos lepkész megfordult.

Már a 19–20. század fordulóján számos dolgozat jelent meg nappalilepke-faunisztikai témával. A gyergyószentmiklósi születésű TILTSCHER Pál (1891–1917) már gimnazista korában lepkészett szülővárosa környékén (CSÍKI, 1917). Az általa gyűjtött példányok alapján írta le SCHWEITZER a *Parnassius apollo transsylvanicus* taxont, melyet jelenleg a Keleti-Kárpátok endemizmusának tekintenek (RÁKOSY, 1997). Utólag KERTÉSZ (1922) is említést tesz gyergyószentmiklósi nagy-apollóról, amelyet valószínűleg ugyancsak TILTSCHER P. gyűjtött. KLEMENT Róbert előpataki fényképész gyűjtései hozzájárultak CZEKELIUS Dániel nagyszebeni lepkész Erdély lepke-faunája című könyvének megírásához (ABAFI-AIGNER, 1898). Valószínűleg ugyancsak KLEMENT R. jelezte Előpatakról a HORMUZAKI (1903) által említett *Erebia euryale* ESP. taxont is. WEISSMANTEL Vilmos vasútépítő mérnökként került a Székelyföldre, 1895–1897 környékén. Gyászjelentésében ABAFI-AIGNER (1902) megemlíti, hogy Tusnádon, Csíkszépvízen, Székelyudvarhelyen, Szászrégenben is lepkészett.

ABAFI-AIGNER (1899) korabeli átfogóbb faunisztikai dolgozatában elvétve székelyföldi nappalilepke-adatokat is találunk. Diákok által gyűjtött nappali lepkék adatait VÁNGEL (1905a,b) tette közzé, a következő gyűjtési helyekkel: Bálványosfürdő, Szováta, Szent Anna-tó, Kovászna, Predeal. ABAFI-AIGNER Lajos 1902-ben négy hetet töltött a Székelyföldön, ahol lepkéket is gyűjtött. A Kommandó–Gyulafalva–Kovászna környékén gyűjtött lepkékről személyesen számol be (ABAFI-AIGNER, 1903a,b).

A sepsiszentgyörgyi születésű DIÓSZEGHY László 1915–1941 között összeállított, kb. 23 500 példányból álló lepkegyűjteménye a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumban található. DIÓSZEGHY már a század elején is gyűjtött, de ezek a példányok a budapesti Természettudományi Múzeum Állattárába kerültek (kb. 5000 példány). A DIÓSZEGHY-gyűjteményben Székelyföldön és szomszédos területeken gyűjtött nappalilepke-példányok a következő helyekről származnak: Hargita-hegység, Szent Anna-tó, Tusnád, Bükszád, Rétyi Nyír, Kommandó, Sepsiszentgyörgy, Szováta, Bucsecs, Csomád, Gór-havas, Sugásfürdő, Borszék, Palotailva, Kolibica, Kovászna (CĂPUŞE és KOVÁCS, 1987).

A 40-es években LENGYEL Gy. gyűjtött itt, adatait BÁLINT (1980, 1981, 1983) közölte. Az 50-es években A. ALEXINSCHI (NEMEŞ és mts., 1970–1973.) és A. POPESCU-GORJ (1970) gyűjtöttek több alkalommal a Székely-

* *Acta (Siculica)* 2006/1, T3, Sf. Gheorghe, Sporturilor 8A, RO-520085
** Cluj-Napoca, Gorunului 6/18, RO-400187, vizauertcs@yahoo.co.uk

www.szr.ro/biblioteca-digitala
www.cimec.ro

földön. 1971-ben Fr. KÖNIG a Nemere-hegységben és a Békási-szorosban is lepkészett (KÖNIG, 1975). Körülbelül ugyanabban az időszakban végzett székelyföldi lepkefaunisztikai kutatásokat N. DELVIG is (CIOCHIA és BARBU, 1980).

Az utóbbi három évtizedben fellendültek Székelyföld lepidopterológiai kutatásai, elsősorban helyi kutatók, de magyarországi lepkészek által is. A Maros felső folyásának szakaszán MOLDOVEANU M., HALTRICH A. és DELY V. (MOLDOVEANU és mts., 1979–1980), a Görgényi-havasokban, a Szalárd-patak mentén HALTRICH Attila végzett nappalilepkefauna-kutatást (HALTRICH, 1982). IZSÁK Zoltán Gyergyószentmiklós és a Gyilkos-tó környékén kutatott (IZSÁK, 1980a,b). Sepsiszékről nappalilepke-fauniszikai adatokat a KOVÁCS fivérek közöltek (KOVÁCS és KOVÁCS, 1982). Utóbbiak kiemelkedő jelentőségű vizsgálatokat végeztek a Keleti-Kárpátok fontosabb medencéiben az Olt és Maros felső folyása mentén található eutróf, illetve a környező hegyvidékek oligotróf lápjainak lepkefaunáján (KOVÁCS és KOVÁCS, 1986, 1988). A Barcaságban, Hétfalu vidékén SZÉKELY Levente szecselei lepkész végzett többéves faunisztikai felmérést (SZÉKELY, 1985). Húsz évig folytatott kutatásai során Délkelet-Erdélyből 129 nappalilepke-fajt jelez, ami a hazai fauna 63%-át teszi ki (SZÉKELY, 1996). Magyarországi lepkészek (BÁLINT Zs., PEREGOVITS L., RONKAY L., RONKAY G., SZABÓKY Cs., SIMONYI S., SZÉCSÉNYI L. és még sokan mások) főleg a 70-es évektől kezdődően látogatták rendszeresen a Székelyföldet, gazdag gyűjtéseikből BÁLINT (1980, 1981, 1983, 1992), BÁLINT és JANÁKY (1988), PEREGOVITS (1995) illetve SIMONYI és SZÉCSÉNYI (1992) közölt nappalilepke-adatokat.

Aranyosszék vidékének gazdag és jellegzetes elemekben bővelkedő lepkefaunáját az utóbbi évtizedekben hazai és magyarországi rovarászok kutatták. Torockószentgyörgyön és Torockógyertyánoson végzett gyűjtések eredményeit BÁLINT (1980, 1981, 1983) közölte le. Az Erdélyi-érchegység lepkefaunájának gazdagsága abból is kitűnik, hogy viszonylag rövid idő alatt – két napig tartó gyűjtés során (1998.07.19–20.) – összesen 343 lepkefajt jegyeztek fel innen (RÁKOSY és mts., 1997). Ugyancsak gazdag lepkefaunájával tűnik ki a Tordai-hasadék Természetvédelmi Rezervátum is, amely az eddig ismert 1334 lepkefajával Közép-Kelet-Európa egyik kiemelkedő lepkefaunájú területe (RÁKOSY, 2001). MIHUȚ Sergiu 1990-től megkezdett gyűjtőmunkája Bágyon, Csegez, Tordai-hasadék, Tordatúri-hasadék, Mikes és Aranyosgyéres települések környékére szorítkozott (MIHUȚ, 1995). Bágyon környékéről 430 lepkefajt jelzett, amiből 72 nappali lepke (MIHUȚ, 1997). KOVÁCS SÁNDOR és KOVÁCS ZOLTÁN Aranyosegerbegyen 1993 óta folytat igen eredményes gyűjtéseket. Az itt végzett kutatásokba 2000-től mások is bekapcsolódtak. Munkájuk nyomán 794 lepkefaj vált innen ismertté (KOVÁCS és mts., 2001b).

A Székelyföld változatos lepkefaunáját néhány endemikus nappalilepke-alfaj is gazdagítja (megemlítjük a taxon leíróját, a leírás évét, illetve a típuslelőhelyet is): *Parnassius apollo transsylvanicus* SCHWEITZER, 1912 – Gyergyótölgyes, *Lycaena tityrus argentifex* BÁLINT, 1990 – Békási-szoros, *Plebicula dorylas magna* BÁLINT, 1985 – Gyergyószentmiklós, *Maculinea alcon limitanea* BÁLINT, 1985 [1]– Vargyasi-szoros, *Clossiana titania transsylvanica* TILTSCHER, 1913 – Keleti-Kárpátok *Erebia melas carpathicola* POPESCU-GORJ & ALEXINSCHI, 1959 – Nagy-Hagymás.

Kutatásaink

Különböző rendezvényeken, diáktáborokban való részvételem, illetve látogatások alkalmával 1994–2002 között Székelyföld néhány pontján nappalilepke-gyűjtéseket is végeztünk. A gyűjtések legnagyobbrészt csak június–augusztus időszakában folytak, ezért a nappalilepke-fauna csak egy szeletét mérhettük fel. Aranyosszék környékén tavaszi (Aranyosegerbegy), illetve kora nyári (Aranyosegerbegy, Torockó, Tordai-hasadék) gyűjtéseket is folytattunk. Ezért a mellékelt faunajegyzékből hiányoznak a valószínűleg gyakori, de más aspek-

www.szrm.ro / www.cimec.ro

tusokra jellemző fajok.

A gyűjtések során néhány faunisztikai érdekességet is sikerült jeleznünk, amelyeket a következőkben jellemzünk.

Pyrgus sidae (Tordai-hasadék, 2000.07.1., 1d). Pontomediterrán faunaelem, amely a Balkánon és Kis-Ázsián keresztül egészen Iránig terjed. A Kárpát-medencében éri el elterjedésének nyugati határát, viszont itt már szigetszerűen fordul elő. Magyarországon már nem tenyészik, az ottani honossága egy valószínűleg tévesen cédulázott egyetlen példány alapján volt ismert. Az újabb kutatások alapján azonban már kizárják Magyarország faunájából (GOZMÁNY, 1968).

A budapesti Természettudományi Múzeum Állattárában a múlt század elején Temesvár, Mehádia és Algyógy környékén gyűjtött néhány példány található. Herkulesfürdő környékéről REBEL jelzi a fajt ugyancsak a múlt század első évtizedeiből (RÁKOSY és NEUMANN, 1996); a korabeli szakirodalom még Cséhtelekről is említi a *sidae*-t (ROTHSCHILD, 1908). Újabb erdélyi jelzései 1985-ből Mezőszabadról (SZÉKELY, 1989) illetve 1997-ből Magyarszovátról (RÁKOSY, 1999) ismeretesek.

A Tordai-hasadékban gyűjtöttünk egy hím példányt 2000-ben. RÁKOSY (2001) is említi innen a fajt, de nem jelöli meg a jelzés(ek) időpontját. A faj legészakibb romániai (és talán európai) jelzése az általam ismert legfrissebb adat: 1d, Désakna, 2003.06.7., 330 m tszfm., leg. VIZAUER T. Cs. Dobrudzsában több helyen is gyűjtötték az utóbbi évtizedben: déli részén Canaraua Fetii-n és a Hagieni-erdőben (RÁKOSY és SZÉKELY, 1996; SKOLKA, 1995), a Măcin-hegység körül Greci, Horia és Celic határában (RÁKOSY és WIESER, 2000). Akárcsak Erdélyben, a *P. sidae*-t az elmúlt másfél század alatt Dobrudzsából is jelezték a következő gyűjtőhelyeken: Mangalia, Hagieni-erdő és Észak-Dodrudzsa (FLECK, 1900; MANN, 1866; POPESCU-GORJ és DRĂGHIA, 1967, 1968).

Az erdélyi *P. sidae* lelőhelyeken keresztül akár valós balkáni kapcsolat is végigkövethető. Feltételezzük, hogy a *P. sidae* – több más kontinentális elemmel együtt – délkeleti irányból, a Vaskapun keresztül nyomult be az Erdélyi (Kárpát)-medencébe.

Heteropterus morpheus (Aranyosegerbegy, 2002.06.27., 1d). Erdélyben ritkán és kevés példányszámban jelzett faj. A DIÓSZEGHY-gyűjteményben található példányokat 1922-ben gyűjtötték, a Dicsőszentmárton melletti Bábahalmáról (CĂPUŞE és KOVÁCS, 1987). Újabban Balázsfalva környékéről SKOLKA (1993), illetve a Zsil mentén (Krivádiai-szoros) és a Ruszka-havasokból (Govasdia, Vajdahu-nyad) BURNAZ (1995, 2000) jelezte. Az elmúlt 50 évben Dobrudzsából a Leteai-erdőben (POPESCU-GORJ és DRĂGHIA, 1968), a Babadagi-erdőben (SKOLKA, 1995) és Greci mellett (RÁKOSY és WIESER, 2000) gyűjtötték.

A taxon nem szerepel a KOVÁCS és mts. (2001a,b) által összeállított Aranyosegerbegyi Lepkebérc Természetvédelmi Terület fajjegyzékében.

Philotes bavius hungaricus (Aranyosegerbegy, 2001.04.28., 2dd). Az Erdélyi Mezőség endemikus alfaja, a taxont DIÓSZEGHY (1913) írta le Vicében (Mezőség) gyűjtött példányok alapján. A *P. bavius bavius* az ukrán és az orosz sztyeppvidéken és a Kaukázusban fordul elő, a Balkán-félszigeten a *P. bavius egea* honos (BÁLINT, 1996). 1994-ig a *P. b. egea* csak Törökország ázsiai részéről volt ismert. SZÉKELY (1994) 1988-ban gyűjti először Dobrudzsa déli részén (Canaraua Fetii), leközölt adatával úgy Romániának, mint Európának új taxont jelezve. BÁLINT (1996) szerint a *hungaricus* alfaj már izolálódott „törpefajként" is értelmezhető. A genusban számos más „törpefaj" is ismert (*P. fatma* – Északnyugat-Afrika hegyvidéke, *P. panoptes* és *P. abencerragus* – Ibériai-félsziget, *P. barbagiae* – Szardínia).

A Mezőség sztyepplejtőin több helyen is kimutatták honosságát (SZABÓ, 1982), legismertebb populációi a Kolozsvári Szénafüvek Botanikai Rezervátumban (RÁKOSY és LÁSZLÓFFY, 1997) és a Magyarszováti Botanikai Rezervátumban (RÁKOSY, 1999) találhatók. A faj életmódját alaposabban KÖNIG (1986) kutatta, s ugyanő tesz említést először a Torda–Aranyosgyéres–Tövis környéki populációkról is. Aranyosegerbegyen egy új populáció vált ismertté 2001-ben (KOVÁCS és mts. 2001a,b), az április

www.szr.mi.ro / www.cimec.ro

28-án végzett gyűjtések alapján.

Maculinea alcon (tolistus) (Torockó, 2000.06.30., 1d – det. BÁLINT Zs.). Az *alcon* fajcsoportot BÁLINT (1996) három taxonra bontja: a nedves területeken tenyészik a *M. alcon*, szárazréti gyepeken a *M. xerophila*, illetve sziklagyepeken, elsősorban mészkövön fordul elő a *M. tolistus*. Ez utóbbi klasszikus gyűjtőhelye Torockó, ahol mi is gyűjtöttük; a példányt dr. BÁLINT Zsolt határozta meg. A *Maculinea* genus taxonjainak taxonómiai helyzete a mai napig sem tisztázott, főleg a közép-kelet-európai populációk ismeretlenek ilyen szempontból.

Polyommatus dorylas (Tordai-hasadék, 1998.08.27., 2dd; Kirulyfürdő, 2001.08.19., 1g, Tordai-hasadék, 2002.06.9., 3gg). Keleti-kárpáti endemikus alfaja is ismert ennek a taxonnak: *Polyommatus dorylas magnus* CZEKELIUS, 1917. A *P. d. magnus* a Keleti-Kárpátokban tenyészik, míg a típusalfaj a Kárpát-medencében már ettől nyugatabbra fordul elő. BÁLINT (1996) megemlíti, hogy a típusalfaj behatol a Keleti-Kárpátok nyugati régióiba (pl. a Vargyas-szorosba is), ahol az endemikus alfajjal hibridizálódik. Mi a típusalfaj első nemzedékéből csak nőstény példányokat találtunk a Tordai-hasadékban, második nemzedékének példányait mindkét helyen gyűjtöttük. Aranyosszék környékéről MIHUŢ (1997) Bágyonból, illetve RÁKOSY (2001) a Tordai-hasadékból gyűjtött példányok alapján – valószínűleg hibásan – csak a *magnus* alfajt említik.

Colias myrmidone (Tordai-hasadék, 1998.08.27., 1g). Pontokaszpi-délszibériai faunaelem, az orosz sztyepp és erdőssztyepp tipikus kéneslepkéje, legnyugatibb előfordulása Bajorországból ismert. Kaszálók, üde legelők kéneslepkéje. Egész Európában a faj populációi eltűnőben vannak. Jellegzetesen élőhelyváltó faj, ha a legelőt felhagyják, és megindul a becserjésedés, akkor a faj „áttelepül". Ezért csak ott képes tartósan megmaradni, ahol egy nagyobb tájmozaikban ez az élőhely-váltogató stratégia megvalósulhat. Közép-Európából sok területről éppen ezért pusztult ki, pl. Regensburg környékéről vagy a Duna-Tisza közéről (BÁLINT 1996).

Erdélyben az Erdélyi-érchegységben, a Barcaságban, a Háromszéki- (KOVÁCS és KOVÁCS, 1982) és Csíki-medencékben illetve a Szatmári-síkon gyűjtötték. Mi a Tordai-hasadékban gyűjtöttük 1998-ban, ahonnan RÁKOSY (2001) is jelzi.

Mellicta britomartis (Torockó, 2000. 06.30., 2dd – det. prof. dr. VARGA S. Zoltán). Ritkán jelzett faj, mivel másik két testvérfajától (*M. athalia, M. aurelia*) nehezen különíthető el. Lepkefaunisztikai dolgozatok szerzői néha téves határozás alapján ezt a taxont mellőzik, vagy éppen megalapozatlanul hozzácsatolják a leközölt faunajegyzékhez.

A történelmi Székelyföld és ezzel határos vidékek (Mezőség: Aranyosegerbegy, Barcaság: Zernyest-Királykő) általunk látogatott gyűjtési helyei és időpontjai, kronológiai sorrendben: 1994.08.4., Homoródfürdő (H1); 1994.08.9., Sugásfürdő (S1); 1994.08.14., Csíksomlyó (Kis-Somlyó) (Cs); 1994.08.25., Sepsiszentgyörgy-vasútállomás (Szt); 1995.07.31., Sugásfürdő (S2); 1995.08.3–4, Zernyest-Királykő (K); 1996.07.23–29., Görgényi-havasok: Sebespatak, Dürgő-ház (G); 1998.08.27., Tordai-hasadék (Th1); 2000.06.30., Torockó (T); 2000.07.1., Tordai-hasadék (Th2); 2000.08.13–20., Kirulyfürdő: Hargita-liget, Szeltersz (Kf1); 2001.08. 18., Vargyas-szoros (V1); 2001.04.28., Aranyosegerbegy (A1); 2001.08.16., Madarasi-Hargita (M); 2001.08.18–20., Kirulyfürdő (Kf2); 2001. 08.18., Vargyas-szoros (V2); 2002.05.8., Aranyosegerbegy (A3); 2002.06.9., Tordai-hasadék (Th3); 2002.06.27., Aranyosegerbegy (A3).

Gyűjtött fajok jegyzéke

A megfigyelt és/vagy begyűjtött fajok taxonómiai jegyzékét KARSHOLT és RAZOWSKI (1996) jegyzéke alapján készítettük el, helyenként néhány megjegyzéssel. Összesen 82 fajt jeleztünk.

HESPERIIDAE
Erynnis tages L. (A1, A3)
Pyrgus carthami HBN. (T)
P. sidae ESP. (Th2)
P. malvae L. (A1)

www.szr.mi.ro / www.cimec.ro

Heteropterus morpheus PALL. (A3)
Thymelicus sylvestris PODA (H1)
Hesperia comma L. (Kf1)
Ochlodes venata BREM. & GREY (S2, T, A3)
PAPILIONIDAE
Iphiclides podalirius L. (A1, A3)
Papilo machaon L. (T, Kf1, V2)
PIERIDAE
Leptidea sinapis L. (K, G, Th1, T, Kf1, A1, Th3, A3)
Pieris rapae L. (G, Th1, Kf1, A, M, Kf2)
P. napi L. (G, Th1, T, Kf1, V1, Kf2, V2, A3)
P. bryoniae carpathensis MOUCHA[2] (K)
Pontia edusa FABR.[3] (Cs, Kf2, A3)
Colias croceus FOURCR. (Kf2, V2)
C. myrmidone ESP. (Th1)
C. hyale L. (H1, Cs)
C. alfacariensis RIBBE (Cs, Kf2)
Gonepteryx rhamni L. (H1, S1, G, T, Kf1, V1, Kf2, Th3)
LYCAENIDAE
Hamearis lucina L. (G, Kf1)
Lycaena phlaeas L. (T)
L. dispar HAW. (V1)
L. virgaureae L. (G, T, Kf1, V1, V2)
Thecla betulae L. (Th1)
Satyrium w-album Knoch (G)
S. spini DEN. & SCHIFF. (Th2, A3)
Cupido minimus FUESSLY (Th3)
Everes argiades PALL. (V1)
Celastrina argiolus L. (G, Kf1)
Pseudophilotes schiffermülleri HEMMING[4] (T, Kf1, V2)
P. bavius hungaricus DIÓSZEGHY (A1)
Maculinea alcon DEN. & SCHIFF. (T)
Plebeius argus L. (Cs, A2, A3)
Aricia agestis DEN. & SCHIFF.[5] (Th1, Kf1, V1, Kf2, Th3)
Polyommatus dorylas dorylas DEN. & SCHIFF. (Th1, Kf2, Th3)
P. thersites CANT. (A1, A3)
P. icarus ROTT. (H1, Cs, G, Th1, T, Kf1, Kf2, A2)
P. daphnis DEN. & SCHIFF. (T)
P. bellargus ROTT. (V1, V2, Th3)
P. coridon PODA (Cs, Th1, V1, V2)
NYMPHALIDAE
Argynnis paphia L. (H1, Cs, S2, G, Th1, V2)
A. aglaja L. (G, Kf1)
A. adippe DEN. & SCHIFF. (V1, Kf2, V2)
A. niobe L. (S1)
Issoria lathonia L. (Cs, S2, Kf2)
Brenthis hecate DEN. & SCHIFF. (Th3)
Boloria selene DEN. & SCHIFF. (Kf1, Kf2)
B. dia L. (Kf1, A1, Kf2)
Vanessa atalanta L. (H1, S2, G, M, Kf2)
V. cardui L. (K, G, Th1, Kf1, M)
Inachis io L. (G)
Aglais urticae L. (S1, Cs, G, M)
Polygonia c-album L. (S1, S2, G, T, V2)
Araschnia levana L. (H1, S1, S2, G, Th1, T, Kf1)
Nymphalis antiopa L. (S1)
Melitaea phoebe DEN. & SCHIFF. (Kf1)
M. didyma ESP. (H1, S2, V2)
M. aurelia NICK. (T)
M. britomartis ASSMAN (T)
M. athalia (H1, T)
Limenitis camilla L. (H1, S2, V2)
Neptis sappho PALL. (V1, Kf2, Th3)
N. rivularis SCOP. (H1, G, V1, V2)
Apatura iris L. (G)
Pararge aegeria L. (S2, Th1, Kf1, V1, Kf2, V2, Th3)
Lasiommata megera L. (Cs)
L. maera L. (S1, G, Th1)
Coenonympha arcania L. (Th3)
C. glycerion BORKH. (Kf1)
C. pamphilus L. (S2, Th1, T, Kf1, Kf2, V2)
Aphantopus hyperantus L. (S2, G, T, V2)
Maniola jurtina L. (H1, S1, Cs, S2, Th1, Kf1, V2, Th3, A3)
Hyponephele lycaon ROTT. (M)
Erebia ligea L. (S2, G)
E. euryale ESP. (K, G)
E. aethiops ESP. (H1, S1, S2, G, Th1, Kf1)
Melanargia galathea L. (Cs, K, T, Kf1, A3)
Minois dryas (H1, Kf1, V2)
Hipparchia fagi SCOP. (Th1, V1, V2, Th3)
H. semele L. (G)
Chazara briseis L. (Szt, V2)

Köszönetnyilvánítás:

A budapesti Magyar Természettudományi Múzeum lepkegyűjteményének vizsgálatáért és a *Pyrgus sidae* gyűjteményi adatai felhasználásának lehetőségéért köszönet illeti a Múzeum munkatársait.

Külön köszönetet érdemel dr. BÁLINT Zsolt (Magyar Természettudományi Múzeum Lepkegyűjteménye, Budapest) és prof. dr. VARGA S. Zoltán (Debreceni Egyetem) a problémás lepkeanyag meghatározásának ellenőrzéséért.

Ugyancsak megköszönöm a prof. dr.

www.szrm.ro / www.cimec.ro

VARGA által nyújtott jelentős segítségét a sztyeppes élőhelyekre jellemző lepkefajok állatföldrajzi kérdéseinek tisztázásában.

Továbbá megköszönöm a következő szervezetek segítségét:

Kolozsvári Magyar Diákszövetség Diáktáborok (H1, S1-2, Cs), marosvásárhelyi Milvus-madarászcsoport madárgyűrűző tábor (G), budapesti Magyar Rovartani Társaság nyári entomológiai tábor (T, Th2), szentegyházi Alfa Ifjúsági Fórum Környezet- és Természetvédelmi Táborok (Kf1, V1, M, Kf2, V2) és a kolozsvári Román Lepkészek Társasága (K, A1–3) nyári táborszervezési tevékenységét és meghívását, amelyekben való részvételem alkalmával lepkefaunisztikai vizsgálatokat végezhettem.

A kézirat lektorálását, az értékes kritikai megjegyzéseket és kiegészítéseket KOVÁCS Sándornak köszönöm meg.

Irodalom

1. ABAFI-AIGNER L. (1898): **Erdély lepke-faunája**. – *Rov. Lapok*, 5: 154–156, Budapest.

2. ABAFI-AIGNER L. (1899): **A magyar lepkefauna gyarapodása 1898-ban** I. – *Rov. Lapok*, 6 (4): 73–76, Budapest.

3. ABAFI-AIGNER L. (1903a): **Négy hét a Székelyföldön** I. – *Rov. Lapok*, 10 (8): 155–161, Budapest.

4. ABAFI-AIGNER L. (1903b): **Négy hét a Székelyföldön** II. – *Rov. Lapok*, 10 (9): 185–192, Budapest.

5. BÁLINT ZS. (1980): **Adatok a nagylepkék elterjedéséhez Erdélyben (Lepidoptera)** – *Fol. ent. hung.*, 33 (2): 363–366, Budapest.

6. BÁLINT ZS. (1981): **Adatok a nagylepkék elterjedéséhez Erdélyben** II. **(Lepidoptera)**. – *Fol. ent. hung.*, 34 (1): 227–251, Budapest.

7. BÁLINT ZS. (1983): **Újabb adatok a Keleti-Kárpátok nagylepkefaunájának ismeretéhez (Lepidoptera)**. – *Fol. ent. hung.*, 44 (2): 324–326, Budapest.

8. BÁLINT, ZS. (1985a): **Maculinea alcon limitanea nov. ssp. (Lepidoptera: Lycaenidae) from Transsylvania, Rumania**. – *Galathea*, 1 (3): 62–73, Nürnberg.

9. BÁLINT, ZS. (1985b): **Plebicula dorylas magna nov. ssp. (Lep.:Lycaenidae) from the Eastern Carpathians, Romania**. – *Neue Ent. Nachr.*, 14: 14–20.

10. BÁLINT ZS. (1986): **Egy új boglárkalepke alfaj a Keleti-Kárpátokból: Plebicula dorylas ssp. magna Bálint, 1985**. – *Fol. ent. hung.*, 47: 210–212, Budapest.

11. BÁLINT ZS. (1990): **A Kárpát-medence boglárkalepkéinek revíziója (Lepidoptera, Lycaenidae)**. – *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*, 34 (1989), pp. 47–62, Pécs.

12. BÁLINT ZS. (1992): **Kárpát-medencei nappalilepke-jegyzetek** I. **(Lepidoptera: Rhopalocera).** – *Fol. ent. hung.*, 52: 219–222.

13. BÁLINT ZS. (1996): **A Kárpát-medence nappali lepkéi** I. Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesület, Budapest.

14. BÁLINT ZS., JANÁKY I. (1988): **Nappalilepke-jegyzetek**. – *Fol. ent. hung.*, 49: 229–232, Budapest.

15. BURNAZ, S. (1995): **Consideraţii ecologice şi zoogeografice privind fauna de macrolepidoptere a Cheilor Crivadiei (Masivul Şureanu)**. – *Bul. inf. Soc. lepid. rom.,* 6 (1–2): 33–50, Cluj-Napoca.

16. BURNAZ, S. (2000): **Data concerning the butterflies (Subord. Rhopalocera, Ord. Lepidoptera) from the eastern and north-eastern part of the Poiana Ruscă Mountains (Western Carpathians, Romania)**. – *Entomol. rom.,* 5: 51–67, Cluj-Napoca.

17. CĂPUŞE, I.; KOVÁCS, Al. (1987): **Catalogul colecţiei de lepidoptere „László DIÓSZEGHY" de la Muzeul Judeţean Covasna, Sf. Gheorghe**. Institutul de Speologie „Emil RACOVIŢĂ", Bucureşti.

18. CIOCHIA, V.; BARBU, A. (1980): **Catalogul colecţiei de lepidoptere „N. DELVIG" a Muzeului judeţean Braşov**. – *Cumidava*, 12 (4), Braşov.

19. CSÍKI E. (1917): **Dr. TILTSCHER Pál**. – *Rov. Lapok*, 24 (9–12): 179–180, Budapest.

20. DIÓSZEGHY L. (1913): **Adatok a Lycaena Bavius Ev. életmódjához**. – *Rov. Lapok*, 20 (7–8): 107–109, Budapest.

21. FLECK, E. (1900): **Die Macrolepidopteren Rumäniens**. – *Bul. Soc. Sc. Bucureşti,* 9 (1): 1–200, Bucureşti.

22. GOZMÁNY L. (1968): **Nappali lepkék – Diurna**. In: *Fauna Hungariae*, XVI/15 (91). Akadémiai Kiadó, Budapest.

23. HALTRICH, A. (1982): **Beiträge zur Kenntnis der Rhopaloceren des Sălard-Tales (Gurghiu-Gebirge, Ostkarpaten)**. – *Stud. Com.* II. *Reghin*, pp. 347–356, Reghin.

24. HORMUZAKI Sz. (1903): **A Kárpátokban honos Erebiákról** I. – *Rov. Lapok*, 10 (7): 144–147, Budapest.

25. IZSÁK, Z. (1980a): **Date asupra unor lepidoptere rare din zona Gheorgheni – Lacu Roşu.** – *Acta Hargitensia*, pp. 424–462, Miercurea Ciuc.

26. IZSÁK, Z. (1980b): **Plante şi animale ocrotite şi rare în jud. Harghita**.

27. KARSHOLT, O.; RAZOWSKI, J. (1996): **The Lepidoptera of Europe. A distributional checklist**. Stenstup, Apollo Books.

28. KERTÉSZ A. (1922): **A magyar Kárpátok Apollo-pilléjének eddig ismeretes helyi alakjai és repülési helyei**. – *Rov. Lapok*, 26 (1–3): 23–33, Budapest.

29. KOVÁCS S., KOVÁCS Z. (1976–77): **Adatok a Brassó–Háromszéki-medence és környéke lepkefaunájának ismeretéhez.** – *Aluta*, Sepsiszentgyörgyi Múzeum, pp. 289–294.

30. KOVÁCS, S.; KOVÁCS, Z. (1982): **Lepidoptere diurne din jurul oraşului Sfîntu Gheorghe**. – *Stud. Com. Reghin*, pp.

www.szmi.ro www.emec.ro

261–268, Reghin.

31. KOVÁCS, S.; KOVÁCS, Z. (1986): **Importanţa zoogeografică a faunei de lepidoptere a mlaştinilor eutrofe din sudul Carpaţiilor Orientali**. – *Lucr. IV. Conf. Naţ. Ent. Cluj-Napoca*, pp. 239–245, Cluj-Napoca.

32. KOVÁCS, S.; KOVÁCS, Z. (1988): **Date privind fauna de lepidoptere ale mlaştinilor de turbă din sudul Carpaţilor Orientali**. – *Aluta*, 17–18: 63–89.

33. KOVÁCS, S.; RÁKOSY, L.; KOVÁCS, Z.; CREMENE, C.; GOIA, M. (2001a): **Lepidoptere (Fluturi)**, pp. 81–114. In: RÁKOSY, L.; KOVÁCS, S. (eds.). **Rezervaţia naturală „Dealul cu fluturi" de la Viişoara**. Societatea Lepidopterologică Română, Cluj-Napoca.

34. KOVÁCS, S.; RÁKOSY, L.; KOVÁCS, Z.; CREMENE, C.; GOIA, M. (2001b): **Lepidoptere din Rezervaţia naturală „Dealul cu fluturi" de la Viişoara (jud.Cluj)**. – *Bul. inf. Soc. lepid. rom*, 12 (1–4): 47–85, Cluj-Napoca

35. KÖNIG, Fr. (1975): **Catalogul colecţiei de lepidoptere a Muzeului Banatului**. Timişoara.

36. KÖNIG, Fr. (1986): **Date morfologice, biologice şi ecologice referitoare la Philotes bavius hungaricus Diószeghy, 1913 (Lepidoptera, Lycaenidae)**. – *Lucr. IV-a Conf. Naţ. Ent. Cluj-Napoca*, pp. 175–182, Cluj-Napoca.

37. KUDRNA, O. (1986): **Butterflies of Europe.** Vol. 8. **Aspects of the conservation of butterflies in Europe**. Aula Verlag, Wiesbaden.

38. MANN, J. (1866): **Aufzahlung der in Jahre 1865 in der Dobrutscha gesammelten Schmetterlinge**. – *Verh. k. k. zool.-bot. Ges.*, Wien.

39. MIHUŢ, S. (1995): **Aspecte ecologice privind distribuţia faunei de lepidoptere din zona de vest a Câmpiei Transilvaniei**. – *Stud. Cerc. Muz. Bistriţa-Năsăud*, 1: 229–235, Bistriţa.

40. MIHUŢ, S. (1997): **Lepidoptere din zona localităţii Bădeni (nord-estul Câmpiei Transilvaniei)**. – *Bul. inf. Soc. Lepid. rom.*, 8 (1–2): 67–77, Cluj-Napoca.

41. MOLDOVEANU, M.; HALTRICH, A.; DELY, V. (1979–1980): **Die Tagfalter (Papilionoidaea u. Hesperoidaea) aus den nordöstlichen Teil des Mureş-Kreises**. – *Stud. Com. I. Reghin*, pp. 71–86, Reghin.

42. NEMEŞ, I.; VOICU, M. C.; DĂNILĂ, I. (1970–1973): **Catalogul colecţiei de lepidoptere „Alexei ALEXINSCHI" de la Muzeul Judeţean Suceava**. I–III. *Stud. Com. Suceava*, Suceava.

43. PEREGOVITS, L. (1995): **Data to the Macrolepidoptera fauna of Transylvania (Romania)** I. **Faunistical data**. – *Fol. ent. hung.*, 56: 163–178, Budapest.

44. POPESCU-GORJ, A. (1970): **Date privind lepidopterele de la Lacu Roşu şi Cheile Bicazului**. – *Stud. Cercet. Geolog.-Geograf.-Biolog.- Muzeolog.-Muz. Şt. Nat. Piatra Neamţ*, 1: 331–355, Piatra-Neamţ.

45. POPESCU-GORJ, A.; DRĂGHIA, I. (1967): **L'entomofaune des forêts du sud de la Dobroudja. Ord. Lepidoptera**. – *Trav. Mus. d'Hist. Nat. „Gr. ANTIPA", Bucarest*, 7: 181–213, Bucureşti.

46. POPESCU-GORJ, A.; DRĂGHIA, I. (1968): **L'entomofaune de l'île de Letea (Delta du Danube). Ord. Lepidoptera**. – *Trav. Mus. d'Hist. Nat. „Gr. ANTIPA", Bucarest*, 7: 181–213, Bucureşti.

47. RÁKOSY, L. (1997): **Die endemischen Lepidopteren Rumäniens**. – *Entomol. rom.*, 2: 59–81, Cluj-Napoca.

48. RÁKOSY, L. (1999): **Lepidopterologische Biodiversität eines kleinräumigen steppenartigen Naturschutzgebietes in Siebenbürgen (Suatu, Transsylvanien, Rumänien)**. – *Entomol. rom*, 4: 49–68, Cluj-Napoca.

49. RÁKOSY, L. (2001): **Diversität der Schmetterlinge (Lepidoptera) im Cheile Turzii Naturchutzgebiet (Siebenbürgen, Rumänien)**. – *Entomol. rom*, 6: 55–92, Cluj-Napoca.

50. RÁKOSY, L.; LÁSZLÓFFY, Zs. (1997): **Fauna de macrolepidoptere de la Fânaţele Clujului (Lepidoptera) (Cluj, România)**. – *Bul. inf. Soc. lepid. rom.*, 8 (3–4): 165–186, Cluj-Napoca.

51. RÁKOSY, L.; NEUMANN, H. (1997): **Macrolepidopterele din Valea Cernei**. – In: RÁKOSY, L. (ed.): **Entomofauna parcurilor naţionale Retezat şi Valea Cernei**. pp. 123–151, **Societatea Lepidopterologică Română**, Cluj-Napoca.

52. RÁKOSY, L.; SZÉKELY, L. (1996): **Macrolepidopterele din sudul Dobrogei**. – *Entomol. rom.*, 1: 17–62.

53. RÁKOSY, L.; WIESER, Ch.; STANGELMAIER, G. (1997): **Erfassung der Lepidopterologischen Biodiversität eines Felsbiotops in Siebenbürgen (Colţii Trascăului, Apuseni-Gebirge) basierend auf zwei Sammeltage (19–20 Juli 1998)**. – *Bul. inf. Soc. lepid. rom.*, 9(3–4): 167–176, Cluj-Napoca.

54. ROTHSCHILD, N. Ch. (1908): **Lepkészeti megfigyelések**. – *Rov. Lapok*, 15 (7–10): 147, Budapest.

55. SIMONYI S., SZÉCSÉNYI L. (1992): **Adatok Erdély magashegységi nagylepkefaunájának ismeretéhez (Erdélyi gyűjtőutak nagylepkeanyagának feldolgozása) (Lepidoptera)**. – *Fol. ent. hung.*, 53: 225–230, Budapest.

56. SZABÓ, Gy. (1982): **Contribuţii privind răspîndirea în România a speciilor Lycaena helle Den. et Schiff. şi Philotes bavius Ev. (Lepidoptera, Lycaenidae)**. – *Stud. Com Reghin*, 2: 299–306, Reghin.

57. SZÉKELY L. (1985): **Újabb adatok a nagylepkék elterjedéséhez Délkelet-Erdélyben**. – *Fol. ent. hung.*, 46 (2): 222–227, Budapest.

58. SZÉKELY L. (1989): **Adatok Marosvásárhely (Közép-Erdély) vidéke nagylepkefaunájának ismeretéhez (Lepidoptera: Macrolepidoptera)**. – *Fol. ent. hung.*, 50: 137–145, Budapest.

59. SZÉKELY, L. (1994): **Des nouveautés concernant la faune de lépidoptčres des sud-ouest de la Doubroudja**. – *Sargetia Acta Musei Devensis*, 16: 139–144, Deva.

60. SZÉKELY L. (1996): **Délkelet-Erdély (România) lepkefaunája**. Disz. Tipo, Săcele.

61. VÁNGEL J. (1905a): **Adatok Magyarország rovarfaunájához** I. **(Lepidoptera)**. – *Rov. Lapok*, 12 (2): 32–35, Budapest.

62. VÁNGEL J. (1905b): **Adatok Magyarország rovarfaunájához** II. **(Lepidoptera)**. – *Rov. Lapok*, 12 (3): 48–52, Budapest.

www.szmit.ro www.eimec.ro

Jegyzet

1. Habár külön alfajként írta le, később BÁLINT (1990) megemlíti, hogy az általa leírt taxon megegyezik a balkáni *ssp. sevastos* REBEL & ZERRNY 1931 alfajjal. A *M. alcon ssp. sevastos* balkáni populációi kapcsolatban állnak a keleti-kárpáti populációkkal az orsovai, fogarasi és brassói jelzései alapján. Ez a taxon a Nyugati-Kárpátokban is előfordul (Aranyosfő, Torockószentgyörgy, Borosjenő). RÁKOSY (1997) a romániai endemikus lepketaxonok sorában említi a *M. alcon limitanea*-t.

2. A taxon a Keleti- és a Déli-Kárpátok magasabb, havasi régióiban tenyészik. RÁKOSY (1999) Románia endemikus taxonjai közé sorolja.

3. A legutóbbi kutatások mutatták ki, hogy a *P. daplidice* L. név alatt két, különböző enzimmintázatú faj rejtőzik. Nálunk a *P. edusa* tenyészik, a *P. daplidice*-t faunaterületünkről nem jelezték (BÁLINT, 1996).

4. GOZMÁNY (1964) *P. vicrama ssp. schiffermülleri* HEMMING néven említi. BÁLINT (1996) szerint a *P. vicrama* a Himalája nyugati területén él. A Kárpát-medencei populációk a Németországból leírt *P. baton*-hoz áll közelebb, de ettől ivarszervi jellegzetességek miatt elkülönül (BÁLINT, 1990). Ezért a *P. schiffermuelleri* taxont önálló fajnak tekintik (KUDRNA, 1986). KARSHOLT és RAZOWSKI (1996) a romániai lepkefaunából csak a *P. vicrama*-t említi, a *P. schiffermuelleri* nem is szerepel az európai fajjegyzékben.

5. A Tordai-hasadékban gyűjtött *Aricia* anyag (4 példány) habitusa eltér a típusalaktól: szárnyfelszínük sötétbarna, szárnyfonákjuk alapszíne palaszürke. Hasonló példányok előkerültek még a Tordatúri-hasadékból is (leg. RÁKOSY). A példányokat dr. BÁLINT Zsolt és dr. VARGA Zoltán is átvizsgálták, és *agestis*-nek határozták.

(A családnevek majuszkulás kiemelését kötetszerkesztési szempontok indokolták. **Szerk. megj.**)

Date privid fauna de fluturi diurni din zona Secuimii

(Rezumat)

Lucrarea prezintă rezultatele colectărilor de fluturi diurni realizate în mai multe puncte din Secuime în perioada 1994–2002. Sunt menționate în total 82 de specii de lepidoptere diurne, fiind scurt caracterizate speciile rare şi cu interes faunistic deosebit: *Pyrgus sidae* ESP., *Heteropterus morpheus* PALL., *Philotes bavius hungaricus* DIÓSZEGHY, *Maculinea alcon (tolistus)* DEN. & SCHIFF., *Polyommatus dorylas* DEN. & SCHIFF., *Colias myrmidone* ESP., *Mellicta britomartis* ASSMAN. Succint este prezentat şi istoricul cercetărilor lepidopterofaunistice diurne din regiunea istorică a Secuimii.

Data Concerning the Butterflies from Székelyföld

(Abstract)

This paper give some faunistical data about the butterfly fauna of Székelyföld (Transylvania, Romania), based on the material collected during 1994–2002 in many topics of this region. A checklist of 82 butterfly species is given, with special reference about rare or interesting faunistical reports: *Pyrgus sidae* ESP., *Heteropterus morpheus* PALL., *Philotes bavius hungaricus* DIÓSZEGHY, *Maculinea alcon (tolistus)* DEN. & SCHIFF., *Polyommatus dorylas* DEN. & SCHIFF., *Colias myrmidone* ESP., *Mellicta britomartis* ASSMAN. In brief there is presented the history of the research in this region.

www.szrm.ro / www.cimec.ro

URÁK István

Az Olt vízgyűjtő medencéjének felső szakaszán előforduló pókok (Arachnida: Araneae) faunisztikai és ökológiai vizsgálata

(Kivonat)
Jelen dolgozatban az Olt vízgyűjtő medencéjének felső szakaszán végzett arachnológiai kutatások eredményei kerülnek bemutatásra. Hogy minél átfogóbb képet kapjunk a terület pókfaunájáról és az itt élő pókok ökológiai szerepéről, tipikus és speciális természetes és mesterséges élőhelyeket egyaránt megvizsgáltunk. Összesen 234 pókfajt azonosítottunk, amelyek 25 családot képviselnek. Ezek közül 4 faj esetében kiderült, hogy Romániában még nem voltak jelezve *(Halorates distinctus*, *Lepthyphantes insignis*, *Notioscopus sarcinatus*, *Trichoncus hackmani).* Találtunk 7 olyan fajt is, amelyek szerepelnek ugyan az irodalomban korábbi fajlistákon, de előfordulásuk Románia faunájában mindeddig kérdéses volt, mivel hiányoztak a bizonyító példányok a gyűjteményekből *(Meioneta affinis*, *Walckenaeria kochi*, *Clubiona diversa*, *Clubiona stagnatilis*, *Gnaphosa nigerrima*, *Haplodrassus moderatus*, *Zelotes clivicola).* Megvizsgáltuk, hogy a pókcsaládok hogyan vannak képviselve a mintáinkból meghatározott pókok faj- és egyedszáma szerint, és melyik mintavételezési területen érték el a pókok a legnagyobb biodiverzitást. Követve a havi dinamikát megtudtuk, hogy az Olt vízgyűjtő területének felső szakaszán uralkodó körülmények között hogyan alakul a pókok faj- és egyedszáma egyik hónapról a másikra, és melyek azok a hónapok, amikor a legnagyobb faj- és egyedszámmal találkozhatunk. Az adataink ökológiai elemzéséhez kiszámítottuk az abundanciát, a dominanciát, a frekvenciát, az ökológiai affinitást (JACCARD-index) és szimilaritást (HORN-index).

Bevezetés

Annak ellenére, hogy Erdély számos egyedi geológiai, földrajzi, ökológiai és etnográfiai értékkel rendelkezik, természet-, környezet- és tájvédelmi rezervátumokkal és védett területekkel alig találkozunk. Ennek oka az egyes területekre vonatkozó adatok és ismeretek hiánya. Ezért fontos olyan tanulmányok elkészítése, melyek nélkülözhetetlenek megfelelő dokumentációk összeállításához, az egyes területek védelem alá való helyezésének indoklásához és a megfelelő védelmi stratégiák kidolgozásához.

Kutatási munkám témája az Olt vízgyűjtő medencéjének felső szakaszán előforduló pókok faunisztikai és ökológiai vizsgálata. A téma kiválasztásában fontos szerepet játszott az a tény, hogy mindmáig nem jelent meg olyan átfogó dolgozat, amely ennek a területnek a pókfaunájával foglalkozott volna. Pedig fontos az ilyen jellegű tudományos dolgozatok publikálása, mivel ezeknek az adatait fel lehet használni természetvédelmi célokra: védelmi stratégiák és a fenntartható fejlődést biztosító tervek kidolgozásához, valamint újabb területek védelem alá való helyezéséhez szükséges dokumentációk összeállításához és a védettség szükségességének megindoklásához. Reméljük, hogy dolgozatunk megfelelő kiindulópontot fog jelenteni a jövőben újabb kutatásoknak és felméréseknek.

Anyagok és módszerek

Az Olt forrása 1280 m tengerszint feletti magasságban található, a Nagy-Hagymás mészköves masszívum (1793 m) és a Sípos kristályos masszívum (1566 m) találkozásánál (UJVÁRI 1972). Teljes hossza a forrástól a Dunába való beömléséig 706 km, és körülbelül 130 mellékfolyója van, melyekből 57 a jobb oldalról, 73 a bal

* *Acta (Siculica)* 2006/1, T3, Sf. Gheorghe, Sporturilor 8A, RO-520085
** Sapientia EMTE, Természettudományi és Művészeti Kar, Kolozsvár, Regele Matei 4, RO-400112, istvan.urak@milvus.ro

www.szr.ro / www.cimec.ro

oldalról ömlik be. Vízgyűjtő medencéje 24 300 km^2, ezzel felöleli az ország területének egytizedét (PANIGHIANT 1969). Románia hidrográfiai rendszerében az Olt a negyedik helyet foglalja el, a Szeret, a Maros és a Prut után (UJVÁRI 1972).

A domborzati formák jellegzetességei szerint az Olt vízgyűjtő medencéjét három részre osztjuk: felső szakasz (a forrástól Alsórákosig), középső szakasz (Alsórákostól Râmnicu Vâlceaig) és alsó szakasz (Râmnicu Vâlceatól a Dunába való beömlésig) (UJVÁRI 1972).

Az Olt vízgyűjtő medencéjének felső szakasza Románia központi részében foglal helyet. Itt harmonikusan illeszkednek a különböző változatos domborzati formák, a magas hegyek alpesi régióitól a folyók völgyében elterülő mezőkig, az 1793 m-es magasságtól (Nagy-Hagymás) a mintegy 450 m-es magasságig (Turzon-kanyar). Mindez meghatározza a jellegzetes éghajlatot, amely átmenetet képez a mérsékelt kontinentális és óceáni között (TÖVISSI 1977).

Gyűjtőhelyeinket úgy választottuk meg, hogy minden fontosabb élőhely képviselve legyen, nem feledkezve meg a speciális védett területekről és az antropikus környezetről sem.

Mivel a pókok igen változatos élettereket népesítenek be, a gyűjtési módszerek is nagyon változatosak kell legyenek. A leggyakrabban alkalmazott gyűjtési módszerek: talajcsapdázás, fűhálózás, kopogtatás, talajrostálás. A begyűlt biológiai anyagot üvegcsékben, mintánként felcímkézve, 70°-os etil-alkohol oldatban tároltuk. A különböző ízeltlábúcsoportok szétválogatása és meghatározása binokuláris sztereomikroszkóp segítségével történt, a laboratóriumban.

A fajokat LOCKET & MILLIDGE 1951, LOKSA 1969 és 1972, FUHN & NICULESCU-BURLACU 1985, STERGHIU 1985, HEIMER & NENTWIG 1991, FUHN & GHERASIM 1995 határozókulcsai alapján azonosítottuk.

Sok faj azonosítása genitáliapreparátum módszerével történt. Az ivarszerveket rovartűk segítségével emeltük ki és 10-20%-os káliumhidroxid (KOH) oldatba helyeztük egy-két napig. Végül 70°-os etil-alkoholban mostuk le és tároltuk, rövid, átlátszó kapillárisban, a megfelelő faj mellé helyezve.

Eredmények

A kutatási munkánkat 1996-ban kezdtük el, és azóta is folyamatosan végezzük. Eddig összesen 4645 pókot gyűjtöttünk be, amelyből 2707 (58,28%) felnőtt, ebből 1658 (35,69%) hím és 1049 (22,58%) nőstény, valamint 1938 (41,72%) ivaréretlen.

Megfigyelhető, hogy a felnőtt, ivarérett pókok közül hímek nagyobb arányban vannak képviselve, mint a nőstények (1. ábra). Ez nem tükrözi teljesen a valóságot, mivel a természetben sokszor éppen a fordítottja figyelhető meg. Főleg a szociális fajok esetében, amelyek kisebb-nagyobb kolóniákat képeznek, a nőstények aránya akár 5-10-szerese is lehet a hímekének (FOELIX 1996). A mi esetünkben a legtöbbet használt gyűjtési módszer (talajcsapdázás) és a pókok viselkedése közötti kölcsönhatással magyarázható a kapott arány. A talajcsapdákba sokkal nagyobb valószínűséggel esnek bele azok az ízeltlábúak, amelyek aktívabbak, többet mozognak a talaj felszínén. A pókoknál pedig az ivarérettség elérése után a hímek sokkal aktívabbak, mint a nőstények, mivel ők keresik fel a nőstényeket párosodás céljával, és ezért sokkal nagyobb eséllyel esnek bele a talajcsapdákba.

Összesen 234 fajt sikerült azonosítani az eddig begyűjtött anyag alapján, amelyek 25 családot képviselnek. A fajszám alapján legjobban képviselt családok a vitorláspókok (Linyphiidae: 23,50%, 55 faj), a farkaspókok (Lycosidae: 14,53%, 34 faj), az ugrópókok (Salticidae: 9,40%, 22 faj), a kövipókok (Gnaphosidae: 8,12%, 19 faj), a keresztespókok (Araneidae: 7,69%, 18 faj), a kalitpókok (Clubionidae: 5,56%, 13 faj) és a törpepókok (Theridiidae: 5,13%, 12 faj). Ez a hét család magába foglalja az azonosított fajok 73,93%-át, a fajok maradék 26,07%-a a többi tizennyolc családba (Scytodidae, Segestriidae, Nesticidae, Pisauridae, Cybaeidae, Corinnidae, Sparassidae) sorolható be. Hét ezen családok közül egyetlen faj által van képviselve.

Ha a pókok családokba való besorolásánál a fajszám helyett az egyedszámot vesszük alapul, az előzőtől eltérő eredményt kapunk. Ebben az esetben a farkaspókok (Lycosidae:

www.szmi.ro/www.cimec.ro

48,25%, 2241 egyed) dominálnak, mivel ebbe a családba sorolható be a gyűjtött pókok szinte fele. Utána következnek a karolópókok (Thomisidae: 8,01%, 372 egyed), a vitorláspókok (Linyphiidae: 7,62%, 354 egyed) és keresztespókok (Araneidae: 5,77%, 268 egyed), míg a többi család az egyedeknek kevesebb mint 5%-a által van képviselve. Három családot (Cybaeidae, Corinnidae, Sparassidae) egyetlen egyed képvisel (2. ábra).

Az összesen meghatározott 234 pókfaj közül 4 faj eddig nem volt jelezve Romániában: *Halorates distinctus* (SIMON, 1884), *Lepthyphantes insignis* O. P.-CAMBRIDGE, 1913, *Notioscopus sarcinatus* (O. P.-CAMBRIDGE, 1872) és *Trichoncus hackmani* MILLIDGE, 1955. Ezeken kívül 7 másik olyan fajt is sikerült azonosítani, amelyek, annak ellenére, hogy szerepelnek az irodalomban, jelenlétük a román pókfaunában mindeddig kérdéses volt, mivel hiányoztak a bizonyító példányok. Ezek a következők: *Meioneta affinis* (KULCZYNSKI, 1898), *Walckenaeria kochi* (O. P.-CAMBRIDGE, 1872), *Clubiona diversa* O. P.-CAMBRIDGE, 1862, *Clubiona stagnatilis* KULCZYNSKI, 1897, *Gnaphosa nigerrima* L.KOCH, 1877, *Haplodrassus moderatus* (KULCZYNSKI, 1897), *Zelotes clivicola* (L. KOCH, 1870).

A *Halorates distinctus* (SIMON, 1884) faunára új elem, és a génusz (nem) is új, ez az első képviselője, amelyet az ország területéről jeleznek. Régebben a fajt a *Collinsia* (O. P.-CAMBRIDGE, 1913) nembe sorolták, de ez MILLIDGE (1977) szerint szinonim a *Halorates* nemmel, és áthelyezték a fajt. Eddig Európa nyugati és déli részéből volt ismert, valamint Nagy-Britanniából. Viszonylag könnyen felismerhető és azonosítható a cimbium jellegzetes alakjáról és a lábszáron található tövisről (6. ábra). Ritka faj, amely a nedves élőhelyeket kedveli (ROBERTS 1987, HEIMER & NENTWIG 1991). Nekünk egyetlen hím példányt sikerült gyűjtenünk az Olt árterületén, talajcsapdával.

A *Lepthyphantes insignis* O. P.-CAMBRIDGE, 1913, a vitorláspókok (Linyphiidae) családjából, a *pallidus* csoportból, eddig nem jelenik meg egyetlen román faunalistán sem (WEISS & PETRIŞOR 1999, WEISS & URÁK 2000), de nemrég volt már gyűjtve Romániában több helyiségből is: Máramarosból (FETYKO & MIHAIL 2002), a Retyezát-hegységből (FETYKÓ & URÁK 2003) és most újabban egy Köpec melletti szénbányából került elő 2 hím és 4 nőstény (leg. János TOMPOS). Eddig Európa központi és nyugati részében és Nagy-Britanniában gyűjtötték (ROBERTS 1987, HEIMER & NENTWIG 1991).

A *Notioscopus sarcinatus* (O.P.-CAMBRIDGE, 1872) vitorláspók (Linyphiidae), egy nagyon ritka faj, amely vörös listán szerepel több észak-, nyugat- és közép-európai országban (HARMS et al. 1984). Kedveli a nedves élőhelyeket, tőzegmohás lápokat (RËLYS et al. 2002, RËLYS & DAPKUS 2002). Nekünk összesen 14 nőstényt sikerült gyűjteni, a Lassúág- és Kerekbikk-lápban, a Nemere-hegységben.

A *Trichoncus hackmani* MILLIDGE, 1955 szintén a vitorláspókok (Linyphiidae) családjának a képviselője, első jelzése Románia faunájában. Európa több országából is ismert már, mezőgazdasági területeken is előfordul. Nagy-Britanniában a déli, délkeleti partvidéken gyűjtötték száraz levelek között (ROBERTS 1987). Az általunk gyűjtött két példány, egy hím és egy nőstény, a Köpec melletti gyümölcsösből kerültek elő.

A *Meioneta affinis* (KULCZYNSKI, 1898) egy másik vitorláspók (Linyphiidae), egy palearktikus faj, amelynek szinonimjai a *Sintula a., M. beata.* Nyár elején ivarérett, különböző élőhelyeken fordul elő: lápokban, száraz gyepeken, erdőkben – nem érzékeny a nedvességre (ROBERTS 1987, HEIMER & NENTWIG 1991). A Köpec melletti gyümölcsösben gyűjtöttünk egyetlen nőstényt, talajcsapdával.

A *Walckenaeria kochi* (O. P.-CAMBRIDGE, 1872) vitorláspók (Linyphiidae), szerepel a romániai faunalistákon (WEISS & PETRIŞOR 1999; WEISS & URÁK 2000), de csak irodalmi adatok alapján került fel ezen listákra (FUHN & OLTEAN 1970), mivel abban az időben nem voltak bizonyító példányok a gyűjteményekben. Azóta sikerült azonosítani a fajt két hasonló élőhelyről is: a Szenétei-lápból (GALLÉ

www.szrm.ro / www.cimec.ro

& URÁK 2001) és a Nemerei-lápokból (Lassúág és Kerekbikk), ahonnan 5 nőstényt gyűjtöttünk talajcsapdával.

A *Clubiona diversa* O. P.-CAMBRIDGE, 1862 és a *Clubiona stagnatilis* KULCZYNSKI, 1897 két kalitpók (Clubionidae), amelyek szerepelnek az irodalomban (CHYZER & KULCZYNSKI 1897, ROŞCA 1936, 1937, 1938) de hiányoztak a gyűjteményekből. Kedvelik a nedves helyeket, lápokat, ahol nem túl sűrű és nem túl magas a növényzet. Szinte egész évben találhatunk ivarérett példányokat, márciustól októberig.

A *C. diversa* Közép-Európában és Nagy-Britanniában elterjedt, míg a *C. stagnatilis* az egész kontinensen előfordul (ROBERTS 1987, HEIMER & NENTWIG 1991). Mi tavasszal gyűjtöttünk talajcsapdával 1 hím *C. diversa*t a Köpec melletti gyümölcsösben és 2 hím *C. stagnatilis*t az Olt árterületén.

A *Gnaphosa nigerrima* L. KOCH, 1877 a kövipókok (Gnaphosidae) családjának képviselője, most van második alkalommal jelezve Romániából. Első alkalommal a Szenétei-lápból került elő 2 nőstény (GALLÉ & URÁK 2001), utána a Lassúág-lápból, a Nemere-hegységből, ahonnan egy hím példányt gyűjtöttünk talajcsapdával. Egy nagyon ritka faj, észak- és középeurópai országok vörös listáin szerepel mint szigorúan védett és veszélyeztetett faj (HARMS et al. 1984). Felnőtt egyedek egész évben gyűjthetők, májustól novemberig. A tőzegmohás *(Sphagnum sp.)* és törpenyíres *(Betula nana)* oligotróf lápokat kedveli (GRIMM 1985, HEIMER & NENTWIG 1991).

A *Haplodrassus moderatus* (KULCZYNSKI, 1897) egy másik ritka képviselője a kövi pókok (Gnaphosidae) családjának, amely szintén a nedves élőhelyeket kedveli, különösen a tőzegmohás oligotróf lápokat. Hasonló élőhelyekről került elő a faj Litvániából és Finnországból (RËLYS et al. 2002, RËLYS & DAPKUS 2002), de előfordul Európa többi északi és központi országában is (HEIMER & NENTWIG 1991). A Kerekbikk-lápban, a Nemere-hegységben egy hím példányt gyűjtöttünk talajcsapdával.

A *Zelotes clivicola* (L. KOCH, 1870), a kövipókok családjából (Gnaphosidae), nyílt erdőkben, cserjésekben és lápokban fordul elő, 2000 m tengerszint feletti magasságig. Felnőtt egyedeket márciustól októberig találunk. Szinte egész Európában elterjedt, hiányzik Nagy-Britanniából (GRIMM 1985, HEIMER & NENTWIG 1991). 14 hímet és 6 nőstényt gyűjtöttünk talajcsapdával a Baróti-hegyekben, fenyőerdőben *(Pinus silvestris és Pinus nigra)* és az erdőirtások helyén.

A pókok faj- és egyedszám szerinti megoszlása a gyűjtőhelyeken (3. ábra) szoros összefüggésben van az egyes fajok tűrőképességével. A fajgazdagság és egyedszám változik egyik gyűjtési helytől a másikig. Csupán két esetben haladja meg ez az érték a 10%-ot úgy a faj-, mint az egyedszám esetén. Ez a két élőhely az Olt árterülete és az erdőirtás. Mindkét esetben várható volt ez az eredmény. Az Olt árterületén nagyon változatos, mozaikos élőhelyeket találunk: nyílt vízterület, növényzet nélküli partsáv, lágyszárú növényzet, fás vegetáció keveredik egymással, ami nagyon sok fajnak biztosít kedvező létfeltételeket. A másik esetben a nagy faj- és egyedszám azzal magyarázható, hogy a frissen kivágott erdő helyén még megtalálhatók a tipikus erdőlakó fajok, de ugyanabban az időben megjelennek új fajok, amelyek a szukcessziónak ebben a korai szakaszában tesztelik ezt az újonnan kialakult élőhelyet.

A többi gyűjtőhely esetében a fajok és egyedek aránya kisebb mint 10%. A legtöbb esetben 5–10% között váltakozik, valamint két gyűjtőhelyen nem éri el az 5%-ot sem: a tisztáson és a bükkösben, ahol a gyűjtéseket gyakran megzavarták különböző tényezők, de a bükkerdőben amúgysem kedvezőek az ökológiai tényezők a pókok számára.

A pókok havi dinamikájának elemzése alapján arra a köbvetkeztetésre jutottunk, hogy a legtöbb faj és egyed májusban, júniusban és júliusban volt begyűjtve. Januárban, februárban és márciusban gyűlt be a legkevesebb pók. A hideg téli hónapokban a pókok, mint a legtöbb ízeltlábú, hibernálnak. A télen gyűjtött pókok többsége épületekből (*Scytodes thoracica* (LATREILLE, 1802), *Steatoda bipunctata* (LINNAEUS, 1758)) vagy fák kérge alól (*Salti-*

www.szmb.ro / www.cimec.ro

cus zebraneus (C. L. KOCH, 1837)) került be. Tavasszal a faj- és egyedszám növekedni kezd, májusban érve el a maximumot, ami a fajszám esetén 21,39%, egyedszám esetén pedig 27,64%. A következő hónapokban ez az arány csökkenő tendenciát mutat, de júniusban és júliusban még elég magas, 20% körüli értékeket mutat. Az őszi hónapokban viszont egy erőteljes csökkenés figyelhető meg (4. ábra).

A JACCARD-index segítségével, a fajok affinitása alapján, összehasonlítottuk a gyűjtőhelyeket. A számításokhoz és a dendrogram elkészítéséhez a SynTax nevű statisztikai programot használtuk.

A dendrogram (5. ábra) elemzéséből kiderül, hogy a tanulmányozott élőhelyek milyen affinitási csoportokat alkotnak. Ilyenek az erdőirtás és a gyümölcsös, a kaszáló és a legelő vagy a három erdőtípus (fenyves, bükkös, tölgyes). Az utóbbi két csoport, a két gyep és a három erdő esetén evidens az affinitás, mivel ökológiai szempontból szinte azonos élőhelyekről van szó. Azonban a gyümölcsös és a erdőirtás látszólag teljesen eltérnek egymástól, mégis a közös fajok száma elég nagy. Ha megvizsgáljuk ezeket a közös fajokat, azt vesszük észre, hogy a többségük higrofil, nedves élőhelyeket kedvelő, vagy olyan fajok, amelyek a nyílt élőhelyeket kedvelik, és elég jól tűrik a zavarást is. Ez már magyarázza, hogy miért került ugyanabba az affinitási csoportba az erdőirtás és a gyümölcsös.

A három affinitási csoport közül az első kettő affinitása áll közelebb egymáshoz, ezért ők együtt egy nagyobb csoportot alkotnak, amely az Olt árterületével mutat affinitást, majd mind együttesen az erdőkkel mutatnak hasonlóságot. A másik két élőhely nagyban különbözik az összes többitől. Ez várható is volt a lápok esetében, de kissé meglepő, hogy a tisztás is ennyire elkülönül a többi élőhelytől.

A frekvencia és abundancia nagyon fontos ökológiai indexek, amely az egyes fajok jelenlétére és arányára utalnak az egyes próbákban vagy biocönózisokban.

Az Olt árterületén a legnagyobb relatív abundanciával rendelkező faj a *Pardosa amentata* (49,55%), legnagyobb éves átlagfrekvenciájú faj pedig az *Oedothorax retusus* (60,83%). Elemeztük ezen fajok abundancia- illetve frekvenciaértékeinek a havi dinamikáját. A *P. amentata* esetében két maximumot kaptunk, egyiket májusban, a másikat augusztusban (6. ábra). Ebből arra lehet következtetni, hogy a fajnak két nemzedéke van egy évben.

Az *O. retusus* konstans faj ezen a gyűjtőhelyen, szinte minden csapdában egész évben találtunk felnőtt, ivarérett egyedeket. A legnagyobb frekvenciaértékeket májusban találtuk (80%), a legalacsonyabbakat szeptemberben (20%) (7. ábra).

A természetes gyepeken legnagyobb frekvenciával előforduló faj az *Alopecosa pulverulenta* (Lycosidae), 25% éves átlagértékkel és két 50%-os csúccsal májusban és szeptemberben, ami azt sugallja, hogy két generációja van egy év folyamán.

A gyümölcsösben eudomináns faj az *Aulonia albimana.* A legnagyobb abundanciaértéket júniusban érte el (28,81%), az őszi hónapokban, szeptemberben és októberben nem gyűjtöttünk egyetlen példányt sem. A legnagyobb frekvenciával előforduló faj az *Alopecosa pulverulenta* volt, 30%-os évi átlagfrekvenciával, valamint egy jelentős maximummal májusban (80%) és két kisebb csúccsal augusztusban és szeptemberben (50%). Ezek az adatok megegyeznek a gyepek esetében kapott eredményekkel, ami igazolja azt a feltételezésünket, hogy az Olt vízgyűjtő medencéjének felső szakaszán uralkodó viszonyok között ennek a fajnak két generációja van egy évben.

A bükkösben érdekes a *Callobius claustrarius* és *Coelotes inermis* relatív abundanciájának a havi dinamikája. E két hasonló ökológiai igényekkel rendelkező faj időben ossza meg a teret. Az első faj május, június és július hónapokban dominál, a másik augusztusban és szeptemberben. A legnagyobb éves átlagfrekvenciát a *Zora silvestris* (Zoridae) faj esetében számítottunk (31,25%). Két egymás utáni hónapban ér el maximális értéket a frekvenciája, májusban és júniusban (50-50%). A következő faj egy farkaspók, a *Xerolycosa nemoralis* (Lycosid), 25%-

www.szmnmt.ro www.cimec.ro

os éves átlagfrekvencia-értékkel, ami az éves dinamikáját tekintve fokozatosan nő júliusig, elérve itt egy 40%-os maximumot, utána újra elkezd csökkenni (8. ábra).

A fenyőerdőben a legnagyobb relatív abundanciája egy eudomináns fajnak, a *Pardosa alacris* nevű farkaspóknak van. Ugyanez a faj éri el a legmagasabb frekvenciaértéket is 35%-os éves átlaggal, és egy 80%-os maximummal májusban, valamint egy 70%-os csúccsal júniusban. Utána a frekvenciaértéke 25%-ra csökken júliusban, miután a faj teljesen eltűnik.

A tölgyesben eudomináns fajok a *Pardosa alacris* és *P. lugubris*. Szintén e két pókfaj a legkonstansabb, a *P. lugubris* 49,33%-os átlaggal és a *P. alacris* 36%-os évi átlagfrekvenciával. Mindkét faj maximális frekvenciát (100%) ér el májusban, és egy magas csúcsot júniusban (80%).

Az erdőirtásban a legnagyobb a fajgazdagság, innen sikerült gyűjteni a legtöbb fajt, viszont ezek kevés egyed által vannak képviselve. Legnagyobb abundanciájú fajok az *Alopecosa pulverulenta* és a *Xerolycosa nemoralis*. A 20%-os éves átlagfrekvencia-értéket is csak ez a két faj haladta meg. A *X. nemoralis*, ahol ez az érték 29,33%, és az *A. pulverulenta* (Lycosidae), valamivel kisebb frekvenciával (20,69%). Mindkét faj eukonstansnak tekinthető, mivel az elsőnek a frekvenciája júliusban 82,35%, a másik fajnál pedig májusban van egy 94,74%-os csúcs.

A Nemere-hegységben található **lápkomplexumban** (Kerekbikk, Lassúág) a gyűjtési idő sokkal rövidebb volt, csak júliusra korlátozódott, azért nem általánosíthatunk. Lehet, hogy más hónapokban vagy az éves átlagokat vizsgálva teljesen más eredményeket kapnánk. Legnagyobb dominanciaértékeket ebben a hónapban a *Pardosa sphagnicola* nevű farkaspókra (Lycosidae), egy tipikusan oligotróf tőzeglápokban előforduló faj esetében kaptunk.

A különböző ökoszisztémák vagy gyűjtőhelyek szimilaritása több index segítségével is kiszámítható. Minden ilyen indexnek megvan az előnye és a hátránya.

A HORN-index előnye, hogy lehetővé teszi az ökoszisztémák összehasonlítását a domináns, közös és hiányzó fajok alapján. Kiszámíthatjuk a szimilaritást a domináns fajok alapján, de a kisebb frekvenciájú fajok figyelembevételével. Egy másik előnye a módszernek, hogy akkor is felhasználható, ha a minták száma eltérő (WOLDA 1981).

A dendrogram (9. ábra) szerint két nagy szimilaritási csoportot lehet elkülöníteni. Az első csoport, ahol a legnagyobb a szimilaritás, a három erdőt és az irtást foglalja magába. A csoporton belül a legjobban hasonlítanak a bükkös és a fenyves, majd következik a tölgyes és végül az irtás. A másik szimilaritási csoport a kaszálót, a legelőt, a gyümölcsöst, az árterületet és a tisztást foglalja magába, a szimilaritás pedig ezen belül a felsorolás sorrendjében csökken. Végül maradt még egy gyűjtőhely, amely egyetlen szimilaritási csoportba sem illeszkedik be, ez a Nemere-hegységben található láp-komplexum.

Ha tízes alapú logaritmust használunk, akkor a HORN-index segítségével összehasonlíthatók a gyűjtőhelyek a kis frekvenciájú fajok dominanciája alapján is. Ebben az esetben egy olyan dendrogramot kapunk, amelyen a gyűjtőhelyek szimilaritása nagymértékben hasonlít a JACCARD-index segítségével számított ökológiai affinitás alapján szerkesztett dendrogramhoz (10. ábra).

Következtetések

Az Olt vízgyűjtő medencéjének felső szakaszán összesen 234 pókfajt azonosítottunk, 25 családból.

4 Romániára új fajt sikerült azonosítani *(Halorates distinctus, Lepthyphantes insignis, Notioscopus sarcinatus, Trichoncus hackmani).*

7 eddig kérdéses faj esetében találtunk bizonyító példányokat *(Meioneta affinis, Walckenaeria kochi, Clubiona diversa, Clubiona stagnatilis, Gnaphosa nigerrima, Haplodrassus moderatus, Zelotes clivicola).*

A legtöbb faj által képviselt családok a vitorláspókok (Linyphiidae: 23,50%, 55 faj) és a farkaspókok (Lycosidae: 14,53%, 34 faj), míg az egyedszám alapján a farkaspókok (Lycosidae) dominanciája figyelhető meg (48,25%, 2241 egyed).

www.szt.mit.ro / www.cimec.ro

A legfajgazdagabb gyűjtőhelynek az Olt árterülete és az irtás bizonyult.

A legtöbb pókfaj által kedvezményezettebb hónapok május, június és július, de a legnagyobb a fajgazdagság májusban.

A JACCARD-indexxel számított ökológiai affinitás szerint a legnagyobb affinitást mutató gyűjtőhelyek két csoportot alkotnak: az egyik magába foglalja az irtást, a gyümölcsöst, a legelőt és a kaszálót, a másik a három erdőtípust, a bükköst, a tölgyest és a fenyvest.

A legnagyobb abundanciaértékekkel rendelkező fajok: *Pardosa amentata* és *Oedothorax retusus* az Olt árterületén, *Alopecosa pulverulenta* a tisztáson, *Aulonia albimana*, *Alopecosa pulverulenta* és *Trochosa ruricola* a gyümölcsösben, *Callobius claustrarius* a bükkösben, *Pardosa alacris* és *Pardosa lugubris* a fenyvesben és a tölgyesben, *Alopecosa pulverulenta* és *Xerolycosa nemoralis* az irtásban.

Domináns fajok: *Pardosa amentata* az Olt árterületén, *Aulonia albimana* a gyümölcsösben, *Callobius claustrarius*, *Pardosa alacris* és *Zora silvestris*, a bükkösben, *Pardosa alacris* a fenyvesben és a bükkösben, *Pardosa lugubris* a tölgyesben, *Alopecosa pulverulenta* az irtásban, *Pardosa sphagnicola* a lápban.

Legnagyobb frekvenciaértékeket kaptunk a következő fajok esetében: *Oedothorax retusus* az Olt árterületén, *Alopecosa pulverulenta* a legelőn, a kaszálón és a gyümölcsösben, *Zora silvestris* és *Xerolycosa nemoralis* a bükkösben, *Pardosa lugubris* és *P. alacris* a fenyvesben és a tölgyesben, *Xerolycosa nemorali* az irtásban.

A frekvencia- és az abundanciaértékek felhasználhatók az egyes fajok biológiai ciklusának a tanulmányozására.

A biodiverzitás szempontjából a három erdőtípus (fenyves, bükkös és tölgyes) diverzitása a legkisebb, szimilaritása a legnagyobb.

Hasonló a diverzitás a gyep típusú ökoszisztémák esetében is (kaszáló, legelő, tisztás és gyümölcsös).

A HORN-index segítségével tanulmányoztuk a tanulmányozott élőhelyek szimilaritását és ökológiai affinitását. Az eredmények igazolják az eddig elmondottakat. Mindkét diagram a terepen észlelteket tükrözi.

Az Olt a vízgyűjtő medencéjének felső szakaszán, Székelyföldön nagyon változatos természetföldrajzi egységeket érint vagy szel át, amelyek nagy ökológiai diverzitást biztosítanak, gazdag és változatos, de sajnos még mindig kevéssé ismert növény- és állatvilággal rendelkeznek.

Kutatásunk célja ezen hiányok pótlása volt. Jelen pályamunka több éves kutatómunka eredményeit tartalmazza. A kutatások nem zárulnak le ezzel, ma is folytatódnak. Folyamatosan végezzük a kutatómunkát és a biológiai anyag feldolgozását. Erdélyre, Romániára, sőt a Kárpát-medencére és a tudományra új fajok is előkerültek, melyeknek leírása folyamatban van. Szintén folyamatban van egyes területek védelem alá való helyezéséhez szükséges dokumentációk összeállítása.

Köszönetnyilvánítás:

Szeretném megköszönni GALLÉ Róbert szegedi kollégámnak a pókok meghatározásában nyújtott segítségét, valamint dr. BALOG Adalbert barátomnak az adatok statisztikai feldolgozásában nyújtott segítségét.

A kutatás anyagi hátterét az ARANY János Közalapítvány biztosította, ezúttal is köszönöm segítségüket.

Irodalom

1. FETYKO, K.; MIHAIL, G. M. (2002): **Contribuţii la cunoaşterea arachnofaunei (Araneae) din zona Sighetu-Marmaţiei**. *Studii şi comunicări* 2–3: 98–101. Satu Mare.

2. FOELIX, R. (1996): **Biology of spiders**. Oxford University Press, Georg THIEME Verlag, New York, Oxford.

3. FUHN, I. E. & GHERASIM, V. F. (1995): **Fam. Salticidae. Fauna României**. Editura Academiei, Bucureşti.

4. FUHN, I. E. & NICULESCU-BURLACU, F. (1985): **Fam. Lycosidae. Fauna RSR**. Editura Academiei, Bucureşti.

5. GALLÉ, R. és URÁK, I. (2001): **Contribution to the spiders (Arachnida: Araneae) of upper Mureş river valley with some new data for the Romanian fauna**. *Entomol. rom.* 6: 141–145.

6. GALLÉ, R. és URÁK, I. (2002): **Faunistical data ont he spiders (Arachnida: Araneae) of the Nemira Montain's bog complex with two new species for the Romanian fauna**. *Entomol. rom.* 7: 85–88.

www.szt.ro / www.cimec.ro

7. GRIMM, U. (1985): **Die Gnaphosidae Mitteleuropas (Arachnida: Araneae)**. Verlag Paul PAREY, Berlin und Hamburg.

8. HARMS, K. H. et al. (1984): **Rote Liste der Spinnen**. In: BLAB, J. et al.: **Rote Liste der gefährdeten Tiere und Pflanzen der BRD**. 122–125. KILDA Verlag, Greven.

9. HEIMER, S. & NENTWIG, W. (1991): **Spinnen Mitteleuropas**. Paul PAREY Verlag, Berlin und Hamburg.

10. LOKSA I. (1969): **Pókok – Araneae** I. **Fauna Hungariae**. Akadémiai Kiadó, Budapest.

11. LOKSA I. (1972): **Pókok – Araneae** II. **Fauna Hungariae**. Akadémiai Kiadó, Budapest.

12. MAURER, R.; HÄNGGI, A. (1990): **Katalog der Schweizerischen Spinnen**. *Documenta Faunistica Helveticae*. Schweizerischer Bund für Naturschutz.

13. NENTWIG, W.; HÄNGGI, A.; KROPF, C.; BLICK, T. **Spinnen Mitteleuropas (Bestimmungsschlüssel)**. Internet

14. PANIGHIANT, E. (1969):. **Valea Oltului**. Ed. Cons. Naţional pentru educaţie fizică şi sport, Bucureşti.

15. PLATNICK, N. I. (2000): **The world spider catalog**. **Last updated June 9, 2000**. – Internet:

16. POP, E. (1960): **Mlaştinile de turbă din R. P. R**. Ed. Academiei R. P. R., Bucureşti.

17. RËLYS, V.; DAPKUS, D. (2002): **Similarities between epigeic spider communities in a peatbog and surrounding pine forest: a study from southern Lithuania.** In: **European Arachnology 2000. Proceedings of the 19th European Colloquium of Arachnology, Århus 17–22 July**.

18. RËLYS, V.; KOPONEN, S.; DAPKUS, D. (2002): **Annual differences and species turnover in peat bog spider communities**. *The Journal of Arachnology* 30: 421.

19. ROBERTS, M. I. (1985): **The spiders of Great Britain and Ireland**. Volume 1. HARPER COLLINS, London.

20. ROBERTS, M. I. (1987): **The spiders of Great Britain and Ireland**. Volume 2. HARPER COLLINS, London.

21. STERGHIU, C. (1985): **Fam. Clubionidae. Fauna RSR**. Editura Academiei, Bucureşti.

22. TÖVISSI, J. (1977): *Relieful fluviatil din valea Oltului superior (sectorul Bălan–Porceşti). Studiu geomorfologic*. Teză de doctorat. Universitatea „BABEŞ–BOLYAI". Facultatea de Biologie-Geologie, Cluj-Napoca.

23. UJVÁRI, J. (1972): **Geografia apelor României**. Ed. Ştiinţifică, Bucureşti.

24. URÁK, I. (2001): **Contribuţii la cunoaşterea faunei de păianjeni (Arachnida: Araneae) din Rezervaţia Biosferei Parcul Naţional Retezat**. *Bul. inf. Soc. lepid. rom.* 12 (1–4): 241–250.

25. URÁK, I.; WEISS, I. (1997): **Nachweise seltener Spinnen in den Klausenburger Heuwiesen (Arachnida: Araneae)**. *Entomol. rom.* 2: 115–117.

26. WEISS, I.; URAK, I. (2000): **Faunenliste der Spinnen Rumäniens (Arachnida: Araneae)**.
Internet: http://members.aol.com/Arachnologie/Faunenlisten.htm

(A családnevek majuszkulás kiemelését kötetszerkesztési szempontok indokolták. **Szerk. megj.**)

Studiul faunistic şi ecologic al păianjenilor (Arachnida: Araneae) din bazinul superior al Oltului

(Rezumat)

În lucrarea de faţă sunt prezentate rezultatele cercetărilor faunistice şi ecologice asupra păianjenilor din bazinul superior al Oltului. În bazinul său superior Oltul străbate unităţi de relief foarte variate, care cuprind zone montane, colinare şi de câmpie. În staţionarele alese de noi sunt reprezentate asociaţiile vegetale naturale caracteristice, dar şi unele fitocenoze, care reflectă urmele acţiunilor antropo-zoogene şi chiar unele speciale, ale mlaştinilor oligotrofe, destul de frecvente în regiunea cercetată. În urma cercetărilor au fost capturate 4645 păianjeni, şi identificate 234 specii din 25 familii. Dintre aceste specii 4 (*Halorates distinctus*, *Lepthyphantes insignis*, *Notioscopus sarcinatus*, *Trichoncus hackmani*) sunt semnalate pentru prima dată în fauna României. Se confirmă prezenţa altor 7 specii (*Meioneta affinis*, *Walckenaeria kochi*, *Clubiona diversa*, *Clubiona stagnatilis*, *Gnaphosa nigerrima*, *Haplodrassus moderatus*, *Zelotes clivicola*), care, deşi sunt menţionate în unele publicaţii mai vechi, nu au fost regăsite în colecţii. A fost studiată repartizarea speciilor şi indivizilor în diferitele familii şi în diferitele habitate cercetate, fiind evidenţiat habitatul cu ceea mai ridicată biodiversitate. A fost urmărită şi dinamica lunară a păianjenilor, atât pe baza numărului de specii, cât şi pe baza numărului de indivizi, evidenţiind astfel lunile cu numărul cel mai ridicat de păianjeni în condiţiile de mediu din bazinul superior al Oltului. Pentru examinarea mai amănunţită a datelor, am calculat unii indici ecologici, cum ar fi abundenţa, dominanţa, frecvenţa, afinitatea ecologică (indicele JACCARD) şi similaritatea (indicele HORN).

www.szr.mit.ro/www.cimec.ro

Faunistical and Ecological Study of the Spiders (Arachnida: Araneae) in the Upper Basin of the River Olt (Romania)

(Abstract)

The study deals with the spider fauna of the upper basin of the river Olt. The spider-fauna of this area is characterized by a relatively great diversity. 4646 spider specimens were caught belonging to 25 families and 234 species. *Halorates distinctus, Lepthyphantes insignis, Notioscopus sarcinatus, Trichoncus hackmani* are new for the Romanian fauna. Furthermore the occurrence of questionable species *Meioneta affinis, Walckenaeria kochi, Clubiona diversa, Clubiona stagnatilis, Gnaphosa nigerrima, Haplodrassus moderatus, Zelotes clivicola* is prooved. Some aspects of their ecology: distribution, dynamics, abundance, frequency, ecological affinity (JACCARD index) and similarity (HORN index) are discussed.

www.szmnb.ro www.cimec.ro

Nr.	TAXON	M	F	J	Σ	A	B	C	D	E	F	G	H	I	K	L.
I.	**Scytodidae**	0	1	1	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2
1.	*Scytodes thoracica* (LATREILLE, 1802)	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	2
II.	**Pholcidae**	4	9	5	18	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	18
2.	*Pholcus opilionoides* (SCHRANK, 1781)	3	9	3	15	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	15
3.	*Pholcus phalangioides* (FUESSLIN, 1775)	1	–	1	2	0	0	0	3	0	0	1	1	0	0	1
III.	**Segestriidae**	1	2	2	5	0	0	0	3	0	0	1	1	0	0	0
4.	*Segestria senoculata* (LINNAEUS, 1758)	1	2	2	5	–	–	–	3	–	–	1	1	–	–	0
IV.	**Dysderidae**	2	2	1	4	1	0	0	0	0	1	1	0	1	0	0
5.	*Harpactea hombergi* (SCOPOLI, 1763)	1	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	0
6.	*Harpactea rubicunda* (C. L. KOCH, 1838)	1	1	–	2	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
V.	**Nesticidae**	0	2	2	4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4
7.	*Nesticus cellulanus* (CLERCK, 1757)	–	2	2	4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4
VI.	**Theridiidae**	33	69	59	161	7	37	14	8	14	1	4	6	1	5	62
8.	*Achaearanea tepidariorum* (C. L. KOCH, 1841)	1	7	3	11	2	–	–	–	–	–	–	–	–	–	9
9.	*Euryopis laeta* (WESTRING, 1861)	1	1	–	2	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–
10.	*Euryopis flavomaculata* (C. L. KOCH, 1836)	3	1	2	6	1	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–
11.	*Euryopis flavomaculata* (C. L. KOCH, 1836)	5	–	–	5	–	–	–	–	–	–	–	–	–	5	–
12.	*Neottiura bimaculata* (LINNAEUS, 1767)	–	2	–	2	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1
13.	*Robertus arundineti* (O. P. CAMBRIDGE, 1871)	1	1	–	2	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1
14.	*Robertus neglectus* (O. P.-CAMBRIDGE, 1871)	1	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–
15.	*Steatoda bipunctata* (LINNAEUS, 1758)	7	11	6	24	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	21
16.	*Steatoda castanea* (CLERCK, 1757)	2	12	10	24	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	24
17.	*Steatoda triangulosa* (WALCKENAER, 1802)	–	2	2	4	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	4
18.	*Theridion impressum* L. KOCH, 1881	11	32	10	53	1	37	2	4	13	–	–	–	–	–	–
19.	*Theridion sisyphium* (CLERCK, 1757)	1	–	–	1	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–
VII.	**Linyphiidae**	105	185	64	354	151	15	23	13	14	6	8	44	6	50	13
20.	*Agyneta rurestris* (C. L. KOCH, 1836)	2	1	–	3	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–
21.	*Araeoncus humilis* (BLACKWALL, 1841)	2	–	2	4	2	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
22.	*Bathyphantes gracilis* (BLACKWALL, 1841)	–	1	–	1	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
23.	*Bathyphantes nigrinus* (WESTRING, 1851)	–	1	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
24.	*Centromerus sylvaticus* (BLACKWALL, 1841)	9	2	–	11	10	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–
25.	*Cnephalocotes obscurus* (BLACKWALL, 1834)	2	3	–	5	0	–	–	–	–	–	4	–	–	–	–
26.	*Diplocephalus latifrons* (CAMBRIDGE, 1863)	1	7	–	8	1	–	–	–	–	1	–	5	–	–	–

www.szmnmt.ro

Nr.	TAXON	M	F	J	Σ	A	B	C	D	E	F	G	H	I	K	L
27.	*Diplostyla concolor* (WIDER, 1834)	3	4		7	1				3			2	1		
28.	*Erigone dentipalpis* (WIDER, 1834)	2	–	–	2	2	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
29.	*Floronia bucculenta* (CLERCK, 1757)	1			1	1										
30.	*Frontinellina frutetorum* (C. L. KOCH, 1834)	–	1	–	1	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–
31.	*Gonatium rubellum* (BLACKWALL, 1841)		4		4										4	
32.	*Gongylidium rufipes* (LINNAEUS, 1758)	6	13		19	19										
33.	*Halorates distinctus* (SIMON, 1884)	1			1	1										
34.	*Hypomma cornutum* (BLACKWALL, 1833)	1	1		2		1	1								
35.	*Lepthyphantes insignis* O. P. CAMBRIDGE, 1913	2	4	–	6	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
36.	*Lepthyphantes leprosus* (OHLERT, 1865)		1		1											1
37.	*Leptorhoptrum robustum* (WESTRING, 1851)	8	4	–	12	12	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
38.	*Linyphia hortensis* SUNDEVALL, 1830	3	1		4			3					1			
39.	*Linyphia triangularis* (CLERCK, 1757)		1		1										1	
40.	*Maso sundevalli* (WESTRING, 1851)	4	1		5					1		1	3			
41.	*Megalepthyphantes nebulosus* (SUND., 1830)		2		2											2
42.	*Meioneta affinis* (KULCZYNSKI, 1898)	–	1	–	1	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–
43.	*Meioneta curestris* (C. L. KOCH, 1836)		1		1				1							
44.	*Meioneta saxatilis* (BLACKWALL, 1844)	2	–	–	2	–	–	–	–	–	1	–	1	–	–	–
45.	*Micrargus herbigradus* (BLACKWALL, 1854)	3	1		4					1			1			2
46.	*Micrometa viaria* (BLACKWALL, 1841)	4			4						2	1	1			
47.	*Nematogmus sanguinolentus* (WALCK., 1842)	1			1										1	
48.	*Neriene clathrata* (SUNDEVALL, 1830)	1	1		2	1		1								
49.	*Neriene emphana* (WALCKENAER, 1842)	2	6		8				7			1				
50.	*Neriene montana* (CLERCK, 1757)	3	3	4	10						1					4
51.	*Neriene peltata* (WIDER, 1834)	–	1	–	1	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–
52.	*Notioscopus sarcinatus* (O. P. CAMB., 1872)		14		14										14	
53.	*Oedothorax apicatus* (BLACKWALL, 1850)	3	3	–	6	6	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
54.	*Oedothorax gibbosus* (BLACKWALL, 1841)	1	1		2										2	
55.	*Oedothorax retusus* (WESTRING, 1851)	17	66		83	83										
56.	*Pelecopsis radicicola* (L. KOCH, 1872)	2			2					1				1		
57.	*Pocadicnemis pumila* (BLACKWALL, 1841)		2		2										2	
58.	*Porrhomma pygmaeum* (BLACKWALL, 1834)	–	1	–	1	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
59.	*Stemonyphantes lineatus* (LINNAEUS, 1758)	4			4								4			
60.	*Stylocteter stativus* (SIMON, 1881)	–	1	–	1	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–

www.szrm.info.tw/wiki/ilanec.ro

Nr.	TAXON	M	F	J	Σ	A	B	C	D	E	F	G	H	I	K	L.
61.	*Xelliscus expertus* (O. P.-CAMBRIDGE, 1871)		1		1			1								
62.	*Xysticus lanigerus* (WIDER, 1834)	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
63.	*Zelotes aliceae* (DI.ACKWALL., 1853)		1		1										1	
64.	*Zelotes aussereri* (KULCZYNSKI, 1887)	1	2	–	3	–	–	–	–	2	–	–	1	–	–	–
65.	*Zelotes longipes* (WIDER, 1834)	2	4		6								6			
66.	*Zelotes tenuis* (BLACKWALL, 1855)		2		2			1					1			
67.	*Zelotes zimmermanni* (DERKHAU, 1890)		1		1						1					
68.	*Zoicheneria luteleonis* MILLEDGE, 1955	1	1		2					1				1		
69.	*Walckenaeria antica* (WIDER, 1834)	1	1	–	2	–	–	1	–	1	–	–	–	–	–	–
70.	*Walckenaeria atrotibialis* (O. P.-CAMBR., 1878	11	8		19	1							16		2	
71.	*Walckenaeria cucullata* (C. L. KOCH, 1836)	1	3	–	4	–	–	–	–	–	–	–	1	–	3	–
72.	*Walckenaeria Kochi* (O. P. CAMBRIDGE, 1872)		5		5										5	
73.	*Walckenaeria nitrata* (MENGE, 1868)		1		1									1		
74.	*Walckenaeria unidentata* (WESTRING, 1861)		1		1										1	
VIII.	**Tetragnathidae**	35	45	126	206	144	25	2	6	13	1	2	1	4	1	7
75.	*Metellina segmentata* (CLERCK, 1757)	2	9		11	6										5
76.	*Pachygnatha clercki* SUNDEVALL, 1823	7	7	4	18	15				3						
77.	*Pachygnatha degeeri* SUNDEVALL, 1830	17	23	3	43	20	2	1		10	1	1	1	1	1	1
78.	*Tetragnatha dearmata* THORELL, 1873	1	0		1	1										
79.	*Tetragnatha extensa* (LINNAEUS, 1758)	4	2	–	6	5	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
80.	*Tetragnatha nigrita* LENDL, 1886	3	4		7		4		6							
81.	*Tetragnatha obtusa* C. L. KOCH, 1837		1	–	1	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–
82.	*Tetragnatha pinicola* L. KOCH, 1870	1			1	1										
IX.	**Araneidae**	26	66	176	268	43	110	43	33	12	1	5	0	3	0	18
83.	*Araneus cornutus* (WALCK., 1802)		8	8	16		4	4	10							
84.	*Agalenatea redii* (SCOPOLI, 1763)		5	10	15		12	2		1						
85.	*Araneus diadematus* CLERCK, 1757		4	4	7	1	1	2	1			1				1
86.	*Araneus marmoreus* CLERCK, 1737		1		1				1							
87.	*Araneus quadratus* CLERCK, 1757	2	3	10	15	–	12	1	3	1	–	–	–	–	–	1
88.	*Araneus sturmi* (L. KOCH, 1877)		1		1									1		
89.	*Atea sturmi* (CLERCK, 1757)	1	2	21	24	5	9	5	3	1	–	–	–	–	–	–
90.	*Argiope bruennichi* (SCOPOLI, 1772)	11	9	7	27		15	4	4	6						
91.	*Cyclosa conica* (PALLAS, 1772)		3	1	4				1		–	2				
92.	*Gibbaranea bituberculata* (WALCK., 1802)		1		1			1								

www.szmnmt.ro www.cimec.ro

Nr.	TAXON	M	F	J	Σ	A	B	C	D	E	F	G	H	I	K	L.
93.	*Lasiotrichus succinctus* (CLAIRCK, 1763)	1	8	9	9	8			1							
94.	*Lasiotrichus lineolatus* (TILORELL, 1873)	6	3	4	13	4	–	–	4	–	–	–	–	–	–	7
95.	*Lasiotrichus pallidigaster* (CLAIRCK, 1763)	1		7	8		8									
96.	*Lasiotrichus schenkeriana* (CLERCK, 1757)	1	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1
97.	*Monogona caudyfus* (WALCKENAER, 1802)		7	79	86	3	70	9	1	7						1
98.	*Neoascona adiantus* (WALCKENAER, 1802)		1		1	1										
99.	*Nuctenea umbratica* (CLAIRCK, 1763)			1	1		1									
100.	*Singa hamata* (CLERCK, 1757)	3	7	24	34	18	13		1							2
X.	**Lycosidae**	992	467	782	2241	456	42	102	12	163	34	135	336	619	319	22
101.	*Arctosa cinerea* (FABR., 1775)	1			1									1		
102.	*Alopecosa accentuata* (LATREILLE, 1817)	6	9	1	16	–	3	4	–	6	1	–	1	1	–	–
103.	*Alopecosa cuneata* (CLERCK, 1757)	12	9	1	22			1		1			5	12		
104.	*Alopecosa fabrilis* (CLERCK, 1757)	–	1	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
105.	*Alopecosa pulverulenta* (CLERCK, 1757)	113	18	5	136		3	6		17			21	116		
106.	*Arctosa leopardus* (SUNDEVALL, 1833)	1	1		2									2		
107.	*Aulonia albimana* (SIMON, 1876)	5	1		6	1								5		
108.	*Aulonia albimana* (WALCKENAER, 1805)	25	2	3	30			2		22		1		5		
109.	*Pardosa agrestis* (WESTRING, 1861)	77	7		79	7				1				76		
110.	*Pardosa agricola* (THORELL, 1856)	1	1		2		2									
111.	*Pardosa alacris* (C. L. KOCH, 1844)	208	9	5	282	–	2	5	–	–	15	69	167	26	–	–
112.	*Pardosa amentata* (CLERCK, 1757)	152	69	110	331	311	3	3	5				4	4		4
113.	*Pardosa bifasciata* (C. L. KOCH, 1834)	4	1		5											5
114.	*Pardosa ferruginea* (L. KOCH, 1870)	3	6		9	7		7					1	4		1
115.	*Pardosa hortensis* (THORELL, 1872)	33	61	9	103			4	2		8	17	63	9		
116.	*Pardosa hyperborea* (THORELL, 1872)	10	10		20	1								19		
117.	*Pardosa lugubris* (WALCKENAER, 1802)	9	17		26	5	11	2					2			3
118.	*Pardosa monticola* (CLERCK, 1757)	9	3		12	1	–	1		2	–	–	–	8	–	–
119.	*Pardosa nigriceps* (THORELL, 1856)	6	7		13	7				4				5		
120.	*Pardosa palustris* (L., 1758)	12	5		17	1		2		3				10		
121.	*Pardosa pullata* (CLERCK, 1757)	3	4		7		–		–		–	–	–	2	2	–
122.	*Pardosa purbeckensis* (F. P.-CAMB., 1895)	16	6		22	1										
123.	*Pardosa riparia* (C. L. KOCH, 1833)	60	100		160					4				17	160	
124.	*Pardosa sphagnicola* (DAHL, 1908)	2	2	2	6	6										
125.	*Pardosa wagleri* (HAHN, 1822)	2	9		11										11	
	Pirata hygrophilus THORELL, 1872						–	–	–	–	–	–	–	–		–

www.szmnmt.ro www.cimec.ro

Nr.	TAXON	M	F	J	Σ	A	B	C	D	E	F	G	H	I	K	L.
126.	*Pirata knorri* (SCOPOLI, 1763)		1		1	1										
127.	*Pirata latitans* (BLACKWALL, 1841)	5	2	–	5	2	–	–	–	–	–	–	–	–	2	–
128.	*Pirata uliginosus* (THORELL, 1856)	15	12		27										27	
129.	*Trochosa robusta* (SIMON, 1876)	6	4	6	16	3	–	2	–	3	–	–		3	–	–
130.	*Trochosa ruricola* (DE GEER, 1778)	77	21	13	111	47		1	7	22			7	41		3
131.	*Trochosa spinipalpis* (O. P.-CAMB., 1895)	1	13		14										14	
132.	*Trochosa terricola* THORELL, 1856	40	10	6	57			14		1	1	5	13	24	1	
133.	*Xerolycosa miniata* (C. L. KOCH, 1834)	16	2	1	19			1		14				1		
134.	*Xerolycosa nemoralis* (WESTRING, 1861)	55	19	11	105		–	4	–	1	2	13	13	71	–	–
XI.	**Pisauridae**	3	5	119	127	68	37	10	4	4	4	6	6	4	6	0
135.	*Pisaura mirabilis* (CLERCK, 1757)	5	5	119	127	68	37	10	4	4	–	–	5	1	–	–
XII.	**Agelenidae**	24	14	25	63	2	0	2	8	0	4	9	6	6	0	27
136.	*Agelena gracilens* C. L. KOCH, 1841	6	–	–	6	–	–	–	4	–	–	–	–	–	0	2
137.	*Agelena labyrinthica* (CLERCK, 1757)	0	1		1	1										
138.	*Histopona torpida* (C. L. KOCH, 1834)	11	2	–	13		–	–	–	–	3	5	4	–	–	–
139.	*Tegenaria domestica* (CLERCK, 1757)	7	8		15											15
140.	*Tegenaria pagana* C. L. KOCH, 1841		2		2							2				
XIII.	**Cybaeidae**	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0
141.	*Cybaeus angustiarum* L. KOCH, 1868		1		1								1			
XIV.	**Hahniidae**	14	4	0	18	1	0	0	0	3	0	5	0	8	1	0
142.	*Antistea elegans* (BLACKWALL, 1841)	1	1	1	3	1	1	1	1	1	1	1		1	–	1
143.	*Hahnia candidior* SIMON, 1875	8	3		10	1						5		1		
144.	*Hahnia pusilla* C. L. KOCH, 1841	6	1		7					3				1		
XV.	**Dictynidae**	6	2	6	14	2	0	6	1	0	0	0	0	2	0	2
145.	*Dictyna arundinacea* (LINNAEUS, 1758)		1		1			1								
146.	*Dictyna civica* (LUCAS, 1849)	1	1		2								1			?
147.	*Dictyna uncinata* THORELL, 1856	1			1				1							
148.	*Nigma flavescens* (WALCKENAER, 1825)	4		1	4		1	4	1	1	1	1	1	1	1	1
XVI.	**Amaurobiidae**	78	16	47	141	0	1	0	4	0	28	39	30	39	0	0
149.	*Amaurobius fenestralis* (STROEM, 1768)	4	4	2	10	1	1	1	4	1	1	5	1	1	1	1
150.	*Callobius claustrarius* (HAHN, 1833)	42	7	28	77						21	26	7	23		
151.	*Coelotes inermis* (L. KOCH, 1855)	32	5	14	51	1	–	–	–	–	6	8	23	15	–	–
XVII.	**Liocranidae**	42	39	8	89	0	0	2	0	2	10	24	2	41	2	6
152.	*Agroeca brunnea* (BLACKWALL, 1833)	1	2	1	2	1	1	1	1	1	1	1		1	–	1

www.szmnt.ro www.emec.ro

Nr.	TAXON	M	F	J	Σ	A	B	C	D	E	F	G	H	I	K	L
153.	*Agrocea cupreu* MENGE, 1873		1		1					1						
154.	*Apostenus fuscus* (WESTRING, 1851)	30	29	3	62	–	–	1	–	–	10	23	1	27	–	–
155.	*Liocranum rupicola* (WALCKENAER, 1830)	1	4		5											5
156.	*Phrurolithus festivus* (C. L. KOCH, 1835)	10	3	1	14	–	–	–	–	–	–	–	–	13	1	–
157.	*Phrurolithus minimus* (C. L. KOCH, 1839)	1			1					1						
XVIII.	**Clubionidae**	**20**	**23**	**50**	**93**	**29**	**14**	**5**	**2**	**2**	**3**	**9**	**8**	**3**	**2**	**10**
158.	*Cheiracanthium erraticum* (WALCK., 1802)	1	1		2											2
159.	*Clubiona cuerulescens* L. KOCH, 1867	1	1		2			1					1			
160.	*Clubiona comta* C. L. KOCH, 1839	2	4		5							5				
161.	*Clubiona diversa* O. P. CAMBRIDGE, 1862	1			1					1						
162.	*Clubiona germanica* THORELL, 1870	3	–	–	3	3	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
163.	*Clubiona lutescens* WESTRING, 1851	2	4		6	5										
164.	*Clubiona neglecta* O. P.-CAMBRIDGE, 1862	–	3	–	3	–	1	1	–	–	–	–	–	–	–	1
165.	*Clubiona pallidula* (CLERCK, 1757)	1	1		2	1							1			
166.	*Clubiona phragmitis* C. L. KOCH, 1843	1	4		5	1	1				1					1
167.	*Clubiona similis* L. KOCH, 1867	4	5	2	11	11										
168.	*Clubiona stagnatilis* KULCZYNSKI, 1897	2			2											1
169.	*Clubiona subtilis* L. KOCH, 1867	1			1									1		
170.	*Clubiona terrestris* WESTRING, 1851	1	1		2						1	1				
XIX.	**Corinnidae**	**0**	**1**	**0**	**1**	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**	**1**
171.	*Cetonana lutecps* (CANESTRINI, 1868)		1		1											1
XX.	**Gnaphosidae**	**88**	**30**	**60**	**178**	**4**	**0**	**18**	**0**	**16**	**2**	**37**	**6**	**84**	**5**	**4**
172.	*Drassyllus lutetianus* (L. KOCH, 1866)	1			1	1										
173.	*Drassyllus pusillus* (C. L. KOCH, 1833)	7	1	1	9	–	–	–	–	–	–	1	1	7	–	–
174.	*Gnaphosa bicolor* (HAHN, 1831)	16	2		18							1		17		
175.	*Gnaphosa lucifuga* (WALCKENAER, 1802)	1	–	–	1	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–
176.	*Gnaphosa nigerrima* L. KOCH, 1877	1			1										1	
177.	*Haplodrassus moderatus* (KULCZYN., 1897)	1			1										1	
178.	*Haplodrassus signifer* (C. L. KOCH, 1839)	5	2		7			2		1				4		
179.	*Micaria formicaria* (SUNDEVALL, 1832)	1	3		4			1		1				2		
180.	*Micaria fulgens* (WALCKENAER, 1802)	3	–	–	3	–	–	–	–	2	–	–	–	1	–	–
181.	*Micaria pulicaria* (SUNDEVALL, 1832)	2	1		3	1										
182.	*Scotophaeus blackwalli* (THORELL, 1871)	–	1	1	2	–	–	–	–	2	–	–	–	–	–	–
183.	*Scotophaeus scutulatus* (L. KOCH, 1866)	2	1		3											3

www.szrm.ro/ewaw/ciamec.ro

Nr.	TAXON	M	F	J	Σ	A	B	C	D	E	F	G	H	I	K	L
184.	*Zelotes apricorum* (L. KOCH, 1876)	15	6	1	22	2					1	7	2	10		
185.	*Zelotes clivicola* (L. KOCH, 1870)	14	6	–	20	–	–	–	–	–	–	13	–	7	–	–
186.	*Zelotes erebeus* (THORELL, 1870)	8	2		10							3		7		
187.	*Zelotes exiguus* (MULLER & SCHEN., 1895)	2	–	–	2	–	–	1	–	1	–	–	–	–	–	–
188.	*Zelotes latreillei* (SIMON, 1878)	1			1								1			
189.	*Zelotes petrensis* (C. L. KOCH, 1839)	8	4		12			5		1				6		
190.	*Zelotes subterraneus* (C. L. KOCH, 1833)		1		1										1	
XXI.	**Zoridae**	**34**	**6**	**12**	**52**	**0**	**5**	**2**	**0**	**3**	**14**	**5**	**15**	**4**	**4**	**0**
191.	*Zora nemoralis* (BLACKWALL, 1861)	1			1										1	
192.	*Zora silvestris* KULCZYNSKI, 1897	21	4	1	26			1			13	4	6	2		
193.	*Zora spinimana* (SUNDEVALL, 1833)	12	2	2	16	–	–	–	–	3	1	1	8	2	1	–
XXII.	**Sparassidae**	**1**	**0**	**0**	**1**	**0**	**0**	**1**	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**
194.	*Micrommata virescens* (CLERCK, 1757)	1	–	–	1	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–
XXIII.	**Philodromidae**	**18**	**10**	**30**	**58**	**17**	**10**	**3**	**3**	**12**	**0**	**3**	**3**	**5**	**0**	**2**
195.	*Philodromus aureolus* (CLERCK, 1757)	2			2	1										1
196.	*Philodromus dispar* WALCKENAER, 1825		3		3			1				1	1			
197.	*Philodromus poecilus* (THORELL, 1872)	–	1	–	1	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–
198.	*Philodromus praedatus* O. P. CAMB., 1871		1		1									1		
199.	*Thanatus arenarius* L. KOCH, 1872	7	1	1	9					9						
200.	*Thanatus formicinus* (CLERCK, 1757)	2			2								1	1		
201.	*Thanatus sabulosus* (MENGE, 1875)	7	3		10		3	1		2		1		3		
202.	*Tibellus oblongus* (WALCKENAER, 1802)		1	23	24	14	6	1	1				1			1
XXIV.	**Thomisidae**	**65**	**24**	**283**	**372**	**30**	**195**	**36**	**16**	**10**	**0**	**5**	**14**	**54**	**2**	**10**
203.	*Misumena vatia* (CLERCK, 1757)	3	5	4	12	2	4	3	1							2
204.	*Misumenops tricuspidatus* (FABRICIUS, 1775)	7	4	2	13	5	3		1					2		2
205.	*Ozyptila atomaria* (PANZER, 1801)	3	–	–	3	–	–	–	–	3	–	–	–	–	–	–
206.	*Ozyptila scabricula* (WESTRING, 1851)	1			1									1		
207.	*Synema globosum* (FABRICIUS, 1775)	–	–	3	3	–	1	1	–	–	–	–	–	–	–	1
208.	*Thomisus onustus* WALCKENAER, 1806			1	1				1							
209.	*Xysticus acerbus* THORELL, 1872	5	4		9	2	2		1					4		
210.	*Xysticus bifasciatus* C. L. KOCH, 1837	6	1		7			3						4		
211.	*Xysticus cristatus* (CLERCK, 1757)	18	9		27	1	3	3		3			3	13		1
212.	*Xysticus kochi* THORELL, 1872	22	1	–	23	1	2	1	1	1	–	1	1	14	–	1

www.szrm.ro/ewaw/vicinec.ro

Nr.	TAXON	M	F	J	Σ	A	B	C	D	E	F	G	H	I	K	L
XXV.	**Salticidae**	65	26	83	174	6	44	40	8	7	1	7	4	25	3	27
213.	*Heliophanus cupreus* (WALCKENAER, 1802)	5	1	–	4	–	–	3	–	–	–	–	1	–	–	–
214.	*Ballus chalybeius* (WALCKENAER, 1802)		1		1									1		
215.	*Dendryphantes rudis* (SUNDEVALL, 1833)	5	–	–	5	–	–	2	–	–	–	–	1	–	–	–
216.	*Euophrys frontalis* (WALCKENAER, 1802)	4	1		5			1		1		1		3		
217.	*Euophrys rufibarbis* (SIMON, 1868)	1			1						1					
218.	*Evarcha arcuata* (CLERCK, 1757)	9	4		13		5	5		1						2
219.	*Evarcha falcata* (CLERCK, 1757)	7	3	4	14			8						5	1	
220.	*Heliophanus aeneus* (HAHN, 1831)	–	2	–	2	–	1	1	–	–	–	–	–	–	–	–
221.	*Heliophanus cupreus* (WALCKENAER, 1802)	5			5			1	1			1		1	1	
222.	*Heliophanus dubius* C. L. KOCH, 1845	1	–	–	1	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–
223.	*Heliophanus flavipes* (HAHN, 1832)	2		4	6		5	1								
224.	*Myrmarachne formicaria* (DE GEER, 1778)	2			2											2
225.	*Neon reticulatus* (BLACKWALL, 1853)	1			1									1		
226.	*Pellenes nigrociliatus* (SIMON, 1875)		1		1				1							
227.	*Phlegra fasciata* (HAHN, 1826)	7	2	7	16	–	–	2	–	3	–	–	1	10	–	–
228.	*Pseudeuophrys erratica* (WALCK., 1825)	2	1	1	4				3			1				
229.	*Pseudicius encarpatus* (WALCKENAER, 1802)	–	1	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1
230.	*Salticus cingulatus* (PANZER, 1797)	7		3	10	1				1						6
231.	*Salticus zebraneus* (C. L. KOCH, 1845)		1	2	3	3										
232.	*Salticus pubescens* (TADRICEUS, 1775)	11	6		17	1	4		1					1		11
233.	*Sitticus saltator* O. P.-CAMBRIDGE, 1868		1		1											1
234.	*Synageles venator* (LUCAS, 1836)		1		1									1		

1. oszlop: A (50 fölött nyáron is nagyon nagyszámú mediterrán elterjedésű faj); **M** hím egyedek száma; **F** nőstény egyedek száma; **J** imágók, juvenilis egyedek száma;
2. oszlop: **Σ** összesen; **A** tölgyek az élőhelyeken (Lat. Separate Schlosser pairs areas); **B** hazai élőhelyek hazai növényzetét jellemző fajok (Lat. Appropriate endemic species);
C – legelőkön, kaszálókon gyepek (Lat. Associations of meadows); **D** – fűzlápok a Bánffyhunyadi-medencében található élőhelyeken (Lat. Preferred habitats in Bánffyhunyad basin);
E – nem kezelt, legmagasabban fekvő gyepes részek, kaszálók és szántóföldek gyomosodnak, **F** – fokkal erdő (Lat. Corpinus, Fagetum sylvaticum);
G – fenyőtelepek idősebb erdei és fekete fenyőtelepek (Pinus nigra), **H** – állóvizek (Lat. Quercus petraeae-Carpinetum), **I** – emberlakások, **K** – kivételes fajokat tartalmazó különleges élőhelyek (Lat. Certain particular habitats containing species of L. value)

www.szmi.ro

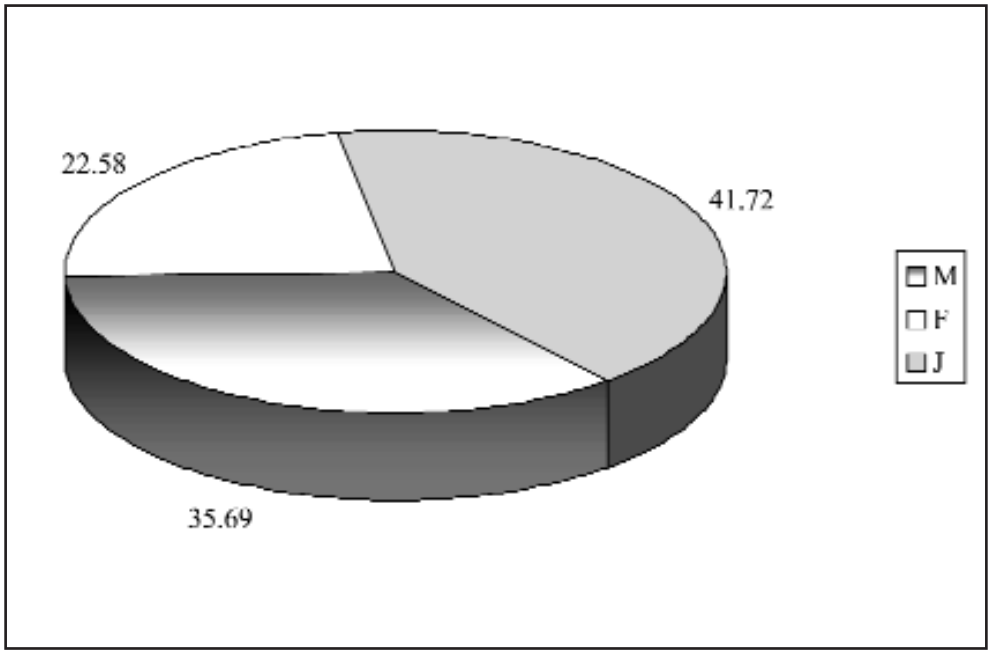

1. ábra A pókok kor és nemek szerinti összetétele (M = hím, F = nőstény, J = juvenilis, ivaréretlen)

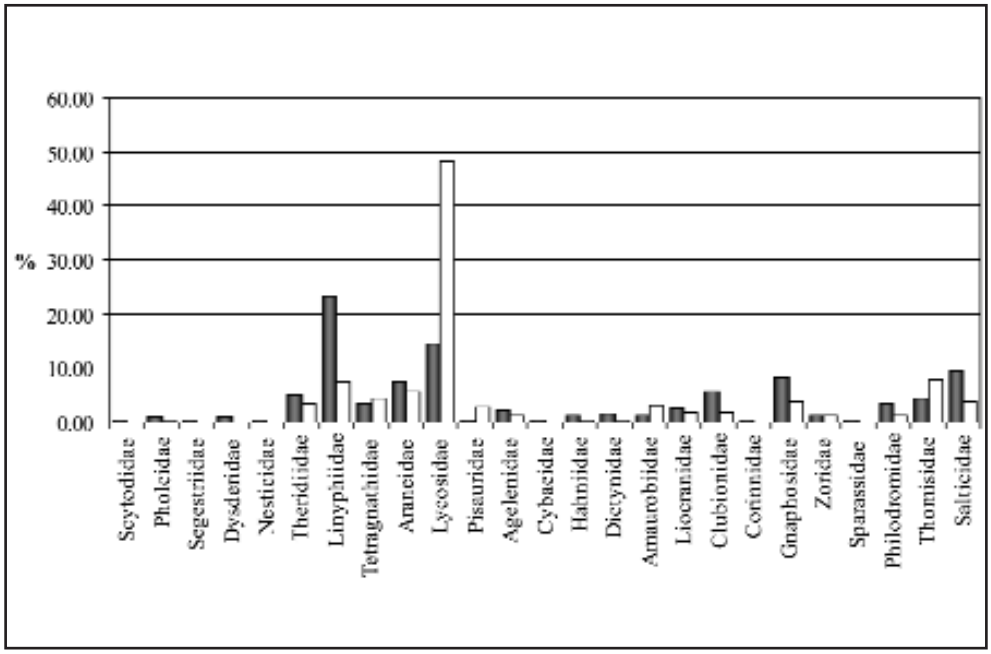

2. ábra A pókcsaládok százalékos aránya

www.szrmh.ro / www.cimec.ro

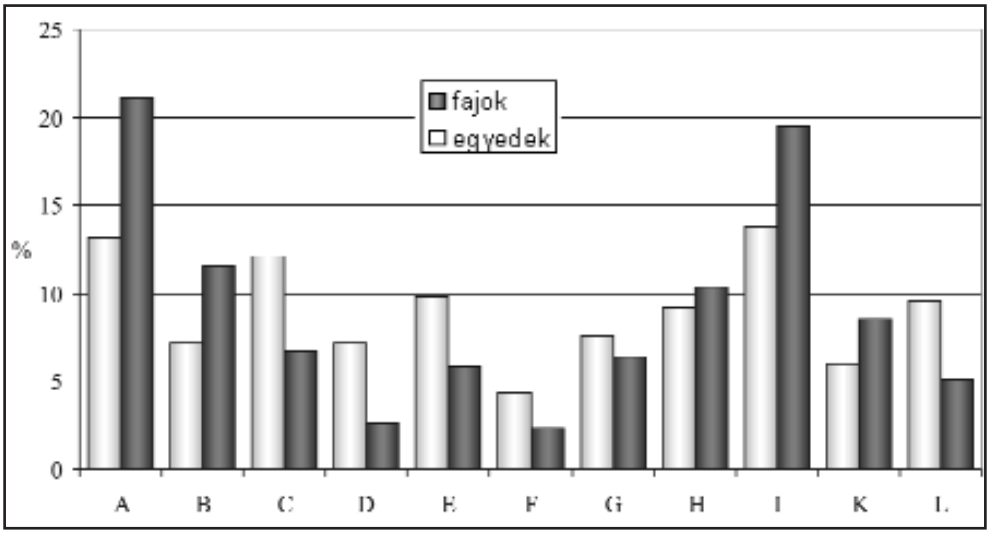

3. ábra A pókok megoszlása a gyűjtőhelyeken
A – Füzesek az Olt árterületén *(As. Saponario – Salicetum purpureae);* **B** – Kaszálóként használt gyepek *(As. Agrostetum stoloniferae);* **C** – Legelőként használt gyepek *(As. Agrostetum stoloniferae);* **D** – Tisztás a Baróti-hegységben *(As. Festuceto (rubrae) – Agrostietum);* **E** – Nem kezelt, hagyományos kihasználású vegyes gyümölcsös; **F** – Bükkerdő *(As. Carpino – Fagetum sylvaticae);* **G** – Fenyőerdők erdei- és fekete fenyővel *(Pinus silvestris és Pinus nigra);* **H** – Tölgyesek *(As. Querco petraeae – Carpinetum);* **I** – Erdőirtások; **K** – Nemerei lápkomplexum *(As. Carici rostratae – Sphagnetum, Agrostio – Deschampsietum caespitosae);* **L** – Épület.

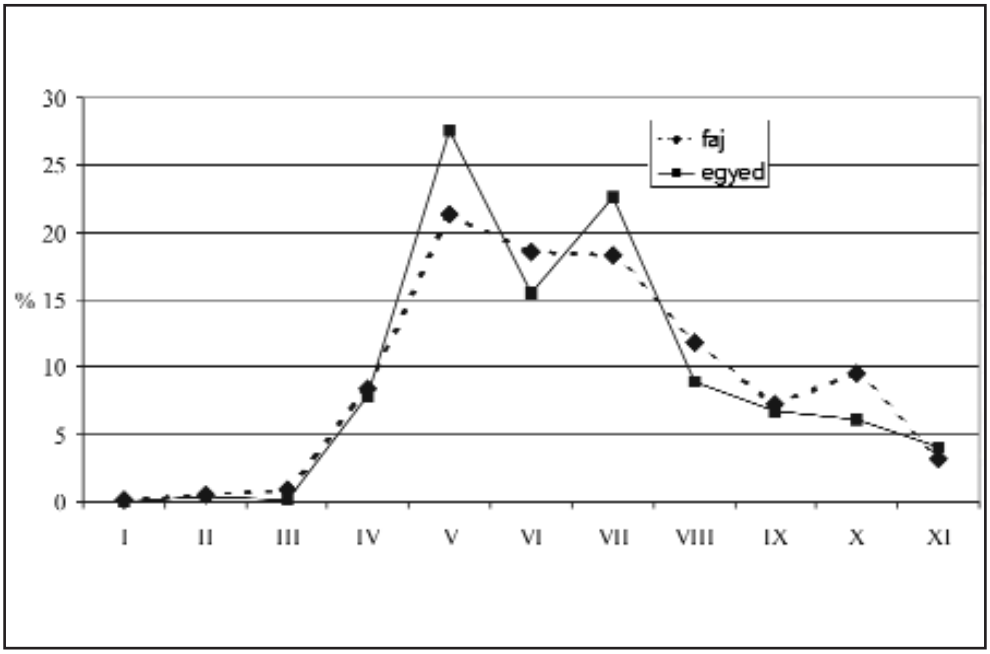

4. ábra A pókok havi dinamikája

www.szm.ro / www.cimec.ro

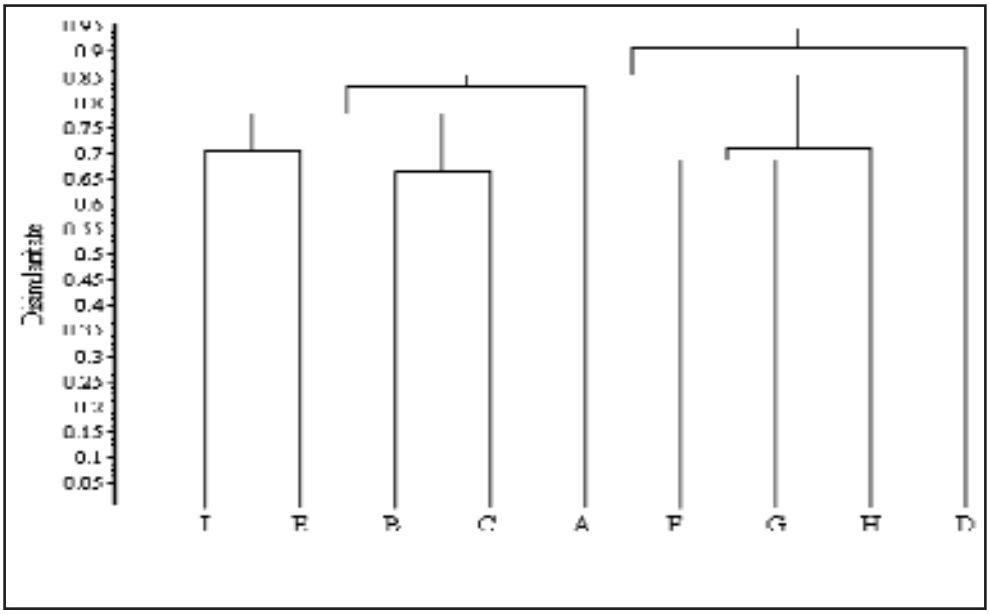

5. ábra A gyűjtőhelyek szimilaritása a pókok ökológiai affinitása alapján
(**A** – Olt árterülete, **B** – kaszáló, **C** – legelő, **D** – tisztás, **E** – gyümölcsös, **F** – bükkös, **G** – fenyves, **H** – tölgyes, **I** – erdőirtás, **K** – lápok)

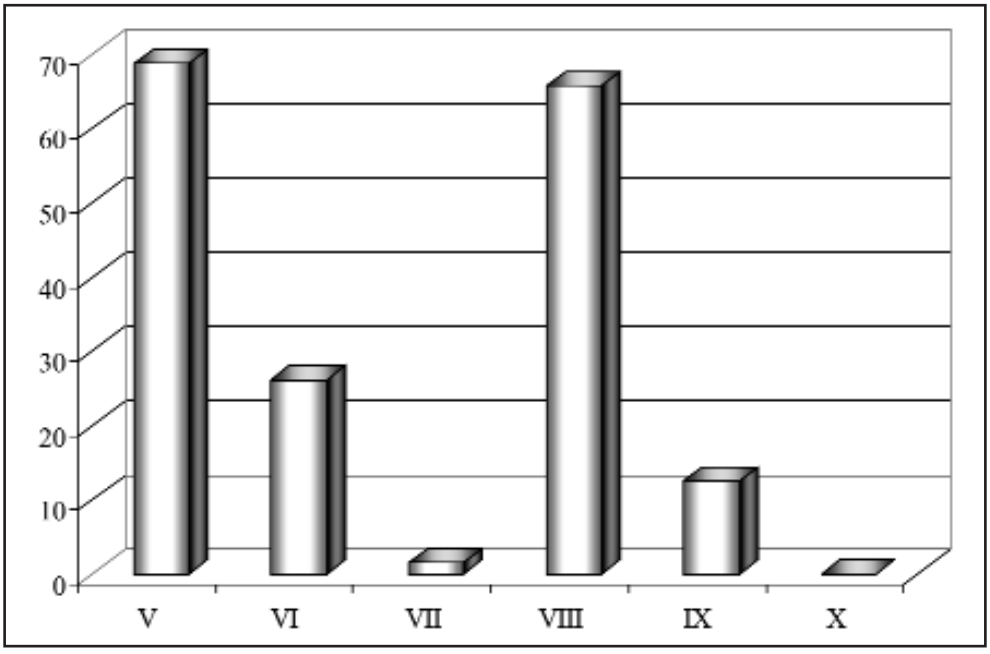

6. ábra A *Pardosa amentata* dinamikája a relatív abundancia alapján

www.szr.mi.ro / www.cimec.ro

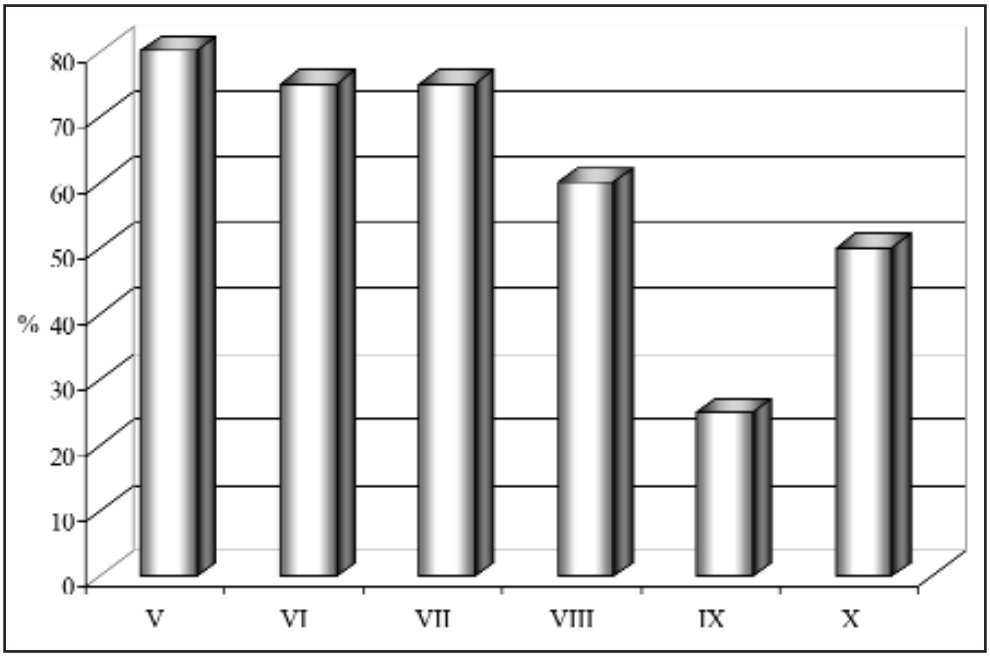

7. ábra Az *Oedothorax retusus* frekvenciaértékeinek havi dinamikája az Olt árterületén

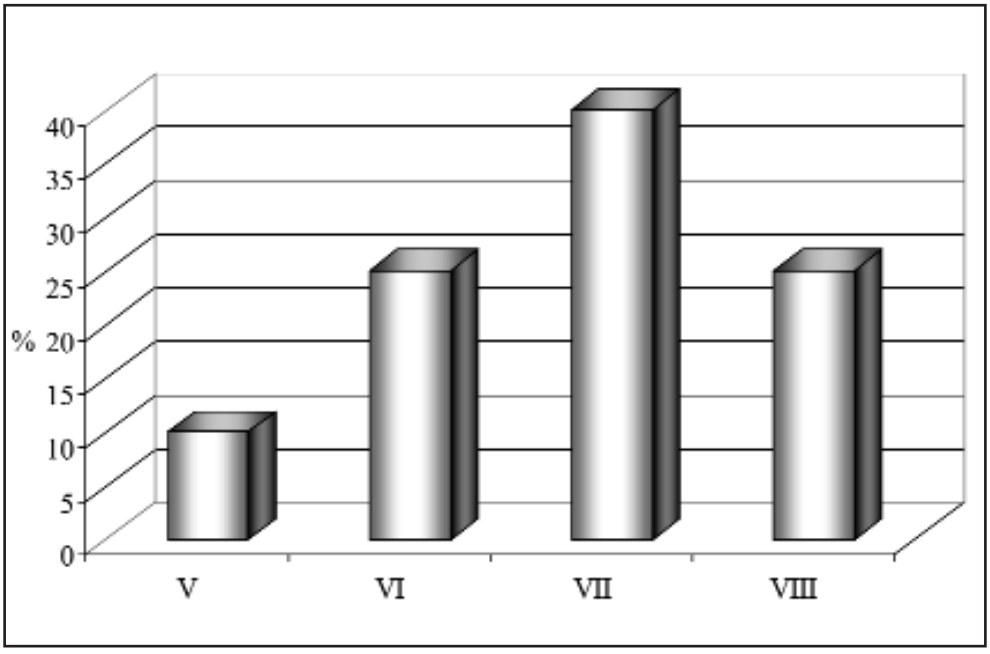

8. ábra A *Xerolycosa nemoralis* frekvenciaértékeinek havi dinamikája a bükkösben

www.szr.mi.ro / www.cimec.ro

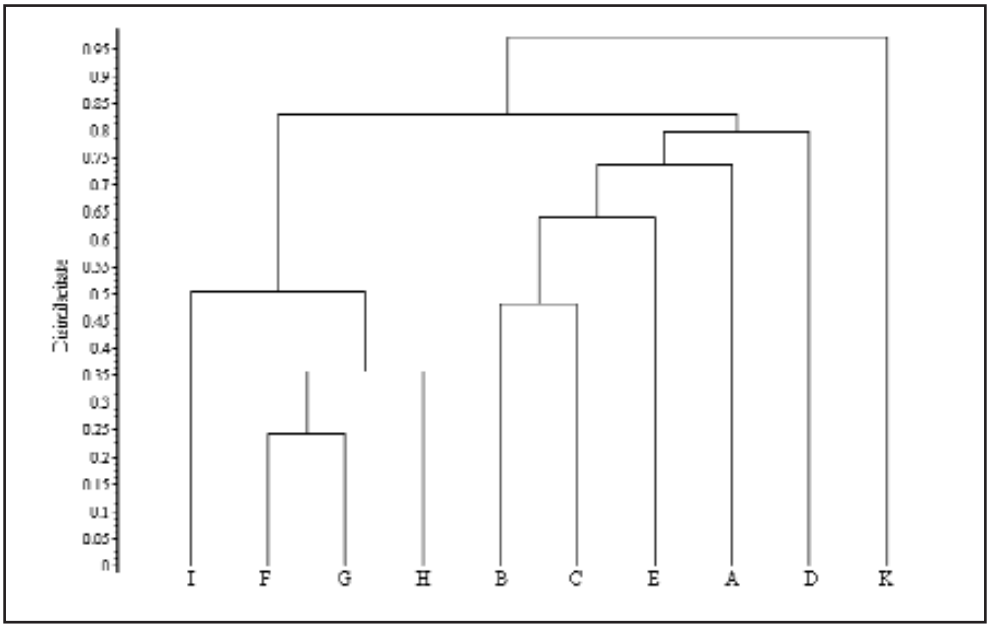

9. ábra A gyűjtőhelyek szimilaritása HORN-index alapján

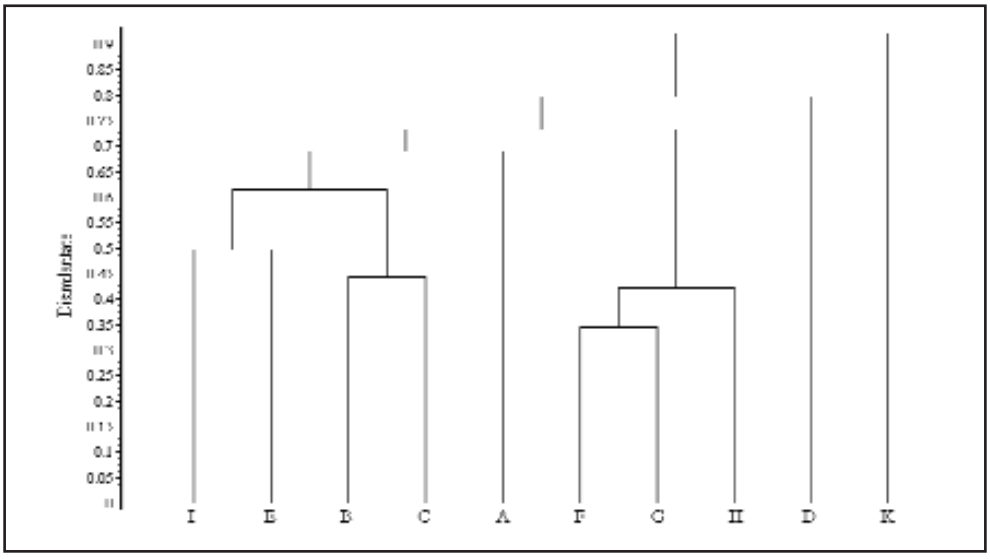

10. ábra A gyűjtőhelyek szimilaritása logaritmált HORN-index alapján
A – Füzesek az Olt árterületén *(As. Saponario – Salicetum purpureae);* **B** – Kaszálóként használt gyepek *(As. Agrostetum stoloniferae);* **C** – Legelőként használt gyepek *(As. Agrostetum stoloniferae);* **D** – Tisztás a Baróti-hegységben *(As. Festuceto (rubrae) – Agrostietum);* **E** – Nem kezelt, hagyományos kihasználású vegyes gyümölcsös; **F** – Bükkerdő *(As. Carpino – Fagetum sylvaticae);* **G** – Fenyőerdők erdei- és fekete fenyővel *(Pinus silvestris és Pinus nigra);* **H** – Tölgyesek *(As. Querco petraeae – Carpinetum);* **I** – Erdőirtások; **K** – Nemerei lápkomplexum *(As. Carici rostratae – Sphagnetum, Agrostio – Deschampsietum caespitosae).*

www.szim.ro / www.cimec.ro

HARTEL Tibor

A kétéltűek pusztulása: pár újabb hipotézis összegzése

(Kivonat)
A kétéltűek globális pusztulásáért felelős okok nagyon változatosak, sokszor nehéz őket jól elkülöníteni egymástól. A dolgozatban a kétéltűpusztulással kapcsolatos néhány hipotézist sorolok fel. A kétéltűek pusztulását a következők okozzák: az éghajlat változása, az élőhely tönkretétele, betelepített fajok (főleg halak), peszticidek, herbicidek, UV-B sugárzás, járványos megbetegedések. A kétéltűek ökológiai igényeire irányuló kutatások eredményeinek felhasználása a jövőben segíteni fog a természetvédelmi intézkedések hatékonyságának növelésében. Úgy tűnik, a kétéltűvédelem csak a magasabb organizációs szintek, a bennük végbemenő kapcsolatok védelmével valósulhat meg, melynek az egyik komponensét a kétéltűek képezik. Nagyon sok esetben hiányoznak az ökoszisztémákat fenntartó belső folyamatokra vonatkozó és ezen belül a kétéltűeknek ebben betöltött szerepére vonatkozó adatok, ami megnehezíti egy hatékony védelmi stratégia létrehozását. Tudásunk e téren elég lassan gyarapodik, a kétéltűpusztulás és a biodiverzitás csökkenése gyors ütemben megy végbe.

*

„Úgy tűnik, a világ jelenségei elemzési szempontból két nagy jelenségosztályba sorolhatók. Vannak egyrészt ***latens jelenségek****, amelyek rejtettek, mert az elemzés számára jóval nehezebben hozzáférhetők, és a legtöbbször önmagukban nem is értelmezhetők. Az interpretáció lehetőségét éppen az adja meg, hogy vannak másrészt* ***fenetikai jelenségek*** *(következmény jellegű és közvetlenebbül értelmezhető jelenségek) amelyek önmagukban jól értelmezhetők, tanulmányozhatók, és referenciát jelentenek a latens jelenségekre, ezek hatására nézve."* (JUHÁSZ-NAGY Pál. **Beszélgetések az ökológiáról**. Mezőgazdasági kiadó, Bp., 1984).

A kétéltűeket nem védi bunda, tollazat vagy pikkelyek – csupán egy vékony bőr, mely átjárható a levegő és a víz számára. Jelenleg ők a föld „legöregebb" szárazföldlakó gerincesei, mintegy 350 millió éve élnek, túlélve meteorbecsapódásokat, jégkorszakokat, vulkánkitöréseket, a dinoszauruszok születését és pusztulását és más fajok megjelenését. Mindennek ellenére a kétéltűek jelenlegi helyzete riasztó. A kétéltű-populációk pusztulását világszerte jelzik, bizonyos fajok még a „legvédettebb" nemzeti parkokból is eltűntek, ugyanakkor a torz fejlődésű egyedek gyakorisága is megnőtt. A kétéltűek pusztulásáról szóló közlemények gyarapodásával (ennek egy globális statisztikai kimutatását lásd HOULAHAN *és mts.*, 2000) párhuzamosan, az utóbbi 12 évben, az első ilyen jellegű találkozók (1989, Anglia; 1990, Irvin-California) megszervezése óta (VITT *és mts.*, 1990; PHILIPS, 1990; WAKE and MOROWITZ, 1991) gyarapodtak a pusztulás kauzális tényezőit bemutató dolgozatok is (egy szép összefoglaló: ALFORD and RICHARDS, 1999). Az alábbi összefoglalóban a kétéltűek pusztulásával kapcsolatos hipotéziseket tekintek át.

A pusztulás okai

A populációk csökkenéséért felelős dokumentált és feltételezett okok három nagy csoportba sorolhatók: az élőhely tönkretétele és megváltozása, globális okok (éghajlatváltozás, UV-sugárzás, járványos megbetegedések) és természetes hatások (populációdinamika).

Az élőhely tönkretétele és megváltozása

A legtöbb kétéltű faj életciklusa kötelező módon két szakaszt foglal magába: egy vízi peri-

* *Acta (Siculica)* 2006/1, T3, Sf. Gheorghe, Sporturilor 8A, RO-520085
** Sighişoara, 1 Decembrie 1918, 31, RO-545400, asobeka@ibz.org.ro

www.szmi.ro

ódust (szaporodás, lárvák fejlődése) és egy szárazföldi periódust, ahol a frissen átalakult juvenilisek szétterjednek, és ahol a felnőttek élnek. Ezeken az élőhelyeken található az egyedek territóriuma (home range), amelynek nagysága fajonként változik (SINSCH, 1990), és ahol az egyedek megtalálják a megfelelő táplálékmennyiséget és búvóhelyet. A kétéltűek erős hűséget mutatnak a területük iránt, általában rövid távon mozognak, és a többi gerincescsoporthoz viszonyítva a diszperziójuk is lassúbb (SINSCH, 1990). Ezen sajátosságaik miatt a kétéltűek csoportja különösen érzékeny az élőhely módosulására. Sok kutató szerint az élőhely tönkretétele a legnyilvánvalóbb tényező, mely a kétéltűek pusztulását okozhatja (PECHMANN and WILBUR, 1994). Napjainkban az édesvízi ökoszisztémák veszélyben vannak a szabályozás, szennyezés és a partok tönkretétele miatt (NILSSON and BERGGREN, 2000; NILSSON and DYNESIUS, 1993). Több kétéltűfaj eltűnése egy adott területről a vízi élőhelyek eltűnésével hozható kapcsolatba. Nagyon sérülékenyek az időszakos tócsák, melyek értékét a lokális biodiverzitás fenntartásában csupán napjainkban kezdik felismerni (SEMLITSCH, 2000a). Bizonyos időszakos vízi ökoszisztémákban a kétéltűeknek csúcsragadozókként fontos szerepük van a gerinctelen planktonszervezetek elterjedésének és gyakoriságának a meghatározásában (BOHONAK and WHITEMAN, 1999). Az átalakuló lárvák, juvenilis egyedek egyedszáma, testmérete és -tömege, valamint az időszakos vizek víztartama (hydroperiod) között pozitív korrelációt találtak (PECHMANN *és mts.*, 1989), akárcsak a víz nagysága és a fajdiverzitás között is (BABBITT and TANNER, 2000). A metamorfózis bekövetkezése fajra jellemző minimális testnagyság és fejlődési stádium elérésétől függ. Ha az időszakos víz a minimális testnagyság elérése előtt kiszárad, a lárvák elpusztulnak. A vizes periódus befolyásolja a kétéltűközösségek szerkezetét, dinamikáját, más nagyon fontos tényezőkkel együtt (pl. kompetíció, predáció, egyedsűrűség, lásd SKELLY and WERNER, 1990; VANBUSKIRK and SMIDT, 2000; WILBUR, 1987, 1997). Napjainkban felismerték, hogy a szaporodásra alkalmas vizek sajátosságai, sűrűsége egy adott területen, az egymástól való elszigeteltségük (lásd alább) jobban megjósolhatják a kétéltű-populációk sorsát, mint a pillanatnyi populáció tanulmányozása (BABIK and RAFINSKI, 2001), mert a kétéltűpopulációk időbeni ingadozást mutatnak. (GROSSENBACHER, 1995; MEYER, *és mts.,* 1998; PECHMANN *és mts.,* 1991; SEM-LITSCH *és mts.,* 1996). A vizes területek eltűnése tehát a szaporodó helyek számát csökkenti, így a lokális-regionális kétéltű-populációk fennmaradását veszélyezteti. A vizes élőhelyek módosulása miatt még a gyakori és elterjedt fajok populációi is csökkenhetnek lokálisan (BRESSI, 1998). Az AEÁ-ban becslések szerint az utóbbi 200 évben a természetes vizes területek kb. 50%-a tűnt el. Ritkán nyilvánítanak védetté vizes területeket speciálisan azért, mert kétéltű-populációk szaporodási helyei. Ezek az élőhelyek általában nagyobb védett területeken találhatók (sok esetben véletlenül), és ez védi őket. A vizes területeket védő intézkedések során kismértékben vagy egyáltalán nem fordítanak hangsúlyt a kisebb, időszakos jellegű vizekre (SEMLITSCH, 2000b). A kétéltűek gyakran kolonizálnak mesterséges vizeket. Így a mesterségesen létrehozott vizek szaporodási helyekként is szolgálhatnak a kétéltűek számára (PECHMANN *és mts.,* 2001; SCHLUPP and PODLOUCKY, 1994), és a lokális élőhely-diverzitást is növelhetik. Az új vizes területek létrehozásánál figyelembe kell venni a területen élő fajok ökológiai igényeit, ugyanis a „kolonizációs képesség” távolságfüggő: Angliában a tarajos gőték *(Triturus cristatus)* és a pettyes gőték *(T. vulgaris)* nem kolonizálják a 400 m-nél nagyobb távolságban levő vizeket, a barna varangy *(Bufo bufo)* és a gyepi béka *(Rana temporaria)* esetén a távolság 950 m, de a gyepi béka inkább az aljnövényzetet tartalmazó vizeket kedveli (BAKER and HALLIDAY, 1999).

A kétéltűek területhűségére, valamint a populációk közti egyedvándorlásra irányuló vizsgálatok kimutatták, hogy sok kétéltű populációja (valószínűleg az összesé) nem zárt szaporodási egység, hanem populációrendszereket alkot, melyek között lassú, de szignifikáns egyedvándorlás/génáramlás valósul meg. Az emigráció és imi-

www.szr.ro/biblioteca-digitala.ro

gráció a szomszédos populációk között jórészt a juvenilis egyedek diszperziójával és kisebbrészt a felnőttek vándorlásával valósul meg (ez utóbbiak általában területhűséget mutatnak). Ilyen módon azokon a területeken, ahol a szaporodási siker kisebb, a lokális kipusztulás kiegyensúlyozódik. Sok kétéltű élete nagyon összetett, több élőhelytípustól függ: tavasszal elhagyják a telelőhelyeket, és rövidebb-hosszabb útvonalon a vízbe vándorolnak szaporodni. Ezt követően a nyaralóhelyekre vándorolnak, ahol táplálkoznak. Ősszel a telelőhelyeket keresik fel. Gyakran ezek az élőhelyek térben is elhatárolódnak. Az élőhely-feldarabolódás meggátolja a vándorlást az egyik élőhelyről a másikra, pusztulásukat okozva. Az autóutak gyakran keresztezik a szaporodási hely felé való vándorlás útvonalát, tömeges pusztulást okozva (OLDHAM, 1999). Egy magyarországi vizsgálat során (SIMONYI *és mts.,* 1999) kimutatták, hogy a hosszú távon vándorló kétéltűek (0,7–2,2 km) esnek leggyakrabban áldozatául a gépkocsiforgalomnak: a barna varangy *(Bufo bufo)*, az erdei béka *(Rana dalmatina)*, a barna ásóbéka *(Pelobates fuscus),* valamint a foltos szalamandra *(Salamandra salamandra)* és az emberi települések környékén a zöld varangy *(Bufo viridis).* Az ember által okozott élőhely-feldarabolódás fényében egyre többen vizsgálják a jelenség hatását az elszigetelt populációk génállományára (SCRIBNER *és mts.,* 2000; SEPPA and LAURILA, 1999). Napjainkban nagyon fontossá vált az élőhelyek fő komponenseinek és a különböző kétéltűfajok ökológiai igényeinek a tanulmányozása/felismerése (pl. JOLY *és mts.,* 2001; OLDHAM és mts., 1997; SCRIBNER *és mts.,* 2000; SEMLITSCH, 2000b).

Az utóbbi évszázadban az ipari méretű fakitermelés és a vele járó beavatkozások (pl. a fa elhordásáért épített autóutak, herbicidek használata) negatív hatással voltak az erdő-ökoszisztémákra. Eltűntek, vagy számuk nagyon lecsökkent az erdő-ökoszisztémák diverzitásának fenntartásában kulcsfontosságú szerepet játszó komponensek, mint a természetes tüzek, a nagy, öreg fák, elpusztult, korhadó fák (AXELSSON, 2000; LINDER and ÖSTLUND, 1998; ÖSTLUND *és mts.,* 1997). A kétéltűek a leggyakoribb gerinces csoportot képviselik sok erdő-ökoszisztémában, és kulcsfontosságú szerepet töltenek be az ökoszisztéma dinamikájában (DUELLMAN and TRUEB, 1986). A fakitermelés negatívan hat a kétéltű-populációkra, de érdekes módon bizonyos kétéltűcsoportok érzékenyebbek a fakitermelésre, mint mások (DEMAYDANIER and HUNTER Jr., 1995). Megfigyelések szerint, az AEÁ keleti részén a fakitermelés a lokális szalamandrapopulációk csökkenését-eltűnését okozta (PETRANKA *és mts.,* 1993; 1994). A legtöbb ott élő szalamandrafaj (*Pletodon* és *Desmognathus* fajok) nagyon érzékeny a fakitermelés által okozott hőmérséklet- és páratartalom-változásra (mivel nincs tüdejük), a fakitermelés kiszáradással fenyegeti őket. A békák toleránsabbak a fakitermelésre, mint a szalamandrák, mert aktivitásuk nagyobb hőmérsékleten valósul meg, és ugyanakkor nagyobb mennyiségű vizet képesek felszívni és raktározni (DEMAYDANIER and HUNTER Jr., 1995). Különbségeket mutattak ki a különböző fafajok, az erdő kora és a kétéltűek előfordulása között. Az eredmények nem minden esetben támasztják alá a vártakat, úgy tűnik, fajspecifikus következtetéseket kell levonni a kétéltűek előfordulására, az erdő életkorára vonatkozóan (DEMAYDANIER and HUNTER Jr., 1995). Angliában erdők közelében találták a legnagyobb tarajosgőte-populációkat, ugyanakkor pozitív korrelációt találtak a kidőlt, korhadó fák mennyisége és a populáció sűrűsége között (LATHAM and OLDHAM, 1996). A nagymértékű fakitermelés egyértelműen negatív hatással volt a lokális és regionális kis tavibéka (*Rana lessonae*) populációira Svédországban, növelve a populáció kipusztulásának esélyeit, valamint csökkentve a diszperziót és ezáltal a rekolonizációt (SJÖGREN-GULVE and RAY, 1996). A Nagy-Küküllő mentén a juvenilis barna varangyok (*Bufo bufo*) növekedése és terjedése felgyorsul az erdőbe érés után (személyes megfigyelés, HARTEL T.). Valószínű, az erdőbe éréssel, a jobb feltételek (stabilizálódott mikroklíma, bőségesebb tápanyagmennyiség) elősegítik a gyors terjedést, szétszóródást. Ugyanakkor a bőséges tápanyag az áttelelési esélyeket is növelheti. Azokon a területeken, ahol beavatkozási munkálatokat végeznek, lényeges a kétéltűek vízi- és szárazföldiélőhely-használatának a megértése,

www.szrm.hu/ www.cimec.ro

azért, hogy a beavatkozásoknak a kétéltűekre kifejtett káros hatása minimális legyen (RICHTER *és mts.,* 2001; SEMLITSCH, 1997).

Éghajlatváltozás

Az élőhelyek tönkretétele fontos tényezője lehet a kétéltűek pusztulásának, de megfigyelték a kétéltűek populációinak csökkenését olyan helyeken is, ahol semmilyen emberi perturbációt nem észleltek. Ezeket a hatásokat a „globális" hatások csoportjába sorolják, ide tartozik a globális éghajlatváltozás, az ózonréteg vékonyodásával járó növekvő UV-B-sugárzás. A nagy szárazsággal járó felmelegedés lehetett az oka több tíz kétéltűfaj eltűnésének Costa Ricában (MARTIN and NAGY, 2002). A kétéltűek változó testhőmérsékletű állatok, testük hűtéséhez árnyékolt, hűvös helyekre húzódnak. A hosszú ideig megnövekedett levegőhőmérséklet hatására a változó testhőmérsékletű állatok hosszabb ideig maradnak inaktívak, emiatt nem táplálkoznak, ennek során veszítenek tömegükből, és ennek hatása van a szaporodási sikerre is (MARTIN and NAGY, 2002). Egyes kutatók szerint a globális éghajlat-felmelegedésnek pozitív hatása lehet a kétéltűekre, de csak akkor, amikor a megfelelő csapadékmennyiséggel társul (OLDHAM, 1999). A szárazság nemcsak a szaporodó helyek eltüntetését, hanem a nyári táplálékfelvételt is befolyásolhatja azáltal, hogy szárazságra csökkenhet a kétéltűek mobilitása. A hosszú ideig tartó száraz periódus az időszakos vizek kiszárításával növelheti a szalamandrák mortalitását (DODD, 1993). A kétéltűek alkalmazkodhatnak a lassú éghajlatváltozáshoz és a vele járó feltételekhez, pl. a hideghez, lárvaállapotban a meleg okozta lassú vízszintcsökkenéshez, vagy a hosszabb ideig tartó szárazsághoz aktivitásukkal, szaporodásukkal, embrionális és lárvafejlődésükkel, vagy élettani válaszreakciókkal (FEDER and BURGGEN, 1992; DODD, 1993; ELMBERG and LUNDBERG, 1991; LOMAN, 1999; MERILA *és mts.,* 2000a). A hőmérséklet-csökkenés téli mortalitást okozhat (KUHN, 1994). Egy másik komoly oka a kétéltűek pusztulásának az ózonréteg vékonyodása, amely növekvő UV-B-sugárzással jár. Az UV-B-sugárzás (280–320 nm hullámhossz) káros hatását a sejtekre a DNS-transzkripció gátlásán keresztül fejti ki. Ezt a hatást a sejtek kivédhetik a *fotoliáz*nak nevezett enzim aktiválásával. Az AEÁ-ban (Oregon) egy kutatócsoport megfigyelte, hogy több mint 1000 m tengerszint feletti magasságban két kétéltűfaj, a *Rana cascadae* és a *Bufo boreas* populációinak méretei 10 év alatt szokatlanul lecsökkentek. Kiderült, hogy az említett két faj petéi természetes körülmények között csak nagyon kis számban kelnek ki az erős UV-B-sugárzásnak tulajdoníthatóan (BLAUSTEIN and WAKE, 1995). Az is kiderült, hogy nem minden kétéltűfaj rendelkezik egyforma fotoliáz-aktivitással, következésképp nem egyforma az UV-B-vel szembeni „viselkedésük" sem. A *Hyla regilla* békafaj populációi nem mutattak csökkenő tendenciát, petéikben háromszor több a fotoliáz, mint az előbb említett két faj esetén (BLAUSTEIN and WAKE, 1995). Az ezt követő kutatások érdekes módon nem minden esetben igazolták a fent leírtakat. Egy másik vizsgálat szerint egy másik *Bufo boreas* populációja látszólag nem érzékeny az UV-B-sugárzásra (CORN, 1998), és az UV-B erre a fajra csak a *Saprolegina* gomba jelenlétében fejti ki káros hatását. Más fajokon nem tapasztaltak lényeges változást a peték mortalitásában, viszont gyakori volt az embriók torzulása (STARNES *és mts.,* 2000). A gyepi békánál *(Rana temporaria)* sem szignifikáns petemortalitást, sem torz embrionális fejlődést nem figyeltek meg sugárzás hatására (MERILA *és mts.,* 2000b; PAHKALA *és mts.,* 2000), de megfigyelhető volt a sugárzás hatása a metamorfózis bekövetkezésére és a testnagyságra a metamorfózis befejeződése után (PAHKALA *és mts.,* 2001a). Az UV-B-sugárzásnak való kitettség tehát nem jár mindig azonnali rendellenességek megjelenésével, hanem az egyed rátermettségét befolyásolhatja egy későbbi életszakaszban. Az eredmények azért fontosak, mert a metamorfóziskor elért testhossz és a metamorfózis időbeni bekövetkezése befolyásolja az egyedek későbbi rátermettségét (ivarérettség bekövetkezése, túlélési valószínűség, fekunditás).

www.szrm.hu / www.cimec.ro

A metamorfózis eltolódása növeli a predációval vagy kiszáradással járó veszélyeket, és a kis termet metamorfózis után növeli a kiszáradás veszélyét (SEMLITSCH *és mts.,* 1988). Úgy tűnik, az UV-sugárzásnak való kitettség változik földrajzi pontokként: az északon élő gyepibéka-populációk jobban kitettek, és hatékonyabban ellenállnak az UV-B-sugárzásnak, mint a déli populációk (MERILA *és mts.,* 2000c). A kétéltűek védekezhetnek az UV-B-sugárzás ellen (1) DNS-javító rendszerrel, (2) viselkedésbeli adaptációval, elkerülve a sugárzást, (3) megfelelő pigmentációval védve ki az UV-B-sugárzást.

Járványos megbetegedések

A járványok kitörésének oka lehet természetes vagy antropogén. Kevés információ van a járványok kitörésének pontos okáról és a járványok terjedéséről. Szintén kevés információ van a kórokozókról és arról, hogy a kétéltűek az egyedfejlődésük melyik szakaszában a legkitettebbek a járványos megbetegedéseknek (ROBINSON *és mts.,* 1999; USGS Issues Wildlife Health Alert, 1999). LIPS (1999) egy panamai vizsgálat során 361 kétéltű 15%-át elpusztulva találta. Ugyanaz a szerző említi, hogy egy előbbi vizsgálat során, nappali és éjszakai kutatással, 24 050 kétéltűből egy elpusztult példányt sem talált. Az a tény, hogy csak azok a fajok pusztultak, amelyek rendszeresen és gyakran tartózkodtak vízben, arra engedett következtetni, hogy a pusztulás oka a vízben található, és feltételezték, hogy egy parazita gomba. Később DNS-vizsgálatokból kiderült, hogy egy vízigomba (*Chytridiomycota*; *Chytridiales*) okozza a mortalitást (BERGER *és mts.,* 1998). A gomba a kétéltűek azon testrészeit támadja, amelyben keratin rakódik le (pl. a felhám – *epidermis*), és eddig az egyetlen ismert faj a fent említett gombacsoportból, amely gerincesek megbetegedését okozza. Gombás megbetegedés általi kétéltűpopuláció-hanyatlást Észak-Ausztráliában, Közép-Amerikában, Európában (főleg Németország, Spanyolország), Afrikában figyeltek meg, a jelenség tehát globális méretű. A gomba betegségokozó hatását három hipotézissel magyarázzák: (1) A gombafaj elleni védekezőreakció hiánya, amelynek oka lehet az, hogy a parazitát behurcolták, és nem volt elegendő idő a védekezés kifejlesztésére. (2) A gomba a vizekben természetesen előfordul, de a környezetben végbemenő változások miatt megnőtt a fertőzőképessége, és (3) a környezet megváltozásával (valószínűleg savas esők, éghajlatváltozás, szennyezés) gyengül a kétéltűek immunrendszere (LIPS, 1999; PETRANKA *és mts.,* 1994). Az UV-B-sugárzás elősegíti a *Saprolegina* okozta járványos megbetegedés kialakulását (BLAUSTEIN and WAKE, 1995). Megfigyelések szerint a mikrobákkal fertőzött *Agalichnys callidryas* petékből hamarabb kifejlődnek az ebihalak, mint az egészséges petékből (adaptív kelés), az így kifejlődött ebihalak kisebbek, és jobban kitettek a vízi predátoroknak, mint a normálisan kifejlődött egészséges lárvák (WARKENTIN *és mts.,* 2001). Így tehát a patogén gomba nemcsak közvetlenül, hanem indirekt módon is pusztít, növelve a mortalitást a lárvák között (WARKENTIN *és mts.,* 2001). Mindennek ellenére, a legjobb védekezés az embrionális fejlődés felgyorsítása, az ebihalak ugyanis kémiai és immunológiai úton védekezhetnek a mikrobák ellen (WARKENTIN *és mts.,* 2001). Az emberi tevékenységek, mint például a halak betelepítése egy tóba (PETRANKA *és mts.,* 1994) vagy éppen a herpetológusok is hozzájárulhatnak a patogének terjedéséhez (BELL, 1999).

pH és más szennyező anyagok

A savasságnak komoly negatív hatása van sok vízi állatfajra, köztük a kétéltűekre is. A savasság növelheti más szennyező anyagok toxicitását (CORN *és mts.,* 1989; CORN and VERTUCCI, 1992). A kétéltűfajok érzékenysége a savasság iránt fajonként, populációnként változhat (VERTUCCI and CORN, 1998), a körülményektől függően. A mocsári béka (*Rana arvalis*) Svédországban jobban bírja a savasságot, mint más fajok, pH<5 értékű vizekben is előfordul a természetben (PAHKALA *és mts.,* 2001b). VIERTEL (1999) megfigyelései szerint a gyepi békák (*Rana temporaria*) nem válogatnak a különböző savasságú vizek között (a pH 7.0–8.3 között változott). Más megfigyelés szerint a gyepi békák

www.szrm.ro / www.cimec.ro

képesek felismerni és elkerülni a savas vizeket (RASANEN *és mts.,* 2002), bár előfordulásuk a vártnál gyakoribb pH=6 körüli vizekben (LAURILA, 1998). Ez esetben a vizek pH-ja 5–7 között változott. A savasság csökkenti a túlélési valószínűséget, növeli a fejlődési rendellenességeket, negatívan hat az embrionális fejlődésre (PAHKALA *és mts.,* 2001b; RASANEN *és mts.,* 2002). A savas közegben átalakult gyepi békáknak rövidebb a testhossza, mint a semleges közegben átalakult békáké. A savas közegben élő ebihalak lényegesen kisebb menynyiségű táplálékot fogyasztanak, mint a semleges közegben élők. Mindennek fontos hatása lehet a felnőttkor elérésekor, amikor az egyedek rátermettségének a csökkenését eredményezheti. A lárvák fenotípusos plaszticitásuknak köszönhetően (LAURILA and KUJASALO, 1999; LOMAN, 1999) felgyorsíthatják a fejlődési rátát, amikor a tócsa kiszáradófélben van. A savasság általános negatív hatása a lárvák fejlődésére és táplálék felvételére (PAHKALA *és mts.,* 2001b; RASANEN *és mts.,* 2002) megnehezíti ezt a válaszreakciót. A savasság hatására csökken a lárvák mobilitása, és nő a kitettségük a predációra. Feltételezik, hogy az alacsony pH-nak negatív hatása van a szalamandralárvák táplálékául szolgáló bizonyos planktonszervezetekre is (HARTE and HOFFMAN, 1989). Bizonyos esetekben a gerinctelen ragadozók ellenállóbbak a savasságra, mint a kétéltűek lárvái, így a veszély még jobban fokozódik (ROWE *és mts.,* 1994).

A toxinok változásokat okozhatnak az organizmusokban molekuláris, celluláris, szöveti és individuális szinten. Mindez populáció szintjén is kifejti hatását, abban az esetben, ha a toxinoknak kitett egyedszám nagy. A kétéltűek mind a lárva-, mind pedig a kifejlett stádiumban kitettek a xenobiotikumoknak. A kétéltűek ellenállóbbak a kolineszteráz inhibitorokra (egy általánosan használt peszticidcsoport), mint más gerinces csoport. Másfelől a kétéltűek érzékenyebbek a 3 fluorometil-4 nitrofenolra (TFM), mint más gerincesek (OLDHAM, 1999). A rovarirtó szerek a vízbe kerülve negatívan hatnak a kétéltű lárvák mozgásaktivitására (BRIDGES, 1997), és megváltoztatják a vízi stádiumban levő kétéltűek trofikus kapcsolatait (BRIDGES, 1999). A műtrágya (10–18 g/ml) pusztítja a juvenilis és felnőtt gyepi békákat (OLDHAM *és mts.,* 1997). HILL (lásd OLDHAM, 1999) becslései szerint a gyepibéka-populációk elpusztulnak abban az esetben, ha 20 m-t kell vándorolniuk műtrágyával kezelt területen a szaporodási hely felé. A mezőgazdasági munkálatok eredményezik a vizek magas nitráttartalmát is. A nitrátok feltételezések szerint a globális kétéltűpusztuláshoz is hozzájárulnak (BLAUSTEIN and WAKE, 1995; WAKE, 1991). Úgy tűnik, a vízben oldott nitrátokkal szembeni ellenállóképesség változhat fajon belül is, különböző kétéltű populációknál (JOHANSSON *és mts.,* 2001; BRIDGES and SEMLITSCH, 2000; 2001). A vízbe kerülve a műtrágya (ammónium-nitrát) negatív hatást fejt ki a *Daphnia*ra, mely táplálékul szolgál a gőték (pl. *Triturus vulgaris*) számára (WATT and OLDHAM, 1995).

A szénkitermelés és -használat eredményeképpen visszamaradt szén és hamu napjainkban egyre gyakoribb szennyezőforrás a természetben, mert sok nyomelemet tartalmaz (As, Cd, Cr, Cu, Hg, Se), melyek felhalmozódhatnak a természetben. A szénrakások által szennyezett vizekben élő kétéltűek rendellenesen fejlődnek. A *Rana catesbeiana* fajnál a szájszervekben (hiányos fogsorok) és a farki részen figyeltek meg rendellenességeket (ROWE *és mts.,* 1998; ROWE *és mts.,* 2001a). Ez lassú fejlődést eredményez, mely megnöveli a predációra való kitettséget. Figyelembe véve a csoport fontosságát az ökoszisztémák trofikus láncában, a toxinok okozta változásoknak a kétéltű-populációkban komoly következményei lehetnek az ökoszisztéma szintjén (ROWE *és mts.,* 2001b). A kétéltűek alkalmazkodhatnak a környezetükben jelen lévő szennyező anyagokhoz, és ez az alkalmazkodás úgy tűnik, nemcsak fajok között, hanem azonos fajoz tartozó populációk között is változó lehet. Az ember módosította környezethez való alkalmazkodóképesség létfontosságú a kétéltűek jövőbeni fennmaradásához. Azokon a területeken, ahol különbségeket észleltek a toxinokkal szembeni érzékenységet illetően, még nem tisztázták, hogy e különbségek genetikai vagy fenotípusos eredetűek (BRIDGES and SEMLITSCH, 2001).

www.szmi.ro www.simec.ro

Predáció, behurcolt fajok

A predáció egyike a legerősebb szelekciós nyomásoknak a természetben, fontos populáció-szabályozó tényező. Az időszakos vizekben predátorok hiányában az ebihalak egyedsűrűsége megnőhet, ami katasztrofális mortalitáshoz vezethet (WILBUR, 1987). Az élőhely sajátosságai (pl. búvóhely-lehetőségek) meghatározzák a predátor-zsákmány kapcsolatokat. Az összetettebb élőhelyek lehetőséget nyújtanak az elbújásra (BABBITT and JORDAN, 1996; BABBITT and TANNER, 1997; 1998). Az időszakos vizekből hiányoznak a halak. Több békafaj lárvái és a halsűrűség között negatív korrelációt találtak, míg más fajok képesek voltak a halakkal való együttélésre, főleg azért, mert a halak számára elfogyaszthatatlanok voltak (HERO *és mts.,* 2001). Negatív hatásuk legtöbbször a nem őshonos, betelepített ragadozóknak (pl. halak) van, amelyek meghonosodhatnak. A predáció kivédésére a kétéltűek adaptív viselkedésformákat fejlesztettek ki, mint pl. a predátorok aktív elkerülése, az aktivitás csökkentése, a táplálékfelvétel csökkentése, a térbeli eloszlás megváltoztatása predátorok jelenlétében (ANHOLT and WERNER, 1995; ANHOLT *és mts.,* 1996; BABBITT and JORDAN, 1996; BABBITT and TANNER, 1997; 1998; PETRANKA and HAYES, 1998; SCHMIDT and AMEZGUITA, 2001; VANBUSKIRK, 2001; VANBUSKIRK and SMIDT, 2000). Az ebihalak és békák válaszreakciója csak azáltal valósulhat meg, hogy képesek felismerni a predátorok jelenlétét a predátor által kibocsátott jelmolekulák alapján vagy vészjelek felszabadításával (pl. *Bufo*) (GRIFFITHS *és mts.,* 1998; HOPEY and PETRANKA, 1994; PETRANKA and HAYES, 1998; SCHLEY and GRIFFITHS, 1998). Az ilyen jellegű válaszreakciók az evolúció során alakulnak ki, úgy, hogy az egyedek „megtanulják" felismerni az őket veszélyeztető élőlények jelenlétét (GRIFFITHS *és mts.,* 1998; SCHLEY and GRIFFITHS, 1998). A predátor fel nem ismerése a védekező reakciók elmaradásával járhat (SCHMIDT and AMEZGUITA, 2001), aminek tragikus következményei lehetnek. A pisztrángfélékkel való betelepítés nemcsak közvetlen módon (MATTHEWS *és mts.,* 2001), hanem közvetett úton is okozhatja a kétéltű-populációk hanyatlását a halmentes tavakban fennmaradó kétéltű-populációk elszigetelésével (BRADFORD *és mts.,* 1993). A kétéltűek kipusztulása maga után vonhatja a természetes ragadozók számának a csökkenését. Így a betelepített nem őshonos ragadozók komoly hatással lehetnek nem csupán a zsákmányállat populációira, hanem ezeken keresztül az ökoszisztémában levő többi őshonos ragadozóra is, amelyek léte a zsákmányállatoktól függ (MATTHEWS *és mts.,* 2002).

Bebizonyosodott, hogy a nem őshonos kétéltűeknek (pl *Rana catesbeiana* HECNAR and M'CLOUSKEY, 1997, *Bufo marinus*) is káros hatásuk lehet a natív faunára. A *Bufo marinus* Brazíliában őshonos varangyfaj lárvái toxikusak, az Ausztráliában (ide 1935-ben került be) élő kétéltűek lárváira, ugyanakkor kevésbé vagy egyáltalán nem toxikusak Brazíliában az őshonos kétéltűfajokra, melyek adaptációval képesek kivédeni a *B. marinus* toxinjait (GROSSLAND and RAMOS, 1999).

Populációdinamika

A legtöbb kétéltűfaj számára elengedhetetlen a vízi élőhelyek használata. A szaporodáshoz használt vizek nagyon változatosak, gyakran kiszáradhatnak, majd újra feltöltődhetnek, a vízszint változhat kiadósabb esőzések vagy hóolvadás után. A kétéltűek alkalmazkodnak ezekhez a feltételekhez (pl. LAURILA and KUJASALO, 1999; LOMAN, 1999). A metamorfózis bekövetkezéséig a lárvák a vízben fejlődnek, bonyolult kölcsönhatásban vannak a biotikus és abiotikus tényezőkkel. Ezek a tényezők még lárvakorban meghatározzák az elkövetkező évek populációinak szerkezetét, mivel kaszkádszerűen hatnak az egyed különböző fejlődési stádiumaira hosszú távon. Több kutatás igazolta, hogy a kétéltű-populációk egyedszáma bizonyos határok között ingadozhat, közben emellett stabil lehet (GROSSENBACHER, 1995; Meyer *és mts.,* 1998; PECHMANN *és mts.,* 1991; SEMLITSCH *és mts.,* 1996). Egy kétéltűközösségen belül is eltérő lehet a külön-

www.szrm.ro / www.cimec.ro

böző fajok populációinak dinamikája (PECHMANN *és mts.,* 1991). Populációciklusokat okozhat a populációsűrűség, a táplálékforrásfogyasztó, gazda-patogén interakció, a környezet időszakos változásai (KENDALL *és mts.,* 1999; SCOTT, 1994; TAYLOR and SCOTT, 1997). A populációbeli egyedszám időbeni változásának ismerete fontos az időszakos vizekben szaporodó kétéltűek esetén, ahol a peték-lárvák fejlődéséhez szükséges víz hosszabb időre ki is száradhat. A lokális populációk fennmaradásához ilyen esetben nagymértékben hozzájárulnak a környező populációkból átvándorolt egyedek, amelyek újrakolonizálhatják azokat a területeket, ahonnan a kétéltűek a hosszas és rendszeresen bekövetkező szárazság miatt eltűntek (READING *és mts.,* 1991; SINSCH, 1997; SINSCH and SEIDEL, 1995).

Összegzés.
Marad-e esély a kétéltűeknek?

A ma élő kétéltűek túlélők a szó legszorosabb értelmében, de ezeket az oly nagyívű evolúciós pályafutást végigjárt állatokat (kb. 4800 faj) a kipusztulás fenyegeti napjainkban. Az utóbbi években több faj tűnt el végérvényesen a földről (PHILIPS, 1990). Eltűnésük sok esetben nem sokkal felfedezésük után megtörtént. Az eltűnt fajokkal számos, még föl nem fedezett „lehetőség” tűnik el, melyet az ember felhasználhatott volna. Pl. nemrég fedezték fel a gyomorban költő békák két új faját, a *Rhedobatracus silust* (1973) és a *R. vitellinust* (1984). Az elmúlt néhány évben az intenzív kutatás ellenére sem sikerült újabb példányait fellelni e fajoknak. Mindkét faj kiveszett, ami azért is sajnálatos, mert kimutatták: prosztaglandinjaik az emberi gyomorfekély gyógyításában is hatékonyak lehetettek volna (PHILIPS, 1990; DUELLMAN, 1992). A kétéltűek évmilliós evolúciójuk során megtanultak túlélni, stratégiákat „dolgoztak ki” a sugárzás, kiszáradás, savasság, predáció, parazitás fertőzések elkerülésére/kivédésére. Emellett nagyon változatos leszármazási vonalakat hoztak létre (pl. a szaporodás, ivadékgondozás, lásd CALDWELL, 1992; 1997; CALDWELL and OLIVEIRA, 1999; DUELLMAN, 1992; RÖDEL and ERNST, 2002). Az ember által okozott változások oly nagymértékűek és oly gyorsak, hogy a kétéltűek minden „képességük” ellenére drasztikusan pusztulnak. Nemcsak fajok, hanem leszármazási vonalak egész sora tűnik el. A kétéltűek globális pusztulása oda vezetett, hogy ezt a tényt mint potenciális bioszférakrízisnek a jelét értelmezzék. Több kétéltűfaj esetén, mely Európában (pl a barna varangy, *Bufo bufo,* nádi varangy, *B calamita*) és Észak-Amerikában hanyatlóban van, hiányoznak az egyértelmű magyarázatok a pusztulásukat kiváltó okokról. Itt, az elsődleges ok, úgy tűnik, az élőhely tönkretétele. A túlzott fakitermelés manapság is folytatódik mind a fejlett, mind pedig a fejlődő országokban. A fakitermelést nagyon nehéz leállítani, mert a mezőgazdaság és az infrastruktúra fejlesztését a gazdasági fejlődés egyik fontos lépésének tekintik. Még nincsenek kimutatások arra vonatkozóan, hogy globális skálán milyen összefüggés van a tengerszint feletti magasság és az erdőkivágás között. Egy délkelet-ázsiai tanulmány szerint az alföldi erdőket erősebben érinti a fakitermelés, mint a hegyvidéki erdőket (BROOKS és mts., 1999, idézi HERO and SHOO, 2003). A trópusokon a globális tényezők hatásának kutatása folytatódik. Az aktuális irodalom szerint a globális okok a járványok, éghajlatváltozás és az UV-B-sugárzás.

Nagyon sok kutatnivaló van még az ökoszisztémák stabilitásáról, valamint a kétéltűek szerepéről/helyéről a különböző ökoszisztémákban. Úgy tűnik, a populációk túléléséért hozott intézkedések nem mindig „válnak be”. Pl. a populációk átültetését (háborítatlan élőhelyekre) követő években sok esetben tapasztaltak csökkenést az egyedszámban. Egy átültetést „sikeresnek” könyvelnek el akkor, amikor hosszú távon önnfentartó a populáció az áthelyezés után (SEIGEL and DODD, 2002, OLDHAM and HUMPHRIES, 2000). A populációk áthelyezése ugyanakkor sok veszéllyel is járhat, a járványos megbetegedések terjesztésével. Ma is keveset tudnak arról, hogy hány petecsomót/petét, lárvát vagy felnőtt egyedet kell áthelyezni ahhoz, hogy életképes populációként fennmaradhasson. Még

www.szr.mi.hu / www.cimec.ro

napjainkban sem teljesen tisztázott a kétéltűek ellenállóképességének az alakulása az UV-B-sugárzással szemben. A hagyományos elképzelés szerint az UV-B sokkal intenzívebb az Egyenlítő környékén (lásd CORN 2000 összegzését). Újabban feltételezik, hogy az északi populációk UV-B-nek való kitettsége sokkal nagyobb (MERILA *s mts., 2000).* A gombák okozta járványok terjedése és kitörése még ma sem tisztázott. A gombás fertőzések kitörése (mint közvetlen hatás) és a környezeti tényezők (közvetett hatás) változása közötti kapcsolatok feltárása lényeges kihívás a tudomány számára a kétéltűek védelmével kapcsolatosan. A vírusok által okozott pusztulás sem egyértelműen bizonyított. Ausztráliában 1997-ben még nem mutattak ki vírust a pusztuló kétéltűekből, de ha sikerülne is vírust izolálni, ez még nem magyarázná a tapasztalt pusztulást. A téma nagyon érdekes, több szakcikk tárgyát képezi (pl. a *Conservation Biology* 1997-es számának három idevágó cikke kérdőjelezi meg a járványos megbetegedés okozta pusztulást az ausztráliai esőerdőkben, l. HERO and GILLESPIE, 1997; ALFORD and RICHARDS, 1997, vagy érvel mellette, l. LAURENCE, MCDONALD, and SPEARE, 1997)

Még ha pontosan ismerjük is egy tényező hatását egy populációra, a következtetések levonásának lehetősége rohamosan csökken, amikor az egyetlen hatótényező felől az egymástól sokszor nehezen elválasztható természetes és ember által okozott tényezőkig megyünk (PECHMANN és mts., 1991; NILSSON and GRELSSON, 1995). Ez hosszú időt felölelő munka, a biodiverzitás csökkenése oly gyorsan megy végbe, hogy úgy tűnik, gyakorlatilag nincs idő kivárni a megfelelő „tudás" eléréséhez szükséges időt (NILSSON and GRELSSON, 1995). A kétéltűek hatékony védelme, úgy tűnik, a biodiverzitás védelmével valósulhat meg, és ez a célja a természetvédelemnek. A természetvédő biológusok egyik fő feladata a biológiai sokféleség népszerűsítése, valamint a gazdasági egyensúly, következésképp az emberi társadalom biodiverzitásfüggőségének a tudatosítása (ANGERMEYER and SCHLOSSER, 1995; OTA, 1987). Az utóbbi években megismertük a kétéltűek pusztulásának számos aspektusát. A kétéltűfajok pusztulása, gyakorlatilag az ismeretek hiánya miatt, úgy tűnik, nem állítható le. A megmaradt fajok túlélési esélyei növelhetők, ha tanulva az eddigi eredményekből bölcsebben viszonyulunk a természethez.

Köszönetnyilvánítás:

Köszönettel tartozom DEMETER Lászlónak a cikk átnézéséért.

Irodalom

1. ALFORD, R. A. and RICHARDS, S. J. (1997): **Lack of Evidence for Epidemic Disease as an Agent in the Catastrophic Decline of Australian Rain Forest Frogs.** *Conservation Biology,* 11 (4): 1026–1029.

2. ALFORD, R. A. and RICHARDS, S. J. (1999): **Global Amphibian Declines: a Problem in Applied Ecology.** *Annu. Rev. Ecol. Syst.,* 30: 113–65.

3. ANGERMEIER, P. L. and SCHLOSSER, I. J. (1995): **Conserving Aquatic Biodiversity: Beyond Species and Populations.** *American Fisheries Society Symposium,* 17: 402–414.

4. ANHOLT, B. and WERNER, E. E. (1995): **Interaction between food availability and predation mortality mediated by adaptive behaviour.** *Ecology,* 76 (7): 2230–2234.

5. ANHOLT, B. R.; SKELLY, D. K. and WERNER, E. E. (1996): **Factors modifying antipredator behaviour in larval toads.** *Herpetologica,* 52 (3): 301–313.

6. AXELSSON, A.-L. (2000): **Temporal and spatial changes in a Boreal Forest Landscape: GIS Applications.** Pp: 157–163, in: ANGOLETTI, M. and ANDERSON, S. (eds.): **Methods and Approaches in Forest History**.

7. BABBITT, K. J. and TANNER, G. W. (1997): **Effects of Cover and Predator Identity on Predation of *Hyla squirella* Tadpoles.** *J. of Herpetology,* 31 (1): 128–130.

8. BABBITT, K. J. and TANNER, G. W.(1998): **Effects of cover and predator size on survival and developement of *Rana utricularia* tadpoles**. *Oecologia,* 114: 258–262.

9. BABBITT, K. J. and TANNER, G. W. (2000): **Use of Temporary Wetlands by Anurans in a Hydrologically modified Landscape.** *Wetlands,* 20 (2): 313–322.

10. BABBITT, K. J. and JORDAN, F. (1996): **Predation on Bufo terrestris Tadpoles: Effects of cover and Predator identity.** *Copeia,* 1996 (2): 485–488.

11. BABIK, W. and RAFINSKI, J. (2001): **Amphibian breeding site characteristics in the Western Carpathians, Poland.** *Herpetological Journal,* 11: 41–51.

12. BAKER, J. M. R. and HALLIDAY, T. R.(1999): **Amphibian Colonization of New Ponds in an Agricultural Landscape.** *Herpetological Journal,* 9: 55–63.

13. BELL, B. D. (1999): **Frog declines in New Zealand.** *Froglog,* 35: 2.

www.szrm.ro / www.cimec.ro

14. BERGER, L.; SPEARE, R.; DASAK, P.; GREEN, D. E.; CUNNINGHAM, A. A.; GOGGIN, C. L.; SLOCOMBRE, L.; RAGAN, M. A.; HYATT, A. D.; MCDONALD, K. R.; HINES, H. B.; LIPS, K. R.; MARANTELLI, G. and PARKES, H. (1998): **Chytridiomycosys causes amphibian mortality associated with population declines in the rain forests of Australia and Central America.** *Proc. Natl. Acad. Sci.,* July, 95: 9031–9036.

15. BLAUSTEIN, A. R.; WAKE, D. B. (1995): **The puzzle of declining amphibian populations.** *Sci. Am.,* 272 (4): 52–57.

16. BOHONAK, A. J. and WHITEMANN, H. H. (1999): **Dispersal of the fairy shrimp *Branchinecta coloradensis* (Anostraca): Effects of hydroperiod and Salamanders.** *Limnol. Oceonogr.,* 44 (3): 487–493.

17. BRADFORD, D. F.; TABATABAI, F.; GRABER, D. M. (1993): **Isolation of Remaining Populations of the Native frog, *Rana mucosa,* by Introduced Fishes in Sequoia and Kings Canyon National Parks, California.** *Conservation Biology,* 7 (4): 882–888.

18. BRESSI, N. (1998): **Habitat fragmentation, metapopulation dynamics and declining amphibian populations: A field study of green frogs, *Rana (Pelophylax) synclepton esculenta* Linne, 1758.** In: MIAUD, C. and GUYETANT, R. (eds): **Le bourget du Lac/France:** 71–78.

19. BRIDGES, C. M. (1997): **Tadpole Swimming Performance and Activity Affected By Acute Exposure to sublethal Levels of Carbalyl.** *Environmental Toxicology and Chemistry,* 16 (9): 1935–1939.

20. BRIDGES, C. M. 1999. **Predator-prey interactions between two amphibian species: effects of insecticide exposure.** *Aquatic Ecology,* 33: 205–211.

21. BRIDGES, C. M. and SEMLITSCH, R. D. (2000): **Variation in Pesticide Tolerance of Tadpoles among and within Species of Ranidae and Patterns of Amphibian Decline**. *Conservation biology,* 14 (5): 1490–1499.

22. BRIDGES, C. M. and SEMLITSCH, R. D. (2001): **Genetic Variation in Insecticide Tolerance in a Population of Southern Leopard Frogs *(Rana sphenocephala):* Implications for Amphibian Conservation.** *Copeia,* 2001 (1): 7–13.

23. CALDWELL, J. P. (1992): **Diversity of Reproductive Modes in Anurans: Facultative Nest Construction in Gladiator Frogs.** In: HAMLETT, W. C. (ed.): **Reproductive Biology of South American Vertebrates**. New York.

24. CALDWELL, J. P. (1997): **Pair bonding in spotted poison frogs.** *Nature,* 385: 211.

24a. CALDWELL, J. P. and OLIVEIRA, V. R. L. (1999): **Determinants of Biparental Care in The Spotted Poisson Frog, *Dendrobates vanzolinii* (Anura: Dendrobatidae).** *Copeia,* (3): 565–575.

25. CORN, P. S (1994): **What we know and don't know about amphibian declines in the West.** In: COWINGTON, W. W.; De BAW, L. F. (technical coordonators). **Sustinable ecological systems: implementing an ecological approach to land mamagement**. Ft COLLINS CO: USDA. Forest Service Rocky Mountain Forest Range Experimental Stion Gen. Tech. Rep. R. M-247: 59–67.

26. CORN, P. S (1998): **Effects of ultraviolet radiation on boreal toads in Colorado.** *Ecological Applications,* 8 (1): 18–26.

27. CORN, P, S. (2000): **Amphibian Declines: Rewiev of some current hipotheses.** In: **Ecotoxicology of Amphibians and Reptiles**. SPARLING, D.V.; LENDER, G.; BISHOP, C. A. SETAC Press: 663–696.

28. CORN, P. S.; STOLZENBERG, W. and BRUCE BURY, R. (1989): **Acid precipitation study in Colorado and Wyoming: interim report of surveys of montane amphibians and water chemistry**. *U.S. Fish and Wildlife Service Biological Report,* 80, 57 pp.

29. CORN, P. S. and VERTUCCI, F. A. (1992): **Descriptive risk assesment of the effect of Acidic Deposition on Rocky Mountain Amphibians**. *J. of Herpetology,* 26 (4): 361–369.

30. DEMAYDANIER, P. G. and HUNTER, M. L., Jr. (1995): **The relationship between forest management and amphibian ecology: a review of the North American literature.** *Environ. Rew.,* 3: 230–261.

31. DODD, C. K. Jr. (1993): **Cost of Living in Unpredictible Environment: The Ecology of Striped Newts *Notophtalmus perstriatus* during a Prolonged Drought.** *Copeia,* 1993 (3): 605–614.

32. DUELLMAN, W. E. (1992): **Utódnevelés a békáknál.** *Tudomány,* Szept.: 50–57.

33. DUELLMAN, W. E. and TRUEB, L. (1986): **The Biology of Amphibians.** Baltimore and London. John HOPKINS Press.

34. ELMBERG, J. and LUNDBERG, P. (1991): **Intraspecific variation in calling, time allocation and energy reserves in breeding male common frogs *Rana temporaria.*** *Ann. Zool. Fennici,* 28: 23–29.

35. FEDER, M. E. and BURGGREN, W. W. (eds): **The environmental physiology of the amphibians.** The Univ. of Chicago Press/Chicago and London, 646 p.

36. GIBBONS, J. W.; SCOTT, D. E.; RYAN, T. J.; BUHLMAN, K. A.; TUBERVILLE, T. D.; MEETS, B. S.; GREENE, I. L.; MILLS, T.; LEIDEN, I.; POPPY, S. and WINNE, C. T. (2000): **The global Decline of Reptiles, Deja Vu Amphibians**. *BioScience,* 50 (8): 653–666.

37. GRIFFITHS, R. A.; SCHLEY, L.; SHARP, P. E.; DENNIS, J. L. and ROMAN, A. (1998): **Behavioural responses of Mallorcan midwife toad tadpoles to natural and unnatural snake predators.** *Anim. Behav.,* 55: 207–217.

38. GROSSENBACHER, K. (1995): **Observations From Long – term Population Studies in Switzerland.** *Froglog,* 15.

39. GROSSLAND, R. M. and RAMOS, C. A. (1999): **Effects of *Bufo* (Anura: Bufonidae) Toxins on Tadpoles from Native and Exotic Bufo Habitats**. *Herpetologica,* 55 (2): 192–199.

40. HARTE, J. and HOFFMAN, E. (1989): **Possible Effects of Acidic Deposition on a Rocky Mountain Population of the Tiger Salamander *Ambystoma tigrinum.*** *Conserv. Biology,* 3 (2): 149–158.

41. HECNAR, S. J. and CLOSKEY, R. T. M' (1997): **Changes in the Composition of a Ranid Frog Community Following Bullfrog Extinction.** *Am. Midl. Nat.,* 137: 145–150.

www.szmi.hu www.simec.ro

42. HERO, J.-M. and GILLESPIE, G. R. (1997): **Epidemic Disease and Amphibian Declines in Australia.** *Conservation Biology,* 11 (4): 1023–1025.

43. HERO, J. M.; MAGNUSSON, W. E.; ROCHA, C. F. D. and CALDWELL, C. P. (2001): **Antipredator Defences Influence the Distribution of Amphibian Prey Species in the Central Amazon Rain Forest.** *Biotropica,* 33 (1): 131–141.

44. HERO, J. M. and SHOO, L. P. (2003): **Conservation of the amphibians in the Old World tropics**. Pp. 70–84, in: **Amphibian Conservation**, R. D. SEMLITSCH (ed.). Smithsonian Institution Press, Washington DC.

45. HOPEY, M. E. and PETRANKA, J. W. (1994): **Restriction of wood frogs to fish-free habitats: How important is adult chouce?** *Copeia,* (4): 1023–1025.

46. HOULAHAN, J. E.; FINDLAY, C. S.; SCHMIDT, B. R.; MEYER, A. H. and KUZMIN, S. L. (2000): **Quantitative evidence for global amphibian population declines.** *Nature,* 44: 752–755.

47. JOHANSSON, M. K.; RASANEN, K.; MERILA, J. (2001): **Comparison of nitrate tolerance between different populations of the common frog, *Rana temporaria.*** *Aquatic Toxicology,* 54: 1–14.

48. JOLY, P.; MIAUD, C.; LEHMANN, A. and GROLET, O. (2001): **Habitat Matrix Effects on Pond Occupancy in Newts.** *Conservation Biology,* 15 (1): 239–248.

49. KENDALL, B. E.; BRIGGS, C. J.; MURDOCH, W. W.; TOURCHIN, P.; ELLNER, S. P.; McCAULEY, E.; NISBET, R. M. and WOOD, S. N. (1999): **Why do populations cycle? A synthesis of Statistical and Mechanistic Modeling Approaches.** *Ecology,* 80 (6): 1789–1805.

50. KNAPP, R. A. and MATTHEWS, K. R. (2000): **Non-native Fish Introductions and the Decline of Montain Yellow-Legged Frog from within Protected Areas.** *Conservation Biology,* 14 (2): 428–438.

51. KUHN, J. (1994): **Lebensgeschichte und Demographie von Erdkrotenweibchen *Bufo bufo bufo* (L).** *Zeitschrift für Feldherpetology,* 1: 3–87.

52. LATHAM, D. M. and OLDHAM, R. S. (1996): **Woodland management and the conservation of the great crested newt *(Triturus cristatus).*** *Aspects of applied Biology,* 44: 451–459.

53. LAURANCE, W. F.; MCDONALD, C. R. and SPEARE, R. (1997): **In Defense of the Epidemic Disease Hypothesis.** *Conservation Biology,* 11 (4): 1030–1034.

54. LAURILA, A. (1998): **Breeding habitat selection and larval performance of two anurans in freshwater rock-pools.** *Ecography,* 21: 489–494.

55. LAURILA, A. and KUJASALO, J. (1999): **Habitat duration, predation risk and phenotypic plasticity in common frog *(Rana temporaria)* tadpoles**. *Journal of Animal Ecology,* 68: 1123–1132.

56. LINDER, P. and ÖSTLUND, L. (1998): **Structural changes in three mid-boreal Swedish forest landscapes, 1885–1996.** *Biological Conservation,* 85: 9–19.

57. LIPS, K. R. (1999): **Mass mortality and population declines of Anurans at an Upland Site in Western Panama.** *Conservation Biology,* 13 (1): 117–125.

58. LOMAN, J. (1999): **Early metamorphosys in common frog Rana temporaria tadpoles at risk of drying:an experimental demonstration.** *Amphibia-Reptilia,* 20: 421–430.

59. MARTIN, K. and NAGY, K. (2002): **Animal physiology correlates and Global Environmental Change.** Vol. 2. **The Earth System: biological and ecological dimensions of global environmental change.** H. A. MOONEY and CANADELL, J. G. (eds): 136–139.

60. MATTHEWS, K. R.; POPE, K. L.; PREISHER, H. K. and KNAPP, R. A. (2001): **Effects on nonnative Trout on Pacific Treefrogs *(Hyla regilla)* in the Sierra Nevada.** *Copeia,* 2001 (4): 1130–1137.

61. MATTHEWS, K. R.; KNAPP, R. A. and POPE, K. L. (2002): **Gater Snake Distributions in High Elevation Aquatic Ecosystems: Is there a link with Declining Amphibian Populations and Nonnative Trout Introductions?** *J. of Herpetology,* 36 (1): 16–22.

62. MERILA, J.; LAURILA, A.; LANGTON, A. T.; RASANEN, K. and PAHKALA, M. (2000a): **Plasticity in age and size at metamorphosis in *Rana temporaria* – comparation of high and low latitude populations.** *Ecography,* 23: 457–465.

63. MERILA, J.; LAURILA, A. and PAHKALA, M. (2000b): **Effects of ambient UV-B radiation on early developement of the common frog *(Rana temporaria)* embryos in the subarctic.** *Ann. Zool. Fennici,* 37: 51–58.

64. MERILA, J.; PAHKALA, M. and JOHANSON, U. (2000c): **Increased ultraviolet-B radiation, climate change and latitudinal adaptation – a frog perspective.** *Ann. Zool. Fennici,* 37: 129–134.

65. MEYER, A. A. H.; SCHMIDT, B. R. and GROSSENBACHER, K. (1998): **Analysis of three amphibian populations with quarter century long time series.** *Proc. R. Soc. Lond.,* 265: 523–528.

66. NILSSON, C. and BERGGREN, K. (2000): **Alterations of Riparian Ecosystems Caused by River regulation.** *BioScience,* 50 (9): 783–792.

67. NILSSON, C. and DYNESIUS, M. (1993): **Ecological effects of river regulation on Mammals and Birds: a Review.** *Regulated Rivers: Research and Management,* 9: 45–53.

68. NILSSON, C. and GRELLSON, G. (1995): **The fragility of ecosystems: a review.** *Journal of Applied Ecology,* 32: 677–692.

69. OLDHAM, R. S. (1999): **The impact of road developement on a toad population**. *Bulletin of the British Ecological Society,* 30: 2.

70. OLDHAM, R. S. (1999): **Amphibians and agriculture: double jeopardy.** In: **Aquatic life cycle strategies. Survival in a variable environment**. Ed. WHITFIELD, M., MATTHEWS, J., REYNOLDS, C. Marine Biological Association Plymouth, U. K.: 105–104.

71. OLDHAM, R. S.; LATHAM, D. M.; HILTON, D. B.; TOWNS, M.; COOKE, A. S. and BURNS, A. (1997): **The effect of ammonium nitrate fertiliser on frog *(Rana temporaria)* survival.** *Agriculture Ecosystems and Environment,* 61: 69–74.

72. OLDHAM, R. S. and HUMPHRIES, R. N. (2000): **Evaluating success of great crested newt *(Triturus cristatus)* translocation.** *Herpetological Journal,* 10: 183–190.

www.szmi.ro www.cimec.ro

73. ÖSTLUND, L.; ZACKRISSON, O. and AXELSSON, A.-L. (1997): **The history and transformation of a Scandinavian boreal forest landscape since the 19th century.** *Can. J. For. Res.,* 27: 1198–1206.

74. PAHKALA, M.; LAURILA, A. and MERILA, J. (2000): **Ambient ultraviolet-B radiation reduces hatchling size in common frog *Rana temporaria*.** *Ecography*, 23: 531–538.

75. PAHKALA, M.; LAURILA, A.; BJORN, L. O. and MERILA, J. (2001): **Effects of ultraviolet-B radiation and pH on early developement of the moor frog *Rana arvalis*.** *J. of Applied Ecology*, 38: 628–636.

76. PAHKALA, M.; LAURILA, A.; and MERILA, J. (2001): **Carry over effects of ultraviolet-B radiation on larval fitness in *Rana temporaria*.** *Proc. R. Soc. Lond.*, 268: 1699–1766.

77. PECHMANN, J. H. K. and WILBUR, H. M. (1994): **Putting declining amphibian population in perspective: natural fluctuations and human impacts**. *Herpetologica*, 50 (1): 65–84.

78. PECHMANN, J. H. K.; SCOTT, D. E.; SEMLITSCH, R. D.; CALDWELL, J. P.; VITT, L. J.; GIBBONS, J. W. (1991): **Declining amphibian populations: the problem of separating human impacts from natural fluctuations**. *Science*, 253: 892–895.

79. PECHMANN, J. H. K.; SCOTT, D. E.; GIBBONS, J. W. and SEMLITSCH, R. D. (1989): **Influence of wetland hydroperiod on diversity and abundance of metamorphosing juvenile amphibians.** *Wetlands Ecology and Management* 1 (1): 3–11.

80. PECHMANN, J. H. K.; ESTES, R. A.; SCOTT, D. E. and GIBBONS, J. W. (2001): **Amphibian colonization and use of ponds created for trial mitigation of wetland loss**. *Wetlands*, 21 (1): 93–111.

81. PETRANKA, J.; HAYES, L. (1998): **Chemically mediated avoidance of a predatory odonate (Anax junius) by American toad *(Bufo americanus)* and Wood frog *(Rana sylvatica)* tadpoles.** *Behav. Ecol. Sociobiol.*, 42: 263–271.

82. PETRANKA, J. W.; BRANNON, M. B. P.; HOPEY, M. E.; SMITH, C. K. (1994): **Effects of timber harvesting on low elevation populations of southern Appalachian salamanders.** *Forest Ecology and Management*, 67: 135–147.

83. PETRANKA, J. W; ELRIDGE, M. E.; HALEY, K. E. (1993): **Effects of Timber Harvesting on Southern Appalachian Salamander.** *Conserv. Biology*, 7 (2): 363–370.

84. PHILIPS, K. (1990): **Where have all the frogs and toads gone?** *BioScience*, 40 (6) 422–424.

85. RASANEN, K.; LAURILA, A.; MERILA, J. (2002): **Cary over effects of embrionic acid conditions on developement and growth of *Rana temporaria* tadpoles.** *Freshwater Biology*, 47: 19–30.

86. READING, C. J.; LOMAN, J. and MADSEN, T. (1991): **Breeding pond fidelity in the common toad, *Bufo bufo*.** J. *Zool. Lond.*, 225: 201–211.

87. RICHTER, S. C.; JOUNG, J. E.; SEIGEL, R. A. and JOHNSON, G. N. (2001): **Postbreeding movements of the Dark Gopher Frog, *Rana sevosa* Goin and Netting: Implications for conservation and Management.** *Journal of Herpetology*, 35 (3): 316–321.

88. ROBINSON, I.; GRIFFITHS, R. and JEFFERS, P. (1999): **Infections Disease and Amphibian Population Dynamics: Is Egg mortality significant?** *Froglog*, June, 33: 2.

89. ROWE, C. L.; OWEN, K. M. and CONGDON, J. D. (1998): **Oral deformities in Tadpoles of the Bullfrog *(Rana catesbeiana)* caused by conditions in a polluted habitat.** *Copeia*, 1: 244–246.

90. ROWE, C. L.; HOPKINS, W. A. and CONGDON, J. D. (2001a): **Integrating individual-based indices of contaminant effects: how multiple subletal effects may ultimately reduce amphibian recruitment from a contamined breeding site.** *The Scientific World*, 1: 703–712.

91. ROWE, C. L.; HOPKINS, W. A.; COFFMAN, W. R. (2001b): **Failed Recruitment of Southesn Toads *(Bufo boreas)* in a Trace Element-Contaminated Breeding Habitat: Direct and Indirect Effects That May Lead to a Local Population Sink.** *Arch. Environ. Contam. Toxicol.* 40: 399–405.

92. ROWE, C. L.; SADINSKI, W. J. and DUNSON, W. (1994): **Predation on Larval and Embrionic amphibians by acid tolerant Caddisfly Larvae *(Ptilostomis postica)*.** *Journal of Herpetology*, 28 (3): 357–364.

93. RÖDEL, M. O. and ERNST, R. (2002): **A New Reproductive Mode for the Genus Phrynobatracus: *Phrynobatracus alticola* Has Nonfeeding, Nonhatching Tadpoles.** *Journal of Herpetology*, 36 (1): 121–125.

94. SCHLUPP, I. and PODLOUCKY, R. (1994): **Changes in breeding site fidelity: a combined method of conservation and behaviour in the common toad, *Bufo bufo*.** *Biological Conservation* 69: 285–291.

95. SCHMIDT, B. R. and AMEZGUITA, A. (2001): **Predator induced behavioural responses: tadpoles of the neotropical frog *Phyllomedusa tarsius* do not respond to all predators.** *Herpetological Journal*, 11: 9–15.

96. SCOTT, D. E. (1994): **The effect of larval density on adult demographic traits in *Ambistoma opacum*.** *Ecology*, 75 (5): 1383–1396.

97. SCRIBNER, K. T.; ARNTZEN, J. W.; BURKKE, T.; GRUDDACE, N. and OLDHAM, R. S. (2000): **Environmental correlates of toad abundance and inter-population variation in measures of genetic diversity: estimates derived from single locus minisatellites**. *Biol. Conservation*, 98: 201–210.

98. SEIGEL, R. A. and DODD, C. K., Jr. (2002): **Translocations of Amphibians: Proven Management Method or Experimental technique?** *Conservation Biology*, 16 (2): 552–554.

99. SEMLITSCH, R. D. (1997): **Biological Delineation of Trerrestrial Buffer Zones for Pond – Breeding Salamanders**. *Conservation Biology*, 12 (5): 1113–1119.

100. SEMLITSCH, R. D. (2000a): **Principles for mamagement of aquatic – breeding Amphibians**. *J. Wildl. Manage*, 64 (3): 615–631.

101. SEMLITSCH, R. D. (2000b): **Size Does Matter: The Value of Small Isolated Wetlands**. *National Wetlands Newsteller*. Jan.–Feb.: 5–13.

www.szmi.ro www.simec.ro

102. SEMLITSCH, R. D.; SCOTT, D. E. and PECHMANN, J. H. K. (1988): **Time and size at metamorphosis related to adult fitness in *Ambistoma talpoideum*.** *Ecology,* 71: 1789–1795.

103. SEMLITSCH, R. D., D. E. SCOTT, J. H. K. PECHMANN, J. W. GIBBONS (1996): **Structure and dynamics of an amphibian community: evidence from 16 year study of a natural pond.** In: CODY, M. L., SMALLWOOD, J. A. (editors): **Long term study of vertebrate communities**. San Diego C. A: Academic p. 217–248.

104. SEPPA, P. and A. LAURILA (1999): **Genetic structure of island populations of the anurans *Rana temporaria* and *Bufo bufo*.** *Heredity,* 82: 309–317.

105. SHLEY and R. A. GRIFFITHS. (1998): **Midwife toads *(Alytes muletensis)* Avoid Chemical Cues from Snakes *(Natrix maura)*.** *J. of Herpetol.,* 32 (4): 572–574.

106. SIMONYI, A., M. PUKY, T. TÓTH, L. PÁSZTOR, B. BAKÓ, Zs. MOLNÁR (1999): **Progress in protecting wildlife from transportation impacts in Hungary and other european countries.** Pp. 279–287, in: G. L. EVINK, P. GARRET and D. ZEIGLER (eds): **Proceedings Of the Third International Conference On Wildlife Ecology And Transportation**.

107. SINSCH, U. (1990): **Migration and orientation of anuran amphibians.** *Ethol. Ecol. Evol.,* 2: 65–79.

108. SINSCH, U. (1997): **Postmetamorphic dispersal and recruitment of first breeders in a *Bufo calamita metapopulation*.** *Oecologia,* 112: 42–47.

109. SINSCH, U. and D. SEIDEL (1995): **Dynamics of local and temporar breeding assemblages in a *Bufo calamita* metapopulation.** *Australian J. of Ecol.,* 20: 351–361.

110. SJÖGREN-GULVE, P. and C. RAY (1996): **Using Logistic Regression to Model Metapopulation Dynamics: Large scale Forestry Extirpates the Pool Frog.** Pp. 111–137, in: D. R. MCCOLLOUGH (ed): **Metapopulations and Wildlife Conservation and Management**. Island Press, Washington D.C.

111. SKELLY, D. K. and E. E. WERNER (1990): **Behavioral and life-historical responses of larval American Toads to an odonate predator.** *Ecology,* 71 (6): 2313–2322.

112. STARNES, S. M., C. A. KENNEDY and J. W. PETRANKA (2000): **Sensitivity of Embryos of Southern Appalachian Amphibians to Ambient Solar UV-B Radiation**. *Conservation Biology,* 14 (1): 277–282.

113. TAYLOR, B. E. and D. E. SCOTT (1997): **Effects of larval density dependence on population dynamics of *Ambystoma opacum*.** *Herpetologica,* 53 (1): 132–145.

114. USGS Issues Wildlife Health Alert (1999): **Cytrid Fungus infection associated with deaths of threatened boreal toads in Colorado**. *Froglog,* 35: 2.

115. VANBUSKIRK, J. (2001): **Specific induced responses to different predator species in anuran larvae.** *J. Evol. Biol.,* 14: 482–489.

116. VANBUSKIRK, J. and B. SCHMIDT (2000): **Predator induced phenotypic plasticity in larval newts: trade-off, selection and variation in nature.** *Ecology,* 81 (11): 3009–3028.

117. VERTUCCI, F. A. and CORN, P. S. (1998): **Evaluation of episodic acidification and amphibian declines in the Rocky Mountains.** *Ecological Applications,* 6 (2): 449–457.

118. VIERTEL, B. (1999): **Salt tolerance of *Rana temporaria:* Spawning site selection and survival during embryonic development (Amphibia, Anura).** *Amphibia-Reptilia,* 20: 161–171.

119. VITT, L. J.; CALDWELL, J. P.; WILBUR, H. M.; SMITH, D. C. (1990): **Amphibians as harbingers of decay.** *BioScience,* 40 (6): 418.

120. WAKE, D. B. (199): **Declining Amphibian Populations.** *Science,* 253: 860.

121. WAKE, D. B.; MOROWITZ, H. (1991): **Declining Amphibian Populations – a global phenomenon? Findings and recommendations.** *Alytes,* 9 (2): 33–42.

122. WARKENTIN, K. M.; CURRIE, C. R.; REHNER, S. A. (2001): **Egg-killing fungus induces early hatchling of Red eyed Treefrog eggs.** *Ecology,* 82 (10): 2860–2869.

123. WATT, P. J. and OLDHAM, R. S. (1995): **The effect of ammonium nitrate on the feeding and development of larvae of the smooth newt, *Triturus vulgaris* L. and on the behavior of its food source, Daphnia.** *Freshwater Biology,* 33: 319–324.

124. WILBUR, H. M. (1987): **Regulations of structure in complex systems: Experimental temporary pond communities.** *Ecology,* 68 (5), 1437–1452.

125. WILBUR, H. M. (1997): **Experimental ecology of food webs: complex systems in temporary ponds.** *Ecology,* 78 (8): 2279–2302.

126. *** (1987): **Technologies to maintain biological diversity.** OTA (Office of Technology Assesment) – F-330, WASHINGTON D. C.

(A családnevek majuszkulás kiemelését kötetszerkesztési szempontok indokolták. **Szerk. megj.**)

www.szrm.ro / www.cimec.ro

Dispariţia amfibienilor: ipoteze noi

(Rezumat)

Cauzele care duc la dispariţia pe plan global a amfibienilor sunt foarte diverse şi de multe ori greu de separat una de cealaltă. În lucrare discut câteva dintre ipotezele, care explică dispariţia amfibienilor: schimbarea climei, distrugerea habitatelor, speciile introduse (în special peşti), pesticidele, erbicidele, radiaţiile UV-B, bolile contagioase. În viitor, rezultatele cercetărilor referitoare la necesităţile ecologice ale diferitelor specii de amfibieni vor ajuta la creşterea eficienţei protecţiei acestui grup. Se pare că protecţia amfibienilor poate fi realizată numai la un nivel superior de organizare, prin protejarea ecosistemelor împreună cu legăturile din interiorul lor. Amfibienii reprezintă doar un component dintr-un ecosistem. Luarea unor măsuri eficiente de protecţie a acestui grup este îngreunată de multe ori de lipsa cunoştinţelor despre stabilitatea ecosistemelor şi privind rolul amfibienilor în realizarea acesteia.

The Decline of Amphibians: some New Hypothesis

(Abstract)

The factors causing worldwide decline of amphibians are very diverse and often difficult to separate. This work discusses some hypothesis that explains amphibian extinction: climate change, habitat loss and fragmentation, introduced species (especially fish), biocides, UV-B radiation and disease. In future, the results concerning ecological needs of different species of amphibians will be helpful in increasing protection efficiency for this group. It seems that eficiency of amphibian protection may be increased only by realizing on a higher level of organization, by protecting ecosystems including between species connections. Amphibians represent only one component of the ecosystem. It is often difficult to take efficient measures in order to protect this group because of the lack of knowledge about stability of ecosystems and the role of amphibians in ecosystems stability.

www.simec.ro

Tibor HARTEL

Date despre activitatea în timpul reproducerii la tritonul comun *(Triturus vulgaris)* în două băltoace temporare din Valea Târnavei Mari

(Rezumat)
Deşi tritonul comun *(Triturus vulgaris)* este o specie răspândită în România, puține studii se referă la activitatea sa în perioada de reproducere (COGĂLNICEANU, 1999). Studiul de față prezintă rezultatele preliminare asupra a două (sub)populații din Valea Târnavei Mari, în perioada reproducerii, privind problematica:
– Cât de sincronizată este activitatea masculilor şi cea a femelelor la începutul perioadei de reproducere?
– Cum influențează temperatura activitatea indivizilor acvatici?
– Există vreo diferență între dimensiunile şi fitnessul indivizilor în condițiile locale?

Material şi metode

1. Descrierea habitatelor acvatice

Studiul a fost efectuat în primăvara anului 2002. Am studiat două băltoace temporare, prima (în cele din urmă ne referim la ea ca la balta „1") are o suprafață de aproximativ 0,044 ha. Suprafața a fost măsurată imediat la începutul perioadei activității acvatice a tritonilor. Balta este complet umbrită de copacii din jur (*Quercus* sp., *Carpinus* sp.). Adâncimea maximă a apei este de apr. 70 cm, suprafața cu o adâncime >20 cm fiind în jur de 75% (estimare vizuală). Luând în considerare aceste caractere, definesc această baltă ca fiind „adâncă". Nu am observat plante acvatice, în perioada de studiu fiind prezentă doar *Lemna* sp., în cantități mici. Substratul bălții este mâlos, cu un strat de frunze uscate, culoarea apei este de maro închis. A doua baltă (în continuare numită balta „2") se află la o distanță de aproximativ 200 m de prima. Suprafața ei la începutul studiului a fost 0,1 ha, adâncimea ei nu a depăşit 20 cm, porțiunea adâncă a acestei bălți fiind în jur de 30%. Luând în considerare acestea, balta a fost considerată ca fiind mai puțin adâncă. Această baltă se situează în luminiş de pădure, razele soarelui încălzind-o foarte repede. Vegetația este alcătuită din tufe de graminee. Menționez prezența în număr mare a anelidei *Tubifex* sp. (apr. 4 grămezi/m^2), ceea ce indică un grad ridicat de material organic în apă. Ambele bălți prezintă loc pentru pontă şi pentru alte specii de amfibieni ca tritonul cu creastă *(T. cristatus*), broasca de pădure *(Rana dalmatina)*, broasca de munte *(R. temporaria)* şi în perioada de vară izvoraşul cu burta galbenă *(Bombina variegata)*. Ambele bălți au secat în a doua jumătate a lunii mai în 2002, iar din septembrie s-au umplut din nou cu apă. În perioada verii conținutul de apă a băltoacelor a variat în funcție de precipitație. Datorită caracterului temporar şi a distanței de apele constante, bălțile nu conțin peşti, predatorii fiind reprezentați de Odonate (larve) şi Coleoptere acvatice (Ditiscidae – larve şi adulți).

2. Metode de studiu

Observațiile au fost efectuate în perioada 16 februarie – 10 martie, pe o perioadă de 23 zile, dintre care ieşiri pe teren au fost efecuate 16 zile, în orele de după masă. Capturarea tritonilor s-a efectuat cu mâna, pentru a scădea gradul de perturbare a mediului acvatic în perioada de reproducere, bălțile fiind mici. De asemenea am folosit şi capcane subacvatice – pe timp de noapte – confecționate de mine după metoda descrisă de OLSON *et al.* (1997) şi *Froglife* (2001), luând în considerare şi măsurile de prevenire a mortalității prin asfixiere, descrise de aceiaşi autori. Capcanele s-au folosit pentru a detecta prezența unor specii (*T. cristatus*), care nu au putut fi observate/colectate manual. Am folosit nouă capcane

* *Acta (Siculica)* 2006/1, T3, Sf. Gheorghe, Sporturilor 8A, RO-520085
** Sighişoara, 1 Decembrie 1918, 31, RO-545400, asobeka@ibz.org.ro

www.szmi.ro / www.cimec.ro

în balta „1” şi şapte capcane în balta „2”, în aceasta din urmă capcanele fiind aşezate doar în „zona adâncă” (vezi mai sus), pentru că în celelalte porţiuni nu ar fi fost eficiente datorită adâncimii foarte mici a apei. Colectarea manuală s-a folosit pe timp de 10 minute, indivizii capturaţi fiind reţinuţi pentru măsurători şi identificare. S-a măsurat lungimea corpului, cu o precizie de 0,5 mm, precum şi greutatea ei cu o balanţă KERN de 0,1 g precizie, fără a anestezia animalele. Câteva femele au fost reţinute pentru reproducere în captivitate, după care au fost măsurate. Indivizii măsuraţi au fost marcaţi cu o combinaţie unică prin tăierea degetelor (metoda lui TWITTY, în DONELLY *et al.,* 1994). Am măsurat temperatura apei în dreptul capcanelor, iar în cazul capturării cu mâna am măsurat (mai multe citiri) temperatura apei în zona de colectare. Folosind datele referitoare la lungimea şi greutatea corpului, am calculat indicele de condiţie (Condition Index = CI) al fiecărui individ măsurat, folosind formula lui WEATHERLEY (citat de JEHLE and HÖDL, 1998): CI = greutatea corpului (mg)/lungimea corpului $(mm)^3$ x 100.

3. Prelucrare statistică

Pentru a compara mediile s-a folosit proba t. Înaintea folosirii probei, s-a testat normalitatea distribuţiei, folosind testul KOLMOGOROV–SMIRNOV. Corelaţia SPEARMAN (r_s) s-a folosit pentru a vedea dacă există vreo corelaţie între temperatură şi numărul de indivizi activi în apă ($p<0,05$). La calcularea eficienţei capcanelor comparativ cu capturarea manuală am luat în considerare faptul că numărul capcanelor nu a fost acelaşi în cele două bălţi.

Rezultate

1. Activitatea tritonilor în cele două bălţi

În balta „1” activitatea tritonilor a început încet, primul exemplar mascul a fost prins la data de 17 februarie, la o temperatură a apei de 7 °C. În următoarele zile numărul masculilor a rămas mic, în a treia zi nu am găsit exemplare active. În această perioadă se observă şi o scădere a temperaturii apei (Fig. 1). Primele femele apar în data de 24 februarie în această perioadă, numărul masculilor capturaţi creşte la 13 indivizi. În noaptea acestei zile temperatura scade brusc datorită unei ninsori, ceea ce are drept consecinţă scăderea numărului masculilor, iar femelele devin inactive. Numărul animalelor active creşte semnificativ cu creşterea temperaturii ($r_s=0,79$, $p<0,05$ pentru masculi, $r_s=0,64$, $p<0,05$ pentru femele). Raportul mascul:femelă la apariţia femelelor este de 6,5:1 (în data de 24 februarie, Fig. 1), dar se schimbă în timp, devenind aproape egală în data de 9 martie (Tabel 1).

În balta „2” se observă de asemenea o corelaţie pozitivă între temperatura apei şi indivizii activi ($r_S=0,53$, $p<0,05$ pentru masculi, $r_s=0,73$, $p<0,05$ pentru femele, vezi Fig. 2). Raportul mascul:femelă se schimbă asemănător bălţii „1”, la începutul sezonului acvatic fiind în favoarea masculilor, egalându-se cu trecerea timpului, vezi Tabel 1, Fig. 1). Numărul indivizilor capturaţi cu mâna pe o perioadă de 10 minute este mai mare în balta „2”, decât în balta „1” (Tabel 2). Raportul dintre indivizii capturaţi în capcane şi numărul indivizilor capturaţi manual diferă în cele două bălţi: în balta „1”, au fost mai eficiente capcanele, iar în balta „2” a fost mai eficientă captura cu mâna (Tabel 2). Datorită numărului mic al exemplarelor recapturate, nu am putut calcula dimensiunile celor două populaţii. În balta „1” frecvenţa recapturărilor a fost de 7,93% din 63 indivizi marcaţi, iar în balta „2” de 6,5% din 123 indivizi marcaţi.

2. Dimensiunile indivizilor celor două populaţii

Testul KOLMOGOROV–SMIRNOV a arătat că distribuţia dimensiunilor indivizilor nu diferă semnificativ de cea normală. Dimensiunile indivizilor din bălţile temporare sunt mai mici, decât a celor din bălţile permanente citate în literatură (Tabel 3). Greutatea la masculi şi condiţia femelelor nu diferă semnificativ între cele două bălţi (Tabel 3), în rest diferenţele sunt significante.

www.szrm.ro / www.cimec.ro

Discuţii

Amfibienii sunt organisme poikiloterme, temperatura corpului lor depinde de temperatura mediului înconjurător. În zona temperată activitatea indivizilor în timpul anului, precum şi în perioada de reproducere este de asemenea influenţată de temperatură la mai multe specii (KUSANO and FUKUYAMA, 1989; FUKUYAMA and KUSANO, 1992; WISNIEWSKY *et al.,* 1980). În cazul tritonului comun *(Triturus vulgaris)* în ambele bălţi am observat o creştere a activităţii acvatice odată cu creşterea temperaturii apei. De asemenea, numărul indivizilor activi capturaţi cu mâna este mai mic în balta „1" (unde temperatura apei este mai mică), decât în balta „2". Numărul masculilor activi la începutul perioadei de reproducere în cazul nostru este mai mare, decât cea a femelelor, ceea ce înclină raportul dintre sexe în favoarea masculilor. Pe parcursul perioadei de reproducere raportul dintre sexe se se apropie de 1:1, fiind totuşi cu puţin în favoarea masculilor. Cu toate că nu am studiat mişcarea tritonilor prin „închiderea completă" a habitatelor acvatice şi colectarea indivizilor care imigrează în apă, se pare că mare parte a femelelor intră în apă cu puţin timp după intrarea masculilor, raportul dintre sexe fiind aproape egal în a cincea zi în ambele bălţi, acesta menţinându-se şi în zilele următoare. Raportul aproape egal între sexe la tritoni şi salamandre este un fenomen comun, în unele cazuri numărul femelelor depăşind chiar pe cea a masculilor. Acest fenomen nu se observă în majoritatea anurelor din zona temperată, cum ar fi broasca râioasă brună, *Bufo bufo* (DAVIS and HALLIDAY, 1979; GITTINS *et al.,* 1980), unde numărul masculilor prezenţi în locul de reproducere poate depăşi cu mult numărul femelelor. VERRELL and HALLIDAY (1985) au notat într-o baltă permanentă din Anglia începutul migrării de primăvară la *Triturus vulgaris* (5 martie), capturând totodată 105 masculi şi 216 femele. La alte specii de urodele se observă clar intrarea masculilor înaintea femelelor (aproximativ 18 zile, SEMLITSCH *et al.,* 1993). DOUGLAS (1979) notează că odată pornită, migraţia masculilor de *Ambistoma jeffersonianum* nu este oprită de temperaturile joase, pe când migraţia femelelor este. Astfel mediul extern poate cauza schimbarea activităţii indivizilor, provocând un raport între sexe diferit de 1:1. Aceste mişcări selective pot duce la prezenţa masculilor în locul de reproducere înaintea femelelor, acestea având timp pentru a-şi dezvolta caracterele secundare (creasta) mărindu-şi sansele pentru reproducere (GREEN, 1991). În cazul nostru, se pare, şi femelele sunt prezente destul de timpuriu în apă, activitatea celor două sexe este sincronizată. Această strategie s-a observat în cazul tritonilor, care se reproduc în habitate schimbătoare (DODD, 1993), şi poate fi explicată prin adaptarea la condiţiile de mediu: capacitatea de a explora cu eficienţă maximă habitate acvatice temporare. De asemenea, reproducerea târzie poate mări competiţia între larve şi mortalitatea datorită desecării bălţii (MORIN *et al.,* 1990). Această ipoteză se pare că este contrară observaţiilor lui VERRELL şi HALLIDAY (1985), care într-o apă permanentă au observat sincronizarea celor două sexe în ceea ce priveşte intrarea în apă. Bălţile studiate de mine au secat în a doua jumătate a lunii mai, iar după reumplere, tritonii nu au mai revenit în baltă. În aceste condiţii perioada acvatică este foarte scurtă comparativ cu populaţia din Anglia unde indivizii au rămas în apă până în decembrie. Nu am observaţii despre eventuala adaptare la condiţiile temporare a juvenililor (plasticitate fenotipică, vezi de exemplu LOMAN, 1999), care ar putea mări şansele de metamorfoză în condiţii temporare. Diferenţele dintre indivizii din bălţile permanente (literatură) şi temporare pot fi explicate prin condiţiile de mediu frecvent schimbătoare, cum ar fi în cazul meu caracterul temporar al bălţilor, dar diferenţe de acest gen, precum şi rata mai mare a mortalităţii sau numărul mic al ouălor depuse pot fi provocate şi de inundaţiile periodice (BOSMAN *et al.,* 1997; COGĂLNICEANU, 1997, 1999; COGĂLNICEANU and MIAUD, 2002; COGĂLNICEANU *et al.,* 1997). Diferenţele dimensiunilor femelelor din bălţile studiate de mine, precum şi diferenţele în numărul de indivizi capturaţi cu mâna explic cu

www.szn.it / www.cimec.ro

următoarele ipoteze: (i) Cantitatea bogată de hrană şi condiţile bune de temperatură atrag tritonii în balta „2”. Este cunoscut că tritonii folosesc balta pentru reproducere, dar şi pentru a se hrăni (VERRELL and HALLIDAY, 1985). De asemenea, tritonii pot găsi apa pentru reproducere bazându-se pe mirosul specific a acesteia (JOLY and MIAUD, 1989, 1993). (ii) Presupun că femelele din balta „1” sunt mai în vârstă (fiind mai lungi) şi depun în locuri mai puţin frecventate pentru a evita competiţia. În acest caz femelele aleg „intenţionat” această balta. (iii) Distribuţia observată de mine arată doar o perioadă din viaţă, dinamica pe termen lung al populaţiei schimbându-se în viitor. În viitor sunt necesare studii mai aprofundate, pentru a cunoaşte mai în detaliu adaptarea populaţiilor şi comportamentul indivizilor în condiţiile temporare, departe de populaţiile autosusţinătoare.

Bibliografie

1. BOSMAN, W.; VAN GELDER, J. J.; STRIJBOSH, H. (1997): **The effect of inundation on hibernating *Bufo bufo* and *Bufo calamita***. *Amphibia-Reptilia*, 18: 339–346.

2. COGĂLNICEANU, D. (1997): **Fitness of Green frog populations (*Rana esculenta* complex from the lower Danube Floodplain**. In: **32 Konferenz der IAD, Wien. Wissentschaftliche Referate:** 485–489.

3. COGĂLNICEANU, D. (1999): **Egg deposition strategies of the Smooth Newt (*Triturus vulgaris*) in an Unpredictable Environment**. *Herpetological Journal*, 9: 119–123.

4. COGĂLNICEANU, D. and MIAUD, C. (2002): **Age, Survival and Growth in *Triturus dobrogicus* (Amphibia, Urodella) from the lower Danube Foloodplain**. IAD, Tulcea: 777–783.

5. COGĂLNICEANU, D.; CHRISTOFOR, S. and VĂDINEANU, A. (1997): **The dinamics of amphibian communities on two islands of lower Danube floodplain – Preliminary results**. *Herpetologia Bonnensis*, 71–80.

6. DAVIS, N. B. and HALLIDAY, T. R. (1978): **Competitive mate searching in male common toads, *Bufo bufo***. *Animal Behaviour*, 27: 1253–1267.

7. DODD, Jr., C. K. (1993): **Cost of Living in Unpredictable Environment: The Ecology of Striped Newts, *Notophtalmus perstriatus* during a prolonged Drought**. *Copeia*, (3): 605–614.

8. DONNELY, M. A.; GUYER, C.; JUTERBOCK, J. E. and ALFORD, R. A. (1994): **Techniques for Marking Amphibians**. Pp. 277–284, in: HEYER, W. R.; DONNELY, M. A.; DIAMRID, R. W.; HAYEK, L. C. and FOSTER, M. S. (eds): **Measuring and Monitoring Biological Diversity Standard Methods for Amphibians**. Smithsonian Institution Press.

9. DOUGLAS, M. E. (1979): **Migration and sexual selection in *Ambystoma jeffersonianum***. *Can. J. Zool.*, 57: 2303–2310.

10. FUKUYAMA, K. and KUSANO, T. (1992): **Factors affecting Breeding Activity in a Stream Breeding Frog, *Buergeria buergeri***. *Journal of Herpetology*, 26 (1): 88–91.

11. GITTINS, S. P., PARKER, A. G. and SLATER, F. M. (1980): **Population characteristics of the common toad (*Bufo bufo*) visiting a breeding site in Mid-Wales**. *J. Anim. Ecol.*, 49: 161–173.

12. GREEN, A. J. (1991): **Large male crests an honest indicator of condition are preferred by female smooth newts, *Triturus vulgaris* (Salamandridae) at the spermatophore transfer stage**. *Animal Behaviour*, 41: 367–369.

13. JEHLE, R. and HÖDL, W. (1998): **Pits versus Patterns: Effects of Transponders on Recapture Rate and Body condition of Danube Crested Newts (*Triturus dobrogicus*) and common spadefoot Toads (*Pelobates fuscus*)**. *Herpetological Journal* (8): 181–186.

14. JOLY, P. and MIAUD, C. (1989): **Fidelity of the breeding site in the Alpine Newt, *Triturus alpestris***. Behavioural Process, 19: 47–56.

15. JOLY, P. and MIAUD, C. (1993): **How does a newt find his pond? The role of chemical cues in migrating newts (*Triturus alpestris*)**. *Ethology Ecology and Evolution*, 5: 467–455.

16. KUSANO, T. and FUKUYAMA, K. (1992): **Breeding Activity of a Stream Breeding Frog (*Rana* sp.)**. *Current Herpetology in East Asia*, 314–322.

17. LOMAN, J. (1999): **Early metamorphosys in common frog *Rana temporaria* tadpoles at risk of drying: an experimental demonstration**. *Amphibia-Reptilia*. 20: 421–430.

18. MORIN, P. J.; LAWLER, S. P. and JOHNSON, E. A. (1990): **Ecology and breeding phenology of larval *Hyla andersonii*: the disavantages of breeding late**. *Ecology*, 71: 1590–1698.

19. OLSON, D. H.; LEONARD, W. P.; BURY, R. B. (1997): **Sampling Amphibians in Lentic Habitats**. **Northwest Fauna** (4). Soc. For. Northwestern Vertebrate Biology.

20. SEMLITSCH, R. D.; SCOTT, D. E.; PECHMANN, J. H. K. and GIBBONS, J. W. (1993): **Phenotypic variation in the arrival time of breeding salamanders: individual repetability and environmental influences**. *Journal of Animal Ecology*, 62: 334–340.

21. VERRELL, P. A. and FRANCILLON, H. (1986): **Body size, age and reproduction in the Smooth newt, *Triturus vulgaris***. *J. Zool. Lond.*, 210: 89–100.

22. VERRELL, P. A. and HALLIDAY, T. (1985): **Reproductive dynamics of a population of smooth newts, *Triturus vulgaris*, in Southern England**. *Herpetologica*, 41 (4): 386–395.

23. WISNIEVSKY, P. J.; PAULL, L. M. and SLATER, F. M. (1980): **The effects of temperature on the breeding migration on the common toad (*Bufo bufo*)**. *British J. Herp.*, 6: 119–121.

24. *** (2001): **Surveyng for (Great Crested) Newt Conservation**. *FrogLife*, April.

www.szmit.ro / www.cimec.ro

(A családnevek majuszkulás kiemelését kötetszerkesztési szempontok indokolták. **Szerk. megj.**)

Adatok a közönséges gőte *(Triturus vulgaris)* viselkedéséről párzás idején a Nagy-Küküllő völgyében

(Kivonat)

Bár a közönséges gőte *(Triturus vulgaris)* Romániában elterjedt faj, kevés tanulmány foglalkozik viselkedésével párzás idején (COGĂLNICEANU, 1999). A dolgozat a Nagy-Küküllő völgyében megfigyelt két (szub)populáción vézett megfigyelések előzetes eredményét közli. Kérdései: mennyire szinkronizált a hímek és nőstények tevékenysége a párzási időszak kezdetén; hogyan befolyásolja a hőmérséklet a vízbeli egyedek tevékenységét; van-e különbség az egyedméret, illetve -fitness között a helyi körülmények között.

Data Concerning the Activity of the *Triturus vulgaris* in Nagy-Küküllő (Târnava Mare) Valley During the Reproduction

(Abstract)

Triturus vulgaris is a common species in Romania, but its sexual activity is treated only in a few papers (COGALNICEANU, 1999). Our data is resulted from researches about two (sub)populations in the valley of Nagy-Küküllő. The matter of the researches was: the synchronisation of the early activity of the male and female individuals; the influence of the temperature; the differences between the dimension and the fitness of the individuals in the local circumstances.

www.szmi.ro / www.cimec.ro

Balta „1”		Balta „2”	
Zile	Raport mascul:femela	Zile	Raport mascul:femela
II.2	6.5:1	II.19	5:1
4			
II.7	7:1	II.27	6:1
7			
III.1	9:1	II.28	6.33:1
III.2	4.5:1	III.1	4:1
III.3	1.62:1	III.2	3.4:1
III.4	2.5:1	III.3	1.7:1
III.6	1.86:1	III.4	1.48:1
III.7	2.11:1	III.6	1.26:1
III.9	1.38:1	III.7	1.2:1
		III.9	1.37:1

Tabel 1 Schimbarea raportului dintre masculi şi femele în cele două bălţi temporare. În tabel sunt prezentate doar zilele, în care s-au capturat femele.

Balta	Femele		Masculi		Temperatura medie (°C)
	manual	capcane	manual	capcane	
„1”	0,4	4,72	1,41	14,46	5,91
„2”	5,81	3,5	16,88	6,4	11,33

Tabel 2 Compararea numărului mediu pe zi al tritonilor capturaţi cu mâna şi cu ajutorul capcanelor în cele două bălţi şi temperatura medie a apei. Datele prezentate se referă la întreaga perioadă studiată.

Masculi	**Balta „1”**	**Balta „2”**	***P***
SVL-mm ±SD	35.07±2.15	31±1.72 (15.5±2.9)[1]	0.05
Mg ±SD	1180±349.9	1290±220.5 (2.8±0.6)[1]	0.18 (NS)
CI. ±SD	2.71±0.7	3.8±0.68	0.01
Femele	**Balta „1”**	**Balta „2”**	***P***
SVL-mm ±SD	38±0.7 (33.8±2.72)[2] (34.9±3.41)[3]	33.33±1.5 (46.9±19.7)[1] (45.08±4.1)[4]	<0.05
Mg ±SD	1706.25±453.73 (0.96±0.1)[2] (1090±0.24)[3]	1502.9±298.15 (2.7±0.8) (2.6±0.5)[1]	0.1
C.I. ±SD	3.49±0.75	3.01±0.82	0.19 (NS)

Tabel 3 Dimensiunile şi fitnessul tritonilor din cele două bălţi studiate (în mg; P = nivelul de significanţă a probelor) în comparaţie cu populaţii din România şi Anglia. 1a şi 1b = COGĂLNICEANU (1999), populaţii din păd. Băneasa (baltă temporară) şi Delta Dunării (inundaţii frecvente); 2 = BAKER (citat de COGĂLNICEANU, 1999), Anglia (baltă permanentă); 3 şi 4 = VERRELL şi FRANCILLON (1986), VERRELL şi HALLIDAY (1985), Anglia (bălţi permanente)

www.szmnc.ro / www.simec.ro

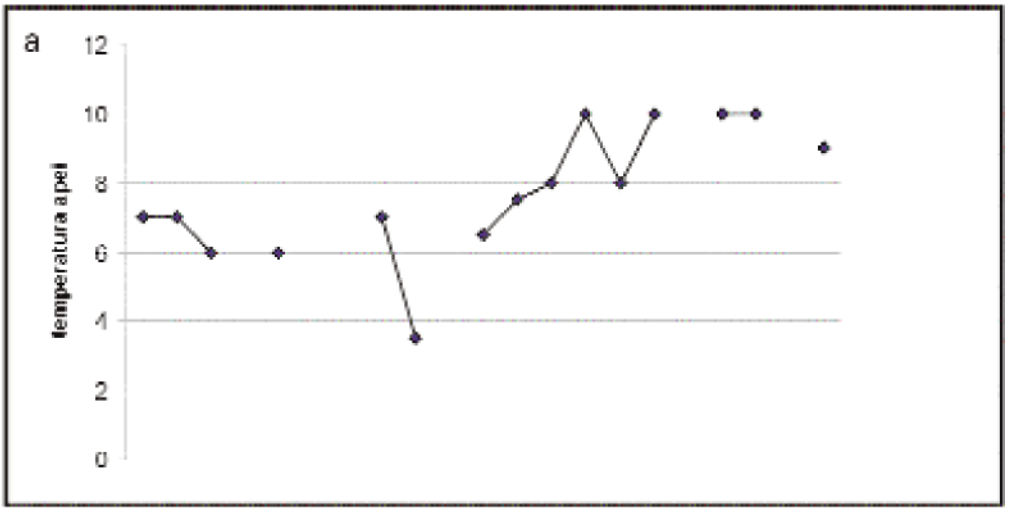

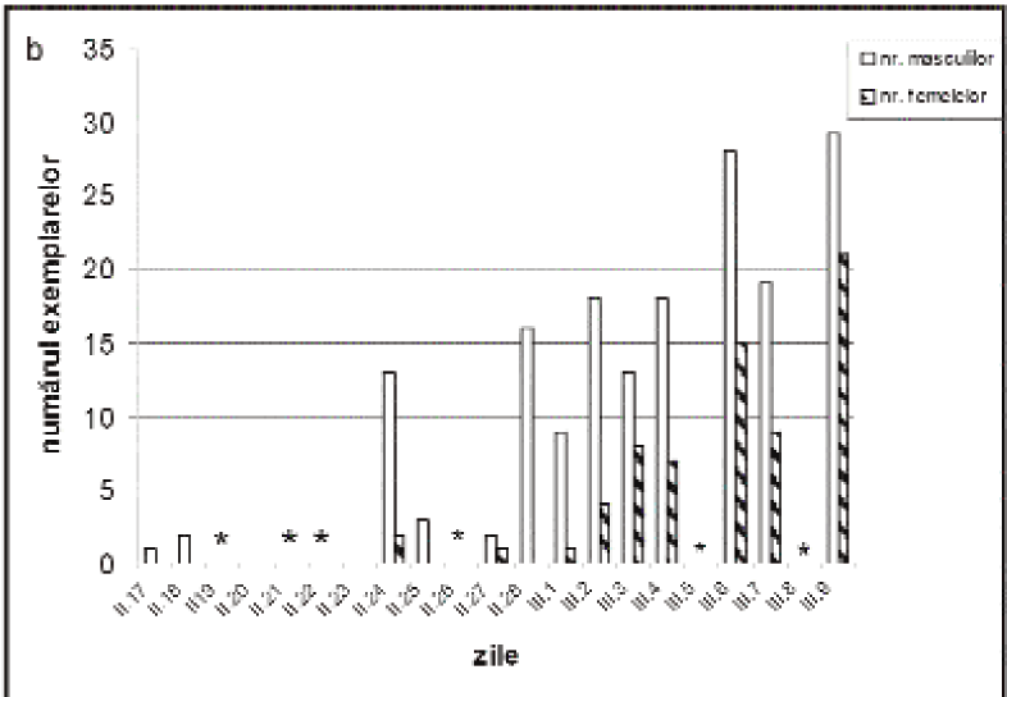

Figura 1 Schimbarea numărului de indivizi (b) în funcţie de temperatura apei (a) în balta „1". * = zilele în care nu s-au efectuat ieşiri pe teren.

www.szmnc.ro / www.cimec.ro

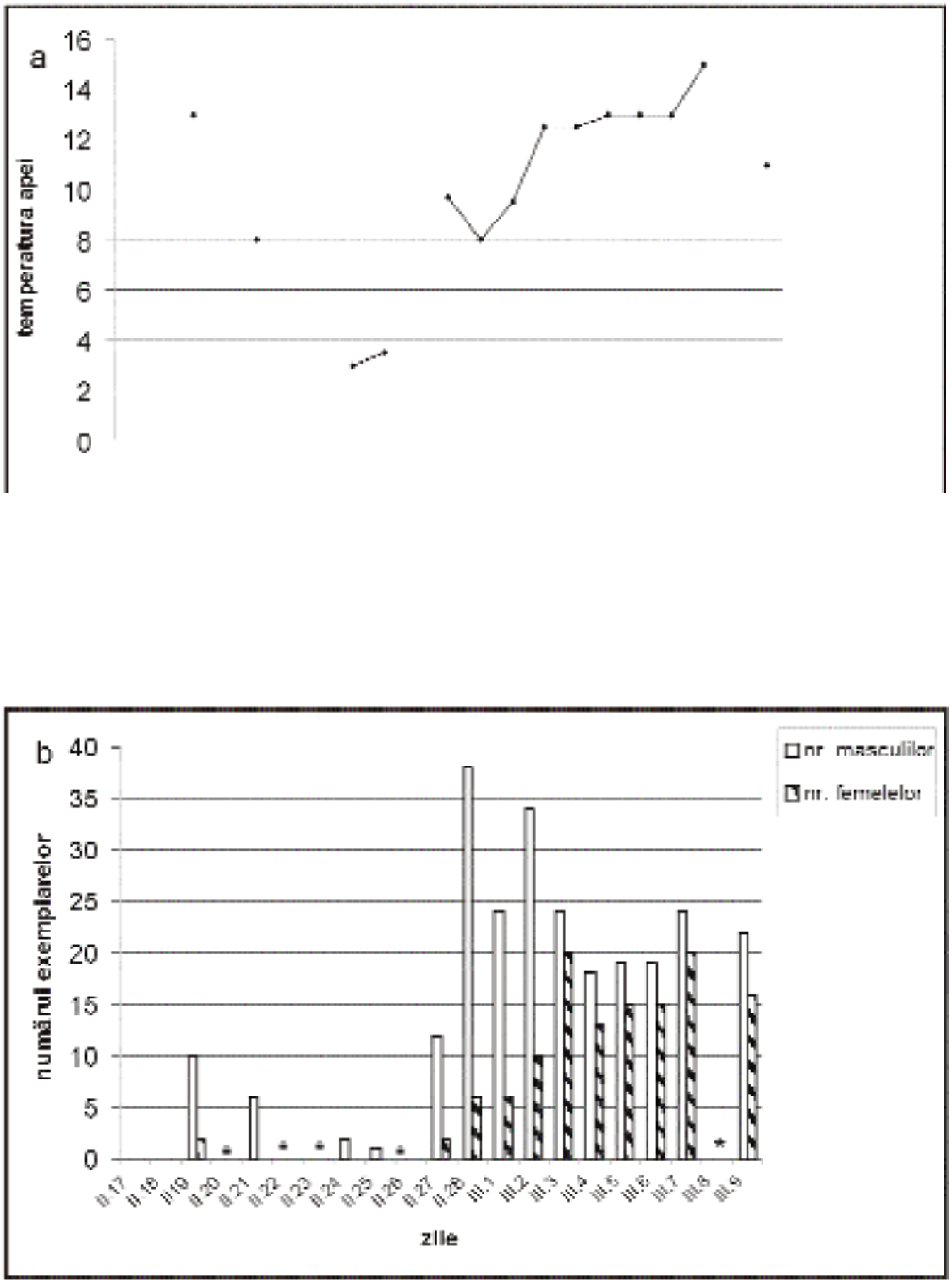

Figura 2 Schimbarea numărului de indivizi (b) în funcţie de temperatura apei (a) în balta „2". Se observă o egalare în numărul masculilor şi a femelelor în cursul zilelor. * = zilele în care nu s-au efectuat ieşiri pe teren.

www.szmnt.ro / www.cimec.ro

Viorica SZÉKELY

Catalogul sistematic al colecţiei de păsări a Muzeului HAÁZ Rezső din Odorheiu Secuiesc

(Rezumat)
Colecţia de păsări a muzeului cuprinde 172 preparate aparţinătoare la 61 genuri şi 89 specii. Marea majoritate a exemplarelor ce alcătuiesc colecţia, a fost colectată şi preparată de dr. KOVÁTS Lajos şi doar o mică parte de SÁNDOR János, în cea mai mare parte din jud. Harghita, din diferite localităţi, şi un număr mic din jud. Mureş. O serie de specii de păsări, ca *Tyto alba*, *Aquila chrysaetos*, sunt pe cale de dispariţie din avifauna ţării.

Introducere

La baza prelucrării şi publicării din colecţia de păsări a Muzeului HAÁZ Rezső din Odorheiu Secuiesc, judeţul Harghita stau două puncte de vedere: muzeele au datoria de a publica şi de a valorifica materialele acumulate de-a lungul anilor în colecţii, indiferent de natura lor, prin alcătuirea unor cataloage sistematice, şi ornitologii aşteaptă apariţia cataloagelor, spre a fi utilizate în alcătuirea volumelor de avifaună, din seria *Fauna României*.

Dintre toate vertebratele terestre, păsările constituie grupul cel mai bogat în specii. Apărute acum câteva milioane de ani din strămoşi reptilieni, ele au evoluat continuu, ocupând întreaga suprafaţă a planetei, în cele mai variate medii de viaţă, fapt care a dus la o mare diversificare a formelor lor de adaptare. Această grandioasă realizare biologică a fost posibilă datorită a două caracteristici esenţiale ale Clasei Păsărilor, şi anume capacitatea de zbor şi homeotermia. Aceste caracteristici au contribuit la adaptarea păsărilor la cele mai diverse moduri de hrană şi de răspândire a speciilor de Păsări existente permanent sau temporar în ţara noastră.

Referindu-mă la Catalogul de faţă, menţionez că păsările au fost colectate în cea mai mare parte din jud. Harghita, din diferite localităţi, şi un număr mic din jud. Mureş. Azi, în unele din aceste zone se află aşezări umane, uzine, şantiere, şcoli, etc. datorită intervenţiei transformatoare a omului, care a schimbat literalmente habitatul natural. De aceea păstrarea şi conservarea colecţiilor în condiţii optime, studierea lor şi publicarea datelor pentru a fi la îndemâna celor interesaţi constituie o datorie. Azi, numărul celor care vor să cunoască tainele naturii este mult mai mare, lor revenindu-le obligaţia de a studia şi cunoaşte natura, de a lăsa generaţiilor viitoare un bogat material ştiinţific bine conservat şi prelucrat. O serie de specii de păsări, existente în număr mare la noi în ţară, ca *Gypaetus barbatus*, *Aegypius monachus*, au dispărut din avifauna ţării, iar altele sunt pe cale de dispariţie, ca *Tyto alba*, *Aquila chrysaetos*. Ceea ce natura nu a putut păstra, să păstrăm noi în Muzee, în colecţii, pentru mai deplina cunoaştere a istoriei vieţii pe planeta, pe care trăim.

În continuare mă voi referi la colecţia de păsări, pe care o voi prezenta în acest Catalog. Ea cuprinde un număr de 61 genuri şi 89 specii de păsări, reprezentete prin totalul de 172 preparate. Marea majoritate a exemplarelor ce alcătuiesc colecţia, a fost colectată şi preparată de dr. KOVÁTS Lajos şi doar o mică parte de SÁNDOR János, fiind şi câteva fără etichete, nedatate.

Colecţia serveşte două scopuri bine definite: a. piesele naturalizate reprezintă material ilustrativ în viitoarele expoziţii; b. întreg materialul serveşte ca bază de documentare în studiul păsărilor.

Materialul expoziţional are scopul de a demonstra cercurilor largi de vizitatori, preţioasa avifaună a ţinutului şi a prezenta problemele din ce în ce mai acute şi mai arzătoare ale ocrotirii naturii locale şi a mediului înconjurător. Pe lângă numele românesc al păsărilor am trecut şi denumirile în limbile maghiară şi germană, unde a

* *Acta (Siculica)* 2006/1, T3, Sf. Gheorghe, Sporturilor 8A, RO-520085
** Muzeul HAÁZ Rezső, Odorheiu Secuiesc, KOSSUTH Lajos 29, RO-535600, hrm@udv.topnet.ro

www.szrm.ro / www.cimec.ro

fost posibilă. Succesiunea datelor pentru fiecare exemplar de pasăre aparţinând unei specii este următoarea: locul colectării, data colectării, genul exemplarului, vârsta exemplarului, numele colectorului, felul preparatului, numărul de inventar, sub care figurează colecţia. Prescurtările folosite în catalog: R – denumirea populară a păsării în limba română, M – denumirea păsării în limba maghiară, G – denumirea păsării în limba germană, nat – pasăre naturalizată, ad – adult, g – femelă, d – mascul, juv. – juvenil, nr. inv. – număr de inventar. Catalogul de faţă se încheie cu lista alfabetică a localităţilor de colectare a păsărilor. Pe măsura creşterii colecţiei, după o anumită perioadă de timp prezentul catalog va fi întregit cu toate datele asupra noilor materiale ce vor intra în colecţia de ştiinţe naturale a muzeului.

Catalogul colecţiei

Clasa AVES
Subclasa CARINATES
Ordinul GAVIIFORMES
Familia GAVIIDAE
Genul GAVIA
1. GAVIA ARCTICA / L.
R – Cufundar polar, M – Sarki búvár, G – Prachttaucher
– fără etichetă, nedatată, ad., nat., nr. inv. 2588/211.
– fără etichetă, nedatată, ad., nat., nr. inv. 2707/238.

Ordinul PODICIPEDIFORMES
Familia PODICIPEDIDAE
Genul PODICEPS
2. TACHYBAPTUS RUFICOLLIS L.
R – Corcodel mic, M – Kisvöcsök, G – Zwergtaucher
– Zetea, 1962.11.15., ad., KOVÁTS L., nat., nr. inv. 3053/7.
3. PODICEPS NIGRICOLLIS L.
R – Corcodel gât negru, M – Feketenyakú vöcsök, G – Schwarzhalstaucher.
– Petreni, 1959.08.05., ad., g , KOVÁTS L., nat., nr. inv. 3053/9.
– Petreni, 1959.08.05., ad., g , KOVÁTS L., nat., nr. inv. 3053/10
– fără etichetă, nedatată, ad., nat., nr. inv. 3075/2.
4. PODICEPS GRISEIGENA L.
R – Corcodel gât roşu, M – Vörösnyakú vöcsök, G – Rothalstaucher
– fără etichetă, nedatată, ad., nat., nr. inv. 3075/2.

Ordinul CICONIFORMES
Familia ARDEIDAE
Genul ARDEA
5. ARDEA PURPUREA L.
R – Stârc roşu, M – Vörösgém, G – Purpurreiher
– Feliceni, 1959.11.02., ad., g, KOVÁTS L., nat., nr. inv. 2664/222.

Genul Nycticorax
6. NYCTICORAX NYCTICORAX L.
R – Stârc de noapte, M – Bakcsó, G – Nachtreiher
– Tăureni, 1962.03.28., ad., g, KOVÁTS L., nat., nr. inv. 3013/11.
– fără etichetă, nedatată, ad., nat., nr. inv. 2166/189.

Familia CICONIDAE
Genul CICONIA
7. CICONIA CICONIA L.
R – Barză albă, M – Fehér gólya, G – Weissstorch
– fără etichetă, nedatată, ad., nat., nr. inv. 2244/191.
8. CICONIA NIGRA L.
R –Barză neagră, M – Fekete gólya, G – Schwarzstorch
– fără etichetă, nedatată, ad., nat., nr. inv. 2550/201.

Ordinul ANSERIFORMES
Familia ANATINAE
Genul ANAS
9. ANAS QUERQUEDULA L.
R –Raţă cârâitoare, M - Böjti réce, G - Knäkente
– Petreni, 1962.03.30., ad., g, KOVÁTS L., nat., nr. inv. 2661/219.
– fără etichetă, nedatată, ad., nat., nr. inv. 2908/8.

Ordinul GALLIFORMES
Familia TETRAONIDAE
Genul TETRAO
10. TETRAO UROGALLUS L.
R – Cocoş de munte, M – Siketfajd, G – Auerhuhn
– Valea rece, 1994, ad., g, nat., nr. inv. 7987.
– fără etichetă, nedatată, ad., d, nat., nr. inv. 3053/4.

Genul BONASIA
11. BONASIA BONASIA L.
R – Ierunică, M –Császármadár, G – Haselhuhn
– Munţii Gurghiului, nedatată, ad., d, nat., nr. inv. 7627/2.

Familia PHASIANIDAE
Genul PERDIX
12. PERDIX PERDIX L.
– Potârniche, M – Fogoly, G – Rebhuhn
– Dăneşti., 1994, ad., nat., nr. inv. 3053/5.
– fără etichetă, nedatată, ad., nat., nr. inv. 7988.

www.szmm.ro / www.cimec.ro

Genul PHASIANUS
13. PHASIANUS COLCHICUS L.
R – Fazan, M – Fácán, G – Fasan
– Sîngiorgiu de Mureş, nedatată, ad., d, nat., nr. inv. 7627/1.

Genul PAVO
14. PAVO CRISTATUS L.
R – Păun, M – Páva, G –
– Sângiorgiu de Mureş, nedatată, ad., d, nat., nr. inv. 7627/3.

Ordinul FALCONIFORMES
Familia ACCIPITRIDAE
Genul ACCIPITER
15. ACCIPITER GENTILIS L.
R – Uliu porumbar, M – Héja, G – Habicht
– Odorheiu Secuiesc, 1957.01.22., ad., KOVÁTS L., nat., nr. inv. 2539/196
– fără etichetă, nedatată, ad., nat., nr. inv. 2817/271.
– fără etichetă, nedatată, ad., nat., nr. inv. 2683/227.
– fără etichetă, nedatată, ad., nat., nr. inv. 2761/256.
– fără etichetă, nedatată, ad., nat., nr. inv. 2957/10.
16. ACCIPITER NISUS L.
R – Uliu păsărar, M – Karvaly, G – Sperber
– Odorheiu Secuiesc, 1959.11.21., ad., KOVÁTS L., nat., nr. inv. 2908/17.
– Păltiniş, 1959,08,26, ad., KOVÁTS L., nat., nr. inv. 2818/272.
– Odorheiu Secuiesc, 1958.08.25., ad., KOVÁTS L., nat., nr. inv. 2556/207.
– fără etichetă, nedatată, ad., nat., nr. inv. 2551/202.
– fără etichetă, nedatată, ad., nat., nr. inv. 2908/15.

Genul BUTEO
17. BUTEO BUTEO L.
R – Şorecar comun, M – Egerészölyv, G – Mäusebussard
– Odorheiu Secuiesc, 1959.02.01., ad., g, KOVÁTS L., nat., nr. inv. 2908/2.
– Vlăhiţa, 1957.03.19., ad., g, KOVÁTS L., nat., nr. inv. 2908/20.
– fără etichetă, nedatată, ad., nat., nr. inv. 2705/235.
– fără etichetă, nedatată, ad., nat., nr. inv. 2587/210.
18. BUTEO LAGOPUS L.
R – Şorecar încălţat, M – Gatyás ölyv, G – Rauhfussbussard
– Mugeni, 1962.11.15., ad., KOVÁTS L., nat., nr. inv. 3053/13.

Genul AQUILA
19. AQUILA CHRYSAETOS L.
R – Acvilă de munte, M – Szirti sas, G – Steinadler
– fără etichetă, nedatată, ad., nat. nr. inv. 2908/4.

Familia FALCONIDAE
Genul FALCO
20. FALCO PEREGRINUS L.
R – Şoim călător, M – Vándorsólyom, G – Wanderfalke
– Odorheiu Secuiesc, 1959.07.02., ad., g, KOVÁTS L., nat., nr. inv. 2948/10.
21. FALCO SUBBUTEO L.
R – Şoimul rândunelelor, M – Kabasólyom, G –Baumfalke
– Orăşeni, 1959.08.18., ad., KOVÁTS L., nat., nr. inv. 2957/8.
– Orăşeni, 1958.08.18., ad., d, KOVÁTS L., nat., nr. inv.2957/10.
– 1957.08.03., ad., g., KOVÁTS L., nat., nr. inv. 2948/9.
– fără etichetă, nedatată, ad., d, nat., SÁNDOR J., nr. inv. 2948/7.
22. FALCO TINNUNCULUS L.
R – Vânturel roşu, M – Vörös vércse, G – Turmfalke
– Odorheiu Secuiesc, 1957.08.05., ad., g, nat., KOVÁTS L., nr. inv. 2948/8.

Ordinul GRUIFORMES
Familia RALLIDAE
Genul PORZANA
23. PORZANA PORZANA L.
R – Cresteţ pestriţ, M – Pettyes vízicsibe, G – Kleines Sumpfhuhn
– fără etichetă, nedatată, ad., nat., nr. inv. 2688/226.

Genul GALLINULA
24. GALLINULA CHLOROPUS L.
R – Găinuşă de baltă, M – Vízityúk, G – Teichhuhn
– Odorheiu Secuiesc, 1957.09.03., ad., KOVÁTS L., nat., nr. inv. 2540/197.
– fără etichetă, ad., nat., nr. inv. 2538/195.

Ordinul CUCULIFORMES
Familia CUCULIDAE
Genul CUCULUS
25. CUCULUS CANORUS L.
R – Cuc, M – Kakukk, G – Kuckuck
– fără etichetă, nedatată, ad., nat., SÁNDOR J., nr. inv.2908/9.

Ordinul STRIGIFORMES
Familia STRIGIDAE
Genul BUBO
26. BUBO BUBO L.
R – Buhă. M – Uhu, G – Uhu
– fără etichetă, ad., nat., nr. inv. 2535/192.
– fără etichetă, ad., nat., nr. inv. 2536/193.
– fără etichetă, ad., nat., nr. inv. 2686/230.
Genul ASIO

www.szmi.ro / www.cimec.ro

27. ASIO FLAMMEUS L.
R – Ciuf de câmp, M – Réti fülesbagoly, G – Sumpfohreule
– g, 1959.03.05., ad., KOVÁTS L., nat., nr. inv.2908/19.

Genul ATHENE
28. ATHENE NOCTUA L.
R – Cucuvea, M – Kuvik, G – Steinkauz
– Sâmbăteşti, 1962.11.19., ad., d, KOVÁTS L., nat., nr. inv. 2908/14.
– fără etichetă, ad. nat., nr. inv. 2908/7.
– Odorheiu Secuiesc, 1957.02.11., ad., KOVÁTS L., nat., nr. inv. 2908/6.

Genul STRIX
29. STRIX ALUCO L.
R – Huhurez mic, M – Macskabagoly, G – Waldkauz
– Corund, 1957,03,07, ad., g, KOVÁTS L., nat., nr. inv. 3052/8.
– Odorheiu Secuiesc, 1957.02.20., juv., g, KOVÁTS L., nat., nr. inv. 2766/263.
– fără etichetă, nedatată, ad., nat., nr. inv. 2766/264.
30. STRIX URALENSIS L.
R – Huhurez mare, M – Uráli bagoly, G – Habichtskauz
– Odorheiu Secuiesc, 1964, ad., KOVÁTS L., nat., nr. inv. 3052/9.

Familia TYTOIDAE
Genul TYTO
31. TYTO ALBA L.
R – Strigă, M – Gyöngybagoly, G – Schleiereule
– fără etichetă, nedatată, ad., nat., nr. inv. 2956/12.

Ordinul CARACIIFORMES
Familia ALCEDINIDAE
Genul ALCEDO
32. ALCEDO ATTHIS L.
R – Pescăraş albastru, M – Jégmadár, G – Eisvogel
– Feliceni, 1962.10.18., ad., KOVÁTS L., nat., nr. inv. 2908/5.

Familia MEROPIDAE
Genul MEROPS
33. MEROPS APIASTER L.
R – Prigorie, M – Gyurgyalag, G – Bienenfresser
– fără etichetă, nedatată, ad., nat., nr. inv. 2541/198.
– fără etichetă, nedatată, ad., nat., nr. inv. 2542/199.
– fără etichetă, nedatată, ad., nat., nr. inv. 2543/200.

Familia CORACIIDAE
Genul CORACIAS
34. CORACIAS GARRULUS L.
R – Dumbrăveancă, M – Szalakóta, G – Blauracke
– Corund, 1962.04.25., ad., KOVÁTS L., nat., nr. inv. 2908/3.

Familia UPUPIDAE
Genul UPUPA
35. UPUPA EPOPS L.
R – Pupăză, M – Búbos banka, G – Wiedehopf
– Odorheiu Secuiesc, 1958.08.08., ad., KOVÁTS L., nat., nr. inv. 2956/18.

Ordinul CHARADRIIFORMES
Familia SCOLOPACIDAE
Genul TRINGA
36. TRINGA NEBULARIA L.
R – Fluerar picior verde, M – Szürke cankó, G – Grünschenkel
– Sângiorgiu de Mureş, nedatată, ad., nat., nr. inv. 7627/5.
– Sângiorgiu de Mureş, nedatată, ad., nat., nr. inv. 7629/1.

Ordinul PICIFORMES
Familia PICIDAE
Genul PICUS
37. PICUS VIRIDIS L.
R – Gionoaie verde, M – Zöld küllő, G – Grünspecht
– fără etichetă, nedatată, ad., nat., nr. inv. 2586/208.
– fără etichetă, nedatată, ad., nat., nr. inv. 2684/228.

Genul DENDROCOPUS
38. DENDROCOPOS MAJOR L.
R – Ciocănitoare pestriţă mare, M – Nagy fakopáncs, G – Buntspecht
– Odorheiu Secuiesc, 1959.01.04., ad., g, KOVÁTS L., nat., nr. inv. 2957/4.
– Orăşeni, 1957.11.13., ad., KOVÁTS L., nat., nr. inv. 2716/255.
39. DENDROCOPOS MINOR L.
R – Ciocănitoare pestriţă mică, M – Kis fakopáncs, G – Kleinspecht
– Odorheiu Secuiesc, 1959.01.01., ad., g, KOVÁTS L., nat., nr. inv. 2957/5.

Ordinul PASSERIFORMES
Familia ALAUDIDAE
Genul GALERIDA
40. GALERIDA CRISTATA L.
R – Ciocârlan, M – Búbos pacsirta, G – Haubenlerche
– Mugeni, 1958.08.23., ad., g, KOVÁTS L., nat., nr. inv. 2709/377.
– Odorheiu Secuiesc, 1956, ad., KOVÁTS L., nat. nr. inv. 2709/243.

www.szmi.ro / www.simec.ro

– fără etichetă, nedatată, ad., SÁNDOR J., nat. nr. inv. 2948/13.

Genul LULLULA
41. LULLULA ARBOREA L.
R – Ciocârlie de pădure, M – Erdei pacsirta, G – Heidelerche
– fără etichetă, nedatată, ad., d, SÁNDOR J., nat., nr. inv. 2957/19.

Familia HIRUNDINIDAE
Genul HIRUNDO
42. HIRUNDO RUSTICA L.
R – Rândunică., M – Füsti fecske, G – Rauchschwalbe
– fără etichetă, nedatată, ad., d, SÁNDOR J., nat., nr. inv. 2819/273.

Familia ORIOLIDAE
Genul ORIOLUS
43. ORIOLUS ORIOLUS L.
R – Grangur, M – Sárgarigó, G – Pirol
– fără etichetă, nedatată, ad., nat., nr. inv. 2685/229.
– fără etichetă, nedatată, ad., nat., nr. inv. 2957/22.

Familia CORVIDAE
Genul GARRULUS
44. GARRULUS GLANDARIUS L.
R – Gaiţă, M – Szajkó, G – Eichelhaher
– Orăşeni, 1956.12.02., ad., KOVÁTS L., nat., nr. inv. 2587/209.
– fără etichetă, nedatată, ad., nat., nr. inv. 2713/251.
– fără etichetă, nedatată, ad., nat., nr. inv. 2957/14.

Genul PICA
45. PICA PICA L.
R – Coţofană, M – Szarka, G – Elster
– fără etichetă, nedatată, ad., nat., nr. inv. 2908/1.
– fără etichetă, nedatată, ad., nat., nr. inv. 2663/221.

Genul NUCIFRAGA
46. NUCIFRAGA CARYOCATACTES L.
R – Alunar, M – Fenyőszajkó, G – Tannenhäher
– Munţii Harghita, 1959.07.31., ad., g, KOVÁTS L., nat., nr. inv. 2764/259.
– fără etichetă, nedatată, ad., d, SÁNDOR J., nat., nr. inv. 2957/21.

Genul CORVUS
47 CORVUS MONEDULA L.
R – Stăncuţă, M – Csóka, G – Dohle
– Orăşeni, 1956.12.02., ad., KOVÁTS L., nat., nr. inv. 2662/220.
– Orăşeni, 1956.12.02., KOVÁTS L., nat., nr. inv. 2714/253.
– fără etichetă, nedatată, ad., nat., nr. inv. 2908/23.
– fără etichetă, nedatată, ad., nat., nr. inv. 2814/268.
48. CORVUS FRUGILEGUS L.
R – Cioară de semănătură, M – Vetési varjú, G – Saatkrähe
– Orăşeni, 1950.12.18., ad., KOVÁTS L., nat., nr. inv. 2714/252.
49. CORVUS CORONE CORNIX L.
R – Cioară grivă, M – Dolmányos varjú, G – Nebelkrähe
– Odorheiu Secuiesc, 1957.04.06., ad., KOVÁTS L., nat., nr. inv. 2767/266.
– Orăşeni, 1956.12.09., ad., KOVÁTS L., nat., nr. inv. 2715/254.
– fără etichetă, ad., nat., nr. inv. 2763/258.

Familia PARIDAE
Genul PARUS
50. PARUS LUGUBRIS L.
R – Piţigoi de livadă, M – Füstös cinege, G – Trauermeise
– Odorheiu Secuiesc, 1959.11.22., ad., KOVÁTS L., nat., nr. inv. 3075/4.
51. PARUS MAJOR L.
R – Piţigoi mare, M – Széncinege, G – Kohlmeise
– Odorheiu Secuiesc, 1957.03.11., ad., g, KOVÁTS L., nat., nr. inv. 2708/240.
– Odorheiu Secuiesc, 1956.11.31., ad., g, KOVÁTS L., nat., nr. inv. 2708/239.
– Odorheiu Secuiesc, 1957.01.02., ad., g, KOVÁTS L., nat., nr. inv. 2708/241.
52. PARUS CAERULEUS L.
R – Piţigoi albastru, M – Kék cinege, G – Blaumeise
– Odorheiu Secuiesc, 1957.01.17., ad., KOVÁTS L., nat., nr. inv. 2765/262.
– Odorheiu Secuiesc, 1957.01.23., ad., KOVÁTS L., nat., nr. inv. 2756/261.

Familia SITTIDAE
Genul SITTA
53. SITTA EUROPEA L.
R – Ticlean, M – Csuszka, G – Kleiber
– fără etichetă, nedatată, ad., nat., nr. inv. 3052/10.

Familia CINCLIDAE
Genul CINCLUS
54. CINCLUS CINCLUS L.
R – Pescărel negru, M – Vízirigó, G – Wasseramsel
– Vârşag, 1958.11.08., ad., g, KOVÁTS L., nat., nr. inv. 2957/3.
– Vârşag, 1958.11.08., ad., d, KOVÁTS L., nat., nr. inv. 2908/10.
– Vârşag, 1958.11.08., ad., d, KOVÁTS L., nat., nr. inv.

www.szmnb.ro / www.cimec.ro

2908/24.
– Odorheiu Secuiesc, 1958.01.19., ad., g, KOVÁTS L., nat., nr. inv. 2908/11.

Familia TROGLODYTIDAE
Genul TROGLODYTES
55. TROGLODYTES TROGLODYTES L.
R – Ochiul boului, M – Ökörszem, G – Zaunkönig
– fără etichetă, nedatată, ad., g, SÁNDOR J., nat., nr. inv. 3053/1.

Familia TURDIDAE
Genul OENANTHE
56. OENANTHE OENANTHE L.
R – Pietrar sur, M – Hantmadár, G – Steinschmätzer
– Odorheiu Secuiesc, 1958.08.07., ad., KOVÁTS L., nat., nr. inv. 3053/6.

Genul PHOENICURUS
57. PHONICURUS PHOENICURUS L.
R – Codroş de pădure, M – Kerti rozsdafarkú, G – Gartenrotschwanz
– Odorheiu Secuiesc, 1957.08.27., ad., g, KOVÁTS L., nat., nr. inv. 3053/12.

Genul LUSCINIA
58. LUSCINIA MEGARHYNCHOS L.
R – Privighetoare roşcată, M – Fülemüle, G – Nachtigall
– Odorheiu Secuiesc, 1958.08.13., ad., KOVÁTS L., nat., nr. inv. 2957/17.

Genul Turdus
59. TURDUS PILARIS L.
R – Cocoşar, M – Fenyőrigó, G – Wacholderdrossel
– fără etichetă, nedatată, ad., SÁNDOR J., nat., nr. inv. 3053/3.
60. TURDUS MERULA L.
R – Mierlă, M – Fekete rigó, G – Amsel
– Odorheiu Secuiesc, 1958.11.02., ad., g, KOVÁTS L., nat., nr. inv. 3053/2.
– fără etichetă, nedatată, ad., nat., nr. inv. 2956/16.
61. TURDUS VISCIVORUS L.
R – Sturz de vâsc, M – Léprigó, G – Misteldrossel
– Odorheiu Secuiesc, 1962.03.18., ad., g, KOVÁTS L., nat., nr. inv. 2956/17.
62. TURDUS PHILOMELOS L.
R – Sturz cântător, M – Énekes rigó, G – Singdrossel
– fără etichetă, nedatată, ad., SÁNDOR J., nat., nr. inv. 3075/1.

Familia SILVIIDAE
Genul SYLVIA
63. SYLVIA BORIN L.
R – Silvie de zăvoi, M – Kerti poszáta, G – Gartengrasmücke
– fără etichetă, nedatată, ad., g, SÁNDOR J., nat., nr. inv. 2956/14.
– fără etichetă, nedatată, ad., nat., nr. inv. 3052/5.
64. SYLVIA CURRUCA L.
R – Silvie mică, M – Kis poszáta, G – Klappergrasmücke
– fără etichetă, nedatată, ad., nat., nr. inv. 3052/7.
65. PHYLLOSCOPUS TROCHILUS L.
R – Pitulice fluerătoare, M – Fitisz füzike, G – Fitis.
– fără etichetă, nedatată, ad., g, nat., nr. inv. 3052/8.
66. PHYLLOSCOPUS SIBILATRIX L.
R – Pitulice sfârâitoare, M – Sisegő füzike, G – Waldlaubsänger
– fără etichetă, nedatată, ad., nat., nr. inv. 3075/3.

Genul REGULUS
67. REGULUS REGULUS L.
R – Auşel cu cap galben, M – Sárgafejű királyka, G – Wintergoldhänchen
– fără etichetă, nedatată, ad., nat., nr. inv. 3052/2.
68. REGULUS IGNICAPILLUS L.
R – Auşel sprâncenat, M – Tüzesfejű királyka, G – Sommergoldhänchen
– fără etichetă, nedatată, ad., d, SÁNDOR J., nat., nr. inv. 3053/14.

Familia MUSCICAPIDAE
Genul MUSCICAPA
69. MUSCICAPA STRIATA L.
R – Muscar sur, M – Szürke légykapó, G – Grauschnäpper
– Odorheiu Secuiesc, 1985.08.07., ad., KOVÁTS L., nat., nr. inv. 2957/20.

Familia MOTACILLIDAE
Genul MOTACILLA
70. MOTACILLA ALBA L.
R – Cadobatura albă, M – Barázdabillegető, G – Bachstelze
– fără etichetă, nedatată, ad., SÁNDOR J., nat., nr. inv. 3013/10.

Familia BOMBYCILLIDAE
Genul BOMBYCILLA
71. BOMBYCILLA GARRULUS L.
R – Mătăsar, M – Csonttollú, G – Seidenschwanz
– Odorheiu Secuiesc, 1958.04.18., ad., KOVÁTS L., nat., nr. inv. 2706/237.

www.szmnmt.ro / www.cimec.ro

– Odorheiu Secuiesc, 1955, ad., KOVÁTS L., nat., nr. inv. 2706/236.
– Odorheiu Secuiesc, 1955, ad., KOVÁTS L., nat., nr. inv. 2908/22.
– Odorheiu Secuiesc, 1958.11.30., ad., g, KOVÁTS L., nat., nr. inv. 2908/21.

Familia LANIIDAE
Genul LANIUS
72. LANIUS COLLURIO L.
R – Sfrâncioc roşiatic, M – Tövisszúró gébics, G – Neuntöter
– Odorheiu Secuiesc, 1958.08.07., ad., KOVÁTS L., nat., nr. inv. 2957/15,
– fără etichetă, nedatată, SÁNDOR J., nat., nr. inv. 2948/15.
73. LANIUS SENATOR L.
R – Sfrâncioc cu cap roşu, M – Vörösfejű gébics, G – Rotkopfwürger
– fără etichetă, nedatată, ad., SÁNDOR J., nat., nr. inv. 2948/14.
74. LANIUS EXCUBITOR L.
R – Sfrâncioc mare, M – Nagy őrgébics, G – Raubwürger
– Sângiorgiu de Mureş, nedatată, ad, nat., nr. inv. 7627/4.
– Odorheiu Secuiesc, 1958.08.22., ad., g, KOVÁTS L., nat., nr. inv. 2762/257.
– Odorheiu Secuiesc, 1959.01.01., ad., g, nat., KOVÁTS L., nr. inv. 2908/16.
– Subcetate–Zetea, 1952.11.05., ad., g, KOVÁTS L., nat., nr. inv. 2710/244.
– Vârşag, 1958.11.02., ad., KOVÁTS L., nat., nr. inv. 2957/18.
– fără etichetă, nedatată, ad., nat., nr. inv. 2908/18.

Familia STURNIDAE
Genul STURNUS
75. STURNUS VULGARIS L.
R – Graur, M – Seregély, G – Star
– Odorheiu Secuiesc, 1959.04.04., ad., g, KOVÁTS L., nat., nr. inv. 3052/3.
– Odorheiu Secuiesc, 1957.03.07., ad., g, KOVÁTS L., nat., nr. inv. 3052/4.
– fără etichetă, nedatată. ad., KOVÁTS L., nat., nr. inv. 3052/6.
– fără etichetă, nedatată, ad., nat., nr. inv. 2537/194.
– fără etichetă, nedatată, ad., g, SÁNDOR J., nat. nr. inv. 2956/15.
– fără etichetă, nedatată, ad., SÁNDOR J., nat., nr. inv. 2659/217.

Familia PASSERIDAE
Genul PASSER
76. PASSER DOMESTICUS L.
R – Vrabie de casă, M – Házi veréb, G – Haussperling
– Vlăhiţa, 1956.12.17., ad., d, KOVÁTS L., nat., nr. inv. 2712/248.
– Odorheiu Secuiesc, 1957.01.26., ad., g, KOVÁTS L., nat., nr. inv. 2712/250.
– Odorheiu Secuiesc, 1957.01.26., ad., g, KOVÁTS L., nat., nr. inv. 2712/249.
77. PASSER MONTANUS L.
R – Vrabie de câmp, M – Mezei veréb, G – Feldsperling
– Odorheiu Secuiesc, 1957.03.07., ad., KOVÁTS L., nat., nr. inv. 2711/46.
– Odorheiu Secuiesc, 1957.03.07., ad., KOVÁTS L., nat., nr. inv. 2711/47.
– Odorheiu Secuiesc, 1957.03.07., ad., KOVÁTS L., nat., nr. inv. 2711/245.
– fără etichetă, nedatată, ad., nat., nr. inv. 2956/13.
78. PASSER MONTANUS /L./ forma ALBINA.
R – Vrabie albă, M – Fehér veréb
– Dobeni, 1962.10.18., ad., g, KOVÁTS L., nat., nr. inv. 3075/6.

Familia FRINGILLIDAE
Genul FRINGILLA
79. FRINGILLA COELEBS L.
R – Cinteză, M – Erdei pinty, G – Buchfink
– Munţii Harghita, 1958.07.25., ad., d, KOVÁTS L., nat., nr. inv. 2948/11.
80. FRINGILLA MONTIFRINGILLA L.
R – Cinteză de iarnă, M – Téli pinty, G – Bergfink
– Lueta, 1962.01.14., ad., g, KOVÁTS L., nat., nr. inv. 2948/12.
– Odorheiu Secuiesc, 1957.12.06., ad., g, KOVÁTS L., nat., nr. inv. 2957/9.
– Odorheiu Secuiesc, 1957.01.22., ad., g, KOVÁTS L., nat., nr. inv. 2957/13.
– Odorheiu Secuiesc, 1952.11.03., ad., g, KOVÁTS L., nat., nr. inv. 2957/12.
– Sângiorgiu de Mureş, nedatată, ad., g, nat., nr. inv. 7627/7.

Genul CARDUELIS
81. CARDUELIS SPINUS L.
R – Scatiu, M – Csíz, G – Zeisig
– Odorheiu Secuiesc, 1958.12.20., ad., KOVÁTS L., nat., nr. inv. 2957/2.
– Odorheiu Secuiesc, 1958.01.23., ad., g, KOVÁTS L., nat., nr. inv. 2948/5.

www.szmi.ro / www.simec.ro

82. CARDUELIS CARDUELIS L.
R – Ticlete, M – Tengelic, G – Stieglitz
– Odorheiu Secuiesc, 1958.03.05., ad., g, KOVÁTS L., nat., nr. inv. 2908/13.
– Odorheiu Secuiesc, 1958.03.06., ad., g, KOVÁTS L., nat., nr. inv. 2948/2.
– Odorheiu Secuiesc, 1958.03.06., ad., g, KOVÁTS L., nat., nr. inv. 2948/1.
– fără etichetă, nedatată, ad., nat., nr. inv. 2948/3.
83. CARDUELIS CANNABINA L.
R – Cânepar, M – Kenderike, G – Hänfling
– Odorheiu Secuiesc, 1957.12.01., ad., KOVÁTS L., nat., nr. inv. 2908/12.
84. CARDUELIS FLAMMEA L.
R – Inăriță, M – Zsezse, G – Birkenzeisig
– fără etichetă, nedatată, ad., d, SÁNDOR J., nat., nr. inv. 2957/1.
– fără etichetă, nedatată, ad., d, SÁNDOR J., nat., nr. inv. 2948/4.

Genul LOXIA
85. LOXIA CURVIROSTRA L.
R – Forfecuță, M – Keresztcsőrű, G – Fichtenkreuzschnabel
– Munții Harghita, 1958.07.25., ad., KOVÁTS L., nat., nr. inv. 2967/16.

Genul PYRRHULA
86. PYRRHULA PYRRHULA L.
R – Mugurar, M – Süvöltő, G – Gimpel
– Odorheiu Secuiesc, 1956, ad., KOVÁTS L., nat., nr. inv. 3075/5.
– fără etichetă, nedatată, ad., d, SÁNDOR J., nat., nr. inv. 3053/11.

Genul COCCOTHRAUSTES
87. COCCOTHRAUSTES COCCPTHRAUSTES L.
R – Botgros, M – Meggyvágó, G – Kernbeisser
– Odorheiu Secuiesc, 1958.11.30., ad.,KOVÁTS L., nat., nr. inv. 2908/25.

Familia EMBERIZIDAE
Genul EMBERIZA
88. EMBERIZA CITRINELA L.
R – Presură galbenă, M – Citromsármány, G – Goldammer
– Odorheiu Secuiesc, 1958.01.09., ad., g, KOVÁTS L., nat., nr. inv. 2957/6.
– Orăşeni, 1950.01.12., ad., KOVÁTS L., nat., nr. inv. 2820/274.
– Mugeni, 1958.07.22., ad., KOVÁTS L., nat., nr. inv. 2957/7.
– fără etichetă, nedatată, ad., nat., nr. inv. 2948/6.

Lista locurilor de colectare

1. Corund (Korond) , com. /HR/ – jud. Harghita.
2. Dăneşti (Csíkdánfalva), com. /HR/ – jud. Harghita.
3. Dobeni (Székelydobó), sat com. Mugeni (Bögöz) /HR/ – jud. Harghita.
4. Feliceni (Felsőboldogfalva), com. /HR/ – jud. Harghita.
5. Munții Harghita (Hargita–hegység) /HR/ – jud. Harghita.
6. Lueta (Lövéte), com. /HR/ – jud. Harghita.
7. Munții Gurghiului (Görgényi–havasok) /MS/ – jud. Mureş.
8. Mugeni (Bögöz), com. /HR/ – jud. Harghita.
9. Odorheiu Secuiesc (Székelyudvarhely), /HR/ – jud. Harghita.
10. Păltiniş (Kecset), sat. com. Lupeni (Farkaslaka), /HR/ – jud. Harghita.
11. Petreni (Homoródszentpéter), sat com. Mărtiniş (Homoródszentmárton)/ HR/ – jud. Harghita.
12. Sâmbăteşti (Szombatfalva)/ Odorheiu Secuiesc (Székelyudvarhely) /HR/ – jud. Harghita.
13. Sângeorgiu de Mureş (Marosszentgyörgy) /MS/ – jud. Mureş.
14. Tăureni (Bikafalva), sat com. Feliceni (Felsőboldogfalva) /HR/ – jud. Harghita
15. Valea Rece (Hidegség), sat com. Lunca de Jos (Gyimesközéplok) /HR/ – jud. Harghita.
16. Vlăhița (Szentegyházasfalu) /HR/ – jud. Harghita.
17. Vărşag (Székelyvarság), sat com. Dealu (Oroszhegy) /HR/ – jud. Harghita.
18. Zetea (Zetelaka), com. /HR/ – jud. Harghita.

Prezentarea sistematică a colecției

1. Gavia arctica (Linnaeus, 1758) – Sarki búvár
2. Tachybaptus ruficollis (Linnaeus) – Kis vöcsök
3. Podiceps nigricollis (Linnaeus) – Feketenyakú vöcsök
4. Podiceps griseigena (Linnaeus) – Vörösnyakú vöcsök
5. Ardea purpurea (Linnaeus, 1766) – Vörös gém
6. Nycticorax nycticorax (Linnaeus, 1758) – Bakcsó
7. Ciconia ciconia (Linnaeus, 1758) – Fehér gólya
8. Ciconia nigra (Linnaeus, 1758) – Fekete gólya
9. Anas querquedula (Linnaeus,1758) – Böjti rece
10. Tetrao urogallus (Linnaeus) – Siketfajd
11. Bonasia bonasia (Linnaeus, 1758) – Császármadár
12. Perdix perdix (Linnaeus, 1758) – Fogoly
13. Phasianus colchicus (Linnaeus, 1758) – Fácán
14. Pavo cristatus (Linnaeus) – Páva
15. Accipiter gentilis (Linnaeus, 1758) – Héja
16. Accipiter nisus (Linnaeus, 1758) – Karvaly
17. Buteo buteo (Linnaeus, 1758) – Egerészölyv
18. Buteo lagopus (Linnaeus) – Gatyás ölyv

www.szmi.ro / www.cimec.ro

19. Aquila chrysaetos (Linnaeus. 1758) – Szirti sas
20. Falco peregrinus (Linnaeus) – Vándorsólyom
21. Falco subbuteo (Linnaeus, 1758) – Kabasólyom
22. Falco tinnunculus (Linnaeus, 1758) – Vörös vércse
23. Porzana porzana (Linnaeus, 1766) – Pettyes vízicsibe
24. Gallinula chloropus (Linnaeus, 1758) – Vízityúk
25. Cuculus canorus (Linnaeus, 1758) – Kakukk
26. Bubo bubo (Linnaeus, 1758) – Uhu
27. Asio flammeus (Linnaeus) – Réti fülesbagoly
28. Athene noctua (Linnaeus) – Kuvik
29. Strix aluco (Linnaeus, 1758) – Macskabagoly
30. Strix uralensis (Linnaeus) – Uráli bagoly
31. Tyto alba (Linnaeus) – Gyöngybagoly
32. Alcedo atthis (Linnaeus, 1758) – Jégmadar
33. Merops apiaster (Linnaeus, 1758) – Gyurgyalag
34. Coracias garrulus (Linnaeus, 1758) – Szalakóta
35. Upupa epops (Linnaeus, 1758) – Búbosbanka
36. Tringa nebularia (Linnaeus) – Szürke cankó
37. Picus viridis (Linnaeus, 1758) – Zöld küllő
38. Dendrocopos major (Linnaeus, 1758) – Nagy fakopáncs
39. Dendrocopos minor (Linnaeus, 1758) – Kis fakopáncs
40. Galerida cristata (Linnaeus, 1758) – Búbos pacsirta
41. Lullula arborea (Linnaeus, 1758) – Erdei pacsirta
42. Hirundo rustica (Linnaeus, 1758) – Füsti fecske
43. Oriolus oriolus (Linnaeus, 1758) – Sárgarigó
44. Garrulus glandarius (Linnaeus, 1758) – Szajkó
45. Pica pica (Linnaeus, 1758) – Szarka
46. Nucifraga caryocatactes (Linnaeus, 1758) – Fenyőszajkó
47. Corvus monedula (Linnaeus, 1758) – Csóka
48. Corvus frugilegus (Linnaeus, 1758) – Vetési varjú
49. Corvus corone cornix (Linnaeus, 1758) – Dolmányos varjú
50. Parus lugubris (Linnaeus) – Füstös cinege
51. Parus major (Linnaeus, 1758) – Széncinege
52. Parus caeruleus (Linnaeus, 1758) – Kék cinege
53. Sitta europaea (Linnaeus, 1758) – Csuszka
54. Cinclus cinclus (Linnaeus, 1758) – Vízirigó
55. Troglodytes troglodytes (Linnaeus, 1758) – Ökörszem
56. Oenanthe oenanthe (Linnaeus, 1758) – Hantmadár
57. Phoenicurus phoenicurus (Linnaeus, 1758) – Kerti rozsdafarkú
58. Luscinia megarhynchos (Linnaeus) – Fülemüle
59. Turdus pilaris (Linnaeus,1758) – Fenyőrigó
60. Turdus merula (Linnaeus, 1758) – Fekete rigó
61. Turdus viscivorus (Linnaeus, 1758) – Léprigó
62. Turdus philomelos (Linnaeus) – Énekes rigó
63. Sylvia borin (Linnaeus) – Kerti poszáta
64. Sylvia curruca (Linnaeus, 1758) – Kis poszáta
65. Phylloscopus trochilus (Linnaeus, 1758) – Fitisz füzike
66. Phylloscopus sibilatrix (Linnaeus) – Sisegő füzike
67. Regulus regulus (Linnaeus, 1758) – Sárgafejű királyka
68. Regulus ignicapillus (Linnaeus) – Tüzesfejű királyka
69. Muscicapa striata (Linnaeus) – Szürke légykapó
70. Motacilla alba (Linnaeus, 1758) – Barázdabillegető
71. Bombycilla garrulus (Linnaeus, 1758) – Csonttollú
72. Lanius collurio (Linnaeus, 1758) – Tövisszúró gébics
73. Lanius senator (Linnaeus, 1758) – Vörösfejű gébics
74. Lanius excubitor (Linnaeus, 1758) – Nagy őrgébics
75. Sturnus vulgaris (Linnaeus, 1758) – Seregély
76. Passer domesticus (Linnaeus, 1758) – Házi veréb
77. Passer montanus (Linnaeus, 1758) – Mezei veréb
78. Passer montanus f. albinism – Albinó mezei veréb
79. Fringilla coelebs (Linnaeus, 1758) – Erdei pinty
80. Frengilla montifringilla (Linnaeus, 1758) – Fenyőpinty
81. Carduelis spinus (Linnaeus, 1758) – Csíz
82. Carduelis carduelis (Linnaeus, 1758) – Tengelic
83. Carduelis cannabina (Linnaeus, 1758) – Kenderike
84. Carduelis flammea (Linnaeus, 1758) – Zsezse
85. Loxia curvirostra (Linnaeus, 1758) – Keresztcsőrű
86. Pyrrhula pyrrhula (Linnaeus,1758) – Süvöltő
87. Coccothraustes coccothraustes (Linnaeus, 175) – Meggyvágó
88. Emberiza citrinella (Linnaeus, 1758) – Citromsármány

Bibliografie

1. DIMITRIE, R. (1983): **Mic atlas ornitologic. Păsările lumii**.

2. KELEMEN A. (1978): **Madaraskönyv**. Bucureşti.

3. KOVÁTS L. (1963): **Udvarhely rajon madártani adatai (1860–1963)**. *Vertebrata Hungarica.* VI. 1–2. Mus. Hist. Nat. Hung.

4. KOVÁTS, L. (1971): **Date ornitologice din depresiunea Baraolt**. *Revista Muzeelor*, VII. 6.

5. KOVÁTS, L. (1975): **Observaţii ornitologice în zona sărăturilor de la Sînpaul de pe Valea Homorodului Mare**. *Tibiscus.*

6. LINŢIA, D. (1954): **Păsările din R. P. R.**, vol. II.

7. LINŢIA, D. (1955): **Păsările din R. P. R.**, vol. III.

8. MUNTEANU, D. (1999): **Păsări din România şi Europa. Determinator ilustrat.**

(Majuscularea numelor de familie s-a făcut din considerente redacţionale, la nivel de volum. **Red.**)

www.szmnb.ro / www.cimec.ro

A székelyudvarhelyi HAÁZ Rezső Múzeum madárgyűjteménye

(Kivonat)

A múzeum madárgyűjteménye 172 preparátumból áll, melyek 61 nemhez és 89 fajhoz tartoznak. Nagy részük dr. KOVÁTS Lajos, kisebb részük SÁNDOR János gyűjtéséből származik, elsősorban Hargita megye, pár esetben Maros megye területéről. Számos faj, mint pl. a gyöngybagoly *(Tyto alba)* vagy a szirti sas *(Aquila chrysaetos)*, kiveszőben van Romániában.

Le catalogue systématique de la collection d'oiseaux du Musée HAÁZ Rezső d'Odorheiu Secuiesc (Székelyudvarhely), Roumanie

(Résumé)

À la base du dépouillement et de la publication des données de la collection d'oiseaux du Musée HAÁZ Rezső d'Odorheiu Secuiesc se trouvent deux considérents: 1. les musées ont le devoir de publier et de mettre en valeur le patrimoine accumulé au long des années en collections – quelle que soit leur nature – par la formation des catalogues systématiques; 2. les ornithologistes attendent l'apparition de ces catalogues pour les utiliser dans la rédaction des volumes suivants de la faune ailée, faisant partie de la serie La Faune de la Roumanie. Parmi tous les vertèbrés de la Terre les oiseaux constituent le groupe le plus riche en espèces. Apparus il y a quelques centaines de millions d'années des aïeux reptiliens, ils ont evolué sans cesse, occupant toute la surface de la planète, fait qui a eu pour résultat une grande diversité de leurs formes d'adaptation. Cette réalisation biologique grandiose a été possible grâce à deux traits caractéristiques essentiels de la Classe des Oiseaux, notamment: la capacité de vol et la homeothermie. Ceux-ci ont contribué à l'adaptation des oiseaux aux plus divers modes d'alimentation et à l'expansion de plus de 8.600 espèces d'oiseaux qui existent d'une façon permanente ou temporaire dans notre pays.

En ce qui concerne le catalogue présent, il faut mentionner que la plupart des oiseaux présentés ont été collectionnés dans les localités du département Harghita, et quelques exemplaires dans le département Mureş. De nos jours dans certains de ces zones se trouvent des agglomérations habitées, usines, chantiers, écoles etc. apparus à la suite de l'activité humaine qui a changé tout à fait l'habitat naturel. C'est pourquoi la conservation des collections dans des conditions optimales, leur étude et la publication des données afin de les rendre accessibles à tous qui s'y intéressent, constitue un devoir important des musées. De nos jours le nombre de ceux qui désirent déchiffrer les secrets de la nature est de plus en plus grand, et il leur appartient d'étudier et de connaître la nature pour transmettre aux générations à venir un riche matériel scientifique bien conservé et interprété. Toute une série d'espèces d'oiseaux, vivant autrefois dans un grand nombre sur le territoire de notre pays, comme *Aegius monachus*, *Gypaetus barbatus* etc., ont disparu de la faune ailée de la Roumanie, tandis que d'autres comme *Tyto alba*, *Aquila chrysaetos* sont en cours de disparition. Ce que la nature n'a pas réussi à garder, c'est nous qui devons le conserver dans les collections des musées, pour mieux connaître l'histoire de la vie sur la planète que nous habitons.

En ce qui suit je parlerai de la collection d'oiseaux qui sera présentée dans ce catalogue. Elle comprend un nombre de 61 genres et 89 espèces d'oiseaux représentés en somme par 172 préparations. La plus grande partie de ce matériel a été collectionnée et préparée par dr. Lajos KOVÁTS, le reste par János SÁNDOR, existant pourtant quelques exemplaires non datés et sans étiquettes. La collection sert deux objectifs bien définis: a. les pièces naturalisées représentent un materiel illustratif pour les expositions futures; b. le matériel entier constitue une base de documentation pour l'étude des oiseaux. Le matériel

www.szmi.ro / www.simec.ro

exposé doit illustrer aux visiteurs la richesse et la valeur de la faune ailée de notre région, en dehors de ça, il doit attirer l'attention aux problèmes immédiats et urgents de la protection du milieu local et de l'environnement naturel. Le nom roumain des oiseaux est accompagné par les dénominations en hongrois et allemand – là ou c'était possible. La succession des données pour chaque exemplaire qui appartient à une espèce est la suivante: le lieu de la collection, la date de la collection, le genre de l'exemplaire, son âge, le nom du collectionneur, la modalité de la préparation, le numéro d'inventaire sous lequel il est enregistré dans la collection. Les abréviations utilisées dans le catalogue sont : R – dénomination populaire de l'oiseau en roumain; M – dénomination de l'oiseau en hongrois; G – dénomination de l'oiseau en allemand, nat – oiseau naturalisé; ad. – oiseau adulte; g – femelle; d – mâle; juv. – juvénile; nr. inv. – numéro d'inventaire. À la fin du catalogue le lecteur trouvera la liste alphabétique des lieux de collection des oiseaux. À mesure que la collection va s'enrichir, après une certaine période, le catalogue sera complété avec toutes les données des nouveaux matériels qui entreront dans la collection de nature du musée.

The Collection of Birds of the HAÁZ Rezső Museum in Székelyudvarhely (Odorheiu Secuiesc, Romania)

(Abstract)

The collection of birds of the Museum contains 172 preparations belonging to 61 genera and 89 species. The vast majority of them was collected and prepared by dr. Lajos KOVÁTS and only a small part by János SÁNDOR, mostly from Harghita county, and a smaller number from Mureş county. Several species like *Tyto alba*, *Aquila chrysaetos* are becoming extinct in Romania.

www.szrm.ro / www.cimec.ro

GYÖRGY Károly

A Kovászna megyei fehér gólya (*Ciconia ciconia* L.) állomány számlálási adatai 1997-ben

(Kivonat)
Az 1997-es Kovászna megyei fehér gólya számlálás eredményeit a következő paraméterek jellemzik: HPa-190, HPm-148, HPo-41, JZG-407, JZa-2,14, JZm-2,75, StD-5.

Bevezetés

Kovászna megyére vonatkozó gólyás adatokat először SCHENK Jakab közöl, aki megyénk területének egyes helységeiben gólyaszámlálást végzett 1909 és 1915 között.

Negyvenhárom évvel később BÉLDI Miklós végez állományfelmérést a megye területén. 1962-ben és 1963-ban KOVÁCS László bejárja az udvarhelyi-, Gyergyói- és Csíki-medencéket, majd ellátogat a Kászoni- és a Barótimedence egyes településeibe is, feljegyezve az itt fészkelő gólyákra vonatkozó adatokat. 1970-ben FÓRIS Pál számos megyénk területén fekvő település gólyaállományát mérte fel, de adatait nem tette közzé. Az előbbiekben felsorolt számlálások nem terjedtek ki a megye valamennyi helységére. Az első, az egész megye területét felölelő számlálási akciót 1974-ben KOVÁCS Sándor végezte el. Ezt követően DAMÓ Gyula (1984) és MOLNÁR Lídia (1978, 1980, 1988) közöltek az egész megyére vonatkozó gólyás adatokat. Az 1988 óta eltelt időszakban ilyen típusú szakdolgozat nem látott napvilágot. Ezért látom indokoltnak az 1997-es, a megye egész területére vonatkozó gólyás adatok közzétételét.

Anyag és módszer

Az 1997-es gólyaszámlálás során két módszert használtam: a közvetett módszer alkalmazása abban állt, hogy dr. KÓSA Ferenccel június elején kérdőíveket küldtünk a megye valamennyi ismert gólyás helységébe. A kérdőívek a fészek helyére, a tartóaljzat típusára, a költéssel kapcsolatos adatokra vonatkozóan tartalmaztak kérdéseket.

A közvetlen módszer során 1997. július 12. és augusztus 11. között kerékpárral végigjártam a megye 74 települését, és a helyszínen felmértem valamennyi fészek pontos adatait.

E két módszer segítségével a megye 134 helysége közül 94 helységet sikerült leellenőrizni.

Eredmények és tárgyalás

A nyolcvannégy helységbe kiküldött kérdőívekre harmincöt válasz érkezett, tehát 41,5%-os volt a visszajelentési arány, ami egy jó aránynak mondható. Az adatok feldolgozásánál csak a pontos, teljes mértékben kitöltött kérdőíveket vettem figyelembe.

Az 1997-es gólyaszámlálás során Kovászna megye 79 helységében, azaz a helységek 58,9%-ban találtunk gólyafészket, ami az előző évek adataival összehasonlítva közepes értéket képvisel. A fészkek többsége továbbra is az Olt és a Feketeügy mentén található. Az 1988-as megyei számlálás adataihoz viszonyítva egyetlen helységből (Bácstelek-Băcel) tűntek el a gólyák. Ugyanakkor három új gólyás helységet jelölhettünk be a megyetérképre, melyekben 1988-ban nem költött fehér gólya: Dálnok (Dalnic), Maksa (Moacşa), Szacsva (Saciova). (1. táblázat)

Az 1997-es költési idényt jellemző paraméterek (a SCHÜTZ által bevezetett nemzetközi jelölésekkel): *HPa-190, HPm-148, HPo-41, JZG-407, JZa-2,14, JZm-2,75, StD-5*, ahol:

HPa – fészkelő párok (általában)
HPm – fészkelő párok kirepült fiókákkal
HPo – fészkelő párok fiókák nélkül
HE – fészek egy gólyával
HB – fészek alkalmi látogatóval
JZG – a területen kirepült fiókák száma

* *Acta (Siculica)* 2006/1, T3, Sf. Gheorghe, Sporturilor 8A, RO-520085
** Sf. Gheorghe, Viitorului 16, 3C/14, RO-520056

www.szmi.ro / www.simec.ro

JZa – fiókaszám átlag egy fészkelő párra (általában)

JZm – fiókaszám átlag egy fészkelő párra (fiókával)

%HPo – Hpo százaléka a HPm+HPo összegben

StD – gólyapár-sűrűség 100 négyzetkilométerre vonatkoztatva

A megye területén fokozatosan növekszik a villanyoszlopon költő párok száma, és ezzel párhuzamosan csökken a hagyományos tartóaljzatokon fészkelő társaik aránya. 1997-ben a fészkek 39,6%-a villanyoszlopon, 13,9%-a kéményen, 5,4%-a tetőgerincen, 38,2%-a csűrön, 0,9%-a templomon, 0,4%-a tömbházon, 1,35%-a pedig fán volt (1. ábra).

Ami a fiókaszám-megoszlást illeti, elmondható, hogy megyénkben a 2-3 fiókás fészekaljak voltak többségben. A 2-3 fiókás fészekaljak a villanyoszlopon található fészkek 83%-át képezik. A védelem szempontjából fontos, hogy megkezdődött a villanyoszlopokra kerülő fészektartók kihelyezése. (2. ábra)

A populációdinamikai vizsgálat során kapott eredmények alapján elmondható, hogy Kovászna megye fehér gólya állománya 1997-ben enyhe növekedést mutatott 1988-hoz viszonyítva, és úgy tűnik, stabilizálódott az 1978-as értékek körül (2. táblázat).

Sajnos azonban a fészekszám nagymértékben csökkent azon nyolc helységben, ahol telepes költést jegyezhetünk, és amelyek magukba foglalják a megye gólyafészkeinek 50%-át (3. táblázat). Éppen ezért a védelmi akciók ezen helységek gólyaállománycsökkenésének megállítása, stabilizálása felé kellett volna, hogy irányuljanak az ezredfordulón.

A kérdés további elemzését és továbbgondolását egy közelebbről esedékes nagyobb gólyaszámlálástól várhatjuk.

Köszönetnyilvánítás:

Köszönettel tartozom dr. KÓSA Ferenc adjunktusnak az adatok begyűjtésénél és feldolgozásánál nyújtott óriási segítségéért, valamint a szakmai útmutatásaiért.

Irodalom

1. BÉLDI M. (1960): **Háromszék 1958 gólyakatasztere**, *Aquila*, vol. 67–68, 204–206

2. BÉLDI M.: *Az 1958. évi gólyaszámlálás eredménye Háromszéken*, kézirat, 208–213

3. DAMÓ, Gy. (1984): **Datele privind efectivele de barză albă (*Ciconia ciconia* L.) din judeţul Covasna în anul 1984**, *Aluta*, XVI–XVII, 344–349

4. DAMÓ, I. (1985):**Efectivul berzelor albe (Ciconia ciconia) din judeţul Covasna în anul 1984**, *Ocrotirea naturii şi mediului înconjurător*, 2, 145–148

5. GYÖRGY K. (1998): *A fehér gólya (Ciconia ciconia L.) elterjedése, költésbiológiája és populációbiológiája Kovászna megyében*, szakdolgozat, BBTE, Kolozsvár

6. KOVÁCS S. (1975): **A fehér gólyák (Ciconia ciconia L.) fészkelése Kovászna megyében 1974-ben**, *Aluta*, VI–VII, 479–485

7. KOVÁCS, S. (1976): **Cuibărirea berzei albe (Ciconia ciconia L.) în judeţul Covasna în anul 1974**, *Ocrotirea naturii şi a mediului înconjurător*, 1, 39–43

8. MOLNÁR L. (1979): **Kovászna megye fehér gólya (Ciconia ciconia L.) állományának helyzete az 1978-as évben**, *Aluta*, X–XI, 421–434

9. MOLNÁR L. (1981): **Kovászna megye fehér gólya (Ciconia ciconia L.) állományának helyzete az 1980-as évben**, *Aluta*, XII–XIII, 408–414

10. MOLNÁR, L. (1990): **Cuibăritul berzei albe în anul 1988 în judeţul Covasna**, *Buletin de informare*, 3

www.szmm.ro / www.cimec.ro

Recensământul berzei albe (*Ciconia ciconia* L.) din 1997 în judeţul Covasna

(Rezumat)

Recensământul berzei albe (*Ciconia ciconia* L.) din 1997 în judeţul Covasna se poate caracteriza prin următoarele valori: HPa-190, HPm-148, HPo-41, JZG-407, JZa-2,14, JZm-2,75, StD-5.

The White Stork (*Ciconia ciconia* L.) Census Realized in Covasna County (Romania, Year 1997)

(Abstract)

The white stork (*Ciconia ciconia* L.) census realized in Covasna County (Romania, year 1997) has been characterized by the following parameters: HPa-190, HPm-148, HPo-41, JZG-407, JZa-2,14, JZm-2,75, StD-5.

					Párok száma			Fiókaszám		Fészekaljzat				
	Helység	H	uH	HE	HPa	HPm	HPo	JZG	Jzu	Oszlop	Háztető	Kémény	Csűr, pajta	Fa
1	Aita Mare	12	1	1	10	9	1	28	0	1	1		10	
2	Aita Mare	1			1		1	0	2		1			
3	Aita Seacă	1			1		1	0	2			1		
4	Aninoasa	1			1	1		3	0				1	
5	Araci	1			1	1		2	0	1				
6	Ariuşd	1			1	1		2	0			1		
7	Baraolt	?			?	?		?						
8	Băcel	–			–	–		–						
9	Băţanii Mari	1			1	1		2	0			1		
10	Băţanii Mici	1			1		1	0	6	1				
11	Belani	2			2	2		2	0	1			1	
12	Belin	5	3	1	1	1		4	1		1		4	
13	Belin-Vale	–			–	–		–						
14	Biborţeni	1			1	1		2	0	1				
15	Bicfalău	1			1	1		2	0	1				
16	Bita	10		1	9	8	1	21	1	2	8			
17	Bixad	1			1	1		2	0				1	
18	Bodoc	1			1		1	0	0				1	
19	Bodoş	–			–	–		–						
20	Boroşneu Mare	6	1		5	4	1	12	1	5			1	
21	Boroşneu Mic	1		1				0	0	1				
22	Brateş	6			6	3	3	11	0	4			2	

www.szrm.ro / www.cimec.ro

					Párok száma			Fiókaszám		Fészekaljzat				
	Helység	H	uH	HE	HPa	HPm	HPo	JZG	Jzu	Oszlop	Háztető	Kémény	Csűr, pajta	Fa
23	Brăduţ	1			1		1	0	2			1		
24	Breţcu	6			6	4	2	9	4	4			2	
25	Catalina	4			4	4		10	1	2			2	
26	Căpeni	1			1		1	0	0			1		
27	Cernat	2			2	1	1	2	0	1				1
28	Chichiş	5	1		4	4		9	0	2		3		
29	Chilieni	–			–	–		–						
30	Chiuruş	2			2	1	1	2	0				2	
31	Comalău	–			–	–		–						
32	Coşeni	1		1				0	0					1
33	Covasna	2			2	1		4	0				2	
34	Dalnic	1			1	1		3	0			1		
35	Dobârlău	–			–	–		–						
36	Dobolii de Jos	–			–	–		–						
37	Dobolii de Sus	1			1		1	0	0				1	
38	Doboşeni	3	1		2	2		7	0		1	2		
39	Estelnic	2	1		1	1		2	0	2				
40	Filia	3			3	3		10	2	1		2		
41	Ghelinţa	1			1	1		3	0	1				
42	Ghidfalău	1	1					0	0	1				
43	Harale	–			–	–		–						
44	Hăghig	9		5	4	3	1	7	0	1		1	7	
45	Hătuica	1			1	1		3	0				1	
46	Herculian	1			1	1		3	0			1		
47	Hilib	1			1		1	0	0				1	
48	Icafalău	–			–	–		–						
49	Ilieni	2			2	2		5	0	1			1	
50	Imeni	2			2	1	1	2	0	1			1	
51	Întors. Buz.	–			–	–		–						
52	Lemnia	17	2		15	11	4	24	2	13			4	
53	Leţ	1			1	1		4	0		1			
54	Lisnău	1			1	1		2	1				1	

www.szmi.ro / www.simec.ro

					Párok száma			Fiókaszám		Fészekaljzat				
	Helység	H	uH	HE	HPa	HPm	HPo	JZG	Jzu	Oszlop	Háztető	Kémény	Csűr, pajta	Fa
55	Lunca Ozunului	1		1				0	0	1				
56	Lunga	4			4	3	1	10	2	1			3	
57	Lutoasa	1			1	1		2	0	1				
58	Malnaş	1			1	1		1	0				1	
59	Măgheruş	1			1	1		3	0					1
60	Mărcuşa	1			1		1	0	0	1				
61	Mărtănuş	1			1	1		2	0	1				
62	Mărtineni	4			4	3	1	6	1	3	1			
63	Mereni	–			–	–		–						
64	Micfalău	1		1				0	0			1		
65	Micloşoara	3			3	3		6	0				3	
66	Moacşa	2			2	2		5	0	2				
67	Olteni	1			1	1		3	0	1				
68	Ozun	11		2	9	8	1	23	1	2		2	7	
69	Pachia	17	1		16	12	4	38	1	2			15	
70	Păpăuţi	?			?	?		?						
71	Peteni	2			2	2		5	0	2				
72	Poian	1			1		1	0	4	1				
73	Racoşul de Sus	2			2	2		8	1	1		1		
74	Reci	4		2	2	2		6	0	2			2	
75	Saciova	1			1	1		3	0	1				
76	Sărămaş	–			–	–		–						
77	Sfântu Gheorghe	1			1	1		3	0			1		
78	Sita Buzăului	1			1	1		1	0			1		
79	Sântionlunca	6			6	4	2	12	2	3	1		2	
80	Sânzieni	1			1	1		3	0			1		
81	Surcea	1			1	1		3	1				1	
82	Tamaşfalău	2			2	1	1	3	0	2				
83	Tălişoara	2	1		1		1	0	0			2		
84	Telechia	3			3	2	1	8	0	1		1	1	
85	Tinoasa	5			5	4	1	12	0	3			2	
86	Tg. Secuiesc	2			2	2		7	0			2		

www.szmi.ro / www.simec.ro

					Párok száma			Fiókaszám		Fészekaljzat				
	Helység	H	uH	HE	HPa	HPm	HPo	JZG	Jzu	Oszlop	Háztető	Kémény	Csűr, pajta	Fa
87	Turia	4	2		2	2		7	0	2		2		
88	Ţufalău	3			3	3		8	1	3				
89	Valea Crişului	1			1	1		2	0			1		
90	Valea Seacă	1			1	1		3	1	1				
91	Vârghiş	1			1	1		5	0			1		
92	Zăbala	3	1		2	1	1	2	0	3				
93	Zălan	1			1		1	0	0				1	
94	Zoltan	1			1	1		3	0				1	
		222	16	16	190	148	41	407	40	88	15	31	85	3

1. táblázat Az 1997-es költési idényt jellemző paraméterek (a SCHÜTZ által bevezetett nemzetközi jelölésekkel): HPa-190, HPm-148, HPo-41, JZG-407, JZa-2,14, JZm-2,75, StD-5

	HPa	HPo	%HPo	HE	HB	JZG	JZa	JZm	StD
1958	233								
1974	227	62	26.8			357	1.57	2.16	6.12
1978	206	31	15	14	5	529	2.56	3.02	5.56
1980	223	49	21	5	2	520	2.33	2.82	6.28
1984	210	36	17.1	0	0	453	2.15	2.6	5.66
1988	172	84	48.7	6	26	180	1.04	2.04	4.64
1997	190	41	21.5	16	3	407	2.14	2.75	5.12

2. táblázat A gólyaállomány paramétereinek alakulása 1958 és 1997 között

	1958	1974	1978	1980	1984	1988	1997
Páké	37	22	32	33	31	23	16
Bita	16	16	14	15	13	10	10
Uzon	16	15	12	19	14	11	11
Nagyajta	17	6	14	14	9	6	10
Barátos	11	6	6	7	9	7	6
Lemhény	14	7	6	9	10	7	17
Hidvég	?	11	13	12	11	10	9
Nagyborosnyó	3	4	2	1	2	6	6

3. táblázat A telepes költésű fészekszám alakulása 1958 és 1997 között

www.szmi.ro / www.cimec.ro

1. ábra A villanyoszlopon található fészkek számának növekedése az 1978–1997-es időszakban

www.szrmi.ro / www.cimec.ro

BARTI Levente**
VARGA Ágnes***

A torjai Büdös-hegy gázasbarlangjainak, mofettáinak denevéráldozatai (1999–2002)

(Kivonat)
A dolgozat a Csomád–Büdös-hegycsoporthoz tartozó Büdös-hegy gázasbarlangjainak deneveráldozatait veszi számba. Az egykori vulkánkúp mélyéből a karbonátos kőzetek termális átalakulása révén széndioxid gáz, a homokkőbeli szulfidok vízgőz hatására történő elbomlása folytán pedig kénhidrogén szabadul fel. A levegőnél nehezebb gázak a nagyobb mélyedésekben, sziklaüregekben összegyűlnek, és mofettákat hoznak létre. E helyek a betévedő állatok számára halálos csapdát jelentenek. Az utóvulkánosságnak ezen megnyilvánulási formája egyedi lehetőséget kínál a térség erdőlakó faunájának nyomonkövetésére.
Hat évi adatgyűjtés alapján képet nyertünk a gázban elpusztuló állatok számáról és a helyi gerincesfauna összetételéről.
Az utóbbi 4 évben (1999–2002) lebonyolított rendszeres ellenőrzések során mintegy 20 természetes csapdában 924 gerinces (520 emlős, 329 madár, 18 hüllő és 57 kétéltű) tetemét találtuk, amelyek 24 emlős-, 31 madár-, 4 hüllő- és 5 kétéltűfajhoz tartoztak.
A legjelentősebb előfordulási adatokat a 12 fajjal és 233 egyeddel képviseltetett denevérek szolgáltatták: e hely szolgáltatta az *Eptesicus nilssonii* első bizonyított romániai előfordulását, továbbá számottevő anyagot gyűjthettünk a következő ritkább fajokból is: *Vespertilio murinus, Myotis bechsteinii, M. nattereri, M. mystacinus, M. brandtii, Plecotus auritus* és *Barbastella barbastellus.*

1. Bevezetés

A geológiailag a Dél-Hargita folytatását képező, de földrajzilag a Bodoki-hegységhez sorolt Csomád–Büdös-hegycsoport, melynek az 1143 m magas Büdös-hegy a délkeleti egysége, Kovászna megye északi peremén emelkedik. E régióban a biotópot a kiterjedt öreg bükkösök és lucfenyvesek határozzák meg.

A hegység alapját kárpáti flis kőzetek alkotják. E mészmárgából, homokköves mészkövekből, agyagpalákból, homokos márgákból álló talapzatra épült rá a Csomád vulkáni építménye, melynek képződményei andezit és dacit tömör lávakőzetek formájában szilárdultak meg. Az utóbbi kőzet alkotja a Büdös-hegy kúpját is, melynek csupán a vulkáni kürtő menti csonkja maradt meg, és az igen erőteljes utóvulkáni jellegű gázömlések miatt azt erős kaolinosodás, kovásodás, a repedések mentén terméskénkicsapódás jellemzi. A mélyben levő karbonátos kőzetek termális átalakulása révén CO_2, a homokkőbeli pirit (FeS_2), Al_2S_3 és SiS_2 vízgőz hatására történő elbomlása folytán pedig kénhidrogén (H_2S) szabadul fel. A levegőnél nehezebb CO_2 és H_2S gázak a nagyobb mélyedésekben, sziklaüregekben összegyűlnek, és mofettákat hoznak létre. Ezek közül a legismertebbek a Kis-barlang, a Büdös-barlang, a Timsós-barlang, a Gyilkos-barlang és a Madártemető. (KRISTÓ A., 1995)

A torjai Büdös-barlang szolfatara típusú gázömléseit ILOSVAY Lajos 1893-ban Európa leggazdagabb gázömléseként jellemezte, a gáz összetételében 95,49% CO_2-ot, 3,64% nitrogént, 0,58% kénhidrogént és 0,01% oxigént talált. Az újabb mérések nagyjából hasonló eredményeket mutatnak: SZABÓ Endre és SZABÓ SELÉNYI Zsuzsánna (1973) szerint az összetevők 92,45% CO_2, 4,4% nitrogén, 2,6% oxigén, 0,44% metán, 0,063% nemesgáz és 0,037% kénhidrogén. A kiömlő gázmennyiség ILOSVAY szerint 2021 m^3,

* *Acta (Siculica)* 2006/1, T3, Sf. Gheorghe, Sporturilor 8A, RO-520085
** Sf. Gheorghe, Dealului 8, Bl. 11B/16, RO-520060, bartilev@yahoo.com
*** Sf. Gheorghe, Dealului 4, Bl. 9/17, RO-520060

www.szm.ro / www.cimec.ro

ami évi 1,5 millió kg H_2S mennyiséget jelent. SZABÓ E. és SZABÓ SELÉNYI Zs. 3960–3830 m^3/nap hozamot mértek.

A repedések és a barlangok falára a levegővel érintkező kénhidrogén bomlásából kicsapódik a kén. A középkorban kénbányák is működtek itt. BÁNYAI János szerint a barlangok keletkezése is ezzel magyarázható. A vulkáni utótevékenység másik jele a felszínre törő nagyszámú szénsavas-kénes forrás.

A CO_2 gáz a bőr pórusain keresztül pezsdíti a vérkeringést, ezért is használják a gyógyászatban, ám a magasabb CO_2-koncentrációjú levegő belégzése túlzott mértékben szaporázza a levegővételt, az oxigénhiány diktálta ütem és az erek tágulása pedig megterheli a szívet. A gázba tévedő állatokra fulladásos halál vár, ezt az orr, száj és szemek vérzése, a test más részein a megpattant vérerek körül pedig vérrögök kialakulása kíséri.

A száraz gáz konzerváló hatású, mert gátolja a lebontó mikroorganizmusok tevékenységét. A száraz anaerob környezetben a tetemek mumifikálódhatnak, de a barlangokba szivárgó vízből és a CO_2 gázból képződő szénsav a nedvesebb helyre került tetemek csontvázát is rövid idő alatt képlékennyé teszi.

A gázfeltörések állandó veszélyt jelentenek a Büdös-hegyen élő állatok számára, ugyanakkor jó szolgálatot tesznek számos faj kimutatásában, nyomonkövetésében, képet adnak a helyi faunáról. Gyűjtésünk egyik legnagyobb és legértékesebb részét a denevéranyag képezi, ugyanis nehéz elképzelni egy gázzal teli barlangnál hatékonyabb denevércsapdát.

MOLNÁR Lídia sepsiszentgyörgyi biológus 1979-től 1980-ig havonta végzett itt megfigyeléseket (MOLNÁR L., 1983). E cikk szerzői, valamint KOVÁCS István madarász hat éve (BARTI L. 1997-től, KOVÁCS I. 1998-tól, VARGA Ágnes 2001-től) monitorozzák a mofetták áldozatspektrumának változásait. Az 1997–1999-es időszakban gyűjtött adatokat a teljes gerincesfaunát illetően egy előző cikkben már tárgyaltuk (BARTI L., 2000).

2. A denevéráldozatok lelőhelyeinek (barlangok és egyéb gázfeltörések) bemutatása

A Büdös-hegy déli oldalán, körülbelül ugyanazon a szinten találhatók a Kis-, Büdös-, „Damoklész”- és Timsós-barlangok, valamint egy további kisebb gázfeltörés.

– A Kis-barlang mintegy 6 m hosszú üreg, bejárata nyugatra néz.

– A Büdös-barlang kb. 14 m hosszú, 2,5 m magas, első felében kiépített, tovább a természetes állapotában fennmaradt grotta, bejárata délnyugatra néz. A belső részen a gázszint embermagasságú.

– Névtelen sziklaalatti üreg, melynek léte egy földtorlasznak köszönhető; 4 m hosszú, alacsony járata a Büdös-barlangtól 25 m-re nyílik. Nyáron is hűvös, nedves hely, télen feltölti a hó.

– A „Damoklész”- (5-ös) barlang az előbbi üregtől mintegy 30 m-re jobbra, szintén az ösvény fölött nyílik. Boltozatát függőleges helyzetű lávarétegek alkotják, keletkezése a tektonikus mozgások okozta omlásokkal magyarázható. Széles bejáratát nagy kőtömbök torlaszolják el, ennélfogva a barlangi talapzat is lejt a járat végéig. Hossza mintegy 12 m., az omláskövek alatt és a barlang végében 4 mélyebb fekvésű, gázzal teli fülke is kialakult. A hó gyakran júniusig kitart a bejárati részében.

– A Timsós-barlang a legszárazabb üreg mind közül, széles bejárata délkeletre nyílik. Az enyhén lejtő előcsarnok kétfelé ágazik, a jobboldali, 8 m-es járat utolsó szakaszát a gáz teljesen kitölti. A száraz barlangi aljzaton a mumifikálódó tetemek sokáig kiváló állapotban maradnak.

A Büdös-hegy északi oldalán található gázömlések:

– Névtelen, mintegy 6 m hosszú gödör, melynek egyik gázfeltörése erősen lejtő, szűk, csőszerű üreget alkot.

– A Madártemető egy kb. 15 m hosszú, a legmélyebb pontján 2 m mély gödör. A gázszint magassága az időjárás függvényében változhat, de általában 1 m alatt marad.

– A Gyilkos-barlang a Madártemető fölött mintegy 50 m-re található, üregе a bejáratnál 3 m

www.szmi.ro / www.cimec.ro

széles, 2 m magas, a főjárat 13 m hosszú, 5 m magas, és 8 m széles teremmé öblösödik. A gázszintet a bejárati földtorlasz mintegy 2 m magasan tartja. A mennyezet ferde rétegeiből sok víz szivárog be.

– Az „Aknabarlang" a Gyilkos-barlang bejáratától pár méterre található. Kb. 2 m hosszú, 1,5 m széles, alacsony előszobája egy szűkülettel 4 m-es mélységbe torkollik. A gáz szintje az akna szájáig ér. Itt csak az előszobában gyűjtöttünk.

Egyéb gyűjtőhelyek:

– A Bükki-borvizesmedence a Hammas-forrásoknál, melynek falai között a vízszint ingadozásának függvényében 1 m magas gázréteg is kialakulhat.

A Kis-, Büdös-, Timsós- és Gyilkos-barlang leírásai megtalálhatóak a szakirodalomban (DÉNES István, ZÓLYA László, 1996; KISGYÖRGY Z., 1986a,b,c), a Madártemetőről már ORBÁN Balázs is ír **A Székelyföld leírásá**ban, a borvizesmedencék nevei szintén ismertek szűkebb turistakörökben, a többi gyűjtőhelynek pedig magunk (BARTI L. és KOVÁCS István) adtunk nevet, és vettük őket saját nyilvántartásba.

3. Anyag és módszer

1997 őszétől 2002 teléig 59 alkalommal kerestük fel a Büdös-hegy gázasgödreit és barlangjait. Az elpusztult gerinceseket számba vettük és meghatároztuk, hat év alatt 25 emlős-, 32 madár-, 4 hüllő- és 5 kétéltűfajt azonosítottunk. A gyűjtés értékesebb részét konzerváltuk.

Az ellenőrzéseket 1999-től rendszeresítettük, tavasszal havonta, nyáron 1-2 hetente, ősszel 2-4 hetente, télen pedig másfél-kéthavonta gyűjtöttünk.

4. Eredmények, tárgyalás

Az utóbbi négy év alatt mintegy 20 természetes csapdában összesen 520 emlős, 329 madár, 18 hüllő és 57 kétéltű tetemét találtuk, amelyek 24 emlős-, 30 madár-, 4 hüllő- és 5 kétéltűfajhoz tartoztak (l. még 3. táblázat).

Az emlősöknek 44,8%-át (233 példány) denevérek tették ki (1. ábra). Tizenkét faj egyedeit azonosítottuk.

Az első, 1997 őszén lebonyolított ellenőrzés során a száraz mikroklímájú Timsós-barlangban valószínűleg az összes abban az évben ott elpusztult denevérre ráakadtunk, de nem kerestük fel az összes többi lelőhelyet is; 1998-ban pedig csak 4 kiszállásra került sor, ezért az említett évek adatsorait nem használtuk fel a denevérfauna összetételarányának megállapításánál (2. ábra), sem a periódusonkénti előfordulás ábrázolásánál (1. táblázat).

4.1. A büdös-hegyi denevérfauna tagjai:

A Büdös-hegyen az 1999–2002-es periódusban észlelt fajok a következőek voltak:

1. ***Myotis mystacinus*** **Kuhl 1817**
(Bajuszos denevér)

Az általunk gyűjtött anyag alapján (az utóbbi négy év alatt 50 példány) ez a második leggyakoribb büdös-hegyi denevérfaj. Friss elpusztult példányait májustól szeptemberig találtuk, hímek és nőstények közel azonos arányban fordultak elő.

2. ***Myotis brandtii*** **Eversmann 1845**
(BRANDT denevére)

A Büdös-hegyről eddig 15 példánya került elő, valamennyi az utóbbi négy évben. A hímek domináltak (14:1). Friss egyedeit májustól októberig találtuk. Az 1999. augusztus 13-i gyűjtés a második recens erdélyi adata a fajnak.

3. ***Myotis nattereri*** **Kuhl 1817**
(Horgasszőrű denevér)

6 dd példányt gyűjtöttünk az augusztus és október közötti időszakban (2000/3 pl., 2001/3 pl.),amelyek valószínűleg nyár végi és őszi vándorlásuk közben pusztultak el. Élő telelő példányát is találtuk egy alkalommal.

4. ***Myotis bechsteinii*** **Kuhl 1817**
(Nagyfülű denevér)

E fajból 15 egyedet (14 d, 1 g) gyűjtöttünk (2000/9 pl., 2001/6 pl.), amelyek június és november között kerültek a mofettákba.

5. ***Myotis myotis*** **Borkhausen 1797**
(Közönséges egérfülű denevér)

Négy év alatt összesen 40 előfordulással ez a harmadik leggyakoribb denéverfaj a Büdös-hegyen. Az áldozatok 2/3-át hím egyedek teszik ki, ősszel és télen dominálnak. A legtöbb pél-

www.szm.ro/www.cimec.ro

dányt a július–október időszakban találtuk, de 1 telelés alatt elpusztult és 2 kora tavaszi áldozat is volt. Két alkalommal élő telelő állatokat is megfigyelhettünk.

6. ***Eptesicus serotinus*** **Schreber 1774 (Közönséges késeidenevér)**

1999-től 12 példányt (11 dd, 1 g) találtunk (1999/1 pl., 2000/2 pl., 2001/6 pl., 2002/3 pl.), három tavasszal, márciusban és májusban pusztult el, a többi pedig júliusban és augusztusban.

7. ***Eptesicus nilssonii*** **Keyserling et Blasius 1839 (Északi késeidenevér)**

MOLNÁR Lídia (1983), bár elsőként említi Erdély területéről e fajt, bizonyító példányt nem tartott meg.

Mi 2001. július 13-án gyűjtöttük az egyetlen g egyedet, amely előrehaladott lebomlási stádiumából ítélve valószínűleg június közepe táján pusztulhatott el.

8. ***Vespertilio murinus*** **Linné 1758 (Fehértorkú denevér)**

1999-től összesen 7 dd példányt találtunk, melyek közül hármat tavasszal (március, május), négyet pedig nyáron (július, augusztus).

9. ***Pipistrellus pipistrellus*** **Schreber 1774 (Közönséges törpedenevér)**

A Büdös-hegyről mindeddig csak 2 dd példány került elő, az egyik 1998 szeptemberében, a másik 2001 májusában pusztult el. A szórványos előfordulás valószínűleg azzal magyarázható, hogy e faj egyedei ritkán keresnek nyári menedéket grottákban és barlangokban.

10. ***Barbastella barbastellus*** **Schreber 1774 (Pisze denevér)**

Júliustól októberig találtuk friss példányait (22 példány/4 év), amelyek azonos arányban voltak hímek és nőstények. Érdekes, hogy bár az életfeltételei jórészt megegyeznek a barna hosszúfülű denevérével, mégis hiányzik az áldozatok tavaszi fajspektrumából, holott a hosszúfülű denevér már márciustól jelen van. Telelő és telelés közben elpusztult példányát is találtuk.

11. ***Plecotus auritus*** **Linné 1758 (Barna hosszúfülű denevér)**

4 év alatt e fajnak összesen 63 elpusztult egyedét gyűjtöttük, így valószínűleg ez a leggyakoribb büdös-hegyi denevérfaj. Márciustól novemberig aktív tagja a helyi faunának és a legjellemzőbb áldozata a gázasbarlangoknak. Hímek és nőstények közel azonos arányban fordultak elő, áprilistól augusztusig a nőstény egyedek, szeptembertől novemberig a hímek voltak gyakoribbak.

Ez a legtöbb gyűjtési alkalommal (33 az 59-ből) jegyzett faj.

12. ***Plecotus austriacus*** **Fischer 1829 (Szürke hosszúfülű denevér)**

Két dd példányt 1998 szeptemberében, a harmadikat pedig 2000 júniusában találtuk, feltételezzük, hogy csak kóborló egyedek voltak.

A különböző denevérfajok évente észlelt egyedszámát, valamint a négyévi összesítést a 2. táblázatban foglaltuk össze.

4.2. A fajspektrum időszakonkénti változása

Évente nyomon követhető a denevérek fajspektrumának időszakonkénti változása. Különböző naptári időszakokra különböző fajösszetételű és arányú áldozatskála volt jellemző, melyet az 1. táblázatban vázoltunk. A kora tavasszal talált áldozatok főleg kóborló **fehértorkú denevérek** (*Vespertilio murinus*) és **közönséges késeidenevérek** (*Eptesicus serotinus*), valamint az állandóan jelenlevő **barna hosszúfülű denevérek** (*Plecotus auritus*) voltak. A legtöbb denevérfaj csak május második felétől aktív tagja az itteni faunának. Ebben az időszakban tűnik fel a **nagyfülű denevér** (*Myotis bechsteinii*), a **bajuszos denevér** (*M. mystacinus*), a **BRANDT denevére** (*M. brandtii*), a **közönséges egérfülű denevér** (*M. myotis*), a **szürke hosszúfülű denevér** (*Plecotus austriacus*) és a **pisze denevér** (*Barbastella barbastellus*). Nyár végén, kora ősszel az előbbi fajok mellett megjelenik a **horgasszőrű denevér** (*Myotis nattereri*). Szórványosan jelen van a **törpedenevér** (*Pipistrellus pipistrellus*) is, egy-egy májusi és szeptemberi előfordulást észleltünk. Az egyetlen **északi késeidenevér** *(Eptesicus nilssonii)* júniusban vált a gáz áldozatává. Október második felére mintegy 6 fajra zsugorodik a fajspektrum, a legnagyobb számban képviselt faj a **barna hosszúfülű**

www.szmi.ro / www.cimec.ro

denevér, továbbá jelen vannak a **pisze**, a **közönséges egérfülű**, **nagyfülű**, a **horgasszőrű** és a **BRANDT-denevérek** is.

A telelésre a barlangokba behúzódó fajokat a 4.4. alpontnál tárgyaljuk.

4.3. A denevérfauna összetételének arányai:

Mivel a büdös-hegyi gázasbarlangok és gázvermek állandó csapdaként működnek – előbbiek változatos rejtekhelyeket kínálnak, utóbbiak az alacsonyan repülő, vadászó állatokra is veszélyt jelentenek –, feltételezzük, hogy a gázba tévedt egyedek száma és periódusonkénti fajösszetétele arányos a Csomád–Büdös-hegycsoport, valamint a Bodoki-hegység bükköseiben előforduló denevérek számával és fajösszetételével.

A 4 év alatt talált denevéráldozatok faji megoszlásának arányát a 2. ábrán szemléltettük.

4.4. A barlangokban talált denevérek pusztulásának közvetett okai:

A deneveráldozatok tekintélyes hányada már a barlangokba való berepüléskor eszméletét veszti, egy kisebbik részük pedig pihenés, illetve telelés közben válik a gázszint ingadozásának áldozatává. Többször is találtunk holtukban is függeszkedő állatokat.

Kevés adatunk van a barlangok boltozati réseiben elrejtőzött denevérek sorsát illetően. Néhány alkalommal hibernáló állatokat figyeltünk meg (2 évben egy-egy **közönséges denevért** a Gyilkos-barlang mennyezetének legmagasabb pontján, egy **horgasszőrű denevért** ugyanott egy repedésben, illetve **pisze denevért** a Kis-barlang egyik repedésében). Az első közönséges denevért a következő év elején elpusztulva találtuk, minekutána a magas hó hosszabb időre eltorlaszolta a barlang kijáratát. Hasonló sorsra juthatott egy-egy, már mumifikált álapotban megtalált **bajszos** és **pisze denevér** is a Gyilkos-, illetve a Kis-barlang falrepedéseiben. Ezen állatok esetéből kiindulva feltételezzük, hogy e gázasbarlangok hosszabb távon még a gázat elkerülő és a magasabb részeken menedéket, telelőhelyet találó állatokra is veszélyt jelenthetnek. Az alkalmi hótorlaszok okozta gázszintemelkedés mellett végzetesek lehetnek a kinti szélviharok is, amelyek következtében a tömény gáz összekavarodik a fölötte elhelyezkedő légrétegekkel, növelve azok széndioxid-koncentrációját.

Irodalom

1. BARTI Levente (2000): **A torjai Büdöshegy természetes gázömléseinek denevér- és más gerinces-áldozatai (1997–1999)**, *Acta (Siculica)* 1999/1, Sepsiszentgyörgy.

2. BARTI Levente (2002): **Semnalări ale liliacului nordic (Eptesicus nilssonii *Keyserling et Blasius*) din România,** *Acta (Siculica)* 2001/2, Sepsiszentgyörgy.

3. DÉNES István, ZÓLYA László (1996): **Az utóvulkanikus folyamatok szerepe a Dél-Hargitában található természetes és mesterséges üregek kialakításában és fejlődésében**, *Acta (Siculica)* 1995.

4. KÓNYA Ádám, KOVÁCS Sándor (1970): **Bálványosfürdő és környéke**, Sepsiszentgyörgy.

5. KISGYÖRGY Zoltán (1986a): **A Gyilkos-barlang**, *Megyei Tükör*, 4447. szám.

6. KISGYÖRGY Zoltán (1986b): **A Torjai Büdös-barlang**, *Megyei Tükör*, 4452. szám.

7. KISGYÖRGY Zoltán (1986c): **A Timsós-barlang**, *Megyei Tükör*, 4458. szám.

8. KISGYÖRGY Zoltán (1996): **Új kőfülke a Gyilkos-barlang mellett**, *Háromszék*, 1853. szám.

9. KRISTÓ András (1995): **A Csomád–Büdös-hegycsoport földtani és geomorfológiai képe**, *Csíki Zöld Füzetek*, 1995/1, p. 25–40.

10. MOLNÁR Lídia (1983): **A Torjai Büdöshegy (Kovászna megye) mofettáinak madár- és emlősáldozatai**, *Aluta*, XIV–XV.

11. SZABÓ Endre, SZABÓ SELÉNYI Zsuzsánna (1981): **Újabb fiziko-kémiai vizsgálatok a Torjai Büdös-barlangban**, *Aluta*, XII–XIII.

12. TOPÁL György (1969): **Denevérek**, *Fauna Hungariae*, 22. köt., II. füzet.

(A családnevek majuszkulás kiemelését, leszámítva a fajnevekbeli leírókét, kötetszerkesztési szempontok indokolták. **Szerk. megj.**)

www.szmi.ro / www.cimec.ro

Fauna de chiroptere din Muntele Puciosu (Mţii Ciomad-Puciosu, jud. Covasna)

(Rezumat)

Lucrarea prezintă fauna de lilieci din Muntele Puciosu pe baza materialului colectat din grotele şi gropile cu emanaţii de bioxid de carbon şi hidrosulfuri. Aceste gaze de mofetă au originea în fenomenele postvulcanice des întâlnite în zonă. Animalele care intră accidental în aceste grote şi gropi, mor asfixiate, oferind astfel o posibilitate macabră, dar eficientă de monitorizare a faunei silvicole locale. Din 1997 până în prezent am realizat o bază de date, care ne-a oferit o imagine despre capacitatea cantitativă de ucidere a mofetelor, spectrul faunistic al victimelor, precum şi privind proporţia diferitelor specii întâlnite. În urma controalelor sistematice din ultimii 4 ani (1999–2002) în cca. 20 capcane naturale am găsit 924 vertebrate (520 mamifere, 329 păsări, 18 reptile şi 57 amfibieni) din 24 specii de mamifere, 31 de păsări, 4 de reptile şi 5 de amfibieni. Materia cea mai vastă şi interesantă este cea de lilieci: 233 exemplare aparţinătoare la 12 specii, printre care şi un exemplar de *Eptesicus nilssonii*, prima semnalare certificabilă din ţară; precum şi o materie relativ bogată din speciile *Vespertilio murinus, Myotis bechsteinii, M. nattereri, M. mystacinus, M. brandtii, Plecotus auritus* şi *Barbastella barbastellus.*

The Bat-victims Caused by Carbon-dioxide Intoxication in some Caves in the Transylvanian Part of the Eastern Carpathians (Especially in Büdös-hegy/Ciomad-Puciosu Mountains, Covasna County)

(Abstract)

The paper discusses the bat-victims of postvulcanic phenomena that make possible the efficient monitoring of the forest-dwelling fauna. During the last four years (1999–2002) we found 924 Vertebrates. 233 individuals were bats belonging to 12 species. We found the first certified specimen of *Eptesicus nilssonii* in Romania, and the most important material of *Vespertilio murinus, Myotis bechsteinii, M. nattereri, M. mystacinus, Myotis brandtii, Plecotus auritus* and *Barbastella barbastellus* in the region.

www.szrm.ro / www.cimec.ro

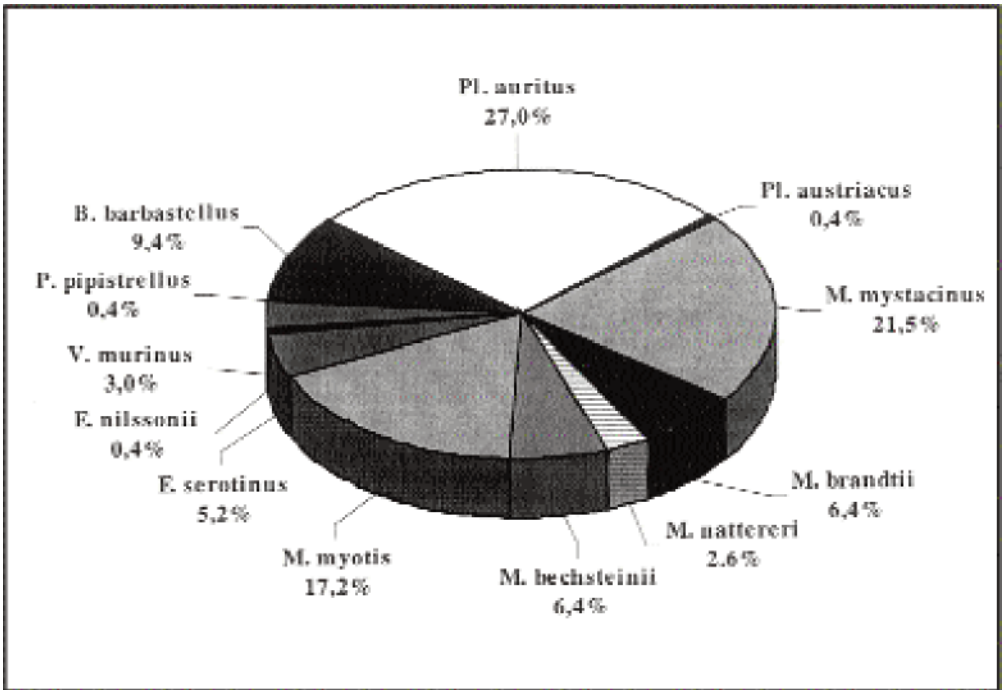

1. ábra A képviseltetett emlőscsaládok részaránya 4 év alatt. Figure 1 The division of the Mammalia familys during 4 years

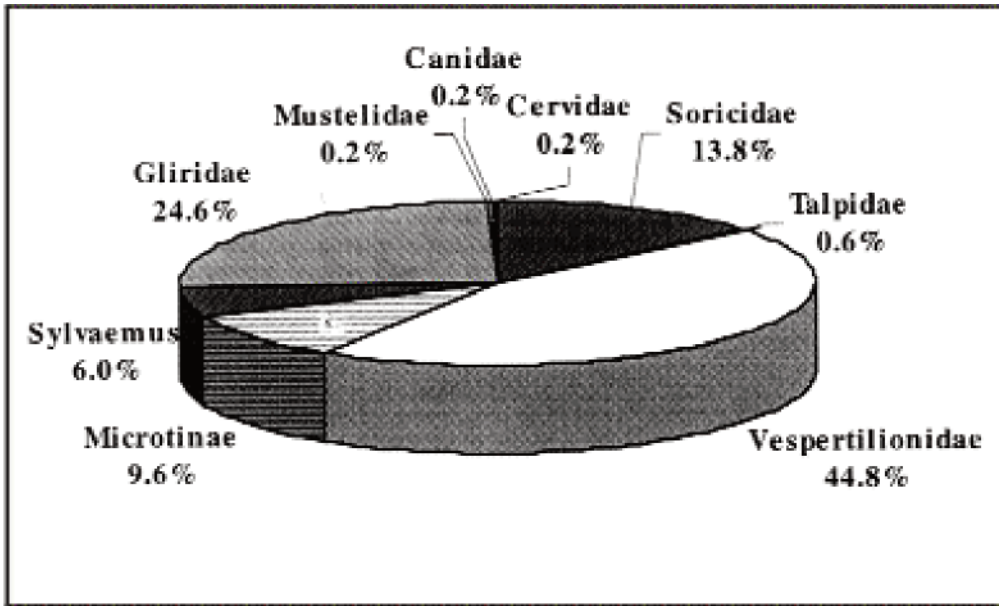

2. ábra A 4 év alatt talált denevéráldozatok faji megoszlásának aránya. Figure 2
The division of the Chiropter species during 4 years

www.szmi.ro / www.cimec.ro

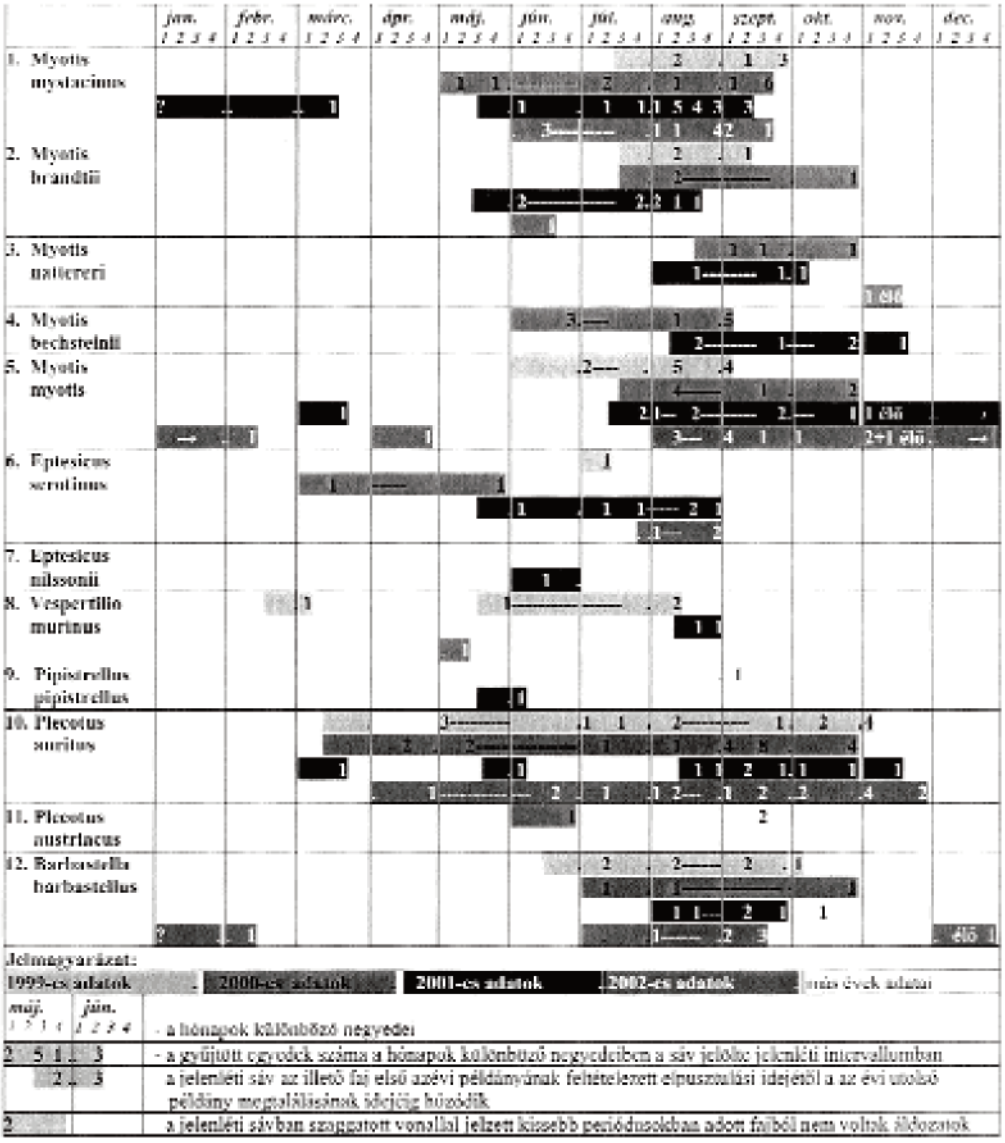

1. táblázat A Büdös-hegyen talált denevérfajok jelenlétének időintervallumai négy naptári évben.
Table 1 Presence of bat species in the forests of Büdös-hegy in last four years (1999–2002)

www.szm.ro / www.emnc.ro

Fajok	1999	2000	2001	2002	összesen
Myotis mystacinus	6	12	20	12	**50**
Myotis brandtii	3	3	8	1	**15**
Myotis nattereri		3	3		**6**
Myotis bechsteinii		9	6		**15**
Myotis myotis	11	7	9	13	**40**
Vespertilio murinus	4		2	1	**7**
Eptesicus serotinus	1	2	6	3	**12**
Eptesicus nilssonii			1		**1**
Pipistrellus pipistrellus			1		**1**
Plecotus auritus	14	22	10	17	**63**
Plecotus austriacus		1			**1**
Barbastella barbastellus	7	3	5	7	**22**
Összesen	**46**	**62**	**71**	**54**	**233**

2. táblázat Az évente talált denevérfajok egyedszáma, valamint a négyévi összesítés.
Table 2 The annual changes in number and species composition of bat-victims in the caves of Büdös-hegy

Mammalia:	**Aves*:**	*Parus major*	**Reptilia:**
Sorex minutus	*Strix aluco*	*Parus caeruleus*	*Lacerta agilis*
Sorex araneus	*Dendrocopos leucotos*	*Parus palustris*	*Lacerta vivipara*
Sorex alpinus	*Dendrocopos major*	*Parus ater*	*Anguis fragilis*
Talpa europaea	*Troglodytes troglodytes*	*Parus montanus*	*Natrix natrix*
Clethrionomys glareolus	*Phylloscopus collybita*	*Aegithalos caudatus*	
Microtus agrestis	*Regulus regulus*	*Sitta europaea*	**Amphibia:**
Apodemus sylvaticus	*Phoenicurus ochruros*	*Certhia familiaris*	*Salamandra salamandra*
Glis glis	*Ficedula parva*	*Fringilla coelebs*	*Triturus vulgaris*
Muscardinus avellanarius	*Ficedula albicollis*	*Pyrrhula pyrrhula*	*Bufo bufo*
Mustela nivalis	*Ficedula hypoleuca*	*Coccothraustes coccothr.*	*Rana dalmatina*
(Canis familiaris)	*Erithacus rubecula*	*Carduelis spinus*	*Rana temporaria*
Capreolus capreolus	*Prunella modularis*	*Garrulus glandarius*	
	Turdus philomelos	*Nucifraga carryocatactes*	
	Turdus merula	*Tetrastes bonasia*	

3. táblázat A kísérőfajok jegyzéke.
Table 3 Other Vertebrata-victims that we found in the pits and caves
* A madarak egy részét KOVáCS István határozta meg

www.szrmi.ro/www.cimec.ro

BARTI Levente

Az állkapcsi lyuk (Foramen mentale) helyzete mint kiegészítő határozóbélyeg a *Neomys* fajok (Mammalia, Insectivora Soricidae) biztosabb elkülönítésére

(Kivonat)
A két *Neomys* faj elkülönítésében szerzett saját tapasztalatok alapján egy újabb csonttani részlet határozóbélyeg voltát teszteltem, mely részlet különböző aspektusairól az általam ismert irodalomban nem találtam utalást: az állkapcson található állkapcsi ideggödör (foramen mentale) a *Neomys anomalus* esetében az M_1 koronájának első csúcsa alatt, azaz a két csúcs közötti külső ároknak a zománcperemnél található legmélyebb pontjából húzott merőlegestől számítva elébb, a metszőfog irányában helyezkedik el, míg a *Neomys fodiens*nél az állkapcsi ideggödör az M_1 koronájának második csúcsa alatt, azaz a két csúcs közötti külső ároknak a zománcperem fölött található legmélyebb pontjából húzott merőlegestől számítva hátrább, az M_2 irányában található.

Bevezetés

Az Európában előforduló két vízicickány-faj közötti csonttani különbségek kutatása számos szakcikket eredményezett, és a mai napig kihívást jelent a baglyok táplálékanalízisével foglalkozók számára, akiknek a munkáját nagymértékben megkönnyíthetné, ha gyorsan és rutinosan felismerhető elkülönítő bélyegek alapján válogathatnák szét a két faj egyedeinek csontmaradványait.

A rendelkezésemre álló 5 határozó, illetve szakcikk a következő ismert csonttani különbségek figyelembevételét ajánlja az elkülönítésnél:

HAMAR és KOVÁCS (1964) állkapocshosszúságot (a metszőfog alveolusának állkapocséli szegélyétől a bütyöknyúlványig – processus condyloides), koronanyúlvány magasságot (az állkapocs alsó szélén a szögnyúlvány – processus angularis – tövétől a koronanyúlvány – processus coronoideus – végéig), állkapocsmagasságot (az állkapocs alsó szélétől az M_1 és M_2 közéig), alsófogsor-hosszúságot (a metszőfog alveolusának állkapocséli szegélyétől az M_3 hátsó szegélyéig), valamint a bütyöknyúlvány elülső és a koronanyúlvány hátulsó szegélye közötti legkisebb szélességet és a szögnyúlvány tövétől a bütyök- és koronanyúlvány közötti nyereg legmélyebb pontjáig terjedő magasságot mértek, de csak a koronanyúlvány-magasság bizonyult igazán használható elkülönítő jegynek (4,0–4,3 mm a *Neomys anomalus* esetében és 4,7–5,0 mm a *Neomys fodiens*nél).

SZUNYOGHY (1972) is megállapítja, hogy a kifejlett és típusos *Neomys anomalus milleri* állkapcsának koronanyúlvány-magassága – az állkapocs alsó szélétől a koronanyúlvány végéig mérve – kisebb, mint a *Neomys fodiens*é, de nem ad mérethatárokat.

PUCEK (1981) az állcsonton (maxila) található könnycsonti lyuknak (foramen lacrimale) a zápfogakhoz viszonyított helyzetét tekinti többé-kevésbé használható határozóbélyegnek: a *Neomys anomalus* esetében a könnycsonti luk az M^1 és M^2 közötti rés fölött (1. ábra)[1], a *Neomys fodiens* esetében viszont az M^1 hátsó csúcsa fölött (2. ábra)[2] található.

ÚJHELYI (1994) megállapítja, hogy a két *Neomys* fajt egymástól nem mindig lehet különválasztani, lévén hogy a coronoid magasságában átfedések előfordulhatnak.

MURARIU (2000) a PUCEK által is tárgyalt bélyegeket említi, továbbá megállapítja, hogy a felső egyhegyű fogak koronája hosszabb és keskenyebb a *Neomys anomalus* esetében.

* *Acta (Siculica)* 2006/1, T3, Sf. Gheorghe, Sporturilor 8A, RO-520085
** Sf. Gheorghe, Dealului, Bl. 11B/16, RO-520060, bartilev@yahoo.com

www.szmi.ro / www.simec.ro

Anyag, módszer, tárgyalás és következtetések

A két *Neomys* faj elkülönítésében szerzett saját tapasztalatok alapján egy újabb csonttani részlet határozóbélyeg-voltát teszteltem, mely részlet különböző aspektusairól az általam ismert irodalomban nem találtam utalást: az állkapcson található állkapcsi ideggödör (foramen mentale) a *Neomys anomalus* esetében az M_1 koronájának első csúcsa alatt, azaz a két csúcs közötti külső ároknak a zománcperemnél található legmélyebb pontjából húzott merőlegestől számítva elébb, a metszőfog irányában helyezkedik el (3. ábra), míg a *Neomys fodiens*-nél az állkapcsi ideggödör az M_1 koronájának második csúcsa alatt, azaz a két csúcs közötti külső ároknak a zománcperem fölött található legmélyebb pontjából húzott merőlegestől számítva hátrább, az M_2 irányában található (4. ábra).

A rendelkezésemre álló csontanyagot (legkevesebb 37 *Neomys anomalus* – és 13 *Neomys fodiens* – egyed), melyet Erdélyben és a Partiumban gyűjtöttek, a fentebb tárgyalt szempontok szerint megvizsgáltam, és tolómércével lemértem, az adatokat pedig táblázatban foglaltam össze.

Egy madarászi, illetve egy erdődi mintában a különböző egyedek csontjai összekeveredtek, így nem volt lehetséges azok biztos különválogatása. Ezért a táblázatban is egységenként (koponya, jobb és bal állkapocs) csoportosítva, egyenként tárgyaltam a darabokat.

A 3,8–4,55 mm magas koronanyúlvánnyal rendelkező egyedeket (kb. 37 példány) *Neomys anomalusnak* tekintettem. A csontanyagon 10 kivétellel beazonosíthatóak voltak a foramen mentale és foramen lacrimale helyzetére vonatkozó, fentebb vázolt bélyegek. A kivételek: 4 egyedtől származó 5 állkapcson (a megvizsgált 69-ből) a foramen mentale az M_1 hátulsó csúcsa alatt helyezkedik el (3 állkapocs a fejletlen fogazat alapján fiatal állattól származik); 2 egyedtől származó 3 állkapcson a foramen mentale határesetként az M_1 elülső és hátulsó csúcsa alatti középvonalon helyezkedik el (1 állkapocs a fejletlen fogazat alapján fiatal állattól származik); 2 koponyán (a megvizsgált 23-ból) a foramen lacrimale az M^1 hátsó csúcsa fölött helyezkedik el (az egyik koponya a fejletlenebb fogazat alapján fiatal állattól származik); egy állkapcson, illetve egy maxilán, melyek feltehetőleg ugyanattól az erdődi juvenilis példánytól származnak, a foramen mentale a PM_4 és az M_1 közötti határvonal alatt, a foramen lacrimale pedig az M^1 közepe fölött található.

A 4,7–5,0 mm-es koronanyúlvány-magasságú egyedeken (13 példány), melyeket *Neomys fodiens*nek tekintettem, egy kivétellel szintén beazonosíthatóak voltak a foramen mentale és foramen lacrimale helyzetére vonatkozó bélyegek, egy példánynál a foramen mentale az M_1 elülső csúcsa alatt helyezkedett el.

A foramen lacrimale átmérője a foramen anterorbitalehoz képest észrevehetően nagyobb *a Neomys anomalus*nál, mint a *Neomys fodiens* esetében; e nagyobb méret következtében tolódik el a foramen lacrimale középpontja az M^1 és az M^2 közötti határvonalra.

Irodalom:

1. HAMAR, M. & KOVÁCS, A. (1964*)*: **Neue Daten über die Gattung Neomys Kaup (1829) in der Rumänischen Volksrepublik**. – *Acta Theriologica, Bialowieża*, IX, 20: 377–380.

2. SZUNYOGHY J. (1972): **Emlősök – Mammalia, Általános bevezetés. Rovarevők – Insectivora**. *Fauna Hungariae*, XXII. kötet, 1. füzet, 42–51.

3. PUCEK, Z. ed. (1981): **Keys to Vertebrates of Poland, Mammals**. – PWN – Polish Scientific Publishers, Warszawa.

4. ÚJHELYI P. (1994): **A magyarországi vadonélő emlősállatok határozója**, MME, Budapest.

5. MURARIU, D. (2000): **Insectivora. Mammalia,** *Fauna României*, vol. 16, fasc. 1., ed. Acad. Rom.

Jegyzet

1. *Neomys anomalus* Cabrera 1907 *ssp. milleri* Mottaz 1907. The position of the lacrimal foramen, which is believed to be a diagnostic character of the Mediterranean water shrew, shows a great individual variability. In wiev of DEHNEL's study (1950) of *N. a. milleri* (Mottaz, 1907) from Bialowieża primeveral forest, the lacrimal foramen was situated between M^1 and M^2 in only 75 percent of the population, in 14 specimens it was above the anterior edge of M^1, which position is typical of the European water shrew.

www.szmnt.ro / www.cimec.ro

2. *Neomys fodiens* Pennant 1771. The lacrimal foramen is situated above the posterior edge of M^1, but some deviations may occur. Thus, for instance in the Bialowieża population the lacrimal foramen lies between M^1 and M^2 in 1,8 % of individuals (DEHNEL, 1950).

Köszönetnyilvánítás:

Ezúton is köszönöm SIKE Tamásnak a rendelkezesemre bocsátott partiumi *Neomys*-mintákat.

(A családnevek majuszkulás kiemelését, leszámítva a fajleírókét, kötetszerkesztési szempontok indokolták. **Szerk. megj.**)

Rolul poziţiei foramenului mental în determinarea speciilor *Neomys* (Mammalia, Insectivora Soricidae)

(Rezumat)

Lucrarea prezintă o diferenţă osteologică între speciile europene de *Neomys*. La *Neomys anomalus* foramenul mental se situează dedesubtul vârfului anterior al coroanei maxilare M_1, iar la *Neomys fodiens* foramenul mental se situează dedesubtul vârfului posterior al coroanei maxilare M_1.

The Position of Foramen Mentale, an Additional Diagnostic Character between the *Neomys* Species (Mammalia, Insectivora Soricidae)

(Abstract)

The paper presents an osteological difference between the European *Neomys* species. By the *Neomys anomalus* the position of the mental foramen is situated under the anterior edge of M_1, by the *Neomys fodiens* the position of the mental foramen is situated under the posterior edge of M_1.

www.szmnt.ro / www.cimec.ro

Leltár-szám	Faj+kor	Gyűjtési hely	Gy. idő	Koronanyúlvány-magasság (mm)		Foramen mentale helyzete		Foramen lacrimale helyzete	
				jobb	bal	Az M_1 elülső csúcsa alatt	Az M_1 hátulsó csúcsa alatt	Az M_1 és M_2 között	Az M_1 hátsó csúcsa fölött
ISNe/02	N.a.	Málnásfürdő – Kovászna megye	1999. 02.28.	4,5	4,55	*		*	
ISNe/04	N.a. juv.	Málnásfürdő – Kovászna megye	1999. 04.30.	3,8	3,75	*		*	
ISNe/07	N.a.	Marossárpatak – Maros megye	1999. 10.30.	4,55	4,55	*		*	
ISNe/16	N.a.	Málnásfürdő – Kovászna megye	2004. 09.21.	4,7	4,7		*	*	
ISNe/17	N.a.	Málnásfürdő – Kovászna megye	2004. 09.21.	4,4	4,4	*		*	
ISNe/18	N.a.	Málnásfürdő – Kovászna megye	2004. 09.21.	4,4	4,4	*		*	
192/83 S.u.	N.a. juv.	Ratosnya – Maros megye	1983. 10.29.	4,2	4,2	*			*
	N.a.	Szenéte – Hargita megye	1981. 06.07.	4,5	4,55	*		–	
184/71 S.a.	N.a.	Hodák – Maros megye	1979. 10.18.	4,4	4,45	*		–	
A.n.	N.a.	Nagyfülpös – Maros megye	1976. 06.18.	–	4,3	*		*	
45/75 S.a.	N.a.	Lóvér – Maros megye	1975. 02.03.	4,3	4,3	*		–	
228/96 S.a.	N.a.	Déda– Maros megye	1996. 11.13.	4,5	4,55	*		*	
228/96 S.a.	N.a.	Déda– Maros megye	1996. 11.13.	4,5	4,5	*		*	
T.a.	N.a.	Királyterebes – Szatmár megye	2004. 05.08.	4,3	4,3	*		*	
T.a.	N.a.	Érkisfalu – Szatmár megye	2004. 05.19.	4,3	–	*		*	
T.a.	N.a.	Madarász, ort. t. – Szatmár megye	2001	4,5	4,45	*		–	
T.a.	N.a.	Madarász, ort. t. – Szatmár megye	2001	4,25	–	határeset		–	
T.a.	N.a.	Madarász, ort. t. – Szatmár megye	2001. 03.31.	4,4		*		–	
T.a.	N.a.	Madarász, ort. t. – Szatmár megye	2001. 03.31.	4,4		*		–	
T.a.	N.a.	Madarász, ort. t. – Szatmár megye	2001. 03.31.	4,4		*		–	

www.szrm.ro / www.cimec.ro

Leltár-szám	Faj+kor	Gyűjtési hely	Gy. idő	Koronanyúlvány-magasság (mm)		Foramen mentale helyzete		Foramen lacrimale helyzete	
				jobb	bal	Az M_1 elülső csúcsa alatt	Az M_1 hátulsó csúcsa alatt	Az M^1 és M^2 között	Az M^1 hátsó csúcsa fölött
T.a.	N.a.	Madarász, ort. t. – Szatmár megye	2001. 03.31.	4,4		*		–	
T.a.	N.a. juv.	Madarász, ort. t. – Szatmár megye	2001. 03.31.	4,1			*	–	
T.a.	N.a.	Madarász, ort. t. – Szatmár megye	2001. 03.31.	4,2		*		–	
T.a.	N.a. juv.	Madarász, ort. t. – Szatmár megye	2001. 03.31.	4,2		*		–	
T.a.	N.a.	Madarász, ort. t. – Szatmár megye	2001. 03.31.		4,4	*		–	
T.a.	N.a.	Madarász, ort. t. – Szatmár megye	2001. 03.31.		4,4	*		–	
T.a.	N.a.	Madarász, ort. t. – Szatmár megye	2001. 03.31.		4,4	*		–	
T.a.	N.a.	Madarász, ort. t. – Szatmár megye	2001. 03.31.		–	*		–	
T.a.	N.a. juv.	Madarász, ort. t. – Szatmár megye	2001. 03.31.		4,3	*		–	
T.a.		Madarász, ort. t. – Szatmár megye	2001. 03.31.		4,4	*		–	
T.a.	N.a. juv.	Madarász, ort. t. – Szatmár megye	2001. 03.31.		4,4		*	–	
T.a.	N.a. juv.	Madarász, ort. t. – Szatmár megye	2001. 03.31.		4,3			–	
T.a.	N.a.	Madarász, ort. t. – Szatmár megye	2003. 05.01.	4,4	4,4	*		*	
T.a.	N.a. juv.	Madarász, ort. t. – Szatmár megye	2003. 05.01.	4,3	–	*		*	
T.a.	N.a. juv.	Érkávás, ref. t. – Szatmár megye	2004. 05.19.	4,4	4,35	*		*	
T.a.	N.a. juv.	Erdőd, kat. t. – Szatmár megye	2001. 06.18.					Az M^1 közepe fölött	
T.a.	N.a.	Erdőd, kat. t. – Szatmár megye	2001. 06.18.					*	
T.a.	N.a.	Erdőd, kat. t. – Szatmár megye	2001. 06.18.						*
T.a.	N.a.	Erdőd, kat. t. – Szatmár megye	2001. 06.18.					*	
T.a.	N.a.	Erdőd, kat. t. – Szatmár megye	2001. 06.18.					*	

www.szmm.ro / www.cimec.ro

Leltár-szám	Faj+kor	Gyűjtési hely	Gy. idő	Koronanyúlvány-magasság (mm)		Foramen mentale helyzete		Foramen lacrimale helyzete	
				jobb	bal	Az M_1 elülső csúcsa alatt	Az M_1 hátulsó csúcsa alatt	Az M^1 és M^2 között	Az M^1 hátsó csúcsa fölött
T.a.	N.a.	Erdőd, kat. t. – Szatmár megye	2001. 06.18.					*	
T.a.	N.a.	Erdőd, kat. t. – Szatmár megye	2001. 06.18.	4,4		*			
T.a.	N.a. juv.	Erdőd, kat. t. – Szatmár megye	2001. 06.18.	4,4			*		
T.a.	N.a. juv.	Erdőd, kat. t. – Szatmár megye	2001. 06.18.	4,4		*			
T.a.	N.a.	Erdőd, kat. t. – Szatmár megye	2001. 06.18.	4,3		*			
T.a.	N.a. juv.	Erdőd, kat. t. – Szatmár megye	2001. 06.18.	4,4		*			
T.a.	N.a.	Erdőd, kat. t. – Szatmár megye	2001. 06.18.	4,4		*			
T.a.	N.a. juv.	Erdőd, kat. t. – Szatmár megye	2001. 06.18.	–		A PM_4 és az M_1 között			
T.a.	N.a.	Erdőd, kat. t. – Szatmár megye	2001. 06.18.		4,3	*			
T.a.	N.a. juv.	Erdőd, kat. t. – Szatmár megye	2001. 06.18.		4,3	*			
T.a.	N.a.	Erdőd, kat. t. – Szatmár megye	2001. 06.18.		4,4	*			
T.a.	N.a. juv.	Erdőd, kat. t. – Szatmár megye	2001. 06.18.		4,2	határeset			
T.a.	N.a.	Erdőd, kat. t. – Szatmár megye	2001. 06.18.		4,4	*			
T.a.	N.a. juv.	Erdőd, kat. t. – Szatmár megye	2002. 05.01.	4,3	4,3	*		*	
T.a.	N.a.	Erdőd, kat. t. – Szatmár megye	2002. 05.01.	4,3	–	*		*	
ISNe/01	N.f.	Sepsiszentgyörgy – Kovászna megye	1992. 05.30.	4,8	4,8		*		*
ISNe/03	N.f.	Málnásfürdő – Kovászna megye	1999. 04.30.	4,7	–		*		–
ISNe/05	N.f.	Málnásfürdő – Kovászna megye	1999. 05.16.	4,7	4,7		*		*
ISNe/06	N.f.	Málnásfürdő – Kovászna megye	1999. 08.10.	4,9	4,85		*		*
ISNe/08	N.f.	Málnásfürdő – Kovászna megye	2000. 07.23.	4,7	4,75		*		*

www.szmm.ro / www.cimec.ro

Leltár-szám	Faj+kor	Gyűjtési hely	Gy. idő	Koronanyúlvány-magasság (mm)		Foramen mentale helyzete		Foramen lacrimale helyzete	
				jobb	bal	Az M_1 elülső csúcsa alatt	Az M_1 hátulsó csúcsa alatt	Az M^1 és M^2 között	Az M^1 hátsó csúcsa fölött
ISNe/10	N.f.	Málnásfürdő – Kovászna megye	2001. 07.31.	4,7	4,7		*		*
ISNe/11	N.f.	Jajdon-völgye – Kovászna megye	2003. 09.10.	4,7	4,7		*		*
ISNe/12	N.f.	Málnásfürdő – Kovászna megye	2003. 09.18.	4,8	4,8		*		*
ISNe/13	N.f.	Málnásfürdő – Kovászna megye	2004. 06.28.	5,05	4,9		*		*
ISNe/14	N.f.	Málnásfürdő – Kovászna megye	2004. 06.28.	4,75	4,85	*			*
ISNe/15	N.f.	Büdös-hegy – Kovászna megye	2004. 07.20.	4,7	4,7		*		*
ISNe/19	N.f.	Málnásfürdő – Kovászna megye	2005. 06.20.	5,0	4,9		*		*
	N.f. juv.	Palotailva, Pietros-p. – Maros megye	1985. 08.23.	4,7	–		*		*

1. táblázat Koronanyúlvány-magasság, a foramen mentale és a foramen lacrimale helyzete a rendelkezesemre álló erdélyi és partiumi *Neomys spp.* csontanyagon. Gyűjtők: BARTI L.: Málnásfürdő, Büdös-hegy, Jajdon-völgye; KESE G.: Sepsiszentgyörgy; KOHL I. (bagolygyomor-tartalmak): Paloltailva, Déda, Szenéte, Lóvér, Hodák, Nagyfülpös; KOVÁCS I.: Marossárpatak; SIKE T. (bagolyköpetek): Királyterebes, Érkisfalu, Madarász, Érkávás, Erdőd

www.szmm.ro / www.cimec.ro

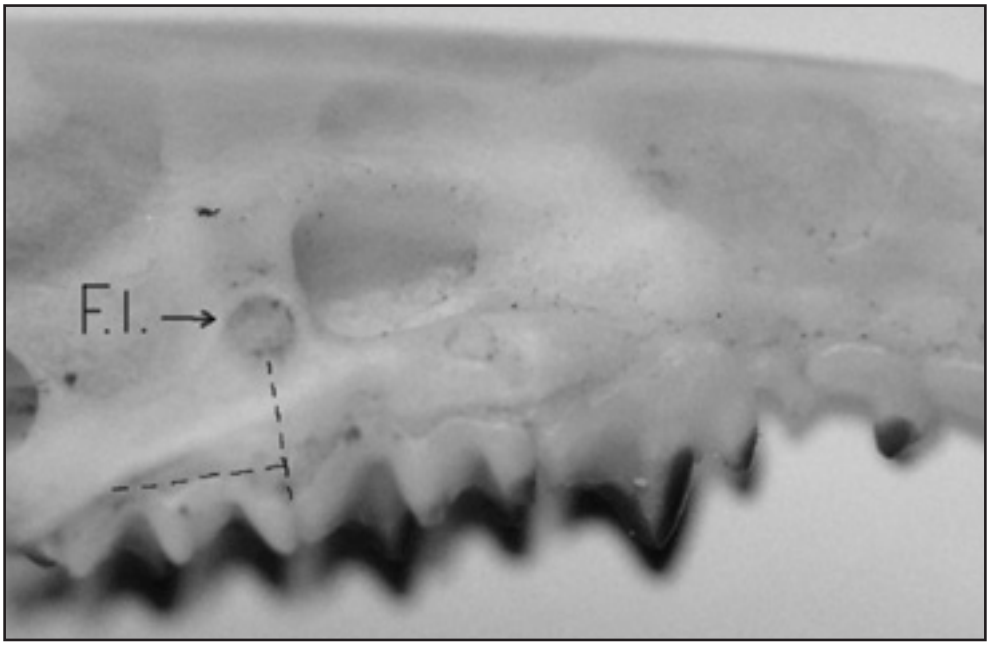

1. ábra A foramen lacrimale helyzete a *Neomys anomalus* esetében.
Figure 1 The position of the lacrimal foramen by the *Neomys anomalus*

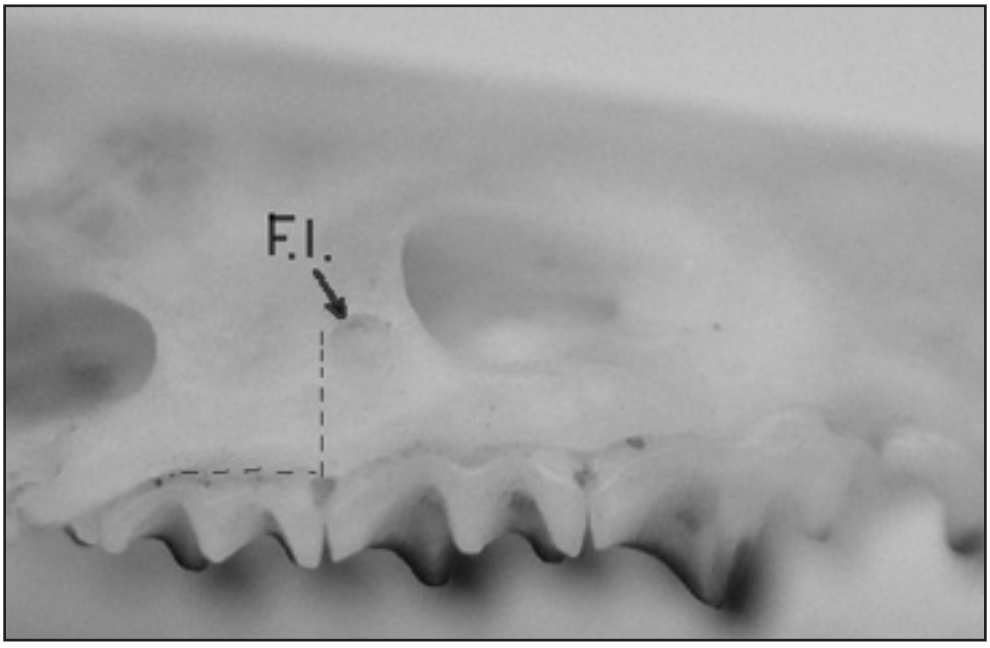

2. ábra A foramen lacrimale helyzete a *Neomys fodiens* esetében.
Figure 2 The position of the lacrimal foramen by the *Neomys fodiens*

www.szmnmk.ro / www.emec.ro

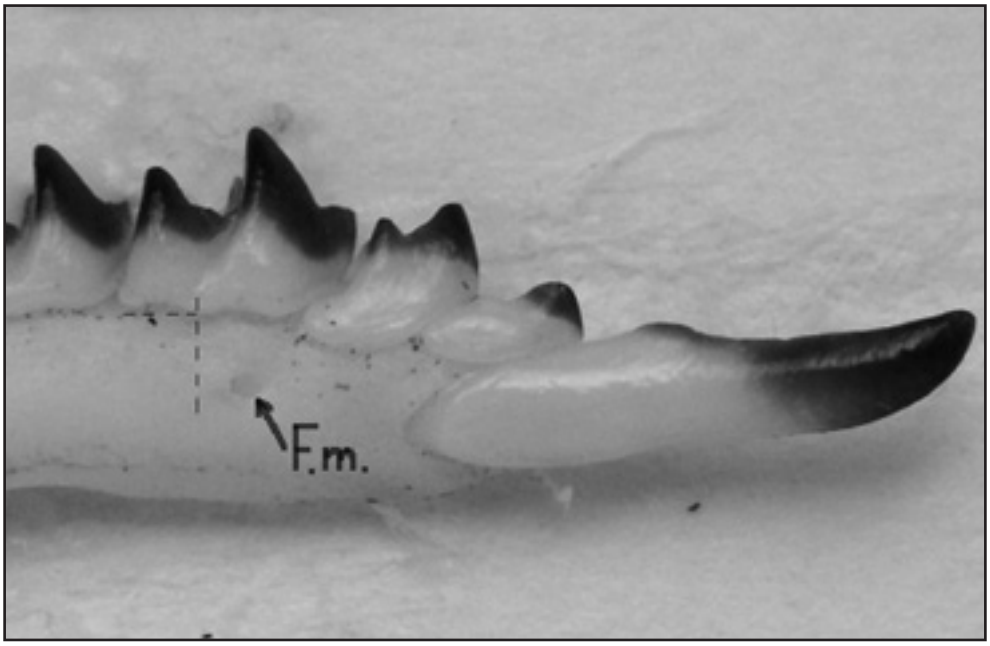

3. ábra A foramen mentale helyzete a *Neomys anomalus* esetében.
Figure 3 The position of the mental foramen by the *Neomys anomalus*

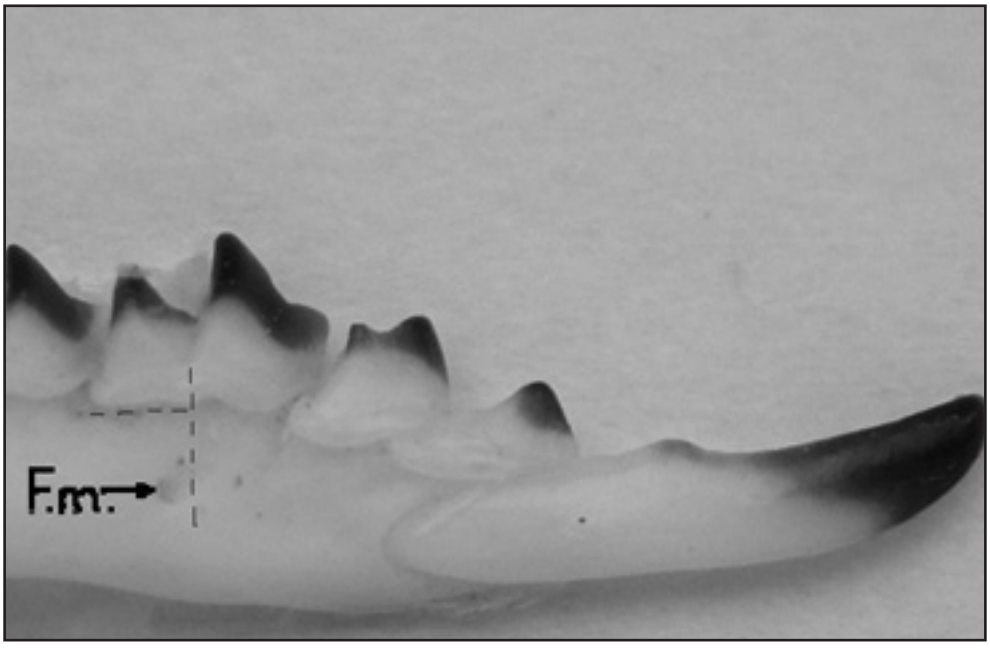

4. ábra A foramen mentale helyzete a *Neomys fodiens* esetében. Figure 3 The position of the mental foramen by the *Neomys fodiens*

www.szmnmk.ro / www.emnc.ro

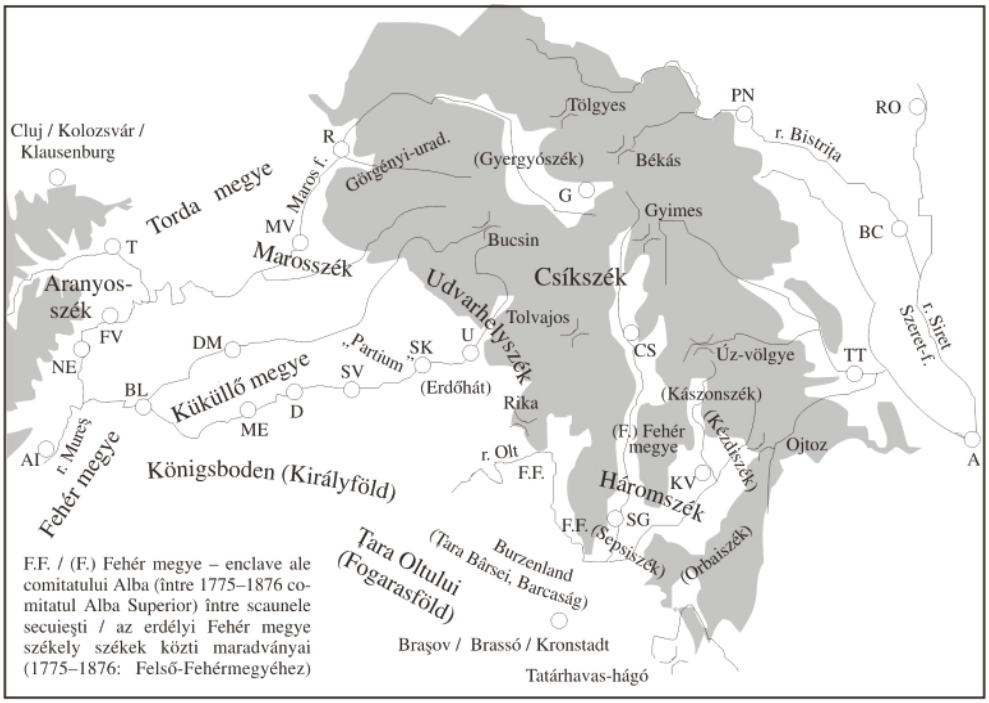

F.F. / (F.) Fehér megye – enclave ale comitatului Alba (între 1775–1876 comitatul Alba Superior) între scaunele secuieşti / az erdélyi Fehér megye székely székek közti maradványai (1775–1876: Felső-Fehérmegyéhez)

Harta regiunii noastre, cu nominalizarea unor vechi unităţi teritorial-administrative / Régiónk térképe, történelmi közigazgatási egységek bejelölésével

Prescurtările utilizate pentru principalele oraşe şi târguri istorice, cu numele actual (alte denumiri vechi) / A feltüntetett történelmi városok és jelentősebb mezővárosok, vásárhelyek nevének rövidítése, a jelenlegi névhasználattal (más régi megnevezéssel): A – Adjud (Egyedhalom), AI – Alba Iulia/Gyulafehérvár (Bălgrad, Karlsburg), BC – Bacău/Bákó, BL – Blaj/Balázsfalva, CS – Miercurea-Ciuc/Csíkszereda, D – Dumbrăveni/Erzsébetváros (Ebesfalva), DM – Târnăveni/Dicsőszentmárton, FV – Unirea/Felvinc, G – Gheorgheni/Gyergyószentmiklós, KV – Târgu-Secuiesc/Kézdivásárhely, MV – Târgu Mureş/Marosvásárhely, NE – Aiud/Nagyenyed (Strassburg), PN – Piatra Neamţ (Karácsonykő), R – Reghin/Szászrégen (Reen), RO – Roman/(Románvásár), SG – Sfântu Gheorghe/Sepsiszentgyörgy, SK – Cristuru Secuiesc/Székelykeresztúr, SV – Sighişoara/Segesvár/Schässburg, T – Turda/Torda, TT – Târgu Trotuş (Tatrosvásár), U – Odorheiu Secuiesc/Székelyudvarhely

RÉGÉSZET, TÖRTÉNELEM – ISTORIE, ARHEOLOGIE

ACTA 2006

www.szmm.ro / www.cimec.ro

SZTÁNCSUJ Sándor József

A GASPARETZ-jelentés. Adatok az erősdi lelőhely kutatástörténetéhez

(A közlésről)

Az alább olvasható jelentés szerzője dr. GASPARETZ Géza Elemér, a Magyar Nemzeti Múzeum vegyész-restaurátora, tárgya néhány, az erősdi őskori településről származó kerámia és réztárgy vegyi analízise. A tárgyakat LÁSZLÓ Ferenc, a Székely Nemzeti Múzeum őre, az erősdi lelőhely kutatója küldte Budapestre, 1914-ben. A vizsgálatra 1915 folyamán került sor, az eredményét összegző beszámoló még ekkor megszületett. Kiadását bizonyosan soha nem tervezték – maguk az eredmények LÁSZLÓ erősdi publikációiban láthattak volna napvilágot, de tragikus életútja végül megakadályozta a kiváló tudóst életműve befejezésében. A jelentésből időközben tudománytörténeti kuriózum lett, a lelőhely kutatásának egy homályba veszett, de annál érdekesebb epizódja – közlését továbbá az indokolja, hogy olyan információkat tartalmaz, amelyek az erősdi leletanyag mai értékelésében is felhasználhatók.[1] Az anyag az EME 2005. évi székelyudvarhelyi vándorgyűlésén került bemutatásra.

Előszó

GASPARETZ Géza Elemér 1876-ban született Budapesten, tanulmányait a PÁZMÁNY Péter Tudományegyetemen végezte, itt szerzett bölcsészdoktori oklevelet.[2] 1911-től a Magyar Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának restaurátor laboratóriumát vezette, egészen 1919-ben bekövetkezett haláláig. Bár restaurátorként tevékenysége több tárgykörre is kiterjedt, fő érdeklődési területét a festmények kutatása jelentette. Amikor 1914-ben felkérték az erősdi tárgyak vizsgálatára, már jelentős eredményeket tudott maga mögött e téren: több dolgozata is napvilágot látott a kor rangos szakmai periodikáiban, önálló eljárásokat dolgozott ki a festmények optikai vizsgálatára, fából készült műemlékek, fémtárgyak állagmegóvására.[3]

Mai kifejezéssel élve „alkalmi munkaadója", LÁSZLÓ Ferenc egy évvel korábban éppen hetedik ásatási idényét zárta az erősdi Tyiszk-hegyen,[4] s maga is épp hogy elkezdte közzétenni munkájának eredményeit. A több száz négyzetméternyi területen feltárt település már ekkor is egyike volt a legfontosabb Kárpát-medencei régészeti lelőhelyeknek, a nevével fémjelzett régészeti műveltség pedig Erdély legkorábbi régészeti kultúrájának számított.

Természettudományos végzettségének köszönhetően LÁSZLÓ igen modern módszereket alkalmazott a régészettudományban. Ásatását a település pontos felmérésével kezdte, munkája során nem csupán a leletek összegyűjtését, de a régészeti jelenségek megfigyelését, pontos dokumentációját is szem előtt tartotta. Részletes felszín- és metszetrajzokat, fényképeket készített – ezek ma is megkönnyítik az ásatási eredmények értékelését. Utolsó megjelent dolgozatában, az erősdi kerámia feldolgozása során a modern statisztika módszereit is alkalmazta. Ez a tudományos gondolkodás vezette bizonyosan a tárgyak vegyi vizsgálatára is, mint írta később: „az elemzésre kiválasztott őskori tárgyak vegyi vizsgálatának részletes jelentésben összefoglalt eredményei nem csupán az elemzett tárgyak anyagáról és megmunkálásának módjáról nyújtanak pontos felvilágosításokat, hanem összehasonlító kortörténeti megállapítások végzésére is több szempontból alkalmasak lesznek".[5]

Választása minden bizonnyal nem véletlenül esett GASPARETZre: az ország legjobban felszerelt laboratóriumának vezetője maga volt az első magyar vegyész-restaurátor,[6] szakmai hozzáértéséhez nem férhetett kétség. Emellett LÁSZLÓ kapcsolatai a Magyar Nemzeti Múzeummal akkor már régebbi keletűek voltak: 1913-as erősdi ásatását éppen a budapesti intézmény

* *Acta (Siculica)* 2006/2, T3, Sf. Gheorghe, Sporturilor 8A, RO-520085
** Székely Nemzeti Múzeum, Sf. Gheorghe, KÓS Károly 10, RO-520055, sztancsuj_sandor@yahoo.com

www.szmi.ro/www.eme.ro

megbízásából, annak költségén végezte végezte – a feltárt leletek a MNM gyűjteményét gyarapították.[7] Felkérését a művészettörténész, múzeumszervező MIHALIK József, akkoriban a Múzeumok és Könyvtárak Országos Felügyelőségének előadója közvetítette, s úgy tűnik, átadási jegyzőkönyv kíséretében ő maga vitte a tárgyakat is Budapestre. A jegyzőkönyvnek nem bukkantunk nyomára – csupán borítólapja (1. ábra) került elő –,[8] GASPARETZ jelentéséből azonban kiderül a küldemény összetétele: mintegy 25 lelet (kisebb-nagyobb réztárgyak, állati fogak, festékanyag és agyagedények töredékei). A vizsgálatra legnagyobb valószínűséggel 1915 nyarán került sor, az eredményeit tartalmazó jelentés még ősszel a megbízókhoz jutott (418–1915. iktatószámmal vezették be a múzeum adattárába). LÁSZLÓ – a múzeumi régiségtár éves tevékenységét összegző beszámolójában röviden megemlékezik róla: „Az erősdi tyiszk-hegyi őstelepen az ásatások 1915-ben is szüneteltek. A korábbi ásatások régészeti anyagának feldolgozása céljából végzett munkálatok közül meg kell említenünk dr. GASPARETZ Géza Elemérnek, a Magyar Nemzeti Múzeum régiségtára segédőrének nagyértékű vegyi vizsgálatait."[9] Szövegét bizonyosan nagy érdeklődéssel olvasta, erre utal, hogy egyes részleteit ceruzával aláhúzta, margójára helyenként rövid megjegyzést is írt.

Tekintsük át röviden a jelentés tartalmát és a vizsgálat eredményeit. Az 1915. október 19-én kelt dokumentum 17 oldalas, géppel írott szövege tételesen felsorolja a vizsgált tárgyakat, bemutatja a vizsgálatok módszerét, a munka során alkalmazott mechanikai és vegyi eljárásokat és az ebből levont következtetéseket (2. ábra). Az elemzésre kiválasztott tárgyak két csoportba sorolhatók: egy részüket a fémek képviselik, mintegy 6-7 darab (a rézgyöngyök számát pontosan nem ismerjük), a másik kategóriába különböző edénytöredékek és festékanyagok tartoznak. LÁSZLÓ jól döntött a válogatásnál: a tárgyak az erősdi anyag legfontosabb kategóriáit képviselték.

Az első ásatási idénytől kezdve folyamatosan előkerülő fémtárgyak a leletanyag igen fontos részét képezték. A szakmai közvélemény meglétükről mégis igen korlátozott mértékben értesült. 1911-es dolgozatában LÁSZLÓ az addig előkerültek egy részét közölte,[10] a fémleletek teljes listáját azonban csupán személyes hagyatékából ismerjük: egy 1924-ben, V. G. CHILDE-nak címzett leveléből.[11] Mint ismeretes, a neves ausztrál őstörténész a kelet–délkelet-európai és égeikumi világ kapcsolatait kutatta, s ebben jelentős figyelmet szentelt a festett kerámiás kultúrkörnek. LÁSZLÓval folytatott levelezésében élénken érdeklődött annak kutatási eredményei, egyes, e kapcsolat szempontjából mérvadó tárgytípusok, különösen a fémek iránt. LÁSZLÓt magát is foglalkoztatta a réztárgyak problematikája. Felismerve jelentőségüket, pontosan feljegyezte megtalálásuk rétegtani körülményeit, tisztában volt korjelző szerepükkel.

A 488. leltári számú, hosszúkás, trapéz alakú réztárgy (a szakirodalomban többnyire késpengeként szerepel) – a lelőhely egyik első fémlelete – 1907-ben került elő a IV. (ún. *felső terramare*) rétegben. A vizsgálatra küldött töredék kis mérete miatt fajsúlyát nem lehetett megállapítani, s nem sikerült megnyugtató módon tisztázni készítésének módját sem. Annál inkább a 2689. számú, ellentett élű rézcsákányét. A legfelső erősdi rétegből (I. – *felső humusz*), 1910 folyamán előkerült tárgy öntéssel készült, anyaga ónt és antimont tartalmazott. GASPARETZ információi itt különösen fontosak, mivel a tárgy a második világháború idején megsemmisült, utólagos vizsgálatára nem volt mód, formáját is csupán rajzról ismerjük. A spirális karperec (ltsz. 2379), a rézgyöngyök (ltsz. 2372, 2374) és a szarvasszemfog (ltsz. 2385) az 1910-ben megtalált erősdi ékszerlelet darabjai voltak. Az összesen több mint 2200 darabos, kőeszközökből, arany-, réz-, csont- és *Spondylus*-ékszerekből álló lelet a IV. *(felső szuvat)* rétegben került elő, két egymás mellett elásott, fedővel letakart edényben.[12] A vegyész a leletek kronológiai behatárolásával is megpróbálkozott: a tárgyakat a bronzkorra keltezte.

LÁSZLÓ nyilván másképp vélekedett a keltezés ügyében, az erősdi települést (a legfelső rétegben kiásott kora-bronzkori kultúra emlékeit leszámítva) az újabb kőkor végére végére, a „kő-

www.szmi.ro / www.cimec.ro

rézkorba (chalkolitkorba)” datálta, azzal érvelve, hogy „abban kerül elő először a réz, de még szintén neolit korú”[13]. Ásatásai idején már főbb vonalakban bizonyítást nyert az önálló európai rézkor – mint a neolitikum és a bronzkor közti átmeneti időszak – létjogosultsága, amelynek legnevesebb felfedezői az osztrák M. MUCH és a magyar kutató, PULSZKY Fererenc voltak. LÁSZLÓ jól ismerte munkásságuk: a jelentés margójára fel is jegyezte MUCH könyvének címét – éppen a réztárgyak vizsgálatait összefoglaló résznél.

A datálást leszámítva egyébként GASPARETZ vizsgálatai helyesnek bizonyultak. Amint azt egy későbbi, 1968-ban elvégzett elemzés bizonyította,[14] az ékszerek – s valószínűleg a késpenge is – nagy tisztaságú termésrézből, kalapálással készültek. Igen fontos a gyöngyök belsejében kimutatható lenrostok megfigyelése: a gyöngyöket lenből font zsinórra fűzve viselték, rejtették a földbe. A tárgyak ma is megvannak még, a lenrostok azonban, csaknem egy évszázad elteltével, számos restaurálási munka után aligha lennének kimutathatók. Az ugyancsak zsinórra fűzött, valószínűleg a rézgyöngyökkel együtt viselt szarvas-szemfogak a korabeli ékszerviselet gyakori, társadalmi rangot is kifejező elemeinek számítottak az őskorban. Értéküket mi sem jelzi jobban, mint hogy hamisították is őket különféle állati csontból. GASPARETZ tudta ezt, szövegében külön hangsúlyozva, hogy a tárgy nem hamisítvány, s párhuzamot is említ e leletekhez: a Tószegről, MÁRTON Lajos ásatásai során előkerült (részben csontból utánzott) bronzkori példányokat.

A késő neolitikus–kora rézkori festett kerámiás kultúrkör tárgyi hagyatékának legszebb része a több színnel festett kerámia. Szépsége, gazdag díszítésvilága, készítésének magas technológiai színvonala már a felfedezését követő, kezdeti időkben lenyűgözte az őstörténet kutatóit. LÁSZLÓ maga is foglalkozott a kérdéssel, ásatásain több edényégető kemencét is sikerült feltárnia. Ásatási megfigyelései alapján később el is készítette néhány ilyen kemence miniatűr modelljét. Utolsó megjelent nagy dolgozatában pedig részletesen tárgyalta az erősdi kerámia gazdag formakincsét, díszítésvilágát.[15] Érdeklődése jelen esetben a kerámia készítési módjára és díszítési technikáira irányult. A vizsgálatra küldendő edénytöredékeket úgy válogatta ki, hogy a lelőhelyen előforduló legfontosabb kerámia-kategóriák mindegyike képviselve legyen: a két színnel festett (úgynevezett *bikróm*) kerámia különböző (*vörös alapon fehér*, illetve *fekete alapon fehér* festés) változatai, a három színű (*trikróm*), valamint a durvább megformálású, kevesebb gonddal kiégetett, „házi” kerámia. Néhány, az ásatások során szerencsés módon megtalált festékrögöt is megvizsgáltatott, a díszítésnél használt alapanyagok ismerete céljából.

A leírás szerint aprólékos gonddal elvégzett elemzés során GASPARETZ megállapította, hogy a festékanyagok kizárólag ásványi eredetűek (elsősorban vasoxid, apróra morzsolt mészkővel kevert, finom angyag). Jelentős megfigyeléseket tett az edények készítési módját illetőleg: a gondosan megtisztított agyagból, kézzel megformált edényeket festékanyaggal kevert, híg agyagmasszába mártották, majd az edényt kiszárították, felületét valamilyen puha eszközzel (véleménye szerint nyúllábbal) kő- vagy csontszerszámmal simították – így nyerte el polírozott, csillogó alapszínét –, csak ezután következett a díszítőmotívumok festése, végül az edény kiégetése zárt, oxidáló kemencében. Igen érdekes az a megállapítása, hogy égetés után, a díszítőhatás fokozása érdekében nyírfagyantával kevert festékkel kenték be az egyik edény felületét.

Megfigyeléseit itt is, akárcsak a fémek esetében, utólag főbb vonalakban igazolta a kutatás. Az edénykészítés folyamatát a régészek ma is ilyen módon, több lépcsőben rekonstruálják: több mint hetven évvel később: az Erősd–Cucuteni-kultúrkör talán legszakavatottabb ismerője, Vladimir DUMITRESCU hasonlóképpen írta le a festett kerámia készítésének technikáját.[16]

LÁSZLÓ életrajzi dokumentumaiból kitűnik, hogy folytatni akarta az erősdi anyag természettudományos vizsgálatait. Egyik, 1925-ben, nem sokkal halála előtt kelt, a MNM régiségtárához címzett levelében többek között ez áll: „az ásatás során előkerült réz- és bronztárgyak vegyi analízisét 1915-ben GASPARETZ dr. úr volt szíves elvégezni, ennek kiegészítéséül

www.szr.mi.ro / www.cimec.ro

szolgálna a 22. és 181. számú csonkakúp alakú bronzlemez-töredék vegyi vizsgálata. Dr. HORVÁTH Sándor orvos úr közbenjárására dr. TOMPA úr volt szíves megígérni, hogy az intézet ennek analízisét szintén elvégezteti. Tisztelettel kérem, hogy amennyiben lehetséges, ezt szintén elvégeztetni s az eredményről engem értesíteni szíveskedjék".[17] A Magyar Nemzeti Múzeummal létrejött, gyümölcsöző szakmai együttműködés, mint látjuk, nem szakadt meg, dacára az első világháborút követő kedvezőtlen körülményeknek. Az elvégzett vizsgálat eredményei valószínűleg a lelőhely részben el is készült monográfiájában láttak volna napvilágot, amelyet a kiváló tudós Tübingenben tervezett kiadni, „Die neolitische Station von Erősd" címmel[18]. Erre azonban már soha nem került sor: munkásságát, céljait hamarosan derékba törte a hirtelen jött, tragikus halál .

*

GASPARETZ jelentése tudományos vizsgálatok nem egyszer száraz leírása. Szakember számára készült, szerzője így érthető módon kevesebb gondot fordított a nyelvhelyességre, szabatos fogalmazásra. A szöveget gondoztuk: a benne előforduló íráshibákat – többségük a gépírás eredménye – kijavítottuk, továbbá az egyes szakkifejezéseket (pl. kémiai elemek, vegyületek) a könnyebb érthetőség kedvéért a mai írásmóddal közöljük. Igyekeztünk ugyanakkor minden esetben megtartani a régies fogalmazásmódot és nyelvi fordulatokat, a szöveg „ízeit" – ezek inkább élvezhetőbbé teszik, mintsem nehezítenék az olvasást.

Jelentés a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum tulajdonát képező, ./. alatt csatolt jegyzékben felsorolt tárgyak vegyi elemzéséről

I. 488. sz. Késpenge. A meghatározásra beadott töredék oly kicsiny, és annyira oxidálódott állapotban van, hogy az öntvény fajsúlyát nem állapíthattam meg.

A rozsda külső felülete zöld réz-karbonát ($CuCO_3.Cu/OH/_2$), melyet kívül vékony rétegben kalcium-karbonát ($CaCO_3$) borít. A zöld réteg alatt sötétvörös réteg következik, mely főképp réz-oxidul (Cu_2O). Itt nyomokban sósavat is találtam, mely valószínűleg mint réz-oxiklorid ($CuCl/OH/$, $CuCl/OH/_2$) van jelen. A patina legnagyobb része salétromsavban pezsgés közben oldódott, a visszamaradt fehér csapadék koncentrált sósavban forralva csak lassan volt felnyitható. A bepárologtatott és újra felhígított oldat cézium-kloriddal apró oktaéder alakú kristályos csapadékot adott. Ezen kristályok kénhidrogén behatására nem feketedtek meg. Tehát a patina ónoxidot tartalmaz. Miután a patina zöld rétege forró salétromsavban maradék nélkül oldódik, a vörös réteg azonban szemmel láthatólag annyi fehér csapadékot ad, mint a zöld és vörös réteg együttvéve: az ón-oxid a vörös rétegben van. A patinától lehetőleg (de csak mechanikailag) megtisztított fém sokkal kevesebb ónt tartalmaz, mint azt a patina vizsgálata után lehetne következtetnünk. A szelén rendes körülmények között az öntvényben nem fordulhat elő, vannak ugyan szeléntartalmú ásványok, szeléntartalmú réz- és ólomvegyületek, de a réz olvasztása alkalmával a szelén legnagyobb része elpárolog, és az öntvénybe nem kerülhet. Itt a szelén jelenléte úgy is magyarázható, hogy a tárgy szeléntartalmú ásványok mellett feküdt a földben, és így került a szelén a fém felületére és a rozsda okozta mélyedésekbe.

II. 2379. Spirális. Felületét agyagos szinterréteg borítja, mely kalcium-karbonátot tartalmaz. Ezen rétegben kevés, közelebb meg nem határozható szerves anyag is van. A szinterréteg salétromsavban csak részben oldódik, a leszűrt maradék nátrium-karbonáttal forrasztócső lángjában olvasztva volt felnyitható. Kilúgozás után az oldatban kénsav és cézium-kloriddal alumíniumot, fluorammónium, sósav és nátrium-kloriddal szilíciumot minden nehézség nélkül sikerült kimutatnom. A szinterréteg kénsavban főzve fekete csapadékot adott, melyet kimosva és megszárítva salétrommal tüzesítettem, a maradékot pedig meleg vízzel kilúgoztam. Az oldatból stroncium-acetát hozzáadására szféroid alakú testek (stroncium-karbonát, $SrCO_3$) váltak ki, melyek polarizált fényben élesen határolt polarizációs keresztet mutattak. Miután a fekete csapadék,

www.szmi.ro/www.simec.ro

továbbá a stroncium-karbonát kristályok menynyisége a felhasznált anyaghoz és a reakció érzékenységéhez képest igen kicsiny; a szinterrétegben szerves anyag csak nyomokban van jelen.

A szinterréteg alatt világoszöld, könnyen összemorzsolható patinaréteg következik, mely réz-karbonátot és ón-hidroxidot tartalmaz. Ez alatt vékony vörös réteg látható, mely főképp réz-oxidulból áll. Ezen anyagokon kívül jelenlévő vas kimutatására a berlinikék reakciót alkalmaztam. A sósavas oldat bepárologtatása és vízzel eszközölt kilúgozása után ferrociánkálium hozzáadására keletkező intenzív vörös csapadék (cupriferrocianid $Cu_4Fe_2Cy_{12}$) kiválása után ismét kevés ferrociánkáliumot adtam az oldathoz, s nagyon kevéssé – sósavba mártott platinadróttal érintve – megsavanyítottam az oldatot, mire teljesen nyitott Abbécondensor és 150-szeres lineáris nagyítás alatt mikroszkópon nézve a vörös csapadék között élénk kék (berlinikék) színű pelyhek tisztán voltak felismerhetők.

A patinától vegyileg megtisztított öntvény fajsúlya 8.787. Az öntvény fő alkotórésze réz. Ezen kívül tartalmaz ónt, fertőzményként ólmot, vasat, és nyomokban arzént. Az ónt cézium-kloriddal, az ólmot kénsavval, a vasat ferrociánkáliummal mutattam ki. Az arzén kimutatásánál a salétromsavas oldatot óvatosan lepárologtatva sósav és kevés kálium-kloráttal melegítve oxidáltam, ammónia és kalcium-acetát hozzáadására apró H alakú kristályok váltak ki (Ammónium-kálcium-arzeniát NH_4CaAsO_4 + 6HOH.) Ezüst oly kevés van az öntvényben, hogy sósavból kiváló fehér csapadék mikroszkóp alatt látható volt ugyan, de a sósav bepárologtatása után a tárgylemez ammóniával óvatosan lemosva, az ammóniából elpárologtatása után kristályok nem képződtek. Tehát határozott reakciót nem nyertem.

III. 2372. 2374. sz. Rézgyöngyök. A kisebb és a legnagyobb fajból elemeztem egy-egy gyöngyöt. Mindkettő felszínét közel egynemű patina borítja. Vékony szinterréteg alatt mindkettő felületét majdnem tiszta réz-karbonát fedi.

A patinát vegyi úton távolítottam el, és azután határoztam meg a fém fajsúlyát. A nagyobbik gyöngynél az 8.93, a kisebbiknél 9.00. A nagyobbik gyöngy köszörült és csiszolt felületén, azt salétromsavval étetve, romboéder alakú kristálytömeg tűnt fel a mikroszkóp alatt. A kristályok, valamint az őket körülvevő alapanyag rézvörös. Vegyi vizsgálatom eredménye: majdnem tiszta réz. Vasat csak nyomokban találtam, a többi reakció eredménye negatív volt. A kisebb karika patinája az előbbihez hasonló, de a belsejében rostok vannak. Ezeket óvatosan kipreparálva és glicerinoldatba ágyazva vizsgáltam a mikroszkóp alatt. A rostok a fényt gyengén polarizálják, kénsavban zsugorodás nélkül oldódnak, nátrium-plumbát oldat nem festi őket. Tehát növényi eredetűek. Alakjuk és poláris fényben való viselkedésük után len rostoknak minősíthetjük, annál is inkább, mert a kendert jellemző csomókat nem találtam és klór-cink-jód oldatban ibolyavörösre festődtek. A szín azonban a bennük lévő réz-karbonát miatt nem volt oly jellemző, mint azt ép lenrostoknál tapasztalhatjuk.

A kisebb gyöngy anyaga az előzőével megegyezik: majdnem tiszta réz, vasat csak nyomokban mutattam ki.

Ezen karikákat nézetem szerint henger alakú rézsodronyból, kalapálás által formálták, és így magyarázható az, hogy dacára annak, hogy nincsen bennük ólom, fajsúlyuk a tiszta réz fajsúlyánál (8.92) nagyobb. Ezen nézetemet az is támogatja, hogy alakjukat csupán összehajlítás által nyerték, mint azt a patinától megtisztított karikán igen jól fel lehet ismerni, ahol látható, hogy a karika nyitott, és végei nincsenek egybeforrva.

IV. 2689. sz. Fokos. Meghatározásra oly részt kaptam a fokosból, melyről a patina majdnem teljesen le volt kopva, és csak az egyik helyen maradtak zöld rézrozsda nyomok. Ezen kevés patinamaradványt vizsgálva, réz-karbonáton kívül ismét egészen határozottan szelént találtam, vagyis a fokos a késpengéhez hasonlóan szeléntartalmú ásványok mellett feküdhetett a földben.

A fém fajsúlya 8.824. A fém csiszolt felületén salétromsavban történt étetés után rézvörös romboéderek látszottak vöröses sárga alapon. Tükörlapon eszközölt simítás után a vörös alapon fehér, fémfényű csíkok tűntek fel, melyek kon-

www.szr.mi.ro / www.cimec.ro

centrált forró salétromsav behatására fehér porrá estek szét. A por felületes kimosás után forró koncentrált sósavval kezelve abban lassan feloldódott. Az oldat bepárologtatása után a maradékot vízben oldottam fel, az oldathoz cézium-klorid hozzáadására egyrészt piciny oktaéderek, másrészt azonban valamivel nagyobb, kissé szabálytalan átlós hatszögletes lemezek váltak ki, melyek kénhidrogén behatására nem feketedtek meg. Aránylag nagyobb mennyiségű oktaéder (cézium-klorosztannát) és ismételt cézium-klorid hozzáadására is csak gyér számban vált ki hatszögletes lemez alakú kristály (cézium-kloroantimoniát). Ezen kristályokon kívül piramisban végződő sárgásbarna prizmák is voltak láthatók (cézium és réz kettős kloridja), azok azonban felhígításra ismét eltűntek, vagyis feloldódtak. A fémfelületről először eltávolított oldat bepárologtatása után a maradékot ecetsavban oldottam fel, nátrium-acetát és kálium-nitrit hozzáadására csapadék nem vált ki, azonban thallon-nitrát hozzáadására parányi fekete kockák, kálium-kupriólom-nitrit ($K_2CuPb/NO_2/_3$) tűntek fel. Tehát a réz ónnal és ólomtartalmú antimonnal van ötvözve. A többi reakció eredménye negatív volt.

V. 2385. sz. Szarvas-szemfog. Az őskorban a szarvas-szemfog helyenként kedvelt ékszer. A tószegi ásatások alkalmával is került napfényre egy kis füzérre való, melyet valószínűleg a nyakon viseltek. A szarvas-szemfog nemcsak napjainkban, de akkor is meglehetősen ritka lehetett, és így, mint azt a tószegi leletnél is láthatjuk, csontból utánozták formáját. A vizsgálatra beküldött tárgy tényleg szarvas-szemfog, elsősorban bizonyítja azt a belsejében tisztán kivehető üreg, a pulpa. Mindazonáltal köszörülés segítségével 10 mikron vastagságú csiszolatot készítettem, és ezen, mikroszkóp alatt 400-szoros lineáris nagyítás mellett feltűnő Havers-féle csatornák alakja határozottan igazolja, hogy a vizsgálat tárgya fog.

A csiszolat 400-szoros nagyítás alatt nézve diffúzan látszik zöldre festve, azonban 1350-szeres nagyítás mellett a preparátum legvékonyabb részén, ahol csak egy réteg csatorna van, csakis a csatornák színe zöld, a fog anyaga sárgás. Igen kedvező világítás mellett a csatornákban zöldeskék rombikus kristályok láthatók, melyek ammóniában oldódnak és azt kékre festik; ferrociánkálium hozzáadására sárgás dendritek válnak ki, melyek rövid idő alatt vöröses színt nyernek. Ecetsav hozzáadására színük vérvörös lesz. (cuprammonium-ferrocyanid, $/N_2H_6Cu/_2FeCy_6$ + HOH). Rézen kívül az összes nehézfémekre vonatkozó reakciók eredménye negatív volt. A fogat tehát réz, illetve réz-karbonát festette meg zöldre, ón, ólom, antimon nem fordul elő benne.

Vizsgálataim eredményét összefoglalva arra a meggyőződésre jutottam, hogy a tárgyak bronzkoriak. A gyöngyök ugyan rézből készültek, de ennek oka valószínűleg technikai, ti. bronzból nehezebben formálhatták volna a drótot kalapálással, és hajlításnál is könnyebben törhettek volna el, mint így, amidőn rézből készítették azokat.

VI. 3270. sz. Fehér festék. Fehér, részben szinterréteggel borított, könnyen szétmálló anyag, mely kezünket fehérre festi. Keménysége (BREITHAUPT-skála szerint) 1-2° közt. Sósavban sárgás csapadék hátrahagyásával oldódik. A sósavas oldat leszűrése és bepárologtatása után ammónium-szulfocianát oldatban feloldva vérvörös lesz, ferrociánkálium hozzáadására kék csapadék válik ki, tehát vastartalmú. A bepárologtatott oldat maradéka vízben feloldva, kénsav hozzáadására megváltozott, rombikus prizmák váltak ki, melyek a fényt gyengén polarizálták (gipszkristályok). Ammónium-nátrium-metafoszfát hozzáadására kevés magnézium-metafoszfát H alakú kristályokban és lepkére emlékeztető alakzatokban vált ki. A hígított sósavban oldhatatlan csapadék koncentrált sósavban digerálva lassan feloldódott, az oldatban besűrítése és felhígítása után cézium-klorid és kénsav hozzáadására alumíniumot (mint cézium-alumínium-szulfát) mutattam ki. A sósavas oldat bepárologtatása után fluorammónium, sósav és nátrium-klorid hozzáadására kiváló rózsaszínű hatszögletes lemezek és csillagok bizonyították a szilícium jelenlétét. Az anyag tehát vassal fertőzött agyag, mely szénsavas mésszel és kevés szénsavas magnéziával van keverve. Agyagtartalmánál fogva kissé plasztikus, de, mint az forrasztócsőpróbával beigazolódott, cseréppé nem égethető.

www.szimi.ro / www.simec.ro

VIa. 4964.sz. Vörös festék. Szerves anyagokkal bőven kevert homokos agyag felületén halvány piros réteg tapad. A piros anyagot leválasztva, koncentrált sósavban főztem, melyben kevés pezsgéssel oldódott. Maga a piros anyag sósavas oldatából a fölös mennyiségű sósav eltávolítása után bárium-acetát és oxálsav hozzáadására csupán bárium-ferrioxalát vált ki, árvalányhajszerű világosbarna kristályos képletekben. Mangán-oxalát nem vált ki. Azonban a csepp részbeni bepárologtatása után apró négyzetes piramisokban kalcium-oxalát lett láthatóvá. A festékanyagot majdnem fertőzés nélkül sikerült lepreparálnom; ez vízmentes vasoxid Fe_2O_3, mely kalcium-karbonáttal ($CaCO_3$) van keverve. A festék tapasztóanyagát nem sikerült kimutatnom, sőt mikroszkóp alatt sem láthattam nyomait, s így azt kell feltételeznem, hogy az teljesen felbomlott, s víz által ki lett lúgozva.

VII. 2524. sz. Vörös festék (Fazék belsejében talált és növényi levelekkel befödött kiégett agyag massza. Hihetőleg az edények bevonására használták. A kiégés a ház összeégése alkalmával történhetett.) Likacsos téglavörös anyag, melyben apró, csillogó kristályok és márgás amorf szemcsék láthatók. Keménysége a BREITHAUPT-skála szerint 3° és 4° között van, vonása a bisquitt-táblán élénkvörös. Könnyen morzsolható téglavörös porrá, melyben mikroszkóp alatt a csillogó szemcséket jól meg lehet különböztetni; ezek a fényt erősen polarizálják. Koncentrikus polarizált fénysugarakban interferencia gyűrűket és keresztet mutatnak. Koncentrált sósav és salétromsav nem oldja, fluorsav, valamint fluorammónium és koncentrált sósav keveréke elég gyorsan oldja a szemcséket. Az oldatból nátrium-klorid hozzáadására a már előbb is említett rózsaszínű, hatszögletes lemezek és csillagok (nátrium-fluoszilikát) válnak ki: tehát apró kvarckristályokkal van dolgunk. A sárgás szemcsék sósavban csak részben voltak oldhatók. Kénsavval főzve lassan voltak felnyithatók. A kénsav bepárologtatása után vízzel kilúgozva a csapadékot, abból az oldat kihűlése után fecskefark alakú rombikus prizmák (kálium-szulfát) váltak ki. Cézium-klorid hozzáadására alumíniumra, ammónium-molibdát hozzáadására szilíciumra nyertem pozitív reakciót. Ferrociánkálium hozzáadására az oldat alján levő sárgásbarna csapadék nem változott, azonban, miután sósavba mártott platinatűvel érintettem, a barna lemezkék kék színt öltöttek vagyis a vas ferrociánkálium és sósav behatására vas-kloriddá, utóbb berlinikékké alakult át. A szemcsék szénsavas mész és kevés vassal festett agyagból állanak. Ezen szemcsék a cserépben akkor képződnek, ha [a] mésztartalmú agyagot nem iszapolják eléggé, és nem gyúrják elég ideig. Maga a piros festék koncentrált sósavval főzve és digerálva csak lassan volt felnyitható. Oxálsavval kalcium-oxalát, bárium-acetát hozzáadására bárium-ferrioxalát vált ki. Mangánra végzett reakciók negatívok voltak, ellenben alumíniumot – a vasnak hidroxidként történt leválasztása után – kálium-szulfáttal könnyen sikerült kimutatni. Miután higany, ólom s krómra pozitív reakciót nem kaptam, és rezet sem tudtam kimutatni: az anyag vasoxid által vörösre festett agyag, mely kvarckristályokat is tartalmaz. Mivel ólom nincsen benne, máz készítésére nem alkalmas.

VIII. 1984. sz. Sárgásvörös likacsos anyag (ugyanaz egy másik darabból). Keménysége 2-3° közt. Könnyen morzsolható porrá. Sósavban sokkal kevesebb oldódik, mint az előbbi anyagból. Koncentrált sósavban digerálva nehezen nyitható fel. Bepárolgás után kilúgozás által nyert oldatban oxálsav hozzáadására küllőalakú mangán-oxalát kristályok ($MnC_2O_4 + 3H_2O$) bizonyítják a mangán jelenlétét. Ammónium-klorid, ammónia és nátrium-foszfát hozzáadására H-alakú kristályok válnak le: Ezeknek csak egy része ammónium-mangánofoszfát ($NH_4MnPO_4 + 6H_2O$), mely nátrium-hidroxid és hidrogénhiperoxid hozzáadására megbarnul. A többi kristály, mely fenti reagens behatására színét nem változtatja, ammónium-magnézium-foszfát ($NH_4MgPO_4 + 6H_2O$.) Kénsavba mártott platinatű érintésére kalcium-szulfát ($CaSO_4 + 2H_2O$) monoklin prizmákban és ikeralakú (fecskefark) kristálycsoportban vált ki. Cézium-klorid hozzáadására alumínium, mint cézium-timsó meglehetős nagy mennyiségben kristályosodott ki. Fluorammónium hozzáadására csillag és hatszögletes táblácska alakú halvány rózsaszínű kristályok,

www.szmi.ro/www.cimec.ro

(szilícium és nátrium /Na_2SiF_6/), utána oktaéder alakú kristályok váltak ki. Ezek egy része kimosás után ammónia hozzáadására sárgásbarna lett, és elvesztette átlátszóságát, vagyis ammónium-fluoferrát [$(NH_4)_3FeF_6$]; másik része azonban ammónia hozzáadására sem változott, vagyis ammónium-fluoaluminát [$(NH_4)_3AlF_6$]. A digerálás utáni maradék, mely az óraüveghez tapadt, fuchsin oldattal intenzíve megfestődött, és a festékanyagot vízben történt kilúgozás után sem vesztette el (H_2SiO_3), jeléül annak, hogy szilíciumvegyületek jelen esetben nagyobb mennyiségben vannak jelen. [$Al_2O_3(SiO_2)_2.2H_2O$]. Ezen anyag tehát kalcium- és magnézium-karbonátot tartalmazó agyag, melyet mangán-oxid és vasoxid festenek sárgásvörösre. Mindkét anyag szétmorzsolás után elég finom porrá esik széjjel, és nagyobb szemcséjű kemény fertőzményeket nem tartalmaz. Tehát valószínűleg iszapolt színes agyag, melyből kisebb edényeket égettek. Ott pedig, hol a finom anyaggal takarékoskodni kellett, tehát nagyobb edényeknél, égetés előtt, de fonnyasztás után azok külsejét és belsejét vonták be vele.

IX. 3370. b. sz. Fényes felületű vékony falú edény töredéke. Felületét kívül és belül sötétvörös, helyenként fényes réteg borítja. Keresztmetszetben mikroszkóp alatt nézve a sárgásvörös égetett agyagrétegtől élesen elválik a festékréteg, vagyis azzal nem mindenütt forrott egybe. Az edény anyaga elég finoman iszapolt agyagból készült, és az előzőkben (VII.b. alatt) tárgyalt festékanyaghoz hasonlóan csak kevés kvarcszemcsét tartalmaz, és így lombfűrésszel könnyen volt fűrészelhető. A festékrétegről az égett agyagot lecsiszolva, magát a festékréteget tisztán tettem vizsgálatom tárgyává. Koncentrált sósavban főzve és digerálva azonban igen lassan volt felnyitható. A vízzel kilúgozott maradék kénsavba mártott platinatűvel érintve csak igen gyér számban adott gipszkristályokat. Tehát ólom nincsen jelen. Ólmot keresve kálium-nitrát, nátrium-acetát, ecetsav és réz-acetát hozzáadására várva a reakciót, apró oktaéder alakú kálium-timsó kristályok ($K_2SO_4.Al_2(SO_4)_3 + 24\ H_2O$) váltak ki. Megismételve a reakciót, kénsav hozzáadása nélkül ily kristályokat nem kaptam. Azonban kénsavba mártott platinatűvel érintve az oldatot, a kristályok rövid idő múlva megjelentek. A sárgás színű sósavas oldat bepárologtatása után azt meleg vízzel kilúgoztam, ammónium-szulfocianát hozzáadására az oldat vérvörös színű lett. Kálium-ferrocianid hozzáadására kiváló kék (berlini kék) csapadék jelezte a vas jelenlétét. Egy milligramm súlyú darabkát négyszer annyi kálium-nitrittel platinalemezen lassan kitüzesítettem, a fekete maradékot vízzel kilúgoztam. A vizes oldatból stroncium-acetát hozzáadására csak nagyon kevés szféroid alakú kristályos test vált ki, jelezve a szerves vegyületek jelenlétét. Miután azonban oly nagy vizsgálati anyag mellett aránylag csak oly kevés volt a csapadék, arra a következtetésre kellett jutnom, hogy magában a festékanyagban voltak a szerves vegyületek, és nem a festéktapasztó anyaga szolgáltatta a karboniumot a karbonáthoz. Különben a festéktapasztó anyagának szerves vegyületei annyi idő alatt felbomolhattak, és a víz a bomlási termékeket kilúgozhatta. Azonban akkor a festékréteg elvesztette volna fényét és összetartását, pedig fénye részben még ma is megvan, és elég jól is tapad még az alaphoz. Maga az edény anyaga nemcsak azáltal tűnik fel, hogy oly vékony falú, hanem azáltal is, hogy gondosan iszapolt agyagból készült, és ha nem is túl magas hőmérsékleten – amit a meg nem olvadt s kristályosnak maradt kvarcszemcsék bizonyítanak –, de azért fonnyasztáson felül s így jól van égetve.

X. Fényes felületű, vékony falú edény töredéke, fehér festéssel. Szabálytalan alakú cserépdarab, felfűzésre szolgáló füllel. Színe és fénye a római terra sigillata edényekéhez hasonlít. Csiszolatát mikroszkóp alatt 100-szoros nagyítással nézve, azt látjuk, hogy a cserép anyaga porózus, a belső felületen a pórusok csak részben, a külső felületen teljesen el vannak tömve, mégpedig sötétpiros anyaggal, mely még mikroszkóp alatt is csak nehezen különböztethető meg a cserép anyagától. A rózsaszín árnyalatú fehér festékkel átfestett helyeken a festék behatolt a pórusokba, s azokat eltömte, ezenkívül a festék az edény felszínén kidomborodik, s róla óvatosan leválasztható.

A fehér festék anyaga sósavban nem

www.szr.ro / www.cimec.ro

pezsgett, forró sósavban digerálva csak lassan volt felnyitható. Az oldat bepárolgása és vízzel történt kilúgozása után kénsavba mártott platinatűvel érintve csapadék nem vált ki, vagyis kalcium nincs benne, hasonlóan ólmot nem tartalmaz. Ammónium-klorid és ferrociánkálium hozzáadására kiváló gyér kék csapadék (berlinikék) bizonyítja, hogy a festék halvány rózsaszínét vastól nyerte. A kénsavval megsavanyított oldat cézium-klorid hozzáadására megadta az alumíniumreakciót. Fluorammónium, sósav és nátriumkloriddal szilíciumra nyertem pozitív reakciót. Foszfor-molibdénsav hozzáadására kiváló sárgás szféroidok kálium jelenlétéről tettek tanúbizonyságot. Mivel ólomra, rézre, kobaltra a reakciók negatívok maradtak, a festékanyag káliumtartalmú, vasoxid által rózsaszínre festett fehér agyagföld, melyben ezenkívül feltűnő sok szilícium van. A festékréteg felszíne mikroszkóp alatt nézve azt mutatja, hogy azt tűz megolvasztotta. Nemcsak a fehér rétegen látható ez, de a cserép felszínét kitöltő vörös anyag felszínén is. A festék tehát nem máz, de keménysége, kloroformban észlelt oldhatatlan volta és ezen fent jelzett változásai miatt firnisz sem lehet. Különben is a szénre a reakciók negatívak. A fehér festéket szilícium tartalmú vegyületeinek tűzben történt megolvadása tapasztja az edény felületéhez. Az edényt, véleményem szerint, előbb alacsonyabb hőfok mellett fonnyasztották, azután bevonták hamuzsír és finomra tört homokkal kevert piros agyaggal, a rajzokat, fehér vonalakat hamuzsír, finomra tört homokkal kevert fehér agyagfölddel festették rá. Ezen anyagok megszikkadása után az edényt fényesre kefélték, miközben a fehér vonalak festékanyaga piros agyaggal színeződött. Azután erős tűzben égették újra. Az égetés alatt a kvarc kálium-karbonát tartalma miatt könnyen megolvadt, és így a festék jól odatapadt az edény falához.

XI. 2309. sz. Plasztikus díszítésű edény töredéke. A cserépdarab kívül sárgásbarna zsírfényű réteggel van bevonva, belseje igen durva és szürkésfekete színű. A cserép keresztmetszetében szabad szemmel négy, gyenge nagyítás alatt öt réteget lehet megkülönböztetni. Keménysége 4-5° között van. A sárgás réteg elmosódva szürkésfekete rétegbe megy át, ez ismét hidegebb sárgás rétegbe, melyet elég élesen határolt fekete réteg fejez be. A rétegeket külön vizsgáltam meg. A festékréteget leválasztva koncentrált sósavban digeráltam, a sósav bepárologtatása után a maradékot desztillált vízzel lúgoztam ki, miután ezen oldat egy cseppjéhez oxálsavat adtam, és abban különböző alakú, ezek között kerékküllőhöz is hasonló kristálycsoportok léptek fel. HAMPE módszerét követtem: az oldatot ismételten salétromsavval bepárologtattam, azután salétromsavval megsavanyított kálium-klorát oldattal főzve képződött barnásfekete hártyát jól kimosva nátrium-karbonáttal olvasztottam össze. A megolvadt keverék zöldes színe bizonyította a mangán jelenlétét. A salétromsavas oldatból koncentrált kénsav hozzáadására nem vált ki fehér csapadék: ólom, kalcium tehát a festékben nincsen. A sósavas oldatban, bepárologtatás és kilúgozás után, kálium ferrocianiddal vasat mutattam ki. A sósavban oldhatatlan részeket fluorammónium és sósavval nyitottam fel. Nátrium-klorid hozzáadására szilíciumot, cézium-klorid hozzáadására alumíniumot találtam, vagyis a festékréteg mangántartalmú vassal barnára festett agyagföld. Maga a cserép anyaga elég jól iszapolt agyag, mely helyenként szénnel (korom?) van feketére festve. A fekete rétegből egy darabkát mozsárfogóban, utána achát mozsárban finom porrá törve platinalemezen antimonsavas káliummal olvasztottam össze; az összeolvadt keveréket egy csepp meleg vízzel kilúgoztam, salétromsav hozzáadására pici óraüveg alatt buborékok fejlődtek, ezen buborékok fölös nátrium-hidroxid hozzáadására eltűntek (szénsav). Az így kimutatott szénsav igazolta a cserépben levő szén jelenlétét. Az edénykészítés módjára ezen vizsgálatokból még kimerítő adatokat nem nyertünk. Tehát csiszolatot készítettem az edény anyagából. Mikroszkóp alatt nézve itt csak három réteg volt megkülönböztethető. Egy vastag, durvább, porózus réteg, ezen egy sokkal vékonyabb, finomabb szemcséjű, kevéssé porózus réteg, azon pedig a festékréteg, mely a finomabb réteg pórusait eltömte. Az edényt tehát a durvább agyagból formálták ki, azután finomabb agyaggal bevonva mintázták a díszítéseit, gyenge tűzön fonnyasztották, mangá-

www.szmi.ro/www.cimec.ro

nos vastartalmú agyaggal befestették, s a festékréteg megszikkadása után fényesre kefélték, végül újra kiégették. A kefélést itt oly biztosan nem állíthatjuk, mert meglehet, hogy kaviccsal csiszolva kapta a cserép zsírfényét.

XII. Plasztikus díszítésű edény töredéke. Szabálytalan cserépdarab, melyet részben sárgásbarna zsírfényű festékréteg borít. Keménysége 3-4° között van. A cserépanyag belseje helyenként fekete, a fekete réteget a belső és külső felületen sárgásbarna réteg határolja. A festékréteg anyaga az előzőével teljesen megegyezik, a cserépanyag is ugyanaz, és itt látható az, hogy az egész agyagmassza szénnel volt keverve, égetés által a belső és külső felületén a szén oxidálódott, s így az anyag ott az égetett agyag színét vette fel. A festékrétegen tisztán kivehető az, hogy fényesítése nem kefével (nyúlláb), hanem kaviccsal történt.

XIII. Fehér festésű fekete edény töredéke. Szabálytalan alakú cserépdarab, felakasztásra alkalmas átlyukasztott bütyökkel. Keménysége 3° körül van. Törése földes, koromfekete. Vonása barnásfekete. Külső felülete fényes, helyenként szürkés réteg borítja. Belső felületén szinterszerű, sárgás réteg látható. A fényes fekete réteggel borított felületről egy darabkát letörve, azt bóraxgyönggyel olvasztottam össze. A bóraxgyöngy redukáló lángban szürkés, oxidáló lángban melegen sárgásvörös, hidegen szalmasárga volt. A külső felület egy darabkáját koncentrált kénsavval preparáltam. Salétrommal összeolvasztva, a maradék vízzel kilúgozva, abból melegen stroncium-nitrát hozzáadására rövid, tű alakú kristályok, hidegen vízben majdnem oldhatatlan szféroidszerű testek, igen nagy mennyiségben váltak ki (stroncium-karbonát, $SrCO_3$). A cserépdarabnak fényes felülete forrasztócső redukáló lángjával érintve és hevítve semminemű változást nem mutatott. Az oxidáló láng behatására azonban hosszabb hevítésre zsírfényét elveszítette, és vörös színű lett. Először egy élesen határolt vékony réteg, azután a cserép egész vastagságában. A cserepet borító szürkésfehér réteg nem tapad erősen a felülethez, már körömmel onnan lekaparható. Alkoholba mártott vászondarabbal törölve azt feketére festi, míg a cserépanyag maga az alkoholos vásznat barnára festi, miközben fényéből veszít. Magát a cserép anyagát vizsgálva abban szilíciumot, alumíniumot és magnéziumot találtam. Az előbb leírt módszerek szerint vasat és szenet mutattam ki. Amint azt a forrasztócsőpróba beigazolta: a cserepet, ha az vasat és szerves anyagokat tartalmaz, redukáló lánggal pörköljük, az abban lévő vasoxidul és szén nem változik, és így a cserép színe fekete marad. Fényét valószínűleg úgy nyerte, hogy az edényt előbb gyenge tűznél megszárították és fonnyasztották, azután finoman iszapolt agyag, káliumkarbonát, vasoxidul és kátrányos anyagok keverékével vonták be, miután ezen réteg megszikkadt, valamely eszközzel (nyúlláb) megkefélték. Ezután redukáló tűzben égették ki, ahol, mint azt a selmeci pipáknál láthatjuk, az agyag kefélés által nyert fényét nem veszti el. A fehér réteg kalcium és magnéziumra adott pozitív reakciót. Ezenkívül szerves anyagokat is tartalmaz. Az anyagmennyiség azonban oly kevés, hogy ezen anyagok mibenlétét még mikrokémiai úton sem voltam képes felismerni. Ezen szürkésfehér festékréteg forrasztócső lángjával érintve gőzöket fejleszt, a cserép kihűlése után oly erősen tapad az edényhez, hogy arról már leválasztani nem lehet, tehát tűzben nem volt, s csak kiégetés után került az edény felületére.

XIV. Több színre festett edény töredéke. Szabálytalan cserépdarab, edény (tál) peremével. Belső felülete fehér, fekete és vörös festékkel bevonva. A téglavörös cserép anyaga elég jól iszapolt agyagból készült, és jól van égetve. Keménysége 4°. A fehér réteg vékony, helyenként leválik az alapról, és így a piros agyagréteg tűnik fel. Körömmel nehezen, késsel elég könnyen lekaparható. Melegítésre aromás szagot terjeszt. Alkoholba mártott vászonruhával dörzsölve leválik, és a fehér ruhát rózsaszínűre festi. Anyaga timföld, szilícium, kevés kálium tartalmú kalcium-karbonát szerves anyagokkal keverve. Aránylag kevés agyag és sok kalcium tartalmú vegyületek jellemzik. A szerves anyag aránylag gyér, mégis fizikai és kémiai viselkedése után gyantának, mégpedig nyírfagyantának tartom. A fekete réteg forrasztócső lángjában tartós, hosszabb izzítás után megbarnul, utóbb megvörösödik; a cserép a réteg alatt megfeketedik, arról

www.szimbolumtar.hu www.elmec.ro

tesz tanúbizonyságot, hogy itt is valamely tűzben olvadó és tovább szivárgó szerves anyagnak kell jelen lenni, mely a festékréteg szemcséit melegítésre az alsóbb rétegekbe viszi, és redukáló lángban szénné ég. A vörös festék agyagföld, melyet vasoxid fest vörösre. Egy vékony szilánkja sósavval megnedvesítve a forrasztócső lángjának szegélyét előbb világoskékre, utóbb zöldre festi. Miután a színeződés csak pillanatokig, vagyis igen rövid ideig tart: réztartalma igen kevés. A vörös réteg fényes, tehát a festékréteg felrakása és beszikkadása után valamely eszközzel fényesre lett csiszolva. A fekete, valamint a fehér festék nem fényes, azaz ezen festés csak a vörös festék csiszolása után történt.

XV. Több színre festett edény töredéke. Szabálytalan cseréptöredék. Keménysége 3°. Külső felületét sárgásfehér, fekete és vörös festékréteg borítja; belső felületén szinter nyomaival. A cserép anyaga sárgás, sok kalcium-karbonátot tartalmazó agyag. Keresztmetszetben három réteget lehet megkülönböztetni: a külső festékréteget, melyet a sárgásbarna cserépre festettek; a cserép maga két rétegből áll, egy vastagabb sárgásbarna és egy vékony szürkésfekete rétegből, ez utóbbit vasoxidul festette feketére. Az edény valószínűleg szűk nyakú korsó lehetett, s így a szén és vasat tartalmazó agyag égetése alkalmával aránylag kevés oxigén került az edény belsejébe, s a vas csak oxidullá és nem oxiddá lett égetve. Forrasztócső redukáló lángjával érintve a cserép külső felülete két milliméter mélységig megfeketedik. Oxidáló lángban ezen színeződés ismét eltűnik. A festékréteg kénsavval preparálva fekete maradékot nem hagy. Sósavban csak mikroszkóp alatt észrevehető pezsgés közben részben oldódik, az oldat a sósav elpárologtatása és kilúgozása után ammóniumszulfocianát hozzáadására megvörösödik, tehát vas van benne, kénsav hozzáadására kalciumra jellemző gipszkristályok lépnek fel. A bepárologtatott vizes oldat maradéka ecetsavban oldva réznitrát, kálium-nitrát és nátrium-acetát hozzáadására fekete kristályképződést nem mutat, vagyis ólom nincs benne. Ezen cserép, dacára nagy vastartalmának, a benne lévő sok kalcium-karbonát miatt nem oly élénkvörös színű, mint azt várni lehetne. A festékréteget az agyag kiégetése után finoman iszapolt agyag és mész keverékével vonták be, a piros részeken sok vasoxidot kevertek a festék anyagához, a fekete helyeken széntartalmú agyagfölddel festették át. Fényét kefélés által nyerte a cserép. Fényesítése után ismét gyenge tűzbe került az edény, miközben a festékbe kevert hamuzsír okozta a festék összeállását és az alaphoz való tapadását.

XVI. Több színre festett edény töredéke. Szabálytalan cserépdarab, edény peremével. Keménysége 4°. Porózus cserép, erős oxidáló tűzben égetve. Belső felületét részben sárgásfehér, külső felületét fehér, fekete és vörös festékréteg borítja. A fehér festék kalcium-karbonátot tartalmazó agyag, vas és magnézium nyomaival. A fekete festékben szén, vas- és rézoxid van.

Magában a festékben lévő szerves anyagok erős tűzben teljesen kiégtek, s így támadtak a likacsok. A cserép festett felülete száraz, vagy vízbe mártott ruhával könnyedén dörzsölve alig ad le valamit, míg az alkohollal megnedvesített ruhát sárgás színre festi. Melegítve aromás gyanta szagot nem terjeszt. Kénsavas kezelés után stroncium-nitráttal csak igen gyér, kristályos csapadék válik ki, szerves vegyületek nyomait nem jelezve. Jelen esetben a festés technikájára nézve határozott véleményt mondani nem lehet.

XVII. Fehér festésű edény töredéke. Edényperem-töredék. Keménysége 4°. A cserép anyagában három réteget lehet megkülönböztetni. Belsejét vékony rétegben barnáspiros festékréteg és részben sárgásfehér szinterszerű réteg fedi, mely sok szerves anyagot tartalmaz. Külső felületét barnáspiros, világosabb piros és részben szürkésfehér festékréteg borítja. A cserép középső rétege fekete, mely vasat és szenet tartalmaz. A két külső rétegben kizárólag vasat mutattam ki festőanyagnak, ezenkívül réz nyomait. A szürkésfehér festékréteg kalcium és szilíciumtartalmú timföld. Az edényt redukáló tűzben fonnyasztották, azután vörös vasoxidot tartalmazó finoman iszapolt agyagfölddel vonták be; megszikkadása után mésztartalmú fehér festékkel átfestették a festett díszítéseket, s rövid ideig, de magas hőmérsékleten, oxidáló tűzben égették újra. A cserépdarab felülete így piros színét és fé-

www.szr.ro / www.cimec.ro

nyét megtartotta, azonban a sok kalcium-karbonátot tartalmazó fehér festék égetés által elvesztve szénsavtartalmát felpuffadt, s így fénytelen és érdes lett.

XVIII. Rosszul kiégett, vastagfalú edény töredéke. Töredék edény fenekéről; vastag cserépdarab, nem iszapolt agyagból gyúrva. Dacára barnás színének, vonása helyenként a bisquitttáblán élénkvörös. Keménysége 3°. Nincs teljesen és egyenletesen kiégetve, csupán fonnyasztva, és egyáltalán igen durva megmunkálásra mutat. Anyaga márgás és apró kavicsot tartalmazó agyag.

XIX. Jól kiégetett, vastagfalú edény töredéke. Szabálytalan cseréptöredék, felakasztásra alkalmas átlyukasztott füllel. Külső felületén durva díszítések látszanak, melyek száraz agyagos kéz vagy durva szövésű szövet végighúzása által készülhettek. A cserépdarab belső felülete sima, de összerepedezett réteget mutat. A cserép anyaga vastartalmú, iszapolt agyagföld. Rövid fonnyasztás után erős oxidáló tűzben gyorsan égették ki, miáltal az edény anyaga egyenlőtlenül húzódott össze, s így belseje összerepedezett.

XX. Túlégett edény töredéke. Szabálytalan alakú cserépdarab, edény peremével. Keresztmetszetén három réteget lehet megkülönböztetni. A külső réteg igen vékony sárgásbarna, helyenként szürkés, és részben hiányzik. Ezen utóbbi helyen a középső fekete réteg látható. A középső réteg erősen likacsos, fekete. A belső felület rétege ismét barnás színű. A középső réteg anyaga szilícium, karbonium és vasoxidul. A külső és belső rétegben ezenkívül timföld is van. Az edény nem készült gondosan, az anyag összekeverése alkalmával sem tartották be a kellő arányt, több vasat és homokot tartalmazó szenet vettek, mint agyagot, s csak a belső s a külső felületet vonták be tisztább agyaggal. Már a redukáló tűzben történt fonnyasztás alkalmával a szén nagy része elkokszosodott, és a vassal és kvarccal salakot képezett. Oxidáló tűzben történt kiégetés alkalmával az edény valószínűleg darabokra repedt, mert nem lehetséges, hogy ily helytelen keverék nagy meleget s utána a kihűlést kibírta volna.

Vizsgálataim eredményét így összefoglalva, megállapíthatjuk, hogy a jobb edények igen finoman iszapolt agyagból készültek, a középszerű edények[nek] felületét vonták csak be igen finoman iszapolt agyaggal, a durvább megmunkálású edényeknél még az anyag megválasztására sem fordítottak gondot. A festékeket egyrészt csupán agyaggal keverve és vízzel feleresztve alkalmazták, kefélés vagy csiszolással adták meg a fényt, s utána a káliumtartalmú szilikátok megömléséig hevítették az edényt; de itt sem tartották be mindig a hőfokot, s mint láttuk, előfordult, hogy túlhevítés következtében a réteg elvesztette fényét, majd más esetben oly keveset hevítették, hogy a festék nem állott eléggé össze. Ha az égetés után a tárgy színével nem voltak megelégedve, gyantanemű anyagokkal kevert festékkel javítottak utána, mint azt az egyik (XIV. sz.) fehér festésű edény igazolja.

Budapest, 1915. évi október hó 19-én

Kitűnő tisztelettel
Dr. GASPARETZ Géza Elemér

www.szim.ro / www.cimec.ro

Irodalom

1. DUMITRESCU, Vladimir (1979): **Arta culturii Cucuteni**. Bucureşti 1979.

2. EMLÉKKÖNYV (2002): **Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum százhuszonöt éves jubileumára**, 1 [*Acta (Siculica)* 2001/1], T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy 2002.

3. GASPARETZ Géza Elemér (1911): **Az antik falfestészet technikájáról**. *Archaeologiai Értesítő* XXXI, 1911, 425–432.

4. GASPARETZ Géza Elemér (1913): **Új eljárás fából készült műemlékek konzerválására**. *Múzeumi és Könyvtári Értesítő* VII, 1913, 1–8.

5. JUNGHANS, E.; SANGMEISTER, E.; SCHRÖDER, M. (1968): **Kupfer und Bronze in der frühen Metallzeit Europas. Studien zu den Anfängen der Metallurgie**. Berlin 1968, 248–249. In: MAREŞ 2002, 184–185.

6. LÁSZLÓ, Attila (1973): **Date privind viaţa şi activitatea ştiinţifică a lui LÁSZLÓ Ferenc în anii 1923–1925. Corespondenţa cu V. G. CHILDE. Colaborarea cu Vasile PÂRVAN**. *Studii şi comunicări* [*Aluta* V] – Muzeul Sfîntu Gheorghe, 1973, 171–205.

7. LÁSZLÓ Attila (1978): **A régész**. In: LÁSZLÓ Ferenc, **Táj és tudomány. Válogatott írások**. Bukarest 1978, 75–100.

8. LÁSZLÓ, Attila (1987): **Un chapitre de l'histoire de la recherche de la civilisation Ariuşd – Cucuteni – Tripolie: les fouilles d'Ariuşd dans le premier quart de notre siècle**. In: PETRESCU-DÎMBOVIŢA, Mircea et al. (ed.), **La civilisation de Cucuteni en contexte Européen**. BAI I, Iaşi 1987, 49–57.

9. LÁSZLÓ Ferenc (1911): **Háromszék vármegyei praemykenaei jellegű telepek – Stations de l'époque pré-mycénienne dans le comitat de Háromszék**. *Dolgozatok – Travaux* II, 1911, 175-259.

10. LÁSZLÓ, Ferenc (1924): ***Les types de vases peints d'Ariuşd (Erősd)***. *Dacia* 1, 1924 (1927), 1–27.

11. LÁSZLÓ Ferenc, CSUTAK Vilmos (1916): **A Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége hatáskörébe tartozó közgyűjtemények működése és fejlődése az 1915. évben. Sepsiszentgyörgy**. *Múzeumi és Könyvtári Értesítő* X, 2–3. füzet. Budapest 1916, 131–139.

12. LÁSZLÓ Ferenc – CSUTAK Vilmos (1916a): **A Székely Nemzeti Múzeum igazgató-választmányának jelentése a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségéhez a Múzeum 1915. évi működéséről és állapotáról**. In: EMLÉKKÖNYV 2002, [I.] 99–110.

13. MAREŞ, Ion (2002): **Metalurgia aramei în neo-eneoliticul României – The metallurgy of copper in the Romanian neo-eneolithic**. Suceava 2002.

14. MORGÓS András (2002): **GASPARETZ Géza Elemér Antal**. In: BODÓ Sándor, VIGA Gyula (szerk.), **Magyar Múzeumi Arcképcsarnok**. Budapest 2002, 303.

15. MORGÓS András, DOMOKOS Levente (2003): **A magyar múzeumi restaurálás kialakulása Erdélyben. Neves erdélyi magyar restaurátorok**. *ISIS – Erdélyi Magyar Restaurátor Füzetek* 3. Székelyudvarhely 2003, 8–27.

15. SZTÁNCSUJ Sándor József (2003): **A Cucuteni–Erősd–kultúra leletei a Magyar Nemzeti Múzeumban**. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 2003, 31–66.

16. SZTÁNCSUJ Sándor József (2005): **The Early Copper Age Hoard from Ariuşd (Erősd)**. In: DUMITROAIA, Gh. et al. (eds.), **Cucuteni. 120 ans des recherches. Le temps du bilan/120 Years of Research. Time to sum up**. *Bibliotheca Memoriae Antiquitatis* XVI. Piatra-Neamţ 2005, 85–105.

Jegyzet

1. A DEMETER Lajos helytörténész által 2004 tavaszán megtalált dokumentumra BOÉR Hunor, a Székely Nemzeti Múzeum könyvtárosa hívta fel a figyelmemet. Segítségüket ezúton is köszönöm.

2. Életrajzi és bibliográfiai adataihoz lásd: MORGÓS 2002, 303. MORGÓS – DOMOKOS 2003, 9.

3. Fontosabb közleményei: GASPARETZ 1911, 1913.

4. LÁSZLÓ régészeti kutatásairól és az ásatások történetéről: LÁSZLÓ A. 1978, 75–100. LÁSZLÓ, A. 1987, 49–57.

5. LÁSZLÓ – CSUTAK 1915, 131. A beszámoló szövege újabb kiadásban: EMLÉKKÖNYV 2002, 99–110.

6. MORGÓS – DOMOKOS 2003, 9-10.

7. A kapcsolat történetéről és a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött erősdi leletekről lásd: SZTÁNCSUJ 2003.

8. A dokumentum iktatószáma: 281-1914. A borító felirata: „*MIHALIK J. útján GASPARETZ Géza – az erősdi cserepeknek vegyi elemzésre kiválasztott tárgyak jegyzéke*".

9. LÁSZLÓ – CSUTAK 1916, 135; LÁSZLÓ – CSUTAK 1916a, 105.

10. LÁSZLÓ F. 1911, 187, 6. kép, 250–252, 92–94. kép.

11. A levél szövegét közölte: LÁSZLÓ, A. 1973, 191–192. Lásd továbbá: uo., 180–181, 73. jegyzet.

12. Az erősdi kincslelet kutatástörténete és részletes bemutatása: SZTÁNCSUJ 2005, 85–105.

13. LÁSZLÓ, F. 1924, 1–2; Uő. 1978, 190.

14. A vizsgálat eredményeiről: JUNGHANS – SANGMEISTER – SCHRÖDER 1968, 248–249, 254–255; MAREŞ 2002, 182–185.

15. LÁSZLÓ, F. 1924.

16. Lásd DUMITRESCU 1979, 15–16.

17. LÁSZLÓ, A. 1973, 200, 73. jegyzet. Uő: 1978, 96. Az említett tárgyak – egy koncentrikus vonalakkal díszített, enyhe csonkakúp alakú, peremes bronz korong két töredéke – ma is megvannak a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében. A levélben említett személy TOMPA Ferenc volt, jeles magyar őstörténész, a múzeum Régészeti Osztályának őre, később a budapesti egyetem Őrségészeti Tanszékének vezetője.

18. A tervezett monográfiáról ugyancsak egy, a MNM igazgatóságához címzett, 1925-ös levélből értesülünk. LÁSZLÓ, A. 1973, 200, 36. jegyzet.

(A családnevek majuszkulás kiemelését, beleértve a közlést, kötetszerkesztési szempontok indokolták. **Szerk. megj**.)

www.szmi.ro/www.cimec.ro

Raportul GASPARETZ. Date privind istoria cercetării sitului preistoric Ariuşd

(Despre publicare)

Raportul lui dr. Géza Elemér GASPARETZ, restaurator-chimist al Muzeului Național Maghiar prezintă rezultatele analizei chimice efectuate pe câteva obiecte de ceramică şi de cupru de la situl preistoric de la Ariuşd. Analiza i-a fost cerută de Francisc LÁSZLÓ, custodele Muzeului Național Secuiesc din Sf. Gheorghe, cercetător al sitului, care îi trimite obiectele la Budapesta în 1914. Analizele sunt efectuate în anul 1915. Darea de seamă cuprinzând concluziile datează din acelaşi an. Nu s-a pus problema publicării. Rezultatele urmau probabil să fie incluse în lucrările lui LÁSZLÓ referitoare la Ariuşd, dar soarta tragică a savantului a împiedicat finalizarea operei sale. Raportul a ajuns să fie un episod uitat, deşi foarte interesant al istoriei cercetărilor de la Ariuşd. Poartă interes mai degrabă din punct de vedere al istorie ştiinței, dar cuprinde şi informații, care sunt valorificabile până azi pentru cercetătorii sitului de la Ariuşd. Materialul a fost prezentat în 2005, la Odorheiu Secuiesc, la adunarea ambulantă a Societății Muzeului Ardelean.

The GASPARETZ Report. Data Concerning the History of the Research of the Erősd (Ariuşd) Settlement

(About the publishing)

The author of the report presented below was G. E. GASPARETZ, former chemist and restorer of the Hungarian National Museum, its subject is a chemical analysis made on some archaeological finds from the prehistoric settlement of Erősd (Ariuşd). The finds were sent to Budapest in 1914 by F. LÁSZLÓ, archaeologist and custodian of the Székely National Museum. The analysis and the report summarising its results were carried out during 1915. The results were intended to be published in LÁSZLÓ's studies, but his premature death prevented him in finishing his work. The report has become a forgotten but still interesting episode in the research history of the settlement.

www.szmi.ro/www.cimec.ro

SZÉKELY NEMZETI MÚZEUM.

Iratboriték.

Év: 1914.

Irattári számok:

281

Az ügy megnevezése:

Mihalik F. ujjai Gasparetz Géza.

Az (vegyi) elemzésre kiválasztott tárgyak jegyzéke.

1. ábra

www.szmm.ro

J e l e n t é s

a Sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Muzeum tulajdonát képező ./. alatt csatolt jegyzékben felsorolt tárgyak vegyi elemzéséről.

(I. 488.sz. K é s p e n g e. A meghatározásra beadott töredék oly kicsiny és annyira oxidálódott állapotban van, hogy az ötvény fajsulyát nem állapithattam meg.

2 A rozsda külső felülete zöld rézcarbonát $CuCO_3 . Cu/OH/_2$, melyet kivül vékony rétegben calciumcarbonát $CaCO_3$ borit. A zöld réteg alatt

3 sötétvörös réteg következik, mely főkép rézoxidul Cu_2O. Itt nyomokban sósavat is találtam, mely valószinüleg mint rézoxichlorid $Cu\,Cl/OH/$. $CuCl/OH/_2$ van jelen. A patina legnagyobb része salétromsavban pezsgés közben oldódott, a visszamaradt fehér csapadék concentrált sósavban forralva csak lassan volt felnyitható. A bepárologtatott és ujra felhigitott oldat caesiumchloriddal apró oktaeder alaku kristályos csapadékot adott. Ezen kristályok kénhydrogén behatására nem feketedtek meg. Tehát a patina ónoxidot tartalmaz. Miután a patina zöld rétege forró salétromsavban maradék nélkül oldódik, a vörös réteg azonban szemmelláthatólag annyi fehér csapadékot ad, mint a zöld és vörös réteg együttvéve: az ónoxid a vörös rétegben van. A patinától lehetőleg /de csak mechanikailag/ megtisztitott fém sokkal kevesebb ónt tartalmaz, mint azt a patina vizsgálata után lehetne következtetnünk. A rézötvény elemzése alkalmával, kétséget kizárva, selent találtam. A selen rendes körülmények között az ötvényben nem fordulhat elő, vannak ugyan selentartalmu ásványok, selentartalmu réz- és ólomvegyületek, de a réz olvasztása alkalmával a selen legnagyobb része elpárolog és az ötvénybe nem kerülhet. Itt a selen jelenléte igy is magyarázható, hogy a tárgy selen-tartalmu ásványok mellett feküdt a földben és igy került a selen a fém felületére és a rozsda okozta mélyedésekbe.

2. ábra

www.szrm.ro / www.cimec.ro

DÉNES István
EMŐDI János**

Két bronztárgy a Vargyas-völgyi ORBÁN Balázs-barlangból

(Kivonat)
A homoródalmási ORBÁN Balázs-barlang tágas bejárati termeit fontos lelőhelyként tartja számon a régészet. A közel egy évszázados kutatás, ásatások, foszfáttartalmú barlangi agyag kitermelése, kincskeresés és egyéb emberi beavatkozások ellenére ez a barlang még mindig tartogat meglepetéseket a régész számára. A szerzők a barlang főbejáratának közvetlen közelében, szinte a felszínen talált tokos-füles bronzbaltát, illetve egy nyílhegyet ismertetnek.

*

A Vargyas-szoros legismertebb és egyben legnagyobb barlangjának, az ORBÁN Balázs-barlangnak (1200/14) (1. ábra) a bejárati termében (Előcsarnok), 2001. március 4-én, a barlang főbejáratát elzáró hajdani kőfal maradványaitól kb. 5 m-re, a letaposott kitöltés felületen, szinte a felszínen találtam az alább ismertetett leletet (2. ábra).

A tokos-füles bronzbalta jobb éllapjának néhány cm^2-es felülete a felszínre került a taposás által (3. ábra). Az agyag lemosása után vált láthatóvá a balta felszínét beborító zöld színű rézoxid patina, kisebb-nagyobb foltokban. A nyéllyukban levő föld eltávolítása után a belső felületre rézoxiddal odaragadt fa rostok voltak megfigyelhetők. A balta nyele valamilyen keményfából (som, kőrisfa?) készülhetett, és a balta vagy a nyéllyukba beletörött favéggel, vagy a teljes nyéllel került a földbe.

A bronzbalta súlya 250 g, hossza 9,5 cm. Öntési varratai részben épen megmaradtak, részben le vannak reszelve. Élhossza 5 cm, élén több kisebb csorbázat látszik. Éllapjain élkihúzó kalapálás nyomai tűntek elő a patina eltávolítása után. Az élvégek az öntési varraton le voltak reszelve, majd utólag a kalapálás nyomán a reszelési élek betüremkedtek.

A nyéllyuk szabálytalan ovális formájú. Átmérője a tengely irányában 2,8 cm, keresztben 2,5 cm. Mélysége 5 cm. Füle ép, külső felén öntési varrattal.

Díszítése a balta felületéből jól kiemelkedik. A nyéllyuk alatt jobban kiugró, körbe futó borda helyezkedik el. Alatta, a füllyuk közepe táján, majd ez alatt 5 mm-re újabb két vízszintes borda van, de ezek nem futnak körbe. A fül előtt és a szembeni öntésvarrat előtt megszűnnek. Ezek alatt a jobb oldalon hat darab 2,5 cm hosszú, míg a bal oldalon négy darab 2,7 cm hosszú függőleges borda látható. A függőleges bordákat a balta derekán vízszintesen álló borda határolja. Ez alatt kezdődik az éllap (4. ábra).

Teljesen azonos formájú és díszítésű példányt nem ismerünk. Analógiaként mégis megemlíthetjük a **Bereg-megyei** baltát[1], mely szórvány lévén nem nyújt kronológiai támpontot, a **nyírturai** példányt (Gáva kultúra, Ha A)[2], melynek azonban a szájperemén több borda van, a **plešanyi** leletben levőt, melynél az ornamentika a két oldalán nem egészen azonos,[3] és több vízszintes borda van a nyakán (Ha B1), valamint az **ispánlaki** gyűjtelékes leletben levőt, mely azonban törött, a szájrésze hiányzik (Ha A1).[4]

Ritka eset, hogy a fanyél maradványai még 3000 év után is megőrződjenek a balta belsejében. Ilyen esetet ismerünk a **nyírkarász– gyulaházai** leletből, ahol két baltának is nagyobb darab nyélmaradványa maradt meg.[5]

Egy különálló, elszigetelt tárgyról lévén szó, nehéz megítélni hogy egy az őskorban elvesztett szerszámmal van-e dolgunk (szerintünk ez kevésbé hihető, a barlang szájánál ugyanis elegendő világosság van, bárki utólag megtalálhatta és elvihette volna), vagy egy áldozatbemutatásról, melyre számos példa van, többek között ebből a barlangból is.

A második tárgyat – egy kisméretű bronz nyílhegyet – a bejárati teremből továbbvezető folyosón, egy ma is betemetetlen ásatási gödör

* *Acta (Siculica)* 2006/2, T3, Sf. Gheorghe, Sporturilor 8A, RO-520085
** Oradea, PAVEL 4/5, RO-410210
DÉNES István (Okland, 1954 – Barót, 2005), a kitűnő geológus, barlangkutató, régész távozása az utóbbi évek legnagyobb vesztesége számunkra. Tartozásaink rendezéséig is, köszönjük, hogy barátai lehettünk. DKI

www.szmi.ro / www.emc.ro

kihányt földjének tetején mosta ki a csepegő víz, így szórványként kell értékelnünk (5. ábra).

A töredékes nyílhegy korrodált állapotban van, a hegye letört, jelenlegi hossza 38 mm. Lehet, hogy a nyele is hosszabb volt, s ennek végén is valószínűleg törés van. A lapos tárgy 0,8 mm vastagságú lemezből készült, egyik oldala teljesen sík, a másik oldalon viszont a széleket lecsiszolták, a nyélnél is.[6]

Bronzkori nyílhegyek igen kis számban kerültek elő, és ezek különböző formájúak, kevéssé hasonlítanak az ORBÁN Balázs-barlangban talált hegyre, legkevésbé az üreges nyelűek.[7] Itt jegyezzük meg, hogy távolabbi vidékek bronzkori településeiről ismertek hasonló, de még kőből készült nyílhegyek.[8] Megbízható analógiák hiányában így nyílhegyünket a középső bronzkor végére – a késő bronzkorba helyezhetjük, kultúrához kötése bizonytalan.

Jegyzet

1. BERNAKOVIČ, K. (1960): *Slov. A*rch. VIII/2. 385. III/2. t.

2. KEMENCZEI, T. (1984): **Die Spätbronzezeit Nordost Ungarns**. Budapest. 429. CCXIX/a, 5. t.

3. NOVOTNA, M. (1970): *PBF.* IX/3. **Die Äxte und Beile in der Slowakei.** München. 1970. 52/B.1. t.; NOVOTNA, M. (1970): **Die Bronzehortfunde in der Slowakei. Spätbronzezeit**. Bratislava. 1970. LII/9. t.

4. PETRESCU-DÂMBOVIȚĂ, M. (1977): **Depozitele de bronzuri din România.** Bucureşti. 195/7. t.

5. MOZSOLICS, A. (1973): **Bronze und Goldfunde**. Budapest. 67/4,5. t.

6. Ez kizárja azt a lehetőséget, hogy a lemez nem nyílhegy, hanem egy lószerszám részeként szolgáló lánc végén lévő csüngő lenne: CHIDIOŞAN, N. (1977): *SCIVA*. 28. 1. 61. old. 3/B. ábra.

7. WILWONSEDER, K. (1937): **Die mittlere Bronzezeit in Österreich**. Wien–Leipzig. 46/4. t. (Haiderbauer, 4. sír); KAZIMIERZ, M. (1973): *Materialy i sprawozdania.* Rzeszov. 23. old. VII/8,9. t. (Lausitz-kultúra–Tarnobrzeg-csoport, Br D/Ha A1); I. K. SVESNIKOV (1973): *Slov. Arch.* XXI/1. 19. old. 4/9. ábra (Gonciarovici, középső bronzkor; nyílhegy vagy *miniatűr tőr?*).

8. RIBAKOVA, B. A. (szerk.) (1987): **Arheologia SSSR**. Moskva. 80. old. II. t. (Fatianovo- és Volosovo-kultúra); BEREZOVSKAJA, I. (1972): **Sredni period bronzovo veka v severnoj Ukrajne**. Kiev. V/5, XXXIII/4. t.

(A családnevek majuszkulás kiemelését kötetszer kesztési szempontok indokolták. **Szerk. megj.**)

Două piese de bronz din peştera ORBÁN Balázs din Cheile Vârghişului

(Rezumat)

Articolul prezintă două piese de bronz găsite în peştera ORBÁN Balázs din cheile Vârghişului (Peştera Mare de la Mereşti). Prima este un celt cu un ornament mai rar întâlnit, analogiile cunoscute nefiind întocmai perfecte. De notat este faptul că în interiorul lui se mai păstrau urmele cozii de lemn. Celalaltă piesă este un vârf de săgeată fragmentar cu o formă de asemenea rară, având analogii mai degrabă între săgeţile de piatră cioplită din epoca bronzului, decît printre săgeţile de bronz ale epocii amintite, începutul epocii următoare.

Two Bronze Pieces Found in the ORBÁN Balázs Cave in Vargyas (Vârghiş) Gorge

(Abstract)

The article presents two bronze pieces found in the ORBÁN Balázs cave from Vargyas (Vârghiş) gorge (Mereşti, Harghita County). The first is an axe having a very rare ornament, almost unknown. What is interesting to be mentioned is that in it's handle hole there were pieces of the wooden handle. The other piece is a bronze arrow point having a rare form resembling more to chopped stone points of the age or than to those from the beginning of the next age.

www.szmi.ro / www.simec.ro

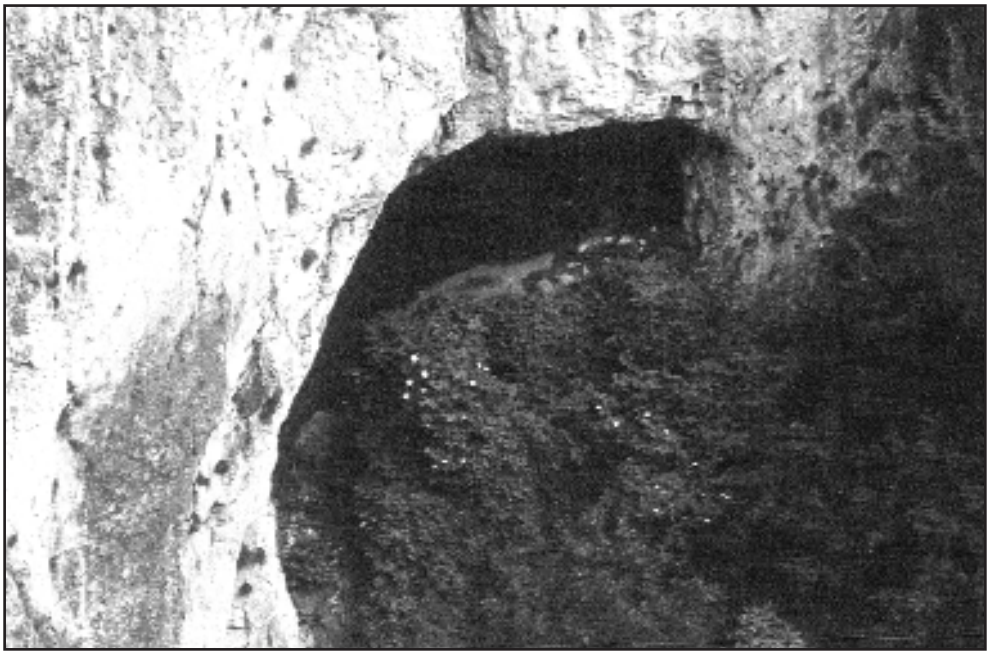

1. ábra Az ORBÁN Balázs-barlang bejáratának fényképe

2. ábra A bronzbalta előkerülési helyén

www.szrmi.ro / www.cimec.ro

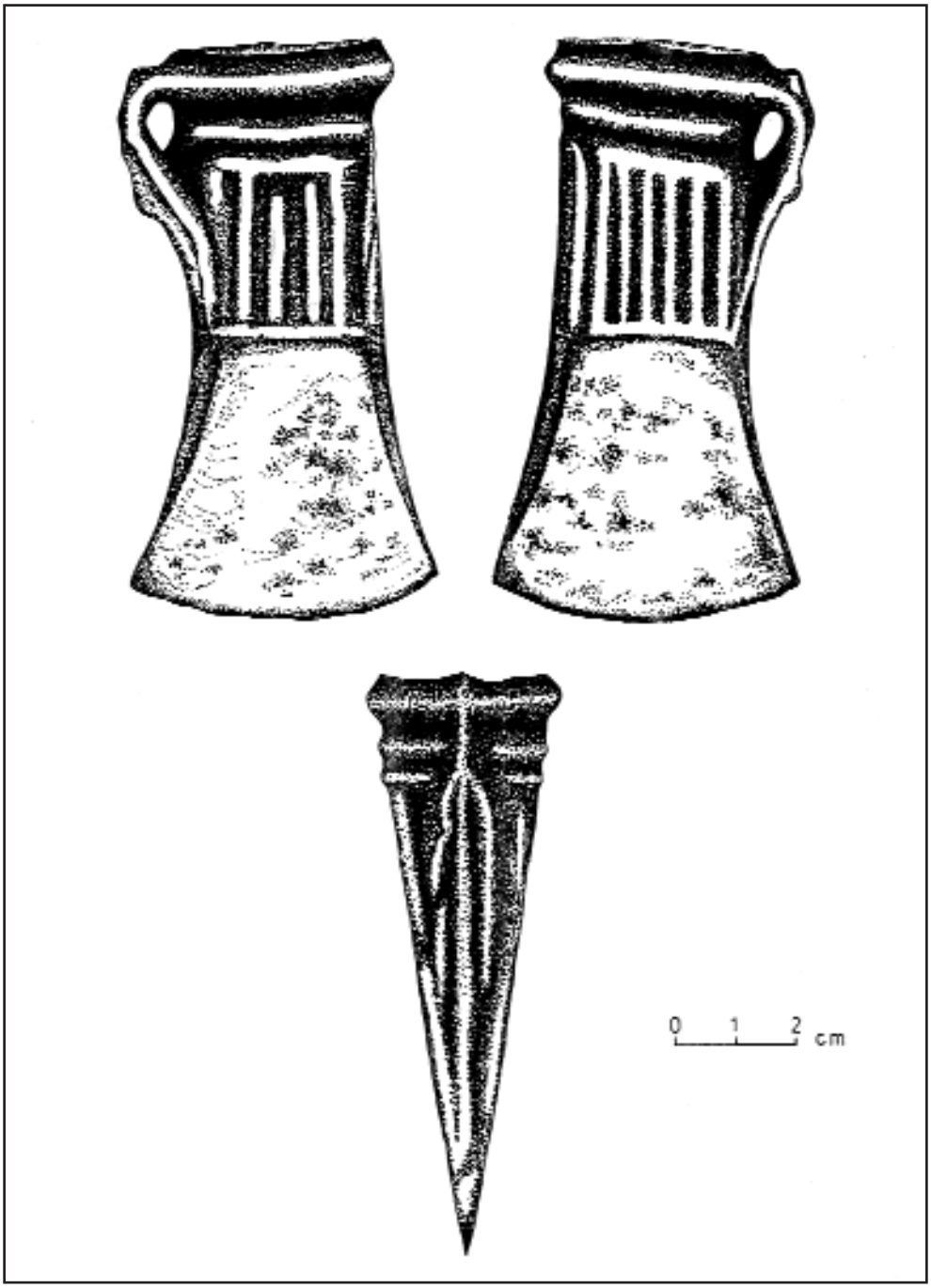

3. ábra A tokos-füles bronzbalta és bronz nyílhegy rajza

www.szrmi.ro / www.cimec.ro

EMŐDI János

Bronzleletek a homoródalmási ORBÁN Balázs-barlangból

(Kivonat)
Az elmúlt évek kutatásai kimutatták, hogy a bronzkor végén Erdély számos barlangját használták temetkezési helyül valamint áldozatok bemutatására. Ritka esetként a homoródalmási ORBÁN Balázs-barlangban egymás mellett két ilyen, isteneknek felajánlott „kincs" került elő. Tárgyainak jellegét figyelembe véve valószínűsíthetjük, hogy az első leletegyüttest egy bronzöntő mester helyezhette el a barlangban. A szerző felveti annak lehetőségét is, hogy akkortájt a bronz előállításához szükséges ónt nem Európa távoli részeiből szerezték be – ahogy a kutatók általában feltételezik –, hanem helyben bányászták, mára már kimerült bányákban.

*

Az 1990-es évek elején ismételten átvizsgáltuk a Vargyas-völgyi[1] ORBÁN Balázs-barlangot[2] (1. ábra) újabb, a barlangkutatás hőskorából való feliratok után kutatva[3]. Ez alkalommal a bejárati terem keleti részén, egy a külső fénytől még eléggé megvilágított ponton (2. és 12. ábra), az itteni régi ásatási gödör falának szélén észrevettünk egy kis zöldesszürke foltot, amely elárulta, hogy ott valószínűleg réz- vagy bronztárgy rejtőzik. Ettől a ponttól kezdve, a leereszkedő mennyezet alatt, ahol már csak térdelve lehet haladni – és ami miatt a régi gödör kiásása is csak eddig terjedt – több négyzetméteres területen a barlangi lerakódás felső része a kifagyás eredményeként apró mészkő törmelékrétegből áll. A kövek között igen kevés humusz, csontszilánk és itt-ott neolitikus, réz- és bronzkori kerámiatöredék volt elszórva. Ebben a felszíni kavicsrétegbe mélyített kis gödörben feküdt a bronzlelet, melynek felső tárgyai alig 8-10 cm-re voltak a felszíntől. A lelet a következő bronztárgyakból áll (3–6, 8–10 kép):

1. Tokos-füles balta, szájkeresztmetszete közel kerek. Magasság (M) 13,5 cm. Súly (S) 440 g.

2. Tokos-füles balta, szájkeresztmetszete kissé ovális, füle hibásan öntött. M. 15 cm, S. 530 g.

3. Tokos-füles balta, szájkeresztmetszete ovális, füléből hiányzik egy darab (hibás öntés). M. 13 cm, S. 440 g.

4. Tokos balta töredéke, háromszögdíszítés maradékával, korrodált. S. 35 g.

5. Tokos véső, szájkeresztmetszete majdnem kerek. M. 11 cm. S. 80 g.

6. Horgos sarló, korróziós foltokkal. S.220 g.

7. Horgos sarló, korróziós foltokkal, hegyénél öntési hibákkal. S.105 g.

8. Nyélnyújtványos sarló, nyelén három bordával, ebből kettő a pengén is fut, korróziós foltokkal. S.140 g.

9. Nyélnyújtványos sarló, nyelén öt, pengéjén három bordával, korróziós foltokkal. S. 110 g.

10. Nyélnyújtványos sarló, nyelén két bordával, melyek a pengén is futnak, korróziós foltokkal. S. 93 g.

11. Nyélnyújtványos sarló nyél- és pengetöredéke, korróziós foltokkal. S. 10+50 g.

12. Gravírozó tű. Sárgabronz, korróziós foltokkal. Hossza 12,5 cm. S. 5 g.

13. Csukló vagy karvédő lemez töredéke, a közepén futó merevítő bordán és szélein rovátkolt dísz. Kívül zöld patinás korróziós foltokkal, belső részén korrodált. S. 5 g.

14. Karperec párhuzamos bordadísszel, végei egymás mellé hajlítva, szürkészöld patina, kiterített hossza 24,8 cm. S. 80 g. (valamennyi karperec kerek átmetszetű).

15. Karperec, az előbbihez hasonló. H. 24,5 cm. S. 80 g.

16. Karperec háromszög mintával, vörös bronz, korróziós foltokkal. H. 25,9 cm. S. 105 g.

17. Karperec az előbbivel azonos mintával, sárga színű bronz korróziós foltokkal. H. 25,8 cm. S.105 g.

18. Karperec ferde irányú párhuzamos vonalköteg-mintával, vörös színű bronz, korróziós foltokkal. H. 26,7 cm. S. 105 g.

* *Acta (Siculica)* 2006/2, T3, Sf. Gheorghe, Sporturilor 8A, RO-520085
** Oradea, PAVEL 4/5, RO-410210

www.szmi.ro / www.emec.ro

19. Zárt karperec, korróziós foltokkal. Külső átmérő 11,8 cm; rúdátmérő 0,9 cm. S. 160 g.

20. Zárt karperec, az előbbihez hasonló. S. 150 g.

21. Nyitott végű nyakperec, végei egymás mellé hajlítottak és lapítottak, felületén a külső oldalán egy 2 cm-es hosszanti, repedésszerű sekély vájat; párhuzamos vonalkamintával, Összefüggő sötétzöld patina. Átmérő 11,1–11,3 cm; huzalátmérő 0,5 cm. S. 40 g.

22. Kúpok sárgaréz lemezből, 37 db. M. 2-3 cm. (6, 8. ábra)

23. Bronzlepény része. S. 1665 g.

24. Bronzlepény. S. 1550 g.

A tárgyak a következőképpen helyezkedtek el: a gödör alján feküdt a két bronzrög és a balták, ezek fölött a sarlók, a véső és a tű, legfelül pedig a nyak- és karperecek. A kúpokból egyaránt találtunk az alsó és a felső tárgyak között, néhány kúp egymásba volt illesztve, és így a rozsda összeragasztotta őket. Két kúp belsejében, a csúcsánál 2–3 mm vastag, rézsókkal átitatott, sodrott fonalmaradványt találtunk; a többi tárgyra ráhelyezett kúpokat minden bizonnyal felfűzték eredetileg. A lelet fényképezése és felszedése után a gödör aljának egy pontján kevés szürkésfehér por és egy kb. 2 cm hosszú, lapos bronz(?)darabka volt látható.

Átvizsgálva a gödör közvetlen közelében lévő felső kavicsréteget, az előbbitől mintegy méternyi távolságra, alig néhány centiméterre a felszín alatt egy újabb, kisebb bronzlelet került elő, mely 8 db. egymásra helyezett láb- és karperecből áll (7, 11. ábra). Alulra a kar-, felülre a lábpereceket helyezték el:

1. Karperec trapéz és háromszögeket képző párhuzamos vonalkötegmintával, végei összeérnek, anyaga vörösbronz. H. 24,5 cm. S. 94 g.

2. Karperec vonalkötegmintával, szürkés patinával, végei összeérnek: H. 25,4 cm. S. 11 g.

3. Karperec trapézokat képező vonalkötegmintával, végei összeérnek, anyaga vörösbronz szürkés patinával. H. 26 cm. S. 85 g.

4. Karperec háromszögmintával, végeit egymás mellé hajlították, anyaga vörösbronz, szürkés patinafoltokkal. H. 25,2 cm. S. 80 g.

5. Zárt lábperec, szürkészöld patina fedi, átmérő 12,6 cm, rúdvastagság (V) 0,9-1 cm. S. 210 g.

6. Zárt lábperec, szürkészöld patina, átmérő 12,8 cm., V. 0,9-1 cm. S. 226 g.

7. Zárt lábperec, szürkészöld patina, átmérő 12,8-13 cm. V. 0,9 cm. S. 215 g.

8. Zárt karperec, vörösbronz, felületén 5 kis lyuk (öntési hibák); átmérő 8,2 cm.V. 1 cm. S. 120 g.

Mivel a tárgyakat csak egy vékony, laza kavicsréteg fedte, a lecsepegő víz vastag mészkőréteget vont mindkét lelet szinte valamennyi tárgyára,[4] ezt nátriumhexametafoszfátos fürdővel eltávolítottuk.

*

A három balta az ún. erdélyi balták legrégebbi, A1 (3/1. ábra) és A2 (3/2,3. ábra) típusaihoz tartoznak,[5] az ópályi és domahídi (Uriu-Domăneşti) bronzleletek jellegzetes tárgyai, míg a töredék (5/4. ábra) egy másik, többnyire fül nélküli baltatípushoz tartozott, melyet a keletalpi vidékeken gyártottak először, és a Kárpát-medencében a Br D folyamán jelennek meg, de nagyobb számban a Ha A1-ből ismerjük őket.[6] A véső egyszerű formájú, díszítetlen, keltezésre kevéssé alkalmas.

A horgos sarló (3/6,7. ábra) szintén az Ópályi és Uriu-Domăneşti típusú leletekhez tartozik.[7] Gyakran jelenik meg együtt a fent említett A1-2 baltákkal,[8] az erdélyi Cincu-Suseni jellegű leletekben már csak mint régi, használt, törött, beöntésre váró tárgy van jelen.[9]

Szintén még a Br D folyamán jelennek meg a leletünkben szereplő nyélnyújtványos sarlók (4/8–11. ábra). A 8 sz. sarló nyélkiképzésére nem találtunk pontos megfelelőt. A következő sarló (4/9. ábra) egyetlen jó analógiáját a távoli Pécs II leletből ismerjük[10], a harmadik sarlóhoz (4/10. ábra) is mindössze két, aránylag hasonló darabot említhetünk.[11] A leleteink között van két, valószínűleg összetartozó sarlótöredék is (4/11. ábra). Amennyiben rekonstrukciónk helyes, a sarlóra a felőri (Uriu) leletben találunk analógiát.[12]

Leletünk tűje – tulajdonképpen ár – (5/12. ábra) nem tekinthető kormeghatározó

www.szim.ro / www.cimec.ro

tárgynak. A szerszám egyik végét fanyélbe szúrták, és hogy ne forduljon el, laposra kalapálták. Két azonos formájú darabot idézhetünk a darab kapcsán, mindkettő Ha A1-ből származik.[13]

A vonalkázott bordázatú és szélű lemeztöredék valószínűleg karvédő tekercs maradványa, s így a lelet egyik régi típusú darabja, analógiái még a késő bronzkor elejéről valók.[14] Hasonló díszítésű, de középborda merevítő nélküli s inkább keskenyebb kartekercs töredékeket ismerünk a sonkolyosi Magyar-barlangból,[15] s mint régi, törött, beöntésre váró tárgyakat, a marosújvári leletből.[16]

A bordázott karperecek (5/14–15. ábra) az ópályi, Uriu-Domăneşti-i raktárleletek jellegzetes darabjai, és igen nagy számban kerültek elő. A 16. és 17. sz. karperecek ornamentikájára nem találtunk pontos analógiát, a háromszögdíszítés a Br C és Br D folyamán volt igen elterjedt, az utóbbi periódusból jópár, megközelítően hasonló darabot ismerünk,[17] a Ha A1-ből csak kettőt.[18] A 18. sz. karperec egyetlen pontos analógiáját Szabolcsbákáról ismerjük (Ópályi szint),[19] a párhuzamos vonalkötegek ilyenszerű vagy megközelítően hasonló elrendezése a Br D folyamán volt gyakori, a kötegek széleinek apró rovátkolása is ekkor terjedt el,[20] így darabunkat egész biztonsággal keltezhetjük az említett lelethorizontba.[21] A 19–20. sz. zárt karikákat belső átmérőjük után ítélve (9,8 cm) szintén karpereceknek kell minősíteni (lábra legfeljebb egy gyerek húzhatta fel). Ilyen átmérőjű és keresztmetszetű darabokat csak a dedrádi leletből ismerünk, ahol azonban ezek.[22]

A nyitott végű „lábpereceket" (5/21. ábra) a Br D folyamán[23] és a Ha A-ban egyaránt használták.[24]

A lelet 37 db. bronzlemezből készült kúp alakú díszt is tartalmaz (6, 8. ábra). A legtöbb ilyen kúpot, számszerint 300 darabot Br D leletekből ismerjük,[25] de kis számban néhány Ha A leletegyüttesben is fellelhetők (összesen 20 db.).[26] A Br D leletekben a kúpok talpának szélét vagy a kúpok közepét többnyire 1–3 poncolt pontsorral díszítik (Felsődobsza, Viss, Kenézlő), vagy pedig díszítetlenek. A későbbiekben olyan példányokat is találunk, melyeknek elkészítéséhez főleg eltört bronzövek feldarabolásából származó lemezdarabokat használtak. A barlangunkban talált 37 kúp közül egy pontsoros díszítésű (6/20. ábra), 17 db. díszítetlen és 19 övtöredékből készült (6/1–19. ábra). Utóbbiak lemezei nem egyforma vastagságúak, több különböző lemezből származnak, a díszítéstöredékek is különböző mintázatú, Br D és Ha A1-ben készített övekre utalnak. A különböző helyeken talált kúpok egy része 2–4 cm magas, és valószínűleg nyakláncként viselték őket[27]. Más leletekben viszont 8–9 cm magasságúak, s ezeket esetleg lószerszámdíszként is használhatták, hasonlóképpen mint az öntött bronzból, háromszögű nyílásokkal áttört kúpokat (ampix).

MOZSOLICS Amáliának az ún. *bronzlepények*ről szóló tanulmányában szereplő 100 lelőhely közül 13 a mai Erdély területén van.[28] Az Almási-barlangban talált két darab közül az egyik (9/1. ábra) az ún. „Runde Gusskuchen" típusba sorolható, egy ilyen pogácsának feldarabolásából származó kb. ötödrész. E típusból különböző, néha 4–10 kg-ot nyomó példányok is előkerülnek, darabunk eredeti súlya 7–8 kg lehetett, tehát a nagyobb példányok közé sorolható.[29] A másik bronzdarabnak a laposabb végéből egy kisebb szeletet levágtak (9/2. ábra). Ehhez a példányhoz a kaszapusztai és ispánlaki (Şpălnaca) leletben találunk hasonlót.[30]

Az első leletbe tartozó tárgyak összsúlya 6,423 kg.

*

A második leletben talált díszített karperecek közül az 1. és 4. sz. analógiáit jónéhány Br D[31] és egy Ha A1 leletből ismerjük,[32] a 3. számúra a tartolci (Tîrşolţ) Br D lelet karperecét említhetjük.[33] A 2. számú az összes karperec közül a legkopottabb, sokáig használhatták, mintájához hasonlót nem találtunk, de az ilyen jellegű díszítések Br D-re vallanak. A II. lelet kisebbik zárt bronzkarikájának belső átmérője 6,4 cm, így ez gyerek- vagy női karperec lehetett (7/8. ábra). Hasonló méretű pereceket Ha A és B1 korú leletekből ismerünk.[34] A három nagyobb átmérőjű lábperec[35] (7/5–7. ábra) analógiáit csak a csíkszentkirályi bizonytalan keltezésű leletből ismerjük.[36]

A II. lelet tárgyainak összsúlya 1,145 kg.

www.szr.ro / www.cimec.ro

*

Mivel leleteinkben nagyobb számú karvagy lábperec is szerepel, s ezek típusaival többen is foglalkoztak, itt csak nehány sorban térünk ki külön rájuk. A karikák jelentősége, szerepe sokáig tisztázatlan volt, olyannyira, hogy MOZSOLICS Amália például részben az ún. rejtélyes tárgyak („enigmatische Gegenstände") körébe utalta őket.[37] A téma irodalmának legújabb áttekintését SZABÓ Géza adja, akinek a kisdorogi és szakályi karikaleletek multidiszciplináris feldolgozása lehetővé tette a karikákkal kapcsolatos néhány fontos probléma megoldását.[38] A kutatók a karikákat pénzhelyettesítő, értékmérő eszköznek tekintették („karikapénz").[39] Közülük elkülöníthetők azok a darabok, melyeket dísztárgyként is viselhettek. Ilyennek tekinthető a leletünkben szereplő vékonyszálú, egymáshoz hajlított végű, díszített karika (5/21. ábra), ennek patinája csak hoszabb viselés után alakulhatott ki. A többi, vastag keresztmetszetű zárt karikát kar- vagy lábpereceknek tartja a szakirodalom, s a néprajzi kutatásokat figyelembe véve ezt el kell fogadni. Esetünkben három példányt összefüggő patina fed, ezeket valószínűleg valóban viselték. A másik kettőnek csak ingot (lingot, lingou) szerepe lehetett. Biztosan csak ingot szerepe volt a kisebb zárt karikának (7/5. ábra), mert ezt sem lábra, sem karra nem lehet felhúzni. A kutatók szerint a karikák súlya a mykénei súlyrendszerhez igazodott.[40]

A barlangban talált fémtárgyak készítéséhez különböző ötvözetű bronzot használtak. Elég ha az említett karikákra utalunk, melyek különböző színű anyagból készültek (rézvörös és sárga árnyalatú bronzok), az ötvözéshez használt fém, elsősorban az ón mennyisége függvényében. A hazai szakirodalom szerint a bronz készítésénél használt ónt nyersen vagy ötvözetek formájában Európa középső vagy nyugati vidékeiről szerezték be, mivel területünkön nem voltak, s ma sincsenek bányászatra alkalmas tartalékok. Véleményünk szerint a hazai ónbányászat lehetőségét nem lehet teljesen kizárni, lelőhelyek korábban létezhettek, csak a jó három évezred óta tartó kitermelés után ezek már kimerültek. Az ónérc eloszlása országos, de egyazon lelőhely viszonylatában is igen egyenletlen, az ón hol csak nyomokban, hol egyszerre nagyobb koncentrációkban jelentkezik, s ha ma a hazai lelőhelyeken sehol sem éri el azt a mennyiséget, mely egy gazdaságos, folyamatos kitermelést biztosítana, az ókorban az akkori szükségletekhez viszonyítva a helyzet egésszen más lehetett. FÉNYES Elek 19. századi adatai szerint „Rézbányán (évi) 500 mázsát (bányásztak és) találtatik Báródon is, Meziádon és Belényesben" (valószínűleg Bondoraszó környékén).[41] Az erdélyi réznek köszönhetően egyébként itt és a Felső-Tisza vidékén kontinensünk egyik legfontosabb bronzipari központja virágzott. Amennyiben ez önszükségletét nyugatról fedezte volna, ennek az intenzív cserekereskedelemnek több nyoma maradt volna, miként számtalan nyoma maradt az északról a Földközi tengerig vezető kereskedelmi útnak („borostyán út").

*

Az ORBÁN Balázs-barlang két leletét egymás mellé ásták el, egyszerre, egyidőben vagy csekély időkülönbséggel, így a két leletet egykorúnak tekinthetjük, időbesorolásukat, természetüket együtt tárgyalhatjuk.

Mint láttuk, a tárgyak legnagyobb hányada az Uriu-Domăneşti- és Ópályi-típusú bronzleletek jellegzetes darabja; kisebb részük készítése ugyanekkor kezdődött, de folytatódott a Ha A1-ben is. Egyedül a zárt karperecek azok, amelyeket Ha A-nál régebbi leletekből nem ismerünk, a kisebbek előfordulnak viszont még a Ha B1 periódusban is; ezek képezik a leletegyüttes legfiatalabb darabjait. Mindezeket figyelembe véve a két lelet elrejtésének idejét a Ha A1 folyamára tehetjük.

Felvetődik a kérdés, hogy kik helyezték el a leleteket a barlangba. A válasz nem egyszerű, jelenleg nincsenek biztos adataink a Homoródalmási-barlangot a Ha A periódus folyamán körülvevő régió etnokulturális képéről. A bronzkori Wietenberg-kultúra ekkor már nem létezett, az őt követő Noua-kultúrára vonatkozó adatok pedig hézagosak, még a kultúra kezdeti időpontjáról és végéről sem rendelkezünk biztos támpontokkal. Az elmúlt években a Noua-kultúrát

www.szmi.ro / www.cimec.ro

célzó kutatások nem tisztázták megnyugtatóan a vele kapcsolatos kérdéseket, ugyanakkor újabb adatokat szolgáltattak például elterjedésére vonatkozólag. Ehhez a területhez a Vargyas völgye is hozzátartozott, sőt magában az ORBÁN Balázs-barlangban is találtak korábban tipikus Noua-edényt.[42] Így elvileg lehetségesnek tűnne, hogy a leletet a Noua-kultúra hagyatékának tekintsük. Ellenvetésként azonban felhozhatjuk, hogy Erdélyből eddig mindössze 1–2 olyan bronz gyűjtelékes lelet ismeretes, mely esetleg e népességhez köthető.[43] Másrészt a barlangok felhasználása kultikus célokra az ország nyugati szélén élő lakosságra jellemző a Br D–Ha A1 folyamán,[44] és főleg ez a lakosság hatolt be Erdélybe a Ha A1 elején, ugyanakkor kérdéses, hogy a keletről jött Noua-népességnek voltak-e ilyen jellegű, a hitvilággal kapcsolatos és barlangokhoz köthető szokásaik.

A környék eddig Ha A korúnak vélt vaskori leleteit, például a rétyi település anyagát újabban későbbinek (Ha B) ítélik a kutatók.[45] Minden valószínűség szerint azonban a vidék vaskori kultúrájának kell legyen egy korábbi fokozata is. Erdélyben jónéhány lelőhelyen került elő kisebb-nagyobb számú, kora vaskori jellegzetességeket mutató régészeti anyag,[46] de ezek pontosabb időbehatárolását annak idején nem végezték el. Közöttük lehetnek a hiányzó Ha A fokozat leletei.[47] A barlangban talált leleteket ehhez a nem teljesen körvonalazódott kultúrszinthez kötnénk, melynek a kialakulása a vidéken a Ha A1 folyamán kezdődhetett, s bár bekebelezhette a maradék helyi késő bronzkori[48] és a különben gyér Noua-kultúra népességét, valójában nyugatabbról érkezett ide, a Susani, Igric, Gáva népességek kelet felé való húzódása eredményeként. A behatolók azonban csak fokozatosan haladtak előre. Ezzel kapcsolatosan megjegyezzük, hogy Erdély délkeleti sarkából mindössze egyetlen Ha A1-be sorolt bronzleletet ismerünk,[49] így leleteink valóban hézagpótlók.

Az elmúlt évek régészeti kutatásainak eredményei megkönnyítik leleteink természetének megítélését. Esetünkben nem egy veszély alkalmával elrejtett két „kincsről", vagyonról van szó, hanem kultikus céllal végzett áldozatbemutatásról. Ilyen leletek nagy számban kerültek elő Erdély területén, ha a leletközlők nem is minden esetben ismerték fel vagy bizonyították be ezek kultikus jellegét.[50] Természetesen a barlangi kultikus leletek sokkal kisebb számban ismertek[51], de a sötét folyosók háttere ezeknek bizonyára misztikusabb hangsúlyt adott.

Az Almási-barlangban a két külön lelet alig több, mint egy méter távolságra egymástól került felszínre. Ez azt sugalja, hogy vagy két egyidejű áldozatbemutatásról van szó, mely a bronztárgyaknak nyilván egyazon törzsközösség két tagja vagy csoportja általi elásásával járt, vagy két kisebb időkülönbséggel elhelyezett áldozatról, melynek elásói ugyanazon személyek vagy ugyanannak a törzsközösségnek tagjai.

A két áldozati gödör leletösszetétele különböző. Az első lelet gravírozó tűje, a törött tárgyak, a két hibás fülű balta (fül nélkül a szerszám nyélhez rögzítése, használhatósága bizonytalan) és a két bronzlepény leginkább arra utal, hogy az áldozatbemutató egyén egy bronzöntő mester lehetett. Közismert ezeknek a mestereknek az egykorú közösségekben, társadalmakban elfoglalt előkelő helye – a görög mitológiában közvetlenül az istenek után következtek –, így természetes, hogy őket illette meg a közösség nevében történő áldozatbemutatás elsőbbsége, illetőleg ők voltak abban a helyzetben, hogy megfelelő értékű felajánlást tehessenek.[52]

A csak karpereceket tartalmazó második lelethez hasonló jellegű, főleg egytípusú tárgyakat magába foglaló áldozatbemutatásra számos példa van, ezek közül csak a szintén karperecekből álló Vadul Izei-i, Br D-be keltezett leletet említjük meg.[53]

A két lelettel a homoródalmási ORBÁN Balázs-barlang az ún. „Versenkungshöhlen für Sachbesitz" kategóriába sorolható.[54]

www.szmi.ro / www.simec.ro

Irodalom

1. BADER, Tiberius (1996): **Neue bronzefunde in Nordwestrumänien**, in: **Festschrift für A. MOZSOLICS**, Budapest

2. BERNJAKOVIČ, K. (1960): *SlovArch*, VIII/2

3. CIUGUDEANU, Horia (1994): **The early Hallstatt period (1200–700) in South-Eastern Europe**, Alba Iulia

4. CIUGUDEANU, Horia (1997): *Apulum,* XXXIV

5. COMŞA, Eugen (1965): *SCIV*, 16, 1

6. DÉNES István, EMŐDI János (2002): **Régi feliratok a Vargyas-szoros barlangjaiban**, *Erdővidéki lapok*, III évf. 4. sz., 4

7. DUMITRAŞCU, Sever; CRIŞAN, Ioan (1989): *Crisia*, XIX

8. EMŐDI, Ioan (1978): *SCIVA*, 29, 4

9. EMŐDI, Ioan (1980): *SCIV*,31, 2

10. EMŐDI, Ioan (1985): *Thraco-Dacica*, VI, 1–2

11. EMŐDI János (1992): *Karszt és barlang*, Budapest, *Special Issue*, 21

12. EMŐDI, Ioan (1997): *AMN*, 34/1

13. EMŐDI János (2001): **Erdélyi barlangfeliratok**, *Pártiumi füzetek*, Nagyvárad, 17

14. FÉNYES Elek: **Magyarország Geografiája**

15. GARAŠANIN, M. (1975): **Les depots prehistoriques de la Serbie et de la Voivodine**, Belgrad

16. GORAN, Cristian (1982): **Catalogul sistematic al peşterilor din România**, Buc.

17. HOREDT, Kurt (1953): *Materiale şi cercetări*, I

18. KACSÓ, Carol (1996): **Der Bronzefund von Crasna Vişeului**, in: **Festschrift für A. MOZSOLICS**, Budapest

19. KEMENCZEI Tibor (1965): *JAMÉ*, 6

20. KEMENCZEI Tibor (1979-80): *EMÉ*, XVI–XVII

21. KEMENCZEI Tibor (1983): *AÉ*, 110/1

22. KEMENCZEI, Tibor (1984): **Die Spätbronzezeit Nordostungarns**, Budapest

23. KEMENCZEI, Tibor (1991): *FoliaArch*, XLII

24. KEMENCZEI, Tibor (1996): **Studien zur Metallindustrie im Karpatenbecken und den benachbarten Regionen**, in: **Festschrift für A. MOZSOLICS**, Budapest

25. KŐSZEGI Frigyes (1984): **A történelem küszöbén**, Budapest

26. MARCU, Mariana (1976): *Muzeul Naţional*, III, Bucureşti

27. MARINESCU, G. (1979): *Marisia*, IX

28. MOZSOLICS, Amália (1963): **Bronzefund von Ópályi**, *AAH*, 15

29. MOZSOLICS, Amália (1967): **Bronzefunde des Karpatenbeckens**, Budapest

30. MOZSOLICS, Amália (1973): **Bronze- und Goldfunde des Karpatenbeckens**, Budapest

31. MOZSOLICS, Amália (1984): *Bericht der Römisch-Germanischen Kommision*, 65

32. MOZSOLICS, Amália (1985): **Bronzefunde aus Ungarn**, Budapest

33. NISTOR, F.–VULPE, Al. (1970): *SCIV*, 21, 4

34. NOVOTNA, Maria (1970): **Bronzehortfunde in der Slowakei**, Bratislava

35. PETRESCU-DÎMBOVIŢĂ, M. (1977): **Depozite de bronzuri din România**, Bucureşti

36. PETRESCU-DÎMBOVIŢĂ, M. (1998): **Der Arm und Beinschmuck in Rumänien**, *PBF*, X/4, Stuttgart

37. ROSKA Márton (1942): **Erdély régészeti repertóriuma**, I, Kolozsvár

38. RUSU, Mircea (1966): *Sargetia*, IV

39. SOROCEANU, Tiberiu (1981): **P. Z.**, 56

40. SZABÓ, Géza (1996): **The manufacture and usage of Late Bronze Age rings, two new ring hoards**, in: **Festschrift für A. MOZSOLICS**, 1996

41. SZABÓ. V. Gábor; DÉNES István (1999): *Acta (Siculica)* 1998/1, Sepsiszentgyörgy

42. SCHAUER, P. (1981): **Urnenfelderzeitliche Opferplätze in Höhlen**, in: **Festschrift W. A.**, Brunn

43. VASILIEV, Valentin (1983): *AMN*, XX

44. VASILIEV, Valentin (1992): *Ephemeris Napocensis*, II

45. VASILIEV, Valentin (1994): *AMN*, 31/1

46. WINKLER, Judit; TAKÁCS, Miklós (1980): *Apulum*, XVIII

Jegyzet

1. A Vargyas-völgyére vonatkozó teljes irodalmat összeállították, SZABÓ V. G.; DÉNES I. 1999, 129–131, valamint MARCU, M. 1976, 73, jegyzeteiben. Sajnos az említett szerzők cikkeiben bemutatottakon kívül, ahhoz képest, hogy mekkora felületű barlangrétegek voltak a szoros üregeiben megmozgatva, az eddig közölt eredmények elenyészőek, jelentéktelenek.

2. A barlang kódszáma 1200/14, GORAN, C. 1982, 41.

3. EMŐDI, I. 1992, 21; Uő. 2001, 21; DÉNES I.; EMŐDI J. 2002.

4. A tárgyak leltárszáma megegyezik az ábrákon lévőkkel. A baltákon, vésőn, sarlókon alig van csorba, kopási nyom csak öntési hibák. Az első lelet díszített karperecei közül a 14, 15, 18. számon erősebben, a 16, 17. számon viszont alig látszik viselési kopás. A második lelet díszített karperecei mind kopottak, legjobban a 2. sz., amelynek ornamentikája emiatt a legelmosódottabb lett. A zárt pereceken nem lévén ornamentika, kopottságuk foka nem érzékelhető.

5. RUSU, M. 1966, 24. old., 1. ábra, 3. j.

6. MOZSOLICS, A. 1985, 514. old., 276. ábra, 42/3,7,11, 43/2,3, 47/2, 60/6. t.; CIUGUDEANU, H. 1997, 52. old. 1/5. ábra.

7. MOZSOLICS, A. 1973, 75/10–21. t.; PETRESCU-DÎMBOVIŢĂ, M. 1977, 24/1, 90/1–10. t.; ROSKA M. 1942, 347. old. XVI. t.

8. PETRESCU-DÎMBOVIŢĂ, M. 1977, 239/4–9.

9. MOZSOLICS, A. 1985, 50/5 t. (B Vb).

10. Uo., 71/8, 207/15 t. (B Vb és Va).

11. PETRESCU-DÎMBOVIŢĂ, M. 1977, 68/18. t.; MOZSOLICS, A. 1973, 71/19. (Br D).

12. KEMENCZEI T. 1983, 63. old. 2/12. ábra; valamint Sólyomkővárról (közöletlen).

www.szmi.ro / www.cimec.ro

13. MOZSOLICS, A. 1963, 21/3. ábra és 62/2, 44/5, 51/1,2. t.; KEMENCZEI, T. 1996, 238, 2. ábra.

14. DUMITRAŞCU, S.; CRIŞAN, I. 1989, 106. old. L/1. t.; EMŐDI, I., 1997, 489. old.: Adenda (Br D végi–Ha A1 eleji lelet).

15. PETRESCU-DÎMBOVIŢĂ, M. 1977, 266/1–7. t.

16. MOZSOLICS, A. 1973, 41/4, 46/17, 53/1. t.; MOZSOLICS, A. 1985, 149/1. t.; PETRESCU-DÎMBOVIŢĂ, M. 1977, 26/13, 34/6. t.; PETRESCU-DÎMBOVIŢĂ, M. 1998, 63/778; DUMITRAŞCU, S.; CRIŞAN, I. 1989, XXXV/1.

17. PETRESCU-DÎMBOVIŢĂ, M. 1977, 183/9, 262/3a. t.

18. KEMENCZEI T. 1965, XXXIII/2. t.

19. MOZSOLICS, A. 1973, 46/21, 50/6, 57/B21. t.; PETRESCU- DÎMBOVIŢĂ, M. 1977, 58/16. t.; KEMENCZEI T. 1965, XLVII/20. t.; XXXIII/2. t.; KEMENCZEI, T. 1984, 10/1. ábra, LXIII a/2, b/20. t.

20. Végignézve MOZSOLICS, A. 1985 kötetét (Aranyos, Kurd, Gyermely szintek), leszámítva a pátrohai lelet karperecét, mely leletet különben KEMENCZEI a Berkesz-kultúra hagyatékaként a Br D-be helyez, egyetlen ilyen vagy hasonló díszű darabot sem találtunk. (Ennek dacára a középső, Kurd szint leleteinek típustáblázatán egy hozzávetőleg hasonló karperec szerepel: MOZSOLICS, A. 1985, 515, 237. t.

21. PETRESCU-DÎMBOVIŢĂ, M. 1977, 388/6–8. t.

22. PETRESCU-DÎMBOVIŢĂ, M. 1977, 33/5, 41/10–11, 92/21–22. t.; MOZSOLICS, A. 1973, 74/8, 63/22, 68/6–8, 62/9–16. t.

23. PETRESCU-DÎMBOVIŢĂ, M. 1977, 111/1, 184/1–3, 259/11–12. t.; MOZSOLICS, A. 1973, 109/10–34, 177/15–18, 186/27, 192/20, 193/10, 232B/2–4, 229/8–19, 238/14–2, 241/18–20, 246/18–20 és 270A/4–7. t.; KEMENCZEI T. 1983, 1, 64. old. 3. t. 4–13. sz.; KACSÓ, C. 1996, 256. old., 2/a; 6–9. ábra; SZABÓ, G. 1996, 222. old. 1, 5. ábra, a téma monografikus feldolgozásával. Elképzelhető az is, hogy a mi példányunkat nyakperecként viselték: a szál vékonysága lehetővé teszi, hogy hidegen a nyak köré hajlítsák, természetesen állandó viselésre. Erre vall az igen szép, sima, karcolásmentes, fényes felületű sötétzöld patina, melynek képződése lábon viselés esetében nehezebben képzelhető el, nyakon annál inkább, valamint az, hogy a vonalornamentika csak a karika felét díszíti.

24. A Kemenczei Tibor által elsorolt 10 lelőhelyen kívül (KEMENCZEI, T. 1991, 40. old. 34. j.; KEMENCZEI, T. 1984, LVIII/C, 1–4) a Poarta Albă-i leletet említhetjük még: COMŞA, E. 1965, 154. old. 3. ábra.

25. PETRESCU-DÎMBOVIŢĂ, M. 1977, 125/17. t.; MOZSOLICS, A. 1985, 137/22, 237/20–22, 24/18–25, 137/22. t.; KEMENCZEI T. 1979–80, 152. old., IV/30–34; távolabbi területekről egy-egy példányt ismerünk Szlovákiából (NOVOTNA, M. 1970, XI/2. t.) és Szerbiából (GARAŠANIN, M. 1975, L/13. t).

26. Erre utalna az is, hogy úgy a barlangban, mint Poarta Alba-n egyaránt 37-37 darabot találtak, ami egy nyaklánc-hossznak felelne meg, s mindkét helyen a kúpok egy része egymásba illesztve került elő, sőt leletünknél fonálmaradványok is megőrződtek.

27. MOZSOLICS, A. 1984, 20. old., Fundliste 47. old. Sajnos az erdélyiek jórésze különböző okokból nem konkludens.

28. Ennek a típusnak darabjait MOZSOLICS Amália általában a Hajdúböszörményi szintbe helyezi (BVIa), de esetenként az egész leletegyüttes időbesorolásának figyelembevételét ajánlja, ez a mi esetünkben is szükséges.

29. MOZSOLICS, A. 1984, 21/1–3. t.; a kaszapusztait a lyukakkal ellátott pogácsák közé sorolja, az ispánlakit a régebbi pogácsák közé (mindkét lelet a Kurd szintbe tartozik).

30. BERNJAKOVIČ, K. 1960, 389, XII/11. t. Dubrova (Alsóapsa); MOZSOLICS A. 1973, 117; WINKLER, J.; TAKÁCS, M. 1980, 51. old., 20/2. ábra és 52. j.; PETRESCU-DÎMBOVIŢĂ, M. 1998, 34/329 és 175/A t.

31. PETRESCU-DÎMBOVIŢĂ, M. 1977, 113/5. t.

32. BADER, T. 1996, 293, 11/5. t.

33. Mivel az említett nyitott végű, díszített típusú karperecek negatív öntőformáit nem találták még meg, nyilvánvalónak tűnik, hogy ezeket rúd formában öntötték ki, majd karikába görbítették a megfelelő méretre, végül csiszolták, gravírozták.

34. PETRESCU-DÎMBOVIŢĂ, M. 1977, 182/4,6, 166/9, 274/19–21. t.; MOZSOLICS, A. 1985, 238/6–7, 241/11–13. t.; KEMENCZEI, T. 1984, CXIX/28–29, CCXI/22–26, CCXIV/C16–19. t.; PETRESCU-DÎMBOVIŢĂ, M. 1977, 311/10, 328/15, 334/7–17. t.

35. Megjegyezzük, hogy ezeket is csak 39-nél kisebb számú lábbelit viselő egyének tudják áthúzni lábfejükön.

36. PETRESCU-DÎMBOVIŢĂ, M. 1977, 365/10–15. t. Itt említjük meg, hogy a zárt karikáinkon az eredeti öntőcsap helyét nem lehet észrevenni.

37. MOZSOLICS, A. 1985, 64.

38. SZABÓ, G. 1996, 207.

39. KŐSZEGI F. 1984, 266–280.

40. MOZSOLICS, A. 1963, 65–82.

41. FÉNYES E. 1851, 458. old.

42. HOREDT, K. 1953, 808,13 t.

43. MARINESCU, G. 1979, 39; SOROCEANU, T. 1981, 249.

44. EMŐDI, I. 1980, 229; EMŐDI, I. 1997, 495.

45. VASILIEV, V. 1992, l9; VASILIEV, V. 1983, 43; VASILIEV, V. 1994, 41.

46. ROSKA M. 1942, 349, XVII–XVIII. t.

47. Pl. CIUGUDEANU, H. 1994, 29. old., 2–4. ábra.

48. Nem egészen világos a Wietenberg-kultúra megszűnésének időpontja és oka.

49. PETRESCU-DÎMBOVIŢĂ, M. 1977, 3. térkép, 46, Ürmös (Ormeniş).

50. Lásd Al. VULPE idevonatkozó megjegyzéseit: VULPE, Al. 1974, 16. old.

51. EMŐDI, I. 1985, 135 (kora bronzkori áldozatbemutatások Biharmegyei barlangokból); EMŐDI, I. 1978, 492. old. (késő bronzkori áldozatbemutatás a Csoklovina-barlangból); SZABÓ. V. G., DÉNES I. 1999, 123 (kora bronzkori áldozatbemutatás a Vargyas-völgy egyik barlangjából). Itt említjük meg, hogy nincs kizárva, hogy az az edény, melyet régebben ugyanebben a barlangban találtunk, és annak idején a Kr. előtti 4. századinak gondoltunk (*Aluta*, 1981, 430, 1/2. ábra) tulajdonképpen szintén kora vaskori lelet, és a bronzleleteinkkel egykorú.

52. A Bihar-megyei Igric-barlangban talált 50 korabeli sír közül kettő egy-egy ilyen mesteré volt, ezek képezték a temető leggazdagabb sírjait, ezekben több egyéb tárgy mellett egy bronz kovácskalapács, egy véső és egy gravírozó tű volt elhelyezve, elárulva itt is a halottak foglalkozását, a mellékletek többi sírhoz viszonyított mennyisége és minősége pedig a rangjukat, tiszteletet, melynek örvendtek.

53. NISTOR, F.; VULPE, Al. 1970, 630 (12 karperec).

54. SCHAUER, P. 1981, 409. A szerző jó áttekintést ad a főleg németországi barlangokkal kapcsolatos felfedezésekről, megkísérelve ezek értékelését, osztályozását. Megjegyzendő, hogy az első példa, amit az ebbe a kategóriába tartozó barlangokról idéz, éppen egy bronzöntő mester deponálása.

(A családnevek majuszkulás kiemelését kötetszerkesztési szempontok indokolták. **Szerk. megj.**)

www.szmi.ro / www.cimec.ro

Două depozite de bronzuri din peştera ORBÁN Balázs din Cheile Vârghişului (Peştera Mare de la Mereşti)

(Rezumat)

Depozitele descoperite cu un deceniu în urmă sunt constituite din celturi, seceri, un ac pentru gravat, un fragment de apărătoare de braţ, brăţări, verigi, conuri, turte de bronz (Fig. 3–6, foto 8–10), respectiv brăţări şi verigi (Fig. 7, foto 11). Analiza obiectelor celor două depozite arată că acestea au fost produse şi folosite în cursul perioadei Br D şi Ha A, doar verigile de tipul nr. 8 din depozitul II se cunosc din descoperiri datate atât în Ha A, cât şi Ha B1. Verigile I/19-20 şi II/5-7 au doar analogii nedatabile, nesigure.

Privind rolul verigilor închise părerile cercetătorilor diferă (obiecte de podoabă, lingouri, obiecte cu valoare monetară). În cazul nostru numai trei verigi sunt acoperite de o patină nobilă uniformă, credem deci că acestea au fost purtate, celelalte două au fost însă mai degrabă lingouri, dealtfel nici dimensiunile acestora din urmă nu permiteau folosirea lor ca verigi de braţ sau picior.

Calităţile obiectelor de bronz depindeau printre altele de procentajul de staniu adăugat la topitura de cupru. Literatura arheologică susţine ca în antichitate staniul era procurat din cele câteva mine din Europa centrală şi de vest, pe teritoriul ţării noastre neexistând mine, care să ofere cantităţi suficiente pentru acest scop. În ce ne priveste, considerăm că extragerea staniului din Bazinul Carpatic nu poate fi exclusă total, în trecut puteau exista zăcăminte mai bogate, dar care după trei milenii de exploatare s-au epuizat. Staniul este prezent azi în majoritatea zonelor de minereuri complexe din ţară, însă în general apare doar în urme şi rar în concentraţii mai mari. Dacă azi cantitatea lui nu mai atinge nicăieri nivelul, care ar asigura o extracţie modernă rentabilă, în antichitate situaţia putea fi alta. Unele date din prima jumătate a sec. XIX. arată că la Băiţa-Bihor se extrăgeau atunci anual 500 de chintale şi se mai găsea staniu la Borod, Meziad şi Beiuş (de fapt Budureasa, v. nota 42). Datorită cantităţilor abundente de cupru din zona carpatică aici au existat unele din cele mai înfloritoare centre metalurgice din epoca bronzului de pe continent. Dacă aceste centre şi-ar fi procurat materia primă (staniul) din vest, această rută comercială ar fi lăsat mai multe urme, după cum s-au păstrat de exemplu dovezile ce atestă vestitul drum al chihlimbarului.

Cele două depozite contemporane au fost ascunse în peşteră în cursul perioadei Ha A. Se pune întrebarea cine au produs şi folosit aceste obiecte în această zonă. Teoretic obiectele ar fi putut aparţine culturii Noua, urmele ei sporadice fiind găsite chiar în această peşteră (v. nota 43). Amintim însă că acestei culturi îi putem atribui eventual doar una-două depozite de bronzuri (v. nota 44), de asemenea faptul că folosirea peşterilor ca locuri de înmormântare şi de cult a caracterizat mai ales populaţia din vestul Transilvaniei în cursul per. Br D–Ha A (v. nota 45) şi această populaţie a fost aceea, care acum a înaintat din vest înspre estul provinciei amintite; purtătorii culturii Noua sosiţi la noi din est nu aveau tradiţii şi obiceiuri legate de peşteri. Mai notăm de asemenea că pentru unele piese ale depozitelor am găsit analogii numai la vest de Munţii Apuseni.

Chiar dacă multe descoperiri datate până acum în Ha A (ex. Reci) sunt considerate azi pe bună dreptate mai recente (v. nota 46), trebuie să existe şi un nivel al populaţiei sosite aici din vest în cursul perioadei Ha Al, care a absorbit reminescenţele populaţiei locale a epocii bronzului, nivel care nu a fost bine conturat de cercetări şi căruia îi atribuim depozitele prezentate aici. Această pătrundere din vest s-a produs dealtfel treptat, este de observat că din colţul sud-estic al Transilvaniei cunoaştem un singur depozit datat în Ha A1 (v. nota 50).

Depozitele găsite la numai un metru distanţă unul de celălalt şi îngropate cu totul superficial reprezintă două depuneri cultice, ofrande depuse concomitent de două persoane sau grupuri de persoane, sau la un mic interval de timp de către aceleaşi persoane.

Obiectele fragmentare, cele două celturi cu toartă ruptă (practic nefolosibile), turtele de

www.szmi.ro / www.cimec.ro

bronz şi acul de gravat din primul depozit ne face să credem că deponentul a fost un meşter turnător de bronz. Prin cele două depozite Peştera Mare de la Mereşti se înscrie în tipul „Versenkungshöhlen für Sachbesitz” (v. nota 42).

Bronze Finds from the ORBÁN Balázs Cave (Mereşti, Harghita County)

(Abstract)

The finds of bronze stocks have been discovered in the ORBÁN Balázs cave in Homoródalmás (Peştera Mare de la Mereşti, Harghita County), they were placed there as cultic offers during the period of Ha A. The first find consisted of several broken or defective objects, bronze-scones, engraving needle were probably placed by a metal founder.

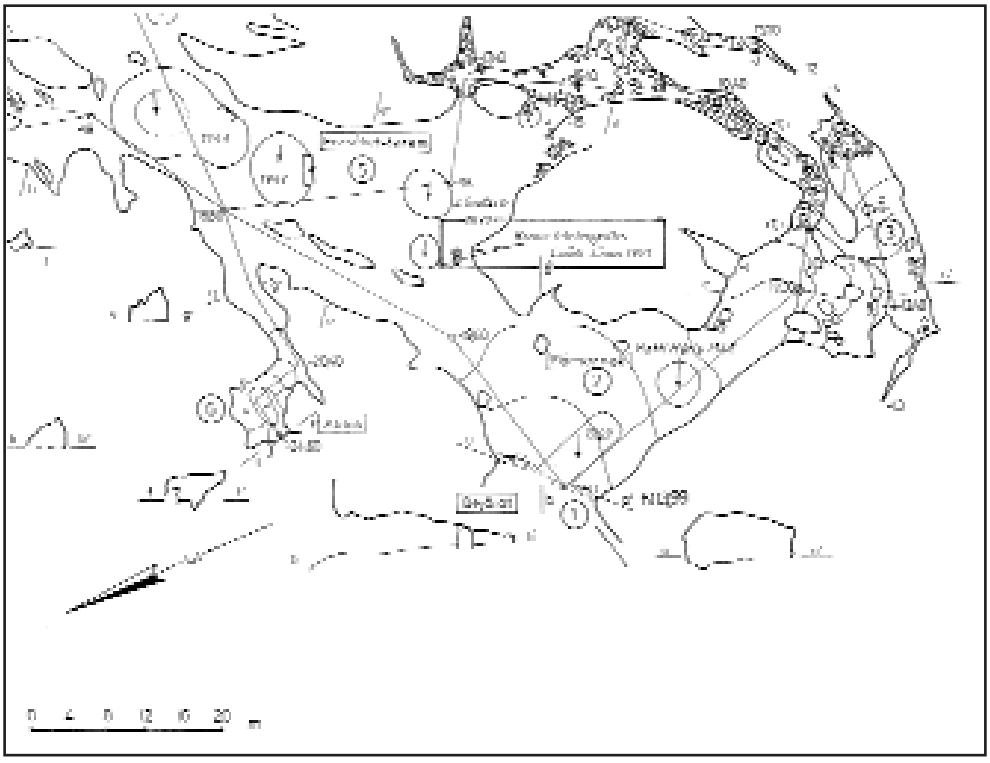

1. ábra A barlang bejárati részének térképe (DÉNES István rajza)

www.szmi.ro / www.cimec.ro

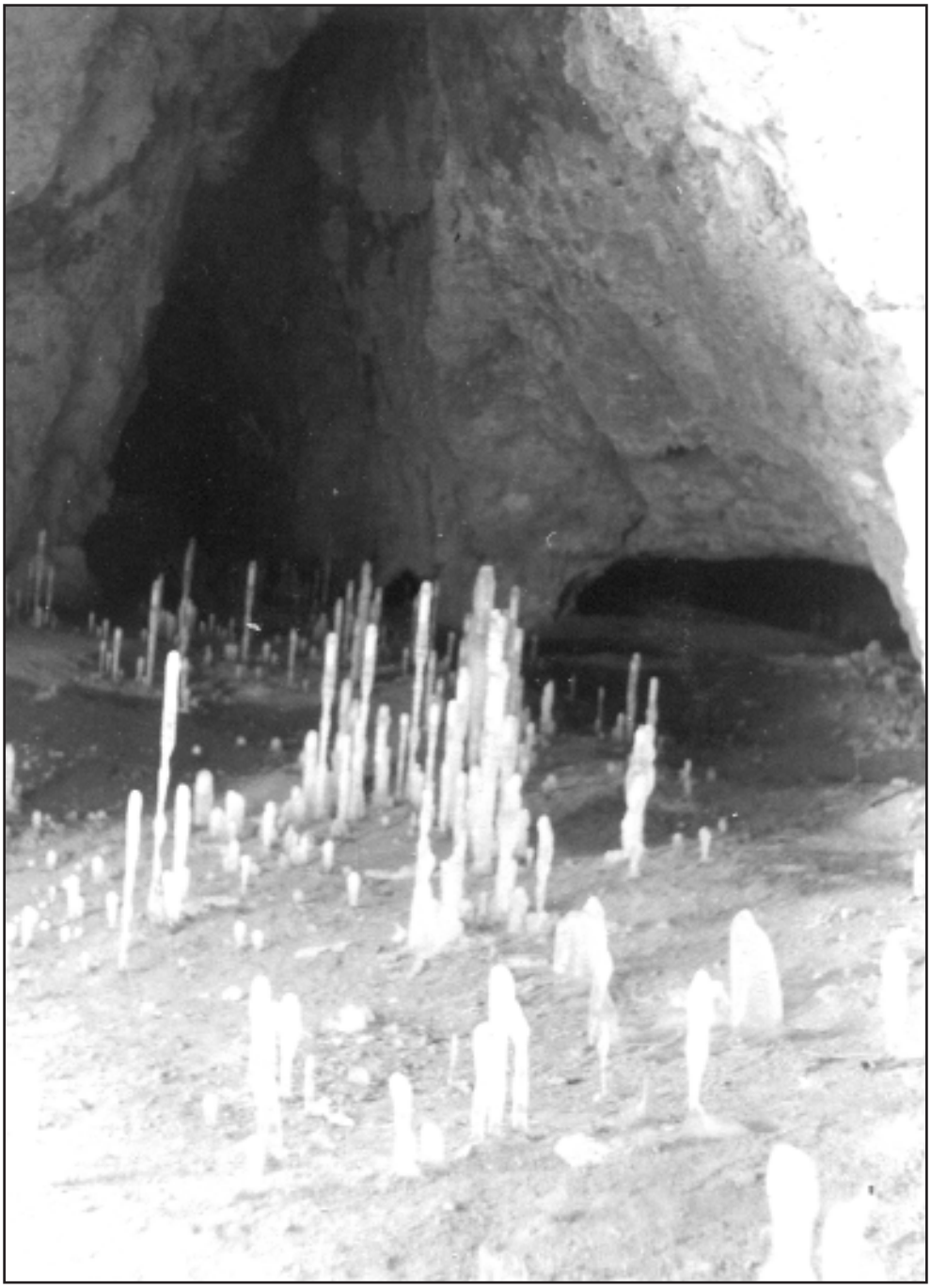

2. ábra A lelőhelyről készült fénykép

www.szrmi.ro / www.cimec.ro

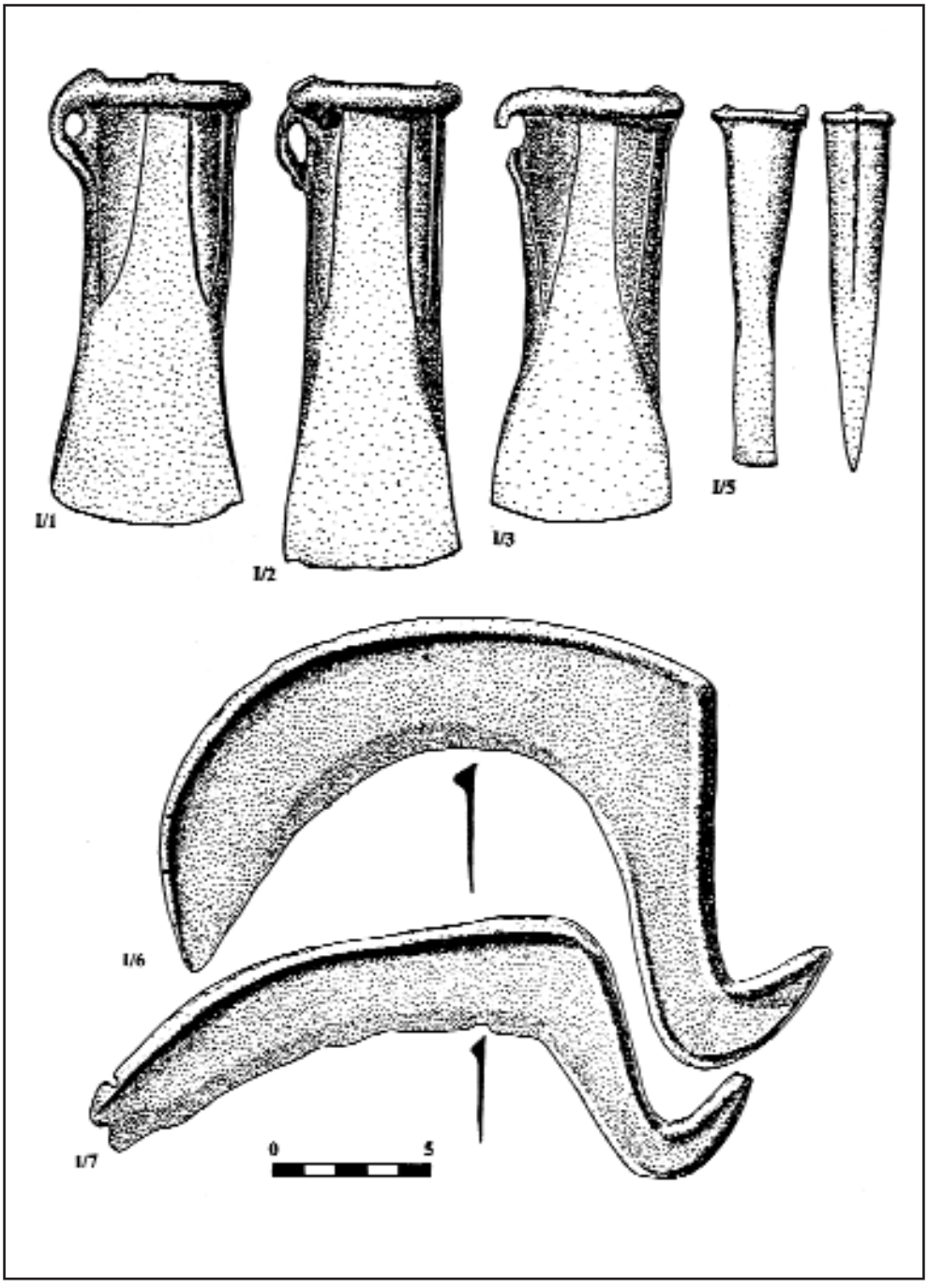

3. ábra Az I. leletegyüttes darabjai

www.szrmi.ro / www.cimec.ro

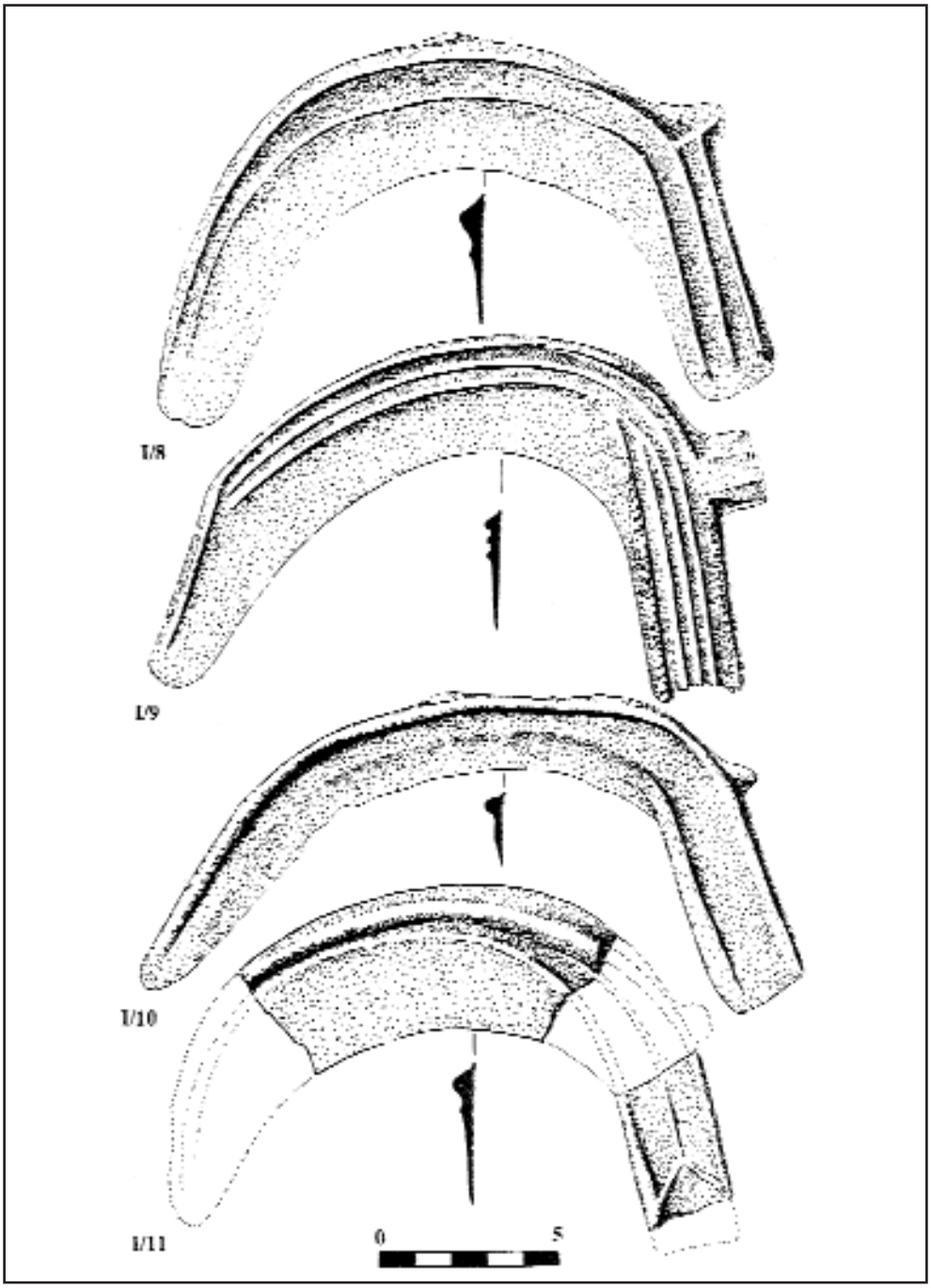

4–5. ábra Az I. leletegyüttes darabjai

www.szrmi.ro / www.cimec.ro

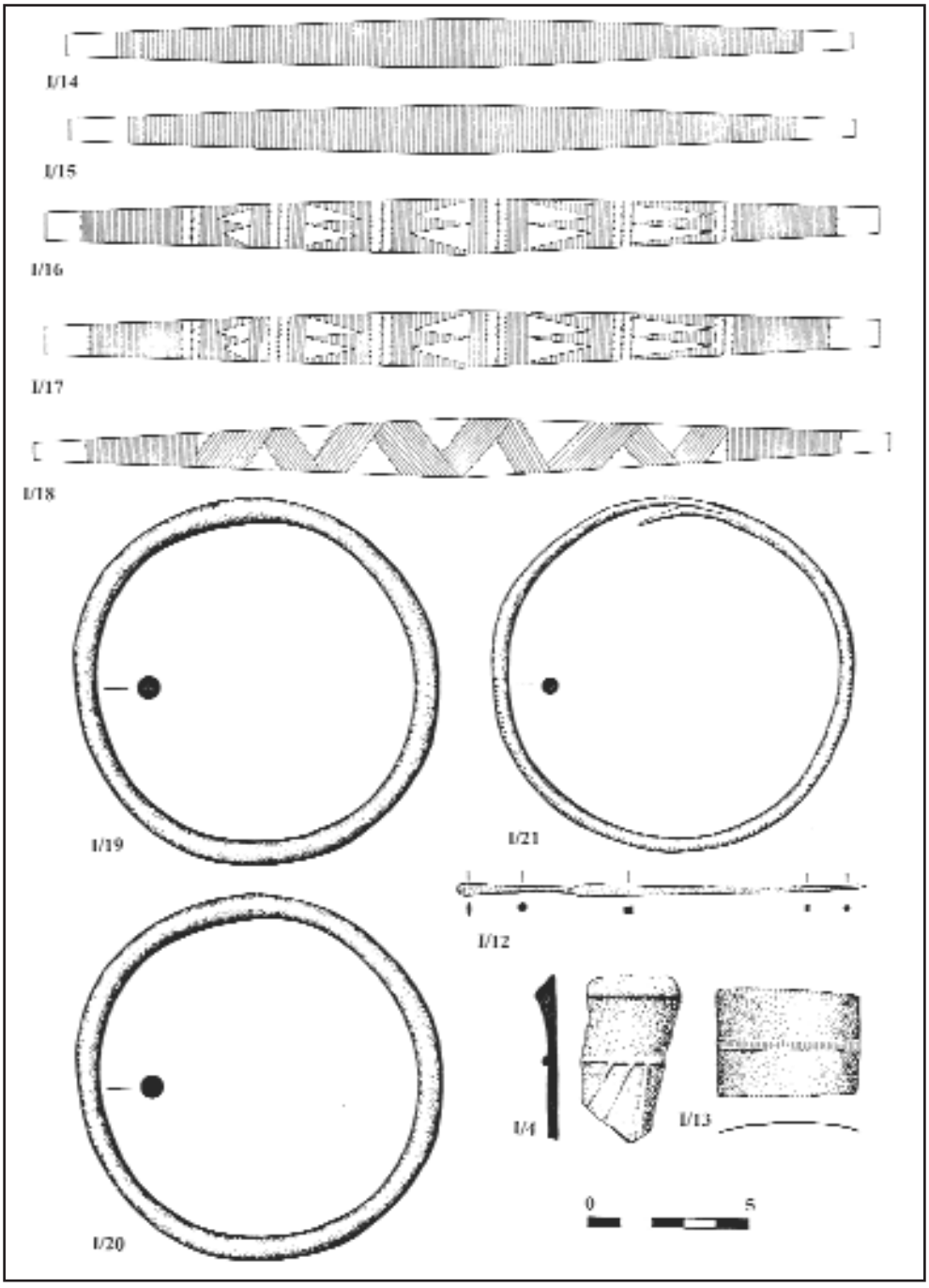

www.szrm.ro / www.cimec.ro

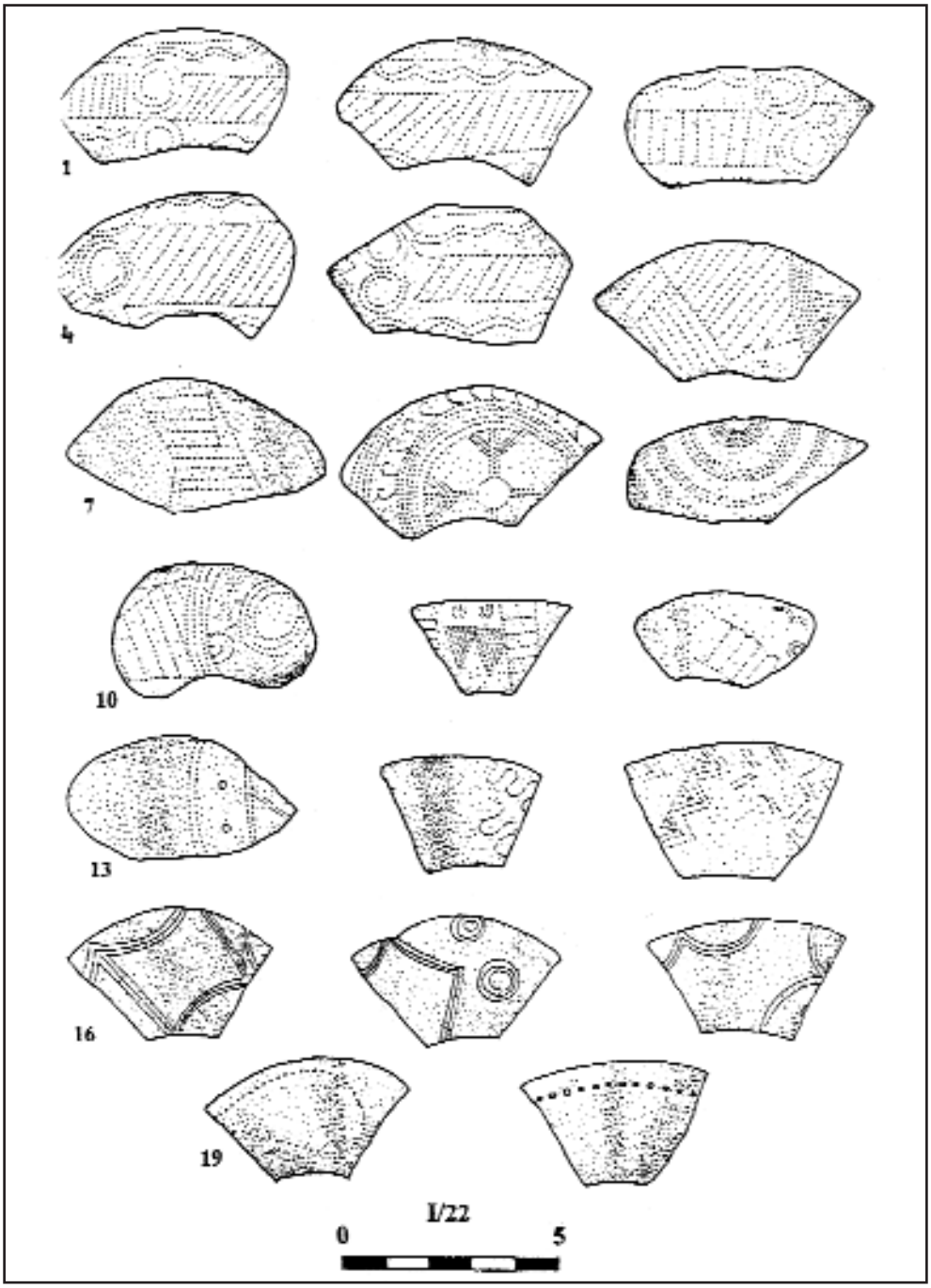

6. ábra Az I. leletegyüttes darabjai

www.szmi.ro / www.cimec.ro

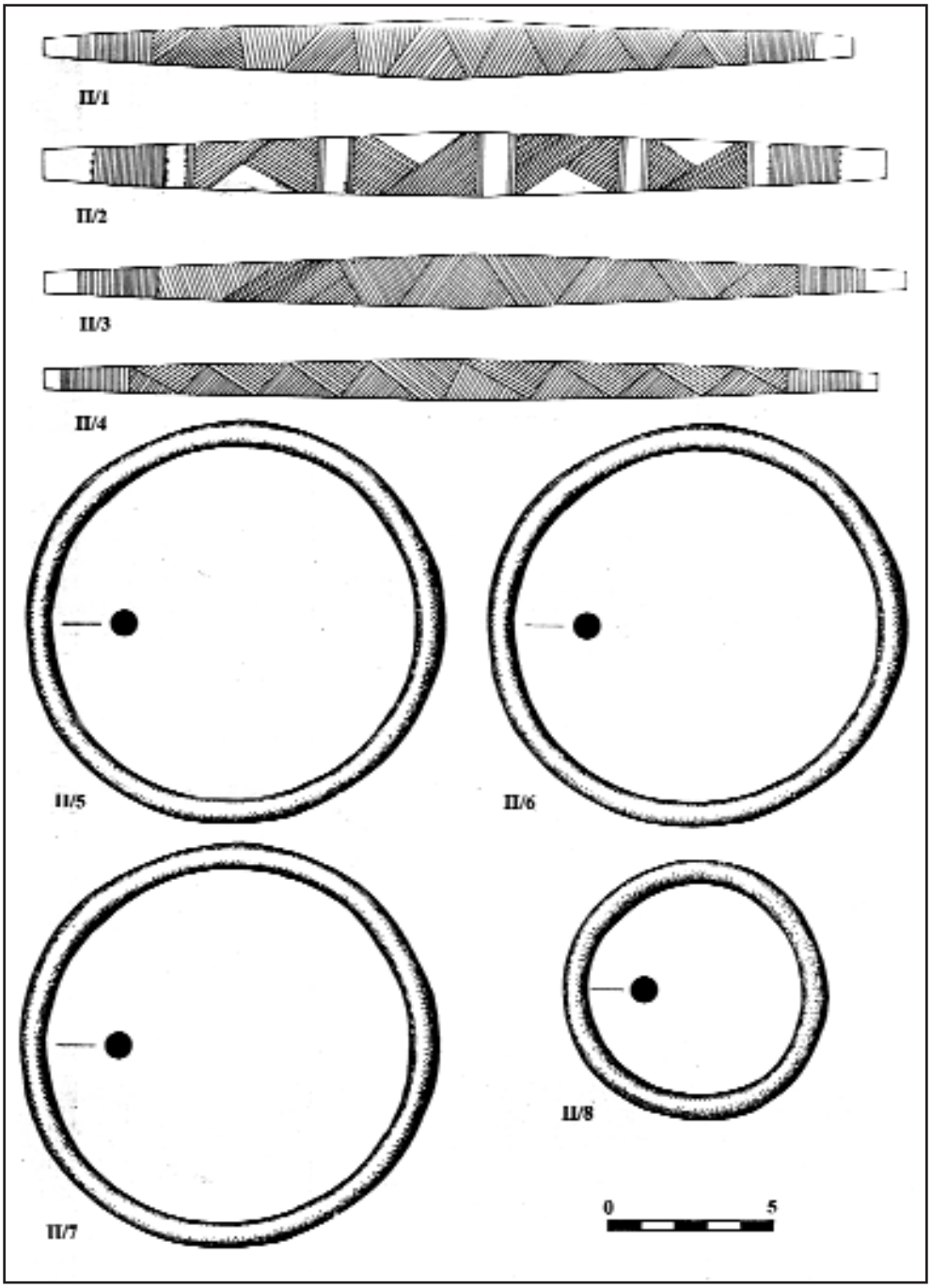

7. ábra A II. leletegyüttes darabjai

www.szrmi.ro / www.cimec.ro

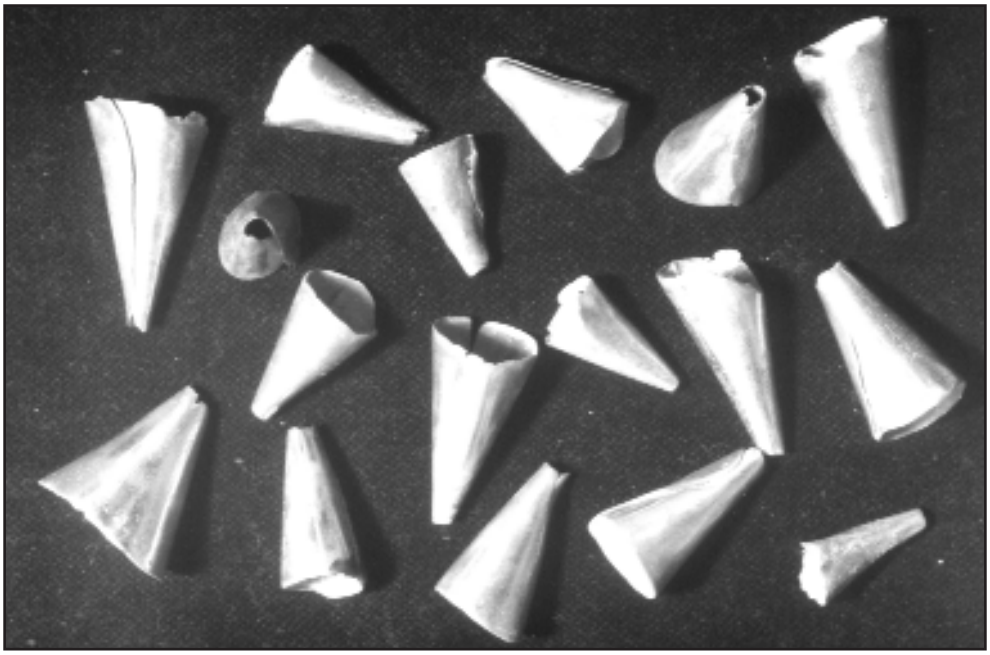

8. ábra Bronzkúpok (I. lelet)

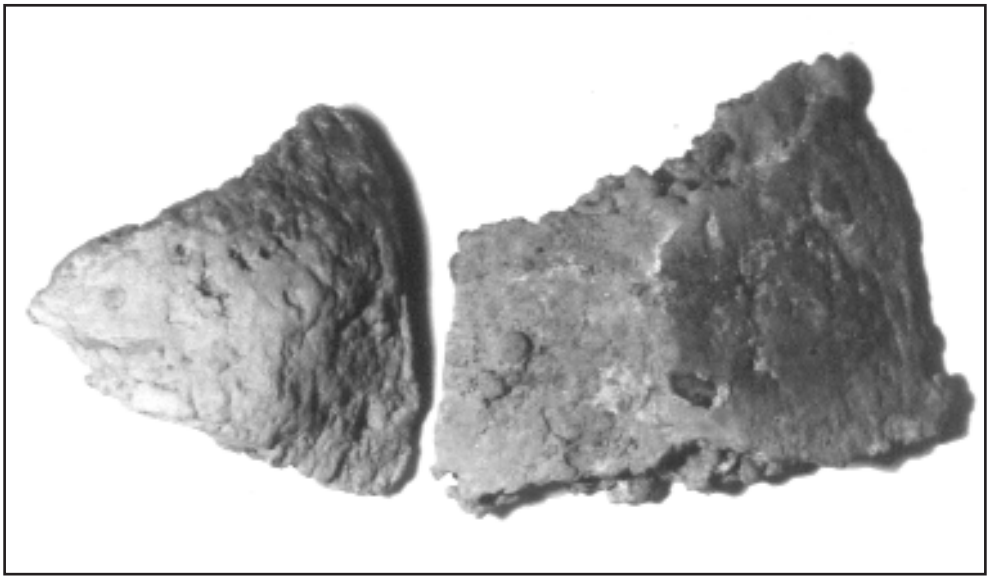

9. ábra Bronzlepények (I. lelet)

www.szrmi.ro / www.cimec.ro

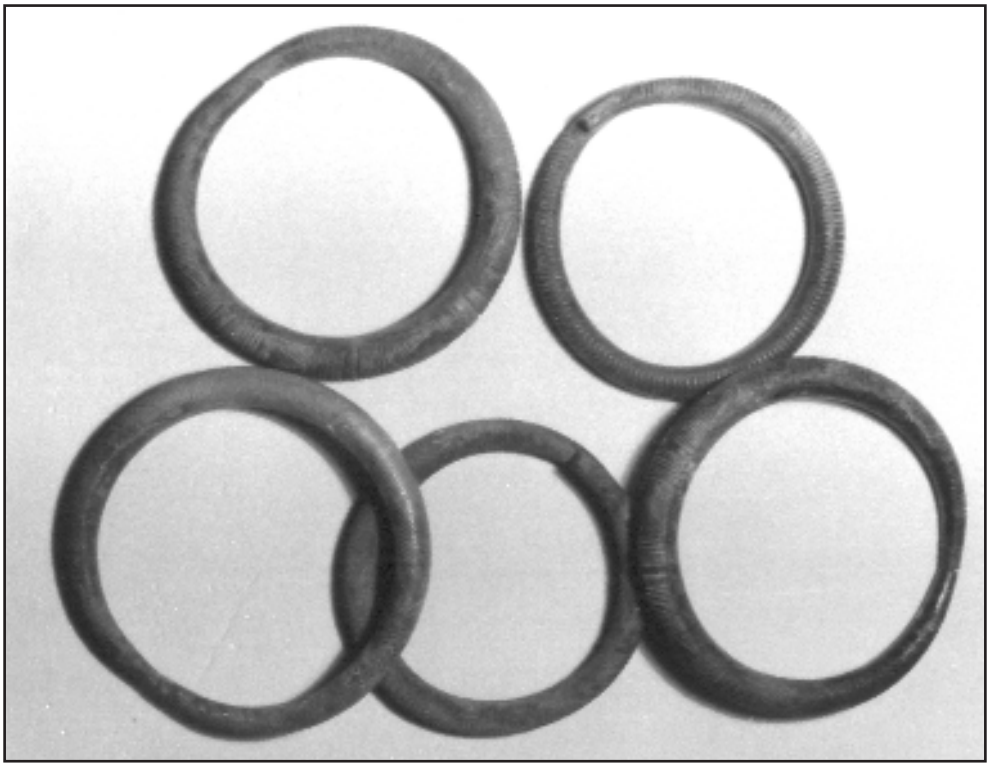

10. ábra Karperecek (I. lelet)

www.szrmi.ro / www.cimec.ro

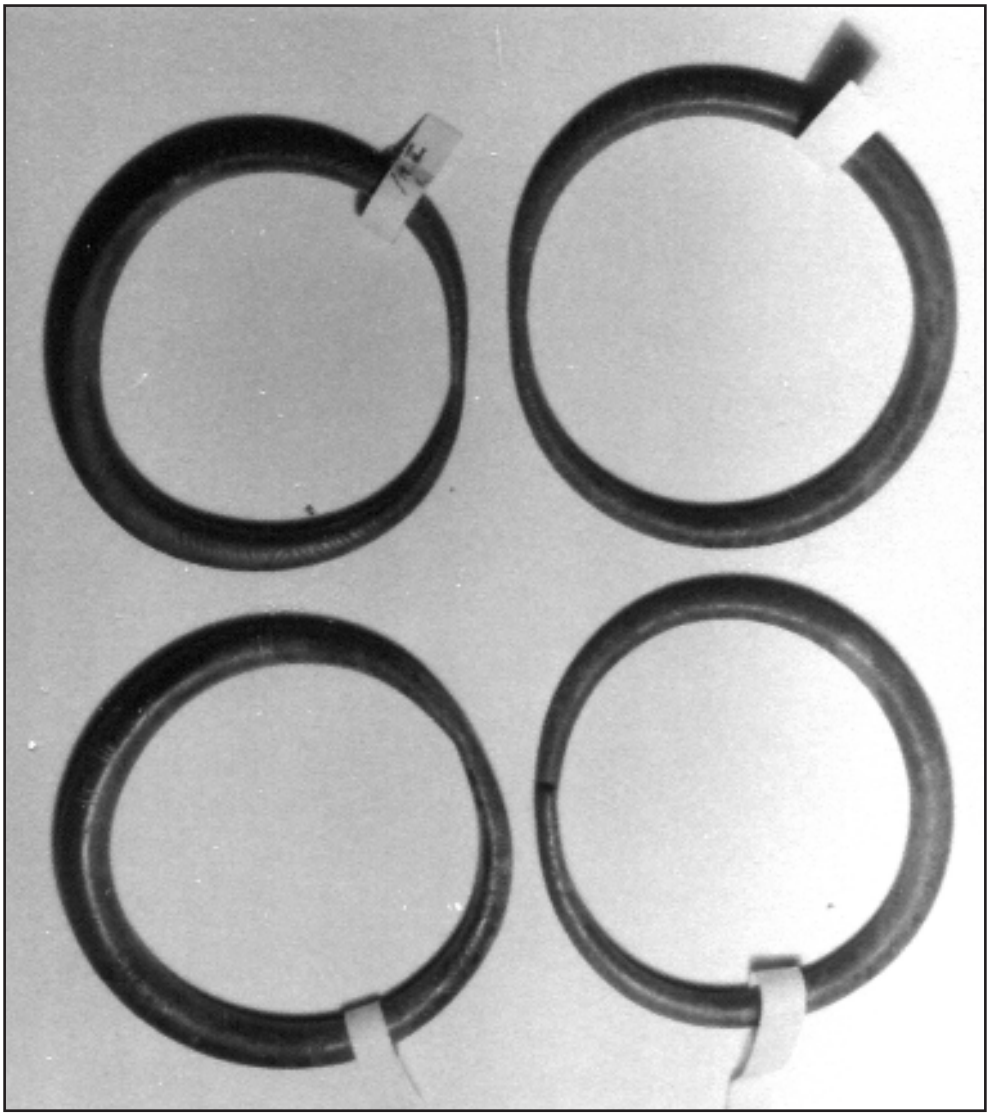

11. ábra Karperecek (II. lelet)

www.szrmi.ro / www.cimec.ro

MÉDER Lóránt László

Hallstatt-kori kerámia Kézdipolyán-Kőhát lelőhelyről

(Kivonat)
A Kézdipolyán-Kőhát lelőhelyet 1963 és 1967 között SZÉKELY Zoltán kutatta, és több kultúra jelenlétét mutatta ki (Csomortáni–Costişa, Wietenberg, Noua, La Tène, népvándoráskor – utóbbi 6–10. század). A leletek átvizsgálása során az anyagban most Hallstatt-kori fekete hornyolt kerámiát is sikerült azonosítani. Ez a lelőhelye eddig ismeretlen volt Délkelet-Erdélyben. Az anyag változatossága településre utal, a legközelebbi analógiák a Csernáton-Hegyestető, Telek, Medgyes-Vár lelőhelyekről ismertek, és a kultúra fejlettebb szakaszába sorolhatók. A dolgozat német nyelvű változata a *Marisia* évkönyvekben áll megjelenés alatt.

*

Kézdiszentkereszt, más néven Kézdipolyán (Poian) a Perkő aljában fekszik, Kézdiszentlélek községtől északkelet irányban. A mai községközponthoz tartozó határ északi részén, a Bélafalva felé vezető út mellett emelkedik a *Kőhát* nevű domb. Ez alatt folyik el a Telek-patak, melynek magas bal partján a hatvanas években a megmunkált területekről régészeti anyagot jeleztek.

1963-ban egy hitelesítő ásatást végzett itt SZÉKELY Zoltán,[1] amelyet 1964 és 1967 közt nagyobb méretű régészeti feltárás követett.[2] Az ásatások alapján megállapította, hogy a lelőhely már a középső bronzkorban is lakott volt. Találtak itt egy a Csomortáni- (Costişa-) kultúrába besorolható gyermeksírt, mellékleteként egy kisméretű tállal,[3] valamint a Wietenberg-kultúrára jellemző szórványos kerámiatöredéket. Ezt követően a Noua-kultúra hordozói települtek meg itt, melyet a kerámia jellegzetességei, valamint a Wietenberg cserepek jelenléte alapján a kultúra korai fejlődési szakaszába sorolt a kutató.[4] Ugyanitt a bronzkor időszakára keltezhető házat is találtak, amelyet valószínűleg a Noua-megtelepedésnek tulajdoníthatunk. Ezt követően (a szakirodalom szerint) a dák népesség telepedett meg a lelőhelyen, melynek anyagában a régész korai vaskorból öröklött „archaikus" behatásokat figyelt meg.[5] Ebből a korból származik egy földbemélyített lakás is.[6] A telepet a népvándorlás időszakában lakták újra, előbb a 6–8. századok,[7] majd a 9–10. századok folyamán,[8] több lakógödröt is sikerült feltárni ebből a korból.

A régészeti anyag átnézése közben viszont egyértelműen a kora vaskorra datálható kerámiaanyag került elő. Erről nem tesz említést a Kovászna megyei régészeti repertórium,[9] és SZÉKELY Zoltán is csak egyetlen helyen, fél mondatban említi ezt a tényt.[10] Indokoltnak tartjuk tehát a kerámiaanyag bemutatását, annál is inkább, mert a kora vaskori lelőhelyek sorában új, korábban nem ismert lelőhelyről van szó.

A régészeti ásatások során a kora vaskor időszakára keltezhető önálló réteget nem sikerült megfigyelni. Ennek ellenére megpróbáltam minél több adatot összegyűjteni a kérdéses anyagról.

Elsősorban a leltárkönyv bejegyzéseit néztem át, de ezek rendszerint nem tartalmaztak olyan információt, amelyek használhatók lettek volna. Feltűnt viszont, hogy nagyon sok kerámiatöredék a gödörlakások anyagával együtt van beleltározva, mint belőlük származó anyag. Ennek logikus magyarázata az lehet, hogy a népvándorláskori gödrök átvágták a koravaskori „réteget", amelynek anyaga visszakerült a gödörbe, és ezt a helyszínen nem tudták elkülöníteni. Az anyagot szelvényekre szétrakva megfigyeltem, hogy azok kizárólag a lelőhely egy meghatározott részéből származnak, pontosabban a 4–9., valamint a 13–18. szelvényekből. Az adatokat térképre vetítve kiderült, hogy a vaskori település nem terjedt ki a lelőhely egészére (1. ábra).

A számomra elérhető 1967-es ásatási napló sem tartalmazott olyan információt, amelynek alapján pontosabban tudnánk következtetni a vaskori megtelepedés helyére. Több alkalommal említést tesz viszont kora vaskori, hornyolással díszített kerámiatöredékekről, amelyek a már

* *Acta (Siculica)* 2006/2, T3, Sf. Gheorghe, Sporturilo 8A, RO-520085
** Székely Nemzeti Múzeum, Sf. Gheorghe, KÓS Károly 10, RO-520055, archymeder@yahoo.com

www.szmi.ro / www.cimec.ro

említett szelvények anyagához tartoztak. A kultúrréteg hiánya azzal is magyarázható, hogy a lelőhelyet szántóföldként használták, ennek következtében a felső rétegek megsemmisültek.

Az ásatási metszet- és alaprajzok között egy a régész által Hallstatt-korinak meghatározott tűzhely alaprajzára is sikerült ráakadni. Ez az 1966-os ásatások alkalmával került elő, az S-14 kutatóárokból, valamint az S-14 és S-15 szelvények közötti területről, megrongált állapotban, -0,48–0,79 m mélységből. A rajzról kiderül, hogy a tűzhely alapjául kő, föld és kerámia szolgált, amelyet agyaggal tapasztottak le (2. ábra). Sajnos metszetrajz ebben az esetben sem készült, rétegtani adatokról így nincs tudomásunk. Nem sikerült különválasztani a tűzhely alapozásához használt kerámiát sem.

Az egyetlen nagy, csaknem teljesen rekonstruálható edényen (3/1. ábra) található felirat szerint az egy Hallstatt-kori gödörből került elő. Sajnos erről az objektumról sem áll rendelkezésünkre semmi használható információ, tartalmát az említett edényt leszámítva nem ismerjük.

Ezek tehát azok az előzetes információk, melyek a kora vaskori anyaghoz köthetők. A továbbiakban bemutatjuk az előkerült leletanyagot, kísérletet téve annak időrendi besorolására.

Az edények anyagát finom vagy szemcsés homokkal, kerámiazúzalékkal soványították. Az edények készítéséhez használt anyagot valószínűleg a lelőhely közvetlen közeléből, esetleg épp a település területéről szerezték be.

A lelőhely kora vaskori kerámiaanyaga magán hordozza a korszak minden sajátosságát. Az edények külső felülete túlnyomó többségükben fekete, jól simított, esetenként fényezett. Az égetési technikától függően sárgás, vöröses és barnás színű változatai is előfordulnak A belsejük rendszerint sárgásvörös vagy téglavörös, és kevésbé simított, de a kisebb méretű edényeknél (tálak, bögrék) az edény belseje is jó felületkiképzésű, néha fényezett is, színük pedig többnyire sötétszürke, fekete. A díszítést a kora vaskori Gáva–Holihrady-kultúrára jellemző kannelúrák alkotják.

A kerámiaanyag töredékessége miatt viszonylag kevés edényformát sikerült rekonstruálni. A formák között elsősorban a kisméretű edények, tálak, bögrék a gyakoribbak. Kevés kivétellel az edények formájára csak az analógiák alapján következtethetünk.

A **tálak**, ahogy az más kora vaskori lelőhelyek anyagára is jellemző, nagy számban fordulnak elő a leletanyagban. Formájuk alapján több típusba sorolhatók:

1. A félgömb alakú tálak találhatók a legnagyobb számban a lelőhely anyagában. Több variánsuk is megkülönböztethető:

a) Behúzott peremű, lekerekített hasélű, kónikus aljú tálak. Hasélüket leggyakrabban bütyökkel díszítik. Általában kisméretűek, magasságuk 6–8 cm, legnagyobb átmérőjük 17–20 cm között váltakozik. Ez a típusú tál megtalálható a teleki (Teleac) lelőhely II. rétegében,[11] Csernáton-Hegyes (Cernat) lelőhelyén.[12] LÁSZLÓ Attila is a kultúra fejlettebb szakaszára keltezi ennek a típusnak a nagyobb mértékű elterjedését.[13] (4/1–2. ábra)

b) Egyenes peremű, ívelt oldalú tálak, többé-kevésbé kónikus aljjal. A peremet ritkább esetben ferde kannelúrával díszítik (turbántekercs-szerűen), az alj a kisebb edényeknél omphalos-szerűen benyomott. Ez a forma nagyon gyakori a kultúra minden fázisában.[14] (4/3–7, 5/1, 10/6. ábra)

2. Fordított csonkakúp alakú tálak. A peremet síkozással vagy turbántekercccsel díszítik. A nagyobb méretű példányok belsejét a perem alatt kannelúrákkal díszítik. (T. 5/2, 7/7–8.)

3. Szélesen kihajló peremű, ívelt testű tálak. Belsejükben kannelúrás (csillag alakú) díszítés található. (6/6. ábra)

A **bögrék és csészék** ugyancsak nagy számban fordulnak elő a kiegészíthető formák között. Egyes példányaikat a vállon és a hasélen díszítették.

1. Enyhén kihajló peremű, hengeres nyakú, nyomott gömbtestű, kisméretű bögre. A vállán és hasélén ferde, sekély kannelúrákkal díszített.[15] (6/2. ábra)

2. Enyhén kihajló peremű, bikónikus testű, lekerekített hasélű, díszítetlen csésze. Valószínűleg füllel volt ellátva.[16] (6/3. ábra)

3. Egyenes peremű, ívelt testű csésze, omphalos-szerűen benyomott aljjal. Peremből kiindu-

www.szmi.ro/www.cimec.ro

ló, magasan a perem fölé húzott szalagfület viselt. Ez a forma általában díszítetlen.[17] (6/4. ábra)

4. Kihajló peremű, ívelt nyakú, díszített és kihangsúlyozott vállú csészék, általában lekerekített aljjal. Egyes példányaikon az erősen magasított, széles szalagfül a peremből indul ki, és a hasélre támaszkodik[18] (6/5. ábra), míg másoknál a vállból indul, a perem fölé magasodik, és a hasél alatt támaszkodik az edénytestre. (7/3. ábra)

A **nagyobb méretű edények** közül a már említett „hallstatti gödörből" származó urnát leszámítva a formát kevés esetben sikerült meghatározni:

1. A csaknem teljes mértékben rekonstruálható urnának kihajló pereme, hengeres nyaka, enyhén nyomott gömb alakú teste és kónikus alja van. Külső felülete fényezett, sárgás világosbarna, néhol sötétebb foltokkal. Díszítése a vállon szimmetrikusan elhelyezett, függőleges, lapos bütykökből és girlandokba rendezett kannelúrákból áll (3/1. ábra). Tipológiailag a hengeres nyakú, tölcséres peremű, bikónikus edénytípushoz tartozik.[19] Ugyanehhez a típushoz tartoznak a 8/3, 9/1–3. ábrákon ábrázolt töredékek is. Elképzelhető ugyanakkor, hogy némelyikük az ún. emeletes edények kategóriájába sorolható, ugyanis a két típus felső része közt nincsenek különbségek.

2. Egy másik urnaforma, melyet rajzon, csak részben sikerült rekonstruálni, kihajló peremű, ívelt, csonkakúpos nyakú és kerekített vállú edény. Díszítését vállon ülő, az edény falából belülről kinyomott dudorok képezik, amelyeket girlandokba rendezett kannelúrák kötnek össze (3/2. ábra). Tipológiailag a csonkakúpos nyakú, tölcséresen kihajló peremű, bikónikus edénytípushoz tartozik.[20] Közeli analógiákat a Csernáton-Hegyes lelőhelyének anyagában találunk,[21] de a kultúra legtöbb lelőhelyén egyaránt előfordul. Szintén ehhez a típushoz tartozhattak a 7/2, 8/1. ábrákon bemutatott töredékek is.

3. Az urnák kategóriájába sorolhatók azok a töredékek, amelyek tölcséres peremű, ívelt csonkakúpos nyakú, nyomott gömbtestű és kónikus aljú edényekből származnak[22] (7/1, 8/2, 9/4. ábra). Sajátosságuk, hogy a hasélet díszítették ferde vagy függőleges kannelúrákkal, amelyeket függőleges bordák tagolnak.[23]

4. A karéjos peremkiképzésű fazekak is képviselve vannak a kerámiaanyagban, egy enyhén, kifelé megvastagított peremű, ívelt nyakú, csapott vállú edénnyel. Felülete fényezett, színe világosbarna, a vállon pedig egy letört bütyök nyoma figyelhető meg. (5/3. ábra) Hasonló edények csaknem minden kora vaskori lelőhelyen megtalálhatók.[24]

5. A fazekak kategóriájából általában a zsákformájú edények a leggyakoribbak, töredékességük miatt viszont ritkán lehetséges a forma rekonstrukciója. A kézdipolyáni (Poian) anyagban több ilyen edényből származó oldaltöredék is előkerült. Az egyetlen többé-kevésbé rekonstruálható forma egy enyhén kihajló peremű, hengeres testű fazék. Külső felülete simított, fekete színű, belseje téglavörös. (9/5. ábra) Tipológiai besorolása alapján a LÁSZLÓ 1Ab és a PANKAU III-1-v3 típusba tartozik.

A rekonstruálható formák közé sorolható egy **kisméretű edényke**, kihajló peremmel, ívelt nyakkal és gömbformájú testtel. A vállon szimmetrikusan elhelyezett négy, szarvszerű, felfele álló bütyök díszíti. (7/4. ábra) Alakját tekintve hasonlít a nagyobb méretű urnákhoz. Közeli analógiát a Torja-Apor kúria lelőhely anyagában találunk.[25]

A kerámiaanyag díszítési technikája túlnyomórészt a kannelúra és a tapasztott vagy az edény falából kinyomott bütykök, dudorok. Egy cseréptöredéken viszont a párhuzamos, bekarcolt vonalkötegekkel történő díszítés is feltűnik (10/5. ábra).

A díszítőmotívumok az edények különböző részein helyezkednek el. A tálak esetén a már említett turbántekecs-szerű peremeken (4/7, 5/1-2. ábra) kívül, a hasélen elhelyezett bütykök (4/1–2. ábra), valamint a tál belsejében a kannelúrákból kialakított motívumok is megjelennek. Ezen utóbbiak esetén girlandszerű (csillag alakú) (6/6. ábra) vagy félkör alakú motívumok (7/7. ábra) jelentkeznek, de néhány töredék esetében a vízszintes körkörös vagy függőleges kannelúrakötegek is megtalálhatók (7/8. ábra).

A bögrék és csészék esetén a hasél vagy váll díszített, ferde vagy függőleges, széles vagy keskeny kannelúrákkal (6/1–2, 7/3, 5. ábra).

www.szmi.ro / www.cimec.ro

A nagyméretű urnák esetén leggyakrabban az edény vállát díszítették, girlandszerűen kialakított kannelúrakötegekkel, amelyek körülölelik (3/1. ábra) vagy összekötik (3/2, 8/1, 3. ábra) a vállon elhelyezett bütyköket, dudorokat. Némely esetben a vállon a bütykök csak magukban állnak (7/4, 10/7. ábra). Az edények nyakát vagy a nyak és a váll találkozását néhány töredéken vízszintes kannelúrával díszítik (10/1-4. ábra), az egyik urnatípus esetében a hasélen függőleges bordákkal tagolt ferde kannelúrák figyelhetők meg (8/2. ábra). A díszítési technikák közé sorolható peremek belső felén található síkozás is (7/1, 9/3–4. ábra).

A kerámiaanyag alapján megállapítható, hogy a Polyán-Kőhát lelőhelyet a kora vaskori Gáva–Holihrady-kultúra erdélyi csoportja is lakta, így a kultúra délkelet-erdélyi elterjedési térképe újabb lelőhellyel gazdagodott.

A kora vaskori település pontosabb kronológiai besorolásához nagyon kevés információ áll rendelkezésünkre. Az ásatási adatok alapján csak annyi állapítható meg, hogy a polyáni kora vaskori település a késő bronzkori Noua-kultúra lelőhelyére települt, utóbbi a jelenlévő Wietenberg-töredékek alapján a szakirodalom szerint a kultúra korai szakaszára keltezhető. Az itt talált bronztárgyak és öntőminta-töredék analógiáik alapján a Br D időszakra datálhatók, így nagy valószínűséggel a Noua-megtelepedéshez köthetők, ezért ebben a tanulmányban nem foglalkozunk velük.

Sajnos a lelőhelyről nem került elő a Hallstatt-időszakra keltezhető fémtárgy, így a kora vaskori település kronológiai besorolásánál csak a kerámiaanyagra hagyatkozhatunk, amely, mint tudjuk, sok nehézségbe ütközik.

Amint azt a felsorolt analógiákból láthattuk, a legtöbb polyáni edénytípus a Csernáton-Hegyes (Cernat), Telek (Teleac) és Medgyes (Mediaş-Cetate) lelőhelyek anyagával mutat hasonlóságot. Ennek ellenére elmondhatjuk, hogy az edénytípusok nagyrészt nem tekinthetők pontos datálóelemnek.[26] Elfogadjuk viszont C. PANKAU elméletét, amely a kutatások jelenlegi állása szerint egy hipotetikus felosztást ad az erdélyi Gáva–Holihrady-kultúrának, korai és késői fázisra osztja a kultúra fejlődését Erdélyben. A kora vaskori kerámiára vonatkozó megállapításai alapján, összhangban a Csernáton-Hegyes (Cernat), Telek (Teleac) és Medgyes (Mediaş-Cetate) lelőhelyek datálásával, a Polyán-Kőhát lelőhely szintén a kultúra késői szakaszára keltezhető. Meg kell említenünk viszont azt a tényt is, hogy a leletanyagban nem találtunk vese alakú csészét vagy töredéket, ellenben a magasított szalagfülű csészék legjobb analógiái a korai szakaszra datált lelőhelyek anyagában találhatóak.

Irodalom

1. KEMENCZEI, T. (1984): **Die Spätbronzezeit Nordostungarn**, ArchHung 51, Budapest.

2. LÁSZLÓ, A. (1994): **Începuturile epocii fierului la est de Carpaţi**, *Bibliotheca Thracologica* VI, Bucureşti.

2. PANKAU, C. (2004): **Die älterhallstattzeitliche Keramik aus Mediaş / Siebenbürgen**, UPA 109.

3. POPESCU, D. (1964): **Săpăturile arheologice din Republica Populară Română în anul 1963**, SCIV 15, 4, 551–567.

4. POPESCU, D. (1964a): **Les fouilles archeologiques dans la République Populaire Roumanie en 1963**, *Dacia* N. S. VIII, 385–403.

5. POPESCU, D. (1966): **Săpăturile arheologice din Republica Socialistă România în anul 1965**, SCIV 17, 4, 709–725.

6. POPESCU; D. (1966a): **Les fouilles archeologiques dans la République Socialiste de Roumanie en 1965**, *Dacia N.S.* X, 383–401.

7. POPESCU, D. (1967): **Săpăturile arheologice din Republica Socialistă România în anul 1966**, SCIV 18, 3, 521–538.

8. POPESCU, D. (1967a): **Les fouilles archeologiques dans la République Socialiste de Roumanie en 1966**, *Dacia* N. S. XI, 357–376.

9. POPESCU, D. (1968a): **Les fouilles archeologiques dans la République Socialiste de Roumanie en 1967**, *Dacia* N. S. XII, 421–443.

10. SZABÓ G. V. (1996): **A Csorva-csoport és a Gáva-kultúra kutatásának problémái néhány Csongrád megyei leletegyüttes alapján**, *Studia Arheologica* II, Szeged, 9–109.

11. SZÉKELY, Z. (1966): **Aşezări din prima vîrstă a fierului în sud-estul Transilvaniei**, Sf. Gheorghe.

12. SZÉKELY, Z. (1968): **Contribuţii la problema începutului epocii bronzului în sud-estul Transilvaniei**, SCIV 19, 3, 423–428.

13. SZÉKELY, Z. (1969): **Contribuţii la problema aşezărilor şi cetăţilor dacice din sud-estul Transilvaniei**, *Cumidava* III, 99–124.

14. SZÉKELY, Z. (1970): **Săpăturile executate de Muzeul din Sf. Gheorghe (1959–1966)**, *Materiale* IX, 297–315.

www.szmi.ro / www.cimec.ro

15. SZÉKELY, Z. (1971): **Eléments byzantins dans le civilisation matérielle des VIe-VIIIe siècles dans le Sud-Est de la Transylvanie**, *Dacia* N. S. XV, 353–358.

16. SZÉKELY, Z. (1973): **Vase greceşti şi imitaţii de la Cernat şi Poian (Jud. Covasna)**, SCIV 24, 3, 527–531.

17. SZÉKELY, Z. (1973a): **Săpăturile executate de Muzeul din Sf. Gheorghe (1967–1970)**, *Materiale* X, 219–224.

18. SZÉKELY, Z. (1977): **Contribuţii privind epoca bronzului în sud-estul Transilvaniei**, *Aluta* VIII–IX, 1976–1977, 25–-36.

19. SZÉKELY, Z. (1992): **Aşezări din secolele VI–XI p. Ch. în bazinul Oltului Superior**, SCIVA 43, 3, 245–306.

20. VASILIEV, V.; ALDEA, I.; CIUGUDEAN, H. (1991): **Civilizaţia dacică timpurie în aria intracarpatică a României. Contribuţii arheologice: aşezarea fortificată de la Teleac**, Cluj-Napoca.

21. *** (1998): **Repertoriul arheologic al judeţului Covasna** (red. Valeriu CAVRUC). Monografii arheologice I, Sf. Gheorghe.

Jegyzet

1. POPESCU 1964, 556; POPESCU 1964a, 391.

2. POPESCU 1966, 721; POPESCU 1966a, 397 (greşit Poiana); POPESCU 1967, 533; POPESCU 1967a, 369; POPESCU 1968a, 434; SZÉKELY 1970, 312; SZÉKELY 1973a, 221.

3. SZÉKELY 1968, 425–427.

4. SZÉKELY 1977, 26.

5. SZÉKELY 1970, 312.

6. SZÉKELY 1973, 527–531; SZÉKELY 1969, 102.

7. SZÉKELY 1971. 353–358.

8. SZÉKELY 1992.

9. **Repertoriul arheologic al judeţului Covasna**, 116, XXVII. d. 422.

10. SZÉKELY 1992, 46.

11. VASILIEV–ALDEA–CIUGUDEAN 1991, Fig. 35/10, 19, 22.

12. SZÉKELY 1966, pl. IV/11.

13. LÁSZLÓ 1994, 94.

14. LÁSZLÓ 1994, 71–75; PANKAU 2004, 61–62.

15. Analógiákat lásd: PANKAU 2004, 64, Typ. 4; SZABÓ 1996, 35/6Ea.

16. SZABÓ 1996, 35/6Ca.

17. Analógiákért lásd: KEMENCZEI 1984, Táb. CXXXIII/12.

18. LÁSZLÓ 1994, 81, 5A typ; KEMENCZEI 1984, CXXXIV/8–10, 13. Midkét esetben díszítetlen edényről van szó.

19. PANKAU 2004,53, Abb. 7/2. Analógiákat lásd uo.

20. PANKAU 2004, 52, Typentafeln 2, Variante 1a.

21. Nagymértékben közöletlen anyag a Székely Nemzeti Múzeumban.

22. PANKAU 2004, 52, Typentafeln 2, Variante 2.

23. Analógiákért lásd: SZABÓ 1996, 1E.

24. Analógiákért lásd: LÁSZLÓ 1994, 80, 4C típus; SZABÓ 1996, 34, 2Aa típus; PANKAU 2004, 58–61.

25. Nagymértékben közöletlen anyag, a Székely Nemzeti Múzeumban.

26. PANKAU 2004, 86–98.

(A családnevek majuszkulás kiemelését kötetszerkesztési szempontok indokolták. **Szerk. megj.**)

Ceramica hallstattiană de la Poian-Kőhát (j. Covasna)

(Rezumat)

Comuna Poian se situează la nord-est de comuna Sânzieni, la poalele înălţimii Perkő. La începutul anilor 60, în urma lucrărilor agricole s-a semnalat material arheologic de la locul Kőhát. Punctul se află la nord de localitate, pe malul stâng al pârâului Telek.

În urma săpăturilor arheologice întreprinse de Zoltán SZÉKELY între anii 1963 şi 1967 s-a constatat că aşezarea a fost locuită în mai multe epoci. Din epoca bronzului s-a descoperit un mormânt de copil aparţinând culturii Ciomortan (Costişa), material ceramic al culturii Wietenberg şi complexe arheologice ale culturii Noua. În epoca fierului aşezarea a fost locuită de purtătorii civilizaţiei dacice, peste care s-a suprapus o aşezare din epoca migraţiilor (sec. VI–X).

În urma verificării materialului s-a observat, că între materialul ceramic din epocile amintite se distinge un material aparţinând primei vârste a fierului, cu ceramică neagră canelată. Am considerat necesară prezentarea materialului ceramic, din motivul că acest sit este un nou punct, încă inedit, pe harta descoperirilor culturii ceramicii negre canelate din sud-estul Transilvaniei. Din cauza că materialul ceramic este destul de variat, din punct de vedere tipologic, iar s-a găsit şi o vatră din această epocă, considerăm îndreptăţiţi să afirmăm că este vorba de o aşezare a acestei culturi.

Pe baza materialului ceramic, destul de fragmentar, fiind singura categorie de artefact, care poate fi datat sigur în această epocă, s-a ajuns la concluzia că aşezarea hallstattiană poate fi datată în faza mai evoluată a culturii, având cele mai bune analogii în materialele aşezărilor de la Cernat-Vârful ascuţit, Teleac, Mediaş-Cetate.

www.szmi.ro / www.cimec.ro

Hallstatt Pottery from the Settlement of Kézdipolyán-Kőhát (Poian, Covasna County)

(Abstract)

The settlement of Kézdipolyán-Kőhát was investigated by Zoltan SZÉKELY between 1963 and 1967 and he demonstrated the existence of more cultures (Ciomortan–Costişa, Wietenberg, Noua, La Tène, 6th–10th centuries during great migrations) During the examination of finds they could identify black channeled pottery from Early Hallstatt period as well. This settlement had been unknown since then in the South-East of Transylvania. The variety of the material refers to the settlement, the closest analogies are known from the settlements of Csernáton-Hegyestető, Telek, Medgyes-Vár and they can be dated among the advanced stage of this culture.

www.szrm.ro / www.cimec.ro

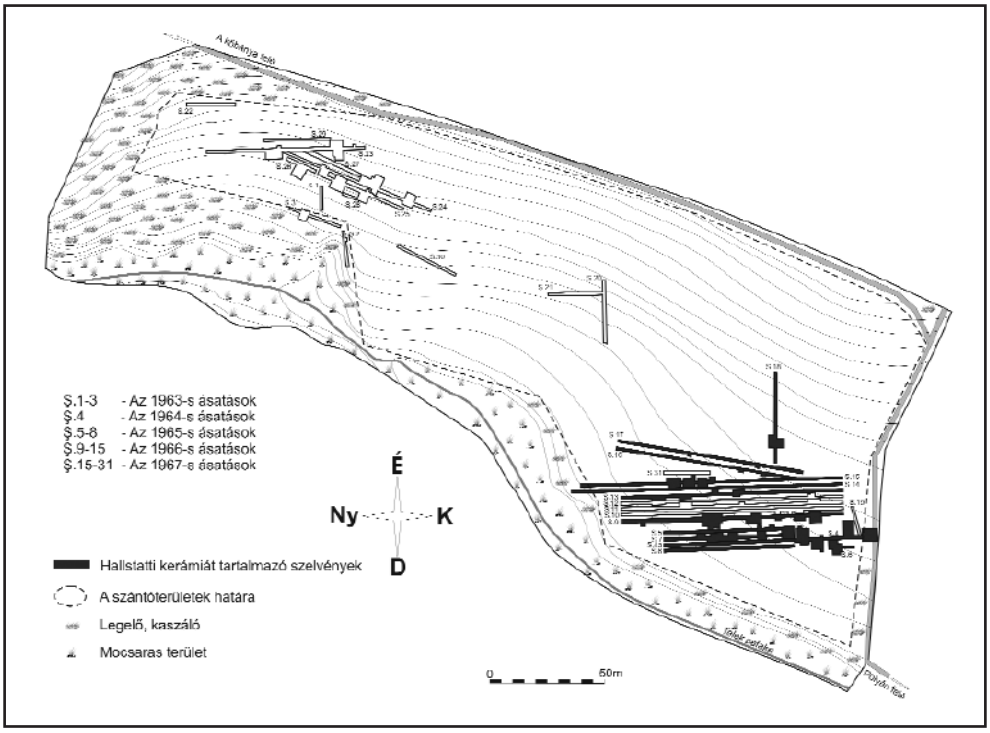

1. ábra A Polyán-Kőhát lelőhelyen végzett ásatások alaprajza (1963–1967)

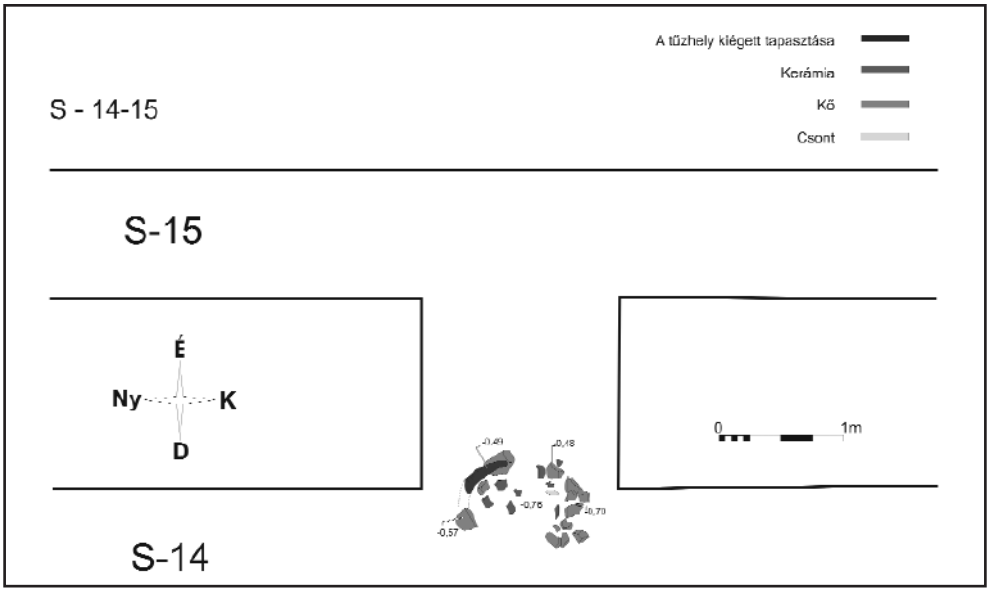

2. ábra Polyán-Kőhát (1966), Hallstatt-kori tűzhely

www.szmi.ro / www.cimec.ro

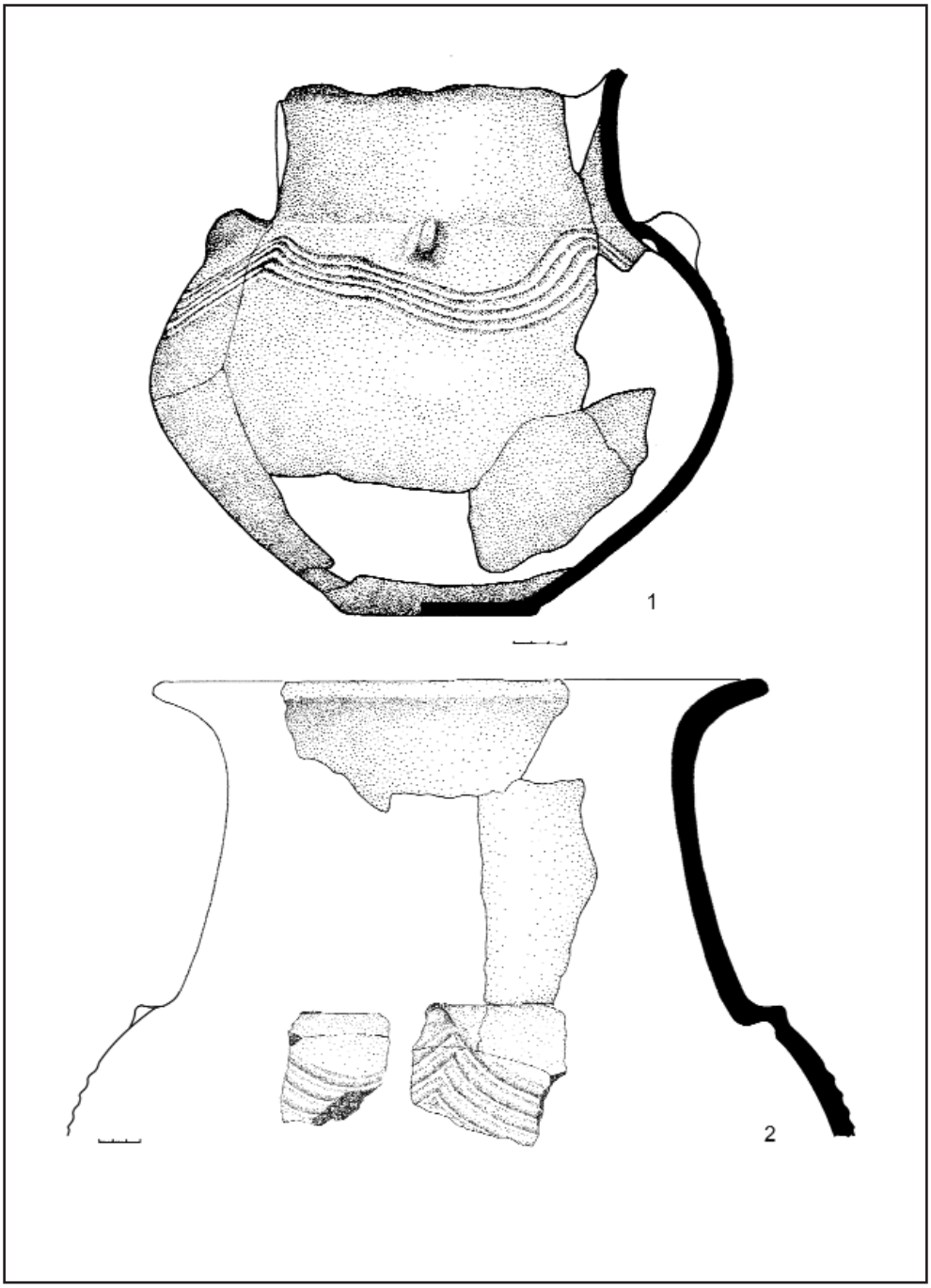

3. ábra

www.szrmi.ro / www.cimec.ro

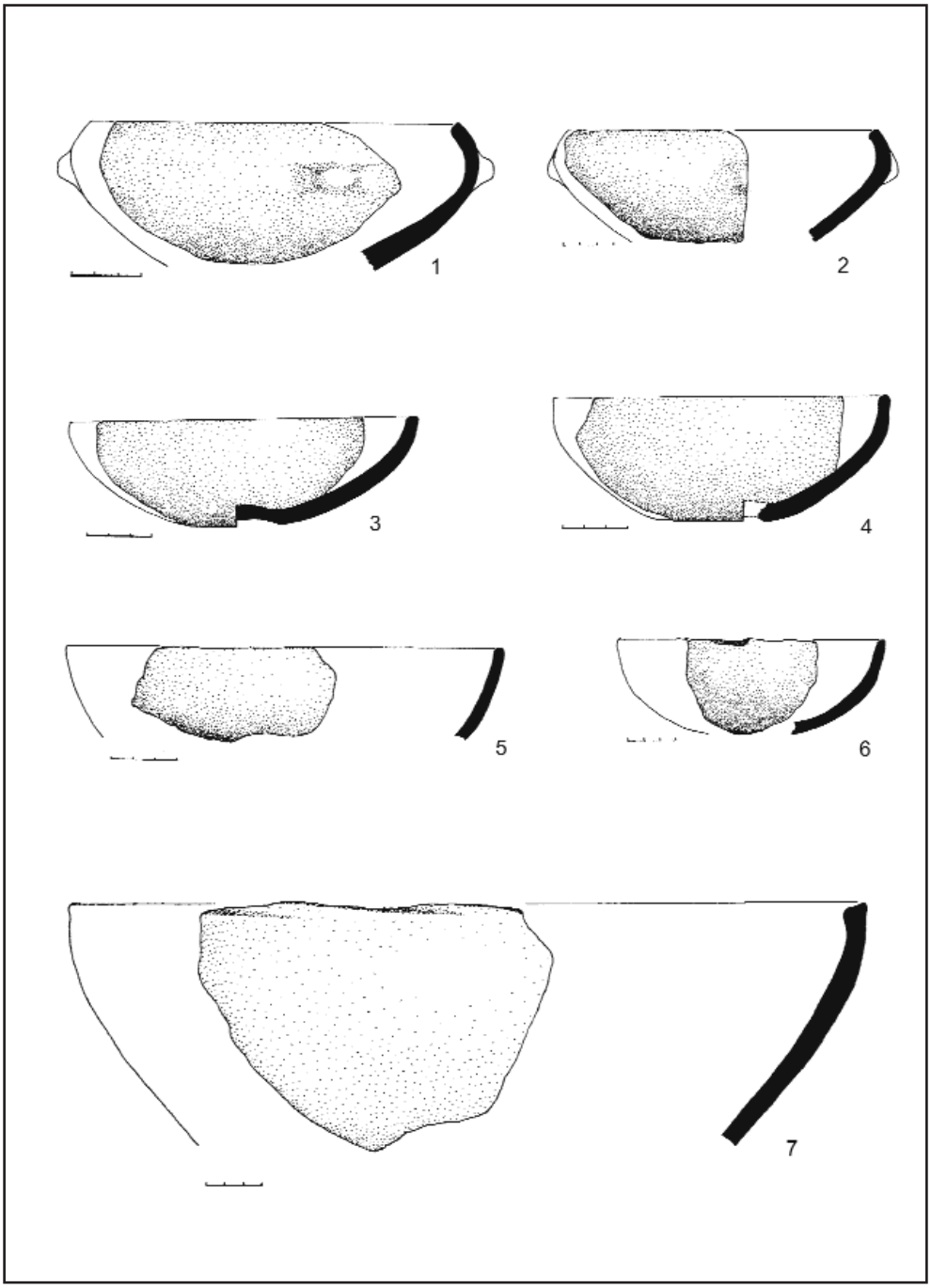

4. ábra

www.szrmi.ro / www.cimec.ro

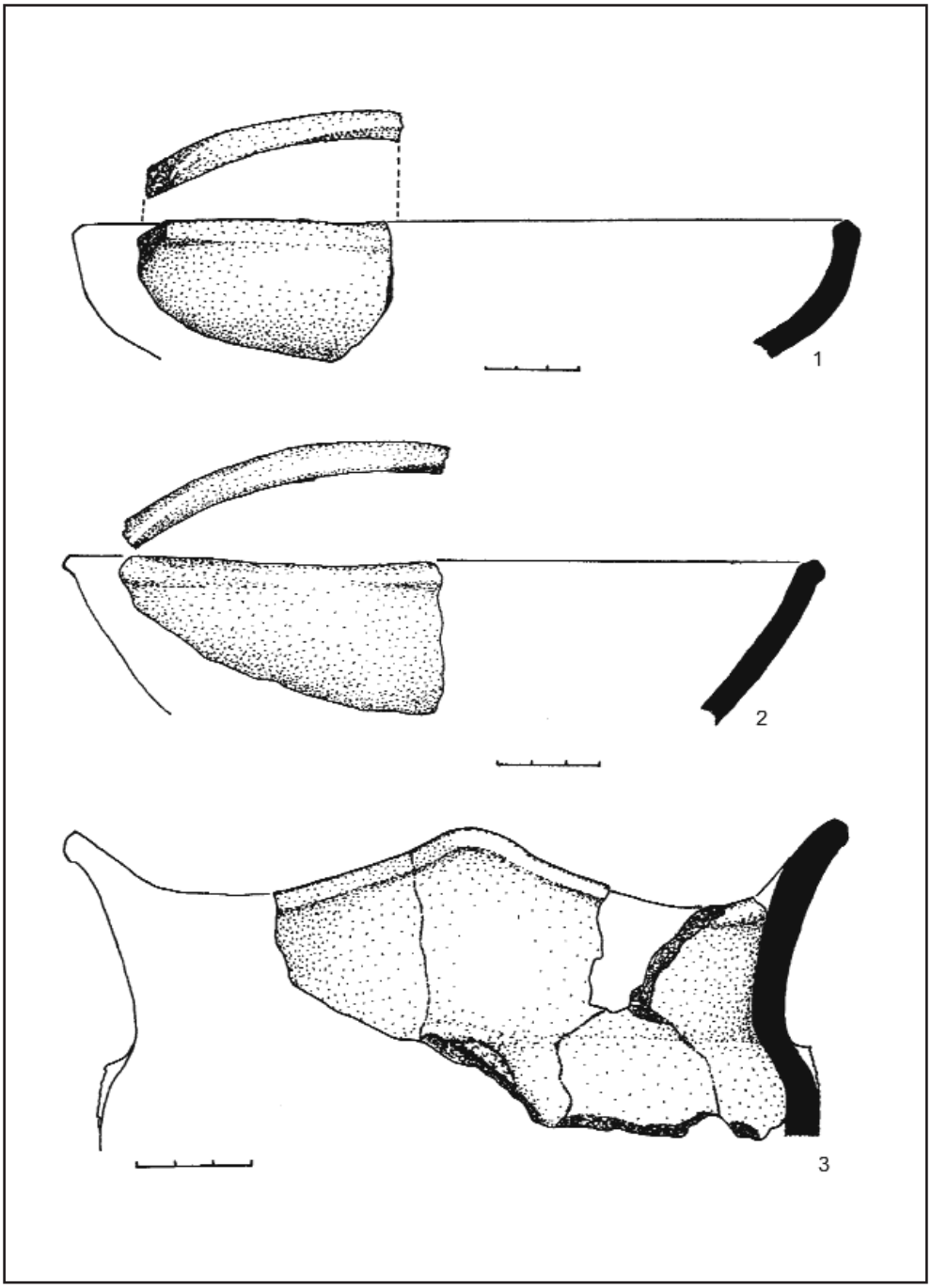

5. ábra

www.szmi.ro / www.eimec.ro

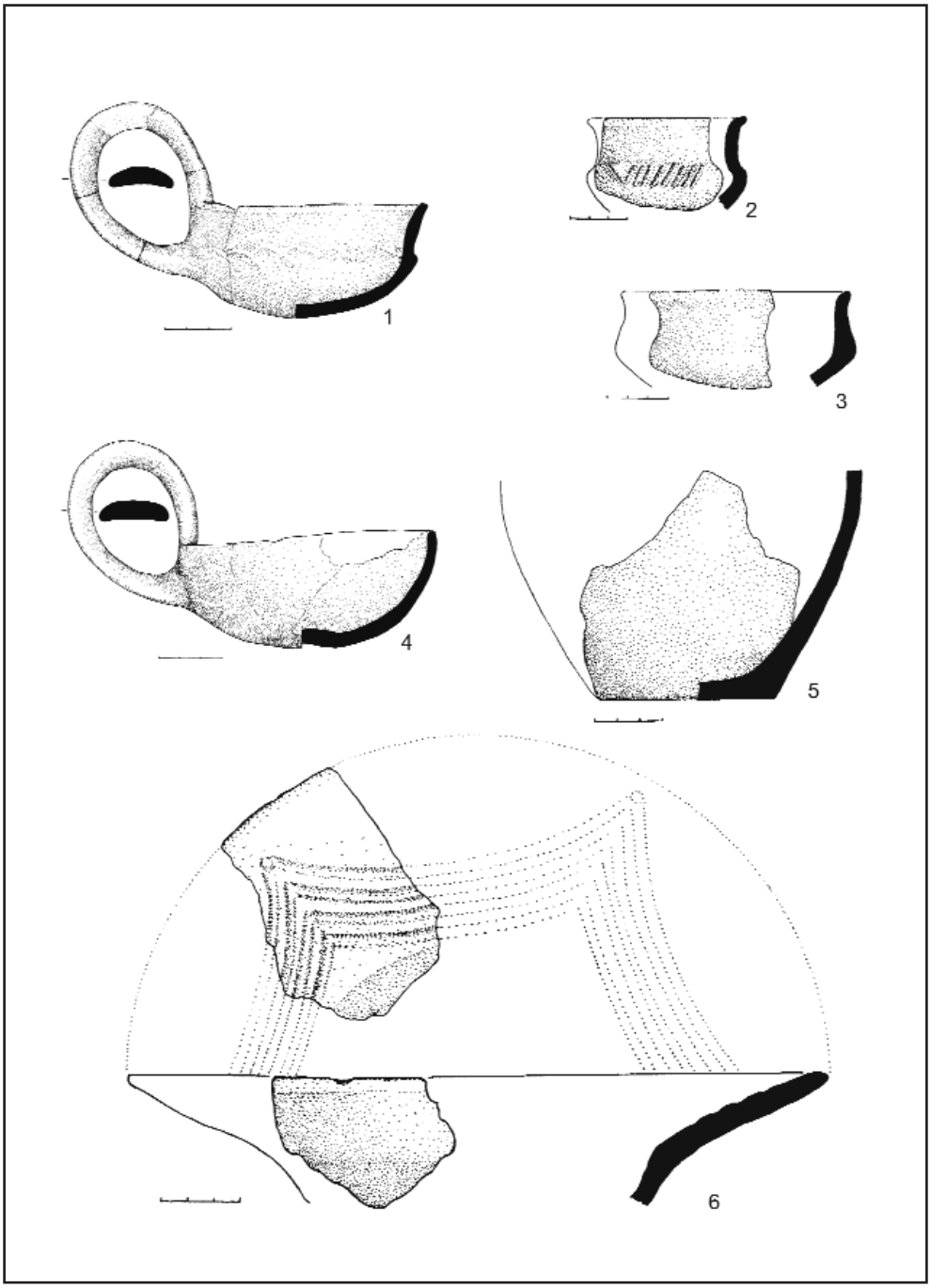

6. ábra

www.szmi.ro / www.cimec.ro

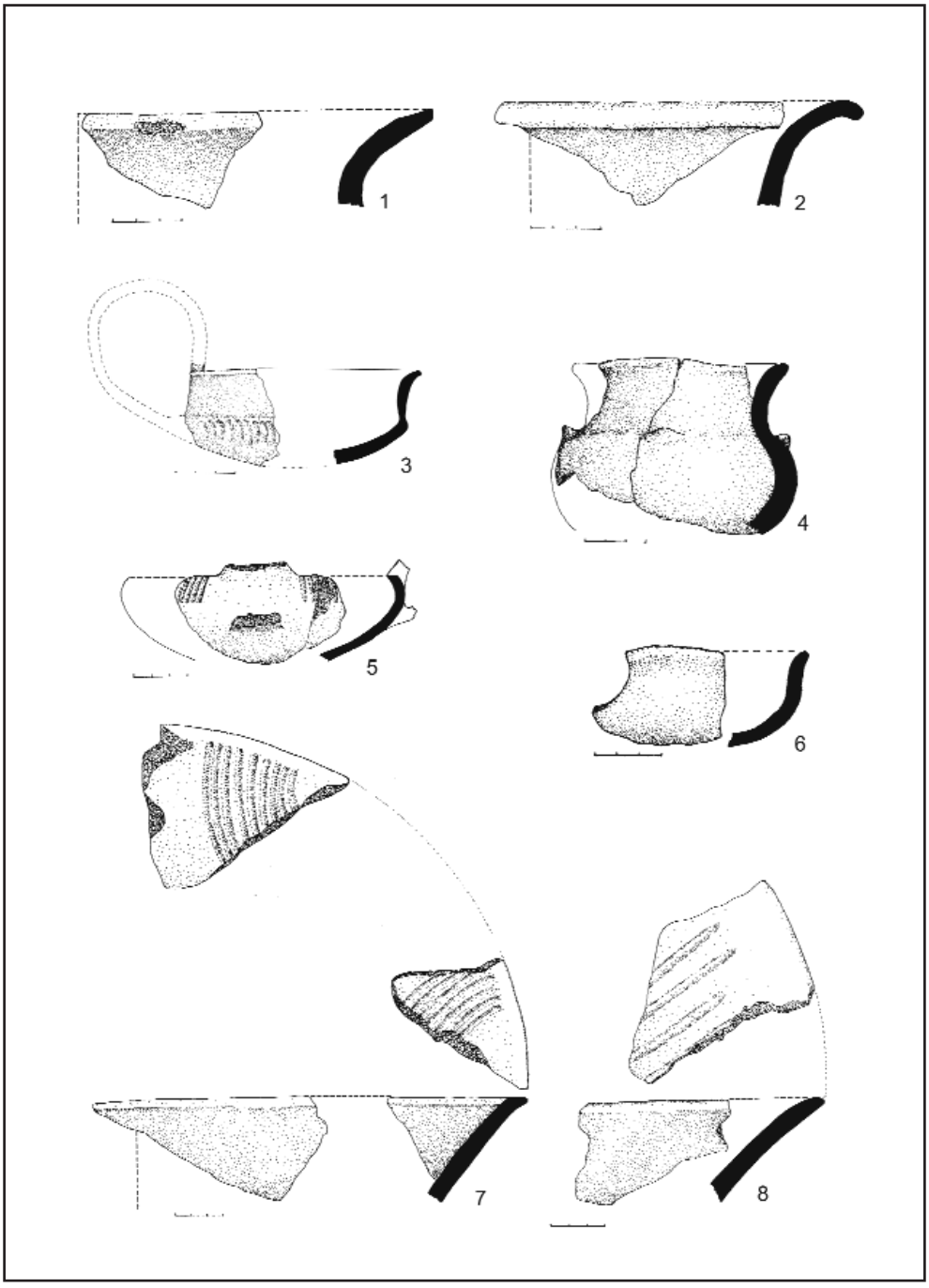

7. ábra

www.szmi.ro / www.cimec.ro

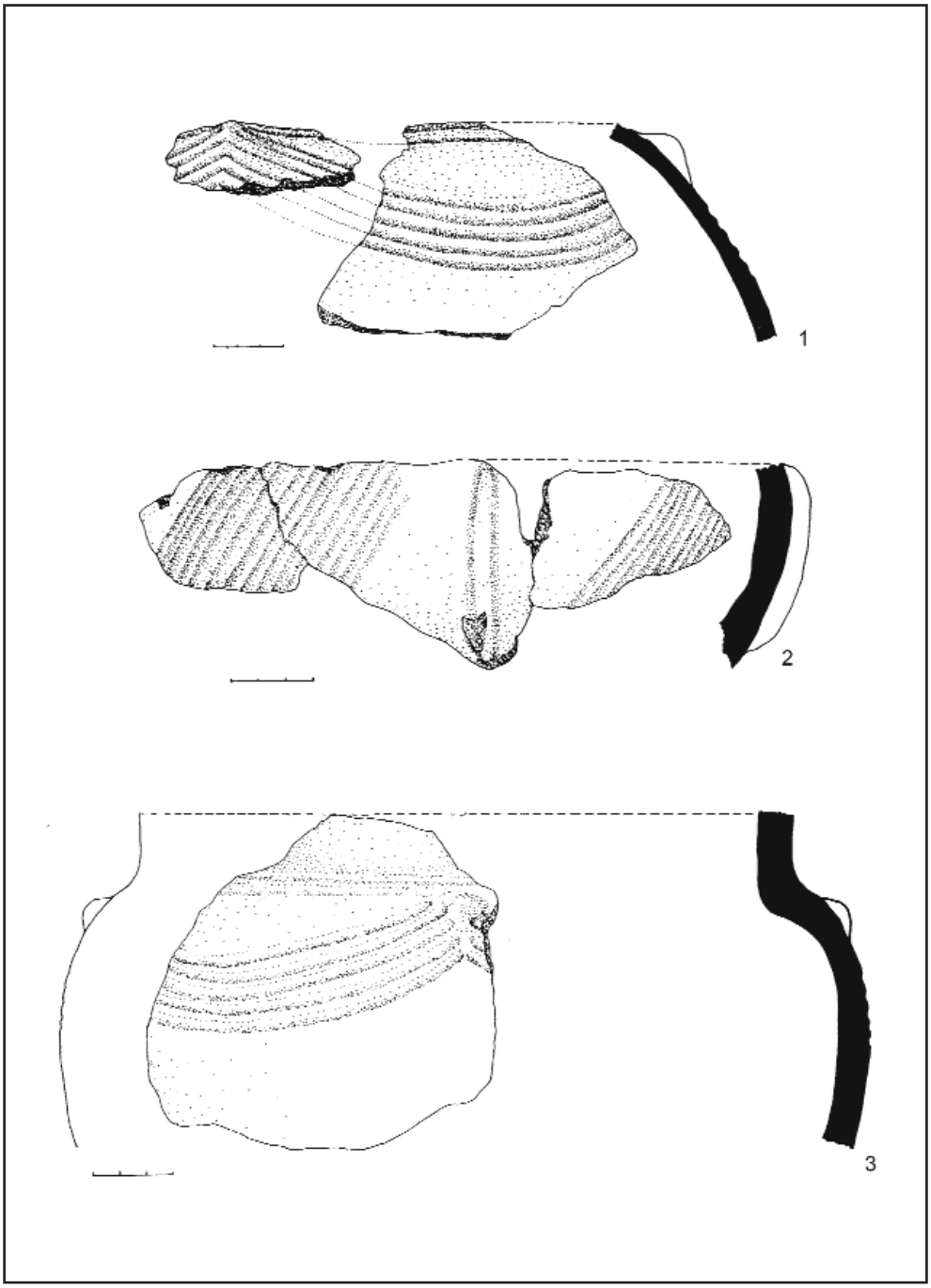

8. ábra

www.szrmi.ro / www.cimec.ro

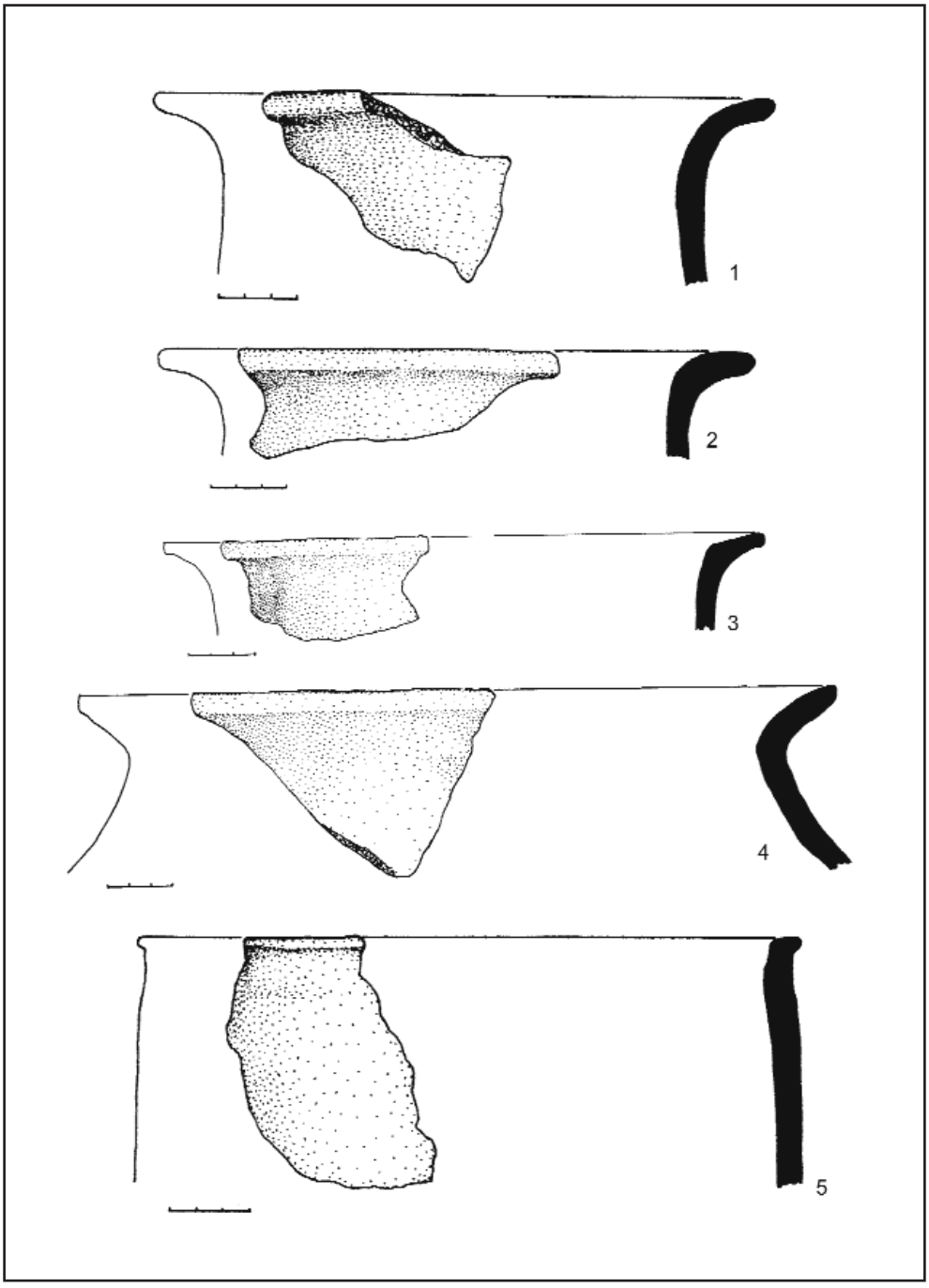

9. ábra

www.szrmi.ro / www.cimec.ro

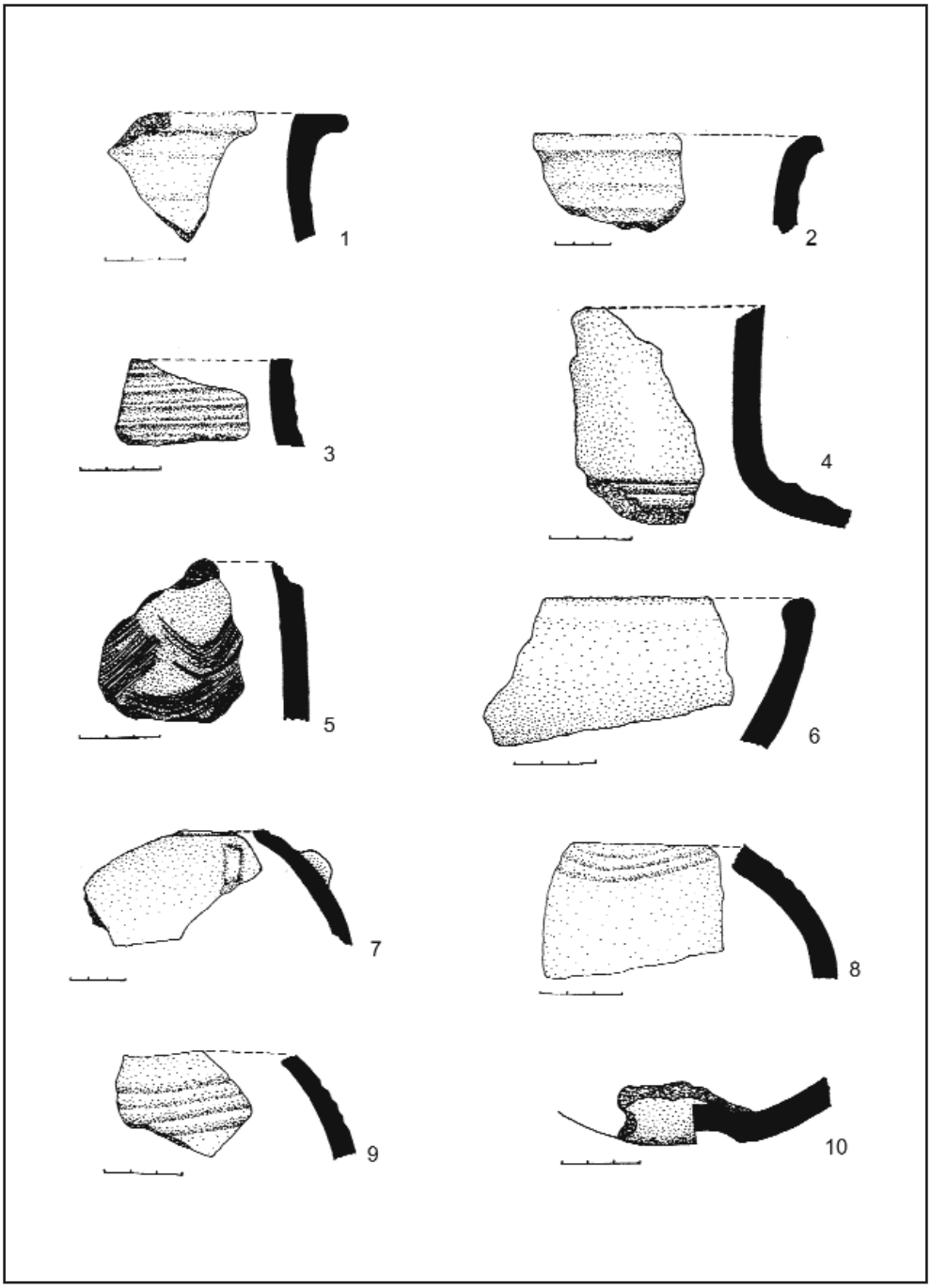

10. ábra

www.szrmi.ro / www.cimec.ro

István ASZTALOS

Aspecte ale cercetării sistemului defensiv roman din sud-estul Transilvaniei. Castrul roman de la Boroşneu Mare şi garnizoana lui

(Rezumat)
Lucrarea reia problema limesului roman din sud-estul Transilvaniei, prezentând castrul roman de la Boroşneu Mare, mai puţin cercetat. Săpăturile mai mari de aici, efectuate în 1973–74, nu s-au publicat. Castrul s-a ridicat probabil pe timpul împăratului Hadrianus, dar nu se exclude existenţa unei faze premergătoare (construcţii din pământ şi lemn), din timpul lui Traianus. A fost părăsit probabil pe timpul lui Gallienus. Se cunoaşte de aici prezenţa următoarelor unităţi militare: *ala I Asturum*, *ala I Flavia Gaetulorum*, *ala I Claudia Gallorum Capitoniana* şi probabil *Cohors III Gallorum*.

*

Articolul de faţă îşi propune reluarea cercetării sistemului defensiv roman din sud-estul Transilvaniei, cercetări ce au stagnat mai mult de două decenii. Conform acestui scop îşi propune prezentarea castrului auxiliar de la Boroşneu Mare. Deşi în castrul respectiv nu au fost efectuate săpături arheologice recente, totuşi alegerea acestui castru drept obiect de examinare al acestei lucrări pare legitimă datorită nepublicării rezultatelor săpăturilor efectuate în acest castru. În lipsa unor date noi, furnizate de recente săpături efectuate în acest castru, ne propunem doar prezentarea rezultatelor precedentelor cercetări efectuate aici, rezolvarea problemelor ce s-au ivit cu prilejul studierii castrului necesitând noi rezultate ale cercetării. Totuşi, unde este posibil vom încerca clarificarea incertitudinilor lansate de nepublicarea rezultatelor săpăturilor.

Existenţa unui castru roman la Boroşneu Mare până în al şaptelea deceniu al secolului XX doar se presupunea. Deşi s-au efectuat săpături încă de la începutul secolului al XX-lea, castrul se înscrie printre cei mai puţini cercetaţi, iar ca identificare pe teren, printre ultimii.

Castrul a fost presupus de Balázs ORBÁN pe teritoriul comunei. Iniţial, în monografia Secuimii a încercat să-l localizeze lângă piaţa satului, pe înălţimea numită *Oltárkő*, ulterior însă, în completările lucrării sale, rămase mult timp în manuscris, pe o terasă de la marginea localităţii, numite *Kert mellett*, iar în vechime *Várdomja* ('Dealul Cetăţii').[1] Zidurile descoperite în prima locaţie s-au dovedit a fi zidurile unui cuptor de ars ceramică, după cum reiese din relatările lui István PAULOVICS.[2] Pe lângă descoperirea cuptorului, pe teritoriul cimitirului greco-catolic au fost descoperite opaiţe de lut din morminte romane[3], descoperiri ce l-au determinat pe PAULOVICS István să presupună existenţa unei aşezări civile romane.[4] Cealaltă locaţie nu a fost cercetată de PAULOVICS, necunoscând a doua presupunere a lui ORBÁN.

Primele săpături au fost efectuate cu caracter de a culege materiale romane, la începutul secolului XX, de către Wilhelm CSUTAK şi Francisc LÁSZLÓ.[5] Nici în urma acestor săpături, nici în urma celor efectuate de Zoltán SZÉKELY în 1943 şi 1947 nu a fost identificat pe teren castrul, deoarece secţiunile nu au fost trasate pe locuri adecvate. Existenţa castrului a fost dovedită doar de săpăturile executate în 1973–1974[6], săpături de amploare mai mare, executate în toamna anului 1973 şi în anul 1974, care au vizat identificarea şi localizarea pe teren a castrului roman şi surprinderea elementelor de fortificare ale acestuia. Potrivit acestui scop au fost trasate secţiuni pe toate laturile castrului, iar colţurile de nord şi de sud, respectiv un bastion al porţii de pe latura sud-estică au fost dezvelite integral. Folosirea unei metodologii de săpătură, care la vremea aceea era obişnuită, dar care nu a

* *Acta (Siculica)* 2006/2, T3, Sf. Gheorghe, Sporturilor 8A, RO-520085
** Bodoc 225, RO-527035, iasztalos@yahoo.com

www.szmi.ro / www.eimec.ro

luat în considerare stratigrafia orizontală şi verticală, au contribuit la nedescoperirea bastioanelor de colţ, deşi existenţa acestora pare verosimilă conform planului castrului.[7]

Cu toate neajunsurile metodologice, totuşi aceste săpături au avut un beneficiu, în urma lor fiind identificat pe teren castrul, fiind precizate dimensiunile şi forma lui.

Situat pe terasa joasă a Râului Negru[8], la capătul nord-vestic al comunei[9], controla drumul ce traversa Carpaţii de Curbură, pe valea Buzăului[10] (mai precis prin zona Întorsurii Buzăului). Castrul are un plan rectangular, cu colţurile rotunjite, orientate spre punctele cardinale[11].

Faza de lemn şi pământ a castrului nu a fost surprinsă, autorul cercetărilor lansând ideea construirii direct în piatră a castrului[12]. Neavând datele necesare pentru stabilirea existenţei sau ne existenţei fazei de pământ şi lemn, trebuie să aşteptăm rezultatele unor săpături, care eventual vor fi executate aici.

În faza de piatră a castrului zidul de incintă avea grosimea de 1,35 m[13] construit în tehnica *opus incertum*[14]. Dimensiunile castrului diferă în bibliografia de specialitate. Zoltán SZÉKELY, autorul cercetărilor din 1973–1974, relatează despre un castru cu lungimea de 90 de m şi lăţimea de 70 m[15], iar la Nicolae GUDEA apare un castru de dimensiunile laturilor aproape duble, cu lungimea de 198 m şi lăţimea de 130 m[16]. Pe latura sud-estică au fost descoperite resturile unei porţi flancate de două turnuri cu fronton ieşind în afara liniei de incintă, cu dimensiunile laturilor de 10,00, respectiv 11,00 m[17]. În cazul corectitudinii acestor date despre turnurile de poartă, trebuie să admitem versiunea dată de Nicolae GUDEA. În caz că dimensiunile date de Zoltán SZÉKELY sunt cele corecte, această mărime a turnurilor de poartă pare eronată, fiind extrem de mare în raport cu dimensiunea castrului. Castrul a fost înconjurat de un şanţ de apărare adânc de 1,50 m şi lat de 7 m[18]. În interiorul castrului nu a fost descoperită nici o clădire, cercetările restrângându-se numai la identificarea elementelor de apărare.

Din castru se cunosc mai multe unităţi auxiliare prin cărămizile lor ştampilate: **A GALL**, aparţinând unităţii de cavalerie *ala I Claudia Gallorum Capitoniana*[19], **COH I BRAC**, al cohortei *I Bracaraugustanorum*[20], cu garnizoana la Breţcu, **ALPALA[S]**, aparţinând unităţii ala *I Asturum*, **COH III G**, al cohortei *III Gallorum*[21]. De asemenea, este cunoscută o altă unitate de cavalerie dintr-o inscripţie în formă de *tabula ansata*, ridicată în cinstea împăratului Hadrianus de către *ala I Latobicorum*[22]. Această inscripţie nu reprezintă o inscripţie onorifică ridicată de această trupă în cinstea împăratului Hadrianus[23], aşa cum a crezut Zoltán SZÉKELY, ci de fapt este piatra de fondare a castrului de piatră. Descoperirea acestei inscripţii în zidul de incintă a castrului[24], întăreşte interpretarea dată de noi inscripţiei. Această interpretare a inscripţiei pare verosimilă şi datorită faptului că numele împăratului este trecut în cazul nominativ, şi nu în dativ, aşa cum se obişnuise în cazul inscripţiilor onorifice.

Perioada de construire a acestui castru este datată de inscripţia amintită mai sus, astfel castrul a fost construit în timpul împăratului Hadrianus, necunoscută fiind data exactă din cauza lipsei cifrei ce indică anul de domnie. Nici unitatea de cavalerie nu s-a dovedit a fi cea indicată de Zoltán SZÉKELY, ci *ala I Flavia Gaetulorum*[25].

În continuare vom trata mai pe larg unităţile, care probabil au constituit garnizoana castrului de la Boroşneu Mare, fiind surprinse în acest castru prin ştampilele tegulare şi inscripţii.

Ala I Asturum, cunoscută şi din castrul de la Hoghiz[26], înainte de a fi trimis la Dunărea de Jos a staţionat în zona Rinului, aşa cum reiese dintr-o inscripţie funerară de la Châlons-sur-Saône, menţionând pe un *Albanus Excingi F, eques ala Asturum, natione Ubius, Stip(endiorum) XII, an(norum) XXXV*[27], şi o altă inscripţie de la Köln, cu dedicaţia: *Matronis sacrum, Victor, eques alae I Astur(um), militat in Mysia, v.s.l.m.*[28]

Unitatea a făcut parte din armata Moesiei probabil încă din timpul împăratului Vespasianus. În această provincie este atestată de două inscripţii funerare, una de la Tomis: *Ti. Claudius Arrenti f. Quir. Saturninus, dupli(car-*

www.szmnb.ro / www.cimec.ro

ius), vet(eranus) alae Astur(um)[29], iar cealaltă de la Novae: *Tib(erio) Basso Dec(imo), veterano alae prim(a)e Asturum, mil(itavit) an(nos) XXV vixit an(nos) LXXX*[30].

Prima diplomă militară care o atestă, diploma de la Plovdiv din 14 aug 99[31], a unui *gregalis* pe nume *Meticus Solae f. Bessus*[32] (cu numele în dativ) datează tot din timpul staționării în Moesia. În timpul lăsării la vatră a acestui soldat prefectul alei se numea *T. Iulius Agricola*[33]. Unitatea a participat la războaiele dacice, prefectul *P. Prifernius Paetus Memmius Apollinaris* fiind decorat de către împăratul Traianus[34]. Prin diplomele militare din anii 130, 140 şi 146 unitatea este atestată ca făcând parte din armata Daciei Inferior, atestare întărită şi de ştampilele tegulare de la Hoghiz (**ALAS**, **AIA**) şi de la Boroşneu Mare (**ALPA**)[35]. Din această perioadă a staționării în sud-estul Transilvaniei datează şi comanda lui *C. Nonius Caepianus,* care a cumulat ca *praepositus* şi comanda unei *numerus equitum Illyricorum*[36]. La alți comandanți ai acestei unități se referă o inscripție de la Ephesus, alta de la Germisara, comandanții fiind însă anonimi, o inscripție de la Rareş (jud. Harghita) atestă un *decurio,* pe nume *Aur(elius) Sev(erus)*[37]. O altă inscripție de la Serdica menționează un *veteranus ex ala prima Asturum(sic) natione Bessus,* numit *M. Aurelius Teres,* având serviciul militar în jurul anului 200[38].

Într-o perioadă scurtă de timp, alături de *ala I Asturum* în castrul de la Boroşneu Mare a staționat şi *ala I Flavia Gaetulorum,* atestată prin ştampila tegulară comună a celor două unități: **ALFALAS**. Unitatea a făcut parte din armata Moesiei Inferioare, fiind atestată de diplomele din 15 iunie 92, de la Cataloi (jud. Tulcea)[40], 14 august 99 de la Plovdiv[41] 110/113, 117, 125, 127, 145, 146[42], şi o mică *tabula honestae missionis* din 215, pentru un *eques* al acestei trupe[43]. La Carsium a fost surprinsă prin ştampilele **AL FL**. Temporar a fost dislocată în Pannonia Inferior, unde apare în diploma din 1 septembrie 11[44]. Dintre comandanții alei sunt cunoscuți trei, din inscripții greceşti din timpul lui Domitian, Marcus Aurelius şi Severus Alexander: *M. I(ulius, Sanctus Maximinus, T. Antonius Cl. Alfenus Arignotus şi P Aelius Hammonius*[45], iar într-o inscripție de la Oescus sunt menționați câteva veterani ai acestei unități[46].

Tot în castrul de la Boroşneu Mare este cantonată şi *ala I Claudia Gallorum Capitoniana,* unitate care şi-a luat numele de la un comandant al ei, menționat de o inscripție de la Chieti: *C. Herennius T. f(ilius) Capito, trib(unus) milit(um) III, praef(ectus) alae, praef(ectus) veteranorum, proc(urator) Iuliae Augustae, proc(urator) Ti. Caesaris Aug(usti), proc(urator) C Caesaris Aug(usti) Germanici*[47]. Unitatea de cavalerie menționată a făcut parte din armata Moesiei Inferioare, aşa cum reiese din diplomele din 97[48] şi din 13 mai 105 de la Budapesta[49]. Din perioada staționării în provincia sud-dunăreană datează inscripția funerară de la Augusta: *Iulius Saturio Iuli l(ibertus) domo Haed(uus) miss(icius) ala Capit(oniana)*[50] şi alta de la Lescoveț: *Primus [Iuli l(ibertus)] Asalus d[up(licarius) ala] Cap(itoniana)*[51]. Probabil, unitatea a participat la războaiele dacice, fiind cantonată la Boroşneu Mare, rămânând pe teritoriile nord-dunărene cucerite în urma acestui război. Din această perioadă par să dateze ştampilele **ACL** din castrul de la Slăveni[52]. În Dacia Inferioară este atestată de diplomele din 130[53], 140[54], 146[55]. Din această perioadă a staționării în Dacia Inferioară datează comanda lui *P. Cutius Aburianus, praef(ectus) eq(uitum) alae I Cl(audiae) Gallor(um),* menționată într-o inscripție de la Roma[56]. Ştampilele tegulare descoperite la Reci **AL GAL** şi la Boroşneu Mare **ALA GAL**[57] sunt de asemenea mărturiile staționării unității în provincia Dacia Inferioară. Se presupune că în timpul lui Septimius Severus această unitate a fost trimisă în *Mauretania Caesariensis,* unde este cunoscut un *Helvius Crescens, dec(urio) al(ae) I Cl(audiae) Kapit(onianae)*[58].

Mărturie a recrutării locale este inscripția de la Roma, care relatează că *Aurelius Antonius, curat(or) eq(uitum) sing(ularium) d(omini) n(ostri), nat(ione) Dac(us), a fost allectus ex ala Gallorum*[59], adică transferată din ala *Gallorum* în garda imperială de călăreți.

www.cimec.ro

Interpretarea incorectă a inscripţiilor şi a ştampilelor tegulare a mai „creat" două unităţi de cavalerie, o *ala Palmyrenorum*[60], din interpretarea eronată a ştampilei **ALFALAS,** citită **APALM**, şi o *ala Latobicorum*[61], însă aceste trupe s-au dovedit a fi, cum am arătat şi mai sus, *ala I Flavia Gaetulorum.*

Cohors I Bracaraugustanorum, unitatea care a staţionat în castrul de la Breţcu, a fost recrutată în *Hispania,* probabil în timpul lui Augustus, staţionând la început în Dalmaţia sub comanda lui *Ti. Claudius Claudianus*[62]. Diplomele militare din 12 iunie 92[63] şi 14 august 99[64] şi ante 113[65] o atestă în Moesia Inferioară. *Cohors I Bracarum* menţionată de diploma din 2 aprilie 134 nu este identică cu această unitate, ea apare încă în două diplome (125 şi 127)[66]. În diplomele Daciei Inferioare (130, 140, 146)[67] *cohors I Bracaraugustanorum* este menţionată ca făcând parte din armata acestei provincii. În acest moment cunoaştem un singur comandant al acestei unităţi, din timpul lui Marcus Aurelius, *P. Aelius Marcianus*, care pe lângă titlul de *praefectus cohortis I Augusta Bracarum* deţine şi titlul de *praepositus* al unităţii *numerus Illyricorum* staţionată la Hoghiz.[68] Unitatea a fost atestată prin ştampilele tegulare **COH I BRAC** şi în castrul de la Boroşneu Mare.

Cohors III Gallorum, înainte de a fi adusă de împăratul Vespasianus în Moesia, a staţionat în Germania[69]. În Moesia este atestată de diplomele militare din 75, 78, 82[70], iar după divizarea provinciei, de diplomele militare ale Moesiei Inferioare (92, 99, 105, 112).[71] Din timpul staţionării în Moesia Inferioară se cunoaşte un comandant al acestei unităţi: *P. Valerius Sabinus.*[72] O ştampilă a unităţii: **COH III G** s-a descoperit la Ioneşti Govorei, probabil din timpul războaielor dacice, unitatea rămânând în contingentul moesic stabilit la nord de Dunăre, pe Olt.[73] Un comandant al unităţii din timpul lui Marcus Aurelius este *Sex. Iulius Possessor*, care pe lângă titlul de prefect al cohortei a deţinut şi titlul de *praepositus*, comandând şi alte două unităţi din apropiere: *ala I Hispanorum* de la Slăveni şi *numerus Surorum sagittariorum* de la Romula, îndeplinind totodată şi sarcina de *curator civitatis Romulensium Malvensium.*[74] Mai târziu, unitatea a fost transferată în sud-estul Transilvaniei, fiind identificată prin ştampilele tegulare la Hoghiz şi Boroşneu Mare. Data sosirii în teritoriile intracarpatice nu ne este cunoscută, dar sub domnia comună a lui Marcus Aurelius şi Commodus deja se află la Hoghiz.[75] Tot din această localitate a fost atestat epigrafic şi un prefect al acestei cohorte: *Honoratus.*[76]

Analizând datele de mai sus, putem conclude, că unităţile care au avut garnizoana la Boroşneu Mare, au fost *ala I Asturum, ala Flavia Gaetulorum, ala I Claudia Gallorum Kapitoniana* şi, probabil, *cohors III Gallorum.* Nesiguranţa, în ceea ce priveşte apartenenţa sau nu a cohortei *III Gallorum* la garnizoana castrului se datorează datelor puţine, de care dispunem la momentul actual privind castrul de la Boroşneu Mare, de fapt datorită cercetărilor sumare, care au vizat acest castru. Atestarea altor trupe, decât cele trei menţionate mai sus, cum ar fi *cohors I Bracaraugustanorum,* se datorează probabil vecinătăţii acestui castru de castrul în care şi-a avut garnizoana, adică castrul de la Breţcu.

Pe baza materialului epigrafic, inscripţia mai sus menţionată, Zoltán SZÉKELY a plasat construirea castrului în timpul împăratului Traianus[77]. Această datare a ridicării castrului sub domnia lui Traianus poate fi admisă doar în caz că următoarele săpături din acest castru vor demonstra existenţa unei faze de pământ şi lemn. După cum am menţionat mai sus, această inscripţie ridicată de *ala I Flavia Gaetulorum* constituie foarte probabil actul de fondare a castrului de piatră.

Părăsirea castrului de către garnizoana lui s-a întâmplat în timpul lui Gallienus[78], părerea lui Zoltán SZÉKELY, însă, dacă luăm în considerare faptul că ultimele monede aparţin lui Filip I, trebuie să revizuim şi această datare. Privind evenimentele tulbure din timpul acestui împărat, putem admite că inexistenţa emisiunilor monetare după Filip I se datorează dislocării unităţii din acest castru şi trimiterea lui undeva în zonele de tulburare, deoarece în zonele îndepăr-

www.szmi.ro / www.cimec.ro

tate de marile oraşe principala vehiculatoare a monedei a fost armata, această lipsă a monedei după Filip I se poate datora trimiterii în misiune a unităţii din castrul de la Boroşneu, misiune, din care nu s-a mai întors. Cunoscut fiind faptul că Gallienus a constituit o armată mobilă de cavalerie din unităţi de cavalerie de pe Rin şi Dunăre[79], este posibil ca garnizoana castrului de la Boroşneu Mare să fi fost şi ea inclusă în această armată mobilă, însă în lipsa oricărei dovezi acest lucru rămâne doar o presupunere.

Bibliografie

1. BAKÓ Géza (1975): **Numerrus Illyricorum la Hoghiz**, SCIVA 26, 144–145.

2. CIL VI, 3517

3. CIL XVI, 20.

4. CIL XVI, 44.

5. CIL XVI, 45.

6. CIL XVI, 61.

7. CIL XVI, 58.

8. GUDEA, Nicolae (1997): **Der dakische Limes; Materialen zu seine Geschichte**, Sonderdruck aus *Jahrbuch des Römisch–Germanischen Zentralmuseums,* Mainz, 44.

9. ORBÁN Balázs (1869): **A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból**, III, Pest.

10. ORBÁN Balázs (2002): **Kiegészítések a Székelyföld leírásához**, I, **Háromszék**, Charta Kft., Sepsiszentgyörgy.

11. PAULOVICS István (1944): **Dácia keleti határvonala és az úgynevezett dák ezüstkincsek kérdése**, Cluj-Napoca.

12. PETOLESCU, Constantin C. (1994): **Unităţile auxiliare din Dacia Romana** (II), SCIVA 45.

13. PETOLESCU, Constantin C. (2000): **Auxilia Daciae**.

14. RUSSU, I. I. (1973): **Auxilia Provinciae Daciae**, SCIV 23.

15. SOUTHERN, Pat; DIXON, Karen R. (1996): **The late roman Army**.

16. SZÉKELY, Zoltán (1970): **Date referitoare la cucerirea sud-estului Transilvaniei de către romani şi persistenţa elementului dacic**, *Cumidava*, IV, 1970.

17. SZÉKELY, Zoltán (1975): **Noi descoperiri din epoca romană din sud-estul Transilvaniei**, SCIVA XXVI.

18. SZÉKELY, Zoltán (1996): **Sud-estul Transilvaniei sub stăpânirea romană**, *Angustia*, I.

19. *** (1998): **Repertoriul arheologic al judeţului Covasna** (red. Valeriu CAVRUC). Monografii arheologice I, Sf. Gheorghe.

Note

1. ORBÁN, 1869, p. 163; ORBÁN, 2002, p. 167.
2. PAULOVICS, 1944, p. 73.
3. Ibidem, p. 73.
4. Ibidem, p. 73.
5. GUDEA, 1997, p. 64.
6. SZÉKELY, 1975, p. 341.
7. Rezultatele săpăturilor nefiind publicate, vezi planimetria castrului din **Repertoriul arheologic al judeţului Covasna**, 1998.
8. GUDEA, 1997, p. 64.
9. SZÉKELY, 1975, p. 341.
10. GUDEA, 1997, p. 64.
11. Ibidem, p. 64.
12. SZÉKELY, 1970, p. 50.
13. SZÉKELY, 1975, p. 341.
14. GUDEA, 1997, p. 64.
15. SZÉKELY, 1975, p. 342.
16. GUDEA, 1997, p. 64.
17. Ibidem, p. 64.
18. Ibidem, p. 64.
19. SZÉKELY, 1970, p. 50.
20. SZÉKELY, 1975, p. 342.
21. Ibidem, p. 342.
22. Ibidem, p. 345.
23. Ibidem, p. 345.
24. SZÉKELY, 1978.
25. PETOLESCU, 2002, p. 68.
26. RUSSU, 1973, p. 65.
27. PETOLESCU, 2002, p. 62.
28. Ibidem, p. 62.
29. Ibidem, p. 62
30. Ibidem, p. 62.
31. CIL, XVI, 45.
32. PETOLESCU, 2002, p. 62–63.
33. Ibidem, p. 63.
34. Ibidem, p. 63.
35. RUSSU, 1973, p. 65
36. BAKÓ, 1975, p. 144–145.
37. PETOLESCU, 2002, p. 63
38. Ibidem, p. 63.
39. Ibidem, p. 68, nota 1.
40. Ibidem, p. 67, nota 9.
41. CIL, XVI, 45.
42. PETOLESCU, 2002, p. 67, nota 9.
43. Ibidem, p. 67, nota 9.
44. CIL, XVI, 61.
45. PETOLESCU, 2002, p. 67, nota 9.
46. Ibidem, p. 68, nota 9/p. 67.
47. Ibidem, p. 69.
48. Ibidem, p. 69.

www.szmi.ro / www.cimec.ro

49. SZÉKELY, 1970, p. 50.
50. PETOLESCU, 2002, p. 69.
51. Ibidem, p. 69.
52. Ibidem, p. 69
53. Ibidem, p. 69.
54. SZÉKELY, 1970, p. 50.
55. CIL, VI, 3517.
56. PETOLESCU, 2002, p. 69.
57. SZÉKELY, 1975, p. 343–344.
58. PETOLESCU, 2002, p. 70.
59. Ibidem, p. 70.
60. SZÉKELY, 1975, p. 343–344.
61. Ibidem, p. 345–346.
62. Ibidem, p. 85.
63. Ibidem, p. 92.
64. CIL, XVI, 44.
65. CIL, XVI. 58.
66. PETOLESCU, 2002, p. 85–86.
67. Ibidem, p. 86.
68. PETOLESCU, 1994, p. 241
69. CIL, XVI, 20.
70. PETOLESCU, 1994, p. 257.
71. PETOLESCU, 2002, p. 106.
72. Ibidem, p. 106, nota 13.
73. Ibidem, p. 106.
74. PETOLESCU, 1994, p. 257.
75. PETOLESCU, 2002, p. 107.
76. Ibidem, p. 107.
77. SZÉKELY, 1996, p. 90.
78. Ibidem, p. 90.
79. SOUTHERN–DIXON, 1996, p. 11.

Délkelet-Erdély római határvédelmének aspektusai. A nagyborosnyói katonai tábor és helyőrsége
(Kivonat)

A tanulmány célja a délkelet-erdélyi római határvédelem kutatásának két évtizednyi szünet utáni újrakezdése. E célnak megfelelően a szerző az egyik legkevésbé kutatott katonai tábor, a nagyborosnyói castrum bemutatására vállalkozik. A castrum egyike a legkésőbb felfedezett és terepen azonosított castrumok egyikének, ugyanis a korábbi ásatások ellenére, amelyek a falu területén zajlottak, csupán a 20. század hetvenes éveinek elején sikerült terepen azonosítani. Az 1973–74-ben végrehajtott nagyobb ásatások alkalmával sikerült lokalizálni a castrumot és adatokat szolgáltatni annak védműveiről. Mivel azonban az ásatás eredményei közöletlenül maradtak, a tábor méreteiről az információk nem egyeznek. Az ásató által, egy teljesen más jellegű publikációban mellesleg említett négyszögletű, lekerekített sarkú castrum 90 m hosszú, illetve 70 m széles. A későbbiekben azonban egy másik szerzőnél a 190 m hosszúság és a 138 m szélesség szerepelnek. Így a castrum valós méreteinek tisztázására újabb ásatásokig még várni kell. A castrum építéséről csupán annyit tudunk, hogy valamikor Hadrianus császár idején történhetett, ugyanis a tábor falából előkerült a kőbeépítés dokumentuma, azonban nem kizárt egy korábbi föld és fa fázis létezése sem, amely Traianus császár idejére keltezné a castrum építését. A táborból több segédcsapat bélyegestéglája ismeretes, melyek közül a castrum helyőrségét az *ala I Asturum*, *ala I Flavia Gaetulorum*, *ala I Claudia Gallorum Capitoniana*, illetve valószínűleg a *Cohors III Gallorum* képezte, míg a *Cohors I Bracaraugustanorum* bélyegei a szomszédos berecki castrumból kerültek ide. A tábort valamikor Gallienus császár idejében hagyta el a helyőrsége, azonban a jövőbeni ásatások erről a dátumról is szolgálhatnak újabb adatokat.

The Roman Castrum of Boroşneu Mare (Nagyborosnyó), Covasna County and its Garrison
(Abstract)

The paper comes back to the problem of Roman limes from the South-East of Transylvania, presenting the less researched Roman Castrum of Boroşneu Mare. The significant excavations of 1974–75 have not been published. The Castrum may have been built during the reign of Emperor Hadrianus, but a previous construction phase (earth and wood) from Traianus' time cannot be excluded. It was presumably left during Gallienus' reign. The following military formations are known: *ala I Asturum, ala I Flavia Gaetulorum, ala I Claudia Gallorum Capitoniana*, and probably *Cohors III Gallorum.*

www.szim.ro / www.cimec.ro

Erwin GÁLL

Contribuţii la datarea variantei unui tip de inel digital

(Rezumat)
Articolul dezbate problema inelelor cu incizarea pe chatonul lăţit a vulturului cu aripile desfăcute. Această variantă de inel digital se cunoaşte din 19 morminte ale 14 necropole. E clar că varianta este specifică mai ales zonei Tisei, îndeosebi regiunii Criş–Mureş–Tisa. În afară de această regiune se cunosc numai câteva descoperiri din zona Tisei superioare, din zona Tisei Mijlocii, din bazinul Transilvaniei şi din Kisalföld. Pe baza analizei noastre tipocronologice se pare că acest tip de inel s-a folosit în a doua jumătate a sec. al X-lea şi până la începutul–mijlocul sec. al XI-lea şi pare să argumenteze existenţa unui drum comercial către Balcani în zona Tisei. Analogiile din zona Gurilor Dunării datează varianta de asemenea pentru şi după sfârşitul sec. al X-lea (în Dobrogea se cunoaşte numai după 971, de ex. la Păcuiul lui Soare).

I. Stadiul cercetării

Inelul cu chaton lăţit, de secţiune rectangulară şi cu reprezentare prin incizare pe chaton a vulturului cu aripile desfăcute este cunoscut din relativ puţine morminte din secolul X din spaţiul Bazinului Carpatic, şi îndeosebi în Banat şi Crişana. Acest inel, destul de simplu, a stârnit un interes deosebit din partea specialiştilor. Paradoxal însă, până acum nu a apărut o lucrare dedicată în mod special acestui tip de inel digital descoperit în mormintele din secolul al X-lea în Bazinul Carpatic.[1] Evident că în cadrul acestei lucrări autorul nu poate suplini această lipsă, dar aceasta nu înseamnă să nu încercăm repertorierea descoperirilor, precum şi constatări de ordin cronologic.

În lucrarea sa de mare importanţă din 1962, B. SZŐKE a prezentat acest tip de inel ca fiind adus de maghiari şi a stabilit perioada lui de folosire în primele două sferturi ale secolului X.[2] Cs. BÁLINT a avut însă opinii contrare părerii lui B. Szőke, vorbind despre simbolistica creştină a imaginilor de pe chaton, adică a vulturului.[3] Această părere a fost însuşită şi de alţi autori, ca de exemplu P. DIACONU – D. VÂLCEANU sau S. A. SOLOVJEV[4] Tamás KESZI a încercat să combine cele două teorii: acceptă difuziunea comercială dinspre Balcani, dar datează după SZŐKE şi anume în prima jumătate / în primele două treimi ale secolului X.[5] Materialul la care am lucrat cu ocazia publicării necropolei de la Timişoara-Cioreni, mi-a atras atenţia în ceea ce priveşte reanalizarea cronologică a opiniilor despre datarea tipului de inel cu vultur incizat pe chaton.

Analogiile inelului în necropolele din Bazinul Carpatic se concentrează mai ales în zona sudică. Necropolele din care cunoaştem tipuri de inele de acest tip, au fost descoperite în zona Csongrád, Szentes.

II. Descoperirile din Bazinul Carpatic

(vezi Fig. 3)[6]**:**

1. Timişoara (Temesvár, Temeschwar)-Cioreni – mormântul 13: un inel cu chaton cu ornament incizat (un vultur alături de cercei turnaţi, cu placă de semilună), nasturi de bronz, şi un inel cu chaton având incizate cercuri concentrice pe chaton[7] (Fig. 2.1).

2. Kiszombor B – mormântul 202: inelul digital de care ne ocupăm, un cercel tip „ciorchine de struguri", colier răsucit, un inel digital cu chaton cu stea hexagonală ca ornament.

3. Kiszombor B – mormântul 396: un inel cu un vultur incizat pe chaton, fără nici un alt tip de inventar.[8]

4. Tápé-Malajdok B – mormântul 2: inel cu chaton în care a fost incizat un vultur, o brăţară de sârmă cu secţiune circulară, aplică cu

* *Acta (Siculica)*, 2006/2, T3, Sf. Gheorghe, Sporturilor 8A, RO-520085
** Valea Strâmbă 460, RO-537309, ardarichus9@yahoo.com

www.szmi.ro / www.cimec.ro

pandantiv şi două inele digitale în formă de bandă.

5. Tápé-Malajdok B – mormântul 5: inel de tipul menţionat, fără nici un inventar asociat.[9]

6. Szentes-Szentlászló – mormântul 63: inele de păr răsucite, nasture, plăcuţe de bronz, mărgele, brăţară răsucită în fragmente, amnar, cuţit şi inelul digital având incizat un vultur în chaton. Defunctul era infantil. (Fig. 2.4)

7. Szentes-Szentlászló – mormântul 67: două inele digitale, de tipul care ne interesează, un cercel de tip „ciorchine de struguri", două inele de tâmplă simple şi un cuţit. Mormântul aparţinea unei femei. (Fig. 2.5–6)

8. Szentes-Szentlászló – mormântul 76: mărgele, aplice de costum şi inelul cu chaton cu reprezentare de vultur incizat, aparţine unui copil. (Fig. 2.7)

9. Szentes-Szentlászló – mormântul 79: inventarul unui bărbat, este costituit dintr-un inel de tâmplă, un inel deschis cu secţiune circulară şi un inel cu chaton cu un vultur incizat.[10] (Fig. 2.8)

10. Csongrád-Gedahalom: într-o necropolă de 40 de morminte, din inventarul amestecat cunoaştem şi un inel digital cu reprezentare de vultur, împreună cu spadă carolingiană, coliere răsucite, inele de tâmplă.[11]

11. Csongrád-Vendelhalom – mormântul 28: alături de tipul de inel menţionat cunoaştem mărgele de sticlă, fragmente de plăci de bronz, inele de tâmplă simple.[12]

12. Muzeul Naţional – Belgrad.[13]

13. Vurpăr (Borberek, Burgberg): brăţară de sârmă, un colan răsucit împreună cu inelul analizat.

14. Oradea (Nagyvárad, Großvardein)-Salca („În vii") – mormântul 4: mărgele de lut, cercei turnaţi în formă de „ciorchină de struguri", ac de păr, inel digital simplu şi deschis.[14] (Fig. 2.3)

15. Kistokaj – mormântul 18: patru cercei turnaţi, două inele de tâmpla simple, un inel digital închis cu secţiune rotundă, inel digital ornamentat cu un vultur incizat pe chaton.[15] (Fig. 2.2)

16. Tiszafüred-Nagykenderföldek: dintr-un mormânt este cunoscut inel decorat cu vultur.[16]

17. Trnovec nad Váhom (Tornócz) – m. 246: un inel de chaton, având incizat un vultur.[17]

18. Orosháza-Új Élet Tsz II. üzemegységének központja.[18]

19. Sárrétudvari-Hizóföld – mormântul 43.[19]

II. Raspândirea în Bazinul Carpatic
(vezi Fig. 3)

Pe baza descoperirilor amintite putem face câteva constatări privind răspândirea acestui tip de inel digital. Astfel, din punct de vedere chorologic, se observă clar o concentrare în zona Tisa–Crişuri–Mureş, pe lângă Tisa. Zece din descoperirile cunoscute de noi apar în această zonă.[20] Descoperirea de la Timişoara-Cioreni la rândul lui nu este departe de această zonă, la fel ca şi Püspökladány. În alte zone ale Bazinului Carpatic cunoaştem puţine descoperiri, din zona Tisei Superioare (Kistokaj), Tisei Mijlocii (Tiszafüred-Nagykenderföldek), Câmpiei Mici (Trnovec nad Váhom, Slovacia) şi Bazinul Transilvaniei (Vurpăr). Ar putea servi ca un argument pentru ipoteza drumului comercial din secolul X, dar nu este exclusă nici posibilitatea că arată numai stadiul actual al cercetării.

III. Analiza cronologică cu ajutorul materialului arheologic asociat
(vezi şi Eig. 1)

Inventarul asociat în mormintele menţionate, respectiv poziţia mormintelor în necropolele menţionate indică un orizont cronologic, care se încadrează doar în a doua jumătate a secolului X. În inventarul asociat din mormintele care au în inventar inelul digital cu simbolul de vultur, cele mai timpurii piese ni se par a fi *cercelul cu „ciorchine de struguri", granulat şi filigranat,* din mormântul 67 de la Szentes-Szentlászló. Totodată, şi poziţia mormântului poate indica o înmormântare mai timpurie, deoarece mormântul era situat în grupul, din care cunoaştem şi înmormântare cu resturile calului. Analogiile din Bazinul Carpatic ale acestui tip de cercel indică de asemenea o datare mai timpurie.

www.szim.ro / www.cimec.ro

Un alt inventar asociat, care este datat la fel ca destul de timpuriu, este *aplica de costum* (Szentes-Szentlászló – m. 76). Regretatul cercetător maghiar, A. KISS datează aceste tipuri de piese în primele două sferturi ale secolului X.[21]

Celelalte tipuri de piese indică a doua jumătate a secolului X, sau sunt caracteristice pentru perioade cronologice mai mari.

Brățările de sârmă cu secțiune circulară, după analizele realizate, se pare că au fost folosite între 930–1000/1050.[22] Din contră, L. RÉVÉSZ consideră că aceste tipuri de brățări pot fi observate încă din mormintele primei generații.[23] După părerea noastră, aceste date nu sunt consistente, şi nici argumentarea lor nu este foarte solidă. Aceste tipuri de brățări sunt piese caracteristice pentru al doilea sfert al secolului X (nu apar împreună cu piesele primei generații), continuând să fie folosite în decursul secolului următor, chiar şi în secolul XI.[24]

Inelele digitale în formă de bandă (Tápé-Malajdok „B" – m. 2) pot fi datate pe perioade cronologice mai lungi. Apar în necropolele avare târzii (Nové Zámky, Cikó, Abony, Lébény),[25] dar şi la începutul secolului X, continuând să fie folosite de-a lungul secolului X, chiar şi în secolul XI.[26] *Inelele de sârmă cu secțiune rotundă* apar la rândul lor încă în necropolele primei jumătăți a secolului X, dar sunt frecvente până în secolul XII.[27]

Colierele răsucite (Kiszombor – m. 202, Püspökladány-Hizóföld, Vurpăr) coboară datarea în a doua jumătate a secolului X. În general, este acceptată datarea lor pentru a doua jumătate a secolului X,[28] deşi în ultima perioadă s-a lansat şi ipoteza ca aceste piese puteau să fi fost folosite din al doilea sfert al secolului X.[29] În orice caz, începutul folosirii acestor piese nu prea se poate urca mai mult de mijlocul veacului.

Culturii materiale din cea de-a doua jumătate a secolului X aparțin şi diferitele *inele digitale cu chaton* (Kiszombor – m. 202, Timişoara-Cioreni – m. 13), piese declarate specifice culturii „Bjelo-Brdo".[30] Celei de-a doua jumătăți a secolului aparțin *aplicile cu pandantiv* (Tápé-Malajdok – m. 2),[31] *brățările răsucite* (Szentes-Szentlászló – m. 63),[32] spade carolingiene (Csongrád-Gedahalom),[33] cercei turnați cu placă de semilună (Timişoara-Cioreni – m. 13),[34] cercei în formă de „ciorchine de struguri", turnați (Oradea-Salca – m. 4),[35] cercei turnați cu patru butonaşe (Kistokaj – m. 18).[36] Alte piese ca cuțitul, amnarul, năsturaşe, mărgele, inele de tâmplă simple, ac de păr (Csongrád-Vendelhalom – m. 28, Oradea-Salca – m. 4, Szentes-Szentlászló – m. 63, Timişoara-Cioreni – m. 13, etc.) au fost folosite de-a lungul secolelor X–XI.

Am comite însă o greşeală de nepermis dacă nu am menționa şi piesele, care datează aceste tipuri de inel în secolul XI. Este vorba de *inelele de tâmplă răsucite* (Szentes-Szentlászló – m. 63).[37] Acest tip de piesă şi-a făcut debutul în Bazinul Carpatic la începutul secolului XI.[38]

Piesele asociate pot fi grupate în consecință astfel:

1. Piesele care au o perioadă lungă de folosire (secolele X–XI.): cuțitul, amnarul, năsturaşe, mărgele, inele de tâmplă simple, ac de păr, brățara de sârmă, colierele răsucite, inelele digitale în formă de bandă şi de sârmă.

2. Piesele care au o perioadă mai scurtă de folosire sau din cauza ritualului le putem data pentru perioade mai scurte: cercei în formă de „ciorchine de struguri", turnați, cercei turnați cu patru butonaşe, spade carolingiene.

Pe baza constatărilor de mai sus şi a urmăririi tipocronologiei pieselor asociate în mormintele, care conțineau inelul digital cu ornamentul de vultur incizat, am ajuns la câteva constatări cronologice, care se deosebesc de cele ale lui B. SZŐKE şi T. KESZI:

1. Mormintele care conțin inelele digitale se asociază cu un set de piese, care nu pot fi datate deloc în prima jumătate a secolului X.

2. Cea mai mare parte a necropolelor în care sunt cunoscute aceste morminte se datează de asemenea în/din a doua jumătate a secolului al X-lea.

3. Aşa cum a reieşit din analiza anterioară, cea mai mare parte a inventarului asociat descoperit în morminte se poate data în a doua jumătate a secolului X.

www.szmi.ro/www.cimec.ro

4. Totodată, în cea mai mare parte din aceste morminte lipsesc piesele clasice ale secolului XI. Astfel, în afară de inelele de tâmplă răsucite, nu cunoaştem inele de tâmplă cu capătul în formă de S sau monede arpadiene, inventarul clasic al primului veac creştin al regatului ungar.

Necunoscând nici un mormânt al cărui inventar să aibă specificităţile primei jumătăţi a secolului X, dar nici ale secolului XI, credem că acest tip de inel digital s-a răspândit în Bazinul Carpatic de la mijlocul secolului, fiind folosit până la începutul secolului XI. Pe baza acestor constatări putem spune că acest tip de inel digital are o scară cronologică relativ strânsă, spre deosebire de alte tipuri sau categorii de podoabe de caracter şi atribuţii feminine sau masculine (gender attributes).

Note

1. Trebuie să amintim doar o lucrare de licenţă a Catedrei de Arheologie de la Budapesta, al cărei autor a fost Tamás KESZI. Din păcate nu am avut acces la această lucrare până la ora actuală.

2. SZŐKE B., **A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei**. *Rég. Tan.* 1. Bp., 1962, 64.

3. BÁLINT Cs., **A magyarság és az ún. Bjelo-Brdo-i kultúra.(Die Ungarn und die sogenannte Bielo-Brdo kultur)**, *Cumania*, 4, 1976, 249.

4. DIACONU, P .– VÂLCEANU, D., **Păcuiul lui Soare – cetate bizantină**. Bucureşti, 1972, 147.; SOLOVJEV, A. V., **Les emblemes heraldiques de Byzance et de le slaves**. *Seminarium KONDAKOVianum*, 7, 1935, 125–126, 129–130.

5. KESZI T., **10. századi lemezgyűrűk pajzs alakúan kiszélesedő fejjel, pentagramma és madár ábrázolással**. In: **A népvándorláskor fiatal kutatóinak 8. találkozójának előadásai**. (Szerk.: S. PERÉMI Á.), Veszprém, 1999, 133–148.

6. Evident, suntem convinşi că lista prezentată nu reprezintă totalitatea descoperirilor, dar ne oferă totuşi o bază de date solidă pentru concluziile finale privind reperele cronologice ale piesei în discuţie.

7. RĂDULESCU, A. – GÁLL, E., **Ein landnahmezeitlichen Gräberfeld in Temesvár (Timişoara)-Csókaerdő (Romania)**, Acta ArchHung., 2001, Abb. 11. 14.

8. SZŐKE B., op. cit., 64.

9. SZÉLL M., **Elpusztult falvak. X–XVII. századbeli régészeti leletek Csongrád vármegye területén. (Vernichtete Dörfer und Funde aus den X–XVII. Jahrhunderten in Kom. Csongrád)**, *Dolgozatok*, 19, 1943, 176–179.

10. SZÉLL M., **XI. századi temetők Szentes környékén. (Les cemeteries du XIème siècle aux environs de Szentes.)** Fol.Arch., 3–4, 1941, 238, 241; Tab. V.A. 7–19, V.B. 11–18, VI.B. 1–13, VII.A. 3–5.

11. PÁRDUCZ M., 1945: **Csongrádi leletek (Funde aus Csongrád)**, 1, 1944–1945, 137—148.

12. PÁRDUCZ M. – TARY L., **Csongrád-vendelhalmi honfoglalás kori lelet (Les trouvailles de Csongrád-Vendelhalom de l'epoque de la conquete du pays hongrois)**, Fol.Arch., 1–2, 1939, 190.

13. BÁLINT, Cs., **Südungarn im 10. Jahrhundert**. Studia Arch. Bp., 1991, 126.

14. DUMITRAŞCU, S., **Podoabe şi piese de îmbrăcăminte din mileniul I**., *Crisia*, 13, 1983, Tab. XXXIV.1.

15. K. VÉGH K., **A kistokaji honfoglalás kori temető (Bestattungsort aus der Zeit der Landnahme in Kistokaj)**, HOMÉ, 30–31, 1993, Tab. 9. 1–5.

16. K.K., **A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus**. Coord.: FODOR István, Budapesta, 1996, 290.

17. TOCIK, A., **Flachgräberfelder in der Südwestslovakei**, Slov. Arch., 19, 1971, 135–276.

18. OLASZ E., **Leletmentő ásatások Orosháza környékén. Bronzkori telep és Árpád-kori temető Orosháza határában**. In: **Szántó Kovács Múzeum Évkönyve**, Orosháza, 1959, 2–4.; BÓNA I. – DIENES I. – KOVALOVSZKI J. – MÓCSY A., **Orosháza és környéke a római kortól a magyar középkor végéig**. I. kötet, Orosháza, 1965, 160.

19. M. NEPPER I., **Hajdú-Bihar megye 10–11. századi sírleletei**. 2. rész, 2002, Tab. 238. 10.

20. Csongrád, Kiszombor, Szentes.

21. KISS, A., **Beigaben von zwei Frauengräbern der ungarischen Landnahmezeit (Almásfüzitő, Bugyi)**, *Alba Regia*, 23, 1987, 128.

22. SZABÓ J. Gy., **Árpád-kori telep és temetője Sarud határában**. IV.: **A sírok relatív és abszolút kronológiája. A temető jellege. (Árpádenzeitliche Siedlung und Friedhof in der Gemarkung von Sarud**. IV.), EMÉ, 16–17, 1978–79, 65.

23. RÉVÉSZ L., **A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza vidék X. századi történetéhez. (Die Gräberfelder von Karos aus der Landnahmezeit. Archäologische Angaben zur Geschichte des oberen Theißgebietes im 10. Jahrhundert.)**, Miskolc, 1996, 90–91.

24. De exemplu necropolele de la Moldoveneşti, Hunedoara, Cluj-Mănăştur, necropole care se datează în secolul XI.

25. CILINSKÁ, Z., **Slawisch–awarisch Gräberfeld in Nové Zámky**, Arch. Slovaca Fontes, VII, 1966, 157.

26. SZŐKE B., op. cit., 63.; SZŐKE B. M. – VÁNDOR L., **Pusztaszentlászló Árpád-kori temetője**, *Fontes Archaelogici Hungariae*, Budapest, 1987, 68.

27. La Karos mormântul 20 din necropola II, care le avea ca inventar, a apărut în grupul de morminte, pe care o putem încadra în prima jumătate a secolului al X-lea. Lit.: RÉVÉSZ L., **A karosi**..., 93.

28. SZŐKE B., op. cit., 92–94.; GIESLER, J., **Untersuchungen zur Chronologie der Bjelo-Brdo. (Ein Beitrag zur Archologie des 10. und 11. Jahrhunderts im Karpatenbecken.)** *Praehistorische Zeitschrift*, 56, 1981, 116–120. Taf. 53.; KISS, A., **Studien zur Archäologie der Ungarn im 10. und 11. Jahrhundert. Die Bayern und ihre Nachbarn**. Österreichisches Akademie der Wissenschaften. Wien, 1985. 307–313.

29. Pe baza descoperirilor de la Karos, Kisdobra şi Tiszatardos L. RÉVÉSZ susţine că colierele răsucite din două fire erau folosite din al doilea sfert al secolului. Lit.: RÉVÉSZ L, **A karosi**..., 92.; DÓKUS Gy., **Árpád-kori sírleletek Zemplén vármegyében (Árpádenzeitliche Grabfunde im Komitat Zemplén)**, Arch.Ért., 20, 1900, 60–61.

30. BÁLINT, Cs., op. cit., 229.

31. Datarea acestor piese a fost stabilită pentru al doilea sfert al secolului X, producţia lor mergând probabil până la începutul secolului al XI-lea. Lit.: MESTERHÁZY K., **Felső-Tisza-vidéki ötvösmuhely és a honfoglalás kori emlékek időrendje**. *Agria*, 25–26, 1989–90, 249–250.; SZOKE B., op. cit., 21; RÉVÉSZ L., **Szempontok a honfoglalás kori leletanyag időrendjének meghatározásához a keleti párhuzamok alapján (Geschichtspunkte zur Bestimmung der Chronologie der landnahmezeitlichen Funde auf Grund der östlichen Analogien)**, MFMÉ-Stud.Arch., 4, 1998, 524.

32. După părerea lui B. SZŐKE, sunt folosite de la jumătatea secolului X până la începutul secolului XI, iar cercetările lui J. Gy. SZABÓ au reliefat folosirea exemplarelor mai groase şi în secolul XI. Săpăturile din ultima perioadă (Szabolcs-PETŐFI utca) subliniază observaţiile lui SZABÓ.

www.szmi.ro/www.cimec.ro

Lit.: SZŐKE B., op. cit., 95.; SZABÓ J. Gy., op. cit., 64–67.; KOVÁCS, L., **Das frühárpadenzeitliche Gräberfeld von Szabolcs**. VAH, VI, Budapest, 1994, 20, 116, Abb. 3. 14.2.

33. KOVÁCS L., **Szablya-kard fegyverváltás. A kétélű kardos 10–11. századi magyar sírok keltezéséhez. (Säbel-Schwert Waffenwechsel. Zur Datierung der ungarischen Gräber mit zweischneidigen Schwertern im 10–11. Jh.)**, Arch. Ért., 117, 1990, 39–49.

34. MESTERHÁZY K., **Bizánci és balkáni tárgyak a 10–11. századi magyar sírleletekben** II. **(Gegenstände byzantinischen und balkanischen Ursprunges in den ungarischen Gräberfeldern des 10–11. Jh.)**, Fol. Arch., 42, 1991, 145.

35. MESTERHÁZY K., **Bizánci és balkáni tárgyak**…, 152–154.

36. MESTERHÁZY K., **Bizánci és balkáni tárgyak**…, 146–152.

37. SZŐKE B., op. cit., 95.

38. SZŐKE B., op. cit., 97.

(Majuscularea numelor de familie s-a făcut din considerente redacționale, la nivel de volum. **Red.**)

Adalékok egy gyűrűtípus variánsának koradatolásához

(Kivonat)

A cikk egy olyan fejesgyűrű típus változatáról értekezik, amelynek a szélesített fejét vésett sas minta díszíti. A főleg a Kárpát-medence déli részeiről ismert lelet 14 lelőhely 19 sírjából ismert. Egyértelmű, hogy ez a típusváltozat főleg a Tisza-menti lelőhelyekről került elő, elsősorban a Körös–Maros–Tisza által körülhatárolt régióból. Más lelőhelyről csak néhány lelet ismert: a Felső-Tisza-vidékről, a Középső-Tisza-vidékről, valamint az Erdélyi-medencéből és Kisalföldről. Tipokronológiai elemzésünk alapján úgy tűnik, hogy ez a gyűrűtípus változat a 10. század második felétől a 11. század elejéig-közepéig volt használatban, és valószínűleg a Tisza-menti balkáni kereskedelmi útról tanúskodik. Az Al-Duna-vidék párhuzamai is egyértelműen a 10. század végétől keltezik ezt a gyűrűtípus változatot (Dobrudzsában csak 971 után: Păcuiul lui Soare például).

Contributions Concerning the Dating of a Type of Ring

(Abstract)

In the article we want to present an important find, a fingerring variant type, which was decorated on the head with an eagle. This fingerring variant type is known from the southern part of the Carpathian Basin and was discovered in 14 sites, in 19 graves. Geographical evidence does not indicate clearly, whether these fingerrings primarily and in large quantities come from the sites beside the river Tisa, and within this mainly from the Tisa-Maros-Körös region. In other regions/territories only a few varieties can be found. For example in the Upper Tisa region there is only a single sample. There is only a single sample in the Middle Tisa region too. There is one fingerring discovered in the Transylvanian Basin and one in Kisalföld (region). On the typochronological analysis evidence in our study, we can say that this fingerring variant type was worn from the second half of the 10th century to the first half of the next century. Perhaps these finds prove the existence of an old commercial way along the Tisa to the Balkan. In the lower Danube the same fingerring variant type was dated from the same period (for example in Dobrudja after the 971: Păcuiul lui Soare), similarly to the fingerrings in the Carpathian Basin.

www.szr.mi.ro / www.cimec.ro

Descoperirile	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23
1. Szentes-Szentlászló - m. 63	•	•	•	•	•	•	•																
2. Szentes-Szentlászló - m. 67							•	•	•														
3. Szentes-Szentlászló - m. 76				•						•													
4. Szentes-Szentlászló - m.79									•		•												
5. Tápé-Malajdok B-m. 2												•	•	•									
6. Tápé-Malajdok B - m. 5																							
7. Csongrád-Vendelhalom - m.				•					•						•								
8. Kiszombor B - m. 202								•								•	•						
9. Kiszombor B - m. 396																							
10. Csongrád-Gedahalom								•								•		•					
11. Oradea-Salca - m. 4																			•	•			
12. Timişoara-Cioreni - m.13		•																			•	•	
13. Kistokaj-mormântul 18																							•
14. Tiszafüred-Nagykenderföldek																							
15. Trnovec nad Váhom - m. 246																							
16. Vurpăr												•				•							
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23

1. Inele de păr răsucite
2. Nasture
3. Aplici
4. Mărgele
5. Brăţară răsucită în fragmente
6. Amnar
7. Cuţit
8. Cercel de tip „ciorchine de struguri”
9. Inele de tâmplă simple
10. Aplice de costum
11. Inel deschis cu secţiune circulară
12. Brăţară de sârmă cu secţiune circulară
13. Aplică cu pandantiv
14. Inele digitale în formă de bandă
15. Plăcuţe de bronz
16. Colier răsucit
17. Inel digital cu chaton cu ornament o stea hexagonală
18. Spadă carolingiană, coliere răsucite, inele de tâmplă
19. Cercei în formă de „ciorchine de struguri”, turnaţi
20. Ac de păr
21. Cercei turnaţi cu placă de semilună
22. Inel cu chaton cu cercuri incizate concentrice pe chaton
23. Cercei turnaţi cu patru butonaşe

Figura 1 Sistematizarea inventarului asociat în mormintele cu inventar de inel digital cu incizie de vultur

www.szmit.ro / www.cimec.ro

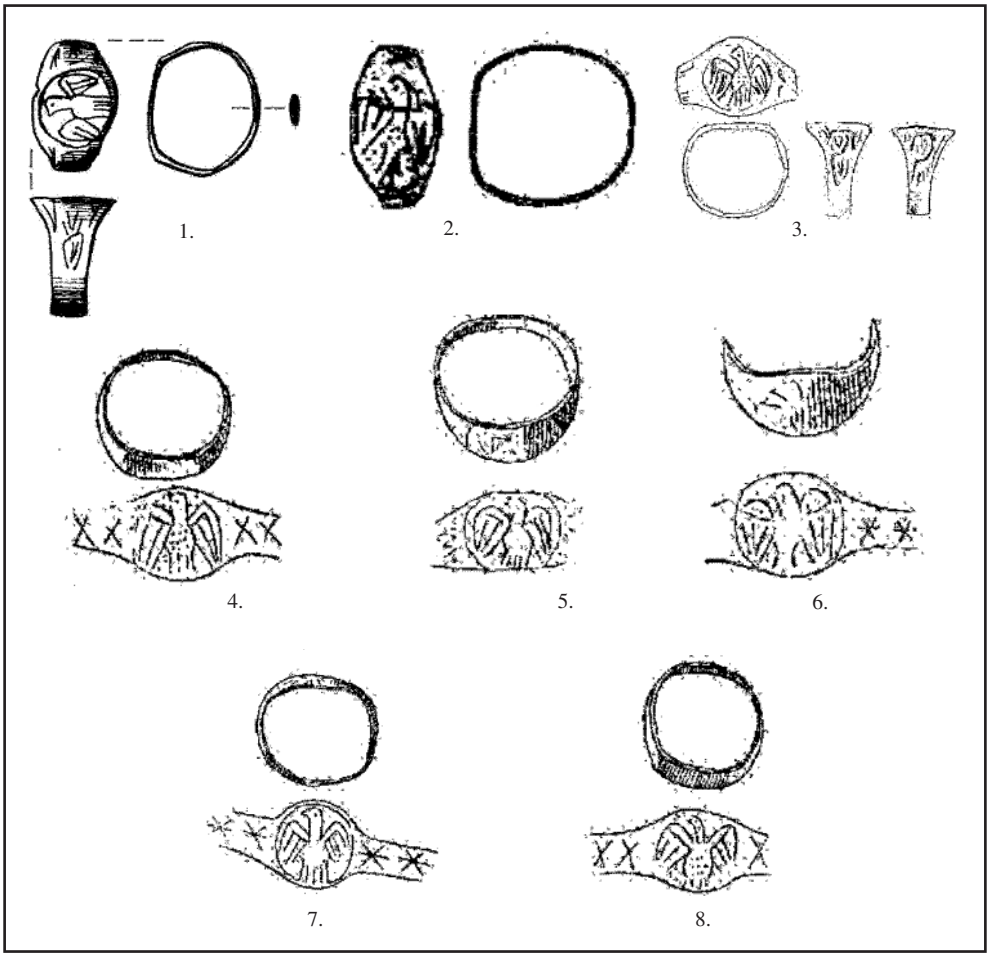

1. Timişoara-Cioreni, mormântul 13
2. Kistokaj, mormântul 18
3. Oradea-Salca, mormântul 4
4. Szentes-Szentlászló, mormântul 63
5. Szentes-Szentlászló, mormântul 67
6. Szentes-Szentlászló, mormântul 67
7. Szentes-Szentlászló, mormântul 76
8. Szentes-Szentlászló, mormântul 79

Figura 2 Descoperiri de inele digitale cu chaton cu incizare de vultur

www.cimec.ro

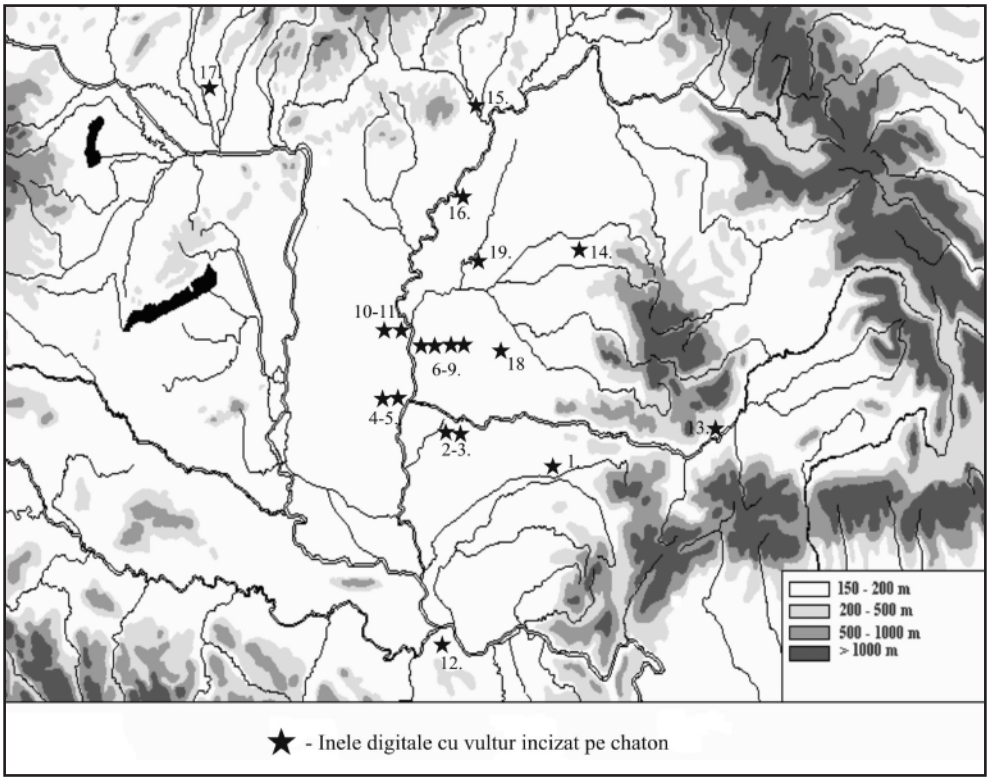

Figura 3 Inele digitale cu vultur incizat pe chaton în Bazinul Carpatic

www.szrmi.ro / www.cimec.ro

DÉNES István

Székelyföldi töltésvonulatok 2.

(Kivonat)
A Székelyföldön végighúzódó töltésvonulat ez ideig nem kutatott, az Olt alsórákosi szorosától déli irányba, az Apácai-erdő (Középső-Persányi-hegység) erdeiben vonuló, 10 km-es töltésszakaszát mutatja be a szerző. A töltések feltételezett kora a 11. század vége – a 12. század eleje. A most tárgyalt szakasz északi folytatását az *Acta (Siculica)* – 2000/1 kötetben mutatták be.

Bevezető

Az Erdélyi-medencét kelet felől szegélyező belső hegyvonulatok magaslatain húzódó, több mint 100 km összhosszúságú székelyföldi töltésvonulatokat és a mészhabarccsal rakott kőfalú „várakat" kutató és leíró régészek és kutatók (ORBÁN Balázs, TÉGLÁS Gábor, LATTYÁK Sándor, PAULOVICS István, FERENCZI István, FERENCZI Géza) közül csupán ORBÁN Balázs említi röviden, az Olt folyónak a Persányi–Rika-hegységet keletről nyugatra átszelő szorosától délre felbukkanó töltéseket. Az Alsórákosi-szorost bemutató fejezetben írja: „Az Alsórákosi-szoroson alól a Függőkő felett újból feltűnik, s a föld átalakulásai által eszközölt megszakadásokkal lecsap a dakki, apácai erdőségeken, egészen a krizbai vár tájáig, hol én vonalát tovább követni nem tudám" (ORBÁN, 1868). A *Székelyföld leírása* III. kötetében újból említést tesz a töltésvonulatról. „Még Apácán mint figyelemre méltót meg kell jegyeznem azt is, hogy erdeiben az alsórákosi szorosnál elvesztett s az ürmösi erdőkön hiába keresett kakasborozdát ujból fel lehet találni, mely a mátéfalvi Közbércről Kis Tolvajos nyakára, onnan a Malomkő, Kőbérc és Nagykeresztnél lecsapva átmegy a Fallóra, honnan a Várpatakán át a daki Gyümölcsönös és Kop nevű erdőkre, honnan mint mondják a persányi erdőségeken egész a Kárpátokig lenyúlik" (ORBÁN, 1869).

TÉGLÁS Gábor, UGRON János Udvarhely-megyei alispán meghívására 1894 nyarán, négy teljes héten át, ahogy írja, a szó szoros értelmében „lelépte" a Kis- és Nagy-Küküllő vízválasztójától kezdődően át a Hargita gerincéig, majd déli irányba a Kis-Homoród és Vargyas közén az Oltig a „nehezen kinyomozható" töltéseket és sáncokat. Rövid távollét után két ízben látogatott el az Olt vidékére, de az ORBÁN által említett folytatást nem találta meg a Függőkő környékén, és a „valóságban nem létezőnek" minősítette (TÉGLÁS, 1896).

FERENCZI István régész professzor és testvére FERENCZI Géza székelyudvarhelyi régész 1964-től kezdődően foglalkoznak a keleterdélyi határvédelmi rendszer kutatásával. A kőfalú erősségek (Budvár, Tartód-vára, Rabsonnévára, Firtos-vára, Kustaly-vára) és római erődök (burgus) ásatása mellett alapos, részletes és nehéz terepbejárásokkal kutatják fel a töltésvonulat különböző szakaszait. 1972-ben teszik közzé, elsőkként, a töltésszakaszok földrajzi helyzetét egy kisléptékű térképvázlaton. Bár ORBÁN nyomán megemlítik, hogy a töltésvonulatnak van folytatása az Olt-szorosól délre is, mégsem kutatják tovább, és térképük a szorosba torkolló Vár-pataka alsó folyásánál álló Mihály-váránál megszakad. Rövid tanulmányukban megcáfolják a szinte egy évszázada fennálló megállapítást, miszerint a székelyföldi töltésvonulat-rendszer a római Dácia keleti határvédelmét szolgálta volna.

Az akkor és később felszínre hozott régészeti anyag, az ásatási megfigyelések, az alapos terepbejárás, az egyre részletesebb térképezés, a határvédelemmel összefüggő helynevek tanulmányozása lassan kirajzolta a „várak" és a töltésvonulat, töltésszakaszok kapcsolatát, egységét, bizonyítva, hogy e védelmi rendszer a kora középkori Magyar Királyság gyepűje volt (FERENCZI, 1972).

ORBÁN Balázs útmutatását követve 1992 nyarán MIHÁLY János apácai erdész vezetésével, BOÉR Imre és BOÉR Hunor tár-

* *Acta (Siculica)* 2006/2, T3, Sf. Gheorghe, Sporturilor 8A, RO-520085
** DÉNES Ildikó, Baraolt, 1 Decembrie 1918, 27, Bl. 6B/5, RO-525100
DÉNES István (Okland, 1954 – Barót, 2005), a kitűnő geológus, barlangkutató, régész távozása az utóbbi évek legnagyobb vesztesége számunkra. Tartozásaink rendezéséig is, köszönjük, hogy barátai lehettünk. DKI

www.szmi.ro / www.simec.ro

saságában az apácai Remete-patak völgyén felvezető erdei autóút végénél hagyva a személygépkocsit, gyalogosan kikapaszkodtunk a Persányi-hegység vízválasztó gerincére, és a Huczás nevű erdőrészen megtaláltuk a szépen látszó töltést, amelyet körülbelül 1 km hosszan követhettünk déli irányba. Újabb terepbejárások alkalmával sikerült úgy északi, mint déli irányba követni a töltés nyomvonalát. BOÉR Imrével még átkutattuk a Bogáti-hágótól északra, K–Ny-i irányban húzódó hegygerincet. A 871 m magas, szászmogyorósi Burgberg-től (Várhegy) nyugat felé indulva megkerültük a Kis-Bogát patak fejét, majd kikapaszkodva a Magas-bérc (936 m) tetejére tovább követtük a gerincet egészen a Runcul Bogatei (911 m) tetőig, ahonnan beereszkedtünk a műútra. Ezen a részen a töltésvonulat folytatását az alapos kutatás ellenére se sikerült megtalálni. Valószínűleg a nehezen járható hegyeserdős terep feleslegessé tette a védművek elkészítését.

A Közép-Persányon húzódó töltésvonulat térképen mért hosszúsága 9350 m, de a domborzatot követő nyomvonal a valóságban meghaladja a 10 km-t. A térképezést 1:5000-es léptékű szintgörbés topográfiai térképre készítettem el, de jelen dolgozatom mellé terjedelmi okokból, csak az 1:25 000-es léptékű, egymást átfedő térképlapokat csatolom. A nagy léptékű térképet a Székely Nemzeti Múzeum könyvtárába helyezem letétbe.

Az Olt alsórákosi szorosa és a Bogáti-hágó vidéke közötti töltésvonulat (Ördögárok) leírása

Az Olt-szorosba déli irányból, balpartilag befolyó Töpe-patak völgyének nyugati oldalán magasodik a Sólyomkő 724 m magas mészkősziklája, déli oldalában egy 11 m hosszúságú barlanggal. Az alsó jura (liász) korú ammonitesz-kövületeiről híres Töpe-patakkal párhuzamosan folyik az ugyancsak az Oltba torkolló Vár-patak. A Sólyomkőtől 1 km-re ÉNyra a Vár-patak jobb oldalán egy 35 m magas, vulkanikus sziklán találjuk a mészhabarccsal rakott kőfalú Mihály-várát (10. ábra). A 384 m^2 területü erőd 2,30 m vastag kőfalaiból még most is jelentős részek láthatók (11. ábra). A várfal egyben maradt jókora darabja a várhegy tövében hever. A vastag kőfalak vették körül a 10x10 m-es alapterületü tornyot, ahonnan jó rálátás van a szoros északi oldalán kiemelkedő rákosi Tepő piramis alakú mészkőszikláján állott tepői várra (DÉNES, 1998). Mihály-várának régészeti kutatása még a jövő feladata, de a szórványosan előkerült kerámiaanyag hasonló a többi várban találtakhoz.

A két völgy közötti hegygerincen vonuló szekérutat ma is „Ország-útjának” nevezik. Az Apáca és tovább Brassó felé vezető régi, a középkorban is használt közlekedési út a 10 km hosszú, sokáig járhatatlan szoros kikerülésével jelentősen megrövidítette a távolságot a Barcaság felé. Mihály várának szerepe ennek az „országútnak” a felügyelete volt (IMREH, 1981). A Sólyomkőtől délre, közvetlenül a 681,50 m-es nyeregből indul a töltés (3. ábra). A sziklától észak felé, le az Oltig meredek völgyoldal szakad le a Töpe-patak felé, így ide lehet, hogy nem is készítettek töltést. A déli irányba induló töltés felkapaszkodik egy erdős dombhátra, majd visszaereszkedve egy nagyobb pusztát vág át, ahol szépen látszik, és jól követhető. Tovább ismét emelkedik, és bemegy az erdőbe, majd egy szakaszon szekérút halad rajta, aztán bereszkedik a tisztásra, egy nyergecskébe (716,30 m). A nyereg után a Kerekdomb (925,50 m) meredek keleti oldalán, erdő között nagyon nehéz felismerni. Itt a töltés helyett párkányszerű bevágást készítettek a hegyoldalba, ez idővel szinte teljesen betöltődött. A Kerekdomb délkeleti éléről egy keskeny (5-6 m), meredek falú gerinc vezet át a 864,30 m magas kiemelkedésre. Ezen a gerincen is nehezen ismerhető fel töltés vagy párkány. A VII/58-as erdészeti jelzőoszloptól (4. ábra) már jól felismerhető és követhető a töltésvonulat, mely fokozatosan ereszkedik befelé a Huczás-erdőben, követve a vízválasztó gerincet (érdekesség, hogy a vizek mind a két oldalról az Oltba folynak). A gerincet keresztbe átszelő erdei utat földgyaluval simították el, belevágva a töltés testébe is (7. ábra). A lerajzolt profilvonal alapján a töltés 8 m széles és 0,80 m magas. A 2 m széles,

www.szrm.ro / www.cimec.ro

kelet felőli árok fél méter mély. A töltés és árok a gerinc keleti peremén halad, jó darabon a szekérút is rajta megy, és a kék sáv turistajelzés is erre vezet. Enyhe ereszkedés után felmegy a 824,40 m-es magaslatra, ahol eléri a X/52-es erdészeti jelzőoszlopot. Tovább, ívben DNy-nak kanyarodva fokozatosan leereszkedik a 770 m-es szintgörbe vonalára, egy vágottba. Innen felkap a Tolvajos-tető (824,60 m) meredek keleti oldalán, erdőben, annak délnyugati végére, ahol már ismét szépen kirajzolódik a töltés a 816,90 m-es hajlás keleti szélén. Jól követhetően emelkedik, elhalad a X/50-es erdészeti jelzőoszlop mellett, és kiérve a vágottba felmegy a Nagykeresztetőre (893,30 m), a X/49-es jelzőoszlophoz.

A töltésvonulat ettől a ponttól nem követi a hegység vízválasztó gerincét, amely elkanyarodik délkelet felé, aztán fél kilométer után ismét dél felé halad, Nagy Köveshágó (853,60 m), Vágásponk (807,60 m) és Vesszősfeje (793,0 m) irányába.

A jól látható és követhető töltés délnyugati irányát tartva előmegy a Malomkő-tető (880,20 m) keleti peremére. Itt a töltés 7 m széles, és a töltés teteje, valamint az árok alja között 2 m szintkülönbség van. A tetőt elhagyva, előző irányát tartva ereszkedni kezd befelé a datki erdőbe. Könnyen követhető az erdő között, és elérve az első keresztező erdei utat, alig 12 m-re, jobbra halad el a VII/227-es erdészeti jel mellett. Jól lehet haladni rajta, majd beljebb, ahol egy terep-lépcső van, kettős töltése lesz (225 m hosszan). Sáncait az erózió kimélyítette.A következő keresztbe tartó erdei út után nemsokára kifut az erdőből, és beérkezik a Kert-pataka és a Poklos-patak összefolyási pontjára. Az erdőben befelé követve a töltést, datki magyar emberekkel találkozva, kérdésemre, hogy ismerik-e a töltést, igennel válaszoltak, Ördögároknak nevezve azt.

A patakokon és az erdei traktorúton átmenve a töltés irányát tartva emelkedni kezd a Poklos-patak nyugati völgyoldalán, bokros, bozótos terepen. A töltés teste 7 m széles, ellaposodott, de jól azonosítható. A Poklos-patak egyik mellékárkának fejét megkerülve kiemelkedik a nyeregre, ahonnan a legelőn délkelet felé kanyarodva egy meredek letörés peremén halad, majd déli irányba fordulva átkerül a Nagy-patak tágas völgyébe. Két árok közötti, kiemelkedő háton kezd ereszkedni lefelé a meredek oldalon. Jól látható, helyenként a kiégett, téglapiros szemcsék is felismerhetőek a töltés testében. Elérve a lejtő lábát, tovább enyhe oldalon, alig észlelhetően éri el a patakot. A Nagy-patak völgyoldalát, amelyet átszel a töltésvonulat, Gyümölcsénesnek nevezik. A magasfeszültségű villamosvezeték alatt áthaladva, a patak után jól láthatóan kimegy az oldalon (8. ábra). Töltése 8 m-re laposodott, az árok alig sejthető, és tovább halad, helyenként megszakadva (a suvadások miatt) kikap a 726,80 m magas kopár domb oldalán, neki egy mészkősziklás dombnak, amelynek tetején erdő van. Nehezen nyomozható, csak gyakorlott szem tudja követni. A 746,10 m-es magaslatot megkerülve még látható, majd bekanyarodik a Pisztrángospatak felé, és elenyészik. A patak túlsó oldalán hosszas keresés után se sikerült folytatását megtalálni. A Bogáti-hágó északi részét is átkutattuk, de töltésnek nyomát se találtuk.

Ha figyelmesen tanulmányozzuk a Persányi-hegység térképét, látható, hogy az Olt-szoros déli, magasabb hegyei (Fekete-hegy – 966 m, Köves-hegy – 909 m, Tollas-tető – 916 m) és a Bogáti-hágótól délre emelkedő, konglomerátumból felépített, meredek oldalú, ugyancsak magas hegycsoport (Kopasz-tető-914 m, Roncsos-tető – 983 m, Várhegy – 1104 m) között egy alacsonyabb (747–887 m) gerincrész húzódik, amelyen átvezettek az Olt-szorost kikerülő útvonalak. Ezeknek felügyeletére és védelmére építették ki a töltésvonulat déli szakaszait. A Kárpát-kanyar hágóin és szorosain bejövő, már az őskorban kialakult közlekedési útvonalak leereszkedve a Barcasági-medencébe, az Olt folyó széles völgyét követték észak felé, majd a legalacsonyabb nyergeken vágták át a Persányi–Rika-hegyvonulatot, hogy tovább vezessenek az Erdélyi-medence belseje felé. Értelemszerűen a már „kitaposott" utakon özönlöttek be a Kárpát-medence délkeleti részébe a támadó lovasharcos népek is. Ezért volt nagyon fontos az ország eme részén húzódó gyepűk védelmének fokozott, mélységben tagolt kiépítése és megerősítése a 11. század vége felé

www.szrmi.ro / www.cimec.ro

és a 12. század elején. A védelmi építményeket (várak, töltésvonulat, töltésszakaszok, őrhelyek, leshelyek, sáncok, gátak, utak) használatuk során karbantartották, felújították és tovább erősítették. A székelység mai csoportjainak ide telepítése után jelentőségüket és szerepüket elveszítve lassan elpusztultak, és feledésbe merültek.

Köszönetnyilvánítás

A 2003-as évi terepbejárások, kutatások, felmérések és térképezés, valamint az 1:5000-es és 1:25 000-es léptékű térképek elkészítése a sepsiszentgyörgyi Délkeleti Intézet programja volt. Anyagilag a budapesti PRO RENOVANDA CULTURA HUNGARIAE Alapítvány Történelem-Földrajz Szakmai Kollégiuma támogatta, amelyért köszönetemet fejezem ki. Köszönettel tartozom továbbá BOÉR Imrének, BOÉR Hunornak és MIHÁLY Jánosnak a töltésvonulat déli szakaszainak kutatásában nyújtott önzetlen segítségükért.

Irodalom

1. DÉNES István, BORDI Zs. Loránd (1998): **Az alsórákosi Tepő-vára**, *Acta (Siculica)* 1997/1, p. 235–244, Sepsiszentgyörgy.

2. FERENCZI Géza, FERENCZI István (1972): **Székelyföldi gyepű**k, *Korunk*, p. 305–312, 1972/2.

3. IMREH Barna (1981): **Alsórákos földtani képe, ásványi kincsei, turisztikai nevezetességei**, *Aluta*, XII–XIII, 1981, p. 299–328, Sepsiszentgyörgy

4. ORBÁN Balázs (1868, 1869): **A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból**, I. köt., p. 209, III. köt., p. 20, Budapest.

5.TÉGLÁS Gábor (1896): **A Limes Dacicus két Küküllő és Olt közötti részlete Udvarhelymegye éjszaki és keleti hegységeiben Oroszfalutól (Oroszhegytől) Alsó-Rákosig**, *Archeológiai Közlemények*, XIX. köt., p. 5–54, Budapest.

Valuri medievale în Secuime 2

(Rezumat)

Autorul prezintă cercetarea, descrierea şi harta valului de pământ medieval (sec. XI–XII), necercetat de nici un arheolog sau cercetător până în anul 1992, la sud de defileul Oltului de la Racoş până aproape de trecătoarea Bogăţii, pe o distanţă de 10 km. Valul şi eventual Cetatea lui Mihai din valea Cetăţii de la Racoş constituie parte integrantă din sistemul de apărare a graniţei Regatului Ungariei din partea sud-estică a Bazinului Carpatic.

Middle Age's Vallums in Székelyföld 2

(Abstract)

The paper presents from the first time, description and maps of the vallum-system situated between the Olt-gorge by Alsórákos (Racoşul de Jos, Braşov County) and the South-Perşani Mountains (Bogata Crossroad). The 10 km long vallum section are part of the border defence system of Székelyföld (SE-Carpathian Basin), constructed at the end of the 11th and begenning of the 12th century.

www.szrmi.ro / www.cimec.ro

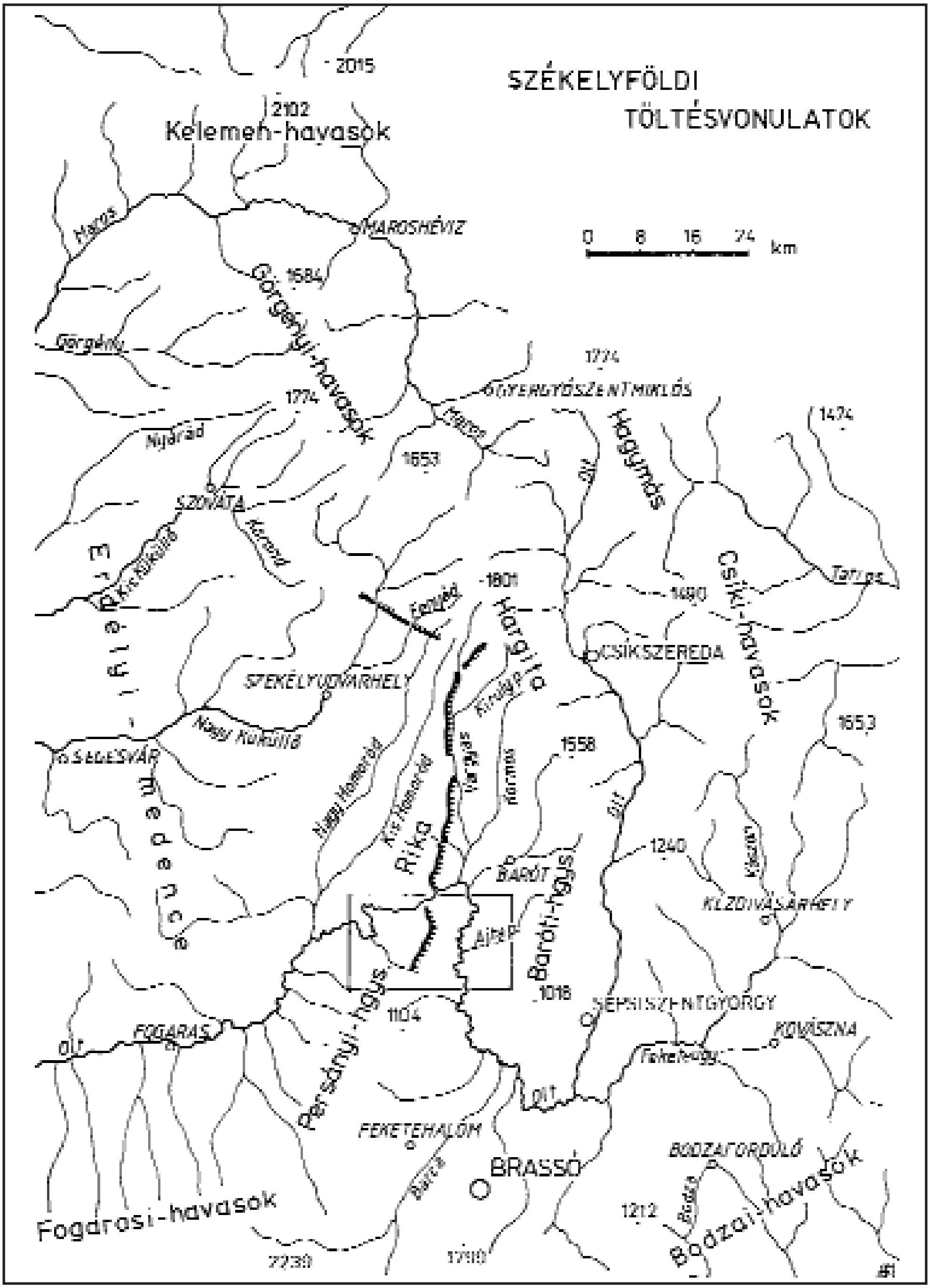

1. ábra Erdély délkeleti sarkának átnézeti térképe

www.sznm.ro / www.cimec.ro
https://biblioteca-digitala.ro

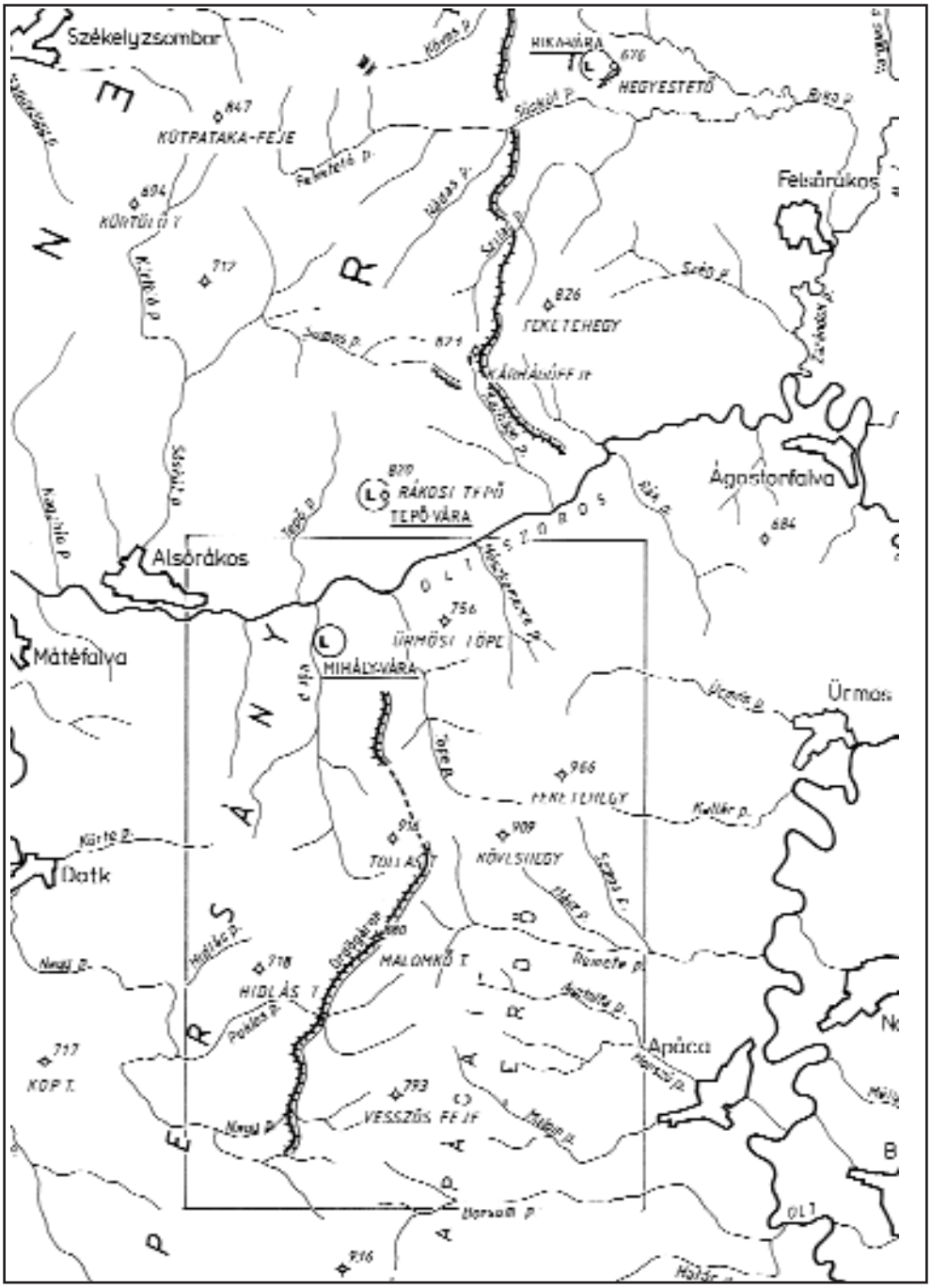

2. ábra Az Olt-szoros és a Magasbérc-tető között húzódó töltésvonulat átnézeti térképe

www.szmi.ro / www.cimec.ro

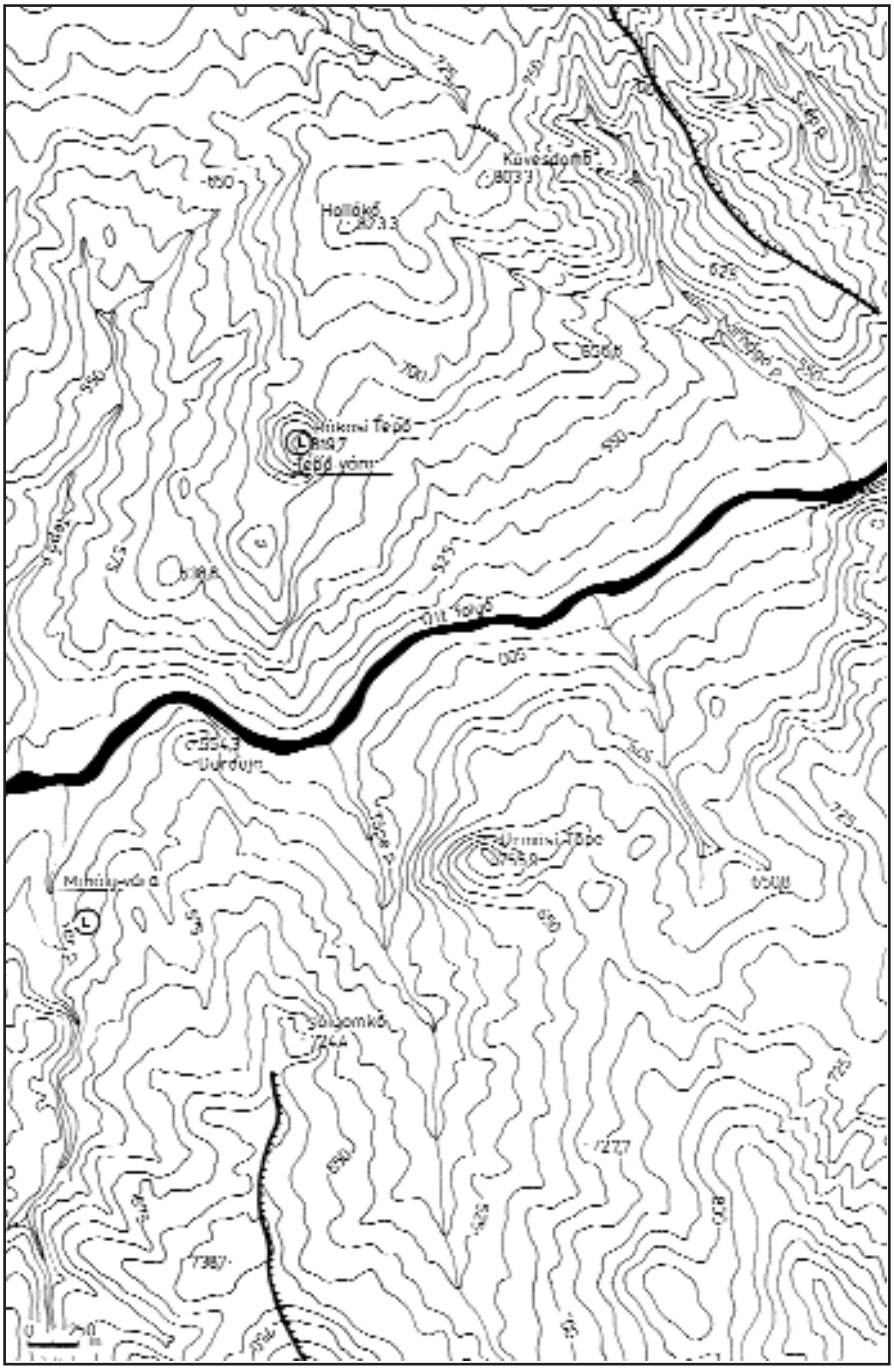

3. ábra A Sólyomkő és Kerekdomb közötti töltésrész térképe

www.szrmi.ro / www.cimec.ro

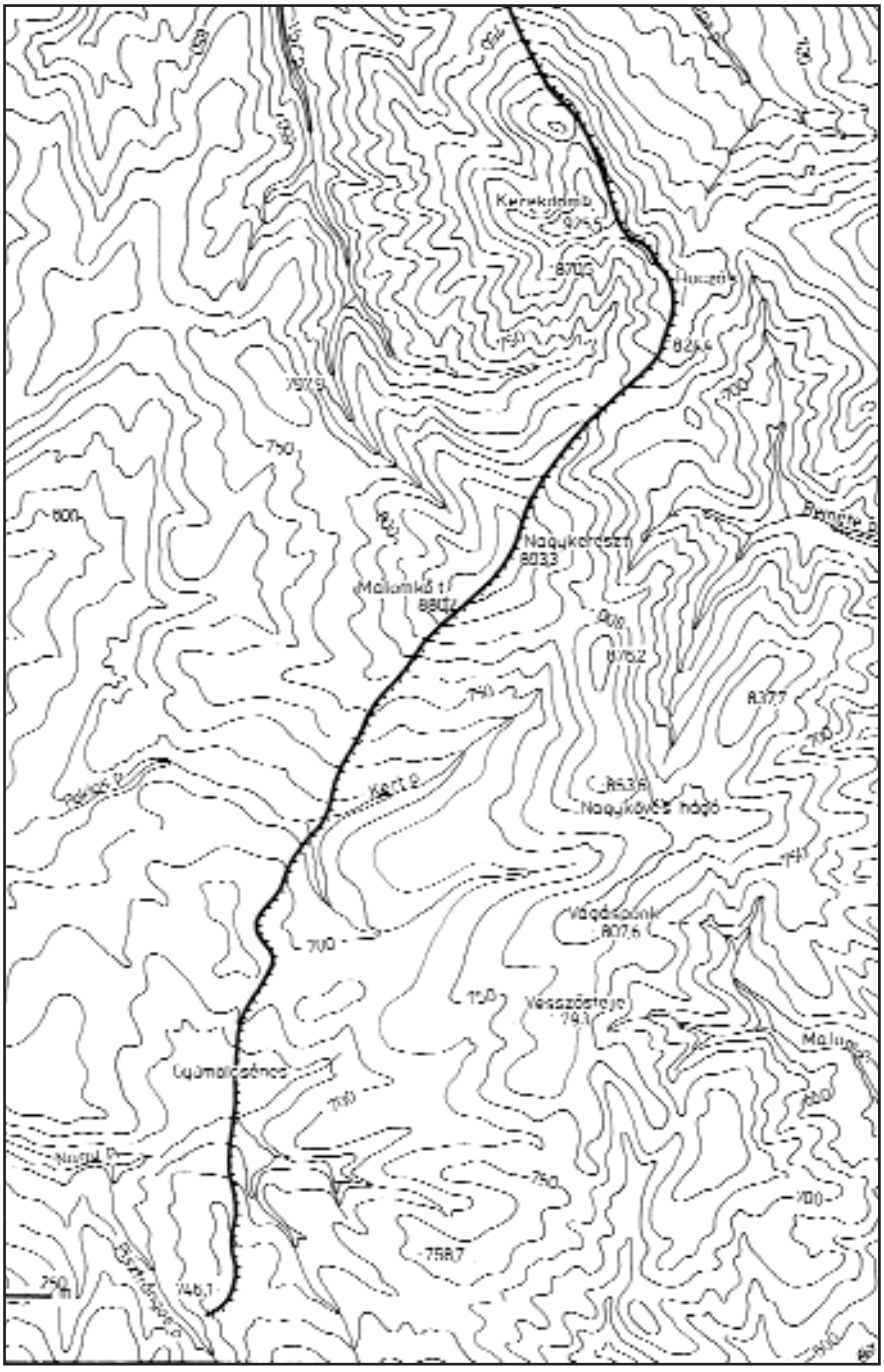

4. ábra A Kerekdomb és a Pisztrángos-patak közötti töltésvonulat térképe

www.szmi.ro / www.cimec.ro

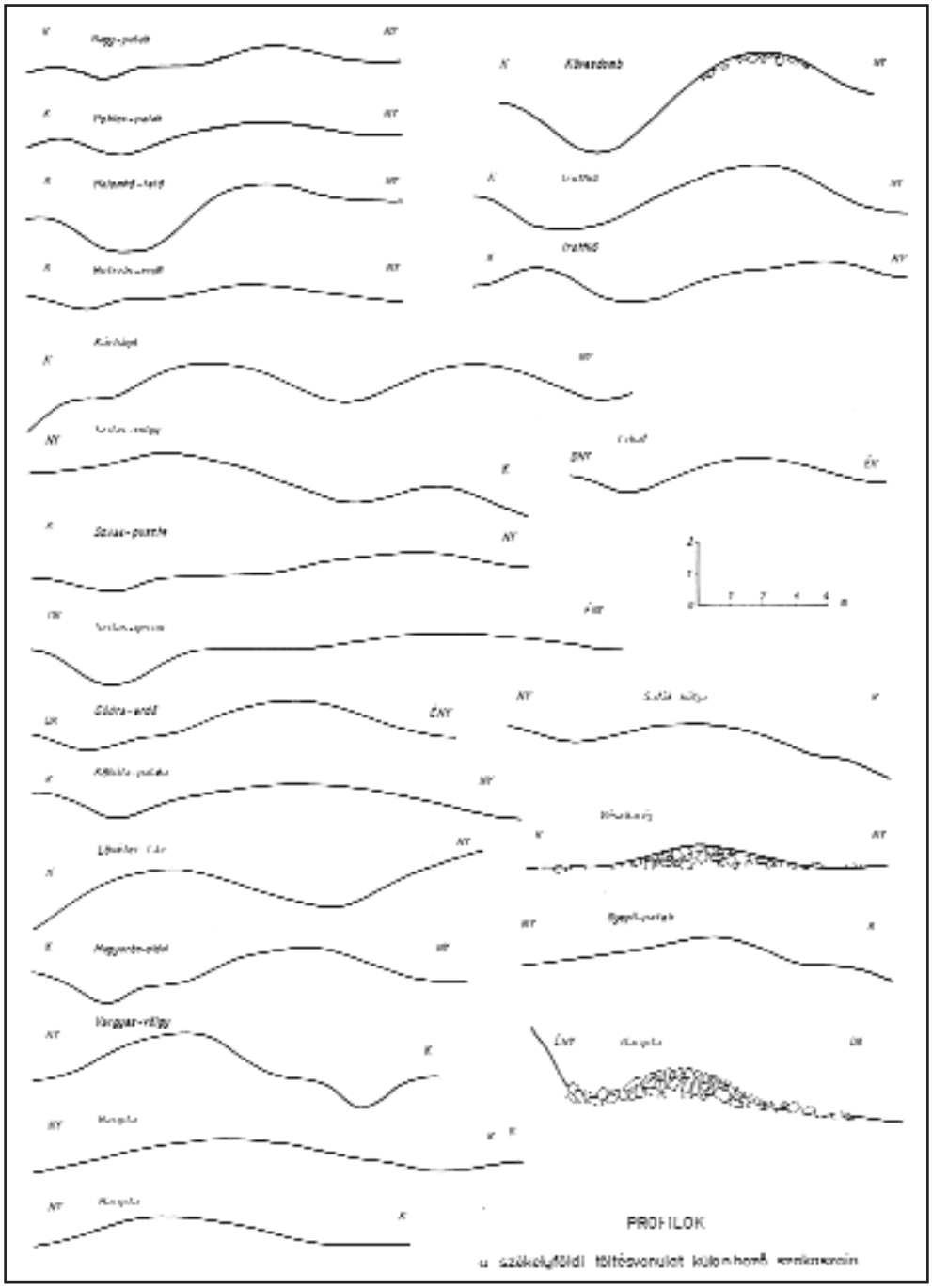

5. ábra Töltésprofilok a székelyföldi töltésvonulat különböző szakaszain

www.szmi.ro / www.cimec.ro

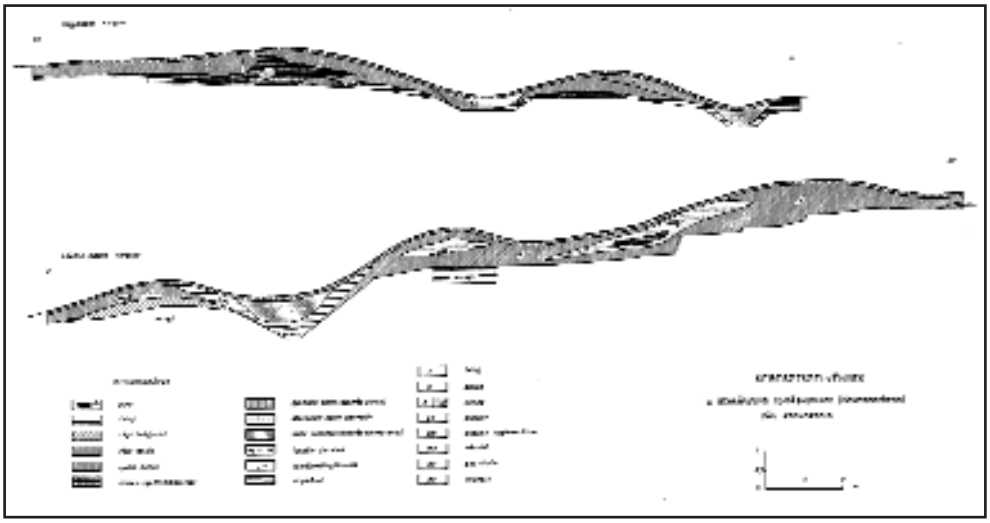

6. ábra Kereszmetszetek rajzai (Hagymáskő, Csúzlik-puszta)

7. ábra A töltés metszete a Huczás-erdőben

www.szrmi.ro / www.cimec.ro

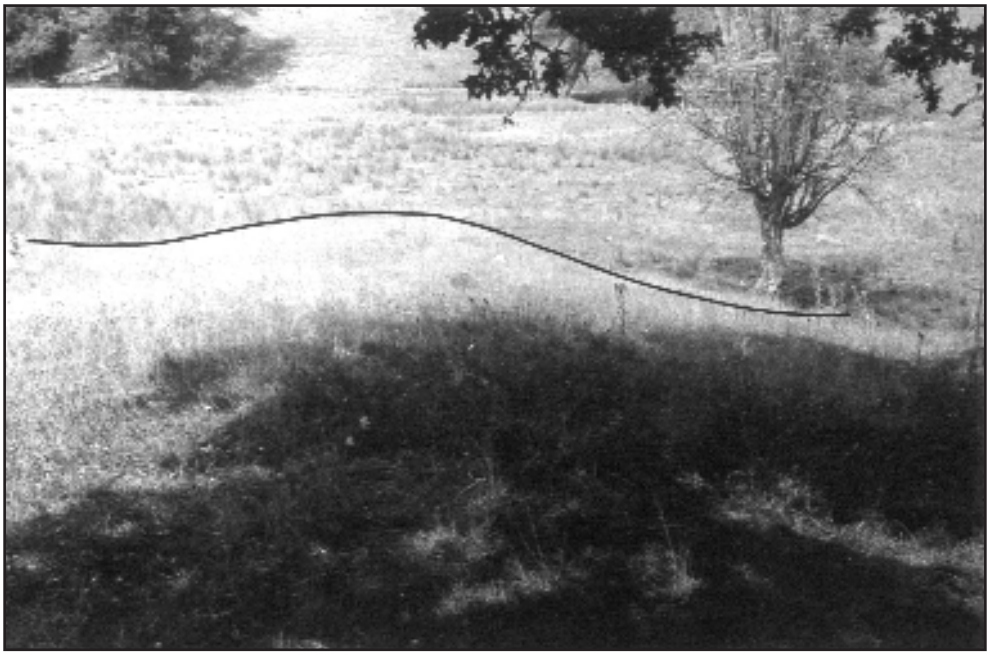

8. ábra A töltés profilja a Nagy-patak völgyében

9. ábra A Tatársánc töltésvonulata a Vargyas-szoros Kőmezején

www.szrmi.ro / www.cimec.ro

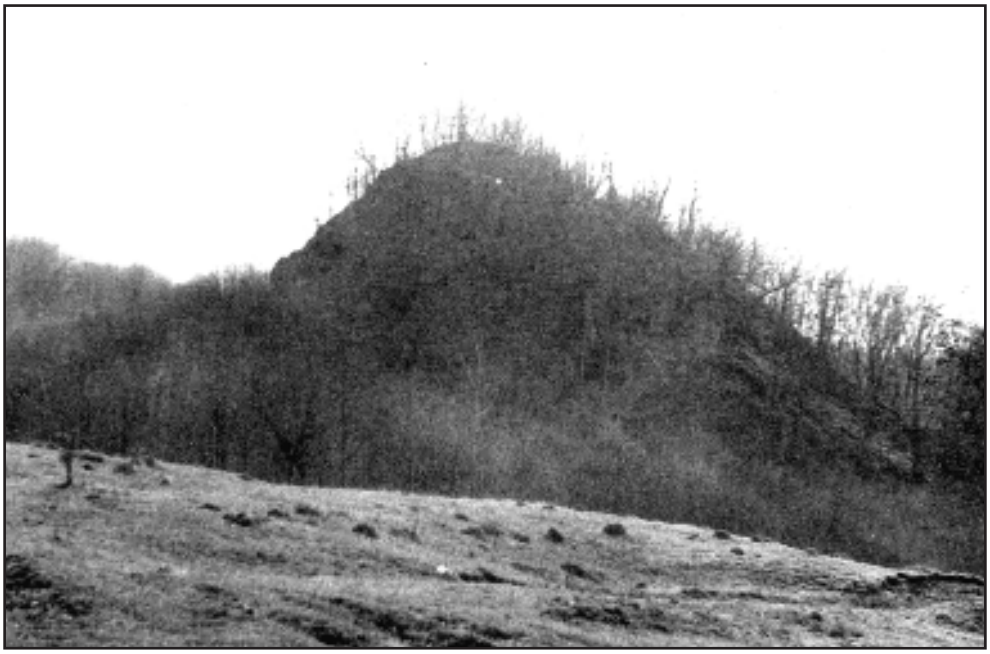

10. ábra Mihály-vára sziklája a Vár-patak völgyében

11. ábra Falrészlet Mihály-várából

www.szrmi.ro / www.cimec.ro

BORDI Zs. Lóránd

Az íj és számszeríj Erdélyben a magyar honfoglalástól Mohácsig

(Kivonat)
A dolgozat a távolsági harc két fegyverének (íj, számszeríj) erdélyi használatát, változatait, készítőit, előállítási árát tárgyalja, elsősorban az írott források és a korabeli ábrázolások (pl. a székelyföldi templomi falképek) alapján. A ritka, vonatkozó régészeti adatokat egy új, felsőrákosi lelet közlésével gazdagítja: a Rika-erdei kora középkori erődítményrendszer nyugati tornyának kutatásakor reflexíj markolatlemezének 58 mm hosszú, 22 mm széles töredéke került elő. Ezt a vele együtt feltárt kerámia 12. századira keltezi. A két tárgyalt fegyverhez tartozó nyílhegytípusok bemutatását már gazdag régészeti leletanyag segíti.

*

A távolsági harc fegyverei, az **íj** és a **számszeríj** a lőfegyverek megjelenése és elterjedése előtt, valamint utólag, ezekkel párhuzamosan uralták a harcmezőket.

Az íj több ezer éves története során számos alakban jelent meg, állandó változáson menve keresztül a középkorban használt formáinak kialakulásáig. Az íjnak a 11–15. századra két alaptípusa alakult ki: a keleti eredetű összetett, reflex (visszacsapó) íj, valamint az egyszerűbb botíj.

A 14–15. század folyamán még nem használták mai elnevezését, hanem csak *ív*nek nevezték (*arcus = yew*), míg lövedékéből több fajtát is megkülönböztettek (*sagita*, *tellum = nyl*; *misille = hamar nyl*, *subbtellum* (*subtellem*) = *fekes* [fékes] *nyl*).[1]

A reflex- (visszacsapó) íj egyes változatai már az ókor folyamán ismertek voltak, míg a középkorban használatos formáját a honfoglaló magyarok hozták magukkal a 9. század végén. A 13. század közepéig ez az íjtípus változatlan formában őrződött meg, amikor egy másik, a kunok által hozott reflexíj is használatba került. Nincs adatunk arról, hogy a kun íj kiszorította volna a korábbi változatot, tehát feltételezhető, hogy mindkettőt, párhuzamosan használták (1/1. ábra).

A régészeti ásatások során feltárt, a 12–13. századra egyre kisebbé és könnyebbé váló nyílhegyek alapján feltételezhető, hogy a használt reflexíjak hatótávolsága és átütő ereje gyengült. Ez a gyengülés párhuzamba hozható a nyugati típusú, lovagi harcmodor elterjedésével, ugyanis a reflexíj a keleti típusú könnyűlovasság alapvető támadófegyvere volt. Ennek ellenére az íjtípus fennmaradt a katonai segédnépeknél (székelyek, besenyők), de léteznek 13–14. századi adatok arra vonatkozóan, hogy előfordult a vármegyei nemesség felszerelésében is.[2]

A reflexíjak testét rugalmas keményfából alakították ki, amelynek külső oldalára, a rugalmasság növelése végett szárított és préselt szarvasmarhainakat ragasztottak. Az íj markolatát és két végét csontból vagy agancsból faragott lemezekkel tették merevvé. Az íj szarvain található lemezekre egy bevágás került, amely a húr megakasztására szolgált. A hasonló kialakítású kun íj rugalmas részeit rétegesen ragasztott szarulemezekből készítették, markolatát és szárait ugyancsak csontlemezekkel erősítették meg.[3]

A felajzatlan reflexíj szárai a markolat tengelyéhez viszonyítva csaknem félkörívben visszahajoltak, míg a húr felszerelése (felajzás) után a fegyver fordított D alakot öltött (1/2. ábra). A szárak rugalmassága, valamint a nagyobb kirúgási ív révén a fegyver energiája nagyobb volt a hagyományos botíjakénál.

Mivel a reflexíjak előállítása drága és időigényes munka volt, velük párhuzamosan a jóval egyszerűbb, egyetlen rugalmas fadarabból készített botíjat is használták. A botíj elterjedésére viszonylag kevés adatunk maradt fenn, de biztos, hogy a 14. század végén Törcsvárban állomásozó angol íjászok fegyvere ennek egyik változata, a Százéves háború csodafegyvereként is emlegetett angol hosszú íj volt.[4]

* *Acta (Siculica)* 2006/2, T3, Sf. Gheorghe, Sporturilor 8A, RO-520085
** Székely Nemzeti Múzeum, Sf. Gheorghe, KÓS Károly 10, RO-520055, bordilorand@yahoo.com

www.szmi.ro / www.cimec.ro

Alig rendelkezünk adatokkal az íjak előállításával kapcsolatosan. Mivel a reflexíjak készítése számos munkafogást és különleges szakismereteket igényelt, feltételezhető, hogy az íjakat a várbirtokokon letelepített, erre szakosodott íjgyártó mesterek készítették. Délkelet-Erdélyben, ahol a várbirtokok viszonylag későn jelentek meg, de a reflexíj a székelyek alapfegyverének számított, nem zárható ki, hogy egyes falvakban vagy akár minden faluban dolgozott egy-egy íjkészítő mester.

A 14. századi oklevelekben az íjgyártók nem alkottak foglalkozási közösségeket, csak ritkán szerepelnek. Például Szilágycseh birtok felosztásakor, egy 1358-ban kiadott oklevélben Fábián íjgyártó és háza szerepel. A szövegből kitűnik e mesterség jövedelmező volta, ugyanis a leírás nem házról (*domus*), hanem udvarházról (*curia*) beszél.[5]

Erdélyben a 14. század végére az íjkészítés súlya a falvakból a városok felé tolódott. Noha az íjgyártók céheinek első említései csak a 15. századból származnak, a mesterek jelentőségének növekedését mutatja az a tény, hogy egy bizonyos *Nycolaus arcufex* 1397-ben Brassó esküdtjei között szerepel.[6] Ugyanazon év júniusában Nagyszebenben, *Petrus arcufix* egy polgártársa halálos ágya mellett, a végrendelkezésnél tanúskodik.[7]

A 15. században az íjgyártókat egyre gyakrabban említik az oklevelek. A nagyszebeni íjgyártók céhének a városon belüli fontosságát mutatja, hogy 1492-ben, a céh első okleveles említésekor ők a város egyik, *turris arcufinum* néven említett védőtornyának gondozói. A város számadáskönyvei a 16. század második évtizedéig kilenc különböző mester nevét említik.[8]

Brassóban a 15. század folyamán és a 16. század elején 23 íjgyártó nevét jegyezték fel a város számadáskönyvébe.[9] Egyikük, *Clemens arcufex* 1505 és 1515 között a város bírája, valamint 1507 és 1524 között Törcsvár egyik várnagya volt.[10] A nagyszámú brassói íjgyártó nemcsak az erdélyi felvásárlók számára, hanem külföldnek is dolgozott. Egyik legfontosabb külföldi partnerük Havasalföld volt, amelynek vajdájától, ifjabb (Ţepeluş) Basarabtól, 1481. január 30-án vámmentességet is kaptak.[11]

Míg Brassóban és Nagyszebenben a szász mesterek dolgoztak, Kolozsváron a magyar mesterek űzték ezt az iparágat. Itt a 15. század folyamán hét mester neve van megemlítve. Egyikük, Gergely mester a város vezetőségébe tartozott.[12] Fia, István magister, pápai és császári közjegyző, aki feltehetőleg 1457 és 1474 között, a kolozsmonostori konvent hiteleshelyi kancelláriájának személyzetébe tartozott.[13] Az íjgyártás jövedelmező voltát jellemzi, hogy e városi polgárok birtokokkal (*Iohannes dictus Igharto* – 1460-ban[14]), szőlőssel (*Petrus arcupar* – 1453-ban[15], íjgyártó Lőrinc – 1457-ben[16]) rendelkeztek, vagy a társadalomban betöltött szerepük és vagyonuk révén elősegíthették gyerekeik társadalmi ranglétrán való előrelépését, mint az a *Gabriel arcupis*, akinek fia 1432-ben *Jacobo litereto* névvel szerepel[17].

A kolozsvári mesterek csak a 15. század végére alkottak szakmai közösséget (első említése 1484. nov. 12.), akkor sem egyedül, hanem a többi fegyvergyártásban érdekelt iparággal (kardgyártók, pajzsgyártók, nyergesek, sarkantyúgyártók) közösen.[18]

A mesterek nem csak a városokban tevékenykedtek, ugyanis 1500-ban egy a későbbi Szamosújvár melletti Cege faluban lakó íjgyártó feleségéről emlékeznek meg a források.[19]

Kolozsvári forrásból származik az íjak beszerzési árára vonatkozó egyetlen 15. századi adat is, ugyanis 1484-ben Gergely mester 300 dénárt kapott a kolozsvári tanácstól három általa készített íj fejében, összeg, amely az íjak árát 1 aranyforintra teszi.[20]

A régészet viszonylag kevés adattal szolgálhat az íjakra vonatkozóan. Mivel ezeket szerves anyagokból készítették, elporladtak a földben, és nem maradhattak fenn eredeti példányok. E tényhez még hozzájárul a fegyveres temetkezések szokásának megszűnése, valamint a katonai jellegű települések kutatása terén mutatkozó lemaradás. Ennek ellenére, az erdővidéki Felsőrákos mellett a Rika-erdei kora középkori erődítményrendszer nyugati tornyának kutatása során felszínre került egy reflexíj markolatlemezének töredéke is.[21] A középkori járószint felületéről feltárt, 58 mm hosszú, 22 mm széles töredéket

www.szmm.ro / www.cimec.ro

szarvasagancsból faragták. Enyhén domborodó külső oldalára sekély vágatokat karcoltak az íj testére való rögzítés, valamint a fogás biztosabbá tétele céljából (2. ábra). A markolatlemezt a vele együtt feltárt kerámia a 12. századra keltezi.

A 14. század folyamán a képi ábrázolások elterjedése révén számos esetben bukkannak fel reflexíj-ábrázolások. A reflexíj a *Képes Krónika* csata- és vadászjeleneteinek elmaradhatatlan tartozéka, címlapján a király bal oldalán álló, keleti viseletbe öltözött férfi, mintegy sajátos fegyverként, reflexíjat markol (3. ábra).[22]

Gyakoriak a reflexíj ábrázolásai a székelyföldi templomok falképein is. A homoródszentmártoni[23], bögözi[24], gelencei[25] és sepsibesenyői[26] falképeken a magyar seregre támadó vagy az üldözött, nyeregben hátrafordulva nyilazó kunok kezében látható. A maksai[27] és erdőfülei[28] falképeken a reflexíj megtalálható a magyar sereg vitézeinek fegyverei között, mi több, a bibarcfalvi falkép csatajelenetének bal alsó sarkában reflexíjjal felszerelt gyalogosok nyilaznak a kunokra.[29]

A nádból készített vagy puhafából hasított, végükön a röppályát stabilizáló tollakkal ellátott nyílvesszőkből csak a hegyek maradtak fenn. A különböző alakú és méretű nyílhegyek számos darabja ismert a települések, erődítmények vagy várak régészeti kutatásai révén.

A szárra való felerősítésük alapján a nyílhegyeket két csoportra oszthatjuk: tüskés, valamint köpűs nyílhegyekre.

A magyar kora középkor folyamán az első típus formái voltak a leginkább elterjedve. A változatos formájú nyílhegyeket 2-5 cm hosszú, 2-4 mm vastag tüske rögzítette a szárhoz.

A 11. század folyamán a honfoglaláskor lapos, rombusz alakú nyílhegyei továbbra is használtak voltak, de egy enyhe átalakuláson mentek keresztül. A penge és a tüske találkozási pontja megvastagodott, hogy találatkor meggátolja a nyílhegy szárba való visszacsúszását. A dévai Micro 15 lelőhely 11. század eleji ló mellékletes sírjában talált nyílhegyek ezt az átmeneti típust képviselik.[30] A 13–14. századra a megvastagodás erőteljes vállá alakult át, míg a rombusz alakú nyílhegyek mellett megjelentek a nyújtottabb pengéjű, fűzfa- vagy babérlevél alakú példányok. Délkelet-Erdélyből számos példányuk ismert Bedeházáról, Rétyről, Torjáról, Csernátonból stb.[31]

A 12. század folyamán az ekkor egyre jobban elterjedő gyűrűs páncélingek leküzdésére egy új nyílhegytípus jelent meg. Ezek kisméretű, nagyon hegyes, rombusz vagy háromszög átmetszetű nyílhegyek voltak, amelyek méretük révén át tudtak hatolni a páncéling gyűrűi között. Egy korai példány a Rika-erdei erődítményrendszer kutatása során került felszínre.[32] A 13. század folyamán e nyílhegytípus méretei megnövekednek, a feketehalmi vár kutatása során számos 6-7 cm hosszúságot elérő példányuk került elő.[33]

A középkor legelterjedtebb nyílhegytípusa a köpűs végű, szigony alakú nyílhegy volt. E nyílhegy európai megjelenését a szakirodalom a 10. századra adatolja,[34] de az eddig feltárt leletek alapján Erdélyben megjelenésük csak a 12. századra tehető. A legkorábbi példányok a 12. század második felére keltezhető kilyéni[35], ugrai[36] és Rika-erdei[37] leletek. A 12. századi köpűs, szigony alakú nyílhegyek jellegzetessége a hosszú, egyes esetekben megcsavart szár, amelyhez egy viszonylag keskeny pengeél járul (a szélesség:hosszúság aránya 1:2,5). Az elkövetkező századok során ez az arány lecsökken, a 13. század folyamán már csak 1:1,8-2, amint az a brázai[38], csernátoni Csonka-vári[39] feketehalmi várakban[40] feltárt nyílhegyek mutatják. A csíkrákosi Pogány-várban[41], valamint Barátoson előkerült leletek szerint a 14. század végére a szár hossza legfeljebb másfélszer haladja meg a penge szélességét (4. ábra).

Az íjat és a nyilakat meg kellett védeni az időjárás behatásaitól. Ennek érdekében a használaton kívüli, felajzatlan íjat egy egyszerű, bőrből készített tokba csúsztatták. Felhúrozva az íj a nyugalmi állapotának megfelelő alakú, úgynevezett *készenléti íjtegezbe* volt elhelyezve, amelyet a ló bal oldalán a nyereg elé vagy a harcos övének bal oldalára rögzítettek, mint az a gelencei[42], a székelyderzsi[43] és a zsegrai[44] templomok falképein látható (5. ábra).

A nyílvesszőket a *tegezben* (másként puzdra) tartották.[45] LÁSZLÓ Gyula a régészeti kutatások eredményei, valamint ZICHY István

www.szimi.ro / www.simec.ro

távol-keleti néprajzi kutatásai során leírt példányok alapján arra a következtetésre jutott, hogy a honfoglaláskori tegez változatlan formában tovább élt a 13. század elejéig.[46] A henger alakú vagy enyhén kúposodó tegez testét fakeretre feszített fakéregből készítették, amelyet bőrrel vontak be, és csont- vagy fémlemezzel erősítettek meg. A tegez külső oldala egy a nyílvesszők behelyezésére szolgáló ajtóval volt ellátva, míg a használat során a vesszőket egy a tegeztest tetején függőlegesen nyíló tegezfedőn vették ki (6. ábra).

A vesszőket mindig hegyükkel felfelé helyezték el a tegezben, hogy kivevésük során a tollak ne sérüljenek meg. A szokatlannak tűnő elrendezést mind a régészeti leletek (pl. Kolozsvár-ZÁPOLYA utca, 4. sír[47]), mind pedig a falképek (Maksa[48], Erdőfüle[49]) is megerősítik.

A 13–14. század során ezt a tegeztípust kiszorítja az úgynevezett *kun tegez*, amely minden íjászokat ábrázoló korabeli falképen megtalálható. A korábbihoz hasonló felépítésű tegez alja tölcséresen kiszélesedett, a tegezfedő ajtószerűen oldalra nyílt, minek következtében vágta közben is nyitva maradt.

A tegezt a lovasok a jobb csípőjükre erősítve, a gyalogosok pedig vagy a csípőjükön, vagy pedig a jobb vállukon hordták.[50] Egy tegezbe, méretének függvényében 20-30 nyílvessző fért el.[51]

A középkori forrásokban nem találunk adatokat arról, hogy hol és kik készítették a tegzeket. Ennek hiányában csak feltételezni lehet, hogy készítésük az íjgyártók hatáskörébe tartozott.

Noha az íjak tüzelési üteme elég nagy volt (8-12 lövés percenként), találati pontosságuk sok kivetnivalót hagyott maga után. E hátrány leküzdésére jelent meg a kisebb tűzgyorsaságú, pontcélok leküzdésére alkalmasabb, nagy átütőerejű, a források által *arcubalista* vagy *balista* (németül: *armbrust*) néven említett ***számszeríj***. Egyes régebbi vélemények szerint magyar neve a szláv *szamosztrelj* ('magától lövő') szó átalakulásából származik. Mások cáfolják ezt a feltételezést. Tény, hogy a 14. században a neve a *Besztercei szószedet* szerint azonos volt a maival, ugyanis a *ballistra* (sic!) megfelelőjeként ott a *zamoserig* (olvasd: *számszerígy*) szó szerepel.[52] A fegyver a 12. század folyamán jelent meg Európában, de csak a század végére terjed el, a gyalogság katonai szerepének növekedése révén.[53]

A számszeríj első magyarországi említése Anonymustól származik, aki a *Gesta Ungarorum* 51. fejezetében, Ménmarót várának ostromával kapcsolatosan a következőket írta: „*Usubuu et Veluc per balistas C.XXV. milites occiderunt.*"[54] Az, hogy a Névtelen jegyző a honfoglaláskori magyar vezérek kezébe egy ilyen jellegzetesen gyalogsági fegyvert adott, persze anakronizmus. A krónikás háromszáz évvel az események után, a maga korának jellegzetességeit vetítette a honfoglalás korába. Az anakronizmus feloldásaként feltételezhető, hogy a 12. század végének magyar hadseregében léteztek olyan, modern kifejezéssel mesterlövészeknek nevezhető harcosok, akiknek feladata az ostromok alkalmával a falakon fedezetlenül felbukkanó katonák leküzdése volt.

Anonymus művében való szereplése ellenére a számszeríj nem terjedt el Magyarországon, legfeljebb a magyar királyok seregeiben harcoló nyugati zsoldosok használhatták. Jellemző erre, hogy egy az 1241. évi mongol támadás után, a pápához írt levelében IV. Béla megemlíti, hogy egy újabb támadás esetére Velencétől kér segítséget, ugyanis az ottaniak e fegyver kezeléséhez jól értenek.[55]

A fegyver a 14. század folyamán kezdett gyakorivá válni, elsősorban a magyar seregekben harcoló gyalogos, nyugati zsoldosok révén. Létezik olyan vélemény is, amely szerint a 14. századi írott forrásokban szereplő íjászok alatt valójában számszeríjászokat kell érteni.[56]

A számszeríj egy fából készült törzsből és a hozzá erősített ívből állott. A törzs elejére vasból készült kengyelt szereltek, amibe a felajzásnál a lábat feszítették. A test felső részébe csatorna volt vágva, amelyben a vessző feküdt. A test középső részén található megvastagodásba volt beszerelve az elsütő szerkezet, az úgynevezett dió. Ez egy középen tengellyel ellátott tömör, csontból faragott, henger alakú alkatrész volt, a felső részén levő bevágás akasztotta meg a húrt, míg az alján levőbe akadt be az egyszerű,

www.szim.hu / www.cimec.ro

kétkarú emelő elvén működő elsütő billentyű (7. ábra). Egy nagyon jó állapotban fennmaradt számszeríj-dió a feketehalmi vár ásatása során került a felszínre (8. ábra).

Az ívet a 13–14. században keményfa- vagy szarulemezekből alakították ki, és pergamennel vagy nyírfakéreggel burkolták, hogy védjék az időjárás behatásaitól. A kézíj húrjánál erősebb ideget különböző, az ívet meghajlító szerkezetek segítségével erősítették fel. A könnyebb számszeríjakat felhúzó horgokkal, a nehezebbeket a törzsre szerelt tekerőkkel feszítették ki. A 15. század végére a számszeríjak ívét acélból készítették, amelyek nagyobb ereje miatt már nem lehetett a korábban alkalmazott egyszerű felhúzó horgokat alkalmazni, ezért e fegyvereket egységesen feszítőcsörlőkkel látták el (9. ábra).

A számszeríj erdélyi gyártására csak a 15. század utolsó negyedétől kezdődően van adatunk, amikor a nagyszebeni városi anyakönyv 1478 és 1500 között hat mester nevét említi,[57] közöttük azét a Matthias ARMBRUSTHERét is, aki utóbb, 1523 és 1529 között szebeni polgármester, valamint az aranyváltó kamara ispánja volt.[58]

Úgy tűnik, hogy a 15. század folyamán Erdélyben a számszeríjak gyártásában Szebené volt a vezető szerep, ugyanis a brassói számszeríj-gyártókat csak a 16. században említik először,[59] míg Kolozsváron csak egy bizonyos *magister Johannes* BALISTATOR szerepel, 1457-ben.[60]

A számszeríjak Erdélyben elsősorban a városok védelmében játszottak elsőrangú szerepet. A szebeni szabócéh fegyvertárában 1478-ban tizenegy *baliste*, néhány évvel később *„8 new arembrwst und 1 aldet”* volt található. Az 1492-es és 1493-as szebeni fegyverállományt összeíró kimutatások szerint a város 19 védőtornyában 117 számszeríjat *(arumprost)*, 15 feszítőcsörlőt *(arumprost vynden)*, valamint sok ezer számszeríj-vesszőt *(arumprost fyl)* találták.[61]

1479. december 13-án a kolozsvári bíró és az esküdtek szabályozták a szűcs céh viszonyait, és előírták, hogy Kolozsváron csak e céh tagjai vásárolhassanak és készíthessenek ki bőröket, abból a célból, hogy a városnak a céh által védett tornyát minél jobban felszerelhessék hadi szerszámokkal.[62]

Erdélyből nem rendelkezünk adatokkal a számszeríjak értékét illetőleg. Az azonban bizonyos, hogy az összetettségük, valamint több munkafolyamatot igénylő előállításuk révén az íjaknál drágábbak lehettek. Álljon példaként két nagyjából egykorú oklevél. 1413 júniusában egy Hont megyében lezajlott perben említenek meg több más elrabolt fegyver között egy 6 aranyforintot érő számszeríjat.[63] Egy másik, ugyancsak magyarországi periratban egy olyan esetről történik említés, amikor a 7 forintra értékelt, kölcsönadott számszeríj és tegez közül a megkölcsönzött csak a fegyvert adta vissza, de az 1 forint értékű tegezt már nem.[64]

A számszeríjaknak a kézíjnál rövidebb és vastagabb vesszői csomómentes keményfából készültek. A készítés során gondosan ügyeltek a súlypont elhelyezésére, amely általában az első harmad vagy a hosszabb példányok esetében az első negyed végére esett. A biztosabb röppálya érdekében a szár végére falemezből vagy bőrből készült vezetőszárnyakat szereltek.

A számszeríjak vesszőit 18-20 darabos befogadóképességű, fából készített, bőrrel bevont, henger alakú tegzekben tartották.[65]

A számszeríjak vesszőihez használt, rombusz átmetszetű, kúpos hegyeket csak nagyobb méretük és vastagabb rögzítő tüskéjük vagy köpűjük révén lehet megkülönböztetni a kézíjak esetében alkalmazott nyílhegyektől.[66]

Az erdélyi régészeti leletanyagban a számszeríj-hegyek, különösen a 15. századnál korábbiak viszonylag ritkák. Általában a várak kutatása során bukkannak fel, mint a tótfaludi várban,[67] a Kecskés-várban[68] vagy a feketehalmi várban[69] talált példányok (10. ábra).

A 15. század második felétől a kézi tűzfegyverek elterjedése kiszorította a számszeríjakat a katonai felszerelésből, egyes példányaik azonban továbbra is megmaradtak a városi védőművek leltáraiban, vagy esetenként vadászfegyverként használták őket.

www.szmm.ro / www.cimec.ro

Jegyzet

1. FINÁLY Henrik, **A besztercei szószedet, latin-magyar nyelvemlék a XV. századból**. *Értekezések a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Széptudományi Osztálya Köréből*, Szerkesztette: GYULAI Pál, 16. kötet, 1897, 16

2. VESZPRÉMI László, **Páncél és páncélosok említései a krónikákban és oklevelekben**, *Hadtörténeti Közlemények*, 1995, 108, 4. szám, 3–11

3. PANDULA Attila, **Viseletek, fegyverek**. In: KRISTÓ Gyula, **Az Anjou-kor háborúi**, Budapest, 1988, 320–321

4. SZENDREI János, ***Magyar hadtörténeti emlékek az Ezredéves Országos Kiállításon***, Budapest, 1896, 76

5. Stiboric Stibor erdélyi vajda 1399. jan. 17-i átírásában. L. **Zsigmond-kori Oklevéltár** (a továbbiakban: ZsO), I, 5671

6. **Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen** (a továbbiakban: ZW), III, 1902, 175, 1391

7. ZsO, I, 4814

8. ŢIPLIC, Marian, **Breslele producătoare de arme din Sibiu, Braşov şi Cluj – secolele XIV–XVI**. Sibiu, 2001, 48–49

9. NUSSBÄCHER, Georg, **Statutul breslei arcaşilor din Braşov**, *Cumidava*, 2, 1968, 91–92, 95

10. ŢIPLIC, Marian, i. m., 62, 223. jegyzet

11. Uo., 61

12. **A Kolozsmonostori Konvent Jegyzőkönyvei** (a továbbiakban: KmJK). Közzéteszi: JAKÓ Zsigmond. I, 970

13. JAKÓ Zsigmond, **A kolozsmonostori apátság és hiteleshelyi jegyzőkönyvei a szekularizációig**. In: KmJK, I, 101

14. KmJK, I, 1493

15. Uo., I, 1119

16. Uo., I, 1277

17. ZW, IV, 450–461, 2146

18. ŢIPLIC, Marian, i. m., 79–80

19. KmJK, II, 3143

20. *Történeti Tár*, 2, 1882, 539

21. SzNM, Régészeti részleg, l. sz. 18668

22. **Képes Krónika**. Szerkesztő: KATONA Tamás. Debrecen, 1986, 5

23. HUSZKA József, **A Szent László legenda a székelyföldi falképeken**, *Archaeologiai Értesítő*, 5. évfolyam, 3, 1885, 216, 3. ábra

24. HUSZKA József, **A bögözi falképek**, *Archaeologiai Értesítő*, 18. évfolyam, 5, 1898, 393

25. JÁNÓ Mihály, **A gelencei műemléktemplom**, Sepsiszentgyörgy, 1994, III, VII. kép

26. LÁSZLÓ Gyula. **A Szent László-legenda középkori falképei**, Budapest, 1993, 86, 68–69. kép

27. Uo., 70–71, 45–47. kép

28. HUSZKA József., **A Szent László legenda a székelyföldi falképeken**, *Archaeologiai Értesítő*, 5. évfolyam, 3, 1885, 216, 5. ábra

29. LÁSZLÓ Gyula, i. m., 90, 75–76. kép

30. PINTER, Zeno-Karl, **Spada medievală din mormântul de călăreţ de la Deva**, *Sargetia*, 25, 1992–94, 245, 4. ábra

31. SZÉKELY Zoltán, **Árpád-kori nyílhegyek Kovászna megyében**, *Acta (Siculica)* 1999/1, 241–246

32. BORDI Zs. Loránd – DÉNES István, **Régészeti kutatások a Rika-erdő kora középkori erődítményrendszerében**, *Acta (Siculica)* 1998/1, Sepsiszentgyörgy, 1999, 188, 5/3. ábra

33. COSTEA, Florea, **Obiecte metalice descoperite în cetatea de pe Măgura Codlei**, *Cumidava*, II, Braşov, 81, 1/5–7. ábra

34. RUTTKAY, Alexander, **Waffen un Ritterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei (II)**, *Slovenská Archaeologia,* XXIV, 2, 1976, 327

35. BARTÓK Botond – BORDI Zs. Loránd, **Obiecte de metal şi os descoperite în complexul arheologic de la Chilieni (j. Covasna)**, *Acta (Siculica)* 1999/1, 179, 5/3. ábra

36. POPA, Radu – ŞTEFĂNESCU, Radu, **Şantierul arheologic Ungra**, *Materiale şi Cercetări Arheologice*, 14, Tulcea, 1980, 501, 4d. ábra

37. BORDI Zs. Loránd – DÉNES István, i. m., 188, 5/2. ábra

38. NÄGLER, Thomas, **Cercetările arheologice din cetatea de la Breaza (Făgăraş)**, *Studii şi Comunicări, Arheologie-Istorie*, Muzeul BRUKENTHAL, 14, 1969, 114, 6/1. ábra

39. SZÉKELY Zoltán, **Contribuţii la problema fortificaţiilor şi formelor de locuire din sud-estul Transilvaniei**, *Aluta*, 1976–77, 16/2. ábra

40. COSTEA, Florea, i. m., 188, 2/1–3. ábra

41. SZÉKELY Zoltán, **Ásatások a lemhényi (Kovászna megye) és csíkrákosi (Hargita megye) várban**, *Acta Hargitensia*, I, 1980, 45, 5. ábra

42. LÁSZLÓ Gyula, i. m., 82–83, 63–64. kép

43. Uo., 94–95, 82a., 83. kép

44. Uo., 116–117, 116. kép

45. **A besztercei szószedet**ben: *feretra = thegez*, vö. FINÁLY Henrik, i. m., 1893, 16

46. LÁSZLÓ Gyula, i. m., **Adatok a kunok tegzéről**, *A Néprajzi Múzeum Értesítője*, 34, 1940, 52

47. KOVÁCS István, **A kolozsvári Zápolya-utcai magyar honfoglalás-kori temető**, *Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából*, II, 1, Kolozsvár, 1942, 92–93, II. tábla

48. LÁSZLÓ Gyula, i. m., 70–71, 45–47. kép

49. HUSZKA József, **A Szent László legenda a székelyföldi falképeken**, *Archaeologiai Értesítő*, 5. évfolyam, 3, 1885, 216, 5. ábra

50. RUTTKAY, Alexander, i. m., 333

51. PANDULA Attila, i. m., 235

52. FINÁLY Henrik, i. m., 16

53. VESZPRÉMI László, ***Anonymus gestájának néhány hadtörténeti vonatkozása. A ballista előfordulása Anonymusnál. A számszerű használatának kezdetei Magyarországon***, *Hadtörténeti Közlemények*, 106, 2, 1993, 11

54. **Béla király névtelen jegyzőjének könyve a magyarok viselt dolgairól** (hasonmás kiadás). Szerkesztő: FEJÉRPATAKI László. Budapest, 1892, 21a

55. *...qui propter balistarios nobis pluribus essent necesare…* In: **Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke**, Budapest, 1961, 712

56. PANDULA Attila, i. m., 233

57. ŢIPLIC, Marian, i. m., 50–51

58. KmJK, II, 3935, 3966, 4245, 4251

59. ŢIPLIC, Marian, i. m., 65–66

60. KmJK, I, 1277

61. BIELZ, Julius, dr., **Die Hermannstädter Armbrüste**, *Mitteilungen aus dem Baron BRUKENTHALischen Museum,* IV, 1934, 37

62. KmJK, I, 2287

63. ZsO, I, 818

64. ZsO, II/2, 6679

65. PANDULA Attila, i. m., 232–234

66. RUTTKAY, Alexander, i. m., 327

67. ANGHEL, Gheorghe – BERCIU, Ioan, **Cetăţi medievale din sud-vestul Transilvaniei**, Bucureşti, 1968, 26, 13/3. ábra

68. Uo., 31, 16/5. ábra

69. COSTEA, Florea, i. m., 81, 6. ábra

www.szmi.ro / www.cimec.ro

(A családnevek majuszkulás kiemelését kötetszerkesztési szempontok indokolták. **Szerk. megj.**)

Arcul şi arbaleta în Transilvania de la Descălecatul maghiar până la bătălia de la Mohács

(Rezumat)

Lucrarea discută utilizarea în Transilvania a celor două arme folosite în lupta de la distanţă, variantele şi confecţionarea lor, cât şi preţul acestora, în primul rând pe baza izvoarelor scrise şi a reprezentărilor contemporane (de ex. picturile murale din bisericile Secuimii). Rarele date arheologice sunt completate cu publicarea unei noi descoperiri, de la Racoşul de Sus. Aici, în sistemul de fortificaţii din perioada arpadiană, din Pădurea Rika, cu ocazia cercetării turnului vestic s-a găsit un fragment din placa de mâner a unui arc reflex. Fragmentul măsoară 58 mm lungime şi 22 mm lărgime. Ceramica găsită alături datează fragmentul pentru sec. al XII-lea. Prezentarea tipurilor de vârf de săgeată folosite cu cele două arme este deja înlesnită de existenţa unui material arheologic bogat.

Bow and Crossbow in Transylvania from the Hungarian Conquest until Mohács

(Abstract)

The paper discusses the Transylvanian usage, variations, manufacturers, cost price of the two weapons of distance battle (bow, crossbow) on the basis of written sources and contemporary representations (for example wall paintings in churches of Székelyföld). The archaeological data have been enriched with the publishing of a rare find from Felsőrákos (Racoşul de Sus, Covasna County): during the research of a fortification in Rika Wood, from the Arpadian period, they found the portion of a reflex bow (58 mm long, 22 mm wide). This together with a discovered ceramics is dated to be from the 12th century. The presentation of the arrowheads belonging to the two discussed weapons is helped by a rich find.

www.szim.ro / www.cimec.ro

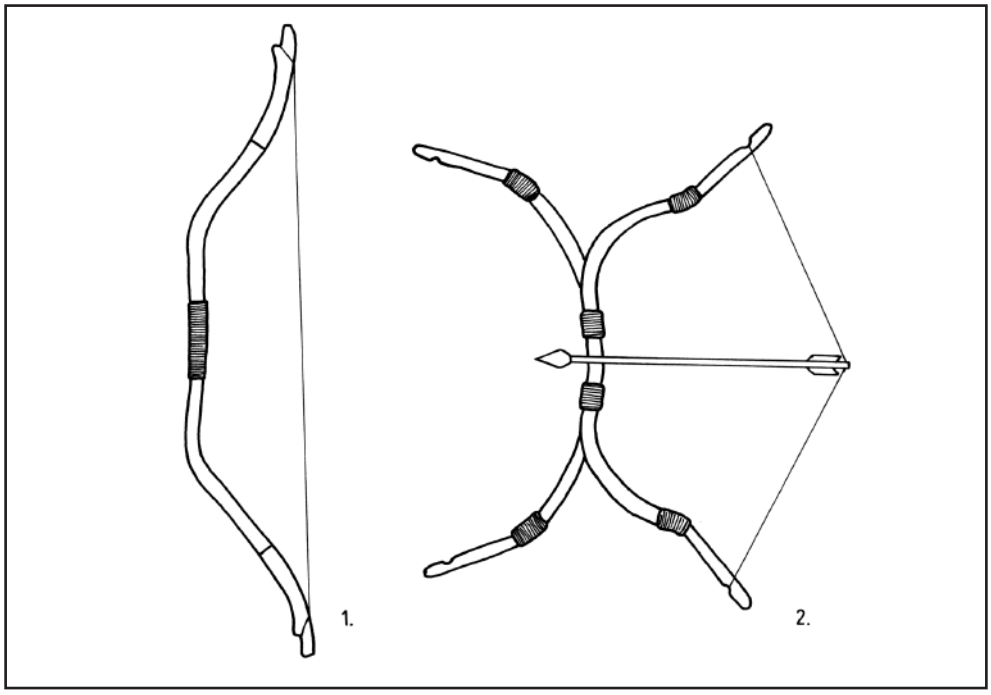

1. ábra Reflexíjak: 1. Reflexíj rekonstrukció a *Képes Krónika* nyomán; 2. A reflexíj jellegrajza

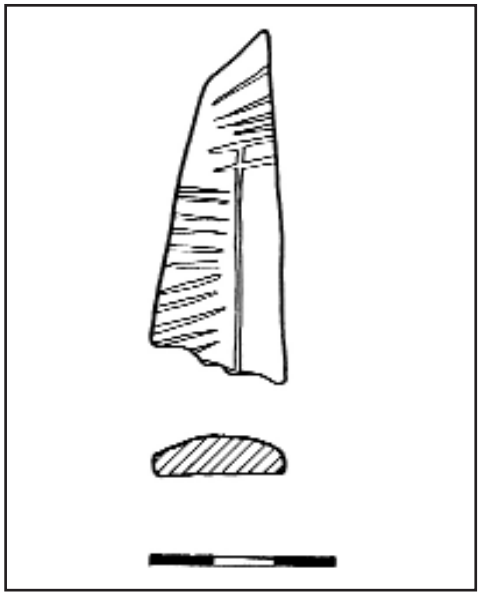

2. ábra Reflexíj markolattöredéke a Rika-erdei kora középkori erődítményrendszer nyugati tornyából

3. ábra Reflexíj-ábrázolás a *Képes Krónika*ból

www.szmi.ro / www.simec.ro

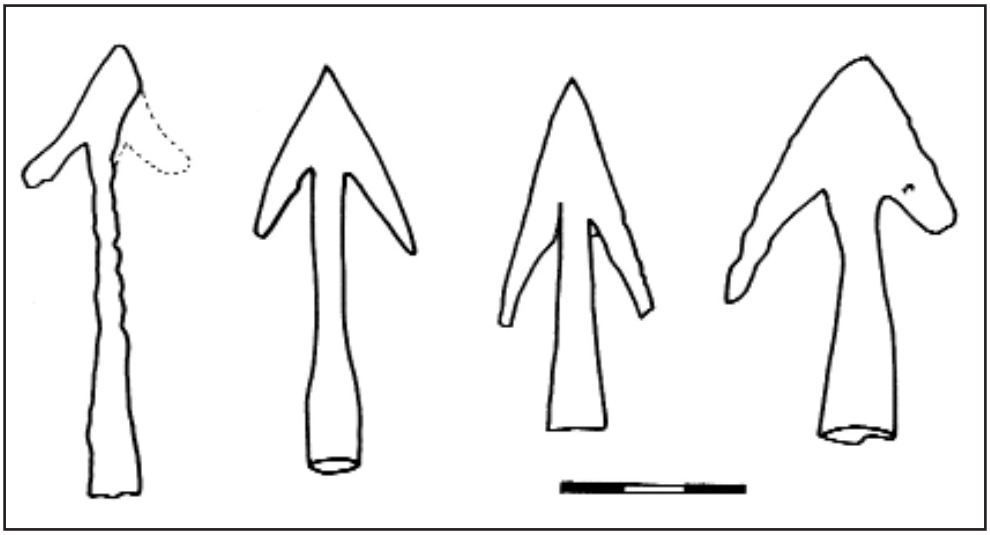

4. ábra A szigony alakú nyílhegyek átalakulása

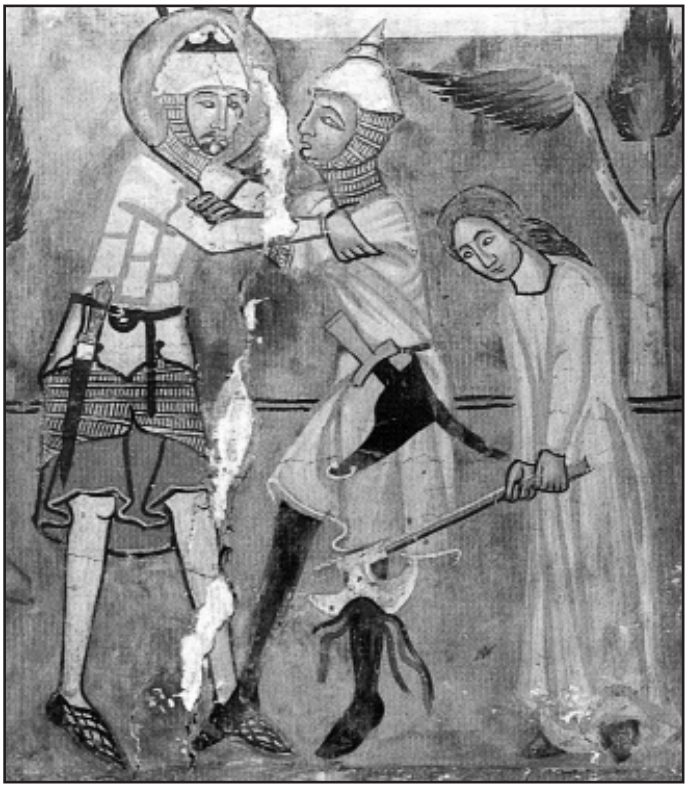

5. ábra Készenléti íjtegez a gelencei falképen

www.szmi.ro / www.cimec.ro

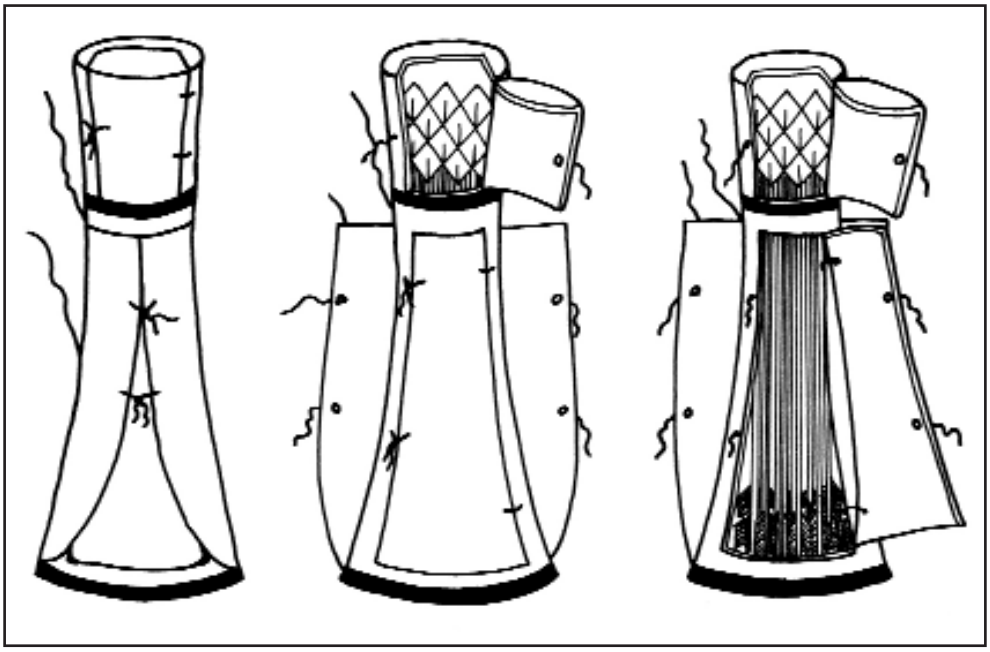

6. ábra Tegez-rekonstrukció (LÁSZLÓ Gyula nyomán)

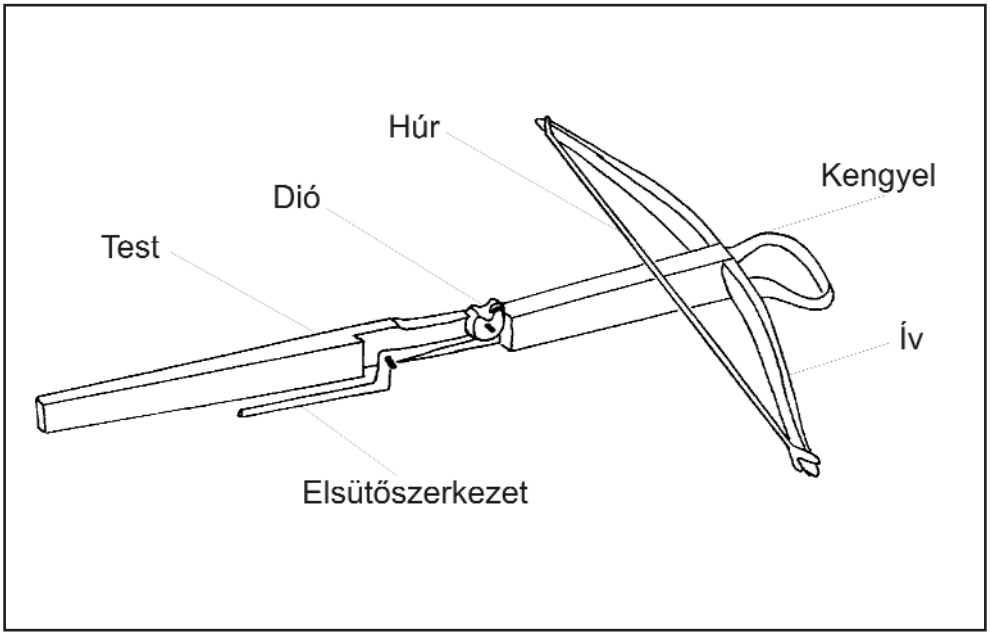

7. ábra A számszeríjak jellegrajza

www.szmm.ro / www.cimec.ro

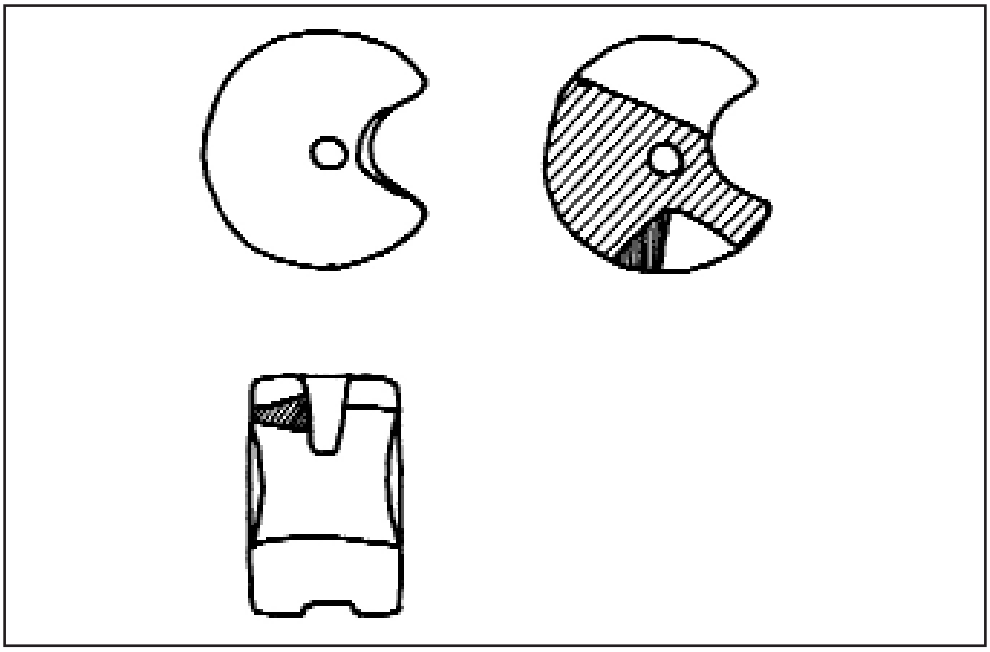

8. Számszeríj-dió a Feketehalmi-várból

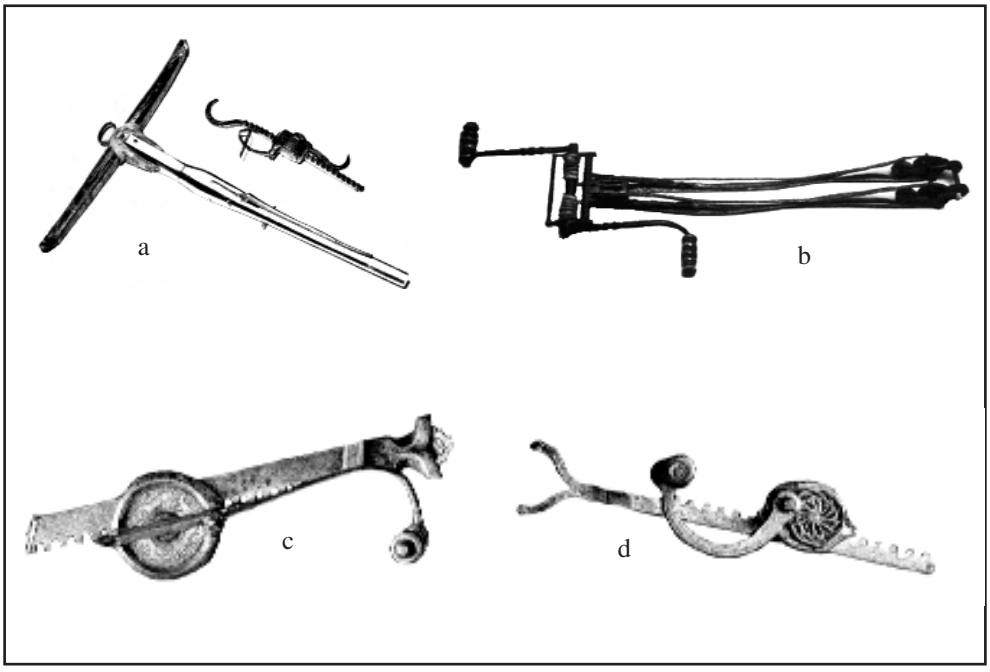

9. ábra Nehéz számszeríj és csörlője (a); Számszeríj-csörlőtípusok (b–d)

www.szmm.ro / www.cimec.ro

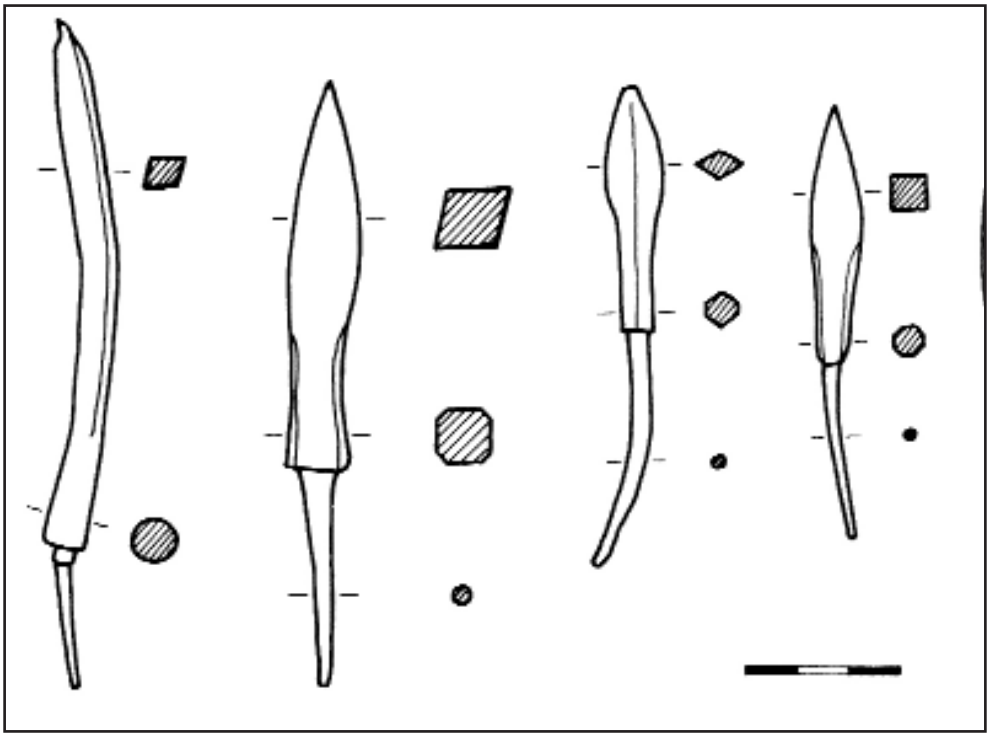

10. ábra Számszeríj-hegyek a Feketehalmi-várból

www.szmm.ro / www.cimec.ro

B. GARDA Dezső

A székelység autonóm intézményei a 19. század első feléig

(Kivonat)
A dolgozat a székely történelem autonóm intézményeit vázolja, szabályalkotásban, elöljáró-választásban, területi közigazgatási téren, gazdasági önkormányzatban és katonai szervezetben, a 13. századi forrásoktól a 19. század második feléig. A 17. század végétől a székely szabadság és önkormányzat rendszere válságba kerül, de a székelyek közjogi különállására, illetve sajátosságaira a továbbiakban is számos példa hozható.

*

A székelység autonóm intézményeiről, az ún. *Székely szabadság* rendszeréről számos középkori krónikában, feudalizmus kori jogalkotásban olvashatunk.

A székely önkormányzat kiterjedt az élet miden területére, magába foglalta a szabályalkotási, illetve az elöljáró-választási jogot, de főleg a közösségnek azt a törekvését, hogy saját maga határozza meg intézményeinek tevékenységét, működését, kizárva azt a lehetőséget, hogy a központi hatalom beleszóljon a székelység életébe.

A székely autonómia egyik legfontosabb alapeleme a királyi adomány hiánya volt, egy olyan korszakban, amikor a „Iux regium" a királyi hatalmat, az uralkodói szuverenitást jelképezte. Amikor egész Európában az államfő földadományozási jogát semmilyen jogviszony nem korlátozta, létezett egy kivétel, ez a Székelyföldre vonatkozott.

Míg az Árpád-házi uralkodók nem adományoztak földet Székelyföldön, a nyugat-európai feudalizmus közgondolkodását magukban hordozó ANJOU-királyok nem tudták megérteni és nem akarták elfogadni a székelységnek e sajátos jogállását. Így például Károly Róbert király 1324. július 17-én Lok-Kászont Sándornak, Opor fiának, s általa Egyednek, Sándor testvére fiának adományozta. A csíkiak azonban László maior exercitus vezetésével ellentmondottak.[1]

A fenti adomány érvényesítésével Lajos király is megpróbálkozott, az 1349. október 6-i, illetve 1360. december 3-i ítéletének a székelység ismét sikerrel ellentmondott.[2]

A királyi jog és az uralkodói hatalom a 14. századi Székelyföldön nem érvényesülhetett, ami mai fogalmaink szerint a térség területi autonómiáját jelképezte.

A székelység életkerete igencsak különbözött a feudális magyar királyság jogviszonyaitól. Erről a sajátos közjogi státusról SZÁDECZKY KARDOS Lajos a következőképpen fogalmazott: A székely „bírói ítélet nélkül nem volt letartóztatható, csupán tettenkapás esetén. Birtokjoga még a magyar nemesnél is erősebb volt. Ezért míg a vármegyei nemes vagyona hűtlenség esetén vagy magvaszakadtával a kincstárra szállt, a székely birtoka akkor is a családé vagy nemzetségé maradt, vagy a rokonok nemlétében a szomszédra szállott, annak a jogi véleménynek alapján, hogy az valamikor vérrokon lehetett. A székelység különleges jogalanyiság volt, mely a székely vérből való származást és az azzal járó jogok összességét jelentette."[3]

Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy ez a különleges közjogi státus még a nemesség számára is vonzerőt jelentett. 1279-ben például Lőrinc nevű nemes és fia, Lestyán azzal a kéréssel fordult V. István királyhoz, hogy a telegdi székelyek szomszédságában fekvő Szederjes és Szentkereszt nevű öröklött birtokaikkal együtt a telegdi székelyek „törvénye és statútuma szerint élhessenek".[4] Az uralkodó ki is vette őket a vajda hatósága alól, és felszólította az említett székely universitást, hogy a két nemest fogadja be. Ebből az esetből TAGÁNYI Károly a székelyek autonóm jogállására következtethetett. Mint írja: „A székely föld tehát, legalábbis már V. István korában a királyi és a vajdai vármegyéktől és váraktól merőben különböző és különálló jog-

* *Acta (Siculica)* 2006/2, T3, Sf. Gheorghe, Sporturilor 8A, RO-520085
** Gheorgheni, T. VLADIMIRESCU 7A, RO-535500

www.szmi.ro / www.cimec.ro

terület volt, amelyen nem vajdai vagy megyei, hanem önálló székely hatóságok működtek… és ahol minden más törvénynek, jognak hatálya megszűnt, mivel ott csupán a székely törvény és jogszabály uralkodott."[5]

Ez a sajátos székely jogterület a maga szabadságával együtt a következő századokban is igen vonzónak tűnt a szomszédos és a középeurópai térségek számára. Mindez nagyszámú bevándorlást eredményezett a székely régió fele, melynek konkrét hatásait a 17. század eleji lustrák adataiból is érzékelhetjük. Így például Gyergyóban 1614-ben az össznépesség 8,9%-a, míg 1643-ban 9,5%-a tekinthető bevándorlónak. A Csíki-medence esetében a beköltözés aránya már magasabb: 1614-ben 10%, míg 1643-ban 11,6% tekinthető más vidékről származónak.

Nagy általánosságban János Zsigmond fejedelemségéig Székelyföldön nem érvényesült a „iux regium". 1566 és 1570 közötti időszakban Erdély uralkodója már számos gyalog- és jobbágycsaládot adományozott telkekkel együtt a székely főembereknek, illetve a vármegyei nemeseknek. Így például 1569-ben 40 fejedelmi adományt jegyeztek, míg 1570-ben a székelyföldi donációk száma elérte az 57-et.[6]

A közszékelység a gyakori adományok ellenére is igyekezett megakadályozni a „iux regium" érvényesülését. 1569. február 12-én például a fejedelem felhívja mindszenti CSÍKI Péter és csíkszentimrei MÁRTON Tamás figyelmét, hogy tartsa figyelemben a király embereinek döntését.[7]

1570-ben TELEGDI Mihály, a székelyek főkapitánya szintén ellentmondott a fejedelemnek Csíkszentsimonnak az ANDRÁSSY családnak való adományozásakor.[8] Az esetek sokaságát még sorolhatnánk. Tény azonban, János Zsigmond adományai igen nagy ellenállást váltottak ki a székely közösségekben. Utóda, BÁTHORI István már csak igen nagy körültekintéssel és igen ritka esetekben élt a fejedelmi adományozás jogával.

A 17. században az ún. székely szabadság elismerésével a fejedelmek nem folyamodtak iux regiumhoz. 1653-ból származó **Approbata Consitutio** III. R. L. XXVI. cím VII. artikulusa szerint pl. „a székelységben való jószágok, amelyek iure haereditario (örökségi jogon) és az ő régi szabadságok szerént bírattatnak és a posessorok vagy azoknak praedecessori iux regiumot nem vittenek azon jószágba ezután is a posessoroknak vagy azoknak legitimus succesorinek és igaz haeredisinek (örököseinek) akaratjok s kedvek ellen se a fiscus, se más senki iux regiumot az olyan jószágokba, kikbe régi privilégiumok ellen más jusst bé nem vittenek, mind ezidáig is a posessorok."[9]

A HABSBURG-uralom állandósulását jelző *Leopoldini diploma* konkrétan már nem említi a Székelyföldnek a iux regiumtól való mentesülését, bár a hitlevél 14. pontja kimondja, hogy „A székelyek, eme legharciasabb néptörzs, mint eddig voltak, úgy ezután is mentesek legyenek minden adófizetéstől, minden téli és nyári katonai elszállásolás terhétől s birtokaik után, amelyeket hadfölkelés kötelezettsége mellett bírnak a tizedfizetéstől és egyéb szolgálmányoktól. Ezek ellenében azonban a haza védelmére saját költségükön katonáskodni tartoznak ezután is. A székely parasztok, vagyis jobbágyok nem értetnek ez alá."[10]

Bár a 18. századtól kezdődően nem találkozuk az uralkodói adomány tiltásával, az ún. „székely örökség" védelme mégiscsak a HABSBURGok birtokadományozásának a korlátozását szolgálta. Talán ezzel hozható kapcsolatba a „Municipalis consvetundo siculorum" szövegében érzékelhető birtokvédelem, melyet 1700-ban a következőképpen pontosítottak: „A megnyílt örökségek megbocsátásakor az adversa parst meg kell kínálni, mert különben a sentenciának semmi ereje nem lészen.

Ha valaki közülük székely örökségért mást perbe akar fogni, tehát tartozik az akkori elsőben minden atyafiai felől felelni, hogy ő véle más afelől nem perel…"[11]

Az ilyen jellegű törvényerejű szabályozásokra azért is szükség volt, mivel nem minden esetben tartották be az ún. „Jószág leszállásra" vonatkozó törvényes rendelkezéseket. Így például CSEREI János, mivel a kuruc szabadságharc leverése után is II. RÁKÓCZI Ferenc hűségében maradt, az 1717. évi szebeni ország-

www.szmit.ro/www.cimec.ro

gyűlés határozata alapján elvesztette bölöni udvarházát, az ahhoz tartozó belső és külső appertinentákkal, jobbágyokkal együtt, illetve a nagyajtai és Fehér megyei ágostonfalvi birtokokat. Az említett területeket a fiscus lefoglalta, de a vérrokonság elve alapján CSEREI Mihály kapta meg. A rebellis primor azonban VI. Károly császártól időközben kegyelmet kapott, és 1720 májusában visszakövetelte részét testvérétől. CSEREI Mihály azonban a székely örökségre vonatkozó utódlási jogtól eltérően, feltételekhez kötötte a testvéri rész visszaszolgáltatását: „Ha CSEREI János vagy mostani özvegyi állapotjában gyeremek nem lévén – írja a nagyhatalmú főúr –, vagy megházasodván s gyereket adván Isten ő felsége, mind maga, mind gyerekei in utroque sexu deficiálnának azon fent spedicikált jószágok, melyeket én csupa csak igaz atyafiságomból tulajdon enyimek lévén, ajándékoztam vissza ő kegyelmének, nem az ő kegyelme testvératyafiára s azok maradékaira, kiknek már semmi jussok és successiojok nincsen azon jószágokhoz, hanem én reám s az én holtom után két ágon lévő maradványaimra szálljanak vissza azon jószágok…”[12]

Csík-Gyergyó-Kászon-székben és Háromszéken a határezredek felállításával a székely örökség jogi helyzete is megváltozott. A HABSBURG-hatóságok számára a székely katonacsalád önfenntartását biztosító Jószág is felértékelődött, hiszen ennek elvesztése tulajdonosa által a katonáskodás anyagi hátterének a megszüntetéséhez vezetett volna. Ezért a székely örökség adásvételét is megpróbálták korlátozni, másrészt azonban ha a Jószágot részben katonacsalád tagjai, részben pedig provincialisták örökölték, úgy döntöttek, „hogy az ilyetén fekvő Jók, a székbeli katonákról a provincialistákra az örökösödésnél fogva a magok természetben által nem szállhassanak, hanem az örökösökek egyenlő bets szerént készpénzül kifizettessenek – amelyek legszorosabb értelemben véve Lófő és gyalog örökségek és a székbeli katonaság felállítása alkalmatosságával ehhez törvényesen felírattak vagy felírattatniok kellett volna, és megfordítva.”[13]

A székely örökség védelmének a legtipikusabb példája az a tény, hogy a 17. században, a székely térségben letelepedett örmények a 19. század második feléig nem rendelkezhettek termőfölddel.

A székely szabadság egyik legfontosabb ismérve az adómentesség volt. Mátyás király krónikása, BONFINI szerint „a székelyek a szabadságot annyira szeretik, hogy készebbek lennének inkább meghalni, mintsem adót fizetni. Magyarország királyainak soha nem akartak adót fizetni, s arra, hogy ezt tegyék, semmi erőszakkal nem lehet őket kényszeríteni.”[14]

Ugyancsak az olasz származású történetíró tesz említést az ökörsütésről. Mint írja, „a mi időnkben pedig csak késéssel és a király kegyével bírtanak arra, hogy a dicső Mátyásnak némelykor házanként egy-egy ökröt adjanak.”

II. Ulászló 1499-i kiváltságleveléből megtudjuk, hogy a király törvényes koronázásakor, első házassága alkalmával, illetve elsőszülött fia keresztelésekor minden telkes székely egy-egy ökröt köteles adni az uralkodó megbízottjainak.[15]

A székelység azonban ilyen irányú kötelezettségeinek is nehezen tett eleget. Így például 1506-ban, a későbbi II. Lajos születésekor megtagadták az ököradót, mire a király emberei erőszakot alkalmaztak, az ökröket a legelőkről és istállókból kiragadták. A székelyek az adóbegyűjtők egy részét legyilkolták, más részüket pedig megfuttatták. Ekkor az uralkodó TOMORI Pált, a lovasság parancsnokát küldte ellenük lovas- és gyalogsereggel. A székelyek legyőzték TOMORI hadát, maga a vezér a csatában kapott több mint tíz sebével volt kénytelen elmenekülni. A lovasparancsnok a nándorfehérvári, temesvári, orsovai és szörénytoronyi őrségekből sereget gyűjtött, és a székelységet a királyi parancs teljesítésére kényszerítette.[16]

VERANCSICS Antal, a 16. század közepén tevékenykedő esztergomi érsek arról írt, hogy „az ő idejében az ország romlásával a székelyek szabadsága is kárt szenvedett, mert a haza szükséget szenvedvén, a székelyek is, midőn a viszonyok úgy kívánták, segélyadásra kényszeríttettek.”[17]

A székelyek önkéntes adófizetése 1543-ban kezdődött, amikor a rendek a szultánnak kül-

www.szmi.ro / www.cimec.ro

dendő adóra és Izabella királynő segítségére adót szavaztak meg, és elrendelték az ökörsütést, mégpedig úgy, „hogy a község fejenként 50–50 pénzt, a főnép két-két ökröt, a lófejek egy-egy ökröt, Szent Bertalan napban és Szent András napban ismét adnának a székelységből fejenkint egy-egy forintot." 1544-ben MARTINUZZI FRÁTER György kormányzó a székelységet ért károkra való tekintettel kifizette helyettük a török császár jelen és jövő évi adóját Az 1545-ös és az 1546-os esztendőkben a székelyek egy-egy forintot vállaltak magukra. 1547-ben ökörsütést adtak, 1548-ban pedig 4000 forint adót fizettek. Ez az úgynevezett segélyadó az 1562-es évi felkelés után kötelező adóvá vált 1599-ig, amikor Mihály vajda, majd 1601-ban BÁTHORY Zsigmond visszaadta a székelyek ősi szabadságát.

A 17. század évtizedének adómentessége a HABSBURG-uralom állandósulásával megszűnt. Bár I. Lipót császár 1691. december 4-én kelt diplomájában kihangsúlyozta: „A székelyek, eme legharciasabb néptörzs, mint eddig voltak, úgy ezután is mentesek legyenek minden adófizetéstől", 1692-től kezdődően mégis adófizetésre kényszerítették őket. Ez a kötelezettség 1692-ben 22 000 forintot, 1693-ban 35 000 forintot, 1694-ben 42 000 forintot, 1696-ban 66 000 forintot, 1699-ben 90 000 forintot, 1702-ben és 1703-ban 93 750 forintot tett ki.[18]

A székely szabadsághoz hozzátartozott a katonaelszállásoktól való mentesülés is. A középkori oklevelekben nem nagyon történik említés erről a kiváltságról, hiszen a székelység alkotta a magyar királyság, majd az erdélyi fejedelemség keleti haderejét. A HABSBURG-uralom állandósulásával azonban megváltozott ez a helyzet. A székelység képviselői talán ezért is ragaszkodnak a Leopoldini diplomában megfogalmazott kiváltsághoz, melynek értelmében mentesültek a téli és a nyári katonai elszállásolás terhétől.

Mindez papíron maradt csupán, hiszen ha a gyergyóiak és a csíkiak 1698–1702 közötti panaszaira gondolunk a megszálló osztrák sereg garázdálkodásaival kapcsolatban, akkor meggyőződhetünk arról, hogy az osztrákok mennyire nem tartották be a Leopoldini diplomában vállalt kötelezettségeiket.

A kedvezőtlen természeti körülmények, a földművelésre kevésbé alkalmas táj igencsak megnehezítette a székely családok számára a megélhetést. Anyagi gondjaik enyhítése érdekében a központi hatalom ingyenes sóhasználatot biztosított számukra.

Székelyföld területi-jogi szerveződése is eltért a korabeli Erdély közigazgatásától. Területi önkormányzatának feladatait a székelység a nemzetgyűléseken, a székeken belül a székgyűléseken végezte. Az üléseken bírósági, katonai és közigazgatási kérdésekkel foglalkoztak. Az egyik legjelentősebb székely nemzetgyűlés az 1506. esztendei volt, amelyben a gyergyói LÁZÁR András elnökölt.

A székelyek első tisztviselője, a székelység ügyeinek főintézője a székely ispán, a „comes" vagy, ahogyan később hívták, „a székelyek grófja". A „székely ispán" a király által kinevezett, felelőséggel a királynak tartozó tisztviselő. A 15. századtól kezdődően többnyire az erdélyi vajdák viselték a székely ispáni méltóságot, a 16–17. századokban pedig maguk a fejedelmek. A fejedelemség megszűnésével felszámolódott az ispáni cím is. Mária Terézia azonban felvette címei közé. Az ispán feladatköre, tekintélye és kötelessége azonos a királyi vármegyék ispánjáéval. A székely ispán címe: „comes Siculorum", amiből az következik, hogy rangra nézve a királyi udvar főtisztviselői és várispánjai sorában foglal helyet, tudniillik Szent István király, Nagy Károly császár példaadása után indulva az udvartartás főtisztviselőit és ispánjait általában a „comes" címmel illette.

A 14. század végéig fokozatosan kialakult a székelység területi önkormányzati szervezete, a székek rendszere. A szék első tisztviselője a hadnagy, vagy más kifejezéssel a kapitány. A kapitány már kezdettől fogva a szék szabadon választott tisztviselője. A legrégebbi oklevelekben a szék tisztviselői között a felsorolásnál első helyen van említve. Hivatala nem merül ki teljesen a hadi szemlék (mustrák) tartásában, nemcsak arra vigyáz, hogy a szék katonaanyaga, annak felszerelése mindig készenlétben legyen, hanem részt vesz a törvénykezéseknél, bíráskodásban, sőt végrehajtója a székgyűlések határozatainak és a törvény-

www.szmit.ro/www.cimec.ro

székek ítéleteinek is. A kapitány feladatköre az 1562-es évi felkelés leverése után jelentősen csökkent, a 17. században a különböző oklevelekben érzékelhető viták során hatalma egyenrangúnak tűnt a királybíróéval. A II. RÁKÓCZI Ferenc vezette szabdságharc idején találkozunk utoljára e tisztség betöltőinek neveivel és meghatározó feladatkörével a székely közigazgatásban és a katonai szervezetben. Az igazságszolgáltatás képezte a szék másik tisztségviselőjének, a székbírónak a feladatkörét. A székbíró szabadon választott tisztségviselő volt, aki feladatkörét, a bíráskodást több széküllőből (seniores), az esküdtszék felállítása után pedig az esküdtekből (iurati assessores) létrejött bíróság közreműködésével látta el.

A 15. században a székely közigazgatásban fokozatosan megjelent a királybíró, aki a központi hatalom részéről ellenőrizte a széki törvénykezést, a székelyek ispánja utasításainak betartását és ítéleteinek végrehajtását. Feladatkörüket az 1559-es évi országgyűlés a következőképpen pontosította: „A királybírónak az ők hivatalok azért adódik, hogy az egyes székekben ők tiszteletes és az ő feleségeik méltóságának megfelelő szokásokkal éljenek, és meg nem engedhető, hogy hivatalnoki önkénnyel törvénykezési és büntetési pénzeket szedjenek. De azt sem engedik ő felségeinek, hogy ők jövedelmeiktől valamiképp elüttessenek, vagy őket a többieknél kevesebbre becsüljék. Minthogy ő szent felségeik világosan látják, hogy a királybírókat a székelyek többi statusa között nem becsülik eléggé, s a bírságpénzekből nekik megfelelő porciókat nem adnak, amint az igazságos és illendő volna, s amint azt fejedelmi hivatalnokok megérdemelnék…”

A 16. század második felében hatalmuk jelentősen növekszik, sőt egy időben meghatározóvá is válik a székely közéletben. BETHLEN Gábor fejedelem lehetővé teszi választhatóságukat a székely közösségek által. A 18. században, főleg a II. RÁKÓCZI Ferenc vezette szabadságharc leverése után ismét a székek legfontosabb tisztségviselőivé váltak, és hatalmuk a széki közigazgatás fennmaradásáig meghatározó volt.

A gyergyószárhegyi LÁZÁR-család tagjai hadnagyai és királybírói voltak Kászon-, Csík- vagy Gyergyószéknek. Az általuk felépített kastélyban, a lovagteremben tartották Csík-, Gyergyó- és Kászonszékek székgyűléseit. Legtöbbször itt döntöttek a Felső-Maros és Olt folyók völgyében lakó székelység életének főbb mozzanatairól. Így például 1679-ben Gyergyószárhegyen 212-en vallottak DACZÓ István főkapitány visszaélései ellen, 1662-ben, majd 1674-ben a gyergyói falvak közbírái ugyancsak Szárhegyen hoztak határozatot Ditró, Szárhegy és Remete közföldjeinek használatáról is.

A székely autonómia másik jellemzője a szabályalkotási jog. A székely írott jog első emlékével 1451-ben találkozunk, 1466-ban Zabolán az erdélyi vajda és a székely ispán összefoglalta és kiadta „a székelyek régi törvényeit és jogait.”[19]

A székely törvényalkotás lényege az önszerveződés jogi háttere mellett a közösség érdekeinek a védelme volt, mind a belső rendbontók, mind pedig a különleges státust elfogadni nem akaró vármegyei, néha vajdai hatalommal szemben. A közösségi érdek törvénybe foglalása döntő módon meghatározta a székely Constitutiók lényegét. A székely jog ellen vétőket pedig igen nagy szigorral büntették. 1499-ben például a II. Ulászló király elé terjesztett cikkelyekben a következőképpen szabályozták a székely jog ellenségeivel való járást: „Ha valamelyik székely ... a közösség java ellen magánúton vagy valamelyik székely új és rossz törvényeket hozna be, vagy a közösséget jogaiban vagy jószágában uralná vagy elnyomná, vagy a székelyek javát és közállását érintő jogokat, jó szokásokat és igazságos székely törvényeket megszavazni nem törekednék... a székelyek közössége ítélkezzék felette”.[20]

Hasonló gondolat fogalmazódott meg az 1505. esztendei udvarhelyi Consitutióban is: „ha a bírák közül valamelyik Istenét elfelejtvén és a maga idvességét is hátra hagyván, vagy könyörgésért vagy ajándékért vagy pedig maga hasznáért az igazi útról valamely felé kitérne, az olyan mindjárt számkivetésre sententiáztassék, melynek minden ingó, bingó marháit és örökségét is elveszesse és annak utána mint olyan hamis hitű és névbeli, Székely Országban ne maradhasson és ne lakhassék.”[21]

www.szrm.ro / www.cimec.ro

A székelyeknek 1506-ban , Agyagfalván megfogalmazott Constitutiói a Székelyföldet szinte külön országnak deklarálják és kihangsúlyozzák, hogy ha a királynak tisztségviselőjétől „valami törvénytelen háborgatás és kárvallás történik országunknak szabadsága ellen, ne pártütéssel álljanak ellen, hanem közönségesen egy helyben üljenek, és a megbántott félnek segítsenek.”[22]

Bármilyen szigorral is viseltettek a székely rend megbántóival szemben, bármennyire is büntették az ún. Székely szabadság megrontóit, a számkivetett vagy lefejezett székely földje nem a királyt s az államot, hanem az elítélt rokonságát, hozzátartozóit illette meg.

„Székely ember örökségét semmiképpen el nem veszítheti, ha a fejét hitetlenségért elvesztené is, hanem atyafiára marad” – olvashatjuk az 1555. április 28-án összegyűjtött A Székely Nemzet régi Törvényei néven ismert törvénygyűjtemény 30. pontjában.[23]

A szabályalkotási jog a székek életkeretét is befolyásolta. Így például az 1650. esztendei Csík-, Gyergyó- és Kászonszék Constitutiói szabályozták a falvak közötti határvonalakat, ellenőrizték a földművelés és a pásztorkodás feltételeit, a tilalmas határ őrzését, a falusbírók és az esküdtek tevékenységét. Sőt, még az alkirálybírók feladatkörét is pontosították.[24]

A székely önkormányzat legkisebb alapegységei a faluközösségek és a tízesek voltak. Mint ahogy a falutörvényekből is kitűnik, a közösség önmaga szervezte meg jogi-közigazgatási életét, megválasztotta elöljáróit, akiktől megkövetelte a communitás által megszövegezett statutum rendelkezéseinek tiszteletben tartását, illetve a falu érdekképviseletét.

A falu élén a falubíró állt, akit hét esküdt segített tevékenységében. Fő feladatkörük a bíráskodás, a faluszéken való ítélethozatallal valósul meg. Fontos szerepük volt a mustrák előkészítésénél, illetve megszervezésénél is. Kapcsolatban voltak a széki hatóságokkal és alkirálybíróval. A termés védelmét, a tilalmasok oltalmazását 12 hites bíróra bízták. Az 1581-es évi falutörvényben a gyergyóújfalviak a következőképpen vélekedtek a bírák megválasztásáról és feladatáról: „...minden falu az ő falujában 12 hütös bírákat esküssenek, kik az tilalmas vetésnek oltalmazására gyakorlatossággal vigyázzanak, minden ahhoz való külső, belső dolgokkal, hogy a 12 hütös bírákkal egyetemben az falu az királybírák büntetésein kívül megbüntessék önnön köztök való végezett bírságokkal.”[25]

A faluközösségek tagjai mindenképpen egymás között akarták megoldani a vitás kérdéseket, s így működőképessé tették a belső önkormányzat mechanizmusát. Legalábbis ez a törekvés érzékelhető a 16–17. századi falutörvényekben.

A székely önkormányzat legkisebb egysége a tízes, melynek katonai feladatköre a 16. század folyamán felszámolódott, és előtérbe került gazdasági funkciója: a földosztás és a birtokviszonyok szabályozása, a havasi legeltetés irányítása, a közösségi lisztelő és fűrészmalmok használatának megszervezése.

A letelepedés korszakában a székelység katonai feladatköre volt a fontosabb. A 13–14. században szinte összefonódott a tízes katonai és településformáló szerepe. A tízes ugyanis egy bizonyos közösséget foglalt magába. Nevét a Tíz katonának mustrára vagy hadba küldése után kapta. A 16. századi forrásainkban a tízes szerepének megváltoztatását érzékeljük. A fejedelmi hatalom többször megpróbálta ráerőszakolni a székelységre a fejenkénti (családonkénti) hadszolgálatot. Egy 1558-ból származó forrásunk arról tudósít, hogy csupán a lófők esetében sikerült érvényesíteni a központi kormányzat ilyen irányú akaratát, a székelység többségét alkotó gyalogok sohasem jelentek meg teljes létszámmal a hadban. A főnép a továbbiakban is 3–5 páncélos katonával volt köteles jelen lenni a mustrán vagy hadban. Az 1562. évi felkelés után a székely község társadalmi státusa alapjaiban vátltozott: először libertinusi, később pedig egy részük jobbágysorba süllyedt.

A 17. századi fejedelmek székely politikája megváltozott: a fejenkénti (családonkénti) hadbaszállás kötelessége mellett visszakapták ősi szabadságjogaik nagy részét. Bár az 1600-as években az erdélyi politika formálói figyelmen kívül hagyták a tízes katonaállító feladatkörét, mégis a századvégi lustrák és II. RÁKÓCZI Fe-

www.szrm.ro / www.cimec.ro

rencnek az 1704. esztendei összeírása jelzi, hogy a későbbiekben is számon kellett tartaniuk a tízesek hadszervező szerepkörét, sőt az általunk végzett helytörténeti kutatások jelzik, hogy a falvak tízeseinek szerepe volt a 18. század végi, a 19. század eleji, az 1848–49-es szabadságharc, a 19. század második felének háborúiban részt vevő katonák kiválasztásában és számontartásában.

A szántó- és rétföldek időszakos felosztása, a földhaszanálat ellenőrzése is a tízes hatáskörébe tartozott. Így például 1589-ben Száldokon a Varga utcában vagy szerben SZABÓ Tamás a tízes engedelme nélkül kaszált két kalangyára valót, tettéért a szék elé citálták.[26] 1590-ben a farcádfalvi feltízesbeliek beperelték ALBERT Gergelyt, aki nem elégedett meg a feltízes által kiosztott földdel, és erőszakkal területet foglalt a feltízes részéből, melyet búzával be is vetett. 1595. március 28-án sükői GYÖRGY István panaszt emelt farcádi VAJDA György ellen, aki a felperes panasza szerint „az elmúlt 1594. esztendőben nyárban Szent Jakab apostol nap (július 25)... hozta el az alperes két szekér szerszámot, kész meg kaszáltat, egyik szekérrel feltakarva volt, másik renddel az farcádi határból, Udvarhely székből, Vajda aratása nevű helyből, az feltízes, farcádi feltízesnek osztott rész füve közül, melyet ha tagad, ezt meg ezt bizonyítom, törvényt is kérek."[27]

A tízes birtokszabályozó szerepe almási DOMOKOS Péter 1596. július 13-i vallomásából is kitűnik: „Az HOGYAI Benedek nyilát még KORNIS Mihály idejébe egy ideig hanszára meg vettem vala. Az tízes ki csóvála belőle, s minthogy vére az BENEDEK Péter atyát, LUKÁCS Benedeket illette vala, meg tilta az pert köztink, mert az ki nyilak neki vala, hogy meg osztoztak vala, az atyafiának jutott vala, mert akkor valaki más falubeli ember nyilat bírt ki vették tőle, hogy vér valahoza LUKÁCS Benedek, neki ítéli a törvény, de immár mikor István Deák meg perlett a tízessel, és rá hozza az igaz tevőket, ki mennénk mű tízesül, mert én is a tízessel vagyok."[28]

Birtokszabályozó feladatköre érzékelhető szentkirályi BERZE Mihály 1596. esztendei vallomásából is: „... az záloglással ki nem hattam vala (perestársát) onnan a falubeli törvénytevők elől. Abból nem értjük, hogy hozott valami nóvumot, mert nem magyarázza, csak törvényt várok az tízekről."[29] Ezt a birtokszabályozó funkciót az udvarhelyi vár kapitánya többször korlátozta. Így például 1597. augusztus 9-én arról értesülünk, hogy „Almási GELÉRD Mártont szabadítja az törvény ősz eresztőben való szénafűben, melyet JÁNOS Gergely bírt, ahogy szembe ment az JÁNOS Gergely, és az tízes ellen is szabadíttatik. Bikkfalvi GERGELY Mihály adgya Kapitány uram (perbe), hogy belevigye az fűbe GELLÉRD Mártont."[30]

A birtokszabályozó feladatkör tovább élt a 17. században is, sőt még a 18. század közepén is találkozunk hatáskörével. „Továbbá elhatároztuk – olvashatjuk Csíkszentmihály 1639. esztendei falutörvényében – hogy sem Nyíresben, sem egyebütt lévő kaszálókon, sem nyílszántó földeken a falu tudta nélkül semmit el ne zálogosítson, vagy másként el ne idegenítsen anélkül, ahogy a helység tízesének azt ne mondta volna." A tízeseknek a közföldek visszaszerzésére irányuló törekvése Gyergyószentmiklóson is érzékelhető. 1693-ban például a helyi tízesek igen sok egyéni foglalást változtattak vissza közföldekké: a két alsó tízes a Fejér-patak, a két középső tízes Károly vesze, míg a két felső tízes az Oláh nevű szántóföldeket visszavették foglalóiktól. 1747. július 20-án Gyergyószentmiklós két középső tízese BERECZ Ferencet, MÁRTON Jánost és ZÖLD Imrét a már említett Károly vesze nevű terület felszabadítására kényszerítette.[31]

A gyergyóremetei tízesek a 18. század elején esztenatársaságokat hoztak létre, ahol megszervezték a pásztorfogadást és a legeltetést. Ugyanezek a tízesek külön fűrészmalommal rendelkeztek, ahol megszervezték a kivágott fa feldolgozását. Tízesek tulajdonában lévő fűrészmalmokkal találkozunk a 18. századi Gyergyószentmiklóson is.[32]

A tízesek a közerdők, tilalmasok védelmét is felvállalták. SZABÓ Péter primipilus szerint 1596-ban Vágáson a tilalmas felosztása előtt „ki ki tudta részét az ő tízesével".[33] Ebben az erdőben a rendbontókat 1 forint bírsággal büntették,[34] más esetekben pedig a tilalom megszegőit zálogolták, mint ahogy az vágási KOVÁCS

www.szmit.ro/www.cimec.ro

Istvánnal is történt.[35] A tízes a rendszabály megszegői számára megtilthatta az épület- és tűzifarészesedést. 1589-ben például a bögöziek Csomortán tízese lehetlenné tette FARKAS Ferenc, BÖGÖZI András, FEKETE Lukács és BENCZE Péter számára a fa- és parlagmegosztásból való részesedést.[36] Ditró községben a tízesek erdő- és legelőközössége a modern közbirtokosság létrejöttéig, vagyis a századfordulóig működött.[37]

Mint láthatjuk, a székely tízesek gazdasági feladatköre szorosan összefonódott a földközösséggel, a székelyföldi szántók-, rétek-, legelők és erdők közös birtoklásával, illetve a gazdasági tevékenységek közösségi megszervezésével.

A székely szabadság alapelemei, a térség önkormányzati szerkezete egy működőképes autonómiát jelképezett a 17. század végéig. A HABSBURG-uralom állandósulásával a székely szabadság és önkormányzat válságba került. Az adókötelezettségek állandó növekedése, a katonaelszállásolások kényszere olyan terhek voltak, amelyek nagyon megnehezítették a székely közösségek életét is. A székelyek azonban szorgalmas munkával, a székek és a falvak önkormányzatának továbbépítésével próbálták menteni azt a maradékot, ami még maradt a középkori autonómiából. És nem mindig sikertelenül. A székely székek a 18. században, sőt még a 19. század elején is sok esetben érvényesítették a helyi közösségek érdekeit a Gubernium központosító törekvéseivel szemben. Ugyanakkor ebben az időszakban is folytatódtak a falvak szabályalkotási törekvései, melyek a falvak és a székek számára is biztosították az önszerveződés kereteit.

Jegyzet

1. **Székely Oklevéltár** I. k. 42.
2. **Székely Oklevéltár** I. k. 70–71.
3. SZÁDECZKY KARDOS Lajos: **A székely nemzet története és alkotmánya**. Budapest, 1927. 53.
4. **Székely Oklevéltár**. III. k. 3.
5. TAGÁNYI Károly: **Felelet dr. ERDÉLYI Lászlónak**. *Történeti szemle*. 1916. 216. 409.
6. GARDA Dezső: **Főnépek, lófők, gyalogkatonák Csíkban és Gyergyóban**. Csíkszereda. 1999. 45.
7. **Székely Oklevéltár**. II. k. 242–243.
8. **Székely Oklevéltár**. II. k. 298–299.
9. **Aprobatae Constitutiones**. III. R.L. XXVI. cím. VII. art.
10. SZÁDECZKY: i. m. 297.
11. **A Székely Nemzet Jussait világosító némely darab levelek**... Marosvásárhely. 1857. 55–58.
12. **Székely Oklevéltár**. VII. k. 43–44.
13. VARGYASI SZOLGA János: **Az Erdélyi Fejedelemségbeli székbeli katonák között, viszont ezek és Provincialisták között előforduló perek: úgy székely Jószágok megbecsülése módja**. Nagyvárad. 1829. 50–51.
14. **BONFINI művei**. 1744. 88.
15. **Székely Oklevéltár**. III. k. 141.
16. SZÁDECZKY KARDOSS Lajos: i. m. 297–278.
17. VERANCSICS Antal: **Művei** I. k. 145.
18. SZÁDECZKY KARDOSS Lajos: i. m. 74–75.
19. **Székely Oklevéltár**. III. k. 82–87.
20. **Székely Oklevéltár**. VIII. k. 416.
21. **Székely Oklevéltár**. I. k. 306–309.
22. **Székely Oklevéltár**. I. k. 313–317.
23. **Székely Oklevéltár**. II. k. 119–127.
24. ENDES Miklós: **Csík-, Gyergyó-, Kászon székek földjének és népének története 1918-ig**. Budapest. 1938. 102–141.
25. **Székely Oklevéltár**. V. k.
26. **Székely Oklevéltár**. Új sorozat. I. k. Bukarest. 1983. 35.
27. **Székely Oklevéltár**. Új sorozat. I. k. Bukarest. 1983. 175–176.
28. **Székely Oklevéltár**. Új sorozat. II. k. Bukarest. 1985. 287.
29. **Székely Oklevéltár**. Új sorozat. I. k. Bukarest. 1985. 279–280.
30. **Székely Oklevéltár**. Új soroat. I. k. Bukarest. 1985. 344.
31. Csíkszeredai Állami Levéltár. Gyergyószék levéltára. F. 26. sz. 34.
32. Uo. 11.
33. **Székely Oklevéltár**. Új sorozat II. k. Bukarest. 1985. 244.
34. **Székely Oklevéltár**. Új sorozat.II. k. Bukarest. 1985. 278–280.
35. Uo.
36. **Székely Oklevéltár**. Új sorozat. I. k. Bukarest. 1983. 80.
37. Csíkszeredai Állami Levéltár. Ditrói közbirtokosság levéltára. F. 328. Az 1899-es és az 1900-as jegyzőkönyvek pontosan leírják a tízesek szerepét.

(A családnevek majuszkulás kiemelését kötetszerkesztési szempontok indokolták. **Szerk. megj.**)

www.szrmb.ro / www.cimec.ro

Instituţii autonome secuieşti până la jumătatea sec. al XIX-lea

(Rezumat)

Lucrarea trece în revistă instituții autonome din istoria secuilor (în domeniul reglementării vieții cotidiene, alegeri locale, administrație teritorială, autoguvernare economică, organizare militară) începând din timpul primelor atestări documentare din sec. al XIII-lea până la mijlocul sec. al XIX-lea. Odată cu sfârşitul sec. al XVII-lea sistemul libertății şi autonomiei secuieşti intră în criză, dar exemple pentru statutul juridic aparte, cât şi pentru unele particularități juridice, se pot aduce şi în cele ce urmează.

Autonomous Székely Institutions till the Middle of the 19th Century

(Abstract)

The paper offers a brief survey of the historical institutions of the Székely society (in the regulation of the everyday life, the election of the leaders, the territorial administration, the economic self-government, the military organization). The decline of the Székely Liberty system and self-government began early in the 18th century, but there are still subsequently examples for the separate legal status of the Székelys.

www.szmit.ro / www.cimec.ro

COROI Artur

A torjai nemzetőrcsapatok 1848–1849-ben

(Kivonat)
Torja első monográfusa, ALTORJAI CSOBOTH János egy iratmásolatától indíttatva – a szakirodalomban fellelhető adatok és igen heterogén forrásanyag alapján – a szerző összefoglalja mindazt, amit a mai Torja község (a hajdani Altorja, Feltorja, Karatna, Alvolál, Felvolál, valamint Futásfalva) területén 1848–1849-ben megszervezett nemzetőrcsapatokról és működésükről ma tudni lehet. A szerző megpróbálta kideríteni, hiteles-e az ALTORJAI CSOBOTH János által lemásolt irat, és miképpen bukkanhatott rá a másoló (A. CSOBOTH János monográfiája nem maradt fenn, vagy ismeretlen helyen lappang).

*

Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc idején Erdély és Magyarország más településeihez hasonlóan Háromszék és a vele szomszédos Felső-Fehér vármegyei területek falvaiban és városaiban is nemzetőrcsapatok szerveződtek a köztiszteletben álló, közmegbecsülésnek örvendő lakosokból a települések rendjének, a közbiztonságnak a fenntartására és az új, forradalmi rend védelmére. A nemzetőrök ellenszolgáltatás nélkül, meghatározott időre, önként vállalták a szolgálatot, maguk választották vezetőiket, csapataik belső rendjét, szabályait maguk szabták meg, és maguk döntöttek fegyverzetükről, felszerelésükről, viselendő öltözetükről is. Az agyagfalvi székely nemzetgyűlés 1848. október. 17-én úgy határozott, hogy a székelyföldi nemzetőrcsapatoknak ezen felül legyen lobogójuk, tisztjeik magyarok legyenek, vezényleti nyelvük pedig a magyar nyelv legyen.[1] (Az agyagfalvi gyűlés nyomán a Székelyföldbe beékelődő vagy azzal szomszédos Felső-Fehér vármegyei és a barcasági magyar falvak lakói a székely székek alá rendelték magukat.[2]) (Nem tudjuk, volt-e, kellett-e legyen korábban zászlajuk a nemzetőrcsapatoknak.)

Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc eseményeit feldolgozó monográfiák[3] és tanulmányok[4] arra hívják fel a figyelmet, hogy a nemzetőrcsapatok Háromszéken igen fontos szerepet játszottak az önvédelmi harcokban közvetlenül résztvevő csapatok szervezett háttereként, és maguk is részt vettek ezekben a harcokban. (JÓKAI Mór, aki később maga is beutazta Erdély nagyrészét,[5] korabeli naplójában a nemzetőrséget a magyar forradalmi hadsereg részeként írta le: „Ezenkívül volt a nemzetőrség, melynek leghasználhatóbb osztályai közé lehet számítani a debreceni vörös pántlikásokat, az aradi nemzetőröket, a szabolcsi lovasokat, a beregi önkéntes csapatot, a borsodi nemzetőrséget, a szegedieket, a szabadkaiakat és a Székelyföldön élő minden rangú s korú férfit.”[6])

Háromszéken a nemzetőrség és a pesti magyar kormánynak közvetlenül alárendelt bármiféle haderő sikeres szervezésének két fontos feltétele volt: a székely huszároknak és gyalogoknak – a határőrkatonai rendeknek – az 1764-ben erőszakkal létrehozott osztrák típusú határőri rendszer[7] kötelékéből való szabadulása és a jobbágyok földhözjuttatással való felszabadítása. (Felső-Fehér vármegyében ugyanilyen fontos feltétel volt a jobbágyfelszabadítás.) Ezt a két feltételt azonban sem az 1848. május 29-én összeült erdélyi – kolozsvári – országgyűlés, sem a július 5-én megnyílt pesti országgyűlés nem teremtette meg, az erdélyi országgyűlésen kidolgozott III. törvénycikk pedig kimondta, hogy a legközelebbi országgyűlésig „a fegyvert viselő (effektív standbeli) székelység mint nemzetőr köteles katonai rendes fegyelem mellett katonáskodni,”[4] azaz a fennálló rendszerben, a nagyszebeni osztrák katonai vezetés alatt szolgálni.[8] Márpedig a háromszéki határőrök épp azt követelték a leghatározottabban, hogy a katonai szolgálatot osszák meg testvériesen a volt katonarendek, a jobbágyok és a nemesek közt.[9] A ko-

* *Acta (Siculica)* 2006/2, T3, Sf. Gheorghe, Sporturilor 8A, RO-520085
** Budapest, Várhegy 2., H-1028, roiart19@ludens.elte.hu

www.szrm.ro / www.eimec.ro

lozsvári országgyűlés jobbágyfelszabadító törvényjavaslata nem tette lehetővé, hogy a székely örökségnek nyilvánított telken lakó jobbágyok és zsellérek – Háromszéken az úrbéresek zöme ilyen telken lakott – tulajdonukba vegyék az általuk megművelt földet, ezért ők kimaradtak a védelmi rendszerből. Nemzetőrnek nem vették fel őket, nehogy ezáltal földet követelhessenek, önkéntesnek nem álltak, mert nem lehettek egyszersmind jobbágyok és katonák is.[10] (Az erdélyi országgyűlés – Szentháromság vasárnapján, június 18-án kezdődő hatállyal – 1848. június 6-án foglalta törvénybe az úrbériség és a robot eltörlését.[11] A törvényt a pesti országgyűlés is elfogadta.)

Háromszéken azonban másként járt a történelem órája, mint Kolozsváron vagy Pesten, ami részben a nemességnek a jobbágyságtól és a katonarendiektől, a székelységnek a muszka (cári orosz) hadsereg inváziójától való, igen korán – már 1848. március 30-án – kinyilvánított félelmével is magyarázható.[12]

Az események sorát az indította meg, hogy a nemzetőrség – előkelőkből való – felállítását a megváltás melletti jobbágyfelszabadítással együtt iktatta programjába Háromszék 1848. április 11–12-én, Sepsiszentgyörgyön tartott közgyűlése, amelyen úgy döntöttek, hogy a határőrök is beléphetnek a nemzetőrségbe.[14] Az utóbbi döntés volt talán az első olyan lépés, amely előrevetítette a határőrségnek a General Commandótól való elszakadását. A szervezés a szék városaiban azonnal megindult: például a sepsiszentgyörgyi nemzetőrcsapat április 24-re már felállíttatott.[15]

A háromszéki nemzetőrök vörös zsinóros csizmát, vörös zsinóros fehér harisnyát, térdig érő szürke zekét és fekete kalapot viseltek,[16] részben maguk gondoskodtak ruhaneműjükről, lábbelijükről és fegyverzetükről, részben a községek és a városok közpénzeiből szereltettek fel, és ugyanilyen módon jutottak élelemhez, részben pedig közadakozásból, épp úgy, mint Háromszék önvédelmi harca (1848. október – 1849. január) idején a harcoló csapatok állománya. A meleg téli ruhaneműről és a kötszerek előállításáról elsősorban az otthon maradt asszonyokra és leányokra hárult, ugyanúgy az élelmezés gondja is. A nemzetőrré vált volt székely huszár határőrök többnyire lovon, szablyával, pisztollyal, rövid puskával, a volt székely gyalog határőr gyalogosok többnyire gyalog, karddal és szuronyos vagy vadászpuskával, a volt úrbéresek többnyire lándzsával voltak felfegyverezve.[17]

Az 1848. április 25-i események feltehetően meggyorsították a nemzetőrség szervezését. A parancsnokság erre a napra Uzonba gyülekeztette a határőröket, abból a célból, hogy négy századot kiindítsanak Szebenbe és Szászsebesre. GÁL Dániel azonban meggyőzte a katonákat, hogy tagadják meg az engedelmességet, és foglalják le azt az 1500 hibátlan lőfegyvert is, amelyet a General Commando javítás ürügyével Gyulafehérvárra akart elszállíttatni.[18] Az Uzonban összegyűlt határőrök hazaszéledtek, de alakulataik nem oszlottak fel. Ezt bizonyítja az a tény is, hogy BATTHYÁNY Lajos miniszterelnök 1848. május 19-én levélben sürgette a székelyek kiindulását a szegedi táborba. [19]

A háromszéki határőrök a General Commandótól való elszakadás következő lépését az 1848. május 30-án tartott alsócsernátoni gyűlésen tették meg, ahol a felsőháromszéki küldöttek – PÜNKÖSTI Gergely székely huszár hadnagy és több jelenlévő nemes egyetértésével[20] – úgy döntöttek, hogy eltörlik a robotot, a volt katonarendiek pedig a jobbágyokkal és a nemesekkel együtt fognak szolgálni a helyi haderőben, és együtt indulnak ki Magyarországra is.[21] (Eme döntésnek az lehetett az előzménye, hogy Alsócsernátonban 1848. április 30-án „szép példát mutatának az beíratásba eddig katonaság terhe alatti társaink, őket követék nemesek, nem nemesek százon felül, minden vallás, faj és rang külömbség nélkül". A nemzetőrség felállítására kinevezett kilenc tagú bizottmányban ott találjuk BENKŐ Lajos és FARKAS Pál nemest, DULLÓ István lovaskatonát és két, minden valószínűség szerint gyalogkatona-rendű férfiút, CSÍKI Dénest és VÉGH Ábrahámot. [22])

A háromszéki harcoló csapatok legénységét elsősorban a gyalogos és lovas határőrök, de nemesek és jobbágyok is alkották. A határőrség mintájára szervezett nemzetőrcsapatok[23] állományában pedig határőröket – leszerelt vagy szolgálaton kívülieket is –, nemeseket, írástudó-

www.szmi.ro / www.cimec.ro

kat és úrbéreseket (jobbágyokat, zselléreket) találunk. Az utóbbiak vezetősége túlnyomórészt a nyugalmazott határőrtisztek, altisztek és tisztesek közül került ki.

A forrásközlemények gyarapodása, a téma kutatóinak eredményei és néhány általunk fellelt forrásadat lehetővé teszi számunkra mindannak összefoglalását, amit a mai Torját alkotó, akkor még önálló falvakban és Futásfalván létrehozott nemzetőrcsapatokról tudni lehet. (Közigazgatásilag Futásfalva ma az Altorjából, Feltorjából, Karatnából, Al- és Felvolálból alakult Torjához tartozik, ugyanúgy, mint az egykori büdöshegyi Colonia Praediola.[24])

Altorja, Feltorja és Futásfalva zömében székely lovas és gyalogos határőrök, kisebbrészt nemesek és provincialisták – többnyire jobbágyok és zsellérek – lakta községek voltak Kézdiszékben, Karatna, Al- és Felvolál pedig zömében jobbágyok és zsellérek, kisebbrészt nemesek lakta vármegyei falvak Felső-Fehér vármegyében. (A Háromszék és Csíkszék közé beékelődött Felső-Fehér vármegye falvainak viszonyai azonban ősidők óta a székelyföldiekhez igazodtak.) Altorja és Futásfalva úgyszólván színkatolikus települések, római katolikus gyülekezetüket egy-egy önálló plébánia szolgálta, az előbbihez tartoztak a feltorjai, karatnai, al- és felvoláli római katolikusok is. A felsorolt falvakban lakó csekély számú görög katolikust az Altorja felszegén, Csikafalván létesült görög katolikus plébánia szolgálta. Feltorja, Karatna, Al- és Felvolál református lakossága a feltorjai és az alsókaratnai egyházközségbe tömörült.

Altorjainak nevezték az 1760-as és 1770-es években a 2. székely határőr gyalogezred egyik századát: ezt az altorjaiakon kívül az alsó- és felsőcsernátoni, az ikafalvi, az albisi és a mátisfalvi gyalog határőrökből szervezték.[25] A századparancsnokság az altorjai illetőségű századparancsnokok házában, illetve bérelt épületben vagy más faluban kaphatott helyet, mert a főhadnagyi kvártélyház, amelynek felépítését évtizedeken át tervezték, sohasem épült fel. (Az 1826-ban született altorjai közgyűlési határozat például a Szentilona nevű közföld belső felének alsó részén jelölte ki a felépítendő kvártélyház helyét. Az 1830. szeptember 19-én tartott altorjai közgyűlés azonban leszögezi a következőket: „Altorja fő Hadnagyi kvártélyház részére a Szent Ilona belső felének alsó részén egy darab hely kijelölve, melyre addig – alkalmatlan volta miatt – nem építettek s ezután sem fognak építeni.”[26] Az építkezés feltehetően azért maradt el, mert a község eme közterületét nagy esőzések és hóolvadások idején a fölötte lévő hegyoldalból lezúduló víz gyakran veszélyeztette, használható részeit pedig már az 1812. esztendő óta a község lakói vették használatba,[27] illetve vették meg pénzen, árverés útján: az így befolyt összeget a község az új templom építésére fordította.[28])

Altorján, Feltorján és Futásfalván egy-egy önálló nemzetőrcsapat alakult, míg Karatna, Al- és Felvolál egyetlen, közös nemzetőrcsapatot szervezett, amelyet az egyszerűség kedvéért karatnainak neveztek és nevezünk.

Általános megállapításként elfogadható, hogy a két különböző törvényhatóság településeinek eltérő társadalmi viszonyai meghatározták a bennük hasonló körülmények közt létrejött nemzetőrcsapatok összetételét: ez a három székely faluban azonos volt a többi háromszéki faluéval, míg a szinte kizárólag nemesek és úrbéresek lakta Karatnán és a két Volálban a nemzetőrség kezdetben csak nemesekből toborzódott. Az említett nemzetőrcsapatok igen hasonló események és folyamatok közepette tevékenykedtek, tevékenységük között azonban 1848 tavaszán erőteljes eltérést is tapasztalunk.

A téma kutatói által és a viszonylag csekély számú forrásból általunk összegyűjtött adatok időrendbe állítva többet árulnak el a jó termést ígérő 1848-as[29] és az 1849-es esztendő altorjai, feltorjai és karatnai eseményeiről, köztük az altorjai, a feltorjai és a karatnai nemzetőrcsapat szervezéséről, működéséről, vezetőiről, tagjairól és azok létszámáról, mint gondolnánk. Egyelőre nem mondhatjuk el ugyanezt a futásfalvi nemzetőrcsapatról. A forrásokat betű- és írásjelhíven idézzük, és bemutatjuk az események hátterét megvilágító fontosabb forrásokat is.

KÓNYA István, az APOR család altorjai tiszttartója, 1848. május 2-án, Torján kelt levelében a következőkről számol be APOR Lázár[30]

www.szrm.ro / www.cimec.ro

udvari tanácsosnak, a bécsi Erdélyi Kancellária referendáriusának:[31]

– „Április 24. napjától fogva ... alig tudunk egy igen csekély udvari dolgot a cselédekkel el végeztetni; mert a Torján dühöngő katonaság agyon veréssel fenyegetik a jobbágyokat, ha úrdolgára menni lássák."

– „A katonák[32] hazaérkezvén mindenki a falujába, a nemes ember jószágaira bélövöldöztek s tele torokkal kiabálták: Most gyere ki nemes ember! ezen vissza térített katonákkal személyesen jelen volt az obester úr is, de annyi tekintettye se volt mint egy káplárnak … Minden nemes embernek élete függőbe van Torján, mert szabadon beszélik, hogy ha viszont poroncsolatott kapnak az elmenetelre, minden nemes embert felmészárolnak Torján, úgy mennek el. … KÖNCZEI István urat szinte halálra verték az első elmenetelkor.[33]"

– „Torján mind a két renden lévő katonaság az excelenciádtól ajándékozott azon képet, mely a Templomba volt téve, le akarják onnan hányni."

– „A torjai katonaság dühöngve és fenyegetésekkel forralt egy kör levelet, mellyet egy nehány bizonyos all torjai követtjeiktől el küldöttek m[é]l[tósá]gos báró APOR András és József urékhoz és más torjai possessorokhoz, hogy magok mind személyesen írnák neveket alája. A kör levélnek foglalatja ez, az egész Bálványosi territoriumrol erdeje és mezejével együtt önkéntesen mongyanak le."[34] Erről a per alatt lévő területről és a hasonlóképpen a per alatt lévő Cserefarkról[35] a possessorok le is mondtak, jegyzi meg a levélíró. (A katonák a bálványosi kaszálókra juhkosarat tettek, a szénafüvekre pedig ráhajtották Altorja, Albis, Futásfalva és Csernáton marháit.[36]) A Bálványosi praedium ügyében az APOR család az 1860-as években pert indított Altorja közönsége ellen.[37])

– „A Nagy Telek[38] nevű – tavaszgabonával vetett – dűlőt a katonák fel akarják prédálni és magok közt felosztani."

– „Minden katona azt kiáltja, most van idő, most kérjünk több szántóföldet és kaszálóhelyek elfoglalása is forog elméjekben."

– „Excelenciádat pedig egy rész a muszkához átszökni, más rész pedig Torján lappangani hirelik."

Báró APOR Rosália,[39] Török Mihály kapitány[40] özvegye 1848. május 13-án, Torján kelt levelében a következőket írja, ugyancsak APOR Lázárnak:[41]

– „A katonaság sok törvénytelenségeket élt – itt a Bálványost a katonaság felcsapatta."[42] (APOR Rozália 1848. július 11–15-én APOR Lázárnak írt levelében ismét említést tesz Bálványosnak a katonák általi felprédálásáról.[43])

– „Itt a katonaság úgy meg bolondult, hogy azt hiszik, hogy az nemes ember jószágát köztök mind elosszák és a mi van minden közös, itt ütnek, verekednek, azt mondván, most se törvény, sem tiszt, a jobbágyok is húzódnak erőssen a heti szám adásától ön maguk huncfutságok miatt is de a katonaság is izgatják."[44]

– „Május 11-én a [Felső-Fehér vármegyei] főbíró[45] Karatnán volt, a nemességet egybe gyűjtötte, a fegyvert fel vették, tanulnak minden nap."

– „A tisztartó az allsó telek körül igazítatván a sancokatt, oda küldöttek, hogy hiába ne ásassa, mert úgyis ez régenten az övék volt, és ők fel osztják."

– „Haragusznak reád egy része itt a katonaságnak hogy oda fel te, ide le a Détán APOR Jósef adtátok el őköt. A képet is le akarták vetni az oltáról, de a pap azt monta, úgy mennyenek be a Templomba erőszakkal, hogy ő bé zárja a Templomot és a felsőbbség parancsolatja nélkül több szolgálatot nem teszen", tehát nem misézik, nem keresztel, nem esket, nem temet, stb. (A szóban forgó oltárkép feltehetően Bécsben készült. MIHÁLCZ József plébánost, aki 1818. április 10-én született Altorján, és 1841. vagy 1842. augusztus 8-án – vagy 29-én – szenteltetett pappá, az altorjai eklézsia 1846. július 23-án választotta papjává: a püspök által kibocsátott altorjai plébánosi kinevezésén is ez a dátum szerepel. Altorjai hivatalát 1846. augusztus 31-én foglalta el: 1898-ban még szolgált, 1884-től az iskolaszék elnöke is ő volt.[46] A forradalom és szabadságharc híve, de ilyen kiélezett helyzetben is képes volt különválasztani az egyházi ügyeket a politikaiaktól, és megóvni temploma kegytárgyait a politikai indulatok gerjesztette veszélyektől.) Egyébként az oltár is APOR Lázár

www.szrm.ro / www.cimec.ro

közbenjárására és anyagi segítségével készült el Bécsben 1836 után.[47])

BODA Károly helyettes királybíró is tudott az altorjai eseményekről, amint azt 1848. május 17-én, az akkor még „köz csend és béke" állapotában lévő Füléből írt levele tanúsítja.[48] Másnap LÁZÁR Dávid alkirálybíró említi Dálnokon kelt levelében a helybeli biztos tudósítását a – nem tudni melyik – „torjai esetről" és arról, hogy jónak látná „a két nemes ezredet felszóllíttatni, miszerint alattvalóikhoz is rendelkeznék, a törvényt szemek előtt tartani, az erőszakos lépésektől meg szűnni. Minden faluba a mi tetszik, azt a falu gyűlésébe elvégezni, s kik valamely ténynek akarói, azoknak neveiket jegyeztetnék a falu jegyző könyvébe, hogy jövőbe azok számolhassanak, ne az ártatlanok, a merész tényekről. El van terjesztve, hogy most a szabad sajtó színe alatt szabad mindent tenni, nincs törvény, a pálca büntetés törölve."[49]

Felső-Fehér vármegye főispánja, gróf KÁLNOKI Dénes, 1848. május 20-án Miklósvárról a következőket írta az erdélyi főkormányzónak:[50]

- „Méltóztassék annál fogva nagy méltóságod a Brassóba le tett 1700 darab fegyverből (a honnat a mint halattik 800 a szászoknak ki adatott) a még benn levő 900-ból 500-zat ezen újabban fel állított őrsereg[51] számára rendelni és aztat a karatnai őrség számára kért 150 darab fegyverekkel edgyütt hová hamarább ki adatni parancsolni."

A Kolozsváron megjelenő *Honvéd* című lapban 1848. május 22-én újságcikk jelent meg a székelység legégetőbb sorskérdéseiről.[52]

GAZDA József hadbiztos 1848. május 24-én Altorjáról a következő sorokat küldte a főkirálybírónak:[53]

– „Jelentem alázatoson: hogy a minden falukba személyi és vagyoni bátorság tekintetéért felállítani parancsolt rendőrségről rendeleteknek, itten Allsó Torján legkisebb tellyesedése sem lett. Temérdek népség gyűlt volt ugyan öszve a célzott rendőrséget létre hozó elegyes bizotmány elejibe gondolván: hogy azon bizotmánytól olly dolgokat fognak felolvastatni hallani, a mik az ők nagy várakozásokkal meg fog egyezni. De a midőn tellyesleg megértették: hogy most csak is rendőrség felállíttatása vagyon tervezetbe, az aránt még a bizotmány előtt csak nem átallánoson úgy nyilatkoztak a katonai és adózó rendeknek sok számú egyénjei: hogy efféléről még csak tudni sem akarnak. Csakugyan méltóságos báró APOR József úrnak olly indítványára, (hogy ezen célszerű intézetről nem elegyessen fejérnépekből s gyermekekből is nagyon öszvecsoportozott sokaságnak, hanem egy nehány érettebb gondolkozású és a nép által ki vállasztandó értelmesebb embereknek lehetne és kellene tanácskozni) oda hajlottak vala: hogy mint egy harminc vagy negyven személyt kiválasztottanak a kik a célzott rendőrségről, a módjait azután következő napon úgy mint május 23[di]k napjának reggeli óráira öszve gyűlve tanácskozzanak s határozzanak is. De a kitűzött időbe – kivált a katonai részről senki és senki meg nem jelent – miszerént ezen törvényt, rendet és csendességet nem szerető jelleméről ország szerte esméretes Torja falvába senki, főképpen pedig az eddigi kiváltságos rend, se személye se vagyona aránt bátorságba nincsen, s talán nem is léend, ha a tekintetes tisztség a hellybéli két ezredek méltóságos kormányaival egyet értve, valami óhajtott modort fel nem találnak, melly által a kívánt rendőrséget valamiképpen itten is létre hozni lehessen – éspedig annál is inkább – mivel itten még újabb-újabb erőszakos foglalások is tervezetbe vagynak." (A szomszédos Alsócsernátonban például már 1848. április 30-án megkezdték a nemzetőrség felállítását, majd május 16-án folytatták. Az utóbbi dátum csak egy héttel korábbi az altorjai nemzetőrcsapat felállítására tett próbálkozás időpontjánál.[54])

KÁLNOKI Dénes főispán 1848. május 27-én újabb levelet írt a főkormányzónak Miklósvárról.[55]

– „Minekutánna meghagytam a tisztségnek, hogy a ne talán jelen nem létembe magát előadható zavargásokról a felséges királyi fő kormány széket azonnal közvetlen értesítse és rendelkezzék – siettem a belkerület némely helységeibe fenyegető kitörésekről rendelkezni, mi végre Karathnán, Bodolán, Niént és Márkus helységeiben a nemzeti őrség fel állíttatott, és a

www.szim.ro / www.simec.ro

nagy méltóságú fő kormányzó úrnak a zavargások hogyani állásáról jelentésemet bé küldve, a megyei őrsereg számára (a Brassóba lerakott fegyverekbül melyből a szászok a maguk szükségökre már kaptak) 500 darabot rendeltetni, és a tisztség által sürgetett rögtön törvényszéket megadatni kértem. ... Ugy a jelen, naponta komolyabb színt öltő csendháborgatások a megyebeni maradásomat igénylik."

Május végén Felső-Fehér vármegyében előbb a peselneki (1913 óta: Kézdikővár), majd a szárazpataki úrbéresek lázadtak fel. A lázadást a karatnai és a kantai nemesi nemzetőrség verte le.[56] (Várható is volt, hogy a nemesi nemzetőrcsapatok a rend és a közbiztonság védelmében tulajdonképpen a forradalom céljaival ellentétes, elnyomó szerepet is vállalnak, bár a nemesség jelentős része nem ellenezte az úrbériség megváltás melletti megszüntetését, de azt a meghozandó, idevágó törvények alapján és nem az úrbéresek erőszakos fellépése nyomán óhajtotta megvalósulva látni.) (Jellemző, hogy Háromszéken az esetleges parasztmozgalmak megfigyelésére és megfékezésére már a Horea vezette 1784-es román parasztfelkelés idején is – a szokásosak mellé – még egy őrállomást akartak szervezni Torja vagy Futásfalva tájékán,[57] megtiltották a korcsmai csoportosulásokat, a falvak őrizetét, az idegenek ellenőrzését pedig megszigorították.[58])

LÁZÁR Dávid 1848. június 2-án írt újabb levelet Dálnokról a főkirálybírónak.[59]

– „Alsó Torján a hétszámi szolgálat[60] megszűnt, sőt azon veszélyes gondolat is kitört, hogy 22 éves szolgálatú embert[61] is B. APOR Josef úr házából akaraton kívül egy keringő[62] kitett, hogy az apja az előtt 22 évekkel ott lakott, ha meg nem előztetik katonai erő használatával, miből mások is példát vesznek, a vér folyni fog."

KÓNYA István 1848. június 8-án, Torján kelt levelében újból tudósítja APOR Lázárt a torjai helyzetről:[63]

– „A prefektus úr június 2-án Torjára érkezett. … Mindnyájan nemzetőr katonák vagyunk erőltetésből s félelemből, gyakorlat naponként foly, és a felfuvalkodott katonaság a cselédséget annyira ijesztette, hogy még kalákába se jönnek. … A katonák ha földünkbe jobbágy ekét látnak szántani,[64] azt nagy fenyegetésekkel kergetik el. ... Az van divatba, hogy a legutolso elvénült félszeg[65] gyalog szeres ember[66] is őrkatona, hogy lako joszága neki maradjon, és a földes urak szántó és kaszáló helyeik felosztása reménységével, hogy ha bé nem akarják venni fenyekedve[67] is bé állnak a sorba a gyakorlaton még a konvenciós cselédek[68] is."[69] (A torjai jobbágyok április második felében még robotoltak, május végén azonban már nem,[70] és a robottól őket eltiltó katonákkal szemben a torjai nemesség, de még a főnemesi APOR család is tehetetlennek bizonyult. Feltehető, hogy a torjai jobbágyok épp ebben az időszakban mentek tömegesen Kézdivásárhelyre is, hogy felvétessék magukat a nemzetőrségbe, de elutasították őket. Emiatt a nemesség ellen fordultak, mondván: „Üssük agyon mind a nemes embert."[71]) A kézdivásárhelyiek kiemelkedően forradalmi és szabadságharcos magatartása nyilván hatással volt a szomszédos községek lakóira.

– „Bálványos el van prédálva."

A 2. székely gyalogezred néhány századának katonái 1848. május 30–31-én Koslárd és Mihálcfalva térségében tartózkodtak.[72] Nem tudjuk, torjaiak voltak-e köztük.

TELEKI József kormányzó 1848. június 3-án, a székely katonaságot két biztosa által Magyarországra kirendelő BATTHYÁNY Lajos miniszterelnökhöz intézett sorai ezen katonaság székelyföldi és erdélyi szerepét így világítják meg:[73]

– „Van szerencsém a tisztelt Gróf Ministeri Elnök Urat ezennel hivatalosan meg keresni miszerént a székely katonákra nézve, mellyeknek ki mozdítására a királyi fő kormányszék állásánál fogva egy átaljában bé folyást nem vehet, de a melynek egy része külömben is a belső csend fentartására lakhellyéből ki mozdítva, és az ország külömböző részein el helyheztetve van, a másik része pedig a Moldovába mutatkozó, és ezen nagy fejedelemség igen számos oláh lakossaira is bé folyható mozgalmak tekéntetéből a külső és belső bátorságnak nem csak ezen nagy fejedelemségnek, hanem Magyar országon, sőt az öszves Osztrák Császárságbani veszéllyeztetése nélkül nem könnyen mozdíthatók ki, még most szándékától el állani, a polgári rendből akár a

www.szrm.ro / www.cimec.ro

székely földön, akár más helyeken a Magyar hon oltalmára önkényt vállalkozva nézve pedig, kik eránt a királyi kormányszék egész készségét ajánlya mindeneket ezzel egyet értőleg intézni, s egy szersmind az említett magokat ajánlkozo önkénteseknek, katona öltönnyel, zsoldal, fegyverrel és tisztekkel leendő elláttatásáról, kebli kitörések ki kerülése végett maga útján annál is inkább gondoskodni sziveskedjék, mivel Erdély e részben mindenek tellyes szükében vagyon."

APOR Károly 1848. június 12-én, Kolozsváron kelt, anyjának írt levelében azt latolgatja, hogy „beálljon-e az önkéntesek sorába közlegénynek a horvátok ellen"[74]

Erdély kormányzója 1848. június 15-én kelt levelében az önkéntesek toborzására hadfogadó helynek jelölte ki Kézdivásárhely városát is.[75]

Egy 1848. július 3-án, Torján kelt levél újabb adalékokkal szolgál:[76]

– „A katonák gyűlölik a nemes embert itt létünk nagyobb veszélyben van, mint bárhol az oláhok közt."

– „A katonasághoz felszollitás jött, hogy menjenek, azt felelték hogy elől mennyen a nemes és utánna a paraszt, ők kísérik és korbátsolják. … Lám, a ditső Unio mit hozott."

VAY Miklós királyi biztos 1848. július 13-án elrendelte a háromszéki nemzetőrök összeírását a főkirálybíró által elnökölt bizottmány irányításával, ami nem ment a legsimábban, mert a nemzetőrséget sokan a határőri szolgálat meghosszabbításának és kiterjesztésének tekintették.[77] Minden valószínűség szerint ezen rendelet nyomán írtak össze augusztus 5-én Altorján 66, Feltorján 30, Futásfalván 14 nemzetőrt:[78] a határőrök nem estek az összeírás hatálya alá.[79]

Báró APOR Rosália – akire a határőrkatonák haragudtak, mert szerintük APOR József „eladta" őket a Diétán – 1848. augusztus 20-án, Torján kelt levelében a következőket írta APOR Lázárnak:[80]

– „Innen a székely huszárok is elmenének. … Az elvitt gyalogok közül 100 el szöktek, … meg vannak fogva."

– „Torján bizottmány alakult."

– „Fejer puskások, az az jobbágyok."

A 2. székely határőr gyalogezred egy zászlóalja 1848. július 23-án Kolozsvárott, július 30-án már Nagyváradon volt, a székely határőr huszárezred egyik – Hidvégről 1848. július 23-án indult – osztálya pedig augusztus 8-án érkezett Pestre.[81]

Erdélyben 1848. augusztus 30-án már több helyen felütötte a fejét a kolera.[82]

A 2. szeptember 30-án már a Dunántúlon állomásozott.[83] Móga János altábornagy 1848. október 15-én, Pandorfban kelt levelével télire hazaengedett két székely határőrt, a többieknek pedig tudomására hozta az országgyűlés azon szándékát, „mely szerént a székely határőrvidéki népnek eddig is terhes kötelességeit a katonáskodásra nézve vállakról levétetvén, az ország egyéb lakosai között egyenlően leszen elosztandó."[84]

1848. szeptember 22-én a miniszterelnök teljhatalmú toborzási és újoncozási kormánybiztossá nevezte ki DEMETER József sepsiszentgyörgyi és BERDE Mojzes háromszéki országgyűlési követet.[85]

A székely tábor 1848 október–novemberében folytatott küküllőmenti harcaiban részt vevő háromszékiek között említik Pécsi egykori vörös csákós huszár főhadnagyot, aki már a francia háborúk idején érdemjelet nyert.[86] Ő talán azonos az 1811-ben említett altorjai PÉCSI obreslajdnanttal.[87] (Alsócsernátoni BERNÁLD Elek altorjai birtokos szintén részt vett úgy a küküllőmenti harcokban, mint Háromszék önvédelmében.[88])

A székely határőrség legégetőbb kérdése, amely a kolozsvári és a pesti országgyűlésen nem oldódott meg, Háromszéken 1848. október 30-án végre megoldást nyert. Sepsiszentgyörgyön kimondották, hogy kötelességeit és jogait illetően minden lakos egyenlő, az addigi katonáskodási rendszer érvényét veszti, minden lakos a polgári kormányzat fennhatósága alá kerül, általános hadkötelezettség lép érvénybe és – kivéve a szegődött szolgákat, a polgári tiszteket, a megyés papokat, az iskolamestereket és a szék szolgálatában álló egyéneket – minden 18–50 éves férfi köteles nemzetőrként szolgálni a haza és a szabadság ügyét.[89] November másodikától a nemzetőrök heti három napot gyakorlatoztak.[90]

www.szrm.ro / www.cimec.ro

Az 1848. november 12-én Sepsiszentgyörgyön tartott népgyűlésen PUCHNER megadásra szólító felhívására Háromszék és Bardócszék katonasága és polgársága azt válaszolta, hogy nem hajlandó visszatérni a General Commando igazgatása alá, továbbá jóváhagyta a következő határozatokat:[91]

– Fegyvereiket megtartják, és a védelemre használják.

– Továbbra is szavatolják Háromszék és Bardócszék területén a rendet és a biztonságot, szigorúan betartják az ország törvényeit.

– Az illető székek területére idegen katonaságot nem engednek belépni, mert az a közrend felbomlásához vezetne, ha pedig a főparancsnokság a nép akarata ellenére erőszakos behatoláshoz folyamodna, fegyverrel fognak védekezni.

A háromszéki Honvédelmi Bizottmány 1848. november 15-én tartott gyűlésén „elhatároztatott, hogy egész Háromszék nemzetőri lábra állíttassék".

November 16-án Háromszék önvédelme, GÁBOR Áron fellépése nyomán végleg elhatároztatott, a végpontokra újabb – elsősorban lándzsás – csapatokat vezényeltek.[92] A határozatot november 28-án megerősítették, az áruló BALÁZS Emánuelt népítélet útján kivégezték.[93]

Az önvédelem feltételeinek biztosítása helyi szinten az elnökből, jegyzőből, tagból és 2-3 biztosból szervezett városi és falusi bizottmányok feladata volt. A 18 évnél fiatalabb és 50 évnél idősebb férfiakból helyi őrséget, ún. belszolgálatot szerveztek. Minderre azért volt szükség, mert akkor már jelentős számú határőr szolgált a távolabbi magyar seregekben, a nemzetőrök zöme pedig Háromszék végpontjain táborozott.[94]

Miután HEYDTE november 25-én lefegyverezte az erdővidéki nemzetőrcsapatok némelyikét, Sepsiszentgyörgyre és Hidvéghez nagyszámú kézdivásárhelyi puskás kíséretében torjai és szentléleki lándzsás nemzetőrök érkeztek. Utóbbiaknak is fontos szerep jutott a november 29-én Hidvégnél támadó császári csapatok viszszaverésében november 30-án.[95] A torjai és szentléleki lándzsások részt vettek a HEYDTE ellen december 12-én a Felsőrákos–Vargyas–Rika térségében indított és a háromszékiek teljes győzelmével december 13-án véget ért hadműveletekben, amelyekben kitűnt egy MIHÁLTZ nevű torjai nemzetőrtiszt,[96] minden valószínűség szerint MIHÁLCZ Ferenc hadnagy. Az árapataki táborból december 13-án feleségének levelet író, abban a nem sokkal azelőtt otthonról kapott váltás-fehérneműt említő BORBÁNDI Ferenc őrpolgár feltehetően szintén altorjai volt.[97]

A háromszéki önvédelmi harcok résztvevői között 1848. december 18-án BENKŐ Dénes és PÜNKÖSTI Gergely altorjai főhadnagyok, valamint két futásfalvi honvéd, CSEH László és LUKÁCS Károly nevével találkozunk.[98] (BENKŐ Dénes még 1852. január 18-án is aradi sáncfogságát töltötte.[99])

Az árapataki fegyvernyugvás megkötése, 1849. január 2-a után, egyes feljegyzések szerint 1849. január 4-én a háromszéki – köztük a torjai és a futásfalvi – „szervezkedett nemzetőrök" a további parancsokig hazatértek.[100]

Az erdélyiek, különösen a háromszékiek számára az orosz betörés hamarosan már nem csak közelebbi-távolabbi fenyegetésnek bizonyult: 1849. január 31-én orosz csapatok özönlöttek be Havasalföldről Erdélybe a Vöröstornyi-, a Törcsvári- és a Tömösi-szoroson.[101] (Az utóbbi két szorost már 1704-ben, a II. RÁKÓCZI Ferenc vezette szabadságharc idején is háromszéki kuruc csapatok tartották megszállva.[102])

A székely nemzetőrök felszerelésének költségeit egy 1849. március 7-én kelt kormánybiztosi levél szerint már egyéb forrásokból is fedezték. Idézzük:

– „A székelyek sok, igen sok pénzbe fognak kerülni, egymillióról beszélgetnek. Én GÁL ezredesnek előlegezésre utalványozok a parajdi sóhivatalból a székely honvéd gyalogság, lovasság, nemzetőrség ruházatára, asszignálom Csíkban és Háromszékben a revindikált havasokból befolyt pénzeket. ... Ezek zsinórra, készítésre, csákóra elégségesek lesznek, condraposztójok magok készítményök. Ilyet a magyar seregnek is használhatunk, többet ér, mint az általam vásárlott mindenféle posztó, és olcsó, mi az itteni iszonyatos költségeknél fő dolog. ... Szatmárba a

www.szrm.ro / www.cimec.ro

díjazáson kívül 10 ezer forintot kérnek. A székelyek az Isten tudja, mennyit, ha kiadom, ami követeltetik, úgy marad a pénztárba semmi, pedig három-négy nap múlva gabonavásárlás is eszközlendő."[103]

A 2. székely – vagy 15. határvéd gyalogezred 1849. márciusának végén honvédezreddé alakíttatott át.[104]

A székelyek 1849 márciusában már neheztelték a katonai kormányt, amelyet GÁL (Sándor) és FORRÓ ezredesek BEM nevében vezettek be.[105] Ennek ellenére egy 1849. április 10-én kelt kormánybiztosi levél szerint „Háromszék, Csík-, Udvarhely- és Maros-székek versenyezve emelkedtek fel a haza védelmére ... jelesen Csík- és Háromszék, mely a határszéleket is éjjel-nappal védelmezi."[106] A kormánybiztos szerint „Katonásíttatnia kell a népnek a nemzetőri intézmény által is, mert csak fegyveres nép lehet erős és így szabad. Ez okból 18–50 évesig az újoncok közé besorozottakon kívül rögtön nemzetőrségbe sorozandók. ... A nemzetőrség a hadügyminisztérium által a nemzetőrségre vonatkozó törvények alá rendeltetik, és annak megtartására pontosan elköteleztetik."[107]

KOSSUTH Lajos 1849. április 1-én BEMet Erdélyből Magyarországra akarta kirendelni, azzal a meghagyással, hogy székely katonákat is hozzon magával, Erdély védelmére pedig sáncoltassa el a borgói, vöröstornyi, tömösi, törcsvári és ojtozi szorost.[108]

A férfiak távolléte fennakadást okozott a földművesmunkákban, ami az éhínség veszélyét idézte fel. 1849. április 11-én a kormánybiztos a következőket írta:[109]

– „A gabonát összeírattam, mert itt ez évben is, a jövőben pedig kétségtelenül éhség leend az álladalom közbejövetele nélköl. A legszebb, legjobb földek parlagon hevernek, egyedül a Székely- és Szászföld van elvetve átollában."

A kormánybiztos 1849. április. 24-én újabb levélben ecseteli a székelyföldi állapotokat.

– „A székely földéről is küldök számot és számvetést. Székelyföldet BEM túlterhelte, ott bizonyos székekben az ingerültség nem csekély, de a székely fukar. Megigértem nékiek ... hogy ... egy évi adót elengedek ... azt úgysem tudtuk volna behajtani baj nélköl; és megteszi hatását, pedig olcsón, mert szép kevés lett volna a kivehető adó. ... Erdélyből sok katona fog kijönni, BEM ... csaknem az elaggott korig kiemelni rendelte a székelyeket. ... Most nagyobb áron kölle árlejtés útján kiadnom a lovak tápszerét, de úgy, hogy azzal mégis meg lehet elégülni. Azonban ... lerendelem a moldovai gabonaszállítást, honnén már hozattam Székelyföldre, meg akarván szüntetni aggodalmukat az éhségre nézve."[110]

1849. június 24-én HASFORD csapatai Brassó, LEINÉé Ojtoz felől érkezve megszállták Háromszéket, és lerombolták a kézdivásárhelyi hadiüzemeket, majd június 29-én visszavonultak Brassóba.[111] HAMAR Lajos, Kézdiszék rendes jegyzője annakidején egyik gazdasági naplójában a következőkről számolt be:[112] „1849be junius 24-én a cs[ászári] k[irályi] muszka elegy tábor miután Tömösön béjött, vévén az uttyát Brassó felől egyenesenn Uzonnak, onnan S[epsi]sz[ent]györgyre, a honnan K[ézdi]vásárhelyre érkezett ellenállás nélkül, 26-án, ottann négy napokig tartozkodva 29-én azaz Sz[ent] Péter és Pál napjánn vissza utazott, falunk (Futásfalva) anyiba érezvén, hogy egy vágót,[113] két portio szekér szénát, 4 köböl zabot, 80 kenyeret, egy véka főzeléket, 5 font sót volt kénytelen adni, s még egy ölfát is, ezeket bevivő szekerek közül négyet Brassóig hajtottak, csakis a negyedik napon térhettek viszsza. Julius 6-ik és 7-ik napjainn az uzoni határonn és a S[epsi]sz[ent]györgyin nagy ütközet tartatott a muszkákkal GÁL Sándor ezredes vezérlete alatt, mikoris a muszkák szétoszlatták táborunkat, s azolta a muszka tábor S[epsi]sz[ent]györgy és szotyori határokonn lógerez,[114] 13-án csász[ári] katonákis hozzá csatlakoztak. A muszkák pedig szakaszonként ki járván falukra a gabonát hajtsák, és dulják egymásután, a mi élelmekre szolgálhat aztot egymásután felseprik. Miután BEM tábornok ur Csíkba bé érkezett s onnan rendezvén a lehetőségig a székelyeket onnan leindult s 18-án juliusnak 1849be K[ézdi]vásárhelyen a truppal keresztül utazott Sz[ent]györgy felé, az Olt mellett Csíkból lefelé megint más trupp, s azután Eresztevénytől el kezdve az

www.szmi.ro / www.cimec.ro

Oltig liniát[115] huztak, Julius 21-én a mint mondták három zászló alj K[ézdi]vásárhely felé vonult a székelyekből, az ojtozi vám felé indulandók, a mint hogy bé is mentek Molduvába, s onnan az oroszokkal megütközvén győzedelmes hírrel tértek vissza."

Az Ojtoznál betört MOLLER cári altábornagy és DANIEL Imre császári biztos 1849. augusztus 10-én megparancsolta, hogy a peselneki és a kézdi járás[116] nemzetőrcsapatok tagjai – tehát a karatnaiak, az al- és feltorjaiak is – 24 órán belül szolgáltassák be minden fegyverüket Kézdivásárhelyen: akinél a határidő eltelte után fegyvert találnak, főbelövik, ha pedig egész falu áll ellent a parancsnak, azt porrá teszik.[117]

A torjai nemzetőrcsapatokról és működésük körülményeiről egyelőre ennyit tudunk, valamint azt, hogy a közös célok, harc és megpróbáltatások ellenére a rendi társadalomban gyökerező ellentétek időnként kiújultak. Egy 1849. november 11-én, Torján kelt levélben ezt olvassuk:[118]

– „Hogy ha még öt nap bé ne jöjenek a muszkák, a nemességet és a császári tiszteket mind le ölték volna."[119]

A fentiekben csak a karatnai és az altorjai nemzetőrcsapat szervezéséről, működéséről esik szó, a feltorjaiéról és a futásfalviéról nem. Úgy véljük azonban, hogy a feltorjai és a futásfalvi nemzetőrcsapat nagyjából ugyanabban az időszakban, ugyanolyan körülmények közt és ugyanúgy alakult meg, mint az altorjai. A feltorjai nemzetőrcsapat 1848. augusztus 5-én létszám tekintetében a szék átlagának közel felével a 33 kézdiszéki nemzetőrcsapat között a huszonegyedik helyen, a futásfalvi a szék átlagának alig több, mint ötödével a huszonkilencediken állt.[120] Megalakulásuk időpontját és körülményeit, tevékenységüket, vezetőik és tagságuk névsorát egyelőre nem ismerjük.

Mint láthattuk, a karatnai nemesi nemzetőrcsapat 1848. május 11-én alakult meg, tagjai azonnal fegyverbe álltak és naponta gyakorlatoztak, számukra Felső-Fehér vármegye főispánja 1848. május 20-án és 27-én fegyvereket kért Brassóból. A fegyvereket nem tudni, kiutalták-e, s ha igen, megkapták-e a karatnai nemzetőrök. A KÖNCZEI Gábor nemes vezette, vadászpuskákkal felszerelt karatnai nemzetőrcsapat létszáma 1848. május 23-án még csak 50 főre rúgott, de állománya később – talán a jobbágyok befogadása nyomán – már 100 főnyi volt.[121] További működéséről egyelőre nincsenek ismereteink. (A peselneki és szárazpataki jobbágylázadás leverésében szintén résztvevő, KOVÁCS Dávid vezette 80 fős kantai nemesi nemzetőrség szintén vadászpuskákkal volt felszerelve, a JANKÓ András nemes vezette, ugyancsak 80 fős peselneki fegyvertelen volt, a POTSA Farkas nemes vezette 60 fős szárazpataki tíz tagjának volt fegyvere.[122] Talán ezzel magyarázható, hogy a karatnaival feltehetően nagyjából egyidejűleg megalakult peselneki és szárazpataki nemesi nemzetőrség csak a karatnai és a kantai nemesi nemzetőrség segítségével tudta leverni a jobbágyok lázongását.) Tudjuk viszont, hogy 1848. december 26-án a kézdivásárhelyi tanácskozáson kidolgozták a háromszéki népfelkelés tervét arra az esetre, ha a császári vagy a cári csapatok betörnének a szék területére. Ilyen esetben a felkelésre alkalmas népet – a 18. évet betöltött, de 50 évesnél nem idősebb férfiakat, a frontszolgálatra nem, de rövidebb szolgálatra alkalmas rokkantakat és a nőket – falvanként egy kijelölt helyre kellett összegyűjteni, onnan pedig a meghatározott védelmi posztokra vezetni. Ilyen védelmi posztot jelöltek ki a Büdöshegyen, Karatna határában is.[123] Feltehető, hogy a népfölkelők egy része épp a karatnai nemzetőrök közül való volt. (A Büdös-hegy tulajdonképpen a mai Torját alkotó falvak közös tulajdona volt.[124] A háromszéki, valójában leginkább kézdivásárhelyi lőporgyártás kénszükségletének fedezését az ottani – az Erdélyi Fejedelemség korában is hasznosítot[125] – kénkészletek kitermelésének újraindításával tervezték megoldani 1849-ben, de a terv kivitelezésére már nem került sor.[126] GÁBOR Áron puskaporkészítői már 1849. február 27-én is kénhiányról panaszkodtak.[127] Tudomásunk van arról is, hogy 1848–1849-ben a kézdivásárhelyi puskaporgyártáshoz a torjai *Fehérmartok* talajából vonták ki a salétromot, mint minden valószínűség szerint az altorjai *PÜNKÖSTI-kert*ben is.[128] Nem tudni, volt-e valamilyen szerepük a torjai nemzetőrcsapatoknak a

www.szrm.ro / www.cimec.ro

salétromfőzésben? Tény, hogy APOR Péter és mások már a 18. század elején is említik a torjai salétromfőzést,[129] és van olyan szerző, aki szerint Altorja felszegén, a PÜNKÖSTI-kertben salétromot főztek a szabadságharc idején.[130] A háromszéki honvédtábornok, CZETZ János úgy tudta, hogy 1848–1849-ben Kézdivásárhelyen torjai salétromot használtak a lőporgyártáshoz.[131] (Mint fennebb láttuk, UZONI PÜNKÖSTI Gergely altorjai székely huszár hadnagy jelentős szerepet játszott az 1848. májusi eseményekben, majd főhadnagyi rangban részt vett Háromszék önvédelmi harcaiban.[132]) A kormánybiztos 1849. május 2-án kelt levelében a következőt írta: „A salétromkészítés megy, de az ágyúöntést itt[133] meg nem kezdhetem, mert minden elővigyázat, alkudozás dacára is hatszor, mondom, hatszor annyiba kerülne az álladalomnak, mint Kézdivásárhelyt. Azért oda szállítom az anyagokat."[134])

Itt meg kell említenünk egy torjai vonatkozású adatot. A GÁBOR Áronnak ágyúöntés céljára felajánlott harangok közt említik a volálit is.[135] Volálnak azonban sem temploma vagy kápolnája, sem papja, sem harangja nem volt. Ezért úgy véljük, hogy volálinak az 1750-ben öntetett feltorjai harangot nevezhették. A(z alsó)karatnai reformátusoknak a feltorjai egyházközségből való, 1744-ben bekövetkezett kiválása és önálló egyházközséggé alakulása után öntött feltorjai harangokon ugyanis Feltorja, Felső Karatna és Felső Volál neve jelenik meg, ebben a sorrendben.[136] Megtörténhetett, hogy akik átvették a feltorjai harangot, azok csak feliratának az utolsó helységnevét írták le. (CZETZ szerint a háromszéki falvak összesen 125 darab harangot – minden falu egyet-egyet – ajánlottak fel ágyúöntés céljára,[137] NAGY Sándor szerint pedig szintén minden falu, mégpedig felekezeti különbség nélkül.[138])

Az altorjai nemzetőrség szervezéséről többet tudunk, mint a feltorjaiéról, a futásfalviéról és a karatnaiéról. Nyilvánvaló, hogy az altorjai nemzetőrséget a katona- és jobbágyrendiek erőteljes, néha heves és erőszakos, alig befolyásolható forradalmi mozgalmainak közepette szervezték meg.

ALTORJAI CSOBOTH János (1873–1939) földmérő, akit mint jól képzett írástudó férfiút, időnként segédjegyzőként alkalmaztak a torjai községházán, valamikor a 19. század utolsó évei és 1939 között lemásolt egy az altorjai nemzetőrség szervezésére vonatkozó, illetve egy másik, az előzőt szándékolatlanul hitelesítő eredeti dokumentumot. (A jelek szerint a másoló a jelzett időszakban több, akkor még meglévő és hozzáférhető, az 1848–1849-es torjai eseményekre vonatkozó eredeti iratot is tanulmányozott, amire a feljegyzéseiben található, az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc résztvevőire vonatkozó adatok engednek következtetni.[139] Ha az 1848–1849-es torjai eseményekre és a torjai nemzetőrcsapatokra vonatkozó más dokumentumok is fennmaradtak volna, azokat szorgos kutatással talán még fel lehet lelni.) A fennmaradt másolatot, amely más dokumentumok adataival együtt jelentős mértékben gyarapítja az altorjai nemzetőrségre vonatkozó ismereteinket, módunkban áll betű- és írásjel-híven közölni.[140]

A nemzetőrség szervezése Altorján 1848-ban

MIKE Elek	kapitány
FEJÉR Sámuel	főhadnagy
Hadnagyok	
MIHÁLTZ Ferencz	hadnagy
HORVÁTH Elek	hadnagy
Őrmesterek	
BALÁS János	őrmester
BARITZ Antal	őrmester
CSOBOT József	profosz
Káplárok	
BODÓ Zsigmond	káplár
BAJTSI János	káplár
BERTALAN Elek	káplár
BARTOS Mózes	káplár
SÓLYOM András	káplár
Tizedesek	
VIZI Elek	tizedes
KOVÁCS Pál	tizedes
KOVÁCS Ferencz	tizedes
IMRE Ádám	tizedes
SZABÓ István	tizedes
ILLYÉS Mihály	tizedes
JAKABOS László	tizedes
MIKE Sándor	tizedes

www.szim.ro / www.cimec.ro

KELEMEN István	tizedes
JAKABOS Antal	tizedes
VÁRADI József	tizedes
KOS József	tizedes
GÁLL József	tizedes
VERESS Mihály	tizedes
ILLYÉS János	tizedes
DÁVID Mihály	tizedes
ILLYÉS András	tizedes
ILLYÉS Tamás	tizedes

Legénység minden tizedes alatt: 8-10 ember.

Vizsgálódásaink folytatásaként válaszolnunk kell néhány önmagától felvetődő kérdésre.

1. Mit tudunk jelenleg a névsorban szereplő személyekről?

2. Mely tényekre világít rá a névsor?

3. Mennyire tekinthető teljesnek a dokumentum ezen másolata?

4. Az altorjai nemzetőrség valamikori tényleges vagy csupán tervezett tiszti, altiszti és tisztesi állományának a névsorát rögzítette-e az eredeti dokumentum?

5. Mely társadalmi csoportokba tartoztak a tiszti, altiszti és tisztesi állomány tagjai?

6. Hogyan keletkezhetett az eredeti dokumentum?

7. Mivel magyarázható az altorjai nemzetőröknek a másolat szerinti (potenciális?) létszáma és az 1848. augusztus 5-én készült összeírásban feltüntetett tényleges létszáma közötti jelentős különbség?

8. Mikor keletkezhetett az eredeti dokumentum?

9. Mit tudunk az altorjai nemzetőröknek közvetlenül a szabadságharc leverése utáni szerepéről?

10. Hol bukkanhatott rá az eredeti dokumentumra a másolat készítője?

A továbbiakban megpróbálunk válaszolni ezekre a kérdésekre.

1. A névsor szereplőiről különböző források adataiból a következőket tudtuk meg.

Mike Elek kapitány 1824 és 1832 között altorjai székely huszár strázsamesterként többször aláírta Altorja jegyzőkönyveit.[141] Ez volt a május 13-án is, 1844. május. 15-én pedig Altorja egyházközségi vagy világi elöljárói között találjuk, 1852. május 9-én is – a szokás erejénél fogva? – strázsamesterként említik.[142] (A fia ifjabb MIKE Elek.[143])

FEJÉR Sámuel főhadnagy Haralyból költözött feleségével, MIHÁLCZ Juliánnával Altorjára,[144] arra a belsőségre, amelynek 1800-ban állított székelykapuja jelenleg a Csernátoni falumúzeum udvarán áll: 1844. május 15-én Altorja egyházközségi vagy világi elöljárói között találjuk, 1848-ban az altorjai római katolikus egyházközség gondnoka.[145]

Mihálcz Ferencz hadnagy, nemes: 1844. május 15-én Altorja egyházközségi vagy világi elöljárói között találjuk, és 1845. január 1-én is említik. 1823-ban ő fizette be a néhai MIHÁLCZ Balázs 15 magyar forintnyi tartozását az altorjai római katolikus egyházközség pénztárába, 1824-ben esküdt, 1851-ben az altorjai falusbíróság pénztárnoka.[146]

HORVÁTH Elek hadnagy 1824 és 1832 között többször aláírta Altorja jegyzőkönyveit.[147]

BALÁZS János őrmester 1824 és 1832 között többször aláírta Altorja jegyzőkönyveit.[148]

BARICZ Antal őrmester 1824 és 1832 között többször aláírta Altorja jegyzőkönyveit,[149]1836 után az altorjai római katolikus egyházközség consistorainak egyike volt.[150]

*BODÓ Zsigmond káplár*t 1844. november 14-én kézdiszéki katonai és egyházi személyek társaságában találjuk, 1847. november 5-én pedig GAZDA Józseffel perelt. GAZDA József 1824 és 1832 között többször aláírta Altorja jegyzőkönyveit.[151]

BAJCSI János káplár 1833-ban aláírta a falujegyzőkönyvet, 1836–1840-ben az altorjai római katolikus egyházközség vicekurátora volt: 1848-ban meghatározatlan egyházi tisztséget viselt.[152]

BARTOS Mózes káplár 1820-ban lovaskatonaként szerepel az altorjai jobbágytartó birtokosok közt,[153] 1824 és 1832 között többször aláírta Altorja jegyzőkönyveit.[154]

*SÓLYOM András káplár*t, gyaloghatárőrt 1844. május 15-én Altorja egyházközségi vagy világi elöljárói között találjuk.[155] 1824 és 1832

www.szrm.ro / www.cimec.ro

között SÓLYOM András – másokkal együtt – többször is aláírta Altorja községi jegyzőkönyveit, 1836 után az altorjai római katolikus egyházközség egyik megyebírája,[156] 1840–1842-ben az altorjai római katolikus egyházközség vicekurátora, megye- majd főmegyebírája volt, 1848-ban meghatározatlan tisztséget viselt az altorjai egyházközségben.[157]

VIZI Elek tizedes 1824 és 1832 között többször aláírta Altorja jegyzőkönyveit, 1844 és 1846 között az altorjai római katolikus egyházközség gondnoka volt.[158]

KOVÁCS Pál tizedest 1812. január 25-én mint önálló gazdát említik.[159]

KOVÁCS Ferenc tizedes „eő Kegyelmét" 1815. december 16-án és 1817. december 16-án szintén mint önálló gazdát említik,[160] 1820. június 7-én pedig Altorja egyik esküdtje volt.[161]

IMRE Ádám tizedes „eő Kegyelmét" 1818. január 5-én mint önálló gazdát említik.[162] 1824 és 1832 között többször aláírta Altorja jegyzőkönyveit.[163]

*ILLYÉS Mihály tizedes*t, providust 1810. december 7-én mint önálló gazdát említik.[164]

JAKABOS László tizedes 1824 és 1832 között többször aláírta Altorja jegyzőkönyveit, providus vagy ismeretlen rendű provincialista volt.[165]

MIKE Sándor tizedes, lovas határőr 1824 és 1832 között többször aláírta Altorja jegyzőkönyveit.[166]

VÁRADI József tizedes 1848 előtt az APOR család altorjai jobbágya volt,[167] de közben 1843-ra elszegődött kocsisnak FUTÁSFALVI HAMAR Lajoshoz, Kézdiszék jegyzőjéhez, és 1857-ben is HAMAR Lajos kocsisa volt.[168]

KÓS József tizedes 1848 előtt az APOR család altorjai jobbágya volt.[169]

VERESS Mihály tizedes 1824 és 1833 között többször aláírta Altorja jegyzőkönyveit.[170]

DÁVID Mihály tizedes 1848 előtt az APOR család altorjai jobbágya volt.[171]

ILLYÉS Tamás tizedes „eő Kegyelmét" 1815. december 8-án mint önálló gazdát említik,[172] de mivel 1820. június 7-én mint falu öregje szerepel, lehetséges, hogy a tizedes nem ő, hanem egy hasonnevű személy volt.[173] 1824 és 1832 között többször aláírta Altorja jegyzőkönyveit.[174] (A székely községekben igen gyakori volt a kortársak névazonossága: a korabeli iratanyagban megkülönböztetésük általában az életkorukra vagy a falun belüli lakóhelyükre utaló, a nevük elé vagy után írt jelzővel történt.)

2. A névsor, azon kívül, hogy csak a tiszti, altiszti és tisztesi állomány neveit tartalmazza, a következő tényekre világít rá:

– az altorjai nemzetőrcsapat szervezőinek a határőrség szolgált mintául

– a tisztikar legmagasabb rangú tagja korábban a határőrség altisztje volt

– a másolat nemcsak hogy nem tartalmazza a legénységi állomány névsorát, de még a legénység létszámát is csak hozzávetőlegesen tünteti fel

– a névsorban nem találunk zászlótartót

– a más forrásokban is előforduló tisztek és tisztesek minden valószínűség szerint az 50. életévükön túl lévő idős emberek voltak, a más forrásokban egyelőre fel nem lelt többiek feltehetően szintén nem lehettek sokkal fiatalabbak

- a más forrásokban is előforduló tisztek és tisztesek közül többen minden valószínűség szerint túl voltak az 50. életévükön, a más forrásokban egyelőre fel nem leltek többsége feltehetően szintén nem lehetett nagyon fiatal[175]

– négy tizedes biztosan jobbágyrendű volt

A harmincöt-negyven évesnél fiatalabb katonarendi és nemesi származású tisztek, altisztek és tisztesek között többen is lehettek olyanok, akik az 1823-ban megnyílt kézdivásárhelyi katonai tanodából[176] kerültek ki, és ott ismerkedtek meg a kor magyar nemzeti, társadalmi és politikai törekvéseivel.[177] Kilétükre csak további kutatások deríthetnek fényt.

3. A válasz kulcsa a legénységi állomány névsorának hiányában rejlik, amelynek azonban több oka lehetett. Vegyük sorra ezeket az okokat.

ALTORJAI CSOBOTH János gyakran csak kivonatokat készített az eredeti dokumentumokról, ebben az esetben pedig feltehető, hogy személyes okból másolta le csak a tisztek, altisztek és tisztesek névsorát, CSOBOT József nevű őse lévén a nemzetőrség profosza.[178] Feltevésünket alátámasztani látszik az a tény, hogy bár

www.szrm.ro / www.cimec.ro

ALTORJAI CSOBOTH János a 19. század első felének feltorjai falujegyzőkönyveit is kivonatolta, a feltorjai nemzetőrcsapatról – annak vezetői és tagjai közt nem lévén felmenői – nem hagyott hátra feljegyzéseket.[179] (Ugyanezen okból nem hagyott hátra feljegyzéseket a karatnai, al- és felvoláli nemzetőrségről sem, azzal a különbséggel, hogy ezen falvak jegyzőkönyveinek kivonatai – ha egyáltalán készített ilyeneket – irathagyatékában nemigen lelhetőek fel.[180] A nemzetőrcsapatok szervezéséről és működésének mozzanatairól készült írott dokumentumokat vagy azok egy részét a szabadságharc leverése utáni megtorlások hírére a szervezők és a volt nemzetőrök elrejthették, vagy meg is semmisíthették.) Tudomásunk szerint 1848-ban Altorján idősebb CSOBOT József és annak fiai, József, András, Ferenc és Antal élt.[181] A profoszi tisztséget minden valószínűség szerint az idősebb CSOBOT József viselte, bár ezt a másolat nem jelzi. Róla tudjuk, hogy 1789-ben született; 1809–1813-ban a székely huszárezred káplárjaként részt vett a napóleoni háborúkban,[182] 1813. december 24-én a Saint-Croix-i ütközetben haláláig soha teljesen be nem gyógyuló sebet kapott; 1824. augusztus 4-én, továbbá 1841 és 1844 között az altorjai egyházközség vicekurátora, gondnoka, 1848-ban számadoló megyebírája, az 1824 és 1834 közötti időszakban több ízben a falu nótáriusa volt, és 1847-ben is meghatározatlan tisztséget viselt az altorjai egyházközségben; 1855-ben még élt.[183] Fia, József 1819-ben született, és a kézdivásárhelyi határőr altiszti iskolában tanult.[184] Altorján, 1900. december 18-án KOLUMBÁN Károly 1848/49-ik évi honvéd hadnagy, bajtársaival, BALÁS István honvéd őrmesterrel és id. SZABÓ Ferenc huszár káplárral együtt bizonyítja, hogy „most is élő CSOBOTH Antal testvérbátyja, ALTORJAI CSOBOTH Joseph főhadnagy urnak lovát is alolla ki lőtték volt” abban az 1849-es (harmadik) nagyszebeni csatában, amelyben MIKES Kelemen ezredes is elesett.[185] Ifjabb CSOBOT József a Mátyás-huszároknál szolgált a szabadságharcban, az említett szebeni csatában az orosz lovasság közé keveredett, de másik lovat szerzett, és kivágta magát az ellenséges gyűrűből. A szabadságharc leverése után kényszerrel besorozták egy Csehországban szolgáló ezredbe, de 1850-ben egy szerencsés véletlen folytán hazakerült. 1855-ben – 36 éves korában – csikóidomítás során bekövetkezett balesetben hunyt el.[186] A másik hadrafogható fiú, az 1822-ben született Antal nem vett részt a szabadságharcban, 1849 után akarata ellenére altorjai falusbíróvá tették.[187] A harmadik, az 1828-ban született András a kézdivásárhelyi katonai intézetből egyenesen a harctérre került és – honvéd hadnagyként – szintén végigküzdötte azt. A világosi fegyverletétel után besorozták, de egy osztrák tiszt közbenjárására hazaengedték. Kiváló lótenyésztő volt, 1850-ben Altorja jegyzőjévé választották, 1869 és 1876 között honvéd főhadnagyként ismét katonai szolgálatba lépett: 1894-ben hunyt el.[188] A családnak 1848–1849-ben más fegyverforgatásra alkalmas férfi tagja nem lévén,[189] idősebb CSOBOT Józsefen kívül a nemzetőrségben sem lehetett más tagja, ha tehát az eredeti dokumentum a legénységi állomány névsorával folytatódott volna, azt ALTORJAI CSOBOTH Jánosnak nem volt oka lemásolni, és minden tizedes alárendeltjeiről pontos számot adni. Nem tudhatjuk ugyanis, hogy a legénységi névsor végén olvasható sor szerepelt-e az eredeti okiraton is, vagy csak ALTORJAI CSOBOTH János írta oda, miután megszámolta minden tizedes alárendeltjeit, és megállapította, hogy azok egyetlen esetben sem voltak nyolcnál kevesebben vagy tíznél többen.

Joggal feltehető, hogy az altorjai nemzetőrség tizedesei többségükben határőr tizedesek lévén, ha a legénységet határőrökből szándékoztak kiállítani, nem volt szükség alárendeltjeik névsorára, csak hozzávetőleges létszámára. Ha viszont nemcsak határőrökre, hanem nemesekre, jobbágyokra és zsellérekre is számítottak, akkor még inkább érthető a legénység névsorának hiánya, és még indokoltabb a legénység létszámának csupán becslésszerű feltüntetése, mert így a tiszti, az altiszti és a tisztesi állomány névsorán kívül semmi sem volt biztos vagy végleges.

Úgy véljük, az utóbbi lehetett a legénységi névsor hiányának tényleges oka, a másolat tehát feltehetően hiánytalanul tartalmazza az eredeti okirat adatait.

http://bibliotecaudigitala.ro
www.szrm.ro / www.cimec.ro

4. Ha elfogadjuk az előző kérdésre adott választ, erre a kérdésre azt kell válaszolnunk, hogy az eredeti dokumentum, legalábbis ami a legénységi állomány létszámát illeti, csupán tervezet volt, és nem tartalmazta annak névsorát. Úgy véljük azonban, hogy a tiszti, altiszti és tisztesi állomány tekintetében az eredeti dokumentum tervezetnél többnek tekinthető.

A névsor egyik szereplőjének személyes hátrahagyott iratai közül ALTORJAI CSOBOTH János a következőket tartalmazót is lemásolta: BERTALAN Elek (született 1811. június 16-án, nőül vette MIKE Juliannát 1840. június 10-én), a 2. székely gyalogezred káplárja, 1848. december 26-án arról kap igazolást, hogy „atyja és annak testvére, valamint nagyatyja a lengyel, francia, török és Burgus[190] háborúban harcolt és el is esett, neki pedig 84 éves öreg anyja, József (született 1840. október 6-án), Elek (született 1843. június 10-én) és Anna (született 1846. április 15-én) nevű gyermekei támasz nélkül maradnának, ha hadbavonulna." Mint az altorjai nemzetőrök káplárját, BERTALAN Eleket a fentiek alapján mentesítették a hadbavonulástól.

A névsor hitelességét kétségbevonhatatlanná tevő iratmásolat a következő tényekre világít rá:

– a tisztesek egyikének ugyanaz volt a sarzsija a határőrségben és a nemzetőrségben is

– BERTALAN Elek a névsor készültekor és 1848. december 26-án is ténylegesen az altorjai nemzetőrség káplárja volt

– indokolt esetben a nemzetőrt a legnagyobb szükség idején is mentesítették a hadbavonulástól

Az eredeti dokumentum a fentiek szerint – úgy véljük – mindenképpen az altorjai nemzetőrcsapat szervezésének abban a szakaszában készült, amelyben már rögzíteni lehetett a tisztek, altisztek és tisztesek névsorát, a legénységi állománynak viszont csak a potenciális létszáma körvonalazódott, de nincs kizárva, hogy az 1848 áprilisa és 1849 januárja között úgyszólván napról-napra változó, de a tisztek, altisztek és tisztesek vonatkozásában valamely időpontban érvényes, tényleges állományának névsora volt, és talán a legénység névsorával folytatódott, de azt a másoló, számára érdektelen lévén, figyelmen kívül hagyta.

5. A névsor vizsgálata arra az eredményre vezetett, hogy az altorjai nemzetőrség tisztjei között több a nemesi származású, az altisztek és a tisztesek között viszont több a lovas- és gyalog határőri származású, bár az utóbbiak közt is akadtak nemesek, és a tisztek között is volt legalább egy katonarendű. A legvegyesebb csoport a tizedeseké: tagjai közt leginkább katonákat, de nemeseket és úrbéreseket is találtunk. A rendelkezésünkre álló adatokból arra következtethetni, hogy a legénységi állomány zöme is katona, illetve úrbéres volt. Háromszéken a nemzetőrség vezetőségének összetételére általában is ez volt a jellemző: például a tanult nemzetőrtisztek többsége nemesi származású volt,[191] lovon szolgált és ennek megfelelő volt a felszerelése és fegyverzete is.

6. Nyilvánvaló, hogy az altorjai nemzetőrséget a katona- és jobbágyrendiek erőteljes, néha heves és erőszakos, alig befolyásolható forradalmi mozgalmainak közepette szervezték meg. Az első szervezési kísérlet – 1848. május 22–23-án – kudarcba fulladt. A biztosi beszámoló rámutat ennek okaira, de nyilván beállítottsága, a nemesség vezetői rátermettségében való hite következtében nem észleli vagy nem akarja észrevenni, hogy a kudarc egyik legfőbb oka az altorjai nemesség és az altorjai katonarend közötti érdekellentét és számos birtokügyi vita volt, személy szerint pedig a nemzetőrség szervezését célzó falugyűlést elnöklő APOR József, aki már csak gőgössége miatt sem bírta a katonarendek bizalmát és aki a szabadságharc leverése után Kézdiszék királybírájává neveztetett ki.[192] (Jellemző, hogy az említett falugyűlésen nem csak férfiak voltak jelen, a jelenlévők pedig nyilván előbbre valónak tartották a nemzetőrcsapat megalakításánál a nemességgel szemben fennálló követeléseik megvitatását.) A felsőbbség azonban 1848. június 2-án hatásosan közbelépett, és sikeresen beindította az altorjai „rendőrség", a tulajdonképpeni nemzetőrcsapat – nemesekből, katonarendiekből, úrbéresekből – való megszervezését, az altorjai nemzetőrök pedig legkésőbb június nyolcadikától kezdve

www.szmi.ro / www.emc.ro

már rendszeresen gyakorlatoztak is. Az altorjai nemzetőrség minden valószínűség szerint önszerveződés útján jött létre, létrejöttében azonban adataink szerint a felsőbbség utasításainak, sürgetésének, biztatásának is szerepe volt. Altorján az 1848. április 11–12-én Sepsiszentgyörgyön tartott háromszéki közgyűlés és az 1848. április 25-i uzoni események utáni időkben a soron lévő vagy a rendkívüli körülmények miatt összehívott altorjai falugyűléseken – amelyeken minden felnőtt férfi jelen volt – többször is vita tárgyát képezhette a nemzetőrség szervezésének kérdése, és előbb-utóbb bizonyára kialakult valamilyen közmegegyezés annak megoldására. (A falugyűlés összehívása a falusbíró és/vagy a hütösök – esküdtek – hatáskörébe tartozott, de akkor is falugyűlést kellett összehívni, ha a lakosság úgy kívánta.[193] Rendkívüli falugyűlést ebben az időszakban feltehetően a kétág katonaság – a székely huszár és gyalog határőrök – kívánságára hívhattak össze.)

A gyakorlati lépések egyike épp annak a bizottságnak a létrehozása, a prefektus általi sikeres összehívása és működési feltételeinek biztosítása lehetett, amelynek elő kellett készítenie és végre kellett hajtania a szervezést. A bizottság – feltehetően épp az őt megválasztó falugyűlésen – számba vette mindazokat, akik tisztként, altisztként, tiszteskent belépni szándékoztak a nemzetőrségbe, és talán hajlandók voltak részt vállalni a szervezésben is. Velük külön megbeszélést is tarthatott, majd miután kialakult a mindenki által elfogadott rangsor, és tisztázták a további teendőket, lajstromba foglalta a jelentkezők nevét. Az így megszerkesztett névsort minden valószínűség szerint fel kellett terjeszteni Háromszék illetékes hatóságához, a Honvédelmi Bizottmányhoz, ezért egy a bizottság tagjai által aláírt és a község pecsétjével hitelesített példányt a megfelelő kísérőszöveggel ellátva oda továbbítottak, feltehetően épp a prefektus által, egy másikat talán a General Commandóhoz, mellékelve a jegyzőkönyv kivonatát is. ALTORJAI CSOBOTH János feltehetően a helyben maradt eredeti példányt találta meg, és másolta le.

7. Az altorjai nemzetőrcsapat állománya 1848. augusztus 5-én – nem tudni, hogy a létszám tartalmazta-e a tisztek, altisztek és tisztesek számát is – mindössze 66 főre rúgott,[194] míg az ALTORJAI CSOBOTH János által hátrahagyott dokumentummásolat szerint ennek több mint a kétszeresét, szinte a háromszorosát kellett volna kitennie: a tisztekkel és a tisztesekkel együtt, tizedesenként nyolc fővel számolva 174, tízzel számolva 210 főt. (Ezzel szemben például a szomszédos Alsócsernátonban a nemzetőrök száma már a szervezés első napján meghaladta a 100 főt, és bár a toborzás folytatódott, májustól augusztusig ez a létszám lényegében állandó maradt: 1848. augusztus 5-én 118 alsócsernátoni nemzetőrt írtak össze.[195]) Ezt a jelentős eltérést nyilván az okozta, hogy bár a katonai szolgálatra alkalmas altorjai férfiak jelentős része határőr katonaként a megfelelő határőr század kötelékébe tartozott, a lista keletkezése idején még – potenciálisan – nemzetőrként is szóba jöhetett. A rendelkezésünkre álló adatok szerint azonban a székely gyalog határőrök többsége már 1848. július 23-a előtt, a székely huszároké pedig 1848. július 27-e előtt elment Altorjáról, tehát közülük azokat, akik korábban a nemzetőrségbe is beléptek, már nem írták össze. Mint láttuk, VAY kormánybiztos sem rendelte el a határőrök nemzetőrökként való összeírását, és nem zárhatjuk ki, hogy az augusztus ötödikei összeírás még az ő rendelete alapján készült. (Megjegyezzük, hogy az altorjai nemzetőrcsapat a maga 66 fős állományával a 33 kézdiszéki nemzetőrcsapat között létszám tekintetében a kilencedik helyet foglalta el, és létszáma a kézdiszéki nemzetőrcsapatok átlaglétszámával volt egyenlő.[196]) Az APOR Rozália által augusztus 20-án említett bizottmány többek közt bizonyára épp az altorjai nemzetőrcsapat át- vagy újjászervezése céljából alakíttatott meg, amelyben már az ugyanakkor említett „fejér puskások”, az úrbéres nemzetőrök – többek közt az APOR család jobbágyai - lehettek és maradtak is többségben mindvégig, bár közülük is sokan bevonulhattak a harcoló egységekhez.

8. Az altorjai (a feltorjai, a karatnai és a futásfalvi) nemzetőrség szervezése minden valószínűség szerint több szakaszban történt, illetve a körülmények változása többször is szükségessé

www.szmi.ro / www.emc.ro

tehette a szervezés munkájának újraindítását vagy a csapatok újjászervezését. A prefektus (GAZDA József? BERDE Mózes?) június másodikán feltehetően a nemzetőrség szervezését – vagy szervezésének továbbvitelét – is sürgető feladattá tevő peselneki és szárazpataki jobbágylázadás hírére látogatott Torjára. A nemzetőrség szervezését JELLAČIĆ magyarországi hadjárata és a muszka invázió veszélyének minduntalan felröppenő híre is sürgette. Az 1848. május 30-án hozott alsócsernátoni határozatok – és gyakorlati előzményük – lehetőséget teremtettek a jobbágyoknak a nemzetőrségbe való belépésére, és talán ezt volt hivatott előmozdítani a prefektus megjelenése is. Az altorjai nemzetőrséget – és a nemzetőrként szolgáló jobbágyokat – először 1848. június 8-án említik, de a szervezés feltehetően már a prefektus június másodikai látogatása idején megkezdődhetett. Nem zárható ki tehát annak a lehetősége sem, hogy a prefektus épp a tisztek, altisztek és tisztesek hivatalos kinevezésével érkezett Altorjára, vagy meghatalmazása volt azok helyben való kinevezésére. Ilyen kinevezésre akkor is szükség volt, ha a vezetőket választották.

Eddigi ismerteink szerint az altorjai nemzetőrcsapat tisztikarának ebben a névsorában nem szerepelnek tényleges határőr tisztek, ami azt is valószínűsítheti, hogy az eredeti okirat 1848. augusztus 5. után, de a rendelkezésünkre álló adatok szerint akár 1848. június 2. előtt vagy épp aznap is keletkezhetett.

9. A szabadságharc folyamán a nemzetőrség vállalkozó tagjait – a tiszteket a nemzetőrségnél szerzett rangjukkal – fokozatosan felszívta a honvédség, a maradékot pedig amolyan önkéntes rendőrként a helyi rendfenntartó szervekbe osztották be. Történetírásunkban nem szokás a nemzetőrség eme maradványainak közvetlenül a szabadságharc leverése után játszott szerepéről értekezni, pedig egyértelmű jelek utalnak arra, hogy más szervezett – és akár csak kényszerből is császárhű – karhatalmi erő híján az ellenforradalmi rendszer néhány esetben kénytelen volt igénybe venni ezek szolgálatait. Jellemző, hogy 1849 kora őszén az osztrákokat a szabadságharc leverésében segítő orosz hadsereg számára Altorján SÓLYOM András és MÁTYÁS József felügyelete alatt gyűjtötték össze az árpát, zabot és szénát, és onnan szállították Oroszfaluba. Márpedig ALTORJAI CSOBOTH János másolata szerint SÓLYOM András a szabadságharc idején az altorjai nemzetőrség káplárja, MÁTYÁS József pedig feltehetően közlegénye volt: lehet, épp ezért a lakosság bizalmát is élvezték. A cári csapatok ellátmányát a plébánia udvarán gyűjtötték össze, aminek szintén megvan a magyarázata. Altorján a korabeli rendeleteknek is megfelelően, a lehető legigazságosabban, a kepe arányában gyűjtötték be a lakosságtól a hadvezetés által APOR József kézdiszéki királybíró útján követelt takarmányt.[197] (Nem mellékes, hogy az 1747-es altorjai falutörvény első cikkelye – többek közt régi szokásra hivatkozva – a határpásztorok bérét is a kepe arányában határozta meg: „Az Határpásztorok fizetése pedig az Szerint Leszen, az melly Gazda Ember Tisztelendő Pater Plebanus Urunk[na]k egész kepe bért ád Tartozék adni az Határpásztorok[na]k Kétt véka Zabot az melly Ember pedig fél béres tartozzék egy véka Zabbal.”[198]) Lehetséges, hogy MIHÁLCZ József plébános, vállalva a felelősséget, nem volt hajlandó túlterhelni egyházközsége tagjait, és talán épp ezért, valamint a forradalmi eseményekben játszott szerepe következtében 1849 telén hatósági zaklatások érték.[199] (A cári és császári csapatok számára, mint láthattuk, már 1849. június 24. és 29. között is saját kocsisaik vezette saját járműveiken kellett a kijelölt helyre szállítsák, majd továbbszállítsák az élelmet és a takarmányt, amelynek összegyűjtése minden valószínűség szerint a bírók és a helybeli – köztük az al- és feltorjai, karatnai és futásfalvi – rendfenntartó erők feladata volt.)

10. Nagy a valószínűsége annak, hogy ALTORJAI CSOBOTH János éppenséggel családja iratai között bukkant rá az altorjai nemzetőrség szervezésének eredeti dokumentumára, de más, hasonlóan valószínű lehetőség is számításba jöhet. Feltorja Altorjával Torja néven, Karatna Al- és Felvolállal Karatnavolál néven 1876-ban egyesült, ugyanakkor az utóbbit az akkor – Háromszékből és a vele szomszédos Felső-Fehér vármegyei enklávékból – létrehozott

www.szrm.ro / www.cimec.ro

Háromszék vármegyéhez csatolták. Feltehető, hogy nemsokára a régi altorjai községházára szállították át a feltorjai községházán felhalmozódott régi iratokat. A mai Torját alkotó falvak közigazgatási egyesítése 1917-ben fejeződött be, amikor Karatnavolált Torjához csatolták. Megint csak feltehető, hogy a karatnavoláli községházán felhalmozódott régi iratokat nemsokára szintén a régi altorjai községházára szállították. ALTORJAI CSOBOTH János azonban csak az al- és a feltorjai községi jegyzőkönyveket kivonatolta, a karatnaiakat, az al- és a felvoláliakat, úgy tűnik – számunkra ismeretlen okból – nem. A 19. század második felében és a 20. század elején a mai Torját alkotó falvak régi iratanyagát kiselejtezték,[200] de minden valószínűség szerint továbbra is ott őrizték a régi altorjai községháza épületének valamely zugában, majd átköltöztették az új községházába, vagy a költözéskor sorsukra hagyták a régi községházán. (A kultúrházzal egybeépített torjai községháza akkor modernnek számító épülete 1936-ban készült el az egykori Altorja felszegi részén.[201]) Feltevéseinket alátámasztja az a tény, hogy az 1747-ben kelt altorjai pásztor- és határpásztor-rendtartást, az altorjai falusbíróságnak a határ- és erdőbíróságra, valamint a csorda- és juhpásztorokra[202] tartozó ügyek tárgyalását tartalmazó 19. század eleji jegyzőkönyvét és Altorjának az APOR családdal a Kerek-tó lefolyása ügyében a 19. század első felében folytatott pere iratait a két világháború között a torjai községházán időnként segédjegyzősködő, később Nagybányára elszármazott PINTI Dénes altorjai lakos őrizte meg. (Az iratokat özvegye, LAKNER Rozália 1984-ben újságíró ismerőse révén BALOGH Béla nagybányai levéltároshoz, ő pedig a nemrég elhunyt jeles történészhez, IMREH Istvánhozhoz juttatta el.[203] Az ő engedélyével KOVÁCS András művészettörténésszel mindet lefényképeztettük, és a felvételeket GLIGOR Zoltán kézdivásárhelyi tornatanárral előhívattuk: a felvételek ma is a birtokunkban vannak. Az iratokat az özvegytől a Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár megvásárolta.) PINTI Dénes a régi altorjai községházán, esetleg az új torjai községháza iratszekrényeinek valamelyikében, irattartó polcainak valamelyikén vagy az épület valamely zugában bukkanhatott a haszontalanként kiselejtezett régi iratokra, éppúgy, mint az időnként szintén a torjai községházán segédjegyzősködő ALTORJAI CSOBOTH János az eredeti okiratra. Mivel azonban ALTORJAI CSOBOTH János csak lemásolta az okiratot, lehetséges, hogy ő azt még a feltehetően 1917 után nemsokára megejtett selejtezés előtt találta meg a régi altorjai községházán, a régi altorjai iratok között.

Számos, ebben a dolgozatban válasz nélkül maradt – és más, a témával kapcsolatos – kérdés vár tisztázásra. A legizgalmasabbak közé tartozik, hogy az általunk vizsgált községekben mely módját alkalmazták a nemzetőrök ellátásának, hogyan változott a nemzetőrcsapatok létszáma, személyi állománya és összetétele, miben állott a nemzetőrök konkrét tevékenysége, hogyan oldották meg a reájuk háruló feladatokat, kik voltak a legrátermettebb szervezők, vezetők, a legáldozatkészebb támogatók, stb.

Dolgozatunk tisztelgés az 1848–1849-es események résztvevői és Torja első helytörténésze, ALTORJAI CSOBOTH János emléke előtt is. Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc olyan jelentős sorsforduló a magyarság történetében, amelynek minél részletesebb megismerése és az elődök példamutató tetteinek felmutatása az utókor megtisztelő feladatai közé tartozik. Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc,[204] az első és a második világháború, az utóbbit követő deportálások és az 1956-os események torjai hősei és áldozatai[205] emlékművét 2001. október 27-én lepleztük le ünnepélyes keretek közt, a *KICSI Antal Általános Iskola*[206] előkertjében kialakított emlékhelyen.[115] A község vezetőinek – és a torjai *APOR Péter Művelődési Egyesületnek*[207] – a kitartó szervezőmunkáját tanúsító, a község lakóinak áldozatkészségét[208] dicsérő emlékmű VETRÓ András kézdivásárhelyi szobrászművész tervei alapján készült.

http://bibliotekavdigitala.ro
www.szrm.ro / www.cimec.ro

Függelék

Torja község negyvennyolcas hőseinek névsora

Altorja
1. APOR Gergely
(báró, Mátyás-huszár hadnagy,
Lugos, 1849. március vége)
2. APOR György (báró)
3. BAJCSI Elek
4. BARTHA József
5. BENKŐ Dénes honvéd százados
6. BENKŐ Pál hadmérnök százados
7. BERNÁD Ignác
8. BERNÁLD Elek
9. BERTALAN Ádám
10. BORBÁNDI Ferenc
(őrpolgár, Árapatak, december 13.)
11. CSÁKI Mihály
12. CSÍKI Mihály
13. FARKAS Lajos
14. FEKETE János
15. GÁSPÁR János
16. GOTHÁR István
17. KÁDÁR József
18. KORBULY vagy ROMÁN János
19. KÓSA István honvéd orvos főhadnagy (?)
20. KOLUMBÁN Károly honvéd hadnagy (?)
21. NAGY Ferenc
22. NAGY István
23. PÜNKÖSTI Gergely honvéd százados(?)
24. PÉCSI huszár főhadnagy(?)
25. TÖRÖK József honvéd hadnagy
26. ZONDA Mihály

Feltorja
27. ANDRÁS Antal
28. ESZTOJKA József
29. GÉZER Károly
30. KOVÁCS György
31. SÓLYOM Sándor huszár őrmester

Futásfalva
32. BARDÓCZ Áron
33. CSEH László
34. KARÁCSONY József
35. LÁSZLÓ András
36. LUKÁCS Károly
37. PAKOCS József
38. RÁDULY Mózes
39. SZÁSZ József
40. SZÁSZ Mózes

Karatna, Al- és Felvolál
41. ALBERT József
42. ANDRÁS Antal
43. BODÓ Dávid
44. BODÓ István
45. DONÁTH János
46. ERDŐ Jakab
47. ERDŐ Lajos
48. KARATNAI KUN István honvéd hadnagy
49. KARATNAI RÁTZ Ferencz honvéd főhadnagy,
Felső-Fehér vármegye zászlóstisztje, várnagy
50. SÓS Mihály
51. TAMÁS Mihály
52. TATRANGI Dávid

Jegyzet

1. **Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez**. I–II. Közli PAP Dénes. Pest, 1868; 1869. II. 156–162. (a továbbiakban: Okmánytár.); és KŐVÁRI László: **Okmánytár az 1848–49-iki erdélyi eseményekhez**. Kolozsvár, 1861. 93–96. (A továbbiakban: KŐVÁRI László: I. m. 1861.)

2. Okmánytár. II. 156–162; és KŐVÁRI László: I. m. 1861. 93–96.

3. KŐVÁRI László: **Erdély története 1848–1849-ben**. Pest, 1861; JAKAB Elek: **Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések 1848–1849-re**. Bp. 1880; NAGY Sándor: **Háromszék önvédelmi harca 1848–1849**. Kvár. 1896; EGYED Ákos: **Háromszék 1848–1849**. Bukarest, 1978; EGYED Ákos: **Erdély 1848–1849**. I–II. Csíkszereda, 1998. stb.

4. **1848. Arcok, eszmék, tettek**. Bukarest, 1974. stb.

5. VITA Zsigmond: **JÓKAI Erdélyben**. Bukarest, 1975.

6. JÓKAI Mór: **Emléksorok. Napló 1848–49-ből**. Budapest, 1980. 71.

7. IMREH István: **Látom az életem nem igen gyönyörű**. Bukarest, 1994.

8. **Corpus Juris Hungarici. 1540–1848. évi erdélyi törvények**. Budapest, 1900. 672.

9. EGYED Ákos: **KOSSUTH Lajos és a székelykérdés**. = *Debreceni Szemle*, 1994/2. 254.

10. Uo.

11. Uo.

12. Okmánytár. I. 175–176.

13. Magyar Országos Levéltár. (A továbbiakban: MOL.) X 5187. *Altorjai APOR levéltár*. 19171. mikrofilmtekercs.

14. EGYED Ákos: I. m. 1978. 33, 56.

15. SÜLI Attila: **A nemzetőrség szervezése 1848 nyarán és őszén**. = *Hadtörténeti Közlemények*. 113. évfolyam, III. szám. 623. (2000. október 20.)

16. EGYED Ákos: I. m. 1978. 85.

17. EGYED Ákos: I. m. 1998. I. 257, 272.

18. EGYED Ákos: I. m. 1978. 37.

19. Okmánytár. I. 140–141.

20. EGYED Ákos: I. m. 1998. I. 93.

21. EGYED Ákos: I. m. 1978. 55.

22. SERES András: **Szemtanúk vallomásai az 1848–49-es szabadságharcról**. Novos Kft. 1992, 7; ill. **Földesurak és szolgálónépeik Székelyföldön 1820-ban**. Sajtó alá rendezte és szerkesztette TAKÁCS Péter. Debrecen, 2003. 120–121.

23. SÜLI Attila: I. m. 621.

http://bibliotecaudigitala.ro
www.szrm.ro / www.cimec.ro

24. **Schematismus ... pro anno 1803**. Bp. 117. 126. 368.

25. BENKŐ József: **Transsilvania** I–II. Vindobonae, 1778. I. 109. BENKŐ Józsefnél nincs adat a futásfalvi határőrökre.

26. Kivonatos másolatok Altorja közgyűlési jegyzőkönyvéből, ALTORJAI CSOBOTH Jánosnak CSOBOTH Zita tulajdonában, Budapesten lévő irathagyatékában. Fénymásolatok a szerzőnél.

27. Uo. Ill. MOL. P 970.

28. Kivonatos másolatok Altorja közgyűlési jegyzőkönyvéből, ALTORJAI CSOBOTH Jánosnak CSOBOTH Zita tulajdonában, Budapesten lévő irathagyatékában. Fénymásolatok a szerzőnél.

29. EGYED Ákos: I. m. 1978. 36.

30. APOR Lázár neve előfordul Altorja 1825. január 17-én tartott közgyűlési jegyzőkönyvében is. (Kivonat ALTORJAI CSOBOTH János irathagyatékában, CSOBOTH Zita tulajdonában, Budapesten. Fénymásolat a szerzőnél.)

31. MOL. X 5187. *Altorjai APOR levéltár.* 19171. mikrofilmtekercs.

32. Katonákon az idézett dokumentumokban minden esetben a székely határőrök értendők.

33. Nyilván az 1848. április 25-i uzoni események után és május 2. előtt történtekről van szó.

34. A vitás, korábban a mai Torját alkotó falvak közföldjének számító bálványosi területeket jogtalanul foglalták el a nemesek, elsősorban az APORok.

35. Ez a terület korábban is Al- és Feltorja közföldje volt.

36. EGYED Ákos: I. m. 1978. 40.

37. MOL. P 1874. *Lécfalvi GYÁRFÁS cs. lvt. Házi napló.* 44 V, 47 V.

38. Ez a dűlő az APOR-udvarral szemben, az országút másik oldalán, a Futásfalvára vezető út mellett fekszik.

39. Az eredetiben is használt régies formát megtartottuk.

40. TÖRÖK Mihály kapitány beszámolt az 1802-ben nagy földrengés altorjai következményeiről. (*Magyar Kurir.* 1802/51. Bécs, 1802. december 24.) Nevével 1811 és 1814 között még találkozunk. (Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár – a továbbiakban: SÁL. – *Az altorjai falusbíróság jegyzőkönyve – 1808–1818.* 21 V, 34 V és 44 R.)

41. MOL. X 5187. *Altorjai APOR levéltár.* 19171. mikrofilmtekercs.

42. APOR Rozália 1848. július 11–15-én APOR Lázárnak írt levelében ismét említést tesz Bálványosnak a katonák általi felprédálásáról. (MOL. X 5187. *Altorjai APOR levéltár.* 19171. mikrofilmtekercs.)

43. MOL. X 5187. *Altorjai APOR levéltár.* 19171. mikrofilmtekercs.

44. Heti számadás = úrdolga, robot.

45. Felső-Fehér vármegye főbírója, talán KÁLNOKI Dénes.

46. **Schematismus … pro anno MDCCCXLVIII**. Claudiopoli. 81; **Catalogus venerabilis cleri dioecesis Transylvaniae. MDCCCXLIX**. Csíksomlyó. 23; **Catalogus … pro anno MDCCCLXIV**. Claudiopoli. 14; **Catalogus … pro anno 1866**. Claudiopoli. 15; **Catalogus … pro anno MDCCCLXVII**. Claudiopoli. 30; **Adalékok Háromszék iskolatörténetéhez. CS. BOGÁTS Dénes bejegyzései BERECZ Gyula: Háromszékvármegye népoktatási intézeteinek története – Brassó, 1893 – című könyvébe**. Közzéteszi COROI Artur. *Erdélyi Tudományos Füzetek* 225. Kolozsvár. 1998. 10; BERECZ Gyula: **Háromszék-vármegye népoktatási intézeteinek története**. Brassó, 1993. 55; SÁVAI János: **A székelyföldi katolikus plébániák levéltára** I–II. Szeged, 1997. 532, 617; CS. BOGÁTS Dénesnek ALTORJAI CSOBOTH Jánoshoz az 1920–1930-as években küldött levelében 1854-ben szerepel altorjai plébánosként (ALTORJAI CSOBOTH János irathagyatéka CSOBOTH Zita tulajdonában, Budapesten. Fénymásolat a szerzőnél.); MOL. R 319. *ALTORJAI CSOBOTH család levéltára.* (1853. Pünkösti hava 25: „MIHÁLCZ plébános"; 1855. Mindszent hava 21. „MIHÁLCZ Plébános"; 1856. március 15. „MIHÁLCZ Parochus"); és az altorjai plébánia irattárának adatai.

47. SÁL. Fond 36 Nr.1171 B XXVII 1/1, 104–105. Évszám nélkül, 1836 után.

48. **Revoluţia de la 1848–1849 din Transilvania**. IV. Bucureşti, 1988. 155. (A következőkben: Revoluţia.)

49. Revoluţia. IV. 190.

50. Uo. 271; és JAKAB Elek: I. m. 1880. 241. KÁLNOKI Dénes (1814–1888) az 1850-es években KARACSI Indár néven regényeket írt, később része volt a Székely Közművelődési és Gazdasági Egylet megszervezésében. (*Független Székelység*, 1925. december 15.) Az enyhülés idején, 1861. április 22-én Háromszék egyik királybírája, 1865. szeptember 28-án főkirálybírája lett. HAMAR Lajos erről így számol be: „A nemzet felszabadulván az idegen és utálatos kormányzási rendszer alól egy kedves embert nyert főkirálybírául." (MOL. P 1874. *Lécfalvi GYÁRFÁS cs. lvt. Házi napló.* 40 R, 44 V.)

51. A bodolai, nyéni és márkosi nemzetőrcsapatról van szó.

52. **Erdély szabadságharca. 1848–49 a hivatalos iratok, levelek és hírlapok tükrében**. Szerkesztette BÖZÖDI György. Kolozsvár. 1945. 80–82. (A továbbiakban: BÖZÖDI, 1945.)

53. Revoluţia. IV. 479–480. GAZDA József a 19. század 40-es éveiben az APORok jószágigazgatója volt, 1824-ben és 1844-ben altorjai egyházközségi vagy világi elöljárói közt találjuk. (MOL. P 1874. *Lécfalvi GYÁRFÁS cs. lvt. Házi napló.* 12 R.; és ALTORJAI CSOBOTH Jánosnak az altorjai községi jegyzőkönyvekből készített kivonata CSOBOTH Zita tulajdonában Budapesten. Fénymásolat a szerzőnél.) Már 1820-ban is Altorján lakott, ahol egy jobbágya 1,5 bécsi mérő nagyságú beltelken lakott, és 0,375 hold szántón gazdálkodott. (**Földesurak és szolgálónépeik Székelyföldön 1820-ban**. 126.)

54. SERES András: I. m. 7.

55. Revoluţia. V. Bucureşti, 1992. 52.

56. EGYED Ákos: I. m. 1978. 46.

57. **A Horea vezette 1784. évi parasztfelkelés a források tükrében**. A bevezető tanulmányt írta és a forrásokat közölte MAGYARI András. Bukarest, 1984. 179.

58. ALTORJAI CSOBOTH Jánosnak az altorjai községi jegyzőkönyvekből készített kivonata CSOBOTH Zita tulajdonában Budapesten. Fénymásolat a szerzőnél.

59. Revoluţia. V. 437. Az országgyűlés 1848. június 2-án mondotta ki, hogy minden székelyföldi lakos lépjen be a nemzetőrseregbe, amelyben minden írás, jegyzőkönyv és parancsszó magyar nyelvű lesz, tisztek pedig csak magyarul tudó személyek lehetnek. (KŐVÁRI László: I. m. 1861. 35–36.)

60. A robot.

61. Nyilván házas zsellért vagy cselédet.

62. Épp el nem szegődött, kóborló zsellér.

63. MOL. X 5187. *Altorjai APOR levéltár.* 19171. mikrofilmtekercs.

64. Ugarló szántásról van szó.

65. Testi fogyatékos: itt talán inkább gyenge.

66. Az igavonó állattal nem rendelkező legszegényebb jobbágyok és zsellérek elnevezése.

67. Fenekedve, fenyegetőzve.

68. Szerződéses – többnyire belső – cselédek.

69. Félszeg = esti fogyatékos: itt talán inkább gyenge. Gyalogszeres = az igavonó állattal nem rendelkező legszegényebb jobbágyok és zsellérek elnevezése. Fenyekedve = fenekedve, fenyegetőzve. Konvenciós cselédek = szerződéses – többnyire belső – cselédek.

70. EGYED Ákos: I. m. 1978. 46.

71. Uo. 66.

72. Okmánytár. I. 232–239.

73. **Gróf BATTHYÁNY Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai**. Kiadta URBÁN Aladár. Bp. 1999. 658. (A továbbiakban: BATTHYÁNY Lajos iratai.) A levélhez a kormányzó a kézdivásárhelyi tanács 1848. május 31-én kelt, hasonló értelmű feliratát csatolta.

www.szim.ro/www.eimec.ro

74. MOL. X 5187. *Altorjai APOR levéltár.* 19171. mikrofilmtekercs.

75. BATTHYÁNY Lajos iratai. 739.

76. MOL. X 5187. *Altorjai Apor levéltár.* 19171. mikrofilmtekercs.

77. SÜLI Attila: I. m. 621.

78. EGYED Ákos: I. m. 1978. 83–84.

79. SÜLI Attila: I. m. 623.

80. MOL. X 5187. *Altorjai Apor levéltár.* 19171. mikrofilmtekercs.

81. JAKAB Elek: I. m. 1880. 259.

83. BATTHYÁNY Lajos iratai. 1169.

83. CSÁNYI László kormánybiztos iratai – 1848–1849. I–II. Zalaegerszeg, 1998. (A továbbiakban: CSÁNYI László iratai.) I. 355.

84. Uo. 387.

85. BATTHYÁNY Lajos iratai. 1535.

86. KOVACHICH HORVÁTH Ignác: **Töredékek az 1848 és 1849ik székely hadjáratokról**. Közli: DEMETER László. = **Határvidék 1762–1918**. 1. Sepsiszentgyörgy, 2003. 17–18. Gazdasági naplójában Futásfalvi HAMAR Lajos a magyarság ellen felkelt románokat, a hozzájuk csatlakozó szászokat és sorkatonaságot nevezi meg az agyagfalvi székely tábor kiindulása okául. (MOL. P 1874. *Lécfalvi GYÁRFÁS cs. lvt. Házi napló.* 20 R.)

87. SÁL. Az altorjai falusbíróság jegyzőkönyve – 1808–1818. 25 R.

88. KOVACHICH HORVÁTH Ignác: I. m. 13, 31, 47, 50. BERNÁLD Elek még 1865-ben is Altorján lakott. (MOL. P 1874. *Lécfalvi GYÁRFÁS cs. lvt. Házi napló.* 44 R.)

89. EGYED Ákos: I. m. 1998. I. 255; KŐVÁRI László: I. m. 1861. 111.

90. EGYED Ákos: I. m. 1998. I. 254.

91. DEMETER László: **A szabadságharc erdővidéki eseményei**. = **Fejedelmek, forradalmak, vasutak**. Debrecen, 2000. 237.

92. EGYED Ákos: I. m. 1998. I. 267.

93. Uo. 267–269; és KOVACHICH HORVÁTH Ignác: I. m. 29.

94. EGYED Ákos: I. m. 1998. I. 270–271, 273.

95. Uo. 279–280, 284; és KOVACHICH HORVÁTH Ignác: I. m. 31–32, 36.

96. KOVACHICH HORVÁTH Ignác: I. m. 41–44; és EGYED Ákos: I. m. 1998. I. 286–287.

97. BÖZÖDI, 1945. 56.

98. MOL. X 5187. *BENKŐ Dénes levelei.* 19171. mikrofilmtekercs.

99. Uo.

100. MOL. P 1874. *Lécfalvi GYÁRFÁS cs. lvt. Házi napló.* 20 R.; és NAGY Sándor: I. m. 59–61.

101. CSÁNYI László iratai. II. 175.

102. **II. RÁKÓCZI Ferencz erdélyi hadserege**. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi MAGYARI András. Nagyvárad, 1994. 77–78; és **Székely Oklevéltár** (a továbbiakban: SzOkl.) VII. 203–210.

103. CSÁNYI László iratai. II. 220–221.

104. MOL. P 1874. *Lécfalvi GYÁRFÁS cs. lvt.*

105. CSÁNYI László iratai. II. 224.

106. Uo. 251.

107. Uo.

108. Uo. 253.

109. Uo. 257.

110. CSÁNYI László iratai. II. 287–289.

111. GYALOKAI Jenő: I. m. 58.

112. MOL. P 1874. *Lécfalvi GYÁRFÁS cs. lvt. Házi napló.* 20 V.

113. Vágómarhát.

114. Lágerez, táboroz.

115. Harcvonalat.

116. Az országgyűlés 1848-ban a székely székeket járásokra osztott vármegyékké alakította át, mint az 1780-as években – rövid időre – II. József császár.

117. KŐVÁRI László: I. m. 1861. 201–202.

118. MOL. X 5187. *Altorjai APOR levéltár.* 19171. mikrofilmtekercs.

119. MOL. X 5187. *Altorjai APOR levéltár.* 19171. mikrofilmtekercs.

120. EGYED Ákos: I. m. 1978. 83–84.

121. SÜLI Attila: I. m. 613.

122. SÜLI Attila: I. m. 613.

123. EGYED Ákos: I. m. 1978. 163.

124. *PESTY Frigyes helynévgyűjteménye 1864-ből, az Országos SZÉCHÉNYI Könyvtár kézirattárában.* 24. *Háromszék.* FM. 1. 3814/A 73–73a és 74–74a lap. stb. (A továbbiakban: *PESTY helynévgyűjteménye.*)

125. A torjai kénbányászatra és kénbányászati kiváltságokra nézve lásd: **Erdélyi Országgyűlési Emlékek**. Szerkeszti: SZILÁGYI Sándor. II. 207. (A továbbiakban: EOE.); EOE. V. 407; SzOkl II. 166; SzOkl. II. 328; SzOkl. III. 336; SzOkl. VII. 307; **Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria**. 42. 289. (**BÁTHORY Zsigmond idejében való Ország Cathalogusa 1585-ik és több esztendőben**.); SzOkl. Új sorozat. IV. 430–433; 598–601; SzOkl. Új sorozat V. 155–160; MOL. F 1. VII. *Liber Regius Gabrielis BETHLEN.* 82–84; MOL. F 1. XII. *Liber Regius Gabrielis BETHLEN.* 59; MOL. F 1. XVIII. *Liber Regius Georgii RÁKÓCZI* I. 57–58; **Bors István krónikája**. = **Erdélyország Történetei Tára** I. 1540–1600. Kiadja: KEMÉNY József és NAGYAJTAI KOVÁCS István. Kolozsvár, 1857. 186–187; FÜLEP Katalin: **A feketehalmi oklevél**. = *Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve 1982–1983.* 241–296; **BARANYAI DECSI (CZIMOR) János magyar históriája**. Budapest, 1982. 258–261; JAKAB Elek – SZÁDECZKY Lajos: **Udvarhely vármegye története a legrégibb időktől 1849-ig**. Budapest, 1901. 295–296; ORBÁN Balázs: **A Székelyföld leírása...** III. 1869. 80–81; *Pesty helynévgyűjteménye*; BZENTZKY, Rudolphus: *Syllogimena Transylvaniae Ecclesiae.* Coronae, Pridie Kalendas Januarias. Anno Christi 1699. Liber Primum, Prolegomenum Tertium. Pars 22. 16V. Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár. MS 415; KŐVÁRY László: **Erdély földe ritkaságai**. Kolozsvár, 1853. 136–137; MOL. P 5. 1631. július 2; **Altorjai báró APOR Péter Munkái**. Budapest, 1860. 10; **APOR Péter Verses művei és levelei**. II. Budapest, 1903. 279. (A továbbiakban: APOR Művei.); **Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár**. I. Bukarest, 1975. 1113; VI. Bukarest, 1993. 372; BENKŐ Ferentz: **Magyar minerologia**. Kolozsvár, 1786. 106; FRIDVALDSZKY, Joannes: **Mineralogia Magni Principatus Transilvaniae**. Claudiopoli, 1767. 138–139; ACKNER, M. J.: **Mineralogie Siebenbürgens**. Hermannstadt, 1855. 344–345; TELEKI Domokos: **Egynehány hazai utazások le-írása**. Bécs, 1796. 85–89; BENKŐ József: **Transsilvania**. Vindobonae, 1778. Liber III. 85–86; BEUDANT, Francois Sulpice: **Voyage minéralogique et géologique en Hongrie pendant l'année 1818**. Paris, 1822. 310–311. stb.

126. BÖZÖDI György: **Gábor Áron 1848–1849-ben**. = **1848. Arcok, eszmék, tettek**. Bukarest, 1974. 243.

127. CSÁNYI László iratai. II. 207.

128. SZENTKATOLNAI BAKK Endre: **Kézdivásárhely és az ottani JANCSÓ családok története**. Kézdivásárhely, 1896. 331; 336; 380;

129. APOR Művei. II. 59; és *MÁRTON Miklós deák jegyzetfüzete (1702–1734)* az altorjai plébánia irattárában.

130. SZENTKATOLNAI BAKK Endre: I. m. 331; 336; 380.

131. CZETZ János: **BEM erdélyi hadjárata 1848–49-ben**. Pest, 1868. 60.

132. Lásd a 21. és a 101. jegyzetnél.

133. Kolozsváron.

134. CSÁNYI László iratai. II. 302–303.

135. IMREH István: **Székelyek a múló időben**. Bp. 1987. 321.

www.szim.ro/www.cimec.ro

136. *Feltorjai Jegyzőkönyv 1801–1873.* A *Jegyzőkönyv* szövegét TÜDŐS S. Kinga közzétette 1998-ban, a Székely Nemzeti Múzeum és a Csíki Székely Múzeum *Acta (Siculica)* évkönyvében. Ezúton köszönjük meg TÜDŐS S. Kingának a jegyzőkönyv számunkra készített fénymásolatát.

137. CZETZ János: I. m. 60.

138. NAGY Sándor: I. m. 117.

139. Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc résztvevőire vonatkozó további adatok. ALTORJAI CSOBOTH János irathagyatékában:

– BENKŐ Dénes (altorjai) honvéd századosként vett részt a szabadságharcban.

– BENKŐ Pál (altorjai) hadmérnök századosként vett részt a szabadságharcban.

– KÓSA István – 1845-től 1876-ig Kézdiszék rendes és tiszteletbeli orvosa – honvéd orvos főhadnagyként vett részt a szabadságharcban. Az 1850-es években Középajtáról Torjára telepedett át, beházasodás útján.

– KOLUMBÁN Károly honvéd hadnagyként vett részt a szabadságharcban, és szintén az 1850-es években telepedett Torjára, beházasodás útján.

– KARATNAI KUN István honvéd hadnagyként vett részt a szabadságharcban.

– PÜNKÖSTI Gergely honvéd századosként vett részt a szabadságharcban, és szintén az 1850-es években telepedett Torjára, beházasodás útján.

– Karatnai RÁTZ Ferencz honvéd főhadnagyként, Felső-Fehér vármegye zászlósztisztjeként és várnagyaként vett részt a szabadságharcban.

– Feltorjai SÓLYOM Sándor huszár őrmesterként vett részt a szabadságharcban.

– Altorjai TÖRÖK József – a szabadságharc előtti időkben székely huszár káplár – honvéd hadnagyként vett részt a szabadságharcban, és később ezen a címen nyugdíjat kapott. Síremléke az altorjai római katolikus temetőben áll. (Talán a többi érintett család idős tagjai is tudják még, hol nyugszanak szabadságharcos eleik.)

140. Itt mondunk köszönetet CSOBOTH Zita egyetemi hallgatónak, aki a szerző rendelkezésére bocsátotta ALTORJAI CSOBOTH János irathagyatékát – amelynek hollétét KERESZTES Imre torjai nyugalmazott igazgató-tanító nyomozta ki, és hozta a szerző tudomására, amiért neki is ezen a helyen mondunk köszönetet –, és engedélyezte fénymásolat készítését annak minden darabjáról.

141. ALTORJAI CSOBOTH Jánosnak az altorjai községi jegyzőkönyvekből készített kivonata CSOBOTH Zita tulajdonában Budapesten. Fénymásolat a szerzőnél.

142. MOL. P 1874. *Lécfalvi GYÁRFÁS cs. lvt. Házi napló.* 12 R, 27 R.

143. ALTORJAI CSOBOTH Jánosnak az altorjai községi jegyzőkönyvekből készített kivonata CSOBOTH Zita tulajdonában Budapesten. Fénymásolat a szerzőnél.

65-144. CSOBOTH János irathagyatéka, CSOBOTH Zita tulajdonában, Budapesten. Fénymásolat a szerzőnél.

145. Uo. Lásd még: MOL. P 1874. *Lécfalvi GYÁRFÁS cs. lvt. Házi napló.* 12 R.

146. ALTORJAI CSOBOTH János feljegyzése és az altorjai községi jegyzőkönyvekből készített kivonata szerint. CSOBOTH Zita tulajdonában, Budapesten. Fénymásolat a szerzőnél. Lásd még: MOL. P 1874. *Lécfalvi GYÁRFÁS cs. lvt. Házi napló.* 12 R.

147. Altorjai CSOBOTH Jánosnak az altorjai községi jegyzőkönyvekből készített kivonata a CSOBOTH Zita tulajdonában Budapesten. Fénymásolat a szerzőnél.

148. Uo.

149. Uo.

150. SÁL. Fond 36 Nr.1171 B XXVII 1/1, 104–105. Évszám nélkül, 1836 után.

151. MOL. P 1874. *Lécfalvi GYÁRFÁS cs. lvt. Házi napló.* 13 R, 19 V. Lásd még: ALTORJAI CSOBOTH Jánosnak az altorjai községi jegyzőkönyvekből készített kivonata CSOBOTH Zita tulajdonában Budapesten. Fénymásolat a szerzőnél.

152. Uo.

153. **Földesurak és szolgálónépeik Székelyföldön 1820-ban**. 126. A biztosok elírták a nevét.

154. Altorjai CSOBOTH Jánosnak az altorjai községi jegyzőkönyvekből készített kivonata CSOBOTH Zita tulajdonában Budapesten. Fénymásolat a szerzőnél.

155. MOL. P 1874. *Lécfalvi GYÁRFÁS cs. lvt. Házi napló.* 12 R.

156. SÁL. Fond 36 Nr.1171 B XXVII 1/1, 104–105. Évszám nélkül, 1836 után.

157. ALTORJAI CSOBOTH Jánosnak az altorjai községi jegyzőkönyvekből készített kivonata CSOBOTH Zita tulajdonában Budapesten. Fénymásolat a szerzőnél.

158. Uo.

159. SÁL. *Az altorjai falusbíróság jegyzőkönyve – 1808–1818.* 26 V.

160. Uo. 51 V; 73 R; 75 V.

161. **Háromszék parasztvallomásai 1820-ból**. Debrecen, 2002. 156.

162. SÁL. *Az altorjai falusbíróság jegyzőkönyve – 1808–1818.* 79 R.

163. ALTORJAI CSOBOTH Jánosnak az altorjai községi jegyzőkönyvekből készített kivonata CSOBOTH Zita tulajdonában Budapesten. Fénymásolat a szerzőnél.

164. SÁL. *Az altorjai falusbíróság jegyzőkönyve – 1808–1818.* 19 R.

165. ALTORJAI CSOBOTH Jánosnak az altorjai községi jegyzőkönyvekből készített kivonata CSOBOTH Zita tulajdonában Budapesten. Fénymásolat a szerzőnél.

166. Uo.

167. EGYED Ákos: I. m. 1981. 138. Örökváltságul 500 forintot fizetett.

168. MOL. P 1874. *Lécfalvi GYÁRFÁS cs. lvt. Adnotationes quaedam ad rem Oeconomicam pertinentem Anno 1814 inchoatae, et continuatae per Ludovicum Hamar futásfalviensem.* 27 V, 124 R. (A továbbiakban: MOL. P 1874. Lécfalvi GYÁRFÁS cs. lvt. Adnotationes.) Az eset nem egyedi: 1815. június 4-én ZÖLDE József adta magát jobbágyul HAMAR Lajos keze alá, 1824-re pedig a peselneki LEMHÉNYI Lukátsot, POTSA Ferencz úr colonussát, azaz telkes jobbágyát fogadta meg béresének HAMAR Lajos. (MOL. P 1874. Lécfalvi GYÁRFÁS cs. lvt. Adnotationes. 1 R, 2 V.)

169. EGYED Ákos: I. m. 1981. 138. Örökváltságul 440 forintot fizetett.

170. ALTORJAI CSOBOTH Jánosnak az altorjai községi jegyzőkönyvekből készített kivonata CSOBOTH Zita tulajdonában Budapesten. Fénymásolat a szerzőnél.

171. EGYED Ákos: I. m. 1981. 138. Id. DÁVID Mihály 348 forint örökváltságot fizetett és átengedett az APOR családnak egy 6 vékás szántót 81 forint 21 krajcár értékben, Ifj. DÁVID Mihály 389 forintot fizetett örökváltságul és átengedett az APOR családnak egy 5 vékás szántót 51 forint értékben.

172. SÁL. *Az altorjai falusbíróság jegyzőkönyve – 1808–1818.* 51 R.

173. *Háromszék parasztvallomásai 1820-ból.* Debrecen, 2002. 156.

174. ALTORJAI CSOBOTH Jánosnak az altorjai községi jegyzőkönyvekből készített kivonata CSOBOTH Zita tulajdonában Budapesten. Fénymásolat a szerzőnél.

175. A kérdést csak további kutatások dönthetik el.

176. CSEREY Zoltán: **Kézdivásárhely a határőrség korában (1764–1848) = Emlékkönyv – Kézdivásárhely 1997**. Sepsiszentgyörgy, 1997. 43.

177. IMREH István: I. m. 1987. 287.

178. Porkoláb, foglár, börtönfelügyelő, esetünkben talán katonai csendőrféle is.

179. ALTORJAI CSOBOTH János nem hagyott hátra feltorjai egyházi iratokból készített kivonatokat, de nincs kizárva, hogy a közülük az 1916-

www.szim.ro/www.eimec.ro

os román invázió során részben elpusztultak között az 1848–1849-es időszakra vonatkozóak is voltak.

180. „1840. május 3. Haszonbéri szerződés Kézdivásárhely város és a karatnai, alsó- és felsővoláli birtokosok között a Torja–Kászon közén lévő ugarhatár legeltetés céljából való haszonbérbe vétele iránt. – A város ily természetű legeltetése a karatnaiak, al- és felvoláliak könyveinek bizonysága szerint huzamos időn át gyakoroltatott." (ALTORJAI CSOBOTH János irathagyatéka CSOBOTH Zita tulajdonában, Budapesten. Fénymásolat a szerzőnél.)

181. Az 1826-ban született és szintén a kézdivásárhelyi katonai intézetben tanult CSOBOT Ferenc bátyja, CSOBOT József keze alatt szolgált a székely huszárezredben, de 1846-ban meggyilkolták a dálnoki határon. (Uo.)

182. A napóleoni háborúkban harcoló al- és feltorjai határőrök ruházatának és felszerelésének költségeit abból az összegből fedezték, amelyet a két falu egyik közös erdeje faanyagának értékesítése révén teremtettek elő. Az azóta is legelőként használt területet 1864-ben még Franciavágás néven ismerték, de ez a helynév ma már nem él. (PESTY helynévgyűjteménye.)

183. Kivonatok Altorja közgyűlési jegyzőkönyveiből. ALTORJAI CSOBOTH János irathagyatéka CSOBOTH Zita tulajdonában, Budapesten. Fénymásolat a szerzőnél.

184. ALTORJAI CSOBOTH János irathagyatéka CSOBOTH Zita tulajdonában, Budapesten. Fénymásolat a szerzőnél.

185. MOL. R 319. (*ALTORJAI CSOBOTH család levéltára.*)

186. ALTORJAI CSOBOTH János irathagyatéka CSOBOTH Zita tulajdonában, Budapesten. Fénymásolat a szerzőnél.

187. Uo.

188. Uo.; és MOL. P 1874. *Lécfalvi GYÁRFÁS cs. lvt. Házi napló.* 1857. december. 34 V; 1858. november 15. 35 V. Ő is aláírta 1864. október 3-án az altorjai helynevekről készített jelenést. (PESTY helynévgyűjteménye.)

189. ALTORJAI CSOBOTH János irathagyatéka CSOBOTH Zita tulajdonában, Budapesten. Fénymásolat a szerzőnél.

190. Burkus (< Brandenburgus) = Porosz.

191. EGYED Ákos: I. m. 1998. I. 265.

192. NAGY Sándor: I. m. 99. APOR Józsefet, ha a radikális forradalmi változások hívének nem is, de a nemzeti függetlenség elszánt hívének tarthatták a császári hatóságok: 1854-ben, a MACH-féle szervezkedésben való részvétel gyanújával ugyanis letartóztatták. Bizonyítékok híján azonban hamarosan kénytelenek voltak szabadon bocsátani őt gyulafehérvári fogságából. (ENDES Miklós: **Csík-, Gyergyó-, Kászonszékek földjének és népének története 1918-ig**. Budapest, 1938. 322.) APOR József feltehetően kapcsolatban állt a kézdivásárhelyi TÖRÖK Józseffel, TÖRÖK István fiával, akinek testvérét, a marosvásárhelyi professzort ugyanezen ügy kapcsán ki is végezték. A TÖRÖK és az APOR családnak is volt birtoka Futásfalván. (MOL. P 1874. *Lécfalvi GYÁRFÁS cs. lvt. Házi napló.* 12 R.)

193. IMREH István: **A törvényhozó székely falu**. Bukarest, 1983. 74.

194. EGYED Ákos: I. m. 1978. 83.

195. SERES András: I. m. 7; és EGYED Ákos: I. m. 1978. 83. 87. EGYED Ákos: I. m. 1978. 83–84.

196. ALBERT Ernő: **Eltiport szabadság (Jöttek az oroszok – 1849)**. Sepsiszentgyörgy, 1999. 166.

197. SÁL. *Az 1747-es altorjai falutörvény.*

198. Lásd a 34. jegyzetet.

199. „Ezen Levelek meg olvastatván haszon vehetetleneknek tanáltatak" (SÁL. *Az altorjai falusbíróság üléseinek jegyzőkönyve – 1808–1818.* 60 R.

200. Az épület kivitelezése többnyire helybeli kőművesek, ácsok és asztalosok műve, mások közmunkában dolgoztak az építkezésen. Az építkezésen annak idején résztvevő, nemrégiben elhunyt LUKÁCS György altorjai lakos szíves szóbeli közlése.

201. A falutörvényben és a jegyzőkönyvben hazajáró, tehén-, meddő és sertéscsordáról, továbbá juhseregről van szó, a lovakat a „meddű csordába" adták tulajdonosaik. Ez vagy tehéncsorda, vagy juhsereg lehetett.

202. IMREH István professzor úr 2003. január 31-én hunyt el, Kolozsváron.

203. Al- és Feltorja, Futásfalva, Karatna, Al- és Felvolál negyvennyolcasai egy részének a neve ZÁGONI Jenő, a Székely Nemzeti Múzeum egykori könyvtárosa szóbeli közlése alapján már megjelent írásban. (SERES András: I. m. 57, 61.)

204. Elsősorban ÁBRAHÁM Árpád (1915–1958) altorjai plébános említendő, akit 1957-ben a temesvári hadbíróság 1956-ban elkövetett állam- és rendszerellenes szervezkedés vezetésével vádolt meg. ÁBRAHÁM Árpádot 1858. október 11-én Jilaván kivégezték. Az állítólagos szervezkedés többi altorjai résztvevője – az 1956-os magyar forradalmárokkal rokonszenvezők egy értelmiségiekből és gazdálkodókból álló altorjai csoportja – súlyos börtönbüntetést szenvedett. (A plébánia irattárában fellelhető adatok, a kor- és sorstársak visszaemlékezései szerint. Lásd még: **Krisztus Világossága. Katolikus családok kalendáriuma 2001**. Csíksomlyó, 2000. 61, 98.)

205. Az 1868-as népiskolai törvény nyomán Altorja felszegi részén létesített községi iskola az 1990-es évek végén vette fel egykori növendéke, KICSI Antal irodalomtörténész, az irodalomtudományok doktora, műfordító, kritikus, főiskolai lektor, tankönyvíró és szerkesztő nevét. A névadó 1936. augusztus 24-én született, Feltorján és 1980. október 27-én hunyt el, Székelyudvarhelyen. Életének, pályafutásának és munkásságának rövid összefoglalását lásd: **Romániai Magyar Irodalmi Lexikon** 3. Bukarest, 1994. 15–16.

206. A hősök és áldozatok nevét zömében KERESZTES Imre gyergyószárhegyi származású torjai nyugalmazott igazgató-tanító úr és KEREKES Tibor jegyző úr kutatta fel.

207. Az alsócsernátoni SZÉKELY Géza grafikusművész (1991-ig torjai rajztanár) által alapított egyesület elnöke akkor BOKOR Béla alpolgármester úr volt.

208. Az emlékmű felállításának költségeihez tetemesen járult hozzá a feltorjai VOJNA Zoltán és családja.

(A családnevek majuszkulás kiemelését, beleértve az idézeteket, kötetszerkesztési szempontok indokolták. **Szerk. megj.**)

www.szmit.ro / www.cimec.ro

Gărzile naţionale din Turia de la 1848–1849

(Rezumat)

Pornind de la datele cuprinse într-o copie făcută de primul monograf al comunei Turia de azi (Altorja, Feltorja, Karatna, Alvolál, Felvolál şi Futásfalva), János ALTORJAI CSOBOTH, precum şi pe baza datelor furnizate de literatura de specialitate şi diferite izvoare, autorul lucrării a sintetizat cunoştinţele de azi despre gărzile naţionale organizate în anii 1848–1849 în localităţile enumerate. Soarta monografiei lui János A. CSOBOTH nu se cunoaşte, dar autorul lucrării a încercat să dovedească autenticitatea originalului copiei şi să elucideze în ce împrejurări s-a făcut copia.

The National Guard in Torja in 1848–1849

(Abstract)

Being prompted by the data of a copy made by the first monographer of today's Turia (Turia de Jos, Turia de Sus, Karatna, Alvolál, Felvolál, Alungeni) János ALTORJAI CSOBOTH, as well as by the data found in technical literature and different sources, the author of the paper summarizes everything that can be known about the national guards organized in 1848–1849 in the localities mentioned above. The author has tried to clear up whether the document copied by János ALTORJAI CSOBOTH is authentic which were the circumstances the copier came across with. (János ALTORJAI CSOBOTH's monograph did not survive or it is hidden in an unknown place.)

www.szim.ro / www.cimec.ro

CSEREY Zoltán

Háromszék gazdasági fejlődése a 19. század második felében és a 20. század első éveiben

(Kivonat)
A dolgozat röviden összegezi Háromszék gazdaságfejlesztési eredményeit az 1848–49 utáni fél évszázadban. A legjelentősebb kincs, az erdővagyon hasznosítására előbb üveghuták létesültek, majd gömbfát termeltek ki és fűrészárut állítottak elő több helyen. Az altalajkincsekben viszonylag szerény vidéken elsősorban szénkitermelésre, Barót környékén kerül sor, az 1870-es évektől. A mai értelemben vett gyáripar Sepsiszentgyörgyön valósul meg először (Első Székely Szövőgyár, Dohánygyár). Az ásványvizek és mofetták gyógyfürdőhálózat kiépülését tették lehetővé (főleg Előpatak, Kovászna fürdőélete jelentős).

1.

A gazdasági, társadalmi elmaradottság és a tőkehiány miatt a gyáripar nehezen tudott meghonosodni Háromszéken. A népi és kézműipart azonban igen elterjedt foglalkozásként űzték faluhelyen és városon egyaránt. Kézdivásárhely jelentős céhes kisipari központnak számított, itt a kereskedelem is fejlett volt. Az első céhek a 16. század végén és a 17. század derekán alakultak, és ezek elsősorban a bőr megmunkálásával foglalkoztak. Háromszék ipartörténeti krónikájában az úttörő szerep az üveggyártásnak jutott.[1]

A zalánpataki és bükszádi üvegcsűr tipikusan feudális jellegű földbirtokosi kezdeményezésként született.[2] Létesítésüknek elsőrendű célja a felhasználatlanul fekvő, másként nem értékesíthető hatalmas erdőségek fatartalékának hasznosítása volt. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint hogy a KÁLNOKI, MIKÓ, illetve a MIKES családokat elsősorban nem a termelés után befolyó haszon érdekelte, hanem a létesítmények bérbeadásából származó kisebb, de biztosabb jövedelem. Hasonló helyzettel találkozunk a zágonbárkányi üvegcsűr esetében is, ahol a tulajdonos, BARTHA Károly is a kényelmesebb bérbeadás lehetőségét választotta. Amíg azonban az előbb említett huták üzemeltetéséhez szükséges famennyiség a tulajdonosok erdejéből került ki, addig a zágoni üvegcsűr tulajdonosa a falu közerdejéből vásárolta meg a szükséges famennyiséget.[3] Az üveggyártással párhuzamosan a huták a közelében a hamuzsírfőzés is meghonosodott.

A háromszéki üvegipari létesítmények közül a leghosszabb ideig működő és méreteiben is legnagyobb a bükszádi volt. Érdekes módon, majdnem mindenütt, ahol említik, úgy került szóba, mint a MIKES család tulajdona, noha a huta mint MIKÓ alapítvány indult, és a 19. század közepén (1847), házassági hozományként került a MIKESek tulajdonába.[4] A gyár tevékenysége a század végéig zökkenőmentesen folyt, leszámítva az 1885-ös nagy tűzvészt, amikor épületei megsemmisültek. 1898. október 15-én az üvegcsűr ideiglenesen beszüntette termelését. Az idegen földről hozott nyersanyagok okozta költségek, az osztrák és cseh üvegipar konkurrenciája, a külföldi piacok elsekélyesedése járult hozzá a gyár csődbejutásához.[5] Az ipartelep működésének utolsó felvirágzása 1907 és 1914 közé esik.[6]

A gyár készítményei a mindenkori igények kielégítésére törekedtek. A múlt század közepe táján főleg metszett poharakat, üvegkancsókat, likőrös készleteket, palackokat készítettek, egyszerű sima üveget, de igényesen metszett és festett tárgyak formájában is. A század végére az ásványvízfogyasztás megnövekedésével a forgalmazó cégek részéről egyre nagyobb érdeklődés mutatkozik az ásványvizes palackok iránt. A bükszádi üveggyárnak sikerült jórészt kiszorítani a piacról a Csehországból importált üveget. A sikerhez nagymértékben hozzájárult ALBERTINI Géza művezető ügyködése a közeleső nyersanyagforrások felkutatásában. Addig a kvarcot jórészt Csíkból, kisebb mértékben Csehországból hozták. A palackok gyártásához azonban

* *Acta (Siculica)* 2006/2, T3, Sf. Gheorghe, Sporturilor 8A, RO-520085
** Székely Nemzeti Múzeum, Sf. Gheorghe, KÓS Károly 10, RO-520055

www.szmi.ro / www.cimec.ro

megfelelő volt a közeli Zsombor patak melletti terasz andezites homokja is.

Ugyanebből a nyersanyagból készültek gyógyszertári palackok és romániai megrendelésre sörösüvegek is. A 19. század végén és a 20. század elején a felsorolt tárgyak mellett háztartási célokra készítettek uborkás, pálinkás, literes és decis üvegeket, vizes, boros és pálinkás poharakat, asztali és ivókészleteket, talpas poharakat, virágvázákat stb. A gyár alkalmazottainak száma 60–80 között váltakozott, termelése pedig a múlt század végén elérte a 100 000 forint értéket.[7]

1847-ben Zágon határában BARTHA Károly földbirtokos a Bárkány nevezetű kaszálóján üvegcsűr építéséhez kezdett. A zágoni faluközösség 1848-ban már 400 forint bükkerdőt jelölt ki az üvegcsűr számára. Mint ahogy már szokássá vált az ilyen létesítmények esetében, a huta irányítása FILTS József bérlő kezébe került. Az üvegcsűr körüli munkák: bükkfa kitermelése és elszállítása, valamint a hamuzsír főzése komoly megélhetési lehetőséget jelentett a zágoniak számára. A kezdeti sikerek és jó piaci lehetőségek ellenére a Romániával való vámháború 1886-ban csődbe sodorta a vállalkozást. Hasonló története lehetett a környékbeli rövid életű – krasznai, veresvízi, scrădoasai (bodzafordulói) – hutáknak is, melyek a század végére mind beszüntették a termelést.[8]

2.

A szénbányászat a kapitalizmus és iparosodás általános törvényszerűségeinek megfelelően Erdély-szerte virágzásnak indult a 19. század második felében, és ez vonatkozott Háromszék vármegyére is, noha az erdővidéki lignit nem tartozott a jó minőségű szénféleségek kategóriájába. A birtokos osztály ennek ellenére kecsegtető lehetőséget lát az itteni szén kitermelésére. A *Brassói bánya és kohó-egylet* már 1855–1872-ben hasznosította a baróti szenet, évi 1000-1200 tonnát szállítva a szomszédos erdőfülei vasgyárnak. A Keleti Vasút megépülését követően a marosvásárhelyi Erdélyi Kereskedelmi és Hitelbanknál részvényes nagybirtokosok szorgalmazták a nagyobb arányú rendszeres művelést. Ennek eredményeként 1874-ben Köpecen kezdődött kitermelés. A bank a következő évben félmilliós alaptőkével megalakította a *későbbi Erdővidéki Bányaegylet Részvénytársaság*ot. Ez a vállalkozás tartotta fenn mindvégig a Székelyföld egyetlen számottevő bányáját. 1877-ben már több, mint 18 000 tonna szenet, 1890 után átlag évi 44 000 tonnát, 1904-től évi 50 000 tonnán felül termeltek. Eleinte Romániába is szállítottak, mert a fában gazdag, de iparban szegény székely vidéken nem volt könnyű a lignitet eladni. Sikerült azonban elérni, hogy a termelés felét a Magyar Állami Vasutak vegyék át. A bányatelepnek saját kisvasútja volt (1874, Háromszék első vasúti pályája), már az 1880-as évektől telefon működött, 1913-ban pedig kötélpályát helyeztek üzembe.[9]

A brassói és környékbeli ipari vállalatok: a botfalusi cukorgyár, a zernyesti papírgyár, a brassói vegyi üzem és mások jórészt a köpeci szenet használták energiaforrásként. Három megyéből (Háromszék, Udvarhely és Csík) gravitál ide a mezőgazdasági munkaerő-fölösleg.

A szénbányászatnál kisebb méretű, de mindenképpen ipari tevékenységként tudható be az erdővidéki vasérckitermelés és -feldolgozás. Erdőfüle és a Magyarhermányhoz tartozó Bodvaj Erdővidéknek ekkor Udvarhely megyei, északi területére esik ugyan, de túl mai, Kovászna megyei hovatartozásukon az akkori gazdasági betagolódásuk is indokolja, hogy a Háromszék megyei iparfejlődésnél tárgyaljuk őket.

A bodvaji vashámor a 19. század közepén már komoly múltra nézett vissza. Alapítója ZAKARIÁS Antal örmény kereskedő, aki a csíkszentdomokosi rézbányának is társtulajdonosa. Az ipartelep 1828-ban veszi kezdetét, 1831-ben helyezték üzembe a vasolvasztót. A vállalkozás többféle nehézséggel találta szembe magát, a legnagyobb gondot a szakképzett munkerő elégtelensége jelentette, később a hasonló profilú fülei vasfeldolgozó konkurrenciája. Az 1850–60-as évek a gyártelep virágzó korszakának tekinthetők. 1857-ben a *Kolozsvári Közlöny* számol be az itt folyó munkáról. Bodvajt figyelemreméltó gyárként jellemzi, melynek lakótelepén több, mint 100 ember él. Kiemeli az öntöttvas tárgyak, főleg az edények jó minőségét. A mezőgazdasági szerszámok mellett a háztartásban használt

www.szim.ro / www.cimec.ro

tárgyak, mint vízforraló kazánok, melegítő- és főzőkályhák gyártása kerül előtérbe. Bodvaj 1880 körüli évben 4050 q vasércet, 743 q nyersvasat, 602 q öntvényt, 447 q kovácsolt vasat állított elő, 26 telepi lakosából 20 volt a férfi munkás, de a 4 gyereknek elemi iskolája volt itt és katolikus templom is (kápolna). Ezután fokozatosan csökkent, illetve más források szerint meg-megszakadt a termelés (az 1880-asok elején a brassói iparkama úgy tudja, hogy a fülei és bodvaji vasművek ekkor már több éve szünetelnek), de beszüntetésére csak 1914-ben került sor.

Az erdőfülei kohó és öntöde 1842-ben létesült. RAUBER Nándor saját birtokán építtette fel a vasolvasztót, mely később a BODA család tulajdonába került. 1856-ban a brassai *Bányász és Kohászati Részvénytársaság* vásárolta meg az üzemet. A vasércet Száldobosról, Kisbaconból és a rákosi szorosból szállították, a szenet pedig Barótról. Termékei nagyrészt megegyeztek a Bodvajon gyártottakkal. 1881-ben Erdőfüle 28 800 métermázsa vasércet, 1880 q nyersvasat, 6000 q öntvényt, 2570 q kovács- és szerárut állított elő, és 352-en éltek a telepen, ebből 122 férfi munkása volt.

Egy harmadik erdővidéki termelőegység az ugyancsak ZAKARIÁS Antal beindította kisebb, nagybaconi, ún. „alsó hámor", ez 1879-ben már a brassói Karl JEKELIUSé. A „Karlshütte" 2 verőgéppel, 8 munkással Romániába is termel ekkor, és egyike a két iparkamarai nyilvántartású „szerpörölyműnek" egész Délkelet-Erdélyben.

Az erdővidékieken kívül vasöntöde a NAGY Ezékiel-féle kovásznai volt, de ez 1861-es leírása szerint csak kis műhely, 1881-ben pedig már nem működött.[10]

3.

Az erdőalji falvakban a fakitermelés, deszkavágás és fuvarozás jelentette a családok legfőbb jövedelmét. A Kovászna, Papolc, Zágon feletti hatalmas fenyőerdők iparszerű kitermelését a múlt század 80-as éveinek végén HORN Dávid budapesti vállalkozó kezdte el Kommandón.

Háromszék vármegyében a vasút megjelenéséig az erdőhasználat csak hagyományos keretek közötti kisipari mesterségként volt ismeretes. Amikor 1873-ban Brassót elérte a vasút, soha nem látott mozgás kezdődött a vasutak tervezése és építése terén. A vasútépítés nagy talpfa- és építőfaigényével húzóerőt gyakorolt a fakitermelésre és feldolgozásra. 1888-ban megalakult Magyarország történetének egyik legnagyobb fakitermelést, feldolgozást és szállítást folytató vállalata, az Erdélyi Erdőipari Részvénytársaság. Ezzel egyidejűleg HORN Dávid és a MÓRPURGÓ cég tette az első kísérletet egy ipari méretű vállalat létesítésére. A cég ZATHURECKY Gyulától és társaitól olcsó áron megvásárolták 25 évig terjedően a Papolc község határában lévő mintegy 15 000 katasztrális hold kiterjedésű erdőségek fáját. A Bászka-patak völgyében 1888-ban az alapító HORN Dávid nekifogott a gyulafalvi fűrésztelep kialakításának. Még ugyanaz év októberében üzembe helyezte az első hat keretes – József nevű – gőzfűrészt, megvetve ezzel alapját a virágzó háromszéki faipari vállalatoknak. Az ipartelep megtervezésével és felépítésével egyidejűleg 1888-ban már villanyfényt használnak a világításra, elsőként a technikának e csodáját Erdély délkeleti térségében. Az ipari létesítmény kialakításával párhuzamosan kocsiutat építenek Papolc és a fakitermelés között, 22 km-es szakaszon, 1889 telén pedig sor került a telep ünnepélyes felavatására. A városias jellegű gyártelep legfontosabb termékei: fenyődeszka, padló, léc, oszlopok és kertfák, seprűnyelek, zsindelyek, vasúti talpfák, cserzőkéreg. A fűrészárut gőzfűrészen, a zsindelyt hasítással, a cserzőkérget őrlés útján állították elő. A fűrészárut a belföldi piacon kívül Franciaországba, Olaszországba, Bulgáriába, Romániába, Törökországba, sőt még ázsiai országokba is szállították. A fűrésztelepen a munka megszakítás nélkül éjjel-nappal folyt. Az állandó alkalmazottak számára egyszobakonyháskamrás-lakásokat építettek. 1889 őszén megkezdte működését az APOR Gábor alispánról elnevezett Gábor-fűrész a Gyulafalva szomszédságában lévő Kommandón. Műszaki felszereltsége, termelési jellege hasonló volt a József-fűrészéhez. Kommandó, ipari jellegű település lévén, városias kinézésű volt. Ezt a benyomást a munkáslakások, igazga-

www.szmi.ro / www.simec.ro

tósági épületek, iskola, vendéglő, kereskedések kölcsönözték a telepnek. 1898-ban, az ország egyik legszebb és legnagyobb gőzfűrészgyáraként az Országos Erdészeti Egyesület tagjait látta vendégül. 1899-ben a gyártelep összes felszerelésével, melléképületével és lakóházainak egy részével tűzvész áldozata lett. 1905-ben újabb tűzeset tett kárt, ezúttal a munkásszállásokban.

A század végén még két vágteret és fűrésztelepet helyeztek üzembe: Góri és Musai néven. A jól megszervezett és nagyipari méreteket öltő erdőkitermelés iparvasutat igényelt a szállítás felgyorsítása érdekében. A *Gyulafalvi iparvasút*, ahogy akkor nevezték, a történelmi Magyarország legfontosabb erdei iparvasútjának számított. Az építkezés már 1890-ben elkezdődött, 1892-ben a munkálatok befejeződtek, a mellékleágazások a kovásznai Térrét–Gyulafalva fővonalhoz csatlakoztak, megépítésük a múlt század végéig tartott, sőt bizonyos szakaszoknál a forgalomba helyezés átnyúlt századunk elejére is. A kezdetben 3, később 4 szakaszra osztott erdei vasúton 6 mozdony végezte a vontatást. Az iparvasút tulajdonképpen 3 rendszer kombinációja: lóvonaté, siklóé és gőzmozdonyé. A nagy szintkülönbség miatt egy gravitációs erővel működő különleges siklót létesítettek. A bécsi Theodor OBACH cégtől származó berendezés négy fő részből: a siklópályából, a felső végponton elhelyezett, kötéldobokat és fékkorongokat magába foglaló gépezetből, a siklókötélből és két állványkocsiból állt. Ezek közül az egyikre tolták lent az üres, a másikra pedig fent a tele kocsit, és utóbbi adta tömegével az üres kocsi felhúzásához szükséges erőt. Az 1258 m hosszúságú siklón naponta 50-55 vasúti kocsit eresztettek le. A siklópálya felső állomása után kezdődött a tulajdonképpeni iparvasút. Az építést és a fenntartást egyaránt nehezítette a málló, csúszós, süppedékes talaj. Gyakran volt szükség utánkavicsozásra. A Térréttől a József-fűrészig terjedő 20 km-es szakaszon például 178 átereszt és kisebb-nagyobb áthidalást kellett építeni, sőt, nagyobb hidak építésére is szükség volt.

Amint elkészült a Brassó–Kézdivásárhely helyi érdekű vasútvonal (1891), az iparvasutat meghosszabbították a kovásznai állomásig. Kovásznán az ipari fakitermelés korai szakaszában jelentősebb fafeldolgozó üzemet nem építettek, mert ennél fontosabb lett a vállalkozás szempontjából a kis és nagy állomás közötti területen létesített kész- és félkészáru-lerakat, míg a leszállított deszkát és más fűrészárut a deszkaplaccon rakták át a vasúti vagonokba.[11]

4.

1897-ben a GROEDEL-testvérek kezébe került az Erdélyi Erdőipari Részvénytársaság. A háromszéki kilenc fakitermelő és szállítócég közül ez maradt a legnagyobb és legerősebb, de továbbiak is megjelentek.

Papolcon 1898-ban létrejött egy megegyezés, amelynek értelmében DIÓSI Lajos nagyváradi fakereskedő kötelezte magát, hogy a neki átengedett 4000 holdnyi fenyveserdő kereskedelmileg feldolgozandó faanyagát csak a papolci fuvarosokkal szállíttatja le (tengelyen) a legközelebbi vasútállomásra, és a községben gyárat épít, így a lakosságnak 15 évig napszám és fuvardíj által megélhetést biztosít. Papolc a fűrészáruk és a deszkavágás paradicsomának számított, mert a kommandói és az itteni vállalkozás mellé 1903-ban egy újabb csatlakozott, a BAJKÓ Ferenc telkén létesült *HEKSCH és METTNER* fakereskedő cég, amely 2 gőzfűrész felállításával 20–30 személynek biztosított munkát, nem beszélve arról az 50–80 fuvarosról, akik a nyersanyagot szállították a fűrészhez, és onnan a deszkát tovább.[12]

A múlt század 80-as éveinek a végével Zágon határában a 2600 katasztrális hold erdőt bérlő SCHMIDT–UNGAR cég a vágástól a gőzfűrészig úsztató-csatornát létesített, de már saját vasutat nem épített, hanem a kovásznai vasúti állomásig az Erdélyi Erdőipari Részvénytársaságtól bérszállítást vett igénybe. A 20. század első éveiben a nagyváradi illetőségű *DIÓSI Ignác és fia Lajos* nevű cég nagykapacitású fűrésztelepet épített ki Zágon határában, amely villanyvilágításra és éjszakai üzemeltetésre is berendezkedett. A vállalkozók 1905-ben elhatározták, hogy a szállítás korszerűbbé tétele értékében az erdőkitermeléstől Zágon községén át a háromszéki vasút barátosi állomásáig teher- és személyszállítás-

www.szim.ro / www.cimec.ro

ra alkalmas 17 km hosszúságú keskenyvágányú vasutat építenek, melyet egy év múlva üzembe is helyeztek.[13]

A múlt század végén, a gróf MIKES család nagykiterjedésű erdőségeinek kitermelése érdekében erdei iparvállalat létesült. A Gelence és Zabola határán lévő fűrésztelep a *Gróf MIKES Ármin-féle erdőipari és gőzfűrészgyár Gelencén* néven alakult. Már 1885 előtt megindult az erdei iparszervező munka, melyben kulcsszerepe volt a szállításnak. A kötélpályás, a vízi, illetve az úszócsatornás mellett a vasúti szállítás megteremtése is foglalkoztatta a tulajdonost. 1895-re a vágások és fűrésztelepek közötti szállításban a lovaskocsik alkották az első, a zernyei csúszda a második, a vízi csatorna pedig a harmadik láncszemet, amely a Gelence-pataki duzzasztó vizével működött. 1903-ban a Putna-patak melletti kitermeléstől a fűrésztelepig egy 10 km hosszúságú sodronypálya megépítését tervezték, melynek évi szállítóképességét 150 000 m^3 gömbfára irányozták elő. A nagyszabású építkezés 1904-ben készült el. Ugyanakkor a szállítás könnyebbé és gyorsabbá tétele érdekében már 1903-ban a gelencei üzemtől a Brassó–Háromszék vasútvonallal való találkozásig kb. 17 km hosszúságú erdei iparvasút építésének gondolata vetődött fel. 1905-ben elkészült az igen költséges és nehezen kivitelezhető munkálat. Időközben megvalósult a *Gróf MIKES Zabolai Erdőgazdasága és Fűrésztelepei Részvénytársaság* nevet felvevő vállalat számára megépült az a vasútvonal is, amelynek beletorkollása a Brassó–Kézdivásárhely útvonalba a *Zabola fűrésztelepi állomás* nevet kapta. Az üzem egyik fontos termelési tevékenysége a gyufaszálgyártás volt, amely a zernyei fűrésztelepen valósult meg.

A gelence–zabolai erdőipari vállalkozás nemcsak úttörő volta és rangos műszaki színvonala miatt méltó a figyelemre, hanem azért is, mert az alapító gróf MIKES Benedekné, később pedig fia, MIKES Ármin figyelmet fordított a folyamatos fejlesztésen túl a társadalmi háttér biztosítására is. Többek között az alkalmazottak számára megfelelő lakásokat építtetett, a gyermekeknek pedig a zernyei fűrésztelepen kéttanerős iskolát nyitott. Itt jegyezzük meg, hogy Gelencének erdőségein kívül altalaja is kincset rejtett. A kezdetben BENKŐ Pál és BENKŐ Gyula tulajdonában lévő kőolajforrásokat 1888-ban átvette STERNBERG Frigyes és társai cég, amely nekifogott a szakszerű kitermelésnek.[14]

A nagyobb jelentőségű erdőkitermelő vállalkozások mellett kisebb gőzfűrészek is működtek Háromszéken. Ilyen volt az *UGRON János és fia* cég Kovásznán, ahol ezenkívül még 1894-ben DIÓSI Ignác és fia, Lajos, alapított vállalkozást, valamint az *Első Székely Ipartársaság* alakult meg. FARKAS Márton gőzfűrész-telepe Bükszádon üzemelt a múlt század utolsó évtizedében.[15]

5.

Háromszék altalajának legértékesebb kincsei a változatos vegyi összetételű és nagy gyakoriságú ásványvízforrások, valamint az ezekkel összefüggésben jelentkező széndioxidos gázfeltörések, amelyek a vidék utóvulkanikus működésének eredményei. Elődeink felismerték ezt a rendkívüli természeti adottságot, és a múlt század végén európai szintű gyógyüdülő-hálózatot építettek ki, ahol az igényes gyógykezelés mellett a kulturált szórakozás lehetőségét is megteremtették. Ezen a téren kiemelkedik a sorból Előpatak gyógyfürdő, amely a múlt század végén nagyszabású átépítési és felújítási munkálatok eredményeként Erdély egyik legszebb, legvonzóbb fürdőhelyévé vált. A gombamódra megszaporodott impozáns villák összesen 600 szobával álltak a közönség rendelkezésére. A fürdővendégek számát évente 1500-ra becsülték, emellett azonban kétszer annyi kiránduló kereste fel Előpatakot. Az ide érkezők majdnem fele külföldi illetőségű volt, elsősorban Romániából, Bulgáriából és Szerbiából jöttek. Az ásványvízforrásokat kitisztítják, keretben foglalják, környéküket rendezik és pavilonokkal fedik be. Befejeződik a Lobogó-, Hideg-borvízfürdő, valamint a Diána 18 kádas melegfürdő építése. Fedett sétány, olvasóterem, gyógyszertár, postahivatal épül, intézményesítik a fürdőorvosi hivatalt. Mindezek az intézkedések Előpatakból elegáns, mindenki által kedvelt fürdőhelyet varázsoltak.

www.szim.ro/www.simec.ro

Kovászna gyógyfürdő kiépülése hasonlóképpen a múlt század utolsó évtizedére esik. 1889-ben megalakult a *Fürdő Részvénytársaság*, amely megkezdte a fürdő és a kutak rendezését, átépítését. Ekkor épült újjá a Pokolsár-, a Sós- és a MIKES-fürdő, a főtéri ásványvízforrás, a HANKÓ-forrás, és megkezdődik a Horgász-kút vizének palackozása. 1895-ben már 100 000 palack ásványvizet árusítanak a szomszédos helységekben. A múlt század 80-as éveinek végén a villák, fürdőházak, valamint a lakosság tulajdonában lévő kiadó szobák száma elérte a 300-at. A páratlan természeti adottságokkal rendelkező fürdőhely ekkor válik országszerte ismertté, és gyógyhatásának reményében keresik fel egyre többen.

Hasonló a története Bálványosfürdőnek, Málnásfürdőnek és Sugásfürdőnek, amelyek kiépítésére és gyógyhatású kihasználására ugyancsak a múlt század végén kerül sor. Bálványosfürdőn 1895-ben báró APOR Gábor torjai nagybirtokos egy kétemeletes, 50 szobával rendelkező, vízvezetékkel felszerelt modern gyógyintézetet hozott létre, a Katalin-, Fidelisz- és Károly-források, valamint a Hammas és Vallató gyógyfürdők közelében. 1896-ban a fürdőhely már 306 vendéget fogadott. Még a fürdőtelep felépítése előtt, 1891-ben APOR Gábor a Büdös-barlangból kiáramló széndioxid értékesítése céljából szénsavsűrítő üzemet létesített.

Málnásfürdő virágzása 1891-től számítható, amikor meleg kádfürdőt létesítettek, ugyanakkor a fürdő működéséhez szükséges fontosabb berendezéseket szerzik be. Megkezdődött a legfontosabb létesítmény, az úgynevezett Lobogó-fürdő átépítése, amely ezután a Herkules nevet kapta. Ezt az igen népszerű gyógykezelő intézményt kettős medencével, öltözőkabinokkal látták el. A fő ásványvízkutat is kőkeretbe foglalták. Ilyen berendezéssel és értékes gyógyhatású ásványvízzel indult a fejlődés útján Málnásfürdő, amely a már említett gyógyfürdőkkel együtt a vidék gazdasági-turisztikai felemelkedését szolgálta.[16]

6.

Az ásványvizek palackozása és forgalmazása ugyancsak üzleti lehetőségekkel kecsegtette a vállalkozókat, már régebb. Igaz, a fürdőélethez képest mérsékeltebbek voltak a háromszéki eredmények. 1880–84-ben Előpatak nagyobb fürdőhely, mint Borszék, de ásványvizet kevesebbet forgalmaz, évi 500 000 litert (Borszék 2 milliót, amelyből 600 000-et külföldre, és egyedül innen van export). Bibarcfalva, Bodok, Felsőrákos termelése évi 100-120 000 palack (liter), Málnásé évi 80 000. (Az észak-erdővidéki Bibarcfalva és Felsőrákos valójában Udvarhely megye ekkor, de a vasfeldolgozásnál már említett okokból indokolt itt tárgyalni őket.)

Közülük a bodoki víz régebben is nagyon árusított volt. Az itteni források bővizűsége, magas szénsavtartalma, kitűnő íze, a borokkal való jó vegyíthetősége már a 19. században híressé tették a települést. A bodoki borvíz eljutott a bukaresti fogyasztókhoz is, de aztán Románia, még a millennium előtt, megtagadta beviteli engedélyét, ahogy a bibarcfalvi esetében is. A millenniumi recesszió általában is jól érzékelhető, bár 1897-ben a bibarcfalvi BAROSS-forrásból még mindig 218 000 liter kerül forgalomba. Utóbbi vizét 1890-ben kezdték palackozni, és BAROSS Gábor miniszter 1892. évi haláláig, ha rövid ideig is, de az egyetlen magyar ásványvíz volt, melyet a magyar vasúti étkező kocsikban egyáltalán forgalmaznak. Ugyanez és a borszéki víz Amerikába is eljutott ebben az évben (a borszéki Németországba és Romániába is), de a teljes székelyföldi ásványvízexport 50 000 palack alatt maradt a amagas szállítási, illetve Románia esetében a vámköltségek miatt. 1905-ben Előpatakról 1 millió palack kerül forgalomba, a málnásiból 200 000, Kovásznáról 60-70 000, Bibarcfalva két forrásából 20-20 000. A megye termelése tehát ekkor is kétharmada csak az egyetlen Borszéknek (2-3 millió palack), viszont rajtuk kívül a Székelyföldön összesen alig 30 000 palack körüli termelést regisztrál a marosvásárhelyi kereskedelmi és iparkamara.

Polyánban is áldásnak tekintették a palackozásra is alkalmas gyógyhatású ásványvizet. A természet ezen adományát nemcsak a falu lakossága használta ivóvíz gyanánt, hanem az egész környék mázatlan cserépkorsókban szállította, Kézdivásárhelytől Bereckig. A Vénusznak,

www.szim.ro / www.cimec.ro

majd Mariska-forrásnak, legutóbb Nemerének keresztelt ásványvíz akkor lett ismertté távolabbi vidékeken is, amikor 1892-ben SZABÓ Albert kézdivásárhelyi birtokos 20 évre bérbe vette az ásványvíz értékesítésének a jogát. A polyáni gyógyforrás történetének második és egyben legdicsőségesebb szakasza 1895-ben kezdődött, amikor a forrástelep kezelését OLTEANU Sándor vette át, aki felismervén a vízben rejlő nagy értéket, elhatározta annak korszerű kitermelését és forgalmazását. A forrás fölé emeletes épületet készítettek, amelyet a legkorszerűbb töltő- és dugaszoló gépekkel szerelték fel, mellé pedig csomagoló- és raktárhelyiséget rendeztek be. Az új töltőállomás napi hozama 30 000 liter víz volt.[17]

7.

Háromszék városaiban, Sepsiszentgyörgyön és Kézdivásárhelyen a termelőerők fejletlensége és a tőkehiány következtében a gyáripar nehezen bontakozott ki. Kézdivásárhelyen néhány szesz- és sörgyáron kívül egyetlen jelentősebb iparvállalat sem létesült. A mezőgazdasági nyersanyagot felhasználó néhány élelmiszeripari üzem semmiképpen nem tekinthető valódi ipari vállalkozásnak. A századfordulón 11 mezőgazdasági szeszgyár üzemelt, ezenkívül 3 sörgyár is épült a környéken termelt árpa felhasználására.[18]

Sepsiszentgyörgyön egy kicsit más volt a helyzet, ha nehezen is, de itt elkezdődik az iparosítás. Néhány kisebb méretű vállalkozás – pálinkafőző, sörgyár – mellett az első fontosabb létesítmény a *Kiss és Nagy Első Székely Kalapgyár*a volt. 1887-től a Magyar Királyi Csendőrség kalapszükségletét ez a gyár termelése biztosította. A 19. század utolsó felében már Sepsiszentgyörgyőn is valódi gyáripari üzemek alakulnak. Elsőként ezek közül az 1879-ben létrehozott *Első Székely Szövőgyár* kezd termelni. A gyár szerény keretek között indult. Megfelelő alaptőke hiányában lenfeldolgozásra állították be. A gyár sorsa szorosan összefonódott a termelés háziipar i jellegével. Kialakult a háziipar bedolgozásos rendszere, ami azt jelentette, hogy a fonal-nyersanyagot hazavitték a szerződésesek, és otthon, szövőszékeiken végezték el a megállapított munkát. A termékek közül említést érdemelnek a pamut- és lenfonal gyártmányok, férfi és női ruhaszövetek, törülközők, asztalterítők és szőnyegek. 1900-ban létrejött az a bérszerződés, melynek alapján KLINGER Henrik bécsi gyáros lett a Szövőgyár tulajdonosa. Ettől fogva a szakmunkások egy részét külföldről hozták, a hivatalnoki gárda is elsősorban osztrák és cseh nemzetiségű volt. A bedolgozási háttér egyre inkább kiszélesedett, a házi szövőszékeket kiosztották a háromszéki asszonyok között, s a gyár kötelezte magát a háziiparosok nyersanyaggal való ellátására, valamint a termék átvételére. A környező településeken házi szövőközpontok alakultak ki.

Az 1897-es év korszaknyitó Sepsiszentgyörgyön gazdasági fejlődésében. Ekkor létesült GÖDRI Ferenc polgármester fáradságos közbenjárásával a város második nagy üzeme, a *Dohánygyár*. A nagyarányú elvándorlás csökkentését és a helyi munkaerő hasznosítását fontosnak tartva, LUKÁCS László pénzügyminiszter is hozzájárult, hogy Erdélyben Kolozsvár mellett egy második dohánygyár épüljön, Sepsiszentgyörgyön. Az üzem működését több száz főből álló, főleg női munkaerővel kezdte meg.

A 20. század első évtizedére esik a SEQVENS József által 1852-ben alapított *Első Székely Posztógyár* fejlődésének kiteljesedése. SEQVENS József külföldi utazásai alkalmával elsajátította a posztógyártás legfejlettebb módszereit. Üzemét modern gépekkel és technikai eszközökkel szerelte fel, és így a legkényesebb igényeket is kielégítő termékei országszerte keresettek lettek.

8.

Sepsiszentgyörgy és általában Háromszék gazdasági, társadalmi felemelkedésének folyamatában fontos állomásként könyvelhető el a város bekapcsolódása az országos vasúti hálózatba. Ebben a tekintetben az első lépés 1891-ben történt, a Brassó–Sepsiszentgyörgy közötti összekötettés megteremtésével, és 1897-ben folytatódott, a Sepsiszentgyörgy–Csíkszereda vasútvonal megépítésével.

A megpezsdült gazdasági életben a pénz-

www.szmi.ro / www.simec.ro

forgalom egyre nagyobb szerepet töltött be. A megnövekedett tőkeszükségletet igyekezett pótolni Háromszék legnagyobb hitelintézete, az 1876-ban alapított Háromszéki Takarékpénztár Részvénytársaság.[19]

A múlt század második felének megoldatlan szociális problémájaként sok szó esett a székely kérdésről. A jobbágyfelszabadítás, a határőrvidékek felszámolása tömegeket sodort zsellérsorba. Az általános leszegényedés vezetett oda, hogy meglendült a kétirányú áramlás: az ország belsejébe és a Kárpátokon túlra, valamivel később pedig Amerikába. Tömegével vándoroltak a székely iparosok Romániába, és annak fellendülő kisiparát erősítették. Az eljárkálás tradíció lett. Bojárok megbízottai a század végén Háromszéken egész falvak lakóit „előlegezték meg" tavasztól őszig tartó munkára, szép napszámbérért. A nagyméretű kivándorlás hívta fel a kor közvéleményének a figyelmét a székelység gondjaira. Az 1902. évi Tusnádi Székely Kongresszus kijelentette: a bajokat az állam közbelépésével kell orvosolni, a gazdálkodás modernizálása útján. Majd minden községben gazdakört alakítanak, vezetőiket adózásban, könyvelésben, hitelügyekben képezik ki, szakmai kirándulásokat szerveznek számukra. Fogyasztási és tejszövetkezeteket hoznak létre. Programszerűen ekkor kezdődik a tenyészállatok nevelése.

Sajnos, az ipari termelés szélesebb körű meghonosodását többféle tényező is akadályozta: tőkehiány, az infrastruktúra elmaradottsága, a képzett munkaerő hiánya és – nem utolsósorban – az országvezetés nemtörődöm magatartása a vidék felemelését illetően. Mindezek miatt, a felsorolt eredmények ellenére Háromszék, ha nem is annyira, mint általában a Székelyföld, de megrekedt a fejlődésben, és az ország elmaradottabb vidékei között tartották számon.

Jegyzet

1. **Megyénk – Kovászna. Gazdasági Krónika**. 20. 1.

2. IMREH István: **Majorsági gazdálkodás a Székelyföldön, a feudalizmus bontásának idején**. Bukarest, 1956. 33. 1

3. *Zágoni nemes közönség jegyzőkönyve*, 1846–56

4. IMREH István, i. m. 155. 1.

5. *Székely Nemzet*. Sepsiszentgyörgyi napilap. 1898. 151. sz.

6. BUNTA Magda – KATONA Imre: **Az erdélyi üvegművesség a századfordulóig**. Bukarest, 1983. 114. 1.

7. **Háromszék vármegye. Emlékönyv Magyarország 1000 éves fennállása ünnepére**. Sepsiszentgyörgy. 1899, 177. 1.

8. *Zágoni nemes közösség jegyzőkönyve*, 1846–56

9. **Erdély története** III. Budapest, 1987. 1550. 1.; HOFFMANN Géza: **A Székelyföld kincsei**. Barót, 1909. 38, 47–48. l.; **Bericht der Handels- und Geverbekammer in Kronstadt für die Jahre 1878 und 1879**. Brassó, 1882. 341. l.

10. HOFFMANN Géza, i. m. 82. l.; CSEREY Zoltán – Dr. BINDER Pál: **Bodvaj**. *Háromszék*. 1992. ápr. 25., 705. sz.; CSEREY Zoltán – Dr. BINDER Pál: **Erdőfüle**. *Háromszék*. 1992. ápr. 17., 698. sz.; **Bericht der Handels- und Geverbekammer in Kronstadt für die Jahre 1878 und 1879**. Brassó, 1882. 256–257, 273. l.; **Brassói Kereskedelmi és Iparkamarának Jelentése az 1880–1884. években**. Brassó, 1886. 111–112. l.; ROEDIGER Lajos: **Emlékirat** (Közlő: KÓNYA Ádám). *Acta (Siculica)* 1998/2. (1999) 160. l.

11. CSEREY Zoltán – dr. BINDER Pál: **Kommandó**. *Háromszék*. 1992. nov. 14., 751. sz.; Dr. BENKŐ Gyula – FÁBIÁN Ernő: **Kovászna**. 1995. 25. 1.

12. CSEREY Zoltán – BINDER Pál: **Papolc**. *Háromszék*. 1992. nov. 21., 756. sz

13. CSEREY Zoltán – Dr. BINDER Pál: **Zágon**. *Háromszék*. 1993. febr. 20., 917. sz.

14. CSEREY Zoltán – Dr. BINDER Pál: **Gelence**. *Háromszék*. 1992. okt. 3., 726. sz.; Dr. KOVÁCS János: **Adatok a háromszéki erdei szállítás történetéhez**. *Közlekedési Múzeum Évkönyve* VIII. Budapest, 1988. 307–321. 1.

15. **Háromszék vármegye**... 181–182. 1.

16. CSEREY Zoltán – JÓZSEF Álmos: **Fürdőélet Háromszéken**. Sepsiszentgyörgy, 1995.

17. **A Marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamara Jelentése az 1905. évben**. Marosvásárhely, 1906. 40–41. l.; **A Marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamara Jelentése az 1897. évben**. Marosvásárhely, 1898. 159–160. l.; **Brassói Kereskedelmi és Iparkamarának Jelentése az 1880–1884. években**. Brassó, 1886. 100–102. l.; CSEREY Zoltán – Dr. BINDER Pál: **Polyán**. *Háromszék*. 1994. ápr. 16., 1112. sz.

18. CSEREY Zoltán – INCZE László – Dr. BINDER Pál: **Kézdivásárhely** V., *Háromszék*, 1993. okt. 2., 979. sz.

19. CSEREY Zoltán – JÓZSEF Álmos: **Sepsiszentgyörgy képes története**. Sepsiszentgyörgy, 1999. 48–54. 1.

www.szmit.ro / www.emnc.ro

Dezvoltarea economică în Treiscaune în a doua jumătate a sec. al XIX-lea şi în primii ani ai sec. al XX-lea

(Rezumat)

Lucrarea parcurge pe scurt rezultatele dezvoltării economice în Treiscaune în jumătatea de secol ce a urmat după evenimentele de la 1848–1849. Pădurile constituiau principala bogăţie. Pentru a le valorifica, mai întâi au apărut glăjării, fiind urmate de exploatări de lemn şi de industrie de cherestea. În anii 1870 în zona Baraolt a început mai ales exploatarea lignitului. Primele fabrici moderne sunt cele de la Sf. Gheorghe (Prima Fabrică Secuiească de Textile, Fabrica de Tutun). Apele minerale şi mofetele au favorizat dezvoltarea staţiunilor balneare, cele mai importante fiind Vâlcele şi Covasna.

Economic Development in Háromszék in the Second Half of the 19th Century and the First Years of the 20th Century

(Abstract)

The paper deals with the economic development of Háromszék county since the Revolution and Hungarian War for Independence and until the First World War. The most important riches of the region have always been the forests. Wood was first utilised in glass-works, later in the wood-working industry. The exploitation of the lignite in the Baróti Basin began in the 1870's. There were also several little forges there. The first modern factories of the county were founded in Sepsiszentgyörgy at the end of the century. Mineral water as part of the priceless natural resources made it possible to set up filling stations.

www.szim.ro / www.cimec.ro

PAPUCS András

Háromszéki iparvasutak térképeken, különös tekintettel a kommandói erdei vasútra

(Kivonat)
A dolgozat az *Acta (Siculica)* 2001. számában közölt dokumentáció folytatása (vö. **Erdőkitermelő iparvasutak a Háromszéket ábrázoló térképeken**, *Acta (Siculica)* 2001/2, 257–285). Háromszéki iparvasutak térképdokumentumait mutatja be, veti egybe, a dokumentáció első részében közölteket egészíti ki új adatokkal, egyes esetekben az akkor is feldolgozott térképek újabb értelmezésével.

A dokumentáció első részében, az *Acta (Siculica)* 2001/2 kötetben 23 térképet, térképvázlatot, perspektivikus vázlatrajzot közöltünk a háromszéki fakitermelő vasutak nyomvonalának, hálózatának kialakulásáról és alakulásáról. A kutatás előrehaladtával további anyagok kerültek elő, ezeket most közöljük. Számuk jóval kisebb, viszont nagyon izgalmas részletek tisztázását teszik lehetővé. Ez indokolja mostani bemutatásukat is. A dokumentáció első közleményében a harmadik katonai felmérés különböző lapjainak térképadatait egyszerűsített vízrajzi térképalapra vittük át. Ettől, mivel most elsősorban bizonyos részletek érdekeltek, ezúttal eltekintettünk, inkább a megfelelő részletet nagyítottuk ki szükség esetén. A színes térképeket, felvételeket nyomdatechnikai okokból sajnos csak fehér-feketében tudjuk közzétenni, de az érdeklődők reményeink szerint az értékéből emiatt vesztő anyagokat eredeti adatbázisunkban úgyis meg fogják tekinteni.

A következőkre szeretnénk külön is felhívni a figyelmet:

Kovászna megye legkorábbi vasútja a köpeci szénbánya iparvasútja volt, mely mintegy 7 km hosszú keskeny nyomtávú szakasszal rendelkezett. A Brassói Iparkamara 1878–1879-ről szóló jelentése szerint már 1874-ben megkezdte működését (**4.**), ez korábbira módosítja az irodalomból eddig ismert időadatot. Másrészt a kitermelés mélyszinti részéhez nem kevesebb, mint 4000 m hosszúságú tárnavasút és három sikló tartozott, mint azt a Brassói Iparkamara 1880–1884. évi jelentésének korabeli adatai bizonyítják (**5.**).

Bár nem tartozott és nem tartozik Háromszékhez, mint közvetlen közelében található objektumot említjük érdekességképpen a Brassó térképlap 2. kiadásán is megjelenő keskeny nyomtávú vasutat, mely Brassóból indulva a Szentpéter és Szászhermány közti domboldalhoz tartott (**6.3.**). Az ott található épületek az „A. u. e. Mil. Schiefsst." feliratot viselik a térképen, tehát valószínűleg nem is ipar-, hanem katonai jellegű vasútról van szó, ezt alátámasztja az a tény is, hogy abban az övezetben ma is katonai létesítmény található. Ezt a vasutat a budapesti ELTE által létrehozott virtuális térképtárban fellelhető lapon is megtaláltuk (**6.4.**).

Ipar- és technikatörténeti szempontból nem elhanyagolható jelentőségű az illyefalvi szénbánya keskeny nyomtávú vasútja. Erről egy nem várt helyről kaptunk információkat: Erik JEKELIUSnak a Brassói medencében előforduló lignittelepeket tárgyaló munkájából. Innen tudhatjuk, hogy az ipari kisvasút (a román szövegben: *cale ferată industrială*) hossza 13 km, és Illyefalvától Prázsmár állomásig húzódik a vasút. A tanulmány mellékletében található térképeken JEKELIUS bemutatja a medencében található kőszénbányák helyszínrajzát, innen szerezhetünk tudomást az említett kisvasút kezdeti, illyefalvi szakaszának hollétéről. A köpeci bányát bemutató térképlapról pedig az derül ki, hogy ott a vasúton és mélyszíni siklókon kívül kötélpályákat (a román szövegben: *funicular*) is használtak (**1.**).

Nagyon jó általános képet nyújt a Kárpátok-szerte épített kisvasutakról az 1942-ben megjelent **Csonka-Magyarország áttekintőtérképe** (**9.**). Itt olyan kisvasutakat figyelhetünk meg, mint a málnási (a Herec-patak völgyében), a kommandói, a barátosi vagy a zabolai. A Brassó–Szász-

* *Acta (Siculica)* 2006/2, T3, Sf. Gheorghe, Sporturilor 8A, RO-520085
** Kovászna Megye Tanácsa, Sf. Gheorghe, Pța Libertății 4, RO-520008, paandris@yahoo.com

www.szr.mi.hu / www.cimec.ro

hermány közti katonai, vagy az illyefalvi ipari vasutaknak sajnos már nyoma sincs ebben az időben.

A kommandói kisvasút alakulását tekintve jó lett volna, ha a Budapesten 1903-ban kiadott térképen (**6.5.**) megadták volna a felvétel, illetve az utolsó utánigazítás időpontját. Ugyanis itt érdekes módon csak Gyulafalva szerepel, a vasút is csak addig tart. Több, bizonyára helyi vállalkozók által működtetett fűrészmalomról kapunk itt értékes adatokat: Egresbeli-, HOSSZÚ-, GILCSI-, BECZÁS-, ZÁGONI-, TÖRÖSI-fűrészmalom. A kutatásunk tárgyát képező telep megnevezése: *Gyulafalva gőzfűrésztelep*. Ebben az időszakban azonban a vasutak hossza meghaladta az 50 km-t, tehát ez a térkép ebből a szempontból pontatlannak tekinthető.

Ugyancsak pontatlannak tekinthető az 1999-ben készített, Kommandó község általános területrendezési tervében szereplő térkép (**12.**). Itt ugyanis az abban az időben már rég nem létező vonalak is fel vannak tüntetve, bizonyára a szerzők által felhasznált eredeti térkép alapján. Abban az időben már a mai állapot volt sajnos a valós.

Munkánk során kerültünk kapcsolatba dr. David TURNOCKkal, a Leicester-i egyetem földrajz tanszékének munkatársával. Ő már hosszú évek óta foglalkozik a Kárpátok ipari vasútjaival. Az ő dolgozata (**2.**) hozott elő egy általunk nem észlelt kérdéskört, a Nehoiu-i GÖTZ (GOETZ)-faüzem és az általa épített kisvasutak, valamint a kommandói vonal közti kölcsönhatás problémáját. Nagyítóval figyelve a harmadik katonai felmérés lapjait lehet észrevenni, hogy jó ideig két különálló vonalról van szó, melyek a Pentellő hegy alatt, mindketten a Nagy-Bászka vonalát követve, szinte találkoznak, azonban van köztük egy pár méteres „senki földje” (**6.5.**). A későbbiekben a két vonalat összekötötték, de sajnos nem tudjuk még, mikor és milyen körülmények között. Ennek a kérdésnek a tisztázása több levéltár gyűjteményének átnézését is megkívánja, hisz mindkét cég bécsi székhellyel rendelkezett, köztük erdők adásvételéről LÁTÓ Anna könyvéből tudomásunk van, de egy esetleges fúzióról nincs adatuk. Ugyanakkor az államosítás után is külön erdőkitermelő cég volt a Nehoiubéli, habár egyes területeken a kommandóival azonos pályát használtak.

Nagyon érdekes pillanatot rögzít a SÜMEGH Ignác dolgozatát illusztráló térképmelléklet. Pontos adatunk van ezáltal a góri sikló építésének dátumáról (1896–1897), valamint a lóvonatú vasutak használatáról (**3.**).

A harmadik katonai felmérés lapjait illetően változatlanul az a problémánk, hogy a számos felmérés és utánvétel anyaga nem feltétlen tanulmányozható egyetlen gyűjteményen belül, ami jelentősen megnehezíti egyes általunk használt térképlapok pontos beazonosítását, adatolását, ez egyelőre tartozásunk marad. Így pl. a Székely Nemzeti Múzeum mostani kutatásunk idején használt gyűjteményében a Zone 21 Kol. XXXI-II. Barót (188?) térképlap sajnos körbevágva, szövetre kasírozva található, és ennek következtében az adatok nagy része (mint szakemberek neve, felvétel és kiadás pontos éve) hiányzik (**8.**).

Értékes kordokumentum az Erdélyi Erdőipari Részvénytársaság által az 1927. évben tervezett, kitermeléseket bemutató térkép, melyet egy kovásznai erdész nagyapja őrzött meg (**6.1–2, 6.4.**).

Az államosítás idejéből az erdészeti kezelési térképek mutatják be az iparvasút különböző pontjait. Sajnos nem sikerült még az összes ilyen térképet sem beszereznünk, csupán egy 1972-es és egy 1991-es lapot (**10–11.**). Ebben az időszakban már nem nagyon épültek újabb vasutak, azonban a kommandói lakosok által szóban emlegetett kötélpályák egyikét sikerült velük azonosítani.

Nagy segítségünkre van és lesz az eljövendő munkánk során a térképek pontosságának megállapításában, az egyes vonalak beazonosításának folyamatában a most már lassan ingyenesen is hozzáférhetővé váló műholdfelvételek elemzése (**13–14.**). Így sokkal plasztikusabban követhető a domborzat. A GPS használatával, bejárva a terepen még látható vasúti töltéseket, pontos fényt lehet deríteni a hálózat egyes darabjainak helyzetére. (A GPS használatára a megyei hegyimentő-szolgálat jóvoltából, 2005-től volt lehetőségünk.) Több kérdés merült fel ugyanis az általunk térképen még nem azonosított neruzsai

www.szmi.ro / www.simec.ro

(Năruja) siklókat, illetve több, az irodalomból ismert vonalrész pontos nyomvonalát illetően (pl. a Bota erdőrész kitermelése idején épített emelőrendszer vagy a fényképek által bemutatott részek azonosítása). Ez azonban munkánk következő szakaszát fogja képezni.

Köszönetnyilvánítás:

A dokumentáció összeállítását a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány támogatta. Ezúton is köszönjük.

(A családnevek majuszkulás kiemelését kötetszerkesztési szempontok indokolták. **Szerk. megj.**)

Irodalom

1. JEKELIUS, E (1924): **Zăcămintele de cărbuni din România**, fasc. No. 2, **Zăcăminte de lignit din valea superioară a Oltului (Transilvania)**, Studii Tehnice şi Economice, Inst. Geol. Rom., No. 3., 34 pp., C. CARAIANU & Co. – Arte Grafice, Bucureşti

2. MUICA, N.; TURNOCK, D. (2003): **The Railway Age in the Carpathian Forests: A Study of Romania**, *Geographica Pannonica*, no. 7, p. 9–20., Dep. Of Geography, Tourism & Hotel Management, Fac. of Natural Science, Univ. of Novi Sad

3. SÜMEGH I. (1896): **Az Erdélyi Erdőipari részvény-társaság keletkezéséről és jelen üzemének berendezéséről**, CZETTEL és DEUTSCH-féle műv. intézet, Budapest

4. *** (1882): **Bericht Handels- und Gewerbekammer in Kronstadt über die Gewerbe-, Handels- und Verkehrsverhältnisse im Kammergebiet (südöstliches Siebenbürgen) für die Jahre 1878 und 1879.**, Erstattet an Se. Excellenz den königl. ung. Minister für Ackenbau, Gewerbe und Handel, Verlag der Handele und Gewerbekammer, Druck von Johann GÖTT & Sohn Heinrich, Kronstadt

5. *** (1886): **Jelentése a Brassói Kereskedelmi és Iparkamarának a kamara területének (Erdély délkelete) ipari, kereskedelmi és forgalmi viszonyairól az 1880–1884. években**. A nagyméltóságú m. kir. földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter úrhoz intézve, magyar kiadás, A Kereskedelmi és iparkamara kiadása, GÖTT János és fia Henrik könyvnyomdája, Brassó

6. **Harmadik katonai felmérés lapjai**, (K. u. K.) Militärgeographisches Institut, 1:75.000

6.1. **Barót** (188?) Zone 21 Kol. XXXIII.

6.2. **Brassó (Kronstadt)** (1894 és 1914 között), Zone 23 Col. XXXIII.

6.3. **Brassó (Kronstadt)** (1894), Zone 23 Kol. XXXIII, 5775, Nach Zeichenschlüssel 1894, Geripp: J. SCHWARZ u. Offic. J. STUMPF; Terrain: Rittm. E. Freih. V. VECSEY u. C. A. SCOTTI, 2. Ausgabe

6.4. **Brassó (Kronstadt)** (1914?), Zone 23 Kol. XXXIII. 43–46, Teilweise berichtigt bis 1914, Geripp: Corp. F. KARBIUTZ, Terrain: Offz. J. v. le GAY (forrás:http://lazarus.elte.hu/hun/digkonyv/topo/3felmeres.htm)

7. **Magyarbodza** [Bodzaforduló], Háromszék v.m. (1903), Zone 23, Col. XXXIV, 313, Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. Ministerium Budapesten, POSNER és fia térképészeti műintézetének nyomása

8. *** (1927): *Harta proprietăţilor de pădure ce sunt în hotarele comunelor Zagon şi Covasna.* [Soc. An. Ardeleană p. Ind. For.], 1:25.000

9. *** (1942): **Csonka-Magyarország áttekintőtérképe, országhatárok 1942. január 1-én**, 1:750.000, M. 1252/41. M., m. kir. Honvéd térképészeti intézet

10. *** (1972): *Ocolul silvic Comandău, studiu general I–VIII*, Institutul de cercetări, studii şi proiectări silvice, Braşov

11. *** (1991): *Ocolul silvic Comandău U. P. VIII Dealu Negru*, Institutul de cercetări, studii şi proiectări silvice, Braşov

12. *** (1999): *Plan Urbanistic General (PUG) Comuna Comandău*, încadrare în teritoriu administrativ, faza preliminară, Pr. nr. 9013/99, 1:25.000, S.C. Proiect Covasna S.A., Sf. Gheorghe

13. *Google Earth* (earth.google.com)

14. *NASA* (https://zulu.ssc.nasa.gov/mrsid/mrsid.pl)

Linii de căi ferate industriale din Treiscaune

(Referat)

Lucrarea prezintă hărţi ale căilor ferate industriale din fostul comitat/judeţ Treiscaune, fiind o a doua parte a documentaţiei referitoare (**Linii de căi ferate forestiere din Treiscaune (j. Covasna)**, *Acta (Siculica)* 2001/2, 257–285). Noutăţile sunt completate după caz cu interpretări noi ale hărţilor prezentate deja.

Works Railways on the Maps Representing Háromszék (Covasna County)

(Abstract)

The paper presents and compares the map documents about the works railways of Háromszék. It is the second part of the referring documentation (**Lumber railways on the maps representing Háromszék (Covasna county)**, *Acta (Siculica)* 2001/2, 257-285). It contains new maps and new interpretations of the old data.

www.szmi.ro / www.cimec.ro

1. ábra A Brassó–Szászhermány katonai jellegű kisvasút, valamint Brassó környékének egyéb vasútjai (például a Brassó központjából Szecselére tartó, ma már nem létező helyi érdekű vasút)

www.szmit.ro / www.cimec.ro

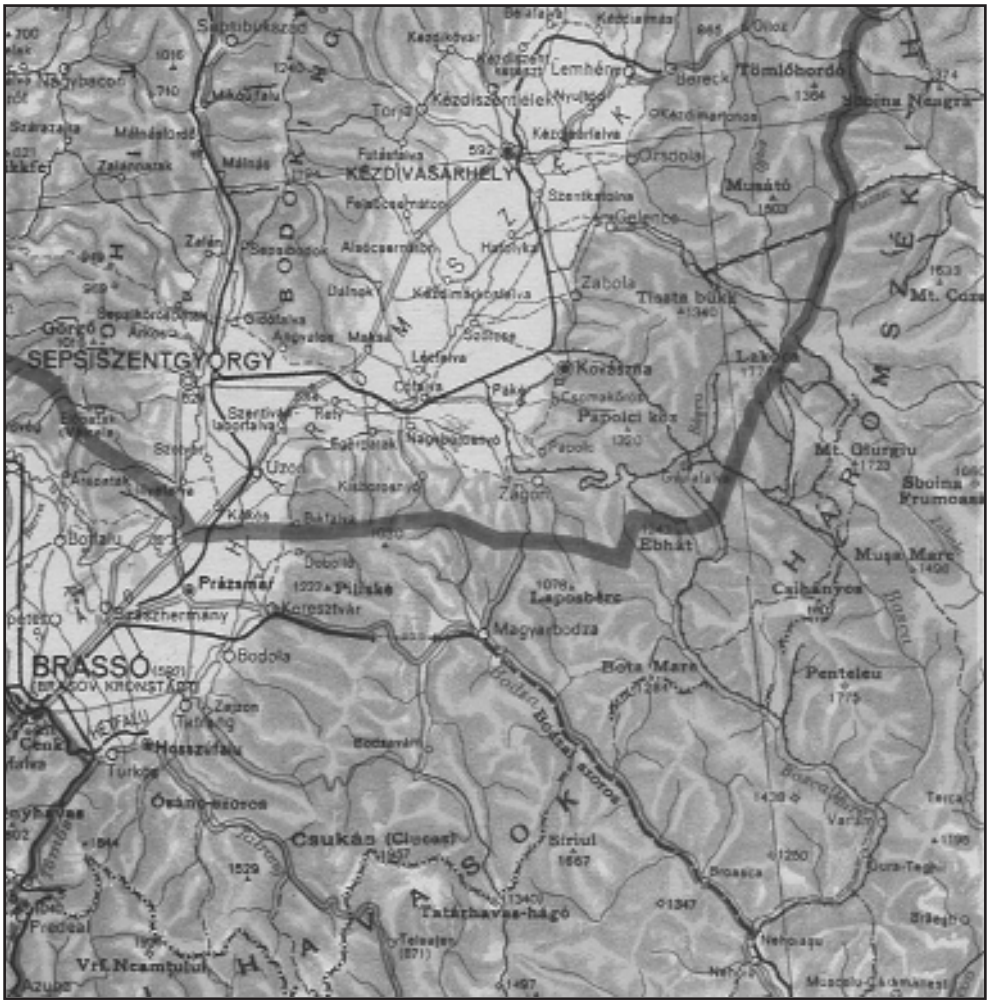

2. ábra A Háromszéki havasok vasútjai **Csonka-Magyarország áttekintőtérképén** (1942)

www.szmit.ro / www.cimec.ro

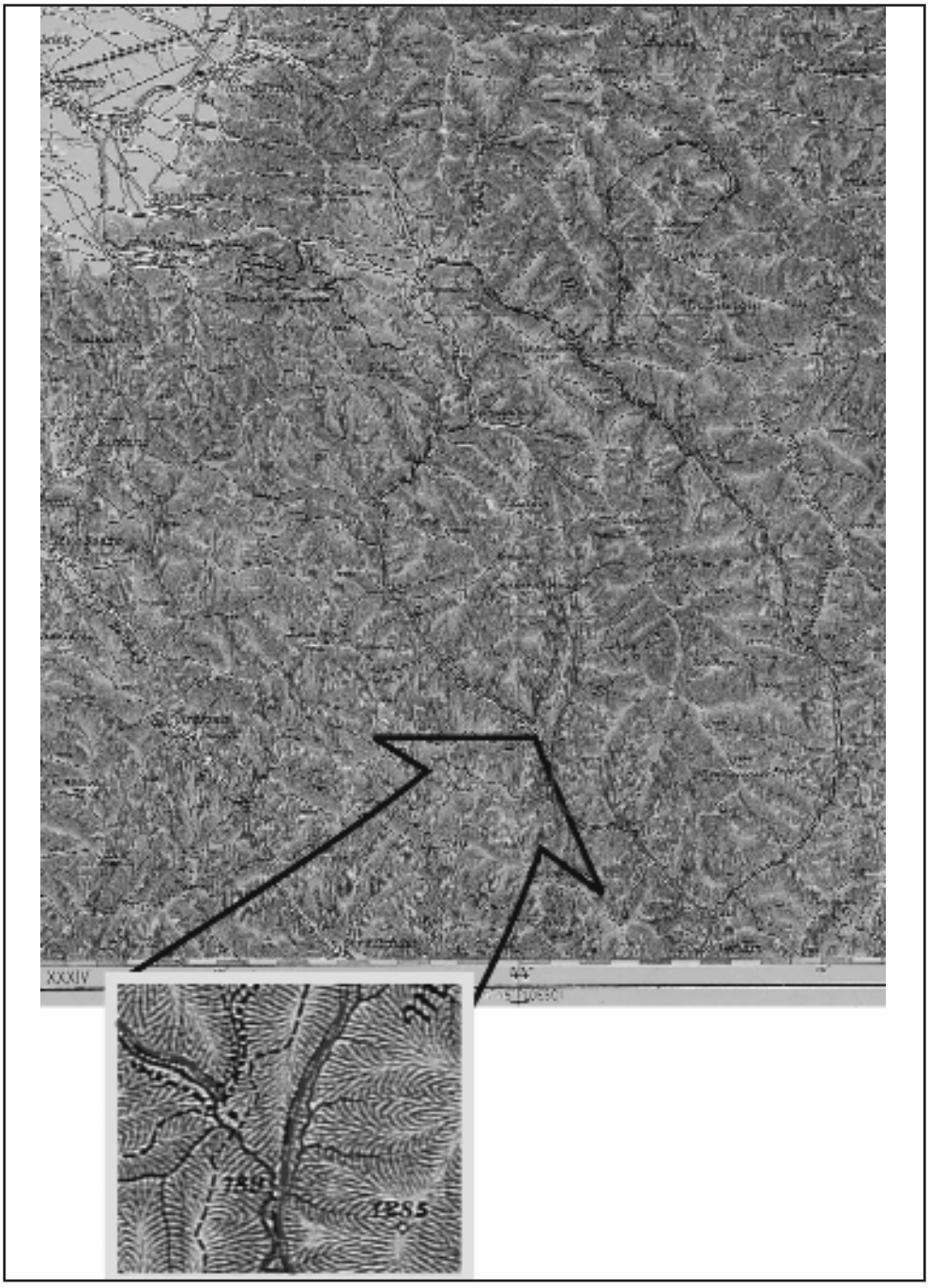

3. ábra Az Erdélyi Erdőipari Rt. és a GÖTZ-féle vasúthálózat közti „senkiföldje” (1914)

www.szmi.ro / www.cimec.ro

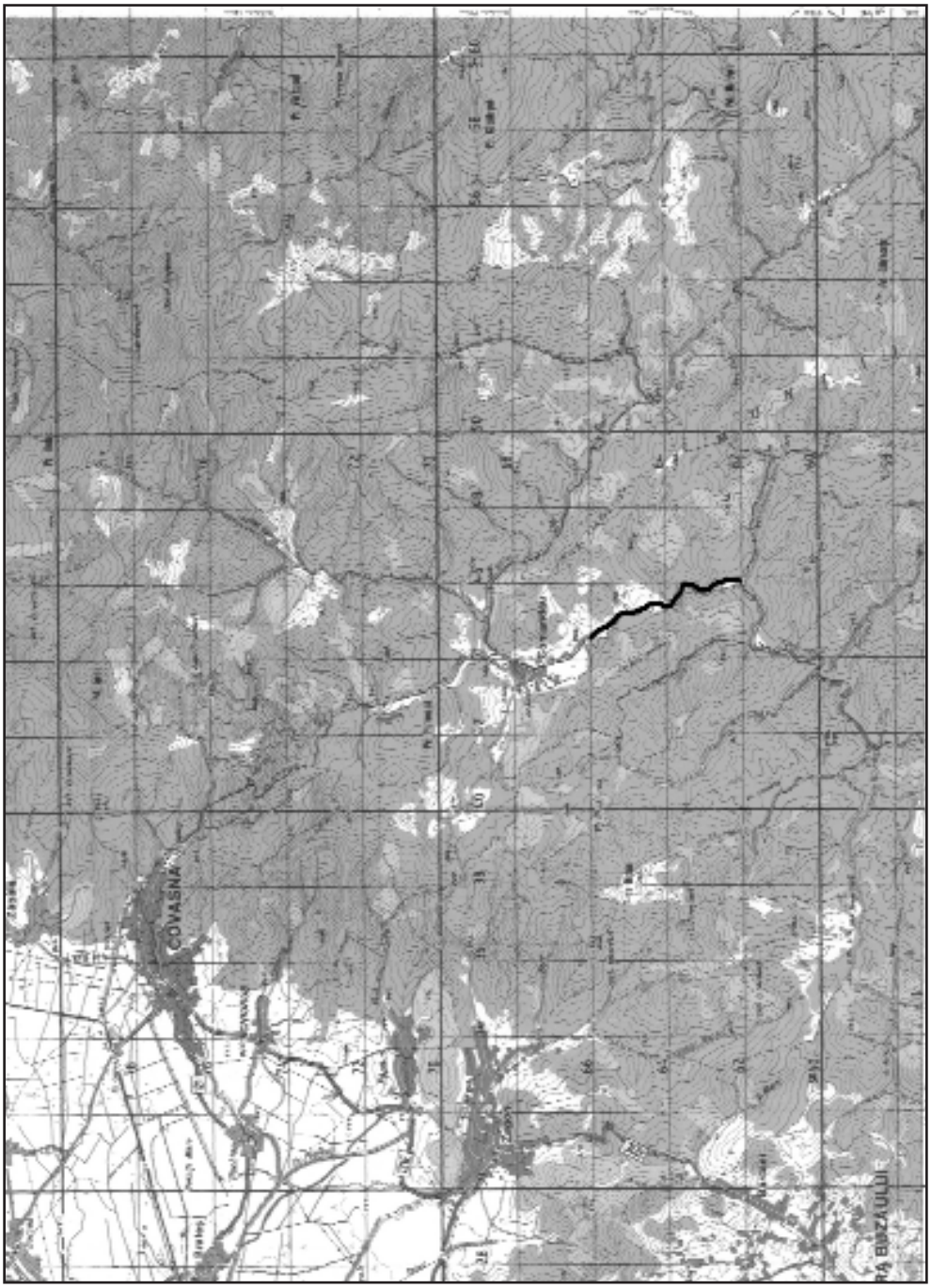

4. ábra A Kovászna–Gyulafalva kisvasút vonala a **Magyarbodza** (1903) térképszelvény alapján

www.szmit.ro / www.cimec.ro

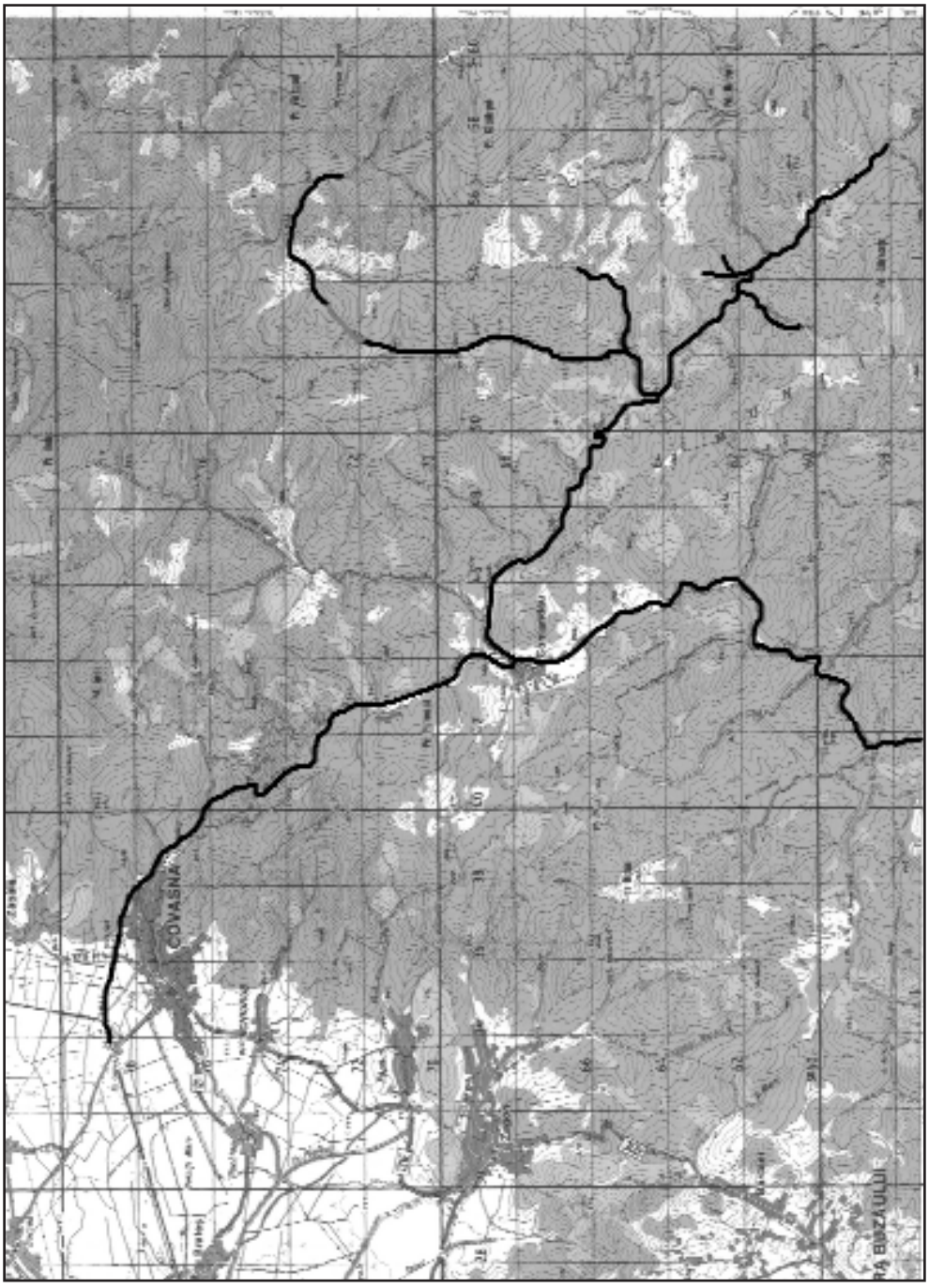

5. ábra. A térség iparvasútjai SÜMEGH Ignác helyszínrajza (1896) alapján
(a megkülönböztetett szakasz a „Góri sikló”)

www.szrmi.ro / www.cimec.ro

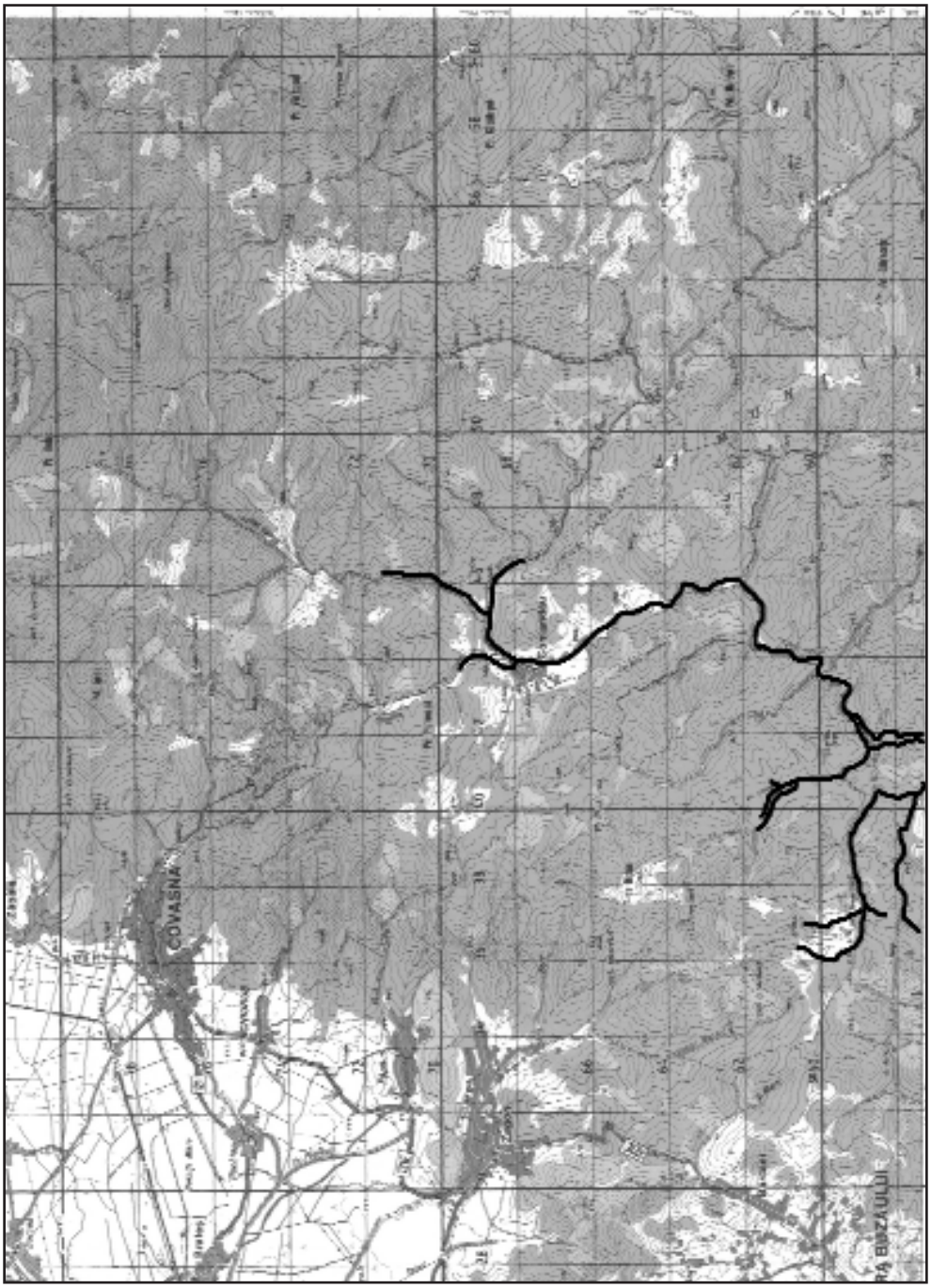

6. ábra Vasúthálózat az Erdélyi Erdőipari Rt. 1927-ben eszközölendő kitermeléseit bemutató térkép alapján

www.szrmi.ro / www.cimec.ro

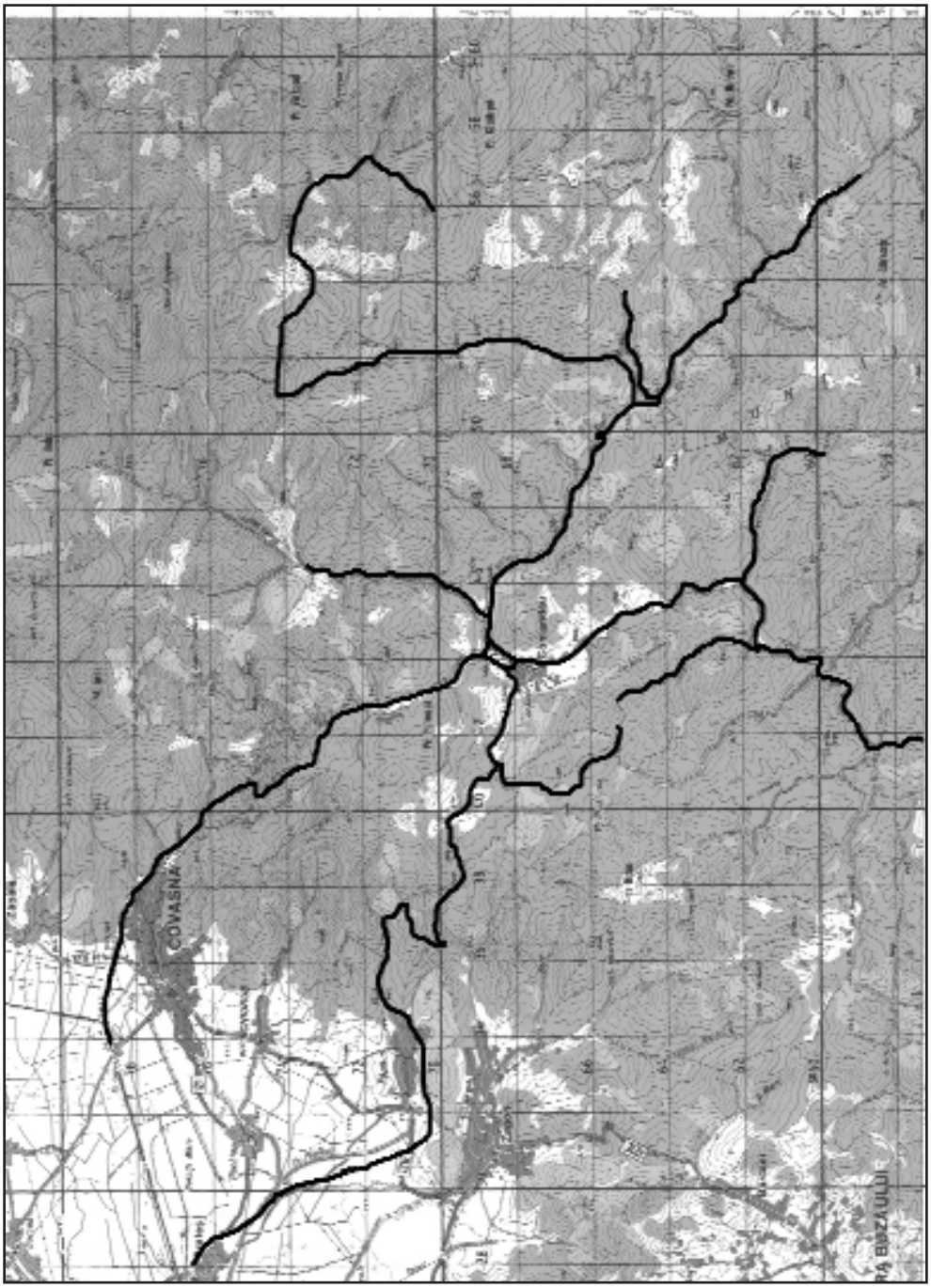

7. ábra Vasúthálózat a **Csonka-Magyarország áttekintőtérképe** (1942) alapján

www.szrmi.ro / www.eimec.ro

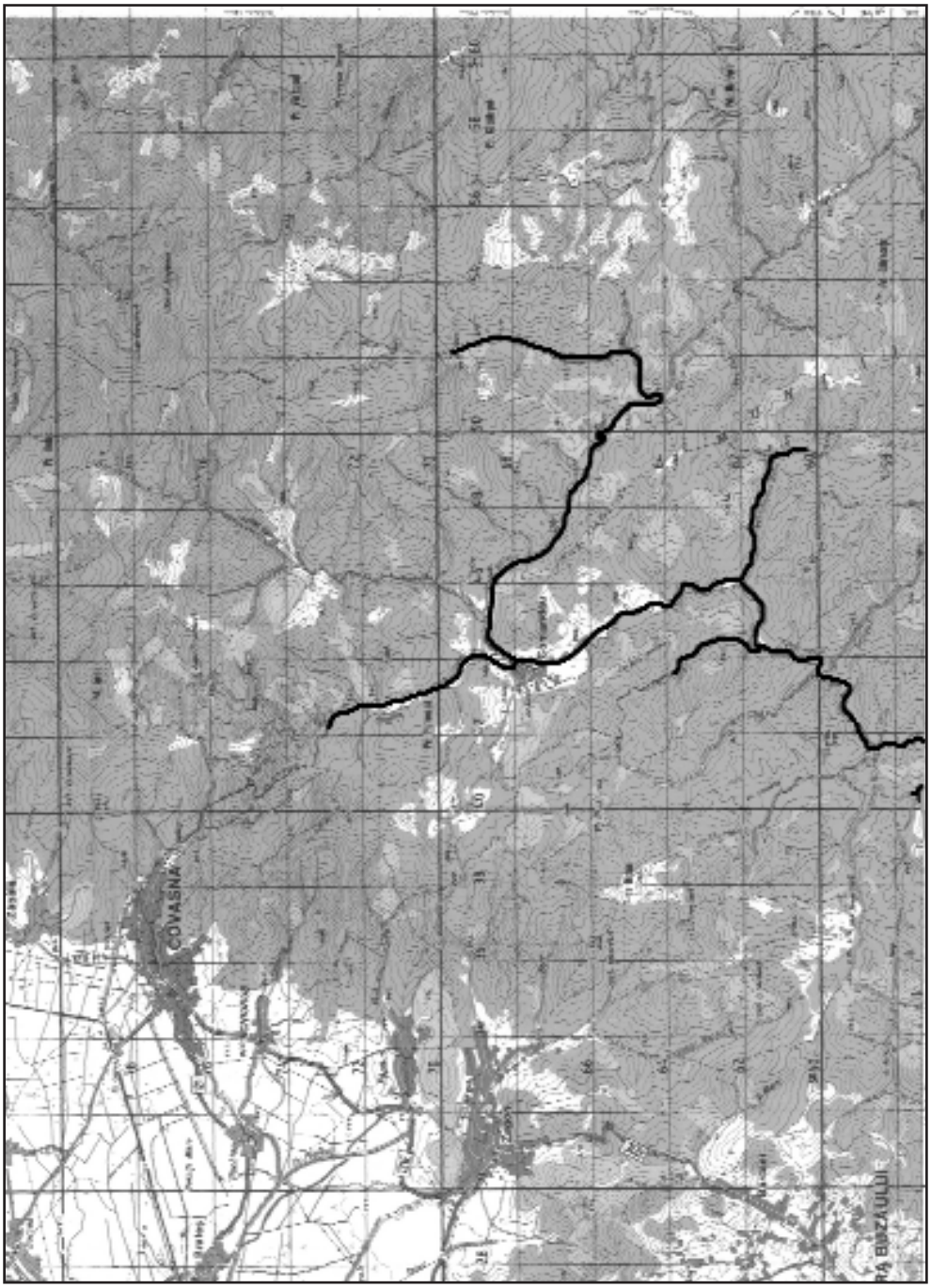

8. ábra Vasúthálózat az 1972-es erdészeti térkép alapján (megkülönböztetve egy kötélpálya vonala)

www.szrmi.ro / www.cimec.ro

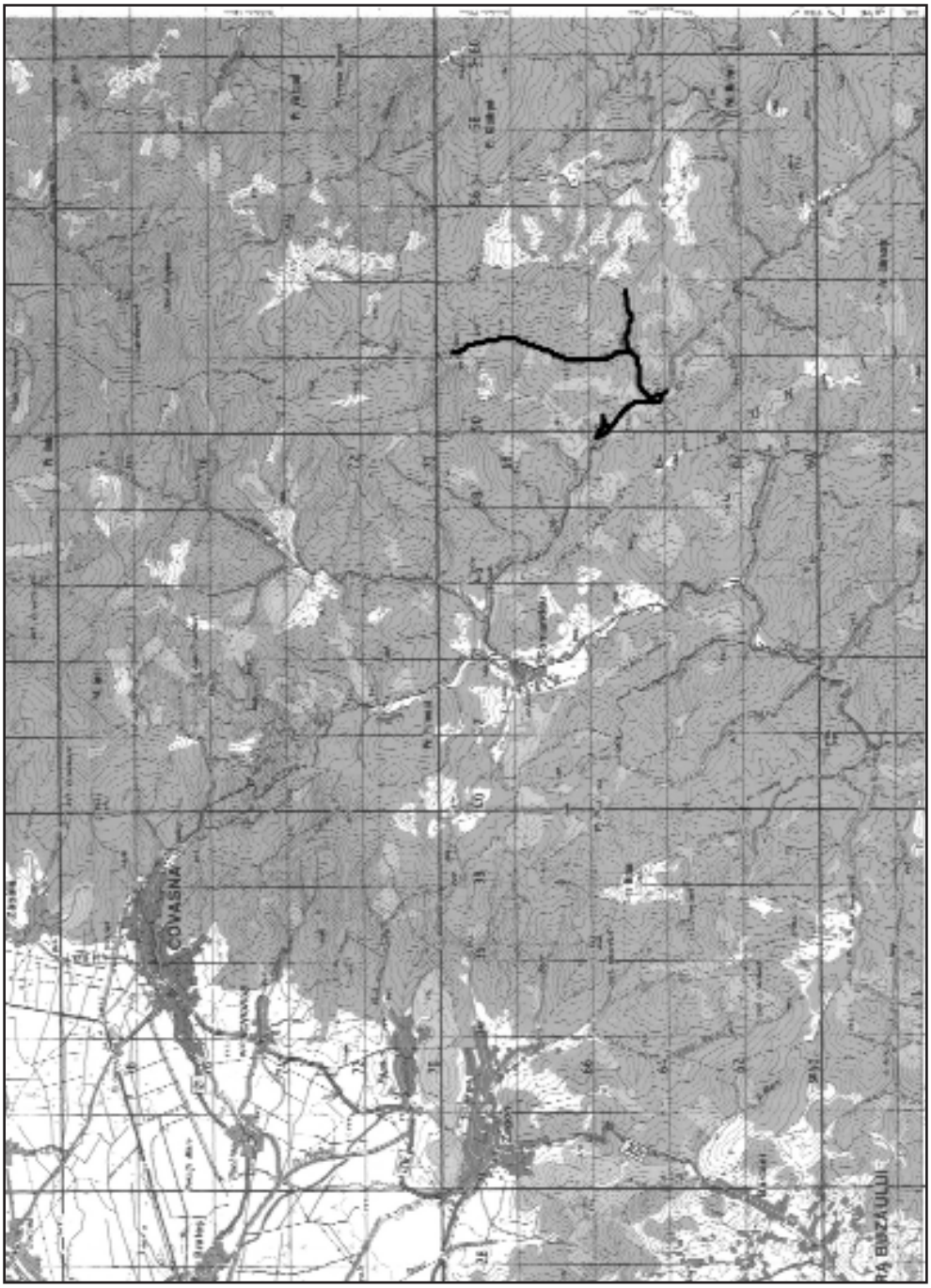

9. ábra Vasúthálózat az 1991-es erdészeti térkép alapján

www.szrmi.ro / www.cimec.ro

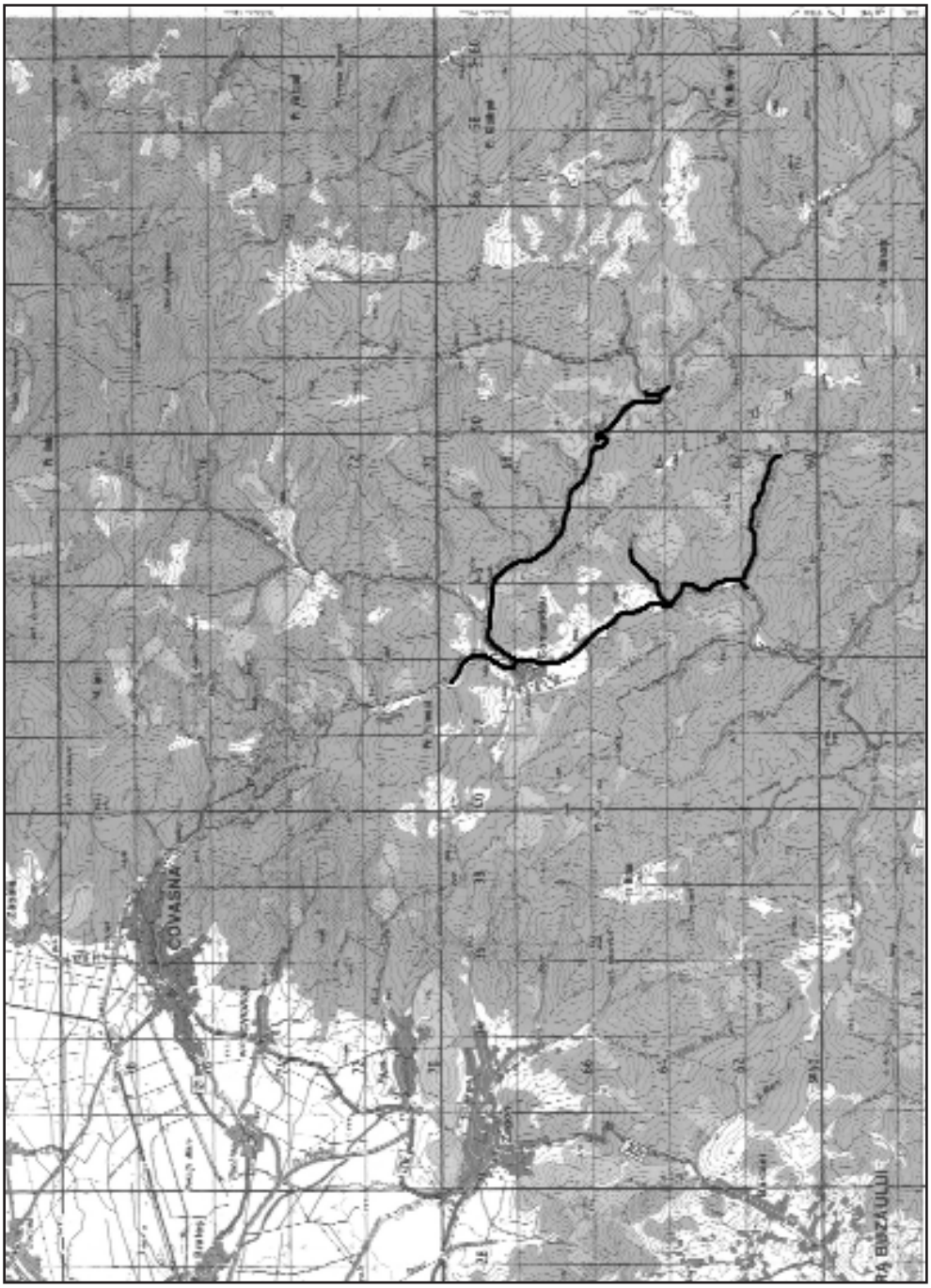

10. ábra Vasúthálózat az 1999-ben készült területrendezési terv alapján (nem ennek az időpontnak megfelelő adatok)

www.szrmi.ro / www.cimec.ro

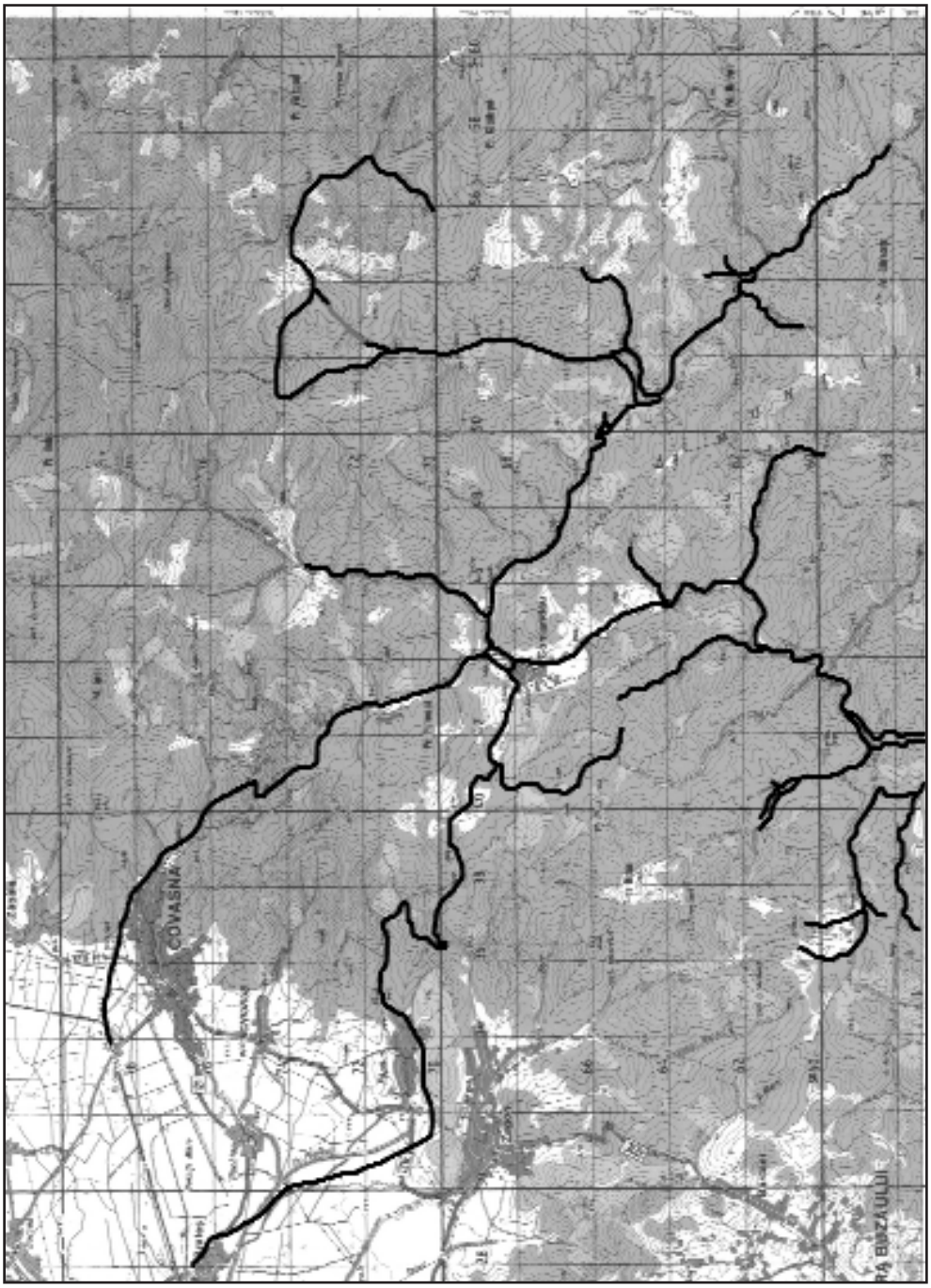

11. ábra Összesítés az eddig bemutatott térképekről

www.szrmi.ro / www.cimec.ro

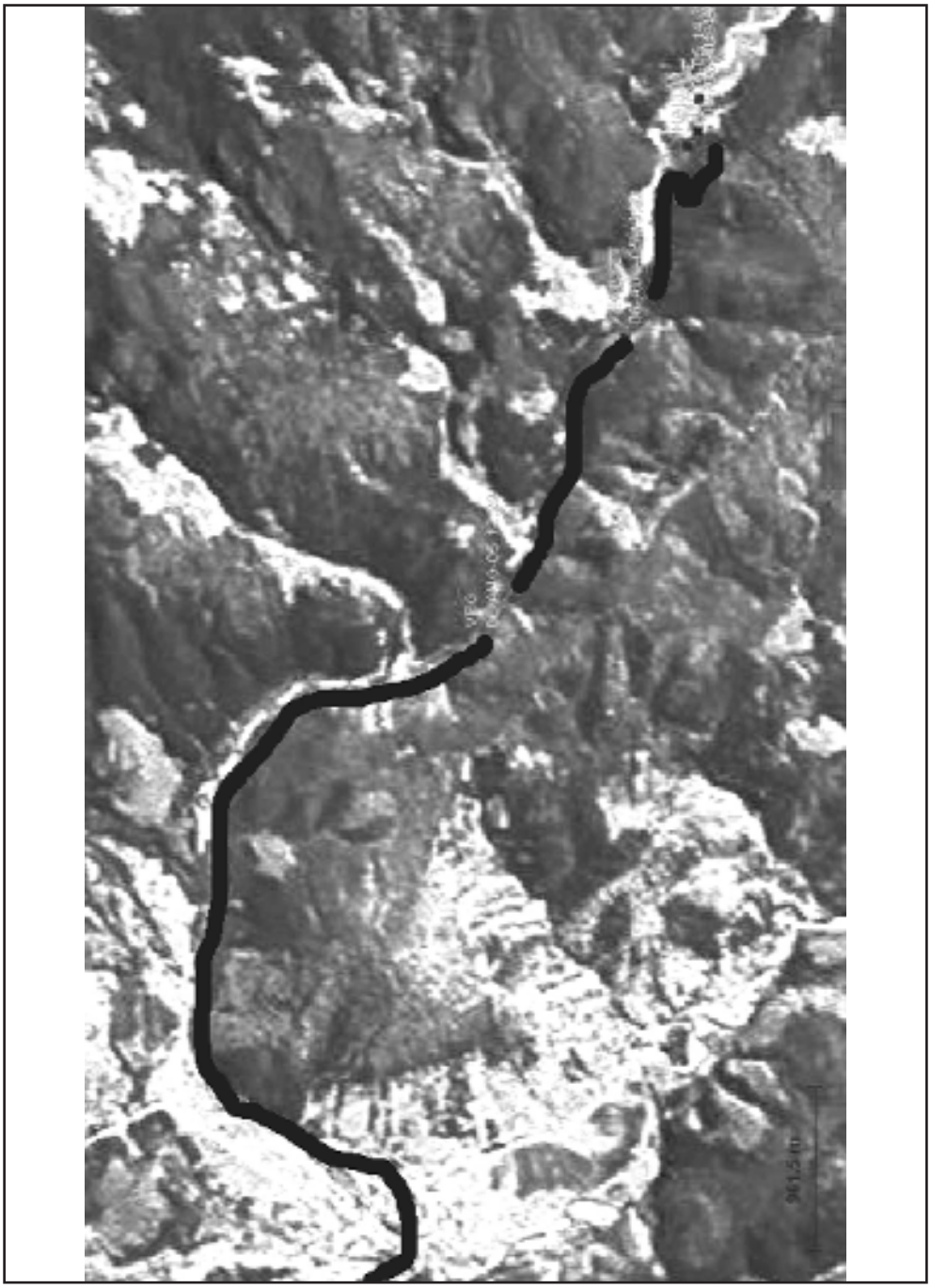

12 ábra GPS-adatok a Google által hozzáférhetővé tett űrfelvételre helyezve

www.szrmi.ro / www.cimec.ro

13. ábra A következő lépés: térben elhelyezni a erdei vasutak nyomvonalát a különböző objektumok helyzetének, működésének megértése érdekében (Google Earth-űrfelvétel, hibás feliratozással: a Lakóca a jelölt helytől kissé jobbra hátra található, a képen jelölt hegy a Manyicska)

www.szrmi.ro / www.cimec.ro

KOLUMBÁN Zsolt

BALÁS Ernő (1875–1949) 1.

(Kivonat)
A dolgozat a Székely Nemzeti Múzeumban található BALÁS Ernő-hagyaték feldolgozására támaszkodik. Célja az, hogy bemutassa egy olyan műszaki és politikai személyiség tevékenységét, aki a két világháború közötti erdélyi kisebbségi társadalomban a hivatalos Magyar Párt politikájától eltérő módon próbált érvényesülést szerezni a magyar kisebbség általános, valamint egy kisebb régióban felmerülő problémáinak. A dolgozat hiteles képet próbál adni dr. BALÁS Ernő mérnök gazdaságszervező, politikai és műszaki tevékenységéről. Megpróbálja megvilágítani egy szövetkezeti mozgalom ügyét, amely az erdélyi magyarság egy kisebb régiójában a Román Királyságban még teljesen újszerű Villamossági szövetkezet létrehozását tűzte ki célul. Ennek megvalósulása majdnem egy egész megye villamosítását oldotta volna meg. BALÁS politikai nézetei szociális elveken alapulnak. A Magyar Párttal való kapcsolata jellemző a pártnak a hasonló, baloldali elveket valló személyiségek iránti viszonyulására. A Magyar Párt magát egyedüli hivatottnak tartotta a két világháború közötti erdélyi magyar társadalom vezetésére. A kutatást különösképpen indokolta, hogy azon személyek életútjának vizsgálata, akik nem tartoztak szervezetéhez, új szemszögből világíthatja meg ezt a korszakot. (Terjedelmi okokból a dolgozatnak itt csak első, BALÁS politikai pályáját részletező része kerül közlésre. **Szerk. megj**.)

BALÁS Ernő életrajza

1.A. BALÁS Ernő életrajzi szakaszai

A.1. A világháború előtt

BALÁS Ernő 1875. július 31-én született, Gyergyóremetén, földműves család első gyerekeként.

Középiskolai tanulmányait az Udvarhelyi Reáliskolában végezte, ahol 1895-ben tett érettségi vizsgát. Ugyanebben az évben felvételt nyert a budapesti királyi József Műegyetem mérnöki karára, ahol tanulmányait 1900. június 14-én fejezte be, és szerzett mérnöki diplomát. Tehetségének köszönhetően már másodéves műegyetemi hallgatóként a Földművelésügyi Minisztérium Vízrajzi osztályának napidíjas alkalmazottjaként dolgozott.

Saját kérésére 1901. május kezdetével áthelyezést nyert a brassói kultúrmérnöki hivatalhoz, amelynek Brassó, Csík, Háromszék és Udvarhely megyék tartoztak a jogkörébe. 1907 tavaszán a hivatali bürokrácia nyomása alól menekülve megvált állami szolgálatától, és magánmérnöki irodát nyitott Brassóban.

1911–1913-ban megszervezte a Hétfalusi Villamossági Részvénytársaságot, amely egy a Tatrang patakán építendő 1200 lóerős vízierőműre támaszkodott volna. Azonban az építkezési tervek elkészítése és a vízjogi engedély megszerzése dacára a terv elbukott.

Az első jelentősebb csalódás után BALÁS 1914 februárjában elvállalta Sepsiszentgyörgy város főmérnöki állásának betöltését, a város vízvezetéki hálózatának rendbehozatalára, azon feltétellel, hogy brassói magánmérnöki irodáját is fenntarthassa.

A világháború kitörésekor, a július 30-án kelt általános mozgósítási rendelet értelmében bevonult a hadsereg nagyszebeni katonai építészeti osztályára. Innen saját kérésére decemberben a déli hadsereghez vezényelték mint egy mérnökosztag, az Ingeniern Abteilung parancsnokát. Itt egészen 1916. október elsejéig szerbiai és albániai útépítések és útjavítások munkálatainál tevékenykedett, ekkor a román csapatok Erdélybe való betörésének hírére áthelyeztette

* *Acta (Siculica)* 2006/2, T3, Sf. Gheorghe, Sporturilor 8A, RO-520085
** Sf. Gheorghe, Lăcrămioarei 20, Bl. 46A/7, RO-520090, kolumbanzs@yahoo.com

www.szrm.ro / www.cimec.ro

magát az erdélyi hadsereghez. Itt egészen 1917 júliusáig a Quartiermeisterabteilung (Mérnöki Alakulat) útügyi előadójaként dolgozott, majd később a Marosvásárhely és Parajd közötti utak építési munkálatait vezette.

1918-ban Háromszék megye főispánja, KIRÁLY Aladár és Sepsiszentgyörgy polgármestere kérésére Sepsiszentgyörgyre helyezték a városi vízvezeték rendbehozatalára és a katonai építkezések vezetésére. A háború befejezése így Sepsiszentgyörgyön találtaBALÁSt, ami egyben életútjának első jelentős törését jelentette – életének első szakaszát végül is többnyire a felelősségmentesebb aktivitás, a nyugalom és a társadalmi tisztelet jellemezte, annak ellenére, hogy kisebb kudarcokkal is kellett számolnia.

1.A.2. Az impériumváltást követő évek

1918. november 6-án, az őszirózsás forradalom kitörésekor a polgármester beleegyezése ellenére a rend és fegyelem fenntartása érdekében Nemzetőrséget szervezett. Azonban november 9-én a Nemzeti Tanács hivatalos kinevezettjei által történő átvétele után a Nemzetőrséget újraszervezték, mivelhogy ennek megszervezése nem a szolgálati szabályzatra épült.

A rend helyreállta után a frontról hazatérő katonák foglalkoztatásának biztosítása érdekében BALÁS Munka- és Munkaközvetítő irodát hozott létre a városházán, amely azonban a kellő támogatás hiányában nem kezdhette meg működését.

November végén egy Népköztársasági Párt megszervezéséhez látott hozzá, azon céllal, hogy „egyesítse a város húsz éven felüli lakosságát, tekintet nélkül foglakozásra, rangra és nemre, mindazon tagjait, akik az új, 1918. november 16-án megszületett Magyar Köztársaság megerősítésében és megszervezésében részt venni kívánnak”.[1] Miután a december 1-jén megtartott népgyűlés kimondta a szervezés szükségességét, a városi elöljáróság hatására, akik többnyire a megyei tisztviselők, a városi nagypolgárság és a birtokosok köréből kerültek ki, a támogatók elálltak a párt megszervezésétől. 1919 májusában a polgármester és a városi tiszti főügyész nyomására kénytelen volt lemondani a város főmérnöki tisztségéről is.

Az 1919. szeptemberben tett budapesti útja után, amikor sikerült tárgyalnia báró PERÉNYI Zsigmonddal, az Új Jobboldal Párt szervezőjével, LOVÁSZI Mártonnal, a Függetlenségi Párt elnökével és NAGY Györggyel, a Köztársasági Párt elnökével, arra a meggyőződésre jutva, hogy a székelység segítséget a magyar kormánytól nem várhat, hozzálátott egy gazdasági alapon épülő szervezet létrehozásához.[2] Ennek célja a passzivitásból való kilépés volt, eszköze a produktív munka megkezdése, hogy ezáltal „gazdasági megerősödésünket szolgálja, mert az egyén, a család, a nemzet, az ország jólétének egyetlen biztos alapja a független és folyton gyarapodó anyagi helyzet”.[3] Így magánmérnökként kezdte meg a „Háromszéki Vízierős Villanytelep, röviden Világosság Szövetkezet” megszervezését. Ez az Olt folyó szotyori szakaszára tervezett 3200 lóerős vízierőmű megépítésére alakult.

A szövetkezet 1920. január 26-án alakult meg, az érvényben levő magyar kereskedelmi törvény rendelkezéseinek megfelelően, és az év végéig már sikerült több mint 5000 tagot jegyeznie. A tagoknak a szövetkezet dolgairól való állandó informálása céljából 1922. október 25-én elindította a *Haladás* című hetilapot, mint a Világosság szövetkezet hivatalos lapját, melynek következményeként a BALÁS elleni támadások még vehemensebben jelentkeztek, főleg a SZELE Béla szerkesztett *Brassói Lapok* hasábjain. A szövetkezeti ügyet belülről is bomlasztó támadások érték, amikor 1922 januárjában dr. KISS András ügyvéd igazgatósági tag BALÁS tudtán kívül megállapodást kötött a Marmarosch Blank Co. bankkal a vállalat átadása tárgyában. Úgy belső, mint külső támadások során a kívülről támadók közé tartozó SZENTKERESZTY Béla báró malomtulajdonos vezetésével az ellenszenvezőknek sikerült megakadályozniuk a vízjogi engedélyezés elnyerését a Földművelésügyi Minisztériumnál. A Minisztérium a román vízjogi törvény hiányában elhalasztotta az engedélyezést az új vízjogi törvény elkészítéséig. A törvény elkészült, és az AVERESCU-kormány meg is szavazta. Azonban ennek megjelenésére a liberális kormányzat alatt került sor, amely hiányosnak vélvén azt, érvénytelenítette.

www.szmi.ro/www.simec.ro

BALÁS szövetkezeti társainak unszolására az 1922-es liberális kormány által szervezett választásokon szenátorként jelöltette magát, hogy megválasztása esetén megkönnyítse a szövetkezet ügyének megvalósítását. A március 9-én és 10-én sorra kerülő választásokon a Magyar Szövetség jelöltjeinek hivatalos visszautasítása révén is előnybe jutott, és párton kívüli független magyar jelöltként MOSORA Vasile nemzeti liberális szenátorjelölttel szemben több mint 700 szavazattal Háromszék megye szenátorává választották.

Az új vízjogi törvény 1924-ben került a parlament elé, egyidőben az energiatörvénnyel, és 1925 októberére a végrehajtási utasítást is elnyerte. 1926 februárjára az új törvények alapján sikerült az engedélyezést megszereznie. Ez azonban késő volt, mivel az 1926 tavaszára összehívott szövetkezeti közgyűlés a szövetkezet feloszlatását követelte.

Szenátori pályafutásának fő meghatározója a magyarság ügyeinek képviselete volt. Mindezt a hivatalos Magyar Párt politikájától függetlenül folytatta. A magyarság együttműködési és szervezettségi hiánya, valamint a Magyar Párt közvetlen megalkuvó politikája okozta kiábrándultság következtében azonban, belátva, hogy az adott körülmények között képtelen hatékonyan képviselnie a magyarság ügyeit, 1925. november 4-én lemondott a szenátori tisztjéről.

Politikai és gazdaságszervező pályafutásának hullámvölgybe kerülése egyben záróakkordját is jelentette élete ezen szakaszának, amely a megfeszített munka ellenére sem hozta az általa elvárt eredményeket. Közérdekű aktivitása többé nem volt ilyen intenzitású, annak ellenére, hogy élete hátralévő szakaszában is találkozunk közéleti próbálkozásokkal.

1.A.3. Szakmai és közéleti viták

Életének következő szakasza az egzisztenciális biztonságért való küzdelem, a kilátástalanság és a meg nem szűnő támadások jegyében zajlott. 1927. január elsején szegényen és reményt vesztve visszaköltözött Brassóba, ahol újra megnyitotta magánmérnöki irodáját, de régi jó hírét soha többé vissza nem szerezhette. Ellenségeire itt is rátalált: SZELE Béla a helyi Magyar Párt elnöke, a *Brassói Lapok* főszerkesztője volt, NAGY Béla pedig a Brassói Kultúrmérnöki Hivatal vezetője.

1927 decemberében a bauxittelepek felkutatásával foglalkozó bányamérnök öccse, BALÁS Jenő meghívásának eleget téve Magyarországra látogatott. Itt tartózkodásáról tudomást szerezve KOVÁCS Kálmán volt sepsiszentgyörgyi járásbíró, ekkor már budapesti kir. járásbíró, azon indíttatásból, hogy megakadályozza BALÁS magyar állampolgárrá válását, „Magyar állampolgár akar lenni egy volt liberális oláh szenátor” cím alatt cikket közölt róla a budapesti *Magyarság* című napilapban.[4] A cikk BALÁSt lapjának liberális támogatással való megindításáért, Magyarország kormányzója elleni sérelem elkövetéséért (a *Haladás*ban megjelenő „SOMOGYI és BACSÓ gyilkosságról” cikk HORTHY kormányzót és baráti körét teszi felelőssé), valamint BALÁSnak liberális programmal, a kormány hivatalos jelöltjeként való szenátori megválasztásáért vádolta, és a magyar faj árulójának, renegátnak nevezte.

BALÁS sajtó útján elkövetett rágalmazás vétsége cím alatt pert indított KOVÁCS Kálmán ellen, akit a Budapesti Királyi Büntető Törvényszék az 1929. május elseje és hatodika között lezajló nyilvános főtárgyaláson 300 pengő pénzbüntetésre ítélt, KIRÁLY Aladár volt Háromszék megyei alispán védőbíráskodása és GRANDPIERRE Emil védőtanúskodása ellenére.[5]

KOVÁCS Kálmán azonban fellebbezett, és ennek nyomán a Budapesti Királyi Ítélőtábla 1929. december 14-én az elsőfokú bíróság ítéletét megsemmisítette, őt magát az ellene emelt vád és következményeinek terhe alól felmentette, úgy értékelve, hogy BALÁS az általa szerkesztett *Haladás*ban megjelent, SOMOGYI és BACSÓ meggyilkolásával kapcsolatos cikkben valóban kormányzósértést követett el és fajárulást.[6]

BALÁS, repatriálása meghiúsulásával és mérnöki munkához Brassóban sem jutva, 1928 tavaszán elvállalta a bukaresti Vízügyi Hivatal megbízását, hogy négy regáti vármegye vízhasználatának elismeréséhez a szükséges műszaki leírásokat és terveket elkészítse, azonban az ügy-

www.szmi.ro

ben irodai személyzetének egyik tagja által tanúsított helytelen magatartása következtében az illetékes miniszter visszavonta a megbízást 1929 nyarán. BALÁS kára meghaladta a 360 000 lejt.

Az 1931. április 6-án kormányra jutott IORGA–ARGETOIANU szakértői kormány által a választások kívánt kimenetelének biztosítása érdekében kinevezett városi Ideiglenes Bizottságokat szeptemberben törvényesen beiktatták, mellőzve ezáltal a törvényesen megválasztott városi tanácsokat. Ez történt Brassóban is, amikor szeptember első napjaiban a közigazgatási törvény módosítása után sor került a városi Ideiglenes Bizottság átszervezésére, amelybe kormányzati kinevezés által felvételt nyert BALÁS Ernő is. Miután a Magyar Párt visszautasította bármely tagjának a bizottságba való kinevezését,[7] BALÁS újabb ellenségeket szerzett magának. Ennek következtében jelentette meg „Tiszta vizet a pohárba", „Brassói pohár" című röpiratait a támadások hárítása céljával. A bizottsági tisztséget a következő év szeptemberéig töltötte be, amikor is szeptember 9-én sor került az 1931. július 15-én hozott ideiglenes tanácsokat felállító törvény módosítására és a régi városi tanácsok visszaállítására.[8]

1932. október elsejétől a Svenska Vögekeibolaget svéd útépítő társaság alkalmazottjaként dolgozott, egészen 1936. május 1-jéig, és a Predeál–Brassó–Fogaras–Szeben–Nagyapold-Kolozsvár útvonal felmérését és alapépítményének megtervezését végezte. A cég kívánságára 1935. február végén Brassóból Szebenbe, 1936. március végén Tordára, majd június 1-jén Kolozsvárra költözött.

Az útépítések befejezése után 1936 augusztusában öccse, Jenő hívására mégis Magyarországra költözött, ahol bauxitkutatási munkálataiban volt a segítségére. Magyarországi jelenléte újabb támadásra adott lehetőséget KOVÁCS Kálmánnak, aki ezúttal a Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hivatalhoz nyújtott be kérést a valamikori kormányzósértést elkövetett BALÁS Ernő kiutasítására. BALÁS fellebbezése ellenére az enyingi járás főszolgabírója, azon indokkal, hogy a „külhonossal szemben felhozott vádak megcáfolva nem lettek, így nevezett az elcsatolt területen tanúsított magatartásával érdemtelenek bizonyult, hogy lakhatási és munkavállalási" engedélyhez jusson,[9] határozatot hozott az országból való kiutasításáról. 1938 januárjában visszaköltözött Kolozsvárra, ahol végre egy kis nyugalomra lelt.

1.A.4. A kolozsvári évek (1940–1949)

A Kolozsváron való letelepedése a végleges megállapodás jegyében történt, itt már többé nem az új környezetéhez kellett alkalmazkodnia, hanem a változó politikai rendszerekhez, mindenikben munkavágyának kielégítését keresve. A 2. bécsi döntésig kisebb mérnöki munkákat végzett, majd ezután, lehetőséget látva szövetkezeti mozgalmának újraindítására, megpróbálta elfogadtatni az illetékes hatóságoknál elképzelését. 1941 márciusában megbízást kapott az Iparügyi Minisztériumtól az Olt folyó vízerejének feltérképezésére és 1942 júliusában a Kis-Küküllő vízienergiatermelés-lehetőségeinek a tanulmányozására.[10] 1940. december 12-én a Budapesti Magyar Mérnöki és Építészeti Egylet rendes tagjául,[11] majd 1941. június 9-én ugyanennek Kolozsváron megalakult osztálya választmányi tagjává választotta.[12] 1941. július 30-án a Budapesti Mérnöki Kamara soraiba is felvették, de a felsoroltak csak érdekvédelmi egyesületek voltak. Kisebb kolozsvári vízszabályozási munkálatokat is végzett, de a több évtizedes szövetkezeti elképzelésének megvalósításához szükséges beosztást nem sikerült kieszközölnie a magyar kormánytól, számos ígéret ellenére sem.

1944 májusától egészen az észak-erdélyi román hatóságok beiktatásáig a város Mérnöki Hivatalának útügyi előadója is volt. Az impériumváltás után, 1944. november 11-én a kolozsvári Víz- és Csatornázási Művek igazgatótanácsi elnökének nevezték ki.[13] Ezt a tisztséget egészen 1945. augusztus 22-ig viselte, akkor az elnökséget a polgármester vette át. 1944 decemberében, az új városi vezetőség beiktatása után VESCAN prefektus BALÁSt a Helyi Kultúrmérnöki hivatal főnökévé nevezte ki, a tisztséget 1945. május 16-ig töltött be.

Mint a Műszakiak Szakszervezetének elnöke, 1944 decemberében megpróbálta újraé-

www.szrm.ro / www.eimec.ro

leszteni a szövetkezeti mozgalmat. Egy Általános Gazdasági Szövetkezetet kívánt létrehozni, amely alulról megválasztott, minden foglalkozási ágat magába foglaló szervként irányította volna az erdélyi gazdasági élet ügyeit. A cél elérése és az esélylehetőség biztosítása érdekében 1945 áprilisában az addig büszkén viselt pártonkívüliségét is feladta, és belépett a Román Kommunista pártba.[14] Belépését azzal indokolta, hogy, „a *felszabadulás* után léptennyomon azt kellett tapasztalnom, hogy a köz érdekében a polgármestereknél, a prefektusoknál, a szakszervezeti tanácsnál már írásban is benyújtott javaslataim meghallgatásra nem találtak”.[15] A Vörös Hadsereg bevonulását „felszabadulásként” fogadta, és a kezdeti, a Kommunista Párt teremtette körülményeket tökéletesnek találta az Általános Gazdasági Szövetkezeti mozgalmának megvalósítására, de aztán kezdeményezéseinek mellőzése, valamint a párt egyre gyakoribb visszaélései nyomán 1946 júliusában a Kommunista Pártból is kilépett. A Kolozsvári Víz- és Csatornázási Művek Igazgató Tanácsának egyelőre tagja maradt. Nyugdíja nem lévén, a különböző elnöki és tanácstagi funkciók betöltése után járó díjakból szerény körülmények között tengette életének utolsó szakaszát. 1948 aug. 20-án ezt a szerény létalapját is elvesztette azáltal, hogy az utolsó jövedelemforrásának számító Víz- és Csatorna Művek Igazgatói Tanácsát egy miniszteri rendelettel megszüntették.

Utolsó éveit súlyos betegként élte le, ebből kifolyólag közéleti munkát már nem vállalt. 1949. március 12-én hunyt el, kolozsvári lakásában.[16] Sírja a Házsongárdi temetőben található.

1.B. BALÁS Ernő életrajzi szerepei

Életútját vizsgálva több szerepet is megkülönböztethetünk, így mérnöki, politikai és szövetkezeti szerepeket. Ezek életpályájának fő meghatározói voltak. A következőkben ebben a csoportosításban térünk vissza elemzésükre.

1.B.1. Mérnöki szerepek

Egyetemi tanulmányainak befejezése után, a Földművelésügyi Minisztérium Vízrajzi osztályától a Brassói Kultúrmérnöki Hivatalhoz való áthelyezésének pillanatától élete végéig végeredményben jelentős műszaki teljesítményt valósított meg. Mérnöki munkássága, a dolgozni akarás vágya végigkísérte egész életét, egyetlen időszak kivételével, amikor szenátori teendőinek és szövetkezeti ügyeinek szentelt pillanatai miatt kénytelen volt mérnöki irodáját szüneteltetni. Munkásságának érzékeltetésére felsorolom a legfontosabb mérnöki munkáit, amelyek többnyire már ez előtt megvalósultak, vagy később kerültek kivitelezésre: a Feketeügy sárfalvi szakaszának szabályozása, a sepsiszentgyörgyi Dohánygyár alagcsövezése, a sepsiszentgyörgyi vízvezeték-hálózat kicserélésének munkálatai, az Olt balánbányai szakaszának szabályozása, vízmosásgátló kötések elkészítése a Tatrang-patakon, víztisztító berendezés elkészítése a TELLMAN-posztógyár számára. 1915-ben a Déli Hadseregnek DÁNY vezérkari ezredes megbízásából állított össze egy általános tervet és költségvetést a Dunának a szerbiai Morava és Vardar folyók mentén a Szaloniki tengeri kikötővel leendő összekapcsolása megvalósítására.

Legfontosabb terveinek nagy része viszont csak egy-egy tervrajz erejéig valósult meg, és soha nem kerültek kivitelezésre, például a szotyori 3200 lóerős, az oltszemi 100, a bodzakrasznai 1600, a Buzău megyei Gura-Şiriului-nál 1200, Gyilkostóból Gyergyószentmiklós felé terelt vízszakaszon egy 2000, a Kormos-patakán 100, Parajdon 200, Tatrangon 300, Hosszúfaluban 1200 lóerős tervezett vízierőtelepek esetében.

1.B.2. Politikai szerepek

Politikai jellegű tevékenysége többnyire a szenátori aktivitására szűkül le, melynek ideje alatt a politikai élet nehézségeinek dacára sikerült pozitív eredményeket is elérnie néhány fontos ügyben. Legjelentősebb eredményei a sepsiszentgyörgyi magyar tannyelvű Állami Polgári Fiú- és Leányiskola Kovásznára való áthelyezésének megakadályozása, a Sepsiszentgyörgy és Árkos határában fekvő 1000 hold föld katonai lőtér rendeltetésére való, agrárreform alapján történő kisajátításának megakadályozása, valamint a

www.szrm.ro / www.cimec.ro

megyének az 1925-ös közigazgatási szabályozás útján való felosztásának a megakadályozása voltak. Szenátori tevékenységével kapcsolatban meg kell említenünk más közérdekű közbenjárásait is, mint a nyugdíjasok ügyében történt parlamenti felszólalásait, az 1923-as állami vasúti tervekkel kapcsolatos, az erdélyi vasúthálózat bővítésére kidolgozott tervajánlatát, az 1923-as alkotmánytervezet vitájának ülésén előterjesztett beszédét. Szenátori szerepvállalásának lezárulása sem jelentette politikai szerepvállalásának a végét.

1931. szeptember elején BALÁSt kormányutasítással kinevezik Brassó városának Ideiglenes Tanácsába („Interimár Bizottság"), mely funkciót következő év szeptemberéig töltötte be. Kinevezése azonban hatalmas felháborodást keltett a brassói Magyar Párt köreiben, és ennek elnöki tanácsa ezek után tiltakozását fejezte ki az ellen, hogy „BALÁS Ernő bárhol, bármilyen minőségben mint a brassói magyarság képviselője jelentkezzék és nyilatkozzék, s ha ezt mégis megtenné", leszögezi a nyilvánosság előtt, hogy erre BALÁS Ernő „felhatalmazást nem nyervén nem jogosított". A Magyar Párt tiltakozása ellenére vállalta a tagságot, ezáltal még jobban mélyítve az amúgy is mély, iránta tanúsított ellenszenvet. A bizottságnak a következő év szeptemberében való megszűnését követően nem vállalt politikai szerepet, nem is jutott ilyenhez, ez egyben végét jelentette politikai pályafutásának, amely amúgy sem bővelkedett a pozitív eredményekben.

1.B.3. Szövetkezeti szervező szerepek

Ilyen jellegű tevékenységének kezdetét a Világosság szövetkezet megszervezése jelentette, mely ezirányú munkásságának legteljesebb szakaszát képezte, annak ellenére, hogy a szövetkezet 1927-ben megbukott. A Világosság szövetkezet szervezésével párhuzamosan, hasonló szövetkezeti mozgalom megindítása céljából BALÁS terveit egy nagyobb körútja alkalmával ismertette Csíkszeredában, Gyergyószentmiklóson, Marosvásárhelyen, valamint Kolozsváron is, ahol PAÁL Árpád lakásán ZÁGONI István, NYÍRŐ József, SZENTIMREI Jenő is megismerkedhettek elképzeléseivel, melyeket elismeréssel díjaztak, de a *Keleti Újság*ban megjelent tartalmas cikkeken kívül nem történt semmilyen továbblépés. A szövetkezet célkitűzései között vízi energiával működtetett villanytelep létrehozása szerepelt, a mezőgazdasághoz, ipari szükségletekhez, világításhoz olcsó villamos áram szolgáltatása a tagok számára, villamos gépek beszerzése és javítása, az ifjúság mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi iskolákban való elhelyezése, ipari telepek létesítése és fenntartása, valamint a mezőgazdaság belterjesebbé tétel útján való fejlesztése. A szövetkezet azonban a vízjogi engedélyezés beszerzése ellenére is elbukott. Ez mégsemnem törte le a műszaki mérnöki szemszögből megközelített, gazdasági alapon szervezendő, szociális és anyagi problémák megoldására irányuló szövetkezeti tevékenységének lendületét.

1938-ban, Magyarországról való kitoloncolása után Kolozsvárra visszaérkezve újra olyan gazdasági szervezet létrehozását szorgalmazta, amely minden magyar gazdát magába foglalt volna. Szerinte a létrehozandó szervezet az Erdélyi Gazdasági Egylet mintájára vagy éppen ennek szervezetében, „minden iparágnak, foglalkozásnak megfelelő alosztályokat" tömörítve kellett volna megvalósítani. Ez ugyan nem sikerült, de a 2 bécsi döntés után BALÁS újabb lehetőséget látott szövetkezeti mozgalmának elindítására. Kapcsolatot teremtett GYULAI Tiborral, a Kereskedelmi és Iparkamara titkárával, akinek közvetítésével kinevezést próbált nyerni az Erdélyrészi Gazdasági Tanácsba, hogy elindíthassa a Székelyföld szövetkezeti mozgalmának új alapokra helyezését. A hivatalos szervek a kezdeményezés megvalósításának akadályaként arra hivatkoztak, hogy az erdélyi szövetkezeti mozgalom két alapszervezetén, az Országos Központi Hitelszövetkezeten és a Hangya Szövetkezeteken kívül más nagyobb szabású szövetkezés több okból is kivitelezhetetlen.[17]

Válasz nélkül maradt kezdeményezései számára a Vörös Hadsereg 1944 novemberében történt bevonulása nyomán kialakult politikai légkör úgy tűnt, hogy nagyobb érvényesülési

www.szrm.ro / www.cimec.ro

lehetőséget nyújtani, legalább az első másfél évben így találta. Az alkalmas pillanatot megragadva, a Kolozsváron újonnan megalakult Szakszervezeti Tanácsban javaslatot tett az Általános Gazdasági Szövetkezet megszervezésére.[18] E szövetkezetnek, eltérően a „Hangya" szövetkezet struktúrájától, ki kell terjednie mindenkire, állította, mert csak egy általános gazdasági szövetkezet nyújthatja a kívánt társadalmi jólétet. Elképzelésének megfelelően a minden foglalkozási ágnak megfelelő „szakosztályok és ezek alosztályai fognak minden kérdést mindig a lehető legracionálisabban megoldani, és a haladást szem előtt tartva az intézményeket, vállalatokat, üzemeket megszakítás nélkül tökéletesíteni".[19]

Elképzeléseit, elveit sokan támogatták, mint például MOLL Elemér, azonban a gyakorlati megvalósítás kérdésében már nézeteltérések merültek fel. JORDÁKY Lajos és BALOGH Edgár közvetítései ellenére, a Szakszervezeti Tanács az ügyet nem tartotta kivitelezhetőnek.[20] Nem mutatott érdeklődést iránta az 1945 tavaszán megalakult Munkások Általános Gazdasági és Ipari Szövetkezete sem. Utóbbinak érdekköre nem is ölelte fel a gazdasági élet minden területét.

Utolsó lépésként 1945 szeptemberében a Műszakiak Szakszervezetének nevében tett javaslatot egy a minden foglalkozási ágnak megfelelő szakértőkből álló Erdélyi Gazdasági Bizottság létrehozására, azon feladattal, hogy kiépítse az Erdélyi Egyetemes Szövetkezetet.[21] Ez a kezdeményezése is válasz nélkül maradt, akárcsak a többi, ezúttal azonban végképp talaját veszítette több mint két évtizedes szövetkezeti aktivitása, mivel a későbbi politikai rendszer nyújtotta lehetőségek fokozatos beszűkülése, valamint korának előrehaladottsága miatt többé nem vállalkozott ilyen tevékenységre sem.

2. BALÁS Ernő politikai tevékenysége

2.A. Pártalakítási kísérlete

A Budapesten kirobbant őszirózsás forradalom teremtette légkör nagyban rányomta bélyegét az Erdély magyarlakta vidékein fennálló társadalmi viszonyok fokozatos átértékelését és értelmezését követelő körökre. Az októberben életre hívott Magyar Nemzeti Tanács, valamint a november elsején hatalomra került KÁROLYI-kormány nemzetiségi, társadalmi, szociális, politikai célkitűzései egy gyökeresen más Magyarország megvalósítását vázolták, amennyiben a nemzetközi politika és viszonyok a kormány elvárásainak megfelelően alakulnak.

BALÁS ilyen körülmények között, a háború teremtette dezorganizáció és dezorientált helyzet láttán fogott hozzá az addig ellenzett, de a nemzetközi porondon egyre népszerűbb szociálpolitikai tevékenységéhez. Mentalitásának megfelelően, a háború kitörésének okaként az emberiség fejlődését és az evolúciót nevezte meg, amelynek már nem tudtak megfelelni az európai intézmények, kormányzati formák, és ennek megfelelően a célja nem lehet más, mint azon friss erők érvényesülésének biztosítása, „melyek a romok helyén egy fényesebb, szebb és jobb jövőt alapozhatnak meg, melyre az utódok a legmonumentálisabb épületet emelhessék".[22] BALÁS jóslatként hangoztatja, hogy a világégés eltörölte a tétlenséget, a születés és vagyon biztosította előnyöket, és ezzel egy új korszak köszönt be, amely az elkövetkező „békével a becsületes, tisztességes és önzetlen munka korszaka lesz".[23]

Egyetemes célként határozta meg a minden téren megnyilvánuló szervezetlenség és bürokratizmus letörését. Ezt megvalósítandó első lépésként egy bizottságot kell kinevezni, minden foglalkozási ág képviseletével, megfelelő tagok választásával. A bizottság egy fontos feladata a rendszeres tanácskozás mellett a városi adminisztráció átszervezése lenne, felölelné és főbb vonásokban megállapítaná a városi közigazgatás minden ágazatában a kötelezettségeket és a jogokat. További kötelezettségei a gazdálkodás belterjesebbé, az ipar és kereskedelem megbízhatóbbá tétele lennének.[24] E célkitűzések és a központi hatalom gyengesége nyomán bekövetkezett nyugtalan légkör ellenőrzésének megvalósítása érdekében látott hozzá BALÁS 1918. november 6-án Sepsiszentgyörgy Nemzetőrségének megszervezéséhez. A város rendőrkapitányságának alárendelve ennek feladatául a rend fenntartását, a személyi és vagyoni biztonság

www.szr.ro / www.cimec.ro

megóvását tűzte ki.[25] A kísérlet félsikert hozott. A Nemzetőrséget november 9-én a Nemzeti Tanács által kiküldött bizottság átszervezte,[26] a hadügyminisztérium hatáskörébe rendelődött át. Erre azért került sor, mert a belügyminisztérium sok helységben a nemzetőrség és a polgárőrség fogalmának összekeverését tapasztalta.[27]

Az 1918. november 16-án megszülető Magyar Köztársaság még jobban megerősítette BALÁSban addigi elgondolásainak létjogosultságát, ami arra késztette, hogy megszervezze az Országos Köztársasági Párt sepsiszentgyörgyi tagozatát. A munkálatok megindítására november végén került sor, olyan céllal, hogy a szervezet magába foglalja a város mindazon 20 éven felüli lakosát, akik az újonnan született Magyar Köztársaság megerősítésében részt akarnak venni.

A szervezet általános célkitűzése a háború által felborított osztályuralom helyébe Szabadság, Egyenlőség, Testvériség elveken alapuló Köztársaság megteremtése volt.[28] Ugyancsak általános célként fogalmazta meg a szervezet országos gárdájának megszervezését, melynek feladata a friss kormányzati forma megóvása lett volna.

A sepsiszentgyörgyi pártszervezet konkrét feladatát a Háromszék vármegyei Köztársasági Párt kiépítése jelentette. Ebben a kiépítendő pártszervezetben BALÁS terveinek alapján a párt ügyeit az elnök, egy társelnök, egy titkár, egy jegyző, egy pénztáros és egy ellenőrző, valamint intéző bizottság végezte volna. Az intéző bizottság tagjai minden 50 párttag után választódtak volna, és évente kétszer gyűlt volna össze. A tagok kötelességei között szerepelt a közgyűlés előtti jelentéstétel.[29] A párt tisztikara és a bizottság tagjai titkos szavazással egy évre szóló kinevezést kaptak volna. Az ilyen alapon felépülő pártszervet céljai között nem csak politikai célkitűzéseket nevezett meg. A pártnak társadalmi és közigazgatási téren is fontos feladatoknak kellett volna eleget tennie, mint a földművelés belterjesebbé tétele, a helyi ipar és kereskedelem dinamikusabbá tétele, a közigazgatás bürokráciamentesítése és gyorsabbá tétele a közérdek hatékonyabb kiszolgálása végett.

A szervezet BALÁS terveinek megfelelően meg kellett volna, hogy szüntesse a szociális, nemzeti és vallási diszkriminációt, ugyancsak a közérdek akadálymentesebb kiszolgálásának érdekében.[30]

A Köztársasági Párt helyi szervezetének alakítását hirdető népgyűlésre december 1-jén került sor, a városháza zsúfolásig telt dísztermében. A népgyűlés napirendjére és az ügy további alakulására a korabeli helyi sajtó és egyéb források hiányossága következtében a hagyaték alapján csak egy zavaros képet alkothatunk. A gyűlésen BALÁS a párt célkitűzéseinek ismertetése mellett hangsúlyozta az összefogást és a pártoskodás megszüntetésének fontosságát ahhoz, hogy megszilárdulhasson a népuralmon épülő köztársaság.[31]

Mint azt BALÁS egy későbbi cikkében olvashatjuk, a gyűlés közönsége kimondta a szervezet szükségességét, de a szervezés folytatásakor a lelkesedők elmaradoztak, illetve szembefordultak.[32]

BALÁS a városi vezetőtanács ellenakciójában látta a kezdeményezés elgáncsolását, a tanács nyomást gyakorolt a pártszervezés híveire, és megakadályozta a pártalakítást. Ha megvizsgáljuk a november 3-án dr. KOVÁSZNAI Gábor alpolgármester javaslatára választott 15 tagú városi tanács összetételét, akkor megállapíthatjuk, hogy ennek túlnyomó részét birtokosok és nagypolgárok alkották.[33] Egy ilyen összetételű tanács, mely tagjainak társadalmi rangja szerint ítélve inkább konzervatívnak tűnik, egy a már november elején megalakult, nagy támogatásnak örvendő szociáldemokrata párt mellett nem engedhette meg a helyi politikai élet még fokozottabb balratolódását. A városi tanács nem engedélyezhette a kedélyek baloldali eszméktől történő felkorbácsolását egy olyan közhangulatban, melyet a frontról hazatérő katonák fosztogatásai és szociális követelései nagyban megzavartak. Mindezt tehette annak ellenére, hogy BALÁS kezdeményezéseinek voltak olyan pontjai, melyeket a tanács is támogatott. Erre a legjobb példa az, hogy BALÁS 1918. november 21-i kezdeményezésének, a Munka- és Munkaközvetítő iroda beindulásának elgáncsolása után ugyanezen név alatt született meg december 12-én a hasonló iroda GYÖRGY Mózes

www.szrm.ro / www.cimec.ro

vezetésével, de már a városi tanács kezdeményezésére.[34]

1918 decemberében már nem nyílt alkalma a pártszervezés folytatására, mivel a megszállás következtében a gyűlésezés tilos volt. További próbálkozásai mégis voltak. 1918. december 29-én levelet küldött APÁTHY István főkormánybiztosnak, amelyben a szervezkedés intenzívebb elindításának szorgalmazása mellett javaslatokat tett többek között a községek, városok és a vármegyék polgárságának egyetlen polgári pártba való tömörítésére és munkaközvetítő irodák felállítására. Ez persze nem járt eredménnyel. Politikai szervezőtevékenységének szakasza lezárult, de mind társadalomszervező, mind pedig politikai tevékenységét folytatta.

2.B. Szenátori tevékenysége

2.B.1. BALÁS Ernő szenátorrá választásának körülményei

Az első világháború után, 1922 márciusában már harmadszor került sor politikai választásokra a Román Királyságban. Az előző választáshoz viszonyítva ezúttal a magyar kisebbség jelöltjei is felkerültek a választási névjegyzékre. A sorra kerülő választás az erdélyi kormányzótanács 1919. évi 3621. számú választójogi rendelete szerint folyt le, amelynek a volt Magyar Királyság kerületi rendszere szolgáltatott alapot. E rendszer értelmében minden 50 000 szavazásra jogosult polgár választott egy képviselőt, és minden 100 000 választó egy szenátort. Így Erdélyben összesen 121 képviselőt és 53 szenátort választottak általános, egyenlő és közvetlen szavazás elvén, már amennyiben beszélhetünk egyáltalán szabad választásokról az akkori liberálisok által szervezett választások esetében. Az aktív választójog határa 21 év volt a képviselő- és 40 év a szenátorválasztás esetében, és a képviselőt legalább 50, a szenátorjelöltet pedig legalább 25 választónak kellett ajánlania. A márciusban sorra kerülő választásokra Háromszék megyében február 25-én és 28-án történtek a képviselő- valamint a szenátorjelölések. A választási bizottság a következő jelölteket fogadta el:

Képviselőjelöltek: A nagyajtai kerületben Alexandru ITEANU, a Román Nemzeti Liberális Párt jelöltje és ROMÁN Viktor, a Román Nemzeti Párt jelöltje.

A sepsi kerületben ANGELESCU Constantin közoktatásügyi miniszter, a Román Nemzeti Liberális Párt jelöltje, POPA Ioan, a Román Nemzeti Párt jelöltje és GYÖRGY-JAKAB Miklós független magyar jelölt.

A kézdi-orbai kerületben dr. SZILVESZTER Ferenc, a Magyar Nemzeti Párt jelöltje, Demeter PASCU, a Nemzeti Liberális Párt jelöltje és PAFIROIU Ion, a Román Nemzeti Párt jelöltje

Szenátorjelöltek: MOSORA Vasile, a Nemzeti Liberális Párt jelöltje és BALÁS Ernő független magyar jelölt.[35]

BALÁS Ernő független szenátori jelölése nagy tiltakozást keltett a Magyar Szövetség megyei képviselőinek körében. A párt hivatalos programját mellőző független jelölteket bíráló vezérlő bizottság, a sérelmesnek elkönyvelt politikai elhajlások csírájában történő elfojtása érdekében egy általános érvényű, a magyar szavazó közönség számára kötelezőnek feltüntetett felhívást tett közzé. A felhívás, mely minden magyar szavazóhoz szólt, becsületbeli kötelességnek tünteti fel kizárólag a Magyar Szövetség által jelölt és a közös vezérlő bizottság által elfogadott jelöltekre való szavazást, valamint tartózkodásra intett minden más politikai nézetet valló jelölt támogatásában.[36] Pár nappal később a MSZ álláspontját képviselő *Székely Újság* napilap egy jóval nyilvánosabb, már személyre szólóan BALÁS ellen megnyilvánuló cikkében óvva intett minden szenátorválasztót BALÁS választóívének aláírásától.[37] A MSZ aggodalma a közelgő választások kapcsán nem volt megalapozatlan. BALÁS, mint a Világosság szövetkezet igazgatóságának tagja, egy olyan szövetkezet vezető személyisége volt, amelynek tagsága meghaladta a 4000 főt. Igaz, ez a szövetkezet komoly belső szervezeti és jogi gondokkal küszködött. Ebből következően szenátori jelölése részben szövetkezeti indíttatású, problémamegoldó bizalom megelőlegezésként is felfogható, a tagok azon indíttatását tükrözhette,

www.szmi.ro

hogy talán így könnyebben kieszközölheti a szövetkezet működtetéséhez szükséges vízjogi törvények mihamarabbi elkészítését. Tehát a cél, amely a jelölők előtt is megfogalmazódott, a Világosság Szövetkezet tervei megvalósításához szükséges törvények megszületésének közvetlen szorgalmazása volt, a szenátusban. BALÁS független jelölésének ez lehet az egyik ésszerű magyarázata. BALÁS ilyen indíttatásból verbuválódott potenciális szavazóbázisa jogosan adhatott okot aggodalomra a MSZ vezetőségének.

Jelölésének politikai indíttatású oldalát az 1918 novemberében tanúsított társadalomszervező aktivitásának továbbviteleként is felfoghatjuk. Mindennek azonban egy sajátos, egyedi vonalon próbált érvényt szerezni. Politikai nézeteit figyelembe véve, megállapíthatjuk, hogy BALÁS nem rendelkezett egy szokványosan behatárolható politikai programmal vagy bármelyik hagyományos politikai ideológiának megfelelő politikai eszmeiséggel, hivatástudattal. Politikai programjában, mint későbbi aktivitásának elemzése során is megállapíthatjuk, megtalálhatóak voltak úgy a szociális, mint a nemzetiségi politikából fakadó jobboldali elemek. A konglomerátumukból sarjadzó politikai hitvallás egészen sajátos politikai magatartást kínált BALÁSnak.

A március 9–10-én sorra kerülő választási eredmények alapján BALÁS Ernő független, párton kívüli magyar jelöltet MOSORA Vasile Nemzeti Liberális Párti szenátorjelölttel szemben több mint hétszáz szavazattöbbséggel Háromszék megye szenátorának választották. BALÁS Ernő megválasztásáról több jelentős erdélyi sajtóorgánum is pozitívan számolt be, mint például a *Székely Hírek*[38], a *Keleti Újság*[39], a *Világosság*[40], amelyek őt mint az egyik legdolgosabb székely vezetőt jellemezték, akinek munkaterveit és munkaakaratát népe is megbecsüli.

Megválasztásának körülményei máig tisztázatlanok, a rendelkezésünkre álló információk nem szolgáltatnak kellő adatokat a választási körülmények rekonstruálásához, így nem tudunk határozott választ adni arra, hogyan győzhetett BALÁS Ernő MOSORA Vasile liberális párti jelölttel szemben egy olyan választáson, amelyet a liberális kormány szervezett. Azt sem látjuk tisztán, hogy a Magyar Szövetség jelöltjeinek visszautasítása a kormány hallgatólagos beleegyezésével vált-e valóra. Amit biztosan tudunk, az az, hogy a február 16-án tartott Magyar Nemzeti Párt alakuló gyűlésén a városháza dísztermében több jelöltet is állítanak: dr. FERENCZY Gézát, a Magyar Nemzeti Párt sepsi kerületének jelöltjét, dr. KECSKEMÉTI Istvánt, a Magyar Nemzeti Párt nagyajtai kerületének jelöltjét, dr. SZILVESZTER Ferencet, a Magyar Nemzeti Párt kézdi-orbai kerületének jelöltjét, valamint SÁNDOR Józsefet, a megye MNP szenátorjelöltjét. Tény, hogy a február 25–28-án a választó bizottság által elfogadott jelölőlistákról ezek a jelöltek hiányoznak.[41] Találunk olyan híreket is, amelyek szerint visszautasításukra a legkisebb vagy vélt hibákra, mint például késésre vagy aláírási problémákra hivatkozva került sor.[42] A választási körülmények kedvezőtlen alakulása a Magyar Nemzeti Párt számára nyomós okot szolgáltatott, hogy támadásaik célpontjává tegyék BALÁS Ernőt, akit liberálisnak, fajárulónak és renegátnak neveztek. Ilyen alapon az is feltételezhető, hogy BALÁS a kormány támogatásával indult a választásokon, mint a MSZ ellenjelöltje, de a kevésbé manipulált választások során győzött. A precedens értékű támadások legféktelenebb képviselője a *Brassói Lapok* volt, amely már a Világosság szövetkezet megalakulása óta folyamatosan bírálta BALÁS Ernőt. Mivel a választásokon nem a Magyar Nemzeti Párt közös vezérlő bizottságának jelölésével lépett fel szenátorjelöltnek, és mivel érvényesülését nem a hivatalos magyar szervezet keretén belül kereste, a „közös vezérlő bizottság” a magyar kisebbség képviseletében megbélyegezte és a „magyar faj” árulójának tekintette.[43] Ez egy olyan méretű ellentét kezdét jelentette BALÁS és a magyarság hivatalos képviselői között, amely egész életére kihatással volt.

2.B.2. BALÁS Ernő szenátor oktatásügyi tevékenysége

BALÁS Ernő politikai tevékenységét elemezve több szakaszt különíthetünk el, amelyek közül a legjelentősebb az iskolaügyban kifejtett.

www.szrm.ro / www.cimec.ro

Ahhoz, hogy BALÁS Ernő általános és helyi jellegű iskolaügyi tevékenységét megértsük, meg kell vizsgálnunk az impériumváltás utáni Sepsiszentgyörgyön bekövetkezett, iskolai szinten történő változásokat és BALÁS Ernő ezekkel kapcsolatos álláspontját. Az impériumváltás előtti Sepsiszentgyörgyön több nagy fontossággal bíró oktatási intézmény működött: népi-elemi fiú és elemi leányiskola; polgári leányiskola; polgári fiúiskola; tanítóképző. A polgári leányiskola a város tulajdonát képező, „bazárnak" nevezett épületben működött, a másik három egy alig néhány éves modern épületben volt elhelyezve. 1919 júniusában csaknem teljesen azonos módon, a román hatóság képviselője, a kolozsvári kormányzótanács által ide kinevezett román tanfelügyelő egy vagy két képviselővel megjelent az intézetekben, és felszólította az igazgatót és a tantestületet a román állampolgársági eskü letételére. Az intézmények tantestületei, arra hivatkozva, hogy nincs tudomásuk az Antant-hatalmak és Magyarország között létrejött szerződésről, kijelentették, hogy a román hatóságoknak azon kijelentését, hogy Erdély Romániához van csatolva, nem ismerik el, míg erről jogerős szerződés nem intézkedik. Ugyanakkor kijelentették, hogy „ők a magyar államnak annak idején tett eskü alól felmentve nem lévén, a román állampolgársági esküt le nem tehetik".[44] Mindezek után a tanfelügyelő miniszteri rendeletre hivatkozva követelte az iskolák, felszerelések, berendezési tárgyak, szertárak, számadások, pénz és értékpapírok átadását. Az igazgatók az erőszaknak engedve engedelmeskedtek, de az átadásról felvett jegyzőkönyvről másolatot kértek, amire ígéretet kaptak, de ennél több nem történt. Következő lépésként a tanfelügyelő átvette az iskolákat, és ugyanakkor megszüntette az iskolában található igazgatói szolgálati lakásokat. Az elvett épület ezután több rendeltetésnek is eleget kellett, hogy tegyen, az elemi iskolában tánciskolát, a tanítóképzőben magánlakásokat rendeztek be, de az épület maradék része így is kihasználatlanul maradt, mivel a megyében nem volt annyi román iskolás, amennyi elegendő lett volna az elemi iskola benépesítésére. Annak ellenére tehát, hogy az ország más részeiről is toboroztak növendékeket, a polgári fiúiskola és a tanítóképző sem működhetett kellő létszámmal. A fennálló körülmények között a város egyetlen sértetlenül maradt iskolája a Székely MIKÓ Kollégium volt, amely a magyar oktatás folytonosságának biztosítása érdekében megnyitotta kapuit a fiú és leány elemi iskola, a polgári fiú- és polgári leányiskola, valamint a tanítóképző előtt.[45] A polgári leányiskola, amely a Székely MIKÓ Kollégium új tagozataként indult a következő évtől, az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsa 14.479-1919-es és a Consiliul Dirigent (Ideiglenes Kormányzótanács) 2740-1919 számú rendelete által engedélyezve, a román állami iskola tanár- és növendékhiánya következtében az 1919–1920–as tanítási évre visszakapta régi épületét és felszerelését.[46]

Az erdélyi, de főleg a vele közvetlen kapcsolatban álló sepsiszentgyörgyi iskolaproblémák vizsgálata, mint ahogy a *Keleti Újság* szerkesztőségének írott leveléből kitűnik, BALÁS Ernőt problémamegoldási lehetőségek átgondolására késztette.[47] BALÁS koncepciója szerint „az iskolák kérdését egyöntetűen kell megoldani az összes impérium alá került volt magyar területeken, illetve az összes Magyarországtól elszakított területeken. Az egységes alap pedig ne a felekezetiség, hanem a magyarság legyen".[48] Elképzelésének az Antant-hatalmak és Magyarország között létrejött egyezmény szolgált alapul, amelynek a 9. és 10. szakaszai szerint a Romániához csatolt területeken lakó vallási és nyelvi kisebbségeknek joguk van a saját költségükön jótékonysági, felekezeti szociális intézmények, iskolák és más nevelőintézetek létesítésére, vezetésére s ellenőrzésére, továbbá ezekben anyanyelvüket szabadon használhatják, sőt a román állam ezek részére a közalapokból, állampénztárakból, községi pénztárakból vagy más módon fizetendő segélyt is köteles biztosítani. BALÁS az iskolaprobléma megoldását egy „iskola-egyesületi" intézmény létrehozása útján látta megvalósíthatónak. Annak ellenére, hogy bizonyos fokig elismerte, a felekezetek-egyházak meglévő autonómiájukra támaszkodva nagy befolyással bírhatnak az erdélyi iskolaproblémák megoldásában, ő egy olyan Iskola-egyesület létrehozásában gondolkodott, amelybe bevonható

www.szmi.ro

minden felnőtt keresetképes magyar férfi és nő. Vagyoni viszonyaiknak megfelelő, méltányosan és igazságosan megállapított kulcs szerint fizetendő évi hozzájárulási díjakkal olyan hatalmas összeget hozhatnak össze, amelyből a volt magyar állami iskolák a haladás megkövetelte igényeknek megfelelően tarthatók fenn és fejleszthetők. Második lépésként szorgalmazta a volt magyar állami iskolák épületeinek visszaigénylését, a folyamat azonnali elindítását. Következő lépésként indítványozta a többi volt magyar vármegye hasonló eljárásra való felhívását, valamint azt, hogy a Kolozsváron székelő három egyházi főhatóságot minderről értesítsék, és felkérjék, hogy a maguk részéről ők is kövessenek el mindent a fennebb említett eszmék megvalósulásának érdekében. A javaslatot, bár a három egyház vármegyei képviselői, különösen a papok elismerték, tekintettel a nehézségekre, amelyeket a román hatóságok támaszthatnak, és azon indokkal, hogy az ily alapon szerveződő intézményeknek nem lehet meg az a tekintélye, amellyel az egyház még valamelyest meglévő autonómiából kifolyólag rendelkezik, elvetették.

A javaslat elutasítása ellenére BALÁS Ernő továbbra is az iskolaproblémák képviselőjének egyik fő zászlóvivője maradt. Az ő megfogalmazásában látott napvilágot az az 1920. július 15-én született kérelem, amelyben a sepsiszentgyörgyi római katolikus, evangélikus, református, unitárius és izraelita hitközség két-két képviselője a prefektushoz, a román közoktatási miniszterhez, a miniszterelnökhöz, a román parlamenthez, a szenátushoz és Ferdinánd királyhoz címezve kérik a városban fennálló volt magyar állami elemi fiú- és leányiskola, polgári fiú- és leányiskola, illetve a tanítóképző helységeinek teljes felszerelésükkel és berendezésükkel, az alapítványokkal és minden elvett értékkel együtt való visszaszolgáltatását a magyar tannyelvű elemi, polgári és tanítóképző újraindításának céljaira.

Megválasztásának időpontjától számítva rövid időn belül BALÁS iskolai ügyben kihallgatást eszközölt ki dr. ANGELESCU Constantin közoktatási miniszternél iskolai ügyben, melynek tárgyát a 23738/921-es számú rendelet képezte. Ezen rendeletben a közoktatási államtitkárság a sepsiszentgyörgyi tanfelügyelőségnek a megyében működő még államosítatlan 10 községi iskola mihamarabbi államosítására való előkészítésre adott utasítást. Az intézkedések megyei szinten megtörténtek, a tanfelügyelőség bejárta Barót, Egerpatak, Eresztevény, Kézdioroszfalu, Szotyor községeket, és a miniszteri leiratban kívánt feltételekről megegyeztek, miután a tanfelügyelőség a felterjesztést is megtette, de az államosítás még a következő évben se történt meg.[49] A tanítás nem maradt el, de a tanárok fizetés nélkül maradtak, mert az iskolák államosítása elmaradtával a községek nem fizették az iskolai illetéket a beígért államosítás következtében. BALÁS a tanítók és családjaik nevében egy kérést fogalmazott meg, amelyben az ügy mihamarabbi jóindulatú elintézését igényelte.

Ugyanebben a hónapban azon négy fővárosi magyar iskola ügyében vállalt közbenjárást, amelyeket az impériumváltás után bezártak. Ez a négy magyar iskola, amelyet az itteni magyarság építtetett gyerekeik anyanyelven való tanításának biztosítására, az egyedüli itteni magyar nyelvű oktatási intézmények voltak, és bezárásuk a fővárosban megszakította volna a bukaresti magyar oktatás hagyományát. BALÁS megpróbálta elérni egyes miniszterek közvetítésével legalább két iskola visszaadását, de nem sikerült.[50]

Az 1922. évre egyre gyakoribbá váltak a megmaradt magyar oktatási intézmények működését akadályozó rendeletek, felsőbb utasítások, mindent elkövetve, hogy ezen intézmények oktatási nyelvét románra változtassák, vagy hogy egyszerűen megszüntessék őket. Ez érvényes volt azokra az iskolákra is, amelyeket a román állam hozott létre a megszüntetett vagy épületükből kitoloncolt volt magyar iskolák helyén. Erre a sorsra jutott 1920-ban a volt magyar polgári leányiskola épületében az állam által alapított magyar nyelvű Polgári vegyes iskola is, amikor az 1922–1923-as tanévben a Kolozsvári Közoktatási központi igazgatóság 19816-1922-es utasításában megtiltotta a vegyes iskolák működését, ami a leány- vagy a fiúiskola osztályainak elhelyezését vagy osztályainak bezárását jelentette.[51] BALÁS Ernő 1922. szeptember 12-én a polgári

www.szrm.ro / www.cimec.ro

fiúiskola szülőbizottsága és a város nevében kérést terjesztett be ANGELESCU közoktatásügyi miniszter elé, amelyben kérik az iskola továbbműködésének biztosítását.[52]

A kisebbségi iskolák tanítási nyelvét ért fokozatos támadások mellett megszaporodtak a tanári kar ellen foganatosított támadások is. Ez történt Háromszék megye magyar tannyelvű állami elemi iskolai tantestületi körével is, amikor az 1923–1924-es tanévkezdés elején a helyi tanfelügyelőség javaslatára, tekintet nélkül korra és családi viszonyokra, valamint tulajdonviszonyokra, a közoktatási minisztérium áthelyezte őket az Ókirályság területére. A szomorú az volt, hogy az áthelyezési utasítást kapott tanítók nagy része hatalomváltás után egyes körök tiltakozása ellenére állami szolgálatra vállalkozott. A problémát BALÁS Ernő és BLAGA brassói kerületi felügyelő közbenjárása következtében sikerült pozitívan megoldani, ANGELESCU eleget tett visszahelyezési kérésüknek.[53]

Az 1923. szeptember 25-én megjelent, a közoktatásügyi miniszter 100.190-923-as középiskolai rendelete tovább nehezítette az erdélyi magyar kisebbségi oktatás helyzetét.[54] A rendelet legsúlyosabb pontját az első szakasz tartalmazta, amely előírta, hogy a magyar tannyelvű középiskolákban a román nyelven kívül Románia történelmét, földrajzát és alkotmánytanát is román nyelven kell tanítani. A rendelet kötelező képességvizsgát írt elő 1924. augusztus 15. és szeptember 1. között minden tanár számára román nyelvből, és az illetékes tanároknak román történelemből, földrajzból és alkotmánytanból. Tiltakozásképpen BALÁS Ernő 1923. december 21-én egy memorandumot fogalmazott és küldött el Gheorghe TĂTĂRESCU belügyi államtitkárnak,[55] amelyben különösen a négyosztályos polgári iskolákat érintően előterjesztette, hogy a polgári iskola célja a polgárság leányainak és fiainak némi általános ismeretek nyújtása egy alapműveltség megteremtéséhez. BALÁS memorandumában kifejti, hogy az államnak nem az az érdeke, hogy a lényeges tantárgyakat román nyelven tanítsák, hanem hogy azokat minél alaposabban elsajátítsák, ez pedig anyanyelven valósítható meg a leghatékonyabban. Ugyanakkor rámutatott, hogy a román nyelven való oktatás keresztülvihetetlen nemcsak azért, mert a gyermekek nem értik meg, hanem azért is, mert nem rendelkeznek a román nyelvet tökéletesen beszélő megfelelő képzettségű tanári karral sem. Továbbá kimondta, hogy „tökéletesen elég lenne, ha az iskolában a román nyelvet és irodalmat igyekeznének minél jobban megtanítani, azért hogy a polgári iskolát végzett földműves, iparos és kereskedő a faluja határán túl is minden nehézség nélkül mozoghasson”.[56] BALÁS Ernő elengedhetetlennek látta, hogy a Székelyföldön úgy az elemi, mint a középiskolák esetében olyan tanítók, tanárok és inspektorok működjenek, akik ismerik a magyar nyelvet.

Mint a *Haladás* politikai hetilap felelős szerkesztője, az erdélyi magyar értelmiség körében egy közös magyar iskolapolitikai tervezet kidolgozására több vitaindító írást is publikált. Kezdeményezése megválaszolatlan maradt, ezért egy általa kidolgozott tervezetet közölt az 1924. február 10-i *Haladás* címoldalán. A tervezet célja egy olyan magyar iskolapolitika létrehozása, amelynek „legelső követelménye annak felismerése, hogy minél több és minél jobb iskolára van szükségünk, mert kultúránkban nem visszaesést, hanem előhaladást kell produkálnunk. Gyermekeinknek tehát tanulniuk kell, minél többet és minél hosszabb időn át, hogy ne csupán az analfabétaságot küszöbölhessük ki, hanem a mai kor megkövetelte fejlődöttebb tudást szerezhessék meg”.[57] Tervezetének legfontosabb kitétele a román nyelv kötelező érvényű elsajátítása az erdélyi magyarság által. Elsődleges célként az erdélyi magyarságnak tudatosítania kell, hogy mi az, amit a román többségtől elvárhat, és mi az, amit követelhet a békeszerződés, gyulafehérvári határozatok és az alkotmány alapján. BALÁS a nyelvek gyermekkori elsajátításának előnyéből kiindulva, tervezetében úgy látja szükségesnek, hogy az állam a magyar községekben és városokban román nyelvű óvodákat tartson fenn. „Az elemi iskolákban a tanítás az anyanyelven kell, hogy történjen, ez a pedagógiának az alaptörvénye. A magyarságnak tehát az államtól magyar tannyelvű elemi iskolák létesítését és fenntartását kell kérnie, sőt követelnie, ahol a magyarság ak-

www.szrm.ro / www.cimec.ro

kora számban él, hogy az iskolakötelesek legkevesebb egy tanítót foglalkoztatni tudnak".[58] Tervezetében kitér a felekezeti iskolákra is, de megjegyzi, hogy egyetlen történelmi magyar egyházat sem tart képesnek anyagi biztonságuk megingása következtében arra, hogy újabb elemi iskolákat létesítsen és támogasson a meglévő, egzisztenciális gondokkal küszködő iskolái mellett. Ezekre az érvekre hivatkozva azt vélte helyesnek, hogy a kormánytól a felekezeti iskolák elvételét kell kérni, azzal a feltétellel, hogy az állam vállalja fel ezek tovább működtetését magyar elemi iskolákként, a lehetőségek szerint a gyermekek vallásának megfelelő vallású tanítókat alkalmazzon, engedje meg tanítóinak a kántori teendők elvégzését, és végül a felekezeti tanítókat vegye át az állam szolgálatába.

BALÁS Ernő kitért az elemi iskolákkal összefüggő tanító- és tanárképzők kérdésére is. Leszögezte, hogy erre vonatkozólag pontosan meg kell határozni, hány intézményre van szükség, ezek felállítását és fenntartását ugyancsak az állami keretekben kell elhelyezni, és ugyanakkor az ezen iskolákba jelentkezőket egy alapos szelekciónak kell alávetni. E tervezet szerint azoknak, akik magasabb képzésre törekednek, de ugyanakkor az iparosoknak, a kereskedőknek és a földműveseknek is, haladéktalanul meg kell tanulniuk románul. Ez csak akkor válna lehetségessé, ha a továbbtanulni akaró diákok román nyelvű iskolákban tanulnának, ami nem jelentené azt, hogy az erdélyi magyar ifjúság elrománosodna, példának hozva fel azon erdélyi román értelmiség helyzetét, akik a monarchia idején magyar iskolákban szereztek oklevelet. BALÁS szerint erre azért lenne szükség, hogy a magyar fiatal végzősök megfelelő számú hivatalnoki és vezetői állásba juthassanak. BALÁS ugyanakkor kiemelte, hogy azon tanulók, akik román főiskolákba kerülnek, a román nyelvet tökéletesen kell, hogy bírják, amelyhez azonban csak román tannyelvű középiskolákban juthatnak hozzá. A tervezet szerint a magyar tannyelvű négyosztályos középiskoláknak elsősorban általános ismeretközlő jellegűnek kell lenniük. A nyolc osztályos középiskoláknak az egyházi és pedagógusi irányultságú előképzési szerepet kell betölteniük. Az iskolapolitikát a következőképpen vélte kialakítani: „lelkiismeret számvetés alapján meg kell állapítani, hogy a tanári és papi pályákra való előkészítéshez hány gimnáziumra van szükségünk, hány katolikusra, hány reformátusra, hány unitáriusra, és csupán ezek fenntartásához kell minden erőnket összeszednünk, a kormánytól pedig, bebizonyítva, hogy ezekre szükségünk van, segélyezést kívánnunk".[59] Program értékű tervezetében BALÁS nagy hangsúlyt fektetett a földműves, ipari és kereskedelmi, produktív pálya orientált képzés továbbfejlesztésére a középfokú oktatás keretében.

A középiskolai reformot újabb reformjavaslat követte, amely az elemi oktatás átstrukturálására irányuló törvénytervezetben konkretizálódott. Az elemi oktatás törvénytervezetét 1924. március 21-én terjesztette a közoktatásügyi miniszter a szenátus elé. A törvényjavaslat általános vitája során BALÁS Ernő június 7-én szenátusi felszólalásában kifejtette észrevételeit és további javaslatait a törvénytervezettel kapcsolatban.[60] Beszédében elismerését fejezte ki a közoktatásügyi miniszter és munkatársai számára a részleteiben bár helyesbítésekre szoruló, de egyébként kiváló törvénytervezet elkészítéséhez. Első észrevétele a törvénytervezet második szakaszával volt kapcsolatos, amely kimondta, hogy nyilvános iskolának minősíthető minden olyan iskola, amelyet a megye vagy a község hoz létre a Közoktatásügyi Minisztérium jóváhagyásával. BALÁS szerint ez nem fejezte ki azt, hogy a magyar értelmezés szerinti nyilvános jog a magániskoláknak nem jár ki. A következő megjegyzést a hetedik szakaszhoz fűzte, amely szerint az állami elemi iskolákban az oktatási nyelv román, vegyes lakosságú vidéken azonban az oktatásügyi miniszter létesíthet elemi iskolákat, amelyekben a tanítás nyelve az illető vidék többségi lakosságának anyanyelve, de csak az elemi iskola négy alsó osztályában, míg a három felsőben csupán az anyanyelv és a hittan tanítható anyanyelven. BALÁS kijelentette, a helyes állampolitika az volna, ha a törvény imperatíve kimondaná, hogy ott, ahol legkevesebb húsz olyan tanköteles gyerek van, akik valamilyen kisebbséghez tartoznak, az állam az illetők

www.szmi.ro/www.emc.ro

anyanyelvén működő iskolát állít és tart fenn. Ugyanitt megjegyezte, hogy a tanítóképzőkre vonatkozó fejezetben nincs szó arról, hogy kisebbségi tannyelvű tanítóképzőket is fog fenntartani az állam, annak ellenére, hogy ha van kisebbségi tannyelvű iskola, akkor kisebbségi tannyelvű tanítóképzőnek is kell lennie. Ezt azzal indokolta, hogy véleménye szerint a pedagógia az, amelyet a legtökéletesebben kell elsajátítani, ez pedig csak anyanyelven történhet.

Észrevételeinek kifejtése után egy általános oktatásrendszerezési javaslatot olvasott fel, ahogy ő mondja, „inkább a végrehajtási utasítás- és rendeletekhez akarok eszméket adni az alábbiakban".[61] BALÁS ennek megfelelően egy az elemi iskolától egészen a főiskoláig terjedő oktatásszervezési javaslatot terjesztett elő, amelyben kiemelte, hogy az elemi iskola legfontosabb feladata a helyesírás, olvasás és beszéd elsajátítása, valamint a négy alapművelet anyanyelven történő elsajátítása a tanulók által. Ebben az oktatási szakaszban még lényegesnek tartja a földrajzi alapismeretek, az illető vidék növényeinek, állatainak és ásványainak megismertetését, lehetőleg a közvetlen szemléltetés útján. Ezen ismeretekre kell, hogy ráépüljön majd az elemi oktatás felső három osztályának ismeretrendszere, azok esetében, akik nem szándékoznak továbbtanulni. Ugyancsak az első oktatási fázis egy meghosszabbított elemeként, BALÁS kiemelte az alsó fokú hároméves szakiskolák létesítésének fontosságát a földművelés és a kisipar alsóbb rangú művelői számára. Ezekbe a beiratkozás az elemi iskola negyedik osztályának elvégzése után történne.

A középiskolai oktatásra vonatkozóan, a továbbtanulók számára az elemi iskola elvégzése után négyosztályos, teljesen egységes középiskolát javasolt, teljesen azonos tananyaggal és olyan tantárgyakkal, amelyek egy átfogó általános műveltséget nyújtanak. E négy év alatt a pedagógusoknak tanulmányozniuk kell növendékeik hajlamait, fizikai és szellemi képességeit, azért, hogy a negyedik év végére minden növendéknek pályaválasztási tanácsokat adhassanak. Ugyanitt kiemelte azt, hogy az anyagilag hátrányos helyzetű diákok számára is továbbtanulási lehetőséget kell teremteni, amely cél érdekében az ingyenes oktatás mellett teljes ellátást nyújtó internátusokat kell létesíteni és fenntartani, amelyekben a nevelésre is több gond fordítható, mint a szülőknél vagy idegeneknél lakó növendékek esetében.

A négyéves középiskola után egy harmadik iskolai szakaszt képeznének a különböző kereskedelmi, ipari, alsóbb rangú tisztviselőket, tanítókat képző szakiskolák és egyetemi tanulmányokra előkészítő négy éves középiskolák.

Az egyetemi oktatásra vonatkozóan véleménye szerint a cél a specializálódás kell, hogy legyen, a választott ágban minél több kísérlettel és gyakorlattal a lehető legmagasabb elméleti képzés mellett.

A törvénytervezetet végül változtatás nélkül megszavazták, és 1924. július 24-én a 2571. számú királyi rendelettel kihirdették.[62] Szenátori funkciójából kifolyólag BALÁS a megye oktatásügyi sérelmeinek szóvivője lett. I. C. BRĂTIANU miniszterelnök 1924. július 5-i Háromszék vármegyei látogatásának alkalmával egy memorandumot nyújtott át, amelyben rámutatott a megye iskoláit és tanárait ért igazságtalanságokra, és kérte ezek megoldását. A memorandum tartalmazta az 1918-ban elvett iskolaépületek visszaszolgáltatásának kérelmét, valamint azon tanárok problémáinak megoldási kérelmét, akik az 1923 augusztusában Kolozsváron letett sikeres vizsgájuk után a brassói kerületi tanfelügyelőségtől azt az utasítást kapták, hogy 1924. július 1-jén újabb vizsgát kell tenniük.[63]

A román Közoktatásügyi Minisztérium, amit rendeletek és törvények útján nem tudott véghezvinni a kisebbségi oktatás terén, vagy nem tett meg, hogy a román törvénykezés a tiszta, a kisebbségek jogait tiszteletben tartó jogállam látszatát keltse a Nemzetek Szövetsége felé, azt a legradikálisabb és legellentmondásosabb utasításokkal vitte véghez. Ez történt 1924. augusztus 9-én, amikor a Sepsiszentgyörgyi Állami Fiú és Leányiskola igazgatói azt a 66492-es számú miniszteri utasítás kapták, amelynek alapján iskolájukat a Kovászna községben megszűnt elemi iskola épületébe kell áthelyezniük. Az utasítás véghezvitelének felülvizsgálatával C. GEORGESCU kerületi vezérfelügyelőt bízták meg.[64]

www.szmi.ro

Az utasítás C. GEORGESCU vezérfelügyelő javaslatára hivatkozik, de a miniszter aláírása helyett az államtitkár aláírása szerepel rajta. Az ANGELESCUnál kieszközölt fogadáson a kultúrminiszter azt nyilatkozta BALÁSnak, hogy arra tudta nélkül került sor.[65] Az állami polgári iskola áthelyezésének döntése a tanfelügyelőség azon elhatározásából fakadt, hogy az épületben szeptember 1-jétől román tannyelvű líceum első osztályait állítsák fel, külön bentlakással fiúk és külön a lányok számára. A megvalósításhoz szükség volt az elemi iskola azon részére, amelyet a polgári iskola ideiglenesen, a törvényszék épületébe való áthelyezése óta elfoglalt.[66] Ezek után BALÁS táviratot küldött a miniszterelnöknek, amelyben az ügy tisztázását kérte.[67] Szeptember 18-án felkereste TĂTĂRESCU kisebbségügyi minisztert, aki a Közoktatásügyi Minisztériumban történtek miatt megbotránkozásának adta jelét, és meghívta BALÁSt egy szeptember 25-én kezdődő, három napig tartó értekezletre, amely természetesen elmaradt. A líceum első osztályában szeptember 15-én megkezdődött a tanítás, és a közoktatásügyi miniszter a kezdődő iskolaévre helyet kért a fiúárvaháztól a líceum növendékeinek elszállásolása, és bentlakásépítés céljára. A következő évre a DACZÓ-kúria átalakítását és renoválását tervezték e célra. Ugyanakkor a fiúárvaházba egy ipariskolát is terveztek, amely elsősorban az árvaház növendékeivel működött volna.[68] Október 10-én az állami polgári iskola igazgatósága távirati rendeletet kapott, amelynek tartalma szerint az iskola továbbra is teljes létszámmal működhet tovább.[69] A helyzet, amely látszólag megoldódott, még jobban bonyolódott, amikor C. GEORGESCU vezérfelügyelő az iskolában megjelenve egy olyan szóbeli rendeletre hivatkozott, amely semmisnek nyilvánította az október 10-i rendeletet. E körülmények között BALÁS egy újabb, október 15-i, ANGELESCUval való találkozása után ígéretet kapott egy írásbeli utasítás leküldésére a brassói kerületi felügyelőséghez arról, hogy az iskola és tanárai megmaradnak, és amennyiben a vizsgára jelentkezik, a régi igazgató is maradhat.[70] Az ügy akadályozására mindent felhasználtak, ANGELESCU október 24-én BALÁS Ernőt megvádolta hatáskörének túllépésével, hivatalos személyek (miniszterek, vezérigazgatók) rágalmazásával és nem megfelelő magatartás tanúsításával. A miniszter ez ügyben vizsgálatot rendelt el, azon határozattal, hogy amennyiben a vád megalapozottnak bizonyul, a parlamenti bizottság elé terjeszti az ügyet.[71] A vizsgálat megtörtént, de a parlament elé való terjesztés elmaradt. Az állami polgári iskola helyzetét tisztázó beígért írásbeli rendelet késése újabb kérés megfogalmazását vonta maga után BALÁS részéről, amely a polgári iskola továbbműködésének igénylése mellett még kibővült az Elemi oktatási törvény 7. szakaszának (a román nyelv harmadik osztálytól való oktatása) betartására való kérelemmel, valamint azon igények megfogalmazásával, hogy a kisebbségi magyar iskolák igazgatói csak magyarok legyenek, és ezeknek a tanárai, valamint a székelyföldi tanfelügyelők tökéletesen beszéljék a magyar nyelvet.[72] ANGELESCU válaszában az Elemi oktatási törvény 7. szakaszának megsértését megint bürokratikus önkény következményének nyilvánította, a felelősséget elhárítva magáról, és önigazolásként rámutatott arra, hogy pedagógusok elbocsátására csakis a következő évben sorra kerülő sikertelen nyelvvizsgák után nyílna törvényes alkalom.

A polgári iskolaügyben előrelépés még a következő évben sem történt, az 1925–1926-os tanévre a sepsiszentgyörgyi állami polgári fiú- és leányiskola felszámolódott. A leányiskola a prefektúra épületébe költözött, míg a fiúiskola a régi elemi iskola épületében maradt, együtt a líceum addig beindult két román tannyelvű osztályával.[73]

1925 februárjában újabb, a magyarságra nézve sérelmes törvényjavaslat előterjesztésére került sor a szenátusban. A középiskolai érettségi vizsgára vonatkozóan e törvényjavaslat 19. szakasza kimondta, hogy „az érettségi vizsga egy az állam által létesített speciális vizsgáztató bizottság előtt történik, az iskolai kerületek központjában”.[74] A törvény, amely az iskolák nyilvánossági jogát sértette meg, 1925. március 7-én életbe lépett. BALÁS, akinek lassan rá kellett jönnie iskolaügyi harcának eredménytelenségére és kilátástalanságára, a törvényt „a hallgatólagos numerus

www.szrm.ro / www.cimec.ro

clausus, a kisebbségeknek a magasabb kultúrából való kiszorítása" eszközeként nevezte meg.[75]

Iskolaügyi tevékenységének következő és egyben utolsó mozzanatát az 1925 tavaszán előterjesztett, a Magánoktatásról szóló törvényjavaslat[76] kapcsán kifejtett szenátusi felszólalása képezte. A törvénytervezet a magánosok, jogi személy gyanánt elismert közművelődési egyesületek, egyházi közösségek által felállítható és fenntartható kisdedóvókról, elemi iskolákról és középiskolákról szólt. Május 15-i beszédében tiltakozásának adott hangot a törvénytervezet 29. cikkelyével kapcsolatosan, amely megtiltja a gyermekek és szülők vallási szempontból történő befolyásolását, ugyanakkor kifogásolta a szakasz azon rendelkezését, amely előírja, hogy a magántanulók nem vizsgázhatnak magániskolákban, ami újabb bonyodalmakat okoz akkor, ha a helységben nem működik állami iskola.[77] Felszólalásának részét képezte az a kérelem is, amely a törvénytervezet 109. szakaszához kapcsolódott, és a magániskolák magyar tantestülete román nyelvű vizsgájának utolsó határidejét 1926. szeptemberére határozta meg. Ebben a kérelmében BALÁS az időskori nyelvtanulás nehézségeire és a román nyelvhasználat elsajátításának nehéz körülményeire hivatkozva a vizsgáztató bizottságok elnézőbb és megértőbb magatartását kérte a vizsgázókkal szemben.

BALÁS Ernő szenátori státusának köszönhetően az egyetlen olyan személy volt, aki ezekben az években képviselhette Háromszék megye iskolaügyeit. A megyei magyar iskolaproblémák megoldására mindig egyenesen az Oktatásügyi Minisztériumban próbált eredményeket kiharcolni. Ez az akkori körülmények között majdnem lehetetlen volt, illetve az általa elért eredmények általában ideiglenes érvényűek lettek, amelyeknek csak szóbeli utasítások és rendeletek adtak érvényt, és amelyek így bármikor változtathatóak és módosíthatóak voltak. Ahogy országos szinten sem születtek kisebbségi sikerek a magyar iskolák ügyében, úgy helyi szinten is csak igen ritkán fordultak elő. Egyetlen sikeresnek mondható közbenjárásának a Háromszék megyei tanítók Ókirályságba való áthelyezése megakadályozását könyvelhetjük el. Ezt kivéve iskolaügyi tevékenysége sikertelennek bizonyult egy olyan oktatásügyi rendszerrel szemben, amely a törvények megsértésén alapult és ANGELESCU közoktatási miniszter személyén.

Az erdélyi magyar oktatás érdekében kifejtett tevékenységét és ennek hatékonyságát véleménye szerint mindazonáltal az erdélyi magyar értelmiségen belüli együttműködés hiánya akadályozta. Ő a gyakorlatias, utilitarisztikus, rögtön eredményekkel járó oktatás híveként dolgozta ki iskolapolitikai javaslatát, amelynek első pontja román nyelvű óvodák felállítását helyezi kilátásba a magyar kisebbség számára. Mint a többségi kisebbségi területről származó kisebbségi, nem volt tudatában, hogy milyen következményekkel járhat ez a szórványban élő magyar közösségek számára. Nem mérte fel, hogy a nyelvi identitás alakulását az óvodai nevelés időszakában mennyire meg lehet zavarni. Kész volt minden eszközt felhasználni a magyar kisebbség gondmentesebb életkörülményeinek megteremtésére, és ezt egyedül az anyagi függetlenség állapotában látta megvalósíthatónak, amihez az oktatás gyakorlatiasabbá, speciálisabbá és sokirányúvá tétele szolgáltatta volna az utat. Mindez nem véletlen, hogy az elképzelés szintjén maradt, bizonyítva BALÁS Ernő naivitását is – olyan pillanatban hitt a román politika erkölcsiségében, amikor annak egyre jobban körvonalazódott az a tendenciája, hogy a magyar kisebbséget egzisztenciájában kell megbénítani.

2.B.3. BALÁS Ernő 1923. évi állami vasúti tervekkel kapcsolatos szenátusi felszólalása

BALÁS 1923. január 27-én az ekkor készülő vasúti tervek kivitelezésével kapcsolatban felkereste POPESCU közlekedésügyi minisztert. A terv, amelynek részét képezte a Prázsmártól Bodzán keresztül az Ókirályság irányába tervezett vasútvonal, helyi vonatkozása miatt is felkeltette az érdekelődését. A terv szerint a Brassó–Sepsiszentgyörgy–Bereck vasútvonalon fekvő Prázsmártól leágaztatva egy új vonal elkészítéséről döntöttek, a Bodza folyó mentén, a Kárpátokon túl fekvő Nehoiu településig. BALÁS egy könnyebben kivitelezhető terv javaslatával kereste meg a

www.szmi.ro

közlekedési minisztert, mely szerint a Sepsiszentgyörgy–Bereck szakaszon fekvő nagyborosnyói állomástól kiindulva rövidebb és kedvezőbb terepviszonyok közepette lehetne megoldani ennek a vasúti vonalnak a megépítését, ami lényegesen csökkentené a kiadásokat is. A miniszter azzal az indokkal, hogy egy Brassócentrikus vasúthálózatot szándékoznak kiépíteni, elvetette a javaslatot, annak ellenére, hogy BALÁS rámutatott a Prázsmártól kiinduló vasútvonal megépítésének nehézségeire – az akár Keresztvár, akár Dobolló irányába próbálkoznának, egy nagy emelkedésű, éles kanyarokkal, hosszú alagutakkal megoldott, Predeáltípusú vonalat fog eredményezni. Mindezek ellenére ígéretet kapott a közlekedési minisztertől, hogy az új vonal kiépítésével a brassó–háromszéki, volt régi helyi érdekű vonal Brassótól Sepsiszentgyörgyig terjedő szakaszát át fogják alakítani elsőrangú vonallá. Június 1-jén a szenátusnak a Brassó–Nehoiaş vasútvonal építési költségeire újítandó 400 millió lejes hitelre vonatkozó törvényt tárgyaló ülésen ismertette a közlekedésügyi miniszternek is bemutatott javaslatát. Újabb érveket hozott fel védelmére, melyek szerint igaz, hogy Nagyborosnyó a Tövis–Brassó fővonaltól messzebb esik, mint Prázsmár, de ugyanakkor Prázsmár is messzebb esik Sepsiszentgyörgytől, ahol a szintén elsőrangú Székelykocsárd–Marosvásárhely–Csíkszereda vonal létezik. BALÁS szerint a cél nem csupán a Brassó–Ploieşti vonal tehermentesítése kell, hogy legyen, hanem a Tövis–Brassó vonalé is. Szerinte a Nagyborosnyó irányba történő építkezés mellett szól még az is, hogy rövid időn belül Apahidától kiindulva a sármási földgázvidéken át, Marosvásárhely érintésével, Szováta-fürdő, a parajdi Sóvidék, Korondfürdő, az Udvarhely melletti és nagybaconi fürdők bekapcsolásával Sepsiszentgyörgyön át egy részben már kiépített vonal fővonallá fejlesztése válik szükségessé, amely Nagyborosnyón át nyugatról a legrövidebb vonal lesz Constanța és Brăila felé. Javaslatát a szenátus visszautasította, és a törvénytervezetet megszavazták, a Brassó–Nehoiaş vonal építésére pedig 100 000 lejt utaltak ki a törvény 2. szakaszában.[79]

2.B.4. BALÁS Ernő felszólalása az alkotmánytervezet szenátusi vitájának ülésén

A szenátus 1923. április 16-án sorra kerülő alkotmánytervezet-vitájának ülésén BALÁS beismerte, hogy a román nyelvet megválasztása óta még nem tudta elsajátítani annyira, hogy egy a szenátus elé kerülő vaskos tervezetet a rendelkezésére álló idő alatt áttanulmányozhasson, valamint anyagi helyzete sem engedte meg, hogy lefordíttassa. Ennek ellenére kötelességének tartotta, hogy legalább általánosságban kifejtse véleményét. Kijelenti, hogy „ha a magyarság egyenlő jogokban és kötelezettségekben részesül, valamint lehetővé válik előttük az anyanyelv intézményes keretek között való használata, nálánál hűségesebb állampolgárai nem lesznek a román államnak”.[80]

2.B.5. A sepsiszentgyörgyi lőtér ügyében kifejtett tevékenysége

Szenátori tevékenységének egyik legfontosabb mozzanataként említhetjük meg a sepsiszentgyörgyi lőtér ügyében kifejtett munkásságát. Az ügy 1922-ben keletkezett, amikor az akkori alprefektus és polgármester felajánlották a kormánynak és a katonai hatóságoknak a város Árkos település felőli, nyolc falu tulajdonát képező földterületet a Katonai Lőiskola számára történő lőtérépítés céljából. Ez több mint 1000 hold művelés alatt álló területet jelentett: Sepsiszentgyörgyön 384 hold városi, 311 hold közbirtokossági, 73 hold református egyházi, Árkoson 178 hold közbirtokossági, 44 hold magán- és 20 hold egyházi erdőt vettek el a lőtér céljára. Ezenkívül a városban 150 holdat tisztviselői lakások, 16 holdat tiszti lakások építésére. Sepsiszentgyörgy, valamint a környező falvak érintett tulajdonosai megfellebbezték a megyei vezetőség eljárását, de sikertelenül. A liberális hivatalnokgárda beiktatása után lehetővé vált az ügy magas szintű képviselete. Dr. RĂUCA polgármester ígéretet tett intézményes úton való megoldására. Ez viszont egy olyan kompromisszumos megoldást jelentett RĂUCA elképzelésében, amely figyelembe veszi úgy a polgárság, mint a katonaság érdekeit. A tárgyalásokat dr.

www.szrm.ro / www.eimec.ro

RĂUCA KERESZTES István ügyvéd segédletével kezdte meg, ezek azonban nem vezettek eredményre. BALÁS az üggyel 1924 őszén került közvetlen kapcsolatba, miután az érdekelt birtokosok eredmény hiányában hozzá fordultak segítségért. Az ügy alapos áttanulmányozása után tárgyalásokat kezdeményezett Gheorghe TĂTĂRESCU kisebbségi alminiszterrel, akinek december 8-án memorandumot nyújtott át, közbenjárását kérve. A földművelésügyi miniszter, hogy a lőtér céljaira elvett területekért földben adhassanak kártérítést, a hadügyminiszter rendelkezésére bocsátotta az agrárreform jegyében kisajátított Sepsiszentgyörgy környéki területeket (Árkos, Gidófalva, Kőröspatak, Kilyén, Illyefalva, Szotyor, Kökös és Bita). 1925. január 10-én lehetővé vált az ügy újabb előterjesztése SĂVEANU közegészségügyi és CIPĂIANU földművelésügyi alminiszterhez, az ebben az ügyben Sepsiszentgyörgyre tett látogatásuk alkalmával. BALÁS az érintett ügyfelek nevében előadta, hogy a tervezet végrehajtása esetében tönkremennek mindazon kisbirtokosok, akiktől a lőtér és házhelyek céljára egyetlen darab földjüket is elveszik, mert ha a kárpótlás lehetővé is teszi a megfelelő mennyiségű és minőségű területek 1–20 km távolságra fekvő más községek határában történő kiosztását, azt a távolság miatt és gazdasági felszerelések hiányában nem lesznek képesek megművelni. Továbbá megemlíti, hogy a várost, valamint a községeket jelentős jövedelemvesztésnek teszik ki az erdők kisajátításával.[81]

Mindezen konkrétumok előterjesztése után az érintettek nevében kérte a katonai lőiskolának Nagysinkre való áthelyezését, ahol az osztrák–magyar hadseregnek teljesen felszerelt lőtere volt. Az ügyben csak ígéretek hangzottak el, előrelépés azonban nem történt.

1925. március 18-án nyert miniszterelnöki kihallgatás során BALÁS mégis elérte, hogy Ion I. C. BRĂTIANU miniszterelnök egy bizottságot nevezzen ki, melynek feladata az ügynek a helyszínen való tanulmányozása legyen. A CIPĂIANU földművelésügyi alminiszter, POPESCU tábornok és ITEANU Háromszék megyei képviselőből álló bizottság 1925. március 25-én megtekintette a kisajátítandó területet, és azután egy jelentést nyújtott át Ion I. C. BRĂTIANU miniszterelnöknek.[82] Április első napjaiban a miniszterelnök BALÁS tudomására hozta, hogy honvédelmi szempontból a lőtér számára annál alkalmasabb helyet nem talált, ellenben megígérte, „hogy megrövidülést senki nem fog szenvedni, mert akit megfelelő értékű cserefölddel ki nem elégíthetnek, azt forgalmi értéken fogják kártalanítani".[83] Az ügyben BRĂTIANU miniszterelnök törvényjavaslatot nyújtott be a parlamentnek a megfelelő kártalanítási folyamat végrehajtását megvalósítandó. A lőtér ügye egyike azon ügyeknek, amelyet BALÁS eredményesen tudott képviselni, sikerülve a miniszterelnököt is megnyerni az ügynek, hiszen, ha csak részlegesen szerzett is megoldást a felmerülő problémának, kieszközölte a kártalanítást.

2.B.6. BALÁS Ernő adminisztrációs törvény kapcsán kifejtett tevékenysége és politikai pályafutásának vége

1925. márciusában olyan törvénytervezetet terjesztettek a szenátus elé, amelynek egyes országrészek közigazgatási egyesítése volt a célja. A törvénytervezet meghatározta az ország területi felosztását, rendelkezett a községi és megyei közhivatalok felállításáról, működéséről és ellenőrzéséről. A cél évszázados román politikai hagyományú rendszer meghonosítása volt, amely az „úrszolga viszonyt" teremtette volna meg a polgárság és a tisztviselői kar között. Az 1923-as alkotmány szellemét tükrözve, az egységes és oszthatatlan nemzetállami eszméből kiindulva jelentős hatalommal és befolyással ruházta fel a központi adminisztrációs szerveket és tisztviselőket a helyi vezetésben. A törvénytervezet előtérbe helyezte a prefektus szerepét, kulcspozíciót biztosítva ezen funkciónak a helyi adminisztrációban, azáltal, hogy a Belügyminisztériumtól kapta megbízatását, és a központi adminisztráció végrehajtó hatalmát gyakorolta. A közigazgatási törvénytervezettel a kormány erős centralizációt próbált gyakorlatba ültetni, mintegy szorosabbra vonva a megyei közigazgatás feletti ellenőrzést. Március 17-én BALÁS Ernő a közigazgatási reform tárgyalása alkalmával a szenátusban több észrevételét is

www.szmi.ro

felolvasta a törvénytervezettel kapcsolatban. Kiemelte, hogy a törvénytervezet nem tartalmazza a tanácsok tárgyalási nyelvét, amely problémákat okozhat a túlnyomóan magyarlakta székely községekben, egy önkényes értelmezés esetén. Elítélte a törvénytervezet azon pontját, amely lehetőséget biztosított a bíróságnak a közigazgatás ügyeibe való beavatkozásra, ugyanakkor azt a szakaszt is kifogásolta, amely a polgármester központi kinevezését tartalmazza – ez addig választás útján történt.[84] Június és július hónapok folyamán a megyében olyan hírek kaptak szárnyra, amely szerint az új közigazgatási törvény által több székely megye felosztására is sor kerülhet.[85] A bukaresti sajtóban megjelent hírek is nyomatékosították, hogy a bizottság, amely az új közigazgatási törvény végrehajtását készíti elő, elhatározta Háromszék megye felosztását, az egyik részét Csíkmegyéhez, a másik részét Brassó megyéhez csatolva. Biztosan nem tudhatjuk, hogy mi történt, de a a szenátus által június 11-én elfogadott törvény 380-ik szakasza szerint valóban sor kerülhetett volna megyehatár-kiigazításokra. A megye felosztása mégis elmaradt, a július 12-én megjelent megyei lapok hírei szerint dr. Alexandru ITEANU megyei liberális képviselőnek, dr. RĂUCA-RĂUCEANU prefektusnak, valamint MOŞOIU-nak a miniszterelnöknél tett közbenjárásának betudhatóan.[86] BALÁS Ernő köszönetnyilvánításként azoknak, akik lehetővé tették a megye megmaradását, népgyűlést hirdetett.[87]

A népgyűlést jó alkalomnak találta egy régóta készülő társadalomszervező tevékenység meghirdetésére, a „Székely univerzitás" kiépítése jelszóval. Ennek alapját a kisebbségi egyezmény 11. szakasza képezte volna, amely nem területileg határolja be a székelységet, hanem székely közösségről beszél, amely BALÁS szerint magába foglalhatja úgy a Szatmáron, Bánságban, Bukarestben, mint akár a Brăilán élő székely eredetű magyarokat is. BALÁS nagy fontosságot tulajdonított ennek a népgyűlésnek, ahogyan azt a PAÁL Árpádnak szóló leveléből is kivehetjük, amelyben a következőt írta: „okvetlenül szükségesnek tartom, hogy te és KÓS Károly a népgyűlésen egyelőre csupán mint hallgatónak, de ha úgy alakul esetleg, mint aktív szereplők is részt vegyetek".[88] BALÁS elsődleges célkitűzése a népgyűlés megszervezésével annak feltérképezése volt, hogy mutatkozik-e igény egy olyan szervezet, organizáció létrehozására, amely a tényleges képviseleten alapulva irányítaná majd a megye legkisebb községeit és képviselné a hatóságok előtt is. Elképzelése szerint ezen egységes szervezet feladata lett volna a közelgő földművelési, kereskedelmi, ipari és munkakamarai valamint a községi és megyei tanácsi választásokra a hatóságokkal történő egyezségkötés a lehetőleg közös választólisták összeállításáról és a választások zavartalan menetének biztosításáról.[89] A közelgő községi és megyei választásokkal kapcsolatban elveti a tanácstagok jelölőlistáinak központi, a Magyar Párt által történő egyoldalú összeállítását, hiszen a tanácstagok a községek és a megye sorsát nyolc évig hivatottak irányítani.[90]

BALÁS ezért dolgozta ki azt a tervét, miszerint minden község és város kerületekre oszlana, minden kerület 30 családdal. A kerületek egy-egy megbízottat választanának, akinek feladata a kerület ügyeinek intézése lenne. A községi és városi megbízottak maguk közül járási megbízottakat választanának, minden ezer lélekig egyet. A két nagyobb járás, a sepsi és kézdi járás megbízottai maguk közül 4-4 járási megbízottat, míg a két kisebb, az orbai és miklósvári 3-3-at választana, továbbá Sepsiszentgyörgy város 4-et és Kézdivásárhely 3 tagot a megyei központi bizottságba. A szervezési munka első lépéseként sor került volna a magyarság községi és városi kerületenként való összeírására „egy valóságos törzskönyvezés" formájában, minden szükséges adattal. Következő szakaszként a községi és megyei tanácstagok kijelölésére került volna sor, az új közigazgatási törvény alapján, valamint a megye vezetőivel való tárgyalásokra a választások ügyében.

Augusztus 3-án a központi magyar párttal tartott megbeszélésén tervezetét elfogadták, és a 10-ére összehívott megyei értekezleten előterjesztették. Ez az értekezlet megbízást adott a Magyar Párt vezetőinek a prefektussal való tárgyalásra, ahol megegyezés született arról, hogy a Magyar Párt eláll egy külön lista benyújtásától a közelgő mezőgazdasági kamarai választásokra és

www.szrm.ro / www.eimec.ro

támogatni fogja a prefektus listáján szereplő jelölteket. Ugyanakkor megegyezés született arról, hogy a megye magyarságának községi és megyei választásokra való megszervezését a hatóságok nem fogják akadályozni, valamint arról is, hogy közös egyetértéssel megállapítandó kulcs alapján összeállított jelölőlistával indulnak a községi és megyei választásokon.[91]

Az egyeztetések ellenére a megyében 25-én sorra kerülő mezőgazdasági kamarai választásokon az ellenzéki lista győzött, amelyet sem a Magyar Párt, sem a liberális közigazgatás nem támogatott. BALÁS tervei kudarcot vallottak, amelynek okát a magyarság szervezetlenségében és a hatalmi visszaélésekben látta. Elsődleges célként tűzte ki az elkövetkezendő választások során a magyarságnak számarányhoz mért és a maga által kijelölt képviselők bejuttatását a kamarákba, községi és megyei tanácsokba. Elvetette az újabb sérelmek felett való siránkozást, de amit az eddig gyakorolt, illetve tervezett politikai módszerekkel elérhetőnek nem látott, azért az elkövetkezőkben semmi felelősséget nem vállalt. Ezen indíttatásból kijelentette, hogy „egyelőre minden, a közelgő választásokkal összefüggő politikai akciótól visszavonulok, átengedvén a teret teljesen azoknak, akik magukat nálam hivatottabbaknak érzik, rájuk hárítván minden felelősséget és átengedvén nekik minden elkövetkezendő dicséretet”.[92]

Visszavonulásának hivatalos bejelentését az 1925. november 4-i szenátusi ülésén terjesztette elő egy búcsúbeszéd keretében, amelyben összegzi szenátori tevékenysége folyamán kifejtett álláspontját és véleményét. Beszédében elhangzott azon elhatározása, hogy „nem csupán a politikától, de mindenféle közéleti szerepléstől” visszavonul.[93] Ugyanakkor leköszönő beszédében megfogalmazta politikai hitvallását, amely így hangzott: „meggyőződésem volt és ma is, hogy nekünk kisebbségi parlamentároknak kettős kötelességünk van: az ország érdekeit szolgálni és amellett saját fajunk érdekeit képviselni”.[94] Talán ez a mondat teszi lehetővé számunkra is politikai tevékenységének és kompromisszumra való nyitottságának megértését, amely oly sokszor szolgált vádpontként politikai ellenfelei számára. Beszédében még rávilágít az Országos Magyar Párttal szemben tanúsított magatartásának okára, amelyet azzal magyaráz, hogy „a Romániai Magyar Pártba azért nem léptem be, mert nincs úgy megszervezve, mint ahogy én okvetlenül szükségesnek tartom”.[95]

BALÁS Ernő négy évi szenátori tevékenységének végére naiv elveinek, valamint az államban uralkodó lehetetlen politikai körülményeknek esett áldozatává, amelyek a kudarcok és kiábrándulások sorozatával tarkították életét, ahogyan kiderül az általa összeállított rövid életrajzi adataiból is: „négyéves szenátorságom alatt, amelynek második évében Bukarestben a szegények szenátorának neveztek, egyeseknek és közületeknek javait, egzisztenciáját mentettem meg, rengeteg közbenjárással, amiért soha senkitől egyetlen lejt sem kaptam, ellenben csináltam mintegy 200 000 lej adósságot, mialatt mások házakat és vagyonokat szereztek”.[96]

Irodalom

1. Székely Nemzeti Múzeum Dokumentációs Könyvtára BALÁS Ernő Hagyaték I. cs. 1911–1921
2. SzNM DK BEH II. cs. 1922–1930
3. SzNM DK BEH III. cs. 1931–1940
4. SzNM DK BEH IV. cs. 1940–1944
5. SzNM DK BEH V. cs 1944–1947
6. SzNM DK BEH VI. cs Iskola ügy
7. SzNM DK BEH VII. cs Sajtóper
8. SzNM DK BEH VIII. cs Mérnöki kamara
9. SzNM DK BEH XI/A. cs Szövetkezet / Világosság
10. SzNM DK BEH XI/B. cs Szövetkezet / MÁGISZ
11. SzNM DK BEH X. cs. Mérnök egylet
12. *Monitorul Oficial,* 1921, 1924, 1925.
13. *Monitorul Oficial,* Desbaterile Adunării Naţionale Constituante a Senatului, 1923–1925
14. *Brassói Lapok* (hetilap, XLI. évf., Brassó), szerk. SZELE Béla, 1919–1926, 1930–1932
15. *Független Székelység* (hetilap, XVI. évf., Sepsiszentgyörgy) szerk. FELEIF B., 1925–1926
16. *Haladás* (hetilap, III. évf., Sepsiszentgyörgy), szerk. BALÁS Ernő, 1922–1925
17. *Keleti Újság* (napilap, VI. évf., Kolozsvár), szerk. ZÁGONI István, 1922
18. *Krassó-Szörényi Lapok* (hetilap, XLV. évf., Lugos), szerk. HÚSVÉT Emil, BOTOS János, 1923

www.szrm.ro / www.cimec.ro

19. *Székely Nép* (hetilap, XLI. évf., Sepsiszentgyörgy), szerk. KERESZTES István, 1918–1927

20. *Temesvári Hírlap* (napilap, XXI. évf. Temesvár), szerk. POGÁNY Mihály, 1924

21. *Székely Újság* (hetilap, XX. évf., Kézdivásárhely), szerk. I. DIENES Ödön, 1922

22. BALÁZS András (1929): **Adatok az erdélyi kisebbségek iskolavédelmi küzdelmeihez 1919–1929**. Minerva irodalmi és nyomdai műintézet részvénytársaság, Kolozsvár

23. BEREY Géza (1940): **A magyar újságírás Erdélyben 1919–1939**. ABULKA György Könyvnyomdája, Szeged

24. BIBÓ Erzsébet (1941): **Az iskola története**. In: **A Sepsiszentgyörgyi Ref. Székely MIKÓ Kollégium Gimnáziumának és Leányiskolájának Évkönyve az 1940–1941 tanévről**, Sepsiszentgyörgy, 71–75. p.

25. HITCHINS, Keith (1998): **România 1866–1947**. Ediţia a II-a. Trad. de George G. PORTA şi Delia RĂZDOLESCU. Humanitas, Bucureşti

26. KACSÓ Sándor (1974): **Fogy a virág, gyűl az iszap.** Kriterion, Bukarest

27. MIKÓ Imre (1940): **Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. dec. 1-től 1940. aug. 30-ig**. „Studium" kiadása, Budapest

28. OBERDING József György (1938): **Az erdélyi magyarság szövetkezeti mozgalma**. *Magyar Gazdák Szemléje*, 1938. február, II. sz. 49–121. p.

29. Uő. (1939a): **A szövetkezetek szerepe az erdélyi magyarság gazdasági életében**. *Magyar Szövetkezés* (XLI. évf.) 1939. április 1., 7. sz. 6–7. p.

30. Uő. (1939b): **A szövetkezetek szerepe az erdélyi magyarság gazdasági életében**. *Magyar Szövetkezés* (XLI évf.) 1939. április 15., 8. sz. 2–3. p.

31. ROMSICS Ignác (2000): **Magyarország története a XX. században**. Osiris Kiadó, Budapest

32. PARECZ György (1936): **A Közigazgatási törvény javaslata, különös figyelemmel a kisebbségek szempontjaira.** *Magyar Kisebbség* (XV. évf.) 1936. január 16., 2. sz. 33–48. p.

33. PÁRTOS Szilárd, SZILÁGYI László (1935): **Szövetkezeti ismeretek.** A Magyarországi Szövetkezetek Szövetsége kiadása, Budapest

34. PETROVAY Tibor (1938): **Szövetkezeti ügyünk**. In: **Erdélyi Magyar Évkönyv — 1937**, Brassó, 118–123. p.

35. PETRU, Marcu (1929): **Istoricul şcoalei**. În: **Anuarul liceului de băieţi din Sfântu Gheorghe pe anul şcolar 1923–1924/1928–1929**, Sfântu Gheorghe

36. SZÉCSI Sándor (1938): **A brassói „Ágisz" szövetkezet tevékenysége**. *Szövetkezeti Értesítő*. 1938. I. sz. 7–8. p.

37. VITA Sándor (1937): **Gazdasági Tanács**. *Hitel*. 1937. I. sz. 45–50. p.

Jegyzet

1. SzNM DK BEH I. cs., 24. f.

2. Uo. 1. f.

3. *Haladás* 1922. január 29., 5. sz.

4. *Magyarság* 1927. december. 22., 290. sz,

5. SzNM DK BEH VII. cs. 16. f.

6. Uo. 17. f.

7. *Brassói Lapok* 1931.szeptember 7., 204. sz.

8. Uo. 1932. szeptember 11., 207. sz.

9. SzNM DK BEH VII. cs. 22. f.

10. SzNM DK BEH IV. cs. 20. f.

11. Uo. 8. f.

12. Uo. 7. f.

13. Uo. 51. f.

14. SzNM DK BEH V. cs. 36. f.

15. Ua.

16. Id. BALÁZS Ferencné (BALÁS Ernő menye) leveléből. Kelt: 2002. május 21-én, Budapesten

17. SzNM DK BEH V. cs. 10. f.

18. SzNM DK BEH V. cs. 54. f.

19. Uo. 12. f.

20. Uo. 55. f.

21. Ua.

22. SzNM DK BEH I. cs. 20. f.

23. Uo.

24. Uo.

25. SzNM DK BEH I. cs. 21.f.

26. Ua.

27. *Székely Nép* 1918. november 16., 92. sz.

28. SzNM DK BEH I. cs. 24.f.

29. Ua.

30. Ua.

31. SzNM DK BEH I. cs. 25. f.

32. *Haladás* 1922. január 29., 5. sz.

33. Elnök dr. KIRÁLY Aladár főispán, titkár ZAYZON Ferenc főgimnáziumi tanár, ÓVÁRI Károly birtokos, NAGY Lajos birtokos, LUDWIG Gyula dohánygyári aligazgató, MONTÁG Imre szövőgyári igazgató, KORÉH Lajos ügyvéd, VÉGH Endre főgimnáziumi tanár, NEUMÁN Miksa birtokos, RÁDULY Miklós görög katolikus kelkész, id. SASS József birtokos, CSÁSZÁR Béla százados, MOLNÁRFFY Béla huszárszázados, TAMÁS Sándor főhadnagy népfelkelők. *Székely Nép* 1918. november 6., 89. sz

34. *Székely Nép* 1918. december 14., 100. sz.

35. *Haladás* 1922. március 5., 10. sz.

36. *Székely Nép* 1922. március 5., 9. sz.

37. *Székely Nép* 1922. március 9., 10. sz.

38. *Székely Hírek* 1922. március 19., 11. sz.

39. *Keleti Újság* 1922. március 14., 58. sz.

40. *Világosság* 1922. március 15., 59. sz.

41. *Haladás* 1922. február 19., 6. sz.

42. SÁNDOR Józsefet kétszer utasították vissza azzal az ürüggyel, hogy nem érti a törvényt; BENKŐ Sándor járásbírót azért, mert magyarul, ERŐSS Józsefet pedig azért, mert románul írta alá nevét a nyilatkozatban. MOLNÁR Kálmán jelöltségét azért nem fogadták el, mert három perccel késett a kitűzött határidő szerint. *Székely Újság* 1922. március 2., 17. sz.

43. SzNM DK BEH III. cs. 1. f.

44. SzNM DK BEH, VI. cs. 2. f.

www.szmit.ro/www.eimec.ro

45. SzNM DK BEH VI. cs. 1. f.

46. BIBÓ Erzsébet: **Az iskola története,** in: **A Sepsiszentgyörgyi Ref. Székely MIKÓ Kollégium Gimnáziumának és Leányiskolájának Évkönyve az 1940–1941 tanévről**, Sepsiszentgyörgy, 1941, 71. p.

47. SzNM DK BEH VI. cs. 1. f.

48. Ua.

49. *Haladás* 1922. május 21., 21. sz.

50. Uo. 1922. május 7., 19. sz.

51. Marcu PETRE: **Istoricul şcoalei**, in: **Anuarul Liceului de Băieţi din Sfîntu Gheorghe pe anul şcolar 1923-1924–1928-1929**, Sf. Gheorghe, 1929, 3. p.

52. SZNM DK BEH III. cs. 8. f.

53. *Haladás* 1923. szeptember 16., 37. sz.

54. BALÁZS András: **Adatok az erdélyi kisebbségek iskolavédelmi küzdelmeihez 1919–1929.** Kolozsvár, 1929, 21. p.

55. *Haladás* 1924. május 4., 17. sz.

56. Uo.

57. *Haladás* 1924 febr. 10., 5. sz.

58. *Haladás* 1924. február 10., 5. sz.

59. Uo. 1924. február 17., 6. sz.

60. BALÁSnak az elemi oktatási törvénnyel kapcsolatos szenátusi felszólalása: *Monitorul Oficial Desbaterile Adunării Naţionale Constituante a Senatului*, nr.70/1923–1924, 1924. július 19., 1373–1375. p.

61. Uo. 1375. p.

62. Az egyetemi oktatásról szóló törvény: *Monitorul Oficial* 2571/1924, nr. 161. 1924. július 26., 8602– 8629. p.

63. *Haladás* 1924. július 27., 29. sz.

64. SzNM DK BEH II. cs. 23. f.

65. *Haladás* 1924. szeptember 28., 38. sz.

66. Uo. 1924. augusztus 24., 33. sz.

67. SzNM DK BEH II. cs., 24. f.

68. *Haladás* 1924 október 12., 40. sz.

69. SzNM DK BEH II. cs. 25. f.

70. *Haladás* 1924 október 26., 41.sz..

71. *Haladás* 1924. november 2.,42. sz.

72. Uo. 1924 december 7., 47. sz.

73. PETRU, Marcu: I. m. 4. p.

74. Az érettségi vizsgára vonatkozó szenátus elé terjesztett törvény: *Mo. Of. DANCS*, no. 38/1924–1925, 1925. március 8., 515. p.

75. *Haladás* 1925. február 15., 8. sz.

76. BALÁS nagánoktatás törvénytervezetével kapcsolatos beszéde: *Mo. Of. DANCS*, no. 86/1924–1925, 1925. augusztus 9., 1977. p.

77. Uo. 1979. p

78. *Haladás* 1923.február 25., 13. sz.

79. Vasúti bővítések törvényének jóváhagyása: *Mo. Of. DANCS*, no. 69/1922–1923, 1923. június 1., 1297. p.

80. BALÁS alkotmánygyűlési felszólalása a szenátusban: *Mo. Of. DANCS.*, nr. 43/1922–1923, 1923. április 19., 691. p.

81. *Haladás* 1925. január 11., 2. sz.

82. *Uo.* 1925. április 5., 14. sz.

83. *Független Székelység* 1926. január 3., 1. sz.

84. *Haladás* 1925. március 29., 13. sz.

85. Uo. 1925. július. 5., 27. sz.

86. *Haladás* 1925. július 12., 28. sz.

87. SzNM DK BEH II. cs. 32. f.

88. Uo. 35. f.

89. Uo. fol. 35

90. *Haladás* 1925. augusztus 2., 31. sz.

91. *Haladás* 1925. szeptember 13., 37. sz.

92. Ua.

93. BALÁSnak a szenátusban felolvasott búcsúbeszéde: *Mo. Of. DANCS*, nr. 9/1924–1925, 1925. november 14., 54. p.

94. Ua.

95. Ua.

96. SzNM DK BEH V. cs. 56. f.

(A családnevek majuszkulás kiemelését kötetszerkesztési szempontok indokolták. **Szerk. megj.**)

Ernő BALÁS (1875–1949) 1

(Rezumat)

Lucrarea se bazează pe documentele din colecţia Ernő BALÁS din Muzeul Naţional Secuiesc, încercând să prezinte activitatea acestui inginer şi personalitate politică, care a căutat să reprezinte interesele minoritare maghiare din România pe o cale aparte, diferită de cea „oficială” a Partidului Maghiar. Reacţiile partidului pot fi considerate tipice, de asemenea şansele de reuşită ale unor abordări politice alternative vizavi de acest complex de probleme. Proiectele cooperativiste ale lui BALÁS urmează să fie prezentate în amănunte în a doua parte a lucrării.

Ernő BALÁS (1875–1949) 1.

(Abstract)

Ernő BALÁS, engineer, was a Hungarian politician in Romania in the interwar period. He tried to promote the interests of the Hungarian minorities in other way as the Hungarian Party. The reaction of the party was typical and the chances of BALÁS in his aim were typical, too. His cooperative projects will be presented in the second part of the paper.

www.szrm.ro / www.cimec.ro

I N M E M O R I A M

ACTA 2006

www.cimec.ro

ZATHURECZKY Emília (1823–1905)

(A megemlékezésről)

2005. november 4. özv. CSEREY Jánosné ZATHURECZKY Emília halálának 100 éves évfordulója. Megalapította és kibontakozáshoz segítette a Székely Nemzeti Múzeumot, az egyik legrégibb és legnagyobb ilyen magyar, de egyben egyik ilyen mai romániai vidéki intézményt, gyűjtőmunkát végzett, a tudományos feldolgozást szorgalmazta, számos más múzeumnak adományozott muzeális anyagot. Háromszéki egészségügyi, nevelési és karitatív intézmények alapítója. Emléke legyen áldott!

*

Száz éve, 1905. november 4-én távozott az öröklétbe Háromszék nagyasszonya, aki CSEREY János özvegyeként 1875 nyarán VASADY NAGY Gyulával létrehozza a Székely Nemzeti Múzeumot. Nemcsak a múzeum alapítója, az alapgyűjtemények megteremtője, de utolsó éveiig legjelentősebb gyarapítója is.

Udvarhelyszék Háromszékkel szomszédos peremén, Olaszteleken született, 1823. október 21-én. Apja ZATURCSAI ZATHURECZKY István. A felvidéki származású család, mely közösségünknek számos jeles személyiséget adott, és példát tudott mutatni gazdaságban, művelődésben, emberségben egyaránt, 1817-ben telepedett meg a községben. Anyja TASNÁDI NAGY Juliánna, TASNÁDI NAGY Gyula nyelvész-történész rokona. Öccse, ZATHURECZKY Károly már az 1860-as évek közepén komoly éremgyűjteményt állít össze, és adományoz az Erdélyi Múzeum-Egyletnek; ugyancsak a kolozsvári múzeum-egyesületnél szorgalmazza a baróti római tábor megásását, egyáltalán régészeti egyesület megalakítását, majd testvére tanácsadója lesz múzeumi eljárásokban, alapítólevélben. Emília férjhez megy CSEREY Jánoshoz (1842), 1875 elején megözvegyül. Gyerekei részt vesznek a háromszéki múzeumalapításban: Ákosnak az erdélyi testamentum-közlés elindításában lesz szerepe, Gyula képviseli anyját, amikor a múzeumot 1879-ben átadják a székely közületeket képviselő testületnek. Unokahúga és szellemi örököse, KELEMEN Lajosné ZATHURECZKY Berta ugyancsak szerepet játszik az intézményért folytatott küzdelmekben. Ő nevezi „székely Nióbenek" később a súlyos családi tragédiákat megélt nagynénjét (nemcsak férjét veszíti el, és testvére lesz a kufsteini börtönévek áldozata, de majdnem minden gyermekét, unokáját tragikus körülmények között temeti el.)

CSEREYné, talán a családi tragédiákat ellensúlyozni is, élénk társasági és társadalmi életet él, az 1848–1849. évi szabadságharc idején pénzt, ékszert ad a honvédség felszerelésére, zászlószalagot hímez, kötszert készít, a bukás után szabadságharcosokat rejteget, menekülésüket segíti. DAMJANICH János honvédtábornok özvegyének barátnője, székelyföldi ereklyéket gyűjt. Művelt nő, latinul is megtanul, kora ifjúságától szívesen foglalkozik könyveivel, emellett régiségek, érmek, kőkorszaki, bronzkori stb. leletek összegyűjtésével. VASADY NAGY Gyulát, társát a múzeumalapításban, eredetileg nevelőnek, fiai mellé hívja Imecsfalvára 1875. júniusban, s megvásárolja természetrajzi anyagát és érmeit. Az így kiegészített családi, imecsfalvi CSEREY-gyűjteményt (fa- és vastárgyak, bécsi porcelánok, másfélszáz 17–18. századi okirat, ékszerek) megnyitják a nagyközönség előtt. VASADYval együtt látogatási és lajstromkönyvet állít fel, széles körű gyűjtést indít, megvetik a kő- és bronzkori gyűjtemények alapját. Augusztusban megszerzik az ún. petőfalvi múmiát, szeptember 3-án fogadják a magyar orvosok és természetvizsgálók előpataki vándorgyűlésének több mint 300 részvevőjét, köztük JEDLIK Ányost, NENDTVICH Károlyt, ORBÁN Balázst. Ők, az akkori magyar tudományos élet, illetve a tudomány kérdéseire érzékeny, főleg értelmiségi közönség reprezentatív képviselői mondják ki, hogy amit Imecsfalván látnak, az már nem egyszerű gyűjtemény, hanem: múzeum.

www.szim.ro/www.simec.ro

A nagy figyelmet keltett múmiát CSEREYné felküldi az Erdélyi Múzeum-Egyletnek, de az épp belső válságban vergődő egyesülettől érdembeli visszajelzést nem kap, ezért az eredetileg Kolozsvárra szánt gyűjteményt előbb szét akarja osztani az előpataki vándorgyűlés érdeklődő részvevői között. VASADYnak a helyi közélet irányába tett kezdeményező lépései nyomán azonban meggyőzik arról, hogy érdemesebb a fejlesztésben gondolkodni. 1876-ban az árvízkárosultak javára állít ki Budapesten anyagot, 1876 áprilisától egy háromszéki CSEREY-múzeumban gondolkodik, októberben a gyűjteményt felajánlja az alig megalakult Háromszék vármegyének. Részt vesznek a nagy jelentőségű VIII. Nemzetközi Régészeti Kongresszus budapesti nemzetközi kiállításán, ezzel a múzeum a magyar múzeumügy vezető alakjainak figyelmébe kerül. KOSSUTH Lajos év végi adománya (BEM tábornok 1848-as érdemrendje) nyomán 1877. márciusban már a Székely Nemzeti Múzeum név kerül az alapítólevélbe. CSEREYné közben megszervezi a gyűjtést, s kijárja, hogy Sepsiszentgyörgyön a Székely MIKÓ-Tanoda épületébe kerülhessen a gyűjtemény. VASADYval a gyarapodást rendszeresen közzéteszik a sajtóban, részt vesznek a kolozsvári jótékony nőegyleti, illetve műipari és ipartörténeti kiállításon (1877). CSEREYné fedezi a múzeum Sepsiszentgyörgyre költöztetésének és a kapott helyiségek rendbetételének, felszerelésének költségét, illetve rendezvényeket szervez pénzalapok biztosítására (Csíksomlyó, Barót, Sepsiszentgyörgy, Kézdivásárhely, Kovászna). Szeptemberben a gyűjteményt ideiglenesen átadják a székely közületeknek. Megvédi VASADYt, s vele a múzeumot az ellenséges hatóságtól. A hiúságában sértett, az alapítási feltételeknek csak tessék-lássék eleget tevő vagy azokat megkerülni próbáló megbízott vármegyei felügyeletet egy valóban az egész Székelyföldet képviselő, felelős testületre próbálják cserélni (ezt 1916-ra sikerül utódaiknak megvalósítani). Saját költségen lecseréli még a főispán kifogásolta feliratokat is, hogy a múzeum önállóságát jelezze. Kézmű- és iparcikkek gyűjtését tervezik, de végül CSEREYné csak VASADY temettetéséről gondoskodhatik.

Utódjával, a RÓMER-tanítvány NAGY Gézával rovásírásról, műkincsekről levelez, falfestményekről (besenyői templom). Ő hívja NAGY Gézát s vele HUSZKA Józsefet Gelencére. Újabb válságokkal szembesülnek (1885, 1887, 1889); a saját fejlesztése által lekötött Székely MIKÓ-Kollégiumnak teher a múzeum, Sepsiszentgyörgy város pedig megoldás helyett újabb fedezetlen tervet vet fel – egy művelődési csarnokét. NAGY Géza távozása után jobb híján mégis hozzájárul, hogy a Székely MIKÓ-Kollégium biztosítsa, felelős védnökként a gyűjtemények sorsát, bár jól sejtette, hosszú interregnum, a múzeumi munka visszaesése következik.

CSEREYné múzeumi tevékenysége viszont töretlen: TORMA Zsófiától, aki barátnője, régészeti anyagot kap, cserekapcsolat ügyében testvérmúzeumokkal levelez (Zilah, Déva stb.), adományoz a zilahiaknak, dévaiaknak, temesváriaknak, a székely iparmúzeumot alapozandó stb. Levéltári forrásanyagot ment be, személyesen kutatja át az eldugott padlásokat, sikerrel szorgalmazza a gyűjtött okiratok közzétételét. Az 1887. évi sepsiszentgyörgyi székely iparkiállításon 100 db. párnavéget, lepedőszélet, egyéb „hímzést” állít ki. Adományoz a Képzőművészeti Társulatnak (székely díszítmények, hímzések, más tárgyak), első gyűjtője az Erdélyi Kárpát-Egyesület Táj- és Néprajzi Múzeumának, székelyföldi anyagának törzsét ő adja (1901-ben 300 a múzeum 1600 tárgyából). Gyűjti az úrihímzéseket, a háromszéki karcolt díszű, ember-, állat- és virágdíszes bokályokat, a különböző szálszámolásos és szabadrajzú hímzéseket; a korabeli viszonyulásnak megfelelően inkább a szépen díszített, reprezentatív darabokra koncentrál.

Fennmaradt PULSZKY Ferenccel, br. DANIEL Gáborral, ORBÁN Balázzsal, JANCSÓ Benedekkel stb. folytatott levelezése. Személyes kapcsolatot tartott fenn vele ROEDIGER Lajos, a zombori múzeumból nyugdíjasként szülőföldjére visszatérő kiváló múzeumi szakember, aki utóbb CSEREYné kovásznai villájába is költözött. A múzeum első nagy közéleti próbája a kolozsvári 1848-as honvéd-menház javára folytatott gyűjtés volt, s jelentős szerepet játszott a

www.szrm.ro / www.cimec.ro

marosvásárhelyi BEM-szobor felállításában is. A kézdivásárhelyi és a sepsiszentgyörgyi Jótékony Nőegylet alapító elnöke (1878, 1879; a sepsiszentgyörgyi Jótékony Nőegylet tartotta fenn 1886–1897-ben a Háromszékmegyei szegénymenházat, hozta létre és támogatta a sepsiszentgyörgyi női ipariskolát stb.), a Háromszék vármegyei Erzsébet árvaleány nevelőintézet, a Stefánia menedékház és a Rudolf Kórház alapító tagja volt.

A kézdivásárhelyi temetőben nyugszik. SZILÁDY Áron róla nevezte el a *Csereynékódex*et (1879), NAGY Géza az 1883-ban bekerült *Emília-kódex*et. A Székely Nemzeti Múzeum számára életnagyságú képét GYÁRFÁS Jenővel festtették meg; emléktábláját egykori imecsfalvi kúriája, ill. a sepsiszentgyörgyi Székely MIKÓ Kollégium falán helyezték el (VETRÓ András márványra illesztett fémdomborításai). A sepsiszentgyörgyi múzeum bejárati sétánya mellett 2004-ben avatták fel VARGHA Mihály alkotta mellszobrát.

Irodalom

1. BOÉR Hunor (2002): **ZATHURECZKY Emília, özv. CSEREY Jánosné**, in: **Magyar Múzeumi Arcképcsarnok**, Bp., 966–968

2. BOÉR Hunor – BIRÓ Rózsa (2002): **A Székely Nemzeti Múzeum kezdetei, 1875–1881**, *Acta (Siculica)* 2001/1 (**Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 125 éves jubileumára** 1.), 7–58

3. FERENCZI István (1939): **A Székely Nemzeti Múzeum előzményeihez és az olaszteleki római táborhelyről**, *Székelység*, 1939/9–10, 66–72

5. PAIS Ágnes (2002): **Adatok NAGY Géza sepsiszentgyörgyi éveihez**, *Acta (Siculica)* 2001/1 (**Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 125 éves jubileumára** 1.), 59–84

5. PÉTER János (1923): **CSEREY Jánosné**, *Székely Nép*, XLI. évf. 102. sz., 1923. dec. 25.

6. S–Z (1885): **Özv. CSEREY Jánosné sz. ZATHURECZKY Emília**, *Székely Nemzet*, III. évf. 177. sz., 1885. nov. 15.

7. SZ. GAZDA Enikő (2001): **A Székely Nemzeti Múzeum Néprajzi Tára**, in: **Székely Nemzeti Múzeum, 1875–2000** (CD), Digital Studio – Délkeleti Intézet, Sepsiszentgyörgy

8. SZ. SZÁSZ Béla (1929): **Félszázad a jótékonyság szolgálatában. A Sepsiszentgyörgyi Jótékony Nőegylet 50 éves története**, Sepsiszentgyörgy

9. ZATHURECZKY Berta, KELEMEN Lajosné (1921): **Egy székely Niobe**, *Székely Nép*, XXXXIX. évf. 88–89. sz., 1921. nov. 2, 5.

Emília ZATHURECZKY (1823–1905)

(Rezumat)

La 4 noiembrie 2005 se împlinesc 100 de ani de la trecerea în nefiinţă a lui Emília ZATHURECZKY, văduva lui János CSEREY. A întemeiat Muzeul Naţional Secuiesc, unul din cele mai vechi şi mai mari muzee din provincie atât în rândul celor maghiare, cât şi al celor din actuala România, şi l-a ajutat să ajungă o instituţie de prestigiu internaţional. A efectuat culegere ştiinţifică şi a propovăduit prelucrarea ştiinţifică, a contribuit cu materiale muzeale donate la dezvoltarea a numeroase muzee (cele din Deva, Tg. Mureş, Timişoara, respectiv Muzeul de Etnografie al Transilvaniei din Cluj etc.) A întemeiat instituţii de sănătate, educaţie, precum şi caritative în Treiscaune. Fie-i amintirea binecuvântată!

Emília ZATHURECZKY (1823–1905)

(Abstract)

We will celebrate the 100th anniversary of Emília ZATHURECKY's death on 4th November 2005. She founded the Székely National Museum, one of the oldest and biggest provincial museums among the Hungarian ones as well as of today's Romania. She helped it achieve an international reputation. She performed scientific elaboration, she contributed with museum pieces to the development of other museums (Déva, Marosvásárhely, Temesvár, Transylvanian Etnographic Museum of Kolozsvár). She founded educational, public health and welfare insitutions as well as charity ones in Háromszék. Blessed be her memory!

www.szim.ro / www.cimec.ro

1. ábra Özv. CSEREY Jánosné sz. ZATHURECZKY Emília, a múzeum nemes szívű alapítójának és fenntartójának fényképe. [Székely Nemzeti Múzeum] 105/888 Özv. CSEREY Jánosné ajándéka [NAGY Géza írása a fénykép hátán] (ADLER Lipót brassói műterme, 1875–1888 között)

2. ábra Özv. CSEREY Jánosné ZATHURECZKY Emília (MOLNÁR István fényképe, valószínűleg kollódiumos eljárással készült, kézdivásárhelyi műtermében, 1875–1896 között. DIMÉNY Attila tulajdona.)

www.szim.ro/www.cimec.ro

NAGY Géza (1855–1915)

(A megemlékezésről)
A sokoldalú tudós NAGY Géza a Székely Nemzeti Múzeum (1881–1889), majd a Magyar Nemzeti Múzeum őre, 1902-től a MNM Fegyvertár igazgató-őre, 1901-től a MTA levelező tagja, élete utolsó másfél évében az *Archaeologiai Értesítő* szerkesztője. RÓMER Ferenc három jelentős tanítványának egyike, és elsősorban a magyarság ős- és államalapítás előtti történetével foglalkozik. E célból számos régészeti, nyelvészeti, genealógiai, etnológiai, kronológiai tanulmányt végez, hivatali munkájának mellékes eredményei is klasszikus magyar viselet-, fegyver-, vártörténeti kötetek.

*

A sokoldalú tudós NAGY Géza NAGY István földbirtokos és THALY Zsuzsa fia, 1855. aug. 4-én született, Gárdonyban. Anyai nagyapja Fejér megye levéltárosa, anyja a történész THALY Kálmán első unokatestvére. Gyönki és pesti, református, illetve piarista gimnáziumi éveket, majd a budapesti tudományegyetemen végzett történelmi, régészeti, oklevéltani, irodalomtörténeti, összehasonlító nyelvészeti, földrajzi tanulmányokat követően RÓMER Ferenc hívja maga mellé dolgozni a Magyar Nemzeti Múzeumba.

1875–1881-ben a régiségtár díjnoka. Párhuzamosan, keresete kiegészítéseképpen negyedévig az *Egyetértés* országgyűlési tudósítója, 1878 végén és 1879 elején. Egy hírlapi cikkben, melyet arra a napra időzítenek, amikor a király Budapestre érkezik, megírja, hogyan fosztotta ki az osztrák katonai hatóság 1850-ben a Magyar Nemzeti Múzeum fegyvergyűjteményét. Ezt követően jóakarói jobbnak látják, ha egy időre nem lesz szem előtt. 1881-ben a Székely Nemzeti Múzeum őrének ajánlják, ahová meg is választják, és csak 1889-ben tér vissza Sepsiszentgyörgyről a Magyar Nemzeti Múzeumba.

Régiségtári gyakornok, 1891-től az itteni hadtörténeti gyűjtemény segédőre. Meghatározza, rendezi anyagát, külön osztállyá fejleszti, 1892–1915 között a gyűjtemény külön naplót vezet, elkészíti katalógusát, nemzetközi hírűvé teszi. 1902-től igazgató-őre. 1901-től a MTA levelező tagja, élete utolsó másfél esztendejében az *Archaeologiai Értesítő* szerkesztője. 1915. febr. 3-án hal meg, a főváros adományozta díszsírhelyre temetik, a Magyar Nemzeti Múzeum nevében SZALAY Imre, az Országos Régészeti és Embertani Társulat nevében ÉBER László, a MTA, a Magyar Történeti Társulat, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság, valamint a Magyar Néprajzi Társaság nevében pedig SEBESTYÉN Gyula búcsúztatja.

Az életrajzi adatok után próbáljuk meg bemérni a magyar tudomány történetében betöltött helyét. NAGY Géza a magyar régészettudomány atyjaként számontartott RÓMER Ferenc három jelentős tanítványának egyike, HAMPEL József és CSETNEKI JELENIK Elek mellett. A *Századok*ban megjelent nekrológ jellemzésében, régészeti kutatásai mindig a kitűzött cél szemmeltartásával történnek, bele nem fulladva a részkérdésekbe (Budapest és környéke őskori leleteinek közzététele, a szkíta emlékek értékelése, 1906-os ásatás a zuglói bronzkori urnatemetőben, 1909-es a kajászószentpéteri bronzkori telepen). A Székelyföld, Erdély, Budapest őskorában egyaránt mester, klasszikus a népvándorláskori hozzájárulása is.

CSETNEKI, akit RÓMER az ősrégészet szakemberének szánt, korán elhal (1889), özvegyét, a LISZT Ferenc-tanítvány ZAPHIRY Helént NAGY Géza veszi el feleségül, elhunyt barátja jegyzeteiből is ő dolgoz fel eredményeket. Az eredetileg római kori régésznek szánt HAMPELtől, aki már RÓMER idejében a Régiségtár tényleges, kiváló vezetőjévé emelkedik, 1913-ban a vezető régészeti periodika szerkesztését örökli meg. Ő maga már a **Compte rendu**nek is szerkesztője (RÓMER beszámoló jelentése az

www.szmi.ro/www.cimec.ro

1876. évi budapesti nemzetközi ősrégészeti és embertani kongresszusról, amely Repertóriumával a magyar régészeti kutatás első ötven évének zárköve – értékeli MÁRTON Lajos).

Mintegy 200 cikk, tanulmány, kiadvány szerzője. Minden megtévesztő sokoldalúsága mögött, NAGY Géza munkássága elsősorban a magyarság államalapítás előtti, kiemelten őstörténetére irányul (a magyarság eredetének kérdése, a közép-ázsiai népmozgások, a magyarság ázsiai rokonságának kérdése). Ez ifjúkori programja, és bármennyire az a látszat, hogy a tervezett mű helyett csak különböző résztanulmányok készülnek el, valójában egész életét ezzel tölti. Ennek a célnak a jegyében végzi számos régészeti, nyelvészeti, genealógiai, etnológiai, kronológiai tanulmányát is. Ugyancsak megtévesztő, hogy a melléktermékek, de akár hivatali munkája hálátlanabb vagy mellékes eredményei között is klasszikus monográfiákat, tanulmányokat találunk, így a fegyver- és viselettörténet vagy a szláv és román kérdés terén.

A magyar régészet későbbi jeles képviselői figyelmeztetnek, hogy a honfoglaló szolganép hagyatékát szlávnak tulajdonítva sajnos a „barbár honfoglaló" mítoszát alapozta a későbbi utódállamok nemzeteiben. Ehhez azért megjegyeznénk, hogy a millenniumi magyar tudományosságban más is hasonlóképpen értékelt, és pl. PULSZKY Ferenccel ellentétben ő legalább a lovasokat magyarnak tekintette. Másrészt, súlyos kétellyel élnénk azt illetően, hogy a „barbár honfoglaló" mítosza az utódállamokban ennek következtében alakult ki (ti. az utódállamok etnikai alapú politikai nemzetei nem a szolganép hagyatékát vindikálták maguknak, hanem egyáltalán a területükön talált régészeti leletanyagot).

A NAGY Gézának már életében felróttak ugyancsak sorolhatóak. Ám egyoldalúan kiragadott vádak helyett hadd nézzünk egy teljes értékelést. MÁRTON Lajos szerint Sepsiszentgyörgyön elszokik a szigorúbb tudományos fegyelemtől, délibábokat kerget, és mikor száműzetéséből visszatér, már betegsége akadályozza a következetes munkában, emiatt nem vesz a munkássága határozott irányt, a számára kitüntetett fontosságúnak tűnő őstörténet terén sem. Bár – ismeri el – pl. Budapest környékének őskoráról kiváló és tárgyilagos összefoglalást nyújtott, és ismeretei széleskörűek voltak, (1931-re) még nem tisztult le, mi volt őskori munkáiban a tiszta intuíció, és mi a képzelet terméke. Nem tagadja ugyanakkor kiemelkedő intellektusát, erős képzelőtehetségét, nagy munkabírását. Vélt hiányosságait azzal magyarázza, hogy a hazai tanulmányok, amelyekkel pályáján NAGY Géza is indult, eleve hátrányos helyzetbe hozták. Aki, különösen ebben a korban, pár évig bár nem tanulhatott Nyugaton, az legtöbbször képtelen volt alapképzettségét pótolni. NAGY Géza, írja, ennek ellenére, holtáig tanulva, kitűnő emlékezőképessége által is segítve sokféle ismeret óriási halmazára tett szert. Ám bámulatos sokoldalúságát, irodalmi és kutatási adatait a saját szemléletén átszűrve, szubjektíven, hideg mérlegelésre és nemzetével szembeni szigorú ítéletre képtelenül használta.

Ezek után furcsamód, a konkrétumokra térve mintha egészen más értékelés alátámasztására vonultatna fel érveket. Sok problémát vetett fel, folytatja, és nem egyet végérvényesen meg is oldott. Vitás kérdésekben nem ritkán messze megelőzte a módszeresebben dolgozókat is, pl. a székelyek eredete körüli irodalmi vitában. Ott is helyes úton mert járni, ahol a bizonyítékok hiánya mást visszariasztott. Régiségtári munkáját pedig nagy gond és lelkiismeretesség jellemezte, ha kevés tárgyszeretet is – a fegyver- és viselettant ti. nem tartotta magához méltónak, csak kényszerű robotnak, és legfeljebb a honfoglalás kori leletek kötötték le érdeklődését.

Ha jól megfigyeljük, az újabb honfoglaláskor-irodalom, így RÉVÉSZ László kifogása végső soron közép-európai összehasonlító tudománytörténeti és nemzetpolitikai irányultságú (tudományos elmélet hatása a szomszéd népekkel való *politikai* viszonyra), míg MÁRTON Lajos *a magyarság őstörténetét* illető „délibábos" gondolkodást ró fel. Az, hogy egyikük sem saját szűkebb szakterületén belül talált kifogásolnivalót, mindenesetre árnyalni tűnik ítéleteik érvényességét. Nézzük, mit mond olyasvalaki, aki az őstörténet terén képviselt rivális elméletet. SEBESTYÉN Gyula is a tanulmányokból, a feldolgozott hatásokból indul ki, és mondanivalója

www.szr.mh.ro / www.elmec.ro

furcsán, mert nagyon sajátosan rímel a MÁRTON Lajos véleményére.

NAGY Géza mesterei SZABÓ Károly és HUNFALVY Pál voltak, írja (a magyarságra vonatkozó kútfők tüzetes ismeretében, illetve a néprajzi-nyelvészeti szempontok érvényesítésében). A mesterek nyomán nem a honfoglalás érdekli (annak kutatásában az elődök már jelentős munkát végeztek), hanem a honfoglaló magyarság őstörténete. 1889-ben, mikor visszatér Budapestre, épp megalakulóban a Magyar Néprajzi Társaság, és elnöke HUNFALVY Pál. Ezzel az összehasonlító nyelvészet és a nyelvtörténet elfoglalja helyét az őstörténeti kutatás szolgálatában álló etnográfiában. A testületben, folytatja, NAGY Géza az őstörténeti kútfőkben és a rokon népek demográfiájában való eligazodást képviseli, az ural-altáji (akkori kifejezéssel-elképzelésben turáni) őstörténet enciklopedistája. Érdemes kiegészíteni tehát, túl ezen, hogy két rivális közelítés között teszi lehetővé az átjárást, mindkét említett mestertől mindenekelőtt a ma is elismert eredményeket hasznosítja, míg tévedéseikkel az elsők között helyezkedik szembe határozottan – lényegében nem pusztán közvetít, de harmadik utat jár, okos szintézisét, akárcsak PAULER Gyula. Mindezt valóban Nyugaton kellett vagy akár lehetett volna elsajátítania? Magyar nyelvészetet, magyar irodalmi forrásismeretet? Vagy később, egy századfordulós *jelentéktelen magyar orientalisztika* eredményeit kellett volna netán pótolnia?

A kolozsvári *Dolgozatok* nekrológja, valószínűleg PÓSTA Béla tollából, nyíltan fogalmaz. A túlzott, mindenben csak külföldi hatást kereső tárgyilagosság ellenében NAGY Gézát a nemzeti értékek keresése jellemezte. Ez volt a sepsiszentgyörgyi tartózkodás esélye is, nemhogy veszített, hanem nyert a száműzetésen azzal, hogy onnan már valóban teljes fegyverzetben, biztos értéktudatban, letisztulrt szemlélettel jöhetett vissza a Magyar Nemzeti Múzeumba, elkerülve az álobjektív, mindenben magunkat kicsinyítő reflex ismerős csapdáját. Így teszi témává a magyar történetírásban *a magyarság* fegyverzetét, *a magyarság* viseletét, a saját kultúra, saját értékek iránti felelősség jegyében. (Az 1896. évi millenniumi kiállítás alkalmával pl. a magyar vadászat történeti vázlatát nyújtja, vagy később KÖNYÖKI József vártörténeti művét fejezi be és adja ki.) Végső összegezésben, a magyar kultúra sokoldalúságát hangsúlyozza, a magyar kultúrát alapozó néprajzi jellegeket, közvetítő szerepünket nyugat, kelet, észak és dél kultúrái között.

Térjünk vissza SEBESTYÉN Gyula 1915. évi jellemzésére. NAGY Gézánál tökéletesebben nem ismerte senki, írja, a vonatkozó középkori latin, görög, orosz és arab kútfőket, a nyelvtörténet, az összehasonlító nyelvészet és a néprajz ugyanolyan régi történeti értékű adatait. Senki ennyire megszólaltatni nem tudta az évezredes emlékeket. Ő volt a legnagyobb, sokan nem értették ugyan, vagy félreértették, ám az idő mindig neki adott igazat. SEBESTYÉN méltatása egy nekrológ része, tehát bizonyára befolyásolja a kegyelet, de azt se hagyjuk figyelmen kívül, hogy aki írja, az a közös érdekeltségű viták idején inkább mellőzni látszott NAGY Géza felvetéseit és érveit.

SEBESTYÉN most éppen ebből a korszakból ad meg példákat tételesen. NAGY Géza tette szóvá a székely és a dunántúli nyelvjárások közös sajátosságait. Ezt akkor délibábos nyelvészkedésnek minősítették, ma pedig ismert tény. THOMSEN megfejtése előtt rokonította a székely rovásírást a belső-ázsiai türk feliratokkal (tegyük hozzá, egyik utolsó dolgozata is e feliratok alapján fogalmaz meg kérdéseket a sokak által a székelyek őseinek tartott volgai bolgár eszegel törzs előtörténetéről). Honfoglaláskori demográfiai viszonyok elemzésére vállalkozott, az Árpádok genealógiájában fedezett fel meglepő kapcsolatokat. A szkítákról írt akadémiai székfoglalóját SEBESTYÉN egyetemes történeti fontosságúnak tartja.

A NAGY Gézáról írott legszebb összegezés mindazonáltal a *Századok*-lehozta nekrológban található. NAGY Géza régebben megjelent, egybekötött tanulmányai állanak a szerző előtt, olvassuk. Két kérdés között feszül ki a munkák gondolati íve: Hol kezdődik a világtörténet? Beletartozik-e az ún. történelem előtti kor? Illetve: Lesz-e elég ideje a magyarságnak teljesen kifejleszteni nemzeti egyéniségét mielőtt, mai szóval,

www.szr.ro / www.cimec.ro

maga a nyugati civilizáció is áldozatul esnék egy mindent eltörlő, társadalmi átalakulás hozta nemzetköziségnek? Van-e esély rá, hogy összetett, szintetizálni képes jellegének köszönhetően ekkor épp a magyar kultúra őrizzen meg európai értékeket? A kettő között: „fáradt testen áttörő erős akarat, mélységes tudáson alapuló hit, végtelen sok munka, a «délibáb» vádja, egy csonkán maradt nagy világtörténelem, számos apró torzó, amiből emberit meghaladó volna ezt az egységes nagy világnézleten alapuló életet, a NAGY Gézáét, hiány nélkül rekonstruálni."

Ha rekonstruálni nem is, de bár az életmű elemeit újraértékelni mindenképpen tartozunk. Legalábbis erre figyelmeztet mind az utóbbi időszak néhány kutatási eredménye, mind pedig a NAGY Géza jelenlegi, fölöttébb hiányos jelenléte a magyar történeti irodalomban. Tekintsük csak a sepsiszentgyörgyi éveket. Cikkeinek, írásainak negyede ekkor születik, és nagy részükről SZINNYEI József sem tudott. Tárgyuk régészeti, nyelvészeti, művelődéstörténet és régi magyar irodalom (*Emília-kódex* és 17. századi étkezés), könyvtörténet (Régi Magyar Könyvtár), történeti tárgyi néprajz (kályhacsempék leírása), a magyar képzőművészet története (brassói festők), a MTA története (vonatkozó forrásközlés), levéltári forrásközlés (dokumentumok a 16. századig visszamenően – ekkor bizonyítja, elsőként, dokumentálva és mechanizmusát kimutatva, a késő középkori-kora újkori román betelepedést Erdélybe), történeti demográfia (Erdély 18. századi nemzetiségei), kortárs demográfiai statisztika (az emberiség statisztikája), 1848–49-esek adatai, a székely címer stb. A Székely Nemzeti Múzeum általa kezdi meg a szakszerű régészeti ásatásokat (1882), felmérésével (1883) tűnik részt venni az első magyarországi skanzenépület felállításában (1885), gyűjteményében az ő sepsiszentgyörgyi éveiben fordul meg TÉGLÁS Gábor, RÁTH Károly és HERMAN Ottó, most készülő leíró katalógusa előtt KRISTÓF György hajt fejet később Kolozsvárról, az Erdélyi Nemzeti Múzeum hasontárgyú egykorú és későbbi munkássága (vagy ennek hiánya) ismeretében. A helyi lapban közölni, mint barátait, RÉTHY Lászlót és SZÁDECZKY Lajost nyeri meg.

Kiemelten a következőkre hívnánk fel a figyelmet: A Székely Nemzeti Múzeum a társalapító VASADY NAGY Gyula halálát követően DANIEL Gábor közbenjárásával szervez magának múzeumőr-utódot. DANIEL patronálta Székelyföld első régészeti ásatását, és ő áll a térségből kitűnő kapcsolatban – THALY Kálmánnal, már korábbi közös forrásközlésük okán is. NAGY Géza úgy érkezik másrészt a Székely Nemzeti Múzeumba 1881-ben, hogy Nagyváradon megszakítja útját RÓMER Ferencnél, és, értelem szerint, a térség régészeti lehetőségeit az 1876-os **Compte rendu** óta mindketten ismerik. Egyik legjelentősebb székelyföldi kezdeményezése a középkori falképek itteni kutatásának megkezdése (1882), melynek alapozása végett Budapestre is felutazik szakkönyvekért.

Erről azonnal eszünkbe jut, hogy a magyar falképkutatás RÓMER egyik kedvenc témája volt, éspedig IPOLYI Arnold hatására. NAGY Géza tehát egy magyar művészettörténész-hagyomány harmadik láncszemeként végzi ezt az úttörő munkát is. Ugyancsak eszünkbe jut IPOLYI **Magyar mythologiá**ja és hogy NAGY Géza egyik jelentős sepsiszentgyörgyi dolgozata az **Álmos-monda** (1884), de TÜNDÉR Erzsébet, TÜNDÉR Ilona alakjával is itt kezd foglakozni egy *Árgirus*-szövegváltozat kapcsán, a székelyek eredetéről itt kidolgozott elméletében pedig fontos elem a Csaba-monda lehetséges gyökerei. NAGY Géza munkássága valóban egy magyar tudománytörténeti hagyomány szerves része, és elemzése magát ezt a hagyományt teszi világosabbá és értelmezhetőbbé.

Adatok a székelyek eredetéhez és egykori lakhelyük című tanulmányát (1883–1886) külön is meg kell említenünk, nemcsak azért, mert első nagy munkája, hanem azért is, mert ennek hátoldalán jelenik meg további munkássága nagy tervének vázlata, egy a magyar őstörténetről készülő kötet tartalomjegyzéke. Az **Adatok** mellesleg a magyar történetírásba való belépője.

Azt, hogy NAGY Géza miért nem tudta elfoglalni az életműve révén megérdemelt helyet a szakmai köztudatban, már az 1915-ös nekrológokból eléggé érthető, és bizonyára hozzájárult az időpont, az első világháború első éve is. Miért

www.szrm.ro / www.cimec.ro

hullhatott ki számos eredménye is ilyen mértékben a szakmai köztudatból, az már további elemzésre, mert nem utolsósorban előzetes újraértékelésre szorul. Hogy ezt megkerülni vétek volna, azt egyetlen, tünetértékű példával jeleznénk. A székely eredetkérdés mai, valóban használatban lévő irodalmában nem olyan régi összegző munka is úgy említi, mintegy „futottak még" kategóriában, mint aki a 19. század végi ún. „hagyományértékelő" iskola, tehát a hun származásnak krónikák alapján hitelt adók egyik képviselője volt, az ezt tagadó, nyelvészeti érvekre alapozó „forráskritikai" iskola ellenében. Ehhez csak annyit érdemes hozzáfűzni, hogy elsőként 1886-ban, NAGY Géza bizonyítja megsemmisítő bírálattal az ún. *Csíki Székely Krónika* hamis voltát (utolsó megjegyzése: „végeztünk vele"), és éppen emiatt lehetetlenül el a Székelyföldön, haragosává téve többek között ORBÁN Balázst. (SZABÓ Károly maga, a „hagyományértékelő" iskola legjelentősebb képviselője, DOMJÁN István, az utód sepsiszentgyörgyi tanár-múzeumőr szerint földhöz vágta a bírálat olvastán a *Krónikát*, de továbbra is kitűnő viszonyban maradt NAGY Gézával, akit a halála előtti évben, 1889-ben is meglátogatott még a Székely Nemzeti Múzeumban.) Másrészt már az **Adatok**ban, CORNIDES Dánielt és közvetlenül MÁTYÁS Flórián és PAULER Gyula vonatkozó tanulmányait (1883) követően, NAGY Géza épp nyelvészeti bizonyítékokkal érvel negyedikként Anonymus III. Béla kori volta mellett Azt sem vizsgálta meg senki még, hogy milyen szerepe van az 1887-ben megismert **Adatok**nak PAULER 1888-as nagy, jelentős fordulatában a székely eredetkérdést illetően (a csatlakozott nép – PAULERnél ez a kabar – feltevése).

Zárjuk a megemlékezést egy rövid idézettel, jelezve hogy NAGY Géza szakmai utóéletében mindig jelen volt azért egy nagyon más értékelés is, amelynek viszont az érintett szakemberek személye, munkássága ad súlyt. LÁSZLÓ Gyula szavait idézzük, 1978-ból: „... B. I.-t [BÓNA István] tartom „A régésznek", mondtam is neki egyik dolgozatával kapcsolatban (amit a Tízkötetes számára írt), hogy NAGY Géza méltó utóda."

Irodalom

1. BÁNDI Gáborné (2002): **NAGY Géza**, in: **Magyar Múzeumi Arcképcsarnok**, 636–637

2. GYÖRFFY György (1970): **Anonymus *Gesta Hungarorum*ának kora és hitelessége**, ITK, 1970/1, 1—13

3. KEMENCZEI Tibor (2002): **Az Őskori Gyűjtemény**, in: **A 200 éves Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményei**, MNM, Bp., 27–49

4. KORDÉ Zoltán (1991): **A székelykérdés története**, Múzeumi Füzetek 4, HAÁZ Rezső Kulturális Egyesület – Infopress Rt., Székelyudvarhely

5. KOVÁCS S. Tibor (2002): **A Fegyvertár**, in: **A 200 éves Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményei**, MNM, Bp., in: **A 200 éves Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményei**, MNM, Bp., 333–351

6. K.Z. (1915): **NAGY Géza (1855–1915)**, *Századok*, 225–227

7. KRISTÓF György (1942): **Tudományos intézetek Erdélyben 1919-ig**, *Erdélyi Tudományos Füzetek* 135, Kolozsvár

8. LÁSZLÓ Gyula (1980): **Őstörténetünk**, Tankönyvkiadó, Bp.

9. MÁRTON Lajos (1931): **A magyar ősrégészeti kutatás múltja**, *Magyar Szemle*, XI, 3 (43), 264–271

10. NAGY Iván (1865): **Magyarország családai**, XI, 129

11. PAIS Ágnes (2002): **Adatok NAGY Géza sepsiszentgyörgyi éveihez**, *Acta (Siculica)* 2001/1 (**Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 125 éves jubileumára** 1.), 59–84

12. PETRIK Géza stb. (é. n.): **Magyar Könyvészet 1712–1920**, Arcanum Adatbázis Kft., Bp. (CD)

13. RÉVÉSZ László (2002): **A Honfoglalás Kori Gyűjtemény**, in: **A 200 éves Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményei**, MNM, Bp., 101–139

14. -ÉN [SEBESTYÉN Gyula] (1915): **NAGY Géza**, *Történelmi Szemle*, IV, 477–478

15. SZINNYEI József (1903): **NAGY Géza**, in: **Magyar írók élete és munkái**, IX, 571–575

16. *** (1896): **NAGY Géza**, in: **A Pallas Nagy Lexikona**, XII, 913—914

17. *** (1900): **NAGY Géza**, in: **A Pallas Nagy Lexikona**, XVIII, 309

18. *** [MÁRTON Lajos?] (1915): **NAGY Géza**, *Archaeologiai Értesítő*, Új folyam, XXXV, I–III

98. *** [PÓSTA Béla?] (1915): **NAGY Géza**, *Dolgozatok*, VI/2, Kolozsvár, 133–135

20. *** [SEBESTYÉN Gyula?] (1915): **NAGY Géza halála**, *Ethnographia*, XXVI, 59–61

21. *** (1916): **NAGY Géza**, in: **RÉVAI Nagy Lexikona**, XIV, 179

22. *** (1936): **NAGY Géza**, in: **RÉVAI Kis Lexikona**, XIV, 700

23. *** (2001): **NAGY Géza**, in: **Magyar Nagylexikon**, 13, Bp., 448

24. *** (é. n.) **Magyar Életrajzi Lexikon**, Javított, átdolgozott kiadás, Arcanum Adatbázis Kft., Bp. (virtuális változat)

www.szim.ro/www.cimec.ro

Géza NAGY (1855–1915)

(Rezumat)

Om de ştiinţă multilateral, custode al Muzeul Naţional Secuiesc (1881–1889) şi al Muzeului Naţional Maghiar (din 1902 custode-diriginte al secţiei de armament), din 1901 membru corespondent al Academiei Maghiare de Ştiinţă, la sfârşitul vieţii sale a fost redactor al principalei reviste de arheologie din Ungaria *(Archaeologiai Értesítő)*. A fost unul din cei trei discipoli de seamă ai lui Ferenc RÓMER, părintele arheologiei maghiare, şi a fost preocupat în primul rând de originea maghiarilor şi de istoria lor înainte de întemeierea regatului Ungariei. În acest scop a efectuat numeroase studii arheologice, lingvistice, genealogice, de etnologie, de cronologie, realizând totodată lucrări clasice în domeniul istoriei vestimentaţiei, armamentului şi fortificaţiilor maghiare.

Géza NAGY (1855–1915)

(Abstract)

The versatile scholar, Géza NAGY, the guard of Székely National Museum (1881–1889), later the guard of Hungarian National Museum, chief-guard of the storehouse since 1902, corresponding member of Hungarian Scientific Academy since 1901, in the second half of his life he was the editor of *Archaeologiai Értesítő,* the main archaelogical magazine in Hungary. He was one of Ferenc RÓMER's students and he was mostly interested in the early history of the Hungarian. He studied archaeology, linguistics, geneology, etnology and he also wrote books on the history of classical Hungarian arms, costumes and castles.

www.szim.ro / www.cimec.ro

BARABÁS Samu (1855–1940)

(A megemlékezésről)
A sepsiszentgyörgyi Délkeleti Intézet a következő hetekben emlékezik meg, a MTA Történettudományi Intézetével közös tudománytörténeti kutatási program keretében, BARABÁS Samu születésének 150., halálának 65. évfordulójáról. A szakmája által nagyra becsült jeles történész-levéltáros, a MTA levelező tagja a háromszéki Papolcon született és hunyt el, nyugdíjas éveit is itt töltötte. 1921-től a Székely Nemzeti Múzeum igazgató-választmányi tagja és tudományos munkatársa volt, értékes levéltári gyűjteményét, levelezését is a múzeumra hagyta.

*

BARABÁS Samut, aki három évtizeden át szolgált a nemzet első levéltárában, elsősorban példásan megszerkesztett okmánytárai révén tartja számon a történettudomány. Egyik legjelentősebb munkáját, az 1895-ben megjelent **A római szent birodalmi gróf széki TELEKI család Oklevéltára** I–II. kettős kötetet a *Századok* hasábjain a következőképpen méltatták pályatársai: „*A szerkesztés érdeme BARABÁS Samu választmányi tagtársunkat illeti, akinek e műve úgy a közlött történeti anyag becsét, mint a közlés korrektségét, az anyag beosztását és a kiállítás ízléses voltát s a külcsínt illetőleg méltán sorakozik az európai irodalomban eddig megjelent legjobb ily nemű publicatiókhoz.*”[1]

Bár korán ismertté válik – 37 éves korában a **Pallas Nagy Lexikona** már beszámol addigi munkásságáról –, a feltűnést mindig kerülő, munkáját nagy szakmai alázattal végző és életét tudatosan a tudománynak és hivatalának szentelő BARABÁS Samu meggyőződésünk szerint mindeddig nem kapta meg a megérdemelt figyelmet.

BARABÁS Samu a család második fiúgyermekeként, a háromszéki Papolcon született, 1855. november 14-én. Iskoláit a harmadik elemitől a sepsiszentgyörgyi, újonnan felállított református kollégiumban (1866–1870), majd a székelyudvarhelyi református kollégiumban folytatta (1870–1876), és itt is érettségizett. Egy év múlva (1877) már a budapesti egyetem bölcsész hallgatója. Tanárai közül SALAMON Ferenc és főképpen SZILÁGYI Sándor figyelt fel rá. Tanári oklevelet nyerve a SICKEL Tivadar vezetése alatt álló bécsi *Institut für österreichische Geschichtsforschung* hallgatója (1881–1883), utóbbi helyen oklevéltant tanul. A Bécsben eltöltött évek során életre szóló barátságot köt HODINKA Antallal, SZALAY Lászlóval, akárcsak KÁROLYI Árpáddal.

Még egyetemi hallgató korában, minden bizonnyal SZILÁGYI Sándornak, az egyetemi könyvtár igazgatójának ajánlására, az egyetemi tanács az egyetemi könyvtár 143 kódexének jegyzékét szerkesztők közé javasolja – dr. FEJÉRPATAKY László (1857–1923) helyébe – az ígéretes tanárjelölt BARABÁS Samut.

Bécsből visszatérve, 1883-tól Budapesten az egyetemi könyvtár napidíjnoka, majd kisegítő tisztje. 1885-ben az Országos Levéltár tisztjévé nevezik ki. A Magyar Történelmi Társulat, melynek BARABÁS Samu 1881 óta évdíjas tagja, egyik osztályának jegyzőjévé választja.

Három évtizedes levéltári szolgálata alatt végigjárja a hivatali és szakmai előmenetel lépcsőit: levéltári fogalmazó, majd allevéltárnok, az Országos Levéltár erdélyi osztályának vezetője. Munkája elismeréseként 1909-től országos levéltárnoknak nevezik ki. A Magyar Történelmi Társulat választmányi tagja, segédtitkára, majd jegyzője, 1910-ben a MTA levelező tagjává választja. Akadémiai székfoglalóját négy év múlva tartja meg, **Két hamis Frangepán-oklevél** címen. Nyugdíjazásakor CSÁNKI Dezső előterjesztésére miniszteri osztálytanácsosi címet kap (1915).

Első tudományos írásai a *Századok* és a *Történelmi Tár* hasábjain jelentek meg – 1880-tól kezdődően. SZILÁGYI nyitotta meg tanítványa előtt ezeket a lehetőségeket, figyelmét pedig tudatosan irányította. A SZILÁGYI Sándor men-

www.szilmo.ro / www.cimec.ro

tori szerepét mutatja az is, hogy a SZILÁGYI által 1883-ban kiadott **I. Rákóczi György és a diplomácia** folytatása BARABÁS Samura marad: az ugyancsak háromszéki származású BEKE Antallal, a gyulafehérvári székesegyházi káptalan kanonokjával[2] együtt jelentetik meg Budapesten 1888-ban az **I. RÁKÓCZI György erdélyi fejedelem és a porta** című munkát.

Munkájának sikere alapján további megbízatásokat, felkéréseket kap. A gróf TELEKI család marosvásárhelyi levéltárát már korábban megismerhette a Magyar Történelmi Társulat tagsága, az 1879. évi kirándulás alkalmával. Amikor a Társulat elhatározza a levéltár középkori okleveleinek kiadását *(Teleki codex)*, a SZILÁGYI Sándor elnöklete alatt összeállott szerkesztőbizottság tagjává kérik fel BARABÁS Samut is. Az első két kötet 1895-ben jelenik meg. A BARABÁS Samu által szerkesztett munka szakmai fogadtatása egyöntetűen elismerő.

E munkával párhuzamosan, 1894-ben a **ZICHY-oklevéltár** VII. kötetének előkészítésére is szerkesztőbizottsági tagnak kérik fel.[3]

SZILÁGYI Sándor mellett legnagyobb hatással a THALLÓCZY Lajossal való, előbb szakmai, majd baráti kapcsolat van rá. Az 1890-es évektől közös munkálkodásuk eredményeként jelenik meg a **BLAGAY család oklevéltára** (1897) és később a **FRANGEPÁN család oklevéltára** (I–II., 1910– 1913).

1915. évi nyugdíjazása után itthon a környék legjelentősebb gyűjteményeit őrző Székely Nemzeti Múzeum, CSUTAK Vilmos múzeumőr, később igazgató barátsága jelenti számára az intézményes tudományossághoz való kapcsolódás lehetőségét. 1921-től maga is a Székely Nemzeti Múzeum igazgató-választmányi tagja. Részt vesz az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1933-as sepsiszentgyörgyi vándorgyűlésén (az EME vendéglátója a testvérintézmény SzNM). **A Székely Oklevéltár** VIII. kötetének számító **Székely Oklevéltár 1219–1776** megszerkesztését CSUTAK Vilmos felkérésére és a múzeum nyújtotta segítséggel végzi, hogy több éves kálvária után 1934-ben végül a MTA kiadványaként jelenjen meg.

Szerző az 1929-es jubileumi **Emlékkönyv**ben (**Két hamis oklevél**, in: **Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára**. Sepsiszentgyörgy 1929, 44–51). Nyolcvanadik születésnapja alkalmából, 1935. nov. 17-én a SzNM felolvasó ülést tart a történetírói munkásságának fél évszázados évfordulóját töltő történész tiszteletére.

Végrendeletében BARABÁS Samu a múzeumra hagyta teljes oklevélgyűjteményét, irathagyatékát. A gyűjtemény halála után (1940. november 18.), 1943-ban került a Székely Nemzeti Múzeumba, 1962 óta, az államosítás és a Román Állami Levéltár Kovászna Megyei Fiókjának megalakítása óta pedig utóbbi helyen őrzik.[4] Tartalma: BARABÁS Samu közel 1000 oldalnyi levelezése (1889–1938) a magyar tudományos élet és történettudomány kimagasló egyéniségeivel (ANGYAL Dávid, ÁLDÁSY Antal, BALOGH Jenő, BIÁS István, CSÁNKI Dezső, DOMANOVSZKY Sándor, FEJÉRPATAKY László, HODINKA Antal, IVÁNYI Béla, KARÁCSONYI János, KELEMEN Lajos, SZABÓ Károly, SZÁDECZKY-KARDOSS Lajos, SZILÁGYI Sándor, THALY Kálmán stb.), a barátosi PÁL és nagyborosnyói BEDE családok levelesládája, a székely történetre vonatkozó oklevelek és jegyzetek (1303–1789).

1995. november 14-én, BARABÁS Samu születésének 140. évfordulóján az Erdélyi Múzeum-Egyesület és a Magyar Tudományos Akadémia avatott emléktáblát a papolci református templomban.[5] Felirata: *BARABÁS Samu 1855–1940 a Magyar Tudományos Akadémia tagja a székelység történetírója emlékezetére 1995*

Jegyzet

1. *Századok* XXIX (1895), 868.

2. BEKE Antal (Barót, 1838. jan. 19. – Gyulafehérvár, 1913. máj. 9.): történetíró, kanonok. *Századok XXVIII* (1894), 769.

4. (Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár – S.Á.L.) Fond 78.

5. LAKOS János: **Erdélyi emlékezés néhai BARABÁS Samu országos levéltárnokra, az MTA tagjára**. *Levéltári Szemle* 1995. 497–8.

www.szim.ro/www.cimec.ro

Samu BARABÁS (1855–1940)

(Rezumat)

Institutul de Sud-Est din Sf. Gheorghe a comemorat în 2005 împreună cu Institutul de Istoriografie al Academiei de Ştiinţe Maghiare, în cadrul unui program comun de cercetări, naşterea a 150 de ani şi trecerea în nefiinţă atunci 65 de ani a lui Samu BARABÁS. Arhivist şi istorician mult apreciat de profesie, membru corespondent al Academiei Maghiare de Ştiinţe, s-a născut şi a decedat la Păpăuţi, petrecându-şi aici ultimele decenii ale vieţii sale. Din 1921 a fost membru în comitetul de conducere al Muzeului Naţional Secuiesc şi unul din cei mai de seamă colaboratori ai acestei instituţii, căreia i-a şi lăsat moştenire valoroasele sale colecţii de documente de arhivă etc., precum şi scrisorile schimbate cu oameni de ştiinţă de prestigiu.

Samu BARABÁS (1855–1940)

(Abstract)

The South-Eastern Institute in Sepsiszentgyörgy and The Institute of Historical Sciences of Hungarian Academy of Sciences are celebrating together the 150th anniversary of Samu BARABÁS' birth. Archivist and historian, corresponding member of HAS, Samu BARABÁS was born and died in Papolc near Sepsiszentgyörgy and he was member of the board of directors as well as the collaborator of the Székely National Museum.

http://biblioteca-digitala.ro
www.cimec.ro

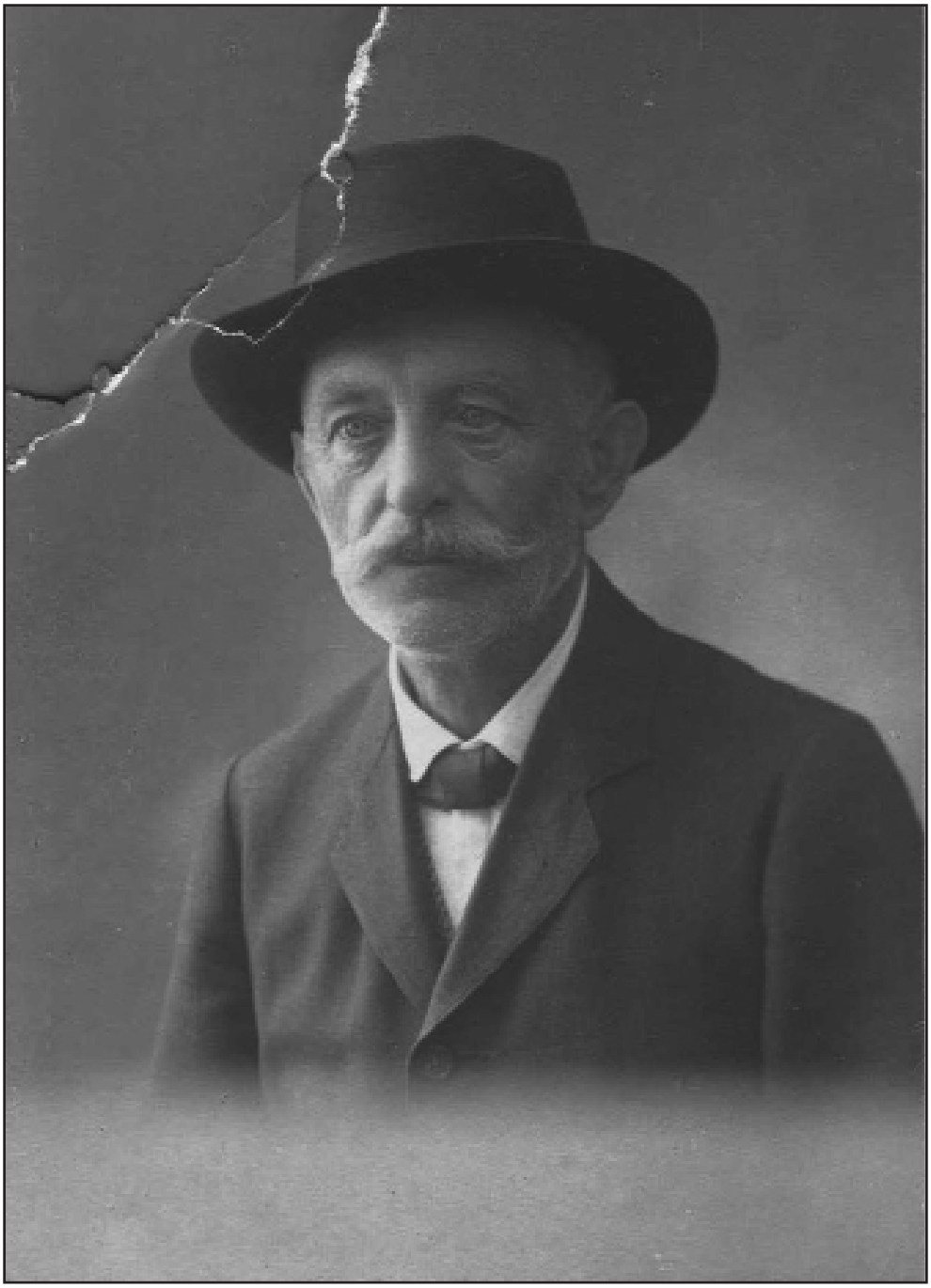

1. ábra BARABÁS Samu fényképe

www.szm.ro / www.cimec.ro

DOMANOVSZKY Sándor (1877–1955) és a *Magyar művelődéstörténet*

(A megemlékezésről)
DOMANOVSZKY Sándor, a magyar történetírás egyik legjelentősebb alakja ötven esztendeje hunyt el. A megemlékezés a jeles tudós és tudományszervező historiográfiai helyének szerény vázoláát célozza. DOMANOVSZKY Nagyszebenben született, és sohasem vált idegenné számára az erdélyi történelem, az erdélyi magyar történész szakma különösképpen tartozik ezzel a főhajtással. Közelebbi tartozásainknál maradva, ha magának a tudósnak nem tudunk is levelezéséről a Székely Nemzeti Múzeummal, elgondolkoztató, hogy a korszak anyaországi történészei közül épp a *Magyar Művelődéstörténet* két szerzőjével, LUKINICH Imrével és BALOGH Jolánnal volt szorosabb a sepsiszentgyörgyi intézmény kapcsolata.

1.

DOMANOVSZKY Sándor, a magyar történetírás egyik legjelentősebb alakja ötven esztendeje hunyt el. A munkásságát értékelő irodalom csekély, és ezt kisebbrészt rajta kívül álló, nem személyéhez kötődő politikai okok magyarázzák, de talán nem tévedünk, ha megkockáztatjuk, utóéletének ilyen alakulása ellen kifogása sem lett volna. Alkatától, történeti és tudományos szemléletétől távol állt a rivaldafény keresése. A **Magyar művelődéstörténet** jól példázza a háttérben maradó, ám a vállalkozást szemléletében, egészében meghatározó tudományszervező szerepét. A példa annál kézenfekvőbb, mert egybevetésre adhatna alkalmat: a **Magyar művelődéstörténet** súlyát, jellegét, jelentőségét leginkább a vele egyidejű másik nagy vállalkozással, a HÓMAN–SZEKFŰ-féle **Magyar történet**tel való egybevetés világíthatná meg.

A megemlékezés célja nem ez, mindössze szerény vázolása DOMANOVSZKY Sándor historiográfiai helyének. Ha utóbbi a magyar történetírás nagy központjainak sem különösebben kiemelt témája, a végeken folyó történészi munkára ugyan nem jellemző a fokozottabb tudománytörténeti tudat. Holott a jeles történész életművét illető tájékozottság itt annál is inkább hasznos lehetne, mert DOMANOVSZKY kötődése az elszakadt területekhez, történelmükhöz, az ott maradt magyar közösségekhez ugyancsak különbözik, mondjuk a SZEKFŰ Gyuláétól, és az, hogy miben és miért, ma sem érdektelen, de akár fölöttébb tanulságos.

Magának DOMANOVSZKYnak nem tudunk levelezéséről a Székely Nemzeti Múzeummal, holott CSUTAK Vilmos múzeumigazgatónak számos kortárs történésszel való levélváltása ismert, a MTA könyvtárában feldolgozott levelezésanyag között is (vö. CSAPODY, 1978). De elgondolkoztató, hogy a korszak anyaországi történészei közül miért épp a **Magyar Művelődéstörténet** két szerzőjével, LUKINICH Imrével és BALOGH Jolánnal szorosabb a Székely Nemzeti Múzeum kapcsolata – LUKINICH segítségével tudja kiadatni a múzeum az Akadémia útján a **Székely Oklevéltár** VIII. kötetét, BALOGH Jolán pedig személyesen is kutatott a Székelyföldön, itteni bázisát a sepsiszentgyörgyi múzeum képezte, olyannyira, hogy ennek levéltárában nagyváradi kutatási témához is keresett és talált adatokat. DOMANOVSZKYról nem valószínű, hogy szülővárosában, Nagyszebenben emlékeznének meg közelebbről történészek. Törlesszünk, bármily keveset is, jelen sorokkal egy erdélyi tartozásból.

2.

DOMANOVSZKY Sándor a pozitivista történettudományi irányzat talán legkövetkezetesebb magyar képviselőjének tekinthető – írja a legsötétebb években született, de akkor is megkerülhetetlen és tisztességgel mértéktartó nekrológ – filozófiai alapozását illetően is SPENCER követőjének vallotta magát. (LEDERER, 1955) Hat évvel korábban katedrájáról is eltiltotta az új, rendszerváltó kurzus, de pályája akkor már a

www.szym.ro / www.cimec.ro

magyar történetírás történetében az egyik legjelentősebb, kiteljesült egész, amely nemcsak a szakmai, de az abból adódó közéleti elismerést sem nélkülözte. A magyar akadémikust a lengyel és az osztrák tudományos akadémia is levelező tagjává választotta (1932, 1941), a budapesti egyetem képviseletében a magyar országgyűlés felsőházába is bekerült (1939). 1947-ben a hetvenéves tudóst a szakma nevében HAJNAL István köszönti.

Az első nagy kihívás, amellyel DOMANOVSZKY Sándor szembesül, az a szakma 19. század végi igénye a magyar történelem elbeszélő forrásainak a kritikai megrostálására. Első jelentős munkáitól az utolsó évekig egyik meghatározó fontosságú kutatási területe marad, az 1899 és 1906 között sorra közzétett krónikatanulmányoktól (**A Dubnici Krónika, A Budai Krónika, A Pozsonyi Krónika, KÉZAI Simon mester krónikája**) a HORVÁTH János 1954-es könyvéről készített opponensi véleményig. Idevágó tanulmányai a szövegkritikai módszer iskolapéldái, krónikáink sok évtized próbáját kiállt kritikai kiadása neki köszönhető, írja GERICS József, ő mutatta ki filiációjukat. Bizonyos, az **Altaichi Évkönyv**et illető megállapításainak jelentősége pedig túlnő a hazai történetkutatás határain. (GERICS, 1978, 235–236)

Másfelől 1904–1914-ben a Kereskedelmi Akadémia tanáraként középkori magyar vámtörténettel kezd foglalkozni, a jogviszonyokat, az intézményeket tanulmányozza. Módszere ekkor a bécsi gazdaságtörténeti iskolához (Alphons DOPSCH) hasonlóan korszerű, úttörőnek tekinthető az európai gazdaság- és társadalomtörténetírásban. 1914-ben egyetemi katedrára kerül, mintegy három évtizeden át egyetemi tanár, és tanszéke körül fiatal disszertáns szakemberekből agrártörténeti iskola szerveződik, amely főleg a 16–18. századi magyarországi majorsági gazdálkodás kérdéseit kutatja. Ennek eredményeként születik 1932–43-ban a **Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez** (1–15) sorozat. GLATZ Ferenc az idevágó munkássága alapján egyebek mellett az újabb magyar gazdaság- és társadalomtörténet atyjaként jellemzi DOMANOVSZKY Sándort. (GLATZ, 1978, 217–220)

Szakmai munkásságának harmadik kiemelendő súlypontja a művelődéstörténet. Ez bővebb kitérőt kér, sajátosságát jól jelzi az a mozzanat, hogy a tanszék, amelynek tanáraként agrártörténeti iskolát hoz létre, a művelődéstörténet tanszéke. 1949-ben fel is számolják, párhuzamosan DOMANOVSZKY eltávolításával a katedráról. Egy ilyen művelődéstörténet helyét nyilván a franciás civilizációtörténet irányában kell keresnünk. Tkp. komplex történettudományról van szó, amely integrálhatja a gazdaság-, a társadalom-, a vallás-, a szellem-, a jog-, az alkotmánytörténetet.

Munkásságának egy negyedik nagy területe a **Fontes** sorozatban vállalt részvétele: József nádor életének feldolgozása. Ennek kapcsán végképp megkerülhetetlen a tudományszervező DOMANOVSZKY két világháború közötti mozgástere. A József nádor-iratanyag (tudomány)politikai okokból nyert elsőbbséget szakmailag indokoltabb forráskiadással szemben, értékelésében nem utolsó szempont a magyar történettudomány két világháború közti finanszírozásának lehetősége. DOMANOVSZKY, aki hosszú ideig vezeti a Történelmi Társulat adminisztrációját, akadémiai bizottságok tagja, az egyetemen dékán, majd rektor is, nem hagyhatja figyelmen kívül a „tudományos nagyüzem" működtetésének gondjait. Ennek érdekében, a *Századok*at féltve nem állt ki annak idején SZEKFŰ mellett sem, bár látta igazát **A száműzött RÁKÓCZI** körüli botrány kirobbanásakor, amivel pedig egy életre szóló rossz viszonyt biztosított SZEKFŰvel.

Mindamellett a József nádor-téma szakmailag sem terméketlen DOMANOVSZKY munkásságában: sokkal sötétebb színekben látja utána a rendiséget, mint amelynek pozitív hozzájárulása inkább a bécsi centralizáció elleni szerepre szorítkozik. Ez annál jobban kiemeli a reneszánszban meginduló, majd megfeneklővisszaeső magyar urbanizálódás terén elszenvedett történelmi veszteségünket.

3.

DOMANOVSZKY a HÓMAN–SZEKFŰ-féle **Magyar történet** szellemtörténeti irányával szemben álló másik nagy irányzat vezető

www.szim.ro/www.simec.ro

egyénisége, már 1913-tól a *Századok* (a Magyar Történelmi Társulat folyóirata) szerkesztője. A *Századok* körét persze más kiemelkedő történészek nemkülönben gazdagítják (HAJNAL István, MÁLYUSZ Elemér, SZABÓ István). A SZEKFŰ–DOMANOVSZKY egybevetés azonban egymagában is megvilágíthatja a fő szemléleti különbséget, amely mentén a két világháború közti magyar történetírás is több irányba tájékozódik. A kérdés a történelem megértésének egyik központi kérdése: léteznek-e a történelemben a természettörvényeknek megfelelő törvényszerűségek, illetve hogyan működnek, ha igen? Nem véletlen, hogy DOMANOVSZKY nem ad dolgozatot a HÓMAN Bálint szerkesztette **A magyar történetírás új útjai** tanulmánykötetbe sem, 1931-ben. (KOSÁRY, 1982, 728)

GLATZ Ferenc szerint a **Magyar művelődéstörténet** alapvonását egy lényegi kettősség adja. DOMANOVSZKY egyrészt az említett integráló, „totális kultúrtörténeti felfogást" képviseli, mésrészt ezt a felfogást mégsem érvényesíti, írja, a gyakorlati kutatómunka terén. (GLATZ, 1978, 220) A művelődéstörténetet szintetizáló jellegűnek tekinti, de a kutatást hagyományos módon bizonyos kutatási területekre szűkíti. A szintetizálás elméleti alapjait ismeri, de a történetírói gyakorlatban ragaszkodik a régi, pozitivista módszertani elvekhez. Ami GLATZ véleménye szerint is újítása: az élet bemutatásának hangsúlyozása. Bár a **Magyar művelődéstörténet** programjában kimutatható szellemfilozófiai módszerek beszűrődése, ahogy némi eklekticizmus is, elsősorban mégis a francia *Annales* és a német kultúrtörténeti iskola eredményeit, szociológiai, etnográfiai újításokat kamatoztat. A törekvés középpontjában szintetizálási pontként végül is a társadalom áll, de változatlan forrásalapokkal, metodikával, túl nem lépve bizonyos ponton valamilyen szintézis felé.

DOMANOVSZKY elzárkózik az absztrakciótól, összegezi GLATZ, a történeti összefoglalás alapját csak azokban a keretekben tartja lehetségesnek, amelyek között a társadalom élete a maga korában valóban lezajlott – a történések egyediségét vallja a „történelmi törvényszerűségek" ellenében. (GLATZ, 1978, 222) SZEKFŰ szellemtörténeti közelítése ezzel szemben az egyes korokban uralkodó eszmék működését keresi, véli megragadni. Hatásuknak törvényszerűen kell megmutatkoznia bárhol, ahol ezek az uralkodó eszmék érvényesek, tehát ha Magyarország Európa része, akkor az uralkodó európai eszméknek a magyar történelemben való jelentkezése nemcsak szükségszerű, de az érvelést megfordítva, ez bizonyítja az Európához tartozást.

4.

A másik kérdés ugyanis, amelyet magyar történész nem kerülhet meg 1918–20 után, az Trianon. Ha a háttérben ott is bújkál mindig „Európának az Európához tartozó Magyarországgal szemben elkövetett igazságtalansága", mint Trianon-ellenes ideológiai érv, ennél lényegesebb, hogy felelős magyar tudós nem vonhatja ki magát a magyarázatkeresés kényszere alól, mi vezetett Trianonhoz, hiszen enélkül nemzeti jövőstratégia sem kereshető. SZEKFŰnél, mint ismeretes, a **Három nemzedék** és a **Magyar történet** megfelelő kötetei próbálják felrajzolni a válasz ívét. Most tekintsünk el attól, hogy ez a válasz mennyiben alapozhatott közösségi jövőt, elégedjünk meg azzal, hogy más válaszok is megfogalmazódtak. SZEKFŰnél az ok belső magyar megosztottság végül is a „kismagyar út" SZEKFŰ tételezte csapdájával szélesül szakadékossá. Ez kényszerűen a keleti, „kisebbik magyar haza" kulturális örökségével szemben is ambivalens viszonyulást eredményez. A szemléleti különbségek kérdése ekörül a pont körül is újrafogalmazható: hogyan integráljuk a magyar (tág értelemben vett) művelődés eltérő hagyományait, egyáltalán elismerjük-e azok meglétét, netán jogosultságát?

DOMANOVSZKY elismeri SZEKFŰ erudícióját, „művészi" voltát, de (részleteken, módszeren túlmenően is) több központi súlyú következtetésével nem ért egyet, jellemzi KOSÁRY Domokos (KOSÁRY, 1982, 726), aki a *Századok* hasábjain közzétett egyik **Magyar történet**-recenzióból ad példát, a 18. századra vonatkozóból (vö. DOMANOVSZKY, 1933). Nézzük, hogyan viszonyul DOMANOVSZKY

www.szrm.ro / www.elmec.ro

SZEKFŰ interpretációjához Erdély tekintetében is a korábbi kötetekről írottakban – ez annál is fontosabb, mert pontosan a „kismagyar" út dicsőségének, a nemzeti fejedelemség Erdélyének a koráról van szó:

„Ami korszerű új eszme akkor [a 16–17. században] elhatott Magyarországba, az az ország keleti részén vert gyökeret. Az új humanisztikus iskoláztatás Bártfán át az északkeleti megyékből terjedt el, a renaissance művészet Szepesből és Sárosból hatott tovább. A nyugati kultúra hatása inkább érvényesült a leszólt Lengyelország felől, mint Ferdinánd országain át (…) Az elpusztult Dunántúl, majd a XVI. század vége felé elpusztuló Alföld nem is volt képes olyan kultúrmunkára, mint amilyen Erdélyben, a partiumban és a Felső-Tisza vidékén folyt, teljesen eltekintve attól, hogy a királyságban a kormányzatban hiányzott erre a kezdeményezés." (DOMANOVSZKY, 1930, 886) A magyar művelődéstörténeti provinciák tehát, tegyük hozzá, ha különutasnak tekintenénk is őket, kényszerű, de szerves fejlődés eredményei, nem pedig ilyen vagy olyan politikai szembenállásé, szándéké.

SZEKFŰ ráadásul következetlen, írja tárgyilagosan DOMANOVSZKY. Erdélyről ezúttal azt állítja, hogy csak a 17. század első felében, az erős és tehetséges fejedelmek korában jelentkezett európai mércével mérhetően nemzeti műveltséggel és magasabb humanitással, holott BÁTHORY Istvánt tárgyalva még egész másként látta. (Uo., 888) Persze, mert, egészítsük ki, az abszolutizmus európai koreszme, és a kulturális eredmények elismerése ezúttal *ennek* erdélyi jelenlétét, nem pedig a „kismagyar" örökséget kívánta fémjelezni.

DOMANOVSZKYt történetírói szemléletén kívül többszörös helyzeti előny segíti, hogy elfogulatlanul vagy értőbben közelíthesse a magyar államiság széthullásának-megosztottságának a korszakát. Egyrészt nem Bécshez kötik szakmai indulásának évei, hogy a HABSBURG-kérdést az ottani kör sajátos megközelítésének megfelelően dolgozza fel, ha később, a József nádor iratok kiadása idején közeledik is ahhoz álláspontja. Nem is katolikus, hogy az ellenreformáció árnyoldalaival nehezen nézhessen szembe. Végül, SZEKFŰvel ellentétben, nagyon is személyesek a kisebbségbe szakadt magyarsághoz való kötődései: családja szepességi származású, maga Nagyszebenben született, és Pozsonyban kezdte tanári pályáját. Nem véletlen, hogy TELEKI Pál mellett ő a magyar delegáció történeti szakértője 1920-ban, és hogy negyedévszázaddal később ugyancsak megpróbálja tudásával segíteni az újabb, még hálátlanabb körülmények között Párizsba induló békedelegációt.

5.

Térjünk vissza az elvi szembenállásra, még mindig a tárgyalt recenzió alapján:

„Nem az a feltűnő, hogy a nagyvonalú beállítás mellett bizonyos aprólékosságok elvesznek, – hiszen ez természetes következmény –, hanem hogy a fény csak oda esik, ahová a művész vetíti (...) de a történelemnek mégis nem az a hivatása, hogy a natúrát, mint a művészet, átalakítsa, hanem ellenkezőleg, hogy – minden művészi szempont ellenére – az igazságot rekonstruálja." (DOMANOVSZKY 1930, 882.) Ennél is sommásabban: „SZEKFŰ konklúziói (...) végzetesen elhibázottak." (Uo., 901.) DOMANOVSZKY zárszavai: a kiadvány fő ellentmondása „az elbeszélő rész és a szerző koncepciójának egymástól való elhajlása". (Uo., 903)

Sokatmondó, mit méltat másfelől SZEKFŰ munkájában – és itt érzékelhetjük, hogy a szembenállás valóban szakmai – szemléleti és módszertani – mindenekelőtt: „pompás részei vannak, mint pl. a királyi közigazgatás fejlődésének, a török elleni elkeseredésnek, vagy nemzetiségi viszonyaink átalakulásának pompás rajza (…) A munka legnagyobb érdeme, hogy a puszta politikai történeten kívül a közigazgatás, a gazdasági és a társadalmi fejlődés eredményeit is érvényesíti, s így az evolúció mélyen ható erőit szerves összefüggéseikben magasabb egységben foglalja össze. E részben csak az volna a kifogásunk, hogy a szellemi élettel mostohán bánik és azt túlzottan sötét színben festi. A politikai és a művelődési tényezőknek (…) ez az összekapcsolása a haladás a korábbi összefoglaló munkákkal szemben, közeledés a *GOETZ*-féle kultúrtörténe-

www.szim.ro/www.simec.ro

ti ideál felé. Ez a kultúrtörténeti vagy szellemtörténeti irány „nem osztja mezőkre” a fejlődést (…) „nem állít korlátokat az egyes részletfejlődési folyamatok közé, hanem az egész történetet mint egyetlen szerves folyamatot fogja fel”” De, folytatja DOMANOVSZKY: „A történetíró (…) semmiesetre sem érlelhet ki valamely gondolatsort, ha az nem a részletekbe való elmerülés és a saját következtetésünkkel szemben gyakorolt kritika eredményeként jelentkezik.” (Uo., 902.)

Most már valóban ideje, hogy pozitív kifejtését is megkíséreljük egy kivonatolás szintjén, mire is vállalkozik DOMANOVSZKY az egy évtizeddel későbbi **Magyar művelődéstörténet**ben. Az egyes tanulmányok (kötetek) megjelenése részben közvetlenül a második bécsi döntés előtti, részben közvetlenül azt követő, tehát a **Magyar történet**hez képest nagyon más politikai időszakbeli – a megvalósulni látszó-részben megvalósult revízió hangulatát tükrözhetné. Nos, a kötetek összeállításának mindenképpen ez a fordulat az ideje, ám a tanulmányok maguk jellegüknél fogva is hosszú előkészületet feltételeznek többnyire, alapozásuk mindenképpen közelibb a **Magyar történet**éhez. Az első kötet előszava pedig szakmai visszafogottságában, a politikától való távolságtartásában legfennebb görcsöktől lehet mentesebb, mint hogyha pl. a **Magyar történet** IV. és V. kötete megjelenésekor született volna.

6.

DOMANOVSZKY historiográfiai betájolással indítja a **Magyar művelődéstörténet** előszavát. A magyar nyelv szerencsés: meg tudná különböztetni akár kifejezés szintjén is kutatási tárgyától a történetírást mint tudományt (*történet*, ill. *történelem*). Ehhez maga az előszó sem fogja magát következetesen tartani, de a kérdésfelvetés iránya lényeges. A szellemtörténet – írja DOMANOVSZKY – a természettudományhoz hasonló törvényszerűségeket kíván megállapítani, és a történelmi fejlődést néhány törvényszerű fejlődési formulára egyszerűsíti. Holott „a történelemben semmi sem ismétlődik, az események egyediek, szingulárisak, a feltűnően egyezők között is lényeges különbségek vannak. Ami azonosnak látszik sem az, s az ilyen hasonlóságok korántsem olyan szabályos ismétlődések, mint a természet törvényszerűségei.” (DOMANOVSZKY, 1939–1940, 9.) Ezt már a IV. és V. **Magyar történet**-kötetet recenzáló DOMANOVSZKY tételesen megfogalmazta mint elvi kifogást: a kollektív jelenségek előtérbe emelése komoly tévedési lehetőséget hoz magával: a fejlődést leegyszerűsített formába szorítva elhomályosulnak a szubtilitások, az egyének tevékenysége, a pillanatnyi helyzetek döntő hatása (DOMANOVSZKY, 1930, 881).

Helyesbít másrészt: a természettudományokkal szemben, vigyázzunk, nem csak a társadalomtudományok állnak, de általában a *szellemtudományok*, tehát mindazok a módszertanilag másként alapozandó diszciplínák, amelyek az emberi szellem produktumait tanulmányozzák. Utóbbiak szemében a szó legtágabb értelmében vett történelem maguk az eleven életet élő (különböző) kultúrák, változásukban, *mint* az emberi szellem különböző megnyilatkozási formái. Hasonló közelítésből fakadó definíciókat idéz: (a DILTHEY-tanítvány) SPRANGER szerint a történelem a kultúra élete, de a szellemtörténettel szembenálló, a civilizációt kutató franciáknál is, HANOTAUX-nál pl. a történelem az nem egyéb, mint a társadalom emlékezete, amely(ben) rendszerezi és tudatosítja tapasztalatait, így határozhatja meg jövőjét is. De WINDELBANDnál is az emberi nem emlékezete a történet. A történelem tehát mindeképpen emberi közösségek életélménye, és nem lényeges, hogy a társadalomé vagy a kultúráé, hisz előbbi tkp. „gondolkodó társadalom”, utóbbi maga is társadalmi alakulás. Az ember csak mint közösséget alkotó, kulturált lény tárgya a történelemnek. (DOMANOVSZKY, 1939–1940, 9–11)

A történettudomány felelőssége abban áll, hogy az erők kiszámíthatatlan játéka következtében a fejlődési folyamat áttekintése történeti távlatot kér, és mert az emlékező nem átélő is egyben, a történetkutatónak előbb megfelelő szemléletet kell munkájához kialakítania-elsajátítania. A módszer lépései: anyaggyűjtés, majd forráskritika, ezt követően kerülhet sor rekonstrukciós kísérletre, és állandó veszély, hogy a tör-

www.cimec.ro

ténész túl sokat kever a szemléletbe magából, korából. Az eseménytörténetet mindenesetre nem csak a szellemtörténet kívánja meghaladni, események értelmét, magyarázatot keresve. (Uo., 12–13)

A szellemtörténet szerint nincs külön művelődéstörténet (nem állítható szembe egy esemény- és politikatörténettel), és a **Magyar történet** is vállaltan a politikai tényezőket emeli ki legelső sorban, ami a művelődéstörténeti vonatkozásoknak nemigen kedvezhet. DOMANOVSZKY ezt a meglátását világosan indoklásnak szánja (lám, a célok pozitívnak szánt kifejtése is a más közelítéssel egybevetbe valósítható meg a legkézenfekvőbben): a **Magyar művelődéstörténet** is a magyar nemzet történetét adja, csak némileg más szemszögből. Egyik helyzeti előnye épp innen adódik: már feltételez(het)i a politikai események ismeretét, erre már építhet.

A vállalkozás a francia civilizációtörténettel rokonítható, illetve a német kultúratörténettel. Miközben a tárgy adta lehetőségek határait keresi, egy megjegyzés erejéig a század második felének nagy antropológiai módszertani dilemmáját is előlegezi: a fehér ember (saját) civilizációját érti csak a civilizáció alatt, mert idegen kultúrák megértéséhez hiányzik belőlünk a „rezonancia". Az európai kultúra persze a **Magyar művelődéstörténet**ben is óhatatlanul megjelenik, de inkább bizonyos, mindenekelőtt nemzeti hatásokon át érvényesülve, befogadott idegen hatások („nosztrifikálások") révén. (Uo., 15–16) DOMANOVSZKY valóban HANOTAUX-hoz áll közelebb, aki tagadja az emberi nem közös emlékezését, és csak nemzeti történetet ismer (annak rekonstruálása, árnyaljuk tovább az előbbi, a megértéskorlátot érintő megjegyzés tükrében, talán még megoldható). Másfelől, az új vállalkozás szemléletének megfelelően, ebben a magyar történetben az egyén inkább háttérbe szorul, előtérbe a keretek kerülnek, és a hős helyett a (csak aggregátumként értett) „nagy nemzeti tömegek" életformája, gondolatvilága, teremtő cselekvése lesz a főszereplő. (Uo., 17)

7.

Az előszó a kötetek tematikus tagolását is indokolja: el nem végzett előtanulmányok nélkül nem vállalkozhatnak (ebben a pillanatban) többre, mint egy további kutatásokra ösztönző (inkább mozaikszerű) első szintézisre. Ennek az „előtanulmány"-jellegnek, persze, írja GLATZ Ferenc, vitathatatlan módszertani érdemei vannak: DOMANOVSZKY jól látta, hogy csak a forrásadatokat kritikailag megszűrő, a történés egyediségét is látó kutatói megközelítés képes feltárni a társadalom, a gazdaság működését, annak sokszínűségét, a cselekvő ember, tehát az egyén társadalmi cselekvésének motivációit (GLATZ, 1978, 218–219). Ma már értékelhetjük azt is, mit jelent ez pl. egy olasz microstoria ismeretében, a kvantitatív történetírás paradigmájának kimerülése idején, de a megállapítás mindenképpen egy „hivatalos" rehabilitáció kezdete volt.

Hogy ez nem is számított olyan könnyűnek egy ideológiailag terhelt értelmiségi mezőben, jól jelzi az évtizeddel későbbi, PACH ZSIGMOND Pál szerkesztette nagy, bár csonkán maradt **Magyarország története**, amelyben a József nádor-iratok sűrű idézésén kívül sommásan annyi jut DOMANOVSZKYnak, hogy „a konzervatív faktológiából újabb, társadalom- és művelődéstörténeti orientáció irányába haladó" tagja az 1919 utáni történettudományban központi szerephez jutó mozgékonyabb szellemiségű fiatalabb generációnak (Mt 7/2, 1988, 885), illetve hogy: „Művelődéstörténeti anyagában értékes, de felfogásában elavult összefoglalás: **Magyar művelődéstörténet** III. **A kereszténység védőbástyája**. Szerk. DOMANOVSZKY Sándor (Bp. é. n.)" (Mt 3/2, 1987, 1857). Az irodalmi utalás pontos, de egyben jellemző. A köteten valóban nincs feltüntetve a megjelenés éve, de az jelzésértékű, hogy egy ekkora vállalkozásra a 12 kötetes nagy összefoglalásban a pár szórványos megjegyzésen kívül a következő szakmai komolyság jut: a **Magyar művelődéstörténet** III. megjelenési éve 1939 (Mt 3/2, 1987, 1445, lapalji jegyzet), négyszáz oldallal hátrább ugyanazon kötet megjelenési éve 1940 (Mt 3/2, 1987, 1857).

A rehabilitáció igazában csak a 2000-ben, az Osiris Kiadónál megjelenő **Magyar művelődéstörténet**tel valósul meg, amely esetenként bőven merít is elődje anyagából, vagy legalább-

www.szr.mi.ro / www.cimec.ro

is, érthető módon, ugyanarra a forrásbázisra támaszkodik gyakorta. A szerkesztő KÓSA László 1998. nyári előszava vállalja az örökséget: DOMANOVSZKY **Magyar művelődéstörténet**e, ez a sokszerzős mű, illetve valójában terjedelmes tanulmánygyűjtemény a magyar történetírás jeles eseménye volt, egyidejűleg olvasói könyvsiker – hasonmás kiadása (1990–1991) is rövid idő alatt eltűnt a könyvkereskedésekből. A hasonló újabb munka nyilván hiányzott. A marxizmus egyeduralomra jutása után a művelődéstörténetre általában ideológiai gyanú árnyéka vetült (bátorkodjunk kibontani: a kultúrfölény agresszivitáskényszeréé vagy nyugalmáé, egy vágyott, illetve beteljesült revízió-helyzet emlékéé), és csak a hatvanas években kezdte visszanyerni létjogosultságát a magyar történetírásban. Az első újabb részletes áttekintés a magyar kultúra teljes történetéről azonban az ezredfordulóig váratott magára – tárgya ennek is (egy) a történettudományok széles együttműködésével kutatható kulturális-civilizációs folyamat volt (Mmt, 9–10).

Irodalom

1. CSAPODY Csaba (1978): **Történészhagyatékok a MTA könyvtárának kézirattárában**. III. 25. **DOMANOVSZKY Sándor**. *Századok* 1978/2.

2. DOMANOVSZKY Sándor (1930): **Hóman Bálint és SZEKFŰ Gyula: Magyar történet. IV. kötet. SZEKFŰ Gyula: A tizenhatodik század. Bp.; V. kötet. SZEKFŰ Gyula: A tizenhetedik század. Bp.** *Századok*, 1930, 831–903.

3. DOMANOVSZKY Sándor (1933): **HÓMAN Bálint és SZEKFŰ Gyula: Magyar történet. VI. kötet. SZEKFŰ Gyula: A tizennyolcadik század. Bp.** *Századok*, 1933, 308–315.

4. DOMANOVSZKY Sándor (1939–1940): **Előszó**. In: **Magyar művelődéstörténet**, III, **A kereszténység védőbástyája**, Magyar Történelmi Társulat, Bp. é.n.

5. GERICS József (1978): **DOMANOVSZKY Sándor, az Árpád-kori krónikakutatás úttörője**. *Századok*, 1978/2, 234–250.

6. GLATZ Ferenc (1978): **DOMANOVSZKY Sándor helye a magyar történettudományban**, *Századok*, 1978/2, 211–234.

7. HAJNAL István (1947): **DOMANOVSZKY Sándor 70 éves**. *Századok*, 1947.

8. KOSÁRY Domokos (1982): **Történészek és irányzatok: emlékezés**. *Magyar Tudomány*, 1982/10, 722–734.

9. LEDERER Emma (1955): **DOMANOVSZKY Sándor (1877–1955)**. *Századok*, 1955/3, 522–523.

10. *** (1967) **DOMANOVSZKY Sándor**. In: **Magyar Életrajzi Lexikon**, I, A–K, Akadémiai Kiadó, 4. kiadás, Bp. 388.

11. *** (1987) Mt = **Magyarország története. 1526–1686** (Főszerk.: PACH Zsigmond Pál). Akadémiai Kiadó, Bp.

12. *** (1988) **Magyarország története. 1918–1919. 1919–1945** (Főszerk.: RÁNKI György). Akadémiai Kiadó, Bp.

13. *** (2000) Mmt = **Magyar művelődéstörténet** (Szerk.: KÓSA László). Osiris kiadó, Bp.

www.cimec.ro

Sándor DOMANOVSZKY (1877–1955) şi *Istoria Culturii Maghiare*

(Rezumat)

Sándor DOMANOVSZKY, unul din cei mari mari istorici maghiari, a trecut în nefiinţă acum 50 de ani. Dedicăm această scurtă prezentare memoriei ilustrului savant, care, între altele, a pus bazele studiului istoric al culturii şi civilizaţiei Bazinului Carpatic, al istoriei economice şi sociale ungare. Născut în Sibiu, nu a rămas străin niciodată de problemele istoriei Transilvaniei, şi, probabil deloc întâmplător, cercetători importanţi din cercurile lui au întreţinut relaţii rodnice cu instituţiile ştiinţifice transilvănene, între care şi cu Muzeul Naţional Secuiesc din Sfântu Gheorghe.

Sándor DOMANOVSZKY (1877–1955) and his *Hungarian Cultural History*

(Abstract)

One of the greatest Hungarian historiographers, Sándor DOMANOVSZKY, died 50 years ago. We dedicate this short presentation to the memory of the eminent scholar, who laid the foundation of historical science, of culture and civilization in the Carpathian Basin, of Hungarian economic and social history. He was born in Nagyszeben (Sibiu), but he was never averse to the problems of Transylvanian history and, probably not accidentally, important researchers belonging to his circle had prolific relationships with scientific institutions in Transylvania amongst which with Székely National Museum in Sepsiszentgyörgy (Sfântu Gheorghe).

www.cimec.ro

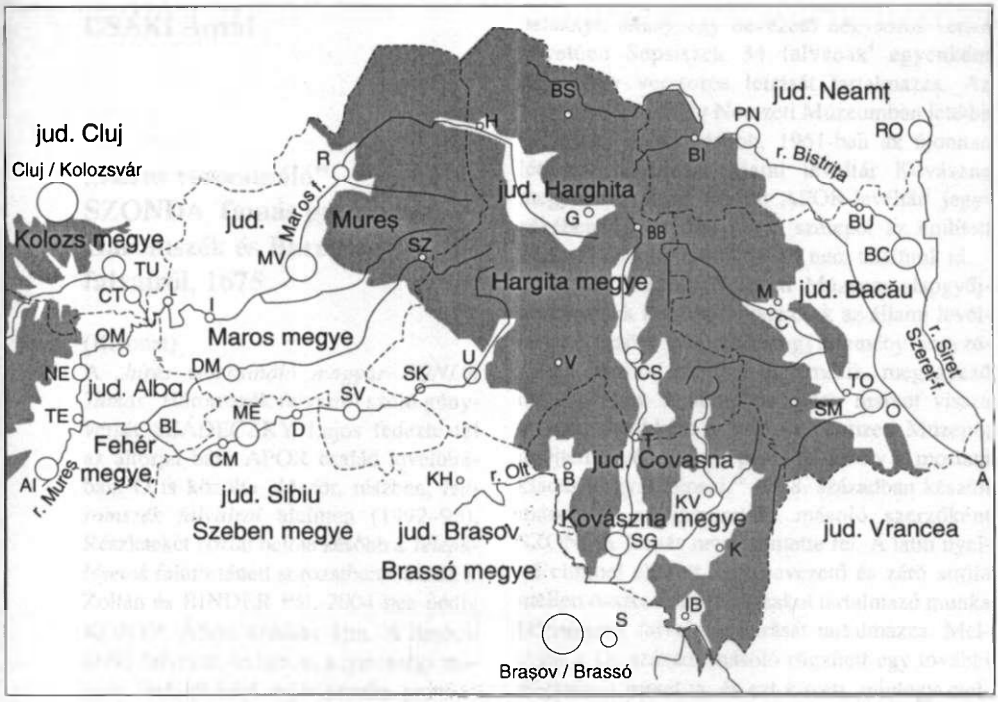

Harta regiunii noastre, cu specificarea zonelor muntoase / Régiónk térképe, a hegyvidékek megkülönböztetésével

Prescurtările utilizate pentru oraşe / A városok nevének rövidítése: A – Adjud, AI – Alba Iulia/Gyulafehérvár, B – Baraolt/Barót, BB – Bălan/Balánbánya, BC – Bacău/Bákó, BI – Bicaz, BL – Blaj/Balázsfalva, BS – Borsec/Borszék, BU – Buhuşi, C – Comăneşti, CS – Miercurea-Ciuc/Csíkszereda, CM – Copşa Mică/Kaskapus, CT – Câmpia Turzii/Aranyosgyéres, D – Dumbrăveni/Erzsébetváros, DM – Tărnăveni/Dicsőszentmárton, G – Gheorgheni/Gyergyószentmiklós, O – Oneşti (Gheorghe Gheorghiu Dej), H – Toplița/Maroshévíz, I – Iernut/Radnót, IB – Întorsura Buzăului/Bodzaforduló, K – Covasna/Kovászna, KV – Tg. Secuiesc/Kézdivásárhely, L – Luduş/Marosludas, M – Moineşti, ME – Mediaş/Medgyes, MV – Tg. Mureş/Marosvásárhely, NE – Aiud/Nagyenyed, OM – Ocna Mureş/Marosújvár, PN – Piatra Neamţ, R – Reghin/Szászrégen (Reen), RO – Roman, S – Săcele/Szecsele, SZ – Sovata/Szováta, SG – Sf. Gheorghe /Sepsiszentgyörgy, SK – Cristuru Secuiesc/Székelykeresztúr, SM – Slănic-Moldova, SV – Sighişoara/Segesvár (Schässburg), T – Tuşnad/Tusnádfürdő, TE – Teiuş/Tövis, TO – Tg. Ocna, TU – Turda/Torda, U – Odorheiu Secuiesc/Székelyudvarhely, V – Vlăhiţa/Szentegyháza.

MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET – ISTORIA CULTURII

ACTA 2006

www.szmi.ro / www.cimec.ro

CSÁKI Árpád

„Híres verscsináló” SZONDA Tamás gúnyverse Háromszék és Barcaság falvairól, 1675

(Kivonat)

A „*híres verscsináló magyar ZONDA Tamás*” Háromszék falvairól szóló gúnyversét SZÁDECZKY Lajos fedezte fel az altorjai báró APOR család levéltárában. Ő is közölte először, részben, *Háromszék falvairól* alcímen (1992–93). Részleteket közölt belőle később a *Településeink* falutörténeti sorozatban CSEREY Zoltán és BINDER Pál, 2004-ben pedig KÓNYA Ádám közölte újra. A háromszéki falvakat, valamint a barcasági magyar Tízfalut leíró teljes munka azonban most kerül először kiadásra.

*

A közlés történetéről

Dr. SZÁDECZKY Lajos APOR Péter munkái és családi levelezése után kutatva, az altorjai báró APOR család levéltárában bukkant rá, és innen közölte Háromszék falvairól alcímen a „híres verscsináló magyar ZONDA Tamás”[1] mindeddig közelebbről ismeretlen szerzőnek tulajdonított, Háromszék falvairól szóló gúnyolódó versét.[2]

SZÁDECZKY közlését követően a versek többször kerültek a kutatók, elsősorban helytörténészek figyelmébe, így részleteket közölt belőlük a **Településeink** falutörténeti sorozatban CSEREY Zoltán és BINDER Pál is.[3] 2004-ben pedig KÓNYA Ádám közölte újra.[4]

A gúnyvers a maga korában, de még a 19. század folyamán is közismert volt, másolt példányok révén. Ezek közül SZÁDECZKY az APOR-levéltár 18. század első felében kelt versgyűjteményes kötetéből közölte azt a töredékes példányt, amely egy bevezető négysoros verset követően Sepsiszék 34 falvának[5] egyenként négy-négy verssoros leírását tartalmazza. Az 1911-ben a Székely Nemzeti Múzeumban letétbe helyezett,[6] majd később, 1961-ban az újonnan létrehozott román állami levéltár Kovászna megyei fiókjának átadott APOR-levéltár[7] jegyzékében ugyan mai napig szerepel az említett kézirat,[8] de kutatásaink során nem találtunk rá.

A Székely Nemzeti Múzeum alapgyűjteményének számító, ugyancsak az állami levéltárban őrzött CSEREYné-gyűjtemény[9] jegyzékében viszont szerepel egy másik, megegyező című kézirat. Feltehetően innen maradt vissza kallódó darabként a Székely Nemzeti Múzeum gyűjteményében az a példány, amely a mostani kiadás tárgyát képezi.[10] A 18. században készült másolatra az ismeretlen másoló szerzőként SZONDA Tamás nevét tüntette fel. A latin nyelvű címmel ellátott, egy bevezető és záró strófa mellett összesen 89 versszakot tartalmazó munka Háromszék falvainak leírását tartalmazza. Melléjük a 18. századi másoló rögzített egy további négysoros verset is, és ezt követi, mintegy mellékletként, a tíz barcasági magyar falu hasonló jellegű leírása.

Azt, hogy a versek, elsősorban a háromszéki vonatkozásúak a maguk korában is ismertek voltak, illetve kéziratos formában hozzáférhetők voltak az írástudó emberek számára, a SZÁDECZKY által közölt 18. századi csonka példány mellett egy a SzNM Kézirattárában található másik, a 19. század elejéről származó másolat is igazolja, amelyet 1891-ben NAGY Károly kilyéni birtokos adományozott a SzNM számára.[11] SZONDA Tamás Háromszék, valamint a barcasági csángók falvait leíró teljes munkája azonban most kerül először kiadásra.

Háromszékről és a barcasági magyar falvakról

Háromszék három történelmi székely széknek, Sepsi-, Kézdi- és Orbaiszéknek, valamint a Sepsiszékhez tartozó ún. Miklósvár fiúszéknek az egységes intézménye. A Háromszék név a 16. század második felében jelenik meg először írott forrásokban.[12]

* *Acta (Siculica)* 2006/2, T3, Sf. Gheorghe, Sporturilor 8A, RO-520085
** Sf. Gheorghe, Stadionului 35, Bl. 16B/8, RO-520059, csakiarpad@gmail.hu

www.szmi.ro / www.cimec.ro

A 17. század végén Sepsiszékhez 34, Kézdiszékhez 29, Orbaiszékhez 16, Miklósvárszékhez pedig 8 település tartozott. Társadalmi szerkezetüket elsősorban a BETHLEN Gábor (1614)[13] és I. RÁKÓCZI György (1635)[14] által végzett katonai összeírások alapján ismerjük. A 18. század első éveiben készült adóösszeírás[15] alapján hasonlóképpen tájékozódhatunk a települések társadalmi-gazdasági helyzetéről.

Egyházigazgatási szempontból a protestáns, elsősorban református többségű térségben a 17. században négy református egyházmegyét (Sepsi, Kézdi, Orbai, Erdővidéki), egy unitárius egyházkört és a gyulafehérvári egyházmegyéhez tartozó néhány római katolikus egyházközséget találunk.[16]

SZONDA Tamás a verseiben ezek mellett sorolja fel a barcasági csángó falvakat, ezek: *Apáca*, *Krizba*, *Újfalu*, *Bácsfalu*, *Türkös, Csernátfalu, Hosszúfalu, Tatrang*, *Zajzon, Pürkerec.* KÓNYA Ádám arra figyelmeztet, hogy pl. a Giovanni MORANDO VISCONTI itáliai hadmérnök által szerkesztett és 1699-ben Nagyszebenben kiadott térképére, melyen a hét barcasági csángó falu *Sette borghi de Siculi Dorfe*r néven szerepel,[17] tehát akkor még székely közösségként értelmezték ezeket a falvakat is.

Háromszéken a nagybirtok hiányában a gazdálkodás kisebb területeken történt, elsősorban búzát, árpát, rozsot, lent, kendert, kisebb területen a háztartáshoz szükséges veteményt termesztettek. A vidék nem alkalmas szőlőtermesztésre, a gyümölcstermesztés (szilva) azonban több település számára jelentett megélhetést. A termékfölösleget a heti- vagy országos vásárokon, pl. Sepsiszentgyörgyön, Kézdivásárhelyen, Illyefalván stb. értékesítették. A Kárpátokon túli területekre ugyanakkor szállítást vállaltak, így a kézdivásárhelyiek vagy a bereckiek.[18]

A szántóföldek számát az erdőségeké pótolta, ebből adódik a vidék legfontosabb tevékenysége: a famegmunkálás és az ehhez tartozó kézműves mesterségek. Ezek közül SZONDA Tamás Háromszéken a fúrás-faragást (*Bélafalva, Kurtapatak*, *Csomortán*), bornacsinálást (*Szacsva, Köpec),* zsendelymetszést (*Zágon*), kádkészítést *(Papolc),* kerékkészítést (*Bodos*), szitakészítést (*Körös*), fűrészelést (*Kovászna*), a szövés-fonást (*Bölön*) és a fazekasságot *(Hatolyka)* emeli ki. Az Olt és Feketeügy folyók mentén fekvő településekben ugyanakkor a halászatot is kedvelték. Páván és Zágonban madarászok (solymárok) is laktak.

A fejedelemségkori katonai összeírásokban Háromszéken BETHLEN Gábor alatt (1614) 276, I. RÁKÓCZI György idejében (1635) 474 nemest írtak össze,[19] ezek nagy része pedig a kis- és középnemesség soraihoz tartozott.

A Sepsiszéki Gidófalván például 1602-ben 35 lófő és 5 szabad székely esküdt a császár hűségére, 1614-ben 1 nemes mellett 65 lófőt írtak össze, I. RÁKÓCZI György idejében (1635) pedig 2 nemes mellett 57 régi lófő szerepel. Utóbbiak közé tartozott a 17. század derekán SZONDA Tamás is.

„Verscsináló" SZONDA Tamás

A SZONDÁkkal[20] a 17. század elejétől kezdődően találkozunk a forrásokban. 1614-ben SZONDA Gergely lófőként lustrált,[21] akárcsak 1635-ben, utóbbi esetben Istók és Tamás nevű fiaival együtt.[22]

SZONDA Tamás (mh. 1694 előtt)[23] születésének évét nem ismerjük. Nevét először az 1635. évi katonai összeírásban találjuk, ekkor SZONDA Gergely fiaként írják össze, ami arra enged következtetni, hogy nem töltötte be a 16. életévét. Születésének éve tehát 1619 körülre valószínűsíthető. Hasonlóképpen, iskolázottságáról sincsenek adataink. Tanulmányait a 17. században a környék falusi iskolái közül kiemelkedő gidófalvi iskolában[24] kezdhette. Nevét a jelentősebb erdélyi kollégiumi diáknévsorokban sem találjuk, műveltsége alapján csak feltételezhetjük, hogy a gyulafehérvári református kollégiumban tanult tovább. Erre enged következtetni az is, hogy 1643-ban a fejedelem SZONDA Tamást többedmagával, köztük a fejedelmi nagyobb kancellária négy írnokával, az alsócsernátoni DAMOKOS Istvánné LÁZÁR Judit és kőröspataki KÁLNOKI Mihályné DAMOKOS Kata peres ügyében tanúvallatónak jelöli ki.[25]

Gidófalvára hazatérve családot alapított. Első felesége CSISZÉR Susanna volt, akit az

www.szmi.ro / www.simec.ro

1658. évi betöréskor a tatárok elhurcoltak.[26] Ebből az időből való SZONDA Tamás alábbi feljegyzése: *Az elmúlt 1658 esztendőben az igaz [--] Isten[nek] büntetése az pogány ellenségnek ránk jövetele miatt elpusztultak, minden külső javaimtól meg fosztattam, jó reménység alatt az veszedelem előtt mindennemü javaimot gidófalvi kastélyunkban*[27] *takarítattam volt, azokkal együtt minden leveleim, mind időmben valók s mind eleimtől maradtak el vesztenek, én is halandóság alá vettetett ember léven valami örökségekkel és ahoz való pertinentiakkal bírok erdőn mezőn... Mind az magam és mind az elrablott édes feleségem CSISZÉR Susanna részirőI.*"[28]

SZONDA Tamás a háromszéki közéletben is ismert személy volt. Nevét sorra ott találjuk a jelentősebb nemesi családi eseményeken. Elsősorban a bodoki MIKÓkkal ápolt szorosabb kapcsolatot. 1655-ben MIKÓ Miklós lányának, Annának DACZÓ Péterrel kötött lakodalmán,[29] 1667-ben pedig MIKÓ Ersók és MAURER Mihály lakodalmán is ott találjuk, feleségével együtt.[30] Nevét az 1665-1668. évi adózási összeírásban SZONDA István és SZONDA Gergelyné mellett a gidófalvi nemesek sorában leljük fel.[31] A tatárdúlások során felégetett gidófalvi templom újjáépítésében István nevű testvérével együtt SZONDA Tamás jelentős szerepet vállalt. Erről tanúskodik az 1672. évi felújítást megörökítő tábla a templom déli bejárata fölött.[32]

Mint írástudó és közösségének megbecsült tagja, többször szerepel fogott bíróként különböző adásvételi ügyekben, végrendeleteknél stb., így 1663-ban a végrendelkező rétyi SIMON Ferenc lófő nevezi ki feleségének gondnokává (tutor).[33] Egy évvel később szotyori id. NAGY Tamás nemes végrendeletében említi SZONDA Tamást és Istvánt,[34] mint akiktől a néhai SZONDA Gáspár szotyori jószágát vásárolta.[35]

A dúlást követő újjáépítési évtizedben tehát SZONDA Tamás birtokszerzésbe kezdett, 1666–85 között elsősorban Gidófalva határában vásárolt, cserélt földeket.[36]

SZONDA Tamás nem egyházi, hanem hivatali pályán kamatoztatta a műveltségét. Valószínűsíthetjük, hogy legfőbb megbízatásait (1663-ban fejedelmi számvevő a székelyek között,[37] 1673-ban Sepsiszék alkirálybírája) nem utolsósorban a befolyásos és tekintélyes NEMES Jánossal való sógorságának köszönhette.[38] Utóbbi eseményről – alkirálybíróvá való választásáról – NEMES János is megemlékezik naplójában.[39] Végül 1676-ban, a BÉLDI Pál-féle összesküvésben való pártatlanság bizonyítására, a fejedelem iránti hűség megerősítése végett APAFI Mihályhoz küldött háromszékiek egyik követeként találkozunk vele.[40]

SZONDA Tamás későbbi tevékenységét nem ismerjük. Második felesége (albisi?) BOD Anna 1694. február 3-án, KÁLNOKY Sámuel kőröspataki udvarában már özvegyként végrendelkezik.[41] Házasságukból legalább két leány született, erre enged következtetni az özvegy által megnevezett két vő: VAJNA András és FORRÓ István.

Az özvegy végső rendelkezése értelmében: *„Néhai nemzetes SZONDA Thamásné BOD Anna asszony is tekintetes KÁLNOKY Sámuel úrnak eő kegyelminek, minden bonumit valamik Gidó Falván és annak határiban találtatnak és az mellyek néhaj üdvözült uráról eő kegyelminek maradtanak legallya úgj hogj holta után eő kegyelmire maradgianak, az mik találtatnak..."* Hasonlóképpen KÁLNOKY Sámuel is, akit nem sokkal ezt követően Erdély bécsi alkancellárává neveznek ki, és grófi címet nyer, ígérte, hogy *„tutelája alá vévén protegállya, mind legitimus mind pedig illegitimus impeditorok ellen..."*

1698-ban gróf KÁLNOKY Sámuel birtokainak összeírásakor a kőröspataki határban még említik SZONDA Tamásné földét, a gidófalvi udvarházat azonban már a KÁLNOKYak saját vagyonuk közé sorolták.[42] Férje halálát követően KÁLNOKY Sámuel özvegye, LÁZÁR Erzsébet pedig „tizenhat esztendok el folyása alatt szüntelenül tett hűséges szolgálattyáért" hatolykai nemes MÁTIS Kelemennek adta a gidófalvi fundust és házat.[43]

Verses munkája

Egy évszázaddal ezelőtt, a közölt csonka példány alapján SZÁDECZKY még nem állapít hatta meg pontosan a versek születésének idejét, ezt a 18. század elejére határolta be.

www.szmi.ro / www.cimec.ro

SZONDA Tamás valójában 1675 körül jegyezte fel verses munkáját. A pontos keltezés megállapításában elsősorban az egyháztörténeti adatok vannak segítségünkre. Így például Fotosnak és Martonosnak a gidófalvi református anyaegyházközségtől való különválási szándékát jelző verssor, mely alapján *1676 előtti*, az egyházközség felállításának időpontját megelőző évekre kell gondolnunk.[44]

A kálnoki felekezetek (református, unitárius) harca a templom birtoklása felett ugyancsak *1674 körüli* helyzetet tükröz. A megjelölt évben ugyanis, egy közel évtizedes viszálykodást lezárva, felépül az akkor már „minor pars"-ként[45] meghatározott unitáriusok temploma, míg a reformátusok az 1666. évi határozat értelmében birtokukba vehették a falu nagyobbik, régebbi templomát.

Étfalva református temploma ugyancsak ekkortájt épült.

Továbbá, Illyefalva mezővárost sokadalom nélküli településnek említi a verselő. A háromszéki mezőváros már 1578-ban három országos vásár és egy hetipiac tartására kapott jogot, 1658-ban viszont a török-tatár betörések során kiváltságlevelei elégtek. A régi kiváltságainak bizonyításáig a mezőváros valószínűleg időlegesen elvesztette a megnevezett jogát.

A verses feljegyzések mindenesetre a fejedelemség utolsó békés időszakának háromszéki és barcasági magyar falvairól nyújtanak rövid, de adatgazdag leírást. A székely kisnemesi-értelmiségi réteghez tartozó „híres verscsináló" SZONDA Tamás tehát, aki szülőfalujába hazatérve megbecsült tagjává vált a helyi közösségnek, nemcsak komoly köztisztség viselésére vállalkozott tehetségével és kapcsolataival élve, de dokumentumértékű irodalmi forrást is hagyott ránk.

Az átírásban az ékezeteket mai írásmód szerint tettük ki a magánhangzókra. A *cs* hangértékű *ts*-t *cs*-re, a *zs*- hangértékű *s*-t *zs*-re javítottuk. Az indokolatlanul egybeírt szavakat elválasztottuk, pl.: *énis* helyett *én is*. A megkettőzött betűket *(lly, tty)* megtartottuk, akárcsak a hely- és személynevek írásmódját.

Delineatio Moralis et Chorographica Trium Sedium Siculicalium Sepsi, Kézdi et Orbai ut et Miklósvár virtutes viliaque cujus eunque locis mira brevitate in forma Pasquilli exponens

Sepsi

Három széki székely rendnek felesen van száma,
Ide alább mindenike fel vagyon summálva,
Kinek kinek az ő bevett sok tulajdonsága
Igazsága bátorsága titkos álnoksága.

Sepsi Sz[ent] György székes helye nemzetes Sepsinek
Világ végén lészen vége visszás törvényének[46]
Város elől a törvénnyel elsőbb helyre mennek
Intettetnek hogy térjenek de semmit nem térnek.

GidóFalva hagyománya a meg maradt torka
Ahol vagyon jó korcsoma meg csergi a szarka
Nem törik fel az italban egyiknek is marka
Mesterséghez álnoksághoz ravasz mint a róka.

Szívből *Fotos és Martonos* unja Gidófalvát
Mivel őket csak úgy tartja mint egy mostoháját
Engedetlen gonoszságért meg gondolta magát
Meg akarta csonkítani a sz[ent] ecclesiat.[47]

Űzi egymást s törvén[y] útját törvényes *Étfalva*
Közülletek csak a tudja aki meg tanulta.
A Templomát jó eleve magos helyre rakta
Magos helyre gyakran menni az ina megunta.

Templomatlan haszontalan filialis *Zoltán*
A materbe[48] mint sz[ent] helybe mégyen igen ritkán
Fundáltatatott s nyomorodott az Olt vize partján
A jó búza termő földnek szintén a sováyán.

Sok kurva van te benned is elhíresült *Bodok*
Palást alatt nyilván valót igen sokat tudok
A borvízre[49] minden napon kétszer is ballagtok,
Renddel állnak falun kívül ó és új asztagok[50].

Kétfelé vált *Olt szeme* is addig huzalkodott
Míg a jobb rész mely tova néz templomhoz szakatt
Csintalanság és ravaszság már úgy el áradott
Bosszúságra hogy gyakorta ingerled Uradat.

Fel felejtett s telepedett haszontalan *Málnás*[51]
Van lopónak s kóborlónak nála csendes szálás
Az erdőben sok helyeken történik út állás,
Akasztófán mégis ritkán vagyon szégyen vallás.

www.szmi.ro / www.cimec.ro

Szán csináló kerékfúró nyomorodott *Zalán*
Gyakran nézed hogy ha érik szilvád a fa ágán[52]
El ne vesszen a sok szilva cibre[53] évő kalán
Inkább kaptok a rossz szilván mint az áldott búzán.

Vallás felett nem nyughatik egymás között *Kálnok*
Gondolattya practicája kisebb résznek[54] álnok
Vagyon immár mindeniknek különös Templomok
De hívségben kegyességben nem igen finomok.

Hajtogató *Kőris Patak* a torkad meg szárad
Gidófalvi sok marhákot mikor be nem hajthatod,
A Törvénynek ellene is elvonod ha vonhatod,
Kiváltképpen mikor nincsen hon jobbágyság Urad[55].

Okos *Árkos* mint bergő kos hányja veti magát
Meg állatná hogy ha tudná mindenben vallását
Az Istennek ő nem hiszi örök Isten fiát[56]
Jövendőben melynek vészi kárhozatos hasznát.

Szegénységgel elhíresült tobzódó *Szemerja*
Az irigység szíveteket gyakorta furdalja,
Egyik a más becsületit ritka ki nem rágja
Dolgotokot Pluto lesben örömmel hallgatja.

Azon alól van Sz[ent] *Király* úgy szoros vápában
Két arasznál hosszabb halat mondnak patakjában
Hihetetlen hazug dolog! Nincsen valóságban!
Egy kis völgyben vagyon szépen hosszán két sorjában

Kuvasz nyírő *Killyén* mellett foly alá a nagy Olt
Egy halász is ő közüllök szomjúhon meg nem holt,
Kényességben, irigységben némely igen tanult
Némely pedig húzó csaló ki soha jó nem volt.

Te egy mással ellenkező viaskodó *Szotyor*
Ritkán vagyon békességed gyakrabban van tábor
Szűkölködés és szegénység miatt nem vagy komor
De tilalmas erdőből fát lopsz ez igen gyakor.

Illye falva város falva[57] nincsen sokadalma
Bírájának van lak helyén kevés birodalma
Gyalázatos szitok átok gyakorta jutalma
A nemesi fő rendeknek nagyobb a hatalma.

Doboly ott foly az Olt vize, de vagy víz szűkében
Mert a víz foly nagy vápában, te lakol nagy hegyben
Sok pénzt adnak hal fogásért szoros erszényedben
Kis barátság sok gonoszság mindenkor szívedben.

Jó marhákban gyönyörködő mező földi *Kökös*
Szász barátság[58] nagy álnokság ott régen örökös
Nem alhatol télben fázol fa felől vagy szűkös
Széna füved mind azáltal elegendő bőves.

Márkus felől van *Bikfalva* Sepsinek székében
Egymást űzik lakosai felesek vetésben
Gyönyörködnek egymás között való perlődésben
Ki nem peres ő közöttök aljas becsületben.

Hát te csergerágó *Lisznyó* hogy nem gondolkodol
Még éjjel is a te elméd korcsomán dorombol
Hová lész más világon? Elég tágas pokol
Holott kedves barátiddal kedvetlenül lakol.

Van jó Urad[59] nagy oltalmad mindenkoron *Uzon,*
Nem engedi hogy tégedet senki húzzon vonjon,
De sőt inkább igyekezik hogy meg oltalmazzon,
Gonosztévő sok latrokkal ha nem jársz egy húron.

Szép víz mellett telepedett vizetlen *Sz[ent] Iván,*
A te neved valósággal nem is igen hitván[y],
Béres szolgád és szolgálód sok vizet von hátán,
Mert kútja is senkinek nincs ő udvara táján.

Laborfalva jó támasza meg írt Sz[ent] Iván[n]ak,
Ők is kepét[60] adnak szépet az ott való papnak,
Asszú fából[61] ha lophatnak jó tüzet csinálnak,
Csak egy pater[62] és egy bíró parancsol falunak.

Övedzetlen *Angyalos* is igen tör egymásra,
Bízta magát mindenkoron csak a búzás kasra,
Nem vigyáz itt a kisebbik semmit a nagyobbra,
Ollyan köztök a jó dutka[63] mint a rossz po[l]tura.[64]

Keress terhet rossz *Besenyő* és rakj szekeredre,
Fel nem vonja a te marhád azt a kemény hegyre,
Minden felől környül vette sok csere erdeje,
Vadak miatt marhájának nincsen bátor helye.

Kis keresztény *Eresztevény* mégis veszekedik,
Bottal egymást ütögetik, de vérek nem esik,
Egymás kárán némely része igen gyönyörködik,
Bornyú nyíró kis pénteken lészen ütközetik.

Tóval hegyvel egyben állott nyomorúságos *Réty,*
A víz miatt[65] a házadból te is gyakron ki mégy,
Eresztevény falujából egy lakó helyet végy,
Patrónusid nagy terheid, de te szenvedő légy.

Víz áradás[66] és nagy búsulás néked is *Komolló,*
Idő olyan találhat hon vagy híjúban hágó,
Templomodban magos helyre kedvetlen ballagó,
Melyért fejed felett hihol a fekete holló.

Magyarost is meg szállotta a sovány nemzettség,
Békességes időn is nincs ott sok békesség,
Vadak után a kullogás ott néha nyereség
Gyakorta ott búza szükség gyümölcsbeli bőség.

www.szimo.ro / www.simec.ro

Fából csinált jó bornákat találhatni *Szacsván,*
Tízet fúrnak mindeniknek egyik egyik állán,
Meg fáradnak nagy gyakorta a lyuka fúrásán,
Télbe nyárba bagoly fiak vagynak ott szaporán.

Rozs kenyéren kövérült sovány *Eger Patak,*
A szép búza liszt lángjából téged ki osztottak,
Törvény földre székes helyre téged szállítottak,
A jó földről valósággal ki szorítottak.

Kedvetlenül *Kis Borosnyó* az erdőre indul
A sok hitván[y] gondolatban csak meg nem bolondult
Egy kis völgyben csak ő maga magán[y]oson szorult,
Nyavalyája ha érkezik patrónussihoz fut.

Orbaival határt velett *Fel Doboly* jó rákász
Kevesebb ott a jó halász hogy sem mint a vadász,
Kedves étkek ha kaphatják a róka hús kolbász
Mint egy kívánt jó ételkre erre igen vigyáz.

Orbai
Halász vadász és madarász zsendely metsző *Zágon*
Szemed jár nagy óhajtással nyest után az ágon
Nem adnál egy kis henyélést sok sz[ent] tanoságon
Patronussid[67] ritkán vagynak csendes társaságon

Kád csináló szurok vájó *Papoltz* emelkedjél
A fenyő fa vigyázásban igen serén[y]kedjél
Az Uraddal te egy tálból csereszsnyét ne egyél
Munkáidnak adásban igazán esküdjél.

Almás 's *Páké* fenyő fádat mind el hordja Zágon
Ha fejedet sokat tartod éjjel a vánkoson
Vad ménesik rosszul híznak a sovány parlagon
A forrásid által mennek az örök jószágon.

Lófark lopó *Kőrösiek* vagyon-e szitátok?
A nagyjában 's aprajában külön áron adtok
Az Országot ezzel széllyel mind el kolduljátok.
A vévőket az adásban gyakron meg csallyátok

Fűrészedben gyönyörködő hosszan nyúlt *Kovászna*
Soknak vagyon közülletek felleg néző malma
Te vizedet tarkásíttya a sok fűrész forma
A sok közrend 's nemes ember ott majd mind egy forma.

Nagyra vágyó fényen lépő fényes görcsös *Páva*
A nagy sovány gőgösség csinálta Zabola
Nem engedi perre vinni apellatióra
Rajtad marad 's be íratik Deliberatumba.

Zabola sem kisebb falu székes Orbaiban
Szépen jutott némellyiknek Isten áldasiban
Fő rendei[68] vagynak ennek két féle vallásban
Nagy nyereség ha mindnyájan mennek menyországba.

Kevés ember van te benned akadályos *Haraly*
Mit parancsol szomszéd urad ellene ne nyargalj
Ha úgy akarsz hogy miatta semmi szégyent ne valj
Keresztényebb te most sem vagy az mint valál tavaly.

Mit súgongasz golyvás *Hilib* az aljában
Mit sóhajtassz mint pápista pap a rossz vásárban
Nem eszesség lehet a most ez egy általlyában,
Jobb ha meg halsz 's nem nyomorgassz e hitván[y] világban.

Érték bérték[?] *Gelentze* is vigyáz a papjára
Azt tudja hogy lábán járva viszi menyországba
Meg csalja a vak szerencse bé viszi Pokolba
De mentibe nem adnak helyt Purgatoriumba.

Imets falva az uzsorát igen meg tanulta
Kinek Isten ajándékát bővebben mutatta
Az szegényit teljességgel meg nyomorította,
Szent Dávidnak tizenötöd zsoltárát elhagyta.

Pető falva Tamásfalva egy húron pendülnek
Hírét is csak alig hallják ők a sz[ent] életnek
Egy néhányon a mezőben meg telepedtenek
Határokról a vidékek sok gabonát gyűjtenek.

Mezőföldön marhát sokat *Szörcse* legeltetett
Nyárban a nagy meleg miatt lelket alig vehet
Halott télben a hidegben majd halálba reszket
Jőni 's menni az erdeje majd két mértföld lehet.

Óh *Barátos* szűk barátod paraszt rokonságod
A mezőnek a vizessét csak hiába szántod
Épületed tetején te a gólyákot tartod
Lúdfi gyanánt a fiait meg emészti gyomrod.

Várhegy alatt van *Tzo Falva* egy kicsin csoportban
Orbai szék legutolsó 's alsó határában
Kutak nemzet ő lakosa visszás akaratban
Nyárban csukát télben csigát halásznak tavokban.

Tágas helyen mező földön *Telek* telepedett
Búza liszttel jó kenyérrel meg nem elégedett
Sovány földben őszi időn vet csak rozsot vetett
Egész héten a templomba egyszer sem érkezett.

Kézdi
Fő helysége *Vásárhelly*[69] is egészen Kézdinek
Idvességül tartják hogy ha szekereskedhetnek[70]
Sűrű pántja a város fala erős szekerének
Pokolba is bémennének ha ki jöhetnének.

www.szym.ro / www.cimec.ro

Oroszfalva mint hostáttya[71] olyan Vásárhelynek
Még is egymás között néha néha veszekednek
Ha pénzek nincs ők gabonát a vásárba visznek
Illő áron ott eladják azt a Varga rendnek.

Sár falva nem sáros falva aszályos időben
A közrendek a fő rendtől vagynak nagy függésben
Gyönyörködnek ők is néha a cifra misében
Mit a pap mond nincs reá gond nem rejti szívében.

Szent Kato[l]na jó katona mikor bort ihatik
Panaszkodik ő bor nélkül hogy ő szűkölködik
Kupa mellett egy más között igen vitézkedik
Vásárhellyi korcsomákot gyakorta keringik.

Kézdi széki *Martonos* is nem volt állhatatos
Lelkét 's testét nyugtatja mert nem áhítatos
Te előtted a jó tanács hibás 's utálatos
Mind lelki 's mind testi élted igen gyalázatos.

Hatojkai szép fekete zománcos emberek
Jó határon szép fekete földben búzát vetnek
Az áldásnak tizedet is nem érdemlenétek
A szenteknek kik meg holtak[72] ne könyörögjetek.

Imitt amott el hagyatott el hánt vetett *Nyújtód*
Él[-]e még az el ámító parázna barátod
Csudállom hogy feleséged próbálgatni hagyod
Valóban nagy engedelem ha hogy nyilván tudod.

Osdolának oskolája fővebb patronussa[73]
Azon kívül nyavalyásnak félszeg a ductussa
Varontzai havasnak[74] is ott van a fundussa
Azt igen sok bátor 's jámbor titkoson nyomdossa.

Megrögződött undoksággal *Beretzk* bővölködik
Szekér bérbe ha nem járhat[75] igen bosszankodik
Ez a köz szép jó hám vonó lovaiban bízik
A nagy kövek szekereit idestova vetik.

Serény *Lemhény* a gonoszra, de tunya a jóra
Csak várj réá míg van hátra az utolsó óra
Nem futhatsz el bűnöd előtt a nagy havasokra
El nem hagynak reá[?] vannak végső számadásra

Óh gondolatlan és el fajult meg vesztett *Esztelnek*
Felőled is az emberek sok gonoszt ítélnek
Ha meg nem térsz is jobban nem lépsz oly fele vezetnek
Hol végetlen remén[y]telen téged esztekelnek.

Bélafalva Kurta patak együtt *Csomortánnal*
Meg egyeztek őmagokban a nagy parasztsággal
Talán ugyan meg eskü[d]tek kettős álnoksággal
Sokan élnek ő közüllök fúrás faragással.

Kívül *Poján* mint a bárány belől mint oroszlány
Gabonája meg is terem ganczott határán
Nincs testinek nagy fájdalma lelkének nagy kárán
Nem tudnak ők tudakozni a váltságnak órán.

Szent Lélek vissza értlek szentségedtől félek
Kastély[76] körül mondott legyen pater feleségtek[77]
Titkon lesi de így tenni felette nagy vétek
Nem nyughatom míg közüllök egyet meg nem kérdek[78]

Alsó torja Vásárhellynek szomszédos határos
Határára igen sokat szánt és vet a város[79]
Mert a varga birodalma ottan igen szoros
Drágán adja a földét elvetni mely lelkének káros.

Felső Torja mellette van alsóbbik Torjának
Ahol becsülete vagyon a jó ízű bornak
Legeltető helye szoros minden ő barmának
Száz font faggya[80] alig volna minden marhájának.

Futás falva mégyen futva gonosz indulatra
Miként szokott a szelíd Isten sietni a sora
Kedvén kívül el érkezik a kénköves tóra
Ha meg nem tér 's jobbra nem tér élete javára.

Ika falva a szaladját[81] mind Sepsibe hordja
Esküvéssel minémű jó nagy áron eladja
Kívül adja szánt szándékkal gyakorta megcsalja
Háza népe otthon csak a büdös vizet[82] issza.

Bőv pénzével dicsekedik *alsóbbik Csernáton*
Jól meg látszik csűrös kertin hogy nem ült csak otthon
Vonó borona után sok jó hasznos borozdát von
Patronussi[83] veszekednek nem ülnek egy ágon.

Felső Csernáton kő vágással él és lopással
Nem gondolnak az erdőben gyakron záloglással
Határának mesze voltát bírja fáradsággal
Egy vápában[84] ő magára él nagy csalárdság[g]al.

Meg nyírte volt egykor *Albis* a lombos komondort
És megette a meg füstölt hátra maradt sodort
E faluban elég találsz embert igen komort
Meg hasonlott pártos falu mikor ihatik bort.

Mező földön *Márkos falva* bővön vet gabonát
Csak szokásból gyakorolja az Isten templomát
Ha szőrös is nemzettségben veti bizodalmát
Sepsi erdőn lop ő gyakron tűzre való jó fát.

www.szrm.ro / www.cimec.ro

Mátis falva télbe fázik nyárba verejtékezik
Határáról a' sok vidék ember közösödik
Az erdőnek távol létét keservesen nézik
Jó kenyérben a hidegben kelletlenül eszik.

Marton falva különbséget vett Mátisfalvától
Mint különböz a pór ember a hitván[y] parasz[t]tól
Sovány ember maradott ott praedecessorától
Messze földre távoztanak a civilitástól.

Kézdi székben egy kis völgyben *Dálnok* is meg szállott
A kurvaság latorsággal egybe találkozott
Kenderes völgy szabadsága kezében maradott
Tizenkét rossz fejedelem[85] rosszul igazított.

Gyűlést hínak[86] majd *Maksára* vigyázz a konyhára
Vége lészen a tanácsnak 12 órára
Mint ebedre bár te többet főzess vacsorára
Ebéd után ki ki haza megye szállására.

A Nemere szél[87] torkába *Létzfalva* strázsát áll
Annak sebessen fúvása ház fedelet számlál
A Ladótznak eredejére fáért félve sétál
A kis Borosnyó zálogolja mikor reá talál.

Gyönyörű szép magos helyen *Várhegy*[88] fundáltatott
Kedves drága tetős hegyen mint fészek rakatott
Meg számlálhatsz ott a hegyről sok számú falukat
Háromszéki kapitányé de ritkán lakik ott.

Jobbágyokat gazdagokat nevel néha *Bita*
De az Ura ártatlan is őt meg pusztította
Némely részét maradványa igen oltalmazta
Hogyha semmit nem adott is gyakorta biztatta.

Miklósvár
Búza nélkül szűkölködő *Száraz Ajta*
A számtalan áron vételt feletteb[b] megunta
Mezőföldi sok falukat erdőiből meg dúlta
Barátsága amiatt őtet a szükség meg nyomta.

Sok számtalan rossz kereket csinálnak *Bodosban*
Egyszer azzal elindultak a sokadalmokban
A Bölöni kutyák vontak volt le a falában
Esküvéssel mind eladtak mégis a városban.

Pápa lova farkát tartja[89] *Barót* meg máig is
Nem érezi belsőképpen mardossa az Aspis
Elméjében kegyetlen mikép[p]en a Tigris
Baromvásár sokadalma[90] sohasem igen friss.

Bordát csinál jó földet szánt *Köpetz* serén[y]séggel
Nem akar meg egyesülni a rossz helyeséggel
Palást helyett az utcákon járnak egy zekével
Felső s alsó ingek edgyez szintén a térdekkel.

Sok tudatlan törvén[y]t tésznek ama *Miklósvárán*
Veszekednek adsessori[91] együtt egymás voxán
Juridicus processusban vagynak igen csonkán
Derekasabb vox mindenkor áll a király bírán.

Közép Ajta a nagy erdő alját meg szállotta
Barátság a szeretébe magát bé vallotta
Halász patak gyümölcseit sok ember kóstolja
Ott a Sepsi prókátornak által hágó úttya.[92]

Azon által van *Nagy Ajta* azon vízmentében
Annak is jó nyájas népe vagyon külsőképpen
De elméje Christust tagad veszedelmesképpen[93]
Egyéb iránt jó emberek; de nem belsőképen.

Száma nélkül való mátkák születtek *Bölönben*
Szövést fonást kik tanálták szorgalmatos rendben
Kívánkoztak hogy lehessen részek jó férjekben
Rossz szerencse meg gátlotta 's hagyta
szüzességben.

Aki írta mind ezeket bezzeg sokat látott
Sok küszöbön amint látom bizony által hágott
Szép elméje derekason sokfelé el hatott
Úgy is tetszik mind ezekben nem sokat hazudott.

Gidófalvi SZONDA Tamás volt az

Vége

Ezen verseket SZONDA Tamás [írta, övé?]
imezen adnectált vers is

Nemes 3 Széknek négy Tamás követtye
Mindeniknek pedig kopac a teteje
Kettejét táplálja Istennek igéje
Kettejét pediglen Barátos Miséje.

A Barcaságon lévő kilenc Mag[y]ar és egy korts[94] falu
Hagyma féreg torma kéreg neve *Apáttzának*
Sok kendere kevés lene vagyon határának
Nincsen híre sem becsűje ott a szalonnának
Túró miatt ki nem rothadt ujja condrájának.

Krizba vára van kárára a szegény *Krizbának*
Kevés száma van számlálva legelő juhának
Kis Krizbában vár árkában esik a bikfának
Nyesi vágja 's abból adja részét adójának.

Sárga szakál állakon áll *Újfalusiaknak*
Az igére sz[ent] életre szászul taníttatnak[95]
Rákot halat és sok vadat sok helyt lopogatnak
Sás szénának lopott fának árából tartatnak.

www.szimo.ro / www.simec.ro

Havas alatt meg szorított szigorú *Bátsfalu*
Az utcádnak s udvarodnak kell simító gyalu
Víz folyásban s áradásában majd el vész a falu
Tilalmasban oldalkádban nincsen részed hosszú.

Gazdag *Türkös* ritkán szűkös a sok len dolgában
Szegény bora nem fogy soha urok majorjában
Ha jól laknak rikoltoznak a malom utcában
Büszkélkedik kérkedik kiki sok jovában.

Tsernátfalu száraz falu aszályos napokon
Essős időn a víz bővön bé foly ablakokon
Fenyvesekben [?]sekben kérkednek nagy okon
Sok bút tesznek a sok népek kisded templomokon.

Hoszszúfalu falud hosszú de rövid az eszed
Fa vágással 's bé hordással kenyeredet eszed
A Papokat mint Atyákat eszedbe nem veszed
Mind Atyádnak mind Anyádnak te 's tu[96] a beszéded

Sáros *Tatrang* a Nagy Tatrang vizei rád szálnak
A víz folyás majd alad[?] és házaid úgy álnak
Sokan rajtad határ miatt sokat praetendálnak.
Az Esterét[?] ti őrzitek s ott mások kaszálnak.

Zajzont lakják kevés gazdák de tart sok tiszteket
A nagy völgyön mikor ugyan nézi a réteket
Lesi várja zálogolja a fás szekereket
Tart epével nem kepével belső személyeket.

Nem őrölnek *Purkerecnek* rideg falujában
Mert Zajzonnak ők kullognak felleges malmában
Kender magot babot tesznek a búzában
Cibrét esznek gyönyörködnek a sovány húsában.

Jegyzet

1. CSEREI Mihály *híres magyar poeta*ként említi.

2. Dr. SZÁDECZKY Lajos: **Br. APOR Péter verses művei és levelei (1676–1752).** I. kötet. Bp. 1903, 504–508. A SZÁDECZKY által közölt részlet (a 18. század első felében kelt versgyűjteményes *Miscellaniae* kötetből) Sepsiszék falvainak 34, egyenként négy verssoros leírását tartalmazza.

3. *Háromszék* napilap. 1992–1993 évfolyamok.

4. **RÁKÓCZI-Emlékkönyv**. Szerk. KÓNYA Ádám. Sepsiszentgyörgy 2004, 9–13.

5. A kézirat az utolsó falu (Feldoboly) leírásánál megszakad.

6. **Jelentés a Székely Nemzeti Múzeum 1910-1911. évi állapotáról**. Sepsiszentgyörgy 1912, 44–46.

7. SzNM Irattára 175/1961

8. Altorjai APOR család levéltára. Román Nemzeti Levéltár Kovászna Megyei Igazgatósága, Sepsiszentgyörgy (Sepsiszentgyörgyi Levéltár, a továbbiakban S.Á.L.) Fond 36.

9. CSEREY Jánosné ZATHURECZKY Emília gyűjtemény. S.Á.L. Fond 74, Nr. 316.

10. *SZONDA Tamás gúnyversei Háromszék falvairól.* SzNM Kézirattára, sz. n.

11. *Gúnyversek a háromszéki falukról a 19. sz. elejéről.* 4. levél. SzNM Gyarapodási jzk. III. k. A SZÁDECZKY által közölt változathoz hasonlóan csak Sepsiszék falvainak leírását tartalmazza.

12. PÁL-ANTAL Sándor: **Székely önkormányzat-történet**. Marosvásárhely 2002, 77.

13. **Székely Oklevéltár**. Új sorozat IV.

14. **Székely Oklevéltár**. Új sorozat V.

15. DOMOKOS Pál Péter: **Háromszék és Csík adóügyi összeírása**. *Agrártörténeti Szemle* 1978 1–2 sz., 233–269.

16. Utóbbiak elsősorban Kézdiszékben, az ún. „Szentföldön" maradtak meg.

17. **RÁKÓCZI-Emlékkönyv**. Szerk. KÓNYA Ádám. Sepsiszentgyörgy 2004.

18. Erre utal a Kézdivásárhely város címerében látható szekér is.

19. TÜDŐS S. Kinga: **Székely főnemesi életmód a XVII. század alkonyán**. Bukarest 1999, 10.

20. PÁLMAY József: **Háromszék vármegye nemesi családjai**. Sepsiszentgyörgy 1901, 427.

21. **Székely Oklevéltár**. Új sorozat IV. 66.

22. **Székely Oklevéltár**. Új sorozat V. 418.

23. 1694-ben második felesége, albisi BOD Anna mint özvegy SZONDA Tamásné végrendelkezik.

24. HEREPEI János: **Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez** III .Bp.–Szeged 1971, 275–281.

25. **A csíkszentsimoni ENDES család levéltára**. Ismerteti SÁNDOR Imre. Kolozsvár 1910, 31.

26. PÁLMAY szerint Tamásnak a fia lehetett SZONDA István sepsiszéki notarius (1689), ki feleségével, tamásfalvi THURY Ágnessel Gidófalván curiát építtetett (PÁLMAY, i. m., 427).

27. A gidófalvi erődített református templomba.

28. Román Nemzeti Levéltár Kovászna Megyei Igazgatósága, Sepsiszentgyörgy (a továbbiakban S.Á.L.) Fond 36. Nr. 990/f.

29. KELEMEN Lajos: **Bodoki MIKÓ Miklós krónikája**. *Genealógiai Füzetek* 1906, 59–60.

30. Uo., 79.

31. BARABÁS Samu: **Sepsi szék adózása 1665–1668**. *Történelmi Tár* 1894, 601

32. GYÖNGYÖSSY János – KERNY Terézia – SARUDI Sebestyén József: **Székelyföldi vártemplomok**. Budapest 1995, 125.

33. **Erdélyi testamentumok** I. **Hadviselő székelyek végrendeletei. Háromszék**. Válogatta, a bevezető tanulmányt írta és jegyzetekkel összeállította TÜDŐS S. Kinga. Marosvásárhely 2003, 215.

34. NEMES János főkirálybírósága alatt háromszéki országgyűlési követ 1663-ban. MIKÓ István háromszéki főkirálybíró idejében 1689-ben Sepsi szék jegyzője. (TÜDŐS S. Kinga: (**Jobbágyélet a fejedelemkori Erdélyben**. Marosvásárhely 2001, 140.)

35. Uo., 217.

36. S.Á.L. Fond 36. Nr. 470, 474, 543, 573, 576, 577, 586, 686.

37. TRÓCSÁNYI Zsolt: **Erdély központi kormányzata 1540–1690**. Budapest 1980, 317.

38. Bár naplójában SZONDA Tamást sógorának nevezi, ennek pontos magyarázatát nem találtuk. NEMES Jánosnak a MIKÓkkal édesanyja, MIKÓ Zsuzsanna révén volt családi kapcsolata.

39. **Hidvégi id. NEMES János naplója 1651–1686**. Közli TÓTH Ernő. *Századok* 1899, 536. „*1673 Januarius 10. Mentem [Sepsi]SzentGyörgyre a székbe, akkor tettük vicévé SZONDA Tamás uramot.*"

40. Uo., 552.

41. S.Á.L. Fond 36, Nr.751/1694.

42. TÜDŐS S. Kinga: **Székely főnemesi életmód a XVII. század alkonyán**. Bukarest–Kolozsvár 1998. 206, 209–211.

www.szmi.ro / www.cimec.ro

43. S.Á.L. Fond 74. Fasc II, 159–160.

44. BARTHA Lajos: **A fotosmartonosi helvét hitű egyház életrajza 1676–1860**. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 1861.

45. A számbeli kisebbségben lévő felekezet. Vö. CSÁKI Árpád: *Adatok a kálnoki református és unitárius templomok építéstörténetéhez* (kézirat, 2003).

46. Részint mezőváros, de részint a széki hatóság alá tartozó falu volt.

47. A gidófalvi református anyaegyházból ekkor vált ki és önállósult Fotos és Martonos egyháza.

48. Anyaegyházközség.

49. Ásványvizéről híres település.

50. Kazlak

51. Málnást részben a MIKÓ család telepítette, jobbágyfalunak.

52. Zalánban mai napig híres szilvapálinkát készítenek.

53. Savanyúleves.

54. A számbelileg kisebb unitárius közösség.

55. KÁLNOKY család.

56. Unitárius többségű falu.

57. Sepsiszentgyörgyhöz hasonlóan részint mezőváros, részint a szék alá tartozó falu volt.

58. A közeli, szászok lakta Barcaság vidékére való utalás.

59. BÉLDI Pál erdélyi főúr, a székelyek generálisa.

60. Mezőgazdasági termékben fizetett egyházi járadék.

61. Száraz tűzifa.

62. Utalás a többségében katolikus vallású lakosságra.

63. Ércből készült aprópénz.

64. Hat dénár értékű, lengyel eredetű aprópénz.

65. A Feketeügy folyó.

66. Ua.

67. Zágoni MIKES család.

68. BASA és MIKES családok.

69. Kézdivásárhely.

70. Egyik fő foglalkozásuk a Kárpátokon túlra való fuvarozás.

71. Előváros, külváros.

72. Utalás a település katolikus többségére.

73. Ozsdolai KÚN család.

74. Olvasata: Vranceai-havas.

75. Utalás a közeli ojtozi szoroson keresztül történő teherszállításra.

76. A ma már nem látható TARNÓCZI-kastély.

77. Utalás a feleséget tartó katolikus papokra.

78. Sor végén: [herélek]

79. Kézdivásárhely és Altorja között hosszas peresekedés folyt a szántóföldek birtoklása fölött.

80. Faggya: zsírja.

81. Szalad: sör főzésre csíráztatott árpa.

82. Kénes víz.

83. BERNÁLD, DAMOKOS családok.

84. Vápa: árok, mart.

85. A falu választott 12 vezetője.

86. A 17. század folyamán Háromszék közgyűléseit itt tartották.

87. Háromszék északkeleti, az Ojtozi-szoroson betörő hideg szele.

88. A 16. század második felében épült *Székelytámadt* fejedelmi vár.

89. A vidék egyetlen katolikus többségű települése ebben az időben.

90. Barót BETHLEN Gábor fejedelemtől kapott vásártartási jogot, évente három sokadalomra.

91. Adsessor: ülnök

92. Erdővidéket Sepsiszékből a Kőröspatak és Középajta közti hágón, a Vadason át lehetett megközelíteni.

93. Utalás a falu unitárius többségére.

94. Értsd: vegyes lakosságú falu.

95. Utalás a település evangélikus többségére.

96. Azaz román.

(A családnevek majuszkulás kiemelését kötetszer kesztési szempontok indokolták. **Szerk. megj**.)

Pascvilul lui Tamás SZONDA despre satele din Treiscaune şi despre cele maghiare din Ţara Bârsei, din 1675

(Rezumat)

Pascvilul a fost descoperit de Lajos SZÁDECZKY, în arhiva de la Turia a baronilor APOR. L-a publicat parţial, cu titlul **Despre satele din Treiscaune**, fără să facă cercetări referitor la persoana autorului, Tamás SZONDA. Ulterior s-au republicat fragmente de Zoltán CSEREY és Paul BINDER, în seria de articole **Localităţile nostre** din ziarul sfântugheorghean *Háromszék* (1992–93), şi de Ádám KÓNYA, în 2004. Textul integral însă, referitor atât la satele din Treiscaune, cât şi la cele 10 sate maghiare din Ţara Bârsei, este publicat abia acum.

Tamás SZONDA's Pasquil about the Villages of the Székely Seat *Háromszék* and about the Hungarian Villages of *Brassó District* in 1675

(Abstract)

The pasquil was found and partially published by Lajos SZÁDECZKY. Fragments of this version was republished by Zoltán CSEREY, Paul BINDER, and Ádám KÓNYA. The above, first published version of the Tamás SZONDA's pasquil is its complete text.

www.szmi.ro / www.simec.ro

COROI Artur

Adalékok Délkelet-Erdély 17–18. századi művelődéstörténetéhez

(Kivonat)
A dolgozat 17–18. századi erdélyi szokások, viseletek, közlekedési eszközök és módok, használati tárgyak, étkek stb. leírását veti egybe (a Magyar Országos Levéltárban őrzött két háromszéki, illetve egy fogarasi okirat – 1669-beli elszámolás, 1718-beli perefernumlevél, 1756-beli hagyatéki értékbecslés) az APOR Péter és CSEREI Mihály munkáiból ismert adatokkal.

*

Itt következő dolgozatunk célja összevetni APOR Péter (1676–1752) *Metamorphosis Transilvaniae* (1736) című prózai és verses művének[1] a mátkásodás erdélyi szokásrendjével,[2] az Erdélyben szokásos étkekkel, az erdélyi női viselettel, ékszerekkel, a nők által használt legkülönfélébb eszközökkel, az asztali textíliákkal és az ágyneműkkel foglalkozó részeit, azok adatait a korabeli okiratok adataival. Figyelembe vettük második unokatestvérének, CSEREI Mihálynak (1667–1756 vagy 1668–1756) APOR Péter eme művéhez fűzött hitelesítő megjegyzéseit is.[3]

APOR Péter a két *Metamorphosis*ban bevallottan az 1687 előtti erdélyi magyar szokások, erkölcsök felidézésére, a fejedelemség korabeli erdélyi magyar viseletek, közlekedési eszközök és módok, használati tárgyak, étkek stb. leírására törekedett. Az erdélyi fejedelemség utolsó éveit fogékony gyermekként, az általa kárhoztatott változásokat érett férfiúként nagyobbrészt egyaránt Altorján érte meg. Ezért úgy véljük, a két *Metamorphosis*ban az erdélyi magyarok közül leginkább a háromszéki – azon belül a kézdiszéki – módosabb székely nemesség, kisebb mértékben a közszékelyek és a jobbágyság-zsellérség körében tapasztaltak tükröződnek, bár ő maga Erdély más tájain is járatos volt.

Az élete jelentős részét szintén Háromszéken, pontosabban Miklósvárszéken leélő CSEREI Mihály megjegyzései szinte szó szerint belekerültek a *Metamorphosis* szövegébe, és egyértelműen bizonyítják, hogy észleletei alig különböztek az APORétól. Ő azonban jelezte, hogy az értékes anyagból készült női ünneplőruhákat – eredeti formájukban vagy átalakítva – nemzedékről nemzedékre továbbadták. Korabeli forrásokból tudjuk, hogy ugyanezt tették minden tartós anyagból vagy nemesfémből készült tárggyal, eszközzel, ékszerrel stb.: az új holminak – szemben az újborral – kisebb volt a becsük. (A térségben a kor emberére, társadalmi hovatartozására való tekintet nélkül, általában is jellemző a takarékos szemlélet. A pazarlást – például az étkezés terén – csak olyan nagyurak engedhették meg maguknak, mint APOR István.)

A Magyar Országos Levéltárban őrzött székely családi levéltárak okiratai – a régi női ruhadarabokat, lábbeliket, ékszereket, a nők által használt konyha-, fonó-, szövő-, varró- és egyéb eszközöket is felsoroló jónéhány perefernumlevél[4], elszámolás, leltár, végrendelet stb. – közül két (1669-ben és 1718-ban[5]) Sepsiszéken és egy (1756-ban) Fogarasföldön, Fehér vármegyében keletkezett, alább bemutatásra kerülő okirat adatait találtuk alkalmasnak az APOR Péter és CSEREI Mihály által rögzített adatokkal való összevetésre, bár tudjuk, hogy teljes körű, bizonyító érvényű vizsgálat elvégzéséhez ez igen kevés.

Dolgozatunkban az első okiratot, a CSEREI Mihály születése utáni évben, 1669-ben kelt elszámolást a továbbiakban „elszámolásként", a szárazsággal, éhínséggel és pestissel sújtott 1718. esztendőbéli perefernumlevél két változatát „perefernumlevélként", az 1756-ban kelt hagyatéki értékbecslést „hagyatékbecslésként" fogjuk említeni. Az utolsó okirat a román eredetű récsei BOÉR nemesi család egy Fogaras városban élő ága, az 1669-ben és az 1718-ban kelt okirat módos, előkelő háromszéki, pontosabban sepsiszéki családok – a kilyéni, illetve rétyi SZÉKELY család – nőtagjai ügyeiről és „edgyet-

* *Acta (Siculica)* 2006/2, T3, Sf. Gheorghe, Sporturilor 8A, RO-520085
** Budapest, Várhegy 2., H-1088, roiart19@ludens.elte.hu

www.sznm.ro/www.cimec.ro

másairól" ad hírt. BOÉR Jób felesége, BALÁZS Zsuzsa maga is lehetett háromszéki születésű. Az említett okiratok szövegét nagyrészt az eredeti elrendezésben, betű- és írásjel-híven, lábjegyzetben pedig átírásban is közöljük.

APOR Péter szerint régen beleegyezésük nélkül nem mátkásították el a leányokat. A „mátkásodás" az eljegyzés régi elnevezése. A mátkaság – esetünkben a menyasszonyság – az eljegyzéstől a lakodalomnak a menyasszony házánál való megülése első éjszakájáig tartott: addig, amíg a vőfély a kardjával le nem vágta a menyasszonyi koszorút a menyasszony fejéről.

APOR Péter a mátkásodás 1687 előtti kellékei közül mindössze az eladó leány skófiummal[6] varrott kendőre ráfűzött jegygyűrűjét, az első lakodalmi nap menyasszonyi öltözetei közül a három rend – fejér, zöld vagy más színű – köntöst, ugyanazon nap menyasszonyi fejdíszei közül pedig a hajfonataira helyezett jóféle gyöngyös, jóféle köves korona-koszorút és az azt felváltó virágkoszorút említi, mely utóbbi a menyasszonynak a fonadékból kibontott, fényes, keskeny pántlikával felcifrázott, hosszan lebocsátott hajára került. (APOR szerint a menyecskék – fiatalasszonyok – gyöngyös főkötőt vagy drágaköves pártát viseltek.) A leányok tarkón viselt, pántlikás, jóféle gyönggyel vagy klárissal megrakott koronáját – pártaféleségét – APOR máshol is említi. (APOR és CSEREI szerint az 1730-as években már a társadalmi ranglétra alsó fokain álló lányok és asszonyok is drága pártát viseltek.) A jóféle gyöngyös párta előfordul a perefernumlevélben is, jelezve ezen fejdísz változatlan népszerűségét az előkelők körében. APOR és CSEREI olyan régi női fejrevalót és (többek közt strucctollas) fejéket is említ, amelynek megfelelőjét sem az elszámolásban, sem a perefernumlevélben nem találjuk, mint ahogy a székely asszonyok kontyába való ezüst vagy aranyozott ezüst, hólyagos végű tűket[7] sem. (APOR szerint a leányok gyöngyöt is fontak-fűztek a hajukba.)

Az elszámolás szerzője egy elmátkásodott, épp a lakodalmára készülő, az öccsével a hagyatékon megosztozott leány, aki a jegygyűrűjét közvetlenül az eljegyzés előtt szerezte be. (Az ifjú hölgy kiforrott kézírása gyakorlott betűvetőre vall, ami Háromszéken a 17. században már nem ment ritkaságszámba, bár a hivatásos írástudók továbbra is kizárólag az erősebbik nem tagjai közül kerültek ki – Európa-szerte.) APOR és CSEREI az általa vagy a perefernumlevél által felsorolt többi női ékszer egyikét sem említi. Az általánosan viselt-kedvelt női ékszerek lényegében azonosak 1669-ben és 1718-ban (például az 1718-beli ezüst és arany rózsa – függőivel – feltehetően ugyanolyan fajta melldísz lehetett, mint az 1669-beli pántlikás mellfüggő), bár az 1718-as adatsor nyilván teljesebb.

APOR és CSEREI is több 1687 előtt fogyasztott bor- és rövidital-fajtát ismert. Az elszámolás szerint az eljegyzésen – és talán a lakodalomban – nemcsak bort, hanem (itt szászok által főzött prázsmári) sört is ittak, amiről APOR nem tesz említést (bár a lakomákon fogyasztott sörről ő is írt), mint ahogy az elszámolásban felsorolt fűszerszámokról sem találunk nála adatot. APOR a régi erdélyiek által használt fűszerek közül csak a kaporról szól, amely talán azért hiányzik az elszámolásból – az APOR által többször említett gyümölcsökkel, levél- és gyökérzöldségekkel együtt – mert kitelt a háztól, tehát nem került pénzbe. (APOR a sáfrányt is csak Mátyás király kapcsán említette.)

Az elszámolásban szereplő ezüstös szerszám az APOR által bőségesen előszámlált, az étkezés előtti mosdáshoz, az étkek és italféleségek tárolására, felszolgálására használt ezüstedényeket, az ezüst evőeszközöket stb. is jelentheti. Az elszámolásban nincs szó más, étkezések alkalmával használt ezüsttárgyról, a perefernumlevélben pedig egyetlen ezüstkanál árválkodik (két női személy hozományában). Ez bizonyára olyan nagy merítőkanál lehetett, amilyent legföljebb kettőt tettek az asztalfőre nagy étkezéseknél, és amelyeket bárki használhatott, ha szüksége volt rá. APOR szerint a nők ugyanazon aranyozott ezüstpohárból itták a bort.[8] (Az ivóedények és az evőeszközök használati módja az akkori higiéniai ismeretek és viszonyok egyik fokmérője, jellemzője.[9])

Az APOR és CSEREI által igaz régi magyar étkeknek tartott étkekről nem nehéz

www.szmi.ro/www.cimec.ro

megállapítani, hogy azokat – kevés kivétellel – még a módos, előkelő rétegek is inkább csak ünnepi alkalmakkor, lakomákon fogyasztották. Közülük néhány vélhetően az eljegyzési és lakodalmi étrend elmaradhatatlan fogása (is) volt. Az elszámolásban említett szárnyasok húsát minden valószínűség szerint úgy készítették el és fogyasztották, ahogyan mindketten egybehangzóan leírták: a tyúkot fokhagymával, ecettel, szalonnával sütötték ki, a lúdhúst káposztában vagy töröttlében főzték. Tormával a disznólábat és a halat, mégpedig a csukát fogyasztották. A káposztalevesbe, borsólevesbe, borsófőzelékbe disznóhúst tettek, amit káposztával vagy kaszával is főztek. Lakodalomban nyárson, egészben sütötték meg a vágóökröt. Egyetlen vad, az őz húsa szerepel az elszámolásban. Elkészítéséről sem CSEREI, sem APOR nem írt, bár a vadhús fogyasztása télen – APOR levelezésének tanúsága szerint – általános volt. Az őz májával CSEREI szerint bélest töltöttek.

Az elszámolásban ott találjuk a háztól kitelő, mindennaposan használt tejet is, amelyet sem APOR, sem CSEREI nem említ az élelmiszerek közt. A főtt rizskását viszont szerintük vajjal szolgálták fel a főtt tehénhús mellé.

Az elszámolásban említett lisztből az APOR által is többször említett kenyeret, cipót, kalácsot, pánkót, fánkot és bélest, valamint az „aranyas pástétumokat”[10] sütötték a vendégsereg számára. Ezek egynémelyikét CSEREI is említette. APOR Péter leánya, HALLER Jánosné APOR Zsuzsánna (1701–1728) viszont megírta *Lictáriumoknak, confectumoknak és sütedéknek, úgy néminemű étkeknek készítéséről és különbkülönbféle virágok csinálásának módjáról való jelezések. Melyeket sok hellyekről tanálván s könyvekből is egyben szedett... 1727 esztendőben is iratván következendőknek is tanulására és hasznára* című kéziratát.[11] Ha az egykor APOR Gábor tulajdonában volt kézirat még fellelhető volna, adatait érdekes lenne összehasonlítani APAFI Mihályné BORNEMISSZA Anna fejedelemasszony szakácskönyvének[12], APOR Péternek és CSEREI Mihálynak az adataival. (Nem állíthatjuk, hogy maga APOR Péter vagy a felesége, KÁLNOKI Borbára, esetleg az APOR család valamelyik, a 18. század első felében foglalkoztatott – német – szakácsa ismerte volna ezt a szakácskönyvet vagy német eredetijét. A *Metamorphosis* – bevallott céljánál fogva érthetően – nemigen tartalmaz a 17. század legvégén és a 18. század első felében az erdélyi konyhaművészetben újonnan elterjedt élelmiszer-alapanyagokra, no meg a belőlük készült étkekre vonatkozó adatokat vagy utalásokat, de APOR Péter levelezése arról tanúskodik, hogy ezeket az alapanyagokat ő maga is rendszeresen beszerezte, tehát valakinek a megfelelő étkeket is el kellett tudnia készíteni belőlük. Természetesen nem a fejedelemasszony szakácskönyve terjesztette el Erdélyben az új élelmiszer-alapanyagok használatának és az új étkek fogyasztásának szokását, de az eredetileg német nyelven megjelent mű magyarra fordítása jelezte, hogy az előbbiek megjelenése az erdélyi városok boltjaiban és piacain szükségessé tette az utóbbiak elkészítéséhez nélkülözhetetlen ismeretek hozzáférhetővé tételét azok számára, akik ezt igényelték. Jellemző, hogy a fejedelemasszony épp úgy nem gondolt a szakácskönyv nyomtatásban való megjelentetésére, mint ahogy APOR Péter vagy CSEREI Mihály sem.)

APOR Péter megírta, hogy a házasulandó legény a leányos házhoz vezető útvonalon előre megfogadott szállásokra bőséggel vitetett bort, vágómarhát és abrakot. Az elszámolás nyilvánvalóvá teszi, hogy a vendégek lovai számára a leánynak, illetve a menyasszonynak kellett gondoskodnia abrakról.

Az állandóan használt eszközök közül az elszámolásban csak a kést találjuk meg. APOR szerint a nők két kis kést és egy villát viseltek az övükre függesztve, hüvelyben.

Miután áttekintettük és a lehető legrövidebben összevetettük az elszámolásnak a mátkásodással és az étkezéssel kapcsolatos adatait APOR és CSEREI adataival, rátérünk az elszámolásnak, a perefernumlevélnek és a hagyatékbecslésnek a női viseletre, az asztali textíliákra és az ágyneműkre vonatkozó adataira. APOR Péter *Metamorphosis*a az utóbbiakat sajnos csak érintőlegesen tárgyalja, CSEREI Mihály szinte sehogy sem. A következőkben elsősorban azt pró-

www.szimbiotikus.ro

báljuk nyomon követni, mennyiben igazolja az elszámolás, a perefernumlevél és a hagyatékbecslés az APOR és CSEREI által a női ruhadarabok és az elkészítésükhöz használt kelmék divatja terén jelzett változásokat. (Ezek közül kettejük számára a legszembetűnőbb, hogy az 1730-as években már a köznép leányai és asszonyai is ugyanolyan ruhadarabokat stb. viseltek, mint a módos és előkelő nők, ráadásul ugyanolyan anyagokból készíttették azokat, mint az utóbbiak, és a ruházkodásra, viseletre általában is igen sokat adtak.[13] A két szerző egyébként sehol sem hivatkozik a női viseletnek a Székelyföldre nézve is érvényes bármiféle szabályozására, és az öltözködés terén egyértelműen csak a szokást és a hagyományt tekinti mérvadónak: feljegyzéseiket olvasva néha az a benyomásunk támad, hogy korukban a nők elsősorban az akkor gyakorlatiasnak vélt szempontok szerint öltözködtek, a divat csak kisebb mértékben befolyásolta viseletüket, ruhatárukban igazi alkalmi öltözetet is alig találunk.)

APOR Péter és CSEREI Mihály szerint a palást 1687 előtt a menyecskék, az asszonyok és az öregasszonyok – többek közt bíborból[14] készült – ünnepi és úti viselete volt. A palástot a perefernumlevélben és a hagyatékbecslésben már hiába keressük, viszont az elszámolás szerint azt az eljegyzésre, lakodalomra készülő leány maga csináltatatta meg magának damasztból:[15] a vékony prémre és a nyestbőrre talán téli palástja elkészítéséhez volt szüksége. (Több körülmény – például a csizmák beszerzése stb. – is sejteti, hogy erre az eljegyzésre a hidegebb időszakban került sor.) Egyszersmind elkészített-elkészíttetett több új ruhadarabot, beszerzett néhány ékszert, konyhai eszközt, lábbeliket és egy új tükröt is, bár az eljegyzési kellékek és a kelengye nagyobb részét feltehetően már korábban elkészítette-elkészíttette vagy beszerezte. Az elszámolásból nemcsak az új ruhákhoz szükséges kelmék, bélések, díszítőanyagok stb. mennyisége és ára, hanem – legalábbis részben – a ruhacsináltatás díja is megismerhető. Sajnos nem derül ki, hova való szabóval varratta egyes ruhadarabjait az elszámolás készítője,[16] mint ahogy az se, hol készültek, illetve hol vásároltattak meg a felhasznált kelmék és a felsorolt különféle kézművestermékek.[17] (A ruhakészítéssel, béleléssel foglalkozó mesteremberek alacsony munkadíja sejteti, hogy egyes ruhadarabok elkészítését, illetve a ruhakészítés, -díszítés és -bélelés bizonyos műveleteit házilag oldották meg. Maga APOR és CSEREI csak a többnyire férfiöltözék készítéséhez használatos velencei skarlát[18] és török gránát[19] árát jelzi, amelyek az utóbbi szerint négyszer tartósabbak voltak az angol posztónál. APOR leveleiből néha megtudjuk a kelmék, az öltözetkiegészítők és a különféle kézművestermékek beszerzésének helyét, viszont előállításukét általában nem.) A hagyatékbecslés árait az elszámolásáéival összehasonlítva egyezést nem találtunk, ami a körülmények ismeretében várható és érthető is. Jellemző, hogy az értékbecslők a kék kamukát[20] becsülték a legtöbbre, amelynek az ára 1669-ben a török gránátéval volt azonos. (Török textilipari termékeket a 17–18. században az egész Székelyföldön találunk, például a feltorjai templomban is: „Ezen fellyül füg le a Cathedra egyik oldalán, a Pap előtt egy szép Veres Bársony Terítő jo nagy, ezen kívül a más oldalán a Cathedrának egy *Török Szönyeg*, ezt Traditióból úgy hallottam, hogy *Néhai Árva KOZMA Ilona ajjándékozta volna a Cathedrára*, a néhai T[ekintetes] KOZMA Simon Ur[22] Leánya."[23])

A rövid, széles és bő suba érthető okokból nem szerepel az elszámolásban, bár APOR és CSEREI szerint akkor még viselték, 1718-ra viszont már feltehetően a korábban is viselt, igen gazdagon díszített mente foglalta el a helyét a módosabb, előkelőbb asszonyok ruhatárában. A perefernumlevél szerint nyest- vagy rókamálbéléssel[24], különféle rátétekkel, díszítményekkel, damasztból vagy angliai posztóból készült, épp úgy, mint a szoknya és az ingváll, mely utóbbiakat azonban kanavászból is készítették, de sohasem bélelték. Az APOR Péter és CSEREI Mihály által ezen két ruhadarab kelméjeként említett rása[25] szintén angol posztó volt, bár jelzik, hogy az 1730-as évekre a gyolcs[26] és a patyolatrokolya[27] (továbbá az ezüstös selyempántlikával díszített párta) viselése már a társadalmi és vagyoni helyzettől függetlenül általánosan elterjedt a szépnem körében. (Az elszá-

www.szmi.ro/www.simec.ro

molásban és CSEREI Mihálynál az ingváll bársonyból készült, ami az APOR és CSEREI által ünnepinek mondott bársonyszoknya és -mente viselését feltételezi.) Lehetséges, hogy egyrészt a közrendűek körében elterjedt, közönségesebb brassai és szebeni (egyszer ványolt), másrészt a módosabb, előkelőbb rétegek által használt kitűnő velencei és török posztóféleségeket a 17. század végétől kezdve fokozatosan kiszorították az erdélyi és más piacokról az olcsóbb és gyengébb minőségű, de nagy mennyiségben és színválasztékban megjelenő angol posztóféleségek.[28] (APORnál és CSEREInél a felsőruha-kelmék megszokott színe a fekete, a zöld, a veres, a meggyszínű stb., a karmazsinszín[29] viszont csak APORnál fordul elő.)

Az APOR Péter által említett geleznának[30], a CSEREI Mihály által említett gercinának[31] megfelelő (téli) ruhadarabot egyik okiratban sem találunk, nyusztot és petymetet[32], mint szegély-, díszítő- vagy bélésanyagot sem. (APOR és CSEREI szerint a közrendű leányok és asszonyok télen fekete zekét[33] hordtak, mentéjüket[34] bárány-bőrrel béleltették.)

APOR és CSEREI szerint a veres kláris öv a fejedelemség korában még ritkaságnak számított. Öv az elszámolásban nem szerepel, APORnál és CSEREInél fekete klárisból valót, CSEREInél és a perefernumlevélben veres kláris, ezüstös, aranyos, illetve selyemzsinór övet is találunk. A veres kláris 1718-ra feltehetően elterjedtebbé vált.

A(z asztal)kendőt és az abroszt APOR és CSEREI szerint a közrendű asszonyok ruhadarabként is használták. (Zord időben templomba menvén fejükre-vállukra borítva.) Esetünkben azonban ezeket indokoltnak tartjuk asztali textíliákként tárgyalni.

APOR Péter nyusztos és nyestes kozáksüveget látott a nők fején, fekete fátyol sálféleségeket, nyuszt- és nyestgallért a nyakukon. Az elszámolásban és a perefernumlevélben női fejfedőt nem találunk, viszont az utóbbiban (feltehetően kelmére varrott) jóféle veres klárisból való gallért igen. (Az APOR által az 1730-as években elterjedtként említett „tárés”[35] és „sávos” fej[36] magyarázatával adósok maradunk.) A női mellényt és a selyem- vagy pamutcérna női kesztyűt szintén csak APOR említi, a fátyolkötényt (előruhát) viszont csak a perefernumlevél.

A felső ruhák leggyakoribb dísze az elszámolásban, APORnál, CSEREInél, a perefernumlevélben és a hagyatékbecslésben egyaránt a csipke (többek közt az arany massából[37] készült) és a galand[38]. A gombok APOR szerint leginkább selyemből – véleményünk szerint selyembevonattal – készültek.

A hagyatékbecslésben csak női felsőruhák fordulnak elő, amelyek természetesen azonosak az 1669-ben és az 1718-ban említettekkel: anyaguk, bélésük, díszítésük stb. – kivéve a vadmacska-szőrmét – is azonos azokéval (a moly garázdálkodásából ítélve a meg nem nevezett anyagúak is mind gyapjúszövetből készültek), csak a színük más esetenként. Kérdés, hogy mikor készülhettek ezek a ruhadarabok. Néhai BALÁZS Sárának 1756-ban már felnőtt, jogképes fiai voltak, és mivel szinte egyértelműnek tűnik, hogy nem csak molyette voltuk, hanem divatjamúlt szabásuk következtében is csak felsőruháinak az anyaga volt értékesíthető, feltehető, hogy ezek a ruhadarabok legkésőbb az 1730-as évek közepén, tehát APOR Péter és CSEREI Mihály írásainak keletkezése idején készülhettek. Nem akarunk messzemenő következtetéseket levonni, de gyanítjuk, hogy az érintett erdélyi nők többsége ténylegesen csak APOR és CSEREI feljegyzéseinek kelte után kezdte követni az új felsőruha-divatot.

Az elszámolásban és APOR Péternél szó van a női lábbelikről is, az előbbiben APORral szemben csak a csizmáról; a hétköznapi viselethez tartozó saruról és a botosról[39] érthető okokból nem. A perefernumlevélben és az értékbecslésben lábbelivel nem találkozunk.

APOR, CSEREI és a perefernumlevél szerint a nők belső – vagy kis – és külső inget viseltek. APOR szerint az ing gyolcsból készült aranyfonál-varrással, az ujján gyönggyel rakott rátéttel, míg a perefernumlevél kis tafotainget és fátyolból való külső inget is említ, az elszámolás semmilyent. Az APOR és CSEREI által szokásosnak mondott, a belső és a külső ingre egyaránt díszül varrott réz-, illetve ezüstislógok[40] a pere-

www.szrm.ro / www.cimec.ro

fernumlevélből hiányoznak. APOR és CSEREI egybehangzóan állítja, hogy a régi női ingek és/vagy rátéteik a gallérig fedték a keblet és a nyakat, az 1730-as évekbeliek azonban a női nyakat – és félig a keblet is – meztelenül hagyták.

APOR szerint a női ingeket aranyos hímzéssel, a perefernumlevél szerint fekete selyem hímzéssel is díszítették.

Az asztali textíliák közül APOR az abroszt és az asztalkeszkenőt említi. A perefernumlevél szerint mindkettő lehetett lengyelországi termék, az utóbbit viszont az orbaiszéki Zabolán is szőtték. A lengyel abrosz gyapotból és lenből készült.[41]

APOR Péter csak az utazókocsik kényelmét biztosító tárgyak között említ olyanokat, amelyek feltehetően az ágyneműk között is fellelhetőek: az arannyal, ezüsttel, selyemmel kötött héjú, tarka, cifra portai vánkosokat, a párnazsákokat, a medvebőröket és a szőnyegeket. A perefernumlevél ezzel szemben felsorolja a derékaljat és a vánkost héjastól, a paplant és a lepedőt is. A „fejéressel varrott" héjú vánkosok a tisztaszobában álló ágy díszei lehettek, ott találhattuk a finomabb lepedőket is. A perefernumlevélben említett kilim nevű (fali)szőnyeget minden valószínűség szerint házilag szőtték, és nincs kizárva, hogy ezt a keleti eredetű szőnyegféleséget a nevével együtt román közvetítéssel ismerték meg a háromszéki asszonyok.

Végkövetkeztetést a már ismertetett okból nem vonhatunk le a fentiekből. Az élet teljességét az elképzelhető összes történeti forrás alapján sem lehet rekonstruálni, de a fellelhető korabeli okiratok feltárása és adataik hasznosítása nélkül csak igen szegényes képet alkothatunk az elmúlt korokról. Úgy véljük, hogy az általunk ismertetett okiratok adatai egyrészt elég egyértelműen igazolják, másrészt szerencsésen egészítik ki mindazt, amit APOR Péter és CSEREI Mihály az érintett témákról írt. Kétségtelennek tűnik továbbá az is, hogy a 17. század utolsó és a 18. század első harmadában a Háromszéken és Erdély más tájain élő – hasonló társadalmi-vagyoni státusú – székely és magyar nők viselete között nem lehettek lényeges különbségek, eltérések. A lényegében egységes viseletet a helyi (vidékenkénti és/vagy falvankénti), illetve a viselőnkénti változatok színesítették.

Jellemző, hogy a sepsiszéki perefernumlevél hitelesítésére egy orbaiszéki és egy kézdiszéki, a fogarasi hagyatékbecslésre pedig két udvarhelyszéki születésű – de legalábbis származású – nemes férfiút kértek fel: nyilván egyikük számára sem jelentett nehézséget felismerni az elébük kerülő ruhadarabok, ékszerek és egyéb tárgyak rendeltetését, értékét, anyagának minőségét, eredetét stb. APOR Péter levelezésének tanúsága szerint ugyanis a nemesi renden lévő erdélyi nők öltözékének elkészítéséhez-elkészíttetéséhez szinte kizárólag csak import kelméket és díszítőanyagokat használtak, amelyeket Szebenben, Kolozsvárott vagy más erdélyi városokban lehetett beszerezni, a beszerzés gondja pedig elsősorban a férfiakra hárult. (APOR szerint hazai, helyi vagy házilag készült textíliákat elsősorban a közrendűek és a földesúri függésben élők használtak, bár ők sem kizárólag ezekből készítették-készíttették öltözéküket.) Ezekből a tényekből azonban elhamarkodott dolog lenne arra következtetni, hogy a székely asszonyok ne ismerték volna viseletük anyagainak, darabjainak stb. értékét, árát, de hivatalosnak szánt okiratot csak – esetenként egyházi vagy világi tisztséget (is) viselő – férfiak hitelesíthettek. (Az elszámolást nyilván csak magánhasználatra szánták.)

Megállapítható továbbá, hogy a női öltözék egyértelműen tükrözte viselője társadalmi-családi státusát, bár a közrendű – és feltehetően a jobbágyi, illetve zselléri renden lévő – leányok és asszonyok igyekeztek a társadalmilag fölöttük állókhoz illő öltözékkel (is) kitörni rendjükből. (A társadalmi státus, a családi állapot, az életkor, az etnikai hovatartozás felismerését az öltözék anyagán, szabásán és egyéb jellemzőin kívül természetesen a legtágabb értelemben vett viselet is segítette, bár épp APOR Péter a bizonyság rá, hogy az erdélyiek a szomszédos vagy távolabb lakó népektől is „kölcsönöztek" ruhadarabokat és más viseleti elemeket. Különösnek tűnhet viszont, hogy arany keresztet találunk egy kálvinista leány perefernumában a 18. század elején. A nemesfémből készült családi ékszernek azon-

www.szr.ro / www.cimec.ro

ban már csak anyaga és régisége miatt is különös becsben kellett állnia, ráadásul a háromszéki protestánsokról 1699. január 31-én a következőket jegyezték fel: „pagi Catholici ... in Háromszék circiter tres et viginti, ubi Pagi aliquot in haeresim prolapsi Processiones Sacras adhuc instituunt, volentes Progenitorum Suorum Catholicas Consvetudines continuare."[42] Maga APOR Péter is feljegyezte, hogy Erdélyben az 1730-as évekig a religió dolgában nem voltak éles ellentétek.) Ez az igyekezet nyilván nem véletlen, és feltehetően szorosan kapcsolódik azokhoz a társadalmi, gazdasági, politikai, népesedési, művelődési és más folyamatokhoz, amelyek a 17. és a 18. század fordulójának Erdélyországában zajlottak. Dolgozatunknak nem célja ezek vizsgálata.

*

Függelék

1. okirat

1669

Matkasodasomra valo koltesem fide medi[ante][43] enije leott.[44]

Egj Gijurú[45] egj Aranij egj fulbe valo	Fl[46]	17
Egj Túkör egj melijfugeo[47], pantlikaval	fl	2/90[48]
8 Sing[49] Fekete Kamuka Palast[na]k	fl	30
Gallant[50] s Bagaziat[51] Selijmet	fl	6/20 palasthoz
10 Sing eg szin Kamukat Szoknijanak	fl	40
25 Sing vekonij prem es negj Sing Gallant	fl	8
Selijmet csipket posztot es Bagaziat Gallant	fl	13/40
Egj Sing Fekete Barsont valnak[52]	fl	10
Szabonak fizettem csinalasert	fl	5/80
Minden fele Selijmet vottem	fl	1/30
Egj csizmat es bort az lakasra	fl	25/20
Tijukot ludat eozet	fl	4
10 kobol lisztet. 5. Veka[53] zabot	fl	15/50
Negj bokor[54] csizmat	fl	5/50

Ezek hellijiben kesz penz maradott az /[55] Eoczem Ur[am] kezinel. magam penzem es magae.

Egj fejér vállert maradt.	Egj Veres vall.
Egj vago okorert maradt.,	Egj vago ókór.
Egj disznoert maradt,	Egj diszno.

10 tijukot itt honnis hadtam volt azis el kolt / 6 Ludnak az arratis az utan magamebol fizettem / Ket veka tormat 10 ejtel[56] tejet

Egj font[57] Borsot fizettem meg az dolog utan	Den[58] 80
Riskasat 6 fontot	den 60

Gjombert[59] szekfuvet[60] Safrant[61] dio viragot[62] kuldtem / Halat negj kobol zabbal vettem bövön kuldtem / Egj Hordo Sert 10 vedret prasmarit[63] küldtem

3 par kes	fl 2/22
az Szocznek bellesert[64]	fl 6
5 nestet[6]	[5]fl 7/90[66]

Ezeketis fel irtam pro memoria ergo[67] / Az Ezustes Szerszam[68] ugj maradt Eoczem / Uramnal hogj Kilenz forint adossagot / ugjan annak az arraban fezesse[n] meg eo k[e]g[ye]lme. / Az mint meg egjeztunk adoss maradt nekem / flo 8. az csattbanis[69] 9 forintot kette kell / osztani.[70]

www.szmi.ro / www.simec.ro

2. okirat

Mű Nemes Háromszéken Orbaj Szekben Szőrcsén Lako SZŐRCSEJ Gáspár / és Kézdi Székben Felsö-Torján lako KOZMA Simon[71] mind ketten Nemes / Személlyek, adgyuk Tudtára mindenek[ne]k az Kik[ne]k illik, mind mosta- / niak[na]k mind jövendöbeliek[ne]k, quod in hoc A[nn]o p[rae]sentj 1718 die 28 / Mensis Febr[ua]rij,[72] midőn volnánk Sepsi Szekben Killjenbe[n] Nehaj / Tekent[e]t[e]s Nemz[e]t[e]s SZÉKEL Mihály Ur[am] Arvaj Nemes Házoknál, I[ste]nn[e]k ő / Felseg[ene]k kegjes Attjaj rendelesiböl, T[ekintetes] N[emzetes] BARABÁS Györgj Ur[am] vevén el / magának Társul, T[ekintetes] N[emzetes] SZÉKEL Ersebet Asz[szony]t, Nehai T[ekintetes] N[emzetes] SZÉKEL / Mihállj Ur[am] édes Leánjátt, mellj emlitet SZÉKEL Ersebet Aszszonnak / ugjmint T[ekintetes] N[emzetes] BARABAS Györgjne Aszszonyom[na]k, Sepsi Killjeni édes / Apja és édes Annja Házától valo el indulásakor T[ekintetes] N[emzetes] BOER / Gáborné, IMECS Ersebet Aszszonj, édes Annja mi elöttünk az / melljeket ád házasságának és ki adatatásának alkalmatossagaval / per Seriem[73] következnek ez Szerént: / Egj jo fele gjöngjös Párta 2000 Szemböl allo / Egj jo fele gjongjböl valo njakra valo 2000 Szemböl allo 15 aranj boglárral[74] / Egj pár aranj fülbe valo / Egj aranj kereszt / Egj aranj Láncz / Egj ezüst Rosa[75] Rubintos / Egj aranj Rosa fűggőivel egjütt köves két nagj Szem jo féle gjongj benne / Egj Veres Kláris[76] eöv 46 Szál / Egj ezüst eöv / Egj Veres njakra valo Kláris 5 rend öregh[77] Szem / Egj Selljem Sinor eöv Meczczin[78] / Egj pár kézre valo Kláris 50 rend / Egj aranjas veres atlacz[79] Szoknja Szélljes aranj kötés[80] rajta / Egj viola Szin Kanavácz[81] Szoknja aranj Kötés rajta / Egj kék Kanavácz Szoknja Szélljes aranj Kötes rajta / Egj zöld angliai Szoknja két rend elegjes csipke[82] rajta / Egj Teczczin[83] Kanavacz Szoknja egj rend aranj csipke rajta / Egj kék Kamuka mente nestel béllet elegjes csipke rajta / Egj Teczczin angliaj mente ezüst Sinorral varással roka mállal[84] béllet / Egj zöld angliaj mente ezüst gombokkal pikkelyekkel egjüt / Egj Teczczin aranjas materia[85] vál ezüst aranj csipkevel be boritva / Egj zöld angliaj vál 3 rend aranj csipke rajta / Egj kék Kanavacz vál hatt rend elegjes kötes[86] rajta[87] / Egj Szönjeg 3 kilimmel[88] egjütt / Egj aranjas Paplan / Egj bagazia paplan / Egj Teczczin aranjas Küs[89] ingh / Egj Teczczin habos Tafota[90] Selljem Küs ingh / Egj Fekete Selljmes Küs ingh / Közönsegesen[91] ing Nr. 20 5te fátjol[92] / Előruha[93] is Nr. 20 5te fátjol / Selljmes Lepedő Nr. 6 / Selljmes vánkos[94] hejj Nr. 8 / Selljmes kendö Nr. 3 / Fejéressel[95] varrott kendö Nr. 6 / Fejéressel Fejtővel[96] varrott lepedö Nr. 12 / Fejeressel varrott vánkos hejj 6 / Gjapotbol és lenböl valo abrosz 16 egjik Leng[yel] Orsz[ági] / Asztal keszkenjö[97] Lengjel Orszagi Nr. 11 / Zabolai[98] keszk[enyő] Nr. 11 / Harom Derekalj[99] hejjastol 6 vankos / Egj jo fele veres Klaris Galler / Egj ezüst Kalán[100] / Mind ezeket Külön Külön név Szerént mi elöttünk Kimutatvan / ugj adá T[ekintetes] N[emzetes] BOER Gaborne IMECS Ersebet Aszszonj, édes Leanyanak / SZEKEL Ersebet Aszszonj[na]k melj dologh mi elöttünk igj menvén veg- / hez irtuk megh mi is fide nostra mediante, melljet Kezünk / irássával és Szokott pecsetünkel megh erösitvén D[a]t[um] A[nn]o Die locoque /ut Supra / Corr[ecta] P[e]r n[o]s[101] / F[első] Torjaj KOZMA Simon m[anu] p[ropria][102] / Nob[ilis][103] ex Kezdj P[ecsét] h[elye] / SZŐRCSEI Gáspár m[anu] p[ropria] / Nob[ilis] ex Orbai P[ecsét] h[elye][104]

2. okirat szövegváltozata

Lista

Egy jo fele gyöngyös parta ket ezer Szem jo fele gyöngy ött arany boglar / Egy jo fele gyöngyből valo nyakra 2000 Szem 15 arany Szem benne[105] / Egy par arany fűlbe valo / Egy arany kereszt / Egy arany Lancz / Egy ezust Rosa rubitus[106] / Egy arany Rosa fuggeivel edgyüt köves kett nagy Szem jo fele gyöngy[107] / Egy veres klaris eöv negyven hat Szal / Egy ezust eöv / Egy veres nyakra valo klaris ött rend öreg Szemek / Egy Sellyem Sinor eöv medgy Szin / Egy par kezre valo klaris veres 50 rend / Egy aranyas veres atlacz Szoknya Szellyes arany kötes rajta / Egy viola Szin kanavasz Szoknya arany kötes rajta / Egy kék kanavasz Szoknya Szellyes elegyes kötes rajta / Egy zöld angliai Szoknya kett rend elegyes csipke rajta / Egy Teczin kanavasz Szoknya egy rend arany csipke rajta / Egy Teczin Szőr kanavasz Szoknya vallaval edgyütt[108] / Egy Teczin aranyas materia vall ezust arany csipkevel be boritva / Egy zöld angliai vall harom rend arany csipke rajta / Egy kék kanavasz vall hat rend elegyes kötes rajta[109]

Egy Szőnyeg harom kilim	Egy kék kamuka mente nestel
Egy aranyas paplan	bellet elegyes csipke rajta
Egy bagazia paplan	Egy Teczin angliai mente ezust Sinor
	varassal edgyütt roka mallal bellet
	Egy zöld angliai mente ezust gombokkal
	pikejekkel edgyüt

Egy Teczin aranyas kus[110] ing / Egy Teczin habos tafota Sellyem kus ing / 20 ing öte fatyol / 20 ero ruha[111] öte fatyol / 6 Sellymes lepedő / 8 Sellymes vankos hej / 3 Sellymes kendő / 6 fejeressel varrott kendő / 12 lepedő fejeressel fejtövel varrot[112]

www.szmit.ro / www.imec.ro

6 fejeressel varrot vankos hej	Lista[113]
16 abrosz gyapotbol es len	Hatt Sejmes lepedő
bol valo edgyik lengyen[114]	Nyolcz Sejmes vankos haly
orszagi	Harom Sejmes kendő
11 lengyen orszagi asztal keszkenyő	Hatt Fejeressel varrott kendő
11 Zabolai keszkenyő	Tizenkett lepedő Fejeressel varrott
3 derekaly hejastol. hat vankos	Hatt Fejeressel varrott vankos haly
Egy jo fele veres klaris gal	Tizenhatt abrosz Gyapotbol es len
ler egy ezust kalan[115]	ből valo egy lengyen orszagiTizen egy lengyen orszagi asztal keszkenyő Tizen egy Zabolai

SZEKELY Julia es Ersebeth Asz / szony Parafernumi[116] / 28[vigesima octav]a Febr[uarii] A[nno] 1718 [117] Lecta[118] / N[ume]ro 278 [119]

3. okirat

Nos Infra Scripti damus pro memoriae Futuroq[ue] Testimonio Universis / Quibus expedit praesentium tenore notificantes, Quod in hoc Anno Pr[aes]ent[i] / 1756, Die vero 22[vigesima secun]da Mensis 9[novem]bris[120] Midőn volnank Nemes Fejervarmegje- / ben Nemes Fogaras Varossaban az magunk Nemes hazainknal akkoron hi- / vata bennűnket, Ugjan Nemes Fejervarmegjeben Fogaras Varossaban lako / Nemzetes Retsei BOER Job Uram eő Kigjelme it Fogaras Varossaban az Olt / Utzaban levő Nemes hazahoz, az holottis jelen leven ő Kigjelme maga / Szemeljeben, nem kűlőmben az eő Kigjelme előszőri hites Felesege Nehai BALAS / Sara Aszszonj Nagjobbik fia Retsei BOER Elek Uram eő Kigjelme, es mind / ket reszről ő Kigjelmek Proponalak[121] minekűnk, hogj meg irt Nehai BALAS / Sara Aszszonj ő Kigjelme Kőntősiben az molj erőssen be esven Sok karokat / vallanak mellj Szerent mind ket reszről egjenlő akaratbol kivannak hogj / azon kőntősőket minel igazabban lehet extimalnok[122], az minthogj Pretitulalt[123] / BOER Job Uram eő Kigjelme egj nehanj rendbenis proponala minekűnk hogj / ő Kigjelme nem kivanja hogj az ő Kigjelme előszőri Felesege ket Fiai kart / valjanak, Mellj Szerent ertven miis Nemzetes Retsei BOER Job, es BOER Elek / Uraimek[na]k ő Kigjelmeknek egjenlő akaratbol valo meg egjezeseket, azon kőntő- / sőket meljek ide alab meg irattattak, jol meg visgalvan Singelis meg mere- / tetven az Exponensek,[124] ő kigjelmek[ne]k kivansagok Szerent az menjiben mi tőlűnkis / lehetet Ugj Kivantuk extimalni az minel igassagosabban lehetet extimalnunk / meljekis kővetkeznek az ide alab meg irt mod Szerent,

			Flor	Denar
1[pri]mo	Egj Galamb Szin Anglia Mentenek az Posztoja minthogj az		3	40
	Moljis imit amot meg-juggatta extimaltatot		5	50
	Az rajta levő Gjenge Varras, Szarka labbal Sinorral,		10	
	es Tizennjolcz rajta levő apro Szcofiumokkal[125] edgjüt extimaltatot			
	Ezen Mente alat levő berles premivel edgjüt extimaltatot			
		Summa	18	90
2[secun]do	Egj Veres Anglia Mentenek az Posztoja extimaltatot		4	20
	Rajta levő Galand es Csipke minthogj mind az Galand mind		4	60
	az Csipke el van feketedve, kivalt az Galand Semmire valo		3	
	alatta levő berles tőbbire vad Matska leven elis Viselodőt			
	az berlés erőssen, extimaltatott			
	Notandum[126] ezen az menten vadnak Tizenhet apro			
	Sima ezüst gombocskak ezek nem extimaltatanak,			
		Summa	11	80
3[ter]tio	Egj Tarka Szoknja meljis Vagjon het Szelben[127] hoszsz[ús]aga			
	masfel Sing Van benne Tizenegj Sing es fel Singe		7	78
	extimaltatot Ket Ket Mariasban[128] Summa facit		1	
	alatta valo aba[129] es prem extimaltatot			
		Summa	8	78
4[quar]to	Egj Kek Kamuka Szoknja meljis vagjon het Szelben			
	hoszsz[ús]aga masfel sing Van benne, Tiz Sing, es fel singe		12	60
	extimalt[atott] / egj egj Renes forintban[130] summa		4	50
	Rajta levő Galand es Csipke Circiter[131] harom lot[132] extimaltatot		1	50
	berlese, Sarga Posztoval edjűt extimaltatot			
		Summa	18	60[133]

www.szmi.ro / www.simec.ro

			Flor	Denar
4[quar]to[134]	Egj Fa Halij Szin Szoknja meljis vagjon Tiz Szelben hoszsza Saga mas fel Sing vagjon benne Tizenőt Sing Meteria extimaltatot Singe negj negj Sustakban[135] facit ezen Szoknjan levő Csipke es Galand melj Csipke, mostanis Szep, az Galand Ugjan alab valo – extimaltatot alatta levő aba az minthogj Semmit nem viselődőt, mostani alapotjaban, az Szoknja berlesevel edgjűt extimaltatot		7 6 1	20
		Summa	14	20
5[quin]to	Egj Tarka Materia val rez Masa[136] leven rajta extimaltatot		1	
6[sex]to	Egj Viseltes Tarka elő Ruha extimaltatot			60
		Latus Summa[137]	16[138]	
		Total Summa[139]	74	8

Melj Fen meg irt Kőntősőkőt Nemzetes BOER Job es BOER Elek Ura / imek keresekre, miis jol meg visgalvan igjekeztűnk igassagoson / extimalni, Melj extimationknak rendi, az Fen meg irt mod Sze- / rent menven vegben adgjuk miis ezen irasunkat rolla pro / futura Cautela[140] SubScriptionkal[141] es Petsetűnkel Corroboralvan[142] / Datum Fogaras Anno 1756 22[vigesima secun]da 9[novem]bris.[143] / DERSI Samuell, az Fogarasi / Felső Tekintetes Nemes Szek[ne]k / hites Assessora[144] / m[anu] p[rop]ria / es / TIBODI András Fogarasi / Nemes Személy / m[anu] p[ropria].[145] / Ezenn Egyetmásokkra percipialtam[146] / mellyek ezen Listá- / ban vagynak Specificalva[147] in Anno 1757 Die 28[vigesima octa]va / Julij[148] Hét magyar forintokat ide[st][149] nro. flor. Hung. 7 / mellyrol quietálok[150] Dato Fogaras R[écsei] BOÉR Elek m[anu] p[ropria] / Anno 1757 Die 9[no]na 7[septem]bris[151] Ezen Benneb meg Specificalt / Portekakra Levaltam[152] 7 magyar forintokot idest hetet / R[écsei] BOÉR Péter m[anu] p[ropria] / Anno 1761 Die 10. Mensis 7[septem]bris,[153] Ezen benneb / Specificalt portekakra levaltam 10 id est Tiz magyar forintokot / R[écsei] BOÉR Péter m[anu] p[ropria].[154]

Jegyzet

1. **Altorjai báró APOR Péter munkái.** Kiadja KAZINCZI Gábor. Pest, 1863. (A továbbiakban: APOR 1863.); és **APOR Péter verses művei és levelei** I–II. Kiadja SZÁDECZKY Lajos. Bp. 1903. (A továbbiakban: APOR 1903.) Leginkább a következő lapokon található adatokat használtuk fel: APOR 1863. 321–387; és APOR 1903. I. 14–77.

2. APOR verses *Metamorphosis*ának a mátkásodásra vonatkozó része sajnos elveszett.

3. APOR 1863. 449–469. CSEREI a leánynézés és a mátkásodás-mátkaság leírásához nem fűzött megjegyzést.

4. A székelyeknél még a 20. században is szokásos hozománylevél. Tanúkkal is hitelesíttették.

5. Az 1718-ban keletkezett okirat két, tartalmilag szinte azonos változatát közöljük.

6. Hímzésre használt ezüst- vagy aranyszál.

7. Gömbfejű dísztű.

8. Háromszéken a 17–18. században leginkább moldvai és havaselvi borok voltak forgalomban, bár erdélyi és magyarországi borokat is fogyasztottak.

9. DANKANITS Ádám: **A hagyományos világ alkonya Erdélyben**. Bp. 1983. 34–35.

10. Annakidején különféle – túróval, sajttal, hússal stb. – töltött sütemények neve.

11. SZINNYEI József: **Magyar írók élete és munkái.** IV. Bp. 1896. 359–360.

12. **BORNEMISSZA Anna Szakácskönyve 1680-ból**. Bukarest, 1983.

13. Vannak, akik ezt elsősorban háromszéki jellegzetességnek tartják.

14. Bíborszínű selyemszövet. (APORnál fekete bíbor is előfordul.)

15. Lenből, pamutból, selyemből szőtt mintás kelme.

16. Városi – sepsiszentgyörgyi, kézdivásárhelyi, brassai, illyefalvi –, de helybeli, falusi szabóval is dolgoztathatott.

17. Ezek egy része a szász városok boltjaiban, vásárokon vagy vándorkereskedőktől beszerezhető külországi készítmény lehetett.

18. Skarlátpiros finom posztószövet.

19. Gránátalma-piros – sötétpiros – posztószövet. Ára APOR és CSEREI szerint 4 forint volt, amely megegyezik az égszínkék kamuka 1669-ben érvényes árával.

20. Damaszt.

21. A szász templomokban a hagyomány szerint a keleten járt kereskedők hagytak – szerencsés visszatérésük emlékére, áldozati ajándékul – egy-egy török (ima)szőnyeget.

22. A 17. és a 18. század fordulóján élt, feltorjai jobbágytartó birtokos volt. [Magyar Országos Levéltár. (A továbbiakban: MOL.) P 5. é.n.; és CSÁKI Árpád – SZŐCSné GAZDA Enikő: **Az Orbai Református Egyházmegye vizitációs jegyzőkönyvei** I. **1677–1752**. Sepsiszentgyörgy, 2001. 50. 1701.] Lásd alább is, az 1718-as keltezésű okiratnál.

23. Idézet a feltorjai református egyház javainak első ismert részletes leltárát tartalmazó, 1801 és 1873 között vezetett jegyzőkönyvéből. (A sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum könyvtárában az I. 13. jelzet alatt található jegyzőkönyv szövegét TÜDŐS S. Kinga tette közzé 1998-ban, a Székely Nemzeti Múzeum és a Csíki Székely Múzeum közös, *Acta (Siculica)* évkönyvében.)

24. A róka torkáról vagy hasáról való kevésbé értékes szőrme.

25. Angliai posztószövet-féle.

26. Finom fehér vászon.

27. A patyolat finom fehér lenvászon.

28. Az angol posztóféleségek, feltehetően a spanyolok és a portugálok által behozott amerikai kultúrnövényekhez hasonlóan, nem Nyugat- és

www.szmi.ro / www.simec.ro

Közép-Európán, henem az Oszmán Birodalmon, a Balkánon át érkeztek Erdélybe.

29. Élénkpiros, kissé lilás (színű bársony).

30. Gerezna. Bunda vagy szőrmekabát-féle elnevezése.

31. Feltehetően a gereznával azonosítható.

32. Görény-, vagy szibériai szürke mókusprém. (KOVÁCS KISS György: **Adatok a viselet 18. századi erdélyi szabályozásához**. In: **Tanulmányok Erdély újkori történelméről**. **MAGYARI András Emlékkönyv.** Kolozsvár. 2002. 45.)

33. Durvább gyapjúszövetből varrt kabát.

34. Prémes, bélelt, zsinóros régi magyaros rövid felsőkabát.

35. Taréjszerű fejdísz.

36. Valamilyen, APORnak nem tetsző haj-, fejdísz-, vagy fejfedő-viselet.

37. Aranyszállal vert csipke.

38. Keskeny szalag, pántlika.

39. A láb melegen tartására szolgáló, esetenként talp nélküli, csizmaszerű szőrmelábbeli.

40. Egy vagy több helyen átlyukasztott, vékony, általában korong alakú fémlemezke.

41. Ezek talán valóban lengyel termékek voltak, bár a gyapot akár az északamerikai angol gyarmatokról is származhatott, a belőle készült termékek egy része pedig éppenséggel Angliából. Erdély a Balti-, az Adriai-, a Fekete- és az Égei-tenger között húzódó szárazföldi kereskedelmi utak metszéspontjának közelében feküdt. A 18–19. században Erdély, sőt Moldva piacain is keresett, jó minőségű lenvásznat szőttek Feltorján, Karatnán, Alés Felvolában is.

42. BZENTZKY, Rudolphus: *Syllogimena Transylvaniae Ecclesiae.* Coronae, Pridie Kalendas Januarias. Anno Christi 1699. Liber Primum, Prolegomenum Tertium. Pars 22. 92 Recto. Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár. MS 415. Fordítása: Háromszéken, ahol kb. huszonhárom katolikus falu van, némely eretnekségbe esett falvakban még most is szent körmenetet rendeznek, folytatni akarván katolikus őseik hagyományát.

43. Bizalmas közlés; eskü, hit alatt tett vallomás.

44. Az utolsó két szó a sor fölé van beszúrva.

45. Az ékezeteket nem sikerült mindig az eredeti formájukban visszaadni.

46. A forint rövidítése: önmagában mindig magyar forintot jelent.

47. Nemesfémből való, feltehetően ékköves melldísz.

48. A ferde vonal után következő számjegyek a dénárok számát jelentik. (1 magyar forint = 100 dénár.)

49. Hosszmérték, kb. 60 cm.

50. Gomblyukak, zsebek, ruhaszegélyek stb. szegésére, díszítésére használt keskeny szalag.

51. Bélésnek való festett vászon, de szoknya is készült ilyenből.

52. Bő és hímzett ujjú női ruhadarab neve. Eredetileg talán csak rátét volt az ingen.

53. A székelyek 1578 óta a kolozsvári mértékegységeket használták: a véka a köböl negyedrésze.

54. Egy bokor lábbeli meghatározott számú lábbelipárat jelentett.

55. Ezzel a jellel választottuk el a külön sorba írt szövegrészeket.

56. Kisebb űrmérték, a véka törtrésze.

57. Fél kilónál valamivel kisebb súlymérték.

58. A dénár rövidítése.

59. Gyömbér.

60. Szegfűszeg.

61. Az ételt porzójával sárgára festő, lila virágú fűszernövény.

62. Kókuszdió-reszelék vagy közönséges dió virágzata lehetett.

63. Barcasági szász település, szászul Tartlau, magyarul Prázsmár, románul Prejmer.

64. A kifejezés egyaránt jelenti – és feltehetően magában is foglalja – a bélelés munkadíját és a bélésnek való anyagok (egy részének az) árát.

65. Menyétféle kisragadozó.

66. A pénzben kifejezhető végösszeg 202 forint 32 dénár. (184 forint 80 dénár + 1 forint 40 dénár + 16 forint 12 dénár.) A felsorolt, pénzben ki nem számolt kiadásokkal együtt legalább 250-300 forintnyi lehetett az összköltség. Összehasonlításul: az altorjai templom 1702. évi nagyjavítása és átalakítása 315 forintba került. (MOL. P 970. *Lécfalvi ASBÓTH család levéltára.*)

67. Emlékezetnek okáért, tehát ...

68. Ezüst ivó- és más edényekről, mosdómedencéről, -korsóról, evőeszközökről, só- és gyertyatartókról lehet szó, esetleg ezüst lószerszámokról.

69. Ezüstből vagy aranyozott ezüstből készült díszcsatról lehet szó.

70. Az 1669-es keltezésű okirat lelőhelye: MOL. P 2002. *SZÉKELY (rétyi) család.* Átírva: „1669 Mátkásodásomra való költésem fide mediante ennyi lött. Egy gyűrű, egy arany, egy fülbevaló fl 17. Egy tükör, egy mellfüggő pántlikával fl 2/90. 8 sing fekete kamuka palástnak fl 30. Galandot s bagaziát, selymet fl 6/20, palásthoz. 10 sing égszín kamukát szoknyának fl 40. 25 sing vékony prém és négy sing galand fl 8. Selymet, csipkét, posztót és bagaziát, galandot fl 13/40. Egy sing fekete bársonyt vállnak fl 10. Szabónak fizettem csinálásért fl 5/80. Mindenféle selymet vöttem fl 1/30. Egy csizmát és bort az lakásra fl 25/20. Tyúkot, ludat, őzet fl 4. 10 köböl lisztet. 5 véka zabot fl 15/50. Négy bokor csizmát fl 5/50. Ezek helyiben készpénz maradott az Öcsém uram kezénél, magam pénzem és magáé. Egy fehér vállért maradt. Egy veres váll. Egy vágó ökörért maradt. Egy vágó ökör. Egy disznóért maradt. Egy disznó. 10 tyúkot itthon is hagytam volt, az is elkölt, 6 lúdnak az árát is azután magaméból fizettem. Két véka tormát, 10 ejtel tejet. Egy font borsot fizettem meg az dolog után den. 80. Rizskását 6 fontot den. 60. Gyömbért, szegfűszeget, sáfrányt, dióvirágot küldtem. Halat négy köböl zabbal vettem, bővön küldtem. Egy hordó sert, 10 vedret, prázsmárit küldtem. 3 pár kés fl 2/22. Az szőcsnek bélésért fl 6. 5 nyestet fl 7/90. Ezeket is felírtam, pro memoria, ergo: Az ezüstös szerszám úgy maradt Öcsém uramnál, hogy kilenc forint adósságot ugyanannak az árában fizessen meg ő kegyelme. A(z)mint megegyeztünk, adós maradt nekem flo. 8. Az csatban is 9 forintot ketté kell osztani." Az elszámolás természetesen csak az illető alkalomra vásárolt ruhaneműt, élelmiszert stb. sorolja fel.

71. A feltorjai KOZMA családot rokoni szálak fűzték a kilyéni SZÉKELY családhoz. (MOL. P4. Egy 1760. június 7-én kelt okirat és egy 1771. augusztus 8-án kelt genealógiai töredék szerint.) A kilyéni-rétyi SZÉKELY család még a 18–19. században is birtokolt Altorján, Feltorján és Csernátonban is. (MOL. P 614. *SZÁDECZKY-KARDOSS lvt. Kilyéni SZÉKELY család.*)

72. Az eredetiben az utolsó három betűt áthúzták. Jelentése: „hogy ebben a mostan folyó 1718. esztendőben, február havának 28. napján".

73. Sorjában.

74. Aranygomb, -csat vagy más ékítmény, ékszer. Az utolsó három szó a sor alá van beszúrva.

75. Rózsához hasonló, nemesfém-lemezből készült melldísz.

76. Korallból vagy korallutánzatból készült gyöngyszem: kaláris.

77. Itt és máshol is: nagy.

78. Meggyszín.

79. Selyemkelme-féle.

80. Valamilyen rátét- vagy szegélyféle lehet.

81. Színes fonálból szőtt len- vagy pamutvászon.

82. Feltehetően arany- és ezüstszállal vert csipke.

83. Testszín. Talán a rózsaszín korabeli neve.

84. A róka hasáról való kevésbé értékes szőrme.

85. Ruhaanyag, kelme.

86. Többféle anyagú (arany, ezüst stb.) – és talán színű – szálból, fonálból készült díszkötés.

87. A szöveg további része a hátlapon található.

88. Színes, sima keleti padló- vagy faliszőnyeg.

89. Kis.

90. Vászonkötéssel készült merev selyemszövet.

91. Az eredetiben az utolsó két betű át van húzva.

92. Öte fátyol: a húsz ing közül öt fátyolszövetből készült.

93. Kötény.

94. Párna.

www.szimbi.ro www.eimec.ro

95. Fehér selyemszállal, -fonállal.

96. Fonál- vagy tűféleség, illetve varrási mód neve lehet.

97. Kenyér begöngyölésére, étellel tele edények, tálak, tányérok letakarására (is) szolgáló asztalkendő, szalvéta.

98. Ezen orbaiszéki nagyközség 17–18. századi háziiparáról keveset tudunk.

99. Lapos, dunyhaféle ágynemű, rajta fekszenek.

100. Kanál.

101. Kelt a fentírt esztendőben, napon és helyen. Javítva általunk.

102. Saját kezével. Sajátkezű aláírása.

103. Nemes.

104. Az 1718-as keltezésű okirat lelőhelye: MOL. P 613. *SZÁDECZKY-KARDOSS cs. lvt. BOÉR család.* Átírva: „Mi, nemes Háromszéken, Orbaiszékben, Szörcsén lakó SZÖRCSEI Gáspár és Kézdiszékben, Felső-Torján lakó KOZMA Simon, mindketten nemes személyek, adjuk tudtára mindeneknek, az kiknek illik, mind mostaniaknak, mind jövendőbelieknek, quod in hoc Anno praesenti 1718. die 28 mensis februarii, midőn volnánk Sepsiszékben, Kilyénben, néhai tekintetes nemzetes SZÉKELY Mihály uram árvái nemes házoknál, Istennek ő felségének kegyes atyai rendelésiből tekintetes nemzetes BARABÁS György uram vevén el magának társul tekintetes nemzetes SZÉKELY Erzsébet asszonyt, néhai tekintetes nemzetes SZÉKELY Mihály uram édes leányát, mely említett SZÉKELY Erzsébet asszonynak úgymint tekintetes nemzetes BARABÁS Györgyné asszonyomnak, sepsikilyéni édes apja és édesanyja házától való elindulásakor tekintetes nemzetes BOÉR Gáborné IMECS Erzsébet asszony, édesanyja mielőttünk az melyeket ád házasságának és kiadattatásának alkalmatosságával per seriem következnek ez szerint: Egy jóféle gyöngyös párta, 2000 szemből álló. Egy jóféle gyöngyből való nyakravaló, 2000 szemből álló, 15 arany boglárral. Egy pár arany fülbevaló. Egy arany kereszt. Egy arany lánc. Egy ezüst rózsa rubintos. Egy arany rózsa függővel együtt, köves, két nagy szem jóféle gyöngy benne. Egy veres kláris öv, 46 szál. Egy ezüst öv. Egy veres nyakra való kláris, 5 rend öreg szem. Egy selyemzsinór öv, meggyszín. Egy pár kézre való kláris, 50 rend. Egy aranyas veres atlasz szoknya, széles aranykötés rajta. Egy violaszín kanavász szoknya, aranykötés rajta. Egy kék kanavász szoknya, széles aranykötés rajta. Egy zöld angliai szoknya, két rend elegyes csipke rajta. Egy testszín kanavász szoknya, egy rend aranycsipke rajta. Egy kék kamuka mente nyesttel béllet, elegyes csipke rajta. Egy testszín angliai mente ezüst zsinórral, varrással, rókamállal béllet. Egy zöld angliai mente ezüst gombokkal, pikkelyekkel együtt. Egy testszín aranyas matéria váll, ezüst-arany csipkével beborítva. Egy zöld angliai váll, 3 rend aranycsipke rajta. Egy kék kanavász váll, hat rend elegyes kötés rajta. Egy szőnyeg három kilimmel együtt. Egy aranyas paplan. Egy bagazia paplan. Egy testszín aranyas küs ing. Egy testszín habos tafota selyem küs ing. Közönséges ing Nr. 20, öte fátyol. Előruha is 20, öte fátyol. Selymes lepedő 6. Selymes vánkoshéj Nr. 8. Selymes kendő Nr. 3. Fejéressel varrott kendő Nr. 6. Fejéressel, fejtővel varrott lepedő Nr. 12. Fejéressel varrott vánkoshéj 6. Gyapotból és lenből való abrosz 16, egyik lengyelországi. Asztalkeszkenő lengyelországi Nr. 11. Zabolai keszkenő 11. Három derékalj héjastól. Hat vánkos. Egy jóféle veres kláris gallér. Egy ezüst kalán. Mind ezeket külön-külön, név szerint mielőttünk kimutatván úgy adá tekintetes nemzetes BOÉR Gáborné IMECS Erzsébet asszony édes leányának SZÉKELY Erzsébet asszonynak, mely dolog mielőttünk így menvén véghez, írtuk meg mi is fide nostra mediante, melyet kezünk írásával és szokott pecsétünkkel megerősítvén Datum Anno Die locoque ut supra. Correcta per nos. Felső Torjai KOZMA Simon manu propria Nobilis ex Kézdi. SZORCSEI Gáspár manu propria Nobilis ex Orbai. (SZÁDECZKY Lajos is közölte néhány átírási hibával. Vö. SzOkl. VII. 234–235.)

105. A 15-tel kezdődően a sor alá beszúrva, a fölötte levő beszúrás miatt.

106. Vérvörös féldrágakő.

107. Az utolsó szó a sor alá van beszúrva.

108. Ez a sor át van húzva.

109. A megjelölés szerint a baloldali három tétel a jobboldali három tétel után kéne következzen.

110. Kis.

111. Előruha, kötény.

112. A lista további része az okirat hátlapján baloldalt található.

113. Ez a lista az előző folytatása mellé van írva a hátlapon.

114. A családnévként is használt lengyel népnevet a 17–18. században következetesen így írták és mondták.

115. Kanál.

116. Az 1718-as keltezésű lajstrom(ok) lelőhelye: MOL. P 614. *SZÉKELY (kilyéni) család.* Átírva: „Egy jóféle gyöngyös párta, kétezer szem jóféle gyöngy, öt arany boglár. Egy jóféle gyöngyből való nyakra, 2000 szem, 15 arany szem benne. Egy pár arany fülbevaló. Egy arany kereszt. Egy arany lánc. Egy ezüst rózsa rubintos. Egy arany rózsa függőivel együtt, köves, két nagy szem jóféle gyöngy. Egy veres kláris öv, negyvenhat szál. Egy ezüst öv. Egy veres nyakra való kláris, öt rend öreg szemek. Egy selyemzsinór öv, meggyszín. Egy pár kézre való kláris, veres, 50 rend. Egy aranyas veres atlasz szoknya, széles aranykötés rajta. Egy violaszín kanavász szoknya, aranykötés rajta. Egy kék kanavász szoknya, széles elegyes kötés rajta. Egy zöld angliai szoknya, két rend elegyes csipke rajta. Egy testszín kanavász szoknya, egy rend aranycsipke rajta. Egy testszín aranyas matéria váll, ezüst-arany csipkével beborítva. Egy zöld angliai váll, három rend aranycsipke rajta. Egy kék kanavász váll, hat rend elegyes kötés rajta. Egy kék kamuka mente nyesttel béllet, elegyes csipke rajta. Egy testszín angliai mente ezüstzsinór varrással együtt, rókamállal béllet. Egy zöld angliai mente ezüst gombokkal, pikkelyekkel együtt. Egy szőnyeg, három kilim. Egy aranyas paplan. Egy bagazia paplan. Egy testszín aranyas küs ing. Egy testszín habos tafota selyem küs ing. 20 ing, öte fátyol. 20 előruha, öte fátyol. 6 selymes lepedő. 8 selymes vánkoshéj. 3 selymes kendő. 6 fejéressel varrott kendő. 12 lepedő, fejéressel, fejtővel varrott. 6 fejéressel varrott vánkoshéj. 16 abrosz, gyapotból és lenből való, egyik lengyelországi. 11 lengyelországi asztalkeszkenő. 11 zabolai keszkenő. 3 derékalj héjastól. Hat vánkos. Egy jóféle veres kláris gallér. Egy ezüst kalán. Lista. Hat selymes lepedő. Nyolc selymes vánkoshaj. Három selymes kendő. Hat fejéressel varrott kendő. Tizenkét lepedő, fejéressel varrott. Hat fejéressel varrott vánkoshaj. Tizenhat abrosz, gyapotból és lenből való, egy lengyelországi. Tizenegy lengyelországi asztalkeszkenő. Tizenegy zabolai. SZÉKELY Júlia és Erzsébet Asszony Parafernumi." Nem valószínű, hogy a két lista tartalmazza a két hozomány minden tételét.

117. Az 1718. esztendő februárjának 28. napján.

118. Ezt a szót más kéz írta, utólag. Lecta = elolvasva; elolvasott.

119. Lehetséges, hogy az irat számozása is utólagos: 278. számú (irat).

120. „Mi, alulírottak, adjuk emlékezetére és jövendő tanúságul mindazoknak, akiknek illik jelen (levelünk) tartalmát lejegyezvén, hogy a mostan folyó 1756. esztendő november havának 22. napján".

121. Előadták.

122. Helyesen: aestimálnók = becsülnénk fel.

123. Helyesen: praetitulált = előbb megnevezett.

124. Felek.

125. Hímzésre használt arany- vagy ezüstfonál.

126. Megjegyzendő.

127. Hét singnyi széles darabból összevarrt.

128. 1 máriás = 34 dénár.

129. Abaposztó, durva, festetlen posztó.

130. 1 rénes forint = 120 dénár. A becsült ár a jobboldali oszlopban magyar forintra átszámítva jelenik meg (1 magyar forint = 100 dénár), mert egyébként mindvégig magyar forintban számoltak.

131. Körülbelül.

132. Lat: kb. 1,75 dekagram.

133. Az értékbecslés további része az első lap hátán található.

134. A 4-es sorszámot az eredetiben megismételték.

135. 1 susták = 12 dénár.

136. Rézszállal vert csipke.

137. Lapösszeg.

138. Húsz dénárral többet számoltak a ténylegesnél. Az ötödik tételt talán rénes forintban számolták, amit sem a szövegben, sem az összegnél nem tüntettek fel.

139. Teljes összeg.

www.szimbi.ro / www.imec.ro

140. Jótállván érte a jövendőben is.

141. Aláírásunkkal.

142. Megerősítvén.

143. Kelt Fogarason az 1756. esztendő novemberének 22. napján.

144. Ülnöke.

145. A további szöveg az okirat harmadik lapján található.

146. Kaptam. Az utána következő elválasztójelet az írás készítője tette ide, tehát ez esetben nem a sor végét jelöli.

147. Felsorolva, lajstromozva.

148. Az 1757. esztendőben, júliusnak 28. napján.

149. Annyi, mint.

150. Nyugtatványt adok.

151. Az 1757. esztendő szeptemberének 7. napján.

152. Felvettem, átvettem.

153. Az 1761. esztendőben, szeptember havának 10. napján.

154. Az 1756-os keltezésű okirat lelőhelye: MOL. P 613. *SZÁDECZKY-KARDOSS cs. lvt. BOÉR család.* Átírva: „Nos infrascripti damus pro memoriae futuroque testimonio universis quibus expedit praesentium tenore notificantes, quod in hoc Anno praesenti 1756, Die vero 22 vigesima secunda mensis 9 novembris midon volnánk nemes Fejérvármegyében nemes Fogaras városában az magunk nemes házainknál, akkoron hivata bennünket ugyan nemes Fejérvármegyében, Fogaras városában lakó nemzetes Récsei BOÉR Jób uram őkegyelme, itt Fogaras városában, az Olt utcában levő nemes házához, az holott is jelen lévén őkegyelme maga személyében, nemkülönben az őkegyelme először hites felesége, néhai BALÁZS Sára asszony nagyobbik fia, Récsei BOÉR Elek uram őkegyelme, és mindkét részről őkegyelmek proponálák minekünk, hogy megírt néhai BALÁZS Sára asszony őkegyelme köntösiben az moly erősen beesvén, sok károkat vallanak, mely szerint mindkét részről egyenlő akaratból kívánnák, hogy azon köntösöket minél igazabban lehet, extimálnók, az minthogy praetitulált BOÉR Jób uram őkegyelme egy néhány rendben is proponálá minekünk, hogy őkegyelme nem kívánja, hogy az őkegyelme először felesége két fiai kárt valljanak, mely szerint értvén mi is nemzetes Récsei BOÉR Jób és BOÉR Elek uraiméknak őkegyelmeknek egyenlő akaratból való megegyezéseket, azon köntösöket, melyek ide alább megírattattak, jól megvizsgálván, singgel is megmérettetvén az exponensek, őkegyelmeknek kívánságok szerint az mennyiben mi tőlünk is lehetett, úgy kívántuk extimálni, az minél igazságosabban lehetett extimálnunk, melyek is következnek az ide alább megirt mód szerint, 1 primo: Egy galambszín anglia menténak az posztója, minthogy az moly is imitt-amott meglyuggatta, extimáltatott 3//40. Az rajta levő gyenge varrás, szarkalábbal, zsinórral és tizennyolc rajta levő apró skófiumokkal együtt extimáltatott 5//50. Ezen mente alatt levő bélés prémivel együtt extimáltatott 10. Summa 18//90. 2 secundo: Egy veres anglia menténak az posztója extimáltatott 4//20. Rajta levő galand és csipke, minthogy mind az galand, mind az csipke el van feketedve, kivált az galand semmirevaló, 4//60. Alatta levő bélés többnyire vadmacska lévén, el is viselődött az bélés erősen, extimáltatott 3. Summa 11//80. Notandum ezen az mentén vannak tizenhét apró sima ezüst gombocskák, ezek nem extimáltatának. 3 tertio: Egy tarka szoknya, mely is vagyon hét szélben, hossz[ús]ága másfél sing, van benne tizenegy sing és fél, singje extimáltatott két-két máriásban. Summa facit 7//78. Alatta való aba és prém extimáltatott 1. Summa 8//78. 4 quarto: Egy kék kamuka szoknya, mely is vagyon hét szélben, hosszúsága másfél sing, van benne tíz sing és fél, singje extimáltatott egy-egy rénes forintban. Summa 12//60. Rajta levő galand és csipke, circiter három lat, extimáltatott 4//50. Bélése, sárga posztóval együtt extimáltatott 1//50. Summa 18//60. 4 quarto: Egy fahéjszín szoknya, mely is vagyon tíz szélben, hosszasága másfél sing, vagyon benne tizenöt sing matéria, extimáltatott singje négy-négy sustákban, facit 7//20. Ezen szoknyán levo csipke és galand, mely csipke mostan is szép, az galand ugyan alábbvaló – extimáltatott 6. Alatta levő aba az minthogy semmit nem viselődött, mostani állapotjában, az szoknya bélésével együtt extimáltatott 1. Summa 14//20. 5 quinto: Egy tarka matéria váll, réz massa lévén rajta, extimáltatott 1. 6 sexto: Egy viseltes tarka előruha extimáltatott //60. Latus Summa 16. Tota Summa 74//08. Mely fenn megírt köntösököt nemzetes BOÉR Jób és BOÉR Elek uraimék kérésekre, mi is jól megvizsgálván, igyekeztünk igazságoson extimálni, mely extimátiónknak rendi, az fenn megírt mód szerint menvén végben, adjuk mi is ezen írásunkat róla pro futura Cautela subscriptiónkkal és pecsétünkkel corroborálván. Datum Fogaras Anno 1756 22 vigesima secunda 9 novembris. DERZSI Sámuel, az Fogarasi Felső Tekintetes Nemes Széknek hites assessora manu propria és TIBÓDI András fogarasi nemes személy manu propria. Ezen egyetmásokra percipiáltam melyek ezen listában vannak specificálva in Anno 1757 Die 28 vigesima octava Julij hét magyar forintokat, idest nro. flor. Hung. 7, melyről quietálok. Dato Fogaras Récsei BOÉR Elek manu propria. Anno 1757 Die 9 nona 7 septembris Ezen bennebb meg specificált portékákra leváltam 7 magyar forintokot, idest hetet. Récsei BOÉR Péter manu propria. Anno 1761 Die 10. mensis 7 septembris. Ezen bennebb specificált portékákra leváltam 10, idest tíz magyar forintokot. Récsei BOÉR Péter manu propria."

(A családnevek majuszkulázását, beleértve a közlést, kötetszerkesztési szempontok indokolták. **Szerk. megj.**)

Date privind istoria culturii din Transilvania în secolele XVII–XVIII

(Rezumat)

Lucrarea confruntă descrierea obiceiurilor, vestimentaţiei, obiectelor de uz cotidian, alimentaţiei etc. trnsilvănene din secolele XVII–XVIII din trei documente de origine din Treiscaune, respectiv Făgăraş (documente din 1669, 1718, 1756, păstrate în Arhivele Naţionale ale Ungariei) cu datele cunoscute din operele lui Péter APOR şi Mihály CSEREI.

Data Concerning the History of the Culture in Transylvania in the 17th–18th Centuries

(Abstract)

The paper deals with the description of the customs, the clothing, the articles for personal use, the dishes a.s.o. in Transylvania in three documents from Three Seats (Háromszék, Covasna) county (seat) and Fogaras (Făgăraş) town (1669, 1718, 1756) with the data known to us from the memorials of Péter APOR and Mihály CSEREI.

www.szmit.ro / www.simec.ro

BARABÁS Hajnalka

Ónedények az egykori Kézdi Református Egyházmegye egyházközségeiben

(Kivonat)
A dolgozat egy 2002-ben elkezdett felmérés nyomán tizenhárom kézdiszéki református egyházközség ónedényeit tárgyalja (Albis, Alsócsernáton, Bita, Dálnok, Felsőcsernáton, Feltorja, Ikafalva, Kézdivásárhely, Lécfalva, Maksa, Martonfalva, Márkosfalva, Mátisfalva). A feldolgozott óntárgyak módosabb családok adományaként kerültek az egyházak tulajdonába, többségük brassói, néhányuk szebeni és segesvári műhelyben készült. Mivel újraönthetők, már a 17. századból is kevés tárgy található köztük. 18. századiak már nagyobb számban maradtak fenn. Egy részüknek a pontos datálása további kutatást igényel, mert régebbiek, mint feliratozásuk. Az ónedények részletes leírását katalógus összegezi. A kutatás egy másik eredménye a vonatkozó egyházi levéltári forrásokból összeállított, részben a katalógus tárgyalta anyagot is fedő adattár.

Bevezető

Jelen tanulmány a mesteri disszertációm egy rövidített változata, amely – a szakma és szakirodalom számára – egy mostohagyermekkel, az erdélyi ónművesség problémakörével foglalkozik. Nem lehetünk nagy elvárásokkal, ugyanis a magyarországi, csehországi és német területek ónanyaga is főként művelődéstörténeti és iparművészeti szempontból került terítékre.

Dolgozatom az egykori Kézdi Református Egyházmegye fennhatósága alá tartozó egyházközségek ónból készült úrasztali edényeiről szól. Ez nagyjából az akkori Kézdiszék területére terjedt ki, és a mai Kovászna megye északkeleti részét, Kézdivásárhelyet és környékét foglalja magába. A tanulmány a térség református egyházközségeinek leltárában szereplő – a ma is használt, illetve az egykor használt, ma csak a leltárkönyvekben, vizitációkban nyomon követhető – óntárgyak felmérésével és feldolgozásával, a kannák, tányérok és palackok jellegzetességeinek, típusainak, díszítményeinek elemzésével, sílus- és formafejlődésével foglalkozik. A cél, túl az említett térség anyagának feltérképezésén, egy előzetes képes katalógus létrehozása és egy adattár összeállítása volt – a vizitációs adatok felhasználásával kiegészítve.

A 2002 őszén elkezdett felmérés kiterjedt ugyan a katolikus közösségek leltárában lévő ingóságokra is, de ezek esetében teljesen kimaradt az ónból készült kegytárgyak használata, így konkrétan csak a következő települések protestáns egyházközségeinek ónanyagáról esik szó részletesen: Albis, Alsócsernáton, Bita, Dálnok, Felsőcsernáton, Feltorja, Ikafalva, Kézdivásárhely, Lécfalva, Maksa, Martonfalva, Márkosfalva és Mátisfalva.

A céhekről, ónművesekről fennmaradt kis mennyiségű és csak adatszerű anyag következtében a mesterjegyek gyűjtése és rendszerezése volt az ötvös- és ónművesség kutatóinak egyik legkedveltebb témája. Nem véletlen, hiszen írott források hiányában csak így alkothatunk képet a mesterségről és művelőiről. Módszeres kutatás ezen a vidéken az ónművesekre vonatkozólag eddig még nem történt. Messzemenő következtetések levonására így ez a dolgozat sem vállalkozhatott, mert az anyag mennyiségileg sem elég ahhoz, hogy a céhekről, mesterekről elegendő információt nyújtson a részletező elemzéshez. Mindezek mellett az egyházi levéltárak és leltárkönyvek nyújtotta információk összegyűjtésére vállalkoztam, ezekből állt össze a vizitációs jegyzőkönyvek felhasználásával az egyház ingóságairól tervezett ***adattár***. Ez a része a kutatásnak világított rá arra, hogy a falusi környezetben is viszonylag gyorsan cserélődtek a kegytárgyak. A vizitációk gyakran elrendelik a

* *Acta (Siculica)* 2006/2, T3, Sf. Gheorghe, Sporturilor 8A, RO-520085
** Székely Nemzeti Múzeum, Sf. Gheorghe, KÓS Károly 10, RO-520055, hajnalba@yahoo.com

www.szr.ro / www.cimec.ro

„renováltatást“, vagy egyenesen az ónból készült edények újraöntését hagyják meg az egyháznak végrehajtás céljából.

Egy másik érdemleges részeként a munkának, a részletező fotó-, méret- és rajzdokumentáció tette lehetővé egy előzetes ***katalógus*** elkészítését. A fotó- és méretdokumentáció különösen fontos, mert az egyházi ónedényeknek ebben a térségben eddig még nem történt teljes értékű felmérése, pedig az anyag rohamosan pusztul. Az ón újraönthetőségének köszönhetően 15–16. századi emlék nem vagy alig maradt fenn egész Európában. Az általam kutatott területen kevés már a 17. századi óntárgy is, pedig a 18. századi vizitációk tanulmányozása után elmondható, hogy minden falusi egyháznak volt legalább három ónedénye: egy boroskannája vagy „srófos” palackja, egy keresztelőkannája és egy tányérja. Ezek között sok az olyan, amely 20–30 év alatt kicserélődik, a régiek mellé – ritkábban, de – újak is bekerülnek, s ezt a mozzanatot a vizitációk külön is rögzítették, „Nova collatio” megjegyzéssel.

A 18. századi felirattal és évszámmal ellátott tárgyak száma valamivel több. Ezek egyik része a feliratozással egyidőből, míg a másik része – formáját és díszítését tekintve – jóval a felirata, vésete előttről származtatható. Ez utóbbi edények pontos datálása további kutatást érdemel. A 18. századi edényeket az 1797-es vizitáció rögzíti a legrészletesebben. Legtöbbször megtaláljuk benne az edények feliratát, így az akkor már meglévő és a ma is létező, használt tárgyak beazonosítása nem nehéz feladat. Az akkori tárgyakat az adattár, a mostaniakat és az akkoriak egy részét a katalógus foglalja magába.

1. Az ónművesség kutatástörténete

A magyar szakirodalom már a 19. század végén felismeri az óntárgyak elterjedt használatát; több összefoglaló jellegű művelődéstörténeti munka szerzője emlékezik meg róla röviden: RADVÁNSZKY **Családélet**ében[1], DEMKÓ Kálmán[2] a felső-magyarországi városok életéről írva. A különböző forrásközlések[3] is ekkor indulnak, és ma egyre felgyorsultabb ütemben szolgáltatják a kevés, de értékes adatot.

Az ónművességről KEMÉNY Lajos[4] és KEREKES György[5] is közölt adatokat a 16–17. századi Kassa életéről szóló munkájában, de nem törekedtek átfogó képet rajzolni a kassai kannagyártókról, illetve céhükről. Az iparművészeti munkák – mint BÁRÁNYné OBERSCHALL Magda[6], DIVALD Kornél[7], ÉBER László[8] és HORVÁTH Henrik[9] munkái viszont az ónművességet csak említésszerűen helyezték el a gazdag iparművészeti anyagokban. Ezzel szemben VARJÚ Elemér[10] feldolgozatlan kéziratos hagyatéka az ónművesség történeti vonatkozásaira is kiterjedt, és gyűjtésében számunkra különösen fontos az is, hogy erdélyi, főleg szász anyagból állt össze munkája.

MIHALIK Sándor[11] a magyar ötvösöknek szentelte vonatkozó munkáit, csupán egyetlen dolgozatot szánt az ónműves emlékeknek. WEINER Mihályné[12] a téma általános kérdéseivel foglalkozik; részletesebb kép rajzolására azonban ő sem vállalkozik, különösen nem a történeti vagy a céhalkotás problémakörébe tartozó kérdésekben. A magyarországi ónműves mesterjegyekről 1978-ban megjelent könyve azonban az első próbálkozásnak tekinthető, amelyből az is kitűnik, hogy a városok kannagyártóiról milyen szegényes képpel rendelkezett a kutatás.

Az egyházi ónedények feldolgozásához magukon a tárgyakon kívül TAKÁCS Béla összeírásokat, egyházleltárakat összegyűjtő kézirata[13] nyújthat még nagy segítséget. A lőcsei „ón- és kannagyártók” („Zien undt Kanngiesser”) 1695-ös céhszabályzatával[14] – amely a céhalkotás problémakörébe enged betekinteni – NÉMETH Gábor[15] foglalkozott.

Az erdélyi anyagról még kevesebb munka látott napvilágot, és még kevésbé átfogók. Ezek is az ötvösökhöz kötődtek főképp, és nem az ónöntőkről szólnak. Ilyen munka a GYÁRFÁS Tihaméré[16], aki több könyvet szentel a brassói ötvösség történetének; megemlítendő még KŐSZEGHY Elemér[17] is, aki helyet ad az erdélyi ötvösjegyeknek a magyarországi ötvösjegyeket átfogó munkájában. A kolozsvári ötvösökkel is többen foglalkoztak: JAKAB Elek[18], NOVÁK János[19], DEÁK Farkas, SZÁDECZKY Lajos[20] stb., de az ónöntőkkel már a kapcsolatos

www.szrm.hu / www.cimec.ro

dokumentumok szegényessége miatt sem próbálkoztak a kutatók.

ROTH Viktor[21] az elsők között tartható számon, akik az erdélyi szász művészetet tanulmányozták – ő egy egész fejezetet szentelt az ónműves emlékeknek. CSÁNYI Károly[22] már az erdélyi ónjegyek tanulmányozásával is foglalkozott.

A szakma a 20. század közepétől kezd igazán odafigyelni ezekre a tárgyakra, és megkezdi a múzeumokba való begyűjtésüket és kiállításuk megszervezését. Elkészülnek az első katalógusok is, amelyek a nemesfémekből[23] készült műkincsek mellett az ónművekkel is foglalkoznak. Ezek a katalógusok nem számottevők, de mindenképp figelemfelkeltő hatásuk van. A szebeni BRUCKENTHAL Múzeum gyűjteményét HALDNER Anamaria[24] dolgozta fel, míg az egyház használatában álló ezüst- és óntárgyakkal SĂŞIANU Alexandru[25] foglalkozott, aki a nagyváradi egyházmegye kegytárgyaiból készített katalógust. Később, 2002-ben MITRAN Gheorghe[26] a könyvében korántsem foglalja össze a címben beígért erdélyi ónanyagot a gótikustól a barokkig, de – ha több szó is esik ezek európai vonatkozásairól, mint az erdélyi sajátosságokról – mégis egy általános képet próbál rajzolni az önöntés technikájáról, a céhek alakulásáról, a bélyegek használatáról. Katalógusának viszont hiányossága az, hogy nem pontosítja a mesterjegyeket, városbélyegeket – csak összegyűjti őket, de nem azonosítja –, valamint, hogy olyan képeket is közöl, amelyekről nem tesz említést, és azt sem lehet tudni, hogy amit ábrázolnak, honnan származik.

Ami a magyarországi kutatókat illeti, lelkesedésük és publikációjuk a 70-es évek végére elapad, de a 90-es évekkel kezdődően kutatásuk újra olyan lendületet nyer, hogy kiterjedhet a határokon túlra, Kárpátaljára[27] és Felvidékre is.

1.1. Az ónról és felhasználásáról

Az ón alacsony olvadáspontú, könnyen munkálható és olcsó fém: „Az ón lágy és nehéz. A vas kemény, és még keményebb az acély. Csinálnak ónbul kannákat, a rézbül üstöket (vasfazekokat), a sárga (velencei) rézbül gyertyatartókat." – írja a 17. században leginkább használatos fémekről COMMENIUS az **Orbis pictus**ban[28]. Az ón az említett kedvező tulajdonságainak köszönhette elterjedtségét. A fém megjelölésére nem kizárólag az ón megnevezést használták. Ón vagy fehér ón, ólom, cin megnevezéssel egyaránt találkozunk. Több-kevesebb rendszerességgel azonban az ónt fehér ónnak vagy fehér ólomnak, az ólmot fekete ónnak vagy fekete ólomnak nevezték.[29] Feltorján ma is használják az ónra a „kínai ezüst" kifejezést.

Az ónérc az alsó-magyarországi bányákban csak kisebb mennyiségben fordult elő.[30] Ezért az edényművességhez használt ónt külföldről hozták be[31], a Bécs–Pozsony útvonalon, illetve Lengyelországból, a felső-magyarországi városok felé.[32] Nem véletlen tehát, hogy a magyarországi ónművesség virágkora – 16–17. század – egybeesik Közép-Európa legnagyobb ónbányáinak kiaknázásával[33]. Erdélyben is bányászták a „fekete ónt"[34] de ez sokkal gyengébb minőségű volt, mint a német vagy az angol behozott ón. Erdélyben tehát az ólom volt nagyobb mennyiségben megtalálható, amit Nagybánya környékén bányásztak.[35]

Az ón – mint fém – felhasználása nem kizárólag az edénykészítés területére szorítkozott.[36] Nagyon sok használati eszközt tettek tartósabbá ónozással, erre a források „ónozott, ónazott" kifejezései is utalnak.[37] De megfigyelhetjük más anyagokkal együtt való megjelenését is: pl. Mátisfalván (44. és 50. ábra) a két mázas kerámia fedeleként, valamint az egyik aljának megerősítéseként. Legjellemzőbb felhasználása azonban mégis az edénykészítés, amely viszonylag könnyen elsajátítható technikát igényelt.[38]

Az edénykeszítéshez soha nem használták tisztán az ónt; általában ólommal ötvözték. Az ötvözetnek alacsonyabb lett az olvadáspontja, így jobban kitöltötte az öntőformát, csökkentette a fém törékenységét, és nem utolsósorban olcsóbbá tette az előállítást.[39] Az ötvözés arányára az ólom mérgező tulajdonsága miatt ügyelni kellett. Az ólommal történő ötvözés Németországból terjedt el Magyarországra[40], de ezt használták az ausztriai és a csehországi önöntők is. Német területeken a legelterjedtebb az ún. „nürnbergi próba" volt, amely 10 rész ón és 1 rész ólom ötvözetét jelentette[41].

www.szmi.ro / www.cimec.ro

Erdélyben az 1625. és 1626. évi gyulafehérvári országgyűlés[42] szabta meg az ötvözés pontos arányát: az ón drágasága miatt, „hat font fejér ónhoz tegyenek egy font fekete ónat, és úgy míveljenek igazán”. A céhek életében gyakran okozhatott problémát a megfelelő keverési arány betartása. Ezekről tanúskodnak a 17. század folyamán fennmaradt dokumentumok, amelyekben a céhmesterek panasszal fordultak az ügy orvoslása érdekében a városi magisztrátushoz.[43]

Nemcsak a rossz minőségű anyagból, hanem a megfelelő öntéssel készült ónedények is gyorsan pusztultak. Az ón viszonylag alacsony olvadáspontja (+232 °C)[44] következtében melegben könnyen deformálódtak, repedtek, hidegben törtek (–20 °C-on az ón már porrá válik, ha hosszabb időre kerül ilyen hőmérsékletre).[45] A megrongálódott, hasznavehetetlen tárgyak gyakran visszavándoroltak az ónöntő mesterhez, aki kevés ráfizetésért újraöntötte azokat.[46] Az újjáöntött tárgyak árát a céhek szabályozták, és mindig olcsóbb volt, mint az új ónból készült edény ára. Gyakran megemlékeztek arról, ha egy edény régebbi újraöntésével készült. Ezekre a legjobb példákat az egyházi ónedények felirataiból hozhatjuk. A szokás gyökereit a harangok újjáöntésénél kell keresnünk; itt az új harangon mindig felirat jelzi a régi harang[47] emlékét.

1.2. Az ónhasználat elterjedése, központok és céhek kialakulása

Az ón egyházakban való felhasználásáról – mint liturgikus eszközről – már a 813-as reimsi zsinat is határozott, jóváhagyva azok használatát az arany és ezüst mellett.[48] Ez az adat az ónedények korábbi köznapi használatáról, és közvetve az ónöntésről mint mesterségről is tanúskodik. Az első európai ónöntő céhek már a 13–14. században létrejöttek: Nürnberg 1285-ben, London 1348-ban, Lübeck 1360-ban és Prága 1371-ben rendelkezik saját céhhel.[49]

A magyarországi ónművességről ilyen korai adatunk nincsen. Itt az ónöntés virágkorát a 16–17. századra tehetjük; ekkor két nagy központja alakult ki:[50] Erdély – Szeben, Brassó, Kolozsvár, Segesvár, Beszterce, Medgyes, Nagybánya központokkal –, ahol főleg a szászok fejlesztették magas technikai szintre ezt a mesterséget, és a Felvidék, melynek jelentős központja Kassa, valamint Eperjes volt. WEINER Mihályné[51] a 16. század elejére teszi a magyarországi ónöntés – mint iparág – kezdeteit, Budát és Kassát jelöli meg mint első ónöntő műhelyeket. A fennmaradt említések alapján azonban feltételezhetjük, hogy már a 15. században fejlett ónművességgel rendelkeztek más felvidéki városok is.[52] Bártfa kiadott számadáskönyveiben[53] már a 15. század első feléből (1438) számos kannagyártó említése szerepel, és kiderül az is, hogy az ónnal dolgozó mestert nevezték „kannagyártónak”.[54] Ónöntő magyar mester nevével először 1508-ban találkozunk: KANNAGYARTHO Albert; szász mester nevét 1489-ben említik – Jörg KANNENGYSSER utóbb brassói polgár lett –; később bizonyos Maister Miklos der Kannengysser 1528-ban Brassóban két régi ónedényért egy újat csinált.[55]

Erdélyben az ónművesség kezdeteit egy 1393. január 3-i dokumentumtól számítja Gheorghe MITRAN.[56] A dokumentum a segesvári magisztrátus tagjaként megemlít egy Andreas TOPPENGIESSER[57] nevű embert, aki – a neve után ítélve – edényöntő mester lehetett, tehát ebben az időben Segesváron gyakorolták ezt a mesterséget. Erdélyben a 13–14. században az ónöntők a harangöntőkkel együtt, a fémműves céhben gyakorolták a mesterségüket.[58] Legkorábbi adatunk az erdélyi céhes életről egy 1568. december 5-én keltezett statutum, amelyet Szebenben fogadtak el az erdélyi kannagyártók. Ez a statutum szabályozta a mesterek, segédek és legények tevékenységét, az ón összetételét, előírta az edények kötelező jelölését, és a kontárokkal szembeni bánásmódról is rendelkezik. Ez a statutum 1580-, 1593- és 1602-ben volt megerősítve.[59]

Az ónedények készítői jó esetben a kannagyártó céhekbe tömörültek, az ónműves mesterek és különösen a kannagyártó céhek említése mégis nagyon ritka. Ez azzal is magyarázható, hogy kevés hely bírt el annyi ónöntőt, hogy céhet alkothattak volna, tehát a meglévő egy-két mester vagy egészen céhen kívül állt, vagy beállt valamely rokon fémműves céhbe. Erdélyben is a rokonszakmák céheinek

www.szrm.ro / www.cimec.ro

valamelyikében kell keresnünk a kannagyártókat. Lehettek – mint azt korábban már említettem – a harangöntőkkel vagy késesekkel társulva, de az ötvösökkel való kapcsolatot ilyen téren ki kell zárnunk, mert az ón negatív hatást gyakorol a nemesfémekre, ezért nem dolgozhattak egy műhelyben az aranyművesek és az önöntők.[60] Kérdés az, hogy egy személy bizonyos esetben művelhette-e mindkét mesterséget – különösen a harang- és önöntést? Feltehetőleg művelték, különösen akkor, ha azok külön-külön való művelése nem jelentett biztos megélhetést. Erre az összefüggésre NAGYBÁKAY Péter is rámutatott a 19. századi céhpecséteket elemezve[61]. Szoros kapcsolatot feltételez a rézművesekkel is NÉMETH Gábor[62], hiszen mindkét mesterség főként edénykészítéssel foglalkozott. I. Lipót 1695. október 18-án megerősítette a lőcsei önművesek és kannagyártók céhlevelét, és kiterjesztette Felső-Magyarország más szabad királyi városaira, a bányavárosokra pedig addig, míg külön céhet nem alakítanak. A lőcsei céhszabályzatot[63] elfogadó városok listájából megismerhetjük azokat a felvidéki városokat, amelyek – Kassán és Lőcsén kívül – fontosabb önműves központok voltak: Eperjes, Kisszeben, Selmecbánya, Körmöcbánya, Besztercebánya és Korpona.[64] Adatok hiányában lehetetlen tisztázni, hogy az egyes városok kannagyártói között milyen kapcsolat volt. Az azonban gyakori eset volt, hogy az egyes mesterségek jellegüknél fogva vagy a mesterek kis száma miatt több város mestereit összefogó céhet alapítottak. Ezen „szövetkezetekről" olvashatunk SZÁDECZKY Lajos munkájában.[65] Erdélyben egy érdekes jelenségre lett figyelmes MITRAN Gheorghe: brassói kannákon segesvári füleket vélt felfedezni több esetben, de nem ad rá példákat.[66]

Az önedény jellegzetes darabja volt a korabeli polgár háztartásának. Erről a fennmaradt végrendeletek, inventáriumok is tanúskodnak. Ónból készültek a mindennapi használatra szánt eszközök, de az egyházi, liturgikus tárgyak is. Így a gombok, gyergyatartók, gyümölcsöshöz való csészék, kannácskák, boroskannák és palackok, tányérok, poharak, tálacskák, keresztelőkannák, sótartók, kanalak és más evőeszközök, de orvosi eszközök[67] is – mind a használatos óntárgyak sokféleségét bizonyítják, a tárgyformák skáláját szélesítik.

2. Önedények a kézdiszéki református egyház leltárában

A források és a fennmaradt tárgyak alapján hozzávetőleg a volt Kézdiszék területéről próbálok képet rajzolni. Ebben a térségben van 17. századi, több a 18. századi, és akad néhány 19. század eleji óntárgy. A tárgyaknak előnyére vált, hogy egyházi használatban maradtak, mert nagyobb tisztelet övezte, valamint mert nem fenyegették a köznapi használat veszélyei, kevésbé rongálódtak, hiszen ritkábban kerültek „terítékre". Az erős hagyománytisztelet évszázadokon keresztül ugyanazon a helyen és funkcióban őrizte meg őket. Legtöbb faluban még mindig festett ládákban tárolják a többi klenódiummal együtt: pl. Márkosfalva[68], Dálnok[69], Maksa[70], Lécfalva példa erre. Díszítésük mellett értékes, helyi vonatkozású feliratai is növelik értéküket, és teszik egy-egy templom készletét kimagasló jelentőségűvé, nem csak a közösség számára. Ilyen gazdag készlettel rendelkezik Alsócsernáton, Dálnok, Feltorja, Lécfalva, Márkosfalva és Mátisfalva református egyháza.[71]

A felmért térség tizenhárom helységében több mint negyven edény maradt fenn, aránylag épségben.

A kézdiszéki ref. egyház mai önkészlete
(***B*** - Boroskanna; ***K*** - Keresztelőkanna;
P - Palack; ***T*** - Tányér; **Ö** - Összesen):

Helység	***B***	***K***	***P***	***T***	**Ö**
Albis	-	-	-	-	-
Alsócsernáton	*2*	*1*	-	*2*	**5**
Bita	*1*	-	*1*	-	**2**
Dálnok	*3*	-	*1*	*1*	**5**
Felsőcsernáton	*2*	-	-	*1*	**3**
Feltorja	*2*	*1*	*1*	-	**4**
Ikafalva	*1*	*1*	-	*1*	**3**
Kézdivásárhely	*1*	-	-	-	**1**
Lécfalva	*2*	*1*	*1*	*2*	**6**
Maksa	-	-	-	*1*	**1**
Martonfalva	*1*	*1*	-	*1*	**3**

www.szmi.ro / www.simec.ro

Helység	*B*	*K*	*P*	*T*	Ö
Márkosfalva	*1*	*1*	*1*	*1*	4
Mátisfalva	*1*	*1*	*2*	*3*	7
+ 2 önfedeles mázas kerámia boroskanna					
Összesen *17*	*7*	*7*	*13*		44
+ 2 önfedeles mázas kerámia boroskanna					

A reformátusok világi formájú és rendeltetésű edényeket ajánlottak fel az úrvacsoraosztás céljaira,[72] képet adva így az egykor még gazdagabb, világi használatban lévő önkészletről is. A protestáns egyházak az úrvacsora és a keresztelés szertartásához használnak szakrális edényeket – használatukról 1562-ben a debreceni hitvallás így határozott: „*Az írás ivóeszközről vagy pohárról emlékezik. Tehát mindennemű edényeket, akár üveg, akár fa vagy arany, ezüst és cserép legyenek, vagy rézből vagy bármiféle ércből készültek, elfogadjuk, csak a visszaélés, fényűzés, babona és botrány legyenek eltávoztatva. A pápista kelyheket, tányérokat elvetjük a babonás visszaélés miatt.*”[73] A határozatot KÁLVIN tételeire[74] alapozták, s ebből arra is következtethetünk, hogy a reformáció után a korai ónműveket, a katolikus egyház tulajdonában lévő óntárgyakat „elvetették”, vagy – s ezt elképzelhetőbbnek tartom – újraöntötték. Első hangzásra ez akár úgy is tűnhet, hogy legnagyobb ellensége a korai edényeknek a reformáció volt, pedig az a tény, hogy csak a protestáns egyházak tulajdonában találjuk meg ma ezeket az ónműveket – igaz, hogy csak 17. századiaktól kezdődően –, ellentmond az előbbi fejtegetésnek. A protestánsok ugyanis a régi edényhez fűződő szertartást, hiedelmet és viszonyulást vetik el, nem annyira a formát vagy magát az anyagot, hiszen a fennmaradt emlékek arról tanúskodnak, hogy előszeretettel használták az ónt. A változás a reformáció után abban rejlik, hogy az újjáöntött edények már nem a régi edényformát és díszítést, formavilágot fogják követni, hanem a vallásnak megfeleltetve a puritán ornamentikát és az úrvacsorához elengedhetetlen, nagy űrmértékkel bíró, bort tároló kannákat, de nem bántják azon formákat sem, pl. a palackokat, amelyek beilleszthetők lesznek a vallás követelményeinek kereteibe. A katolikus szertartás által használt paténákat lecserélik, helyükbe a sokkal nagyobb felületű kenyérosztó tányérok kerülnek, de ennek is kizárólag gyakorlati oka van, és a szertartáshoz kapcsolódik, tudniillik nem az ostya, hanem maga a kenyér kell, hogy ráférjen.

Az arany és ezüst használata tehát – nemcsak a nemesfémek drágasága vagy az új ötvösmesterek hiánya miatt, hanem a protestáns vallás alapkövetelményei miatt is – háttérbe szorul a kevésbé fényűzőnek mondható, szürke színű ónedényekkel szemben. A jelenség persze nem általános érvényű, hiszen megtaláljuk a reformáció előttről származó klenódiumokat is a reformáció után készült kegytárgyak társaságában. Érdekesség az lehet, hogy a legtöbb protestáns templomban kedvelt szín a szürke. A térségben majdnem minden református templom padja szürkére vagy annak különböző árnyalataira van lefestve. Ez a tény nem feltétlen magyarázza a „szürke” ónedények kedvelt egyházi használatát, de a korízlést és a közösség puritán felfogását mindenképpen tükrözi. Ezt a képet csak megerősíteni látszik az a tény, hogy az edények nagy része valamikor mindennapos használati tárgyból lett, adományozás útján egyházhasználati eszközzé. Erről azok a feliratok tanúskodnak, amelyeket az edény készítése után – és nem azzal egyidőben –, a donáció idejének és a donator nevének megörökítésére vésték a tárgyra, többkevesebb hozzáértéssel. Az ilyen feliratos kannákat megtaláljuk a felmért térség majdnem mindegyik parókiáján: pl. Feltorján, Martonfalván, Lécfalván és Alsócsernátonban.

A térség edényeiről elmondhatjuk azt is, hogy legtöbb helyen a ma létező edények még használatban vannak, ha nem is mind, de a fedeles boroskannák mindenhol. A legkevésbé a bortartó palackokat használják az istentisztelet alatt. Az is észrevehető, hogy az 1971-es leltárkönyvi adatok sokkal több óntárgyról számolnak be, mint ahány ma látható a parókiákon, s a 18. századi vizitációs jegyzőkönyvekből nézve a mai anyagot, még rosszabb a helyzet. Végezetül elmondható, hogy vannak igazi értékes, egyedi darabok is, amelyek több odafigyelést érdemelnének a szakmától.

www.szimo.ro / www.cimec.ro

2.1. Edénytípusok és formafejlődés a felmért területen

A vizsgált anyagban három edénytípus található: *kanna* (keresztelőkanna és boroskanna), *palack* és *tányér*. A bor tartására nagy önkannák készültek, ezzel átvették az egyik legjellegzetesebb világi edényformát amely a fedeles kupákat szólítja meg előképként. A kanna mellett a bor tárolására és hordására szolgált a palack. Az úrvacsora osztásánál a boroskannát és a kenyérosztó tányért vagy tálat használják ma is. A tál nagyobb és néha mélyebb, mint a tányér, de mindkét kifejezést alkalmazzák mindkét edényre. Általában 20–24 cm átmérőjűek.

A nagy boroskannákhoz hasonló felépítésűek, de kisebb űrmértékkel bíró edények a keresztelőkannák. Az egyházleltárakban sok helyen feltüntették az edények alakját és azok űrmértékét. A vizitációk a palacokok esetében kivétel nélkül beírták az űrmértéket, szólnak az adományozókról – különösen az 1797-es vizitáció –, vagy leírják feliratukat, és néha megjegyzik, ha van rajtuk pecsét. Ezekben a dokumentumokban a „kannácska", „keresztelő kannácska" szavakkal jelölik a szóban forgó tárgyat. A keresztelőkannákat legtöbb helyen – rongált állapotuk miatt – már nem használják Háromszéken. Így van ez Kálnokon is, ahol a fedele egy rézdróttal van a kanna testéhez erősítve; Lécfalván letört a fedele, Alsócsernátonban már csak a vizitációs jegyzőkönyből olvashatunk a régiről, mert ma egy új, holland adományból származó,bár szintén ónból készült kannácskát használnak. A keresztelőkannákra ritkán kerül díszítés, és ha mégis van rajtuk, akkor az csak a fülén – itt féldomborműves virágornamentikát hordozhat. NÉMETH Gábor említése szerint a keresztelőkannák fedelére gyakran került „A" betű, az élet kezdetét szimbolizálva, vagy az „aqua" (víz), rövidítéseként.[75] Ilyen vagy ehhez hasonló kannával nem találkoztam a felmért területen. Megjegyzendő, hogy a szerző ezt a megállapítását a Felvidékre vonatkoztatva teszi.

A kenyér tartására szolgáló úrasztali tányérok nagy része szabályos kör alakú. Kivételt képeznek azok, amelyek virágot utánozva szirmokhoz hasonló peremmel vannak kialakítva. Ezekre a kivételekre két példát hozhatunk, a dálnoki és a maksai parókián használt tányért. Kevés köztük a vésett, flechelt díszítésű, ezekre a legszebb példa Dálnokon látható. Feliratuk a perem felső részén került bevésésre, és ez esetben gyakran csak monogramot és évszámot láthatunk. Ez alól is van kivétel: Dálnok, valamint Mátisfalva tányérai. Az előbbi tányér esetében – melynek a díszítése hasonlóságot mutat az Iparművészeti Múzeumban látható, szintén nagyszebeni városbélyeggel és 1703-as felirattal ellátott tállal – a feliratot a szebeni mester a tányér peremének alsó részére véste. Az utóbbi, a mátisfalvi tányér dísztelen, de felirata szintén a perem alján található. Mindkét tányér felirata a készítés idejéből való, és az adományozók, megrendelők emlékét hivatott megörökíteni – teljes szövegük erről tanúskodik. Azok a tányérok, amelyeken csak a monogram jelenik meg, korábban készültek, mint a fent említett két tányér, és azt bizonyítják, hogy az egyház tulajdonába való kerülésük előtt mindennapi használat tárgyát képezték – tulajdonosuk tulajdonjelzőjeként értelmezhető a monogramjuk.

A palackok poligonális formát öltenek. Legnagyobb részük téglalap alakú (pl. Mátisfalva téglalap alakú, Lécfalva szabályos négyszög, Dálnok flechelt, téglalap alakú, Bita flechelt, téglalap alakú), de nem ritka a hatszögű palack sem (pl. Márkosfalva, Mátisfalva, Feltorja palackjai hatszögűek). A leltárkönyv és a vizitáció Alsócsernátonban egy nyolcszögű palackról is beszámol, de az mára elveszett. A palackok palástrészére díszítés vagy felirat került, de előfordul, hogy mindkettő (pl. Márkosfalva, Bita, Dálnok, Feltorja mindkettő). Ezekre az edényekre sajnálatos módon nem ütöttek jegyet. Egyetlen kivételt a hatszögű mátisfalvi önpalack képez. Ezen a két jegy az edény tetejére került beütésre, két egymással szembeni sarokban. A doborpajzs formájú bélyegek nagyon kopottak, elmosódottak, ma csak a „BB" mesterjegy sejthető az egyikben. Ha a pajzs formáját vesszük alapul, elképzelhető, hogy a palack segesvári műhelyből származik. A palackok tetejére nagyon keskeny ajakrész került, ezeket csavarmenetes fedél zárta, amelynek a tetejébe fogantyút vagy hordozható

www.szim.ro / www.cimec.ro

fület illesztettek. A fülek nagyrészt hiányoznak, elkallódtak, és csak egyetlen esetben, Márkosfala hatszögű palackján díszeleg még teljes épségében.

Az ónkannák formáinak fejlődésével még nem foglalkozott a kutatás. Az általam ismert anyag alapján megkísérlem felvázolni ezt a fejlődési menetet, a hangsúlyt a helyi jellegzetességekre helyezve. Az anyag a kannák különböző formáinak és a díszítőelemeknek széles skáláját nyújtja. Megtaláljuk a reneszánsz kannatípust és a barokk formákat is, valamint ezek jellegzetes elemeinek ötvözését, ezért nagyon nehéz egy törvényszerűséget felállítani.

WEINER Mihályné megállapítása szerint a Felvidéken a 17. század vége felé mutatkoztak olyan művészi jellegzetességek, amelyek a kapcsolatok ellenére sem vezethetők vissza német, osztrák, cseh eredetre, hanem kizárólag ennek a területnek a sajátosságai.[76] Mégis, nem húznám meg olyan erősen a választóvonalat, főképp a német kannák előtt. Régen megállapított tény az is, hogy az ónkannák formáikban a nemesfém-ötvösség típusait követték.[77]

Az ónművészet nemcsak Magyarországon tekintette példaképének az ötvösséget, hanem Európa más területein is. A 17. századi Nürnberg virágzó ónművessége szívesen használta az ötvösöktől átvett díszítést és formakincset.[78] Ez Erdélyben sem történhetett máshogyan. Az ónkannák formavilágát elemezve az ötvösséghez kell visszanyúlnunk. Az ötvösség hatása a leghangsúlyozottabban a kannákon érzékelhető. A kannák alkotják a vizsgált ónanyag leggazdagabb és egyben legszínesebb részét, így lehetővé teszik azt a próbálkozást, amely egy fejlődési folyamatot vázolna fel.

Nagyvonalakban három nagy szakaszra oszthatjuk a kannák fejlődését. Beszélhetünk a korai vagy gótikus ónkannákról, a 16. századig, az utánuk következő reneszánsz kannákról a 17. század folyamán, és az ezt követő barokk kannákról a 18. század első évtizedeitől számítva. Ez az elhatárolás nem törvényszerűsíthető, mert az egyik korszakban kedvelt elemek sok esetben átvándorolnak a másikba; mégis megfigyelhető némi sajátossága mindegyik korszaknak.

A korai ónmunkák az ötvösmunkák alakját utánozva díszesebb tárgyakká sikeredtek. A kutatásom során csak egyetlen ilyen kannával találkoztam, de ez nem képezi a dolgozat tárgyát, ugyanis Sepsiszékhez tartozó településen található. Mégis említést érdemel a kálnoki unitárius egyház boroskannája, mint az egyetlen ónkanna e térségben, amelyen az ötvösművek bizonyított hatása mutatható ki (1. ábra).

A reneszánsz korában két kannaforma terjedt el Magyarországon.[79] A 16. század végére a karcsú, magas, hengeres, lefelé kissé ívesen szélesedő kanna, melyet legtöbbször vésett vagy trébelt dísz borít; a másik elterjedt forma a 17. században lesz általános: zömök testű, hengeres palásttal. Ez utóbbi különösen a szász városokra jellemző, és előfutára a barokk kannáknak. Nagyszebenben készültek ezek a formák, és olyan kedveltté váltak, hogy hatásuk a következő században is tovább élt. A felmért területen mindkét típus érezteti hatását az ónműveken. A 17. századból fennmaradt kannák az első típushoz hasonlítanak. Ilyeneket láthatunk Ikafalván, Dálnokon, Feltorján és Mátisfalván. Felvetődik a kérdés, hogy mikor alakulhatott ki ez a kannatípus, mióta látták példaként az ónművesek. MIHALIK József a fedeles kupák, boroskannák keletkezését a 16. század közepére teszi; azonban a 15. század elején már ismert ez a típus Felvidéken, a szepesszombati Szent György-oltár predellájának utolsó vacsora kompozíciójában[80] és a lőcsei Szent Jakab templom Szent János-oltárának táblaképein.[81] A két oltáron látható képek és a szászvidéki oltárok utolsó vacsorát, Jézus születését ábrázoló táblái bizonyítják azt, hogy a fedeles kannák a képen való megjelenésük előttről származnak. Bizonyíthatóan 16. századi ónedények az általam vizsgált területről nem maradtak fenn. Azonban számos olyan kanna található, amely formája alapján korainak tekinthető, és közel állnak főleg a Felvidéken fennmaradt 16. századi kannák formájához, illetve hasonlatosak az Iparművészeti Múzeum nagyszebeni városbélyeggel jelzett, 1594-ből való kannájához.

A fejlődés iránya valószínűleg az egyszerű, teljesen sima edényfelülettől vezet a tagoltabb, kidolgozottabb formák felé. Az ívesen szélesedő talpú kannák hangsúlyosabb részein,

www.szrm.ro / www.cimec.ro

szájperemen, talprésznél domború gyűrűk jelennek meg (pl. Alsócsernáton, Martonfalva, Márkosfalva, Lécfalva, Feltorja). Az edény lábakra helyezése itt nem fordul már elő. A lábak használata csak a korai edényeken volt használatos (lásd 2. ábra: az udvarhelyszéki eredetű, 1945-ben elpusztult, ún. Hodgyai ónkanna), és ez az ötlet is az ötvösöktől származtatható.

A 16. századi és 17. század első feléből származó kisebb darabokon általában nem található fedélgomb sem (pl. Mátisfalva és Ikafalva keresztelőkannája). Ez figyelhető meg a – magyarországi fejlődésre bizonyára nagy hatást gyakorló – 16. századi német ónművességben is.[82] A fedélgomb nélküli kannák egyik formáján az enyhén domborodó fedél közepén lapos korong látható, a másikon a fedél közepe félgömbszerűen domborodik ki, mint a kálnoki boroskanna vagy a mátisfalvi keresztelőkanna esetében. Ez a Háromszéken is ritkán előforduló kannaforma az akkor használt jegyeket mutatja, de nem keltezhető a 16. századra, csak az utána következőre.

A fedélgombok a 17. században baluszter alakúak (pl. Alsócsernáton, Martonfalva, Lécfalva kannái). A fedél felépítésére jellemző, hogy több, egyre keskenyebb és kisebb átmérőjű korong egymásra helyezésével alakították ki, akár a gombokat is. A 17. század végi ónkannákra jellemző az egyes részletek mind hangsúlyosabb, plasztikusabb kidolgozása. Gyakran tagolták az edényeket körbefutó gyűrűkkel, míg a kiszélesedő edény talpa és szájpereme erősebb profilt képezett. Ez a forma gyakori Kézdiszéken, megtaláljuk Ikafalván, Lécfalván, Dálnokon és Alsócsernátonban is.

A 18. században a talpak íves kiszélesedése megszűnik, és a kanna teste hengeres formájú alakot ölt, a karcsúnak mondható 17. századi formát egy robusztusabb fogja felváltani. Ezek és a 19. század eleji kannák veszítenek keskeny, kecses alakjukból, hangsúlyozottabb profilozást kapnak, zömökebbek.

A billentőket vagy ujjtámaszokat már a 16. században „S” alakúra képezték ki, míg a fülek fordított „S” alakot öltenek. Ez a későbbi századokban is hasonló marad. A különbséget a díszítés jelenti (3–4. ábra: A–P). A 17. század közepe táján már domborműves, öntött minták kerültek a billentőkre. A 17. század vége felé újabb típusú billentőket kezdenek el készíteni, de az öntött mintás díszítmény változatlan formában a kannafül visszahajló végére kerül (3–4. ábra: J, N, O). Több ilyen példával találkozthatunk (Ikafalva, Mátisfalva stb.) egész Háromszéken, s ez a szokás áthúzódik a 18. század elején készült kannák díszítésére is.

A helyi jellegzetességek a 17. század utolsó harmadában alakulnak ki, és fennmaradnak a 18. század folyamán is. Ezek a mesterjegyek alapján brassói, szebeni és segesvári kannagyártókhoz köthetők. Jellegzetességük az arányos, hengerded alakú test, toboz vagy szőlőfürt formát öltő fedélgomb, levéldíszes ujjtámasz, markánsan kiszélesedő talapzat és szintén hangsúlyos szájperem. Az ujjtámasznak egy egyszerűbb és egy díszesebb változata fordul elő. A többnyire ornamentális díszt hordozó fül visszahajló végére nagyon gyakran forrasztottak címerpajzsot (3–4. ábra: A, B, E, F, G, K, L, M, P). Az edény hengeres palástját kezdetben csak bekarcolt (pl. Dálnok), később inkább domború gyűrűkkel tagolták. Ilyen kannák a Felvidéken Kassa és Eperjes környékén is előfordulnak.[83] A felmért térségben Alsócsernátonban találjuk a típus legszebb példáját. Az egyedülálló, helyi különlegességnek is mondható, „sasos” díszítésű alsócsernátoni kanna[84] mesterjegye a fül görbületén foglalt helyet, de pontosabban beazonosítani lehetetlen már. A kúp alakban lefele enyhén szélesedő, hengeres testű kanna talppereme finoman kiszélesedik, leterített, lapos körgyűrűként zárja az edény alját. Ma hiányzik a fedele, amin egykor 1671-es évszám volt olvasható a leltárkönyv szerint. A kézdiszéki ónkannák legdíszesebbikének egykori fedélgombja lapított gömb és korong alakú elemek variációjából állt össze – tudhatjuk meg BOROS Judit összeírásából. Füle visszahajló végén az elmaradhatatlan leveles torzfej öntvény volt található. Díszítése kiterjedtt az egész palástra, amelyet két gyűrű domborulata osztott három regiszterre. Az elveszett sasos kanna palástján a kiterjesztett szárnyú, kétfejű „császári” sas és az indák, virágok között megbújó nyulak a reneszánsz forma-

www.szrm.ro / www.cimec.ro

kincsét juttatják eszünkbe. A HABSBURG-sas képe a 17. századi használati tárgyakon, épületeken megszokott látvány volt, nem meglepő, hogy ónedények díszítő elemeként is feltűnik. Ilyen kannák a Felvidéken jellegzetesek (4. ábra).

Az úgynevezett HABSBURG-sas ikonográfiája még további kutatást igényel, hiszen nem ritka motívum az erdélyi protestáns templomok kazettás mennyezetén sem, de Háromszéken is előfordul, hogy csak Gelencét és Zabolát említsük.

Az önkannák a 18. század első évtizedétől kezdődően, lassan adták át helyüket a barokk formáknak. Erre a legjobb példa a dálnoki egyház két egyforma méretű kannája. Mesterükről nem tudunk meg semmit, mert erről is elmarad a bélyeg, és csupán a flechelt motívumai utalhatnak szebeni készítőre. A két teljesen megegyező dálnoki kanna bizonyíték arra is, hogy az óntárgyak egy részét ugyanazon formáról öntötték. Felirata elárulja adományozója nevét: DÁLNOKI MIKLÓS Péter készíttette őket, 1761-ben. Ugyanebben az időben, ugyanő az adományozója a dálnoki tányérnak is, melynek fenekén megtalálható a készítőmester neve, Michael WALDHUTTE, s mivel a tányéron és a kannákon a díszítőmotívumok kivitelezése is megegyezik, nem kétséges, hogy a mesterük is azonos. Mindezen túlmenően elmondható, hogy a 18. században nem volt kizárólagos az utóbbi forma, mert még mindig használták a 17. századinak leírt formakincset is.

2.2. Jegyek és fenékrózsák

A fennmaradt ónedények egy részén mesterjegyeket találunk. Segítségükkel lehetséges a készítő személyének és működési helyének meghatározása. Sajnos a legtöbb ónedény, részint a legkorábbiak vagy a legértékesebbek is, jegy nélkül készült. Származási helyüket vagy mesterüket felkutatni lehetetlen. A mesterjeggyel készült tárgyakat is nehéz időhöz kötni, hiszen nem minden kannán vagy tányéron szerepel évszám. Sok esetben azonban az évszám sem a készítés, hanem a hagyományozás időpontját jelenti.

Az óntárgyak jelzését és annak eredetét kutatva szintén az ötvösjegyekig kell visszamennünk. Ötvösmunkák bélyegzése, azaz jeggyel történő ellátása Magyarországon a 16. századtól volt általános, a céhes helyeken.[85] Ekkor általában két jegyet használtak:[86] a város hitelesítő bélyegét, amely a város címerét vagy annak jellemző részletét ábrázoló bélyeg volt – ez a fém meghatározott finomságát bizonyítja és hitelesíti –, valamint az ötvösjegyet vagy mesterjegyet, amely az ötvös nevének kezdőbetűit vagy egyéb jelét foglalta magába, s az előbbivel szemben a készítő mesterre utal. A saját mesterjegy beütése kötelező volt, hiszen ennek megtörténte után mutathatta be a művét a mester a céhének, és ha az elfogadta, akkor került rá a város hitelesítő bélyege. Eladni csak ezután volt szabad.[87] A kassai ötvösök hitelesítő jele a város címeréből vett liliom volt.[88] Példájukat követhették a 16. századi kassai kannagyártók is, ugyanis az 1524-ből származó gölnicbányai céhkanna fülére ugyancsak liliomot ábrázoló bélyeget ütöttek.[89] A 17. századi kassai ónedényeken már mindenütt a teljes városcímer látható. A 17. század második feléből és a 18. századból származó felvidéki óntárgyakon a jegyeknek az ötvösjegyekhez hasonló rendszerével találkozunk: a városjegy, amely a város címerét ábrázolja, és a céh vagy a város ellenőrző tevékenységére utal;[90] a mester saját jelzése, amely az általa készített önművek megjelölésére szolgált; valamint az önjegyeknek egy harmadik csoportja, amely a minőségjelzést szolgálta, vagyis az ötvözés arányára utalt.[91] Ez az előző kettővel szemben kevésbé terjedt el. A lőcsei céhszabályzat is elrendeli használatát, de csak az angol ónból készült tárgyak esetében. Ennek a jegynek koronás rózsa alakot kellett ábrázolnia. Az angol ón jelölésére ez később is használatos volt, de két angyalt is ábrázolhatott. A háromféle jelzés pontos szabályokhoz kötött használata nem ismeretes. A lőcsei szabályzat is csak általánosságban rendeli el a városjel, mesterjegy és minőségjel használatát.[92] Meg kell említeni, hogy a magyarországinál előbb kifejlődött német önművességben a jelölésnek szintén ez a rendszere vált általánossá.[93] Itt a 16. század közepétől városi rendeletek követelték meg a mesterjegyek feltüntetését. Következetes alkalmazásuk azonban csak a 16. század közepétől

www.szmi.ro / www.simec.ro

történt meg. A németországi viszonyokat és a magyar ónművesség későbbi fejlődését figyelembe véve érthető, hogy a Felvidéken és Erdélyben általában még a 17. század első felében is jelzés nélkül készültek az edények. Erdélyben a mesterjegy és városbélyeg egy pecsétnyomóra került. Ezek használata feltehetőleg csak a város által elismert mestereket illette meg.

Bizonyos ónműveket később sem volt kötelező jegyekkel ellátni. Általában nem jelezték a kiemelkedő, nagy értékű, díszesebb darabokat, amelyeknél fel sem merülhetett az anyag silányságának gyanúja.[94] Ezzel magyarázható, hogy sok esetben a legnagyobb gonddal készült önedényeken nincs jelzés (pl. Dálnok). Nem minden edényre ütötték rá a városbélyeget, sokukon csak a mester személyére utaló jegy látható. De akad olyan is, ahol a kettőt összeolvasztották, pl. Feltorja fedeles boroskannájának fülén a brassói koronás gyökér két oldalára került JG monogram feltehetőleg Johannes GOKESCH munkáját jelzi (5. ábra). A mesterjegyeket, a mester nevének kezdőbetűit többnyire címerpajzsba, némelyeket medalionba helyezték. Ritkábban kiírták a mester egész nevét, vagy valamilyen jelét, ábráját helyezték keretbe. A 17. század végéig a teljes névalak kiírása ritka, a felmért anyagban is csak egy esetben fordul elő. Ezt a dálnoki tálon olvashatjuk, amely már egy 18. századi szebeni mester, Michael WALDHUTTE nevét hordozza (6. ábra). A többi mesterjegy nagysága ritkán haladja meg az 1 cm-t. A bennük foglalt ábrák alapján egy részükön a kezdőbetűkön kívül évszám szerepel, amely a mesterré avatás időpontjára utal KŐSZEGHY Elemér[95] szerint. KŐSZEGHY ezt az ötvösökkel kapcsolatosan állítja, de ez egyáltalán nem érvényesíthető az önöntőkre, hiszen évszámos mesterjegygyel még nem találkoztam az ő körükben. Nyugat-Európában a 16. századtól a 18. századig a jegyek egy része a mesterség valamilyen jelképét foglalja magába.[96] Néhány jegyen kanna vagy kancsó rajza fordul elő, a kannagyártó foglalkozásra utalva (pl. Bita, kanna). Ez német területeken szintén használatos volt, mint a mesterség legkönnyebben felismerhető képi ábrázolása. A mesterjegyek másik csoportjának ábrái nem utalnak a mesterségre, de az általam vizsgált anyagban ilyen és külföldi jegyekkel nem találkoztam, pedig írásos dokumentumok bizonyítják, hogy nemcsak feldolgozatlan ónt, hanem kész edényeket is hoztak be a kereskedők[97].

A jegyek a kannák esetében nagyon változatos helyre kerülnek: a legtöbb bélyeg a fül vállán foglal helyet. Ritkábban találjuk a fedél belsejében, középen, és még kevesebb alkalommal az edény aljának belső részén. A palackok, mint már említettem, nincsenek jelölve, egy kivétellel (Mátisfalván, a felső sarkokban). A tányérok bélyege a fenékalj közepére kerül, ritkábban a peremén is találni, de akkor annak a felső részén.

Mint a mester személyére vagy esetleg műhelyekre utaló jelzésről, a fenékrózsákról vagy „Bodenrosette"-ről szükséges még megemlékezni. Ez a domborműves technikával készült, többnyire virágmotívumot – a korai edényeken, mint pl. a Hodgyai önkanna esetében, bibliai tárgyú képeket, főképp a keresztrefeszítést – ábrázoló díszítmény a kanna aljának a belső részén az esztergályozáshoz szükséges kör alakú nyílás beforrasztására szolgálhatott. Eredetét kapcsolják az „Edelzinn" németországi virágzásához is.[98] A fenékrózsák használatának eredetét azonban véleményem szerint a pogánypénzes ötvösmunkák és a medalionos harangok körében kellene keresni. NÉMETH Gábor szerint a „fenékrózsák a mesterjegyektől egy fokkal egyszerűbb formában"[99] utalnak készítőikre. Főleg azokon a tárgyakon fordulnak elő, amelyeken nincs mesterjegy. Elsősorban a 17. század első feléből származó kannákon találhatók. Az általam vizsgált kannák fenékrózsái, annak ellenére, hogy az edény belsejében vannak, és megkopottak, finoman kidolgozottak, egyéni ábrázolások. Feltételezem, hogy jellemzők lehetnek a készítő mesterre, de mivel ritkaság – csak három helyen van ilyen egész Kézdiszéken: Ikafalván, Dálnokon és Feltorján –, ezért messzemenő következtetésekre nem adnak alkalmat, és további kutatás tárgyát kell, hogy képezzék. Az említett három esetben virág- és indamotívumokat láthatunk egy nem nagyobb, mint 5 cm átmérőjű körben. Az indák a kör határait követve burjánoznak, vagy vázából kiindulva csokrot alkotnak.

www.szimbolumtar.ro

2.3. Feliratok és díszítés

Az egyházi ónedények értéke szép formáikon kívül díszítésükben és felirataikban rejlik. Ez a kettő sok esetben együtt fordul elő. A feliratok, vésetek sokat elárulnak az adományozó személyéről, a falusi közösségekről. Nagy részük magyar nyelvű, elvétve fordul elő latin szó vagy szöveg. A monogramoktól a kerek tartalmi egészet alkotó vésetekig számos variációjuk megtalálható. Sok esetben csak kezdőbetűket, évszámokat találunk rajtuk. Mivel a tárgyak nagy része nem készítésekor került egyházi tulajdonba, ezek a monogramok egyszerű tulajdonjelzések is lehetnek, hiszen nem valószínű, hogy az adományozó csupán nevének kezdőbetűivel akarta megörökíteni a saját emlékét. Ezek a betűk a tulajdonosból adományozóvá vált személyek emlékét őrizhetik. Az egyház leltárkönyveiben a monogramok feloldást nyernek, mert az adományozáskor beírták az adományozó teljes nevét is.

A feliratok nagy része a teljes nevet vagy neveket, többnyire a házastársak nevét örökíti meg, és néha utal arra, hogy milyen módon került az edény az egyházhoz: korábban az adományozó tulajdonában volt, vagy saját költségén készíttette, esetleg vette, vagy végrendelet útján „hatta” azt egyházára, hiszen köztudott, hogy a vagyonosabb réteg végrendeletében sem feledkezett meg egyházáról.

A feliratok legnagyobb részéből nem maradt ki az évszám sem. Ezek általában csak az évet tartalmazzák, de előfordul, hogy a pontos dátum van belevésve az edénybe (pl. Dálnok, kanna; Márkosfalva, palack; Feltorja, palack).

Akadnak olyan bekarcolások is, főképp a kannákon, amelyek elnagyoltak (pl. Martonfalva, Alsócsernáton, Lécfalva), ezek a feliratok hozzá nem értők keze nyomát viselik.

A feliratok helye a kanna, tányér, palack esetében különbözik. A kannák esetében kedvelt hely a füllel szembeni oldal, a kiöntő alatti rész. A fedelére ritkán és csak a korai edények esetében került felirat. Szintén korai edényről tanúskodik az, ha a szájperem alatt fut körbe a szöveg (pl. Dálnok). A tányérok esetében mindig a peremrészen foglal helyet, változó módon, felül vagy az alján. A palackokra nagyon változatos módon kerülnek fel. A téglalap testűek esetében mindig a szélesebb oldalra, míg a hatszögűek esetében általában az egyik oldal nyújtotta lehetőséget kihasználva, hosszú téglalapba íródnak, vízszintesen. Kivétel persze itt is van, pl. a márkosfalvi hatszögű palack, ahol az edény felső részére került a szöveg, úgy, hogy felírója a palack két oldalát vette igénybe vízszintes feliratának elhelyezésekor, így a kanna sarokélére is kerültek betűk.

A feliratokból következtethetünk az adományozó társadalmi helyzetére is. Nemesi adományozóra utal a „generosus” jelző (pl. Dálnok, palack; Lécfalva, nagy ónkanna); de céhek is ajándékoztak, vagy legalábbis céhek tulajdonát képezték valamikor a lécfalvi és feltorjai kannák.

A feliratok írásmódja nem egységes, sok az elírás. Gyakorlatlanságra vagy írástudatlanságra is lehet példa az alsócsernátoni kanna, amelyre a felvéső az egyik N betű szárát lentről, balról jobbra kötötte össze.

Az egykori óntárgyak, illetve a napjainkig fennmaradt ónedények sorsa az egyház protokollumának bejegyzésein, a leltárkönyvekben követhető nyomon. A templomok ingóságait a 18. századi vizitációs jegyzőkönyvek is szépen nyomon követik. Először a gazdagabb és értékesebbnek tartott ezüstkészletet sorolják fel, az aranyozott tárgyakkal, majd az ónt és a rézből készült tárgyakat, hogy rátérjenek az ugyancsak gazdag textíliákra: az abroszok, úrihímzéses terítők részletezésére.

A tárgyak díszítését és feliratozását külön megrendelésre a mester is végezhette, amiért külön fizetés illette meg. Az 1635-ös kassai[100] és az 1625-ös erdélyi országgyűlési limitációból tudjuk, hogy a díszítést külön megrendelésre, a kannagyártó mester végezte: „*Az ki penig ki akarja míveltetni ónját, ... csinálja ki fontját 18 pénzért.*”[101]

A díszítés a reneszánsz formakincs esetében gazdagon bontakozik ki az ónművességben. „*A lapos vésett technika kiválóan alkalmas volt a reneszánsz motívumok feldolgozására. Éppen ezért a reneszánsz irány hosszú ideig uralkodik mind az ornamentális, mind a figurális részletek-*

www.szrm.ro / www.cimec.ro

ben."[102] A reneszánsz ornamentika színes gazdagsága elevenedik meg az itt tárgyalt ónedényeken is, és különösen a 17. század második feléből, valamint a 18. század elejéről származó erdélyi edényeknek a legművészibb és a legváltozatosabb a díszítése. A korai, 16. századból vagy a 17. század első feléből fennmaradt edények általában dísztelenek. De később sem díszítették a mindennapi használatra készült edényeket. A vésett technika és a flechelés a legjellemzőbb, de nem kizárólagos. Előfordul a stancolás is, a 17. század eleji edényeken. Magyarországon a 16. és 17. században a nürnbergi EDERLEIN és a lotharingiai BRIOT stílusában keszültek domborműves díszítésű edények.[103] A fennmaradt 17. századi edényeken csak járulékos helyeken (ujjtámasz, fül és annak visszahajló vége) fordulnak elő domborművesen öntött részek vagy féldomborműves technikával készült részletek.

Az ón könnyen munkálhatósága következtében a legelterjedtebb technika a vésés. Az ónedények sajátos vésési módja a „flechelés", amely már önmagában is változatossá teszi a díszítményeket zig-zagosan vésett formáival. Hatását azzal fokozták a mesterek, hogy ugyanarra a tárgyra 2–3 kisebb-nagyobb keresztmetszetű flechelést is rávittek.[104] Méretük a pár mm-től 1 cm nagyságig terjedt. Ezt használták Dálnok két egyforma méretű boroskannáján és palackján, Alsócsernáton fedél nélküli kannáján, valamint Bita, Márkosfalva és Feltorja palackjain.

A vésővel karcolt egyenes vonal némelyik 17. század végi önkannán teljesen alárendelt szerepet játszik, mert a virágmotívumokat, leveleket és keretdíszeket is flecheléssel készítették. A szőlőszemeket vagy virágporzókat kör alakú vésővel ütötték be, a keretdíszeket, virágmintákat, virágszirmokat néha poncolással alakították ki (pl. az alsócsernátoni „sasos" kanna). A kiemelkedő peremekre gyakran került bélyegzővel beütött minta (pl. Ikafalva, boroskanna; Alsócsernáton, „sasos" kanna: palmettadíszt stancoltak körbe).

A 17. századi ónedenyeken gazdagon jelennek meg a reneszánsz virágornamentika gyakori elemei: az öt szirmú rózsa, tulipán, szegfű, jácint, rozmaringvirág, pipacs melyeket lendületesen futó kacsok, levelek kapcsolnak egységes komozícióba, és előfordul, hogy gyümölcsök – alma, körte, szőlő – bújnak meg közöttük. A növényi motívumok talán legszebb és legteljesebb világát a dálnoki református egyház már többször említett két egyforma kannáján, valamint palackján láthatjuk.

A díszítő ornamentika kompozíciós felépítésére jellemző, hogy középpontjában rendszerint a füzérrel, olaszkoszorúval vagy keretdísszel hangsúlyozott felirat áll. A kompozíciók szabad, laza szerkezetűek, követik az indák kalandozását, mégis az az érzésünk, hogy szimmetrikusan helyezkednek el a tárgyon, mindenképp harmonizálnak a díszítőelemek összeszerkesztésében. Szép példája ennek az alsócsernátoni „sasos" kanna. A kanna dísze vidéki, festett famennyezeteken növényi motívumok hasonló rendszerében már a 15. századtól megtalálható.[105]

Több esetben nem tisztán növényi ornamentális elemekből állnak a díszítmények. Gyakran észrevétlenül bújnak meg állatok a levelek, virágok, indák között. Szívesen ábrázoltak állatokat: mókust, madarakat az öntött füleken is. A kedvelt állatábrázolások között megemlíthető még a pelikán, mint gyakori bibliai szimbólum és a 17–18. századi református templomok szószékkoronáin, kazettás famennyezetein is gyakran megjelenő díszítőelem, vagy a 42. zsoltárra utalva a szarvast üldöző kutya és vadászjelenetek. Ezek az ábrázolások főképp a nemesfém anyagban lelhetők fel (pl. Lécfalva, aranyozott ezüst pohár), de szoros szálakkal kötődik ez a díszítményrendszer a 18. századi festett famennyezetekhez, reneszánsz hímzésekhez is. Felvidéki várkastélyok, harangtornyok sgrafittós díszeiben is hasonló motívumok tűnnek fel,[106] valamint az erdélyi templomok kazettás famennyezetei is hordozzák ezeket a díszítőelemeket.

www.szim.ro / www.cimec.ro

3. Katalógus

ALBIS[107]

„Úrasztali edényei között van 18. századbeli, és két terítője 1773-ból való."[108] Albisról a vizitációs jegyzőkönyvekből, az adattárban olvashatunk többet.

ALSÓCSERNÁTON[109]

1. Boroskanna: (7, 10. ábra) A kanna enyhén csonkakúp alakú, fedelének pereme, talpa és szája palmettadísszel volt körbepecsételve. Szája kerek, kiöntő nélküli. 1977-ben már hiányzik a gombja.[110] Fülének felfele hajló része egy maszkban végződik. A kanna testét két vékony, domború gyűrű osztja három részre, aljánál és szájpereménél szalagszerű sávot képezve. Az így kialakult mezők mindegyike díszítést kap. A vésett zig-zagos flecheléssel és poncolással dekorált legnagyobb felületre kétfejű sast és statikus állapotban nyulakat ábrázoltak a reneszánsz virágornamentika között. A két vékony sávban virágok díszelegnek, de a felső sáv füllel szembeni oldalára felirat is került: „*AZ ALSO TSERNATONI ECCLESIAHOZ VALO EDENY*". A fedelén 1671-es évszám volt olvasható, ma hiányzik az egész fedélrész. Ezt az évszámot közli az 1797-es vizitáció is. A dísztelen fül görbületének közepébe ütött mesterjegy – **MK**[111] – megkopott. Adományozója ismeretlen. A kanna állapota rossz: fedele elveszett, eredetileg a dísztelen füléhez volt illesztve; a kanna teste is több ütés nyomát hordozza. Fenekére több, különböző átmérőjű kört vésték. A kb. 17. század közepén készült kanna magassága 30 cm volt, ma a fedél nélkül 26 cm; talpátmérője 16,1 cm; ajakátmérő 11,5 / 10,1 cm – rongált állapota miatt.

2. Fedeles boroskanna: (7, 9. ábra) A kanna a 18. század közepén készülhetett,[112] feltehetően brassói műhelyben. Állapota rossz: a billentő rongált, alja, fedele és füle enyvvel van megragasztva. A vázából kiinduló virágindával díszített füle az alsó részen címerpajzsban végződik, melynek mezejében **SW** monogram olvasható, úgy, hogy a betűket egymás alá vésték; a **W** karcolata nagyon megkopott, csak a két szélső dőltött szár maradt teljes épségben. Felirata egy sorban íródott – „*KALNAKI FERENC FELESEGE INBER ANNA 1781.*" –, és a kiszélesedő talpperemen olvasható, szalagszerűen körbefutó, vésett keretbe foglalva. Ez a felirat az adományozó és férje emlékét, valamint az adományozás időpontját akarta megörökíteni, hiszen a szöveg üzenetén túl is látható az írásmódján, hogy nem a kanna készítésekor került rá, hanem jóval a készítése után. A kanna kidolgozásához képest a felirat nemcsak, hogy helyesen írni nem tudó kezéből származik – az N szárait fordítva köti össze –, de a betűalak megformálása is „balkezesre" utal. A kanna szájperemét és fedelét az enyhén domborodó gyűrűk egymásra helyezésével tette plasztikusabbá a mester. Csőre erőteljesen ívelt, billentője gömb alakú, és fedélgombját felfele elkeskenyedő lapos korongok és egy domború gyűrű alkotja. Magassága billentővel 31,5 cm; billentő nélkül 26,5 cm; talpátmérő 13,5 cm; ajakátmérő 8,3 cm; a kiöntővel 11,8 cm.

3. Tányér: (7–8. ábra) A dísztelen edény kör alakú, peremét vékony, vésett vonal futja körbe. Adományozója ismeretlen. Az aljára minőségjegy került, „FEIN ZINN" felirattal és a koronás rózsával. Ez utóbbi kettő között a mester monogramját – **IMH** – láthatjuk. A kb. 18. század elejéről vagy közepéről származó edény erdélyi alkotás lehet. Átmérő 31 cm; peremátmérő 4,6 cm.

4. Nyolcszögű palack:[113] BOROS Judit a 17. század utolsó negyedére tette a készítés időpontját, de nem talált rajta mesterjegyet. A nyolcszögű palack felső része kerekítve zárult; csavaros fedelet kapott, melynek fogantyúja vasból készült. Az edény oldalai vésett díszt kaptak, az egyikre a felirat került, a többire virágornamentika (tulipán, rózsa), valamint állatfigurák ülő pozícióban (őzek), mind zig-zagos vésettel. Felirata latin volt, több rövidítéssel: << „*INHON®~E DEI C A SPB~LIS / AC GENEROS DN : AGNES CSEFFEII COnSOR / SBISAC GNR~OSII DNIOAWIS BERNALD / CURA VITA NNO 1.7.0.2.*"»[114] Az adományozók nemesi származását a „generosi" jelző is hangsúlyozza: CSEFFEII Agnes és BERNALD Joannis „curavit", azaz adományozta a kannát „anno" 1702-ben az isten tiszteletére: „*In honorem Dei Spectabilis Ac generos Dn. Agnes CSEFFEI, consor Spectabilis A generosi Dn. Johannis BERNALD curavit anno 1702.*" Magasság 250 mm; talpátmérő 152 mm; az egyik oldal szélessége 65 mm. A BOROS Judit által – 27 évvel ezelőtt – még jó állapotúnak ítélt palack mára eltűnt.

BITA

1. Fedeles boroskanna: (11. ábra) Az öntött, hengertestű kanna fedelének középső része szférikusan gömbölyödik, és közepére a félgömbök összeillesztésénél gyöngysordísszel övezett gomb ül. Billentője a dísztelen fül vastagságát követő sima lemez. Az ajakrészt és az alját 1,4 cm-es szalag övezi. Testét még csak a kiöntő alatti felirat díszíti – „*CSÁKÁNY Borbára / DÉMÉTER István / 1879*" – az adományozók nevével és az adományozás évszámával. A kanna aljának belsejében középen egy oválisban **C.S.** vagy **G.S.** mesterjegy látható, a minőségjegy már megszokott pálmájával, rózsájával és koronájával egybekötve. Magassága 26,8 cm; talpátmérő 11,6 cm; ajakátmérő 10,9 cm, kiöntővel 14 cm.

2. Ónpalack: (12. ábra) Készítője ismeretlen, nincs bélyeg rajta, de vésett feliratából megtudjuk az

www.szmi.ro / www.cimec.ro

adományozás évét és az adományozó nevét. A felirat a téglatestű kanna szélesebb oldalára került, az edény felső részére: „*Tsináltatta a BITAI R: / Eccl: özvegy BITAI Klára 1778*”. A kanna teste lekerekedik a felső részen, és egész felülete reneszánsz virágmotívumokkal (tulipán) vésett, flechelt technikával készült díszítést kapott. Csavaros fedelének füle elveszett. Magassága 22,5 cm; szélessége 7,4 / 12 cm.

DÁLNOK

1. Óntál: (13, 15. ábra) A kör alakú tál a hat virágszirmot utánozó peremszélén kb. 1 cm-es peremsávval tagolt. Ölét vésett körgyűrük tagolják, melynek közepébe virágornamentika került, flechelt és vésett technikával. Érdekessége, hogy felirata a tál aljára van bevésve, és a peremrészen szalad körbe: „*ISTEN DITSÖSEGÉRE KÉSZITETTE DÁLNOKI MIKLÓS PETER ANNO 1761.*” Fenekén két bélyeg található: az alsó a város hitelesítő bélyege, mely egy téglalap keretezésben „IN HERMANSTADT” feliratot tartalmaz –; fölötte az ovalisba foglalt pálmaággal övezett koronás rózsát lentről egy szalagban a mester neve – „**MICHAEL WALDHUTTE**” –, fentről pedig a szintén szalagot utánzó sávban a „FEIN ZINN” felirat zárja le. A tál átmérője 22,5 / 22 cm; peremszélessége 3 cm.

2. Fedeles önkannák (13, 14. ábra) A zömök testű kanna egész palástrésze vésett, flechelt tchnikával díszített, és a kiöntője alá egy domborított kartusban feliratot vésték: „*ISTEN / DITSŐSÉGÉRE / KÉSZÍTETTE / DÁLNOKI MI / KLOS PETER / 1761.*” A határozottan kigömbölyödő talpperem fölötti rész indás és tulipadísz sorát két keskeny, egymásra tevődött körgyűrű választja el a kanna testének középső, legnagyobb díszített felületétől. Ez utóbbi felületet négy domborított medalionból alakította ki a mestere. Az egyik mezejében a már említett felirat kapott helyet, az ezzel szembeni oldalon a dísztelen fül alsó részét illeszteték a kanna testéhez, a többi kettőben pedig egy-egy tulipán díszeleg. E rész lezárása egy ugyanolyan szélességű szalagot alakít ki a szájperem alatt – a már említett egymásra helyezett körgyűrű ismétlésével és a benne foglalt motívumokkal –, mint amilyet a talpperem sávjában is láthattunk. Kiöntője maszkként jelenik meg, megszakítva a szájperem körgyűrűjét és ornamentális díszítését. Fedele erőteljes tagolást kap, és a kiöntő részre is kiterjed, szív alakot formálva, úgy, hogy a csőrnél a hegye felfele ível. Gombja baluszteres formát mutat, míg billentője szférikusan megdőltött gömböt, melynek közepét körgyűrű övezi, tetején egy enyhén megdőlt gomb ül. Fedelének belsejébe egy alig 1 cm nagyságú ovális keretbe rózsás pecsétet ütöttek. A rózsa fölött a mester monogramja lehetett elhelyezve, de kopott állapota miatt olvashatatlan. Ugyanaz a szebeni mester (**Michael WALDHUTTE**) készíthette, mint a dálnoki óntálat, amelyet a kannákhoz hasonlóan tulipánmotívumokkal láttak el a tál ölében, hiszen az adományozó is ugyanaz, és az adományozás ideje is megegyezik. Az itt leírt kannatípusból Dálnokban kettő található. A két kanna teljesen egyforma, megegyezik díszítésben, feliratában, formájában és méreteiben is. Ebből arra következtethetünk, hogy ugyanazon formát használták a kannák öntéséhez. Magassága 32 cm, fedél nélkül 23,9 cm; szájátmérő 13,7 cm, kiöntővel 17,1 cm; talpátmérő 17,4 cm.

3. Önpalack: (13, 16. ábra) A téglalap testű bortároló felső része lekerekített; egész felülete – kivéve a fenekét és a csavaros fedelét – indák által összefogott virágfajtákkal (szegfű, tulipán, nárcisz, rozmaring, pipacs) díszített. Felirata az edény szélesebb oldalára, a fedél alá, de az edény szélét jelző flechelt kereten belül, a virágornamentika fölé került, és úgy tűnik, előre megtervezetten: „*S:G:E:D: PETRI GAL / FACTOM HOC VA 1740*”. A palacktestet a szélesebb oldalak közepén elhelyezett alig 1 cm átmérőjű cső fogja össze. Az egykor bőrhámot viselő palack feltehetőleg ezen a részen volt befűzve, ami vállon is hordozhatóva tette a palackot. Sajnos jegyeket nem találni rajta. Magassága 32,5 cm, fedél nélkül 26,7 cm; oldalai 18 és 9,5 cm-esek; az alja enyhén szélesebb, 9,8 cm.

4. Fedeles önkanna:[115] (13, 17. ábra) A teljesen hengert alkotó palástú kanna talppereme hangsúlyosan domború talplezárást kap. A talprész tagolását még erőteljesebbé teszi a két körbefutó körgyűrű enyhén kidomborodó vonala. A talpperem fültől balra eső részén az aljából hányzik egy keskeny sáv (kitörött). A kannatest díszítése csak a körbefutó vésett gyűrűk és az ezek közötti sávrész elnagyolt pontozása és függőleges vonalazása – ez a flechelés elődjeként értelmezhető, vagy hozzá nem értő kéz munkája lehet. A szájperem alá két sorban elhelyezett felirat került: „*AD GLORIAM DEI DONO DE dit HUNC CANtHARUM STEPHANo SZABO DE / SZIGEt ECCLESIÆ HelVEtiCÆ DALNAKIENSIS ANNO 1686. DIE 9.JUN*” Fedele is ugyanazt a vésett díszt kapja, mint a kanna teste; a fedélgomb körül szabályos bemélyedés van kialakítva, amely úgy hat, mintha a ránehezedő szőlőszemes gomb súlya alatt nyerte volna formáját. Billentője letörött, de elképzelhető, hogy egy torzfej maszkot ábrázolt. Öntött füle virágornamentikájának vázából kinövő indái között egy mókus jelenik meg. Ez a féldomborműves technikával készült füldísz a reneszánsz formakincsét juttatja eszünkbe. A használattól megkopott dombormű a fül vállánál megszakad, ide bélyegek kerülhettek, ezekből ma csak a Brassó város pecsétjére hasonlító gyökerek látszanak. Aljára kívül

www.szmi.ro / www.cimec.ro

két kört vésték, míg belsejében középre került az a féldombormű, amelyen egy medalionban gazdagon tagolt hólyagos vázából virágos indadísz landol. Ez a fenékrózsa vagy „Bodenrosette" az egyik legszebb és legtökéletesebben látható darabja a vizsgált anyagnak. A kanna 28,5 cm magas, fedél nélkül 24 cm; szájátmérője 9 cm; talpa 13 cm.

FELSŐCSERNÁTON

1. Önkanna fedél nélkül: (19. ábra) A kanna füle virágmotívumokkal díszített, és címerpajzsban végződik. Az ívesen szélesedő talpú kanna kiöntő nélküli kerek száját hangsúlyos két egymásra helyezett domború gyűrűvel erősítették. Belsejében az alja közepét pecséttel látták el, ez feltehetőleg Brassó címerét ábrázolja. Oldalán kívül, a füllel szembeni oldalon koszorúba karcolt két monogram látható: „*W. F.*" „*F. J.*", melyek egymás alá íródtak. Feltehetőleg az adományozó és felesége nevét rejtik. A koszorú aljára egy fordított szív került, a felső részén egy elnagyolt háromágú korona zárja a kört. A koszorún kívül az évszámot egy képzeletbeli négyzetbe karcolta a készítő: „*1815*". Magassága 26,3 cm; talpátmérő 14 cm; szájátmérő 7,7 / 7,8 cm – rongálás érte.

2. Fedeles önkanna: (19. ábra) A kanna teste hengert formál, füle virágmintás, és címerpajzsban végződik. Kiöntő nélküli szájának átmérője 11,5 / 10,8 cm. Fedele nagyon sérült, gombja hiányzik. Az edény oldalán vésett koszorúba íródott a felirata: „*ARE ECCL: /F: TSERNAT:/A^O: 1747*". Testét domború gyűrűk tagolják a szájperemnél, kicsit lennebb és a talprésznél. Rongált fedele javítás nyomait hordozza. Átmérője 13 cm; billentője gömb alakú, és mesterjegye lekopott. Talpátmérő: 15,6 cm; magassága fedél nélkül 23 cm, fedelével 26 cm, billentővel 29 cm.

3. Óntál:[116] (19. ábra) A tál peremén a szélétől 1 cm-re egy vésett vonal fut körbe. Ezen belül két nyomtatott „M" betű közé két bélyeget nyomtak címerpajzsba, de ezek nagyon megkoptak, alig lehet észrevenni őket. Szintén a perem felső részére került további két jegy: az egyik egy ovális keretben elhelyezett **SW** monogram, a mesterjegy, a másik négy jelet – kettőt-kettőt – egymás alá helyezték. Ezek vagy évszámok és akkor: „1591" , vagy monogramok, és akkor: „I.S.S.I". Ez utóbbi a valószínűbb. A tál 21,5 cm átmérőjű; pereme 5 cm széles.

FELTORJA

1. Önpalack: (18, 20. ábra) A hatszögű önpalack palástjának öt oldala virágornamentikát kapott, míg hatodik oldalára csak a flechelt keretezés került, melyben felirat olvasható: „*CONFERALTAK / FELSOTO / RIAI NE / MZETES / TUSSA / MARTON / URAM,ES / FELLESEGE /KOVAtS, DO / RA, KEZDI / SZEKIEK, / MARTON / FALVIAK / 1696 / DIE 30 NOVEB*". A palack felső része lekerekedik, keskeny nyaka csavarmenetes fedelet kapott. Bélyeg nincs rajta. Magassága 23,5 cm; oldalai külön-külön 6,4 cm-esek. Átmérője 13 cm, illetve 11,5 cm.

2. Keresztelőkanna: (18, 21. ábra) A talprésznél ívesen kiszélesedő kanna sérüléstől ovális szája kiöntő nélkül készült. Teljesen egyenes fedelén kicsiny kerek gomb ül. Billentője fordított S alakban csatlakozik a fedélhez. A kannát erős hőhatás érhette. Dísztelen fülének vállára Brassó címere került, míg ettől jobbra csak egy **K** betű látszik a mesterjegyből (feltehetően a mester iniciáléja), a másik, azaz az első nevének a kezdőbetűje olvashatatlan. A 11,5 cm magas edény palástja dísztelen, csak néhány körbefutó vonal van bevésve a szájperemnél és az aljánál. Az eltorzult száj 1 cm-es eltérést mutat: 6,9 cm, illetve 5,9 cm az átmérője. Talpátmérő 9,8 cm.

3. Boroskanna: (18, 23. ábra) A lefele erőteljes ívben kiszélesedő kanna teste sima, teljesen tagolatlan. Markáns kiöntője alá egy szív alakú koszorúban feliratot helyeztek, minden bizonnyal jóval a kanna készítése után. Olvasata a következő: „*A Fel Torjai / Ref: EKKlésiae / M Köntzei Joseff Ur / Collat – Vasár / Anno / 1821*". Az edény billentője öntött akantuszlevél; sima fedele, amely a kiöntőt is befedi, tobozszerű gombot kapott. A kanna aljára belül egy leveles-indás fenékrózsát helyeztek; ma nagyon megkopott állapotban, alig kivehető. Fülének öntött domborműves díszébe belefoglalták a brassói koronás-gyökeres címert, valamint a **JG** (Johannes GOKESCH, 1731–1775) mesterjegyet. A mesterjegy a fül vállrészén látható. A kanna 28,5 cm magas; talpátmérője 14 cm; szájátmérő 8,3 cm, kiöntővel 12 cm.

4. Boroskanna: (18, 22. ábra) A kanna teste hengerded, lefele enyhén szélesedő. Szájperemét, fedélperemét és kiszélesedő alját domború gyűrűk szegélyezik. A kiöntő nélküli kanna fedele középen félgömbszerűen kidomborodik, és ennek közepére kerül a balluszter alakú dőltött gomb. Billentője gömb alakú, és nem tagolt. Dísztelen füle pajzsban végződik. A palástrész a füllel szembeni oldalon van díszítve, két különböző korból származó felirattal. Lent egy szív alakú vésetben a következő szöveg olvasható: „*Anno 1821 / A / Fel Torjai Refor: / EKKlesiae / M: KÖNZEI Josef / úr Collát / Vásár* ". Fölötte a korábbi felirat csak évszámot és monogramot rejt egy szalaggal átkötött pálmaágakból álló koszorúban, melyet fent egy ötágú korona zár le: „*G. T. / 1747.*" Bélyeget nem találtam rajta, ha volt is, lekopott róla. A fenekén spirál véset található. Magassága 32 cm; ajakátmérő 8,3 cm; talpátmérő 13,9 cm.

www.szmi.ro / www.cimec.ro

IKAFALVA

1. Boroskanna: (24. ábra) Az alig kivehető **HB** segesvári[117] mester bélyegét a kanna fülének felső részébe ütötték be. A 17. századból származó edény 270 mm magas, és adományozója ismeretlen. A felfele enyhén keskenyedő kanna talppereme hangsúlyozott ívben záródik. Fedele egymásra helyezett, felfele kicsinyedő korongokból álló gombot kapott, amely a fedél kidomborodó közepén ül. Billentőjén egy elmosódott pufók maszk észlelhető. Talppereme, kiöntő nélküli ajaka és fedelének oldalsó része palmettás, körbepecsételt övvel van díszítve. Fülén két mesterjegy és virágornamentika látható. Az edény belsejében aljának közepében egy fenékrózsa látható, amely vázából burjánzó leveleket és indákat ábrázol. Talpátmérő 13 cm; ajakátmérő 7,5 / 8,7 cm – be van horpadva.

2. Keresztelőkanna: (25. ábra) A készítőmester és a donátor neve ismeretlen, nincs városjegye sem. Datálását a 18. századra teszi – termenus antequem 1792 – BOROS Judit. A kanna öntési technikával készült, magassága 165 mm, enyhén csonkakúp alakú, talpa egyenes, 9 cm átmérőjű, fedele töltőcsőrrel ellátva hegyesszöget zár be a kanna testével. Szájátmérő 6,4 cm, kitöltővel l9 cm. A gombja félkörívként domborodik ki a fedél közepén, billentője gömb alakú, melyet középen körgyűrű tagol, és egy hengerrel kapcsolódik az edényhez. Fülét virágornamentika díszíti, alsó része az edény testéhez való csatlakozása után felfele hajlik. Fedelén a feliratot a kiöntőfedő mögé körkörösen vésték: „*IKAFALV. ECCL.1792*”.

3. Öntányér: (26. ábra) A 18. század közepére datálható tányér átmérője 213 mm, készítője ismeretlen ugyan, de látható az alján egy minőségi márkajel, amely erdélyi műhelyből származtatható, S.W. FEINZINN felirattal. A donátor vagy a megrendelő csak a neve kezdőbetűit karcolta a perem felső részére. Ez négy betűből áll, feltehetően a megrendelő és a felesége nevét rejtik a „*J F. K S.*” iniciálék. A kerek formájú tányér dísztelen.

4. Önpalack:[118] A készítője és adományozója ismeretlen volt, nem hordozott magán műhelypecsétet sem. Az öntött palackot a 18. századra keltezte BOROS Judit. Az edény 195 mm magas volt, és négy oldala külön-külön 108 mm széles, felülete nem volt díszítve, csavaros kupakja már 1977. június 30-án is hiányzott. Az egyik oldalán felirat volt olvasható: „*IKAFALV. ECCL.1792.*” Ma hiányzik.

5. Boroskanna:[119] A segesvári műhely **MK** mesterének alkotása volt, 270 mm magas, és a 17. században készülhetett, öntési technikával. A hengertestű kanna talpa és fedele sima volt. Fedelére felfelé csökkenő nagyságú korongokból kialakított gomb került. A billentő domborműve egy pufók maszkot ábrázolt. A talp fölötti sávot és a fedelét körben palmetta bepecsételése díszítette. A füle is virágornamentikát kapott, valamint a mesterjegy és a városjegy is a fül felső részén kapott helyet. Ma hiányzik.

6. Boroskanna:[120] A 260 mm magas, 158 mm talpátmérővel és 109 mm szájátmérővel rendelkező kanna két mester jegyét is hordozza: a fülén **LM** (Lukas MELDT 1701–1735), míg a fedelének belsejében **JG** (Johann GOKESCH 1731–1775) monogramja látható. Mindketten brassói mesterek, de különböző időszakban aktívak (MELDT 1735-ben befejezi, GOKESCH alig kezdi: 1731). Ha jó a BOROS Judit megfigyelése, akkor elképzelhető, hogy GOKESH egy MELDT által készített kanna fülét használta fel az általa öntött kannatesthez. A kanna hengeres testén neveket felsorakoztató vésett felirat olvasható: „*GEORGIUS ESSIG, GOTTFRIED WAGNER, GEORGIUS FISCHER, MICHAEL GIRRESCH 1750*” – a donátorokat és az adományozás időpontját jelöli. A kanna talpa erőteljesen kiszélesedik, díszített teste hengeres formát ölt, fedele négylépcsős megoldással magasított, közepére korongokból álló gomb került; billentője gömb alakú. Pajzsban végződő füle öntött, díszítése arabeszkmotívumokkal és egy kakassal történt.

KÉZDIVÁSÁRHELY[121]

„Legrégibb úrasztali edénye a nagy ezüstserleg 1700-ból és ólom boroskancsója 1773-ból.”[122]

1.Úrasztali boroskancsó: Öntött és vésett mű ónból, gömbbillentős fedéllel, ennek közepén esztergált formájú gombbal, kiöntőcsőr nélkül. A füle felkanyarodó alsó végződésén „simamezejű renaissance pajzsocskával”. Palástja henger alakú, profilozott, kiszögellő szájperemmel, s alul kidomborodó, erős profilú talppal. Szájpereme alatt s talpdomborulata felett a palást két profilos bordázattal három részre van osztva. A felső és az alsó keskeny rész egészen sima, vésetlen. A középső széles rész vésett sűrű „zegzug-vonal” díszítésű. E díszítés két egymással szemben ágaskodó oroszlán közt egy felül nyitott levélkoszorú, mely egy fonókereket övez; a koszorú nyílása felett pedig egy leveles korona díszeleg. A két oroszlán között, a fonókereket követő koszorúval elválasztva három bevésett név és egy évszám szerepel:„*Andreas MANKESCH / Johann PAULL / Johann OELHAN / 1773.* ” A kancsó füle felső részén két bélyeg van beütve, mindkettő kerektalpú pajzsba foglalva. Az egyiken – heraldikai jobbról – Brassó város címerképe, leveles korona alatt vele összefüggve gyökeres fatörzs, a másikban pedig **H W K** betűk szerepelnek. A kissé behorpadt talpdomborulatú úrasztali kancsó magassága a fedélcsücsök nélkül 23,3 cm, felső átmérője 10, alsó pedig 14,9 cm. Ez a 18. századbeli brassói kancsó sem készült egyházi

www.szmi.ro / www.cimec.ro

célra, hanem általános eladásra, s valószínűleg a brassói takács céh vette meg, s vésette bele díszes jelvényét, a neveket és az évszámot.[123]

LÉCFALVA

1. Óntál: (28. ábra) A tál aljára „*Cz.B*" monogram van bekarcolva, valamint négy jegy is került rá: egy szalagban KRONSTADT olvasható, ez alá ugyanilyen szalagban FEIN ZINN, és kétoldalt ezek közé a két koronás rózsa **GT** mesterjeggyel. A tál 21 cm átmérőjű, és pereme 3 cm. Adományozójáról nem tudunk semmit.

2. Nagy ónkanna: (27–28. ábra) A kiöntő nélküli kanna felirata a fedél alatti részre került: „*ÆRE EcLa £ ES I F. PROCURANTe Gers. Cser: 1758*"; a kanna testének a domború sávok által három regiszterre osztott részei egyikébe, az így kialakult keskenyebb mezőbe. Billentője letörött, alja rongálódott állapotban; dísztelen fülének alja címerpajzsban végződik, melynek mezejébe **IEB** monogram került, és alája 1701-es évszám. Talpátmérője 15 / 13,5 cm; szájátmérője 10,3 cm; magassága 25,5 cm.

3. Boroskanna: (28–29. ábra) A kanna fedelének belső részén Brassó pecsétje és a mesterjegy látható, amely az edény belső aljára került **MM** monogramot mutat. Aljának külső részébe beavatatlan kéz karcolata: „*SIPOS BODÓ ROZA*". A beavatott kéz felirata a kiöntő alá került, egy szalaggal átkötött koszorú két oldalára. A koszorút egy ötágú korona zárja le a csőr alatti részen, melynek közepébe két keresztbe tett kard, ez alatt pedig egy mozsár formájú edény látható. A felirat a koszorús címer felső két oldalára került: „*SAMUEL / BAŸER // SAMUEL / SCHLAND*", míg az évszám ezek alá, az alsó részre: „*17 / 77*". A hengeres testű kanna talprészén, a szájperemén és fedelének oldalsó részen domború gyűrűket kapott. A korongok és lapított gömbök alkotta gombját a kiöntőt is borító, középen enyhén kidomborodó fedél közepére helyezték el. Virágornamensekkel díszített füle pajzsban végződik; billentője gömböt formál. A 27,5 cm magas edény fehér ónból készült; talpátmérője 12 cm; szájátmérője 8,1 cm, kiöntővel 11,2 cm.

4. Ónpalack: (28, 30. ábra) A négyszögű palack felső részén a felirat olvasható: „*ÉN WAIDA MOISES / CSINALTATAM ISNK / DICSOSEGERE 1706.*" Bélyeget nem találni rajta, fedele csavaros kidolgozású, de hiányzik a mozgatható füle. Magassága 23 cm; szélessége 11 cm.

5. Keresztelőkanna: (28, 32. ábra) Tagolt fedele letörött, de még megvan, szája kerek, kiöntő nélküli. Füle dísztelen, pajzsban végződik. Gombja két lapított gömb egymásra helyezéséből alakult; billentője gömb alakú. A kanna testét három regiszterre osztja az aljához és az ajakrészhez közel eső, egymásra helyezett, domborúra formált körgyűrű. Nincs rajta sem felirat, sem más jegy. Magassága 21 cm; talpátmérő 12,5 cm; szájátmérő 9,3 cm.

6. Kis óntányér: (28, 31. ábra) A tányér peremére a két vésett körgyűrűn belül vésett felirat került, „*WAIDA MOISES*" névvel. Szintén a peremére került az a pecsét, amely egy ovális medalionban **PN** mesterjegyet tartalmaz. Alája, egy szintén ovális mezőt kialakító koszorúba féllábon álló pelikánt ábrázoló bélyeg került. A tányér pereme 2,3 cm; átmérője 13,9 cm.

MAKSA

„Arannyal futtatott ezüstkelyhe 1712-ből való, többi úrasztali edénye újabb keletű."[124]

1. Óntál: (33. ábra) A felirat nélküli edény pereme virágsziromhoz hasonlító kidolgozást kapott. Fenekének közepére minőségjegy került, amely egy ovális keretben két pálmaággal közrefogott rózsát ábrázol, mely fölött ötágú korona helyezkedik el, és ennek heraldikai jobb oldalán egy **M** látható, a másik oldalán viszont nem látható a mester nevének kezdőbetűje. A korona fölött a keret félkörívét vagy egy indamotívum, vagy egy felirat követi. A 18. századi – feltehetőleg brassói műhelyben készült – tányér átmérője 22,8 cm, alja pedig 16,5 cm.

MARTONFALVA

1. Mázas kerámia, melynek fedele ón, ma javítás alatt. A lelkész szóbeli közlése.

2. Óntál: (34, 36. ábra) A kör alakú tál felső részén a peremrészre vésett koszorúba felirat került: „*RENOVATUM / S. ECCL. MARFF. 1780*". A tál fenekén Brassó város pecsétje látható, együtt a mesterjeggyel (**MM**), egy oválisba foglalva. Átmérője 23,5 cm; pereme 4,2 cm.

3. Keresztelőkanna: (34–35. ábra) A letört fedelű kannának az aljából is hiányzik egy rész. Virágmotívumokkal díszített füle pajzsban záródik. A pecsét a fül vállába került, egy téglalap alakú keretbe, háromágú koronával, mely alatt **AM**, a mester monogramja látható. Felirata a száj alatti részen van bekarcolva, és nem a kanna készítésének idejéből való: „*MARTONFALVI EKLÉSIA KERESZ 1792.28.*" Szája kerek, kiöntő nélküli. Magassága 10,6 cm; talpátmérő 9,2 cm; szájátmérő 7 cm.

4. Fedeles boroskanna: (34, 37. ábra) A hengerded testű kanna talprészénél, szájpereménél és fedelénél domború gyűrűk találhatók. Teste dísztelen, a fültől jobbra a szájperem közelében, a domború gyűrű alatt „*BS*" monogramot karcoltak be. Fedeléből egy tompított félgömb emelkedik ki, melyre baluszteres gomb került. A gömb alakú billentőt is több körgyűrű

www.szimbolumtar.ro

tagolja, tetején pedig gombbal záródik. A fedele a kiöntő rész lezárásánál fel van hajlítva. Virágornamensekkel díszített öntött fülének alsó – általában felfele ívelő – része letörött; feltehetőleg címerpajzs lezárása volt. A fül vállába két kerektalpú pajzsba foglalt bélyeg van beütve. Ezek közül a bal nagyon megkopott, feltehetőleg segesvári műhelyből származik, és a mellette lévő **HW** mesterjegy is alig kivehető. Magassága 29,9 cm; talpátmérő 14 cm; szájátmérő 8,5 cm; kiöntővel 12 cm.

MÁRKOSFALVA

1. Óntál: (39. ábra) Az edény pereme és öle domborműves technikával díszített. A peremrész két gyöngysordísz szegélye között nyolc ovális medalionból és ugyanannyi maszkból álló szalag fut körbe, egymást váltogatva. A medalionokban allegorikus alakokat ábrázoltak, de ezek azonosítása lehetetlen ezen a tálon, amely az ónpestis jeleit mutatja. Az alakok azonosítására a Kőröspatakon (Sepsiszék) található, még ép, díszítésében is megegyező tányér szolgált segítségemre (41. ábra). Ezen a tányéron még majuszkulás felirat is olvasható az allegorikus figurák mellett, a medalionok mezejében. A feliratok a következők: „*IGNIS*”, „*HYEMS*”, „*TERRA*”, „*AVTVMNVS*”, „*AER*”, „*AESTAS*”, „*AQVA*”, „*VER*”; azaz tűz, tél, föld, ősz, levegő, nyár, víz, tavasz. A tál közepére egy gyöngysordísszel keretezett medalionban a „*HODIE MIHI GRAS TIBI*” körbefutó feliraton belül egy búsúló alakot láthatunk. A csak lepellel fedett testű figura jobbjával egy koponyára támaszkodik, amint homlokára emeli kezét. Mellette a heraldikai jobb oldalon homokóra látható, amely keresztben végződik. A kompozíció jobb oldalán egy égő gyertya áll. Mindezek az elmúlást szimbolizálják, akárcsak az intő szöveg, miszerint „ami ma velem, az holnap veled is” megtörténhet. Ez a megformálásában és ikonográfiájában is barokk stílusú edény a fenekén „G. Cz” monogramot hordoz, és feltehetőleg 1735-ben vagy előtte készült.[125] Átmérője 23,2 cm; pereme 4 cm; ölében a medalion 9 cm átmérőjű.[126]

2. Ónpalack: (38. ábra) A hatszögű palack lekerekedő felső részét egy ugyancsak hatszögűre formált lemez fogja össze a tetején. Ennek közepére került a csavarmenetes keskeny szájrész, amelynek kupakját egy oválisra alakított, indaszerűen kapcsolódó mozgatható füllel látták el. Az edény palástján és tetején is poncolt díszítést hordoz. Hullámos szegélydísz keretezi azt a nyolc soros feliratot, amelyet a palack két oldalára, a felső részre vésték, úgy, hogy néhány betű az edény sarkára került. A felirat a következő: „*EXPIADE VOTIONEC / URAVITEIERIPERILAC / OC EN: D : STEPHANUS : BA / RABAS CUM CONJUGED / JUDITHA GIDOFALVI / ECLAE REF MARKOS / FALVINI : HABITAE / ANNO 1746 DIE. 7. APRILIS.*” Az edény sarka a felirat alá bevésett tulipánt is szimmetrikusan kettévágja. Bélyeg nincs rajta. Magassága 26,6 cm; ajakátmérő 5,5 cm; alapja 12,5, illetve 14,5 cm.

3. Boroskanna: (40. ábra) A hengertestű kanna talprészén, valamint ajak- és fedélperemén domború gyűrűvel tagolt. Az enyhén gömbölyödő fedele a kiöntőt is takarja. Billentője nincs, gombját lapos korongokból és egy gyűrűből alkották. Füle címerpajzsban végződik. A felirat a csőr alá került: „*BARABÁS ISTVÁN / FELESÉGE / VERES ILLONA / 1786.*” Az edény aljára került Brassó város pecsétje, és fedelének belsejébe az **MM** betűk, a mester jegye. Magassága 25 cm; ajakátmérő 8 cm, kiöntővel 11,9 cm; talpátmérő 12 cm.

4. Keresztelőkanna: (42. ábra) A felfele elkeskenyedő kanna erőteljesen kiugró kiöntője a palástrész közepe alól indul, akár a füle a vele szemben lévő oldalon. Az ívesen kiszélesedő ajakrészt és a kiöntőt középen kicsit kidomborodó fedéllel zárták le. Ennek közepén körgyűrűkből kialakított gomb ül. Gömb alakú billentője egy vastag hengerszárral kapcsolódik a fedél oldalához, tetejét korong zárja le. Szögletesre alakított fülét féldombormű díszíti. Felirata a palástrészre került, úgy, hogy a csőr elválasztja: „*In usum Ecl. // REF. MARKOSF: / Cur. PAUL SIPOS. // et CATH BARTA / Ano Dni. // 1770.*” Aljára „MM” monogramot vésték, egymás alá írva a két betűt. A fedelének aljára ütött pecsét kiolvashatatlan, átmérője alig 1 cm. Magassága 14,2 cm; talpátmérő 8,6 cm; ajakátmérő 6,3 cm, kiöntővel 9,6 cm.

MÁTISFALVA

1. Óntál: (43–44. ábra) Az edény dísztelen felületű, csak a peremrészt hangsúlyozza egy körbefutó vésett vonal. Alján a minőségjegy alig észlelhető az ónpestis miatt. Átmérője 20 cm.

2. Óntál: (43, 45. ábra) Az edény felső része dísztelen, csak a peremén szaladó vésett vonal hangsúlyozza mélységét. Öle rongált, repedésnyomokat hordoz. Aljának peremére feliratot vésték: „*Isten ditsőségire Kesz: BRUCKNER MIHÁLYNe 1778.*” Fenekére a minőségjegy és a mester monogramja egy pecsétként került fel. Ez koronás rózsát ábrázol, egy ovális keretbe foglalva. A korona két szélére került az **MM** mesterjegy, és pálmaág is látható a pecséten, amint a rózsa számára kelyhet alkot. Átmérője 21,2 cm.

3. Óntál: (43, 45. ábra) Az előbbi formájával megegyező edény peremét egy vonallal vésték körbe. Fenekére háromszor ütötték bele ugyanazt a pecsétet. Ez egy FEIN ZINN feliratos minőségjel, amely a mester – **JG. D** – kezdőbetűit is magába foglalta, úgy, hogy a koronás rózsa heraldikai jobb oldalára JG

www.szmi.ro / www.cimec.ro

monogram került, míg a másik oldalon a D kezdőbetű látható. Átmérője 21,5 cm.

4. Keresztelőkanna: (44, 46. ábra) A kiöntő nélküli fedeles kanna testének alsó része kiszélesedik. Alján spirál alakú véset látható. Billentője akantusz levelét utánozza; füle virágornamentikát kapott. Fedelének aljába egy címerpajzs van beütve, melynek mezejében koronás gyökér látható. Ez Brassó város pecsétje, de mesterjegye nincs. Fedele gomb nélkül készült. Felirata utólag, az adományozáskor kerülhetett rá: „*M: V: M: / FER: SOFIA: 1804 / 1'4. 7l.*" Előtte közhasználatú tárgy volt, amint felirata is elárulja, amely feltünteti az űrmértékét. Talpátmérő 9 cm; ajakátmérő 5,5 cm; magasság 18,7 cm.

5. Fedeles boroskanna: (44, 47. ábra) Ez a kanna is spirál alakú vésetet kapott az aljára, és fedelének belsejében szintén egy kétszer vésett keretű címerpajzsban Brassó koronás-gyökeres címere, valamint a mester jegye – **SM** – látható. Felirata egy ötágú korona alá íródott, öt sorba: „*MATISFALVI ECCLESIÁNAK ISTEN DI / TSŐSEGIRE ADTA / ALB : VAS. REBEC / CA BRUCKNER MIHÁLYNE / ANNO 1779 JANUARI.*" A domború gyűrűkkel két keskeny és egy szélesebb mezőre osztott, kiöntő nélküli kannatest erősen tagolt talprésszel és fedéllel van kialakítva. Billentője akantuszlevél, gombja korongok és gyűrűk váltakozásából áll össze. Magassága 23,5 cm; talpátmérő 15 cm; szájátmérő 9,5 cm.

6. Ónfedeles mázas kerámia: (44, 50. ábra)

A) A színes – zöld, okker, világoskék, barnáslila – mázas kancsó aljára ónból készült sínt erősítettek. Fedele is vékony, majdnem lemezszerű finomsággal készült, szintén ónból. A kancsó kerámia füléhez erősített fedél billentője is ónból van, gömbszerűre alakítva. Az edény teste négy hólyagból áll, felső része elkeskenyedik, hengert alkot, és felülete festett. A füllel szembeni oldalra egy kerekded medalionban három háromszög oromzatú, kéményes, félköríves záródású kapubejárattal és ablakokkal ellátott ház látszik. A házak előtti zöld és kék színre sakktáblaszerűen festett résszel kockaköves utat, míg a háttérben fákat ábrázoltak. A háromszög oromzat kör alakú ablakai a padlásteret világítják meg. Ez az ábrázolás mindenképp a barokk stílusjegyeit hordozza. Mesterekről és származási helyéről nem tudni semmit. Magasság 23,9 cm; talpátmérő 8 cm; ajaka 7 cm; a hólyagos rész kerülete 36,5 cm.

B) A geometrikus és virágornamentikával díszített kancsónak csak a fedele és billentője készült ónból. Billentője kicsit meglazulva illeszkedik fedeléhez. A színhasználat megegyezik az előbbi kancsó esetében felsorolttal, de itt még hozzáadódik egy marinkék szín is. Akárcsak az előbbiről, erről sem tudjuk, hogy ki adományozta, honnan származik.

7. Ónpalack: (44, 48. ábra) A téglalap alaprajzú palack felső része lekerekedik. Keskeny ajaka egy vasból öntött, a nyílásrészbe való beillesztésssel megoldott lezárást kap. A fedél mozgatható vaskarikája a hordozásra szolgáló fület utánozza, de most funkcióját veszítve csak a dísz szerepét tölti be. Felirata a szélesebb oldalra került: „*MATTISFALVI / ECCLESIAE CARA / TORA BAKCSI IST / VÁN 1725.*" Magassága 21,2 cm; talpátmérő 6,3 cm.

8. Hatszögű ónpalack: (44, 49. ábra) A felső részen lekerekedő palack csavarmenetes kupakjára nem terveztek hordozható fület. Ez a palack az egyetlen darab a térségben, amelyen még látható a mester jegye: egy doborpajzsban **BB** monogram. Valószínű, hogy a város bélyegét ütötték bele abba a szintén doborpazs kialakítású pajzsba, amely ma már alig látszik. Elképzelhető, hogy Segesvár pecsétje az. A két jegy egymással szemben van elhelyezve, az edény felső részén, a sarokban. A kannatesthez a lekerekedő rész alá, két egymással szemközti oldalon keskeny fül van illesztve, az oldal szélességének megfeleltetve. Ezek a fülek bőrhám illesztésére készülhettek, és az edény vállon való hordását lehettek hivatottak szolgálni. Az edényt már az 1735-ös vizitáció is említi, valószínűleg a 17. század végéről származik. Becsavart fedelével 26 cm; talpátmérő az oldalaknál 9 cm; a sarkaknál 10 cm.

4. Adattár a Kézdi Református Egyházmegye területén található egyházi kegytárgyakhoz[127]

ALBIS
1736
Egy srófos ón palack.
Egy keresztelő ón kanna, második BOD János uram collatuma.
Egy ón tángyér.
1743
Egy srófos ón palack.
Két Úr asztali ón kanna.
Egy ón tányér.
1759
Egy srófos ón palack.
Két keresztelő ón kannák.
Egy ón tányér.
Egy figurás vagy képes ón tányér tiszteletes DAMOKOS Elek uram collatuma.
Egy láda az ecclesia bonuminak conservatiojára.
1762
Egy srófos ón palack.
Két keresztelő ón kannák.

www.szmi.ro / www.cimec.ro

Egy ón tányér.
Egy figurás vagy képes ón tányér.
Egy láda az ecclesia javainak conservatiojara.
Nota bene. Az Úr asztalára való felyebb fel tétetett ezüst tányér conferaltatott titt. Albisi CSOMÓS Mihály Kolosvári juris professor ő kegyelmétől, hazafiúságának tanubizonyságául.
Az ez előtt való ezüst tányérokra fenn hagyatik és el adatására az ecclesia facultaltatik.

1767

Egy srófos ón palack.
Egy kereszteló ón kanna.
Egy ón tányér.
Egy figurás vagy képes ón tányér.
Egy láda, amelyben az ecclesia javai conserváltatnak.
Egy két ejteles fa palack titt.
BAKTSI László uram collatuma.

1797

Egy hatszegű srófos ón palack.
Egy vintzi ón fedelű s fülű fél ejteles bokáj.
Egy nagyobb és kissebb hasonló formájú ón tángyérok 1778 VAS Ersébet ajjándéka.
Két fekete ón rossz tángyérok.[128]
Egy fa kulacs, mintegy 2 ½ ejteles.

ALSÓCSERNÁTON

1736

Egy keresztelő ón kanna.
Egy harmadfél ejteles ón palack.
Egy (két ejteles ón kanna)

1739

Nota bene. Nemzetes CSEH János uram conferált az Alsó Csernátoni ecclesia számára egy szép aranyas Graduált, melyet vásárlott egy arannyal istenes indulattyából, támaszon Isten minden ecclesiákban sok jó collatorokot.

1743

Keresztelő ón kanna.

1759

Egy keresztelő ón kanna.
Egy harmadfél ejteles hat szegű ón palack.
Egy két ejteles fedeles ón kanna.
Egy láda ad conservanda bona ecclesiae.
Négy srófos vas karikák koporsó elvitelére valók.

1762

Egy keresztelő ón kanna.
Egy harmadfél ejteles nyolcszegű ón palack.
Egy két ejteles fedeles ón kanna.
Egy láda ad conservanda bona ecclesiae.
Vaskarikák koporsó elvitelére valók.

1767

Egy keresztelő ón kanna.
Egy harmadfél ejteles nyolc szegű ón kanna vagy palack.
Egy két ejteles fedeles ón kanna.
Egy láda ad conservanda bona ecclesiae.
Négy srófos vas karikák koporsó kivitelre valók.

1797

Egy füles fedeles mintegy két kupás ón kanna, melynek fedelén vagyon az esztendő szám 1671, az oldalán Az alsocsernatoni Eklésiához valo edény.
Hasonló füles fedeles ón kanna mintegy egy kupás, melynek alsó részin ez az írás vagyon: KÁLNAKI Ferentz felesége Anna 1781.
Egy nyolcszegű srófos ón palack mintegy harmadfél kupás, lévén rajta ez az írás: In honorem DEI Spec[ta]b[i]lis. Ac generos. Dn. Agnes CSEFFEI, consors Spblis. Ac Grosi. Dn. Johannis BERNALD [fol. 52] fieri curavit Anno 1702.
Egy bécsi lakat.
Ezek egy másfél singes ládában vagynak.
Keresztelő kanna ónból való.
Megint egy betegekhez való ón pohár.

BITA

1735

Egy tisztességes ón kanna.
Egy kis keresztelő báldog csésze.
Egy ón tángyér.

1741

Egy tisztességes ón kanna.
Egy ón tányér.
Egy keresztelő pléh pohár.

1759

Egy fedeles ejteles ón kanna.
Egy ón tányér.
Egy keresztelő pléh pohár.
Egy viragos ón tányérral együtt.
Egy singes fejér láda záros, a melyben tartatnak az ecclesia egyetmási.

1762

Egy fedeles ejteles ón kanna.
Egy ón tányér.
Egy keresztelő pléh pohár.
Egy viragos ón tányérral együtt.
Egy singes záros láda amelyben tartatnak az ecclesia javai.

www.szimo.ro / www.cimec.ro

1767
Egy fedeles ejteles ón kanna.
Egy ón tányér.
Egy keresztelő pléh pohár.
Egy virágos ón tányér.
Egy singes záros láda amelyben tartatnak az ecclesia javai.
1797
Az Úr asztalához tartozó edények, ruhák és ékességek e szerint vagynak.
Az 1790dik Protocolatio szerént találtattak.

DÁLNOK
1735
Úr asztalára való két ónn kanna.
Egy tisztességes keresztelő kanna.
Két ón tángyér.
1743
Úr asztalára való két ón kannák.
Ugyan Úr asztalára való egy tisztességes ón palack nagy[ságos?] GÁL Péter uram collatuma.
Egy tisztességes keresztelő talpas ón kanna, mely a kegyes lelkek adakozásokból vétetett, két ón tányérok.
Item más fél singes kicsin láda.
Más ugyan más fél singes új láda.
1759
Két ón kannák fedelesek.
Egy virágos srófos ón palack.
Egy keresztelő talpas ón kanna két ón tányérral.
Egy másfél singes láda az ecclesia jovainak tartására.
1762
Két ón kannák fedelesek.
Egy virágos srófos ón palack.
Egy keresztelő talpas ón kanna.
Két ón tányérok.
Egy másfél singes láda ad conservanda ecclesiae bonae.
Nova collatio. Két szép rajzolásokkal és képíró arannyal megékesített gombos fedelű ón kannák, hasonló egy ón tányérával együtt titt. MIKLÓS Péter ő kegyelme collatuma az mint rajtok való neve is mutattya, Isten kedvelje őt.
1767
Két ón kannák fedelesek, amelyek közül az edgyik adatott a zoltáni titt. ecclesiának templomának fel szentelésekor.
Egy virágos srófos ón palack.
Egy keresztelő talpas ón kanna.
Két ón tányérok.
Egy másfél singes láda ad conservanda ecclesiae bona.
Két szép rajzolásokkal és képéró arannyal meg ékesětett gombos fedelű ón kannák, hasonló egy ón tányérával együtt.
Nova collation
Egy ahoz illő festékekkel, ékességekkel és insciptioval el készíttetett kerek asztal, amelly az Úr vacsorájának ki szolgáltattatására conferáltatott titt. MIKLÓS Péter ő kegyelmétől, a fellyebb való ón kannákkal és tányérral edgyütt, hogy úgy az Úr asztala megkivántató eszközeivel edgyütt légyen az ő kegyelme keresztyéni és példás collatuma. Mindez is légyen Isten előtt kedves és fordítson sokakat a kegyességre.
1797
Egy nagy feldeles füles ón kanna mintegy két kupás, melyen az az írás vagyon: Isten ditsőségére készítette DÁLNOKI MIKLOS Péter. 1761.
Más hasonló fedeles füles ón kanna, megint annyi capacitású, melyen hasonló írás vagyon: Isten ditsőségére készítette DÁLNOKI MIKLOS Péter. 1761.
Egy négyszegű ón palack srófos fedelű, ezen írás lévén rajta: S.G. E. D. PETRI Gál factum hoc V.A. 1740.
Egy fedeles füles ón kanna, ilyen rajta lévő írással: Ad Gloriam Dei Dom. Dedit hunc canthorum Stephanum Szabo de Sziget Ecclesiae Helveticae Dalnokiensis Anno 1686 Die 9 Juny.
Egy fejér ónból való arannyas virágú tángyér, ezen írás lévén rajta: Isten ditsőségére készítette DÁLNOKI MIKLOS Péter Anno 1761.
Két fekete ón tángyér, egy nagyobb és más kisebb rossz.
Egy ónból való keresztelő ón kanna, ezen rajta lévő írással: S. T. E. P. Lit. ZAR. FLOR. CON. Ecclae. Refor. Dálnok. 1731.
Egy másfél singes láda, melyben az Úr asztalára való ékességek és szent edények tartatnak.

FELSŐCSERNÁTON
1736
Egy hat szegű ejteles srófos ón palack.
Egy ón tángyér signaturája m.m. S.T M.M.
Egy keresztelő ón kannácska.
Más ruinás [kannácska].

www.szimo.ro / www.simec.ro

1743
Egy hatszögű srófos ón palack.
Egy ón tányér signaturája M.M.51.
Egy keresztelő ón kannácska.
Más hibás. [ón kannácska]
Eklézsia ládája és két persely is.
1759
Egy hat szegű srófos ón kanna.
Egy másfél ejteles fedeles ón kanna.
Egy keresztelő ón kanna.
Egy ón tányér.
Az ecclesia ládája.
1762
Egy hatszegű ón palack.
Egy másfél ejteles fedeles ón kanna.
Egy keresztelő ón kanna.
Egy ón tányér.
Az ecclesia ládája.
1767
Egy hatszegű ón palack.
Egy másfél ejteles fedeles ón kanna.
Egy ón tányér.
Az ecclesia ládája.
1797
Egy fekete ónból való tángyér, ezen rajta lévő betűkkel: S.T.M.M.
Egy hatszegű srófós ón palack.
Egy fedeles füles kerek ón kanna, mintegy négy kupás.
Egy keresztelő ón kanna füles.
Egy srófos ón palack, hasznavehetetlen.

FELTORJA
1736
Idest UGRON Borbára asszonyé egy hat szegeletü két ejteles ón palack.
TUSA Márton és felesége collatuma egy egy kis keresztelő kannácska.
Egy másfél singes új láda egészzárú az ecclesia bonuminak conserválására.
1759
Egy hat szegeletű két ejleteles ón palack.
Egy keresztelő kis ón kannácska.
Egy másfél singes láda ad conservationem bonorum.
1762
Egy hat szegeletű két ejteles ón palack.
Egy keresztelő ón kannácska.
Egy másfél singes láda ad conservationem bonorum ecclesiae.
1767
Egy hat szegeletű két ejteles ón palack.
Egy keresztelő ón kannácska.
Egy másfél singes láda ad conservationem bonorum ecclesiae.
1797
Egy hatszegű ón srófos palack, TUSA Márton és felesége KOVÁTS Dora collatuma Anno 1696.
Egy cserép de ón fedelű füles kancsó BODO Ádám és felesége KÖNTZEI Juliána collatuma.
Egy keresztelő ón kanna.

IKAFALVA
1743
Egy kétszegű másfél ejteles ón palack.
Egy keresztelő ón kannácska.
Egy ón tányér.
Az eklézsia ládája.
1759
Egy srófos négy szegeletű ón palack.
Egy keresztelő ón kannácska.
Egy ón tányér.
Egy láda ad conservationem bonorum ecclesiae.
Egy viasszas palack.
1762
Egy srófos négy szgeletü ón palack.
Egy keresztelő ón kannácska.
Egy ón tányér.
Egy láda ad conservationem bonorum.
Egy viasszas palack rajta lévő jó szíjjal együtt.
1767
Egy srófos négy szegeletű palack.
Egy keresztelő ón kannácska.
Egy ón tányér.
Egy láda ad conservandum bonorum ecclesiae.
Egy viasszas palack rajta lévő szíjjával együtt.
1797
Egy négyszegű ón srófos palack, mintegy másfél kupás.
Egy keresztelő ón kanna, ezen rajta lévő írással: Ikafalv. Eccl. 1792.
Egy brassai jó kulacs szíjjas, másfél kupás.[129]
Egy ón tángyér.

KARATNA
1759
Vannak két virágos ón tányérok.
Egy fedeles bokáj más fedeles bokájjal együtt.
Egy négy szegeletű ón kredentia.
Egy másfél singes láda ad conservationem bonorum ecclesiae.

www.szimo.ro / www.simec.ro

1762
Két virágos ón tányérok.
Egy fedeles bokáj más fedeles bokájjal együtt.
Egy négy szegeletű ón credentia.
Egy másfél singes láda ad conservationem bonorum.
1767
Két virágos ón tányérok.
Egy fedeles bokáj más fedeles bokájjal együtt.
Egy négy szegeletű ón kredentia.
Egy másfél singes láda ad conservationem bonorum ecclesiae.
1797
Az Úr asztalára tartozó szent edények és ékességek se nem fogytak se nem szaporodtak, hanem az 1790-dik esztendőbeli protocolatio szerint találttattatik.

LÉCFALVA
1735
Egy két ejteles ón palack.
Egy tisztességes ejteles ón kanna.
Egy keresztelő kanna.
Két ón tangier.
Egy zöld festékű láda.
1741
Egy két ejteles ón palack.
Egy tisztességes ejteles ón kanna.
Egy keresztelő kanna.
Két ón tányér.
Egy zöld festékű láda.
1759
Egy két ejteles ón palack négyszegű srófos és füles fedelű.
Más fedeles ón kanna.
Egy keresztelő ón kanna.
Két ón tányérok.
Egy zöld festékű láda.
1762
Egy két ejteles ón palack négyszegű srófos és füles fedelű.
Más fedeles ón kanna.
Egy keresztelő ón kanna.
Egy fedeles ón kanna fél ejteles amelyet conferaltak titt. KERESZTES Sándor és János ő kegyelmek keresztelő kannának.
Két ón tányérok.
Egy zöld festékű láda.
1767
Egy két ejteles ón palack négyszegű srófos.
Más fedeles ón kanna.
Egy keresztelő ón kanna.
Egy fedeles ón kanna keresztelésre conferáltatott.
Két ón tányérok.
Egy zöld festékű láda.
1797
Az Úr asztalához tartozó edények se nem szaporodtak, se nem fogytak, hanem az 1790-dik esztendőbéli Protocolatio szerint találttattak.

MAKSA
1735
Egy ejteles ón palack.
Egy stukatúrás ón tángyér ALBISI István pap uram collatuma.
Egy keresztelő kannácska.
Egy tisztességes zöld ládácska.
Egy záros láda ecclesia bonuminak conserválására.
1741
Egy ejteles ón palaczk.
Egy stukaturá ón tángyér signatura S. Apostorum, ALBISI István pap uram coll[atuma].
Egy tisztességes keresztelő ón kannácska.
Egy tisztességes zöld ládacska.
Egy záros nagyob láda ecclesia bonuminak conservalasára.
1759
Egy ejteles ón palack.
Egy stukaturás ón tányér.
Egy keresztelő ón kanna.
Egy zöld álda ad conservationem bonorum ecclesiae vasas szegeletű.
1762
Egy ejteles ón palack.
Egy stukatúrás ón tányér.
Egy keresztelő ón kanna.
Egy zöld láda vasas szegeletű ad consevanda bona ecclesiae.
1767
Egy ejteles ón palack.
Egy stukatúrás ón tányér.
Egy keresztelő ón kanna.
Egy zöld láda vasas szegeletű ad consevanda bona ecclesiae.
1797
Egy ejteles nyolcszegű srófos ón palack.
Keresztelő ón kanna.
Egy ejteles ón kanna, nobilis KANYO Antal collatuma, melyet nagyobbal felváltani költésivel igéri magát.

www.szmit.ro / www.cimec.ro

Egy Úr asztalára való ón tángyér.
Vagyon pedig egy ónos bokáj.
Egy dió festékes láda, mintegy fél singes záros fogantyui vagynak a két végin.
Nota bene. Öt abroszok, két kendő és egy vinci bokáj licitáltatván, gyűlt in summa 6 magyar forint és 52 pénz, mely aplicáltatik a capitalis summahoz és így az egész summa lészen 145 forint és 90 pénz.

MARTONFALVA

1735

Egy hatszegű ejteles ón palack srófos fedelével.
Egy ón tángyér az pohárra való.

1741

Egy hat szegű ejteles ón palack fedelével együtt.
Egy ón tányér.
Egy keresztelő kanna.

1759

Egy hatszegű ejteles ón palack srófos fedelű.
Más négy szegű ón palack.
Ugyan srófos fedelű, tiszteletes PÓTSA Andrásné asszony collatuma.
Egy ón tányér.
Egy keresztelő kanna.
Egy másfél singes láda ad conservandum bona ecclesiae.

1762

Egy ejteles hat szegű ón palack srófos fedelű.
Más négy szegű ón palack ugyan srófos fedelű.
Egy ón tányér.
Egy keresztelő ón kanna hibás (amely minél hamarébb reparáltassék).
Egy másfél singes láda a conservanda bona ecclesiae.

1767

Egy ejteles hatszegű ón palack srófos fedelű.
Egy ón tányér.
Egy keresztelő ón kanna.
Másfél singes láda a conservanda bona ecclesiae.
Nota bene.
A négy szegű ón palack elégett.
Az hatszegű ón palack hibás és azért hogy corigáltassék vagy ujonnan öntessék, facultaltatik az ecclesia, sőt committáltatik is.
Az ecclesia ládáját ius reparáltassa vagy illőképpen változtassa.

1797

Egy hatszegű ón palatzk, mintegy öt fertályos, lévén ez az írás rajta: LÁSZLÓ Mihály conferalta 1669. A Martonfalvi Eccl[esi]a bövittetvén ujjitatta sumptussával 1767.
Egy ón tángyér, ilyen írással: Renovatum S[anctae] Eccl[esiae] Martonf[alvinae] 1780.
Egy keresztelő ón kanna, ezen rajta lévő írással: Martonfalvi Ekklésia keresztelő kannája.1792.
Egy láda melyben a portékák állanak

MÁRKOSFALVA

1735

Egy ejteles palack.
Egy stukaturás ón tángyér tekintetes JAKOCS András uram collatuma.
Keresztelő ón kanna.
Az többi ki elveszett, ki eladtatott.

1741

Egy ejteles ón palack ruinás.
Egy stukaturás ón tányér tiszteletes JAKOCS András uram collatuma.
Egy keresztelő ón kanna.

1759

Egy ejteles ón palack.
Egy stukatúrás ón tányér.
Egy keresztelő ón kanna.
Egy hat szegű füles és srófos ón palack.
Az ecclesia ládája.

1762

Egy ejteles ón palack.
Egy stukaturás ón tányér.
Egy keresztelő ón kanna.
Egy hat szegű füles és srófos ón palack.
Az ecclesia ládája.

1767

Egy ejteles ón palack.
Egy stukaturás ón tányér.
Egy keresztelő ón kanna.
Egy hatszegű füles és srófos ón palack.
Az ecclesia ládája.

1797

Egy keresztelő ón kanna SIPOS Pál úr collatuma.
Egy hatszegű füles és fedeles ón palack BARABÁS István collatuma 1746-ban.
Egy füles és fedeles ón kanna BARABÁS István collatuma 1786-ban.
Két ón tángyérok, a nagyobbik BRUCHNER Mihály brassai chyrurgus ajjándéka.
Ezek vagynak egy öt fertájú ládában.

www.szmi.ro / www.cimec.ro

MÁTISFALVA

1735

Egy ötödfél fertályos ón palack.
Egy ón talpas poharocska tángyérával.
Három ón tángyér.
Egy félkész láda az ecclesia bonuminak conserválására.
...Ezen Visitatioban találtatott ezen ecclesiának pénze fl. 96 dr. 27, melyből is az szent Visitatio fl. 3 dr. 24 hagyatik az ecclesia szükségére, mivel az kannát is reparálni kell s ládát is kell venni, ide nem értvén az jelen esztendőre való interesse az 93 forintoknak, mivel interessének be szedéseknek ideje hátra vagyon.

1759

Egy ötödfél fertályos ón palack.
Két ón tányérok.
Egy jó öreg másfél singes láda ad conservationem bonorum ecclesiae.

1762

Egy ötödfél fertályos ón palack.
Két ón tányérok.
Egy jó nagy másfél singes láda ad conservandum bonorum ecclesiae.

1767

Egy ötödfél fertályos ón palack.
Két ón tányérok.
Egy másfél singes láda ad conservandum bonorum ecclesiae.

1797

Egy füles s fedeles ón kanna mintegy 3 fertályos, VAS Rebeka BRUCHNER Mihályné ajjándéka.
Egy fél kupás ónos kancsó, de amely mint szükségtelen edény el adattatott 72 pénzen.
Egy négyszegű ón palack BAKTSI István neve vagyon rajta anno 1725.
Ismét egy hatszegű ón palack.
Egy ón tángyér, BRUCHNER Mihályné ajjándéka, 1778.
Ezek vagynak egy záros ládában, mely áll a tiszteletes megyebírónál.
Notandum. Ezek az edények és ékességek az 1790-ben esett Visitatiokor éppen így tanáltattanak és azolta se nem szaporodtak se nem fogytak.
Nota bene. Egy ón tángyért adott azután tiszteletes BETZŐ Istvánné SZÖRTSEI Mária asszony, és egy katedrára való aranyas selyemmel varrattatott gyolcs abrosz, tiszteletes BETZŐ Miklósné MIKLÓS Borbára asszony ajjándéka.

Következtetések

Az erdélyi önművesség problémáit összegezve megállapítható, hogy a kannagyártó mesterek jellegzetes, előnyös tulajdonságokkal rendelkező, de gyorsan pusztuló anyaggal dolgoztak. A gyér forrásanyag következtében személyükre és működési helyükre a 17. század közepétől egyre rendszeresebben megjelenő mesterjegyek és városbélyegek utalnak. Legjellegzetesebb tárgyaik a kannák, melyeknek formáit a nemesfém-ötvösségtől vették át.

A volt kézdi református egyház használatában lévő ónedények nagyobb része adományozás útján, a helyi közösségtől került be az egyház használatába, tulajdonába. Ezek az edények valamikor a gazdagabb családok mindennapos használati eszközei voltak, és adományozásuk – mint az a feliratikból is kiderül – „isten ditsőségére" történt, mely donáció által ők is a megdicsőülést várták. Ezek a „collatiók" a legtöbb esetben olyan feliratokat hordoznak, amelyek az adományozó emlékét, illetve az adományozás időpontját hivatottak megörökíteni. Ez az adományozási szokás az akkori ember egyházához fűződő kapcsolatára is rávilágít, valamint az egyháznak híveivel szembeni elvárásaira is.

Megállapítható, hogy a kutatott területen mindegyik egyháznak volt a leltárában a 20. század közepéig két-három ónedénye, de olyan parókia is akadt, hogy 8 db. óntárggyal dicsekedhetett. Ezek száma a legtöbb helyen ma már a felére csökkent, és van ahol használaton kívül áll a meglévő egy-két tárgy, rongáltsága miatt. A térségre három edénytípus jellemző: fedeles boroskannák, palackok és tányérok – mindhárom az úrvacsora osztásánál használatos. Ezek közül leginkább a kannákat használják, és ezekből is van a legtöbb.

Sok olyan edénye van a térségnek – főképp a palackjai –, amelyen nincs bélyeg, és nem került beütésre még a mesterjegy sem. A mesterjegyek, városjegyek gyűjtése és beazonosítása bizonyos esetekben, ott ahol jól látható volt a bélyeg, megtörtént. Ezek között találunk ismeretlen mesterjegyet is, de mind helyi készítésről, nem pedig behozott – sok esetben igényesebb

www.szimo.ro/www.cimec.ro

kidolgozású és finomabb összetételű ónból készült – edényekről tanúskodnak. Több edényen található ugyan mesterjegy vagy városbélyeg, de ezek nagy része már annyira lekopott, hogy beazonosíthatatlanná vált. A 18. századtól már itt is alkalmazott minőségjelek, amelyek sok esetben a mester kezdőbetűit is magukba foglalják, jobb állapotnak örvendenek. A vizsgált ónanyag legnagyobb része Brassóban készült, így brassói mesterek munkáit dicséri.

Az edények formafejlődéséről elmondható, hogy sokáig dominál a lefele ívesen kiszélesedő talpú kannatest, amelynek a fedelén korongokból kialakított, felfele elkeskenyedő gomb ül. A címerpajzsban végződő füleket virágornamensekkel díszítették, billentőjük torz maszkjait akantuszlevél váltja fel. Ezt a reneszánsz ornamentikát hordozó edényformát a 17. század legvégén, a 18. század első évtizedeiben a barokk ízlésnek megfeleltetett kannatípus fogja háttérbe szorítani. A kanna így elveszíti egyszerű, ívesen kiszélesedő, karcsú testét, és hengerré alakul; alakja sokkal tagoltabb lesz a talprésznél, az ajakperemen és a fedelén is. Ez a kanna a palástrészen is körgyűrűk által tagolt. Díszítést a fülek mellett, a kannatesten, a tányér ölében és a palack palástján nyer. A díszítés vésett, flechelt és féldomborműves technikájú.

A katalógusba bekerült néhány olyan tárgy is, amelyet 1976–1977-ben BOROS Judit, a Székely Nemzeti Múzeum akkori muzeológusa még felmérhetett, de ma már nem léteznek. Az adattárban a leltárkönyvek, protocollumok és a Kézdiszéki Református Egyházmegye Levéltárának forrásanyagát, a vizitációs jegyzőkönyveket használtam fel.

A kutatást nem tekintem lezártnak. A továbbiakban – a tárgyfelmérés mellett – a céhekkel és a mesterekkel kapcsolatos levéltári anyag feltárásával szeretném folytatni, ugyanis az edények zömén Brassó város címerét találjuk (elvétve Segesvárét és Szebenét is felfedezhetjük), ami arra utal, hogy a térséget brassói céh látta el ónedényekkel. A kutatás egy másik irányvonala lehetne a céhközpontok és azok térségében található templomok szárnyasoltárain és freskóin látható ónedények elemzése és a most vizsgált ónanyaggal való összehasonlítása, stílus- és formafejlődésük irányvonalának, valamint a pontosabb kronológiai sorrend meghatározásának céljából.

Elmondható még, hogy a levéltári és a fotódokumentáció során összegyűjtött információk azt tükrözik, hogy az egykor nagy becsben álló, kezdetben luxustárgynak számító ónedények ma sok parókián a feledés tárgyát képezik, elértéktelenedtek a mai kor számára.

Jegyzet

1. RADVÁNSZKY Béla: **Magyar családélet és háztartás a XV– és XVII. században**. I–III. Budapest. 1879–96. 494.

2. DEMKÓ Kálmán: **Polgári családélet és háztartás Lőcsén a XVI. és XVII. században**. Lőcse. 1882. 78. DEMKÓ Kálmán: **A felső-magyarországi városok életéből a XV–XVII. században**. Budapest. 1890. 290.

3. MERÉNYI Lajos: **Az első herczeg ESZTERHÁZY Fraknóvári ingóságainak leltára 1654-ből**. *Magyar Gazdasági Szemle* (a továbbiakban: MGSZ) 1903. 165–179; PETTKÓ Béla: **Kassa város kincstára 1643–44-ben**. *Történelmi Tár* (a továbbiakban: TT) 1883. 180; CSÁKI Árpád – SZŐCSné GAZDA Enikő: **Az Orbai Református Egyházmegye vizitációs Jegyzőkönyve 1677–1752**. I. Sepsiszentgyörgy., 2001; TOMISA Ilona (szerk.): **Katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyvek 16–17. század**. Budapest. 2002.

4. KEMÉNY Lajos: **Kassai céhek árszabásai a XVII. századból**. MGSZ 1901. 25–41; KEMÉNY L.: **Műtörténeti adatok Kassa múltjából**. *Archaeologiai Értesítő* (a továbbiakban: AÉ) 1910. 347–350; KEMÉNY L.: **Műtörténeti adatok Kassa város levéltárából**. AÉ 1915. 147–153; KEMÉNY L.: **Kassai ónművesek és késesek**. AÉ 1918/19. 127–128.

5. KEREKES György: **A kassai céhek árszabása (limitacioja). Kiadta Kassa város Tanácsa 1635. febr.** I. MGSZ 1901. 471–483.; KEREKES Gy.: **Műipari adatok Kassa régi jegyzőkönyvéből**. AÉ 1908. 448.

6. BÁRÁNYné OBERSCHALL Magda: **Magyar iparművészet a hódoltság korában**. In: **Magyar Művelődéstörténet**. (szerk. DOMANOVSZKY Sándor). III. Budapest. 1940. 571–617.

7. DIVALD Kornél: **Szepes vármegye művészeti emlékei**. In: **Iparművészeti emlékek**. III. Budapest. 1907. 104; DIVALD K.: **A magyar iparművészet története**. Budapest. 1929. 268.

8. ÉBER László: **A bronz és az ón**. In: **Az Iparművészet Könyve**. (szerk. RÁTH György) III. Budapest. 1912. 127–197.

9. HORVÁTH Henrik: **A kézműipar új formája**. In: **Magyar Művelődéstörténet**. II. Budapest. é.n. 586–635.

10. VARJÚ Elemér: *Öntörténeti adatgyűjtemény*. Kézirat. Iparművészeti Múzeum Adattára. KLT. 237/1957.

11. MIHALIK Sándor: **Pest–budai ónművesek emlékek**. *Tanulmányok Budapest Múltjából.* VII. 1939.

12. WEINER Mihályné: **XVII. századi ónedények falusi református templomokban**. *Művészettörténeti Értesítő* (a továbbiakban: MÉ) 1959. 48–54; WEINER P.: **Neue Sammlung von Zinnmarken in Ungarn**. *Iparművészeti Múzeum Évkönyve* (a továbbiakban: IMÉ) 1963. 127–153; WEINER P.: **Ónedények Borsod-Abaúj-Zemplén megyében**. *HERMAN Ottó Múzeum Évkönyve.* 1969. 247–263; WEINER P.: **Önművesség. A magyar gyűjtemények legszebb óntárgyai**. Budapest. 1971. 49; WEINER P.: **Zinngiessermarken in Ungarn 16–19. Jahrhundert**. Budapest. 1978. 107.

www.szmi.ro / www.cimec.ro

13. TAKÁCS Béla: *Adalékok a magyar református egyház ingó műemlékeinek történetéhez.* Kézirat, Iparművészeti Múzeum Adattára, KLT. 379, 423, 447.

14. *A lőcsei Ón-és Kannagyártók (Zien undt Kanngiesser) céhszabályzata 1695.* Budapest. Egyetemi Könyvtár Kézirattára. LVIII.1. (Ez az egyetlen ma is ismert 17. századi céhszabályzat; csak a 19. századból ismeretes több céhlevél, pl. a budai és a pesti ónműveseké 1833-ból, az aradiaké 1840-ből, ezt utóbbit említi VARJÚ: I. m.).

15. NÉMETH Gábor: **Felső-Magyarország ónművessége a XVI–XVII. században – Egyházi használatban lévő ónedények, különös tekintettel a kassai kannagyártó céhre**. MÉ. XXX. 3. 1981. 171–187.

16. GYÁRFÁS Tihamér: **A brassai ötvösség története**. I. Brassó. 1912. 5–7.

17. KŐSZEGHY Elemér: **Magyarországi ötvösjegyek a középkortól 1867-ig**. Budapest. 1936. 25, 162, 219, 231, 322.

18. JAKAB Elek: **Kolozsvár város története**. I. 498.

19. NOVÁK János: **A kolozsvári ötvöscéh a XVIII. századig**. Kolozsvár. 1913. 12.

20. SZÁDECZKY Lajos: **Iparfejlődés és a céhek története Magyarországon**. Budapest. 1913. 40.

21. ROTH, Victor: **Geschichte des Deutschen Kunstgewerbes in Siebenbürgen**. Strassburg. 1908. (46–57. **Zinn**).

22. CSÁNYI Károly: **Önjegyek az Erdélyi Nemzeti Múzeum óntárgyain**. *Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából.* Kolozsvár. 1919.

23. NICOLESCU, Corina: **Argintăria laică şi religioasă în Ţările Române (sec. 14–19.)** (catalog). Bucureşti. 1968.

24. HALDNER, Anamaria: **Muzeul BRUCKENTHAL. Colecţia de cositoare** (catalog). Sibiu. 1972.

25. SĂŞIANU, Alexandru: **Ezüst- és ónművesség a XVI–XIX. században. A nagyváradi Református Egyházmegye kegyszerei**. Nagyvárad. 1986.

26. MITRAN, Gheorghe: **Cositorul transilvănean. Gotic–Renaştere–Baroc**. Braşov. 2002; MITRAN Gh.: **Trei căni de cositor descoperite recent în cetatea feudală Râşnov**. *Cumidava* XXV. Braşov. 2002. 266–273; MITRAN Gh.: **Colecţia de artă decorativă şi artă plastică Alfred RÖSNER**. *Cumidava* XXV. Braşov. 2002. 225–265.

27. KÜLLŐS Imre: **17. századi óntálak Kárpátalján**. *Néprajzi Látóhatár.* 1998/3–4. 21–24; P. SZALAY Emőke – TAKÁCS Béla: **Eperjesi önkannák a kárpátaljai református gyülekezetekben**. *Néprajzi Látóhatár.* 2002/1–4. 181–198.

28. COMMENIUS, Johannes Amos: **A látható világ – Orbis sensualium pictus**. Budapest. 1959. 88.

29. NÉMETH G.: I. m. 172.

30. GERGELYFFI András: **Technológia, vagyis a mesterségek és némelly alkotások rövid leírása**. Pozsony. 1809. 180.

31. PÉCH Antal: **Alsó-Magyarország bányamívelésének története**. Budapest. 1884. I. 8.

32. TAGÁNYI Károly: **Önbehozatal 1552-ben**. MGSZ 1900. 287.

33. WEINER P. 1971. 7.

34. PALL, Francisc: **Comerţul Clujului cu Cracovia**. *Acta Musei Napocensis.* XIII. Cluj. 1976. 366.

35. MITRAN Gh.: **Cositorul transilvănean**... 13.

36. Pl. B. NAGY Margit: **Várak, kastélyok, udvatházak, ahogy a régiek látták (17–18. sz.-i erdélyi összeírások és leltárak)**. Budapest. 1973. 259–271. Pl. „ónba foglalt ablak", kedvelt szokás volt önkoporsóba temetkezni. Továbbá pl.: KEMÉNY L.: I. m. 1915. 148; KEREKES L.: I. m. 1940. 244; VARJÚ E.: I. m. (A gombkötő céhek készítettek ongombokat is.)

37. SZAMOTA István – ZOLNAY Gyula: **Magyar Oklevél-szótár**. Budapest. 1902–1906. 711. Valamint az erdélyi országgyűlések 17. századi limitatiojában, l. **Erdélyi Országgyűlési Emlékek (Monumenta Regni Transsilvaniae)** (szerk. SZILÁGYI S.). VIII. Budapest. 1882. 281–291. (a továbbiakban: EOE.).

38. Önöntő technika leírása: MITRAN, Gh.: **Cositorul transilvănean**... 32–39; WEINER P.: I. m. 1971. 8; HAEDEKE, Hans-Ulrich: **Altes Zinn**. Leipzig. é. n. 46.

39. NÉMETH G.: I. m. 171.

40. WEINER P.: I. m. 1978. 9.

41. HAEDEKE, H.-U.: I. m. 46.; MITRAN, Gh.: **Cositorul transilvănean**... 8.

42. EOE. 293.

43. KEMÉNY L.: I. m. 1918/19. 128.

44. MITRAN Gh.: **Cositorul transilvănean**... 7.

45. Uo. 8.

46. NÉMETH G.: I. m. 172. (A kassai kannagyártó céh 1635-ös limitatiójában két font „ó ón"egy font új ónt ért. Egy fül javításért 12 dénárt, míg egy újraöntésért 15 dénárt kellett fizetni.)

47. BENKŐ Elek: **Erdély középkori harangjai és bronz keresztelőmedencéi**. Kolozsvár. 2002. 79.

48. **Das Grosse Bilderlexikon der Antiquitäten**. VEB Verlag der Kunst Dresden. 354.

49. Uo. 351.

50. WEINER P.: I. m. 1979. 7.

51. WEINER P.: I. m. 1978. 53.

52. NÉMETH G.: I. m. 172.

53. FEJÉRPATAKY László: **Magyarországi városok számadáskönyvei**. Budapest. 1885. 384, 386, 616.

54. Uo. 487.

55. WEINER Mihályné: **Ónművesség. A magyar gyűjtemények legszebb óntárgyai**. Budapest. 1971. 28.

56. MITRAN Gh.: **Cositorul transilvănean**... 17.

57. **Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen**. III. (szerk. ZIMMERMANN, Franz – WERNER, Karl – MÜLLER, Georg E.). 1901. 1298. 48; PASCU, Ştefan: **Meşteşugurile din Transilvania până în secolul al XVI-lea**. Bucureşti. 1954. 71.

58. MITRAN Gh.: **Cositorul transilvănean**... 16.

59. Uo. 108.

60. Dr. LOVAG Zsuzsa szíves közlése szerint ma a restaurátori gyakorlatban is eltávolítják a nemesfém tárgyakról a korábbi, ónnal történt javításokat, mert még az arannyal is megindít egy amalgámozási folyamatot, és tönkreteszi a tárgyat.

61. NAGYBÁKAY Péter: **Magyarországi vas- és fémműves céhek pecsétjei**. *Kohászati Történeti Bizottság Közlönyei.* Budapest. 1964. 6.

62. NÉMETH G.: I. m. 173. (1603–1604 között a kassai kannagyártóknak a rézművesekkel volt közös céhük.)

63. A céhszabályzat részletes ismertetését lásd: Uo. 174–175.

64. Az I. LIPÓT által megerősített és a többi városra kiterjesztett céhszabályzat leírását l. VARJÚ E.: I. m.

65. SZÁDECZKY Lajos: **A céhek történetéből Magyarországon**. Budapest. 1899. 29.

66. MITRAN Gh.: **Cositorul transilvănean**... 41.

67. Uo. 8.

68. Márkosfalván és Bitán az 1759-es vizitáció említi a ládát először.

69. Dálnokban MIKLÓS István csináltat ládát a maga költségén – írja az 1743-as vizitáció.

70. Maksán 1735-ben már két ládáról számol be a vizitáció.

71. Mátisfalva anyaga is a márkosfalvi parókián van összegyűjtve.

72. BÁRÁNYné O. M.: I. m. 583.

www.szmi.ro / www.simec.ro

73. KIS Áron: **A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései**. Budapest. 1882. 152.

74. KÁLVIN János: **Institutio Religionis Christiance**. Budapest. 1903. 170. („A szakramentumok tehát gyakorló eszközök, amelyek Isten igéje iránt hitünket bizonyosabbá teszik, és mivel érzékiek vagyunk, érzéki dolgok formájában adatnak nékünk.")

75. NÉMETH G.: I. m. 176.

76. WEINER P.: I. m. 1959. 49.

77. HORVÁTH Henrik: **A kézműipar új formája**. **Magyar Művelődéstörténet**. II. Budapest. é. n. 606; BÁRÁNYné O. M.: I. m. 558.

78. HAEDEKE, H.-U.: I. m. 50.

79. MIHALIK J.: I. m. 112.

80. DIVALD Kornél: **Szepes vármegye művészeti emlékei**. II. **Szobrászat és festészet.** Budapest. 1906. 86.

81. RADOCSAI Dénes: **A középkori Magyarország táblaképei**. Budapest. 1955. 174. 381. (Lefelé ívesen szélesedő fedeles kannák láthatók.)

82. HAEDEKE, H.-U.: I. m. 3. kép.

83. NÉMETH G.: I. m. 179.

84. A 70-es években 2 egyforma sasos kannája volt a gyülekezetnek, amelyeket 1977-ben BOROS Judit, a Székely Nemzeti Múzeum muzeológusa még felmérhetett.

85. KŐSZEGHY E.: I. m. XX.

86. DIVALD K.: 1929. 166.

87. MIHALIK József: **Az ötvösség**. In: **Az Iparművészet könyve**. III. Budapest. 1912. 188.

88. KŐSZEGHY E.: I. m. 139.

89. WEINER P.: I. m. 1978. 56. (16. számú mesterjegy.)

90. KEMÉNY L.: I. m. 1918/19. 127.

91. WEINER P.: I. m. 1978. 9.

92. NÉMETH G.: I. m. 177.

93. HAEDEKE H.-U.: I. m. 46.

94. WEINER P.: I. m. 1971. 19.

95. KŐSZEGHY E.: I. m. 14.

96. STARÁ, Dagmar: **Markenzeichen auf Zinn**. Praha. 1978. 1557–1561. számú jegyek.

97. MITRAN Gh.: **Cositorul transilvănean**... 28.

98. WEINER P.: I. m.1971. 36.

99. NÉMETH G.: I. m. 178.

100. KEREKES L.: I. m.1901. 480.

101. EOE. 293.

102. BALOGH Jolán: **A reneszánsz kormművészete**. In: **A magyarországi művészet története** (szerk. FÜLÖP Lajos). Budapest. 1970. 282.

103. DIVALD K.: I. m. 69.

104. A díszítőtechnika leírását lásd még: WEINER P.: I. m. 1959. 50; MITRAN Gh.: **Cositorul transilvănean**... 37.

105. TOMBOR Ilona: **Magyarországi festett famennyezetek és rokonemlékek a XV–XIX. századból**. Budapest. 1968. 68–69, 73. ábrái.

106. FEUERné Tóth Rózsa: **Reneszánsz építészet Magyarországon**. Budapest. 1977. 171. kép.

107. A kézdialbisi kegytárgyakat nem sikerült személyesen dokumentálnom, ezért csak az eddigi irodalomból kapott információkból összegyűjtött adatokról lesz szó.

108. KOVÁCS I. József (szerk.): **Magyar református templomok**. II. Budapest. 1942. 668.

109. A 1797-es vizitáció említ egy nyolcszögű palackot: 1702-es adomány, CSEFFEI Ágnes és BERNÁLD János adományaként.

110. Alsócsernáton és Bita esetében a hiányzó edények leírásánál felhasználom BOROS Judit 1976–1977-os összeírását. Az összeírás sajnos nem teljes, néhol hibák is becsúsznak a feliratok olvasatánál, de mindenképp fontos, mert rávilágít az alig 29 éve még meglévő edények állapotára. Felmérését a Székely Nemzeti Múzeum archívumában, román nyelven találjuk meg.

111. BOROS Judit szerint ez az ifjabb Michael MELDT brassói mester monogramja lehet. Valószínű, hogy brassói műhely alkotása, de az azonosítás nem feltétlenül állja meg a helyét.

112. A BOROS Judit által a 18. század közepére datált kanna formája a korábbi edények típusát hordozza.

113. Teljesen hiányzó darab, csak a *Protokollum*ok és a *Vizitáció*k tanúskodnak meglétéről. 1977. július 31-én BOROS Judit még látta. Az ő adatai következnek.

114. BOROS Judit olvasata.

115. Ebből a kannából is kettő volt, már az 1735-ös vizitáció is említi, de az 1767-es vizitáció azt is rögzíti, hogy ezek közül az egyiket a „zoltáni titt. ecl. templomának felszentelésekor " odaajándékozták.

116. A tálat már az 1736-os vizitáció is említi, amelyben ez áll: „signatúrája mm S. T. M. M." Ugyanez a vizitáció még megemlít „egy hatszögű, ejteles, srófos ón palackot", „egy keresztelő kannácskát és egy ruinás kannácskát" – mind ónból valót.

117. A HB mesterjegyet Johannes (Hans) BLOWEBER brassói mester is használta 1564-ben. Kérdéses a BOROS Judit megállapítása, mert a HB. mesterjegy mellett egy ugyanolyan kerektalpú pajzsban a város jegye van beütve, de nem látható tisztán, így beazonosítatlan marad.

118. BOROS Judit adatai szerint.

119. BOROS Judit adatai szerint.

120. BOROS Judit összeírásából.

121. Kézdivásárhely püspöki vizitáció alá tartozott. A püspöki levéltár 1849 elején Nagyenyeden elpusztult, ezért levéltári anyaggal sajnos nem rendelkezünk.

122. KOVÁCS I. József: I. m. 669.

123. K. SEBESTYÉN József: **A kézdivásárhelyi református egyház klenódiumai**. *Erdélyi Múzeum.* 1945. 253–254.

124. KOVÁCS I. József: I. m. 669.

125. Az 1735-ös vizitáció megemlít „egy stukatura ón tángyér tekintetes JAKOCS András uram collatuma"-t.

126. Anamaria HALDNER idézett művében is láthatunk egy hasonló tálat.

127. Források: Kézdi. ref. egyhm. Levéltára II/15, 17, 19 *(Visitationalis jegyzőkönyv 1735–1743, 1759–1767, 1797–1810).* A vizitációs jegyzőkönyvek olvasatánál és az adattár készítésénél CSÁKI Árpád segítségére és szakmai tisztánlátására hagyatkoztam. Ezúton is köszönettel adózom érte.

128. Utóbbi tétel áthúzva.

129. Utóbbi tétel áthúzva.

(A dolgozatban előforduló családnevek majuszkulás kiemelését, beleértve a forrásközlést és az idézeteket, kötetszerkesztési szempontok indokolták. A vésetek, edényfeliratok szövege természetesen kivételt képez, ott akkor szerepel majuszkula, ha a tárgyon is úgy jelenik meg. **Szerk. megj.**)

www.szmi.ro / www.cimec.ro

Vase din cositor în inventarul parohiilor din fosta Eparhie Reformată Kézdi

(Rezumat)

Arta metalelor din Transilvania este considerată una din cele mai reprezentative forme de manifestare ale culturii şi civilizaţiei medievale. Arta turnătorilor în cositor a avut şi ea un rol important, a rezultat creaţii remarcabile, care astăzi constituie bogăţii ale patrimoniul cultural al Transilvaniei. În colecţiile muzeale din ţară, cât şi în inventarul bisericilor – mai ales în bisericile protestante – se găsesc numeroase cositoare ca o expresie a unui meşteşug artistic înfloritor insuficient cercetat şi valorificat ştiinţific. Publicaţiile de specialitate din străinătate manifestă un interes deosebit faţă de acest subiect, mai ales faţă de cositoarele din muzee.

Lucrarea oferă o imagine de ansamblu asupra cositorului din zona nord-estică a judeţului Covasna. Structura sa cuprinde capitole tematice, care se referă la proprietăţile staniului şi valorificarea acestuia, la răspândirea folosirii staniului, la centrele de prelucrare şi la formarea breslelor. În a doua parte este prelucrată cercetarea efectuată la parohiile reformate din localităţile Albiş, Bita, Cernat, Dalnic, Icafalău, Leţ, Mărcuşa, Mărtineni, Mătişeni, Moacşa, Tg. Secuiesc, Turia (de Sus). Această parte abordează tipologia vaselor şi evoluţia formei lor din această regiune; mărcile şi plachetele de pe vase; inscripţiile şi decoraţia acestora. Scopul final a fost realizarea unui repertoriu – din documentele arhivelor parohiilor şi din vizitaţiile bisericeşti efectuate între anii 1735–1797. Un alt scop urmărit a fost realizarea unui catalog, care cuprinde analiza şi descrierea obiectelor din cositor în inventarul bisericilor reformate din această regiune, incluzând şi fotografiile acestora. Sunt descrise detaliat dimensiunile, decoraţia, forma, starea de conservare, fiind anexate fotografia vaselor şi a decorurilor, a mărcilor şi a inscripţiilor.

Din cercetare reiese că aceste vase au ajuns în biserici prin donaţia familiilor înstărite, fiind folosite iniţial pentru uz casnic. Materialul catalogat este alcătuit din 48 de piese, majoritatea de factură a atelierului din Braşov, dar există câteva piese şi din Sibiu şi Sighişoara. Nu conţine piese aduse din import. Până la sfârşitul secolului al XVII-lea pe piese apar ornamente ce aparţin stilului renascentist. Odată cu primele decenii ale secolului al. XVIII-lea apar elementele baroce. Mărcile sunt plasate pe umărul urechilor, pe fundul şi în interiorul capacelor. Sistemul de marcare, tipurile de mărci au apărut ca expresie juridică a sistemului de organizare în bresle a meşteşugului.

Din datele înşiruite în repertoriul-anexă şi din cele ale catalogului reiese că aceste vase din cositor începând cu secolul al XX-lea se împuţinează rapid şi ies din circulaţie, deci merită o atenţie deosebită.

Tin Pottery in the Inventory of the Former CALVINist Decanal District Kézdi

(Abstract)

The paper presents the tin pottery of thirteen CALVINist Churches (Albis, Alsócsernáton, Bita, Dálnok, Felsocsernáton, Feltorja, Ikafalva, Kézdivásárhely, Lécfalva, Maksa, Martonfalva, Márkosfalva, Mátisfalva) of the former CALVINist Decanal District Kézdi, on the basis of a survey begun in 2002. The majority of the tin objects were made in Brassó (Hermannstadt, Braşov), some of them in Nagyszeben (Hermannstadt, Sibiu) and Segesvár (Schässburg, Sighişoara) and mostly wealthy families donated them to the church. Since they can be re-founded there are just a few from the 17th century, there are more from the 18th century. Some of them are older than the legend written on them, so they need further research. The detailed description of the tin pottery is given in a catalogue. Another result of the research is the collection of data drawn up using the archives of the concerning churches.

www.szim.ro / www.cimec.ro

1. ábra A kálnoki unitárius egyház boroskannája

2. ábra A Székely Nemzeti Múzeum 1945-ben elpusztult ún. Hodgyai önkannája (SzNM Fototéka)

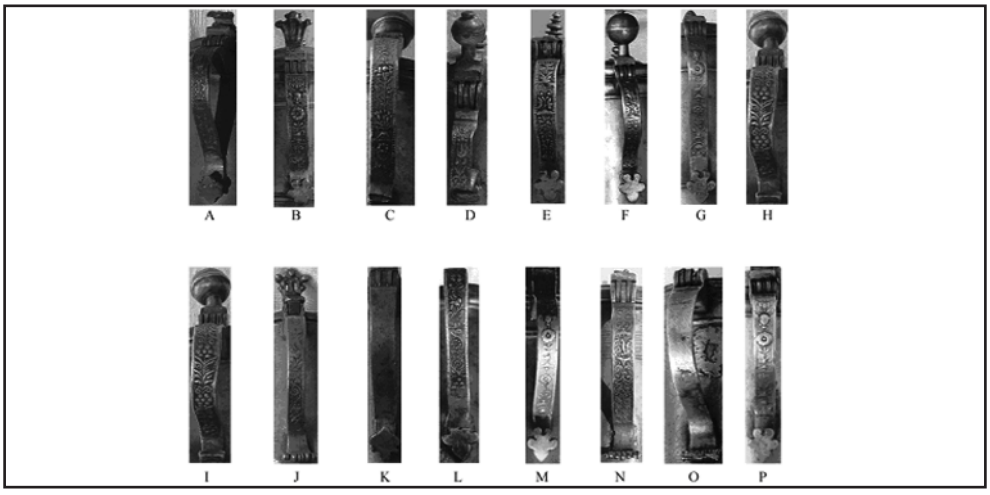

3–4 ábra. Billentők (ujjtámaszok) és kannafülek díszítése a felmért anyagban

www.sznm.ro / www.cimec.ro

5. ábra Mesterjegy a feltorjai boroskanna fülén (Brassó városbélyege alatt „**JG**”, balról)

7. ábra Alsócsernáton, boroskannák és tányér

6. ábra Mesterjegy a dálnoki tálon (a szebeni Michael WALDHUTTE mesterjegye)

8. ábra Alsócsernáton, tányér

www.szr.mi.ro / www.cimec.ro

9. ábra Alsócsernáton, fedeles boroskanna

11. ábra Bita, fedeles boroskanna

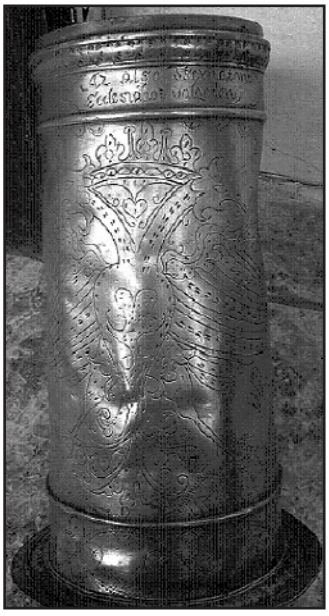

10. ábra Alsócsernáton, boroskanna

12. ábra Bita, ónpalack

www.szimo.ro / www.cimec.ro

13. ábra Dálnok, óntál, ónpalack és fedeles ónkannák

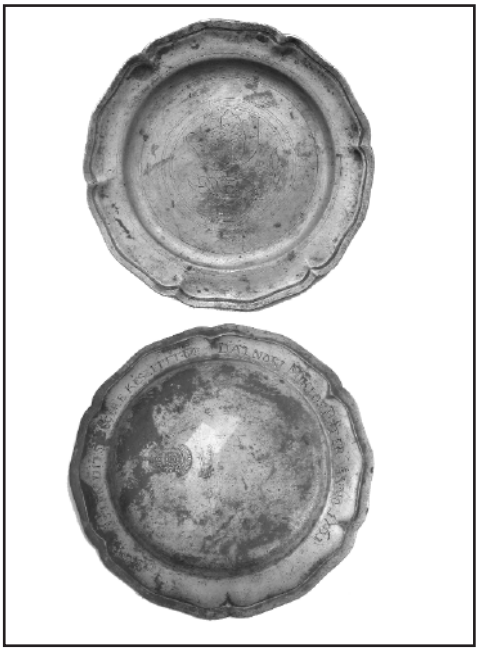

15. ábra Dálnok, óntál

14. ábra Dálnok, fedeles ónkanna

16. ábra Dálnok, ónpalack

www.szrmi.ro / www.cimec.ro

17. ábra Dálnok, fedeles ónkanna

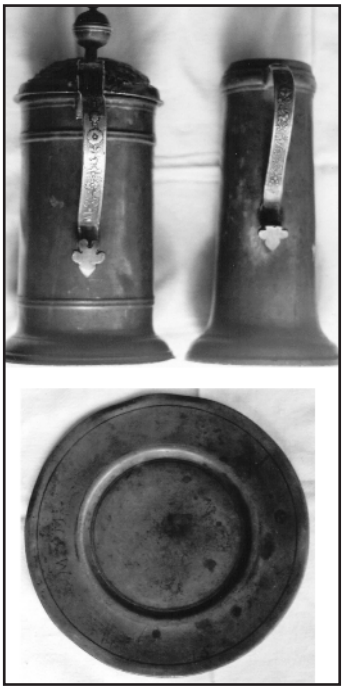

19. ábra Felsőcsernáton, ónkanna fedél nélkül, fedeles ónkanna és óntál

18. ábra Feltorja, ónpalack, keresztelőkanna és boroskannák

20. ábra Feltorja, ónpalack

www.szmi.ro / www.cimec.ro

21. ábra Feltorja, keresztelőkanna

23. ábra Feltorja, boroskanna

24. ábra Ikafalva, boroskanna

22. ábra Feltorja, boroskanna

25. ábra Ikafalva, keresztelőkanna

www.szimbolumtar.ro / www.cimec.ro

26. ábra Ikafalva, óntányér

28. ábra Lécfalva, óntál, nagy ónkanna, boroskanna, ónpalack, keresztelőkanna és kis óntányér

27. ábra Lécfalva, nagy ónkanna

29. ábra Lécfalva, boroskanna

www.szimo.ro / www.cimec.ro

30. ábra Lécfalva, ónpalack

32. ábra Lécfalva, keresztelőkanna

31. ábra Lécfalva, kis óntányér

33. ábra Maksa, óntál

www.szmi.ro / www.cimec.ro

34. ábra Martonfalva, óntál, keresztelőkanna
és fedeles boroskanna

36. ábra Martonfalva, óntál

35. ábra Martonfalva, keresztelőkanna

37. ábra Martonfalva, fedeles boroskanna

www.szimo.ro / www.cimec.ro

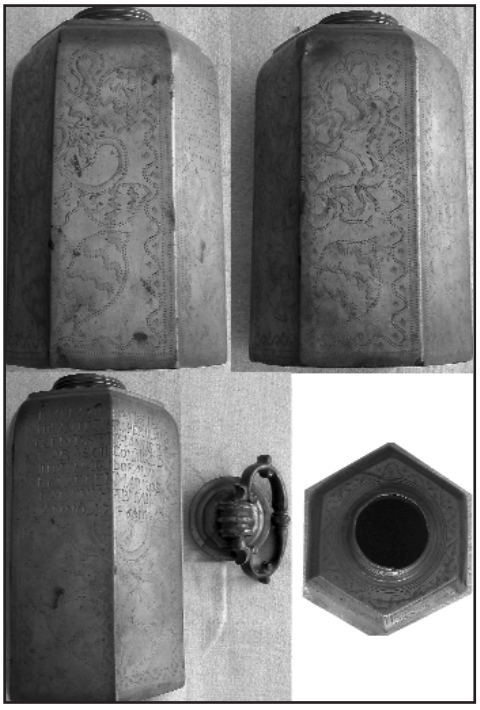

38. ábra Márkosfalva, ónpalack

40. ábra Márkosfalva, boroskanna

39. ábra Márkosfalva, óntál

41. ábra Kőröspatak (Sepsiszék), óntál

www.szimo.ro / www.cimec.ro

42. ábra Márkosfalva, keresztelőkanna

44. ábra Mátisfalva, óntálak, keresztelőkanna, fedeles boroskanna, ónfedeles mázas kerámia, téglalap alaprajzú és hatszögű ónpalack

45. ábra Mátisfalva, óntálak

43. ábra Mátisfalva, óntálak

46. ábra Mátisfalva, keresztelőkanna

www.szmi.ro / www.cimec.ro

47. ábra Mátisfalva, fedeles boroskanna

49. ábra Mátisfalva, hatszögű önpalack

48. ábra Mátisfalva, önpalack

50. ábra Mátisfalva, önfedeles mázas kerámia

www.szmi.ro / www.cimec.ro

BARTHA Katalin Ágnes

A Székely Nemzeti Múzeum kalendáriumai, avagy a kalendáriumi bejegyzés műfaja

(Kivonat)
Magyar kalendáriumtörténeti előzmények ismertetését követően a dolgozat a kalendáriumok és bejegyzéseik funkcióját, műfaji besorolhatóságát tárgyalja. Kiemeli a Székely Nemzeti Múzeumban található három olyan kolozsvári kalendárium bejegyzéseit, amelyeknek szerzője, LUGOSI József többek között olyan színháztörténeti forrás értékű adatokat örökített meg, mint az 1844/45-ös és 1848-as kolozsvári színházi repertóriumok.

*

A kalendárium alakulása az évek során sok mindent elárul a műfaj történetéről, az egyes időszakokban az elvárások és lehetőségek változásáról. A kalendárium történeti alakulása több típusát hozza létre a műfajnak. Minthogy nem célom az időszámítások legelső kezdeteit, történetét ismertetni és az ókorból eredeztetni a műfaj csíráit, a továbbiakban egy speciális problémát boncolgatok, főleg a 18. század és a 19. század első felének magyarországi és erdélyi kalendáriumai kontextusában. Egy nehezen kanonizálható műfaj jellegzetességeire összpontosítok: a kalendáriumbejegyzés elsősorban magánéleti rendeltetésű műfaj, mely kötetlen tárgyában, s a téma teljesen át nem láthatósága és egészében való feldolgozhatatlansága következtében csak bizonyos megszorításokkal érvényesíthető, illetve fogadtatható el.

1. Kalendárium-minták és a Székely Nemzeti Múzeum példányai

A sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum kalendárium-anyagának a 18. századtól a 19. század közepéig tartó időszakot felölelő példányait rendezgetve néhány adatot közlök róluk a főbb kalendárium-mintákhoz való kapcsolódásuk perspektívájából.

Az *Új és Ó kalendárium* sorozat viszonylag egységes, és teljes sorozata mellett inkább néhány darabos töredékek lelhetők fel, néhány kassai, egy győri, pár brassói, marosvásárhelyi és szebeni példánnyal számolhatunk, melyek többnyire esetlegesen kerültek a kolozsvári kalendáriumok mellé.

A magyarországi és erdélyi naptárak fő mintája a REGIOMONTANUS által készített és nyomtatott kalendárium volt (1473). Ezt az első tudományos igénnyel szerkesztett kalendáriumnak tekinthetjük. Annál is inkább kiemelendő REGIOMONTANUS, mint naptáraink egyik fő mintaadója, mivel ő maga életének egy részét Mátyás király udvarában töltötte, és az Academia Istropolitanán tanított is, így Magyarország szerepe az első tudományos naptár létrehozásában kétségkívül figyelmet érdemel.[1] Az ő naptárai tulajdonképpen leegyszerűsített csillagászati évkönyvek, népszerű tudományos munkák. Csak későbbi kiadói egészítik ki egészségügyi résszel és asztrológiai jóslásokkal. Ezekkel igyekeznek érdekesebbé tenni és kelendőségét fokozni. Így lesz belőle „népnaptár".[2] Olyan nagy népszerűségre tesz szert, hogy még négyszáz év után is reá hivatkoznak a naptárak kiadói. A Königsbergben született MÜLLER Jánost németül KÖNIGSBERGERnek, latinul REGIOMONTANUSnak tüntetik fel. HELTAI Gáspár KIRÁLYHEGYInek magyarítja.[3]

Erdélyben és Szepességben EBER Pál kissingeni szuperintendens történeti naptárai voltak még közkedveltek, azután divatba jöttek az ún. schreibkalenderek. Ezekben a lapok közé a naptári részek mellett egy-egy üres lapot helyeztek el, hogy a naptár tulajdonosai bejegyzéseket tehessenek.

* *Acta (Siculica)* 2006/2, T3, Sf. Gheorghe, Sporturilor 8A, RO-520085
** Sf. Gheorghe, Bisericii 26, RO-520014, bkagnes@yahoo.com

www.szim.ro / www.eimec.ro

A másik híres naptár a lőcsei kalendárium volt. 116 éven át országos nevezetességnek számított, és szállóigévé vált: „Ez is a lőcsei kalendáriumból való.” A magyar nyelvű kiadása 1626-ban indult meg, és 1741-ig majdnem minden évben megjelent. A lőcsei kalendáriumot hosszú időn keresztül a NEUBARTH család tagjai készítették, és BREUER Lőrinc utódai adták ki. A lőcsei kalendáriumok annyira el voltak terjedve, hogy sok más városban is utánanyomtatták. A debreceni naptárak 1681-től 1706-ig NEUBARTH Christoph után készültek.[4]

A kolozsvári naptárak is „NEUBÁRT János astrologus által” alkalmazott *Új és Ó Kalendárium*okat adnak ki több éven át. A Székely Nemzeti Múzeum Kolozsváron nyomtatott sorozatának 1713–1742 időszakából fennmaradt példányai évfolyamaiban NEUBARTH János a közös minta.[5] Ezekben, akár a többi lőcsei kalendáriumban, a csillagok járása szerinti jóslásokat is közölnek, ha olyan sok babona nincs is benne, viszont rövid magyar krónikát hoznak a végén évszámokkal.

A népszerű kolozsvári *Új és Ó Kalendárium*ok egy másik mintája a „HANCKENS Bálint continuatioja szerinti”.[6] A Székely Nemzet Múzeum kalendáriumsorozatában a HANCKENS Bálint mintára Kolozsvárt kiadott példányok számos évfolyamát leljük fel. Ezek SZATHMÁRY PAP József, S. PATAKI József, KOLLMANN Ferenc könyvnyomtatók nyomdájából, illetve a Református Kollégium nyomdájából valók.[7] KŐVÁRY László jegyzetei szerint egészen 1838-ig feltüntetik HANCKENS Bálint nevét.[8]

Az *Erdélyi Új és Ó Kalendárium*nak, melyet Kolozsváron és Szebenben adnak ki, szintén HANCKENS a mintája. A magyarországi naptáraknak egy másik típusa Nyugat-Magyarországon alakult ki. Nagyszombat, Pozsony, Győr, Sopron naptárkészítői a bécsi *Krakauer Schreibkalender*t vették mintául. Főleg a jezsuiták, a nagyszombati egyetem tanárai készítették e naptárakat, ezért katolikus jellegűek. A földrajzi távolság s a kallódó típusú kiadvány szolgálhatna magyarázatul, hogy miért nincs ezekből a sepsiszentgyörgyi Múzeumban nagyobb példányszám képviselve.

2. A kalendárium vonzereje, avagy hatalmi diskurzus fölött álló műfaj

Ha a kalendáriumok vizsgálatánál az általában vett közönséghatásból indulunk ki, konkrétan abból, hogy e hatás milyen méretű, akkor e naptárakat magas példányszámban, jelentős üzleti haszonnal forgalmazott bestseller műfajként definiálhatjuk. Itt a kevesekhez szóló elitirodalom és a befogadók legszélesebb körében forgalmazott tömegirodalom áll egymással szemben. Történeti kontextusba helyezve a kalendárium már a 17. század végén keresett nyomdatermék volt, mely a könyvnyomtatónak állandó jövedelmet biztosított. MISZTÓTFALUSI KISS Miklós **Maga személyének, életének és különös tselekedetének mentsége** (1698) c. röpirata szerint is ellenfelei azt vetették a szemére, hogy évente sok ezer kalendáriumot nyomtak, s ebből rengeteg haszna származott. Maga is elismeri, hogy Erdélyben ez az egyetlen hasznot hajtó nyomdatermék, a hasznot azonban erősen csökkenti, hogy sokat kell belőle ajándékként elosztogatni, és sok eladatlan marad. Hogy a kalendárium-kiadás kitűnő jövedelemforrást jelentett, azt a 18. századi kalendáriumszabadalmak is bizonyítják, melyeket ekkori könyvnyomtatók igyekeznek megszerezni.[9] A 17. században a kalendárium-kiadási jog még nem volt korlátozva, minden könyvnyomtató szabadon állíthatott elő ilyen terméket.

A legközkeletűbb felosztás, mely a közönségszociológiai szempontot érvényesítve az egyes műfajok formanyelvét más-más partnerközösség sajátos igényeihez sorolva osztályoz, a hivatalos kultúra műfajait állítja szembe a tömegkultúra műfajaival. Ehhez a megkülönböztetéshez a köztudatban egy olyan elképzelés is társul, amely hajlamos a jövedelmező műfajokat egyértelműen ponyvairodalomként, a tömegkultúra termékeiként kezelni.

A kalendárium speciális, használati irodalmi műfajából következően a 16–18. században s mondhatni a 19. század közepéig nem képvisel ilyen jellegű megoszlást, a kalendáriumbejegyzések egyedüli feltétele a kalendáriumok megvásárlásán túl az írás-olvasás képességének a

www.szrm.ro / www.cimec.ro

gyakorlata volt, s a szükséges naptári rész után következő népszerű, időjárást előrejelző rész általában nem került a kalendárium olvasók elvárásaival élesen szembe.

1718-ban a kolozsvári nyomda a főkormányszéktől kizáró kiváltságot nyer az erdélyi magyar naptárra.[10] Hogy 1758-ban HANCKENS Bálint *Új és Ó Kalendárium*a már schematizmust is hoz a végén latin nyelven, az csak az olvasóközönség szélesebb köreibe való elterjedését segíti elő. A tisztinévtáras naptárt a 18. században végig nyomják, s népszerűségének bizonyítéka, hogy még 1838-ban is a Kolozsvári Líceum nyomdájában HANCKENS neve alatt látják jónak kiadni.

A kalendáriumok népszerűségét felismerve már korán jelentkezett arra igény, hogy kihasználva ezt, a közművelődés fórumává alakítsák.[11] Mária Terézia közművelődési jellegű reformjai kapcsán 1774-ben a bécsi Tudományos Akadémia megalapításának terve mellett nem véletlenül merül fel a kalendárium-kiadás birodalomszintű monopolizálásának terve, mely az Akadémia számára állandó jövedelmi forrást biztosítana. A Tudományos Akadémia tervezetével egyidejűleg a kalendáriumügy reformjára is tervezetet készít a magyarországi származású volt jezsuita HELL Miksa. A terv abból indult ki, hogy a közművelődés emelése szempontjából rendkívüli nagy jelentősége van a kalendáriumnak, mert azt minden rendű és rangú ember egyaránt olvassa. Mivel a kalendáriumokban sok a teljesen érdektelen anyag, ezen úgy lehetne változtatni, ha a kalendárium-kiadás teljesen az újonnan felállítandó Tudományos Akadémia kezébe kerül.

A kalendárium-kiadás monopóliumát mégsem lehetett megvalósítani, mert ez mind a magyarországi, mind a bécsi kiadók érdekeit sértette.[12]

3. Képes és képtelen kalendárium

A képes kalendáriumok elterjedése a kalendárium fénykorát is jelenti. Többnyire helytálló az a megállapítás, hogy 1848-cal bezárul egy kalendáriumkorszak, az 1849-től kezdődő korszak a műfaj tetőzése, a kiegyezés után pedig már egyfajta apály következik.

JAKAB Elek, MÁTRAY Gábor főként a korai kalendáriumok állományát kísérelte meg fölmérni. A 19. századig tekintik át a kalendáriumok történetét, s a kallódó típusú kiadványok megőrzése mellett felszólalva megkísérlik leírni az általuk ismert kalendáriumkincset.

A képes kalendáriumok és a Világos utáni naptárszüretnek nevezhető korszak egybeesésének szempontjából nem érdektelen két adatot felemlíteni:

1848-ban jelenik meg a BUCSÁNSZKY Lajos *Új Képes Kalendárium*ának első évfolyama, és csak 1854-ben az *Erdélyi Képes Naptár*. BUCSÁNSZKY volt az igazán népszerű, az egész országot a szó szoros értelmében elárasztó ponyvajellegű képes naptárak megteremtője. A műfaj életképességének bizonyítéka, hogy ezek a naptárak megérik 1942-t, a 95. és 85. évfolyamot. Hogy 1849 után erősen kezd differenciálódni a kalendárium műfaja, és egyre több irodalmi intézményesítési kísérlet követi egymást, a műfaj történetében szintén egy korszak lezárását mutatja.

Visszatérve az 1848 előtti kísérletekre, képes kalendárium kiadására: már a kolozsvári *Új és Ó Kalendárium 1834-dik évére* készült naptár „*8 lithogr. Képekkel*” alcímmel jelenik meg, bár ez a kísérlet az *Ó és Új kalendárium* esetében rendhagyónak bizonyul.

A litográfiák: *Spanyol, Usbekhi Tatár, Japáni, Kálmuk, Szeretsenek, Kinai, Hottentott* ábrázolások. Az említett népek egyes képviselői a jellegzetes viselet, haj, bajuszforma és nemzeti jelképeik által vonulnak be az 1830-as évek kalendáriumolvasóinak képzeletvilágába. A litográfiák mellett ugyanúgy be lehet jegyezni az egyes napok köznapi történeteit, mint az életformáló nagyobb eseményeket.

A kép nélküli kalendáriumokban az asztrológiai jelek tarthatnak még a képekkel szinte egyenértékű érdeklődésre számot. A nap és a planéták, az égi 12 jegy s a hold negyedeinek ikonikus jelei a „tudományos” érdeklődés nevében nemcsak időjárás-előrejelző funkcióval bírnak, hanem azt is tudni vélik, hogy a hold milyen negyedében érdemes borotválkozni, hajat vágni,

www.szrm.ro / www.cimec.ro

netán eret vágni stb.[13] A naptári rész ikonikus jelei, a vörös és fekete színek önmagukon túlmutató jelentései felértékelődnek, és 1824-ben EDVI ILLÉS Pál egy hosszú lélegzetű magyarázó tanulmányt is szentel a témának.[14]

4. A kalendáriumi bejegyzés műfaja és forrásértéke

A kalendáriumi bejegyzések sokfélesége miatt problematikus ezt a sajátosan összetett írástípust műfajként definiálni. A kalendáriumi bejegyzések az élet legtágabban értelmezett spektrumát ölelik fel, és bár szórt ízlést képviselnek, forrásértékük nagy.

150 évvel ezelőtt MÁTRAI Gábor akadémiai felolvasásán – az Országos SZÉCHÉNYI Könyvtárban összeállt naptárgyűjtemény tapasztalata alapján – a bejegyzések forrásértékére reflektál: „A naptárak értéke nem oly csekély, mint legtöbben vélik. Erről legbizonyosabbá tétetik, ki a régibb századbelieket forgatja. Érdekes adatokat talál azokban a nyelvész, történetbúvár, csillagász, mezei gazda, természetvizsgáló, államtudós stb., kivált, ha figyelemmel viseltetik azon kézirati jegyzemények iránt is, melyeket gondos házi nők, gazdák saját kezeikkel iktattak a naptár fehér lapjaira. Találunk ezek között gyakran hazánkra vonatkozó oly adatokat is, melyek családi viszonyokat, helységek eseményeit, természeti tüneményeket s több más érdekes tényeket világítanak fel, melyeknek olvasásuk alkalmával nem lehet eléggé áldani a kezet, mely gondos előrelátással jegyzé fel azokat számunkra.”[15]

A különféle kalendáriumbejegyzések mai olvasója a műfajt inkább emberek kulturális létének reprezentatív bizonylataként foghatja fel. A szerző és az esztétikai minőség ismérve, a magas és alacsony kultúra, a népszerű és elit irodalom szétválasztásán alapuló kirekesztési mechanizmus egyre növekvő tudatossága nyomán a kalendáriumi bejegyzésekhez mint a populáris kultúra termékeihez való fordulást tehát nem a géniuszok műveivel való kizárólagos foglalkozás helyett posztulálja. Köztudomású, a kalendáriumbejegyzések nem arról híresek, hogy elsődlegesen a kulturális élethez kapcsolódnak. Persze erre is van példa, utaljunk egy ilyen jellegű kalendáriumi bejegyzéssorozatra: a következőkben tárgyalt, színháztörténeti forrás értékű 1843-, 1844- és 1848-as kalendáriumi bejegyzések[16] nyilván felvetik a kanonizált színháztörténet-írás, színházi zsebkönyvirodalom, valamint a kanonizálatlan, kéziratban lappangó ismeretlen színháztörténeti forrás kalendáriumi bejegyzés különböző beszédmódjában rejlő buktatók kérdését is. (Mi fogadható el hitelesnek, hol jelölhetjük ki az efajta vizsgálat határait?)

Magától értetődő, hogy kanonizált és kanonizálatlan ellentéte nem magában a vizsgált szövegekben, hanem a róla alkotott feltevéseinkben értelmezhető. A kétfajta beszédmód összevetése, egymásra olvasása korrekció, adatkiegészítés értékű. Ami a műfaj kérdését illeti, nyilván már maga a kalendárium műfaja kijelölő funkcióval bír, s a kalendárium meghatározott formája szabja meg a bejegyzések keretét. Így pl. a terjedelmi arány maghatározza a műstruktúrát, a kalendárium kisformája sem mellőzhető tényező, befolyásolja a bejegyzés módját, stílusát. Funkció szempontjából a kalendáriumok és bejegyzéseik használati irodalomnak tekinthetők (praktikus tanácsok, időjárást előrejelző részek tárháza). A kalendárium segít élni, tájékozódni, a mindennapok tudatos megélésének egyik módját mutatja fel. Bejegyzéseinek műfaji szabályait is ennek megfelelően formálja a gyakorlat, maguk az egyes példányok.

Másrészt, a kalendáriumi bejegyzés több műfajjal érintkezik, elsősorban a naplóműfajjal rokonítható. Általában énformájú, egymást időrendben, naponként vagy kisebb időmegszakításokkal követő feljegyzések sorozata, amely azokat az eseményeket és a hozzájuk fűzött kommentárokat tartalmazza, amelyeket szerzője az adott napra megörökítésre méltónak ítél. Egyes bejegyzései az időpont feltüntetésével kezdődnek.

Harmadsorban, közhasználatú formájában mégis, a szó legtágabb értelmében vett irodalmon is kívül álló jelenség. Kivétel azok az írások, melyeknek történelmi dokumentum értékük van. Az ilyen kalendáriumi bejegyzéseket viszont a dokumentumirodalom önéletrajzi válto-

www.szrm.ro / www.cimec.ro

zatának egyik alfajaként tekintjük, függetlenül attól, hogy szerzője esetleg kizárólag önmaga számára s ennek megfelelően igénytelen stílusban írja meg, avagy számít a publikációra is, és ennek megfelelően válogatja. A bejegyzések történeti, művelődéstörténeti, az említett esetben színháztörténeti, kuriózumszámban menő dokumentumok. A vázlatos stílus a kalendárium kisformájával együtt járó műfaji jellegzetesség. A műfajteremtő tényezők egyike a megszólaló kiléte. A megnyilatkozások mögött rejlő személy maga válik a műfaji szabályok teremtőjévé, önmaga konstruálja saját maga képét a bejegyzések mentén.

A reklámműfajjal való kapcsolat már csak a kalendáriumi bejegyzés első összetevőjére, magára a kalendáriumra vonatkozik. A kalendáriumokat vásáron forgalmazzák, valószínűleg vásári kikiáltás is társult hozzájuk, mely a kelendőséget is fokozhatta. A könyvnyomtatók pedig az általuk kiadott naptárak külső borítóján egyéb általuk kiadott könyveket is reklámoztak. A kalendáriumok maguk váltak saját árusításukhoz is kapcsolódó reklámmá.

A Székely Nemzeti Múzeum említett 1843-, 1844- és 1848-as kolozsvári kalendáriumainak bejegyzései ugyanazon személy, LUGOSI József szövegei.[17] Különféle bejegyzéseinek tükrében bontakozik ki előttünk egy olyan személyiség, akinek gondolatait többnyire könyvek és színházi előadások határozzák meg. A bejegyzések természetesen másra is kiterjednek: személyes- és családi bejegyzéseit, házi orvosszerek bejegyzését is olvashatjuk, könyvet, pénzt kölcsönöz, azt időben törleszti, stb. A korabeli Kolozsvár ismert alakjai jelennek meg bennük, az 1848-as kalendáriumban pedig éppenséggel a márciusi s azt követő történeti-politikai események örökítődnek meg éleslátással.

A rövid kalendáriumi bejegyzésekben az életforma jellegzetességei reprezentálódnak, feltárulnak az életmód és a művelődési igény ellentmondásai, a mindennapi küzdelmek a valóságos létben a megélhetésért és egy kulturált egészséges lét megteremtéséért. Egy bizonyos fokig tudatosan megkonstruált énformálásnak, illetve énreprezentációnak is felfoghatók – az intim bejegyzések hiánya is azt igazolja, hogy valamiféle énformálási szándék, illetve publicitási igény is rejlik a sorokban. Noha az énreprezentáció vizsgálata ebben a műfajban igen problematikus, az egyes bejegyzések konstruálják is a kalendárium tulajdonos képét. Hogy mennyire kontrolált és tudatos a feljegyzés, magának írja, avagy hallgatólagosan számít a publikusságnak valamilyen formájára, azt a bejegyzések sajátos szempontja és jellegzetes arculata tárja fel.

LUGOSI számára a személyes bejegyzés, recept, könyvekről, személyekről, pénzügyekről szóló feljegyzések és az 48-as történelmi feljegyzések mellett alighanem a színházi program részletes vezetése válik a kalendáriumi bejegyzések központi tárgyává. Amellett, hogy a részletes repertórium feljegyzése személyességét illetően is fontos, a színháztörténet számára hiánypótló adatokkal szolgál.

A nem titkosított repertórium kézírásos feljegyzése nem teljesen magántermészetű, inkább a nyilvános színházi műfaj felé mutat. A színházi intézmény által teremtett és a színházat körülvevő szövegkorpuszok sorában drámai szövegek, szövegkönyvek, színlapok, sajtótermékek különböző színházi műfajai, egyéb színházi aprónyomtatványok (műsorok, meghívók, újévi üdvözlő versek, színészeket ünneplő szóróversek) mellett a program színháztörténeti értékű, LUGOSI általi vezetése csak bővíti a kört.

A kalendárium üres fehér lapjai csábítást jelentenek minden kalendáriumtulajdonos számára. A szabad forma és egyedül a kalendáriumméret által korlátozott és megszabott mérték lehetőségei kecsegtetőek. Mindenki azt ír bele, amit akar. Ennek a reális köznapi feltétele egyedül a bagópénzért megvásárolható kalendárium, és az írásképesség. Esetünkben az egyéni opció alakított ki egy olyan formát, mely a kalendáriumi bejegyzés műfajának értékét megemelte.

www.szm.ro / www.cimec.ro

Jegyzet

1. L. Mátyás király szerepe a tudományos naptár létrehozásában témájú JANKOVICS Miklós-tanulmányt. (*Tud. Gyűjt.* 1829. XII. k. 72–97.)

2. A HELTAI által lefordított REGIOMONTANUS-féle naptárt BAGÓ Márton budai nyomdász még népszerűbb formába dolgozza át. A BAGÓ-féle csíziók még 1873-ban is megjelentek. Így négyszáz éven át majdnem változatlanul közlik ugyanazon babonás asztrológiai jóslásokat, parasztrégulákat, és háromszáz éven át a HELTAInál közölt lóbetegségek orvosságait. (JAKUCS István: **A csízió és a kalendárium története, különös tekintettel a debreceni régi naptárakra**. *DÉRI Múzeum évkönyve.* 1962–1964. Debrecen, 1965. 207.)

3. JAKUCS István egy 1592-es HELTAI-kalendárium címét közli, és arra is következtet, hogy létezhetett 1590-es évi HELTAI-féle naptár is. (JAKUCS István: I. m. 207.)

4. JAKUCS István: I. m. 206.

5. L. a Székely Nemzeti Múzeum kalendáriumanyagában: 1713, 1721, 1722, 1723, 1725, 1726, 1732, 1733, 1736, 1742 éveinek kalendáriumait.

6. JAKAB Elek a HANCKENS Bálint kiadásában tizenegy *Új és Ó Kalendárium*ot nevez meg, melyet S. PATAKI József nyomdájában nyomtak. Ezek: 1758, 1761, 1764, 1767, 1777, 1779, 1783, 1788, 1797, 1799. évi kalendáriumok. (JAKAB Elek: **A kalendáriumokról történelmi és politikai tekintetben**. Bp. 1881.)

7. A Székely Nemzeti Múzeum következő évekbeli *Új és Ó Kalendárium*ai készültek a HANCKENS Bálint-mintára: 1730, 1749, 1756, 1757, 1761, 1765, 1768, 1775, 1776, 1778, 1779, 1780, 1781, 1785, 1789, 1792, 1794, 1796, 1797, 1799, 1802, 1804, 1805, 1806, 1811, 1818, 1819, 1820, 1821, 1822, 1823, 1824, 1825 – mindezek kolozsváriak, de Marosvásárhelyen nyomtatott hasonló mintájú példány is van a múzeumban, 1795-ből.

8. KŐVÁRY László: **Jegyzetek naptár-irodalmunk történetéhez**. In: **Erdélyi naptár 1855-dik közönséges évre. 2. évi folyam**, Kolozsvár, 1854. 50.

9. Az első kalendárium-kiadási szabadalmat TÖLTÉSSY István kapta, 1705. november 5-én. L. még a kalendáriumok szabadalmára vonatkozó adatokat: GÁRDONYI Albert: **A XVIII. század legkeresettebb könyve**. *Magyar Könyvszemle.* 1941. 232–244.

10. KŐVÁRY László: I. m. 17.

11. A kalendárium mint a legszélesebb néprétegek irodalmi tápláléka válik politikai szempontból is fontossá. Mária Terézia több rendeletével is igyekezett szabályozni a kalendáriumok cenzúráját, és eltiltani azokból minden babonás dolgot. II. József eltiltja a kalendáriumokból az olyan búcsúk hirdetését, melyek hatása a tisztítótűzre is kiterjed. A MARTINOVICS-féle összeesküvés felfedezésének évében a július 7-i dekrétum szerint a kalendáriumokhoz függesztett iratokat szigorúbban kell fölülvizsgálni. (SASHEGYI Oszkár: **Kalendáriumok cenzúrája**. *Magyar Könyvszemle.* 1942. 18–19.)

12. GÁRDONYI Albert: I. m. 236–240.

13. JAKUCS István: I. m. 207.

14. EDVI ILLÉS Pál: **Kalendáriom magyarázatja, és még valami a honni kalendáriumokról**. 63–96. *Tud. Gyűjt.* 1829. V. k.

15. MÁTRAY Gábor: **A magyar naptárakról a közelébb lefolyt négy évszázad alatt**. *Új Magyar Múzeum.* 3.f olyam, 1853. II. k. 177–178.

16. Az említett bejegyzések három kalendáriumból származnak: **Erdélyi Új és Ó Kalendárium Krisztus Urunk születése után 1843. 365 napból álló közönséges esztendőre. Erdély- Magyar és Más országokra alkalmazva** (Kolozsvárt a királyi lyceum betűivel); **Az Erdélyi Új és ó Kalendárium Kriszt. Urunk születése után 1844. szökő évre** és a **Kolozsvári naptár az 1848-ik szökő évre. Kiadja TILSCH János**. (1876. január és 1877. december között az Erdélyi Múzeum-Egyesület könyvállományának duplikátumait áruba bocsátja. Az alapító nagyasz-szony, CSEREYné költségén az alapító múzeumőr, VASADY NAGY Gyula is vásárol a székely múzeumnak. Az Erdélyi Múzeum tudűs könyvtárosa, SZABÓ Károly és a Székely Nemzeti Múzeum következő nagy múzeumőre, NAGY Géza még 1888-ban is váltanak leveleket ilyen ügyben. Így kerül a Székely Nemzeti Múzeum tulajdonába ez a három kalendárium is – BOÉR Hunor közlése.)

A kalendáriumokban fellelt 1844/45-, illetve 1848-as dátumokkal ellátott színházi repertóriumról, illetve ezen kalendáriumi bejegyzésekről és szerzőjükről részletesen lásd e tanulmány írója: **Egy ismeretlen színháztörténeti forrás, a kalendárium-bejegyzés** c. előadását, mely a *Kép és szöveg interdiszciplináris konferenciá*n, a Kolozsvári Irodalomtudományi Tanszéken hangzott el, 2002. május 23-án (megjelenés előtt).

17. Vö. *LUGOSI József sajátkezű magán följegyzései. Promemoria. (Fogsága történetéből.)* In: Kolozsvári Egyetemi Könyvtár Ms. 2519. jelzetű kéziratával; LUGOSI életéről lásd ÖRKÉNYI Béla: *LUGOSI József életrajza* c. kéziratát (egyetlen eredeti példány, Kolozsvári Egyetemi Könyvtár, MS. 1187).

(A családnevek majuszkulás kiemelését kötetszerkesztési szempont indokolta. **Szerk. megj**.)

Calendarele vechi din Muzeul Naţional Secuiesc sau genul literar al notiţelor din calendare

(Rezumat)

În urma prezentării istoricului calendarelor maghiare, lucrarea discută funcţia calendarelor şi a notiţelor făcute de posesori pe paginile lăsate libere în volumele acestora. Atrage atenţia asupra notiţelor din trei calendare clujene păstrate în Muzeul Naţional Secuiesc, autorul cărora este József LUGOSI, şi care au valoare de sursă privind istoria teatrului (de ex. repertoriul teatrului clujan din anii 1844/45, respectiv 1848).

Old Calendars in the Székely National Museum or the Literary Genre of the Notes in the Calendars

(Abstract)

The paper presents the history of the Hungarian calendars, the function of the calendars and of their possessor's notes in the white pages. In the museum the notes of three calendars from Kolozsvár (Cluj) have a real value considering the history of Kolozsvár's theatre (they contain the repertory of the year 1844/45 and 1848).

www.szinmu.ro/www.eimec.ro

BERÉNYI Zsuzsanna Ágnes

Adatok a brassói „A Három Oszlophoz” című páholyról

(Kivonat)
A dolgozat az 1749-ben, Magyarországon elsőként megalakult, 1777–1794 között virágzó, majd a szabadkőművesség betiltását és újraéledését követően 1875-ben újraalapított brassói, német nyelvű (szász) páholyról (pár évig átmenetileg csak kör) közöl adatokat. A dolgozat függeléke 1904-es, figyelemreméltó állásfoglalás, az erősödő nacionalizmusnak a szabadkőművességet fenyegető veszélyére figyelmeztet.

*

Már a 18. században, amikor a szabadkőművesség szervezetté alakult, elterjedt egész Európában. Hamarosan eljutott Magyarországra is. Méghozzá igen korán, hiszen az első páholy 1717-ben Londonban szerveződött meg, és már 1749-ben, tehát mindössze harminckét évvel később megalakult Magyarország első szabadkőműves páholya Brassóban. „Zu den drey Saulen”, magyarul „A Három Oszlophoz” lett a páholy neve. A páholy tagjai városi polgárok voltak, zömében német anyanyelvű szászok, ez is indokolta a páholy német elnevezését. A páholy több esztendei szünet után éledt fel újból, 1777-ben. A virágzó páholyéletet Ferenc császár betiltó rendelete bénította csak meg, 1794-ben. Ekkor a brassói páholy is beszüntette működését.[1]

Ennek a páholynak az emléke fennmaradt Brassóban. A 19. században, amikor a szabadkőművesség ismét törvényes keretek között működhetett Magyarországon, újjáélesztették. Így emlékszik meg a történelmi eseményről a *Kelet* című hivatalos szabadkőműves lap 1876. november 12-én, a 3. évfolyam 17. oldalán:

„Végül meg kell emlékeznünk a brassói sz.:.k.:. körről, mely már egy év, 1875. október 21. óta a „Három Oszlophoz” cím alatt a bukaresti páholyhoz tartozó nyolc tvr.:. közreműködése mellett fennáll, és első évi jelentését e nyolcról küldötte be.

A szks kör ma 164 frt 62 kr-ral rendelkezik, kis szks.:. könyvtárral bír, minden hó 3. csütörtökjén dolgozik (COPONY tvr.:. lakásán), és humanitárius téren már működését egy szép tettel kezdte meg, ti. egy özvegy árva gyermekének továbbneveltetése végett történt felfogadása által. Jó ajánlat a remélhetőleg mielőbb megnyíló műhely számára.

Hogyha mármost az elért eredményt bírálat tárgyává tesszük, el kell ismernünk, hogy □-aink legnagyobb része ezen szabadkőműves feladatokban tűnik ki.”

Tehát más esetekhez hasonlóan a Brassóban lakó bukaresti szabadkőműves páholytagok helyi szabadkőműves kört alapítottak. Ilyenkor általában az volt a cél, hogy az összejövetelek látogatását megkönnyítsék, és a helyi kérdésekkel történő foglalkozást biztosítsák. Így történt ez más esetekben is. Például a nagyváradi „László király” páholy kolozsvári tagjai alakították meg az „Unio” páholyt, majd annak zilahi tagjai a zilahi „WESSELÉNYI” kört.[2]

A *Kelet* 1877. november 24-i számában említést tett arról, hogy a bukaresti „Brüderlichkeit” („Testvériség”) páholy fellépett a háború áldozataiért. Ez a bukaresti páholy a Magyarországi Szimbolikus Nagypáholy „védelme” alatt működött, hiszen ekkor Romániában még nem volt szabadkőműves főhatóság.[3]

Ugyancsak a *Kelet*ből (1878. január 10. 4. évfolyam) megtudhatjuk, hogy a brassói „A Három Oszlophoz” című páholyt a Magyarországi Szimbolikus Nagypáholy védelme alá fogadta. Tehát az előbb jelzett kör már átalakult páhollyá. Ez több, szigorúbb feltételeket követelt meg tőlük, mint eddig a kör szervezete.

A *Kelet* 1880. január 10-én a 3. oldalon a szokásos páholyjelentések között „A Három Oszlophoz” brassói páholyét közli, a következőképpen:

„A □ fejlődése gyors haladást nem mutat is fel, mégis a szakadatlan előmunkálkodás által

* *Acta (Siculica)* 2006/2, T3, Sf. Gheorghe, Sporturilor 8A, RO-520085
** Budapest, Király 27., H-1072, bermatsz@freemail.c3.hu

www.szr.ro/bibliotecadigitala.ro

biztos jövőnek lett megvetve alapja az évben. A □ saját helyiségébe költözött 1878 novemberében. Január 11-én nővérmunka volt, ahol HELLWIG neje készítette tápiszt[4] adott a könyvtárgyarapításra."

A *Kelet* 1885. április 1-jei száma a brassói „A Három Oszlophoz" páholy jelentését így közli:

„A lefolyt szabadkőművesi év páholyunkra nézve – tekintve, annak még mindig csekélyszámú tagjainak – azon oknál foga bír fennállása óta először fordult elő azon eset, hogy egy tv.:. tetemes anyagi veszteségek következtében a tv.:. kötelékből kiválni kényszerítve volt, s egy másik tv.:. fedezését kérte, és most a halál legelőször nyomult be csendes műhelyünkbe, kiragadván egy a legszebb férfikorban álló szk.:. tv.:.t.

Ezen veszteségek reánk nézve annál érzékenyebbek, mert egy kis körben, amilyen a mienk, minden erő elveszítése, legyen az kiváló vagy szerény, kétszeresen sújt.

Emellett azonban két kiváló tényt jelezhetünk, két vívmányt, melyek csírái páholyunk kebelében keresendők, mert itt zajtalanul működő néhány tv.:.-ünk buzgósága folytán gyönyörű gyümölccsé érleltek, s innen köteles mű terjeszti áldásos hatását. Ezek a „tápintézetek" (Alumneum) és „az iskolás gyerekeket felruházó egylet", mely mindketteje páholyunk tagjai által vidékségbe hozatott, valamint azok meleg odaadása és fáradhatatlan buzgalma következtében létesítve is lett, s mely a 400 évi LUTHER-ünnep alkalmával felavatván működését meg is kezdte.

A tápintézet egylete segítségével egy intézet lett berendezve, melyben jelenleg 9 növendék, ezer szegény iskolás fiú lakást és tökéletes ápolást egészen ingyen nyer. A gyermekfelruházó egylet már 1883. év karácsony ünnepén kezdé szegény iskolás gyermekeknek adományait kiosztani.

Nem mulaszthatjuk el a tényekre megemlékezni, mivel ezek páholytagjainknak a templomon kívül kifejtett iparkodásánál és tevékenységéről tanúskodnak.

És most áttérünk szűkebb páholyéletünk egyes mozzanatainak a felsorolására.

A szünidők letelte után tartott első rendes munkán az újból választott tisztikar letette az alkotmányosan előírt fogadalmat.

Nov. hó 10-én ülte meg páholyunk a 400 évi LUTHER-ünnepet egy díszmunkával, melyben GOSBETH Kristóf szónok tv.:. a nagy reformátor élete és működése felett ünnepi beszédet tartott, kiemelvén ebben a bátor és tántoríthatatlan harcos, dr. LUTHER Mártonnak az igazság és szellemi világosság terjesztése körül szerzett elhervadhatlan nagy érdemeit.

Dec. 4-én lett az eddigi táblás HEDVIG János tv.:. a tisztességes fedezet alapján körünkből kivált TEUTSCH József tv.:. helyett kincstárossá megválasztva, mivel pedig ARZT Mihály tv.:. táblásnak és GÖTT Henrik tv.:. könyvtárosnak, mely utóbbi azonban új tisztében nem működött, mivel ő, ki december 4-én utolsószor állott a tv.:.i láncban, már e hó 30-án k.:. az ö.:. kel.:.-be[5] Ezek által vezetve kivált tv.:. emlékére 1884. dec. 4-én lépett be páholyunkba, 20 frt-nyi összeggel az „iskolás gyermekeket felruházó egylet" alapító tagjai sorába.

Ugyanezen év február 4-én örvendeztetett meg FO. Testvérünk egy igen érdekes felolvasással e cím alatt: „Állásunk a jelenkor törekvéseivel szemben." (E felolvasás egész terjedelmében a *Kelet* 1884. októberi számában közöltetett. **BZsÁ**.)

Márc. 3-án tartott emlékezésben SCHNELL Károly tv.:. a Budapest kel.:. GALILEI □ által közölt kérdések felett referált, valamint HAUSDORFER tv.:. által nevezett □ 12. évi alapítási ügyében tartott díszelőadást. V. 13-i munkában PORR Emil kereső lett a szabadkőművesek ősi szokása szerint a szövetségébe felvéve, és ARZT Mihály tv.:. előadta a Budapest kel.:. dolgozó CORVIN □ tábláját a siketnémák részére egy 2. országos intézet felállítási ügyében.

Örvendetes meglepetésünkre szolgált ZAY Adolf tv.:. látogatása, ki mint páholyunk állandó képviselője a Nagypáholynak május 27-én tartott munkáján az utolsó negyedéves nagygyűlésről tett jelentést. SCHNELL Károly tv.:. a számadások átvizsgálására kiküldetett bizottság nevében constatálja, hogy eszerint a számadások pontosan vezetve és minden kellő rendben talál-

www.szrm.ro/fotoalbumvirtual.ro

tatott. A □ vagyona múlt évi állásához képest 147 ft 40 kr-ral szaporodott és most 107 ft 34 kr képezik, az ö. persely[6] állása pedig 1015 ft 31 kr, 60 fr 14 kr-ral több a múlt évinél. Páholyunk ezen kedvező anyagi állása örvendetes tudomásul vétetvén, a számadások vezetésével megbízott tv.:.-eknek a felmentvény, a páholy elismerésének kifejezése mellett megadatott. Egyúttal a □ berendezése igazi értékének kiderítése érdekében egy HELLVIG Frigyes, DICK Ede s TEUTSCH Győző tv.:.-ekből álló bizottságot küldetett ki egy hiteles becslés összeállítására, s jövőre a szokásos tételek alapjául fog szolgálni.

A lefolyt szabadkőművesi évben mindebből 131 első és két harmadfokú munka és két értekezlet lett megtartva. Négy tv.:. részesült mesterfokban, és egy kereső lett a szövetségbe felvéve. Páholytagjaink száma 19. Eggyel kevesebb, mint előbb, de reméljük, hogy ezen veszteség nemsokára pótolva lesz. A munkák látogatása általános kedvezőnek nem mondható, s ha mindjárt minden dicséret fölött áll, mégis azon jogos óhajnak illetve befolyásnak adunk, hogy a látogatás ismét nagyon kedvező legyen, mint kezdetben volt.

Könyvtárunk a lefolyt évben FISCH János a 3. fokba emeltetik 10 feladatával gyarapodva, szabadkőműves lapok közül a következőket járattuk: *Kelet*, der *Zukunft*, die *Buda* stb. Befolyt az évben gyógyszerre kiadva, s nek, evvel „A Három Oszlophoz” befolyt díjtevékenységei vonzásokban felküldhető javulással, kivéve, hogy kíséretében álló és felbátorítva találjon nevelőt, hogy azon fontos teendők elvégzéséhez, s hogy a testvéri láncban a □t, hogy „A Három Oszlophoz”, mint azon kívül és fontos teendők elvégzéshez, s hogy a testvéri lánc ebből lelkesítve folytassa a munkát.”

A páholy céges papírjain még Kronstadtot írnak 1916-ban, de már a német nyelven, kézzel írott levélen Brassó szerepel az irat keltezésénél.

A levéltárban későbbi irat nem található a páholy anyagában.

Befejezésként egy 1904. évi figyelemreméltó állásfoglalásukat közöljük, ekkor a (feltehetőleg döntő többségben vagy kizárólag) szász tagokból álló páholy figyelmezteti a magyar szabadkőművességet annak veszélyeire, ha, engedve a a századforduló erősödő nacionalista nyomásának, nemzeti szempontok által engedi magát megosztani. A kisebbségi közegből érkező jelzés súlyát húsz évvel később az utódállamokba szakadt és ellehetetlenült magyar szabadkőművesek saját bőrükön érezhették.

Függelék

12. lap

„A HÁROM OSZLOPHOZ”
CÍMZETT □
Brassó kel.:.
Érdemes Főmester!
Szeretett Testvérek!

A németajkú páholyunk, melynek szabadkőmívesi feladata, a különféle nemzetiségek lakta vidéken őrt állani Magyarország Symbolikus Nagypáholyának határszélén, ezen sajátlagos állásánál fogva, komoly kötelességének tartja intőszavát emelni ama jelenségekkel szemben, melyeket hazánk szabadkőmíves terén észlel, és mely jelenségek annál aggasztóbbak, minél sűrűebben találkozhatni velök.

Azon körülmény, hogy egyrészt a magyar kérdés és másrészt a nemzetiségek kérdése azon ügyek közé tartozik, melyek a jelenkor kedélyeit legmélyebben érintik, úgy hozta magával, hogy páholyok magukat elragadtatni engedik, hogy a szabadkőmívesek szövetségének alapszabályzatában (a Constitutiójában) a szabadkőmívesi működési körnek kitűzött határain túllépve politikát űzzenek.

Már a „Nemzeti”-páholy alapítása alkalmával hallatszottak hangok, melyek véleményünk szerint csak zavarólag hathatnak az igazi általános emberi szabadkőmívesi összhangzatra. Aggodalmaink azonban csak még fokozódtak a Nagypáholy évi jelentésében ezen páholy tevékenységéről olvasható közleményei által.

A „László Király”-páholy a napokban szétküldött köziratában pedig már a páholyok magok szólíttatnak föl, miszerint oda hassanak, hogy az országgyűlési választójog a hazánk azon

www.szrm.ro/www.cimec.ro

polgártársainak, kik a magyar nyelvet szóban és írásban nem bírják, ezentúl ne adassék többé.

Félreértések kikerülése végett itt mindjárt ki kell nyilatkoztatnunk, hogy magától értetik az, hogy egyetlenegy testvérünk jogán csorbát ejteni nem akarunk, hogy az a maga vérmérséklete szerint részt vegyen a politikai életen is – ámbár a királyi művészet magasztos általános emberiségi eszméje minden igazi testvértől nemcsak vallási, hanem nemzeti és politikai ellentétekkel szemben is türelmet kíván, és bizonyos megérthetési kedvet vagy jóindulatot.

Hanem már egészen más dolog, hogy ha a páholyok magok munkáikban politikai kérdéseket tárgyalnak, és a politikai élet vitás kérdéseiben mint páholyok kezdik feszegetni.

Semmiféle mellékkörülmény által meg nem rendíthető azon meggyőződésünk, hogy ez a Nagypáholy alapszabályzatának tiszta világos szövegével – mégpedig annak 2-ik cikkével ellenkezik, mely cikk kimondja:

„A szabadkőmívesség kizár köréből minden politikai - - - - kérdést".

Ennél fogva a szeretett testvéreket annak komoly és higgadt megfontolására kérjük, vajon politikai állásfoglalás vagy propaganda megengedése által nem alkotunk-e a magyarországi szabadkőmívességben olyan precedenst, mely hazánkban a királyi művészetet az alapelveiben megfogja rázkódtatni, és előbb-utóbb rá nézve végzetes leend?

Aggodalmainkat a szeretett testvéreink nyugodt, szenvedélytelen megfontolásának ajánlva maradunk

Testvéri üdvözlettel

(?) Károly Főmester
(KRÖHLBRANDT) titkár
Brassó. 1904. évi május havában

Jegyzet

1. BERÉNYI Zsuzsanna Ágnes: **Szabadkőművesi páholynévsorok Kelet-Magyarországból**. *Névtani Értesítő.* 16. 56–65. oldal

2. BERÉNYI Zsuzsanna Ágnes: **A zilahi „WESSELÉNYI-kör" története**. *Acta (Siculica)* 2001. 327–347. oldal

3. BERÉNYI Zsuzsanna Ágnes: **„…nyelvünket nem adjuk" A romániai magyar szabadkőműves páholyok végnapjai"**. *Europa* 3 *Annales*. 127–151. oldal. Angolul: *Transactions*. vol. XXIX–2000, 85–108.p.

4. A szabadkőműves szertartások során használatos, előírásosan elkészített szőnyeg elnevezése

5. „Költözött az örök keletbe" = meghalt

6. „Özvegy persely" = a páholy elhalt tagjai özvegyei számára rendszeresített persely

(A családnevek majuszkulás kiemelését kötetszerkesztési szempont indokolta. **Szerk. megj**.)

Date privind loja „Către cele trei coloane" a francmasonilor braşoveni

(Rezumat)

Lucrarea prezintă date privind francmasonii braşoveni (saşi, de limbă germană). Loja (într-o anumită perioadă cercul) „Către cele trei coloane" a fost prima organizaţie a francmasonilor în Ungaria (1749), care prospera între 1777–1794. După deceniile de interdicţie, organizaţia s-a reînfiinţat în 1875. În anexă se prezintă o luare de poziţie de remarcat din 1904, în care se atrage atenţia asupra ameninţării tot mai puternice din partea naţionalismului exacerbat, primejduind inclusiv cauza francmasoneriei.

Data Concerning the Masonic Lodge „To the Three Columns" in Brassó (Braşov, Romania)

(Abstract)

The masonic lodge (temporarily circle) at Kronstadt (Brassó, Braşov) was the first one in Hungary (1749). 1777–1794 was the most prosperous period of the lodge. After the interdict it was founded again by the saxon (german) masons of the city in 1875. In 1904 they took up position in a document against the growing nationalism that endangered the movement, too.

www.szmi.ro / www.simec.ro

BOÉR Hunor

Királyhágóntúli múzeumok és tudományos könyvtárak állami támogatása a Millenniumtól az első világháború végéig

(Kivonat)
A dolgozat a magyarországi vidéki múzeumok és tudományos könyvtárak állami támogatásának dualizmuskori általános fejlődését tekinti át, erdélyi példákkal, majd a történeti Erdély (a „Királyhágóntúli terület") érintett gyűjteményeinek konkrét állami támogatását, az 1897–1918 időszakban. Végül az erdélyi fejlődés alapján megfogalmaz néhány általánosabb érvény igényét felvető következtetést a tárgyalt intézményfejlődés és -fejlesztés hivatalos és nem hivatalos szempontjait, tényezőit illetően.

1. A téma behatárolásának szempontjai

A Királyhágóntúl mint fogalom statisztikai kerületre vonatkozik, 1876–1918 között volt használatos. A tárgyalt korszak ezt tovább szűkítő behatárolása könnyen indokolható. Magyarországi, így erdélyi közgyűjtemények állami támogatásáról inkább csak a Millennium után beszélhetünk, 1918 végén pedig Erdélyben különben is főhatalomváltás következik be. Másrészt a korszak úgy Erdélyben, mint általában Magyarországon a tárgyalható intézmények körét is behatárolja. A múzeumok és könyvtárak ügye ekkor valójában a művelődési intézmények általában vett ügyét fedi, mert a még idesorolható harmadik közgyűjteményi ügy, a levéltárak kérdése ebben a korszakban csak nagyon áttételesen kapcsolódik előbbiek témájához.

A levéltárak ügye ekkor még nemcsak, hogy nem *közművelődési* kérdés, de – eltekintve néhány kivételtől, esetünkben az Erdélyi Múzeum-Egyesület könyvtárában a századforduló után mindenekelőtt KELEMEN Lajosnak, VERESS Endrének köszönhetően elkülönülő levéltártól, illetve CSUTAK Vilmosék sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Levéltár-kezdeményezésétől[1] – nem is *tudományos* kérdés.[2] Levéltárak ügyében Magyarországon is létrejön, bécsi mintára, a kiegyezés után a Magyar Királyi Országos Levéltár, és megindul tudományos közgyűjteménnyé való átalakulása, de a vidéki közhatósági, egyházi, illetve magánlevéltárak, állami felügyelet alá vonásuk vagy kerületi levéltárak kialakítása ügyében jóformán semmi nem történik a tárgyalt időszakban.[3]

Amit mégis szükséges megjegyeznünk: Az országos jelentőségű gyűjtemények, az Erdélyi Kancelláriai Levéltár és az Erdélyi Országos Kormányhatósági Levéltár (benne egyebek mellett a két nagy független fejedelemségkori országos levéltár, a Gyulafehérvári Káptalan és a Kolozsmonostori Konvent fennmaradt anyaga) már az 1882. évi XXIII. t.c. alapján Budapestre, a Magyar Országos Levéltár állományába kerül.[4] A többi erdélyi törvényhatósági levéltár legelőször 1768-ban terítékre került ügyében[5] viszont igazából csak a két világháború között, a román állam eszközöl konkrét intézkedéseket, Székelyföldön versenyben a Székely Nemzeti Múzeum rivális gyűjtőlevéltári programjával.[6] Végül, az erdélyi egyházi gyűjtőlevéltárak kérdése ma sem lezárt, így pl. az utóbbi években is történt próbálkozás egy székelyföldi református gyűjtőlevéltár megalapozására, Sepsiszentgyörgyön.

Még egy behatárolási szempont: mivel a tanulmány múzeumtörténetre összpontosító intézménytörténeti indíttatású, a könyvtárak esetében csak a tudományos jellegű könyvtáraknak a múzeumokkal szorosan kapcsolódó ügyével foglalkozunk (ezt a csoportot a korabeli művelődéspolitika is világosan elkülöníti). Ugyanitt jegyzendő meg, hogy a kolozsvári Erdélyi Múzeum-Egy(esü)let gyűjteményeinek ügye és sorsa, beleértve a könyvtárat, 1872-től elválaszthatatlan a kolozsvári tudományegyetem, illetve könyv-

* *Acta (Siculica)* 2006/2, T3, Sf. Gheorghe, Sporturilor 8A, RO-520085
** Sf. Gheorghe, N. IORGA 12, Bl. 22C/2, RO-520089, boerh@freemail.hu

www.szr.ro / www.eimec.ro

tára, gyűjteményei ügyétől, sorsától, ezért a dolgozatban, bár jelentőségük külön fejezetet érdemelne, csak utalunk rá – állami támogatásuk sem „vidéki múzeum és könyvtárként", a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége (MKOF) útján történik.

A fentieket előrebocsátva, a dolgozat a magyarországi vidéki múzeumok és tudományos könyvtárak állami támogatásának dualizmuskori általános fejlődését tekinti át, erdélyi példákkal, majd a történeti Erdély (a „Királyhágóntúli terület") érintett gyűjteményeinek konkrét állami támogatását, az 1897–1918 időszakban. Végül az erdélyi fejlődés alapján megfogalmaz néhány általánosabb érvény igényét felvető következtetést a tárgyalt intézményfejlődés és -fejlesztés hivatalos és nem hivatalos szempontjait, tényezőit illetően.

Mivel a tárgyalt gyűjtemények, intézmények leírása és dualizmuskori története a szakma számára meglehetősen ismert, kézikönyv-szinten és összegező tanulmányokban is megtalálható,[7] nem tartottuk indokoltnak részletezni, megelégszünk felsorolásukkal: Désen a Szolnokdobokamegyei Irodalmi, Történelmi és Etnográfiai Társulat múzeuma[8] és könyvtára; Déván a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat múzeuma; Gyulafehérváron az Alsófehérvármegyei Történelmi, Régészeti és Természettudományi Egyesület múzeuma; Gyulafehérváron a BATTHYÁNY-intézet; Kolozsváron az Erdély(rész)i Kárpát-Egyesület múzeuma; Marosvásárhelyen a (Ferenc József) Közművelődési Palota, valamint az itteni ev. református kollégium (főgimnázium) könyvtára; Nagyenyeden a BETHLEN-főiskola (kollégium) múzeuma és könyvtára; Nagyszebenben (a szász) Erdélyi Kárpát-Egyesület múzeuma; Sepsiszentgyörgyön a Székely Nemzeti Múzeum; Szamosújváron az Örmény Múzeum; Szászvároson az ev. református főiskola (KUÚN-kollégium) könyvtára; Székelyudvarhelyen az ev. református kollégium (főgimnázium) könyvtára.

Külön kezelendő, mint már említettük, a kolozsvári Erdélyi Múzeum-Egy(esü)let „erdélyi múzeuma" (majd „Erdélyi Nemzeti Múzeum"), tkp. csak tárai, ezek ti. nem vidéki, hanem országos jelentőségű gyűjteménycsoportot képeznek, valamint a nagyszebeni nagy nemzetiségi gyűjtemények: a szászok Báró BRUCKENTHAL-múzeuma és Erdélyi Természettudományi Egyesületük múzeuma, valamint a románok ASTRA néprajzi múzeuma).

2. Vidéki múzeumok és tudományos könyvtárak ügye; állami beavatkozás a dualizmus korában; erdélyi példák

„A történetileg kialakult múzeumok és könyvtárak kivétel nélkül, s részben a levéltárak is egyéni vagy testületi (szerzetesi, káptalani, egyetemi stb.) jellegű *magángyűjteményekből* fejlődtek mai értelemben vett *közgyűjteménnyé*, vagyis szélesebb néprétegeknek hozzáférhető *nyilvános jellegű intézetekké*", vezeti be az 1934-es közgyűjteményi reformot alapozó tanulmányát HÓMAN Bálint, definiálva egyben, mit ért a fogalom alatt. A levéltárakkal szemben (amelyeknek túlnyomó része *közjellegű* volt ugyan, de mint közhatóságok és hivatalok iratanyaga), a múzeumok és könyvtárak tehát már korábban is sokkal közelebb álltak a későbbi értelemben vett közgyűjtemény fogalmához. Általában már az alapításukkor felismerhető a tudományos és esztétikai szempontok érvényesülése és a nyilvánosság felé való fokozatos nyitás.[9]

Az 1870-es évek és az 1880-asok első fele egyrészt a vidéki múzeumok, múzeumalapításra készülő egyesületek első nagy hullámának ideje; másrészt központi, országos tudományos intézmények, társulatok megszilárdulása, tevékenységük országos érdekeltségűvé válása jellemzi. A Nemzeti Múzeum régiségtára élén RÓMER Flóris Ferenc áll, beindulnak a nagy szakperiodikák, a Magyar Tudományos Akadémia megpróbálja a vidéket is bevonni programjaiba, így a történelmi és irodalomtörténeti forrásközlésbe, és az 1873. évi bécsi világkiállítást követően nemcsak a Nemzeti Múzeum, de az Iparművészeti Múzeum is országos kiállításokat szervez a fővárosban.[10] Az 1885-ös budapesti országos kiállítás a magyarországi közgyűjtemények integrálódásában is fordulópontot jelent, erők számbavételét és mozgósítását kéri,

www.szim.ro / www.simec.ro

a rákövetkező évtizedre is ez nyomja rá a bélyegét.

Ha az állam kezdetben, érthetően, elsősorban az országos intézményeket támogatta, a millenniumi ünnepségek után eljön az ideje, hogy ne pusztán méltányolja a vidéki társadalom erőfeszítéseit, de szakmai és anyagi támogatást is nyújtson a vidéki közgyűjteményeknek. A múzeumok és könyvtárak főfelügyelői állása már 1874-ben létrejött, de egyelőre rendszeres munkakör, hivatali személyzet, anyagi eszközök nélkül.[11] Nagyobb távlatból nézve szerepe mégis sokkal jelentősebb, mint azt akár maga a Főfelügyelőség gondolná negyedszázad múltán.[12] Személyekhez kötött, informális szervezési lehetőségekről van szó inkább, de ezek később sem mellékesek, a Főfelügyelőségnek intézményesülése után is a személyi összetétele biztosítja hosszabb időszakon át a jó együttműködést a nagy országos közgyűjteményekkel.

A vidékre irányuló állami érdeklődés növekedését jelző első hivatalos adatokat a Statisztikai Hivatal szolgáltatja, 1885-ben. 41 vidéki köz- és magánkönyvtárból ekkor 11-et tart fenn az állam, további 14 könyvtár felelne meg nyilvános könyvtárnak, tehát összesen 25 komolyabb vidéki könyvtárral számolnak. 1889-ben másrészt 22 nyilvános vidéki múzeumot tartanak nyilván (az iskolai vagy más zárt gyűjtemények nem is jönnek számításba), számuk 1894-re 28-ra emelkedik. Ezek közül csak a kolozsvárit, a kassait, a szegedit tekintik komolynak. A többi 1889–1894-ben, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium jelentéseinek említett, a múzeumok állapotára vonatkozó kitételei szerint helyi érdekű, rendezetlen.[13]

Az értékelés lehet viszonylagos, de a számok mindenképpen irányadók, a főfelügyelőség 1898-ban is 28 vidéki közgyűjteményt tart nyilván, önkéntes jelentkezés, illetve már az 1897–98-as államsegély alapján. 1897-ben ugyanis végre valóban intézményi szervezetet nyer a közgyűjtemények állami felügyelete, létrejön a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége, Tanácsa, valamint az Országos Múzeumi és Könyvtárbizottság.[14] Előbbiek a tudományos célú gyűjtemények, illetve a közkönyvtárak ügyével foglalkoznak elsősorban, utóbbi a társadalmi képviselet biztosítására hivatott. Az állam az anyagiakat illetően is lép. 15000 Ft-ot különítenek el az évi költségvetésből a vidéki múzeumok és könyvtárak támogatására – 9 intézményt minősítenek államsegélyre érdemesnek –, ugyanannyit ide szánt képzőművészeti megrendelésekre.[15] Egyben megszületik a sajtótermékek kötelespéldány-beszolgáltatására az 1897. évi XLI. törvénycikk.[16]

1899-ben a Főfelügyelőség 35 autonóm (törvényhatósági, községi, felekezeti és egyesületi) múzeum felett gyakorol felügyeletet, segélyezni közülük 19-et segélyez, további 9-et, több okból, csak ajánl erre. 1900-ban 51 gyűjteményből csak a tisztán természettudományiakat nem segélyezik, de éppen mert azok számára külön fejlesztési programot látnak szükségesnek. Kialakul a rendes és rendkívüli (beruházás-) segélyek, illetve később az évente egy kiemelten, 25 000 K-val támogatott intézmény támogatási rendszere. 1904-ben 65 közgyűjteményt felügyelnek.

Nemcsak a rendelkezésére álló pénzügyi keret, a Főfelügyelőség tevékenysége általában is fokozatosan, de állandóan bővül, amint az jelentéseiben szépen nyomon követhető. Múzeumi tárgyakat engednek át, illetve helyeznek letétbe múzeumokban, reprezentatív monográfiákat, szakkönyveket osztanak ki az intézményeknek. Magánkutatókat támogatnak kezdetben, hogy a kutatómunkában nagyobb területi lefedést biztosíthassanak, addig is, míg az intézményrendszer kellőképpen meg nem izmosodik. A felügyelet és szakmai segítség végett felügyelői utakra kerül sor. Múzeumok építkezési beruházása érdekében lobbiznak, könyvtárosi, régészeti, néprajzi szaktanfolyamokat szerveznek, szorgalmazzák kötelező múzeumi és könyvtári gyakorlat bevezetését a nyelvészeti-történelmi-természetrajzi tanárképzésben, hogy a vidéki intézményeket a középiskolai tanárok segíthessék. 1900 és 1915 között öt kötet *Magyar Minervá*t jelentetnek meg (együtt a Tanáccsal),[17] a magyarországi múzeumok és könyvtárak gazdag címtáraként, megpróbálva egy minél teljesebb körű ismertetést,[18] illetve alkalmanként más és más gyűjteménycsoportok kiemelését (a 2. kötet

www.szm.ro / www.cimec.ro

pl. elhagyja a hatósági, nem nyilvános könyvtárakat, ezzel szemben minél több múzeumot, különösen az iskolai gyűjteményeket, illetve kaszinó- és olvasóköri könyvtárat próbál bemutatni).

A duplumok cseréjét a gyűjtemények hiányos feldolgozottságának köszönhetően nem tudják megszervezni,[19] a regionális (pl. régészeti-lelőhely-) repertóriumok ügye is nehezen mozdul, de a (könyvtári, régészeti, berendezésekkel-építkezésekkel foglalkozó) kézikönyvek kiadása sikerül, ha elhúzódik is;[20] szemléltető térképekkel segítenék az iskolákban is a műkincsvédelmi nevelést. Egységesítik a felügyelt intézmények alapszabályait, törvénytervezetet készítenek elő a régészeti leleteket illetően. Részt vesznek pl. az 1900-as párizsi világkiállításon, a magyar berendezést kiosztják utána intézményeknek, a vidéki gyűjtemények rendezésében is részt vesznek, ismeretterjesztő előadásokat szerveznek. 1904-ben már nemcsak régi német kéziratos emlékek összeírása végett, de műkincslopás ügyben is nemzetközi együttműködésben partnerek – az új gondok az országba is begyűrűznek, ebben az évben Nagyváradon történik műkincsrablás[21].

1906-tól reformszelek érződnek, a népkönyvtárakat és a népszerű gyűjteményeket is a Főfelügyelőség hatáskörébe kívánják utalni, ezzel a Tanács tanácsadói, illetve a minisztérium irányába közvetítő szervvé szűkülne. 1907-ben a MKOF, 1908-ban a MKOT nyer új szabályzatot.[22] A közvetlen miniszteri alárendeltségűvé vált MKOF feladata eszerint felügyelet, hatásköre gondoskodás. Felügyelete alá kerülnek az államilag fenntartott gyűjtemények, valamint azok a továbbiak, amelyek ezt önként vállalják. Utóbbiak államilag segélyezhetők, illetve ajándékozhatók/letétekkel gyarapíthatók, ha van különben fedezetük fenntartásukra, kiállításra alkalmas helyiségük, szakképzett és lehetőleg javadalmazott kezelő személyzetük, állomány-nyilvántartásuk. A MKOF hatáskörébe tartozó vidéki gyűjteményeket hat területi csoportba sorolják, az erdélyihez 8 tartozik: Dés, Déva, Gyulafehérvár, Nagyenyed, Sepsiszentgyörgy, Szamosújvár, Szászváros tárgyalt közgyűjteményei. 1907-ben sikerül beindítani a *Múzeumi és Könyvtári Értesítő* negyedévi szakperiodikát. 1909-ben 77 intézmény tartozik a Főfelügyelőség alá, fontos év, új korszakot jelez a kassai múzeum államosítása,[23] de új lehetőségek nyílnak a nagyobb közművelődési központ-intézmények számára is, állami garanciájú és törlesztésű építési bankkölcsönökhöz juthatnak. 1913-as adat: a 33 jelentősebb vidéki tudományos könyvtár összes, 67 879 tételnyi gyarapodásából 42 849 tkp. mindössze négy intézményé, köztük van a Székely Nemzeti Múzeum könyvtára is.[24]

A háború sajátos problémákat vet fel, a dévaiak a lövészárkokban próbálkoznak leletmentéssel, Nagyenyed, Sepsiszentgyörgy harctéri emlékeket gyűjt kollégiumi diákjai révén.[25] A kezelőszemélyzet többsége előbb-utóbb behívót kap. Egyéb is történik azonban. 1915–16-ban újabb reformelképzelést mutat be MIHALIK József.[26] Elemzi a MKOF-felügyelte, ekkor már 88 múzeumot és tudományos jellegű könyvtárat (89.-nek ekkor kéri felügyelet alá helyezését a jászberényi múzeum). Fennállása óta, 18 év alatt a Főfelügyelőség 863 148 K rendes, 1 813 092 K rendkívüli segélyt fizetett ki (az előirányzott, de még ki nem fizetett részletek nélkül). Ez csak vegetálásra elég így, más megoldást kell keresni, írja MIHALIK.[27] A fejlődésképes intézetek kiemelése tehermentesíti az államot, és lehetővé teszi előbbiek fejlesztését, egyebek mellett a tudományos könyvtárak bevonását a közművelődésbe.[28] Így 24 könyvtár kiemelését javasolja (erdélyi a marosvásárhelyi közművelődési ház, a Székely Nemzeti Múzeum és a székelyudvarhelyi ev. ref. kollégium könyvtára), ezekből 6 (köztük a Székely Nemzeti Múzeum könyvtára) a MKOF-től is kapna támogatást, a többi csak a MKOT-tól. 19-ről viszont lemondanának, gondoskodjon róluk a tulajdonos (erdélyi ezek között Dés, Déva, a kolozsvári EKE múzeuma, Szamosújvár múzeumi könyvtára, illetve a marosvásárhelyi ev. ref. kollégium könyvtára). Múzeumokra nézve ugyanígy: egy-egy országrész vagy vidék kiemelt kulturális központjai képezzék az I. kategóriát, az állam legmesszebbmenő anyagi és erkölcsi támogatásával, ezek legyenek teljes múzeumok (minden szak-

www.cimec.ro

osztállyal), meghatározott földrajzi gyűjtési területtel, képzett szakemberekkel, céltudatos szakprogrammal. (Állandó állami segélyükhöz azért lehetőleg a tulajdonosok is járuljanak hozzá hasonló arányban – személyi javadalmazásra például fel sem merül segélyezés.)[29] 10 ilyen központból 2 erdélyire vonatkozik MIHALIK javaslata (Sepsiszentgyörgy, Marosvásárhely).[30]

A II. kategória állami felügyelet alatt álló, de csökentett segélyű intézményei közé 37-et javasol: a 16 állam által, vagy állami segéllyel megteremtett épületű között Gyulafehérvár egyesületi múzeuma, a 11 másként létesült, vagy csak ideiglenes elhelyezésű között a nagyenyedi BETHLEN-kollégium könyvtára-múzeuma erdélyi. A III., még mindig állami felügyelet álló kategória már nem kap állandó segélyt, bár erkölcsileg támogatják, és az ide sorolt gyűjteményeket, amennyiben a fenntartó nem kívánja tovább támogatni, meg kell próbálni I–II. kategóriás intézményekébe olvasztani: 16-ból 3 (Déva, gyulafehérvári BATTHYÁNY-intézet, Szászváros) erdélyi. A IV. kategória végül erkölcsileg és esetleg rendezési munkálatokban támogatható: 32-ből 5 az erdélyi (a kolozsvári „Dés", illetve a Désen maradt könyvtár; a kolozsvári EKE-múzeum, a marosvásárhelyi és a székelyudvarhelyi ev. református kollégium könyvtára, Szamosújvár).[31]

Mielőtt, ha nagy nehézségek között is, de kibontakozhatna az új felügyeleti-támogatási rendszer, Erdély hadszíntérré válik, az épületeket katonai célokra foglalják le, a gyűjteményeket általában a hátországba (Budapestre – Magyar Nemzeti Múzeum, illetve a MKOF –, Dunántúlra) menekítik (Déva, ahol épp mostanra rendezték végre, bár raktárszerűen a gyűjteményt; Gyulafehérvárról a BATTHYÁNY-intézet anyaga és néhány értékesebb tárgy a múzeumból is; a kolozsvári EKE-múzeum 3 ládányi tárgya; az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárának egy része, beleértve a dési gyűjtemény válogatott darabjai; marosvásárhelyi ev. református kollégium könyvtára). Déván éppenséggel elássák a lapidárium értékesebb részét. Nagyenyed és Szászváros anyaga végül marad, de beládázva az értékesebb része (7 láda).[32] Amit már nem volt idő menekíteni: a BATTHYÁNY-intézet korábban Székelyföldre kölcsönzött anyaga eltűnik, a székelyudvarhelyi ev. református kollégium 906 hungarikájából sem találnak 13-at, Sepsiszentgyörgyön Al. TZIGARA-SAMURCAş felelős hozzáállása menti meg az anyagot – a román király féltestvére őrséget állít a múzeumok elé, így a veszteség viszonylag jelentéktelen. A Székely Nemzeti Múzeum legértékesebb anyagát végül a román csapatok kiszorítása után szállítják biztonság kedvéért Budapestre.[33]

A reformot háború ide vagy oda, eközben is megpróbálják folytatni. 1917-ben GULYÁS Pál felveti a régi könyvanyag kívánatos centralizálását. Amiből mind az 5 egyetemi könyvtárnak van (Erdélyben a kolozsvárinak), azt az egyes vidékek központi intézményeiben lehetne összevonni (pl. Székelyföldről a Székely Nemzeti Múzeumban), az egyházi gyűjteményeket is ajánlatosabb volna a központi egyházi intézményekbe átadni.[34] Komoly közművelődési célra másrészt 57 könyvtárat lát alkalmasnak (8 erdélyit), köztük a minket érintőkből a Székely Nemzeti Múzeumét, a marosvásárhelyi közművelődési palotabelit, a désit.[35] 1918-ban könyvtárosszakképzésről, bibliográfiai intézet és egyetemes repertóriumok szükségességéről cikkezik. Előbb a nagy könyvtárak egyesített jegyzékét volna kívánatos elkészíteni, és ezt bővíteni tovább.[36]

Az utolsó erdélyi hír az impériumváltás előtt: a marosvásárhelyi TELEKI-könyvtár állami felügyelet alá helyezésére is lépések történtek, jelzi a MKÉ 1918. decemberi száma. Erre már nem került sor.

3. A MKOF felügyelte erdélyi múzeumok és tudományos könyvtárak állami támogatása

Ha a támogatási rendszer kialakulása idején, kezdetben magánkutatók támogatását is nyomon követhetjük,[37] a felügyelet alá kerülő gyűjtemények számának növekedésével, magától értetődően, elsősorban utóbbiak támogatását elemezve világíthatjuk át az elosztás területi vonatkozásait.

www.szmi.ro / www.eimec.ro

A történeti Erdély közgyűjteményei, mint láttuk, már indulásból ott szerepelnek a jelentésekben. Kezdeti nagyobb arányuk erősebb helyi, regionális, egyáltalán társadalmi kezdeményezést bizonyít a volt kisebbik magyar haza területén.

Az 1897-es 9 támogatásra érdemesített tudományos gyűjtemény között 3 az erdélyi[38] (Déva, Gyulafehérvár, Sepsiszentgyörgy – utóbbi az egyetlen vidéki múzeum, amelynek néprajzi anyaga van[39]), az 1898-as 28 felügyelet alá kerültből 5 (megjelenik a nyilvántartásban Nagyenyed és a kolozsvári EKE-múzeum) – ezúttal a 28-ból egy csak könyvtár, 4 múzeum és könyvtár, a többi csak múzeum (bár ez nem zárja ki pl., hogy van régikönyv-gyűjteménye).

1898: 28 felügyelt intézményből támogatott 3 erdélyi, ásatásokra: Déva, gyulafehérvári múzeum, Nagyenyed kap segélyt.

1899: 35 felügyeltből támogatott 19, az erdélyiek a 14 400 K keretből 1600 K-t kapnak meg (Gyulafehérvár ásatásra, a kolozsvári EKE-múzeum gyarapításra); további 9-et objektív okokból csak ajánlanak (köztük a Székely Nemzeti Múzeumot is). A négy intézmény között, amelyeknek építkezési beruházása érdekében lobbizik a Főfelügyelőség, kettő erdélyi (kolozsvári EKE-múzeum, Székely Nemzeti Múzeum).[40]

1900: 51 gyűjteményből 6 erdélyi (felügyelet alá fogadták a nagyszebeni szász Erdélyi Kárpát-egyesület néprajzi múzeumát), egyedül Nagyenyed nem kap rendes segélyt; összesen 3800 K az erdélyiek rendes támogatása a 29 400 K keretből.

1901: 54 gyűjteményből 7 erdélyi (a dési múzeum új közöttük, és ezzel pár évre stabilizálódik egy erdélyi helyzet); rendes segélyük 5400 K az 53 800 K keretből (a néprajzi osztályok támogatására esik a hangsúly), viszont rendkívüli támogatást nem kap egyikük sem (hacsak a kolozsvári EKE-nek a párizsi világkiállítás bútoraiból juttatottakat nem számítjuk).

1904: bár könyvtáregyesítés nyomán két cím is törlődött, már 65 gyűjteményből ugyanaz a 7 erdélyi, viszont Nagyenyeden mostantól a könyvtárra és múzeumi gyűjteményekre egyaránt kiterjed a felügyelet, és a szászvárosi ev. református kollégium is kéri ezt könyvtárára. 48-an kapnak rendes segélyt, és közülük az 5 erdélyi (Déva, Gyulafehérvár, Nagyenyed, nagyszebeni KE, Székely Nemzeti Múzeum) összesen 4900 K-t kap a 100 000 K keretből, rendkívüli beruházási segély részletét viszont egyedül Gyulafehérvár, 1000 K-t a 68 000 K-ból, tehát ezúttal Erdély messze alultámogatottnak tűnik, és ezen nem változtat MADARÁSZ Gyula Sepsiszentgyörgyön letétbe helyezett 200 kitömött székelyföldi madara.

1905: 69 felügyelt gyűjteményből 7 erdélyi, mert a szász KE törlődött ugyan, de helyette megjelent a szamosújvári Örmény múzeum (egyelőre csak OROSZ Endre régészeti kutatásai segélyezettek, mert alapszabályuk sincs még engedélyezve). A nagyenyedi BETHLEN-kollégiumnak a könyvtára, régiség- és néprajzi tára mellett mostantól természettudományi gyűjteménye is felügyelet alatt van. Az erdélyieknek az 56 000 K rendes segélykeretből 6800 jut, de a rendkívüli segélyek 57 000 K-jából csak a gyulafehérváriak 1000 K részlete. (Összesítve viszont így a gyűjtemények erdélyi 7%-a a segélyek 7%-át kapta.)

1906: Az előző évi felállás, 70 felügyeltből a 7 erdélyi a 60 000 K rendes segélyből 6500 K-t kap, a rendkívüli 95 000-ből 11 000 K-t (a Székely Nemzeti Múzeum építkezési segélyét is folyósítani kezdik, évi 10 000 K-s részletekben). Ezenkívül a gyulafehérvári múzeumnak vásárolnak a még WOSINSKY által megnézett vizaknai magángyűjteményből 300 K-n felül, ugyancsak ők és a sepsiszentgyörgyiek rovartani gyűjteményeket kapnak, és Gyulafehérvárra kerül letétbe OROSZ Tordai-hasadéki államilag támogatott magánkutatásának régészeti anyaga. Torda először kér támogatást, egyelőre főgimnáziumában létrehozni muzeális gyűjteményt. Dés, Déva gyűjteményei gyakorlatilag halottak. A MKOF-jelentés a Székely Nemzeti Múzeumot a 15 általános (minden szakosztállyal rendelkező) múzeum, de nem a 4 legnagyobb között nevezi meg (az értékelést a saját épület hiánya indokolhatja, különben a pozsonyi városi múzeum anyagát tekintve jóval kisebb a sepsiszentgyörgyinél, de a fiatal szegedi tárgyainak számát

www.szr.ro / www.cimec.ro

is inkább a rengeteg természetrajzi preparátum szaporítja látványosan, Szekszárd pedig rendezett viszonyok között, de ugyancsak a székely múzeum súlycsoportja ekkor).

1907: 76 felügyeltből 8 erdélyi (Szászváros kérését elfogadták), 60 000 K rendes segélyből 5900 K-t kapnak, 94 000 K rendkívüli segélyből 11 000 K-t. További támogatás jut szamosújvári római ásatásra (300 K), Gyulafehérvár rovargyűjteményt kap.

1908: 76 felügyeltből 6 erdélyi („Dés", Gyulafehérvár, Nagyenyed, Sepsiszentgyörgy, Szamosújvár, Szászváros) kap segélyt, 5200 K rendes segélyt a 65 000 K-ból, ugyancsak 11 000 K rendkívüli segély részletet Sepsiszentgyörgy és Gyulafehérvár, további segélyt Gyulafehérvár, 300 K-t ásatásra. Torda egyesületi úton kér államsegélyt a sókamaraház múzeummá alakítására, átengedné erre a célra a telket, épületet – a minisztérium támogatja is az elképzelést.

1909: 77 felügyeltből a 6 előző évi erdélyi a 65 000 K rendes segélyből 5900-at kap, a 125 500 K rendkívüliből viszont 16 000 K-t, mert Sepsiszentgyörgy második építési segélyét is folyósítani kezdik, még az első teljes kifizetése előtt, és Gyulafehérvár is kapja még a maga 1000 K-s részletét. További 526 K segélyt Sepsiszentgyörgy, 200-at „Dés" (a kolozsváriak) kapnak, de könyveket még Déva is. Marosvásárhelynek közművelődési palotát emelni (ez a volt Székely Iparmúzeum gyűjteményét is befogadná többek között, a tervek szerint) megítélik a szükséges összeg ötödét (100 000 K), a többire pedig jóváhagyják az állami garanciájú és részben térítésű bankkölcsönt (évi 25 000 K törlesztésből 15 000 K-t átvállal a VKOM).

1910–1912 MKOF-költségvetését a MKOT jelentéseiből kivonatoljuk, kiegészítve a *Múzeumi és Könyvtári Értesítő* adataival. Marad a 6 korábbi támogatott erdélyi gyűjtemény a 77 felügyeltből. 65 000 K-ból 6000 K, 67 000 K-ból 6300 K, 76 000 K-ból 6900 K rendes segélyt kapnak az erdélyiek, tehát a korábbi, reális arányok szerint. A rendkívüli (beruházási) segély keretéből évi 125 000 K-ból 11 000, 6000, majd 5000 K jut csak, előbb Sepsiszentgyörgynek és Gyulafehérvárnak, majd csak előbbinek,[41] de 1910-ben Sepsiszentgyörgynek megítélik a nagy, 25 000 K-s államsegélyt is, berendezésre, felszerelésre.[42] A külön segélyek csoportjában előbb 25 000 K-ból csak 1900, de aztán mintegy 31 000 K-ból 5 750, majd 35 500 K-ból 3050 K jut Erdélybe (Gyulafehérvár összesen 5850, Sepsiszentgyörgy 3550 K külön segélyhez jut így a három év alatt, Déva, Szamosújvár és Szászváros kisebb támogatásokhoz). 1912-ben állami felügyelet alá kerül a gyulafehérvári BATTHYÁNY-intézet is, amelynek, mint az korábban felmerült, régiségtárát átkérnék letétbe az egyesületi múzeumba, így alkalmasabb tárolást-megőrzést biztosítva a felszabadult helyen a kódexeknek.

A háború nyilván nem tesz jót a könyvtár- és múzeumügynek sem,[43] a MKOF 1914/15-i, 285 800 K költségvetéséből 160 000 K-t utal vissza a kincstárnak, a segélyeket is csak 1915 nyarán utalványozzák. A 25 000 K-ás, Aradnak juttatott nagy segély után fennmaradó keretből rendes segélyt 24 intézményből 3 erdélyi kap (Sepsiszentgyörgy, gyulafehérvári múzeum, marosvásárhelyi ev. református kollégium), 5000 K összértékben a 30 970 K támogatásból; rendkívülit 8 intézményből 2 erdélyi (Sepsiszentgyörgy és Szászváros), 12 000 K-t a 46 000-ből. Az 1916. évi reformmal a Székely Nemzeti Múzeum évi 7000 K segélyével a 4. legtámogatottabb vidéki magyar múzeum lesz, mellette Marosvásárhely (a közművelődési palota) kap 4000 K-t, a kiemelt erdélyi közgyűjtemények tehát az összesen 55 000 K rendes segélynek az ötödét, 11 000 K-t kapják. 1915/16-ban a gyulafehérvári múzeum rendes segélye 1000, Nagyenyedé 2500 K. Déva, a BATTHYÁNY-intézet és Szászváros, akik még alkalmilag segélyezhetőek volnának, ebben az évben nem kapnak támogatást. A 45 támogatott összesen 89 500 K-jából a 4 erdélyi összesen 14 500 K-t kap, Sepsiszentgyörgy és Szászváros összesen 12 000 K rendkívüli segélyét 130 500 K-s keretből nyeri.

1916/17-re Marosvásárhely kapja a nagy, 25 000 K-s segélyt. A többi rendes segélyt az előző éviek kapják, ugyanakkora összeget, de ezúttal 41 gyűjtemény 88 200 K-jából. A III. kategóriás Déva is hozzájut 500 K rendes segély-

www.szr.ro/bibliotecaudigitala.ro

hez (9-en a kategóriából összesen 6000 K-t kapnak). A 154 500 K 18 intézménynek kiosztott rendkívüli segélyből az előző évi erdélyiek kapják, az előző évi összeget. 1917/18: rendes segélyből 13 I. kategóriás 55 000 K-jából most is 11 000-et, a 28 II. kategóriás 33 200 K-jából 3500-at, a 13 III. kategóriás 8900 K-jából 1100-at kap a két-két erdélyi. Három intézménynek jut még külön segély: a marosvásárhelyi ev. ref. kollégiumnak, 1880 K a 2810-ből. A rendkívüli segélyt 23 intézmény között osztják ki: a négy erdélyi 24 000 K-ban részesül a 150 500 K keretből (a Székely Nemzeti Múzeum 10 000, Gyulafehérvár 8000, a marosvásárhelyi ev. református kollégium 4000, Szászváros 2000 K-ban).

4. Erdélyi problémák és szempontok a vidéki múzeumok és tudományos könyvtárak állami fejlesztésében, 1897–1918

A következőkben röviden jelzett problémák, az első kivételével, nem Erdély-specifikusak (a szász közművelődés-ügynek a nemzetiségi problémákon belül is megvolna a partikularitása, de itt csak a szász múzeumokra utalunk). Az első azért sajátos, mert Kolozsvár, mint 1867-ig a kisebbik magyar haza fővárosa, már említettük, intézményei fejlődésében is kiemelendő a „vidéki problémák" csoportjából. Nem véletlen, hogy ide telepítik a második magyar tudományegyetemet.

Az Erdélyi Múzeum-Egy(esü)let „erdélyi múzeuma" (majd „Erdélyi Nemzeti Múzeum", tkp. csak tárak), 1872-vel a kolozsvári tudományegyetem használatába kerül, onnan vezetik, finanszírozzák, ennek fejében az egyesület külön állami támogatást kap.[44] Az EME legnagyobb tára könyvtárból és a tudományegyetem könyvtárából egyesített könyvtár úgy sajtó-kötelespéldány jogú (egy a 14-ről 12-re apadó számú ilyen intézményből), hogy nem csak erdélyi anyagot szolgáltatnak be ide.[45] A sajtó-kötelespéldányok ügyében kipattant konfliktusban is Kolozsvár őrzi meg pozícióját, amikor 1901-ben a budapesti anyagot illetően a budai központi könyvtár próbál előválogatási jogot szerezni.

Az erdélyi nemzetiségi közgyűjtemények ügye,[46] ha nem is olyan súlyú, mint a betiltott szlovák Matica gyűjteményeinek átvételéé, de 1904-ben nyílt konfliktushoz vezet, a nemzetiségi közművelődési-tudományos intézmények és az állam viszonya meglehetősen ambivalens. A nagyszebeni szász EKE néprajzi múzeumát kifejezetten szász néprajzi gyűjtemény fejlesztése céljából támogatta öt évig a a Főfelügyelőség, de mert az elszámolást az állam nyelvén, magyarul kérik bemutatni, a múzeum inkább bejelenti kilépését a felügyelet alól, így az 1905-től csak részleges, és mindössze a korábban állami segélyből vásárolt tárgyakra nézve marad fenn.[47] A legnagyobb szász közgyűjtemény, az ugyancsak nagyszebeni Báró BRUCKENTHAL-múzeum 1872-től a nagyszebeni (szász) evangélikus egyház tulajdona, nem is kérik magyar állami felügyelet alá vételét és segélyezését – a (szász) Erdélyi Természettudományi Egyesület múzeuma (1873–1895-ben egyébként előbbi épületében) hasonlóképpen viszonyul a kérdéshez, de még az 1905-ben megnyitott nagyszebeni román múzeum is, amelyet a többekben az EME-vel és az EMKE-vel rokonítható ASTRA egyesület hozott létre.

A valóban közgyűjteménynek tekinthető gyűjtemények létrehívása-intézményesülése is ugyanúgy rögös út Erdélyben, mint általában a vidéki Magyarországon.[48] Az új vidéki múzeumoknak a helyi kezdeményezők sajnos gyakran csak megalakulásukra fektetnek hangsúlyt, ha pedig állami támogatást kapnak, akkor azontúl a támogatást egyedül az állam kötelességének vélik.[49] Súlyos gondot okozhat a jogi helyzet tisztázatlan volta: két évvel felügyelet alá kerülése után, 1907-ben a szamosújvári Örmény Múzeum máris válságban van, fenntartó egyesületének tagdíjai reménytelenül összevegyültek SZONGOTT Kristóf közben megszűnt *Armenia* folyóiratának előfizetőivel, a rendezés szünetel, néprajzi gyűjteményük Budapesten van, a munkatársuknak számító OROSZ Endre pedig nem igazán tud bedolgozni Apahidáról. A múzeum nem is válik nyilvánossá, leltára sincs. Marosvásárhelyen az 1874-ben alakult Székely Művelődési és Közgazdasági Egyesület (később rövi-

www.szmi.ro/www.eme.ro

den Székely Egylet) RÁTH Károly kezdeményezésére és az 1885-ös budapesti országos kiállításon való sikeres részvételtől fellelkesülve már 1886-ban létrehozta a Székelyföldi Iparmúzeumot, és az 1893-ban önálló székházba is költözik, de a fenntartó testület az EMKE megalakulásával válságba kerül, a gyűjtemény hányódik.

Sok terv másrészt a kivitelezésig sem jut el, még az állami figyelem segítségével sem. A már említett (és 1913-ban végül közművelődési ház létesítéséhez vezető) tordai kezdeményezések mellett (1906–8) 1910-ben egy besztercei múzeumalapítás gondolata is felmerül: 16. századi műemlék épület megvétele végett határoz el kiszállást a Főfelügyelőség.[50] 1911-ben brassói székely fafaragászati múzeumot terveznek, a faipariskola vagy inkább egy kultúrház kapcsán, és a MKOT készül a MKOF-hoz fordulni a kolozsvári volt jogakadémia (könyvtára) és a csíksomlyói ferences könyvtár állami felügyelet alá helyezése végett.

Az állami támogatás mindenesetre fontos, és egyre fontosabb. A segélyekért megindul a vetélkedés. Az elosztás a központban is szül ellentéteket: 1911. október 14-én Kassa „túltámogatását" vitatja a MKOF.[51] A vidék sajátos játékteret biztosít a legkülönfélébb becsvágyaknak. Erdély félreesik,[52] főleg kezdetben kevés a felügyelői kiszállás ide: 1899-ben az öt felügyelői útból egy érint erdélyi célpontot, és KRENNER József is csak a nagyszebeni KE-múzeumban kíván tájékozódni, amely épp most kérte magát felügyelet alá helyezni. Így persze a tájékozatlanság is nagyobb, ez is magyarázza személyi ügyességen, konjunktúrán kívül az erdélyi intézmények egymáshoz viszonyított olykor furcsa támogatottságát. 1900-ban SCHÖNHERR a kolozsvári EKE-múzeumban jár, RÉTHY Déván és Désen (itt a régiségtárat is rendezi). 1901-ben végre komolyan veszik az erdélyi gyűjtemények kérdését: WOSINSKY, JANKÓ, SCHÖNHERR, SEEMAYER mindenhová eljutnak (Dés kiemelt célpontja utóbbi háromnak, nagy erőfeszítések történnek különösen az itteni néprajzi gyűjtemény érdekében). A Főfelügyelőség érdeklődését illetően érdemes felfigyelni azért arra is, mekkora levelezést folytatnak erdélyi címekre, a *Magyar Minerva* szervezését leszámítva akár. Később pedig akár erdélyi konjunktúráról beszélhetünk: 1907-től a kolozsvári PÓSTA Béla MIHALIK Józseffel kettesben látja el a régészeti felügyeletet. Kolozsvár komoly régészeti központtá növi ki magát (párhuzamosan LÁSZLÓ Ferenc Sepsiszentgyörgyön indítja el a nemzetközi ismertség útján régészeti kutatásaival a Székely Nemzeti Múzeumot).

A viszonyok lassan letisztulnak. WOSINSKY említett útja után nehéz volna a valóságot továbbra is szóvirágokkal pótolni.[53] Ám nem egy intézmény legjobb szándékkal sem igazán működésképes, ez olykor azokra is érvényes, akik valóban tudnak felmutatni tudományos értékű munkát. 1898-as segélyét az apulumi ásatásra Gyulafehérvár nem számolja el időben, Dévának pedig azt javasolják a felügyelők, hogy ne csak Várhelyen ásasson. Nagyenyed ásatási jelentése is késik. 1899-ben évi jelentést 10 erdélyi felügyeltből 2 tesz, Déva és Sepsiszentgyörgy, adatot is egy szolgáltat a 22 erdélyiből, Nagyenyed.[54] 1901-ben, visszamenően, Nagyenyed még mindig csak az 1898. évivel számolt el négyévi, összesen 1200 K támogatásából, és a régészeti szakfelügyelő kell, hogy kérje, nyissák meg a nagyközönségnek a régiségtárat (legalább) a *rendes* nyitási napokon. A szász Erdélyi Kárpát-Egyesület viszont, bár szász néprajzi anyag vásárlására kap 1900–1901-ben évi 1000 K-t, abból iparművészeti gyűjteményét gyarapítja.[55]

1904-ben Déva kapcsán merülnek fel elszámolási problémák. A gyűjteményeket teljesen rendezetlenül, feldolgozatlanul veszi át egy új vezetőség fennállásuk 25 éves évfordulóján, törzskönyvek, leltárak nélkül (1908-ban, ismerős okból, azért nem kapnak majd segélyt, mert előző két évi támogatásukkal nem tudnak elszámolni). Ugyancsak 1904-ben, amikor pedig még határozottabbá válik az új néprajzi múzeumok létesítésének konjunktúrája (a MKOT támogatja ennek gondolatát, és pl. Erdélyben is most rakja le Nagyenyeden SZILÁDY Zoltán a néprajzi gyűjtemény alapjait), mind a kolozsvári EKE, mind Dés kimarad a segélyezettek közül. Désen tudniillik főispáncsere miatt meghal a múzeumügy, a társulat könyvtárát a helyi főgimnáziumba

www.szr.ro / www.elmec.ro

mentik, a múzeumi gyűjtemény Kolozsvárra kerül, ezentúl az Erdélyi Múzeum-Egy(esü)let szakembereinek az érdekeltsége (rendszeres mellékes jövedelmet jelent számukra a „dési múzeumi” munka). Az EKE-múzeum körül is az az egyik gond, hogy az EME-nek ugyancsak van a régiségtárában (tehát a tudományegyetemen) néprajzi gyűjteménye – a kolozsvári belső rivalizálás (nemkülönben kifele az erdélyi hegemónia öntudata) nem mindig használ az erdélyi múzeumügynek. Tény, hogy az EKE ekkor, a Mátyásszobor leleplezésével egyidőben mégis megnyitja múzeumát, és az is tény, hogy ambíciói erdélyi néprajzi múzeum-ambíciók, a Kolozs megyei Mezőség mellett – a székelyföldi Csíkban kíván kutatni. Ám az is tény, hogy épületét ugyan biztosította, de a nagy ambíciójú EKE-múzeum háromévi gyarapodása 1909–10-ben csak 60 db. néprajzi tárgy, pár könyv, térkép, fénykép.

A lobbik. Nincsenek mindig tekintettel a valóságra. 1899 után a kolozsvári EKE-múzeum évekig évi 1000 K-t kapott, JANKÓ gyűjtött nekik tervszerűen, könyvtáralapításukat is támogatta a Főfelügyelőség.[56] Az eredmények, mint előbb jeleztük a történet folytatását, sajnos, nem igazán igazolták a nagy előtérbe helyezést.

Az EME, bár nem is tartozik felügyelet alá, pusztán a gyűjteményei tudományegyetemi használata révén, fontosságára való tekintettel évi 100 000 K-t javasoltat magának a Főfelügyelőséggel (igaz, végül nem kapja meg). Nagyon fontosak lehetnek a személyi lobbik: PÓSTA Béla (és valószínűleg ROSKA Márton), de akár CSERNI mozgástere már kifejezetten pozitív példa. 1908-ban Kolozsváron szervezheti PÓSTA az első nem-budapesti (régészeti) szaktanfolyamot: a 26 segélyezett részvevő szakemberből 10 erdélyi (6 kolozsvári). 1911-ben újra az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem- és régiségtára szervezi a MKOF azévi tanfolyamát (római kori régészet tárgyban), a részvevő 8 múzeumi tisztviselőből 2, a nem múzeumi 16-ból 5 erdélyi (utóbbiból 4 kolozsvári). Az erdélyi lobbi különben gyengébbnek tűnik, különösen az első években, kiemelten csak ritkán támogatják, a nagy beruházásokért később is inkább Kassa, Szekszárd, Szeged, Arad stb. versenyeznek.[57] Előrehaladva az időben a nagyvárosok lobbija lesz mind erősebb, a törvényhatóság mögött ezúttal anyagi eszközök, hatalom van: Szeged, Arad előretörését ez magyarázza, így kerül előtérbe Marosvásárhely is nagy polgármestere BERNÁDY György idején, de tulajdonképpen a sepsiszentgyörgyi múzeumépítésben is nagy szerepet játszik, és nem véletlenül éppen a városka legdinamikusabb fejlődési periódusában, ifj. GÖDRI Ferenc polgármester, mellesleg helytörténész és a múzeumi igazgató-választmány elnöke.

Összegezve: a magyarországi vidéki múzeumok és tudományos könyvtárak állami támogatásáról 1897–1918 között azt mondhatjuk, hogy a kezdeti tapogatózás után, az intézmények általi megfelelő területi fedés biztosításával mind kiegyensúlyozottabbnak, átgondoltabbnak nevezhető. Az erdélyi gyűjteményeknek jutó támogatás általában reális arányú (megfelel az erdélyi lakosság arányának a magyarországi lakosságon belül). A liberális nemzetállam reflexeiből és viszonyaiból adódóan a nemzetiségi intézmények inkább nem kérnek a magyar állami támogatásból, az pedig nem siet rájuk erőltetni. A támogatások elosztásának területi kiegyensúlyozottságán túl, Erdély annyiban hátrányos helyzetű (mert ez azért érzékelhető), hogy a fővárostól való nagyobb távolsága, a nagyvárosok hiánya (és akár az ebből következő, szakemberekben tapasztalható nagyobb hiány – azok a központok felé húzódnak) nehezíti a támogatásért folytatható lobbit. Végül is azonban, minden lobbi mellett és ellenében, a szakmai erőviszonyok, a végzett munka, az azt elősegítő kedvező társadalmi légkör az, ami előbb-utóbb többé vagy kevésbé, de érvényesül egy hosszabb távon.

Köszönetnyilvánítás:

A dolgozat megírására dr. SZÖGI László megjelölte munkafeladatként került sor. Témafelvetését, támogatását ezúton is köszönöm.

www.szr.mi.ro / www.eimec.ro

Irodalom

1. BOÉR Hunor, BIRÓ Rózsa (2002): **A Székely Nemzeti Múzeum kezdetei, 1875–1881**. In: **Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 125 éves jubileumára** 1. (*Acta (Siculica)* 2001/1), Sepsiszentgyörgy, 2002, 7–58.

2. CSÁKI Árpád (2002): **A Székely Nemzeti Levéltár tervezete, 1915–1938**. In: **Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 125 éves jubileumára** 1. (*Acta (Siculica)* – 2000/2), Sepsiszentgyörgy, 2002, 5–20.

3. DEGRÉ Alajos (1964): **A magyarországi vármegyei levéltárak története**. *Levéltári Szemle*, 1964, Bp.

4. FÖGLEIN Antal (1935): **A vármegyei levéltárak Mária Terézia korában**. *Levéltári Közlemények*, 1935 (XIII), Bp.

5. GULYÁS Pál (1917): **Könyvtári problémák**, Első közlemény. MKÉ, XI, 1917, 120–141.

6. GULYÁS Pál (1918): **Könyvtári problémák**, 2. r. MKÉ, XII, 1918, 9–36.

7. HERMANN Gusztáv Mihály (2000): **Udvarhelyszék levéltára (történeti vázlat)**. In: **Areopolisz 2000**, Székelyudvarhely, 2000.

8. HÓMAN Bálint (1927): **Múzeumok, könyvtárak, levéltárak** [a **Levéltárak** részt SZEKFŰ Gyula írta]. Klny. a MAGYARY Zoltán (szerk.): **A magyar tudománypolitika alapvetése**, Bp., 1927 kötetből.

9. JAKÓ Zsigmond (1942): **Az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltárának múltja és feladatai**. *Erdélyi Tudományos Füzetek* 133, Kolozsvár, 1942.

10. KELEMEN Lajos (1909): **Az Erdélyi Múzeum-Egyesület története**. In: **Emlékkönyv az Erdélyi Múzeum-Egyesület félszázados ünnepére 1859–1909**, Kolozsvár, 1909, 5–79.

11. KŐHEGYI Mihály – SZABÓ Géza (1996): **WOSINSKY Mór szakfelügyelői tevékenysége és a századforduló vidéki múzeumai**. In: **A WOSINSKY Mór (BÉRI BALOGH Ádám) Múzeum Évkönyve**, XIX, 1996.

12. KRISTÓF György (1942): **Tudományos intézetek Erdélyben 1919-ig**. *Erdélyi Tudományos Füzetek* 135. Kolozsvár, 1942.

13. MKÉ = *Múzeumi és Könyvtári Értesítő*. A Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének és Országos Tanácsának hivatalos közlönye, Bp.

14. MKOF-jelentés, 1899 = FRAKNÓI Vilmos: **Jelentés a Könyvtárak és Múzeumok Országos Főfelügyelőségének 1899. évi működéséről**, h. n. [Róma], é. n. [1900].

15. MKOF-jelentés, 1900 = FRAKNÓI Vilmos, SZALAY Imre, SCHÖNHERR Gyula: **Jelentés a Könyvtárak és Múzeumok Országos Főfelügyelőségének 1900. évi működéséről**, h. n. [Róma–Budapest], é. n. [1901].

16. MKOF-jelentés, 1901 = FRAKNÓI Vilmos, SZALAY Imre, SCHÖNHERR Gyula: **Jelentés a Könyvtárak és Múzeumok Országos Főfelügyelőségének 1901. évi működéséről**, Athenaeum, Bp., é. n. [1902].

17. MKOF-jelentés, 1904 = **Jelentés a Könyvtárak és Múzeumok Országos Főfelügyelőségének 1904. évi működéséről**, Athenaeum, Bp., 1905

18. MKOF-jelentés, 1905 = SCHÖNHERR Gyula (szerk.): **Jelentés a Könyvtárak és Múzeumok Országos Főfelügyelőségének 1905. évi működéséről**, Athenaeum, Bp., 1906.

19. MKOF-jelentés, 1906 = MIHALIK József (szerk.): **Jelentés a Könyvtárak és Múzeumok Országos Főfelügyelőségének 1906. évi működéséről**, Stephaneum, Bp., 1907.

20. MKOF-jelentés, 1907 = MIHALIK József (szerk.): **Jelentés a Könyvtárak és Múzeumok Országos Főfelügyelőségének 1907. évi működéséről**, Stephaneum, Bp., 1908.

21. MKOT-jelentés, 1910 = **A Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsának IX. Jelentése 1910. évi működéséről**. (Szerk. MIHALIK József.) Athenaeum, Bp., 1911

22. PAIS Ágnes (2002): **Adatok NAGY Géza sepsiszentgyörgyi éveihez**. In: **Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 125 éves jubileumára** 1. (*Acta (Siculica)* – 2001/1), Sepsiszentgyörgy, 2002, 59–84.

23. SZABÓ Dénes (1909): **Az Erdélyi Múzeum-Egyesület és a kolozsvári tudomány-egyetem.** In: **Emlékkönyv az Erdélyi Múzeum-Egyesület félszázados ünnepére 1859–1909**, Kolozsvár, 1909, 95–99.

24. TRÓCSÁNYI Zsolt (1973): **Erdélyi kormányhatósági levéltárak**, Akadémiai Kiadó, Bp., 1973.

Jegyzet

1. L. JAKÓ, 1942, 4–10; CSÁKI, 2002.

2. A megállapítás nem vonatkozik a szász levéltárügyre, de az erdélyi szász tudományosság különutas fejlődésének elemzése nagyobb munkát igényelne. A nemzetiségi probléma jelenlétére a közgyűjtemény-ügyben természetesen kitérünk majd.

3. HÓMAN–SZEKFŰ, 1927, 18.

4. L. TRÓCSÁNYI, 1973, 5–7.

5. HERMANN, 2000, 88–89. (Hivatkozások: FÖGLEIN, 1936, 162–163; DEGRÉ, 1964, 102–103)

6. Vö. CSÁKI, 2002.

7. **Magyar Minerva. A magyarországi múzeumok és könyvtárak címkönyve**. I–V. MKOF (majd MKOF és MKOT), Athenaeum, Bp., 1900–1915; KRISTÓF, 1942; a szegedi *AETAS* 1993/3. száma; stb.

8. Az egyesület 1904-es megszűnése után Kolozsváron, az EME érem- és régiségtárában.

9. HÓMAN–SZEKFŰ, 1927, 1.

10. BOÉR–BIRÓ, 2002, 8, 11–13; PAIS, 2002, 60–65.

11. MKOF-jelentés, 1901, 4.

12. Vö. a Székely Nemzeti Múzeum születése körüli beavatkozás a hatalmi harcokba, PULSZKY Ferenc lobbizási lehetősége a háromszéki főispán ellenében (BOÉR–BIRÓ, 2002, 20–24, 37–39).

13. MKOF-jelentés, 1901, 5.

14. Fölöttes hatóságuk a vallás- és közoktatásügyi minisztérium, amely lényegében a Főfelügyelőség révén gyakorolja a törvényhatósági, községi, felekezeti, valamint egyesületi múzeumok és könyvtárak felett a felügyeletet, a 79.458/1897. sz. VKO-rendelet értelmében. A Főfelügyelőség csak az 1929. évi XI. t.c. révén szűnik meg, egy 1922-es javaslat nyomán, ekkor a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója egyben a közgyűjtemények országos főfelügyelője lesz. (KŐHEGYI–SZABÓ, 1996, 9.)

15. Az első jegyzéket 1898. évi 336. szám alatt terjesztik fel. Ugyanekkor tisztázódik, hogy a népkönyvtárak nem felelhetnek meg a tudományos

www.szmi.ro

gyűjtemények számára előírtaknak, így törlik őket utólag a listáról. MKOF-jelentés, 1899.

16. MKOF-jelentés, 1901, 4–5.

17. A hatodik kötet csak a harmincas évek elején következik majd, és nyilván csak a trianoni Magyarország területére vonatkozik. Az utolsó, még főhatalomváltás előtti kiegészítéseket, a ferences könyvtárakról, köztük 7 erdélyiről, l. **Adalékok a Magyar Minerva V. kötetéhez**, MKÉ, XII, 1918, 47–51.

18. A kezdet nem is olyan könnyű, az első kötethez 1899-ben alig 916 gyűjtemény ad adatokat a megkeresett 1695-ből! 61 múzeum és 696 könyvtár ismertetése szerepelhet végül a kötetben, a múzeumok/könyvtárak egymáshoz viszonyított, aránytalan jelenlétén is jelzik, hogy javítani próbálnak.

19. MKOF-jelentés, 1904, 16.

20. FERENCZI könyvtártani, BÁTKY néprajzi, BELLA ősrégészeti, SZALAY építkezési-berendezési kézikönyvei.

21. MKOF-jelentés, 1904, 50.

22. MKOF-jelentés, 1907, Függelék.

23. Kassa város fenntartja a gyűjtemények tuladonjogát, ennek fejében évi dotációt biztosít, de az épületet pl. átadja állami tulajdonba, és a személyzet állami alkalmazott lesz. Párhuzamosan folyamatban van a sümegi DARNAY-múzeum államosítása. L. MKOF-jelentés, 1909, ill. **Magyar Minerva**, 5. k.

24. GULYÁS, 1918, 22.

25. Vö. JÓZSEF Álmos: **Levelek és egyéb írott emlékek az első világháborúból**, *Acta (Siculica)* 2000/1, 297–314.

26. A VKOM 1915. jún. 15-i 11.971 sz. rendelete kapcsán, MIHALIK József: **Reformok**. I. (MKÉ, IX, 1915, 151–165); II. (MKÉ, X, 1916, 1–9).

27. MKÉ, X, 1916, 1.

28. Pozitív példaként Pozsonyt nevezi meg, ahol már 1913-ban átadta a város a saját közkönyvtárát az alakuló egyetem könyvtárának, ide volna indokolt bevinni a jelenleg félreeső alsókubinyi CSAPLOVICS-könyvtárat is.

29. MKÉ, X, 1916, 5.

30. A többiből 1918 után csak Debrecen, Pécs, Szombathely, Szeged marad magyar – Kassa, Pozsony, Arad, Temesvár az utódállamokba kerülnek.

31. Végül 32 gyűjteményt sorolnak a II. kategóriába, 15-öt a III.-ba, 32-t a IV.-be – mindenikbe az említett erdélyiket is. (MKÉ, X, 61–66.)

32. Háborús előkészületek korábban is történtek: a marosvásárhelyi TELEKI-levéltárat pl. már 1914 őszén befalazták, így az ottani kutatás is lehetetlenné vált, írja PÁLMAY József utolsó Sepsiszentgyörgyre küldött levelében.

33. A MKÉ-ből adatolhatóan elpusztulni csak a Brassó melletti Türkös (ma Szecsele része) népkönyvtára pusztul el a román betöréskor, illetve a kőhalmi Szent Ferenc-rendi zárda könyvei; a szentbertalani templomból visznek el kegyszereket, illetve Brassó város levéltárából emelnek ki román szempontból is érdekes levéltári állagokat – utóbbiakat még a román katonai vereség előtt Moszkvába mentik, nem is kerülnek vissza sohasem.

34. A RÁDAY-könyvtár nem adott adatokat, a TELEKI-könyvtárat nem mérték fel, a felmért 43 állami felügyelet alatti intézményből 8 erdélyi (Déva, gyulafehérvári BATTHYÁNY-intézet, marosvásárhelyi ev. református kollégiumi könyvtár, Nagyenyed, Székely Nemzeti Múzeum, Szamosújvár, Szászváros, székelyudvarhelyi ev. református kollégiumi könyvtár), ami mintegy 1007 RMK-tételt, 639 ősnyomtatványt, 2110 kéziratot jelent az országos 3358-, 935-, 19 747-ből. (MKÉ, XI, 1917, 121.)

35. GULYÁS elképzelése vitát kelt, vö. FARKAS József: **A könyvtári problémáról** (MKÉ, XII, 1918, 183–191). FARKAS inkább MIHALIK korábbi felvetését támogatja, erdélyi nagy könyvtári központoknak pedig inkább Kolozsvár–Marosvásárhely–Brassó hármasát látná.

36. 20 nagy könyvtárral számol, a legnagyobb erdélyiek az ezúttal beleszámított kolozsvári tudományegyetemé (illetve FJTE–ENM-é) (120 000 + 135 310), valamint a nagyszebeni szász Báró BRUCKENTHAL-múzeumé (118 697), ezek állománya tehát együtt a mintegy 2 590 000 szóbanforgó kötet 14%-át jelenti. (GULYÁS, 1918, 22.)

37. 1899–1900: 5-ből 2 magánkutató Erdélyben kutat, még egy erdélyi az Alföldön; 1901: 9-ből az eddigi 3 erdélyi, még ketten bekutatnak Erdélybe is természetrajzosok, 4600 K-ból 2600 K jut erdélyi kutatásra, tehát keresett kutatóterület, előbbiek mellett ráadásul JANKÓ is kutat itt néprajzi témában 300 K költséggel.

38. A többi: Aranyosmarót, Szeged (könyvtár és múzeum), Kassa, Poprád, Nagyvárad. L. MKOF-jelentés, 1901, 5–6. **Vidéki néprajzi múzeumok**, *Néprajzi Értesítő*, 1902, 84.

39. **Vidéki néprajzi múzeumok**, *Néprajzi Értesítő*, 1902, 84.

40. MKOF-jelentés, 1899, az 1897–98-as adatok is.

41. A MKOT-jelentés azért árnyalható. A MKÉ-ben az 1911-es segély tételeit másként fogalmazva: 64 támogatottból kapott 6 erdélyi rendes segélyt; a 125 500 K rendkívüli segélyből tkp. 91 500 K-t osztottak ki, ebből a 6000 K Erdélyé.

42. MKÉ, IV, 1910, 252.

43. A háborús évek adatait a MKÉ-ben közzétett adatokból kivonatoljuk.

44. Futó egybevetésként, bár az EME költségvetése kis erdélyi akadémiaként sokkal összetettebb, és a tárakra jut a kisebb hányada: az egyesület állami dotációja 1905-től 15 000 K, amelyhez még hozzájárul 5 000 K külön segély a PÓSTA Béla vezette érem- és régiségtárnak, 1908-ban 28 000 K, amely mellett az érem- és régiségtár külön segélye 10 000 K, műkincsvásárlásra. (KELEMEN, 1909, 75.) Az egyesület múzeumát különben már 1867-ben felmerült, hogy Erdélyi Országos Múzeumként kellene államsegéllyel támogatni, de az országgyűlést elnapolták, 1870-ben a kultuszminiszter pedig már el is különítette a 10 000 Ft éves segélyt, de a pénzügyi bizottság törölte. (Uo. 46–47.)

45. 1917-ben számuk 12, ekkor Kolozsvárra kerül az eredetileg Selmecbányának beszolgáltatott anyag is. (GULYÁS, 1917, 126.)

46. Számarányukat, történetüket illetően hasznos adat a KRISTÓF Györgyé: Erdélyben 1789-ig, a gyulafehérvári BATTHYANeum és a marosvásárhelyi TELEKI-könyvtár alapítása előtt 26 tudományos értékű gyűjteményről és könyvtárról tud, ezek közül 18 magyar, 6 szász, egy-egy román, illetve örmény. (KRISTÓF, 1942, 5.)

47. MKOF-jelentés, 1904, 49.

48. Vö. pl. MKOF-jelentésből: 1901-ben a pozsonyi TOLDY-kör könyvtárát nem kívánják tovább felügyelni, kiderült, hogy sem szorosabb értelemben vett tudományosnak, sem nyilvánosnak nem tekinthető.

49. MIHALIK József: **Reformok**. II. MKÉ, X, 1916, 1–2.

50. MKÉ, IV, 1910, 253.

51. MKÉ, V, 1911, 306. Vö. közművelődési párhuzamnak a MKOT-ban folyó vitát 1910-ben az új népkönyvtárak területi megoszlását illető aránytalanságról. (A Tanács igénylés alapján osztotta, a nemzetiségi vidékről pedig nem volt igény. MKÉ, IV, 1910, 255.)

52. A MKOF-szaktanfolyamok részvevői is ezt látszanak bizonyítani, az erdélyi jelenlét inkább csak az első lelkesedés idején számottevő (az 1899-es első szaktanfolyamon a 12 segélyezetten részvevő vidéki meghívottból 4 erdélyi, a második, 1900. évin 12 részvevő gyűjteményből 2, az 1901-es természetrajzin senki), és majd a Kolozsváron, PÓSTA Béla által szervezettek esetében.

53. A dévai múzeumot pl. hosszas keresés után találja meg, egy rozoga melléképületben, amelyhez egy lakatlan iskolaszolgai lakáson és az internátus járvány-elkülönítő szobáján át jutott, ott rendezetlen halomban áll az anyag, a két szekrény könyvhöz sincs lajstrom, stb. (KŐHEGYI–SZABÓ, 1996, 15.)

54. MKOF-jelentés, 1899, az 1897–98-as adatok is.

55. MKOF-jelentés, 1901, 31.

56. MKOF-jelentés, 1901, 29.

57. A kolozsvári egyetemi—erdélyi múzeumi gyűjtemények kivételek, nyilván, helyzetük a Magyar Nemzeti Múzeum és a tudományegyetemek (egy ideig tehát csak a budapesti) helyzetével egybevetve elemezhető.

www.szmi.ro/www.emec.ro

(A családnevek majuszkulás kiemelését, beleértve az idézetekbelieket, kötetszerkesztési szempontok indokolták. **Szerk. megj.**)

Sprijin şi subvenţie centrală a muzeelor şi bibliotecilor ştiinţifice din Transilvania, 1897–1918

(Rezumat)

În urma unei prezentări generale a evoluţiei cauzei colecţiilor publice din Ungaria pe timpul Monarhiei Austro–Ungare, lucrarea prezintă subvenţia centrală şi sprijinul acordat de stat muzeelor şi bibliotecilor ştiinţifice din Transilvania. Dezvoltarea acestor instituţii şi problemele întâlnite permit tragerea unor concluzii generale privind dezvoltarea instituţiilor de acest gen din Ungaria epocii.

The Central Aid and Subsidy of the Transylvanian Museums and Scientific Libraries, 1897–1918

(Abstract)

The paper surveys the general evolution of central aid and subsidy of the rural museums and scientific libraries in Hungary during Austro–Hungarian Monarchy giving Transylvanian examples. The progress of these institutions and their problems make it possible to draw some general conclusions regarding the evolution of such institutions of contemporary Hungary.

www.szim.ro / www.cimec.ro

CSÁKI Árpád

Adatok a székely összeírások 1945 előtti kutatástörténetéhez

(Kivonat)
A 16. századi székely lustrák (összeírások) kiadását SZABÓ Károly kezdte meg, *a Székely Oklevéltár* II. kötetében (1876). Az általa közölt négy összeírás mellé BARABÁS Samu (1894) és SZÁDECZKY Lajos (1895), a *Genealogiai Füzetek* (1908–13) közölt továbbiakat. A Székelyföldre vonatkozó összeírások együttes, önálló kötetekben való kiadása csak jóval később, DEMÉNY Lajos szerkesztésében kezdődött meg (1998). Korábbi elképzelés azonban ezirányban is ismert, így az, amely a Székely Nemzeti Múzeumhoz, valamint kiemelkedő vezetőjéhez, a *Székely Nemzeti Levéltár*at is megálmodó-alapozó CSUTAK Vilmos (1873–1936) nevéhez fűződik.

*

A *Székely történeti pályadíjalap*ot ORBÁN Balázs nagy művének megjelenésével párhuzamosan, JAKAB Elek országos főlevéltárnok, a Magyar Történelmi Társulat kolozsvári állandó bizottságának vezetője kezdeményezte, és gr. MIKÓ Imre vezetése alatt jött létre. A bizottság felkérésének eleget téve SZABÓ Károly 1872-ben megkezdte a **Székely Oklevéltár** szerkesztését, és haláláig (1890) négy kötetet szerkesztett egybe, bár utóbbi megjelenését már nem érhette meg (SzOkl I–IV. 1872–1890). Munkája folytatására SZÁDECZKY Lajos kolozsvári egyetemi tanár vállalkozott, aki a IV. kötet kiadása mellett további három kötettel gazdagította a székelység történelmére vonatkozó forráskiadvány-sorozatot.[1] Az erdélyi történelmi forráskiadványok sorában kiemelkedő sorozatban a forrástípusok között kiemelt helyet foglalnak el az erdélyi fejedelemség korában készült katonai és gazdasági összeírások: a székely lustrák.

A **Székely Oklevéltár** II. kötetében SZABÓ Károly a 16. századi székely lustrák (összeírások) kiadását is elkezdte.[2] Az általa közölt négy 16. századi székely lustra mellé még a 19. század végén közölt BARABÁS Samu[3] és SZÁDECZKY Lajos[4] további összeírásokat. A Székelyföldre vonatkozó összeírások együttes, önálló kötetekben való kiadása azonban, bár erre vonatkozóan is történtek próbálkozások, csak 1998-ban, DEMÉNY Lajos szerkesztésében kezdődhetett meg.[5]

A korábbi próbálkozások egyike a Székely Nemzeti Múzeumhoz, valamint ennek kiemelkedő vezetőjéhez, a *Székely Nemzeti Levéltár*at megálmodó-alapozó CSUTAK Vilmos (1873–1936) nevéhez fűződik.

CSUTAK Vilmos már az 1900-as években Marosvásárhelyen, Kolozsváron, Budapesten, sőt Bécsben, de a Szászföld levéltáraiban is kutatja a székely összeírásokat, másolatot készítve vagy készíttetve azokról. Bár a lustrák kiadására végül nem került sor, a BARABÁS Samu szerkesztésében megjelent nyolcadik **Székely Oklevéltár**-kötet (1934), mely eredetileg a Székely Nemzeti Múzeum kiadványának készült, tartalmaz hasonló összeírásokat.[6]

*

A Székely Nemzeti Múzeum 1875-ben, a **Székely Oklevéltár** második kötetének megjelenése előtt született. Az alapító özv. CSEREY Jánosné ZATHURECZKY Emília (1823–1905) által összegyűjtött gyűjteményre hamar felfigyelt a tudományos világ, okleveleiből a temesvári MILETZ János VASADY NAGY Gyula magántanárral – FINÁLY Henrik mostohafia, a múzeum első őre – 1876-ban a jelentősebbek kiadását is elkezdi. 1879-ben, amikor bekerül Sepsiszentgyörgyre, a múzeumi gyűjtemény már kilencezer fölötti tételt számlál, és kilencedrésze levéltári anyag.[7] Újabb, elsősorban középkori és fejedelemségkori okleveleket a Budapestről ugyancsak a székely múzeum őrének érkező NAGY Géza

* *Acta (Siculica)* 2006/2, T3, Sf. Gheorghe, Sporturilor 8A, RO-520085
** Sf. Gheorghe, Stadionului 35, Bl. 16B/8, RO-520059, csakiarpad@gmail.hu

www.szmi.ro / www.eimec.ro

közöl, többek között a szerkesztése alatt álló *Nemere* sepsiszentgyörgyi újság hasábjain.[8] A múzeumbeli kéziratos munkák közül másrészt SZILÁDY Áron 1881-ben TINÓDI LANTOS Sebestyénnek a 16. századi *CSEREYné-kódex*ben fenmaradt, *Jázonról és Médeáról* című, valószínűleg legkorábbi munkáját teszi közzé.[9] A múzeum mindmáig legjelentősebb értéke, az *Apor-kódex* ugyanebben az évben kerül kiadásra.

A múzeumi oklevélgyűjtemény átfogó tudományos feldolgozásának megkezdése SZÁDECZKY Lajos nevéhez fűződik. Ez a gyűjtemény a század végére már közel 5000 db. oklevélre bővült, melyet DOMJÁN István kollégiumi tanár-múzeumőr két, egy Nagy- és egy Kis-levéltárba rendezett.[10] SZÁDECZKY Lajos 1893-ban jutott el ide is, amikor végigjárta a székelyföldi nagyobb egyházi, családi- és hivatali gyűjteményeket. Kutatásait, a Székely Nemzeti Múzeum anyagát illetően is, majd a **Székely Oklevéltár** 1897-ban megjelent VI. kötetében használta fel, mely kötet maga a szerkesztő szerint is „a ***Székely Oklevéltár*** *összes eddigi kötetei között a leggazdagabb, s köztörténeti szempontból is legbecsesebb*".

A **Székely Oklevéltár**-sorozat azonban a VII. kötete megjelenésével (1898) megszakadt. Folytatására még az első világháború előtt KELEMEN Lajos, és vele párhuzamosan épp a Székely Nemzeti Múzeum tett kísérletet. KELEMEN Lajos a *Genelogiai Füzetek*ben szervezte kiadásukat, a sepsiszentgyörgyi múzeum pedig átfogó oklevél-begyűjtési és -kiadási programba kezdett.

*

KELEMEN Lajos 1907 őszén jegyezte be naplójába: „…*Legtöbbet ért otthonlétemben az, hogy BIÁSt reávehettem a lustrakönyvek kiadására. Egész könnyen ment. 20-án délután vele lévén a TELEKI-levéltárban, előhoztam a lustrakönyveket, s azt ajánlottam, hogy kis publikációk helyett adja ki idősorban és megyénként, székenként cserével ezeket a* Genelogiai Füzetek*ben. Ezekért nevet szerez magának, s a* Füzetek*nek is hasznos szolgálatot tesz. Én kiválogatom azokat, amelyek érdemesek. Elővette, s mindjárt ki is jegyeztem azokat. Azt mondta azonban, hogy ő most nem ígérkezik, csak a jövő nyártól kezdve. Én meggondoltam hirtelen azt, hogy most kell az alkalmon kapni, amíg ő biztosan ott van, s a* Füzetek*nek is most jól fogván, ajánlottam, hogy adja ide a lustrafüzeteket nekem. Én felviszem, közösen szétosztjuk, lemásoljuk, s kiadjuk a neve alatt. Végre is az a fő, hogy megjelenjenek, s mintsem a dolog késsék vagy elmaradjon, inkább leírjuk mi. Jobb így, mint késve. Így BIÁSnak szívességképp leírjuk, és se neki, se nekünk nem kerül a dolog pénzbe.*

Beléegyezett, s reverzálist adván, 25 megyei lustrafüzetet elhoztam. SÁNDOR Imre, KÖBLÖS, PERSIÁN és én írjuk, s indítványomra bevettük, és egy évfolyam tiszteletpéldánnyal honoráljuk ARDAYt és HUTTER Kálmánt is. Másolni fog FERENCZI Miklós is, akinek szintén tiszteletpéldány jár, hogy segítsen ebben a jó ügyben a lapnak.

Két évre lesz ezzel lustrapublikációnk, s karácsonykor a néhány székely lustrát is elhozom.

Megvan a TELEKI-könyvtárban az 1614-i lustrának 1784-i jó másolata is, amelyet szintén lehet majd közölni. Ezekhez az Erdélyi Nemzeti Múzeum székely lustráit s Marosszék lustráját hozzátéve öt évre való anyagunk bővön van, s a Füzetek*et a genealógusok részére nélkülözhetetlenné tehetjük.*"[11]

KELEMEN Lajos feljegyzéseit hosszasan idéztük, hiszen a tudós tanár és levéltáros azon kutatási és kiadási tervét tartalmazza, amelynek eredményeként 1908–1913 között számos fejedelemség-kori katonai és gazdasági jellegű összeírás jelenhetett meg a *Genelogiai Füzetek* hasábjain GYÖRFFY István, ifj. BIÁS István, dr. SZÁDECZKY Béla, SÁNDOR Imre, dr. LUKINICH Imre és maga KELEMEN Lajos közlésében. Az itt megjelent székely vonatkozású összeírások közül megemlítjük Udvarhelyszék BOCSKAI-kori lustráját[12], Csík- Gyergyó- és Kászonszék 1614. évi összeírását[13], az 1658–1661. évi török-tatár betörést megelőző években készült Kézdi-[14] és Csíkszéki[15] lustrákat, végül Háromszék 1691. évi lustráját[16].

A marosvásárhelyi lustraanyag ügyében KELEMEN Lajos az impériumváltás után is

www.szmi.ro / www.emc.ro

érdeklődik, felfigyelve párhuzamosan ORBÁN Balázs főművének pótlásaira. Idézzük naplóját: *„1923 aug. 20., hétfő.(...) BIÁStól megtudtam, hogy a megyei levéltárból – a kolozsvári és gyulafehérvári példáktól félve – sikerült az 1635-ös marosszéki lustrakönyvet s a kevés nemes- és lófőségi oklevelet kihozva, biztosabb helyre segíteni. Az utóbbiakból kettő még nála van, s láttam, ott van az ORBÁN Balázs* ***Székelyföld leírásá****nak ORBÁN külön bekötött lapokra teleírt, jegyzetes példányának egybekötött 3. és 4. kötete is. Nagybecsű kötet. Bár lemásolása volna lehetséges a jegyzeteknek...”*[17]

A lustrák kiadásának kolozsvári terve viszont hosszú időre elakadt. A **Székely Oklevéltár** ügyét, és így a székely lustrák kiadásának ügyét is a két világháború közötti időszakban virágkorát élő Székely Nemzeti Múzeum vállalta magára.

*

A sepsiszentgyörgyi múzeum KELEMEN Lajossal csaknem egyidőben indította saját vonatkozó programját. Előbb a tudatos levéltári anyagbegyűjtés, valamint a nagyobb levéltárakból való adatgyűjtés és másolás kezdődött meg. Már 1907 végén több mint 20 000 levéltári tétel képezte a Székely Nemzeti Múzeum gyűjteményét. Az 1910-es évektől viszont rendszeres helyszíni felmérések készülnek a háromszéki hatósági és családi levéltárak állapotáról, 1911-ben a Székely Nemzeti Múzeumba kerül letétként az altorjai báró APOR család levéltára és könyvtára is. Elsősorban az utóbbi letét révén, 1915-ben bővül 36 000 tételre az állomány.

CSUTAK Vilmos múzeumőr ugyanezidőtájt[18] a Magyar Országos Levéltárban, az Erdélyi Múzeum-Egyesület levéltárában, a gr. TELEKI család marosvásárhelyi levéltárban, az erdélyi szász levéltárakban végez kutatásokat a székelység múltjával kapcsolatosan.[19]

CSUTAK kiemelt figyelmet szentelt a székelyföldi fejedelemségkori, illetve 18. századi katonai és gazdasági összeírások egybegyűjtésére. 1912-ben a következő eredményekről számol be a múzeum igazgató-választmányának:

„Teljes tisztelettel jelentem a Tekintetes Igazgató-választmánynak, hogy folyó hó 1-jén és 2-án Nagyszeben város levéltárában kutatásokat végeztem, és a többek közt egy 1720-ból származó „Conscriptio”-ra találtam, mely Háromszék–Csík vármegyéről oly nagybecsű történelmi emlék, hogy véleményem szerint teljesen méltó a múzeum költségén való lemásoltatásra.

A conscriptio egy vegyes bizottság munkálatának az eredménye, mely az országgyűlés, illetve főkormányszék rendelete alapján és utasításai értelmében a két vármegyéről általában, valamint a járások és községek szerint éppen úgy, mint a taxás városokról, igen becses tudósításokat tartalmaz, melyek alapján főleg vármegyénkről igen érdekes képet nyerhetünk.

Sepsiszentgyörgyön, 1912. június 4-én.”[20]

1914-ben ifj. BIÁS István főlevéltárossal a BETHLEN Gábor-féle 1614. évi lustra háromszéki részeit másoltatja le a múzeum számára, a TELEKI Tékában őrzött 1784. évi hiteles másolat alapján.[21]

Néhány évnyi gyűjtés után a Székely Nemzeti Múzeum mint a „*székelység történelmének tárháza*” 1915-ben meghirdeti – a legendás Székely Láda és Székely Levéltár alapján – a székely levéltárüggyel kapcsolatos elképzelését: a Székely Nemzeti Levéltár létrehozását.[22] A tervezetre, melynek lényege a székelyföldi hatósági levéltáraknak a Székely Nemzeti Múzeumba való átszállítása és egységesítése volt, maga KOMÁROMY András, a vidéki levéltárakért felelős országos levéltárnok bólint rá.[23]

Talán az sem véletlen, hogy a múzeumigazgató és egyben kollégiumi történelemtanár CSUTAK Vilmos, akit már másfél évtizede szoros barátság fűz BARABÁS Samuhoz, éppen a jeles tudós 1915-beli végleges nyugdíjba vonulásának és Háromszékre való hazatérésének évében hirdeti meg e tervet. Úgy tűnik, hogy nyugdíjazása ellenére, mely egészségügyi állapotára való tekintettel történt, a budapesti szellemi központtól megváló BARABÁS Samu idejében, tudatosan intézkedett a „saját itthoni hátországa” megteremtéséről – a Székely Nemzeti Múzeumban és CSUTAK Vilmos személyében látva a lehetőséget, hogy a saját maga tudományos és közéletben való maradását is biztosítsa.

*

www.szim.ro / www.cimec.ro

Nem véletlenül időztünk a Székely Nemzeti Levéltár tervezetének kapcsán, hiszen az 1915 óta Papolcon nyugdíjas éveit töltő BARABÁS Samu levéltárnok (1855–1940), a MTA levelező tagja, az Országos Levéltár erdélyi osztályának korábbi vezetője ilyen körülmények között szerkesztette meg a **Székely Oklevéltár** VIII. kötetét.

BARABÁS Samu már a SZABÓ Károly szerkesztette kötetek összeállításában is közreműködött. Amint **Székely Oklevéltár**a előszavában megemlékezik róla, a III. kötet anyagának összeállításában a II. kötetből kimaradt 1571 előtti oklevelek összegyűjtésével is részt vállalt. Idézzük SZABÓ Károly idevágó levelét:

Kedves Samu öcsém!

A „Székely Oklevéltár" III-ik kötetének most már hetedik ívét szedik. Ma adtam a nyomdába az 1500-ig terjedő oklevelek másolatait. Igen le lennék kötelezve, ha az országos levéltár siculicumairól eddig netalán készített jegyzeteit velem közölni szíveskednék, hogy tudhatnám, mi és mennyi lehetne még felvehető a III-ik kötetbe, mely, amint gondolom, csak 1571-ig terjedhet. Amint a nyomda biztat, ez a kötet szeptemberben megjelenhetnék, de én megelégedem, ha az év vége felé lesz is készen. Aminek ki kell maradni belőle, majd belejöhet a jövő évben kiadandó IV-dik kötetbe.

Ez a III-ik kötet sokkal érdekesebb lesz, mint a két első. Brassóból, Szebenből, a szász nemzet levéltárából, a segesvári, a káptalani, conventi, az erdélyi kincstári levéltárakból stb. gyűjtött nagy részben eddig ismeretlen anyag ebben lesz kiadva 1571-ig, a IV-ik kötetbe már csak válogatva veszem föl az egy vagy más tekintetben nevezetesebb okleveleket.

Jól tudom, hogy kedves Öcsémnek van egyéb elébb dolga is a Siculicumok hajhászásánál, nem is kívánom, hogy a sietéssel magát fárassza, eddigi szívességét sem lévén módomban eléggé megköszönni: de ha már némi jegyzetei vannak, azokat, amikor rá érkezik közölni, igen szívesen fogadnám. Most csak a kivonatokat kérném, mert azt hiszem, hogy a kolozsmonostori, gyulafehérvári és az erdélyi kincstári levéltárakból a fontosabb darabokat rég lemásoltam, de mégis bizonyosan lesznek azokban olyas oklevelek is, amelyek a nagy sietséggel való kutatás közben az én figyelmemet elkerülték, csak az ilyenek másolataira lenne idővel szükségem.

A jövő hó végén a máramarosi kirándulás alkalmával azt hiszem találkozni fogunk; én, ha csak valami akadály nem jő közbe, onnan nem szeretnék elmaradni.

Addig is minden jót szívből kívánva, s egy pár sor válaszát várva maradok

Barátja s bátyja

SZABÓ Károly"[24]

BARABÁS Samu ugyanis, mint országos levéltári fogalmazó, majd az Országos Levéltár erdélyi osztályának vezetője, számos családi levelesláda, egyházi levéltár alapján tudatosan gyűjtötte az adatokat a székelység történetére vonatkozóan.

Bár az erre vonatkozó utalások igen szórványosak, megkockáztathatjuk azt a feltételezést, hogy még nyugdíjazása előtt tervezte székely adattárának kiadását.

1913-ban a TELEKI család marosvásárhelyi levéltárosa, ifj. BIÁS István egy levelében újabb középkori okleveleket talált, melyek kiadására egy pótkötetet javasol. Ezzel kapcsolatban azonban keserűen jegyzi meg: „…*Mindenben követem szíves tanácsát, és az okleveleket egyáltalán nem publikálom, hanem bevárom a pótkötet kiadását. És ez azt hiszem, még később jön el, mint a* ***Székely Oklevéltár*** *kiadása.*"[25]

Ugyanezt sejteti SZÁDECZKY Lajosnak egy 1915 elején írott levele is. Miközben a székelység történetét összefoglaló munkájának első kötetéhez kéri fel bírálónak, SZÁDECZKY Lajos, a régi levéltáros pályatárs, aki SZABÓ Károly halála után SZILÁGYI Sándort elhagyva Kolozsvárra költözött, és átvette a *Székely Oklevéltár* szerkesztését is, 1915 elején a közös munkára biztatja BARABÁS Samut: „…*Ha nagyban és egészben egyetértesz velem, úgy vállald el a bírálatot, arra kérlek. Ez egyengetni fogja az útját annak is, hogy gyűjteményedet a bizottság majd kiadja. Nekem is van még két kötetre való. Legjobb lenne összecsapnunk majd.*"[26] 1915. évi nyugdíjazása után BARABÁS Samu a Székelyföldön (Papolcon) marad, haláláig. Jelen-

www.szrm.ro / www.cimec.ro

tős levelezése azonban bizonyítéka annak, hogy mindvégig kapcsolatban maradt a magyar történettudomány nagyjaival.

Itthon intézményként valóban a Székely Nemzeti Múzeum és CSUTAK Vilmos barátsága jelenti számára a tudományos élethez való kapcsolódás lehetőségét. 1921-től a Székely Nemzeti Múzeum igazgató-választmányi tagja, tárgyadományaival gazdagítja gyűjteményeit. Részt vesz az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1933-as sepsiszentgyörgyi vándorgyűlésén (az EME vendéglátója a testvérintézmény SzNM). Szerző az 1929-es jubileumi *Emlékkönyv*ben.[27]

A **Székely Oklevéltár** VIII. kötetének megszerkesztését is a CSUTAK Vilmos felkérésére és a múzeum nyújtotta segítséggel kezdi meg végül. CSUTAK, most már a múzeum igazgatójaként, már 1928-ban jelzi Kolozsvárra KRISTÓF György egyetemi tanárnak ebbéli szándékát: „*…a múzeumnál jelenleg a* ***Székely Oklevéltár*** *egy újabb, VIII. kötetének a kiadása foglalkoztat különösen, amiről majd szóval fogok referálni, mihelyt, éspedig talán már a jövő héten, találkozhatunk*".[28] Fennállásának ötvenedik évére készülve, az impozáns **Jubileumi Emlékkönyv** szerkesztését felvállaló CSUTAK Vilmos igazgató ajánlatot tesz BARABÁS Samunak, hogy a Székely Nemzeti Múzeum kiadványaként erre az alkalomra jelentesse meg székely történeti adattárát is. Erről tanúskodik levelezésük, valamint BARABÁS Samu megemlékezése munkájának előszavában: „*Ugyanezt a gondos figyelmet köszönöm a sokat szenvedő székely nép drága közvagyonát képező, s napjainkban különösen nagy hivatást betöltő sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum nagyrabecsült vezetőségének is, mely szerény székely oklevél-gyűjteményem sorsát mindmáig szívén hordozta, s mikor a múzeum 1879. szept. 15-én történt alapítása ötven éves fordulójának megünneplésére készült, szíves készséggel vállalkozott arra is, hogy a gyűjteményemet a múzeum jubiláris kiadványai között a SZABÓ Károly és SZÁDECZKY Lajos szerkesztette* ***Székely Oklevéltár*** *VIII. kötete gyanánt kiadja.*" [29]

CSUTAK már nyomdai árajánlatot is kért egy brassói nyomdától, ám a múzeum anyagi forrásai az 1929-es **Emlékkönyv** kiadásával elapadnak, és az oklevéltár kiadására további néhány évet kell még várni. 1931 nyarán ÁLDÁSY Antal tájékoztatja BARABÁS Samut, hogy a kötet kiadását belefoglalták a MTA költségvetésébe, LUKINICH Imre pedig bírálatot készített a kéziratról. A kötet több éves kálvária után 1934-ben valóban a MTA kiadványaként látott napvilágot, megjelentetésében fontos szerepe volt a közvetítést vállaló LUKINICH Imrének, a Magyar Történelmi Társulat titkárának, és HERZOG Józsefnek.[30] Nemkülönben CSUTAK Vilmosnak, aki adott pillanatban a teljes kéziratanyagot újra össze kellett, hogy állítsa, miután az Budapesten elkallódott.

A Székely Nemzeti Múzeum igazgatója ezzel párhuzamosan tovább folytatja a székely lustrák összegyűjtését. 1930-ban a korábbiak mellé az EME levéltárából készí(tte)t másolatokat, a következőkről:

– *Háromszéki nemesség lajstroma, 1693. aug. 13.* (Másolat)

– *Connumeratio Universorum, Libertinorum et Jobbagionum in Sede Siculicali Sepsi. Anno 1701, 1702.* (Másolat)

– *Sepsi, Kézdi, Orbai és Miklósvárszéki nemesek, lófők és gyalogok összeírása 1771-ből.* (Másolat)

– *Háromszékmegyei insurgens névsor 1809. évből* (Másolat)

Az elvégzett munka jelentőségét jól érzékelteti, hogy 1930. november–decemberben a másolatok készítője maga KELEMEN Lajos.[31]

CSUTAK Vilmos halálát (1936) követően sajnos a Székely Nemzeti Levéltár létrehozására irányuló törekvések is megtorpannak, hogy néhány év elteltével kedvezőbb pillanatban, a múzeumra szervezendő Székely Tudományos Intézet terve kapcsán, HEREPEI János múzeumigazgató idejében kerüljenek ismét előtérbe.

BARABÁS Samu ennek már nem lehetett részese. 1940 novemberében, néhány nappal 85. életévének betöltése után, papolci házában hunyt el. A Magyar Tudományos Akadémia és a Székely Nemzeti Múzeum nevében HEREPEI János múzeumigazgató búcsúztatta.

*

www.szmi.ro / www.cimec.ro

CSUTAK és BARABÁS munkásságának folytatása az 1938 végén Sepsiszentgyörgyre érkező HEREPEI Jánosra maradt, aki elsősorban CS. BOGÁTS Dénes levéltáros[32] segítségére számíthatott. A múzeumi gyűjteménynek számító levéltár 1936-ban közel 180 000 tételt számlált, és HEREPEI idejében újabb 100 000 tétellel gazdagodott.

Az 1940-es években több kísérlet is történt a lustrák kiadására. A kézdivásárhelyi származású BODOR György budapesti ügyvéd 1942 szeptemberében levélben jelzi CS. BOGÁTS Dénesnek, hogy „*...az az akció, melyet itten a lustrák kiadása érdekében SZILÁGYI Dezsővel együtt indítottunk, megrekedt. ... Ezt azért tudatom, hogy ha a múzeum a kiadással foglalkozni kíván, nem végez felesleges munkát, sajnos nem kell attól félni, hogy a lustrák egyszerre két példányban is megjelennek.*”[33]

Bár a múzeum csekély anyagi forrással és szakszemélyzettel rendelkezett, a lustrák kiadásáról továbbra sem mondott le. 1943-ban KOVÁCS Márton múzeumi gyakornok kap megbízást HEREPEItől, hogy az Országos Levéltárban másolatot készítsen a fellelhető összeírásokról:

„Nagyságos dr. KOVÁCS Márton múzeumi gyakornok úrnak

Kedves Barátom!

Hivatkozással folyó hónap 25-én kelt jelentésedre, amelyben értesítesz, hogy katonai bevonulásodat csapattested elhalasztotta, tudomásul vesszük. Egyúttal azonban megbízunk, hogy a Székely Nemzeti Múzeum részére sürgős másolatokat végezzél.

Egyidejűleg megkerestük dr. JÁNOSSY Dénes országos levéltári főigazgató urat, kérve, engedje meg, hogy részünkre székely vonatkozású lustrákat másoljál, majd pedig a lemásolt iratokat összeolvasás után bélyegtelen hitelesítési záradékkal ellátni szíveskedjen. Ennek ellenében azután mi is hasonló szolgálatunkat ajánljuk fel.

Alább közöljük fontosságuk sorrendjében azokat a lustrákat, amelyek közül annyit, amennyire a rendes hivatalos órák idejét megtartva, érkezésed engedi, részünkre nagyon pontosan és nagyon olvashatóan másoljál le.

Lemásolandók

Háromszékről: *Sepsi, Kézdi, Orbai és Miklósvár szék lustrája:*

Elsősorban 1670 körül, 1680, 1691. évekből.

Másodsorban: 1659, 1665, 1667. évekből.

Nem kell: 1566, 1602, 1614, 1636 (!) évekből.

Csíkból: *Alcsík, Felcsík, Gyergyó és Kászon szék lustrája:*

Elsősorban: 1603, 1702.

Másodsorban: 1614, 1616, 1645, 1654, 1658, 1660, 1681, 1683. évekből

Nem kell: 1566., 1569, 1602, 1603. évekből

Udvarhelyből: *Udvarhely, Keresztúr és Bardoc szék lustrája:*

Elsősorban: 1635, 1702. évekből.

Másodsorban: 1614, 1620. évekből.

Nem kell: 1566, 1602, 1604, 1627. évekből.

Maros és Szereda szék lustrája:

Elsősorban: 1635, 1691, 1692. évekből.

Másodsorban: 1614, 1636, 1647, 1677, 1685. évekből.

Nem kell: 1566, 1575, 1602, 1603. évekből.

Aranyos szék lustrája: *1642. évből.*

Levelünk vétele után azonnal jelentkezzél JÁNOSSY főigazgató úrnál. Megadandó engedélyéről s a dolgozás lehetőségéről sürgős jelentést kérek. Ott eltöltendő munkálkodásod ideje pontosan annyi legyen, mint amennyi az Országos Levéltár hivatalos óráinak száma. Megjegyzem, hogy pesti tartózkodásod idejére napidíj- és útiköltség-térítésre nem lehet igényed.

Baráti üdvözlettel,

HEREPEI János múzeumigazgató”[34]

HEREPEI ugyanakkor dr. JÁNOSSY Dénes főigazgatónak is ír az Országos Levéltárba:

Mélyen tisztelt Főigazgató úr,

Levéltári kutatásaink közben állandóan szükségünk van a székely székek egykori lustráira. Éppen ezért kérjük, méltóztassék megadni,

www.szim.ro / www.eimec.ro

hogy dr. KOVÁCS Márton múzeumi gyakornokunk néhány ilyenfajta, általunk kijelölt összeírást lemásolhasson. Amennyiben ez lehetséges volna, tisztelettel kérjük, hogy összeolvasás után a másolatot hitelesítő, de bélyegmentes záradékkel elláttatni kegyeskedjék.

Ezt azért tartjuk szükségesnek, hogy ezáltal az így lemásolt jegyzékekben kétségtelenül biztos adatokat kaphassunk.

Ennek ellenszolgáltatásaképpen szívesen felajánljuk a tulajdonunkban lévő alábbi összeírások lemásolását: az 1704. évi háromszéki lustrát, az 1718/1719. évi sepsiszéki rendi összeírást, az 1726. évi sepsi- és miklósvárszéki nemesek jegyzékét, az 1744. évi kézdiszéki hadi szemle névsorát.

Nagyon szeretnők, ha dr. KOVÁCS Márton megbízatása idejére, amelyet katonai behívás fog megszabni, előreláthatólag azonban november–december hónapokban, az Országos Levéltár szokásos hivatalos óráit megtartva vehetné igénybe Főigazgató Úr becses és jóakaratú engedélyét.

Kérésünk teljesítésére, amennyiben bármiféle nehézségbe is ütköznék, nagyon kérjük, azt az egyidejűleg jelentkező dr. KOVÁCS Márton tudomására adni kegyeskedjék.

(...)

HEREPEI János múzeumigazgató"[35]

Sikerrel járnak, KOVÁCS Márton két jelentésében számol be a munka elvégzéséről.[36]

A CS. BOGÁTS Dénes által összeállított kimutatás szerint erre az időre sikerült az 1614–1711 közötti időszakból, elsősorban Háromszékre vonatkozó 24 darab összeírás eredeti és másolt példányát egybegyűjteni:

1. Regestrum universorum nobilium, primorum, primipilorum, peditum pixidariorum, libertinorum Siculorum universorumque jobbagiensium, inquillinorum seu inhabitatorum Trium Secium Siculicalium Sepsi, Kézdi et Orbai. In Anno 1614 die vero 17 mensis Februarii connumeratorum. BIÁS István TELEKI levéltári főlevéltáros által Marosávásárhelyen készített hiteles másolat, TIBÁD Ferenc udvarhelyszéki jegyző által 1784 szeptember 27-én hitelesen kiadott példányról.

2. Udvarhelyszék lustrája 1627-ből. SZABÓ Mihály medeséri iskolamester által 1825-ben készített másolat.

3. Regestrum generale super nova et recurata Trium Sedium Siculicalium Sepsi, Kézdi, et Orbai stb. Anno 1635 die 25 Octobris facta lustratione. Conscriptum Claudiopoli per J(oannem) P(ÉCSI). Eredeti.

4. Orbai széknek 1658. április 28-án kelt ekeszám-összeírása. Eredeti.

5. 1658-ban két forintos adóban kik maradtak adósok. (Albis, Alsócsernáton, Felsőcsernáton, Ikafalva, Futásfalva, Felsőtorja.) Eredeti.

6. A nemesek, lófők, gyalogok és jobbágyok marhaszám-összeírása Felső-Kézdi széken. 1687. november 24. Eredeti.

7. Ugyanaz részletesebben. 1687. november 24. Eredeti.

8. Kovásznai BOGDÁN Gergely százához tartozó kovásznaiaknak összeírása Nagybölönben 1680. április 30-án, és az Orbai széki nemesek lustrája 1685. április 30-ról. Hiteles kiadvány.

9. Sepsi, Kézdi és Orbai széknek Nagyborosnyón 1680. május 8-án tartott lustrájából a Sepsi székre vonatkozó rész. Hitelesen kiadva Nagyszebenben 1771. május 13-án zsákodi HORVÁTH Kozma erdélyi tartományi irattáros által.

10. Anno 1693 die 13 Augusti. Háromszék nemességének lajstroma. Eredetije a marosvásárhelyi református kollégium letétjeként az Erdélyi Múzeum levéltárában. Kolozsvárt, 1930. november 11-én KELEMEN Lajos levéltáros által készített hiteles másolat.

11. Sepsi nemesség lustrája 1693-ból. ENYEDI László guberniumi titkár által 1815. május 20-án kelt hiteles kiadványáról, CSISZÁR József és JAKABFI Jakab kancelláriai jegyzők által készített hiteles másolat, mely kelt Kolozsvárt, 1815. május 24-én.

12. 1696. október 16-án a maksai gyűlésen kivetett gyűléspénzek jegyzékének Kézdi székre vonatkozó része. Eredeti.

13. 1697. március 25. A rétyi gyűlésen az országgyűlési követek részére kivetett

www.szim.ro / www.cimec.ro

gyűléspénzek jegyzéke, Kézdi székre illetőleg. Eredeti.

14–15. Ugyanaz 1698- és 1699-re. Eredeti.

16. Anno 1701 die 28 Decembris. Connumeratio universorum libertinorum et jobbagionum is sede Siculicali Sepsi. Eredetije a marosvásárhelyi Református Kollégium letétjeként az Erdélyi Múzeum levéltárában. KELEMEN Lajos levéltáros által Kolozsvárt, 1930. december 22-én készített hiteles másolat.

17. Anno 1702 21 Octobris. Connumeratio universorum libertinorum et jobbagionum sedis Siculicali Sepsi, in oppido Szentgyörgy. Eredetije a marosvásárhelyi református Kollégium letétjeként az Erdélyi Múzeum levéltárában. KELEMEN Lajos levéltáros által Kolozsvárt, 1930. december 23-én készített hiteles másolat.

18. Anno 1704 die 25 mensis Julii in prato Dolbolyiensi emanatum Regestrum Kézdi, Sepsi, Orbai, Miklósvár. Eredeti.

19. Udvarhely széknek 1704. július 27–29. napján tartott összeírásának a mágnásokra és nemesekre vonatkozó része. In centuria nobilium vulgo nemes száz. TIBÁD Ferenc udvarhely széki jegyző által 1771. február 7-én kiadott hiteles másolat.

20. Anno 1711 die 28 die 29 Decembris. Nemes Sepsi székben levő nemesség, lófő és darabonti rendek listája. MIKE Sándor főkormányszéki levéltárigazgató gyűjteményéből az Erdélyi Múzeumban. KELEMEN Lajos levéltáros által Kolozsvárt, 1930. december 17-én készített hiteles másolat.

21. Anno 1711 die 2 Decembris. Conscriptio nobilium, primipilorum et pixidariorum sedis Siculicali Kézdi. MIKE Sándor főkormányszéki levéltárigazgató gyűjteményéből az Erdélyi Múzeumban. KELEMEN Lajos levéltáros által Kolozsvárt, 1930. december 16-én készített hiteles másolat.

22. Nomina curiarum, comitum et magnatum, nobilium, egregiorum, agilium primipilorum et pixidariorum. Anno 1711 25 Novembris in sede Orbai. MIKE Sándor főkormányszéki levéltárigazgató gyűjteményéből az Erdélyi Múzeumban. KELEMEN Lajos levéltáros által Kolozsvárt, 1930. december 17-én készített hiteles másolat.

23. 1711. Regestrum curiarum, magnatum et nobilium, nomina libertinorum sedis Miklósvár. MIKE Sándor főkormányszéki levéltárigazgató gyűjteményéből az Erdélyi Múzeumban. KELEMEN Lajos levéltáros által Kolozsvárt, 1930. december 17-én készített hiteles másolat.

24. Conscriptio sessionum Nagyajtainesium primorum, pixidariorum, primipilorum. Anno 1711. Eredeti.[37]

*

A háború, a múzeum anyagának menekítése és szerencsétlen elpusztulása, valamint a háborút követő időszak változásai végül mégis meghiúsították a székely összeírások kiadását. A múzeum közel 24 000 tétel evakuált levéltári anyaga pusztul el Zalaegerszegen, köztük az 1635-ös, 1704-es stb. lustrák,[38] közel 400 000 levéltári ívet tartalmazó levéltár pedig 1954–1963 között román állami megőrzésbe kerül.

Jegyzet

1. **Székely Oklevéltár** (a továbbiakban SzOkl.) V–VII. Kolozsvár 1896–1898.

2. SzOkl. II. 1876. 194–195, 195–206, 216–224.

3. BARABÁS Samu: **Sepsiszék adózása 1665–1668**. *Történelmi Tár* 1894.

4. SzOkl. IV. 137–46.

5. SzOkl. Új sorozat IV–VII. Kolozsvár 1998–2005. A lustrákkal kapcsolatosan lásd még: DEMÉNY Lajos: **A Székely Oklevéltár új sorozata**. *Aetas* 1993/3, 151–162; Uő.: **A XVII. századi történelmünk kiaknázatlan forrásai: a székely katonai összeírások**. *Levéltári Közlemények* 1995/1–2. 53–65; Uő.: **A fejedelmi székely politika és a székelyföldi népességösszeírások (1575–1627)**; **Székely Oklevéltár új sorozat** IV. Bevezetéssel és jegyzetekkel közzéteszi DEMÉNY Lajos. Kolozsvár 1998, 50–30; Uő.: **XVI. századi kiadatlan székely összeírások**. In: **Emlékkönyv IMREH István születésének nyolcvanadik évfordulójára**. Kolozsvár 1999, 149–163.

6. SzOkl. VIII. 302–311.

7. A SzNM alapleltárában 1879-ben 1097 db. oklevél szerepelt. *A Székely Nemzeti Múzeum Értesítője.* I. rész. Sepsiszentgyörgy 1890, 19.

8. NAGY Gézának köszönhető a múzeum kiadványsorozatának, a *Székely Nemzeti Múzeum Értesítőjé*nek elindítása is, de ez először csak távozása után, 1890-ben jelenik meg. NAGY Géza a székely őstörténet terén is több jelentős munkát jegyez sepsiszentgyörgyi tartózkodása idején. 1885-ben ő teszi közzé elsőként kritikai jegyzetekkel, egyben megsemmisítő bírálattal az ún. *Csíki Székely Krónika* hírhedt hamisítványt. Ugyanebben az évben már befejezte az **Adatok a székelyek eredetéhez és egykori lakhelyük** c. munkáját (Különnyomat a Székely Nemzeti Múzeum Értesítőjének I. kötetéből. Sepsiszentgyörgy 1886), melyet a szakma egyöntetű elimeréssel fogad (a különnyomatról jó tudni,

www.szrm.ro / www.cimec.ro

hogy a múzeum második kiadványaként, megelőzi az *Értesítő* II. részebeli (1891, 75–275) megjelenést.

9. **Régi Magyar Költők Tára** III. kötet. **TINÓDI Sebestyén művei 1540–1555**. Bp. 1881, 371–381, 472.

10. PÉTER Mózes: **A Székely Nemzeti Múzeum rövid története 1890–1900-ig**. *A Székely Nemzeti Múzeum Értesítője*. III. rész. Sepsiszentgyörgy 1902, 2–3.

11. *KELEMEN Lajos naplói.* K.Á.L. Fond 770, 40. doboz, 243.

12. **Udvarhelyszéki lustra 1604-ből**. Közli SÁNDOR Imre. *Genelogiai Füzetek* X (1912), 9–14, 45–51, 69–74.

13. **Csík-Gyergyó- Kászonszék 1614. évi lustrája**. Közli *GYÖRFFY* István. *Genelogiai Füzetek* XI (1913), 49–54, 94–99, 129–133.

14. **Kézdiszéki lustra 1659-ből**. Közli ifj. BIÁS István. *Genelogiai Füzetek* VIII (1910), 83–84.

15. **Csíkszéki lustra 1658-ból**. Közli SÁNDOR Imre. *Genelogiai Füzetek IX (1911)*, 15–22, 47–53.

16. **Háromszéki lustra 1691-ből**. Közli SÁNDOR Imre. *Genelogiai Füzetek* X (1912), 73–78, 102–105, 126–130.

17. *KELEMEN Lajos naplói.* K.Á.L. Fond 770, 40. doboz, 954.

18. Kutatásai elsősorban a II. Rákóczi Ferenc által vezetett szabadságharc erdélyi történetére vonatkoznak.

19. **Jelentés a Székely Nemzeti Múzeum 1908–1909. évi állapotáról**. Sepsiszentgyörgy 1910. 26.

20. SzNM Irattára sz. n.

21. SzNM 580/1914.

22. CSÁKI Árpád: **A Székely Nemzeti Levéltár tervezete, 1915–1938**. In: **Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 125 éves jubileumára** 2. (*Acta (Siculica) 2000/2*). 2002, 5–20.

23. KOMÁROMY András országos levéltárnok levele CSUTAK Vilmos részére (SzNM 340/1915); CSUTAK Vilmos levele KOMÁROMY András országos levéltárnok részére (SzNM 430/1915)

24. Vö. SZABÓ Károly levele BARABÁS Samuhoz. Kolozsvár 1889. júl. 21. Román Nemzeti Levéltár Kovászna Megyei Igazgatósága, Sepiszentgyörgy (a továbbiakban S.Á.L.). Fond 78 Fasc. III, 246–7.

25. S.Á.L. Fond 78 Fasc. II, 73. Marosvásárhely, 1907. jan. 31

26. S.Á.L. Fond 78. BARABÁS Samu hagyatéka.

27. BARABÁS Samu: **Két hamis oklevél**. In: **Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára**, Sepsiszentgyörgy, 1929, 44–51.

28. SzNM Irattára. Sepsiszentgyörgy, 1928. május 5.

29. SzOkl. VIII. (*Magyar Történelmi Tár* XXVIII. Budapest 1934, X).

30. HERZOG Józsefről újabban lásd KÁLNOKI Kis Tamás: **Vázlatrajz egy pályaképhez. HERZOG József országos levéltári főigazgató emlékének ébresztése**. In: **Magyar levéltáros életpályák a XIX–XX. században**. Budapest 2004, 39–58.

31. L. alább CS. BOGÁTS Dénes összegezését a Székely Nemzeti Múzeumban őrzött székely összeírásokról.

32. SAS Péter: **In Memoriam CS. BOGÁTS Dénes. Halálának 50. évfordulójára**. *Művelődés*, 1999/5. 25–26. és **Magyar múzeumi arcképcsarnok**. Budapest 2002, 107–108.

33. Dr. BODOR György ügyvéd levele CS. BOGÁTS Dénes részére. Budapest, 1942. szeptember 15. (SzNM Irattára. CS. BOGÁTS Dénes levelezése.)

34. HEREPEI János levele KOVÁCS Mártonnak, Sepsiszentgyörgy, 1943. október 28. (SzNM Irattára. 1943. év.)

35. HEREPEI levele JÁNOSSY Dénes OL-főigazgatónak, Sepsiszentgyörgy, 1943. október 28. (SzNM Irattára 981/1943.)

36. SzNM 1163/1943 és SzNM 126/1944.

37. SzNM Irattára, gépelt irat, sz. n.

38. HEREPEI János: **A Székely Nemzeti Múzeum igazgatói jelentései, 1939–1944**. *Acta (Siculica)* 2003/3 (**Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 125. Jubileumára** 3.). Sepsiszentgyörgy 2004, 125.

(A családnevek majuszkulás kiemelését kötetszerkesztési szempontok indokolták. **Szerk. megj.**)

Date privind istoricul cercetării conscripţiilor secuieşti înainte de 1945
(Rezumat)

Publicarea conscripţiilor secuieşti a început în **Diplomatarul Secuiesc**, vol. II, datorit lui Károly SZABÓ (1876). Editarea acestor prime 4 conscripţii a fost continuată de Samu BARABÁS (1894), Lajos SZÁDECZKY (1895) şi colectivul periodicii *Genealogiai Füzetek* din Cluj. Ulterior Samu BARABÁS a publicat şi altele în **Diplomatarul Secuiesc**, vol. VIII (1934), însă volume sinestătătoare au fost realizate abia de Lajos DEMÉNY (începând cu 1998). Totuşi, încercări în acest sens au mai avut loc. Cea a Muzeului Naţional Secuiesc din Sf. Gheorghe, sub conducerea lui Vilmos CSUTAK, a dat şi unele rezultate concrete, chiar dacă acestea erau parţiale.

Data Concerning to Research-History of the Székely Conscriptions and Censuses until 1945
(Abstract)

The publishing the old Székely conscriptions and censuses began in 1876 (Károly SZABÓ, 4 documents in **Székely Oklevéltár**, II.) and it was carried on between 1894 and 1895 (Lajos SZÁDECZKY and Samu BARABÁS). The first few independent volumes have been continuously published since 1998, but there were some similar attempts in the interwar period as well and the work done at the Székely National Museum had partial results, too.

www.szmi.ro / www.cimec.ro

BOÉR Hunor

Két világháború közti romániai útirajzok a magyar művelődéstörténetben

(Kivonat)
A korszak jelentős magyar útirajzait a magyar elitek 1918 utáni válsága, a kiút keresése magyarázza. NÉMETH László 1935-ös romániai útirajza és az azt követő vita a problémák lényegébe kínál belelátást.

Betájolás

A két világháború, pontosabban Trianon és a részleges területi revízió megvalósulásának pillanatai között a traumatizált, megmaradt csonkaországban számos beszámoló született a hasonlóképpen traumatizált, elszakított magyar közösségek világáról. Ez földrajzilag most már nagyobb területet fedett, mint a történelmi ország elveszített részei, inkább az utódállamok területével esett egybe. Az elszenvedett trauma hangsúlyai természetesen más- és máshová tevődtek, aszerint, hogy a vereség csak a legyőzött vagy ezen felül a hódoltságba került státusát jelentette. A csonkaországbeliek a vereség felelősségének és a megmaradt ország országok közötti jövőjének kérdésével szembesültek, az elszakítottak a kisebbségi léttel. Gyakorlatilag mindenki állásfoglalásra kényszerült a magyar művelődésben és közéletben, de a tét csak fokozatosan világosodott meg. Ha Budapesten kezdetben úgy közelítették a kivédendő fenyegetést, hogy az új helyzetet elfogadni kénytelen leszakadt közösségek puszta ténye az, ami a nemzet integritását megkérdőjelezi, később mind világosabbá vált, hogy a magyarság integritását nem a nagy- vagy középhatalmi státus elveszítése vagy az egyes magyar közösségek kényszerű különútjai fenyegetik, hanem ezek tagadása és utóbbiak valamilyen integrálásának elmulasztása. A revíziós sikerek átmenetileg többé-kevésbé felfüggesztették ugyan ennek a tapasztalatnak a továbbgondolását, de a végleges amputálás mint kívánatos megoldás csak a második világháborút követően, megszállók telepítette elképzelésként jelentkezett.

A két világháború közti romániai útirajzok, akárcsak más európai tájakat fürkésző testvéreik, kiútkeresés dokumentumai, különlegességüket az adja, hogy az új Románia területén három korábbi történeti modell erővonalai is jelen voltak. A magyar nemzetfejlődés egyik alternatívája és pillére „kisebbik haza” önszervezése mellett, amely kit zavart, kinek a bizakodáshoz nyújtott ideológiát, ott sötétlett a nemzetfejlődésből kimaradt-kiszorult moldvai „népi magyarok” helyzete, illetve az újabb Kárpátokon túli, elsősorban székely kivándorlás, részben asszimiláció. Miután futó pillantást vetünk az útirajzok és a témájukban rokon írások műfaji-tartalmi, illetve szerzők szerinti szóródására, egy olyan csoportjukra összpontosítunk, amely nemcsak a vázolt politikai indítékot és a belőle következő közvetlen közéleti-politikai cselekvést vállalta nyíltan, de szellemi kísérletként a valósággal való olyan mélyebb, kegyetlen szembenézést is, amely a hivatalos magyar politikának több mint kínos volt csonkaországban és utódállamban egyaránt. Mind a történelmi pillanat és a fejlemények, mind pedig a részvevők okán, ez a kiemelt csoport óhatatlanul NÉMETH Lászlóék 1935-ös romániai útjához, útibeszámolóikhoz vagy éppen személyükhöz és a hozzájuk közel állókhoz kapcsolódik.

Másként fogalmazva, ezúttal nem az az érdekes, mit láttak a Romániáról tudósító magyarországiak. Láthattak személyi sorsokat, közösségi sérelmeket, kulturális örökséget, a győztesek ilyen vagy olyan arcát, de mindez tényirodalom, politika- vagy tudománytörténeti téma. A kérdés az, hogy miért akartak így látni, és ez milyen közvetlen következményekkel járt a tág értelemben vett, így a politikai gondolkodást is felölelő magyar kultúra szempontjából. A két évtized vonatkozó irodalma regényes, ám hiteles helyzetábrázoló feldolgozástól[1] publicisztikai

* *Acta (Siculica)* 2006/2, T3, Sf. Gheorghe, Sporturilor 8A, RO-520085
** Sf. Gheorghe, N. IORGA 12, Bl. 22C/2, RO-520089, boerh@freemail.hu

www.szr.ro/ http://www.elmec.ro

pamfletig[2], tudományegyetemek statisztikai adatsorokat és értékelésüket közlő köteteitől[3] szerelmes földrajz és sérelmi irodalom keverékéig terjed.[4] A behatárolást átfedések nehezítik, a szerzők gyakran menekült vagy kitelepedett erdélyiek,[5] de akár odahaza maradottak, akik éppen ezért nevüket sem feltétlenül vállalják.[6] Az óromániai témájú írások másrészt, ha Erdélyben születnek is, lehet, hogy magyarországi piacra.[7] A csonkaországiak és kisebbségiek közötti különbségtétel megkerülhetetlen, mert viszonyuk asszimetrikus. A kisebbséginek az a gondja, hogy valósága nem vagy csak torzulva jut el a megmaradt ország közvéleményéhez, amelytől segítséget remél, az ottani közgondolkodásé pedig az, hogy a kisebbségi valósága idegen tőle. Hasonló asszimetriát mutat a hivatalos politika és az attól különböző értelmiségi kísérletek, előbbinek súlyosabbak a következményei, ugyanakkor hajlamosabb hatalmi kérdésként kezelni a kritikát.[8] Ahol a szótértés feltételeit ilyen aránytalanul, több szinten is befolyásolja a politikum, ott természetes, hogy felértékelődik az olyan pillanat, amely közös nyilvánosságot és így fókuszt képest teremteni a közérdekű gondolkozásnak.

Romániai utasok, 1935

1935 késő nyarán NÉMETH László, KERESZTURY Dezső, BOLDIZSÁR Iván és SZABÓ Zoltán tanulmányutat tesz Romániába. A beszámolók nyomán kirobbanó vita széleskörű és elhúzódó.[9] A feszes tempójú út első hetében a Dunán érkező vendégek a román Ókirálysággal ismerkednek, főleg Bukaresttel. SZABÓ Zoltán nem is jön át Erdélybe, a tengerparton marad el, hogy onnan Isztambulba utazzon. A második hét az erdélyi utazás, Brassó–Székelyföld–Újradna–Kolozsvár–Kalotaszeg–Nagyvárad vonalon. Hazatérve előbb BOLDIZSÁR Iván számol be (**Erdély második Trianonja**, *Napkelet*, 1935. nov. 2.), és Budapesten HERCZEG Ferenc (a *Pesti Hírlap*ban), Kolozsváron LÁSZLÓ Dezső (a *Pásztortűz*ben) és JANCSÓ Béla (az *Erdélyi Fiatalok*ban) már ezt lereagálják év végéig. Ezután jelenik meg a *Tanu*ban a **Magyarok Romániában**. NÉMETH László élménye apokaliptikusra sikerült, pusztulással és beteg kisebbségi közérzettel szembesül, ítélete: Erdély vizsga volt, amelyen a magyarság elbukott. Az indulatok elszabadulnak, az író ellen még bűnvádi eljárást is kezdeményeznek, nemzetgyalázással vádolva, de KOZMA Miklós, a vele rokonszenvező belügyminiszter közbelép. A kialakuló vita zömében 1936-os írásainak száma hatvanon felüli. KERESZTURY 1937 őszén értékel, ez a **Magyarok Romániában** egybevetése NÉMETH **Sanremói napló**jával, de ugyanő még 1976-ban is emlékezik (**Utazás közben**, *Tiszatáj*, 1976/5), BOLDIZSÁR pedig 1986-ban tér vissza a témára (**Utazás Regátban és Erdélyben 1935-ben**, *Kortárs*, 1986/6, 7). A vita összegzését MONOSTORI Imre végzi el.[10]

BOLDIZSÁR, írja MONOSTORI, a második Trianont magában az azóta eltelt 15 évben látja. Erdélyben az Országos Magyar Pártnak számos mentsége lehet, de tény, hogy nem ismeri eléggé a valós helyzetet, az alternatív cselekvést pedig lebénítja. A téma aktuális, 1935–36-ban különösen kiéleződik a rossz viszony, a magyar kisebbség helyzete valóban tragikus. A román atrocitások ellenében vajmi keveset segíthet a magyarországi sajtóvisszhang.[11] A diagnózis, amelyet NÉMETH László a vita során[12] pontokba rendez, vád: Erdély romlásának oka elsősorban az anyaország, mert 16 év alatt sem tudott olyanná válni, hogy fel lehessen nézni rá, és ezzel bár erkölcsi tartalékot biztosítani a magyar kisebbségeknek. Másodsorban az erdélyi magyarság vezetői általában, mert az anyaországi beteg közszellem fenntartásával tartják fenn ott magukat a nép felett. A románok csak harmadsorban, nem mert vétlenek, hanem mert egy nemzet összeroppanásában az idegen mindig csak másod-harmadsorban lehet hibás. Miért nem szervezett például az erdélyi magyar vezetőség a gazdasági autonómiához szövetkezeteket?

A tanulmány vitája, idézzük újra MONOSTORIt, mélységekig rázza meg a magyarországi és az erdélyi magyar közéletet. Közvetve hozzájárul a Vásárhelyi Találkozóhoz is, ahol többek között azt mondják ki, hogy a közép-európai magyarság nyelvi és kultúrközösséget képez, s ennek a romániai magyarság

http://bibliotecaedu.ro
www.scimec.ro

is része. De az 1937-es, népfrontos indíttatású Vásárhelyi Találkozó is egyszeri seregszemle, amelynek igazából nincs folytatása. A tanulmány többről szólt.

A **Magyarok Romániában** *Tanu*ból és a **Sorskérdések**ből kihagyott 16. fejezete, amelyet NAGY Pál leközöl a 2001-es marosvásárhelyi válogatásban, szégyenről vall, saját elvakult prófétasággal való szembesülésről, illúziókkal való leszámolásról. VERES Péter 1944-es meglátása: kicsit minek is kellett annyi „hivatás" és mögötte hivatás-gőg. Ezt különben a románok helyből így reagálták le, figyelmeztet MONOSTORI, az Alexandru OLTEANU írta méltatásban is ott a Duna-gondolatot „közmondásos magyar megalomániának" tekintő kitét. BAJCSY-ZSILINSZKY Endre pedig 1936. februári vitacikkében mond ki ugyancsak kemény dolgokat. Nem megengedhető, mondja, bármennyire kívánatos, a magyar–román közeledést a romániai magyar kisebbség megkerülésével kezdeni, másrészt úgy egyáltalán felelőtlenül utóbbi számlájára cselekedni. Vagyis nem elég pusztán a revizionista felelőtlenséggel csínján bánni. Másrészt már JANCSÓ korai reakciója jelzi: ők valóban a kisebbségi magyarságot szerették volna NÉMETHtel megismertetni, kéri is tőle a perújrafelvételt. TAMÁSI Áron a sötét felhőt rója fel, amely magyarországi egyes törekvéseinek kudarca miatt szállta meg a Romániába induló írót, KERESZTURY pedig úgy fogalmaz 1976-ban, hogy NÉMETH útirajzaiban nem útikalauzt, hanem egy kivételes lélek belső drámáját érdemes keresni, „a maga problémáit hordozta még utazásunk színterein is; igazából csak azt vette tudomásul, amire valamiképpen felkészült. De amivel szembesítette az útközben látottakat: egy korszak és egy nemzedék legjava magyarjainak nehéz problematikája volt."

NÉMETH Lászlót nyilván egészen más érdekelte, mint vendégfogadóit, és ez kisebbségi magyar szempontból több mint tanulságos. Erdélyben tulajdonképpen eltérítette ottani céljától a tanulmányutat, és következetlensége **A dzsentri felelősségé**ben árulkodó. Nem a Duna-gondolatot adta fel benne, írja itt visszatekintve indulatokat kavaró tanulmányára, hanem a magyarságot kínpadra vonó akkori román társadalmat. A kergetett és elveszített illúziók tehát valóban a dunavölgyi tejtestvériség gondolata körül keresendőek, amely kisnépválság-kérdésként maga is egy magyar út-válság kiváltotta kompenzatív keresés. Amihez a szociális problematika is inkább „közös ügy"-eszköz, illetve ürügy, a megoldás keresésének igazi iránya pedig az elit kérdéséhez vezet. Maradjunk egyelőre SZABÓ Zoltán összegzésénél. A tengerparton elszakadó útitárs már BOLDIZSÁR Iván cikkével párhuzamosan közölt pár epizódot, emléket a tanulmányútról (**Ahol a népi kultúra még nem emlék**, *Új Kor*, 1935. nov. 15.). Ugyanő a prágai *Új Szellem*ben tér vissza a témára,[13] az európai tájakon magunkat kereső magyar utazókat veszi számba. A legkínzóbb és legkeserűbb tapasztalat közülük, írja SZABÓ Zoltán, akitől az apokaliptikus jelzőt is kölcsönöztük, a NÉMETH Lászlóé, az erdélyi magyarság érdekében, az erdélyi magyarság elmarasztalásával. Legfontosabb tanulsága persze a Duna-gondolattal való leszámolása, úgy a magyarság erőtartalékai, mint a szomszédokkal való józan ész alapú megegyezés tekintetében. Gondoljuk tovább, egyáltalán közös nevezőre volt-e hozható az utazás két célja, az óromániai (a közép- és kelet-európai kisnemzetek közötti közeledésé), illetve az erdélyi (a magyar kisebbség megismerése)? NÉMETH bizonyára őszintén gondolta utóbbit is, de az első cél érdekében való mozgósítás belső kényszerével számolva inkább az lett volna meglepő, ha a regáti tapasztalat nyomán az erdélyi folytatás nem siklik ki.

Magyar Atlantisz utasai

Tegyük fel újra a kérdést: mivel szembesült (mivel nem szembesült) 1935-ös romániai útjukon NÉMETH László? Két lehetséges, egymást kiegészítő közelítés kínálkozik a válaszadásra:

1. Azzal, amit elébe tártak (és amit nem keresett). Ehhez az út megtervezőivel és szervezőivel, illetve a kísérőkkel és a meglátogatottakkal szükséges közelebbről ismerkednünk.

2. Azzal, amit keresett (és nem talált).

www.szrm.info/www.cimec.ro

Legyen ez tejtestvériség, Duna-völgyi magyar hivatás, avagy új nemesség, a rokon célkitűzések, keresések, teljesítmények tárgyalását kéri.

Mielőtt bármelyik közelítést is górcső alá vennénk, nézzük, hová indult 1935. augusztus elején, kik azok, akik valóban otthonosak voltak a felkeresett világban. Kapcsolatban álltak-e (fognak-e állni) velük az utasok, volt-e (lesz-e) valóban lehetőségük azok értelmezésével találkozó értelmezésre: rejlett-e csakugyan szellemi fókusz lehetősége az utazásban, és nem csak a vitájában, illetve kinek a számára?

Milyen következtetésekhez juthatott volna NÉMETH László, ha a tanulmányút nem siklik ki, SZVATKÓ Pálnak a *Szép Szó* 1937. júniusi különszámában közölt tanulmányából[14] alkothatunk róla fogalmat. A kisebbség legnagyobb magyar élménye, írja, kisnemzet-voltának felfogása, az ebben való megnyugvás. A kisebbségi magyar az utódállamokat korántsem ítéli meg olyan fölényesen, mint a magyarországi (a felvidéki magyarnak pl. a román eredmények ehhez túl nagynak látszanak), egyenrangúnak tekinti őket. Az Erdélyből érkező szerint a román nem oly férges, mint hirdetni szoktuk. Más a morálja, de dinamikus, szívósabb, már az első világháború előtt jobban szervezte magát. A kisebbségi magyar meglepetéssel látja, hogy a három partner nép (cseh, román, szerb) kis népnek vallja magát (szúrjuk közbe, hogy ez ugyan nem volt igaz), és nem szégyelli, a sikeres kisnemzetek, a flamand és skandináv minták felé tájékozódik. A kisebbségi magyar helyzetértékelésében másrészt az első fiatal nemzedék optimizmusát (ők 1926–1930-ban az anyaországival szembeni többletértékekkel vélték kompenzálni elveszett értékeiket) felváltja a pesszimizmus, a fokozott vesztestudat és a kifáradás. A magyar életképesség válik kérdésessé, így az autonóm élet kialakítása lesz a kisebbségi helyzetbe való beletörődés utáni logikus továbblépés. A kisebbség magatartása és jövője persze az anyaországban történőktől függ, „az egyetlen, ami ma összetartó erővel hat, a magyar szellem felsőbbrendűsége”. Nagyobb ugyanakkor a szociális érzékenysége, mert alul van, a felfele simulás lehetősége nélkül, ezért az anyaországi ilyen irányú mozgást feszültebben figyeli. A tételek ismerősek a **Magyarok Romániában** oldalairól is, ami túl a kisebbségi helyzet valóságán a tanulmány nemrég elcsitult vitájával is magyarázható.

Az 1935-ös romániai út valóban kulcsfontosságú. Nézzük, kik azok, akik ezekben az években nemcsak érdeklődtek a romániai dolgok iránt, de ennek kapcsán számottevő teljesítményt mutattak fel. Itt találjuk mindenekelőtt az EÖTVÖS-kollégiumban 1936-tól KERESZTURY-tanítvány MIKECS Lászlót[15], és akire MIKECS a legnagyobb tisztelettel nézett a Óromániát kutató magyarok közül: a GYÖRFFY István és KODÁLY támogatta LÜKŐ Gábort[16]. MIKECS, LÜKŐ egyaránt rész vesz a jeles román szociológus Dimitrie GUSTI NÉMETH Lászlóék által is megtekintett falumunkájában, de a történész Nicolae IORGA Vălenii de Munte-i szabadegyetemén is. LÜKŐ kulcsalakja a falukutatásban kialakuló román–magyar kapcsolatnak (a románok ezen kívül csak a szászokhoz tudtak közel kerülni), a NÉMETH emlegette *Tanu*-számot neki köszönhetően ismeri a bukaresti román vendéglátó.[17] Budapesten is ő ismerteti a nevezetes tanulmányút előtt a román falukutatást.[18] MIKECS másfelől az, akinek a legnagyobb a rálátása a két világháború közötti óromániai magyarságkutatásra – a **Csángók**ban megjelent bibliográfiájának tételeit nagyobbrészt értékeli is. 1938–39-es útjai nyomán előbb egy kéziratos beszámoló születik,[19] majd 1940 első felében kétszer is megjelenik útirajza (**Románia**). Ezt követi 1941-ben a **Csángók**, 1943-ban pedig nagyrészt ennek kicenzúrázott részei, illetve tudományos eredményeinek újabbakkal kibővített összegezése.[20] NÉMETHtel szemben mindketten jól ismerik a romániai helyzetet, a románságot, MIKECS kritikája lényegibb is, pl. szembeállítja a nemzeti (román) szempontból felelős román földreformot a megfelelő magyarországi politikával. LÜKŐre másfelől a román szociológia jeles képviselője, Henri H. STAHL úgy emlékezik, mint akinek igen világos és termékeny célkitűzése az azonos térségben élő nemzetiségek kulturális kölcsönhatásainak vizsgálata volt.[21]

MAKKAI Lászlóval folytathatjuk a sort,

www.szr.ro / www.cimec.ro

ő a BOLDIZSÁRhoz is legközelebb álló erdélyi nemzedékhez tartozik, a kolozsvári első *Hitel* alapítója. Ez a *Hitel* csak 1935 első felében jelenik meg, mert MAKKAI is követi kitelepedő apját, az erdélyi református püspök MAKKAI Sándort. Csak a visszakerült Észak-Erdélybe fog visszatérni, és neki (és GÁLDI Lászlónak) köszönhetjük ezt követően talán legjobb románság-történelmünket. Már 1935-ben megjelent a románság kultúrájának keleti, történeti gyökereit bemutató, revelatív könyve, a *Két világ határán*, 1941-ben másrészt CS. SZABÓ Lászlóval adja ki az *Erdély öröksége* tíz kötetes válogatását az erdélyi memoár-irodalomból. CS. SZABÓ László ugyancsak megkerülhetetlen. Ő vallja vívódva 1937-ben a **Levelek a száműzetésből** kötetben, hogy sajnos már nem erdélyi, hiszen nem tapasztalta meg a kisebbségi sors szorítását, de hogy egy kicsit mégis mindig az marad. CS. SZABÓt is SZABÓ Zoltán ismerteti, akárcsak MAKKAI írásait.[22] Recenziója 1940-es CS. SZABÓ-kötetről: az olvasó úgy érzi magát, mint aki „tengerfenékről a szabad és napfényes levegőre merült fel... a Kárpátok legkeletibb pontjáról is egész Nyugatot bejáró tekintet az, amivel különbek vagyunk."[23] CS. SZABÓ 1937-es politikai véleménye sem mellékes: „A magyarságmentő kisebbségi politikát csak uralmi álmok alól felszabadult új gondolkodással lehet gyakorolni... Ne súgjon senki a fülükbe... Helyettünk is vezekelnek." Kiáll a dunai sorsközösség mellett, és büszke, hogy a dunai önérzet első szavait ADYnál, BARTÓKnál, KODÁLYnál látja, másrészt szkeptikus, nem tartja kizártnak, hogy a nevükkel induló népi mozgalom is csak új gyűlölet-mítoszra tudja cserélni a régit.

Az Órománia–Erdély magyar Atlantiszának témáit kutató vagy örökségét míves esszékbe mentő jelentős magyarok tehát valóban kapcsolatban állnak (kerülnek) az 1935-ös utasokkal, de az ő közelítésük eleve más. A tudományos érdeklődés higgadtabb, mint a politikus gondolkodás, ideológiai céloktól nem mentes ugyan, de mint feltárás-elemzés, gyümölcse lassabban érő. Az esszékben egyetemesebb értékek világába integrált örökség pedig az uralom kérdése helyett rokonszenvesen a lehetőségek magasabb szintjébe fordítja a „kultúrfölény" gondolatát, így védekező, de nyugodtabb méltósággal szerveződő közösségi identitás eszköze és belső ereje lesz. Mindezt azonban talán épp a témájukat érintő párhuzamos vita tudatosítja a leginkább, a fókuszált fény ereje nagyobb.

Keresők és megkeresettek

BOLDIZSÁR szerint az 1935-ös utat JÓZSEF Attila csehszlovákiai diplomata barátja, Anton STRAKA kezdeményezi a fiatal magyar szociográfusoknak, Moise BALTĂ budapesti román kultúrattasé segítségével, . Eredetileg 20-30 fős kutatócsoportban gondolkoznak (a népi mozgalom jelentős alakja KOVÁCS Imre pl. egyetemi vizsgák miatt marad le), és következő évre Csehszlovákiába terveznének folytatást. A gyakorlati előkészítés, szervezés GUSTI munkatársa, a magyarul is tudó Anton GOLOPENȚIA érdeme. NÉMETH utólag szerez tudomást a lehetőségről, és utóbb csatlakozik. CSEKE Péter kutatásai a fentieket némileg árnyalják: MIKÓ Imre, az *Erdélyi Fiatalok* alapító főmunkatársa szerint 1935. március végén, a Debreceni Diétán részt véve, ő hívott meg egy csoportot Erdélybe „az új magyar ifjúságból", és NÉMETH Lászlót is. A meghívottak ugyanis Duna-völgyi konföderáció irányába keresik ekkor a jövőt, meg kívánják ismerni az utódállamokat és az ott élő kisebbségeket, így indulhatna közeledés is, a kisebbségek segítségével, győző és legyőzött népek között. MIKÓ nagybátyja, az erdélyi irodalomkritikus-orvos JANCSÓ Béla az Országos Magyar Párt bukaresti irodájából kezdi meg a diplomáciai előkészítést MOISE közreműködésével. JANCSÓékra magukra (a *Tizenegyek* és az *Erdélyi Fiatalok* köre) az erdélyi fogadtatás szervezése hárul.[24]

Az útitársak tájékozottsága különböző. A falukutatás kérdésével Magyarországon ezekben az években számos kiadvány foglalkozott.[25] Ami erdélyi ismereteiket illeti, KERESZTURY Dezső, ekkor berlini lektor, épp MÓRICZ Zsigmond **Erdély-**trilógiáját recenzálja,[26] de az újságíró BOLDIZSÁR Iván is említ majd év végi tanulmányában GYÖRFFY István egykori, első

www.tsz.ro / www.elmec.ro

világháború előtti víziójára emlékeztetőt: moldvai csángó sorsról beszél, mint erdélyi magyar sors pesszimista előképéről. NÉMETH László **A dzsentri felelősségé**ben írja majd le: jól ismerte az erdélyi irodalmat, ez volt rálátása az út előtt, harminc ottani informátora között pedig minden világnézet képviselve volt, a legnagyobb erdélyi író (TAMÁSI?) és a legtisztább erdélyi vezető (KÓS?) is.

NÉMETH gondolati fejlődését az út előestéjén a két jelentős 1935-ös tanulmány, a **Magyarság és Európa** és a **Sanremói napló** kitételei jellemzik. A magyarság szétszóródott, nemcsak öt országba, de ott is egyre nagyobb területre; az ifjúságban így a közép-európai gondolat vehetné át az irredenta és a revízió helyét. „Egy kis népnek ekkora területen szétszóródni vagy halál, vagy küldetés... A diaszpóra megvan, mondta KERÉNYI (Károly) a Regátból jövet, hiányzik hozzá a biblia. Ezt a bibliát adjuk a szétszórt magyarság kezébe... Hogy a korlátlan önrendelkezés és öncélúság a kis népek övében esztelenség: azt a környező népek java ifjúsága is tudja. Egy fiatal román küldte el a minap hozzám a közép-európai államszövetségre vonatkozó kérdéseit." Következik a birodalmak közti kisnépek egymásrautaltságára vonatkozó gondolatsor: a sorsgyűrű zárt, de ez a magyarságnak még szalamiszi győzelem is lehet.[27] A cseh PEKAR munkáját olvasva figyelt fel arra, hogy a kritikus cseh, lengyel, magyar dátumok mennyire egybeesnek, tehát Közép-Európa nem csak *legyen* kérdése, de *van* is! Sorstudományterve: általános (ember a világban), európai (Európában), közép-európai; hungarológia vagy magyar sorstudomány (a magyarok Közép-Európában) ötlete. Kivonulás szigetet építeni, emigráció helyett – a közép-európai gondolat az, hogy a román, lengyel, cseh, magyar ifjúság kiköltözik hazájából, egy új Európába (mert itt rothadás van).[28] Csakhogy a felkeresett román értelmiség nem igényelte a szövetséget. Akik pedig Brassóban veszik át kalauzolását: LÁSZLÓ Dezső fogalmazta meg utóbb, fél, hogy NÉMETH azért nem látta meg Erdélyben az építkezést is, mert pletykáik megártottak neki – Pestre késéssel jut el minden erdélyi változás tudata, illetve Erdély ilyen patriarchális világ, ahol az akár rosszindulatú pletykák célpontjává válni már rangot jelent.[29] 1935 a nagy szakítás éve a két jelentős fiatal erdélyi generáció között: a *Hitel* csoportjának reformkonzervatív fordulata az inkább népi és transzilván *Erdélyi Fiatalok*kal szemben. A Vásárhelyi Találkozón is, a SZEKFŰhöz közelibb *Hitel* egy asztalhoz ül a baloldali *Korunk*kal, míg az *Erdélyi Fiatalok* nem lesznek ott.

Pár támpont a további út megértéséhez. Az egyik az LÁSZLÓ Ferencé, aki megrója Sepsiszentgyörgyről írott levelében JANCSÓ Bélát 1935. aug. 14-én, bírálva, hogy (az *Erdélyi Fiatalok* véleményei) túl agresszívek: „NÉMETH Lászlóék kalauzolását és elszállásolását BANDI vállalta, természetesen én is segítem őt ebben, különben tartom magamat a tanácsodhoz."[30] Bandi a testvére, LÁSZLÓ Endre, ekkor joghallgató. Mindketten LÁSZLÓ Dezső öccsei, és annak a LÁSZLÓ Ferencnek a fiai, akit tíz évvel azelőtt veszítettek el, és aki a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum régész-igazgatóőreként akkor az erdélyi magyar tudomány egyetlen nemzetközi súlyú alakja volt. Marosvásárhelyi mozzanat: GÁL István bonyhádi levele a NÉMETH Lászlót pár nap múlva vendégül látó MOLTER Károlynak 1935. aug. 14-én: most jött haza másfél hónap Prága után, megindította tavaly az *Apollót*, Erdélyből is anyagot várna, MAKKAI László, (a brassói) SZEMLÉR adna.[31] MOLTER ígéri, ő is ad. Visszaemlékezés az erdélyi hangleütés városából, Brassóból: a *Tanu*-szám után úgy érezte magát a vendéglátó, NÉMETH által a „szervező erdélyi" típusában megörökített KACSÓ Sándor, „mint a beteg gyümölcsfa, melynek már száradnak is el a gyümölcsei" – „kedvesek voltak mind a hárman, s ahhoz képest, hogy Budapestről jöttek, inkább az őszinte érdeklődés látszott rajtuk, mint leereszkedés. NÉMETH László az ÁGISZról faggatott ki aprólékosan (KACSÓ falumonográfia-sorozatot, „új ORBÁN Balázs"-t is tervezett szövetkezete), BOLDIZSÁR Ivánt a további tervek érdekelték, KERESZTURY Dezső sajnált, hogy sok közéleti munkám miatt elhanyagolom az irodalmat. Hanem az úti beszámolóban már nem ven-

www.szr.mh.ro / www.cimec.ro

dégként társalogtak, igazmondásra kötelezte őket a leírásig kiérlelt vélemény."[32]

Végül a negyedik utasról kell szót ejtenünk, aki – lehet, nagyon is lényeges – nem kísérte már NÉMETH Lászlót a hegyeken innen: az Erdélyben valóban otthon mozgó és irodalmára rálátó SZABÓ Zoltánról.

1934-ben az *Erdélyi Fiatalok*at ismertette, majd egy LÁSZLÓ Dezső-cikkből kiindulva írta: az anyaország közömbös az erdélyi fiatalok magárahagyatottságára, revizionista szólamai pedig csak kártékonyak, miközben a román nacionalizmus nyíltan szélsőséges. Két magyar havi folyóirat a kivétel, de egyiküknek csak nagy a publicitása. Ez az út két-három magyarság felé vezet és két Magyarország felé, a föld integritásának álmodása közben a magyarság integritásának lehetősége veszik el. 1935-ben az erdélyi irodalmat szemlézi, és a minimális román–magyar szóértést benne, meg a *Hitel*t, jelezve egyben, hogy az az *Erdélyi Fiatalok*kal szomorú módon máris fiatalirodalom-politikai harcban áll. A második, újraindult, (a *Magyar Szemlé*re emlékeztető irányba) megújult *Hitel*ről is fog írni 1936-ban, vezető tanulmánya[33] alapján emeli ki, hogy Erdély magyar népének nagy gondja a gazdasági, ez magyarázza a Regátba való kivándorlást is. Íme, idézi BOLDIZSÁRt, a második Trianon. 1937-ben újra a nyelvét vesztő bukaresti szolgamagyarságot fogja emlegetni; 1938-ban, miközben a magyar szélsőjobb a Vasgárdának szurkol, megírja: „egy nemzet nem akkor kezd romlani, amikor elveszti területének kétharmadát. Hanem amikor fiai nem tudják, vagy nem akarják felismerni, hogy mi van a nép megmaradása érdekében, s mi ellene." A *Hitel*lel, írja ugyanebben az évben, senki sem foglakozik a *Magyar Szemlé*n kívül, holott dolgoznak, kiadták a BÖZÖDI **Székely bánja** szociográfiakötetét, megszervezték a Vásárhelyi Találkozót, amely Romániában az Erdélyi Szépmíves Céh alakulása mellett a legjelentősebb háború utáni magyar esemény. 1939-ben is erre tér vissza a kolozsvári *Ellenzék* új melléklete, a *Vasárnapi Szó* kapcsán: igazi Szellemi Honvédelem ez, nem volt hiába a Vásárhelyi Találkozó. Majd a szántódi kisebbségi konferencián védi a falukutatókat: rögtön közép-európai szinten voltak szociálisan érzékenyek és egyben szociálisan radikálisak, a kis népek Európájában csak ők tudtak nemzetek fölötti tervet megpendíteni, szociográfiában (a Márciusi Front 12. pontja), és ugyancsak a magyar – irodalom (CS. SZABÓ, NÉMETH László, az *Apollo* stb.), szomszédaink ebben provinciálisak maradtak. Az 1935-ös vállalkozás csillagjegyei tehát nem is olyan rosszak. 1975-ben, mikor még egyszer az útra emlékezik, mégis fel fogja róni NÉMETH Lászlónak, hogy a közügyeket adott pillanatban felhőkakukkvárba repítette.[34] Hova is?

Atlantisz magyar utasai

Ahogy mondani szokás, nincs felnőtt férfiak között nagyobb korkülönbség, mint egy 20 és egy 30 esztendős férfi közötti. Az 1935-ös romániai út idején a tárgyalt szereplők többnyire 20 és 35 közöttiek, MIKECS nem töltötte be még a 18-at sem. LÁSZLÓ Endre, MAKKAI László, SZABÓ Zoltán, BOLDIZSÁR 20-22 évesek, Mikó, LÁSZLÓ Ferenc, LÜKŐ, ALBRECHT 24-27, CS. SZABÓ, LÁSZLÓ Dezső, KERESZTURY, JANCSÓ 30-32, NÉMETH László és KACSÓ 34. Az eszmélés pillanatát tekintve ALBRECHT áll közülük a vízválasztón, épp hogy betöltötte a tízet a történelmi ország széthullásának idején, nem véletlen, hogy ő a legidősebb, aki még szerkesztheti a *Hitel*t. Az előtte járó nemzedék, Cs. SZABÓ vagy JANCSÓ és LÁSZLÓ Dezső számára háború sújtottan ugyan, de legalább egybeesett még a kamaszkori haza és szülőföld. A még korosabbak már öregek hozzájuk képest is, ismerik a háborút. Így a farkaslakai vendéglátó TAMÁSI Áron, aki csupán négy évvel nagyobb, mint NÉMETH László, de 1897-ben született, egy évben KERÉNYIvel és – HAMVAS Bélával.

Atlantisz mítosza gazdag, lehet tudósként földi másának helyét mérlegelni, vélt városainak romjait kutatni, lehet szellemi értékeink forrását keresni benne, és meríteni próbálni kincseiből, de lehet politikai utópia, időtlen, tehát a jövőről is szóló tudás igézete. Magyar Atlantiszról szól-e NÉMETH Lászlóék 1935-ös

www.szr.mi.ro / www.elmec.ro

útja, vagy ők már egy ennél mélyebb Atlantisz magyar utasai valójában? A másik nagy szellemi vezéregyéniség, akire Erdély fiatal értelmisége nagyon is figyelt akkor, SZEKFŰ Gyula volt. Az Erdély magyar, tág értelemben vett kulturális értékét is érintő vita, amelyet NÉMETH László a számára imponáló, majd mind inkább taszító történésszel folytatott, jóval feldolgozottabb, ennek ellenére az 1935-ben történteket ilyen irányból közelíteni inkább megtévesztő volna. Alkalmasabb annak a gondolkodásában keresni a viszonyítás bázisát, akiben NÉMETHnek is több gondolata letisztult, helyére kerülhetett. SZABÓ Zoltán nagyobb távlatot és így mélyebb megértést kínáló barátja az, akiben megvolt az adottság az angyalok hangját megtalálni: BIBÓ István, a 20. századi magyar politikai gondolkodás legnagyobb alakja. Szavának mélyebb fedezete van, ő mutatja meg 1956-ban, államminiszterként ILLYÉS Gyula és épp KERESZTURY visszalépése nyomán, mit jelent az, hogy római jellem. A másik lehetséges szilárd pont a nevezetes névtelen, aki ekkor még lehetőséget lát bár szűkkörű együttgondolkodásra: HAMVAS Béla.

BIBÓ 1911-es, két évvel idősebb, mint SZABÓ Zoltán. 1935-ben magánéleti válságát éli, akárcsak HAMVAS. BIBÓ 1935. októberig Genfben végzi tanulmányait, magyar állami ösztöndíjjal, az Institut des Hautes Etudes Internationales hallgatója, 1936-ban a hágai Nemzetközi Jogi Akadémián lesz CORNEGIE-ösztöndíjas. Pályája tehát töretlenül ível fölfelé, de ekkorra, 1935-re datálja saját fordulatát egyfajta szociális érzékenység irányába, ekkor szembesül az emberi méltósággal olyan országokban, ahol már volt forradalom. A 30-as évek addig tagolatlanul jobb- és baloldali magyar reformmozgalmaiban, emlékezik, 1935 a nagy választóvonal, tulajdonképpen belső radikalizálódási folyamat polarizálódik ekkor balra-jobbra, és nem csak a nácizmussal szemben való megkerülhetetlen állásfoglalás okán. Az elbizonytalanodó, elöregedő magyar hatalmi oligarchia reformszükségletekkel szembesül, de, épp NÉMETHtel szólva, a szerves folyamatba HITLER belekavar: „nekünk az a bajunk, hogy a mi kis fazekunk mindig valami szomszéd fazekának a hatására, mindig értelmetlenül és idő előtt vagy idő után forr fel”.[35]

Ami HAMVASt illeti, épp ekkor, 1935. augusztusban jelenik meg az elsősorban általa kezdeményezett *Sziget* I. kötete, benne a saját és a másik alapító KERÉNYI két-két tanulmánya, illetve egy NÉMETHtől is. 1936-ban követi a II. kötet, KERÉNYIvel három-három tanulmányt közölnek, NÉMETH két verset ad, utána HAMVAS visszavonul, KERÉNYI világi ambiciói idegenek tőle. De már az 1934/10-es *Tanu*-számban, NÉMETH reflektált elsőként válságirodalmi munkájára, méltányolva jelentőségét. A hatalmas, annotált világválság-bibliográfia és bevezető tanulmánya 1937-ben fog megjelenni.[36] A válság az elit (mibenlétének) válsága, és nem a magyar, de az emberi történeté.

SZABÓ Zoltán 1937-es prágai írását itt kell újra idéznünk. Az útnak indulókat sorolja, az aggódó kéthazájúakat: egyik a Kárpátok alatti, a másik pedig az a táj, ahol megvalósul, amit itt szeretnének megvalósulva látni. CS. SZABÓ a demokrácia után indul (**Doveri átkelés**), KODOLÁNYI János kontraszt-idillt talál a honi állapotokhoz képest, bár nem mondja ki a keserű tanulságokat (**Suomi, a csend országa**), MÁRAI már fegyverek fenyegetését sejtető európai napnyugtakor járja **Napnyugati őrjárat**át, GOGOLÁK Lajos Prága lényegét mutatná (**Egy prágai út**), MAKKAI László a románság hitbeli történeti gyökereit (**Két világ határán**), FEJTŐ Ferenc Dalmáciába tesz **Érzelmes utazás**t. Táj és polgárság, táj és könyvek, táj és szellemtörténet, táj és kultúrtörténet, táj és saját alakuló világnézetük között utaznak, írja a szerelmes földrajz fogalmának bevezetője.[37] Kiegészíthetjük a sort ILLYÉS Gyula és NAGY Lajos 1934-es oroszországi élményével akár.[38]

KENEDI János világítja meg a külső emigrációt választó SZABÓ Zoltán kapcsán, belső emigrációba vonuló barátjáról beszélve, kik ők, a keresők. A **Kisállamok**... kulcsfontosságú fogalompárjának (hamis realisták és túlfeszült lényeglátók) előzményeként, a „szellemi irányítók” számbavétele nyomán BIBÓ 1942-től kezdve, a **Békecsinálók könyvé**n dolgozva erede-

www.szr.mi.ro / www.cimec.ro

tileg egy „emigráns” és egy „belföldi” attitűdöt vázolt, előbbi csak „hibát, vétket, árulást” lát a hazában, míg a „hazai” Európában nézi csupán az értékek pusztulását. Ahogy a **Békecsinálók** megvalósult részei hozzászűkültek az 1945–48 közötti magyar politikai játéktérhez, úgy szorult háttérbe „hamis realisták” és „túlfeszült lényeglátók” térbeli vonatkozása.[39] Pedig emigráns végül is az, aki a hazai problémákból lép ki. Akár hazájában is maradhat eközben. Amíg pedig valaki hazai gondok megoldását keresi, emigránsnak nem tekinthető, ha elment volna, akkor sem. Ez érvényes az egyetlen, de nem öncélú utazás erejéig kilépőre is, ő próbál legalább felelős elitje lenni közösségének, nem pedig a saját ködeiben élő, legyen az politikailag hatalmon vagy ellenzékben levő. A gondjaiban otthon maradó kilépő, ha téved is, azért téved, mert szellemi alapozása hiányos, de ez újfent több, mint magyar probléma.

Az öt géniusz, jegyzi meg utószavában DÚL Antal, 1959-ben nyeri el végső formáját, de 1940-es tanulmányból nő ki (**Az öt géniusz földje**), benne találjuk HAMVAS állásfoglalását a magyarságra vonatkozó szellemi próbálkozásokról: „Amit SZEKFŰ Gyula írt, az politikus és nem jóhiszemű. A harmincas és negyvenes évek falukutatása azonban, ha nem is mindenütt jóhiszemű, komoly mondanivalóval jelentkezett. A LE PLAY-féle módszer persze, amely társadalmi tények célzatos csoportosításával reformokat akar kierőszakolni, nem tisztességes. De a falukutató művek serege, mint a depravált nemesi kaszt uralmának végső fázisáról szóló helyzetjelentés, jelentékeny. Éretlensége, hogy a kor téveszméinek kritikátlanul felül, és a megújulást a néptől várja. A szellemileg kellőképpen nem iskolázott és a divatos politikai jelszavaktól megtévesztett szerzők inkább zsurnaliszták.” „Az uralom első feltétele az önuralom. A magyar ebben a percben jelentéktelen nemzetiségi államocska, amely makacsul ragaszkodik nem létéhez, hanem vétkeihez, de a vétkeket eszeveszett gyűlölködésével nem más, hanem önmaga ellen követi el. A kis nemzetiségi államok a világhatalomért való marakodásban a sokmilliós népeknek csak útjában vannak. A megrendítő az, hogy éppen az olyan kis nemzetiség, mint amilyen a magyar, amelynek közvetlen életét fenyegetik, nem tudja az egységet sem önmagában megteremteni, sem nem képes a hasonló kis népekkel barátságban élni...”[40]

Zárszó

HAMVAS ellenében felhozható, hogy történetfilozófiai alapja meghaladott. KOVÁCS Gábor hasonló problémára figyelmeztet az 1935-ös **Magyarság és Európa** kapcsán.[41] Ez a tanulmány az addigi *Tanu* társadalomfilozófiai-történetfilozófiai gondolatmeneteinek egyféle szintézis-kísérlete, a *Tanu*-korszak NÉMETHének egyik legelméletibb igényű műve, és egyik előfeltevése az (szembefordulva a felvilágosodás haladás-optimizmusával), hogy a történelem értékek szempontjából nem akkumulatív, inkább értékvesztő. (Tegyük hozzá, ismert, hogy magyar vonatkozásban ez SZEKFŰ, a **Három nemzedék** hatása NÉMETHnél.) NÉMETH válságfilozófiai közelítése is azt célozza, HAMVASsal egybevethetően: Európának az a baja, hogy elitjét veszítette. 1935 és 1942 között BIBÓ is rokonszenvezik a válságfilozófiai állásponttal, ha az idős BIBÓ, folytatja KOVÁCS Gábor, már szekularizált aranykormítosznak tekinti is. Függesszük fel az ítéletet, hisz a válság irodalmát és problémakörét, mint említettük, legjobban HAMVAS ismerte, és úgy tűnik, korántsem magyar szinten, őt pedig 1968-ban, BIBÓt csak 1979-ben veszítettük el. Sérülne az *audietur altera pars* elve. A globalizációnak nevezett jelenségről nem itt helyénvaló vitát kezdeni. Térjünk át KOVÁCS Gábor egy másik lényeges meglátására.

NÉMETH László, írja, Erdélyben emberi sorsokat, típusokat keresett, azokat kereste (vö. az ugyancsak 1935-ös **Sanremói napló** nemzetkarakterológiájával), amelyek lehetővé tették „a termékeny késések országát”, ahol a magyarság még képes volt a történelmi katasztrófákat is maga javára fordítani. BIBÓ 1940. végi, az erdélyi társadalmi egyensúlyt bevallottan idealizáló Erdély-tanulmánya[42] hasonlót céloz, BIBÓ is az elit problémáját vizsgálja Erdély kapcsán, és

www.szrm.ro/www.elmec.ro

lényeges, hogy ekkor BIBÓ elitfelfogásában az elit már korántsem a tömeg ellenében tételeződik. BIBÓnál a társadalmi érdek maga is a már elit termelte értékek szerint artikulálódik, az elit alapvető társadalmi funkciója a társadalom értékrendjének közvetítése példaadó magatartásminták segítségével, bármilyen területen (az aktuális politikai vezető „osztály” nem tévesztendő össze az elittel). Az Erdély-tanulmány funkcióteljesítő és nem teljesítő elitek szembeállításával indul, és az itt idealizált, bár valóban egyik lehetséges, szerves európai fejlődési modellnek látott Erdélyben együtt lehetnek a feltételek, hogy egy teljesítőképes elit funkcionálhasson, ti. a társadalmi közmeggyőződés, illetve a mögötte álló értékrend itt jogosnak ismeri el az elit birtokolta társadalmi pozíciókat.

NÉMETH László akkor indult Erdélybe, amikor már harmadik éve meghirdette az „új nemesség” programját, politikai reformok összekapcsolását elitkoncepciójával. Erről szólnak a **Mozgalom** 1932–34 közötti írásai. BIBÓ fogalmát visszavetítve, feltehetőleg ugyancsak egy funkcióteljesítő elitettel való találkozásra készült. Nem készült arra, hogy a kritikus, 1935-ös év anyaországi csalódásainak tetőzéseként nemcsak a magyarság közép-európai hivatásának illúzió-voltával szembesül, nemcsak az utódállambeli kisebbségi kiszolgáltatottsággal, de generációs és egyéb ellentétek tépte erdélyi magyar elittel végül. És Erdély valóban olyan volt jobbik arcában is, amilyennek HAMVAS látta aztán: „Az erdélyi komplikált civilizációjának szellemében sokrétű, és ebben a bonyodalomban az idegen könnyen gyanút fog, mintha a kapcsolat nem lenne egyenes. Holott csupán szövevényes. Az erdélyinek egyszerre több véleménye van, és ezek, ha egymásnak ellent is mondanak, ő maga ezekben a tekervényes ellentmondásokban igen otthonosan mozog. Az idegen megzavarodik. Úgy látszik, hogy egyszerre igen is meg nem is. Vannak néha nagyvonalú kizárólagossággal végiggondolt eszméik, de többnyire aprólékosak, és erejük a részletekben van. Bukdácsolnak és köntörfalaznak... Sohasem lehet nyíltan megmondani azt, ami van, és ha valaki mégis az igazat mondaná nyersen, szemben el kellene hinni, és titokban mást kellene gondolni. Ami Északon a pletyka, az Erdélyben az intrika... Az intrikában méreg van, egy kicsit gyilkosság, és sajátos helye a politika, a dinasztikus hatalmi féltékenység és az uralomvágy... Amit Erdélyben politikának neveztek, az igen nagy részben mindig intrika volt... Uszítani és félrevezetni, hátulról és titokban, beugratni és rágalmazni és letagadni, árulkodni és elárulni...”[43]

Az 1935-ös út tanulságai máig érvényesek, és éppen fiaskójának köszönhetően. Kérdései: miről szól tehát a magyar kultúraépítés, értékújratermelés, milyen értékek irányából lehet termékeny. BIBÓval szólva, milyen irányba érdemes újratermelni, milyen értékekre alapozva, ill. mentén a magyarnak nevezett közösséget, válaszkeresések hagyományosan folyamatos válságsorában, mint SZEKFŰnél, NÉMETHnél, BIBÓnál is. Mi a magyar megoldás? NÉMETH a nemzet hivatását kereste, BIBÓ a méltóság forradalmának igézetében és a problémamegoldó közösségként felfogott nemzet optimizmusában az elfogadható, értelmes kompromisszumokat. HAMVAS a történelem teleológiájára kérdezett végül, a történetben a személy kibontakozását találta. De ez a közösség szintjén is érvényes: egy közösség, egy társadalom értelme az értékek gazdagsága lehet, amelyhez tagjait juttathatja. Mindenekelőtt szellemi értékekre értve, nyilván, a látás képességére talán, és akkor CS. SZABÓnak is igaza van, mire volt büszke.

A társadalom- és történetfilozófiák jönnek és mennek. HAMVAS egyelőre érvényes. BIBÓ pedig, mint KOVÁCS Gábor is emlékeztet, a válságból való kijutáshoz ugyancsak transzcendens garanciát látott szükségesnek: egy társadalom értékeinek integrálásához „vallásos gyökerű integráló erők” szükségesek.[44]

Köszönetnyilvánítás:

A dolgozat megírására KÓSA László akadémikus megjelölte munkafeladatként került sor. Témafelvetését, támogatását, segítségét ezúton is, külön is szeretném megköszönni.

www.szr.mi.ro / www.cimec.ro

Jegyzet

1. Jó példák IGNÁCZ Rózsa regényei (**Anyanyelve magyar**, 1937, **Született Moldovában**, 1940) vagy a **Levelek Erdélyből** (DANTE, Bp. 1939) 1935–39 írásai (1919 és 1939 közöttről, ha nem számítjuk az 1916-os gyulai visszaemlékezést). IGNÁCZ Rózsa a **Született Moldovában** megírását alapozó moldvai út élményanyagát útleírásként is megörökíti (**Keleti magyarok nyomában**, 1941).

2. Pl. SZÉKELY Mihály, **Erdély sötét korszaka**, Bp. 1931.

3. Pl. a pécsi Erzsébet-tudományegyetem kisebbségi intézetének kiadványai, mint a MÓRICZ Miklós és ZATHURECZKY Gyula jegyezte **Észak–kelet–dél és nyugat. Négy előadás az elszakított magyar részekről** vagy a TEMESVÁRY Pelbárt, **Miként látják az erdélyiek Erdély kérdéseit** füzetek, mindkettő Pécs, 1937.

4. Pl. ***, **Fekete Magyarország**, Bp. 1933.

5. Pl. a később a pécsieknél is publikáló MÓRICZ Miklós **Erdély és a Regát** c. kötete még erdélyi korszakának a terméke: Brassóban, 1928-ban jelent meg, tehát helyi közönségnek. Ami nem azt jelenti, hogy szerzője elszigetelt volt a csonkaországi köröktől. MÓRICZ Miklós 1923–28-ban a *Brassói Lapok* szerkesztője, tehát bátyjának, MÓRICZ Zsigmondnak az első, **Erdély**-trilógiát alapozó erdélyi látogatása idején is.

6. Vö. pl. a 2–4. jegyzetek („SZÉKELY Mihály", „TEMESVÁRY Pelbárt", ***).

7. MAKKAI László még kolozsváriként adta ki a **Két világ határán** c. kötetet (Minerva, Kolozsvár, 1935), mégis – szerencsés befogadás – a hasonló budapesti útirajzok között emlegették a határ túloldalán. CSŰRY Bálint 1930-ban ugyancsak kolozsváriként közli, de Budapesten a moldvai útibeszámolóját (SZATHMÁRY Balázs, **A moldvai magyarok közt**, *Napkelet*, 1930).

8. A két megkülönböztetés további árnyalásához jó példa a hivatalos politika biztosította vagy ahhoz közeli nyilvánosságban megjelenő tényirodalom. A SZEKFŰ Gyula szerkesztette *Magyar Szemle* nemcsak ZATHURECZKY Gyula értékeléseit vagy KRENNER Zoltán sérelmi irodalomba sorolható útibeszámolóját közli, hanem JAKABFFY Elemérnek is helyet ad, de ez inkább gesztus értékű jelenlét, illetve nyilvánosság-biztosítás a *Magyar Kisebbség* folyóirat romániai magyar nyilvánossága mellett.

9. L. NÉMETH László, **Magyarok Romániában. Az útirajz és a vita**, Mentor, Marosvásárhely, 2001. Előszava: NAGY Pál, 5–15.

10. MONOSTORI Imre, **NÉMETH László Tanu-korszakának korabeli fogadtatása**, Magvető, Bp. 1989, a 2001-es válogatásban ennek a megfelelő fejezete: **Vihar egy útirajzban – s körülötte**, 355–380.

11. Főleg a Magyar Párt mellett mindig kiálló *Magyar Szemle* ismerteti az erdélyi fejleményeket. 1935. augusztustól ZATHURECZKY Gyula állandó rovatában az atrocitásokról olvashatunk, de szeptemberben az erdélyi magyarság „spirituális forradalmának" pozitív jeleiről is – beleértve a falukutatást, a *Hitel* folyóiratot –, majd mégis vészjelzés, ZATHURECZKY újabb sérelemlistája következik, illetve KRENNER Zoltán pesszimista bánsági 1935. őszi útibeszámolója 1936. januárban. A *Magyar Szemle* a vitába is beszáll: RAVASZ László, JAKABFFY Elemér, ZATHURECZKY és végül KERESZTURY említett hozzászólását közli.

12. NÉMETH László, **A dzsentri felelőssége** (*Pesti Napló*, 1936/3). NAGY Pál a 2001-es válogatás jegyzeteiben közli (403–406).

13. SZABÓ Zoltán, **Vigasztalásul útnak indulunk**..., *Új szellem*, 1937/7, lásd a 2001-es válogatásban 241–248.

14. SZVATKÓ Pál, **Magyarok a határon túl, in Mi a magyar most?** (Pantheon, 1937), CSERÉPFALVI-Gondolat-Tevan, 1990, 177–190.

15. L. KÓSA László előszava (**MIKECS László élete és munkássága**), in MIKECS László, **Csángók**, 2. k., Bp. 1989, I–XVIII.

16. L. LÉNÁRT Anna, **Adatok a Székely Nemzeti Múzeum két világháború közti néprajzi kutatásszervező tevékenységéhez**, in *Acta (Siculica)* 2000/2, Sepsiszentgyörgy, 2002, 127–153.

17. STAHL, Henri H., **Egy utópia időszerűsége**, in: **Tűzcsiholó**, Táton, Bp., 1999, 56.

18. LÜKŐ Gábor, **Román falumunka**, *Magyar Út*, 1935. március, de a BODOR Antal szerkesztette **Honismeret könyvé**ben is ebben az évben. Ugyancsak 1935-ben moldvai témákról az *Ethnographia*ban és a *Néprajzi Értesítő*ben, kelet-közép-európai kitekintésben BARTÓKról pedig az *Apollo*ban közöl.

19. Kollégista ZEMPLÉN-ösztöndíja fejében (benne kutatói program is: magyar–román viszony, a romániai magyar kisebbség, a románság történelmi tudata és magatartása, magyarok és szomszéd népek nemzetképe, településtörténet, nyelvi helyzet tanulmányozása).

20. **Az egykönyvű magyar** c. recenzióban (*Termés*, 1943. ősz), ill. **A Kárpátokon túli magyarság. Románok és magyarok**, in: *Történettudományi Intézet Évkönyve* (I. k., 1943, 441–507). L. 15. j.

21. STAHL, I. m., 55. Vö. SZABÓ László visszaemlékezése: LÜKŐ bevallottan azért érdeklődött a román népi kultúra iránt, mert az hívebben megőrizte az asszimilált ázsiai hatásokat, mint az azokhoz pedig szervesebben kapcsolódó magyar (**LÜKŐ Gáborról**, in: **Tűzcsiholó**, 765).

22. SZABÓ Zoltán, **Ablakok Erdélyre** (válogatás), Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 2000, 232.

23. Erdély művelődéstörténeti értékeiből kovácsolni ideológiát akár, mellesleg régebbi hagyomány. A kitelepültek közül vö. pl. SZILÁDY Zoltán művelődéstörténeti-román néprajzi írásait, így már **A mi Erdélyünk** kötetet (Budafok, 1922). De ide sorolható a 4. jegyzetben említett, név nélkül megjelent munka is.

24. NÉMETH László, **Magyarok Romániában. Az útirajz és a vita**, Mentor, Marosvásárhely, 2001, 5–6. CSEKE adatait NAGY Pál a **NÉMETH László és JANCSÓ Béla** (*Korunk*, 2001/5, 6–7) közlemény alapján ismerteti.

25. Csokor abból, ami még Sepsiszentgyörgyre is eljutott: az 1935-ben pályázatokat is meghirdető Magyar Társaság Falukutató Intézete kiadta **A falu megismerése** (BODOR Antal, 1934), **A falukutatás vezérfonala** (Uő., 1935), **A falukutatás és a tanítók** (BARABÁS Endre, 1935), az ugyancsak a Magyar Társaság támogatásával, 1934-ben induló *Falumunka (Agrár Settlement)* füzetek, korábbról **A falufejlesztés alapvetése** (BODOR Antal, 1931), de az *Erdélyi Fiatalok Falu-füzetei* sem ismeretlenek Budapesten (1931–1932, köztük MIKÓ munkája is). SZABÓ Zoltántól **A tardi helyzet** következő évben, 1936-ban jelenik meg.

26. KERESZTURY Dezső, **Erdély**, *Magyar Szemle*, 1935. június, 145–156.

27. NÉMETH László, **Magyarság és Európa**, in: **Sorskérdések**, Magvető és Szépirodalmi, Bp. 1989, 327, 329, 336.

28. NÉMETH László, **Sanremói napló** (1935. február 17. – március 2.), in: **A minőség forradalma – Kisebbségben**, PÜSKI, Bp. 1992, 733–734.

29. LÁSZLÓ Dezső, **Erdély megismerésének titka**, *Pásztortűz*, 1935/23–24, a 2001-es válogatásban 124.

30. **Erdélyi Fiatalok. Dokumentumok, viták**, Kriterion, Bukarest, 1986, 270.

31. **A Helikon és az Erdélyi Szépmíves Céh levelesládája (1924–1944)**, II, Kriterion, Bukarest, 1979, II, 72.

32. KACSÓ Sándor, **Fogy a virág, gyűl az iszap**, Magvető, Bp., 1985, II, 705–706.

33. ALBRECHT Dezső, **Az építő Erdély**, *Hitel*, 1936/1, 1–26.

34. SZABÓ Zoltán, I. m., 38–42: **A fiatalok társadalomkutató munkája** (1934, részletek); 30–33: **Kisebbségi fiatalok** (1934); 42–49: **Erdélyi körkép** (1935); 49–51: **Talán építő Erdélyt** (1936); 237–242: **Székely kivándorlók Bukarest utcáin** (1936); 235–237: **A Vaskapun túl** (1937); 53–55: **GOGÁért vagy a székelyekért** (1938); 55–58: **Erdély ügyében** (1938); 65: **„Szellemi őrség"** (1939); 247–270: **Magyarság és Közép-Európa**, (1939); 233–235: **Utazás 1935-ben NÉMETH Lászlóval** (1975).

35. **BIBÓ István (1911–1979). Életút dokumentumokban**, 1956-os Intézet–Osiris-Századvég, Bp. 1995, 37, 43–44.

36. DARABOS Pál, **HAMVAS Béla – egy életmű fiziognómiája**, II, FARKAS Lőrinc Imre Könyvkiadó, h. n. 1997, 152, 154, 20.

www.szmit.ro

37. L. a 2001-es válogatás, 241–249.

38. ILLYÉS Gyula, **Oroszország**, Bp., 1934; NAGY Lajos, **Tízezer kilométer Oroszország földjén**, *Szabadság*, Bp., 1934–35.

39. KENEDI János, **Jónás**, *Világosság* 1996/8–9 (**Régi magyarokról mai magyarok**), 161–170.

40. HAMVAS Béla, **Az öt géniusz**; **A bor filozófiája**, Életünk, h. n. 1988, 107, 105.

41. KOVÁCS Gábor észrevételeit l. **Az „inspiráló hatás". NÉMETH László történelemfelfogása, elitelmélete, Európa-képe, politikai koncepciója és BIBÓ István ezekhez való viszonya**. *Forrás*, 2003/11, 78–112 (BIBÓ politikai gondolkodását tárgyaló készülő monográfia fejezete), 82–100.

42. BIBÓ István, **Erdély társadalmi közszelleméről**, *Korunk*, 1993/1, BÁRDI Nándor közlése. Vö. még: Uő., **BIBÓ és Erdély**, in: **A hatalom humanizálása**, 191–198.

43. HAMVAS Béla, I. m., 37–38.

44. BIBÓ István, **Korunk diagnózisa** (Karl MANNHEIM-recenzió), in: Uő., **Válogatott tanulmányok**, I, Magvető, Bp., 260.

(A családnevek majuszkulás kiemelését, beleértve az idézetekbelieket, kötetszerkesztési szempontok indokolták. **Szerk. megj.**)

Călătorii literare interbelice în România în istoria culturii maghiare

(Rezumat)

Călătoriile literare ungare ale epocii reflectă criza interbelică a elitelor maghiare. Eseul provocativ, de mare ecou al scriitorului şi gânditorului László NÉMETH, **Maghiari în România** (1935), precum şi polemica stârnită de acesta, ieşită din comun, face posibilă pătrunderea în miezul problematicii.

Interwar Romanian Travelogues in the Hungarian Cultural History

(Abstract)

The Hungarian contemporary travelogues reflect the interwar crisis of the Hungarian elité. László NÉMETH's Romanian travelogue, written in 1935 and the ensuing debate offers an insight into the root of the problems.

www.szmit.ro www.ebmec.ro

No. S. kám	Zile. Lună. Hó, nap.	Numele. A név	Profesiunea A foglalkozás	Locuința Lakhely.
709.	VIII-15.	Hubay Irén	Gymnáziunt	Budapest,
710.	"	Dr. Popescu Const	Afiter	Sf. Gh.
711.	"	Dra Dr. C. Popescu		
712.	"	Barabás Tajos	m. kir. postaméstik	Győr
713.	VIII. 16	Dr. Szabó J. Attik	tanár	Zilah
714.	VIII. 17.	Németh Kisalós	író	Budapest.
715.	"	Kerentzy Dezső ev.	lektor	Berlin
716.	"	Bodizár Iván	ujságíró	Budapest
717.	"	Öffenberger Gustav	mezőgazd.	Brassó
718.	"	Pál Lajos	quarnuvét	Budapest
719.	"	Pál Lajosné		"
720.				
721		Borsi Kiszely	földbirtokos	Torda
722	"	Dr. Kalaghi Jenő	tanár	Kolozsvár
723	"	S. Veremezi Sándor	tanár	Kolozsvár
724.	VIII. 17.	Intiro Caraselius	Comerciant	Bucureşti
725.	"	M. Valgasin	Chisman	Chisman
726.	"	Moldóványi Jánosné	főelemőrné	Temesvár
727.	"	Ö. Bencédi Ivánné		Aragotak
728.	"	Ozell Ignes	M. Celles	J. Trentgyűrs
729.	"	Kátósángyor		Sfr. Gheorghe
730.	"	Szőts J. Géza	tisztorvló	" "
731.	"	Szőts Géza.	III o t	" "
732.	"	Fanny Badlu		England
733.	"	Pamela Tower.		"
734.	"	Unikes Hanna	—	Zabola
735.	"	Nagy Mária		Kolyos
736.	17/8/935	Erig Leon	Comerciant.	Galati
737.	"	Erig Coca		"

1. ábra Látogatók a Székely Nemzeti Múzeumban 1935. augusztus közepén (a múzeum látogatási naplója)

www.szrm.hu/ www.cimec.ro

X.

Ha a vasúti kocsi folyosóján őgyelgő utas a táj helyett a román vasúthálózat kifüggesztett térképét kezdi nézegetni, egy fehér folt tűnik fel neki a kerek ország kellős közepén. Köröskörül sűrű, vastag vonalak, míg ezen az elátkozott földön csak egyetlen vékony vicinális fut végig; — ami vonalacska oldalról még bemerészkedik, elakad hamar egy végállomáson. Miféle sivatag ez, hogy az ország különféle tartományai közt itthagyták akadálynak? Olyan a fehérségével, mint egy elhalt országszilánk a nyüzsgést, életet jelentő fekete vonalak közt; a tájékozatlant valóságos expedíciós láz lepheti el ekkora elhagyatottság előtt.

Mi annak a hosszú, vékony vicinálisnak a magyar idők óta itt piszkoskodó fapadjait kétszer is végigültük s bizonyíthatjuk, hogy a vasúti térkép nem hazudik: Székelyföld csakugyan a legistenhátamögöttibb tartománya Európának. A gyönyörű fenyves tájak apró fürdőhelyei közt (melyekről korhadt fanyaralók s csöpögős erdei úton a beteg szívüket hallgató öregek jutnak az ember eszébe) szótlan, csernyős embereivel mintha egy végállomás felé tartana a vonat, amelyen túl már csak erdő van s abban is gyéren a vadak. Én mindig úgy érzem, amikor megjövök ide, hogy valami emberi végállomásra értem, — így mondta ezt egy barátunk, aki jobban ismeri nálunk is a székely csöndességet. Egy órjási Csiglemező ez a négy szék, a hunoktól másodszor is elmaradtan vonja meg magát rajt a bekerített nép.

Arra, hogy Erdélyről a magyarság mondott le, nincs szebb bizonyíték, mint ez az ötszázezer magyar itt, melynek a világvégére rekesztése jóval előbb kezdődhetett, mint a román uralom. Amikor Erdélynek legfőbb érdeme az volt Pest előtt, hogy ott választókerületek is vannak, ez a makacs nép nyilván rosszabb osztályzatot kapott, mint a nemzetiségek, így hát a vasút is csak azoknak az ablaka alatt futott el s az adóból sem sok jutott e hegyek közé vissza. A román megszállónak csak a magyar taktikát kellett folytatnia: elfeledni, hogy az Isten háta megett is laknak emberek s amikor az egész székely föld szinte beszakadt a magányosságba, mint egy gyarmatra, elküldeni rá térítőit, névvizsgálóit és kultúrkülönítményeit.

Bukarest és Brassó után az a benyomása az embernek, hogy az örök szélcsend övébe érkezett, a levegő nem vezeti rendesen a hangot s még a városok is olyan állottak, hogy az ember Csipkerózsikát keresi, nyilván ő érette álltak meg a legyek a falon. Sepsiszentgyörgyön, a meglátogatott városok közt a legszomorúbbikban, meg is találtam ezt a Csipkerózsikát, kissé fáradt volt, keserű, szögletes és legalább egy mérföldes bozót s harminc év álom körülötte.

153

2. ábra Szembesülés: A **Magyarok Romániában**t tartalmazó *Tanu*-szám a Székely Nemzeti Múzeumban

www.szmb.ro/www.cimec.ro

A magyar cserkészek 15. számu „Zrinyi Miklós" rajának látogatása városunkban.

Messze földről érkeztek a magyar cserkészek a braşovi cserkésztáborozásra, szórakozni, tanulni s barátkozni az idegen nemzetek fiaival.

Ünnepélves keretek között nyilt meg Braşovban a poianai negyedik nemzeti cserkésztáborozás. A megnyitó ünnepélyen résztvett II. Károly király a romániai cserkészet fővédnöke, Miklós herceg és Mihály nagyvajda az ország többi előkelőségeinek kiséretében. A táborozáson a magyar cserkészek is szép számmal jelentek meg. A megnyitást követő eső egy kicsit a kedvét szegte a sokfaju s zord éghajlatunkhoz nem igen szokott idegen cserkészeknek.

* * *

Szerdán délután idegesen sétált Bányay tanár ur a „Székely Nemzeti Muzeum" előtt. Még mielőtt a szokatlan sétát megmagyarázhatta volna egy fehér, tányérsapkás cserkészekkel telt autóbusz állott meg a Muzeum előtt, belőle katonás sorrendbe szállt ki a Budapesti „Bethlen Gábor" Református Gimnázium 15. számu cserkészcsapatának „Zrinyi Miklós" raja Benda Kálmán cserkészparancsnok tanár ur vezetésével.

A cserkészek élénk tekintetü eleven jól lebarnult fiuk. Valahogy másabbak, mint ami fiaink, több kimértség, több nyugalom van bennük. Tulkomolyan vesznek szemügyre mindent, udvariasan köszönnek meg minden felvilágositást.

Benda Kálmán tanár urtól tudjuk meg, hogy összesen 42 magyarországi cserkész jött táborozni Braşovba. Ezek közül való a „Zrinyi Miklós" raj 13 tagja, akik városunk nevezetességeit akarják megtekinteni. Augusztus 2-án este indultak Budapestről, a bécsi hajóval, 4-én érkeztek Turnu Severinbe. Ott a hatóságok nagyon szivesen fogadták, a város részéről a polgármester, katonai hatóságok és a Román Országos Cserkész Szövetség kiküldöttei várták.

Benda tanár ur, aki a „Zrinyi Miklós" rajt vezeti, alig tünik ki a 13 VI—VIII. osztályos cserkészbajtársak közül, elmondja, hogy még a poianai cserkésztáborozás előtt elhatározták, hogy felkeresik a szomszédos Erdélyt. Sajnos, — jegyzi meg nem minden tanári szigor nélkül, hogy a magyar ifjuság ugy nő fel, hogy még a szomszédos Erdélyt sem ismeri. Annyit beszélnek és irnak arról a külömbségről, ami az ardeali és a magyarországi lélek között van — amit eddig nem igen tapasztaltunk. De ha van is, reméljük, hogy nekünk sikerülni fog azt áthidalni. Majd ha hazamegyünk otthon elfogjuk mondani, hogy hamis az a fekete pecsétes levél és nem igaz az a hir, amit Német László hozott Ardealból most egy éve.

Meglátogattuk a csángó falvakat, beszéltünk a falvak népével, mindenütt nagyon szivesen fogadtak. Braşovban virágerdővel árasztottak el. Itt is nagyon szivesen fogadtak, szinte érezzük, hogy nem érdemeljük meg azt a szeretetet. Kár, hogy az idő ugy bele esett a táborozásba, de igy is pompásan érezzük magunkat s boldogan, tudományban meggyarapodva térünk vissza.

3. ábra Válaszok: BENDA Kálmán évfordulós benyomása (*Székely Nép* 1936. aug. 14.)

www.szr.mi.bibliotecaedgitala.ro

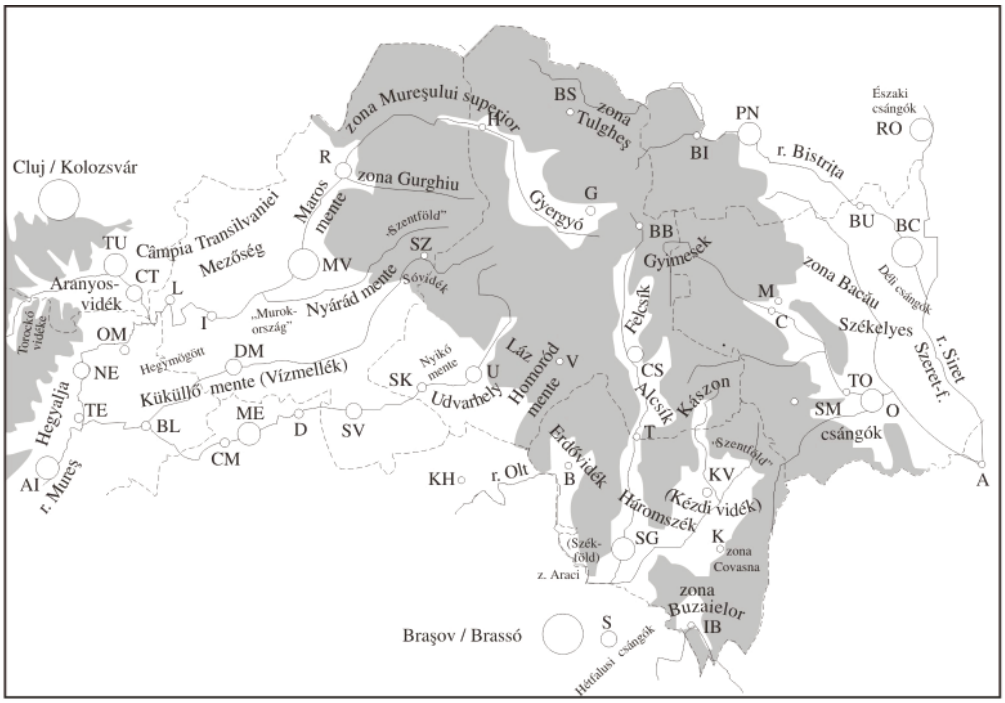

Harta regiunii noastre, cu specificarea zonelor muntoase / Régiónk térképe, a hegyvidékek megkülönböztetésével
Prescurtările utilizate pentru oraşe / A városok nevének rövidítése: A – Adjud, AI – Alba Iulia/Gyulafehérvár, B – Baraolt/Barót, BB – Bălan/Balánbánya, BC – Bacău/Bákó, BI – Bicaz, BL – Blaj/Balázsfalva, BS – Borsec/Borszék, BU – Buhuşi, C – Comăneşti, CS – Miercurea-Ciuc/Csíkszereda, CM – Copşa Mică/Kaskapus, CT – Câmpia Turzii/Aranyosgyéres, D – Dumbrăveni/Erzsébetváros, DM – Târnăveni/Dicsőszentmárton, G – Gheorgheni/Gyergyószentmiklós, O – Oneşti (Gheorghe Gheorghiu Dej), H – Topliţa/Maroshévíz, I – Iernut/Radnót, IB – Întorsura Buzăului/Bodzaforduló, K – Covasna/Kovászna, KH – Rupea/Kőhalom, KV – Tg. Secuiesc/Kézdivásárhely, L – Luduş/Marosludas, M – Moineşti, ME – Mediaş/Medgyes, MV – Tg. Mureş/Marosvásárhely, NE – Aiud/Nagyenyed, OM – Ocna Mureş/Marosújvár, PN – Piatra Neamţ, R – Reghin/Szászrégen (Reen), RO – Roman, S – Săcele/Szecsele, SZ – Sovata/Szováta, SG – Sf. Gheorghe /Sepsiszentgyörgy, SK – Cristuru Secuiesc/Székelykeresztúr, SM – Slănic-Moldova, SV – Sighişoara/Segesvár (Schässburg), T – Tuşnad/Tusnádfürdő, TE – Teiuş/Tövis, TO – Tg. Ocna, TU – Turda/Torda, U – Odorheiu Secuiesc/ Székelyudvarhely, V – Vlăhiţa/Szentegyháza.

N É P R A J Z – E T N O G R A F I E

ACTA 2006

http://biblioteca-digitala.ro
www.szr.ro / www.cimec.ro

ALBERT Ernő

Gonosz nyelv nagy tüzet gyújthat

(Kivonat)
A nyelvvétségről (rágalom, sértegetés, szájaskodás, csúnya beszéd stb.) már Szent István királyunk *Intelmei* és *Törvényei* megemlékeznek. VERBŐCZI *Tripartitum*a (első megjelenése: 1517) a vétség fölötti bíráskodást és büntetésének pénzbeli megváltását is kodifikálja, a külön székely törvényeknél is. A nyelvvétségről és a fölötte való ítélkezésről, illetve a nyelvváltságról (a büntetése pénzbeli megváltásáról) a későbbiekben számos adat ismert. Több székelyföldi falujegyzőkönyv még a 19. században is megörökíti az ilyen vétségek körülményeit, és a falusi elöljáróság által lefolytatott bíráskodást.

*

A magyar nyelvben nem véletlenül alakultak ki olyan szavak, szólások, közmondások, amelyek arra utalnak, hogy felelősséggel tartozunk minden kiejtett szóért. Különösen jelentősek azok a kifejezések, amelyek embertársaink megalázását, becsmérlését, igazságtalan rágalmazását szolgálják. Tán a mai politikusok is, mások is okulhatnának belőle, akik oly felelőtlenül gyanúsítanak embereket ország-világ előtt, aztán, ha beigazolódik közlésük igaztalan volta, elmarad a tévedés beismerése, nem is beszélve a bocsánatkérésről. Egy kis ellenőrzés, őseink felelősségre vonási módja bizonyára tisztességesebbé tudná tenni hétköznapi életünket.

Ha csak néhány szóra, szófűzésre gondolunk is e témakörből, azonnyomban igazolhatjuk: évszázadok során mennyire vigyáztak őseink a becsületre, mennyire elítélték a felelőtlen rágalmazókat.

A következőkben a becsmérlés, igazságtalan rágalmazás, felelőtlen fecsegés szavaiból válogattunk néhányat: becsmérel, karattyol, híresztel, kibeszél, kikürtöl, lefetyel, leszól, locsog, megszapul, megszól, nyelveskedik, pletykál, szidalmaz, szószátyárkodik, trágárkodik.

A vénasszony nyelve élesebb a borotvánál; az asszony fegyvere a nyelv, soha meg nem rozsdásodik; a nyelv gonosz fegyver; elferdíti szavait; egyszer a nyelv édesít, máskor meg döf, keserít; gonosz nyelv nagy tüzet gyújthat; kiszökik a száján a szó; lakatot tegyen a szájára; mocskos szavakat mond; nehéz rakoncába tartani a nyelvet; nem csinál moslékot a szájából; nyelvének fullánkja van; nyelve veri meg az asszonyt; ő a falu szája; örökké lepcseg a szája; rózsa ajak, tövis nyelv; szájára veszi a falu; többen vesztek el a nyelvek által, mint a fegyverek által.

O. NAGY Gábor külön címen magyarázta a „*Nem tesz lakatot a szájára*” szólásmondásunkat. Megállapította, hogy feltételezhetően e szólás úgy honosodott meg nyelvünkben, hogy kellett lennie olyan büntetési módnak, amelyet akkor alkalmaztak, amikor nagyobb közösség kárára valaki áruló lett, esetleg szitkozódott, Istent káromolta. Alkalmazásának célja a büntetésen kívül az lehetett, hogy másokat is elrettentsenek általa hasonló tettektől, felelőtlen beszédtől.

Régi nyelvünkben előfordul olyan kifejezés is, hogy *lakatot vet valakinek a szájára.*

A büntetőjogban nem maradt fenn olyan utalás, amely azt igazolta volna, hogy a nyelvre, ajakra szerelt lakatot a valóságban alkalmazták volna. Ám kiderült, hogy Magyarország területén az 1900-as évek elején találtak négy régi sírhelyen is olyan emberi állkapcsot, amelyre egy vagy két lakat volt szerelve.

Ezek arra engednek következtetni, hogy a nyelv, száj, áll meglakatolását hosszú időn át, a 12. századtól egészen a 17. századig is alkalmazhatták.[1]

Mielőtt bővebben is rátérnénk a magyarországi, erdélyi nyelvességi történetekre, a tettesek büntetésére, említsük meg, hogy a régi egyiptomiak levágták az áruló nyelvét, Spanyolországban káromkodásért tették ugyanezt, Nürnbergben is nyelve levágásával büntették a káromkodót, Hol-

* *Acta (Siculica)* 2006/3, T3, Sf. Gheorghe, Sporturilor 8A, RO-520085
** Sf. Gheorghe, BENEDEK Elek 8, Bl. 4A/9, RO-520067

www.szr.mi.ro / www.eimec.ro

landiában pedig tüzes vassal szúrták át az istenkáromló nyelvét.[2]

Az említett állkapcsokra szerelt lakatokkal kapcsolatban meg kell azért említenünk, akadt olyan vélemény is, hogy a meglakatolt állkapcsok nem a szájára nem vigyázó ember büntetése, hanem valamely babonás hiedelem eredménye.[3]

*

A magyar ily vonatkozású hagyományokra utalva már az elején meg kell állapítanunk, hogy akárcsak a káromkodások büntetése, a rágalmazókra, szitkozódókra, szájaskodókra vétkükért az ítélet kimondása egész Magyarországon, a Dunántúltól Erdélyig, Székelyföldön, Háromszéken is hasonlóképpen történt.

A lakatolással való büntetést VAJNA Károly esetleg keleti, esetleg spanyol eredetűnek véli, de Szent István király intelmei és törvényei között is előírták a koholt hazugságokért a tettes nyelvének kivágását.

Így hangzik az ezeréves intelem:

[20] A rágalmazásról

Ha valaki hamis tanúbizonyságot tesz, vagy rágalmazó beszédet mond mások ellen, és hallgatásra kéri őket, hogy az ördög ravaszságával kölcsönösen elválassza őket, a hazugság bűnéért csalárd nyelvének két[szeres] elégtételét fizesse meg. Ha csak egyetlen [embert] rágalmazott meg, fosszák meg nyelvétől.[4]

Milyen büntetéseket alkalmaztak a nyelveskedőkre, rágalmazókra Erdély-szerte?

SZABÓ Katáról 1584-ben Kolozsváron ítélkeztek. Vádlói azt állították, hogy boszorkány, mely tudományt anyjától örökölte, s legutóbb FAZAKASnét azzal fenyegette, hogy kivágatja nyelvét. Bizonyára megelőzésért jelentették fel. A vádlók azt kérték a bíróktól, hogy SZABÓ Kata „kenoztassek”, majd halált szenvedjen.

CSISZÉR Péternét 1597-ben szintén Kolozsváron állították törvényszék elé, mert közönséges békességfelbontónak tartották, mivel jámbor embereket gyalázott. Tekintettel arra, hogy már korábban is büntették, ez alkalommal azt határozták, hogy nyelvét, mellyel a gyalázatot terjesztette, „messék” ki, azután zsákba bújtassák és a vízbe vessék, beleöljék, majd még csúfolják is.

1648-ban Kolozsváron úgy döntöttek, hogy mivel BENKŐ Bálint tiszteletlen szókat mondott, azt, hogy B. „háza népesteöl hamis volna ... Meg kevaniuk Tisztünk szerent, hogi ... nyelve ki vonattassek, es annak utanna feje vetettessék”.

A nyelv kimetszésének gyakorlata elterjedt lehetett, sőt törvénykezés nélkül is alkalmazhatták egyesek, esetleg csak fenyegettek ígéretével.

Csíkszékben 1651-ben AMBRUS Ferencné és társai azzal fenyegették asszonytársukat, hogy a tőlük hallott történetet senkinek ne mondja el, mert ha megteszi, nyelvét kimetszik érette.

Ennél is kegyetlenebb volt az a határozat, amelyet Drabitius nevű pap ellen hoztak. 1671-ben GYULAFI László írta TELEKI Mihálynak: „Az szegény Drabitius nevű papot is megégették. Elsőben nyelvénél fogva pelengérhez szegezték, azután kezeit elvagdalták, úgy égették meg”.

Szintén pellengérhez szegeztették 1674-ben a széki református egyházmegye válóperes jegyzőkönyve szerint SZENTGYÖRGYIné asszonyt, mert a vádlót különböző helyeken rágalmazta, azt is mondta, hogy meg akarta erőszakolni (violentiat akarta(m) rajta tenni). Ha mindezeket nem vonja vissza, követeli, hogy „nyelvét vonnyák ki es a perengelre szegezzék”.

Kolozsváron 1726-ban is alkalmazták közösség előtti megszégyenítését azoknak, akikről bebizonyították, hogy másokat rágalmaztak. GÖNTZI Jánosnét ZILAHI Eke János szavaival méltatlanul becstelenítette meg, ezért a bírók úgy határoztak, hogy a szék háza előtt „keményen megverettessék”. De figyelmeztették arra is, ha a továbbiakban még valakit „megmocskol, nyelve is kivágattatik.”[5]

Hasonló ítélkezéseket tovább is sorolhatnánk, de úgy véljük, az eddigiek is bizonyságul szolgálnak arra, hogy a rágalmazók egyik része, már akiket jelentettek, minden időben megkapta a kor szokása szerinti büntetését. Volt időszak, amikor túlzott kegyetlenséggel is.

*

A fenti súlyos büntetések mellett, tulajdonképpen velük egy időben, olyan eljárást is kialakítottak, amely szerint bizonyos mértékig enyhítettek a felelősségre vonás mértékén. Ugyan

www.cimec.ro

közölték a nyelveskedésért járó büntetést, de azt a vádlott pénzzel megválthatta. Ezért mondták *nyelvváltság*nak (emenda linguae). Az ilyen ítélet azért is kedvező volt, mert a vádlott megmenthette életét vagy elkerülhette teste megcsonkítását, esetleges közösség előtti csúfos megszégyenítését, de a bíráskodásban részvevők is jobban jártak, hisz a kiszabott összegen annak befizetésekor megszabott arányban osztozkodhattak.

VERBŐCZI István külön fejezetet szentelt a kérdésnek, az érdekesség kedvéért székelyföldi kiadásból idézzük. „A' Nyelvnek váltságáról, és annak birságáról" részben azt írta: „A' Nyelv-váltság-is száz forintot tészen, mely büntetést a' Király avagy ez Ország Bírája előtt tett hamis és méltatlan panasz-ért, és gyakorta éktelen és tiszteletlen beszéd-ért, hogy más tisztességbéli embernek jó hire és neve ellen szól, vetnek a Bírák." A kifizetett összegnek „két része a' Bíróé, a' harmada pedig a' sérelmes félé".[6]

VERBŐCZI István külön fejezetben foglakozott a székelyek törvényeivel is. Megállapította, hogy a székelyeknek „külön törvények és szokások vagyon". Ebben a részben is kitért a nyelvváltságra: „Nyelv váltsága pedig tizenharmadfél forintot" tesz.[7]

A későbbiekben az Erdélyben megjelenő törvénykönyvekben egyrészt VERBŐCZI említett nagy összegezésére, a *Tripartitum*ra hivatkoztak, másrészt bővítették a szabályokat az itteni sajátosságoknak, hagyományoknak megfelelően. Akár kötetbe is gyűjtötték a korábban több alkalommal megfogalmazott törvényeket. Az ilyen összegezésben is kitértek a rágalmazókra. Pl. egy „Nyelv váltsága' büntetése" fejezetben azt írták: „a' Nemesektől Magyar Országon 100 M[agyar] For[int]". Erdélyben 33 magyar forint, a parasztoktól 12 magyar forint 50 pénz, „a' Székelyektől 12 Magyar for. 50 pénz vétetődik".[8]

Székelyudvarhelyen 1555. április 28-án írásban rögzítettek általános szabályt a szidalmazásról, ebből az okiratból is kiolvashatjuk, hogy a rágalmazó pénzzel megválthatta büntetését:

„32. Ha valakit kurva fiának, árulónak, hitetlennek mondanak, és törvénybe jutván megtagadja, hogy nem mondotta, ha a más fél bizonyítja, hogy ő hozzája bűntelen mondotta, eleven díján, azaz tizenharmadfél forinton marad: mert tisztességében jár. Ha pedig a bíró előtt szemében mondja, hogy ő mondotta és meg nem bizonyítja, a más fél megmenti magát, ő pedig nyelvén marad érette."[9]

A fentiek szellemében ítélkeztek a bírák Kolozsváron, amikor már 1570-ben alkalmazták a nyelvváltságot mint lehetőséget. A bűnös ellen elhangzott vád után a bírák azt ítélték, hogy nyelvváltságban fizessen 12 dénár 50 pénzt.

Másik perben 1583-ban úgy nyilatkozott a bűnös, hogy nem engedné nyelve kivágását, inkább pénzt gyűjtene össze, s megváltaná nyelvét.[10]

*

Az embertársak becsmérlésének, megalázásának, rágalmazásának, hírbe hozásának Háromszéken is megkövetelték a megbüntetését. A bírák a kor követelményei szerint jártak el. SZŐCSné GAZDA Enikő számos ilyen esetet is tárgyal,[11] és arra figyelmeztet, hogy falun a 19. század elejéig ezeket a falusi törvényszéken és az egyházlátogatások alkalmával megejtett egyházi törvényszéken egyaránt tárgyalták, de mind kevésbé vitték ki külső emberek (így a vizitáló egyházi elöljáróság) elé.[12] Arra is ad egy 1723. évi példát, hogy az ítélethozatal lényegében falun is az országos törvény, nem pedig szokásjog alapján történt: „Ergo teczett a Sz[ent] Visita[ti]o judiciuma[na]k hogy az Approbatam part 3. Tit. 48. Art. 1. Specifikált büntetésen maradgyon".[13]

Nézzük, milyen esetekről tanúskodnak a források:

1687-ben Háromszéken, Kézdiszentléleken jegyezték le a bíró kérdését:

„Hát azt tudodé vagy hallottade hogy TOT Jánosné es SEBESIne az falun nyelveben hordoztak volna ASZTALOS Petert…?"

Torján APOR István Apor Józsefhez 1752-ben írott levelében szitkozódásról írt: „Javallom … IMETSnének, hogy a gaz, mocskos nyelvet meg fogja, a Feleségemet ne nyelvellye, ne mocskollya, mert nem egy bordáb(an) szőtték vele".[14]

A becsület rontásáról jegyeztek fel 1792-ben Árkoson felelőtlen kijelentést. „ÁRKOSI TEGZŐ Zsigmond gyalog részen való exponálya az hütösök forumán TEGZŐ Mária, a TEGZŐ

www.szr.mh.ro/www.elmec.ro

Gábor leánya ellen ... hogy az ... híriben, neviben megrontotta”.[15]

A korábbi megállapítások után a 19. században Háromszéken néhány falujegyzőkönyvben lejegyezték a nyelvváltságok körülményeit is.

Páva községben 1833-ban nyelvváltság címen azért büntették meg FERENCZ Józsefet és SÜTŐ Tamást 1 rénes forint 15 váltó krajcárért, mert a faluházában „egymást le hamisgatták”.[16]

Páván BARTHA Károly tanító, Papolcon BARABÁS Sámuel „rektor úr” írta a falu történetét. Utóbbi BARABÁS Samunak (1855–1940), a *Székely Oklevéltár* VIII. kötetét összeállító, akadémiai levelező tag történészünknek az édesapja. BARABÁS Samu Székely Nemzeti Múzeumnak hagyatékozott összegyűjtött iratai utóbb a Sepsiszentgyörgy Állami Levéltárba kerültek. Ezen iratok között található az 1850. január 9-i feljegyzés, amely arról szól, hogy Papolcon LUKÁCS Jánosné a falu elöljárói által „nyelvváltságra ítéltetett”, ami azt jelentette, hogy egy magyar pengőforintot kellett fizetnie, mivel DOMBORA Andrásnéról olyan nem bizonyítható dolgokat terjesztett, amelyek számára megalázóak voltak. Ugyanakkor arra is figyelmeztették LUKÁCS Jánosnét: ha még ilyen alaptalan rágalmakat terjeszt bárkiről, „a faluból kimenni megintetett, DOMBORA Andrásné pedig becsületében megmarad”.[17]

HAJDÚ Ferencet és feleségét szintén Papolcon, 1852. február 11-én törvény elé idézték, mert testvérét, HAJDÚ Ferencet és anyját tolvajnak kiabálták, sőt anyját „guruzsmány hányónak” mondották. Mivel egyik vádat sem tudták bizonyítani, a bírák arra ítélték HAJDÚ Ferencet és feleségét, hogy az „annyát és György testvérét minden gyalázatos szaváért kövesse meg”, mivel az „ártatlanul költött rágalmazás”, és „fizessen a közösség cassájába” egy rénes forintot. „Ezentulra pedig öt frt. alatt csendesség ajáltatott”. Nem említették a bírónak járó díjat, a „közösség cassájába” kellett befizetniük a büntetést.

Papolci eseményt örökítettek meg a következő levéltári iratban is: 1853. április 30-án DOMBORA Istvánné „bizonyok állításával panaszt emelt” „BAGOLY Andrásnő” ellen. Azért tette, mert BAGOLY Andrásné „őtet s leányát a’ mint találja szembe, utánna és idegenek előtt is hírébe nevébe becsmérli”. „BAGOLY Andrásnő becsmérlő mocskoló szavait” hét tanú is bizonyította, de hamisnak tartotta, sőt „kiviláglott, hogy a’ csendesség és felebaráti becsület ellen ennyire vétkezni nem átalja” a vádlott, ezért egy magyar forintot kellett büntetésként fizetnie. Emellett a bírák azzal is fenyítették BAGOLY Andrásnét, hogy „ezutánra akárki ellen rossz szót emelni eltiltatott”.

A tanúk kihallgatása és az ítélet kimondása után újabb bírósági ügy is sorra került. „BAGOLY András [a férje] minekutánna szembe látta a bizonyítást s nem hogy ezeket bocsánatért kívánta volna bírni a sértett felet, hanem a’ felett az ellöljáróság előtt BAJKÓ Sigmond Gazdasszonyát guruzsmány készítőnek szidván, mivel azt felkérdezés után nem tudta bizonyítani ... ezen alacsony rágalomért ő is egy m. forintig büntettetett, és mind magának, mind feleségének a’ becsület megtartása ajáltatott, az írt gazdasszonyok becsületben hagyatván”.[18]

Becsületsértésért, rágalmazásért Páván a továbbiakban is idéztek bírák elé a faluból nyelveskedőket.

1854. október 15-én azért „panaszol” BUTYKA János, mert CSEKME Lászlóné a feleségét „minden mocsokkal illette”. A falu bírái ezt a becsület sértésének mondották ki, ezért úgy határoztak, hogy CSEKME Lászlóné mind BUTYKA Jánost, mind pedig feleségét kövesse meg. Vétkét a falu lakossága előtt is ismerje el. Amikor a település apraja-nagyja mise után a templom előtt összegyűlt, akkor mindenki előtt hangosan el kellett mondania: „így jár, aki a más házát és annak tulajdonosát csúfságokkal illeti”.

Három évvel később, 1857-ben szintén Páván GÁL Ferenc panaszolta, hogy Rózsi leányát idős SÜTŐ Józsefné „fingosnak” emlegette. Súlyosbította „nyelvének eljárását” az, hogy mindezt akkor mondotta, amikor idős MÁTYÁS Elek csűrében a szomszédok, ismerősök kalákában gabonát rostáltak.

A feljelentés nyomán az elöljáróság maga elé idézte id. SÜTŐ Józsefnét, aki elismerte kimondott szavait. Közlésének igaz voltát azzal

www.szim.ro/www.simec.ro

bizonyította, hogy a mondottakat akkor hallotta, amikor a leánnyal és több társával gyalog Kovászna felé igyekeztek. Bizonyítani azonban nem tudta, mert DOMOKOS Istvánné CZOFOR Mária a leány mellett haladt, de ő semmit nem hallott.

Az elöljáróság a bepanaszlónak adott igazat, a rágalmazót elmarasztalta. Arra figyelmeztette id. SÜTŐ Józsefnét, hogy hibát követett el, mert szavaival a leány tisztességét kisebbítette: „egy ártatlan leány jó hírnevét bemocskolni bűn”, még akkor is, ha „időtöltésnek” szánta mondandóját. „Ilyent becsületes ember nem tesz”. Így id. SÜTŐ Józsefnét megfeddték, 30 krajcár „nyelvváltságra és 1 pengő forint 40 kr. költségmegtérítésre” ítélték. Manapság a jegyzőkönyvekből kimaradnak a hasonló bejegyzések, talán a törvényszéki jegyzőkönyvekben lehetne hasonlókat találni, azonban azt kimondhatjuk: úgy tűnik, mintha ma már nem volna annyira fontos a becsület megvédése, mások rágalmazásának elkerülése. Hamis szavak egész sora hangozhat el nemcsak kis közösség előtt, hanem országosan is, s amennyiben az elhangzott vád nem igazolódik, akár a mentelmi jog mögé bújva, az elkövető nem tartja szükségesnek a hamisságokat terjesztő hibája beismerését, nem beszélve a bocsánatkérésről. Ravaszkodó eljárás, amikor valaki elmondja azokat a vádakat, amelyekről maga is tudja, hogy nem igazak, aztán hozzáteszi a felelősség elől való menekvésként, hogy hallottam, igazak-e? Pedig a gonosz nyelv nagy tüzet gyújthat.

Jegyzet

1. O. NAGY Gábor: **Mi fán terem?** Második kiadás. Budapest 1965. 206–208.

2. VAJNA Károly: **Meglakatolt emberi állkapcsok**. *A Magyar Néprajzi Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője*. V. évf. 1904. 88.

3. Dr. SEMAYER Vilibáld. L. uo. 92.

4. **Szent István király intelmei és törvényei**. Szent István Társulat az Apostoli Szentszék Könyvkiadója. Budapest 2000. 66. old. BALLÓK János az *Intelmek*et, KRISTÓ Gyula a *Törvények*et fordította.

5. **Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár** (a továbbiakban: EMSZT) IX. 749–757.

6. VERBŐTZI István: **Magyar, és Erdély országnak törvény-könyve**. Csíksomlyó 1745. II. Rész. LXXII. Titulus. 490–491.

7. Uo. III. Rész. IV. Titulus. 557.

8. Vö. **Provizionalis articulusok**, Marosvásárhely 1835.

9. **Székely Oklevéltár** II. 199. old. CCCIV. sz.

10. EMSZT IX. 749–757.

11. SZŐCSné GAZDA Enikő. **Erkölcs és közösség**. Csíkszereda 2001, 85–99.

12. Uo. 94–95.

13. Uo. 92.

14. EMSZT IX: 752.

15. EMSZT VIII. 1038.

16. BARTHA Károly: *Páva története* 1941. 22. (Kézirat. SZŐCSné GAZDA Enikő tulajdona.)

17. Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár. F. 377, 11. l. sz. 56. lap. 1796–1859. (A jegyzőkönyvet SZŐCSné GAZDA Enikő egészében is leközölte.Vö. SZŐCSné GAZDA Enikő. i. m. 87.)

18. Uo. 61–63.

(A családnevek majuszkulás kiemelését, beleértve a forrásközlést, kötetszerkesztési szempontok indokolták. **Szerk. megj**.)

www.szrm.ro / www.cimec.ro

Date privind culpa limbii, respectiv gloaba răscumpărării limbii

(Rezumat)

Lucrarea prezintă pe scurt istoria culpei limbii (înjurie, calomnie, defăimare, jignire, ofensă, ocară, înjurături, gâlcevire), judecarea acesteia, pedeapsa inculpaţilor în Regatul Ungariei, apoi în Principatul Transilvaniei şi în particular în Secuime. Problema figurează deja în *Învăţăturile* şi *Legile* lui Ştefan cel Sfânt, primul rege al Ungariei, la începutul celui de-al doilea mileniu. În *Tripartitul* lui István VERBŐCZI, întocmit după războiul ţărănesc din 1514 condus de György DÓZSA, apare codificată deja şi judecarea culpei, respectiv posibilitatea răscumpărării băneşti a pedepsei sale (gloaba răscumpărării limbii aplicată pentru calomnie etc.). Aceasta se specifică inclusiv la capitolul referitor la legile aparte ale secuilor. Ulterior se cunosc numeroase exemple cu descrierea culpei şi a judecării sale, în protocoale judecătoreşti, inclusiv în protocoalele săteşti din zona Secuimii, până şi din sec. al XIX-lea.

Data to the History of Language Offence

(Abstract)

Language offence (slander, repeated insult, insolent talk, etc) was mentioned in Hungary in King Stephen's *Admonitions* and *Laws* at the beginning of the 11th century. VERBŐCZI's *Tripartitum* (first published in 1517) codifies the jurisdiction on offence concerning the Székely laws as well. Later numerous data is known about the offence, its jurisdiction and ransom. Certain official reports of the villages in Székelyföld record the circumstances of these offences and the jurisdiction executed by the local board.

www.szim.ro www.simec.ro

SZŐCSné GAZDA Enikő

Adatok Kovászna történeti néprajzához

(Kivonat)
A tanulmány arra a kérdésre keresi a választ, hogy milyen mesterségek honosodtak meg az évszázadok folyamán Orbaiszék székhelyén, Kovásznán. A szerző kimutatja, hogy az orbaiszéki ember maximálisan felhasználta környezete nyersanyagait: a fa, a kő, a fém, az állati termékek, a víz segítséget nyújtott a hegyvidéki ember megélhetéséhez, és a helység vásárai az árucsere fontos fórumaivá váltak. A sok levéltári forrás, a régi sajtó és a korai helytörténeti irodalom áttekintése megteremtheti az alapjait egy orbaiszéki alapkutatásnak.

*

A Székely Nemzeti Múzeum néprajzosaként 2002-től kezdve orbaiszéki alapkutatást kezdeményeztem, amelynek célja e viszonylag szűk régió néprajzi jellegzetességeinek felmérése és feltárása lett volna. Az eredeti elképzelések szerint csoportos kutatást kívántam megvalósítani a térségben. Anyagi korlátok és az igazgatóság által felvázolt más irányú feladatok miatt e kutatás csak kis léptekkel indulhatott el, és csupán hétvégi, szabadidős partizánakcióvá sikeredhetett.

Minden alapkutatás első lépése a történeti forrásokban való eligazodás. A vidék múltjának ismeretében fogalmazódhatnak meg azok az alapkérdések, amelyekben a jelent kutató szakembereknek el kell mélyedniük. A néprajz tárgya mindenekelőtt a hagyomány feltárása. Csupán az a jelenség számít viszont hagyományosnak, amelynek van történeti háttere, és amely már néhány generáció óta normatív modell egy közösség életében.

Dolgozatom arra keresi a választ, hogy Orbaiszék egyetlen helységében milyen mesterségeknek, valamint társadalmi jelenségeknek volt meg a történelemben az előképük, és mi az, ami átívelve az évszázadokat, napjainkig hatással volt a vidék életére.

Ez a dolgozat a sepsiszentgyörgyi állami levéltár (S. Á. Lvt.), az orbai református egyházmegye irategyüttese (O. Em. Lvt.), a kovásznai református egyházközségi levéltár (K. Ek. Lvt.), a Székely Nemzeti Múzeum Orbaiszékre vonatkozó anyaga, a háromszéki régi sajtó, valamint az eddig megjelent szakirodalom áttekintését, rendszerezését, elemzését tűzte ki célul. Megyőződésem, hogy a történeti adatok megismerése és néprajzi nézőpontú értékelése közelebb vezet egy vidék népi kultúrájának megértéséhez. A bőséges adatmennyiség csupán szakaszoslag tekinthető át, ezért e tanulmány csupán a kutatott vidék egyetlen helységére, éspedig Kovásznára, és a helységen belül is csak néhány kérdéskörre koncentrál.

1. Kereskedelem, vásártartás

Minden vidék múltbeli és jelenbeli fejlődését erőteljesen befolyásolja, hogy mennyire könnyen közelíthető meg, és mennyire képes az önellátásra és a cserére. Jean-Yves GRENIER megfogalmazásában, egy vidék vagy korszak gazdaságának megértésében rendkívül fontos szerep kell, hogy jusson az újkori társadalmak fogyasztási szokásai vizsgálatának. Ez azonban kevéssé ismert és kutatott terület.[1]

Orbaiszék kutatására fokozottan vonatkozik ez az aggály. Annak ellenére, hogy viszonylag nyitott vidék volt, amelyen fontos kereskedelmi útvonalak vezettek át, és hogy közelében helyezkedett el mind a Bodzai-átjáró, mind pedig az Ojtozi-szoros, hogy a Törcsvári-szoros is csupán néhány órai járóföld volt innen, a kereskedelem és a csere története egyáltalán nem képezte kutatás tárgyát az elmúlt periódusban.

Orbaiszék központjának, Kovásznának a 18. századtól megvoltak a legfontosabb adottságai ahhoz, hogy lendületes fejlődésnek induljon.

* *Acta (Siculica)* 2006/3, T3, Sf. Gheorghe, Sporturilor 8A, RO-520085
** Székely Nemzeti Múzeum, Sf. Gheorghe, KÓS Károly 10, RO-520055

www.szmi.ro / www.cimec.ro

Míg a 16–17. században még mind lakosság, mind pedig fejlettség szempontjából jóval elmaradt Zágontól és Gelencétől, addig a 18. századtól kezdve az egyenes vonalú, lendületes fejlődés útjára lép a helység. A mai példákkal ellentétben, az említett században Kovásznának még jó töltött útjai voltak,[2] amelyen a környék szekeres kereskedői a helységet könnyen megközelíthették. Valamikor az utak rendbetételét követően kezdett kialakulni és kifejlődni a kovásznai árucsere legfontosabb fóruma, a helyi vásár is.

Nem sikerült megállapítani, hogy mikortól tekinthető Kovászna vásáros helynek. A 18. század első felétől már említik a források a kovásznai Fülöp napi sokadalmat és hetivásárt. Valószínű, hogy többek közt ennek köszönheti a helység a lendületes fejlődését.

Az 1721-es *Conscriptio Carolina* így emlékezik meg Kovászna hetivásárairól: „A falu előnyei között említendő az, hogy minden szombaton hetipiacot tart, amikor is húst árusítanak, legalább az ott lakóknak."[3]

A szombati hetipiac valószínűleg a 18. század negyvenes éveiben kezdett kibővülni, és a század derekán a jobb vásár reményében vasárnapra tevődött át. 1741-ben ugyanis BOGDÁN Gergely, az eklézsia egyik megyebírája a 15 naponként tartott egyházi bírósági ülésen (quindenális fórumon) arról panaszkodott, hogy Isten és Haza törvényeivel ellentétben, „vasár napokon a Kovásznai reformatum templom előtt a falu földin az Ország úttyán vásárok kezdettenek lenni a napnak fel jövésitől fogva majd dél elvettéig, a görögök s vásárhelyiek árujokot, égett borokot mindgyárt reggel ki rakván, ezeknek s másoknak a templom tájatt székek bojognak, így scandalizálnak, s a vasárnapi isteni tiszteletet így gátollyák".[4]

Talán az egyház közbenjárására véglegesedhetett ismét szombati hetivásár Kovásznán.

A vásárok jövedelme bizonyára nemcsak a helyi kereskedelem erősödését, az itt gyártott kézművestermékek eladásának megkönnyítését tette lehetővé, de a vásári taxák lefizetése a városnak, majd az egyháznak amúgy is jelentős jövedelmet biztosított. 1797. január 27-én az esperesi vizitáció alkalmával a meghonosodott vásárok jövedelméről kihangsúlyozzák: „A Filep napi sokadalom és héti vásár jövedelme örök emlékezettől fogva a kovásznai református templom számára járandó lévén, a Domesticum Consistorium viseljen szorgalmatos gondot arra, hogy híven administráltassék és egyébre ne fordíttassék, hanem csak a templom romladozásinak meg építtésére."[5]

Mindebből látható, hogy mind a Fülöp napi, mind a hetivásárok jövedelme a kovásznai református egyház vagyonát gyarapította. A kovásznai református egyház presbiteri jegyzőkönyveiből tudjuk, hogy 1820 körül a hetivásáron való árusítás jogát a helyi Consistoriumtól kellett megszerezni. Íme egy példa erre: „K. Vásárhelyi TUROTZI Sándorné minek utánna a nemes Communitás az arenda contractust, melyet egjütt kötöttek volt, visza adta, Consistoriumunkot meg kereste személyesen, hogy mint eddig, úgy most is a gyapott árulást arendára egy esztendőre adná néki által a nemes Consistorium, ennél fogva a gyapot árulást mától kezdve esztendeig 36 Rénens forintért ki is adá a szokott feltételek alatt, tudniillik, hogy a piatzot bőv és jó gyapottal tartsa, igaz fonttal mérvén, a fungens domesticus curator úrnak pedig a Consistorium facultatiót ád, hogy arendarius contractust aggyon a nevezett személynek az ecclesia képében."[6]

Az egyház gondoskodott tehát arról, hogy minden héten megkaphassák az emberek a legszükségesebb javakat. Nemcsak vásári illetéket szedett tehát, hanem a piac ellátottságát tervszerűen irányította is.

1820-ban, a CZIRÁKY-féle összeírás idején a hetivásár újból szombati napon volt, mivel a szomszédos helység lakói az összeíró biztosoknak kihangsúlyozták „Vagyon ismég második vásáros hely Kovászna, innen Barátostól három fertály óra menőhely, az hol minden szombaton vásárok szoktak esni, szoktak odamenni apróbb kereskedők, gabonáinkot és egyébb apróbb eladni való jovainkot eladhatjuk."[7]

Nem sok információnk van arról, hogy miket lehetett kapni a kovásznai hetivásárokon, és hogy milyen méretűek voltak ezek. Abba sincs betekintésünk, hogy mekkora volt ezeknek a

www.szim.ro/www.simec.ro

vonzási körzetük, honnan jöttek a vásárlók ide. NAGY Ferenc 1842-es *Vásárlaistrom*a megemlíti, hogy „Kovászna (Háromszék) hetivásáraiba nyáron át friss havasi, télbe tömlő-túrót kaphatni, május 1-jén kendermagvására van."[8]

Ennyi csupán a pontosabb információ, amelyhez a történeti források hozzásegítenek. Nem véletlen, hogy NAGY Ferenc éppen a kovásznai híres túrót emeli ki a fontos vásártermékek közül. KOZMA Ferenc 1879-es összefoglalójából tudjuk, hogy Háromszéken a leghíresebb sajtot és túrót Kovásznán állították elő. Különösen nagy hírneve volt az ún. szemerketúrónak, amelynek különleges elkészítési módját KOZMA kuriózumként le is jegyezte: „Káskával (sajt) és szemerke-túró készítéssel Háromszék megyében, különösen pedig Kovásznán többen foglalkoznak. Ezek frissen fogyasztva a legjobb ízű eledelek közé tartoznak.

A szemerke-túrót fenyőkéregbe teszik, és köménymaggal vegyítik, s így ezen kétféle íz által van áthatva. Csak tavasszal és nyárban készítik, míg a fák nedvkeringése a kéreghántást megengedi. (...) Piac: a helyi vásárok s különösen Brassó."[9]

Az 1880-as évektől kezdődően már a Kereskedelmi- és Iparkamara gondoskodott a vásárokról, és vigyázott arra, hogy a helységben meglévő iparágak művelői legyenek a hetivásárok kizárólagos árusítói. Az 1887. évi XVIII. törvénycikk 1. paragrafusa alapján meghatározták „Kovászna nagyközségben a kovács, csizmadia, cipész, asztalos, kerekes, szabó, lakatos, szíjgyártó és timár ipar kivételével (...) minden más iparágra nézve megengedtetik a hetivásáron megjelenni és ott iparcikkeiket, a vásári rend megtartása mellett, elárusítani."[10]

Az országos vásárok, avagy más néven *sokadalmak* abban különböztek a hetivásártól, hogy oda szabadon jöhettek az ország bármely részéről az iparosok, és portékájukat a vásári vám lefizetése után szabadon kínálhatták a környékről összesereglett vásárlóknak.

ORBÁN Balázs *A Székelyföld leírásá*ban megemlíti, hogy Kovászna vásáros hely, négy sokadalommal: Eufrosina (február 17.), Mária Magdolna (július 22.), Szt. Márton (november 11.) és Fülöp (május 2.) napján.[11]

A kovásznai országos vásárok közül minden bizonnyal a Fülöp napi a legrégebbi, amelynek jövedelme a helyi református egyházat illette. Eredete több szerző szerint is a reformáció előtti időkre tehető. A VAJNA Mihály által megírt, kéziratban maradt Kovászna monográfiája a Fülöp (Jakab) napi sokadalmat búcsús vásárnak tartja: „A templom körül hajdanában nagy búcsút tartottak minden évben Jakab napján (május hó 2-án). Erre távol eső vidékekről is sokan sereglettek össze. Megjelentek a cincárok, az akkori idők vándorkereskedői, különféle áruikkal, s igen jó vásárt csaptak. Nemkülönben eladni való kendermagját mindenki ide hozta. Erről a mai május 2-i vásárt, mely hosszú időn át nem tartozott az országos vásárok közé, kendermag-sokadalomnak nevezték, s így nevezik ma is. A búcsú és a vásár annak rendje szerint tartalmas lakomával járt. Innen ered Kovászna és vidékének közmondása*: Nem minden nap Jakab nap, vermet ne áss magadnak.*"[12]

Valószínű, hogy a Fülöp napi sokadalom lehetett az az évi egy országos vására Kovásznának, amelyet az 1820-as CZIRÁKY-összeírás említ: „sokadalom idején más helységekből is elegendő portékákot hoznak az örmények, sátorral más mesteremberek árujokkal eljönnek, akiktől pénzzel mindent kapván, vásárolhatunk."[13]

ORBÁN Balázs szerint a más három vásár megtartásának jogát 1840-ben, DEÁK Tamás ügyvéd közbenjárására nyeri Kovászna.[14]

Úgy tűnik, hogy a Fülöp napi sokadalmon kívül a novemberi vásár volt népesebb, ismertebb sokadalma Kovásznának, ennek forgalmáról jó néhány esztendőn keresztül beszámolt a háromszéki sajtó. Az állatvásár többnyire egy nappal megelőzte a kirakodó vásárt. 1905-ben például a tudósítás szerint: „Különösen a pénteki állatvásár volt rendkívül látogatott, úgy eladó, mint vásárlók tekintetében. Bár csak egy nappal előzte meg a nagyborosnyói vásár a kovásznait, mégis roppant nagy volt az állatfelhajtás. Eladatott 14 ló, 106 darab szarvasmarha és 36 darab sertés, vagyis összesen 156 darab felhajtott állat."[15]

Az őszi kirakóvásárnak a káposzta volt a legkeresettebb cikke a század elején, ennek be-

www.szmi.ro / www.cimec.ro

szerzésére a Királyföldről is érkeztek szász vásárlók.

Az évszázadok során tehát állatokat, túrót, sajtot, káposztát, szeszes italokat, cipőt, vasneműt, zárakat, bútorneműt, gyapotot és ruhaneműt biztosan lehetett kapni a kovásznai hetivásárokon és sokadalmakon. A helyi kisember szükségleteit többnyire lehetett ezekkel fedezni.

Francia kereskedelemkutatók szerint minden kereskedelem eredetileg három szükségletre vezethető vissza: „a fizikai reprodukcióhoz szükséges *alapvető javakra*, a *luxustermékek*re, melyek fogyasztása a rendelkezésre álló jövedelem függvénye, és személyes igényeket elégítenek ki, végül a *hivalkodó javakra*, melyek fogyasztása a társadalmi presztízs és figyelemfelkeltés igényeivel kapcsolatos."[16]

Amennyiben ezt a modellt a kovásznai vásárokra próbáljuk alkalmazni, megállapítható, hogy ezeken inkább a fizikai reprodukcióhoz szükséges javak jelentek meg. A helyi vásáron elsősorban a kisemberek igényszintjéhez szükséges javakat lehetett megvásárolni. A levéltári források a bizonyíték arra, hogy a 18–19. században a jelentősebb nemesi famíliák a reprezentációs javakat, amelyekkel társadalmi presztízsüket teremtették meg, távoli vidékekről hozatták maguknak, bécsi vagy görög kereskedőktől vásárolták.

A hetipiacok és sokadalmak meghonosodása Kovásznán tehát lehetőséget teremtett a helységnek, hogy a kereskedelmi háló szemévé váljon, de csak parányi része volt e hálózatnak, nem tudta a környék embereinek teljes szükségletét ellátni. A Kovásznán meghonosított modell magában foglalta azt az alternatívát, hogy a helyi lakosság időnként más kézműves helységek és vásárok felé orientálódik, és igényszintjét az ideiglenes migrációk révén próbálja teljes mértékben kielégíteni. A népi tudáshoz az is hozzátartozott, hogy informáltak legyenek az itt lakó emberek arról, melyik vásáros helynek melyek a jellegzetes, csak ottan megtalálható portékái.

A kovásznaiak vásárlátogatása tehát nem csak a helyi sokadalmakra korlátozódott. Az 1820-as CZIRÁKY-féle összeírás szerint az orbaiszéki falvak lakói látogatták a várhegyi keddi vásárokat, amelyekre „kézdivásárhelyi, bécsi és más portékákkal kereskedők, úgy más városokról és falukról is más portékákkal kereskedő emberek szoktak mindenkor gyülekezni, adni-venni alkalmatos hely. Sokadalom is kétszer szokott lenni esztendőnként."[17]

A papolci évi négy sokadalomban elsősorban az állataikat, valamint a gabonát adhatták el a kovásznai gazdák.[18]

Zabola évi négy sokadalma is szívesen látogatott volt, tekintettel arra, hogy nagyon közel volt, és mivel „ott szoktak lenni gyergyai, csíki, brassai és más helyekről való kereskedők."[19]

Kézdivásárhelynek nem csak azért voltak kedveltek a sokadalmai, mert közel estek. Mivel e helység Háromszék legnagyobb kézműves települése volt, a kézdivásárhelyi csütörtöki hetivásárokon jóformán minden portékát meg lehetett vásárolni: a híres vásárhelyi csizma mellett kerámiatermékeket, ruhaneműt, kádártermékeket, vasneműt, bútorneműt vásárolhattak az ide látogatók.

Valamivel távolabb estek, ennek ellenére szívesen látogatottak voltak a sepsiszentgyörgyi és brassói sokadalmak is. Az utóbbi város sokadalmait már csak azért is felkeresték a potenciális vásárlók, mivel Corona városában számos török kereskedő fordult meg, akik keleti árukkal látták el Erdély lakosságát.[20]

De a sokadalmak és hetivásárok nem csupán térbelileg, hanem kalendarisztikusan is felosztották, tervszerűsítették az emberek hétköznapjait, esztendejét. Az áru cseréje tehát nem pusztán egyedi jelenség volt, hanem a kovásznaiak szélesebb értelemben vett kulturális rendszerének is a része, egysége. Megszabta és befolyásolta a mindennapi életet, ugyanakkor szertartásossága, ismétlődése révén ritualizálta a helységbeliek életét, akárcsak az ünnepek, avagy az emberi élet fordulói.

A vásár a kulturális háló része volt: a kovásznai ember egyik legfontosabb lehetősége arra, hogy kapcsolatba lépjen idegenekkel, hogy összehasonlítsa önmaga gazdasági és kulturális helyzetét az idegenekével, szomszéd helységbeliekkel.

www.szim.ro / www.cimec.ro

A kovásznaiak vásározási szokásai tehát nem csupán gazdaságilag lendítették fel a helységet, de megteremtették a fejlődéshez oly nélkülözhetetlen összehasonlítási alapot, a migráció révén megtanították a helybelieket a másság megismerésére és értékelésére.

2. Deszkarágó Kovászna

A kovásznaiak létformáját, mindennapi tevékenységét mindig meghatározta a helységet körülvevő nagy erdőhatár. Kovászna gúnyneve azért volt „deszkarágó Kovászna", mivel már nagyon korán elszaporodtak a környékén a vízifűrészek, és a fő jövedelmi forrása a kovásznaiaknak a deszka eladásából és a fa feldolgozásából származott.

A fűrészek megjelentéről korai adataink is vannak: CS. BOGÁTS Dénes az azóta már megsemmisült orbaiszéki törvénykezési jegyzőkönyvekből közöl egy 1608-as adatot egy közfűrészről, amely a Kovászna-vize mellett állt.[21] 1690-ben a kovásznai DEME család fűrészét,[22] 1697-ben ERDŐS János fűrészét,[23] 1714-ben VAJNA István fűrészét,[24] 1715-ben a CSÚSZok fűrészét,[25] 1722-ben a vajnafalvi CSUTAK Mihály fűrészét,[26] 1752-ben BOGDÁN Antal fűrészét,[27] 1828-ban az OLOSZok, CSUTAKok, KOVÁTSok, GOTZok és FAZAKASok közösen építendő fűrészét[28] említik a források. Az 1721-es *Conscriptio Carolina* kiemeli, hogy a településen az adózóknak tíz saját fűrészmalmuk van.[29]

A 18. században a gelencei és a kovásznai deszka fogalom volt a környéken. CS. BOGÁTS Dénes adataiból megtudhatjuk, hogy a kovásznai deszkát már ekkor többre értékelték, mint a gelenceit: 1762-ben az árkosi MIHÁLY család 200 gelencei deszkáért 6 rajnai forintot és 20 krajcárt fizetett, ugyanennyi kovásznai deszkáért ugyanekkor 10 rajnai forintot fizettek ki.[30]

A kovásznai fűrészek teljesítménye nagyon nagy volt. FÉNYES Elek 1840-es statisztikájában megemlítette, hogy évente kb. 200 000 darab fenyő- és tölgyfadeszka készült itt, amelyet nagyobbrészt a brassói piacokon adtak el.[31]

KOZMA Ferenc 1879-es székelyföldi felmérésében megemlítette, hogy Háromszéken „mintegy 160-200 fűrészmalom: (Zágon erdőségein 50, a papolcin és kovásznain 20-20, a bereckin 15, lemhényin 2 stb.)" működik[32]. E felsorolásból is látható, hogy a háromszéki deszka zömét az orbaiszéki fűrészek biztosították. Ezek közt is roppant jelentős volt a kovásznai fűrészek szerepe.

Az eddig felsoroltakból is látható, hogy akárcsak a malmokat, a fűrészeket is több esetben több család vagy a legtöbbször egy egész nemzetség birtokolta. Ilyen esetben a használatnak is természetszerűen közösnek kellett lennie. Hogy a jövedelem elosztása igazságos legyen, az osztozkodás alkalmával már megszabták, hogy a hét melyik napján ki használhatja a fűrészt. Ugyanez a módszer érvényesült akkor is, amikor adósság fejében a fűrésznek egy részét zálogban lekötötte a tulajdonos.

A kovásznai ember a zöld aranyat nem pusztán deszkaként értékesítette. A gerendává faragott orbaiszéki épületfát használta egész Kézdi- és Sepsiszék is.[33]

FÉNYES Elek 1840-es statisztikájában dicséretesen szól a kovásznai kádárokról, akik ekkor már a polyáni, lemhényi, almási, gelencei, hermányi és papolci faedény-készítők mellett termékeikkel jelen voltak a környék vásáraiban.[34]

KOZMA Ferenc 1879-es összesítése szerint Kovásznán faedénykészítéssel 2 ember foglalkozott hivatásszerűen, haton pedig időszakos kereseti lehetőségnek tartották a faedények készítését.[35]

Jó minőségük mellett szól az is, hogy az 1885-ös budapesti országos kiállításra beszerzendő tárgyak listáján már megjelennek a kovásznai faedények, csebrek, sajtárok, mosogatók, mosdók, tejverő és víztartó edények.[36]

Valószínű, hogy a kádártermékek mellett esztergált faedényeket is készítettek már régtől fogva a helység ügyesebb kezű mesteremberei. A kovásznai esztergált fadobozokat mindenesetre az 1885-ös budapesti országos kiállítás előtt már számontartották az iparfejlesztő biztosok.[37]

Az 1907-es sepsiszentgyörgyi Székely kiállítás tovább is igazolja feltevésünket: házi

www.szim.ro / www.cimec.ro

faedényekkel (túróborítóval, sótartókkal, tányérokkal, tálakkal) jelent meg e kiállításon ZÁGONI Lajos iparos.[38]

Napjainkban az orbaiszéki szitakészítésről elsősorban Csomakőrös jut eszünkbe. A kőrösi szitásokról jó néhány tanulmány látott már napvilágot. Az már kevésbé ismert tény, hogy a szitakéreg készítésében valamikor Kovászna is jeleskedett. KOZMA Ferenc 1879-es beszámolójában a szitakéreg készítését Kovásznához és Zágonhoz köti. Valószínű, hogy Kőrös a szitaszövet szövését és összeállítását végezte, ehhez nyújtott segítséget Kovászna a szitakéreg elkészítésével. E mesterség elég elterjedt lehetett a 19. század végi Kovásznán, ugyanis KOZMA összesítése szerint 5 ember állandóan, 15 pedig időszakosan ezzel foglalkozott. A szitakérget Brassó és Szeben piacain árusították ekkortájt.[39]

A kovásznai szitakéreg csaknem valamennyi háziipari kiállításon megjelent: az 1885-ös budapesti,[40] az 1891-es temesvári,[41] az 1907-es sepsiszentgyörgyi Székely kiállítás[42] a példa erre.

A jó minőségű faanyag még ritkább fafeldolgozó mesterségek meghonosodását is elősegítette: KOZMA Ferenc megemlíti, hogy gazdasági eszközök készítésével Kovásznán öten állandóan, haton pedig időszakosan foglalkoznak. KOZMA azt is elárulja, milyen típusú gazdasági eszközökre gondolt: sámfára, kaptafára, osztovátára, ernyőfára.[43]

FÉNYES Elek statisztikájából tudjuk, hogy 1840 körül az égerfa gyökeréből pipaszárakat is készített néhány kovásznai ezermester.[44]

Az 1820-as CZIRÁKY-féle összeírás kerékgyártó mesterembert is említ a helységben.[45]

A deszkájáról oly híres Kovásznán minden bizonnyal az asztalosságnak is komoly hagyománya volt. Nincsenek pontos adataink arra nézve, hogy a tudatokban Orbai székiként jelzett festett bútorok hol keletkezhettek, mindenesetre Kovászna, Barátos, Papolc vagy Zágon jön elsősorban számításba. A 1920. század fordulóján Kovásznán 26 asztalos mesterember működött, ez is jelzi, hogy e mesterségnek komoly hagyománya volt a helységben. A mesteremberek kimutatásából látható, hogy ekkor az asztalosság volt a legvirágzóbb mesterség.[46]

Ekkorra már nem virágozták a bútorokat, és fokozatosan teret hódított a műbútor-asztalosság. A századforduló asztalosai közül egy emelkedett ki a névtelenség homályából: NÉMETHI Árpád ugyanis 1900-ban résztvett a marosvásárhelyi székely kiállításon,[47] és ugyanezen esztendőben megbecsült munkássága jeleként az országos ipartestület ezüstérmét nyerte el. NÉMETHI munkásságának jellemzéseként a háromszéki napilap kiemeli, hogy ,,NÉMETHI Árpád a Háromszéki Takarékpénztár részére is gyönyörű magyar stílű bútorokat készített, s az igazgatóság által külön jutalomban is részesült."[48]

A marosvásárhelyi kiállításra faragott képrámákat szállított.[49]

A vessző, csigolya felhasználása nem volt nagyon elterjedt Kovásznán. Mégis, 1900 körül egy ritka mesterséget gyakorolt egy kovásznai mesterember. RÁDULY János ugyanis Kovászna és környékének egyetlen szekérkaskötője volt.[50]

A fa tehát dominánsan meghatározta és napjainkban is meghatározza a kovásznai emberek mindennapjait. Láthattuk, hogy hány fafeldolgozó mesterség indult virágzásnak a századok során Kovásznán, hogy aztán a 20. században a fa megmunkálására szakosodott gyárak jöjjenek létre és adjanak több embernek kenyeret, elsősorban a kommunizmus évtizedeiben.

3. Malomipar és kőfeldolgozás

Ha már Kovászna híres fűrészeiről szóltunk, nem szabad megfeledkeznünk a malmairól sem. Malom és fűrész sok esetben volt egymás mellett, mivel mindkettőnek működtetője a víz volt.

A gyors folyású Kovászna-pataka, de még a napjainkban oly jelentéktelennek tűnő Mész-pataka is számos malmot hajtott. Minden jelentősebb kovásznai család rendelkezett malommal, de néha a külső birtokosok is vásároltak és működtettek malmot Kovászna határain belül.

www.szmit.ro / www.cimec.ro

Így például a szalontai gr. THOLDI Istvánnénak,[51] a zabolai HORVÁTH Farkasnak,[52] a pávai VAJNA Istvánnak[53] tudunk itteni malmáról. Ezeknek a birtoklása presztízskérdés volt: jelentősen növelte a család tőkéjét, biztos jövedelmet hozott.

A malom nemcsak a potenciális jólét, de egyben konfliktusok forrása is volt. Íratlan szabály volt, hogy a saját boldogulás érdekében nem illik a más malmos gazdáknak kárt okozni. A kovásznai BOGDÁNok malmát például 1689-ben azért említik a források, mivel BOGDÁN Gergely és tulajdonostársai a jobb jövedelem érdekében nagyobb gátat építettek a patakra, ezáltal a más gazdák őrlési lehetősége csorbult.[54]

A molnárság megbecsült mesterség volt a 18–19. században is. Minden tulajdonos igyekezett évről évre szerződést kötni egy-egy lelkiismeretes molnárral. E szerződéseknek köszönhetjük, hogy aprólékos malomleírások maradtak ránk e korból. Az egy esztendős szerződés megkötése ugyanis részletes vagyonleltárral kellett, hogy kezdődjön, a malomház biztonságos megőrzése érdekében. 1767-ben például özvegy gróf THOLDI Ádámné TELEKI Krisztina malmának belső berendezése, bélkereke, derékvasa, csapjai, perpencéje jó volt, de maga a malomház „a régiség miánn alsó fundamentomon mindenütt elrothadott egészen. A lakó vagy tüzelő háznak, a kamarájának külső oldala is igen el rothadozott, annyira, hogy néhol deszkával is pótolják és gyámolgatják. Az egész háznak fedele is felettébb régi, minden nap újj supozást vár." A malomházhoz tarozott egy régi istálló, amelynek „felső része alatt szekérszín volna, de a víz elmosta volt a földet."[55]

1791-ben a pávai VAJNA István Kovászna területén lévő malma „külső tekintetben jó státussában" volt, „sendely fedél alatt." Volt benne egy vörös csempékből álló tüzelőkemence, valamint egy fogas. A lisztelő malomházban két lisztelő kerék volt, részletesen lejegyezték ezek állapotát és az alkatrészeit. A kásamalomnak „mind a falai, mind a fedele reparatiót kiván", belülről a kásacsináló kerekek mind jók voltak. A kásatörő malom „egy tengeljel jár az árpa kása csinálóval." A deszkát vágó fűrészmalom „deszkával alkalmatoson be van fedve, az ajja megjárna, csak hogy a talp el kezdett rothadni." A malom udvarán volt egy zsúppal fedett négyszögű istálló és egy szarvazatlan, fedetlen sertéspajta.[56]

Más helységek molnárszerződéseiből tudjuk, hogy a kontraktusokban részletesen leszögezték azt is, mi a feladata a molnárnak, és mit vállal magára a tulajdonos. A malom melletti istálló például azért volt szükséges, mert a molnárok feladatai közé tartozott a sertések felhízlalása. A malomtulajdonos megszabta, hogy hány hízott disznóra tart igényt, a molnár ezenkívül annyit hízlalhatott magának, amennyit az őrlésért visszatartott saját lisztje lehetővé tett.

Az egyre gyarapodó lakosságú Kovásznán egyszerre több malom működtetése vált szükségessé. Az 1721-es *Conscriptio Carolina* a helységről írva kiemeli, hogy „a faluban elegendő malom van mind a birtokos urak, mind az adózó lakosok, sőt a szomszédos falvak őrléséhez is."[57]

Az 1820-as CZIRÁKY-összeíráskor a kérdezettek szintén arról számoltak be, hogy „malmaink falunkba bővségesen vagynak, úgy hogy másuvá őrölni nem megyünk, sőt a molnárok magok a gabonát és kész lisztül haza is viszik."[58]

E malmok már nem csupán a helység állandó lakosságát látták el: ebben a periódusban már sok vendége volt a kovásznai híres savanyúvizes fürdőnek, így a vendégek ellátására is kellett gondolni.[59]

A 19. század legvégén Kovásznán még mindig virágzó iparág volt a malomipar, 14 embernek nyújtott állandó kenyérkereseti lehetőséget.[60]

1941-ben a Kovászna és Vidéke Ipartestületben még 26 molnár működött, azt viszont nem tudhatjuk, hogy közülük hányan dolgoztak ekkor Orbaiszék székhelyén.[61]

Nem véletlenül foglalkozunk a kovásznai kőbányászattal ugyanebben a fejezetben. Kovászna híres kőterméke ugyanis éppen a malomkő volt.

BENKŐ József a *Transsilvania specialis*ban azt a nézetét fogalmazta meg, hogy a

www.szim.ro / www.cimec.ro

Kovászna helységnév minden bizonnyal a *Kőhasznа*ból származik, tekintettel arra, „hogy e helység ma is, de sokkal inkább a régi időkben nem csupán az ottlakókat látta el malomköveivel, hanem széles körben a szomszédos falvakat is."[62]

A helység területén több kőbánya volt, amelyben állandó jelleggel fejtették a követ. Az 1820-as CZIRÁKY összeírás kihangsúlyozza például, hogy „építeni való bányakő, köszörűkő, malomkőbányák vagynak."[63]

A kovásznai presbiteri jegyzőkönyvek több esztendőn át foglalkoztak a kőbánya kérdésével, tekintettel arra, hogy az egyik bányászó hely éppen az eklézsia Ógyümölcs nevű erdejében volt. A sorozatos híradás is jelzi, hogy a kőbányászásáért a kovásznai református egyháznak kellett bizonyos meghatározott összeget fizetni. 1802-ben például a kovásznai BENKE Illyés molnárt megbüntették azért, mert az eklézsia híre nélkül vágott több malomkövet magának.[64]

Egy 1822-es híradás szerint az eklézsia erdejében lévő bányát BARKÓTZI Illyés nyitotta meg, és attól kezdve évenként megújított szerződés alapján a követ valamelyik mesterember fejtette.[65]

A bánya évi bérleti díja 33 rajnai forint tiszta jövedelemhez juttatta a kovásznai református egyházat. A szerződő felet arra kötelezték, hogy a díj lefizetése ellenében az erdő fáit is óvja, „idegent semmi tekintetbe oda nem vihetnek, magokon kívül ki lesznek rekesztve, és tsak a malom kő vágásra, adásra adatik hatalom, többre nem."[66]

KOZMA Ferenc felméréséből tudjuk, hogy a kovásznai malomkövek az egész Székelyföldön elterjedtek, de eljutott a fogarasi piacokra is, ahol a királyföldi szászok is vásárolhattak belőle. 1879-ben Kovásznán még 2 ember foglalkozott a malomkövek termelésével.[67]

Malom és malomkő bőségesen termett tehát Orbaiszék székhelyén. Nem csoda, ha a szeszélyes, gyakran áradásokkal fenyegető, a kovásznaiak házait és telkeit veszélyeztető Kovászna-pataka, valamint a kőbánya megbecsült, féltve őrzött kincse volt a helyieknek.

4. Vasbányászat, kovácsmesterség

A Háromszéki-havasok Kovásznától Zágonig terjedő részéről már régóta tudják a szakemberek, hogy szferosziderieteket (mocsárvasérc konkréciókat) tartalmaz, amelyekből vasat lehet olvasztani. A vasolvasztással több ízben is kísérleteztek itt. 1907-ben az egyik kovásznai tanító, KOCSIS István a Dobromir nevű erdőrészben talált például egy régi vasbánya nyomaira akadt, vastag salakrétegre.[68]

VAJNA Mihály egy Kovásznáról írt cikkében megemlíti, hogy 1860 körül „a Térréten, átellenben a Horgácz-völgyével vaskohót és öntödét tartott fenn egy társulat, melyhez a követ, a sphaerosideritet a kohó körül terjedő hegyekből fejtették. Pár év múlva azonban a kalapácsok zaja elnémult, mert a szénnek és vaskőnek a kohóhoz fuvarozása s a termelt vasércnek elszállítása az akkori közlekedési viszonyok s más okok miatt a kohó működésének megszüntetését vonta maga után. A kohót és a körülötte keletkezett telepet ismeretlen okból származott tűzvész rombolta össze, emésztette meg."[69]

ROEDIGER Lajos, Kovászna néprajzosa önéletírásában ugyancsak eleven képet rajzol a kovásznai vasöntésről: „Másodízben 1864-ben kerestük fel Kovásznát, akkor is persze kocsin és Diligence-on téve meg az utat, mert vasútnak még csak a híre volt meg akkor. Élénk emlékezetemben van, hogy ezen alkalommal a NAGY Ezékiel uram (...) vasöntödéje is működésben volt ez alkalommal. Négy nagy kovácsfúvó élesztgette a vasolvasztó tüzét, és a kifolyó vasból nehány hamuzsírfőző üst tellett ki."[70]

KOZMA Ferenc 1879-es felmérésében szintén megemlékezett röviden a kovásznai vasöntödéről. Szerinte brassóiakból és külföldiekből álló részvénytársaság indította a kovásznai kohókat és öntödét, és ebben a „legfinomabb acél" volt előállítható.[71]

A vas megmunkálására tehát az alapanyag mindig is megvolt a Kovászna környéki hegyekben. A vidék fejlettségi szintje viszont nem mindig tette lehetővé a folyamatos, fejlettebb vasöntést.

www.szim.ro/www.cimec.ro

A vas további megmunkálására már több lehetőség nyílott. Kovásznának folyamatosan voltak kovácsai, akik a mindennapok vastermékeit előállították, és ezáltal a környék ilyen irányú szükségleteit kielégítették.

Az 1820-as CZIRÁKY-összeírás megemlíti, hogy Kovásznán „lakik szőcs, csizmadia, kerékgyártó, szabó mesterember és kovács."[72]

Nem véletlen, hogy az összeírás utolsó helyen említi a kovácsokat. Ez nem azt jelenti, hogy jelentéktelen volt a kovácsok jelenléte a helységben, sokkal inkább azt, hogy a kovácsok nagyobbrészt a cigányok köréből kerültek ki. A mesterséget még napjainkban is jórészt „cigánykovácsságnak" nevezik az itt lakók.

Amennyiben áttekintjük a kovásznai kovácsokra utaló adatokat, feltűnik, hogy előfeltevésünk igaz. 1714-ben például egy tanúvallatásban emelik ki: „jól ismertem néhai Estefán cigányt, kováts mester ember vala, lakott az All Szegben, in vicinitatibus fellyel az néhai nobilis BOGDÁNY Gergely úr jobbágy jószága, LENGYEL András lakik rajta, északról vicinussa az Ország utza, és tudom, hogy ezen Estefán kováts a kovásznai nemes BOGDÁNY famíliát szolgálta mesterségivel."[73]

1833-ban a kovásznai, kovácsmesterséget folytató ÁBRI József cigányt körözték hamis pénzek terjesztéséért.[74]

Néhány esztendővel később, 1846-ban a Torjáról ellopott kovácsszerszámokat a kovásznai, kovácskodó cigányoknál találta meg a dulló.[75]

Nyilvánvaló, hogy e cigány kovácsok ekkortájt nem a díszes kovácsoltvas kerítéseket készítették, ez a kézdivásárhelyi és szentgyörgyi céhes kovácsmesterek kiváltsága volt. Főképpen a lópatkoláshoz használt szeget, patkót, valamint a juhok nyírásához használt ollókat állították elő, amelynek nagy keletje volt a helyiek közt is. E patkolókovácsok maguk szerelték fel a lovak lábára a patkót.

A millenniumi *Emlékkönyv* még 6 kovács működését jegyzi le.[76]

Annak ellenére, hogy számuk fokozatosan csökkent, napjainkban is működik kovács Kovásznán.

5. Gyapjúfeldolgozás, kendertermelés

Kovászna felső felében, a Kovásznapataka völgyében a 17. század első felétől fokozatosan román népesség telepedett meg. Alapfoglalkozásuk a pásztorkodás volt. Elsősorban juhtenyésztéssel foglalkoztak, bár a szakirodalom hozzájuk kapcsolja a kecsketartást is.

Az 1721-es *Conscriptio Carolina* Kovászna területén 671 juhot mért fel, amely a 173 tehénhez, 156 lóhoz, 256 sertéshez mérten jelentős állatlétszámnak tűnt már ekkor.[77] Ehhez hozzá kell tennünk, hogy az összeírók nem valószínű, hogy minden juhot felmértek, tekintettel arra, hogy a román juhászok a legeltetés céljából juhaikkal sokszor átkeltek a Kárpátokon, vagy pedig a magas hegyi legelőkre hajtották állataikat. A gyapjú feldolgozása az otthon maradt asszonyok feladata volt.

A kovásznai híres gyapjúszövetet és posztót már régtől fogva messzi vidékekről keresték. Ezek előállítása elsősorban a vajnafalvi román asszonyokra hárult, akik árujukat Brassóban, sőt Bukarestben is árusították, viszonteladók segítségével.

KOZMA Ferenc 1879-es felmérésében kiemelte, hogy Kovásznán 12-en állandóan, 16-an pedig időszakosan foglalkoztak gyapjúszövéssel.[78]

Az 1885-ös budapesti országos kiállításra mint fontos termékeket szerezték be a kovásznai híres halinaposztót és pokrócokat.[79]

Ez jórészt fehér és szürke, durva posztó volt, amelyet elsősorban a felsőruházathoz vásároltak a vidék kereskedői. VAJNA Mihály 1892-ben az „oláh nők" által szőtt darócokat, csergéket és a szép szőnyegeket dicsérte.[80]

A Marosvásárhelyi Kereskedelmi- és Iparkamara 1899-es jelentése Kovásznán 4 posztószövőt tartott nyilván, és a helység híres csergéjét is számon tartotta.[81]

A millenniumi *Emlékkönyv* két posztóványolót tartott nyilván Kovásznán, ez is jelzi, hogy igény volt a századfordulón a gyapjúszőttesek finomítására.[82]

Az 1907-es sepsiszentgyörgyi Székely kiállításról sem maradtak el a vajnafalvi román gyapjúszövők.[83]

www.szmi.ro / www.cimec.ro

A gyapjú feldolgozása nem torpant meg később sem. Az 1940-es háromszéki újságok beszámoltak róla, hogy Kovásznán kb. 40-50 000 juh van, amely esztendőnként 50 000 kiló gyapjút és 100 000 kiló túrót jelent a vidék gazdaságában.[84]

Bár a történeti beszámolók többsége a románság fő foglalkozásaként ismerteti a szövés háziiparát, az itt lakó székelység is csattogtatta a huszadik század elején még az osztovátát. IGNÁCZ Rózsa, a kovásznai születésű írónő így emlékszik vissza gyermekkora Kovásznájára: „Leányai és asszonyai már az én gyermekkoromban sem hordtak székely népi ruhát. Csak a moderneskedő vonalakhoz való szövetet szőtték meg jóféle székely gyapjúból, négynyüstös osztovátán, azaz székely szövőgépen. Azóta hatalmas lendületet vett a kovásznai szövőipar, Erdély piacain ma keresett árucikk a kovásznai posztó. A kovásznai székely férfi ellentétben az asszonyokkal nem hagyta föl sajátságos jellegű viseletét, s legalábbis vasárnapon zsinóros, fekete, magyar nadrágban és fekete dolmányban jár.”[85]

A gyapjú mellett a gyapotfonal megfonása és megszövése is jelentős jövedelemhez juttatta a kovásznai asszonyokat. A CZIRÁKY-összeírás kiemelte, hogy a brassói takácsok jó árat adtak a Kovásznán font gyapotfonalért.[86]

Az itt készült gyapotszőttesek is szerepeltek az 1885-ös budapesti országos kiállításra beszerzendő tárgyak listáján. Valószínű tehát, hogy szép kivitelezésű szőtteseket készített a gyapjújáról híres falu gyapotból is.[87]

A századfordulón egy posztós, valamint 2 takács látta el a környéket szép és tartós szőtteseivel.[88]

Másrészt, a kender megtermelése és feldolgozása az egész Székelyföldön jelentős volt, de Kovásznán az átlagosnál is tovább élő foglalatosság maradt e nyersanyag termesztése és megmunkálása.

Az 1820-as CZIRÁKY-összeírás még kihangsúlyozta, hogy a településen: „Kinek-kinek nagyobbrészint kenderáztató tója vagyon, de azonkívül a bőv folyóvízbe szabadon áztathat.”[89]

A len- és kenderfeldolgozás ismerete még a negyvenes években is annyira általános volt a vidéken, hogy az itteni gazdák 1942-ben elhatározták, hogy a több száz holdon termesztett len- és kenderültetvények feldolgozására külön üzemet hoznak létre. Ez ugyan tudtunkkal megvalósulatlan terv maradt csupán, mégis jelzi, mekkora szerepe volt e vidéken ennek az iparágnak.[90]

6. Összegezés

Gyapjú és kender, fafeldolgozás és vasmegmunkálás, malomipar és kőbányászat: a kovásznai ember tehát maximálisan kihasználta a múltban a környezete által nyújtott lehetőségeket. A fa, a fém, a kő, a víz, valamint határközeli fekvése Kovászna számára meghozta annak az esélyét, hogy a fejlődő települések közé lépjen. A 18. századtól kezdődően már nem pusztán a saját otthona szükségleteiben, hanem többlettermelésben és értékesítésében is gondolkodott az itteni ember. A környezet által nyújtott nyersanyag komplex kihasználása természetesen még nem a nagyipar modern módszereivel valósulhatott meg. De csak azok az iparágak tudtak e vidéken később is meghonosodni, amelyeknek megvolt a múltban is a hagyományuk, és amelyekhez nem kellett messziről szállítani az alapanyagot.

A kovásznai háziipar tudott jelentős lenni, és sikerült neki a helység határain belül és kívül piacot teremteni.

A vidéken folytatandó tárgyi néprajzi gyűjtésnek nagy ígéretei vannak. Kovászna jelentős települése volt Orbaiszéknek, az itt lakó emberek építészetén és tárgyalkotó művészetén az egész Orbaiszék népművészeti jellegzetességei megfigyelhetők. Bár korán polgárosodó vidékről van szó, az orbaiszéki felmérés mesterségek sorának tanulmányozását, mesterek azonosítását ígéri, izgalmas tárgypopulációs vizsgálatok kezdetét. Bízzunk benne, hogy e felmérésnek nem kell a szakemberhiány és szűkös pénzügyi keretek miatt kudarcba fulladnia.

www.szmi.ro / www.cimec.ro

Irodalom

1. BENKŐ József (1999): **Transsilvania specialis**. Bukarest–Kolozsvár.

2. DUKA János (1995): **Üti Páké Barátost. Csúfolódó székely népköltészet**. Csíkszereda.

3. FÉNYES Elek (1840): **Magyar országnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapota statistikai és geographiai tekintetben**. VI. kötet. Pest.

4. GRENIER, Jean-Yves (1995): **Fogyasztás és piac a 18. században**. In: Czoch Gábor – Sonkoly Gábor (szerk.): **Társadalomtörténet másképp. A francia társadalomtörténet új útjai a kilencvenes években**. CSOKONAI Kiadó, Debrecen, 2000, 183–190. old.

5. IGNÁCZ Rózsa (1939): **Kovászna, a borvízkutak hazája**. In: Uő: **Levelek Erdélyből.** DANTE Könyvkiadó, Budapest, 91–102. old.

6. KOZMA Ferenc (1879): **A Székelyföld közgazdasági és közmívelődési állapota**. Budapest.

7. MOLNÁR István (1992): **A csomakőrösi szőrszita**. *Néprajzi Értesítő*, LXXIV. évf., 49. old.

8. NAGY Ferenc (1979): **Vásárlaistrom**. *Ethnographia,* XC. évf., 4. szám, 512. old.

9. NUSSBÄCHER, Gernot (1990): **Aus Urkunden und Chroniken. Beiträge zur siebenbürgischen Heimatkunde**. Band III. Kriterion Verlag, Bukarest.

10. ORBÁN Balázs (1869): **A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból**. III. kötet. RÁTH Mór kiadása, Pest.

11. POTSA József (szerk.biz. elnök) (1899): **Háromszék vármegye. Emlékkönyv Magyarország ezeréves fennállásának ünnepére**. Sepsiszentgyörgy.

12. ROEDIGER Lajos (1999): **Életrajzom születésemtől savanyodásomig**. *Acta (Siculica) 1998/2,* 156–200. old.

13. TAKÁCS Péter (szerk.) (2002): **Háromszék parasztvallomásai 1820-ból**. Erdély-történeti Alapítvány, Debrecen.

14. VAJNA Mihály (1892): **Kovászna fürdő és környéke**. *Székely Nemzet,* X. évf., 1892. május 21. és május 22.

15. VAJNA Mihály (1935): *Feljegyzések Kovászna község múltjából az 1900. évet megelőző időkből és a kovásznai VAJNA nemzetség leszármazásáról.* Kézirat.

Jegyzet

1. GRENIER 2002. 183.

2. TAKÁCS 2002. 252.

3. BENKŐ 1999. II. 167.

4. Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár (a továbbiakban: S. Á. Lvt.), F. 651, DÓNÁTH család levéltára, Fasc. III, 6869.

5. Orbai Református Egyházmegye levéltára (O. Em. Lvt.), Vizitációs Jegyzőkönyv.

6. Kovásznai Református Egyházközségi Levéltár (a továbbiakban: K. Ek. Lvt.), Presbiteri jegyzőkönyv, I18, 173–174.

7. TAKÁCS 2002, 252.

8. NAGY 1979. 512. Vö. *Mentor. Erdélyi népkönyv.* Kolozsvár, 1842, I. kötet., 335. old.

9. KOZMA 1879. 300.

10. *Székely Nép*, XXXII. évf., 1914. jan. 29., 11. szám.

11. ORBÁN 1869. III. 149. old.

12. VAJNA 1935. 9 verso.

13. TAKÁCS 2002, 236.

14. ORBÁN 1869. III. 149.

15. *Székely Nemzet*, XXIII. évf., 1905. nov. 13., 170. szám.

16. GRENIER 2002. 185–186.

17. TAKÁCS 2002. 251.

18. TAKÁCS 2002. 251.

19. TAKÁCS 2002. 252.

20. A török áruk forgalmáról már a híres humanista, Johannes HONTERUS beszámolt. Lásd NUSSBÄCHER 1990. 127.

21. CS. BOGÁTS 1943.

22. Székely Nemzeti Múzeum Kézirattára, *Orbaiszéki törvényszéki iratok* I. 17.

23. S. Á. Lvt., F. 65, 1. lelt. sz., Fasc. II, 55.

24. S. Á. Lvt., F. 55, Fasc. II, 63.

25. S. Á. Lvt., F. 75, Fasc. IV, 146.

26. S. Á. Lvt., F. 79, Fasc. I, 44.

27. S. Á. Lvt., F. 65, 1-es lelt. sz., Fasc. III, 103.

28. S. Á. Lvt., F. 79, Fasc. I, 162.

29. BENKŐ 1999. II. 167.

30. CS. BOGÁTS 1943.

31. FÉNYES 1840. 78.

32. KOZMA 1879. 261.

33. BENKŐ 1999. II. 159.

34. FÉNYES 1840. 78.

35. KOZMA 1879. 296.

36. *Székely Nemzet*, II. évf., 1884. ápr. 17., 59. szám.

37. Uo.

38. *Székely Nép*, XXV. évf., 1907. okt. 24., 130. szám.

39. KOZMA 1879. 297.

40. *Székely Nemzet*, II. évf., 1884. ápr. 17., 59. szám.

41. *Székely Nemzet*, IX. évf., 1891. aug. 8., 121. szám

42. *Székely Nép*, XXV. évf., 1907. okt. 26., 131. szám.

43. KOZMA 1897. 297.

44. FÉNYES 1840. 78.

45. TAKÁCS 2002. 236.

46. PÓTSA 1899. 166167.

47. *Székely Nemzet*, XVIII. évf., 1900. jún. 18., 90. szám.

48. *Székely Nemzet*, XVIII. évf., 1900. máj. 21., 77. szám.

49. *Székely Nemzet*, XVIII. évf., 1900. jún. 18., 90. szám.

50. *Székely Nép*, XXVII. évf., 1909. nov. 25., 129. szám.

51. S. Á. Lvt. F. 30., Orbaiszéki iratok, 3. csomag, 214-es iratcsomó, 56. old.

52. S. Á. Lvt., F. 30., Orbaiszéki iratok, 4. csomag, 2/32-es iratcsomó, 14. old.

53. S. Á. Lvt., F. 55., a pávai VAJNA család iratai, Fasc. II, 63. old.

54. S. Á. Lvt., F. 65/1, Szörcsei DONÁTH család levéltára, Fasc. II, 62. old.

55. S. Á. Lvt., F. 30, 3. csomag, 214. dosszié, 56. old.

www.szmi.ro / www.cimec.ro

56. S. Á. Lvt., F. 55, Fasc. VI, 4. old.
57. BENKŐ 1999. II. 167.
58. TAKÁCS 2002. 236.
59. TAKÁCS 2002. 236.
60. POTSA 1899. 166–167.
61. S. Á. Lvt., F. 155, oldalszámozás nélkül.
62. BENKŐ 1999. II. 167.
63. TAKÁCS 2002. 236.
64. K. Ek. Lvt., Presbiteri Jk., I18, 26–27.
65. K. Ek. Lvt., Presbiteri Jk., I18, 206.
66. K. Ek. Lvt., Presbiteri Jk., I18, 208–209.
67. KOZMA 1879. 299300.
68. *Székely Nép*, XXV. évf., 1907. szept. 21., 116. szám.
69. VAJNA 1892.
70. KOZMA 1879. 29.
71. ROEDIGER 1998. 160.
72. TAKÁCS 2002. 236.
73. S. Á. Lvt., F. 65, 1-es lelt. sz., Fasc. III, 82.
74. S. Á. Lvt., F. 30, 24-es köteg, VII2, 3.
75. S. Á. Lvt., F. 30, 1-es köteg, II22, 12.
76. POTSA 1899. 184.
77. BENKŐ 1999. II. 161.
78. KOZMA 1879. 296.
79. *Székely Nemzet*, II. évf., 1884. ápr. 17., 59. szám.
80. VAJNA 1892.
81. POTSA 1899. 184.
82. POTSA 1899. 166–167.
83. *Székely Nép*, XXV. évf., 1907. okt. 26., 131. szám.
84. *Székely Nép*, LVIII. évf., 1940. nov. 23.
85. IGNÁCZ 1939. 99–100.
86. TAKÁCS 2002. 236.
87. *Székely Nemzet*, II. évf., 1884. ápr. 17., 59. szám.
88. POTSA 1899. 166–167.
89. TAKÁCS 2002. 236.
90. *Hargitaváralja*, VII. évf., 2. szám, 1942. jan. 15.

(A családnevek majuszkulás kiemelését, beleértve az idézeteket, kötetszerkesztési szempontok indokolták. **Szerk. megj**.)

Date privind etnografia istorică a oraşului Covasna

(Rezumat)

Lucrarea prezintă istoria meşteşugurilor răspândite şi practicate în oraşul Covasna, centrul administrativ al fostului scaun Orbai. Locuitorii acestei regiuni au utilizat toate resursele naturale pentru a asigura bazele materiale necesare vieţii. Lemnul, piatra, mineralele, apa au pus bazele meşteşugurilor de azi, iar târgurile anuale şi săptămânale au contribuit la formarea industriei casnice din localitate. Lucrarea constituie un prim pas al cercetării de bază etnografice complexe a scaunului Orbai. Sunt analizate date de arhivă, manuscrise, ziare vechi şi literatura de specialitate.

Data Concerning the Historical Etnography of the Town Kovászna (Covasna, Romania)

(Abstract)

The paper presents the history of crafts practiced in the town of Kovászna (Covasna), the administrative center of Orbai chair. The inhabitants of this region used all natural resources to assure the necessary material basis for life. Wood, stone, metal, minerals, animal products, water were of great help for people living in the mountains and the annual and weekly fairs have contributed to the formation of the local home-industry.The present paper marks the first step of complex ethnographical research of Orbai region. Archives data, manuscripts, old newspapers and bibliography have been studied.

www.szrmi.ro / www.cimec.ro

SZŐCSné GAZDA Enikő

Feltorjai jobbágylakások berendezése a 19. század elején

(Kivonat)
A tárgyalt vidéken a 19. századig inkább csak a nemesi rétegnek maradtak fenn tárgyösszeírásai, de a lakásberendezés használatának ismeretéhez esetükben is csak néhány részletezőbb kúrialeltár segíthetett. A Székely Nemzeti Múzeum gyűjteményéből a Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltárba került, itt közölt három összeírás ezzel szemben altorjai (ma a Kovászna megyei Torja része) jobbágyok vagyonát leltározza, foglalás céljából. Mivel a lakóház a földesuruk tulajdona volt, az összeírások a lakberendezésre, ingó vagyonra szorítkoznak. A leírás sorrendjéből ennek térbeli elhelyezésére, tehát használatára következtethetünk, tételeiből az ott lakó jobbágycsalád összetételére, életmódjára, anyagi helyzetére.

*

BENDA Gyula szerint a tárgyak és tárgyegyüttesek kutatása az európai társadalomtudományokban az *Annales* iskolával kapott nagyobb lendületet, és vált az újabb kutatási irányvonalak egyik kiemelt területévé.[1] Ugyanakkor viszont az egyik legtámadottabb területe is a társadalomtudományoknak. Ez elsősorban azzal magyarázható, hogy a társadalom tárgyhasználatának, tárgy és ember kapcsolatának elemzése csak megközelítőleg teljes tárgyállomány összeírásával, rendszerezésével lenne hiteles. Teljes tárgyösszeírást végezni viszont jóformán lehetetlen.[2] A történeti kutatások esetében a következő támadási csomag a mintaválasztás kérdésköre köré csoportosítható. Vagyis a tárgypopuláció tanulmányozása esetén, ha teljes mintavételre nem vagyunk képesek, érzékeltetnünk kellene a társadalmi összetételt, mintegy keresztmetszetben vizsgálva egy-egy korszak társadalmát. Írott forrásaink viszont nem engedik, hogy érvényesülhessen a mintavételhez köthető kutatói következetesség: a 19. századig jóformán csupán a nemesi réteg tárgyösszeírásai maradtak fenn vidékünkön, és ezeket az inventáriumokat sem tudjuk biztosan úgy kezelni, mint amelyek bizonyítottan összeírják egy-egy történeti periódus egyetlen családjának teljes tárgyállományát. A parasztság, avagy „a nép” tárgyi világába csak a paraszti életforma akkulturációs periódusában tekinthetünk valamelyest bele. Akkor viszont van-e mit kezdenie a néprajztudománynak ezzel a témával? Egy-egy szűkebb időszak tárgyi ellátottságát a hagyatéki leltárak elemzésével próbálták a magyar nyelvterületen megragadni egyes kutatók. Gondoljunk csak BENDA Gyula[3], KOCSIS Gyula[4], BENCSIK János[5], GÜNTNER Péter[6], GRANASZTÓI Péter[7] kutatásaira. Van-e viszont ezeknek a kutatásoknak létjogosultságuk?

Az újabb tárgyegyüttes-vizsgálatok esetében a BAUDRILLARD-i kérdés vetődhet fel bennünk: „Remélhetjük-e, hogy képesek leszünk osztályozni a tárgyak szemünk láttára változó világát, eljuthatunk-e valamilyen leíró rendszerhez? Csaknem ugyanannyi osztályozási szempontunk volna, mint amennyi tárgy.”[8]

Még kiszolgáltatottabbak vagyunk, amenynyiben a különböző összeírások alapján a lakásberendezési szokásokat próbáljuk rekonstruálni. A leltár nem ad semmilyen pontosítást arra vonatkozóan, hogy a felsorolt tárgyaknak milyen helyük volt a házon belül, mi került a lakószobába, mi volt olyan reprezentációs értékű tárgy, amelyet a tiszta szobában „állítottak ki”, és mi szorult ki a kevésbé látványos helyekre, vagyis az ereszbe, a padlásra, a kamrába, avagy az istállóba. A lakásberendezés rekonstruálásában talán csupán a részletezőbb kúrialeltárok segítenek. E birtokösszeírások viszont csak a nemesi, kisnemesi réteg körében váltak divattá. Hogy mik kerültek a parasztlakásokba, a jobbágyok otthonaiba, arról rendkívül szűkös információink vannak.

Ezért tartottam fontosnak, hogy egy összeírást ismertessek, amely a Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár gyűjteményében található.[9]

* *Acta (Siculica)* 2006/3, T3, Sf. Gheorghe, Sporturilor 8A, RO-520085
** Székely Nemzeti Múzeum, Sf. Gheorghe, KÓS Károly 10, RO-520055, gazdaeniko@gmail.com

www.szr.mi.hu / www.cimec.ro

A felsőtorjai SZŐTS László, BARTÓK János és BARTÓK Lázár javait királybírói parancsra írták össze 1807-ben, mivel tolvajságban találták őket. Mindhárman jobbágyi rangúak, korabeli nyelvhasználattal élve parasztok voltak. Birtokaik, lakásberendezési javaik számbavételére tehát azért volt szükség, mivel a kárvallottaknak bizonyára meg kellett volna fizetniük az okozott kárt, valamint az ehhez járuló, a tolvajlásért kiszabott pénzbüntetést is be kellett volna szolgáltatniuk. Mivel erre képtelenek voltak, felmérték a lefoglalható vagyonukat. Ezidőtájt Kézdiszék felső járásának peres ügyeit Szentkatolnán látták el, 1807-es ítéletük kimondása is bizonyára e faluhoz kötődött.[10]

Feltorján a 19. század elején körülbelül 50-60 jobbágycsalád élhetett.[11] Létfeltételeikről, anyagi helyzetükről keveset lehet tudni. A jobbágyok ekkortájt még földesuruk telkén laktak, és kevés kivételtől eltekintve házaikat is uruktól kapták meg használatra. A kissé későbbi, 1820-as CZIRÁKY-összeírás adatai szerint a legtöbb torjai jobbágy hetente egy napot marhával, 2 napot pedig „tenyérrel" robotolt, esztendőnként 2-4 font gyapjút és kendert kellett fonnia, és 4 tyúkot kellett urának beszolgáltatnia.[12]

Az elemzett forrásból látható, hogy SZŐTS László, BARTÓK János és BARTÓK Lázár földesura házában lakott 1807-ben: az épületeket ugyanis nem mérték fel a kiküldött összeírók. A két BARTÓK egy épületben élt: Lázár javait is BARTÓK János házán belül mérték fel.

SZŐTS László lakóhelye egyetlen szobából, valamint egy emellett lévő kis kamrából állt. A házacska eresszel volt ellátva. Az udvaron csűr és istálló volt. Szekere tárolására nem volt még szekérszínje, csupán az „árnyék", vagyis a nyitott szín előtt állt a jármű. A feljegyzés nem említi meg a lakás tüzelőberendezését, így nem tudjuk, mivel melegíthetett SZŐTS László.

Bár nem tudjuk a ház méretét, nem lehetett nagyon zsúfolt: csupán néhány bútort jegyeztek fel benne. A ház két ágya az ajtó közelében volt. SZŐTS László családjában nem lehetett ekkortájt eladó korú lány, ugyanis nem volt vetett ágy. A derekalj, a 2 huzattal és 2 huzat nélkül lévő párna, a fél cserge, a paplany és a kockás ágytakaró nem volt elégséges a vetett ágyhoz. Korabeli felsőháromszéki hozománylevelekből látható, hogy még a jobbágyok is 5-7 vánkost vittek magukkal ekkortájt férjük házához.[13]

HERMÁNYI DIENES József 1750-es években keletkezett anekdotáiban megemlíti, hogy Brassóban sokszor látta és megcsodálta a házakban a fogasokra felaggatott edényeket. A kendőszeg a ráaggatott bokályokkal tehát nem lehetett a Székelyföldön HERMÁNYI fiatalkorában általános...[14] APOR Péter is, az Erdély változásáról írt soraiban a bokályokat, ónedényeket még a pohárszékek díszeiként említette.[15] K. CSILLÉRY Klára is a németekhez köti a felaggatott edények megjelenését és elterjedését, szerinte ennek alkalmazása magyarságszerte a 19. században vált általánossá.[16] 1807-ben a fenti házban már megjelenik a kendőszeg a felaggatott bokályokkal, tányérokkal. A korabeli hozománylevelekből tudjuk, hogy a 19. század elején a kendőszeg már nem volt divatos bútordarab, használata inkább a katonarendű vagy a jobbágy családok körében volt általános, a nemesi réteg használatából kiszorulóban volt. Mivel az összeírók az ágyat követően jegyezték fel ezt, feltételezhető, hogy ez is az ajtó közelében lehetett.

Nem csak az összeírás sorrendje, hanem a napjainkig továbbélő gyakorlat is azt bizonyítja, hogy a ház mennyezetéből lelógó rúd is az ágy közvetlen környezetében lehetett. Az összeírás megemlíti, hogy hímzett tótos lepedők és egy festékes szőnyeg volt a rúdra terítve. A gyapjúszálból készült festékes szőnyegek ebben az időszakban már kereskedelem tárgyai voltak, bizonyára nem mindenki tudta megszőni ezeket. Háromszéken a leghíresebb festékes szőnyeg Dálnokon készült.[17]

APOR Péter, az Altorján élő báró 1736-os leírásában megemlítette azt, hogy az asztal azidőtájt általában a házfal közelében állt, belül sarkosan két pad fogta körül, külső felén két szék állott.[18] Valószínűleg ilyen elrendezésben kerülhettek a bútorok az említett jobbágy házába is. Ezt támasztja alá az, hogy paraszt fal mellett való padot és két széket írtak össze a conscriptorok. A fiókos asztalon lévő 3 parasztos tál azt sejteti, hogy emberünk nem egyedül lakott a házban. A ház bútorzatában még három láda volt, ezek tar-

www.szm.ro/www.cimec.ro

talmát viszont nem vette alaposan számba az összeíró.

A kamra konkrét bútorzatáról nincsenek információink. Csak vedreket, zsákot, terményeket, valamint az ezek tisztítására használt rostát és szitát említik.

BARTÓK János telkén két szobából és egy kamrából álló ház, valamint egy csűr volt. Az épület alatt pince is húzódott, amelyben káposztát savanyítottak. A ház berendezésének rekonstruálásában nehezíti a helyzetünket az, hogy nem tudjuk, János és Lázár ugyanabban a helyiségben lakott-e, vagy pedig külön szobákban tartózkodtak. Valószínű, hogy együtt laktak, ugyanis fiókos asztal nélkül nem létezhetett volna egy lakás sem az adott periódusban.

Az udvar felől lévő szobában kemence fűtött, a másik helyiségben nem írtak fel tüzelőberendezést. Bizonyára a hátsó szoba volt a voltaképpeni élettere Jánosnak és Lázárnak, mivel itt volt az ágy. Ebben a lakásban sem lehetett eladó sorú lány, mivel a vetett ágy itt is hiányzik. Különösen érdekesnek tartom, hogy az összeírás az egyik ládában jelöli a használaton kívüli párnákat, csergét.

Amennyiben a kettejük bútorzatát együttesen vesszük számba, kiderül, hogy ebben a lakásban is egy ládás pad és két egyesszék fogta körül a fiókos asztalt. Ebben a házban is három láda volt, ezekből kettő nagy és egy kisebb.

Terminológiai kérdőjeleket támaszt az a tény, hogy ugyanaz az összeíró a SZŐTS László házában kendőszeget, a BARTÓKok házában pedig fogast ír össze. Napjainkban a szakirodalomban is összemosódik a két kifejezés, és csak feltételezéseink lehetnek arról, hogy a két megnevezés hajdan két különböző kivitelezésű bútordarabot jelölhetett. K. CSILLÉRY Klára úgy véli, hogy a kendőszeg elnevezés a Székelyföldön azt jelzi, hogy hajdan kendőt aggattak a fogakra.[19] A mai felcsíki használatban ezt a megnevezést azzal magyarázzák, hogy erre szoknyákat aggattak fel, amelyeket hosszú kendővel takartak le.[20] Az itt közölt leírásból látható, hogy a kendőszegen egyáltalán nem volt ekkor kendő, volt viszont egy felső, tálak és tányérok tartására kialakított, szegőléccel ellátott része. Ugyanis a SZŐTS László házában a kendőszegen tányérok is voltak. Ezzel szemben a BARTÓkok házában a fogas névvel jelölt bútordarabon nem tároltak tálakat és tányérokat, tehát ez bizonyára az egyszerűbb, fogakkal ellátott variánst jelölte. Az is feltételezhető, hogy ezek a fogasok rövidebbek voltak, mint SZŐTS László kendőszege. Az egyetlen kendőszegen ugyanis 27 darab kisebb-nagyobb edényt írtak össze, ezzel szemben a BARTÓKok két fogasán összesen 8 korsó és egy üveges lámpás volt felaggatva.

BARTÓK János és Lázár házában az összeírók megemlítik a táltartót is. Ez bizonyára a székelyföldi terminológiában ma is élő tálast jelölte. Vagyis egy olyan bútordarabot, amely alul zárt, felül pedig nyitott, tálak tartására használt résszel rendelkezett. Bizonyára a nagyobb méretű állótálast födte az összeíró a táltartó kifejezéssel, ugyanis a székely bútorkultúrában használatos, falra felakasztható falitálasra 8 tányér és tál nem fért volna fel.

Külön érdekességként hívnám fel a figyelmet arra, hogy a konkrét lakótérben volt elhelyezve a BARTÓK János satupadja, a „srofos Asztalosnak valo pad". Ez azért is érdekes, mert az asztaloskodás porral, mocskolással járt. A satupad lakótérbe való elhelyezése azt sejteti, hogy BARTÓK Jánosnak nem volt állandó mestersége az asztalosság, csak alkalmilag használta az asztaloseszközöket. Bizonyára a kerekesmesterséghez is értett, ezt sejteti a ház padlásán összeszámlált 32 darab kifaragott fentő.

A ház második helyisége kisebb lehetett, mint az előbb említett, mivel csak néhány bútordarabot írtak össze benne. Talán a Lázár bútoraiból is itt volt néhány darab... Különösen az „üveg tarto forma" keltheti fel az érdeklődést, ez talán a székely lakáskultúrában felbukkanó üvegest vagy pohárszéket, almáriumot jelöli. Bár az összeíró nem említi meg, hogy üvegedények is lettek volna benne, különösen érdekes, ha ez a forma már a jobbágyok háztartásában is jelen van. Azt még érdekesebbnek tekintjük, hogy ebben a házban nem lantornás, hanem üveges lámpás volt: ez azt jelzi, hogy a közelben megalakult üvegcsűröknek köszönhetően[21] az üveg már nem tekinthető elérhetetlen árú luxuscikknek ebben a periódusban.

www.szmi.ro / www.cimec.ro

A kamra berendezése ez esetben egy két szakaszú szuszék volt, amelyben gabonát tároltak.

A két jobbágyháztartásban összeírt terményekből, állatokból azt is felmérhetjük, milyen gazdálkodást folytattak 1807-ben a feltorjai jobbágyok. A gabonaneműekből a búza, a rozs, a zab, az árpa, a kukorica és a köles termesztése lehetett elterjedt. A hüvelyesekből a borsót és a paszulyt találtuk meg a jobbágyházakban. Érdekes, hogy nincs nyoma a két lakásban a lencsének, amely ebben a periódusban már Kézdiszék jónéhány helységében jól termő növény volt.[22] A határban kendert is termeszthettek a jobbágyok, ezt jelzi a SZŐTS László házában összeírt kenderfonál.

Jelentősebb állatállományt csupán SZŐTS László telkén írtak össze: ő ekkor 6 szarvasmarhát és 5 sertést tartott. A 19. század elején még a rideg sertéstartás volt elterjedt Torján: csupán a tehenek és ökrök voltak az istállóban, a sertések a ház körül lehettek. A kocát például a ház ereszében írták össze. BARTÓK János 2 lóval gazdálkodott. Őneki istállója nem is volt, viszont javai között 2 tehén árára való pénzt is összeírtak.

SZŐTS László méhészkedéssel is foglalkozott. Ezt jelzi a padlásán felírt, telelésre elrakott 5 kas méh.

Amennyiben a két leírt jobbágyháztartást a felsőháromszéki más összeírásokkal összevetjük, kitűnik, hogy a jobbágyság nem volt sokkal hátrányosabb helyzetben anyagi javak tekintetében, mint a gyalogkatonaság, miközben kevesebb mint negyedannyi országos rendes adót fizetett[23]. Más összeírások hiányában nem tudjuk megállapítani, hogy e két háztartás az adott korszakban tipikusnak vagy pedig atipikusnak tekinthető. Bár két háztartás felméréséből nem lehet általánosítani, mégis úgy ítéltem, érdemes e leltárakat elemzés tárgyává tenni, mivel ezek által tudunk közelebb kerülni a székelyföldi jobbágyság életmódjához.

Függelék

Tekintetes Király Biro Ur!

Jelentem alázatoson hogy méltóztatott Parancsolattya szerént mai napon meg jelentem Nemes Kézdi székben Felső Torján SZŐTS Lászlo, BARTOK János és BARTOK Lázár Parasztok mostanában Tolvajságokért fogságban lévő Parasztok felkelhető Jovaik Conscriptiojok végett, mellyet elsőbbenis el kezdvén.

A SZŐTS László lak házánál birodalma előtt való életen találtattak e szerent:

1-o. Az Istáloban Tanáltatott Ökőr formás, ketteje nagyobb, ketteje kissebbek, és egy Tehén bornyuzo számba valo, ugyan esztendős Űnő Tino.

2-o. A Csűrbe Tanáltatott mint egy hat kalongyára valo Ros, Zab mint egy 4 Kalongyára valo, Széna mintegy két szekérre valo.

3-o. Az ház hiján vagyon egy Kasban fekete borsos árpa cub. 2, egy más kasban mint egy 5 vékáni Tiszta Árpa. Más kasban mintegy 5 vékáni Ros. Öt kas Méh telelni eltéve.

Egy fél vágás Lo Szekér elő vasas Tengelyel és kaptsokkal, ugy az uto Tengelye is a szerént meg vasazva.

Egy Tekenőben másfél vékáni Kőles.

Egy őt vedres űres hordó fenyőből csinált.

4-to. Az Árnyék előtt egy erdőlő Szekér egész készségeivel, az tengelyei vasasok, 2 kaptsokkal.

5-o. Az házba ben tanáltatik egy Kendő Szeg reaja rakott 27 darab aprob és nagyob Tálak, Tángyérok, Bokájok.

Az ajtón belől egy ágy fa régi, azon tanáltatott 1 derekaj, 4 párna, ketteje Tarka hejjal, és kettő Kopatzon, egy viseltes Karton Paplany gyapottal tőltve és egy kékes kotzkás ágy Teritő.

Más ágy fa is még régi, vagyon benne egy Darekaj, Posztos vánkos 1, egy lepedő és egy viseltes fél Cserge.

A Rudon vagyon egy Festékes, egy varrot Lepedő és egy Fejér Totos Lepedő.

Vagyon őt darab fonál szöszből fonva, kender négy darab.

Egy kőzőnséges Cselekedő Üst fél viseltes.

Más fél erdőlő Lántz.

Egy erdőlő fejsze és egy vesző kazu.

Vagyon egy hitván Terittő melyen Tanáltatnak három Parasztos Tál.

Vagyon egy asztal fiokjával készitve jo állapotban.

Vagyon két egyes szék és két Paraszt fal mellet valo Pad.

6-o. Vagyon Rideg Sertés 1 nagyob és három Sűldő.

www.szm.ro/www.cimec.ro

Ugyan vagyon egy kotza az ereszbe.

Vagjon ugjan az házba két Szeker Láda, egy más haszontalan portékákkal és egy nagy Láda fejér neművel meg Rakva.

7-o. Egy Kamarába vagyon három vékony rend Szalona, egyéb hozá valo aprosággal és egy zsákba árpa sz Másba Ros, kétt veder, kétt Rosta, Szita kettő.

Az BARTOK János szék helyén Tanáltatott

1-o. A Házban egy srofos Asztalosnak valo pad, egy Ládás Pad.

Egy ágyfa régi, egy derekajj és egy vánkos benne, a falon vagyon két fogas melyeken tanáltatnak 8 darab Korsok és egy régi Űveg Lámpás.

Egy Tál Tarto és egy Sotarto, vagyon rajta két fa Tángyér, két Cserép Tángyér, 4 régi Tálak.

A Kementze megett két hordotska etzettel.

Vagyon egy Fa Mosár Töreivel.

Egy kőtő Fejsze.

Egy Lántz, 49 szemből állo és egy Vono nagy Kőtél, egy Vizes Kártya és egy Kanna mellette.

Egy Lapito.

Egy pár viseltes Férfi Csizma.

Egy viseltes cselekedő Üst.

Egy vas Lapotzka.

Egy cserép Sir fogo.

Egy vas nyárs.

Egy vas áso fa nyéllel

Egy egyes szék.

Sűtő Tekenyő kettő.

Vagyon egy nagy Láda melyben Tanáltatnak két Párna, fél viseltes Cserge, fejér nemű, Szekérre valo kaptsok, marhára valo horog[?] Petsét alat.

2-o. A Csűrbe Tanáltatik 8 kalongya Gabona, nagyob része buza, egy Fél vágás Szekér, hat tángyér karika, három kerek szeggel, négy kaptsokkal, három kerékkel, az ajja jó módjával meg vasazva, egy jo hordo és egy pásztor lo [–], egy Járom.

Széna két Portzio Szekérre valo.

3-o. A Kapu felől valo házba Tanáltatik egy kiss asztal, három légej, két vasas Tengely, egy Rosta, egy Üveg tarto forma és egy el tőrőt eke, ugy egyéb fa némű Portékák petsét alatt.

4-to. A Kamarába Tanáltatnak egy két Szakaszu Szuszék félignél fellyeb Csős Tőrők buzával, két hitván kerek vas karikákkal együt az egyik, a más anélkül, két vasas Lőts vas kerek szeggel, egy eke vasával együtt, egy Szánto Taliga jol meg vasaszva, egy váslott Kasza és egy aproság portékák.

5-o. Az hijuba Tanáltatnak Csős tőrők buza leverve lészen két véka belőlle, mint egy 4 ejtel fuszujka, egy ejtel borso, fentő ki faragva 32 darab, és más apro portékák petsét alat.

Vagyon egy Szalonna a M[é]l[tó]s[ágos] Biro Gondviselése alatt.

6-o. A Pintzében Tanáltatik egy Kád Káposzta, egy hordotskába 10 ejtel mák.

Más. Az Asztalos Mesterséghez valo eszközit egy Ládába Mlgs. TŐRŐK Kapitány Ur az Udvarba bé vitte, ugy két őkőrnek árát, 46 ft. kezére vette.

BARTOK Lázár Felkelhetői

1-o. Két Láda, egyik kisseb, a más nagyob, a kisebbe holmi vas Portékák, bé Téve az nagyobba holmi fejér nemű Lepedők és Ringy Rongy portékák, a kisebb Láda az nagyobba helyheztetet. Petsét alatt BARTOK János háza hogy őrizet alá tétetett.

Egy Asztal fiokjával és egy egyes szék, ezis az BARTOK János házánál Sequestrum alatt.

Mely Conscriptio hogy általam véghez vitetett a Tekintetes Király Biro Ur rendelésiből és a Szerént tanáltatott a fenn irtaknak fel kelhető Jovai arrol ezennel igaz hitem szerént bizonyságot teszek Fel Torján, Karácsony hava 22-dik Napján 1807.

FŰLŐP Sándor m[anu] pr[opria]

Irodalom

1. APOR Péter (1972): **Metamorphosis Transylvaniae azaz Erdélynek változása**. Magyar Helikon Könyvkiadó, Budapest.

2. BAUDRILLARD, Jean (1984): **A tárgyak rendszere**. Gondolat, Budapest.

3. BENCSIK János (1993): **Tokaj társadalma a tárgyak tükrében (1774-1849)**. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Sátoraljaújhely.

4. BENDA Gyula (1988): **A keszthelyi uradalom 1850 előtti hagyatéki és vagyoni összeírásai** I. **Keszthely 1711–1820**. Néprajzi Múzeum, Budapest.

5. BENDA Gyula (1994): **A tárgyak termelése és fogyasztása a jobbágyfelszabadítást megelőző évszázadban**. *Néprajzi Értesítő*, LXXVI. évf. 85–96.

6. EGYED Ákos (1981): **Falu, város, civilizáció**. Kriterion, Bukarest.

7. GRANASZTÓI Péter (1998): **Eltűnt mindennapok nyomában. Mezővárosi társadalom a tárgyak tükrében (Kiskunhalas 1760–1850)**. *Tabula*, 1998/1. 25–59.

8. GÜNTNER Péter (2000): **A vagyon kutatásának nominális forrásai a századfordulón**. *Aetas*, 2000/1–2.

9. HERMÁNYI DIENES József (1960): **Nagyenyedi Demokritus**. Magvető Könyvkiadó, Budapest.

10. HOFER Tamás (1983): **A tárgyak elméletéhez. Felszerelések és tárgyegyüttesek néprajzi elemzése**. *Népi Kultúra - Népi Társadalom,* XIII. Akadémiai Könyvkiadó, Budapest, 39–64.

www.szr.mi.ro / www.cimec.ro

11. HOFER Tamás (1994): **A „fogyasztói magatartás” mint kutatási téma a néprajzban**. *Néprajzi Értesítő*, LXXVI. évf. 75-84.

12. KOCSIS Gyula (1988): **Hagyatéki leltárak Cegléd 1850–1900**. Kossuth Múzeum, Cegléd.

13. NAGY Elek (1865): **Életrajza**... In: DEMETER Lajos (2003): **„Csak pennám által kerestem keserves kenyeremet...” NAGY Elek (1799–1872), a számvevőtiszt és honvéd alezredes önéletírása**. (In: *Határvidék 1762–1918*/1 – *Acta (Siculica)* 2003/2. T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy.)

14. TAKÁCS Péter (2002): **Háromszék parasztvallomásai 1820-ból**. Erdély-történeti Alapítvány, Debrecen.

15. *** (198??): **Magyar Néprajzi Lexikon**. 5. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest

Jegyzet

1. BENDA 1994. 85.

2. HOFER 1983. 41.

3. BENDA 1988.

4. KOCSIS 1988.

5. BENCSIK 1993.

6. GÜNTNER 2000.

7. GRANASZTÓI 1998.

8. BAUDRILLARD 1987. 5.

9. A forrás pontos lelőhelye: Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár, F. 29. Kézdiszéki iratok, 71-es fasc. VII/7.

10. Az 1795–98 közötti Kézdiszéki törvénykezési jegyzőkönyvek szerint ezidőben az alsó és felső járás pereseteit egyaránt Szentkatolnán tárgyalták.

11. EGYED Ákos adatai szerint 1750-ben 37, 1848-ban pedig 60 jobbágycsalád volt Feltorján. EGYED 1981, 114.

12. TAKÁCS 2002. 162.

13. Mivel e tanulmány szerzője háromszéki hozománylevelek kutatásával foglalkozik, e megállapítást néhány 1800 és 1848 között keletkezett hozománylevél alapján teszi.

14. HERMÁNYI 1960., 60.

15. APOR 1972. 56.

16. **Magyar Néprajzi Lexikon**, *tálasfogas* címszó.

17. TAKÁCS 2002. 144.

18. APOR 1972. 15.

19. **Magyar Néprajzi Lexikon**, *tálasfogas* címszó.

20. Saját gyűjtés, csíkdánfalvi és karcfalvi adatok.

21. Ebben a periódusban már működött a zalánpataki, a bükszádi és a Zágon melletti üvegcsűr.

22. TAKÁCS 2002. 180.

23. NAGY Elek emlékeztet életrajzában az 1847-ben a székely katonaság rendezése körüli, közigazgatási bizottmányi jegyzőkönyv adataira. NAGY Elek 1865. 81.

(A családnevek majuszkulás kiemelését, beleértve a forrásközlést, kötetszerkesztési szempontok indokolták. **Szerk. megj.**)

Inventarul unor locuinţe de iobagi la începutul sec. al XIX-lea la Turia de Sus (Turia, j. Covasna)

(Rezumat)

Dinainte de sec. al XIX-lea în zona discutată s-au păstrat aproape exclusiv inventare de obiecte de folosinţă nobiliare. În cunoaşterea mobilierului nu ne ajută decât unele inventare de conace, puţine la număr. Cele trei inventare publicate acum din colecţiile Muzeului Naţional Secuiesc, predate în 1961 la Arhivele Naţionale din Sf. Gheorghe, prezintă spre deosebire de acestea bunurile unor iobagi din Turia de Sus (în prezent parte a localităţii Turia, j. Covasna), în vederea unei execuţii fiscale. Casele fiind proprietate a moşierului, se iau în considerare numai mobilierul, bunurile mobile. Ordinea descrierii acestora ne oferă indicii referitor la aranjarea acestora în spaţiul de locuit şi modul lor de folosire, iar conţinutul concluzii referitor la componenţa familiei de iobagi din locuinţă şi la starea economică şi modul de trai al acesteia.

The Fitting out of Serf-homes in Feltorja at the Beginning of the 19th Century

(Abstract)

There remained object inventory only for the nobility in the discussed area until the end of the 19th century. In order to get more acquainted with the use of the fitting out we were helped by some detailed mansion inventory. However, the three registers published here inventories the property of serfs from Altorja (today it is part of Turia from Covasna county) and they belong to the State Archives of Sf. Gheorghe, previously belonging to the collection of the Székely National Museum. Since the houses were the landowner’s property the inventories are restricted to set of furniture and movable property. We can conclude from the order of description to their spatial placing that is to their usage, as well as to families, to the way of life and financial situation of serf families.

www.szmi.ro / www.cimec.ro

DEMETER Éva

Adalékok az árapataki varrottas történetéhez

Ajánlom LŐRINCZI Etelka nyugalmazott árapataki tanítónőnek

(Kivonat)

A 19. század utolsó, a 20. század első negyedében a háziipari mozgalom kiemelt helyzetbe juttatta az árapataki varrottast. A Magyar Kereskedelmi Múzeum POTSA József főispánhoz, a Székely Nemzeti Múzeum ekkori felügyelőbizottsági elnökéhez fordult, hogy tájékoztassa az 1894-es Karácsonyi bazár számára ajándéknak megfelelő háromszéki háziipari termékekről. POTSA közvetítésével BABARCZY Ferencné 13 árapataki varrottasból álló hálószoba-készletet küld. A kézdivásárhelyi Erzsébet leány-árvaház és a sepsiszentgyörgyi női ipariskola ugyancsak küld saját készítményeket. A hálószoba-készlet ekkor a függönyök rövidsége miatt nem talált vevőre, később azonban BENCZÉDI István árapataki tanító gyűjti a helyi hímzésmintákat. A Székely Társaság 1906-ban felkéri, hogy a teljes mintakészletet gyűjtse össze, a kiadás céljára anyagi hozzájárulást ígérve. BENCZÉDI István lánya, Mária maga is foglalkozott hímzéssel, munkái szerepeltek az 1907-es Székely Kiállításon.

*

A kalotaszegi háziipart szervező házaspár, GYARMATHY Zsiga és HÓRY Etelka munkásságát a néprajztudomány feldolgozta, kellőképppen méltatta.[1] GYARMATHY Zsiga teremtette meg a kalotaszegi fafaragó háziipart, létrehozta a bánffyhunyadi gyermekjáték-készítő tanműhelyt.[2] GYARMATHY Zsigáné HÓRY Etelka rendezte be az 1885-ös Országos Általános Kiállítás háziipar-csarnokának kalotaszegi szobáját, majd annak sikerét látva újrataníttatta a hímzéstechnikákat, megszervezte a kézimunkák készítését és forgalmazását. A varrottasokról újságcikkeket írt, 1888-ban támogatásával indult el a *Kalotaszegi varrottas-album*. Népszerűsítő írásainak és szervező tevékenységének köszönhetően Magyarországon, Európában, sőt Amerikában is ismertté és kedveltté váltak a kalotaszegi varrottasok.[3] A GYARMATHY házaspárnak köszönhetően a nők a hímzésből, a férfiak a faragásból jutottak keresethez. A háziipari mozgalom felfedezte más falvak jellegzetes varrottasait is: köztük az árapataki és a magyarói varrottast, ezek történetének feldolgozásával viszont adós a hazai néprajztudomány.[4] Jelen tanulmány az árapataki varrottas történetéhez szolgál néhány adalékkal a Székely Nemzeti Múzeum és a Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár dokumentumai alapján.[5] A tanulmányban arra is magyarázatot keresünk, hogy miért nem vált olyan mértékben ismertté az árapataki varrottas, mint a kalotaszegi.

A hímzett vászon textíliákat jelentő varrottas kifejezést GYARMATHY Zsigáné és a háziipari mozgalmak népszerűsítették.[6] Ennek jellegzetes táji típusait értelemszerűen a tájnévvel együtt alkotott szókapcsolat jelöli. A 19. század utolsó negyedében a *kalotaszegi varrottas*hoz hasonlóan az *árapataki* és a *magyarói varrottas* is fogalommá vált.

Háromszék vármegye millenniumi emlékkönyvében NAGY Elek utolsóként említi a főleg Árapatakon készített székely és csángó varrottast. A kalotaszegi varrottashoz viszonyítva felveti a lehetőségét annak, hogy: „Ezen háziipar, ha az illető körök által fölkaroltatnék, éppen olyan elterjedésnek örvendhetne, mint a kalotaszegi varrottas, mert úgy szépség, mint ízlés tekintetében fölér azzal.”[7]

Budapesten a háziipari termékeket a Kereskedelmi Múzeumban, kiállításokon és vásárokon lehetett megvásárolni.[8] A Székely Nemzeti Múzeum irattárának főispáni levelezéséből az 1895-ös iratcsomó azt bizonyítja, hogy POTSA

* *Acta (Siculica)* 2006/3, T3, Sf. Gheorghe, Sporturilor 8A, RO-520085
*Sf. Gheorghe, Al. Tineretului 13/31, RO-520064, demeter.eva@freemail.hu

www.szr.mi.ro / www.cimec.ro

József készségesen részt vállalt a háromszéki háziipari és ipariskolák termékeinek a népszerűsítésében azáltal, hogy megszervezte ezek eljuttatását a fővárosi „karácsonyi bazár" vásárral egybekötött kiállítására.

1894-ben a magyar Kereskedelmi Múzeum POTSA József főispánt kéri fel, hogy tájékoztassa a karácsonyi háziipari kiállítás és bazár számára a megyéből beszerezhető háziipari termékekről (1. melléklet). A vonatkozó iratanyag a Székely Nemzeti Múzeum irattárába kerül, POTSA feltehetőleg múzeumi vonzatú ügynek tekintette a felkérő okán. A főispánhoz intézett levélhez mellékelték a Magyar Kereskedelmi Múzeum 1030/1894-es számon iktatott kézzel írott felhívását és ennek nyomtatott változatát a *Kereskedelmi Közlemények* 4. évfolyamából, az 1894/25-ös számból. (Ennek másodközlését, tekintettel arra, hogy a *Kereskedelmi Közlemények*ben hozzáférhető, mellőzzük.) A felhívásban 3 kategóriát jelöltek meg: 1. ajándékozás céljára megfelelő házi és népipari termékek, 2. állami vagy államilag segélyezett ipari tanműhelyek – beleértve a női ipariskolákat is – készítményei, 3. kisipar által előállított népies ízlésű tárgyak. Az 1877-ben főispánná választott POTSA József a Háromszékmegyei Székely Háziiparegyesület (1876) által lerakott alapokon új intézményeket hozott létre: az Első Székely Szövőgyárat és a női ipartanműhelyet Sepsiszentgyörgyön (1880). A felhívást ezeknek és a kézdivásárhelyi Erzsébet leányárvaháznak továbbíttatja (2. melléklet). A női ipariskola több kiállításon is részt vett, oklevelet kapott Székesfehérváron, Sepsiszentgyörgyön, az 1885-ös budapesti országos kiállításon, Temesváron.[9] A női ipariskola tehát már bizonyított, joggal bízhatott POTSA abban, hogy sikeresen szerepel a Karácsonyi bazárban. Az Erzsébet leányárvaház Női ipar és gazdasszonyi szakosztályán a női kézimunka-oktatás során fehér és színes hímzést tanítottak, „tekintettel a vidéki szokásokra a mintáknál."[10] A női kézimunkák árából viszonylag nagy bevétel származott. Az intézet részt vett az 1881-es országos nőipari kiállításon, ahol ezüstéremmel, és a az 1885-ös budapesti országos kiállításon, ahol érdeméremmel tüntették ki kézimunkáit.[11]

1894. december 12-én keltezett válaszlevélben POTSÁt arról értesítik, hogy a küldemények megérkeztek: a 13 darabból álló szobakészlet, az Erzsébet leányárvaházból 19 forint 81 krajcár értékű áru, a női ipariskolától 47 forint értékű áru (3. melléklet). Az említett szoba-készlet származásáról, tulajdonosáról a levélre rótt jegyzet tájékoztat. A levél másolatát BABARCZY Ferencné úrasszonynak címezik, pár sor kíséretében.[12] Arra is rávilágít ez a pár sor, hogy nemcsak a falusi parasztházakat díszítette a helyi varrottas, hanem a polgári lakásokba is bekerült. Nem tudjuk viszont, hogy az egyes darabok milyen szerepet láttak el, a szoba milyen részére kerültek (asztalterítőt és ágyterítőt említenek még, lásd 6. melléklet). A BARTHA Vilma által összeállított tárgylistán, amely a női ipariskolának a karácsonyi Bazárra küldött tárgyait tartalmazza, ott található mind az árapataki, mind a kalotaszegi varrottas.[13] Egy évtizeddel az 1885-ös kiállítás után, 1894-ben már Sepsiszentgyörgyön is ismerik és készítik a kalotaszegi hímzéseket, ezek nagyobb arányban szerepelnek a listán, mint a helyi, árapataki hímzés. Ez a tény egyfelől a kalotaszegi varrottas terjedését és GYARMATHY Zsigáné sikeres tevékenységét bizonyítja, másfelől viszont arra ad részben magyarázatot, hogy miért nem vált olyan mértékben ismertté az árapataki varrottas, mint a kalotaszegi: a háromszéki női ipariskola tulajdonképpen a helyi jellegzetességek *ellen* dolgozott (4. melléklet).

A következő levél arra enged következtetni, hogy az árapataki varrottas tetszett a látogatóknak, felvehette volna a versenyt a kalotaszegivel, de sajnos a méretek nem feleltek meg. A levél hátoldalán olvasható válaszban POTSA a függöny kitoldását javasolja, azzal indokolja a függönyök méretét, hogy a helyi szövőgyárból négy méternél hosszabb függönyöket sehova nem rendelnek (5. melléklet). Az előállítás költségei szempontjából előnyös, hogy Sepsiszentgyörgyön a szövőgyárból beszerezhető a hímzés alapanyaga, a vászon. A speciális igényeknek viszont nem tud megfelelni a sepsiszentgyörgyi ipar. Végül a Sepsiszentgyörgyről küldött cikkek közül a legnagyobb értékű (160 forint) hálószoba-készlet összes darabját visszaküldik, hiszen az

www.szmi.ro / www.cimec.ro

egyes darabok eladását külön-külön nem engedélyezte a beküldő. Továbbra is számítanak a POTSA közvetítésére az állandósult bazár háromszéki termékekkel való ellátásában, amit POTSA vállal, függetlenül a hálószoba-garnitúra sikertelen árusítási kísérletétől.

Egy következő mozzanat: BENCZÉDI István tanító és családja Árapatakra kerülésüktől kezdve vállalták fel az árapataki hímzéskultúra ügyét. BENCZÉDI Istvánt 1899. január 1-jétől nevezik ki rendes tanítóvá Árapatakra. Ebben az időben már CSORBA Samu brassói kereskedő rendelt a helyi asszonyoktól: abroszokat asztalkendőkkel, terítőket, futókat, hálóingeket varratott, és sok varrottast felvásárolt.[14] CSORBA 1890-től az első világháborúig dolgoztatott Árapatakon. BENCZÉDI István felesége az 1899/1900-as tanévben női kézimunka oktatást teljesített az állami elemi iskolánál, melyért a vallás- és közoktatásügyi miniszter 80 korona díjat utalt ki (7. melléklet). Feltehetően a helyi hímzőtechnika és minták tanítását a helybeli asszonyok számára annak érdekében szervezték, hogy minél több asszonyt lehessen bevonni a hímzésbe, és a rendeléseknek eleget tehessenek. Párhuzamosan két folyamat zajlott Árapatakon ebben az időszakban. A helyi értelmiségi család tudatos értékmentést és -őrzést végzett: BENCZÉDI István a minták összegyűjtésével, felesége a kézimunka-oktatással, lányuk a hímzés megtanulásával és munkáinak kiállításokon való szerepeltetésével. Másfelől viszont a brassói kereskedő, kihasználva a hímzések iránti keresletet, felvásárolta a régi darabokat, és az asszonyoknak a hímzésben való jártasságát bérmunka végeztetésére aknázta ki. Az általa rendelt munkáknak a vásárlók ízléskultúrájának kellett megfelelniük: a szászoknak kék, fekete, a románoknak tarka színvilággal készültek a varrottasok. CSORBA közvetítésével jelent meg a kalotaszegi áttöréses hímzés és a szálhúzás.[15] Ezek szerencsére nem honosodtak meg a helyiek körében. A Székely Társaság tudomást szerzett arról, hogy BENCZÉDI István gyűjtötte a hímzésmintákat, ezért köszönőlevelet írnak neki, és a kiadások megtérítését, valamint a sokszorosítást vállalva, a teljes mintakincs begyűjtésére kérik fel (8. melléklet). A társaság egyik tagja, VÉGH Endre középiskolai tanár felajánlja, hogy közreműködik a gyűjtésben. A kalotaszegi varrottas másfél évtized alatt széles körben elterjedt. A Székely Társaság tagjai az árapataki hímzéskultúrát is széles körben ismertté és keresetté szeretnék tenni oly módon, hogy az ezzel foglalkozó árapataki asszonyok ebből jövedelemhez jussanak.

Az 1907-es sepsiszentgyörgyi Székely Kiállításon BENCZÉDI István tagja volt a bíráló bizottság néprajzi csoportjának.[16] A kiállításon szerepelt REMÉNYIK Margit árapataki varrottasokból, szőttesekből, népviseleti darabokból álló kiállítása. Ezek készítői között pedig ott találjuk BENCZÉDI Máriát.[17]

A hímzés az 1920-as évek végén újra felelevenedett. 1929-ben a Székely Nemzeti Múzeumban állították ki a sepsiszentgyörgyi Oltáregylet által gyűjtött kézimunkákat, ezek között az árapataki hímzéseket is.[18] Ebben az időszakban (1931-től) kezdett foglalkozni CSULAK Magda is a hímzésekkel, aki szintén tanítónő volt Árapatakon. Gyűjtötte a mintákat, megszervezte a helyben készült kézimunkák terjesztését külföldön, újratanította az elfeledett *rudaskötés*t. Ő maga is részt vett munkáival kiállításokon, 1958-ban Párizsban aranyéremmel tüntették ki egyik abroszát.[19] Az árapataki hímzésminták megjelenésére sokáig kellett várni: 1972-ben jelent meg CSULAK Magda árapataki gyűjtése *(125 szálán varrott magyar hímzésminta – Árapatak).* A mintagyűjtemény ismertetőjében említi Árapatak két tanítóját, apát és lányát, BENCZÉDI Istvánt és BENCZÉDI Máriát. A kapcsolat folyamatos volt a hímzéskultúrát napjainkig életben tartó helyi tanítók között. Mária a CSULAK Magda adatközlője volt. CSULAK Magda pedig a szedettes szőttes készítését tanította meg LŐRINCZI Etelkának, aki varrottassal is foglalkozik, napjainkban a legkiválóbb művelője ennek az ágnak. Elemista korában tanulta meg a zsinórvarrást, már tanulóként elkezdte a minták gyűjtését, majd a minták szerkezetét megőrizve, önállóan tervezte meg a különböző textíliák kompozícióját. Az 1970-es évektől varrottasokból és szőttesekből egyéni kiállításokkal szerepelt, a *Megyei Tükör-*

www.szim.ro / www.cimec.ro

ben 1986–87-ben az árapataki mintákról egy sorozat cikke jelent meg. Az 1970-es évek második felében és a 80-as években több országos díjjal tüntették ki.[20]

Következtetések

Az árapataki varrottas megőrzéséért mind POTSA József, mind az árapataki tanítók (BENCZÉDI István, Mária, CSULAK Magda, LŐRINCZI Etelka) munkája elérte célját: napjainkban is készítik a varrottast, ezek bekerültek múzeumi gyűjteményekbe, a mintakincs az 1972-es kötetben mindenki számára hozzáférhető, a falu legreprezentatívabb terét, a templomot helyi varrottas-textíliák díszítik. Nem volt viszont egy olyan szervezőegyéniség, aki hosszú időn keresztül a varrottasnak olyan piacot biztosított volna, amely megteremti a lehetőségét a hímzésre való szakosodásnak. Hiányzott továbbá az árapataki varrottas népszerűsítése újságokban, hirdetményekben. Ezt a feladatot Kalotaszegen szintén GYARMATHY Zsigáné látta el. Mivel az értékesítést egy kereskedő vállalta, akinek nyilván nem a hímzéskultúra terjesztése és a falu gazdasági potenciáljának növelése volt az elsődleges szempontja, ez a folyamat nem egészítette ki a tanítók értékmentő tevékenységét. CSULAK Magda egyszemélyben szervezte a készítést és kivitelt külföldre, de nem volt olyan kiterjedt ez a tevékenység, mint Kalotaszegen. A brassói kereskedőtől a bérmunkáért kapott juttatások az adott időszakban növelték a varrással foglalkozó asszonyok jövedelmét, de nem teremtettek olyan háziipart, amelyre napjainkban is vállalkozások épülhettek volna, mint Kalotaszegen. Ennek gazdasági szempontból negatív (a magyar lakosság számának csökkenése, a falu elcigányosodása), a népművészet szempontjából pozitív (nem silányodott el a hímzések minősége) következményei vannak. A Budapesttől való távolságot nem tartjuk nyomós oknak, hiszen a brassói, bukaresti piacra is lehetett volna alapozni, ahogy több székelyföldi kisiparos értékesítette termékeit.[21]

Megjegyezni kívánjuk, hogy az árapataki varrottas története további kutatási lehetőségek kínálkoznak (a helyi és országos sajtó stb.).

Melléklet

1.

Sz. 1075/895
Méltóságos POTSA József főispán úrnak
Sepsiszentgyörgy

Hivatkozással az általunk rendezendő karácsonyi háziipari killítás és bazár mellékelt programjára, valamint az e tárgyban intézett körlevelünkre, van szerencsém méltóságod szíves közreműködését kikérni bizonyos vidékbeli háziiparcikkek gyűjtésére és beszerzésére. E cikkek volnának különösen árapataki varrottasok fejtővel és selyemmel, valamint a megyében még háziiparilag előállított egyéb ajándék- és vásárlásra alkalmas szőttesek, varrottasok.

Felkérem Méltóságodat, szíveskednék lehető legrövidebb idő alatt azon áruk iránt tájékoztatni, melyek – az esetleg megjelölendő közvetlen forrásból is – idejekorán beszerezhetők volnának.

Az előlegnyújtásra vonatkozólag a mellékelt körlevélben foglalt megjegyzést kiegészíthetem azzal, hogy az igazgatóság hajlandó a beküldendő mintákhoz képest esetleg készpénzmegrendeléseket is tenni.

Budapest, 1894. november hó 4-én
Tisztelettel
RÁCZ

2.

Sz. 1075/894.
Első székely szövőgyár
Női ipartanműhely
Helyt
Árvaház Kézdivásárhely

A magyar kereskedelmi múzeum dec. 2-ától kezdve karácsonyi háziipar-kiállítást és bazárt rendez. Felkért engem, hogy a vidékbeli háziiparcikkek, úgymint árapataki varrottasok fejtővel és selyemmel és más háziiparilag előállított ajándék vásárlásra alkalmas szőttesek és varrottasokból lehető legrövidebb idő alatt mintákat küldjek be, és tájékoztassam azon áruk iránt, melyek idejekorán beszerezhetők volnának.

A beküldendő árukért az igazgatóság kész – ha azok a kívánalmaknak minden tekintetben megfelelnek – a számlaérték bizonyos hányadát előlegként kiutalványozni, sőt esetleg készpénzmegrendeléseket is tenni.

Mellékelem egyidejűleg a kiállításra vonatkozó körlevél egy példányát, és felkérem, hogy legfennebb e hó 15-ig küldjön mintákat be a kiállításra szánt tárgyakból, megjelölve az árt, készletet, esetleg mily idő alatt, mennyit képes az illető ezekből előállítani.

Sepsiszentgyörgy, 1894. november 6.

www.szmi.ro / www.simec.ro

3.

1237/894

Méltóságos POTSA József főispánnak

Sepsiszentgyörgy

Van szerencsénk méltóságodat értesíteni, hogy a múlt hó 19-én 1130 sz. a. kelt becses átiratában jelzett 13 darabból álló szoba-készletet a kiállításban feltűnő helyre elhelyeztük, és nem mulasztunk el semmi alkalmat, hogy a látogatók figyelmét e szép tárgyakra különösen felhívjuk.

Midőn is ez alkalommal is köszönetet mondunk Méltóságodnak a háziipari bazár iránt tanúsított érdeklődéséért, egyúttal van szerencsénk megemlíteni, hogy a háromszéki „Erzsébet" árvaleány nevelőintézet 19 forint 81 krajcárnyi értékű árukat, a háromszékmegyei háziiparegyesület sepsiszentgyörgyi női ipariskolája 47 forint értékű árukat a Bazár részére megküldött.

Budapest, 1894. december 12-én

Kiváló isztelettel

RÁCZ

igazgató

[A levél hátoldalán:]

Nagyságos BABARCZY Ferencné úrasszony

Helyt

Másolatra

Hogy a kérésemre a karácsonyi Bazárnak átengedett 13 darab szobadíszítményül szolgáló árapataki varrottast rendelkezési helyére beszolgáltattam, arról ezen tanúsítványt másolatban van szerencsém megküldeni.

Fogadja Nagysád kiváló tiszteletem nyilvánítását

14/XII 894

4.

[számozatlan]

A háromszékmegyei háziiparegyesület sepsiszentgyörgyi női ipariskolájának az 1894. évi Karácsonyi iparbazár (kiállítás) számára küldött munkák jegyzéke.

Sepsiszentgyörgy, 1894. november 22-én

BARTHA Vilma

ipartanítónő

Sorszám	Darabszám	A tárgyak nevei	Ár		Megjegyzés
			frt.	kr.	
1.	1	Szalonasztal-futó	10	–	Kalotaszegi varrottas
2.	1	Kisasztal-takaró	5	–	Kalotaszegi varrottas
3.	7	1 garnitúra kávés asztalterítéк	13	–	Vászonhímzés
4.	1	Férfi mellén	5	–	
5.	1	Törülköző	2	50	
6.	1	Ingbetét	2	–	Árapataki varrottas
7.	1	Ingbetét	2	–	Árapataki varrottas
8.	1	Ingbetét, áttört hímzés	2	–	
9.	1	Tálcatakaró	2	–	Kalotaszegi varrottas
10.	1	Tálcatakaró	1	–	Kalotaszegi varrottas
11.	1	Tálcatakaró	1	–	Kalotaszegi varrottas
12.	1	Tálcatakaró	1	–	Kalotaszegi varrottas
		Összesen	46	50	

www.szim.ro / www.simec.ro

5.

Sz. 1252/894

Méltóságos POTSA József főispánnak

Sepsiszentgyörgy

Van szerencsénk méltóságodat értesíteni, hogy a karácsonyi háziipari bazárban elhelyezett hálószobakészlet a látogató közönség élénk érdeklődésével találkozik, és az már eddig is eladható lett volna, ha a függönyök méretei a fővárosi lakásviszonyokhoz megfelelőek lennének. A függönyök csak 3 m hosszúak, míg a magas fővárosi szobák ablakai legalábbis 4 m hosszú függönyöket igényelnek.

Kiváló tisztelettel

RÁCZ

igazgató

Budapest, 1894. december 16-án

[A túloldalon:]

A magyar Kereskedelmi Múzeum nagytekintetű igazgatóságának

Budapesten

Idei 118. számhoz e hó 16-ról kelt nagybecsű iratára azon megjegyzést teszem, hogy miután minden pár függönyhöz van felső dísz, és azt, hogy eredeti legyen, nem szabad összevonni, hanem simán hagyandó, egész a dísz aljáig a függöny kitoldható, és akkor, ha csak egész a földön nyúlóvá nem teszik fel, a budapesti házakba is alkalmazható, mert négy méternél hosszabb szőtt függönyöket az itteni szövőgyárból sehova nem rendelnek.

Fogadja tiszteletem nyilvánítását

20/XII

6.

Sz. 209/895

Méltóságos POTSA József

főispán úrnak

Amint múlt évi december hó 6-án már jelenteni szerencsénk volt, a múlt évi november hó 19-én 1130 sz. a. jegyzékbe vett árapataki varrottas hálószobakészlet elkelését a függönyszárnyak rövidsége akadályozza, amennyiben az itteni lakásokban 4 m-nél rövidebb függönyök egyáltalában nem alkalmaztatnak. Mivel pedig a különben is három ablakra való készlet egyes darabjai (tehát ágy- és asztalterítők stb.) a múlt évi november hó 17-én 1091 sz. a. kelt értesítés szerint el nem árusíthatók, nehogy az áru továbbra is céltalanul raktáron heverjen, azt postán bérmentve Méltóságod címére visszaküldjük, és kérjük a 160 forint számlaértékkel Bazárunkat mentesíteni.

A most már állandósított háziipari Bazár berendezési munkálatainak befejeztével lesz szerencsénk Méltóságod szíves támogatását és közvetítését a háromszékmegyei népipari termékek terjesztése érdekében továbbra is igénybe venni.

Kiváló tisztelettel

RÁCZ

Budapest, 1895. február 20.

[A hátoldalon:]

A Magyar Kereskedelmi Múzeum nagytekintetű igazgatóságának

Budapest

Hivatkozva idei február hó 20-ról 268. számú becses iratára, midőn üdvözlöm a Bazár állandósítását, teljes készséggel felajánlom a közreműködést a háziipar minden kívánt cikkének beszerzésére.

Megkülönböztetett tisztelettel

23/II

7.

Királyi Tanfelügyelőség

Sepsiszentgyörgy

2755/1900

Az állami elemi iskola Tekintetes Gondnokságának

Árapatak

Tudomás és megfelelő további eljárás végett értesítem a Tekintetes Gondnokságot hogy a vallás- és közoktatásügyi Miniszter Úr Őnagyméltósága folyó évi augusztus hó 21-én 41833. szám alatt kelt rendeletével az árapataki állami elemi iskolánál az 1899/900 tanévben teljesített női kézimunka tanításért nyolcvan (80) korona díjat engedélyezvén, utasította a sepsiszentgyörgyi adóhivatalt, hogy ezen összeget BENCZÉDI Istvánnénak szabályszerűen bélyegek s általam láttamozott nyugtájára fizesse ki.

Sepsiszentgyörgy, 1900. szeptember hó 10-én

CSÁNKI

kir. tanfelügyelő

(Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár. Fond. 170. Inv. nr. 6/2, 36. csomó, 32. lap.)

8.

Tekintetes

BENCZÉDI István állami igazgató-tanító úrnak

Árapatak

A nagy jövő előtt álló „árapataki varrottas” terjesztése, kultiválása s az ezzel foglalkozók jövedel-

www.szmi.ro / www.cimec.ro

mének emelése terén Tekintetes Igazgató Úr oly önzetlenül, oly szép eredménnyel munkált, hogy kedves kötelességet teljesítünk, midőn társaságunknak január hó 28-án tartott gyűlése határozatából ezért hálás köszönetet nyilvánítunk.

Társaságunk mag van győződve arról, hogy az „árapataki varrottas” előtt nagy jövő áll. Erre munkálni kötelességünkben állónak tartjuk. De hogy ez irányban munkálhassunk, igen nagy szükség lenne a minták összegyűjtésére s annak sokszorosítására.

Tekintetes Igazgató Úr – tudomásunk szerint – több mintát gyűjtött össze. Kérjük azért, mint ezen háziiparnak legalaposabb ismerőjét, hogy lehetőleg az összes mintát szerezze be.

Társaságunk az ügy iránti lelkesültségen kívül csak igen kevés anyagi eszközzel rendelkezik, de a minták összegyűjtésénél, összeállításánál felmerülő készkiadásait megtéríti, s gondunk lenne arra, hogy ha a minták összeállíttatnak, azok állami támogatással sokszorosíttassanak, s ily módon lehetővé tétessék, hogy az ország bármely részéről a minták alapján a megrendelés eszközölhető legyen.

Társaságunk egyik tagja, VÉGH Endre középiskai tanár szíves készséggel közremunkál a minták összegyűjtésében és elkészítésében.

Tisztelettel kérjük azért a Tekintetes Igazgató urat, hogy vele érintkezésbe lépve e fontos kérdést községe anyagi érdekeinek előbbrevitele érdekében oldja meg, s ezzel a már szerzett érdemeit öregbítse.

A Székely Társaság nevében
Ifj. GÖDRI Ferenc elnök,
PAPP György titkár
Sepsiszentgyörgy, 1906. február 4-én

(Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár. Fond. 170. Inv. nr. 6/2, 36. csomó, 33–34. lap.)

9.

Nagyméltóságú Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter Úr!

Alulírott Árapatak-hetetelepi állami tanítónő a legmélyebb alázattal esedezem, méltóztassék engem az árapataki állami iskolához áthelyezni.

Kérésem támogatására legyen szabad felhoznom, hogy én Árapatakon nevelkedvén, ott a nők által egy hímzés „árapataki varrottas” háziiparilag és megrendelésre készített női munkát tanulmányoztam, és annak fejlesztése, terjesztése és a nép megélhetésén fáradozva a nagyméltóságú kereskedelemügyi Miniszter úr államsegélyezésével és az „Országos Magyar Háziipari szövetség” közvetítésével csak úgy érhetek el teljes eredményt, ha oda helyeztetvén közvetlen tudom ezen munkát felügyelni és vezetni. Kérésem megújítva maradok

Alázatos szolgája
BENCZÉDI Mária
állami tanítónő
Árapatak, 1911. jún. 19-én

(Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár. Fond. 170. Inv. nr. 6/2, 36. csomó, 41. lap)

Jegyzet

1. Itt csupán az 1997. december 11-én „Kalotaszeg – a népművészet felfedezése” című konferenciának a *Néprajzi Értesítő*ben (LXXX. 1998) megjelent vonatkozó tanulmányaira hivatkozunk: HÁLA József: **GYARMATHY Zsigáné és Jegenyefürdő jelentősége a szerveződő magyar néprajztudományban**, NÉ, 1998, 13–41; SEBESTYÉN Kálmán: **GYARMATHY Zsigáné HÓRY Etelka és munkássága**, NÉ, 1998, 43–52; SEBESTYÉN Kálmán: **GYARMATHY Zsigmond és a kalotaszegi fafaragó háziipar**. NÉ, 1998, 97–115.

2. SEBESTYÉN Kálmán: i. m. 98.

3. HÁLA József: i. m. 16–22.

4. Magyarón a papné, LÉNÁRT Józsefné volt a mozgalom szervezője. **Székelyföldi iparkiállítás Marosvásárhelyt**. In. *Székely Egyesületi Képes Naptár és Évkönyv* 1901. 126–127.

5. A Székely Nemzeti Múzeum irattárában a főispáni levelezés (POTSA József háromszékmegyei főispán volt a múzeum felügyelőbizottsági elnöke) 1895-ös iratcsomója, illetve a Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár. Fond. 170. Inv. nr. 6/2, 36. csomó.

6. **Magyar Néprajzi Lexikon** 5. kötet. 492, varrottas címszó.

7. Ifj. NAGY Elek: **A háziipar**. In. **Háromszék vármegye. Emlékkönyv Magyarország ezeréves fennállása tiszteletére**, Sepsiszentgyörgy 1899. 184.

8. Pl. erdélyi bazár, 1887; kisdednevelési kiállítás, 1889; karácsonyi bazár, 1894; millenniumi kiállítás, 1896. (HÁLA József: i. m. 22.)

9. MÁLIK József: **Közművelődés**. In. **Háromszék vármegye. Emlékkönyv**... 1898. 352–353.

10. **A Háromszékmegyei Erzsébet árvaleány-nevelő intézet első évkönyve, 1872–1887**, Budapest, 63.

11. Uo. 35.

12. BABARCZY Ferenc 1896-tól a már államilag segélyezett női iparis-kola pénzügyi tanácsosa. (MÁLIK József: i. m. 352.)

13. BARTHA Vilma tanítónő 1884. november 16. – 1895. szeptember 5. között volt a női iparis-kola alkalmazottja. (MÁLIK József: i. m. 352.)

14. CSULAK Magda – GAZDÁné OLOSZ Ella: **125 magyar szálánvarrott hímzésminta** – Árapatak, Sepsiszentgyörgy, 1972. 5.

15. Uo.

16. **Felhívás és tájékoztató a Székely Kiállításra (1907. szept. 29. – okt. 2-ig)**, Sepsiszentgyörgy, JÓKAI Nyomda, 1907. 23.

17. **Székely Kiállítás programja és katalógusa (1907. szept. 29–okt. 2-ig)**, Sepsiszentgyörgy, JÓKAI Nyomda, 1907. 6.

18. SZŐCSné GAZDA Enikő: **A székelyföldi szőttesmozgalom és a Székely Nemzeti Múzeum**. *Acta (Siculica)* 2001/2 (**Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum százhuszonöt éves jubileumára** 2), Sepsiszentgyörgy, 2002. 205.

19. CSULAK Magda – GAZDÉné OLOSZ Ella: i. m. 1972. 6, 8.

20. **„Nevem: LŐRINCZI Etelka, nyugalmazott tanítónő vagyok”** In. LŐRINCZI Etelka: **Fejezetek Árapatak népi életéből**, Kolozsvár 1972. 159–161.

21. Lásd A Marosvásárhelyi Kereskedelmi- és Iparkamara évkönyveit.

www.szmit.ro / www.emnc.ro

(A családnevek majuszkulás kiemelését, beleértve a forrásközlést, kötetszerkesztési szempontok indokolták. **Szerk. megj.**)

Contribuţii la istoria broderiei de Araci

(Abstract)

În 1894 Muzeul Comerţului din Ungaria a organizat o expoziţie de crăciun. Doamna BABARCZY a participat cu un set de dormitor: 13 piese de broderie de la Araci. Aceste produse de industrie casnică au fost trimise prin intermediul comitelui de Treiscaune, preşedinte al comisiei de supraveghere a Muzeului Naţional Secuiesc, József POTSA. Orfelinatul de fete de la Tg. Secuiesc şi şcoala industrială de fete din Sf. Gheorghe şi-au trimis produsele de asemenea. Mai târziu, broderiile de Araci au fost colectate de învăţătorul István BENCZÉDI. În 1906 Societatea Secuiască i-a promis ajutor financiar cu condiţia să colecteze toate tipurile de broderie. Fata învăţătorului a brodat ea însăşi, produsele sale fiind prezente la Expoziţia Secuiască din 1907 de la Sf. Gheorghe.

Contribution to History of Spread of *Embroidery from Árapatak*

(Abstract)

In 1894 the Museum of Trade from Hungary organized Christmas-exhibition and -sale. Mrs BABARCZY sent for this exhibition, through the medium of the Lord-Lieutenant of Háromszék county and president of the superintendential committee of the Székely National Museum, József POTSA, a bedroom-set: 13 embroidery from Árapatak. Girl-orphanage from Kézdivásárhely and the Industrial School from Sepsiszentgyörgy sent their craft-products. Later the schoolmaster István BENCZÉDI collected the designs of embroidery from Árapatak. In 1906 the Székely Society promised financial aid for collected edition if he collects all the designs. The schoolmaster's girl embroided too, her handworks were sent to the Székely Exhibition in 1907 (in Sepsiszentgyörgy).

www.szim.ro / www.cimec.ro

BOÉR Imre

Magyarhermány és a Székely Nemzeti Múzeum

(Kivonat)
A Dél-Hargita alján meghúzódó, viszonylag eldugott település háromnegyed évszázada került a tudományos kutatás előterébe. Elsősorban a térség reprezentatív tudományos intézménye, a Székely Nemzeti Múzeum végzett itt, mindenekelőtt néprajzi gyűjtést-kutatást, főleg 1942–43-ban és az 1970-es években, a helyi közösség példaértékű hozzáállásával. A gyűjtött anyag mennyisége és összetettsége is kiemelkedő. Innen származik pl. a múzeumban kiállított fazakasműhely.

*

A Székely Nemzeti Múzeum néprajzi kiállításának ismerős része a magyarhermányi id. CSOG Ferenc fazakasműhelye. Sok más kiállított vagy raktárban őrzött tárgy is a községből került be a gyűjteménybe. Egyebek mellett a múzeum legrégebbi, az 1800-as évekből való székely viselete, AKÁCSOS Juliánnától.[1]

A Székely Nemzeti Múzeum első alkalommal 1931-ben küld, éspedig néprajzos munkatársat Magyarhermányba. LÜKŐ Gábor, a későbbi tudós muzeológus 1932–33-ban a moldvai magyarokat kutatja. Erre készülve érkezik Romániába 1931 nyarán. GYÖRFFY István budapesti egyetemi tanár Bécsből írt ajánlólevele jelzi érkezését. A neves néprajztudós arra kéri CSUTAK Vilmost, a múzeum igazgatóját, hogy a gyűjteményeiknek különösen a pásztoréleti, halászati és mezőgazdasági anyagát tanulmányoztassa vele, majd valamelyik szomszéd faluba is küldje ki esetleg, hogy néhány székely házat lásson. LÜKŐ így jut el Magyarhermányba is. A múzeumban öt fényképfelvétel tanúsította a kiszállást: a Kakukk-hegy tövében BOKOR bá kerekre fonott kúpos szalmatetejű esztenáját fényképezte-rajzolta (3 db.), illetve egy elhagyott kunyhót Magyarhermány határában (2 db.).[2] LÜKŐ kiszállásával a Székely Nemzeti Múzeum fél évszázadon át tartó magyarhermányi kutatásai-gyűjtései veszik kezdetüket.

Előbb a természettudósok vannak soron. A múzeum szervezésében és számára éveken át gyűjtő jeles erdélyi tudósok már az 1934. júliusi hargitai kutatóúton eldöntötték, hogy 1935-ben a Dél-Hargitába lesz a következő tanulmányút, és hogy ezt Magyarhermányból lehet megszervezni.[3] Valóban igénybe vették 1935-ben a magyarhermányiak vendégszeretetét. A tervnek megfelelően, július 10. estére érkeztek meg, Bodvaj felől. Ott a geológusok (BÁNYAI János, dr. BALOGH ERNŐ, dr. SZÁDECZKY Gyula, TÖRÖK Zoltán Bodvaj-bánya vasérctelepeit, dobostortaopál képződményeit vizsgálták át. Magyarhermányban a helybeli érdekes földtani alakulatok vizsgálatára került sor. Az éjszakát ROZSONDAY Ádám lelkésznél, TORÓ József tanítónál és KOMPORÁLY Józsefnél töltötték. Júl. 11-én indultak tovább a Füle határában levő Kuvaszó-patakhoz. A szűkszavú jelentésből valószínűsíthető, hogy velük volt a magyar néprajzkutatás két fiatal ígérete, az 1944-ben a háború áldozatává lett HAÁZ Ferenc és a későbbi székelykeresztúri múzeumalapító MOLNÁR István is, ekkor tanárjelöltek.

A geológiai gyűjtés eredményét a múzeum igazgatójának, CSUTAK Vilmosnak adták át. Nem egyértelmű, hogy velük tartott-e még útjuknak ezen a szakaszán LÁSZLÓ Kálmán és a botanikus munkatársak. A tanulmányút során 97 darabos növénygyűjteményt állítottak össze, de ez később elpusztult, ezért nem állapítható meg, hogy Magyarhermány határában is gyűjtöttek-e növényeket.

A 2. bécsi döntés után (1940. augusztus 30.) a néprajzi kutatás kezdődik újra Erdővidéken. Ennek a tevékenységnek a Székely Nemzeti Múzeum igazgatója, HEREPEI János volt a szervezője és szellemi irányítója. A néprajzi kutatás és gyűjtés egyik megcélzott települése ekkor is Erdővidék egyik legeldugottabb községe, Magyarhermány volt. Ez a félreeső, elszigetelt

* *Acta (Siculica)* 2006/3, T3, Sf. Gheorghe, Sporturilor 8A, RO-520085
** Baraolt, Trandafirilor 23, Bl. 5A, ap. 19, RO-525100

www.szrm.ro / www.cimec.ro

helység igen értékes és gazdag anyagot kínált a néprajzosok számára, főként a fazakasság, kőfaragás, kádározás, szövés-fonás, pásztorkodás terén, de más területeken is. A Székely Nemzeti Múzeum élt is ezzel a lehetőséggel. Fiatal néprajzkutatókat küldött Magyarhermányba, akik fiatalos lendülettel és energiával láttak munkához.

Szükséges kihangsúlyozni, hogy e tudományos-hazafias tevékenység ROZSONDAY Ádám református lelkész részéről is támogatásra talált. Ő volt az, aki a falu népével megértette, hogy miért kell a népi élet emlékeit múzeumunknak ajándékozniuk. Az ő segítségével lényegesen megkönnyebbült a gyűjtés. Sajnos, az 1942–43-as néprajzi kutatásokat a háborús évek megnehezítették. HEREPEI néprajzos munkatársát, dr. BALASSA Ivánt (később múzeumok alapítója, több tudományos akadémia tagja) több ízben behívták katonának, ezzel félbeszakítva tevékenységét. BALASSÁt kimenteni is a magyarhermányi MOLNÁR Sándor százados segítségével próbálják 1942 szeptemberében, az erdélyi hadtestparancsnokságnál.

1942-ben két gyűjtő-kutató útjukon jutnak el Magyarhermányba. Tavasszal BALASSA Ivánt dr. KOVÁCS László kolozsvári egyetemi tanár kíséri el. Ősz elején ugyancsak BALASSA száll ki, ezúttal HEREPEI Jánossal és a múzeum altisztjével. Mindkét alkalommal kutatják és fényképezik a gombfákat (kopjafák) és kiskapukat, valamint néprajzi tárgyakat gyűjtenek. HEREPEI az egyházi épületeket, levéltárakat, könyvtárakat és templomi készleteket vizsgálja. A temetőkutatás eredményét BALASSA Iván 1992-ben tudja közzétenni.[4] BALOGH Zoltán későbbi orvos, ekkor a múzeumnak bedolgozó középiskolás diák tisztázta le neki a rajzokat és fényképeket.[5] BALASSA 26 gombfát örökített meg és írt le innen, 1900–1910 körül faragottakat. A múzeum évi jelentése szerint a gyűjtés eredményeként 97 tárggyal gazdagodott a múzeum gyűjteménye. ROZSONDAY Ádám református lelkésznek és a magyarhermányi leventéknek 56 db., öreg CSOG Ferencnek 24 db., CSOG Ferencnek (Jankó) 7 db., CSOG Imrének 7 db., id. PETŐ Lőrincnek, TÓKOS Andrásnak, TÓKOS Imrének 1-1 tárgyat köszönnek év végén.[6]

Az 1942. május 24–26-i útról KOVÁCS László a kolozsvári Erdélyi Tudományos Intézetnek adott jelentésében számol be röviden,[7] de nem részletezi. BALASSA a múzeumnak tesz jelentést, célja a magyarhermányi fazakasság megismerése. Gyalog jött át Nagybaconból, rögtön CSOG Gergely már nem dolgozó fazakast kereste fel. Lefényképezte a szerszámait, és adományként több tárgyat kapott tőle. Kiment a temetőbe, több fényképet készített a nagyobbrészt régi gombfákról (készítésüket már nemigen tudták a faluban). Érkezéséről tudomást szerezve, többen adománytárgyakkal keresték fel, a múzeum számára. Este ROZSONDAYhoz ment, megkérte, hívja fel a hívek figyelmét a régi néprajzi tárgyak megőrzésére, hogy azt a múzeumban helyezhessék el. (Megszállni viszont nem valószínű, hogy nála szállt meg, HEREPEI kifejezetten meghagyta munkatársainak, hogy a falvakon ne a lelkésznél keressenek szállást, hanem helybeli gazdáknál, mert ezzel is közelebb kerülhetnek az emberekhez.) Reggel felkereste CSOG Ferenc (Jankó) fazakasmestert, több tárgyat kapott tőle, és vásárolt is egy 1848-ban készült faragott szuszékot. Majd a másik temetőbe ment ki, melyet az elsőtől csak egy vízmosás választott el, fényképezett, a sugárdíszítéses temetőkaput is. Végül id. CSOG Ferencet, a falu legidősebb, már nem dolgozó fazakasát kereste fel, ő odaígérte a múzeumnak a korongot, a mázőrlőt és több apró, fazakassághoz való tárgyat. BALASSA délután ment tovább, a Galamboson gyalogolt át Fülébe. Tíz nappal később, 1942. június 2-án PETŐ István nevére írt, hogy a tárgyak még nem érkeztek meg, pedig el kellene velük számolnia. A nevet eltéveszthette, mert 11-én megismételte kérését, egy fényképet mellékelve, a temetőről. Ezúttal PETŐ Sándor (Árva) címére ment a levél (de mind a kétszer ÁRVA PETŐ Józsefről volt szó), vele beszélhette meg a tárgyak bejuttatását Sepsiszentgyörgyre. Tegye hozzá, ha még előkerült valami a házak körül, kéri. Erre végül csak év végén kerül sor.

Az 1942. őszi kiszállásról nem maradt fenn részletes beszámoló, de a ROZSONDAY Ádámmal való levelezésből sok minden tisztázható. Szeptember elején jártak Magyarhermány-

www.szr.ro / www.cimec.ro

ban, mert HEREPEI már 1942. szeptember 13-án levélben köszöni meg a lelkésznek a szállást. November 17-én ír újra neki, mivel nála helyezték el a gyűjtött anyagot. Leltárba kell venniük a gyűjtést, ezért arra kéri, hogy fogadjon fuvarost, küldje be vele. Az istálló-fészer ügye felől érdeklődik, nem engedne-e már az árból a tulajdonos. (Egy gabonás-fészert, egy istállót, sőt egy lakóházat is Magyarhermányból szeretnének megvásárolni, derül ki a későbbi levelekből, hogy a múzeum telkén, az 1934-ben felállított ún. Csíki ház mögé kerüljenek).

Időközben id. CSOG Ferenc elhalálozik, de végrendeletileg a múzeumra hagyja fazakasműhelyének berendezését, ahogy azt BALASSÁnak megígérte. Végakaratát örököse, BALÓ Julianna hajtja végre, BALÓ Dénes készíti el a leltárat a tárgyakról. ROZSONDAY ellenjegyzi 1942. december 3-án, és 5-én beküldi a többi gyűjtött anyaggal együtt, gondosan csomagolva. A fuvaros NÉMET Lajos (HOSSZÚ), akit nagyobbik fia, Géza kísér. HEREPEI még aznap nyugtázza: ez a leggazdagabb gyűjtés volt az 1942. éviek közül, szeretne egy kis hermányi szobát beállítani az anyagból. December 30-án megköszönik egyenként is mindenkinek az adományokat, a segítséget (addig a közben bevonult BALASSÁnál volt a névsor).

ROZSONDAYnak a kétszeri fogadást köszöni HEREPEI, a támogatást, és azt, hogy a leventék gyűjtötte vasanyagból kiválogathatták a múzeumi értékűeket, valamint hogy maga is adott vas- és fatárgyakat. Id. CSOG Ferenc példamutató hagyatékából a múzeumban fazakasműhelyt rendeznek be, ígéri a múzeumigazgató, és föléírják nagybetűvel, hogy magyarhermányi öreg CSOG Ferenc fazakasmester hagyatéka. Kéri a lelkészt a nagy köszönőlevél nyilvános felolvasására is.

Még az érdekelné, hogy a néhai fazakasmester házánál nem maradtak-e meg a BALASSA által tavasszal ott látott, fából való kerek üvegtörő mozsár, mázkeverő fatál, agyagverő kalapács, mert szeretnék úgy teljessé tenni a begyűjtött műhelyt, hogy ne idegen eszközökkel egészítsék ki

Id. (tkp. ifj.) PETŐ Józsefnek (Árva) köszöni még a segítségét, és a fuvarosoknak. Nagyon szeretnék, írja HEREPEI, ha majd a kinézett gabonás fészer is bekerülhetne, idővel régi hermányi faházat is szereznének mellé, teljesen hermányi bútorokkal és eszközökkel berendezve. (A fészer ügyét tehát vele beszélték meg.)

A Sepsiszentgyörgyre tartó szekéren a következő anyag volt található: id. CSOG Ferenc hagyatékából fazakaskorong asztallal, mázőrlő (alsó és felső kő, állvánnyal) hajtórúddal, 3 mázöntő kanál, mázatlan mázkeverő tál, máztörő vasrúd, 6 fakés, tányérszél-mintázó 1879-ből, állatszarv az edények megírásához (szaruzó vagy írócsont), 3 ecset edények festéséhez (mintázásához), sötétzöld cserépfedő 1920-ból, 15 literes cserépfazék (sötétzöld alapon világoszöld virágdísszel 1901-ből), barna puliszkafőző cserépfazék 1920-ból, szék, zöldesbarna cserépöntöző 1926-ból, 2 régi tüzelő (mázas zöld csempe hosszanti hornyolással, egyiken a bemélyedésen az indán szív- és virágdíszítéssel; fa mintával, 19. századiak), 2 földszelő (agyagszelő) görbe kés (kaszából, két fogóval), máztörő vagy keverő fakupa, kézi lámpás (fából az oldala, üveggel) (29 db.).

CSOG Ferenctől (Jankó) zöldesbarna cserép laskaszűrő, kis mázas csupor (zöldesbarna mázú bögre 1942-ből), 3 (repedt) zsengélt fazék (nyakán és fülén fehér díszítés; 1942-ből), zsengélt korsó, kürtőskalácssütő (sötétzöld mázas cserép 1940-ből), szuszék (vésett tulipános díszítéssel elöl az oldalán, felirata: BOCSKOR András 1848) (8 db.).

CSOG Imre postaügynöktől méhkas, tésztavakaró, szalu (kerékfal-takarító – a leltárkönyvben kb. ez szerepel mint teknővájó, nyéllel), üsttartó kampó négy foggal és egy akasztóval (üstkankó), magyarótörő, tűzpiszkáló kankó (6 db.). CSOG Imre a padlásán található minden régi szerszámát ajánlotta fel, és a postaügynök lakása nem volt más, mint HERMÁNYI DIENES Péter esperesnek, HERMÁNYI DIENES József apjának a kúriaszerű lakása.

Id. PETŐ Lőrinctől kőtörő kalapács került be (állítólag GÁBOR Áron-féle gyártmány, mely Bodvajban készült), ZSIGMOND Emánuelné BODA Rózától kompona, sajtmérő. TÓKOS Andrástól egy kőbalta, amelyet a Vészben, erdei kaszálón találtak, és TÓKOS Imrétől egy váltóeke vasa.

www.szmi.ro / www.cimec.ro

Ezenkívül a szállítmányban ott volt egy nyeles keverőlapát, 2 harangütő vasból, kaszaverő kalapács (egyik vége hegyes), még 4 kalapács nyél nélkül, 6 fogazott élű és 1 sima élű sarló, réz kolomp, orotókapa, egyhegyű és kéthegyű csákány (nyeletlenek), 2 birkanyíró olló, háromágú vasvilla, levélkapa (nyél nélkül), 2 töredezett élű fejsze (nyél nélkül), balta (verő, mindkét vége tompa), összehajló öt ágú szigony, négysugarú szigony, 4 fejsze (ács-, faragó-), fogazott kasza, zár hüvellyel és kilinccsel, mécses (bádogból, alul a tartó az égővel, kampóval), agyagszelő kés (a végén görbítve, két fogóval, kaszából készült), 2 kézvonó (egyiknek egyik nyele hiányzott), vaskampó (egyik ága behajló, a másik hegyes), mozsár vasból, balta (nyél nélkül, fokán-lapján díszítéssel), béklyó (lovak számára, egyik vége kulcsos), simító (pucoló, egyik nyele hiányzik), 3 kaszaverő üllő (széles kerek fejjel vagy ék alakú fejjel), sárkaparó (kapáról), nyél nélküli rovátkolt vashorog, zabla (nyelves, két részből), kengyel (vas, kéttalpú), nyolcfogú vasgereblye, gombfa (négyzetes alapú, 180 cm, a felírás felett nyak, gömb és csillag, közepén vastagodó henger, majd hosszúkás négyszirmú tulipán; felirata: *DEMETER Andrásnő HEGEDÜS Júlia, 1893* – talán a 6. számú magyarhermányi kopjafa BALASSA könyvében). A leltárkönyvben az adományozót fel nem tüntető tételek nagyobb részét a leventék hazafias (háborús) vasgyűjtéséből válogathatták, illetve ROZSONDAYéktól kaphatták.

1943-ban a magyarhermányi BARABÁS család leszármazottja, a jeles történész papolci BARABÁS Samu hagyatékát leltározzák. Itt is megjelenik a nemrég elhunyt tudós erdőfülei gyűjtéséből egy Magyarhermányban készült fazék (fehér aljú, fekete körvonalakkal).

De 1943-ban elsősorban VAJDA László harmadéves bölcsészkari hallgató kutat, gyűjt Magyarhermányban.[8] Őt tanára, VISKI Károly küldi HEREPEI segítségére, szakmai gyakorlatra. HEREPEI János irányításával, a Székely Nemzeti Múzeum megbízásából és költségén dolgozik. (VISKI Károly, a valamikori székelyudvarhelyi tanár ekkor a budapesti tudományegyetem néprajzprofesszora és a közgyűjtemények országos felügyelője. 1945-ben hal meg. A veszprémi születésű VAJDA László 1956-ban emigrál, müncheni egyetemi tanár lesz, Afrikakutató etnológus.)

VAJDA László július 15-én a Kászonoknak indult, de ott a katonaság nem engedte dokumentációt készíteni, ezért HEREPEI átirányította a Dél-Hargitába (Piliske, Kakukk-hegy). Előbb a havason, az esztenákon kutatott néprajzi anyag után, és csak azután tért be a falvakba, hogy a juhászattal kapcsolatos foglalkozásokat ott is tanulmányozza. Más múzeumba kívánkozó tárgyak feltérképezése se kerülte el a figyelmét: fazakasság, fafaragás, földművelés, házi munkák stb. köréből. Gyűjtőútja több-kevesebb megszakítással egészen október 1-jéig tartott. Eredményeként számos, nem pásztorkodással kapcsolatos tárggyal is gazdagodott a Székely Nemzeti Múzeum. Ezekből legértékesebbeknek a hermányi fazakasok készítményeit tartotta, de szép számmal volt köztük faragott szuszék, festett bútor, falitéka, szék, kanáltartó stb. is. Gombfát főleg Nagybaconból (14 db.) és Kisbaconból (7 db.) szállított a múzeumba, de legalább egyet Magyarhermányból is.

1943. szeptember 14-én küld a múzeum hosszabb köszönőlevelet GODRA Sándornak, amiért kölcsönadott egy régi pásztorcsuklyát (esőben használt pakulárcsuklya, mellén szalag fogja össze) és egy haskötőt (pakulárok hordják, báránybőr béléssel), Sepsiszentgyörgyön lefényképezni. Olyan nagy ritkaság, kérnék, hogy (tekintettel a múzeum nehéz anyagi helyzetére) nem adományozná-e ezt is nekik? Utóirat a levélhez: felmutatva azt, GODRA Sándor és családja a múzeum gyűjteményeit bármikor díjtalanul megtekintheti. (GODRA Sándor valóban a múzeumnak adományozta ezt követően a kért darabokat.)

Ugyancsak szeptember 14-én köszönnek meg hosszabban PETŐ Mózes gazdaköri elnöknek 2 kályhacsempét, enyvezőprést (szorítóprés faragáshoz), dohányvágót, 2 egyszínű fekete bokályt és a lemásolni kölcsönzött fényképet. A levél felmutatásával ő és családja is ingyen megtekintheti bármikor a múzeum gyűjteményeit. PETŐ Mózes tárgyalt nevükben egy régi, kieresztett homlokzatú istállóért is. Ez sajnos tárgytalanná vált, írja HEREPEI, mert a múzeum anyagi helyzete nem teszi lehetővé jelenleg a vásárt.

www.szrm.ro / www.cimec.ro

Szeptember 24-én és 29–30-án összesen tizenhárom köszönőlevelet címeznek Hermányba. ROZSONDAYt kérik meg az eljuttatásukra.

Amit 24-én köszönnek meg: BOÉR Zsigmondtól 2 csupor (téglaszínű mázas, illetve egy hasas?), zöld mázas borsótörő tál, vágógereblye (csépléskor polyvahúzásra), citera (húrozott), vasfogú gereblye, cigány fejsze. BOGDÁN Istvántól favéka (egy darab fából, abroncs nélkül), szuszék (díszített, 1856-ból), fokos (vége le- és előrehajló, gombos), kályhacsempe. Továbbá mindkettőjüktől egy-egy korsó (az egyik az vizeskorsó agyagból, a másik magas, karcsú borvizeskorsó szűk nyakkal). DIMÉNY Andrástól keli (a pakulárok fövő ordát kevernek vele), pálinkáshordó (kicsi, felső részén kis csutorával), 2 kályhacsempe. PETŐ Andrástól (Andrásé) 2 őskori kőbalta. SZABÓ Sándortól írott guzsaly (8 lapos).

Szeptember 29-én apámnak, BOÉR Zsigmondnak hosszabb köszönőlevelet is küldenek, és kérik, ha tidó sótartót és kéregedényt (kászu, doboz, tál) látna, és meg tudná szerezni, küldje is be (az ajándékozóknak hivatalos köszönőlevelet küldenek majd). Hasonló tartalmú levelet egy-egy bibarcfalvi-kisbaconi-nagybaconi segítőjük is kap, utóbbi az ottani segédlelkész, a kisbaconi segítséget pedig újságban is megköszönték.

Szeptember 30-án a következőket nyugtázzák: ÁFRA Jánostól 4 harang, tidó sótartó, fakupa (pakulárok mérőegysége) érkezett. Id. BALÓ G. Jánostól kerenta (amibe a sajtruhát terítik, mikor a zsendicét kinyomják). BALÓ Istvántól (Mátyásé) üstperec (üsthorog – kankója természetes görbülő fából). BOCSKOR Andrástól sajtnyomtató, ordaszedő kalán. GODRA Sándortól pakulárpálca (kankós, ritka forma), ordászsák-csíptető. Özv. PETŐ Rudolfnétól ordászsák-csíptető, falra szegezhető kalántartó. SZAKÁCS Pétertől pakulárpálca (matyukás, 1940-ből). TANKÓ Domokostól ordaszedő kalán.

A többi, 1943-ban beleltározott magyarhermányi anyagról nem maradtak fenn köszönőlevelek. Ezek a tárgyak: pálinkás mézelő (három rövid lábbal), hammazó kalamáris (porzótartó) 1833-ból, tapsiás (kalácssütő), 4 festett cseréptöredék az egyik CSOG fazakastól, csipor, csésze (fehér alapú, zöld foltokkal, felírással*: KOLUMBÁN Borbára, Április 23-án 1901dikén*, ettől balra sötétbarna virágok), túróborító fából esztergálva, kicsi túrósdézsa (esztenán használt), pecsenyesütő kétágú vasvilla, tejesfazék (egy kupás, egyfülű, fehér-kék színezéssel), bokálynak nevezett hasas korsó, kantáros fazék ételhordásra 1910-ből, mosdótál (agyagból, a városi lavórt utánozza, 1927-ből), ekevas (faekére ekepapucs), 2 mázas és mázatlan, téglalap alakú kályhacsempe, 2 mázas fedőcserép, 2 ordáskalán, tidó sótartó, kalántartó, fonott nyelű fakalán, csipkés szélű húsvágó teknő, villaág-hajlító, gombfa (hatszögű, olvashatatlan feliratú, 140 cm), téka (háromszögletű saroktéka 1867-ből), tulipános szék (1839-ből, menyasszonyi holmival került Hermányba, Homoródkarácsonyfalváról), tidó sótartó (fali, 1939-ből – emlékül csinálta BLÁGA Imre), nyárs (pengéje lapos, tövén kiszélesedik), külü (marhára való nagy harang), szilvaíz-kevergető falapát, húsvágó bárd, 5 matyukás pakulárpálca (8-9-10 laposak), vasmacska (tűzikutya, háromlábú, a felálló rész függőleges, a tetején egy, az oldalán két horoggal), 2 csésze a tojás, illetve liszt tartására.

VAJDA László erdővidéki juhászatról szóló munkáját ki is szerették volna adni. 1944. június 5-én ír neki erről HEREPEI Budapestre. A háború azonban nem tette lehetővé a megírását. VAJDA 1944. június 23-án járt utoljára személyesen a Székely Nemzeti Múzeumban (a szalárdtelepi erődítésnél volt munkaszolgálatos, a főiskolásokkal). Ekkor meghagyja, hogy a végrendeletileg is a múzeumra hagyott kéziratai, egyéb anyag, közte az erdővidéki gyűjtésé is, anyjánál, MOLNÁR Katánál vannak Budapesten, a Múzeum körút 21. alatt. Sorsukról talán még mindig lehetne tájékozódni.

A második világháború után már több okból is alábbhagyott a kutatási és gyűjtési kedv. Magyarhermányból hosszú ideig csak 1948-ban, dr. SZÉKELY Zoltán gyűjtéseként jelenik meg a leltárkönyvben egyetlen nyírfakéreg sótartó. Sőt, 1954-ben több tárgyat kölcsön kell adniuk más múzeumoknak, így a dévainak. 1970–76 között kerül be újra Hermányból nagyobb számú tárgy

www.szrm.ro / www.cimec.ro

(nyírfakéreg sótartó, agyagtányér és -tál, szőttes, festett láda, szuszék, orsó, guzsaly stb.) a múzeumba. Ekkor, a hetvenes években már GAZDA Klára kutat a múzeum néprajzosaként Erdővidéken. 1974 előtt gyűjt Magyarhermányban SERES András is, akinek ugyancsak jelentek meg kutatási eredményei a múzeum évkönyvében.

A hetvenes évekbeli magyarhermányi gyarapodás a következő:

1970-ben GÁBOR Rezső bükszádi tanulótól került be 1920 körüli hermányi cseréptányér (mázas, virágdíszítéssel, BALÓ Anna családja készítette).

1971-ben GERGELY Idától (ILYÉS PETŐ Ida) lepedő (szőttes, négynyüstös, fehér színes sávokkal, háromrészes), székely szoknya, női ing (vásárolt anyagból); AKÁCSOS Juliánnától 2 csipkével és gyöngyökkel díszített fekete csepesz, surc (kötény, gyapotszálból szőtt háziszőttes), „blúz" (fekete szőttes gyapotból, fehér vonalakkal), fehér szőttes alsórokolya (kétnyüstös, két részből, másfélszál-széles), kendervászon férfi „csepűing", kendervászon férfi gatya, mázas zöldesbarna kancsó, rokolya (kék alapon „bagolyfelleges", barna és fekete csíkokkal, másfélszál-széles), háziszőttes női ing (gyapotból, elöl gombos, kis állógallérral, széles bőujjú, kézelő nélkül), kendervászon pendely; SZABÓ Ibolyától vörös rokolya (gyapot háziszőttes, fehér és vörös szálból); KALABÉR Sándortól fakalántartó tarisnya (fehér, kék-piros csíkokkal), kendő (fehér alapú, piros-kék díszítéssel), átalvető tarisnya (fehér, piros-kék csíkokkal), párnahuzat (gyapot háziszőttes, fekete alapon piros csíkokkal), rokolya (fekete és fehér, gyapotból, világosabb-sötétebb csíkokkal), alsórokolya (fehér, fekete csíkokkal, két részből), „blúz" (fekete háziszőttes, gyapotból), zeke (fekete háziposztóból és háziszőttesből, kék posztó díszítéssel a gallérja, kézelője, zsebei); BALÁZS Rozáliától festett láda (piros, fehér díszítéssel, virágmintákkal).

1972-ben a nagybaconi VINCZI Vidortól szuszék (bükkfa, háromszögbe festett virágdíszítéssel, amely Hermányban készült 1843-ban); HERMÁNY Valériától guzsaly (háromlábú kis állvánnyal, nyolclapú guzsalyrúddal, tetején esztergált tulipán); SZAKÁCS Rozáliától csésze, tésztaszűrő, faragott szuszék; BALÓ Istvánnétól takaróruha (kendervászon), törülköző; KOMPORÁLY Erzsébettől csésze, háziszőttes piros rokolya (fekete mejjékbe „fellegesen" szőve), „csíkos szőttes, piros csépös rokolya" (fekete alapon vörös, kétrészes); PETŐ Annától szőttes párnahuzat (fehér alapon piros díszítéssel); AKÁCSOS Juliánnától barna, pereckelt edény; BALÓ Annától asztalterítő.

1973-ban kisszék (ülőszék, két lába természetes faág, ülőkéjén bőrhuzat, DIMÉNY András tulajdona, készítette NÉMET Dénes); NÉMET Dénestől falapát (szakasztólapát bevetni a kemencébe a leszakasztott kenyértésztát); MIHÁLY Lujzától ágyterítő (fehér vászon, két összevarrt végből, tört hímzéssel, szőlőfürtökkel díszítve, félköríves török mintás).

1975-ben kürtőskalácssütő (agyagból, henger alakú, alulról felfele keskenyedő, vöröses, zöld foltokkal, nyele fából).

1976-ban BALÓ Irmától rokolya (háziszőttes, kétnyüstös, fekete: négy kék szál, kettő fekete, négy kék, kettő zöld, ráncos, alul fekete pánttal körbefuttatva), abrosz (háziszőttes, kenderből négy szála, gyapotból négy szála, kétnyüstös), törülköző (a mejjék kenderből, az öltő gyapotból, fenyőágas mintával, két szélén zöld és piros csíkkal); BENCZE Lajostól rokolya (háziszőttes, kétnyüstös, festett gyapot, fekete mejjékkel és piros, fekete és fehér öltővel); a bodosi DÁVID Reginától fazék (savanyótejes, zománcos, pontozott szélekkel és virágmintákkal, 1930 körüli, Magyarhermányban készült).

Jelentősebb gyűjtési tevékenységet az 1978-as évben jegyezhetünk fel újra. Ennek célja egy falumúzeum létrehozása volt Magyarhermányban, melynek KISS László tanár, iskolaigazgató a szervezője, mozgatója. A gyűjtésbe bekapcsolódtak a tantestület tagjai (ZSIGMOND László, BALÓ G. József és mások), de más lelkes hermányi emberek is. Értékes és gazdag anyagot sikerült összegyűjteniük. Ezt a tevékenységet, mint sok más kezdeményezést, az „aranykorszak" hűséges emberei észrevették, és leállították a további szervezkedést, gyűjtést.

Mégis sikerült az összegyűjtött anyagot a hermányiaknak átmenteniük a múzeum részére,

www.szrm.ro / www.cimec.ro

mely alkalommal segítséget és támogatást kaptak dr. SZÉKELY Zoltán múzeumigazgató részéről is, aki kérésükre személyesen szállt ki a helyszínre. Az összegyűjtött anyag szakmai felmérését GAZDA Klára végezte el.

1978-ban a községből BENCZE Lajostól a fazakaskorong kerül be ekkor, mázőrlő kő, Bodvajban készült máztörő vasedény és bot, nagy zománcozatlan töltöttkáposztás fazék, 5 virágcserép.

KISS Lászlótól fenkő, 2 tégely, mosogatóedény (cserépből), 2 máktörő, fa tányéros mérleg, motolla, 2 cséphadaró, fejsze, festett kanáltartó, kerenta (sajtnyomó teknő), pipatartó, 2 faragott láda (egyik 1854-ből), 2 porong, ontoravágó (kádárszerszám), 2 bot, szigony, vasvilla, ekevas, öntöttvas itató Bodvajból, fanyereg, gyümölcsprés, saroktéka, festett szék, borona (fafogú), szövőeszköz, patának vasvéső, 2 festett láda, 6 kályhacsempe (ebből négy sarokcsempe) – részben geometrikus, részben virágmotívumos (egy esetben kék alapú), részben zöld vagy zöld mázas, tiló.

PETŐ Imrétől 2 dézsa, ordaszedő kalán, egy vessző kicsikosár és 3 nagyobb vessző kosár ruhának, díszített körző, 2 cigány fúró, 2 abroncshúzó, 2 juhnyíró olló, erdőlő, 2 ontoramet-ső, öntött láboska, vasvilla, erdőlő bicsak (ék), odorfavéső, 2 erdőlő lánc, csákány-kapa, villa, szekérvas, fogó, erdőlő szeg, kalapács, tehénpatkó, mázsáló (vasmérleg), ganyéhányó villa, szőttes szoknya gyapotszálból, gyapjú ágyterítő, kürtőskalácssütő, faragott lisztesláda, 2 balta és egy kerekesszerszám.

HERMÁN Rozáliától nagy cserépedény, kerenta, sajtnyomó pad, fürösztőtekenő.

PETŐ Dénestől levesesfazék („csésze”, 1920 körül készítette CSOG Józsiás), mosogató edény (fából), bölcső, faragott láda 1857-ből, fehér-szürke posztótarisnya, 2 fekete női ing (vásárolt vászonból, illetve szövetből), háziszőttes szoknya, kürtőskalácssütő.

FÜLÖP Blankától 2 fonókerék.

Ugyancsak 1978-ban, a sepsiszentgyörgyi SZILÁGYI Mártától kerül be a múzeumba 4 Magyarhermányban, az 1930-as években készült mélytányér. Ebből angóbozott, zománcos 3, pereckelt festésű 2, ecsettel festett, szélein virágmintás egy. A negyedik zománcos fehér alapon barna mintás (fenekén díszített – középen növénymotívumos, a szélén párhuzamos vonalak). Más két zománcos tányér vöröseskék virágmintával a fenekén és szélén, illetve hullámos szélű és fehér alapon barna és zöld díszítésű a szélén. Egy hetedik ekkor bekerült magyarhermányi mélytányér fehér alapon barna és zöld, virágmintás. Ebben az évben kerül be a sepsiszentgyörgyi SZENDREY Margittól is egy nagy káposztásfazék, valamint egy „fertályos” és egy „féllitres” cinedény.

Említésre érdemes még az 1981-es gyűjtés, amikor újabb, fazakasságnál használt tárgyakkal és háziszőttes készítményekkel sikerült gazdagítani a sepsiszentgyörgyi múzeumot. AKÁCSOS Juliánnától egy asztalterítő, 4 férfiing, női ing, pendely, szoknya, posztó női „blúz” (kurti), BENCZE Lajostól 7 cserépfazék, 2 fazékfedő, 6 virágcserép került be a múzeumba.

Szükséges volna a tevékenység tovább folytatása. Nem kallódhat el a még meglévő és értékes tárgyi anyag, mely egy Kárpát-medencei kis népcsoport múltját, folytonosságát igazolja, nem szavakkal, hanem tárgyi bizonyítékokkal.

Befejezésként meg kell említenünk, hogy a Székely Nemzeti Múzeum nemcsak tárgyi anyagot mentett be Magyarhermányból, de a kiadványaiban is számos dolgozatnak adott helyet 1929 és 2000 között, ahol hermányi adatokat találunk, illetve ezen túlmenően is folytattak magyarhermányi vonatkozású szakközlést munkatársai. (BÁNYAI János, BOÉR Hunor, CSEREY Zoltán, DÉNES István, EGYED Ákos, GAZDA Klára, Virgil GHIURCA, IMREH István, KISGYÖRGY Zoltán, KÓNYA Ádám, dr. KÓS Károly (ORBÁN Balázs), KOVÁCS Sándor, KOZÁK Miklós, LÁSZLÓ Attila, LÉNÁRT Anna, id. MÁTHÉ János, Nicolae MOLDOVAN, OZSVÁTH Gábor Dániel, PETŐ Anna Krisztina, PÜSPÖKI Zoltán, RÁCZ Gábor, SERES András, SZŐCSné GAZDA Enikő, TORÓ Attila, WOLF Tamás munkái.[9])

Itt illesse köszönet a múzeumi gyűjtések és tárgyak adatolásáért fiamat, BOÉR Hunort, a Székely Nemzeti Múzeum könyvtárosát, valamint DEMETER Évát, KOCS Irént, LÁZÁR-PREZSMER Kingát és SZŐCSné GAZDA Enikőt, a múzeum néprajzos és biológus szakembereit.

www.szrm.ro / www.cimec.ro

Irodalom

1. BALASSA Iván (1992): **A székelyföldi Erdővidék temetői**, Debrecen.

2. BÁNYAI János (1929a): **A Hargita vulkanikus kőzeteinek elterjedése**, in: Emlékkönyv, 1929, 503–507.

3. BÁNYAI János (1929b): **Adatok a hargitai ásványvizek geológiájához**, in: Emlékkönyv, 1929, 508–515.

4. BÁNYAI János (1929c): **A Székelyföldre vonatkozó geológiai irodalom**, in: Emlékkönyv, 1929, 737–744.

5. BOÉR Hunor (1997): **In memoriam MÁTHÉ János, id. (1898–1986)**, *Acta (Siculica)* 1996/1, 303–304.

6. BOÉR Hunor, TORÓ Attila (2001): **Székely Nemzeti Múzeum 1875–2000** (CD), Délkeleti Intézet – Digital Stúdió, Sepsiszentgyörgy.

7. CSEREY Zoltán – BINDER Pál (1992): **Településeink.** (53.) **Településeink múltja. Magyarhermány**, *Háromszék*, 616. sz., 1992. ápr. 31.

8. DEMÉNY István Pál (2004): **Háromszéki és kalotaszegi ácsolt ládák** (*Székely Nemzeti Múzeum Tudományos Füzetei, Új sorozat* 1.; szerk., jegyzetekkel ellátta és a tárgykatalógust összeállította SZŐCSné GAZDA Enikő, rajzok ZAKARIÁS Attila), Sepsiszentgyörgy.

9. EGYED Ákos (1975): **Erdővidék társadalma a XVIII. század közepén**, *Aluta*, VI–VII, 73–84.

10. Emlékkönyv (1929): **Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára**, Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy.

11. Emlékkönyv (2002–2004): **Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 125 éves jubileumára**, 2–3 (2. *Acta (Siculica)* 2000/2, 2002; 3. *Acta (Siculica)* 2003/3, 2004), T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy.

12. FÓRIS Pál (1974): **Fototeca muzeului din Sf. Gheorghe – Sepsiszentgyörgyi múzeum Fényképtára**, Sepsiszentgyörgy.

13. GAZDA Enikő (1997): **Háromszéki fazekas központok**, in: **Fazekas központok Délkelet-Erdélyben**, I. **(Kiállítási katalógus)**, Sepsiszentgyörgy, 47–82.

14. GAZDA Klára (1970): **Fazekasság [Magyarhermány]**, *Megyei Tükör*, II. évf. 181. sz., 1970. nov. 22.

15. GAZDA Klára (1984): **Cămăşi provenite din judeţul Covasna aflate în colecţia de port popular a Muzeului Judeţean din Sfîntu Gheorghe**, *Aluta*, XVI, 63–96.

16. GAZDA Klára; MOLDOVAN, Nicolae (1973): **Népi bútor kiállítás katalógus**, Sepsiszentgyörgyi Múzeum (szerk. és grafika JAKABOS Imola, fotó FÓRIS Pál), Sepsiszentgyörgy.

17. GHIURCA, Virgil (1999): **Resurse de interes gemologic din judeţul Covasna**, *Acta (Siculica)* 1998/1, 39–44.

18. Ghiurca, Virgil, dr. (1996): **Resurse gemologice din Carpaţii Orientali** II, *Acta (Siculica)* 1995, 19–22.

19. GHIURCA, Virgil, dr.; DÉNES, István; BOÉR, Hunor (1997): **Contribuţii la studiul silicolitelor din partea de nord a Bazinului Baraolt**, *Acta (Siculica)* 1996/1, 33–42.

20. HEREPEI János (2004): **A Székely Nemzeti Múzeum igazgatói jelentései**, in: Emlékkönyv, 2002–2004, 3, 37–132.

21. IMREH István (1970): **Agrártörténetírás és a székely múlt megismerése**, *Aluta*, II/I, 157–167.

22. KAKAS Zoltán (2000): **Beszélő kövek** (CD), Független Ökológiai Központ, Budapest–Sepsiszentgyörgy.

23. KISGYÖRGY Zoltán (1972): **Evoluţia exploatărilor de lignit în Bazinul Baraolt**, *Aluta*, IV, 305–315.

24. KISGYÖRGY Zoltán (1975)*:* **Kovászna megye északnyugati részének ásványvizei és gázömlései**, *Aluta*, VI–VII, 425–430.

25. KÓNYA Ádám (1972): **Kovászna megye éghajlati jellemzése**, *Aluta*, IV, 1972, 127–136.

26. KÓS Károly [dr.] (1969): **ORBÁN Balázs Székelyföld leírásának néprajzi tárgymutatója**, *Aluta*, I, 339–351.

27. KOVÁCS Sándor (1975)*:* **A fehér gólyák (Ciconia ciconia L.) fészkelése Kovászna megyében 1974-ben**, *Aluta*, VI–VII, 479–485.

28. LÁSZLÓ Attila, DÉNES István (1999): **Relaţii dintre vulcanismul plio-pleistocen din Harghita de Sud şi evoluţia tectono-structurală din partea internă a curburii carpatice**, *Acta (Siculica)* 1998/1, 9–18.

29. LÁSZLÓ Attila, KOZÁK Miklós (1999): **Pliocén–pleisztocén vulkanoszediment szintek a Baróti-medence fiatal üledéksorában**, *Acta (Siculica)* 1998/1, 19–30.

30. LÁSZLÓ Attila, KOZÁK Miklós, PETŐ Anna Krisztina (1998)*:* **Korrelatív eseménytörténeti rekonstrukció a Baróti-medence és a DNy-Hargita pontuszi–pleisztocén vulkánivulkanoszediment képződményei alapján**, *Acta (Siculica)* 1997/1, 9–20.

31. LÁSZLÓ Attila, KOZÁK Miklós, PÜSPÖKI Zoltán (1997): **Szerkezeti, vulkanológiai és magmás kőzettani vizsgálatok a Baróti-medence keleti részén**, *Acta (Siculica)* 1996/1, 17–32.

32. LÁSZLÓ, Attila (2000): **Evoluţia tectonică a ariei Baraolt–Harghita de Sud–Ciuc, reflectată în succesiunea evenimentelor vulcanice din Harghita de Sud, din perioada pliocen–pleistocenă**, *Acta (Siculica)* 1999/1, 11–22.

33. LÁSZLÓ, Attila (2001): **Date asupra paleogeografiei ariei Harghita de Sud şi a sectoarelor limitrofe, de la sfârşitul Ponţianului până în Pliocenul superior**, *Acta (Siculica)* 2000/1, 9–20.

34. LÁSZLÓ, Attila (2002): **Date asupra evoluţiei paleogeografice a ariei Harghita de Sud**, *Acta (Siculica)* 2001/2, 9–22.

35. LÁSZLÓ, Attila; DÉNES, István (1997): **Elemente structural-tectonice pentru un model evolutiv în zona Bazinului Baraolt**, *Acta (Siculica)* 1996/1, 9–16.

36. LÉNÁRT Anna (2002): **Adatok a Székely Nemzeti Múzeum két világháború közti kutatásszervező tevékenységéről**, *Acta (Siculica)* 2001/2 (Emlékkönyv, 2002–2004. 2), 127–154.

37. LÜKŐ Gábor (1932): **Székely tűzhelyek**, *Néprajzi Értesítő*, XXIV/2, 76–77.

38. LÜKŐ Gábor (1932a): **Székely házak**, *Néprajzi Értesítő*, XXIV/2, 77–81.

39. MÁTHÉ János, id. (1997): **A magyarhermányi vasgyártás**

www.szmi.ro / www.eimec.ro

története, *Acta [Siculica]* 1996/1, 61–72.

40. MÁTHÉ János, id. (1997a): **Magyarhermányi katonák, 1562–1945**, *Acta [Siculica]* 1996/1, 247–266.

41. MOLDOVAN, Nicolae (2000): **Ocupaţii şi meşteşuguri practicate de-a lungul timpului pe cuprinsul actualului judeţ Covasna**, *Acta (Siculica)* 1999/2, 215–228.

42. OZSVÁTH Gábor Dániel (2004): **Ezredvég, az erdélyi hagyományos malmok alkonya? Kutatástörténeti áttekintés**, *Acta (Siculica)* 2003/1, 229–245.

43. RÁCZ Gábor (1970)*:* **Plantele folosite în medicina populară de pe versanţii vestici ai munţilor Harghita**, *Aluta*, II/2, 75–81.

44. SERES András (1975): **Kovászna megye régi fazekas központjai**, *Aluta*, VI–VII (1974–75).

45. SZŐCSné GAZDA Enikő (2001): **A Székely Nemzeti Múzeum Néprajzi Tára**, in: BOÉR Hunor, TORÓ Attila, 2001.

46. SZŐCSné GAZDA Enikő (2002): **Háromszéki csempekészítő központok és kutatási problémáik**, in: **Lenyomatok** (Kriza Könyvek, 12), KRIZA János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 29–46.

47. TAMÁS Lajos (1943): *A Gróf TELEKI Pál Tudományos Intézet kebelében működő Erdélyi Tudományos Intézet jelentése az 1942. évről* (kézirat), Kolozsvár.

48. WOLF Tamás (2002): **A székelyföldi kutatóutak (1928–1940)**, in: Emlékkönyv, 2003–2004, 2, 39–86.

Jegyzet

1. SZŐCSné GAZDA Enikő szíves közlése.

2. L. LÜKŐ Gábor, 1932. Vö. LÉNÁRT Anna, 2002.

3. WOLF Tamás, 2002, 130.

4. BALASSA Iván, 1992.

5. HEREPEI János, 2004, 112–113; BALASSA Iván, 1992, 5, 26–28.

6. HEREPEI János, 2004, 96, 98; a jelentés adatai nem mindenütt találnak a köszönőlevelek alapján összegezhetőekkel.

7. TAMÁS Lajos, 1943.

8. HEREPEI János, 2004, 106, 109–110.

9. L. az irodalomjegyzéket.

(A családnevek majuszkulás kiemelését kötetszerkesztési szempontok indokolták. **Szerk. megj**.)

Muzeul Naţional Secuiesc şi Herculian (Magyarhermány), j. Covasna

(Rezumat)

Localitatea relativ izolată, situată la poalele munţilor Harghita de Sud a intrat în atenţia cercetării ştiinţifice acum 75 de ani. Cercetările au fost efectuate în primul rând de către Muzeul Naţional Secuiesc, instituţia ştiinţifică reprezentativă din regiune. S-a axat pe colectare şi cercetare etnografică, în special în 1942–43 şi în anii 1970. Comunitatea locală a acordat un sprijin exemplar cercetătorilor, iar colecţiile rezultate sunt deosebite, atât sub aspect cantitativ, cât şi prin complexitatea lor. Spre exemplu, atelierul de olar complet, expus în muzeu, a fost donat de asemenea de către un maistru olar din Herculian.

Magyarhermany (Herculian, Covasna County) and the Székely National Museum

(Abstract)

The settlement behind the beyond, situated at the foot of the South-Hargita Mountains came into prominence of scientific work 75 years ago. The researches were first of all done by the Székely National Museum, the representative scientific institution of the region, and it focused mostly on ethnographical collection and research between 1942–43 and in the 1970s. The local community offered great help to the researchers, and the assembling is outstanding because of its quantity and complexity. The pottery exhibited in the museum is also from Magyarhermány.

www.szmi.ro / www.cimec.ro

N. SZABÓ Magdolna

Szalmakalap egykor és ma. Adatok a Székelyföld szalmafeldolgozó háziiparához

(Kivonat)
Az udvarhelyszéki Kőrispatakon a szájhagyomány szerint több mint százötven éves múltra tekint vissza a szalmakalap készítő háziipar. A dolgozat a mesterség hagyományos alapanyagait, munkafolyamatát, termékeit ismerteti, illetve történetét tárgyalja (jelentősebb korszakai Székelyföldön a 19. század végi hazai iparpártolás kora, majd az 1940–44 közötti hatóságilag kezdeményezett fejlesztés), a kalapkötés társadalmi vonatkozásait, a székelyföldi szalmakalapos központokat, kiemelten Kőrispatakot. Itt erdélyi szinten egyedülálló múzeumi kiállítóhelye is nyílt a a mesterségnek 2001-ben.

Bevezető

Öt évvel ezelőtt, 2001-ben magánkezdeményezéssel múzeumot (kiállítóhelyet) szenteltek egy sajátos, feltehetően egykor külföldről meghonosított szalmakalap-készítő háziiparnak. Bár a kőrispataki ezidáig az egyetlen és első ilyen gyűjtemény Erdély-szerte, Magyarországon vannak előképei a szalmafeldolgozást tárgyakkal, dokumentumokkal és élő tevékenységgel egyaránt reprezentáló vidéki intézményeknek.[1]

Hogy hogyan jutott el az apró székely falu egy egyszerű kézművesmunka bemutatásán túl a tradicionalitást, a mikrokultúrát, szimbolikus eszközeivel a közösségi identitást, de a kisebbségi létet is megfogalmazni képes reprezentatív, egyre nagyobb helyi és külföldi érdeklődésre számot tartó múzeum megnyitásáig, rendkívül tanulságos és példaértékű folyamat.[2] De maradjunk a gyűjtemény fő gondolatánál, a szájhagyomány szerint több mint 150 éves múlttal rendelkező hagyományos háziiparnál. Tárgyak, eszközök, dokumentumok sokasága hívja fel a figyelmet egy speciális kézműiparra, mely sok környező község családjainak a földművelés, erdőgazdálkodás mellett – különösen a gyenge földekkel bíró hegyes vidékeken – a megélhetéshez járult hozzá, de a turizmus reménygazdaságának köszönhetően ma is jövedelmez.

Sokáig minden apró mozzanat, míg a búzából kalap lett, kézzel zajlott. A kalapkötéshez értő családok keze nyomán épp annyi szalmakalap került piacra, hogy a mezőgazdaságban dolgozó népnek a szellős, könnyű, árnyat adó nyári fejfedő keresletét évről-évre kellő mennyiségben kielégítette. A készítők gyalog, kerékpárral, szekérrel vagy vonattal hordták a télen készre varrt női és férfi kalapokat heti piacokra és nagyvásárokra. Távolabbi területekre portékáikkal majd csak a személygépkocsik elterjedésével jutottak el. Az újabb piacok meghódításával kibővült az egyes tájegységek kultúrájához alakított kalapkínálat. Tudták, hogy Szászsebesen a szászos „gomba" kalap, Tövisen a „rigó", Máramarosban a román kalap megy.

A dualizmus korának hazai iparpártolását követően – mondván, hogy az ország ipari termelése tulajdonképpen a perifériákon meghonosodott és évszázados múltra visszatekintő háziipari termelésben koncentrálódott – e háziiparnak is a második bécsi döntés utáni reményteljes „magyar idők" (1940–1944) adtak újabb lendületet Észak-Erdélyben.[3] Magyarország elsőrendű iparhatóságai a korábban Trianonnal elszakított területekre fókuszáltak intézkedéscikkel. Kiállításokat, tanfolyamokat szerveztek vidéken. Feltérképezték az egyes kistájak helyi adottságait, gazdaságát, meglévő, potenciális háziiparát. Kereskedőket közvetítettek az addig érintetlen falvakba, akik svájci, olasz, német mintára épült szalmakalapgyárakból, Magyarországról vagy egyenesen Drezdából hozták a kézi munkát kiváltó újabb varró- és présgépeket. A magyarországi kapcsolatok, a gépek behozatala és a külhoni piaci tapasztalatok átmenetileg sok kalapkötő családnak adtak munkát. A felvásárlók mázsaszám szállították luxuscikkeket gyártó külföldi üzemekbe a félkész fonatokat. Kőrispatakiak,

* *Acta (Siculica)* 2006/3, T3, Sf. Gheorghe, Sporturilor 8A, RO-520085
** MÓRA Ferenc Múzeum, Szeged, ROOSEVELT tér 1–3., H-6720, m_szabo@mfm.u-szeged.hu

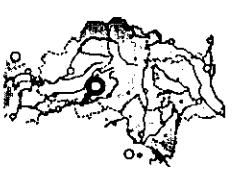

www.szmi.ro / www.eimec.ro

bözödiek is emlékeznek az 1940-es évek elejéről az „anyaországból" érkező kapcsolatokra.

A második világháborút követő gazdasági, politikai változások maguk alá gyűrték a legtöbb háziipart. A szalmakalap készítésére szövetkezeteket hoztak létre a helyi kollektívgazdaságok bevonásával. Több-kevesebb sikerrel. Rövid ideig élt a kőrispataki. Még a kollektivizálás idején alakult a bözödi, amely átalakult formában, de jóval tovább tartotta magát. Nagyobb jelentőséggel bírtak a segesvári, szatmárnémeti, máramarosszigeti szövetkezetek.[4] Felvásárlóik járták az említett falvakat, de megfordultak Hargita megye és Maros megye több kalapos falujában is.

A kalapkötés, azaz a fonat készítésének menete a 20. századi innovatív gazdasági fejlődések közepette mit sem változott. Az alapanyag termelésétől a begyakorlott mozdulatokat igénylő kötésig tisztán kézimunka maradt. Az ősi kézműves technika, a fonás mellett olyan archaikumokat is életben tartott, mint a gabona kézi aratása, a veszendőbe nem engedett kalászfejek kézi cséplése és az egyre nagyobb figyelmet érdemlő, kiveszőben lévő gabonanövényünk, az alakor (Triticum Monococcum L.) termesztése.

Csupán a kalap varrásának és végső simításának technikája gépiesült. A modernizáció hatása a szalmakalap-, és egyáltalán a kalapviselet szokásaiban is szembetűnő. Az életmód gyökeres átalakulásával megváltozott a nyári fejfedők iránti igény. Bár az idősebb, földműves generáció még a legtermészetesebb módon viseli, használja, itt is érezhető a székelyföldi kézműves kultúrában mutatkozó tendencia, mely a háziiparos termékeket egyre inkább egy reprezentatív, szimbolikus kirakodóvásári portékának minősíti át. Gyakran a tradicionális formák és a minőség rovására, de készítői, ennek ellenére, képesek tradicionális mesterségüket életben tartani.

Történeti áttekintés

Korabeli sajtótermékekben, útirajzokban, történelmi, irodalmi, publicisztikai írásokban és főként ipartörténeti összefoglalásokban találhatunk a szálas anyagokat (gyékény-, fűzvessző-, szalma-) feldolgozó háziiparokra utalásokat. Utóbbi forrásmunkák sajnos elszórtan, legtöbbször egyéb háziiparokba ágyazva tárgyalják a szalmafonást. Az iparengedélyhez nem kötött, családi üzemformában működő szalmamunka foglalkoztatottságának arányai, annak alakulása, az éves termelés és az ebből származó jövedelmek nagysága nehezen érhetők tetten.[5]

Vessünk egy pillantást a 19. századból és a 20. század elejéről származó forrásokra, amelyek természetesen az egész magyar nyelvterület szalmafeldolgozó háziiparára vonatkozó adatokat közölnek.[6] Utalásszerűen bukkan fel a székelyföldi szalmakalap a JAKAB–SZÁDECZKY-féle **Udvarhely vármegye történeti leírásá**ban. A szerzőpáros, tekintettel a forrás jelentőségére, szó szerint közli a székelyudvarhelyi líceum professzora, SZIGETHY Gyula Mihály Udvarhely környéki mesterségekre vonatkozó tapasztalatait 1829-ből. Eszerint „Etéden, Csekefalván a sok figurákkal felékesített szalmakalapokat készítik".[7]

FÉNYES Elek 1840-es évek elejéről származó statisztikáiban „cserények" címen tárgyalja a vessző-, gyékény- és szalmafeldolgozást. Igaz, a szalmakalap készítésére csupán Apatinból (Bács megye) hoz példát.[8]

A marosvásárhelyi református kollégium tudós tanára, SZABÓ Sámuel több értékes néprajzi gyűjtést vezetett az 1800-as évek közepe táján. Hasonló céllal indult utasítására egyik tanítványa is 1864-ben a székelyföldi falvakba. A fiatal diák útinaplójának végén a személyes élmények mellett egyes mesterségekről is olvashatunk töredékes feljegyzéseket. A papírra vetett szűkszavú emlékeztetőkből kiderül, hogy Etéden kötik a szalmakalapot, és hogy egy kévéből kettő is kikerül.[9]

Szintén a Székelyföldre vonatkozik KOZMA Ferenc nagyívű, a közgazdasági és közművelődési állapotokat feltáró, 1879-es munkája. Figyelme az életmódra, viseletre is kiterjed. Itt tesz említést a nők nyári ruházatáról, amelyhez „honi nagy szalmakalapot hordanak". Háziipari felmérése „szalmafonás" címszó alatt Udvarhely megyében több száz, szalmafonással foglalkozó családot jelez[10]

*

Figyelemre méltók a korszak híradásai, melyek szerint a kalapkészítés egyre nagyobb je-

www.erdelyimuzeum.ro / www.eimec.ro

lentőséggel bír egyes alföldi, hajdúsági településeken. Közülük Hencida (Bihar vármegye) és főként Hajdúnánás (Hajdú vármegye) emelkedik ki.[11]

A háziipar 19. század második felére tehető fellendülésekor több honi lap foglalkozik hol csak említésszerűen, hol hosszabb terjedelemben a szalma felhasználásának, szalmafonásnak, kalapkészítésnek kérdéseivel. Ezek a cikkek számos külföldi, elsősorban olasz, svájci, osztrák, német példát követnek. Több szakcikket RÁTH Károly jegyez, az úttörő iparos, később kereskedelmi múzeumi igazgató, aki már 1862-től szalmakalapgyárat vezetett Budapesten (MICSEI Rudolffal közösen). Elkötelezett híve a kisipari termelésnek. Publikációival a szalmafonást igyekezett népszerűsíteni, meghonosítani, ahol űzték is a háziipart, ott fellendíteni.[12] RÁTH elsősorban ismeretterjesztő célzattal tárja a szalmafonás titkait a széles olvasóközönség elé. 1867-ben a *Székely Néplap*ban a kolozsvári gazdasági egylet egy tagja a fonni való szalma termesztésével és a fonás előkészítésével kapcsolatban közöl értékes instrukciókat a szalmafonó családok segítésére.[13] Egy nevét elhallgató szerző buzdító szavai hasonló igyekezetre vallanak.[14]

A FÉNYES Eleket követő statisztikus nemzedék komoly erőfeszítéseket tesz a magyar ipar minél pontosabb feltérképezésére. Az 1880-as népszámlálás alkalmával a foglalkozási statisztikában a kérdések ugyan kitérnek az iparűzőkre, azonban a részletes felvételi ívekkel csak 1884-ben indult meg az adatgyűjtés. Erre alapozva, a KELETI Károly közvetlen közelében dolgozó JEKELFALUSSY József több tanulmányban közli az eredményeket, kizárólag a háziipari tevékenységet véve figyelembe.[15] A „vessző-, gyékény-, háncs-, szalma-, és kákaipar" fő csoportjában külön táblázatban tünteti fel a kalapkészítő férfiak és nők számát, a felhasznált gépeket és az évi termelést. A felmérések alapján minden tekintetben Hajdú megye jár élen, ahol több mint 2800 egyén egyedülállóan 1000 darab simítógépet is igénybe vesz a munkafolyamatban. Nem elhanyagolhatók Hajdú megye után Udvarhely megye adatai sem, ott viszont az éves termelés jóval elmarad az utóbbinál. Fontos megállapításokat tesz, mely szerint: „a szalmakalap-fonás leginkább Szeben, Szilágy és Udvarhely megyékben, és itt is majdnem kizárólag saját szükségletre űzetik."[16]

Az ezredéves kiállítás kétségbevonhatatlan érdeme a háziipari szakcsoport felállítása és az ágazat ügyének felkarolása. Programjának máig nélkülözhetetlen eredménye a *Magyar háziipar törzskönyve*, mely statisztikai adataival az addigi legteljesebb képet nyújtja a magyar nyelvterület háziiparáról.[17] A törzskönyv szalmafonást tárgyaló fejezetében közel hetven, szalmakalappal is foglalkozó községet jegyez.[18]

A szalmakalap-készítés a 19–20. század fordulójára végképp összeforrt Hajdúnánás nevével.[19] Nem véletlen tehát, hogy a kőrispatakiak és a bözödiek emlékezhetnek azokra a hasonszőrű, egyszerű nánásiakra, akiket a „magyar időkben" jó néhány újabb fonástípus és addig ismeretlen termék készítésének betanítása végett küldtek a messzi székely falvak ügyes kezű asszonyaihoz.

Ezidőtájt több gazdasági teoretikus próbálja megadni – külföldi párhuzamokkal alátámasztva – a házi iparág definícióját, körülírni mibenlétét, legfőbb ismérveit, és megragadni nemzetgazdasági jelentőségét. Ezek közül az iparügyekben fontos pozíciókat betöltő GELLÉRI Mór gondolatai külön kiemelendők.[20] Felismerve a háziiparnak az életmódban, mindennapi életben betöltött jelentős szerepét, megállapítja: „...Ha a gyáripar bármily dimenziókban fog terjedni, a háziipar fennmarad, mert sajátos jellegénél fogva azt a termelést semmiféle ága sem tilthatja ki, és akár mellékkeresetképpen, akár főfoglakozásképpen a földmívelő vagy hegyvidéki lakosságnak talán örök időn át egyik támasza, menedéke marad.[21]

Színesebb, ugyanakkor nem túl hízelgő képet fest az önellátó, a maga termelte és természet adta javakból megélni képes székely népről ŐRLEY János királyi iparfelügyelő jelentése 1901-ből.[22] A bőséges híradás ezidáig az egyetlen általunk ismert bizonyítéka az 1890-es években ténykedő iparfejlesztő bizottság eszközbeni adományainak, melytől a székelyföldi szalmakalapipar fellendülését várták. Udvarhely vármegye északnyugati részében – ezen Bözöd és Kőrispatak térsége is érthető – öt darab szalmakalap-var-

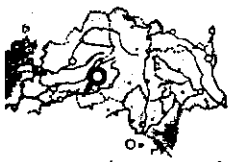

www.erdelyimuzeum.ro www.cimec.ro

rógépet és egyéb eszközöket osztott szét a kormány.[23] Ugyanerre a gesztusra utal egy másik dokumentum, amely az adományozás tényét erősítve hozzáteszi, hogy az eszközöket nyolc község kapta, szalmakalapvarrási tanfolyamok céljából.[24] Ennek remélt hatása mindkét forrás szerint elmaradt. Kiugró fejlődésről nem tudtak beszámolni. Gyűjtéseink és a szóbeli visszaemlékezések alapján mégis állítjuk, hogy ettől a jelentéktelennek tűnő beavatkozástól számítható e térségben az a forradalminak tetsző változás, amelynek következtében a szalmakalappal foglalkozók társadalma fokozatosan két szembetűnő rétegre osztotta a szalmafeldolgozók társadalmát. A későbbiekben erre bővebben kitérünk.

Pár év múlva Udvarhely vármegye közgazdasági leírása hasonló hangvételben ostorozza a mezőgazdaság ősiségben rögzült, az ásványokban, fában, gyógyító vizekben gazdag környezet ellenére közgazdaságilag fejlődni képtelen táj székelységét.[25] A korszak legégetőbb problémája a kivándorlás. A tanfolyamok rendezésével az újonnan alakult háziipari szövetség egyrészt a fejlődést kívánta előmozdítani, de nem titkolt szándéka a népet visszatartani a kivándorlástól.

A szalmakalappal foglalkozó falvak területi megoszlása Erdélyben

A fenti források kapcsán említettük a legjelentősebb Kárpát-medencei szalmakalap-készítő központokat. Adataink egészen a 19. század elejéről hoztak példákat. A század második felének statisztikai munkái pontosabb képet nyújtanak a háziipar létezéséről, területi megoszlásairól. Az egykorú forrásokat, iparstatisztikákat, tudatos háziipari feltérképezéseket összevetve, a trianoni békeszerződésig élő vármegyerendszert figyelembe véve, a 19. század végéről és a 20. század elejéről a következő erdélyi szalmakalap-készítő falvakat kell megemlítenünk:[26] Szilágy vármegyében Ó-Nádasd [Hadadnádasd], Szilágycseh, Győrtelek, Menyő, Bogdányháza, Palicka, Boronamező, Bagolyfalva, Ó-Horváti [Krasznahorvát], Egerhát, Berekszó, Náprád, Kőd, Kisdemeter, Bán, Pecsely, Maron, Hosszúaszó, Perje, Szivágy, Újfalu; Kolozs vármegyében Jákótelke, Dancs; Szolnok-Doboka vármegyében Szék; Maros-Torda vármegyében Deményháza, Ehed, Hodos, Jobbágytelke, Köszvényes, Mikháza; Torda-Aranyos vármegyében pedig Harasztos;[27] Udvarhely vármegyében Bibarcfalva, Magyarzsákod, Bözöd, Bözödújfalu, Kőrispatak, Etéd, Medesér, Farcád, Béta, Vágás, Dobó, Vécke, Bordos, Rava, Csöb és Székelyszállás.[28]

A címben megfogalmazott céloknak megfelelően, a háziipar jellemzésekor vizsgálódásainkban Erdélyt, azon belül még a történelmi Székelyföldet is tovább szűkítjük. A második világháborút követő területi-közigazgatási, politikai-adminisztratív átszervezések folytán Bözöd, a mára gyakorlatilag nem létező Bözödújfalu, Bordos, Rava, Csöb, Székelyvécke, Magyarzsákod, Székelyszállás Maros megyébe, Etéd, Kőrispatak, Béta, Dobó, Vágás, Medesér Hargita megyébe, Bibarcfalva pedig Kovászna megyébe tagozódott.

E három, mai értelemben vett székely megyében Bözöd és Kőrispatak tekinthető a két legtöbb kalapos családot eltartó községnek. A területi megoszláskor számbavételük alapján őket követi Béta, Dobó és Vágás (ma Vágás-Dobó). Előbbiek a történelmileg körülhatárolható keresztúri, utóbbiak az udvarhelyi járáshoz tartoztak. Ez a közigazgatási kötődés – Bözöd kivételével, amely Maros megyébe szakadva Erdőszentgyörgyhöz húzódik – gyakorlatilag ma is lefedi a hivatalos és civil közgazdasági, társadalmi-kulturális kapcsolathálót.

*

Ahol csak megjelenik a szalmakalaposság ügye – legyen az bárminemű összeírás, jelentés, statisztika –, a kalappal foglalkozó családok arányait tekintve mindig szembetűnik a két szomszéd falu, Bözöd és Kőrispatak neve. Bár közigazgatásilag szétváló, de földrajzilag szinte elválaszthatatlan közelségben, a kalap révén pedig egyenesen rokonságban lévő falvak életmódjáról, az ahhoz szorosan hozzátartozó kalapkötésről BÓZÖDI [SZÉKELY] György is megemlékezik. Leghíresebb, a székelyek mitizált világa helyett a valós székely paraszti múltat és jelent tükröző **Székely bánja** c.

www.szim.ro / www.eimec.ro

művében külön fejezetet szentel e sajátos kultúrának. A riport- és tanulmányírásban ekkorra már jártas író – bözödi származású lévén – a bennszülött hitelességével, tudományos alapossággal és szociográfiai érzékenységgel megrajzoló irodalmi-publicisztikai vállalkozása a két világháború közti székelység gazdaságába, társadalmába, mindennapjaiba enged betekintést. „A Küsmöd-patak legalsó szakaszán, Kőrispatak és Bözöd községekben a háziiparnak egy újabb fajtájával pótolják a föld gyönge termését, a szalmafonással, vagy, amint itt nevezik, a kalapkötéssel. A búzatáblák legszebb részeit learatják félérett korában, ami a búzatermésnek hátrányára van, de még így is érdemesnek és kifizetődőnek látszik a kalapkészítés. Egész éven keresztül ez a nyár elején sietve, egy-két nap alatt levágott szalma jelenti a pénzforrást a nép számára. Ősztől tavaszig kalapot köt a falu, gyermekek és felnőttek egyformán, újabban még a férfiak is. Csakhogy ez a háziipar az utóbbi évek folyamán súlyos válságba került. Azelőtt maguk varrták meg, amit kötöttek, és maguk adták el a kész kalapokat nyár elején, piacról piacra járva, most azonban a gyári ipar közbelépett, és új irányt adott a kalapkészítésnek, a nép kárára. Arad és Szatmár környékéről jönnek a szalmakalapgyár megbízottai, és olcsón összevásárolják a megfonott szalmát, melyet aztán a gyár varr meg. A nép szívesen eladja nekik méterenként 35-40 baniért az összefont kalapanyagot, mert nyomban pénzt lát érte, ha hetenként csak 10-15 lejt is, de ha maga varrja meg, egész télen tartania kell, és csak nyár elején adhatja el. A kalapkötők ma már nem háziipart űznek, hanem a messzi gyárak éhbérért dolgoztatott munkásai, ... mert ha valaki hajnaltól késő éjszakáig megszakítás nélkül dolgozik, akkor sem kereshet többet 14-15 lejnél. De a kalapmunka nincs szűnőben, minél kevesebbet fizetnek érte, annál többen és annál többet dolgoznak, hogy a napi pár lejt biztosítsák. A gyár öt-hatszoros áron adja el a kalapot, mint amennyiért vette, a szállítás, az ügynökök útiköltsége mind kifizetődik a nép olcsó munkájából. Legújabban a községi kereskedők megbízottai a gyáraknak összeszedik a kalapot, és bizonyos százalék fejében továbbítják, a nép pedig „kalappal" vásárolja a sót és ecetet a boltokból, pénz helyett a méterrel lemért kalapanyagot veszi. A végső szegénység általánosságának tünete ez."– állítja kortörténetileg is értékes művében BÖZÖDI Görgy.[29]

Kalapkötés Kőrispatakon

Bözödi, bétai, vágási és dobói gyűjtéseink mellett a hosszabb-rövidebb kihagyásokkal folytatott terepmunkánk Kőrispatakra koncentrál. A faluban az emlékezet szerint közel százötven éves múltra visszatekintő háziipar modellszerű. Épp ezért elsősorban a kőrispataki megfigyeléseinkre támaszkodunk, amikor a szalmakalap-készítő háziipart, ezt a helyi társadalmat is jelentékenyen befolyásoló gazdasági keretet megrajzoljuk.[30]

A kőrispataki szalmafeldolgozást, részben a kalapkötés múltját, de elsősorban munkamenetét és a kalaposok életmódját néprajzi igénnyel elsőként MOLNÁR István mérte föl, az 1970-es évek derekán.[31] Publikált kutatási eredményeivel a háziipar történeti feltárását, a néprajzi gyűjtést és a tárgygyűjtést egyaránt szorgalmazta. Neki köszönhetjük a keresztúri múzeumban őrzött néhány hagyományos szalmakalapot és eszközt.

Ugyanebben az időben követte nyomon a kalaposságot lakóhelyén KUTASI Mihály tanító, aki a szalmakalap-készítés témáját tájnyelvi megközelítésben dolgozta fel.[32]

A **Magyar néprajz** monografikus sorozatának **Kézművesség** kötetében JUHÁSZ Antal summázza a szalmafonó háziipart, a vessző- és gyékényfeldolgozással egyidejűleg.[33] Elsősorban a fellelhető szakirodalmakra támaszkodik, amelyeket egy részét itt is közöljük, de igyekszünk értékes forrásokkal kiegészíteni. Leszámítva ezt az átfogó tanulmányt, alaposabb és terjedelmesebb – a szalmafonás nemzetközi szakirodalmára is kitekintő, ill. az egész magyar nyelvterületet érintő, a szalmakalap-készítő háziiparos falvakat részletesen feltérképező, a kalapkészítés munkafolyamatait, szinkron jelenségeit, a falvak társadalmára, kultúrájára, közösségi életére gyakorolt hatását egyaránt tárgyaló – néprajzi összegzéssel nem találkozhatunk a tudományos szakirodalomban.

A recens kutatások jelentősége többek között abban áll, hogy a tetten érhető, hagyományos technikákban rögzült szalmakalap-előállítás rekonstruálhatóvá tesz egy akár évszázadokkal

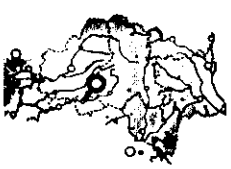

www.szmit.ro / www.eimec.ro

korábbi, távolabbi vidékeken már rég feledésbe merült háziipari tevékenységet.

A faluról

Kőrispatak (Crişeni) Hargita megye nyugati, Maros megyével határos területén fekszik. Etéd, Bözöd, ill. Gagy és Bözödújfalu határaival érintkezik. A falut átszeli a Kis-Küküllőbe tartó Küsmöd-patak és a vele párhuzamosan futó, Székelykeresztúrt Erdőszentgyörggyel összekötő országút. Lakossága a 19. század közepétől folyamatosan csökken. A tendenciát és ezzel együtt a hozzávetőleges etnikai megoszlást a következő táblázat érzékelteti:[34]

Év	**Összesen**	*Magyar*	*Román*	*Zsidó*	*Cigány*	*Egyébb*
1850	1099	988	12	7	92	99
1880	1096	1049	23	nincs adat	nincs adat	41
1890	1200	1137	24	nincs adat	136	39
1910	1313	1311	2	nincs adat	nincs adat	–
1920	1166	1138	–	28	nincs adat	28
1930	1084	1077	1	6	10	17
1941	1200	1187	–	13	–	13
1966	1032	1023	9	–	–	–
1977	851	766	11	–	74	74
1992	729	709	4	–	16	16

A szinte teljesen magyar ajkú lakosság tovább fogy. A külföldi vendégmunka és a környező városok (Székelykeresztúr, Székelyudvarhely, Erdőszentgyörgy, Marosvásárhely) szívják el a munkát kereső, vidéken megélni nem képes fiatalságot. A harmadik évezred elején Kőrispatak már csak 662 lakost számlál. Ebből 395 magyar, 3 román és 250 cigány.[35]

A lakosság felekezeti megoszlását az utóbbi másfélszáz évben a reformátusok döntő többsége jellemezte. A kis létszámú unitárius közösség híveinek számát az „egy Isten"-hez álló, egyre nagyobb ütemben szaporodó cigányság növeli.

*

A község nevét a hagyomány szerint a jelenlegi helyén régen nagy mennyiségben termett kőrisfáról kapta. Eredetileg a mai településtől délre elterülő Diósfalva dűlőben épült, és Diósfalva néven volt ismeretes.[36] A szájhagyomány mondái, legendái, helynevei emlékeznek a tatárdúlás pusztítására.[37] Az 1567-es összeírás 27 kapuval említi, Keorwspatak néven. Az önrendelkező falu 17–18. századi törvényeit megfogalmazó eredeti oklevelekből több nemesi név is kitűnik.[38]

*

A Küsmöd-patak völgyét mindkét oldalról dombláncolat kíséri kisebb-nagyobb erdőfoltokkal, az 500 méter tengerszint feletti magasságban fenyvesekkel. Földje legnagyobb részben fekete kötött talaj. Búza és kukorica termelésére alkalmas. A magaslatok verőfényes déli oldalán a szőlő is megterem. A 19. század végén Székelykeresztúron híres volt a cserelázi búza és a hollósvölgyi bor. Határának összterülete 4922 kat. hold (kb. 2832 ha), amelyből kb. 1800 kat. hold erdő, a többi szántó, kaszáló és legelő.[39] A két világháború között a község gazdáinak nagy része 20-50 hold birtokkal rendelkezett, de volt 2-3 100 holdas gazda, és kisebb számban voltak 5-10 holdasok is.[40]

Domborzata, fekvése és talajadottságai miatt a nehezen művelhető földek legnagyobb része gabonatermesztésre az önellátás szintjéig alkalmas csupán. A 19. század közepéig az erdőgazdál-

www.szmi.ro/www.eimec.ro

kodás és állattartás kapott nagyobb hangsúlyt.[41] A hegyoldalak legelői sok juhot képesek eltartani, de egykor jelentős volt a szarvasmarha-tenyésztés is. A juh-, marha- és bivalytartásnak köszönhetően valamikor virágzott a tejgazdaság és az igás állatoknak köszönhetően a szekerezés, fuvarozás.

Az életmóddal foglalkozó néprajzi szakirodalmak közhelyszerűen állapítják meg, hogy ott alakult ki a háziiparnak valamely ága, ahol a gyenge termőtalaj nem biztosította a kellő megélhetést. Az állattenyésztés hanyatlása, az erdők fokozatos elvesztésével a tűzifa-fuvarozás, fakereskedelem hanyatlása, a viseletet előállító hagyományos háziiparok, a vászonmunka és a gyapjúfeldolgozás eltűnése mind hozzájárultak a kalapkötés és a szalmakalap-készítő háziipar térhódításához Kőrispatakon.

A kalapkötők társadalmáról

Sokan csupán a kalap anyagának előállításával, a fonással foglalkoznak. Ők a kalapkötő parasztspecialisták, akik a kalap alapanyagául szolgáló búzafélék hagyományos termesztését, a nyers szalma előkészítését és a kötést ismerik, míg mások, főként iparos családok a kalapfonatok gépi varrását, préselését és értékesítését végzik. Azok a szerencsések, akik a 19. század végi tanfolyamok megszűnésével, a „magyar idő" gazdasági kapcsolatainak, lehetőségeinek kiaknázásával vagy a későbbi szövetkezetek széthullásával szert tehettek az emberi erővel hajtott varrógépekre, a kézzel varrott kalapok többszörösét voltak képesek megtermelni. A két réteg látszólagos egymásrautaltsága valójában az előbbiek rovására alakult.

A szalmakalap-készítéssel foglalkozók e két világosan elkülöníthető csoportját a munkafolyamatokba történő bekapcsolódás jellege, mértéke és gépesítettsége határozza meg.

A kalapkötők széles rétege foglalkozik a kalapgabona termesztésével. Learatják a búzát, alakort, tisztítják, szárítják, válogatják a szalmaszálakat, míg végül a fonatot hónapról-hónapra kézzel készítik, főként nők és gyerekek.[42] Kezdetben a szegényebb családok asszonyai, leányai foglalkoztak a kalapkötéssel. A legutóbbi időkig alig akadt a faluban olyan család, amelynek apraja-nagyja ne vette volna ki részét a szalmafeldolgozásból. A legtöbben a kalap kötését végezték. A férfiak besegítenek az aratásba, a kévék hazaszállításába, de előfordul, hogy a kötésbe is.

A szalmafeldolgozók másik rétege a kalapvarróké, akik helyben felvásárolják az elkészített fonatokat, és speciális varrógép segítségével állítják össze a különböző férfi-, női és gyermekkalapokat. Míg előbbiek az archaizáló munkafolyamatokat őrzik, utóbbiak nem nélkülözhetik a gépi erőt.

*

A háziiparosok a kalap előállításának legtöbb fázisát gépekkel váltják ki, egészen az értékesítés mozzanatáig. Munkájuk révén a kézi kalapkészítés egyre magasabb háziipari szintre emelkedett a 20. század közepe táján. A generációkon átörökített kalapozás családi kisüzemek kezében összpontosult. A termelékenység növelésével, a különböző gazdaságpolitikai korszakok kedvezőbb pillanatait megragadván, a piacozó, vásározó körzet határainak kiterjesztésével ugrásszerű fejlődésre, gyarapodásra voltak képesek. Ez utóbbi, igen szűk réteg kőrispataki viszonylatban alig 3-4 családdal képviseltette magát.

A kalapkötés alapanyagáról

A középkortól termelt legfontosabb gabonaféléink közé tartozik a búza (Triticum) és különböző alfajai. A termények legfontosabb értékén, a kalászon, a szemtermésen kívül a gabona szára is fontos szerepet kapott az ember életkörülményeiben. Szalmával almoztak a jószágnak, s ezzel tömte ki a maga fekhelyét is. Szalmával fedte házát, töreket, pelyvát kevert a fal építőanyagába, s még számos eszközhöz szolgált alapul a ház körüli gazdaságban. A búzafélék tartós szalmája, aranysárga, fényes ragyogása késztette talán egykoron a természettel szorosan együtt élő embert a szalma fonására. Ahol említésre érdemes szinten űzik a kalapkötő mesterséget, ott nem kevés múlt állhat e háziipar kialakulása mögött. A szalmakalap-készítés bölcsőjeként, a legjobb minőségű fonadék készítőjeként is Itáliát tartja számon többek között FRECSKAY János a **Találmányok könyvében**. A népi emlékezet folklorizálódó eredettörténetei is gyakran az olasz frontot megjárt katonáknak tulajdonítják a mesterség Székelyföldre közvetítését.

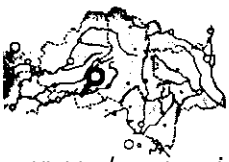

www.szm.ro / www.cimec.ro

Az agyagos, kötött talajon megtermő tarbúza (szakálltalan búza – Triticum aestivum) egyik alfajának szalmája jelentette az alapanyagot. A vidéken sajátos néven, csóréfejű (csurdéfejű) búzaként ismert. Udvarhely vidékén – és a Nyárád-mentén, illetve Kalotaszegen – a búzán kívül az alakor (Triticum monococcum) volt a másik jelentős gabonaféle, melynek szalmáját erre a célra használták. Az előbbi fennmaradása, ill. az utóbbi fel-felbukkanása szorosan összefüggött a legújabb kori termelési módokkal, termelési céllal és a mezőgazdaság, ill. tulajdonviszonyok háború utáni átszervezésével.

A kollektív kezdetben – engedve az évszázados hagyományoknak – hagyta, hogy a nép a közösbe adott földekről szedjen szalmának valót. A kollektív gazdaság azonban természetesen kifejezetten a nemesített búzafajokat részesítette előnyben, amelynek szalmája alkalmatlan volt a minőségi fonat előállításához. Így arra kényszerültek a kalapfonással foglalkozó családok, hogy a saját tulajdonban hagyott belső kertekben, a háztáji parcellákon termesszenek fonásra alkalmas szalmát. Olyan fajtákat, amelyek évszázadokon keresztül tradicionálisan is szereplői voltak a családi mezőgazdaságoknak. Ennek megfelelően két gabonafaj tudott alkalmazkodni a feltételekhez, az alakor és a tarbúza. A két búzafaj párhuzamosan van jelen a kalapszalma előállításakor. A vetések aránya változó, de inkább a tarbúza javára mozdul el.

A fonni való szalma termesztési módjáról több helyen szólnak a korabeli szaklapok: „a kalapokra szánt szalmának a tavaszi búza szára használtatik. Vetése azonban a lehető legsűrűbben kell, hogy történjék, miszerint a kalász fejetlen, a szár pedig vékony maradjon. Mikor a szemek tejesedésbe indultak, hozzá kell fogni az aratásához, kivéve ha szára még igen zöld lenne. Learatva száríttatik, amely időben meg kell óvni az esőtől, nehogy foltot kapjon, mi a szalma becsét tökéletesen megsemmisítené, és haszonvehetetlenné tenné. A tökéletes megszáradás után fehérítés alá vétetik, azon módon, vízzel és napos időn, mint az a vászonnál van szokásban. A kalapok fonására a szárnak a legfelső, a kalász és első csomó közti rész használtatik, a többi rész elvettetik – amiért is fehérítésre pusztán ezen részlet vetessék, a fáradság és munka megkímélése tekintetéből."[43]

Egy 1864-es útmutatás szerint a tarbúzával a következőképpen kell bánni: „A tavaszbúzának szakállatlan kalászú szeme sovány, könnyű, de meleg földbe éppen úgy vettetik el, amint általánosan szokás a tavaszbúzát vetni, de azon különbséggel, hogy legalább hatszor oly sűrűn vetődjék, mint magtermelésre vetni szokás. Így vetve nagyon silány kalászt fog termelni. Amikor az ilyen kalász magva tejes, már aratni kell, figyelve azonban arra, hogy a szalma fehéredni kezdődik-e. Mert ha még merőben zöld volna, az aratással késni kéne, ámbár ha a mag már tejes, learatva kiteríttetik, hogy száradjon, s megszáradva fedél alá helyeztetik. A megszárítás ideje alatt esőtől óvni kell, mivel attól az egyenlő szalma színét veszti."[44]

*

A székelyföldi alakortermesztés múltjáról, termesztésének körülményeiről alig vannak forrásaink. Recens kutatásaink a térségbeli elterjedést illetően egymásnak ellentmondó adatokkal szolgálnak. Az alakor más tájakon bizonyítható ősiségével ellentétben, már említettük, hogy itt az 1950-es évek közepéig lezajló,[45] a hagyományos gazdálkodási kultúrán átgázoló kollektivizálás enged némi teret a feledésre ítélt haszonnövénynek. Egyes visszaemlékezések szerint[46] a kis, háztáji földeken egyénileg gazdálkodók kényszerlépése az alakor termesztése, kizárólag a szalma előállítása céljából. Ezt további szóbeli közlések is megerősítették, melyek szerint az alakor vetőmagot – esetenként Bözöd közvetítésével – a Nyárád-menti Jobbágytelkéről szerezték be.

A ma már igen ritka, ősi búzafaj erdélyi termesztésének történetéről, felhasználásáról, majd lassú eltűnéséről PÉNTEK János és SZABÓ Attila írt kiváló összefoglaló tanulmányt,[47] melyet azóta sem követett újabb etnobotanikai igényű munka. A szerzőpáros kiemeli az alakor kalapkészítésben betöltött fontos hasznosítási módját, érdeklődésük elsősorban a kalotaszegi elterjedtségére fókuszál. Megemlítenek megyéket és településeket a növény előfordulásával kapcsolatban, de Udvarhely környékéről nem közölnek adatokat.[48]

www.szmit.ro / www.eimec.ro

Az alakor az európai mezőgazdaság egyik legősibb termesztett növénye. Kutatása elsősorban a régészet, az archeobotanika látókörébe tartozott. Ősiségénél fogva méltán érdemelte ki a néprajzkutatók, gazdaságtörténészek figyelmét is.[49] A *Triticum monococcum* elnevezés arra utal, hogy egyszemű búzával van dolgunk, azaz a kalászkájában egy mag van. Őse feltehetően a *Tr. boeticum*, bár ezt többen vitatják. Kétségtelen azonban, hogy az újkőkor egyik legkedveltebb búzájának őshazája Kis-Ázsia, s a Balkán közvetítésével került Közép-Európába. Termesztése a középkortól hanyatlik. Jelenleg Európában az alakortermesztés szinte teljesen eltűnt, így nem csoda, ha szórványos létére utaló jelzések felkelthetik a kutatók érdeklődését, mint például a Kárpát-medence keleti területéről felbukkanó adatok, ahol a növényt elsősorban szalmája és nem szemtermése miatt kedvelik. Érdemes hát bővebben szólnunk róla.

Az alakor kistermésű búzafajta. Kalásza rövid, lapított, tömött, szakállas. Kalászorsója törékeny, éréskor ízekre, kalászkákra esik szét, amely egyszemű. Maga a szem vékony, sovány, szorosan ragaszkodik a polyvatokhoz. Nehezen csépelhető, mert csépléskor nem pereg ki a toklászból a szem. Őrlés előtt hántolni kellett, a régészeti korok emlékei szerint pörkölték. Feltehetően nehézkes feldolgozhatósága is hozzájárult háttérbe szorulásához. A termőtalajra és időjárásra kevésbé érzékeny. Hegyes vidéken, sovány földbe vetik, amelyben más, jobbfajta gabona nem boldogul.[50] Kezdetben kásanövény volt. Kenyérgabonaként való említése meglehetősen szűkszavú, bár magva sikérdúsabb. Az alakor lisztje sárgás, de különben hasznavehető, tartották régen. Rövid kalásza kevés magot adott, érthető tehát, ha fokozatosan átadta helyét a könnyebben kezelhető, nagy terméshozamú búzaféléknek. Ínséggabonaként előfordult még a 20. században is.[51] Takarmánynövényként sokáig megállta helyét. Ajánlatos volt az időjárásra érzékenyebb zabot pótolni vele, „minthogy a tönkölyt és alakort ondóstól (polyvástól) együtt takarmányozzuk, az abrakolás nem jár oly veszéllyel, mint a búza vagy rozsnál, hol tiszta maggal abrakolnak".[52]

Az alakor kiváló termesztési tulajdonságokkal bír. Magaslati területeken a legmostohább körülmények között is megterem. Igénytelen a talajra, egyaránt fagy- és hőségtűrő. Elnyomja a gyomokat, szalmája rugalmas, nem dől le könnyen. Szívós, betegségeknek, gombáknak, gabonarozsdának, üszögnek, lisztharmatnak ellenáll. Szárának magassága, bár időjárásfüggő, de hosszabb, mint a nemesített búzáké, így kalapszalmának kiadósabb. Mindez alkalmassá tette arra, hogy a nép megőrizze a fajt, s a nemesített kenyérgabonák mellett újabb hangsúlyt kapjon termesztése a szalmafeldolgozó, szalmakalap-készítő háziiparban.

Ez a tény újabb kultúrtörténeti jelentőséggel ruházta föl a kiveszőben lévő, archaikus növényfajt. Székelyföldi jelenléte is elsősorban előnyös fajtajellemzőiben, az újabb termesztési célokban keresendő. Ennek a gazdasági és kultúrtörténeti körülménynek köszönhetően a növény legértéktelenebb része, a szára, azaz a szalmája vált legértékesebbé. Mai termesztési aránya csupán kis parcellákban mérhető.[53]

Háziipari alapanyagként való fennmaradására tehát előnyös termesztési és biológiai tulajdonságai adnak magyarázatot. Ma már kizárólag ezért vetik. Az általunk vizsgált székelyföldi falvak kalapkötői is ezt a tényt erősítették meg.[54]

Az elvetett búzától a kalapig[55]

Aki köti a kalapot, mind magának veti és szedi a szükséges gabonát. Ősszel vagy tavasszal, kora márciusban vetik. Ha sűrűn szórják, szép magas lesz a szára. Az alakor pl. nem kedveli a zsíros, trágyázott földet, mert abban könnyebben elrothad.

Az aratás, más néven a szalmaszedés ideje a kenyérgabona-aratásnál korábban kezdődik, mikor a búza még nincs megérve, a magva tejes. Mikor kezd sárgulni a kalász, kizárólag kézzel, sarlóval aratják, hogy minél hosszabb szárat nyerjenek. A learatott alakor vagy búza kévéjét szalmából csavart kötélbe rakják, és hazaszállítják. A további munkákat már otthon, a pajtában, színben végzik. A marokszedéshez felütik (felállítják) a kévéket, s a szálakat a kalásznál fogva egyesével húzgálják ki. A sérült, rossz szálakat félrehatják. Amikor a fejek (kalászok) a marokban egy helyre

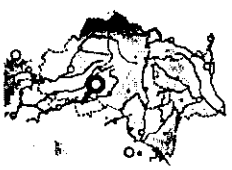

www.erim.ro / www.eimec.ro

kerülnek, sarlóval levágják, és ponyvára terítve sulyokkal kicsépelik. A kalász nélküli maroknyi szálakat napos helyen felállítják, széthúzgálják, hogy megszáradjanak, ez a kikecskélés. Ha teljesen kiszáradtak, 5-6 markot zsúpba kötnek, és felviszik a hiúba (padlásra). A szalma itt várja meg a további feldolgozás idejét. Mindenki annyi markot szed, amennyit egy szezonban majd meg bír kötni. Ez 50-100 marok is lehet.

Az aratás és szedés munkálatai kölcsönös segítségen alapulnak. A néhány hetes szezonális időszakban minden kalapkötőnél 3-4-en dolgoznak egyszerre. Egymásra utaltságukban többnyire az idős asszonyok fognak össze, csupán a kévék hazaszekerezésében kérnek külső segítséget. Az asszonyok naponta több társukhoz is elmennek segíteni, hogy ugyanezt a munkát a következő napon visszakapják.

A szalmaszálakat ősszel kezdik megpucolni. A markokat szétoldják, és a lábuk közé véve húzzák ki egyenként. A kihúzott szálakat a bognál (szárcsomó) elvágják, úgy, hogy ezzel a mozdulattal a tokot is eltávolítják a szálról. A legfelső bogtól haladnak lefelé, s alatta és fölötte vágják el a szalmát. A pucolást az udvaron vagy a házban, leterített ponyván végzik, hiszen itt keletkezik a legtöbb hulladék. Ezzel gyakorlatilag már előkészítik a kötéshez a megrövidített szálakat, amelyeket vastagság szerint osztályoznak.

A megválasztás (válogatás) folyamatában négyféle szalmát különítenek el a vastagság szerint. Mindegyiket más névvel illetik: vékony vagy halánk, vékonyközepes, vastagközepes és a vastag, durva vagy durgó. Csak az azonos méretűeket kötik fel egyszerre, így lesz szép a kalap (a fonat.) Az igazi különbség a szálvastagságokban leginkább a már kész, fonott állapotban mutatkozik.

A szalmafeldolgozás egyik legmutatósabb munkafolyamata a kötés, azaz a szalmaszálak összefonása. A fűzvessző, gyékény, kukoricahéncs mellett a szalma fonása is archaikus technikákat őriz. A nyersanyag, technika, funkció és forma szempontjából adódó tipologizálást CSALOG Zsolt végezte el **A magyar népi fonástechnika típusai** c. munkájában.[56] Szalmafonás alatt a kötegbe fogott szalma spirális, varrószállal egymáshoz rögzített fonása és a szalmaszálak – 5-11 szálú – laposfonattá alakítása egyaránt értendő. Ez utóbbi képezi a kalap alapanyagát. A **Magyar Néprajzi Lexikon** tucatnyi, szalmáról szóló címszava között ott találhatjuk „szalmakötést" is, mint a búza-, ill. rozsszalma egyik legjelentősebb felhasználási módját.[57]

A kötéssel dől el leginkább a kalap szépsége és minősége. A kötés előtt a szalmát vízbe áztatják, hogy jól megpuhuljon. Az alakor szalmája vékony és erős, nehezebb kötni, mint a búzaszalmát. Ez a leglátványosabb munkafolyamat. A gyakorlott, majdhogynem láthatatlan gyorsasággal dolgozó fürge ujjak között percről-percre „folyik ki" a kész fonat. A rutinos kéz szinte magától fon. Csak akkor tekintenek oda, amikor az elfogyott szálat pótolni kell. Így a boltba járás, állatok terelése, szomszédolás közben is végezhető a munka, csupán egy vízhatlan fóliába csavart áztatott köteget fognak a karjuk alá. A fonó asszonyok a falukép sajátos „látványelemei".

A hosszú, téli esték a közös kalapkötés legfőbb idejét kínálják. Akiknek számára ez az egyetlen jövedelem, azok a kalapkötést évszaktól függetlenül, télen-nyáron egyaránt végzik. Ez a munkafolyamat többnyire társasmunka. Alkalmát kórusnak nevezik, hasonlóan mint a hajdani fonás alkalmait, csupán a munka tárgya cserélődött fel. Egy ilyen alkalommal egy házhoz öt-tíz asszony is összegyűl, s felváltva járnak egymáshoz. Ma leginkább a nyugdíjas korúakra jellemző. Valamikor megkülönböztették a lányok, asszonyok munkaalkalmát. A kisebb és serdülő lányoké volt a „pirekórus", a nagyobbaké a leánykórus, az asszonyoké az asszonykórus.[58] A kisebb leányok ezeken a közös alkalmakon sajátítják el a kalapkötés fortélyait. Ha többen összejönnek, a munka is könnyebben megy, vallják. A korábbi közös játékokat feledve a kórus mára az emberi viszonyokról, viselkedésekről alkotott ítéleteknek, a nehézségeknek, a falu élete megtárgyalásának színterévé vált.

Kőrispatakon igen gazdag kínálatát kötik a fonattípusoknak. Aszerint, hogy hány szálból áll, van sima-ötös, sima-hetes, sima-tizenegyes. A lapos fonatok közé tartozik még a főként díszítésre használt „likas" (lyukas), „rece" vagy „csipke", és a „cakkenyes", más néven „németre-

www.szimo.ro - www.eimec.ro

ce". A sima fonatok széle egyenes (sima). Leggyakrabban a sima-hetest kötik, ebből készül a legtöbb kalap. A sima-tizenegyest a legvékonyabb szalmából, a halánkból kötik a legszebb férfikalapok számára. A rece vagy csipke fonatokat négy szálból kötik, vastagságtól függetlenül. A „cakkenyes" bonyolultabb fonat, egyik széle sima, a másik cakkos. A kalap karimájának a szélét díszítik vele, de régebben teljes női kalapokat is varrtak belőle, kézzel. A tizenegy szálút a két középső vastagságú szalma valamelyikéből kötik. A fonatoknak csak addig különböztetik meg a színét és a fonákját, amíg kötik, mert a kilógó szálvégeket rendszerint egy oldalra hagyják. A kilógó szálakat erről a „tollas" kalapról a fonás befejeztével levágják. A „koszorú" fonat csavart henger alakú, az egyetlen olyan fonat, amelyet öt szálból drótszál (karó) köré körkörösen hajtogatva alakítanak ki, így kapja a fonat a csavart jelleget. A koszorút leginkább a halánk vagy a vékony-közepes szalmából kötik, s kizárólag díszítenek vele.

Körülbelül negyven folyóméter fonatot neveznek egy vég kalapnak. A vég a fonadék mértékegysége. Végenként felcsévélve és összekötve adják el a kalapkötők a fonatokat. A kalapvarrók is így mérik az alapanyagot. Minden kalaptípusról tudják, hány vég szükséges hozzá. Kötés közben egy fakeretre, motollára (1000 x 40 cm) tekerik a fonatot, míg el nem éri a negyven métert. A motollán a fonatot egy-két napig tartják, hogy megnyúljon, s van, aki erről levéve azonnal értékesíti. A nyersanyag finomítására szolgál a mongorlás, a fonat vasalása. A mongorló egy speciális szerkezet, melynek az egymással szembeforgó hengerei között préselődik a fonat. Az igényesebb kalapkötők kénnel megfüstölik, kifehérítik a szalmát. A füstölés a rogyás (ragyás) szalma foltosságát, a víztől megsárgult színét halványítja. A kénezett, füstölt fonat szebb és kelendőbb.

A háziiparos családok férfi tagjai a gépesített munkákban, a piacozásban működnek közre. Az értékesítés határait kiterjesztve egy-egy távolabbi vidék, nagyváros hetipiacának feltérképezése, az igény felmérése valutát jelentett. Amit a vegyes lakosságú távolabbi vásárokban megtapasztaltak az elődök, azt a kapcsolatrendszer bővítésével a következő generáció tovább gyarapította. Kialakult a kalapos családok egyéni útvonala. A piaci bázishelyek együtt öröklődtek a mesterséggel. A helyi szokásokhoz igazodó árukínálattal készültek a vásárokra, hetipiacokra[59] A vásározó életmód hétről-hétre ismétlődő szokásrendszere: a portékák kipakolásának módja, a vásározással járó hétköznapi rítusok – parkolás, szállás, étkezés – szokásai.[60]

*

A szalmakalap korábban általános viselet volt. A szezonális fejrevalót nyáron, hétköznapokon és ünnepnapokon, kortól és nemtől függetlenül, egyaránt hordták.[61] Az árnyékadó kalap a mezei munkához szinte elengedhetetlen volt, és az ma is.

A második világháború előtti társadalmi-kulturális berendezkedés megengedte, hogy a szalmakalappal is kifejezzék a rangot. A tekintélyes gazdaköri kalapot, ahogy neve is jelzi, a jobbmódú gazdák viselték. A szegényebbekkel ellentétben ők csak a szélesebb karimájú „gurtnisat" (koszorúdíszítésest) vásárolták, másoknak maradt a recével vagy szalaggal díszített keskeny karimájú gazdaköri.

A szalmakalap ezen a vidéken nem kifejezetten az ünnepi öltözethez járul, bár a férfiak a templomba is felveszik. Inkább utcai viselet vagy munkaruhához társuló fejfedő. A nők kizárólag a mezőre veszik fel, napsütéses időben. Az esőtől féltik a kalapot, mert hamar tönkreteszi. A kalap ma már nem árulkodik státusról. A szalagdíszítés a női kalapon korosztályokhoz kötött, a sötét szalagot idősebb asszonyok használják. A kalapra kötött fekete szalag a gyászt is kifejezheti. Bár időseknél még tetten érhető a tradicionális kalapviselés kontinuitása, a 21. sz. elején egyre változó tartalmakat nyer.[62] A hagyományos viselet eltűnése, a nyugati tömegtermékek térhódítása nem kímélte a kalapkészítő háziipart sem. Fennmaradását a csekélyke helyi igények mellett a gyorsan fejlődő új gazdasági ágazatnak, a falusi turizmusnak köszönheti.

Az utóbbi időkben megváltozott a kalap(fonat)-felvásárlók igénye. A mennyiségre törekedvén, a vastag szalmából kötött fonatokat veszik át szívesebben, hiszen abból több kalapot képesek megvarrni. A mennyiségi szemlélethez a

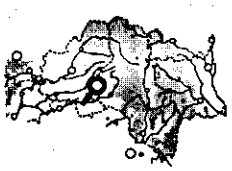

www.szrm.ro / www.cimec.ro

kalapkötők is igazodnak, minél vastagabb a fonat, annál kiadósabb az alapanyag. Anyagtakarékosság végett a kalapok karimájából is egyre többet „csípnek el".

Mind nagyobb a kereslet a vastag szalmából varrt női és férfikalap iránt. A turizmus felvevő piaca figyelmen kívül hagyja a hagyományos kalapformák alapvető minőségi követelményeit. A vastag szalma feldolgozása a kalapkötőnek és a felvásárlónak is érdeke. Előbbiek több folyómétert tudnak megkötni ugyanannyi idő alatt, mint a vékonyból. Az utóbbiak pedig több kalapot képesek megvarrni egy vég fonatból. A halánkból kötött szalmára tehát csökkent a kereslet. De mert „nincs fölösleges szalma", s vékony szalma együtt terem a vastaggal, azt is kénytelenek felhasználni, a pazarlást elkerülendő. A vastag kalapot csak akkor adják oda a kereskedőknek, ha valamennyi vékonyat is visz a többivel.

A kalap minősége a fonat szépsége, fehérsége mellett a varrástól is függ. Az igényes kalapviselők a vékony szalmából font, tömötten felvarrt kalapot szeretik.[63] Egy-egy ilyen kalap negyven métert, egy véget is felvesz. A kalapvarrógép alkalmazása a szalmafeldolgozásban forradalminak számított. Míg kézen egy asszony egy nap alatt 2-4 kalapot volt képes megvarrni, addig géppel 40-50 is elkészül ugyanennyi idő alatt. A gépek elterjedésével a kézi varrás teljesen háttérbe szorult.

A kalapvarrógép működési elve hasonló ruhavarró társaiéhoz. A varrás – akár kézi, akár gépi – a fejrész közepén egy kétrét hajtott, összevarrott „ponttal" kezdődik, s a további varrás spirálisan ekörül halad. A kézi varrásnál a fejrész formálásához segédeszközre volt szükség, a kalapfej formájú, különböző méretű, tömör fából készült sablonra, botra, amihez folyamatosan igazították a kalapot. A gépi varrás ezt már nélkülözi. A gyakorlott varró szemmérték szerint alakítja a kalap méretét, hiszen a kalap végső formáját a préseléssel kapja.

A „nyers" kalapformákból présgép és formák – alumíniumból öntött sajkák – segítségével készülnek a jól elkülöníthető kalaptípusok. A kalapok préselését férfiak végzik, hiszen nagy fizikai erőt igényel a présgép működtetése. Ezzel a gépi művelettel az összevarrt fonatok szálai tökéletesen egymásra simulnak, a sajkák pedig megadják a típusok legjellemzőbb külső jegyeit. A présgépek a varrógépekkel egyidőben, hasonló források segítségével terjedtek el. Előtte a kalapot az egyszerű fabotokra vasalták, vagy egyáltalán nem préselték.

*

Soroljuk fel a leggyakrabban készített férfikalapokat: A „gazdaköri" kalap a legrégibb, legeredetibb kalapforma Kőrispatakon. A kalapfő csonka kúp alakú, karimája 10-15 cm. is lehet. Díszítése sötét szalag-, vagy koszorúfonat. A sima férfikalap teteje beütött, „tojpasztott". Formája egyszerűbb a gazdakörinél, karimája 5-6 cm. A „bukkosfejű" kalap az előbbihez hasonló, fejrésze két oldalon bemélyített, azaz bukja van. A „kóbojkalap" a nevéből eredően hasonlít az amerikai cowboy-kalapokra, így minden bizonnyal újabb forma. A kalapfő kerek, karimája széles, és két oldalt fel van hajtva, tűzve. A „sapkakalap" vagy „vadász" a nemezből készült vadászkalapot formázza. A „csibikalap" fejrésze kerek, a karima hátsó része felhajtott, kisebb méretben a gyerekek is ezt hordják.

A női kalapok fejrésze jóval kisebb, mint a férfiaké. Alapvető különbség köztük, hogy míg a férfiak a fejükbe húzzák a kalapot – ezért különböző fejméreteket készítenek – addig a nők csak ráhelyezik fejükre és szalaggal kötik meg a nyakuknál. De idősebb asszonyok a fejkendő fölött, csak árnyék gyanánt használják. A kalapfő mérete egységes, leszámítva a kislányok kalapját, különbség a karima méretében, díszítettségében van. A „gombakalap" fejrésze csonkakúp alakú, alacsony, a karima 20 cm széles, széle körben lefelé hajló. A „rigókalap" feje ovális, tetején beütött, karimája 15-20 cm széles, amibe préseléssel bordázást, hullámokat nyomnak. A régies „kajlakalap" csonkakúp alakú, karimája két oldalt letűrt, lefelé hajló, kifejezetten magyar viselet. A női kalapokat festett szalmával vegyített mintás fonatokkal is díszítik, vagy pedig különböző fonattípusokat keverve varrják, ami önmagában adja a díszítést. A fonatok festése viszonylag újkeletű, összefügg az anilinfestékek megjelenésével.

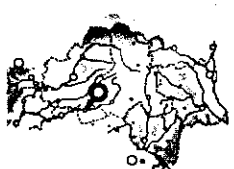

www.szrm.ro / www.elmec.ro

A préseléssel elért „nyers" férfi- és női kalapokat típusonként különböző díszítésekkel látják el. A férfikalapokat hagyományosan szalagozzák, mintára hajtott koszorúval (gurtni) vagy selyemszalaggal. A koszorús díszítésnél az előbbiek helyett előfordulhat a kalapba varrva egy sor „likas", vagy „rece" fonat Ekkor rátétdíszt már nem kap külön. A kalapok díszítésének módozatai szorosan összefüggenek a viselés szokásaival.

A kalap varrásának ideje az őszi munkák, a disznóvágás s az ünnepek lejárta után, télen kezdődik. Az ekkor készült árut a tavaszi hónapoktól kezdik hordani a vásárokba. A szalmakalap-szezon április végétől Kisasszony napjáig (szeptember 8-ig), a mezei munkák végeztéig tart. Már csak az emlékezet tartja számon a hajdani nagy országos „dicsői" (dicsőszentmártoni) vásárt, mely minden évben május 1-jén kezdődött. Ez volt a szalmakalapok első piaca az idényben. Ezt követte május 4-én a székelykeresztúri, május 10-től az etédi „fűhúzó", majd a nyár eleji korondi „eperérési vásár". A július első napjaiban tartott sokadalom kirakói közül el nem maradhattak a kőrispataki, bözödi, bözödújfalusi szalmakalapos asszonyok.[64]

A kalapkészítők kezdetben gyalog, szekérrel, vonattal járták a vidéket. Később, amikor Kőrispatakot és környékét is elárasztották a kereskedők, az iparengedéllyel rendelkező háziparosok messzebbre kényszerültek portékáikkal. Megrakott személyautóikkal távolabbi tájakat is meghódítottak. Eljutottak egészen az alföldig, ahol szintén nagy volt az érdeklődés az idénykalapra. Igazodtak az egyes vidékek, népcsoportok (szászok, románok) kalapviseletéhez. Így sokszor a Kőrispatakon és környékén megszokott kalapformáktól merőben eltérő változatokat is készítettek. A női kalapok közül a „rigó" és a „gomba" kifejezetten a szász területek ellátására készült. Nem meglepő tehát, ha a Kőrispataki Szalmakalap Múzeum tisztaszobája a legkülönbözőbb, idegen formájú kalapokkal zsúfolt.

Szalmából nemcsak kalap készül, hanem számos, a háztartásban használatos eszköz is. A vastag vagy durgó szalmából kötött sima-ötösből „puliszkakalapot", lábasalávalót varrnak. Előbbi gyakorlatilag egy karima nélküli méretes kalapfej, amibe a forró, tűzről levett edényt helyezik, így kavarják meg a puliszkát. Egykor a szalmacipő viselése sem volt ritka. Ma már a készítés módját is alig tudják felelevéníteni. Az 1960-as évek népművészeti mozgalmai naiv alkotóknak, művészkedő oktatóknak adtak szabad kezet, a letisztult paraszti díszítőművészetbe való beavatkozás lehetőségeivel. Tanításaik nyomán terjedt el többek között a szalmakép szövése. Készítésekor a szövőszékre vetett vékony fonalat szalma vetülékszál keresztezi. A két különböző anyag találkozásánál alakítható ki a minta. A kész termék a figuratív díszítésű szőttesek motívumait idézi. Falvédőként vagy fali díszként használják.[65] Nem részletezzük itt az 1989-es változások nyomán az egyre több, Kőrispatakra érkező külföldi, elsősorban magyarországi szalmafonó termékbővítő tényekedését. Az említett „hagyományos" repertoár újabb és újabb, inkább dísz-, mint használati tárggyal bővült. A befogadó készség természetesen a kalapviselet és a kalapipar hanyatlásában, ill. a turizmus fellendülésében keresendő. A hozzávetőleg 650 lakosú faluban ma kb. 90 család foglalkozik szalmafonással,[66] szalmadísz- és kalapkészítéssel, kereset-kiegészítés gyanánt. A különböző – hagyományos és új – termékcsoportok és készítőik alig különíthetők el. A tekintélyes szám a turizmust kiszolgáló szalmaművesek egyre szaporodó rétegét jelzi.

A mezőgazdaságból megélni képtelen lakosság kényszerül nyáron a szalma kiszedésére, hogy télen, a mezőgazdasági munkák lejártával vagy akár egész évben e kiegészítő kereseti lehetőséghez nyúljanak. Gazdasági megújulásra csak a korábban is tőkével, kapcsolatrendszerrel, mobilitással bírók képesek.

Az elmúlt tizenöt év új gazdasági-kulturális környezetében a megörökölt kalapos társadalmi státusok tovább erősödtek. A vagyoni különbségek, az alacsonyabb életszínvonalon élő idősebb lakosság kiszolgáltatottsága tovább mélyült. Az igen nagy kitartást, türelmet igénylő, sokszor megterhelő munkát végző kalapkötők helyzete alig változott. Munkájuk értéke továbbra is a felvásárló és az aktuális piaci igény függvénye.

A harmadik évezred elején a szalmakalap egy új értelemben vált fogyasztási cikké, ahol a

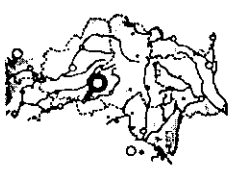

www.szpm.ro / www.eimec.ro

tárgy formailag ugyan alig változik, de tradicionális használata helyett egyre inkább a turizmusban nyer nagyobb jelentőséget. Nem utolsósorban etnikus szimbólummá, az önazonosság kifejezőjévé emelkedett. E szerepében a helyi tradicionális kalapipart a civil kezdeményezésre alapított Szalmakalap Múzeum léte és működése csak tovább erősíti.

Irodalom

1. BALASSA Iván (1990): **A magyar gabonatermelés néprajza**. Debrecen

2. BARABÁS Endre (1904): **Udvarhely vármegye közgazdasági leírása**. Budapest

3. BOCSKAI PAPP Lajos (1960): **A szalmakalap hagyományos készítési módja**. *Debreceni Közlöny*, 1860, 92.

4. BÖZÖDI György (1943): **Székely bánja**. Kolozsvár

5. CSALOG Zsolt (1962): **A magyar népi fonástechnika típusai**. *Ethnographia* LXXIII. 1962. 302–322.

6. FARKAS Mihály (1892): **Az év tizenkét hónapja**. H. n.

7. FÉNYES Elek (1842): **Magyarország statisztikája**. Pest

8. FRECSKAY János (1877): **Találmányok könyve**. Budapest

9. GELLÉRI Mór (1910): **Az újabb ipari mozgalmak köréből**. Budapest

10. ISTVÁN Lajos (1981): **Korondi vásárok**. In: **Népismereti dolgozatok 1981**. Bukarest, 118–128.

11. JAKAB Ágnes (2004): **Nemzedékek és nemzetiségek Kőrispatakon**. *A KRIZA János Néprajzi Társaság Évkönyve* 12. Kolozsvár, 174–247.

12. JAKAB Elek – SZÁDECZKY Lajos (1901): **Udvarhely vármegye története a legrégibb időktől napjainkig**. Budapest

13. JEKELFALUSSY József (összeáll.) (1885): **Hivatalos statisztikai közlemények. Magyarország háziipara 1884 elején**. Budapest

14. JUHÁSZ Antal (1991): **Szalmakötés**. In: **Magyar Néprajz III. Anyagi kultúra 2. Kézművesség**. Budapest, 475–481.

15. KÓS Károly, dr. (1976): **Tájak, falvak, hagyományok**. Bukarest

15. KOZMA Ferenc (1879): **A Székelyföld közgazdasági és közmívelődési állapota**. Budapest

16. KUTASI Mihály (1974): *A szalma háziipari feldolgozása Kőrispatakon* (kézirat)

17. MOLNÁR István (1976): **A kőrispataki szalmafonás**. In: **Népismereti Dolgozatok 1976**. Bukarest, 92–96

18. N. SZABÓ Magdolna (2003): **A szalmafonó háziipar helyzete a Kárpát-medencében a 19. század végén és a 20. század elején**. In: BÁTI A. – BERKES K. – ELTER A. – NOBILIS J. (szerk.): **Parasztélet, kultúra, adaptáció**. Budapest, 2005, 53–65

19. N. SZABÓ Magdolna (2004): **Kőrispataki Szalmakalap Múzeum – Falusi turizmus vagy rituális tér születése? Egy székelyföldi magángyűjtemény avató ünnepe**. In: **Rítusok, folklór szövegek**. Szerk.: BARNA G., PAULUS Hungarus – Kairosz, 215–232

20. N. SZABÓ Magdolna (2004a): **Situation of the Straw Plaiting Cottage Industry of the Carpathian Basin in the Late 19th and Early 20th Century**. *Acta Ethnographica Hungarica*, 49 (3–4), Budapest, 299–311

21. N. SZABÓ Magdolna (2005): **Kőrispatak, a kalapkötő falu**. In: **Határjáró. Tanulmányok JUHÁSZ Antal köszöntésére**. MÓRA Ferenc Múzeum, Szeged, 293–306

22. OLOSZ Katalin (2003): **Egy kiállítás emlékképei. (KRIZA Könyvek 16.)** Kolozsvár

23. ORBÁN Balázs (1868): **A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természeti s népismei szempontból. 1. Udvarhelyszék**. Pest

24. ŐRLEY János (1981): **Ipar és iparfejlesztés Udvarhely megyében**. Székelyudvarhely

25. PÉNTEK János – SZABÓ Attila (1981): **Az alakor (Triticum monococcum L.) Erdélyben**. *Ethnographia* XCII. 259–277

26. RÁTH Károly (1868): **A szalmafonás, mint népipar**. *Szatmári Közlöny*, 1868/50. 196–197

27. RÉTHY Mihály (1957): *A Kőrispataki Református Egyházközség vázlatos története* (kézirat)

28. VARGA E. Árpád (1998): **Erdély etnikai és felekezeti statisztikája** I. TLA – Pro Print Kiadó, Budapest–Csíkszereda

28. VARGA Geiza (1882): **Hajdumegye leírása**. A magyar orvosok és természetvizsgálók 1882. Debrecenben tartott XXII. nagygyűlésének alkalmából, egy térképpel. Debrecen

29. *** (1867): **A székely szalmával hogy kell bánni?** *Székely Néplap* 1867/134

30. *** (1868): **Ahol a szalmafonás divatozik**. (Sz. n.) *Alföldi Hírlap* 1868/29

31. *** (1867): **Fonni való szalma**. (Sz. n.) *Falusi Gazda*, 1867

32. *** (1981): **Magyar Néprajzi Lexikon 4**. Akadémiai Kiadó, Budapest

33. *** (1982): **Mezőgazdasági Lexikon. Budapest**

34. *** (1911): **RÉVAI Nagy Lexikona**. Budapest

Jegyzet

1. Létesülésük sorrendjében: Torokszentmikós, Zengővárkony, Hajdúnánás.

2. Az intézmény megalakulásáról, megnyitásáról és szerepéről bővebben már írtunk: N. SZABÓ M. 2004.

3. CSÁK E. V. 1928. 18.

4. Működtek az országban több helyt kalapszövetkezetek: pl. Dés, Dobó, Medgyes, Torda, Nagybacon.

5. A konkrétumok kihámozását az is nehezíti, hogy a források sokszor nem különítik el a spirális technikával készített termékeket a laposfonatokból készültektől, gyakran a különböző szalmamunkákat egyként kezelik.

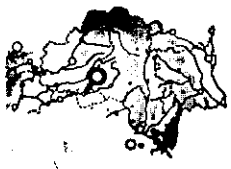

www.szim.ro/www.eimec.ro

6. A háziipari ágazat körülhatásáról, történetiségéről, ezen belül a szalmafonó háziipar helyzetéről bővebben lásd: N. SZABÓ M. 2005.

7. SZIGETHY Gyula Mihály (1759–1834). Székelyudvarhely monográfusának feljegyzései. (JAKAB E. – SZÁDECZKY L. 1901. 554)

8. FÉNYES E. 1842. 216.

9. A feltehetően hiányos útirajz Erdély kismestersségeire, háziiparára vonatkozó tudatosan folytatott gyűjtés darabja e korszakból, melyet SZABÓ Sámuel tanítványának, MENTOVICH Gyulának köszönhetünk. (OLOSZ K. 2003)

10. KOZMA Ferenc a székelykeresztúri háziipari tanműhelynek is vezetője. A fenti adatgyűjtést saját maga szervezte és végezte 1879-ben.

11. „A nép mindenfelől ollel hordta a piacra a szalmakalapot. Nánás lakosai arról híresek, hogy itt ... mindenki ugynevezett rózkalapot fon szalmából – azaz szalmakalapot csinál. Sajnos, mint itt is more patrio a szalmakalapkötés minden tökélyesbulési előhaladás nélkül üzetik." Állítja az átutazó CSATÁRY Ottó 1846-ban. Hasonlóképp jelentősnek véli a szalmakalapozást BOCSKAI PAPP Lajos is (BOCSKAI P. L. 1860. 22): „emberemlékezet óta minden egyes ház szalmakalapműhely volt, de legszélesebben elterjedt a két legutóbbi évtizedben. Az iskolából kikerült leány ősszel kezébe fogta az új szalmaszálakat, s fonta tavaszig, s koratavasszal ... megjelentek a szalmakalap kereskedők Debrecenből s a vidékről. Ekkor a nánási nő letette a szalagot, tű s cérnát vevén kezébe, varrta reggeltől késő estig ... Nyári napokban zsúfolva vań a piac a fehérnép csoportja által, kik nyalábbal vagy egy-egy tornyot rakva karjaikra a szalmakalapból, hurdják a vásárra." Ezt erősíti VARGA Geiza is (VARGA G. 1882. 212), aki munkájának foglalkozások fejezetében részletesen kitér a legjelentősebbre, a szalmakalapkészítésre: „mely különösen Nánás városban régi idők óta gyakorlatban van ... hol a földműves s iparos osztályhoz tartozó nők legnagyobb része a hat évesnél idősebb gyermekekkel s a napszámos osztályhoz tartozó férfiakkal együtt szabad idejüket ezen iparágnak szentelik, s a tavaszi hónapokban naponként szalmakalapvásár tartatik, melyen nem csak a kész kalapok, hanem a még varratlan szalmafonatok is az ország különböző részéből ide jönni szokott vevőknek elárusíttatnak". Idéznünk kell tőle azt a helyből céhszabály módosítást (*Csíjmadia céh 1795-ben megerősített alapszabálya* XVII: cikkelyének részlete), amely utal a szalmakalapnak munkaöltözetként való helyi viseletére: „a legény műhelyben kalapban dolgozni megtiltatik, ha sipkája vagy szalmakalapja van, abban szabad".

12. RÁTH Károlynak (1838–1902), a sikeres szalmakalapgyár-tulajdonosnak és következésképpen e háziiparra összpontosító figyelmének sok értékes adatot köszönhetünk. Mondja: „A szalmafonásnál egyaránt foglalkozik a család minden tagja, apraja és nagyja, fi- és nőnembelick, ... fonhat bárhol, a szabadban úgy, mint a legszegényebb hajlékban. Télen-nyáron, éjjel-nappal." Ugyanitt hoz külföldi példákat: „hol ezen iparág már régebben meghonosult: Olaszország, Sweitz, Belgium, Angolország, Némethon némely tartománya állítja elő azon milliárd ölnyi különböző szalmafonatot, mely a minden nagyobb városban létező szalmakalapgyárak által feldolgoztatik. ... Drezda – 100-nál több kalapgyár (évenkint 2-3 millió darab kalapot készít). Olaszhonban, különösen Toscanában a jelen század elejétől fogva népiparrá vált ... Egy számtalan florenci család által ez iparág Appone nevű községbe szerencsésen lőn átültetve ... Helvétiában is meghonosodott a szalmaipar (Aargau, Freiburg)." Ugyanakkor felhívja a figyelmet: „Találhatjuk ezen iparágat mint népipart, noha a fejlettség legszerényebb fokán, hazánkban is, nevezetesen Bihar megye némely községében, hol ez már jelenleg is nem jelentéktelen jövedelmi forrást képez. Különösen pedig Hajdúnánás városában, ahol is egy Olaszhonból visszaérkezett szabadságos katona a fonást (kötést) meghonosítván ez idő szerint már néhány ezer forintra menő forgalmat képes felmutatni." (RÁTH K. 1868)

13. „A betakarított szalmának csakis azon része használtatik finom fonásra, amely a kalász és az ez alatti első bog közt van, ezért e rész levágatik, és levágva a napon vízzeli öntözés által épp úgy megfehéríttetik, mint a vászonokkal szokás. Csakhogy ezen fehérítés alatt is eső, sőt a harmattól is meg kell óvni, mivel különben szürkés és foltos leend. Németországban és főként Bécsben, hol majd az egész mennyisége azon finom szalmakalapoknak fonatik, mely az osztrák birodalomban elkél, addig, amíg a szalmatermelés és elkészítése módja elsajátíttatott, a Frankhonból drágán hozatott szalmát fonták. Ahol ezt folytatják, a szalmának nevezett fehérített részét a szálak finomsága szerint osztályozzák, éspedig öt- s olykor tízfélét is." (*Székely Néplap* 1867/134)

14. „Ahol a szalmafonás divatozik, tanítassuk meg a köznépet arra, hogy a fonásra szükséges szép szalmát mikint kell termeszteni, a fonást minél finomabban eszközölni." Ugyanő felhívja a figyelmet , hogy „ a szalmapántlika és -kalap készítés Nánás vidékén és Bihar vármegyében Hencida körül ... Nagyon értékes és terjedelmes köznapi kereseti ág már jelenleg is. Mi még 1847-ben hírlapilag buzdítottunk egy vállalkozó dúsgazdag nánási urat, hogy egy pár ügyesebb nánási cselédet küldjön ki Florenc vidékére a nép szalmakalap készítési titkai elsajátítása végett, de serkentésünk sikertelen maradt." (*Alföldi Hírlap* 1868/29)

15. JEKELFALUSSY József (1849–1901) a hivatalos magyar statisztika egyik reformembere 1869-től. Az 1880-as népszámlálás levezetése és ezzel párhuzamos publikációi életének fő művei.

16. Ugyanitt folytatja: „Nagyobb mérvben és eladásra üzve csak Hajdúnánás városban találjuk, hol 2900 nő 20 000 Ft értékű szalmafonást készít. 1000 simítógépet is használnak. Hajdú megyében a forintban mért évi termelés 21 312, Szeben megyében 2078, Udvarhely megyében 1325. (JEKELFALUSSY J., 1885. 13, 35)

17. A törzskönyvet részint hivatalos adatok, részben a kereskedelmi és iparkamarák jelentései, részben magángyűjtés adatai alapján KOVÁCS Gyula készítette, 1898-ban. Forrásai bizonyára nem szolgáltak minden területre vonatkozóan kimerítő adatokkal. Ezt bizonyítja a szalmafonás fejezet is, hiszen más felméréseknek ellentmondva nem említi pl. Kőrispatakot, ahol köztudottan Böszörmény azonos, számos említett faluval szemben pedig jóval jelentékenyebb mértékű volt a kalapozás. A törzskönyv összeállítójának erről a vidékről semmilyen, a háziipar űző családok számára, az évi termelés mennyiségére és piaci értékére vonatkozó adatot nem szolgáltattak. (KOVÁCS Gy. 321, 352)

18. „Jelentékenyebb szalmafonást űznek kereseire: Hencidán, Hajdúnánáson, Dorog, Böszörményben több millió kalapot fonnak és varrnak szalmából. A nánási kalapgyár egymaga 380 varrógépen dolgozó háziiparost foglalkoztat." (KOVÁCS Gy. 1898, 321)

19. Az európai luxusiparban igen keresettnek számító szalmakalap hazai közvetítői, gyárosai a nagy mértéket öltött háziiparáról híres Hajdúnánáson látták leghasznosabbnak megvetni lábukat. Ezek a vállalkozók gyáripari szintre emelték az addig tradicionális alapokon nyugvó, tisztán kézműipari tevékenységet igénylő szalmakalap-készítést. A magyar nyelvterületen, leszámítva egyes fővárosi üzemeket, itt működött a legtöbb szalmakalapgyár. Az első, 1888-ban alapítatott SOHLER-féle céget számos másik követte. 1913-ban már több mint harminc fonatfehérítésre, festésre, kalapvarrásra, préselésre vagy a kellékek beszerzésére szakosodott üzem és kereskedés működött. A gyárak üzleti könyvei szerint a gyártmányok harmadát külföldre szállították (Galíciába, Bukovinába, de Európa nyugati tartományaiba is). IGMÁNDY József egyik 1940-es iparörténeti tanulmányában állítja, hogy fő piaca Erdély volt, szinte alig volt olyan megye, ahova a nánási szalmakalap ne jutott volna el. (IGMÁNDY J. 1940. 76)

Nem tűnhet alaptalannak az a feltevésünk, hogy a nánási szalmaipar s kiemelkedő alakja, SOHLER Istvánnak tevékenysége hidat jelentett az ország belső magjának fejlett szalmaipara és Erdély háziipara között. A szájhagyományra alapozva keressük a bizonyítékokat arra vonatkozóan, hogy alkalmazottainak oktató jellegű kiküldetésével, a varrógépek közvetítésével, kereskedelmi célú kapcsolatok teremtésével – az ipartigyi hatóságok messzemenő támogatását élvezve – képes volt beleszólni az erdélyi térségben működő szalmakalap-készítő háziiparba.

20. GELLÉRI Mór (1854–1915) számos jelentős ipari szaklap szervezője és szerkesztője. A millenniumi kiállítás idején az Országos Háziipari Bizottság tagja.

21. GELLÉRI M. 1910. 210.

22. „az ősi háziipari foglalkozásokban rejlik a székelyek igénytelensége. Ruházattal ellátja földjének termékéből, birkának gyapjából háza népét, szerszámát megkészíti maga erdeje fájából. A megélhetéshez elég néhány hold terméke, az adó és a pálinka kikerül néhány fuvar fából, fuvarozásból vagy napszámból. ... Magának él a székely még ma is, talán észre sem veszi, hogy változnak az idők és körülmények. (ŐRLEY J. 1901. 28, 14)

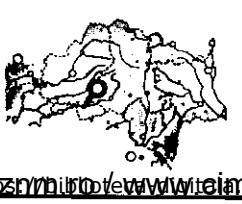

www.szmit.ro / www.eimec.ro

23. Uo. 39.

24. BARABÁS E. 1904. 40.

25. BARABÁS E. 1904.

26. A felsorolásban csak az öt családnál nagyobb számban foglalkozókat említjük.

27. Dr. KÓS Károly érzékeny rajzot fest a nyárádszeredai nagy vásárok forgatagáról, ahol a vidék. vásározó körzet mesterségei, háziipara oly sokszínűen jelenik meg: „Jobbágytelkéről, Hodosról, Ravából jött árusok pedig szalmakalappal árasztották el a piacot: az idős asszonyok számára a széles karimájú nyári kalapokat lilára festett szalmából készítették." (KÓS K. 1976. 365.)

28. A források között már szerepelt KOZMA Ferenc megkerülhetetlen, 1879-es székelyföldi felmérése. Összehasonlításképp vessünk egy pillantást adataira, ahol Csík, Háromszék, Maros-Torda és Udvarhely megyei szalmafonással foglalkozó családok megközelítő számát közli. „Szalmafonás Háromszékben Sepsiszentkirályon, Sepsiszentivánban, Maros-Torda megyében Jobbágytelke (200 család), Hodos (80 cs.), Ehed (80 cs.) ősszel és télen. Együtt 340 család. Udvarhely megyében Vécke (2–15 cs.), Székelyszállás (3–10 cs.), Bordos (10 cs.), Rava (20-25 cs.), Csöb (10 cs.), Béta (80 cs.), Magyarzsákod (12 cs.), Bözöd (200 cs.), Kőrispatak (100 cs.) Bibarcfalva (10 cs.), Muzsna, Dobó, Vágás, Etéd többen. Együtt 440." (KOZMA F. 1879. 298)

29. BÖZÖDI Gy. 1943. 216.

30. A faluval kezdetben ismeretségi szálakon indult a kapcsolat. Látogatásaim során az egyre tudatosabb néprajzi gyűjtést MOLNÁR István székelykeresztúri múzeumigazgató is ösztönözte. Útmutatásaiért hálával tartozom neki. A témával kapcsolatos kutatásaim jelenleg is folynak.

31. MOLNÁR I. 1976.

32. A kéziratos dolgozat jelentős forrásmunkának tekinthető a kőrispataki kalapkészítés közelmúltjára vonatkozóan. Adatszolgáltatásaiért KUTASI Mihálynak ezúton is köszönetet mondunk.

33. JUHÁSZ A. 1991. 475–480.

34. VARGA E. Árpád etnikai (anyanyelvi/nemzetiségi) adattára, 1850–1992. (VARGA E. Á. 169)

35. JAKAB Á. 2004. 189.

36. ORBÁN B. 1868. 146.

37. „Tatárok útja" helynév. A hadak elől menekülő lakosság a szilasi barlangban húzt meg: „Szilasáj".

38. „GERGELY Lukács, PÉTERFI András, GOTHÁRD János, KOVÁTS János, TIBOLDI István, KELEMEN Márton, TIBOLDI Gergely, DEÁK István nemes embereké. – a Református Ekklézsia levéltárából. A feltehetően már nem teljes, de a történelem pusztító viharait még így szép számmal átvészelő, főként az eklézsia történetére vonatkozó iratok, historia domusok gazdag tárházában nem bukkantunk nyomára a szalmafeldolgozó háziipamak. Ugyanakkor más, a község történetírását gazdagító oklevelek, periratok és jegyzőkönyvek a gazdálkodásra, határhasználatra, életmódra, beszédes helynevekre vonatkozóan felbecsülhetetlen értékű adatokkal szolgálnak. Feldolgozásukat folyamatosan végezzük.

39. „Cseréláz" és „Hollósvölgy" Kőrispatak határnevei. Egy földműves visszaemlékezéseiből. (RÉTHY M. 1957)

40. Uo.

41. A legkisebb gazdának is volt 10-12 szarvasmarhája – állítja RÉTHY M. (Uo.)

42. A következőképpen vallanak saját helyzetükről: „Vagyunk reászorultak, öregek, egyéb keresetünk semmi. De vannak még nálunknál megszorultabbak is, aki alig várja, hogy kikösse, valahogy vegye ki a kenyeret." „Egyébből miből kapjanak pénzt, nincs miből. Egy vég kalapot megköt egy nap, legalább ecetet tud venni belőle. Más munkalehetőség nincs. A házba télen benn jó melegbe köti a kalapot, van aki alig köt egy-két véget, s mindjárt hozza eladni. Egyik napról a másikra sokan alig tudnak élni, se kenyér, se puliszka." „A szedők megvárják azt, hogy úgy meg légy szorulva, mindjárt halsz meg, s akkor oszt jó olcsón megveszik. S akkor oszt boldog leszek, mert tudom, mit kapok ebből." „a megmunkálástól kezdve, vesd el az alakort, szedd ki, pucold meg, válasszad, kössed, húzd fel – annak nincs haszon, aki köti. Aki megvarrja: míg a szemedet elpillantod, a kalap kész lesz, s övé a haszon."

43. *Falusi Gazda* 1867.

44. *Székely néplap* 1864/134.

45. Kőrispatakon 1952-ben kezdték a kollektív megalakítását.

46. Pl. a kollektív volt elnöke, J. B.

47. PÉNTEK J. – SZABÓ A. 1981.

48. „...többre értékelték szép színű, vékony erős szalmáját a szalmakalapkészítők: a kalotaszegi Jákótelkén, Nyárszón, Körösfőn, Zsobokon, Gesztrágyon, Gyaluban, a mezőségi Visán és Széken mindenütt ismeretes ez a felhasználási mód". Uo. 270. A fenti adatok ismeretében BALASSA is megerősíti, hogy „erős szalmája takarmányozásra csak végszükség esetén használható, de kiváló és tartós szalmakalapot lehet belőle készíteni." (BALASSA I. 1990. 78)

49. Az 1982-es kiadású **Mezőgazdasági Lexikon** szerint Magyarországon csak fajtagyűjteményekben található. A Mezőgazdasági Múzeum Agrobotanikai Gyűjteménye egyetlen alakormag mintapéldányt őriz. Emellett tudomásunk van arról, hogy egyes hazai mezőgazdasági kutatóintézetek az elmúlt évtizedben folyamatosan végeztek/végeznek alakorkísérleteket. Oktatási, demonstratív céllal a szászhalombattai régészeti park is évek óta foglalkozik termesztés-rekonstrukcióval.

50. **Révai Nagy Lexikona** 1911. 268.

51. Tapasztalataink szerint a mezőgazdasági statisztikai munkák a búzafélék között nem vagy csak ritkán tartják számon, hiszen nem szerepelt a nála jóval jelentősebb haszonnövények piacán, épp ezért igen nehéz konkrét történeti, számszerű, ill. táji megoszlásra vonatkozó adatokat nyernünk róla.

52. Lónak, szarvasmarhának, sertésnek, baromfinak egyaránt adták darájét más gabonákkal vegyítve. (FARKAS M.1982. 32)

53. Az alakor székelyföldi termesztésére vonatkozó további adatokat lásd az *Adatok az alakor (Triticum Monococcum L.) székelyföldi termesztéséhez* c. dolgozatban (a megjelenés alatt álló *Múzeumi Kutatások Csongrád megyében* c. tanulmánykötet sorozat soron következő számában).

54. Bözöd, Kőrispatak és a Székelyudvarhelytől nyugatra, a Vágás-patak völgyében fekvő falvak: Béta, Székelydobó és Vágás. Vágás völgye falvaiban a növény helyi neve „orokoj". A tény, hogy a fenti településeken ismerik és termesztik az alakort, számos kérdést vet föl. Mindenekelőtt székelyföldi termesztésének múltját és elterjedését, azaz hogy az adott termőhelyen kontinuus, lokális előfordulású maradványfajként (reliktum), vagy jövevényfajként (adventív) van jelen. Ennek megválaszolása további kutatások feladata. Az évről évre csökkenő területek felvetik a vetőmag folytonos biztosításának kérdését. Szórványos gyűjtéseink arra mutatnak rá, hogy a vetőmag beszerzése végett a fenti települések informatív kapcsolatot tartanak fenn. 2005-ben Bözöd, Kőrispatak, Béta, Dobó, Vágás határaiban lehet még elvétve látni alakorvetést. A kizárólag fonáshoz termesztett, kis parcellákba vetett növény jelenléte egyre ritkább. A kalap keresletével arányos a csökkenése. Az utóbbi években elterjedt szalma dísztárgyak készítése talán még kedvezhet a növény további fennmaradásának ezen a vidéken.

55. A munkafolyamatok leírását már korábban is közöltük (N. SZABÓ M. 2005).

56. CSALOG Zs. 1962.

57. **Magyar Néprajzi Lexikon** 4. 540–544.

58. KUTASI M. 1974; MOLNÁR I. 1976.

59. Sz. I.. családjában pl. Dés, Nagyhánya, Temesvár, Lugos, Máramaros, Aranyosgyéres, Marosújvár, Torda, Szászsebes piaca.

60. Továbbá a praktikus ismeretek – a szállásadó családokkal fenntartott szoros kapcsolat, a piaci pénzbeszedővel való tárgyalókészség, az olcsó üzemanyag-lelőhely, egyszerű és olcsó étkezdék megkeresése, a román nyelv ismerete stb. – mind-mind feltételei voltak a sikeres értékesítésnek. A vállalkozás előmeneteléhez ugyanígy elengedhetetlen volt a kalapos kellékek – cérna, szalag, festék – kedvező beszerzése. A szocializmus idején a pangó falusi üzletek képtelenek voltak ilyen igényeket kielégíteni.

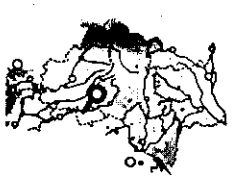

www.szmi.ro / www.erdelyimuzeum.ro

61. Egy régi mondás azt tartja: *„Aki télen szalmakalapot visel, attól ne kérj tanácsot!"*

62. „a fiatalok inkább hajadon fejjel járnak, minthogy kalapot tegyenek. Ha a mezőre elmegy, akkor felteszi, de a falu között szégyellik már"– így jellemzik a falubeliek. A viselésének ideje is leszűkült: „általában a kapálási szezonra veszik a kalapot. Amikor a kapálás lejár, akkor azt szoktuk mondani, hogy a kalapszezonnak vége, az pedig már június vége felé, július elején lejár. Már szénacsinálásra a nők nagyon fukarok, s nem vesznek új kalapot. Egy kalap – egy szezon."

63. A készítők, kereskedők szerint a széki megrendelők pl. nagyon kritikusak a kalappal. *„Nem számít az ára, tarka ne legyen belékötve, csak szép fehér vékony legyen ... akik már ismerik, rájönnek, hogy jobb, ha tömötten egymásra van varrva, s akkor erősebb a kalap, tovább tart"* – mondják.

64. ISTVÁN L. 1981. 125.

65. Kőrispatakon kevésbé, a szomszédos Bözödön jobban elterjedt a szalmafonatok rámára feszítése, különböző használati és dísztárgyak, szatyrok, táskák, falvédők készítése. Az anyagigényes termékeket csak az ügyesebb asszonyok készítették, sablonok, keretek segítségével.

66. A megközelítő számadatok K. Gy. helyi tanárnőtől származnak, aki az utóbbi években, hivatalos és hiteles források híján, saját érdeklődését is kielégítendő, kapunként jegyzi Kőrispatak lakosságának alakulását. Adatait ezúton is köszönöm neki.

(A családnevek majuszkulás kiemelését kötetszerkesztési szempontok indokolták. **Szerk. megj.**)

Pălăria de paie în trecut şi azi. Date privind industria casnică de prelucrare de paie

(Rezumat)

Potrivit tradiţiei orale, prelucrarea de paie la nivel de industrie casnică are o tradiţie de peste o sută cincizeci de ani la Crişeni (fostul scaun Odorhei, j. Harghita). Lucrarea prezintă materia primă tradiţională, produsele şi confecţionarea lor, respectiv discută istoria meşteşugului (perioadele mai importante au fost cea a politicii de protecţie a industriilor interne de la sfârşitul sec. al XIX-lea, iar mai târziu dezvoltarea iniţiată la nivelul autorităţilor în cauză, între 1940–1944), aspectele sociale ale confecţionării pălăriei de paie şi centrele acesteia din Secuime, în special cel de la Crişeni. În 2001 aici s-a deschis şi o expoziţie muzeală unică a meşteşugului în Transilvania.

Straw-hat Once and Now. Data Concerning to a Cottage-industry

(Abstract)

Straw-plaiting as cottage industry has been known in Kőrispatak (Crişeni, Harghita County) for more than 200 years. The paper presents the traditional basic material, the working process and products of this craft, as well as its history (its most important phases in Székelyföld: the age of home industrialization in the 19th century, then the development initiated by authorities between 1940–44). The paper also discusses the social connection of straw plaiting, the straw-hat centers of Székelyföld, particularly the one in Kőrispatak. There a unique museum exhibition of the craft was opened in 2001.

www.erdelyimuzeum.ro

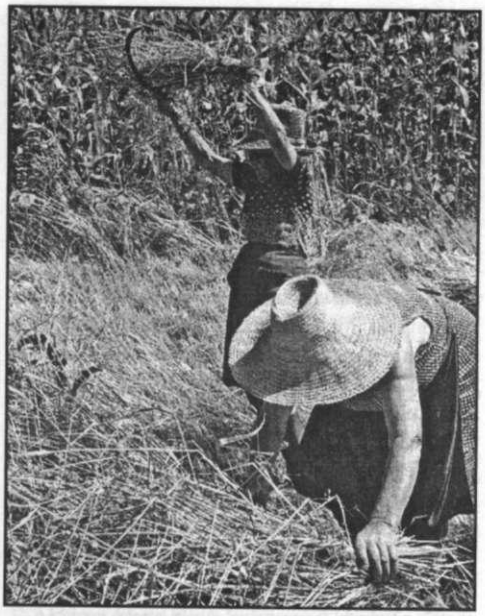

1. ábra Aratás (A szerző felvétele)

3. ábra Marokszedés és kikecskélés (A szerző felvétele)

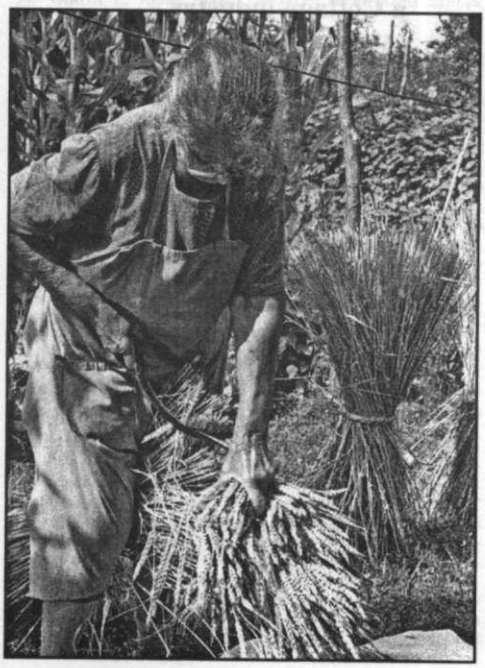

2. ábra A kalászfejek levágása (A szerző felvétele)

4. ábra Kalapkötő asszonyok az utcán (A szerző felvétele)

www.cimec.ro

5. ábra A szalma pucolása és kötése (A szerző felvétele)

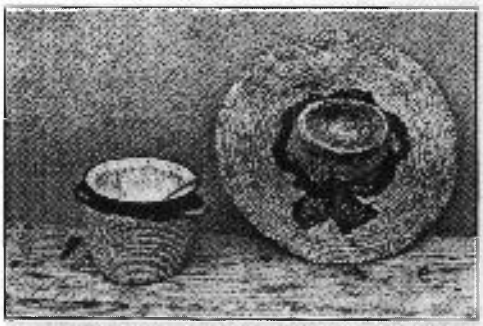

8. ábra Puliszkakalap és asszonykalap (A szerző felvétele)

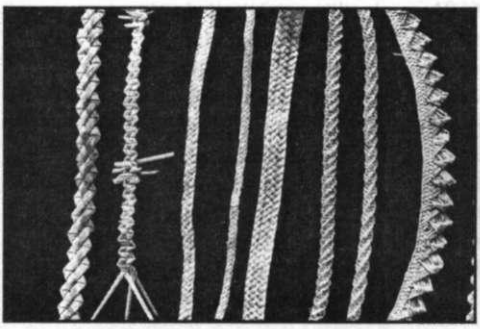

6. ábra Fonattípusok (A szerző felvétele)

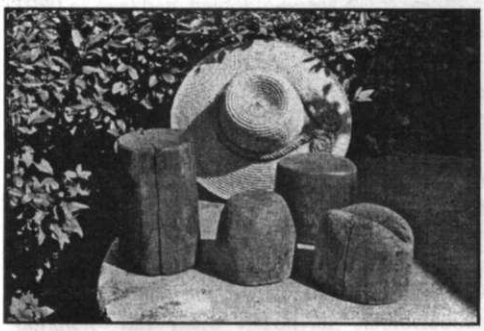

9. ábra Gazdaköri kalap és kalapbotok a székelykeresztúri múzeum gyűjteményében (A szerző felvétele)

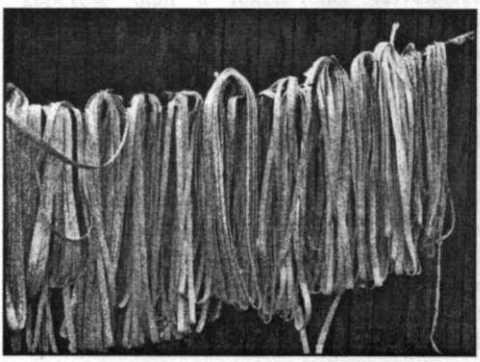

7. ábra A fonatok szárítása (A szerző felvétele)

10. ábra A kalap a helyi múzeumban (A szerző felvétele)

www.szimbolon.ro / www.cimec.ro

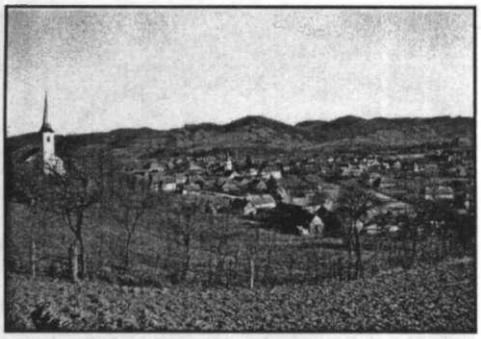

11. ábra Kőrispatak látképe (A szerző felvétele)

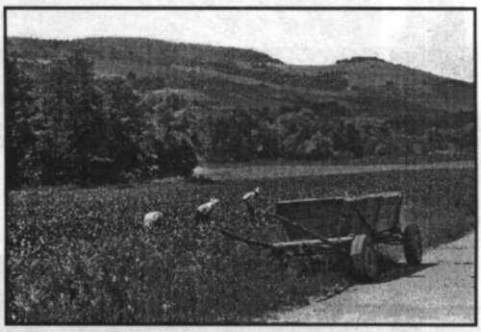

12. ábra Kalapviselés munka közben (A szerző felvétele)

13. ábra Férfiak szalmakalapban, a múzeum jubileumi ünnepén, 2006. Középen SZŐCS Lajos, a múzeum atyja (A szerző felvétele)

www.szimi.ro / www.eimec.ro

KINDA István

A szocialista éra és a posztkommunista jelen modernizációs változatai. Cófalva 1986–2006

(Kivonat)
A tanulmány a háromszéki Cófalva utóbbi két évtizedbeli modernizációs folyamatait tárgyalja. A kommunista Romániában a község (romániai fogalomhasználatban falu) a felszámolásra ítélt települések listájára került, de az 1989. végi rendszerváltozással megmenekült. Másfél évtizeddel a fordulat után a falukép rendkívüli vitalitást mutat. A vizsgálat kiemelt célja annak feltárása, hogy a kis közösség milyen társadalmi és gazdasági potenciállal, közösségi stratégiákkal rendelkezett valójában az 1980-as években. Az elemzés egy korábbi rövid változata a *Korunk* 2006. XVII/6. (június) számában jelent meg.

1. A kutatás[1]

Az orbaiszéki Cófalván 1986-ban különleges kezdeményezés történt. A település valamennyi házának és gazdájának/lakójának lefényképezése után a fekete-fehér felvételeket házszám alapján sorrendbe szerkesztették és egy 96 fotót tartalmazó emléktablót készítettek, amely a református imaterem falára került.

A hasonló kulturális vállalkozások általában ünnepi alkalmakra, jubileumi évfordulókra szánják „terméküket". A cófalvi emléktabló valójában a székely faluközösség életének utolsó hiteles vizuális dokumentumaként készült. Az emlékállítás mementóját az ekkoriban nyilvánosságra hozott bukaresti kormányrendelet jelentette, amellyel a székely falut a településrendszer átcsoportosításával a felszámolásra ítélt, „életképtelen" települések közé sorolták. A tabló ebben a politikai kontextusban egy kollektív múlt köré szerveződő emlékezetközösség látlelete lett.[2]

A 8000 (nyolcezer) romániai falut érintő (modernizációs) felszámolási program előkészítő fázisa szerencsésen hosszas érlelődésű volt: a diktatúra bukása a települések legnagyobb hányadának megmenekülését jelentette.

A rendszerváltozás után másfél évtizeddel az új házakkal tarkított falukép, az udvarokon és a gazdasági épületek előtt sorjázó mezőgazdasági gépek és eszközök a Cófalván élő lakosság rendkívüli vitalitásának mutatóiként tárulnak a kutató elé. Vizsgálatom kiemelt célja annak feltárása, hogy a kis közösség milyen társadalmi és gazdasági potenciállal rendelkezett az 1980-as években, haldokló közösség volt-e a szó átvitt értelmében, azaz jövőjét nem látó, tehetetlen, a környező városok gyűrűjében felmorzsolódásra ítélt, öregedő településként hatott-e ebben az időszakban. Elemzésem fő vonala ezen túlmenően a település közelmúltjának és jelenének mindennapi gazdasági törekvéseire, a modernizációs kihívások spontán vagy tudatos válaszreakcióira összpontosít. Az alábbiakban tehát azt fogom megvizsgálni, hogy milyen együtthatók játszottak közre abban, hogy a „halálraítélt" falu mára viszonylag stabilizálódott népességű és fejlődő agráriummal bíró kistelepüléssé alakult át.[3]

Kidolgozásra váró előfeltevésem, hogy a helyi székely lakosság egy gazdálkodó családokból álló, körvonalazható kiscsoportjának körében a rendszerváltozás után erőteljes revitalizációs és modernizációs törekvések indultak be, amelyek oknyomozó elemzését egyrészt a városi–falusi környezetek közti rendszeres mobilitás fölerősödésének, a nyugati gazdálkodási modellek és a piacközpontú családi gazdálkodásra épülő falusi életformák meghonosításának (*adaptáció*), másrészt az elszármazottak Cófalvához kötődő jövőorientált terveinek, ezek megvalósítási kísérleteinek vizsgálatából próbálom indítani.

Tanulmányom soron következő fejezetében azokat a szocialista érában ható politikai törekvéseket vázolom, amelyek az 1980-as évek-

* *Acta (Siculica)* 2006/3, T3, Sf. Gheorghe, Sporturilor 8A, RO-520085
** Zabolai Csángó Múzeum, Zábala, RO-527190, kindai@freemail.hu

www.szim.ro / www.cimec.ro

ben a falvak felszámolásával negatív jövőképet tártak Románia falusi lakossága elé, illetve ellehetetlenítették a rurális életet. Ezt követően konkrétan a cófalvi társadalom és agrárium szocializmus kori, majd a rendszerváltást követő helyzetét és a tovább éltetett, illetve modellszerűen átvett gazdálkodói habitusokat, azoknak egyes gazdaságokon belüli gyakorlati szinkretizmusát mutatom be.

2. A romániai falurombolások politikai-ideológiai hátterében

A 20. század derekán a kollektivizálási politikai kampány,[4] az irreális ütemben építkező ipar és az ezzel összekapcsolt hajszolt urbanizáció a hagyományos falusi közösségek életvilágát visszavonhatatlanul átrendezte. A rurális környezet lakosságának modern ipartelepek vonzáskörébe történő fokozatos kivonulását a munkahelyek létesülésének előnyei és szimbolikus felértékelődése mellett az államilag szövetkezetesített mezőgazdaság apadó családi haszna és leromló presztízse segítette elő.

Az 1968/2. számú törvénymódosítási törvény hatályba lépése országos léptékű „szisztematizálást" (elsősorban a megyésítést), modernizálást eredményezett, ez viszont csak a kezdetét jelentette az átfogó szocialista területrendezési törekvéseknek: az 1970-es évek elején a meghirdetett projekt új, konkretizált programpontokkal bővült ki. A pártvezetés szándéka szerint: „A városok és a falvak területrendezése, egy új városi központhálózat létrehozása hozzájárul a környező falusi zónák civilizációs szintjének emeléséhez, a falusi környezetek gazdasági-társadalmi tevékenységeinek kiszélesítése biztosítani fogja a falusi életfeltételek városiakhoz való közeledését."[5] A rurális környezetek adminisztratív átrendezési programjának jelmondata a szocialista agrárium nagyarányú kiterjesztésének szándékát vetítette előre: a települések (főleg falvak) által elfoglalt területeket „vissza kell adni a mezőgazdaságnak." A primér szektorként termelő mezőgazdaság makroszerkezeti átalakításáról a párt főtitkára alaposabban kifejtett elképzeléseit a RKP XIII. Kongresszusának alapdokumentumaként egyhangúlag elfogadott beszédében, 1984 őszén tárta a nyilvánosság elé. „Tenni fogunk a földalap felsőfokú átszervezéséért és értékesítéséért az összes megyében, és az ország termőterületeinek 500 ezer hektárral való kiterjesztéséért az 1986–2000 közti periódusban (...) a beépített területek perimétereinek visszaszorításával, a szétszórt gazdaságok átcsoportosításával (...)."[6] Körülbelül ezzel egyidőben már bekövetkeztek a makrogazdasági válsággal fenyegető korábbi veszélyek: bár a hatalmi követelésekhez igazított (torz) statisztikákból folyamatos dinamikus fejlődés olvasható ki,[7] valójában a mezőgazdaság termelékenysége a földek lesoványodása, kiélése következtében megcsappant, a tőke termelésből való kivonásával egyidejűleg az ipar termelékenységének csökkenése is éreztette hatását, a lakosság egyre szegényedett, noha évek óta minden erővel a termékek mennyiségi és minőségi javítását szorgalmazták.[8] Miközben a kommunista propagandaszervezet tevékenysége folytán a sajtótermékek és egyéb kiadványok a sokadik ötéves terv határidő előtti bravúros teljesítésének beszámolóitól és az életszínvonal emelkedését jósoló „prognózisoktól"[9] voltak hangosak, a mindennapok gyakorlatában érezhető eredmények és intézkedések az ellenkező tendenciákat – az általános gyengülést, az ipar amortizációját, az emberek elszegényedését – mutatták.

A mezőgazdaság átalakítását meghatározó XIII. pártkongresszus után két évvel, 1986-ban, a Parasztság III. Kongresszusán CEAUŞESCU (ismételten) állást foglalt az ország mezőgazdasági rendeltetésű földalapjának ésszerű használata és védelme mellett. „A föld (...) csak korlátozott mennyiségben áll az emberiség rendelkezésére, nem szaporítható, mással nem pótolható, s *egyes földterületek termőterületté való átalakítása csak nagy ráfordítások árán és csupán bizonyos határig lehetséges.* Ezért emelte ki pártunk főtitkára, hogy *mindent el kell követni* a szántóterület 500 000 hektárral való növeléséért."[10] A célkitűzések megvalósításának tervezett körülményei valósággal sokkolták a hazai és külföldi közvéleményt: az árterek lecsapolása, a terméketlen területek ter-

www.szmi.ro / www.cimec.ro

mőre fordítása, az irtás során nyert területek mellett a pártvezetés szerint a legkézenfekvőbb megoldásként a települések felszámolása kínálkozik: „emlékszünk ugye a világtörténelemben egyedülálló kijelentésre, hogy »lemondunk« néhány ezer faluról, mert »meghaladottak«, nem bizonyítják életképességüket".[11]

A területrendezések ideológiai hátterében a gazdasági megfontolások mellett szélsőséges nacionalizmustól fűtött nemzetpolitikai motivációk és erővonalak húzódtak. „... a legfőbb vezetés már 1972. július 19–21-én, a kommunista párt bukaresti országos konferenciáján meghirdette a kisebbségek rövid távú beolvasztását, román terminológiával »nemzeti homogenizálási« programját. Ezzel a romániai nemzeti kisebbségek beolvasztásának gyakorlata hivatalos formát öltött, de a határozat utáni első években a hatalom még ügyelt arra, hogy a tényleges célokat esetenként taktikai engedményekkel ellensúlyozza."[12] Az 1960–1980-as évek közötti falu–város irányú tömeges méretű spontán migrációt a kommunista pártvezetés autokrata módon kívánta megszervezni és a városi populáció felduzzasztását elősegíteni. A lokális közösségek interetnikus, városi környezetekbe történő kimozdítása, illetve kollektív elbizonytalanodást okozó szétszórása mellett az intoleráns hatalom hatásos stratégiaként a tömbmagyar lakosságú székelyföldi városokba a meglehetősen hátrányos helyzetű, elmaradott regáti románság tömeges betelepítését alkalmazta.[13] Az 1980-as évek közepére tehát nyilvánvalóvá vált, hogy a diktátor hírhedt „területrendezési terve" értelmében az erdélyi székely-magyar tradicionális kistelepülések legnagyobb hányada beolvadásra, illetve lerombolásra, felszámolásra ítéltetett.[14] Az elképzelések 8000 romániai falu megsemmisítését tűzték ki célul, és a hatalomnak szándékában állt ezeket egyes mezővárosi jellegű városokra, valamint nagyvárosok történelmi városrészeire is kiterjeszteni.[15]

A program, amely „megoldja a falusi lakosság gondjait" a technikai tervezéssel a legtöbb település esetében kezdetét vette: a megyei néptanácsok megrendelésére tervezőintézetek készítették el a községek szakszerű „szisztematizálási" tervrajzait és makettjeit. A projektek készítőit azzal fenyegették, hogy a diktátor „minden tervet, makettet személyesen fog ellenőrizni, és jaj lesz, ha hibát talál…"[16] Az új városnegyedek projektjeinek elkészítése során azonban a tervezők tisztában voltak tevékenységük gyakorlati hozadékával: „éreztük, hogy felesleges munkát végzünk"; „...gyakran mondogattuk, hogy ezekbe egyetlen falusi ember se fog beköltözni."[17] A falusi lakosság számára építendő *blokk* és *garzon negyedek*ben ugyanis nem volt megoldva a fűtés, a víz- és csatornahálózat, az elemi higiéniai körülmények.

A 1980-as évek végén a sztálini ideológiával mélyen terhelt kommunista diktatúra faluromboló gépezetének legismertebbé vált erdélyi áldozata a Maros megyei Bözödújfalu lett. A faluközösség és a környék lakossága értetlenkedve fogadta a döntést, majd a kíméletlen kilakoltatásnál[18] „segédkező" katonai alakulatokat: noha viszonylag kis falunak számított, kedvező településföldrajzi helyzete miatt Erdőszentgyörgy község[19] prosperáló gazdaságú, nagy agrártermelékenységű falujaként tartották számon.[20] Az etnikai, felekezeti sokszínűsége dacára is példás együttélést tanúsító, nyelvében magyar Bözödújfalu megakadályozhatatlanul véghezvitt 1989-es kitelepítésével[21] a közösség erőszakos felszámolásával és a lerombolt falu elárasztása révén ígéretes halfogással kecsegtető horgászparadicsom kialakításával a diktátor a hullámsírba temetett székely falu hírhedtté vált, erősen mediatizált negatív mítoszát alkotta meg.[22] Az érintett lakosság nem fejt(het)ett ki nyílt ellenállást, rosszallásuk csupán passzív technikák és befele forduló magatartás formájában történt meg. Külföld, az anyaországi magyarok és a más országok kisebbségben élő magyarjai nyíltan elítélték és tiltakoztak a program ellen. 1988–1989-ben például Szlovákiában „láttuk a televízióban, hogy miként rombolják a falusi házakat és a székelykapukat Erdélyben", ennek hatására ellenzéki tiltakozásként aláírásgyűjtést is szerveztek az erdélyi falurombolás ellen.[23]

A kommunista párt által kibocsátott rendeletekben és egyéb dokumentumokban a negatív intonációjú, a hagyományos értékek

www.szmi.ro / www.emc.ro

elvesztésével járó, sok esetben román nacionalista ihletettségű *falurombolás*t következetesen a pozitív előjelű, fejlődést feltételező *modernizáció*, *területrendezés*, *átcsoportosítás*, *szisztematizálás, régiófejlesztés* fogalmakkal fedték le, illetve tompították, burkolták a hazai és a külföldi közvélemény előtt.

Példaként, összesítő adatként BARABÁS László riportjának részletét idézzük „válaszként arra a kérdésre, hogy hány hektár földet nyert volna a diktátor mezőgazdasága a Maros megyei falvak lerombolásával. A »lotizált«[24] háztáji kertekből 4500 hektárt... tett volna nagyüzemileg tönkre, mert a kertjét mindig mindenki megművelte, tulajdonképpen abból éltek az emberek. Amivel gyarapodott volna a szántóterület: 1500 hektár. Házak, csűrök, gabonások, sütőkemencék, pajták, kapuk felszántott helye! És templomoké, és temetőké?!"[25]

3. A „területrendezés" áldozata Háromszéken

Az urbanizált ország imázs-alakításának törekvései közt Székelyföld Kárpátok övezte szögletében 1985–86 táján megvalósításra szánt projektté érett az orbaiszéki Cófalva felszámolása is. Ez konkrétan azt tartalmazta, hogy Cófalva 200 főnyi lakosságát a közeli községközpontba, Nagyborosnyóra tervezett négy tömbházba zsúfolták volna össze; ezzel egyidőben házaik lebontásra kerültek volna, és a falu a földdel vált volna egyenlővé.[26]

A cófalviak hitetlenkedve fogadták a kiadott rendeletet: „*az utolsó percig hittük, hogy megmarad a falu.*" A reménykedő magatartást az is bizonyítja, hogy több, a faluhoz semmilyen szállal nem kötődő városi család ebben a bizonytalan időszakban vásárolt családi házat a faluban, amelyek felújítását, bővítését vagy hétvégi házzá történő átalakítását a falu drasztikus megsemmisítését előrevetítő „híresztelések" ellenére is folytatni próbálta. A községi néptanácsnál a falu lakói közül ketten látták is a kivitelezésre váró tervrajzokat. „*Kész volt a terv, hogy Nagyborosnyón hol lesznek a blokkok, az utak; a községet is összeszorították volna. '91-ben kezdték volna a blokkokat építeni. Vízház a temető hátsó felében lett volna...*" Cófalván közben „*kezdték felértékelni a lebontásra szoruló házakat...*"

A falu felülről irányított erőszakos kitelepítésének programja a komplex szocialista célkitűzések mesterkéletlen megvalósítása érdekében fogant. A totalitárius hatalom az ekkor már igen súlyos helyzetben lévő, jelentősen amortizálódott technikai felszereltségű, végsőkig erőltetett, alacsony termelékenységű rajoni mezőgazdaságot[27] a művelés alá fogott területek kiterjesztésével, termőföld „*felszabadításával*" kívánta jövedelmezőbbé tenni, a határt átszelő Kovászna-patak árterületeinek lecsapolása mellett úgy, hogy a település belterületeit, a házak lebontásával és a házhelyek termőfölddé alakításával a székely falut egészében feláldozta volna.[28] A termőterületek „felszabadításának" előterjesztett szándékát valamennyi érintett és kívülálló a kommunista pártvezetés szkizofrén, életképtelen urbanizációs törekvéseként értelmezte.[29] 1989 decemberében a diktatúra megbuktatásával a politikai-ideológiai háttértámogatás nélkül maradt, mély közösségi averziókat támasztó országos hatósugarú „területrendezési terv" valóra váltásának küszöbén végérvényesen kifulladt.[30]

4. „*…legalább szaporodik s megmarad a falu*!" Demográfiai tényezők

A gazdasági fellendülést elősegítő tényezők közt jelentős magyarázó erővel bír a falu népességmozgásának 20. századi alakulása, amely a maga során infrastrukturális, makrogazdasági és politikai körülmények által volt meghatározott.

1850-ben lakossága 340 fős.[31] A falu demográfiai íve 401 lakossal 1900-ban érte el a csúcsot, ettől kezdődően folyamatos lassúsággal fogyó település. Az iparosítás kezdeti szakaszában, 1956 és 1966 között 331 lakosról 262 főre csökkent a falu lélekszáma, és a következő tíz évben további 41 fővel apadt.[32] Az utolsó népszámlálás alapján 2002-ben a falu lakossága 203 fő.[33] A falu etnikai összetétele a következő: 81% magyar, 15% cigány, 4% pedig román nemzetiségű.[34] A lakosság 98 családba tömörül.

www.szmit.ro / www.emnc.ro

A kommunizmus idején az országos viszonylatban egyre súlyosodó mezőgazdasági helyzettel párhuzamosan ment végbe a városi ipari centrumok ajánlotta munkahelyek falusi népességgel történő feltöltése, amelynek megvalósulásához a téeszben dolgozó középkorú és idős generáció is jelentősen hozzájárult, a fiatalabb nemzedék agráriumból való *kimenekítése* révén.[35] Az 1970-es és '80-as években hasonló megfontolások alapján számos cófalvi nagycsalád[36] oszlott meg a kollektív termelés és a városi munkalehetőség választásai között. Sepsiszentgyörgyön az új lakónegyedekben ráadásul könnyen bérlakáshoz juthattak a fiatal családok. A kialakuló elsőgenerációs városlakók szélesedő társadalmában polgáriasuló életvitelük révén a mindennapok szintjén lassan eltávolodtak az alacsony megbecsültségű, nehezebbnek tartott és alacsony (terménybeli) juttatásokat feltételező rurális életformától, anélkül azonban, hogy megszakították volna a kapcsolatot a falun dolgozó idősekkel, akiket rendszerint hétvégén látogattak és segítettek.[37]

„A román pártvezetés 1970-es években hozott voluntarista politikai és gazdasági döntéseinek nyomán az élet minden területére kiterjedő válság alakult ki Romániában, amely az 1980-as évekre teljesen felborította a rendszer normális működését."[38] Falun a háztáji gazdaságban és a kerthelységekben folytatott termelés lehetősége a nehéz körülmények közt élő városi családok egy részének hazatérését és gazdálkodásba való bekapcsolódását eredményezte. Rurális–urbánus megosztottságuk miatt a felbomlott nagycsaládok a különböző erőforrásokhoz való hozzájutásuk révén a kétlakiságra épülő komplementer gazdaságszerkezetet építettek ki az alapvető élelmiszerekkel kapcsolatos súlyos ellátási zavarok enyhítésére.[39]

A gazdaság reprivatizációjának üteme 1992-re lehetővé tette a kollektivizálás előtti magántulajdon visszaszármaztatását, így a falusi élet előtt új perspektíva nyílt. A nagy gazdálkodói hagyományokba szocializálódott, de utóbb proletárrá avanzsált, majd munkanélkülivé vált elsőgenerációs városlakók fokozatosan visszatértek a biztos alapokat jelentő termőföld vonzásába.

A rendszeralakító változás első privatizációs hullámában a városi panellakások hihetetlenül alacsony áron megvásárolhatóvá váltak. A cófalvi családok valamennyien éltek ezzel a lehetőséggel, attól függetlenül, hogy jövőjüket továbbra is városon vagy a falusi örökség és a visszamérés előtt álló családi birtokon képzelték el. Hazaköltözésükre vonatkozó döntésüket a tömegével felszámolódó munkahelyek hamarosan megerősítették.

Míg a korábbi évtizedekben a falu-város irányú mobilitás határozta meg a régió népességmozgását, az 1990-es évektől a folyamat hirtelen visszafordulásáról beszélhetünk. A rendszerváltozás előtti két évtized urbanizációs hulláma a '90-es évek közepére megtört, amikor az eufórikus hangulatot széles tömegek körében a kilátástalan jövő kényszerű felismerése váltotta fel. A perspektíva híján hazaköltöző egykori falusi családok mellett egyre több városi igényelte a nyugodtabb, csendesebb rurális környezetbe való kivonulást. A leszegényedő városi lakónegyedekből ráadásul a tehetősebb családok szerre városszéli vagy olyan rusztikus környezetbe – így Cófalvára is – vonultak, ahol hétvégi villaként használt parasztházba, esetleg családi házzá bővített lakásokba költözhettek, városi lakásaikat azonban valamennyien megtartották.

Az 1986-ban rögzített lakossági állapot és a jelenlegi demográfiai viszonyok összevetése arra utal, hogy a belső népesség struktúrája azonos maradt, 1986 táján a kiköltözések megszűntek, viszont egyre sűrűbben telepedtek le elszármazott és idegen családok. (Az épületek kibővítéséhez, átalakításához azonban a hatóságok a '80-as évek utolsó harmadában már nemigen adtak építési engedélyt.[40]) Noha mindannyian tudatában voltak, hogy Cófalva rövidesen felszámolódik, bíztak a megmaradásban. Kevés olyan helyi család volt, amely kitelepítés miatt lecsökkenő ház- és telekárak ellenére is „*mentette a menthetőt*", és házát eladva végérvényesen megszakította kapcsolatát a faluval. Nekik köszönhetően azonban a faluban néhány környékbeli cigány család is olcsón házat szerzett magának.

A betelepedésnek kedvező tényezők közt első helyen jelölik meg a falu előnyös elhe-

www.szrm.ro / www.cimec.ro

lyezkedését a városokhoz viszonyítva. Közlekedési szempontból Cófalva tranzitfalu a megyeszékhelyet (Sepsiszentgyörgy) és a nagy idegenforgalmú fürdővárost (Kovászna) összekötő megyei úton, ahonnan azok könnyen és gyorsan, ingázási rendszerességgel is megközelíthetőek.[41] Ez a tényező – mint látni fogjuk – a falu rendszerváltozás utáni gazdasági fellendüléséhez, a vállalkozások és ingatlan-befektetések számbeli gyarapodásához, a külső népesség nagyfokú vonzásához járult hozzá. A falusiak a fűtést vezetékes gáz híján fával és a fafeldolgozó kisüzemek hulladékával oldják meg. A településen villanyhálózat, vezetékes telefonhálózat van kiépítve. A háztartásokban gyakori a személyautó, személyi számítógép, két-három családnak pedig internet-hozzáférése is van. Míg a '90-es évek elején a falusiak számos parabola-antennát vásároltak, újabban a digitális televíziózás terjedt el. Azon felül, hogy itt *olcsóbb az élet*, mint városon, lehetőség van a családi állat- és terményszükséglet megtermelésére.

Falubeli státusuk, illetve falubeli kötődésük, genealógiájuk alapján Cófalva 98 családja három fő kategóriába tartozik:[42]

4.1. Helyiek. Azok a családok, amelyek a múlt rendszer alatt is a faluban éltek, illetve itt nevelkedtek. Ők legalább egy generációra visszavezethetően cófalviak. Számuk: 54 család

4.2. Beköltözöttek. Azokat a családokat sorolom ide, akik a '80-as évek közepétől kezdve, de leginkább az 1990-es években a faluba telepedtek. Közöttük nyilván vannak:

a) elszármazottak: helyi származású, de városon megalakult vagy ott élő elszármazott családok, akik *hazajöttek* a családi birtok miatt. Közülük néhányan intenzív gazdálkodást folytatnak a visszakapott földeken. A helyi kötődésű hazatért családok száma 15. A falu örül a hazatérő családoknak: „*legalább szaporodik a falu*".

b) idegenek: 14 család teljesen idegenként vásárolt házat a faluban. A helyiek erkölcsileg támogatják a magyar nemzetiségű betelepülőket. Mindössze egy ellenvélemény hangzott el velük kapcsolatban: „*ha idáig máshol megéltek, mér nem maradtak ott?*" Földek hiányában nem valósítanak meg nagyobb léptékű gazdálkodást.

4.3. Kétlakiak. Városi lakással és munkahellyel rendelkezik több olyan cófalvi kötődésű család is, akik helyi és városi lakhelyeik közt időszakosan ingázó, kétlaki életmódot folytatnak. Néhány család itt vásárolt házat, és indított vállalkozást, miközben tagjai leginkább városon laknak. Két-három környékbeli család itt vásárolt házat tagjainak falubeli vagy közeli munkalehetősége miatt. Az itt felépített családi és hétvégi házakat általában nyári időszakban lakják folyamatosan. Főleg az idősebb családok számítottak úgy, hogy „*nyáron falun dolgozunk, télen a blokkba nézzük a tévét*", de ők fokozatosan egylaki – falusi életformára – rendezkednek be. A kétlaki életmintát követő családok száma jelenleg 15.

A legfiatalabb nemzedék az iskolavégzés és a cégeknél remélt alkalmazás reményében továbbra is a városokba irányul. Köztük külföldi munkavállaló nincs. „*Az ügyesebbek hazajönnek*" – mondják a falubeliek a városról hazatért, családi gazdaságba integrálódó fiatalokról.

A falunak értelmiségi rétege úgyszólván nincs, az itt tevékenykedő református lelkész 1990-ben érkezett, az óvoda és iskola két pedagógusa naponta ingázik. A falusi származású másod-harmadgenerációs cófalviak közt már vannak másutt dolgozó egyetemet végzettek és még tanuló egyetemisták is.

5. „*Akié a föld, azé az ország!*" A gazdaság modernizálása

Számos erdélyi faluban: „Azt a földet, amelyet három évtizeddel korábban, 1962-ben a gazdák fájó szívvel adtak be a közösbe, 1990-ben tehetetlenül, megöregedve, kényszeredetten vették újra a birtokukba. A hajdani gazdatársadalom még élő, idős tagjai érezték annak erkölcsi kényszerítő súlyát, hogy az őseik által évszázadokon át óvott földet meg kell művelni és tovább kell őrizni a jövő nemzedékei számára. Termőterületük hasznosítására, korszerű megművelésére azonban sem erejük, sem elegendő pénzük nem volt."[43] A rombolástól megszabadult Cófalva újraéledő lakossága a közel 300 hektáros lesoványodott, végletekig kiélt termőföldet azon-

www.szrm.ro / www.cimec.ro

nal birtokba vette, és nagy anyagi áldozatok árán megkezdte feljavítását és termőképessé alakítását.

Az 1950-es évek birtokviszonyainak, valamint a magángazdaságok korabeli termelési kultúrájának rendszerváltás utáni erőteljes restaurációja a kollektivizálás periódusában ható kényszerek ismerete nélkül aligha lenne magától értetődő. OLÁH Sándor mutat rá a két Homoród mente kollektivizálásáról írott kötete utószavában arra, hogy a termelőszövetkezeti gazdálkodási forma rendszerváltást követő azonnali feloszlatásában, a köztulajdon megállíthatatlan széthordásában azok az utóhatások érvényesültek, amelyeket a kollektivizálást előkészítő időszak kényszerei, az elszenvedett sérelmek váltottak ki.[44] Tapasztalatai alapján a kollektívek felszámolásában ugyanis „azok a gazdák voltak a véleményformálók és élenjáró kivitelezők, még a törvényes szabályozások megjelenése előtt, akiket három évtizeddel korábban fiatal gazdaként tulajdonuktól megfosztottak."[45]

Korábban említettem, hogy a termőföld vonzása már közvetlenül a rendszerváltozás előtti években is családokat késztetett arra, hogy ellehetetlenített városi életkörülményeiket a termelőképes falusi gazdaságokba való visszatéréssel váltsák fel. Ezek a családok ipari termelésből származó megtakarított – és a drasztikus hiánygazdaság miatt semmire nem fordítható – pénzüket a mezőgazdaságba fordították. Mivel a cófalvi földeket korábban a községközpontba tömörített mezőgazdsági szövetkezet gépparkjának állományával művelték, a rendszerváltozás utáni *előnyös magánosítás*ból a falusiak kimaradtak, a gépeket pedig a „tűzhöz közeli" nagyborosnyóiak vásárolták fel potom áron.[46]

A cófalviak a fellendülő mezőgazdasági termelés reményében Havasalföldről vásároltak használt traktorokat. A több földdel rendelkező, valamint a magasabb munkaerő-potenciállal bíró (fiatal) és a lehető legtöbb munkafolyamat gépesítésére törekvő családi gazdaságok saját földjeik mellett a falusiaktól – főleg idősektől – haszonbérbe vett területeken is termeltek.

Az önellátó jellegű és a nagyobb gazdasági léptékű agrártermelés elsősorban azokban a famíliákban jelent megélhetési lehetőséget, amelyek a faluhoz való kötődésük okán a '90-es évek elején visszakapták a család kollektívbe kényszerített termőföldjeit. A falu mezőgazdaságának alakulása tehát a fentebbi genealógiai kategorizálás szerint jelentős mértékben a *helyi* származású tagokból álló családi gazdaságokhoz kötött.

5.1. Gazdálkodók. Míg országos viszonylatban sok településen a visszakapott földek megművelésének miként je foglalkoztatta a lakosságot a magángazdaságok alacsony gépesítése és a kollektivizálás előtti termelési viszonyok önkéntelen újraélesztése miatt, Cófalván a nagy erőkkel megkezdett mezőgazdasági termelés haszna a tőke agráriumba történő visszaforgatását, a gazdaságok technikai és stratégiai fejlesztését tette lehetővé. Ennek legalapvetőbb feltételét „a megfelelő természetföldrajzi adottságokkal rendelkező, ezért specializációra képes és a piacra lépés lehetőségét egyaránt biztosító"[47] mikrorégió nyújtotta.

Az intenzív *pityókatermelés*re szakosodott családok másfél évtized alatt a termelés legtöbb fázisát gépesítették.[48] A burgonya értékesítéséből származó jövedelem lehetővé tette azt is, hogy a mérsékeltebb, de az *állandó* havi (tej) és évi (hús) hasznot hozó állattartás számára a takarmány megtermelésének és előkészítésének munkafázisaiból az emberi munkaerő alkalmazása teljességgel megkímélődjön: *„Cófalván a kezüket nem teszik a szénára. Mindent géppel csinálnak."*

Néhány intenzív gazdálkodásra berendezkedett család gépállományának fejlesztése érdekében kölcsönhöz folyamodott, az illyefalvi LAM Alapítvány nyújtotta hitelből traktorokat vásároltak. A jelenlegi sikeresen gazdálkodó cófalvi családokban a jelentős tőkebefektetés mellett agrárgazdasági szaktudás megszerzése és alkalmazása is történt. A hitelező alapítvány által szervezett intenzív gazdatanfolyam helyi részvevői közül három cófalvi fiatalember például több hónapos tapasztalatszerzésre utazhatott Svájcba, ahonnan az elmélyített ismeretek és perspektivikus gazdaságmodellekben való tájékozottság mellett használt gépekkel tértek haza. Közülük egy a

www.szmi.ro / www.cimec.ro

program lejárta után magánúton újra visszatért vendéglátójához a svájci farmra. Itthoni gazdálkodásának eredményes megszervezésében a falusiak a nyugati tapasztalatok kamatoztatását fedezik fel.

A legnagyobb burgonyatermelők közt két-három nagycsaládot tartanak számon a faluban. Ők a sajátjukon kívül másoktól bérelt földeket is megművelnek, családonként 16–20 hektárt. A megfelelő eszközkészlet igénybevétele mellett lehetőségük van a megtermelt burgonyamennyiséget a kedvezőbb piaci árfeltételek kialakulásáig hosszabb időn keresztül is tárolni. Úgy látom, a mikrorégió szintjén is valóban felkészült gazdaság az, amely 4–5 vagon (40–50 tonna) burgonyát családi termelés keretében képes előállítani, és annak jelentős részét raktározni is tudja.

A régió terményspecializációja szükségtelenné teszi az áru reklámozását, ennek tulajdoníthatóan piacra sem szállítanak. A betakarítástól kezdve a távolabbi megyék nagy tételben szállító forgalmazó felvásárlói hétről hétre átfésülik a környéket, rakományukat a termelőktől szerzik be.

A specializáció ellenére minden gazdaságra jellemző a termelés több ágazatában való részvétel. Valamennyi nagyobb burgonyatermelő egyben számontartott tej- és hústermelő is, családonként 8–10 fejőstehenet és 4–5 borjút tartanak, évente 30–40 sertést hizlalnak, emellett birka- és szárnyasállományt is nevelnek.

A magas jövedelmezőség[49] magas befektetéseket, visszafordítást követel a fejlesztés érdekében, többek közt ezzel magyarázom a látványos szimbolikus és ceremoniális befektetések hiányát.[50] Jövedelmeiket elsősorban a gazdaság korszerűsítésébe, új mezőgazdasági gépek[51] vásárlására, a fiatal családok külön háztartásba történő szeparációjára – házépítésre – fordítják.

A földek visszamérésének idején lehetőségként vetette fel valaki, hogy társas gazdaság formájában továbbra is közösen műveljék a falu termőföldjeit, az ötletet azonban egyhangúlag elvetették a gazdák. Jelenleg az állattenyésztők szövetkezetbe tömörülnek, egyébként, ahogy mondják, „*mindenféle szövetkezéstől irtóznak a cófalviak*.” A felülről irányított vagy hierarchiára épülő szervezetek létjogosultságát a kollektív szervezeti intézmény, a kaláka különféle formáinak gyakorlata is megkérdőjelezi.[52] Ilyen jól működő kalákarendszer tette lehetővé az egyházterem új szárnnyal való kibővítését az 1990-es évek legelején, amikor „*a gazdák odaálltak az egyház mellé*.” Az informális reciprok gazdasági kapcsolatok leginkább olyan, egy-egy család erejét meghaladó idénymunkák során aktivizálódnak, mint például a zöld takarmány silózása, amikor a traktorral, utánfutóval rendelkező gazdák baráti alapon „*egymáson segítenek*”, akár több napon keresztül is, fizetség nélkül. A kalákások teljes ellátása a segítséget igénybe vevő gazda tiszte. A közös kalákákba tömörülő gazdákat mára már külön csoportként tartják számon a faluban, ők rendszerint külön bált is szerveznek, amelyen csak meghívó alapján lehet részt venni.

5.2. Vállalkozók. A rendszerváltozás után a faluban helyiek, elszármazottak és idegenek különböző irányultságú családi vállalkozásokat indítottak. A sikeresebbek kereskedelmi jelleggel, másik része termelő-szolgáltatónak indult. A családi beruházások a következő vállalkozások irányába történtek (felsorolásképpen): olajprés üzemeltetése, tejfeldolgozó (nem indult be), csirkekeltető, kürtőskalács-sütés különböző alkalmakra és turistaszezonban különböző helyszíneken, malom (mára csak magának őröl a molnár), magántaxi Sepsiszentgyörgyön. Szinte minden vállalkozásra jellemző, hogy szolgáltatásai mellett a család számára megtermeli a szükséges húst és zöldséget. A faluban számos család tavasztól őszig kapu előtti *kispados* kereskedelmet folytat friss zöldséggel, tojással, virággal. Egy cigány család téglavetéssel egészíti ki napszámból származó jövedelmét.

Illyefalvi kölcsönnel nyitott szerelőműhelyt például egy fiatal családfő, ahol a falu és a környék mezőgazdasági gépeit javíthatta volna. Vállalkozásának már kezdeti szakaszában kiderült, hogy a géppel rendelkező gazdaságok valamennyi férfitagja egyben székely ezermester is. Mivel gépeit mindenki maga „*bütyköli*”, a javítóműhely tevékenységét a családi eszközál-

www.szmi.ro / www.cimec.ro

lomány karbantartására kényszerült korlátozni, amellyel saját és bérelt parcellákat művelnek.

Egy család pékség beindításához és üzemeltetéséhez igényelt és kapott hosszú lejáratú kölcsönt. Ezt a termelő jellegű, kialakult piaccal rendelkező nyugati típusú vállalkozást cófalvi gyökerű, kétlaki család működteti. A megyei szinten számontartott több mint 100 pékség azonban egymás helyzetét ellehetetleníti, a nagyobb induló tőkével rendelkezők a piacra azáltal törnek be, és terjeszkednek a többiek kárára, hogy termékeiket olcsóbban, vagy éppen áron alul értékesítik. Közel tíz éves működése és a felszerelés folyamatos újítása ellenére a pékség tulajdonosa úgy látja, hogy a növekvő higiéniai követelmények és a nagy tőkét mozgató versenytársak egyre inkább kiszorítják a piac hálózatából, és valószínűsíti, hogy rövidesen – még a LAM Alapítvány kölcsönének teljes visszafizetése előtt – fel kell számolnia vállalkozását.

Egy-két családban a gazdálkodói és a vállalkozói magatartások együttes jelenléte, a helyiek által racionálisnak ítélt kalkuláció hiánya a gazdasági eszközállomány elhasznált, kopott gépekkel való túlságos felszerelését eredményezte, következésképp a nagyobb időszaki munkákra még a saját célra sem tudnak biztonságos és gyors gépi munkafázist szavatolni, így energiájukat és jövedelmüket a gépek javítása, bütykölése emészti fel.

5.3. Nyugdíjasok. A falu családjainak mintegy felében nyugdíjból származik a rendszeres pénzjövedelem. Az idősek és gyermekeik családja számos esetben közös gazdaságot szervez. A földek megmunkálását a nagycsaládi formációban élők többnyire maguk végzik. Azok az idősek, akik házastársi vagy gyermeki támasz nélkül maradtak, visszakapott földjeiket helyi gazdáknak adják művelésre, terményben megállapított bér fejében, a földek eladása szóba sem jöhet: „*a földet nem lehet a kézből kiadni*”. Közülük sokan kisebb állatállományt tartanak, a nyugdíj mellett a tejpénz jelentős súllyal kerül számításba.[53] A saját célra előállított hús mellett az évente értékesített 2-3 sertés az idős családok kényelmes megélhetését biztosítja.

5.4. Napszámosok. Az alacsony jövedelmű magyar és cigány családok zöme napszámos munkát végez a falubeliek földjein. Két nagyobb családi gazdaság állandóan helyi cigány munkaerőt – *szolgá*t – foglalkoztat, feladatuk a tartósabb idénymunkákon kívül az állatok gondozása és egyéb gazdasági munkák elvégzése. Szolgálataikért nem napszámot, hanem rendszeres havi fizetést – 5–7 millió lejt, alkalmanként élelmiszert is – kapnak. Az agrártermelésre szakosodott nagygazdaságok szezonális munkaerőszükséglete a helyi napszámosok bevonása mellett a környező falvak – Nagypatak, Zágon – cigány és román napszámosainak igénybevételét is követeli.

5.5. Jövedelemforrások. A falu családjai a primér jövedelemforrások tekintetében a következő kategóriákba tartoznak:[54]

a) Állandó munkahelyi jövedelem. 23 családban aktív tevékenységből származik a pénzbeli jövedelmük. Ide sorolom a kétlaki életmódot folytató alkalmazottakat, a családi vállalkozásokat és a helyben dolgozókat. Jelentős arányban gazdálkodnak.

b) Nyugdíj. 48 családban állami vagy betegnyugdíj képezi a megélhetés stabil alapját. A nyugdíjas családok nagyon kevés kivétellel mind gazdálkodnak nukleáris és nagycsaládi szinten.

c) Mezőgazdasági termelés. Fő foglalkozásként 16 nagycsalád folytat agrártermelést, az idősebbeknek állami nyugdíjuk is van, a fiatalok (30–35 évesek) kizárólag agrártermeléssel és állattartással foglalkoznak. Köztük vannak a legnagyobb termelők is.

d) Napszám. 10 család állandó jövedelem és gazdálkodási alternatíva híján alkalmi és napszámos munkákat vállal.

e) Külföld. 1 család időszakosan külföldön dolgozik.

5.6. Összegzés. Cófalva lakossága elsősorban a földművelő és állattartó gazdálkodásra építi megélhetését, amely még a vállalkozói szférának is jelentős kiegészítő erőforrása. A közösségben a rendszerváltozás utáni erőteljes modernizációs törekvések egyrészt a nyugati gazdálkodási modellek és a piacorientált családi

www.szmi.ro / www.cimec.ro

gazdálkodásra épülő falusi életforma adaptációjában (helyiek), másrészt a városi–falusi környezetek közti rendszeres mobilitás fölerősődésében (kétlakiak), valamint az elszármazottak Cófalvához kötődő befektetéseinek megvalósításában érhetők tetten.

Kiemelhető, hogy a falu gazdasága Orbaiszék és más erdélyi régiók hasonló méretű településeihez viszonyítva rendkívül magas fokon gépesített, ami az aktív generációk termőföld-centrikus, élő gazdálkodói hagyományának, az 1990-es években megkezdett energiaráfordításnak, a fejlesztést célzó hitelvállalásnak és a nagyfokú agrár-specializációnak tulajdonítható. A gépek hiánya főleg azokra a családokra jellemző, amelyeknek fiataljai eltávolodtak a falusi gazdálkodástól, és jövőjüket urbánus környezetben építik. A hagyományosabb eszköztechnikát felvonultató gazdaságok nagyobb földjeiket inkább bérbe adják a jól felszerelt családoknak, mintsem nagy anyagi ráfordítás árán végeztessenek el azokkal egy-egy munkafázist. Úgy vélem, a nagyrészt gépekkel végzett földművelés előnyeinek felismerése a szerény eszközkészlettel bíró és ezért hatalmas energiakifejtésre kényszerített családok mentalitását, földdel és munkával kapcsolatos hagyományos attitűdjét nagy mértékben alakították. A bérbeadott földek szakszerű és rendszeres megművelésén túl jövedelmezőségük a gazda számára lehetővé teszi kisebb állatállomány fenntartását. Az ebbe forgatott mezőgazdasági haszon végső soron a tej és hús eladásából származó állandó és kiegészítő jövedelmekben, éves lebontásban térül meg.

A burgonyatermelés specializációja ellenére egyelőre még mindig kérdéses a cófalvi gazdák számára a termény értékesítése, amennyiben határozottan körvonalazott biztos felvevőpiac nem alakult ki, és amíg a növekvő forgalmú szupermarketek még a környékbeli városok fogyasztóit is osztrák és holland import burgonyával árasztják el. Jelentős probléma, hogy míg az önerőből menedzselt agrártermelés a nyugati farmok termelésének és felszereltségének irányába mozdult el, a családi erőfeszítések mögül hiányzik a támogatásokat és az előnyös hitelkonstrukciókat biztosító agrárpolitika, amely elősegíthetné a nyugati típusú – *farm*szerű – céltudatos és piacorientált családi termelőegységek kialakítását. Ebben a kedvezőtlen összefüggésben pedig a családi agrárvállalkozások léte még az időjárás alakulásának és az import termények dömpingjének is kiszolgáltatott.

6. „...*most lehet jobbacska, mint a kommunizmusban.*” Következtetések

A múlt rendszerbeli és a jelenlegi családi helyzetek felmérésekor a rendelkezésre álló gazdasági háttér függvényében a családok eltérő tartalmú narratívákkal értékelik a *kommunista rezsim* és a *demokrácia* életkörülményeit. Az agráriumba sikeresen befektető családok és a vállalkozók egyetértenek abban, hogy „*most sokkal többet kell dolgozni*”, a megszerzett javak viszont kizárólag a saját tulajdonban maradnak, nem kell osztozni senkivel. Szerintük: „*most lehet jobbacska, mint a kommunizmusban.*” A lehetőségek mindenki számára adottak, a haladás nagyrészt egyéni kompetencia függvénye. A falu gazdasági fejlődése arra utal, hogy sokan felismerik az adódó kiugrási lehetőségeket. Egy fiatal gazda üzenete: „*ne panaszkodjon senki!*”

A nyugdíjasok úgy látják, hogy a „*kommunizmusban is kellett dolgozni, mint az ökör, s valamit adtak. Most többet kell gondolkozni, így csináljuk, úgy csináljuk.*” A legidősebbek a kollektív előtti magángazdaság idejét emlegetik, mint a megélhetésnek leginkább kedvező korszakot.

A kevés földdel és a nagyon alacsony nyugdíjjal rendelkezők, valamint a napszámból és más, rendszertelen jövedelemből élő néhány család visszaemlékezéseiben a kollektív utáni nosztalgia erőteljesebben jelentkezik. Ők egyértelműen kifejezik, hogy a szocialista termelőszövetkezet működése alatt jobb volt a megélhetés.

Nem szorul bizonyításra, hogy Cófalva jelenlegi társadalmi és gazdasági helyzetképe eklatánsan igazolja és megerősíti azok véleményét, akik a falu lerombolásában az értékveszteséget, a kedvező feltételeket biztosító élettér

www.szrm.ro / www.cimec.ro

megsemmisítésében egy hosszú távon életképes település jövőjének erőszakos és igazságtalan felszámolását látták. Valóban, az iparosítás kezdeti szakaszában az elvándorlás jelentős méreteket öltött, ami a folytonosság megtartása mellett hosszabb távon a falu kiüresedésével járt volna, de azt is láthattuk, hogy az 1980-as években már megindult a visszaható folyamat – éppen az ipar kínálta lehetőségek beszűkülése miatt. Nem tudhatjuk viszont, hogy az akkori körülmények tartóssága esetén milyen hatósugarú változások történtek volna a falu társadalmi, etnikai és gazdaságszerkezeti rendszerében, mint ahogy azt is kérdéses, hogy a közelgő EU-csatlakozás hogyan fogja érinteni a jelenlegi falusi termelőket.

A közeljövő jelenlegi pozícióból belátható társadalmi és gazdasági felülete pesszimista hangulatot kelt a falusiakban: a lakosság lassú öregedése, a helyi és a folyamatosan beszivárgó cigányság demográfiai fölénye, a számos teljesíthetetlennek tűnő termelési feltételt követelő gazdaságszerkezeti átalakítás az elbizonytalanodás naponta fölmerülő kérdéseiként állnak megválaszolatlanul. Bizakodásra ad okot, hogy a lokális világokba mélyen legyűrűző politikai korszakváltásokat átvészelt székely falu az épülő európai makrostruktúrában nem a támadott, felszámolásra ítélt oldal, hanem a támogatási rendszerekben kiemelten kezelt rurális környezetek településtípusai közt lehet.[55]

Irodalom

1. ASSMANN, Jan (1999): **A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban**. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.

2. BÁLINT Gyula et al. (szerk.) (1969): **Kovászna megye**. Sepsiszentgyörgy.

3. BARABÁS László (2000): **„Három halál közül melyiket választod?"** In: Uő: **Kapun belül, kapun kívül. Népismereti írások**. Impress Kiadó, Marosvásárhely, 116–121.

4. CEAUŞESCU, Nicolae (1972): **Orientările şi direcţiile dezvoltării economico-sociale a României în deceniile următoare**. In: Uő: **Raport la Conferinţa Naţională a Partidului Comunist Român. 19–21 iulie 1972**. Editura Politică, Bucureşti, 37–43.

5. FÉL Edit (1940): **A társaságban végzett munkák Martoson**. *Néprajzi Értesítő,* XXXII, 361–381.

6. FÉL Edit (2001): **A nagycsalád és jogszokásai a Komárom megyei Martoson**. In: Hofer Tamás (szerk.): **FÉL Edit néprajzi tanulmányai**. Kalligram Kiadó, Pozsony.

7. GAGYI József (2006): **„A szocializmus győzelme falun..." A kollektivizálás vége a Székelyföldön – meg ami közvetlenül utána következett**. *Székelyföld*, X/1, 175–194.

8. HAJDÚ-FARKAS Zoltán (1997): **Csíki kaláka**. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.

9. LUPÁN Ernő (1986): **A mezőgazdaságvezetés elmélete és gyakorlata**. *Korunk*, XLV/6, 401–404.

10. KESZI-HARMATH Sándor (1986): **A városiasodás egyre magasabb szintjén**. *Korunk*, XLV/6, 405–410.

11. KINDA István (2005): **Tradicionális mesterség és profitorientált életstratégiák. Jövedelemszerzési technikák egy háromszéki cigány közösségben**. In: JAKAB Albert Zsolt – SZABÓ Á. Töhötöm (szerk.): **Lenyomatok** 4. **Fiatal kutatók a népi kultúráról**. KJNT, Kolozsvár, 147–170.

12. KINDA István (2006): **Rendszerváltozás utáni gazdasági folyamatok Cófalván**. *Korunk*, XVII/6, 103–110.

13. KINDA István – PETI Lehel (2004**): Szenesek. A tradicionális erdőkiélés és a nyugati piacgazdaság között**. *Erdélyi Társadalom*, II/2, 203–225.

14. KINDA István – PETI Lehel (2006): **„Ne verjük szét a kollektívet!" Társas gazdálkodás Kelementelkén és Abosfalván**. In: PETI Lehel – SZABÓ Á. Töhötöm (szerk.): **Agrárörökség és specializáció a Kis-Küküllő mentén**. Nis Kiadó, Kolozsvár, 208–241.

15. KOVÁCS András (1981): **Vallomás a székely szombatosok perében**. Kriterion, Bukarest.

16. KOVÁCS András (1997): **Mondjatok káddist egy székely faluért**. Pallas–Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda.

17. L. JUHÁSZ Ilona (2005): **„Fába róva, földbe ütve…" A kopjafák/emlékoszlopok mint a szimbolikus térfoglalás eszközei a szlovákiai magyaroknál**. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Etnológiai Központ, Lilium Aurum Könyvkiadó, Komárom–Dunaszerdahely.

18. OLÁH Sándor (2001): **Csendes csatatér. Kollektivizálás és túlélési startégiák a két Homoród mentén (1949–1962)**. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.

19. OLÁH Sándor (2004): **A székelyföldi agrártermelés társadalmi feltételei 1989 után**. In: Uő: **Falusi látleletek. 1991–2003**. Pro-Print, Csíkszereda, 128–138.

20. OLÁH Sándor (2005): **Kliensek és patrónusok. Egy szocialista termelőszövetkezet tündöklése és bukása**. *Székelyföld*, X/1, 195–212.

21. POTSA József (szerk. biz. elnök) (1899): **Háromszék vármegye. Emlékkönyv Magyarország ezeréves fennállása ünnepére**. Sepsiszentgyörgy.

22. POZSONY Ferenc (2002): **Az aranykorszak, s ami utána következett**. In: Uő: **Zabola**. Kiadja a Száz magyar falu könyvesháza Kht., Budapest, 77–80.

23. RÉV István (1996): **Az atomizáció előnyei**. *Replika*, 23–24. sz., 92–121.

24. SZABÓ Á. Töhötöm (2004): **Stratégiakeresés és alkalmazkodás**. *Korunk*, XV/12, 99–103.

www.szmi.ro / www.eimec.ro

25. VARGA E. Árpád (1998): **Erdély etnikai és felekezeti statisztikája** I. **Kovászna, Hargita és Maros megye**. TLA – Pro-Print Könyvkiadó, Budapest–Csíkszereda

26. VINCZE Gábor (2004): **Történeti kényszerpályák – kisebbségi reálpolitikák** II. **Dokumentumok a romániai magyar kisebbség történetének tanulmányozásához. 1944–1989**. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda

27. V. KOVRIG Magdolna (1986): **Alkotó iparpolitika. Eredmények és távlatok**. *Korunk*, XLV/4, 281–286.

28. *** XIII. PÁRTKONGRESSZUS (1985): **Congresul al XIII-lea al Partidului Comunist Român. 19–22 noiembrie 1984**. Editura Politică, Bucureşti

Jegyzet

1. A kutatásra 2005–2006-ban került sor, a megvalósításban nyújtott jelentős támogatásáért köszönet illeti id. BENDE Tamás cófalvi református lelkipásztort és családját.

2. ASSMANN 1999. 40.

3. A kutatás narratív jellegű falusoros kérdőívre, a polgármesteri hivatal statisztikai adataira, a helyi református egyház lelkészi jelentéseinek adataira (Kézdi-Orbai Református Egyházmegye – Cófalva Református Egyházközség Lelkészi Jelentései, 1986–2005), a 2003-as gazdasági cenzus információira, valamint részvevő megfigyelés tapasztalataira alapoz. A kutatás kérdőíves mintavétele közel 100%-os.

4. „... a kollektivizálás a RKP legszélesebb körű, egy évtizednyi időnél is hosszabb politikai kampánya volt (1949–1962).” GAGYI 2006. 175.

5. CEAUŞESCU 1972. 42. (ford. – K.I.)

6. XIII. PÁRTKONGRESSZUS 1985. 579. (ford. – K.I.)

7. A kommunista termelőszövetkezetek gazdálkodásának hivatalos statisztikáiról, azok kutatásának buktatóiról bővebben lásd RÉV 1996.

8. „Az államterv határidő előtti példás megvalósítása és a nemzetgazdaság folyamatos bővítése (...) érdekében a termelési és a közlekedési költségeket (...) csökkenteni kell, (...) emelni a termékek minőségi szintjét.” Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár, F. 411/16. (*Buletin informativ*. 16. iratcsomó (1974)) (ford. – K.I.)

9. Ezek az előrejelzések 1972-ben már az 1990-es kiemelkedően magas nemzetgazdasági beteljesülést vetítették előre, amikor az egy lakosra jutó nemzeti jövedelem eléri a 2500–3000 dollárt. CEAUŞESCU 1972. 39. Ráadásul „2000-ig a hazai ipari árutermelés 2,1–2,4-szeresére növekedik. Általánossá válik a termelés automatizálása, kibernetizálása és robotizálása. A munkatermelékenység és a többi minőségi mutató tekintetében Románia eléri a legfejlettebb országok szintjét.” V. KOVRIG 1986. 286.

10. LUPÁN 1986. 404. (kiemelés tőlem – K.I.)

11. BARABÁS 2000. 118.

12. POZSONY 2002. 77–78.

13. „... a Marosvásárhely külnegyedeiben újonnan felépített panelház negyedekbe éjszaka, a katonaság költözteti be a lakókat. Ezek az új lakók Óromániából érkeznek. Elsősorban a moldvai részek, többnyire már évek óta munka nélkül élő román ajkú lakosságát telepítik be Marosvásárhelyre. [...] az új lakosoknak az erdélyiek rovására teremtenek munkaalkalmat. Viszont betelepítésükkel Bukarest tovább lazítja az erdélyi nemzetiségek – mindenekelőtt a magyarok – demográfiai egyöntetűségét.” Erdélyi Magyar Hírügynökség, 1987/91. sz. jelentés. Közli VINCZE 2004. 422.

14. A XIII. Kongresszuson Kovászna megye pártbizottságának küldötte megköszönte a RKP főtitkárának, hogy „mindörökre megoldotta a nemzetiségi kérdést.” XIII. PÁRTKONGRESSZUS 1985. 419.

15. Az Erdélyi Magyar Hírügynökség információi szerint a városokat illetően: „Mindenekelőtt olyan, a közelmúltban városokhoz csatolt negyedekre, illetve óvárosi részekre, amelyek – Erdélyben legalábbis – a kisebbségi kultúra pótolhatatlan rekvizitumai voltak.” Közli VINCZE 2004. 445.

16. BARABÁS 2000. 117–118.

17. BARABÁS 2000. 121.

18. A falu elrendelt kiürítésének sok helyi család nem tett eleget, dacára annak, hogy közben a gyűjtőmedence kezdett vízzel feltelni. Úgy számítottak, hogy a még lakott házakra „*úgysem merik ráengedni a vizet*”. Csalódtak: a falut elárasztották, és menekülő ütemben sürgősen evakuálni kellett a lakott utcarészeket.

19. Ma már város.

20. A mikrorégió Hargita megyéhez tartozó falvaiból (Kőrispatak, Bözöd, Etéd irányából) különösen gabonaéréskor „*jódögéltek zsákkal a hónyuk alatt Újfalubá*”.

21. 1990-ben az erdőszentgyörgyi garzonnegyed bözödújfalusi lakói kétségbeesetten próbálták jószágaikat a néhány négyzetméteres, bekerített fásszínek körül nevelni, a zsúfoltság a szárnyasok elkeveredésével járt, valamint az utcakép sikátorszerű, baromficsődülettől zajos groteszk képét eredményezte. Kiemelt „előnyt” élveztek a földszint lakói, akik az utcára nyíló konyhaablakaik alatt 2–3 négyzetméteres konyhakertet állítottak be, ahol kevés sárgarépát, zellert, petrezselymet, néhány fej hagymát termesztettek. Az itt élő idős falusiak mostoha sorsukba soha nem törődtek bele.

22. A felvillantott eseménysorozat lezárása kedvéért teszem hozzá: a vízzel borított falu ijesztő maradványai mára a tó jelentős mértékű kiszáradása következtében újra a száraz felszínre kerültek. A part hosszában épült hétvégi nyaralók előtt a leapadt vízből az egykori út menti fák meredező ágai teljesítik ki a turistariasztó látványt. A falu erőszakkal evakuált idősebb lakóinak nagy hányada a „helyi építészeti hagyományok figyelembevételével” számukra „tervezett”, infrastruktúra nélküli erdőszentgyörgyi *gettó*ban hunyt el. Az egykori Bözödújfalu jól működő székely (szombatos vallású) közösségéről két monográfia is született. Lásd KOVÁCS 1986, KOVÁCS 1997.

23. L. JUHÁSZ 2005. 139, 28.

24. A *lot* egy háztájat, belsőséget jelentett, amelynek nagysága az újratervezett településeken nem haladhatta meg a 2,5 árat, ennek függvényében számították ki az illető település méretét. BARABÁS 2000. 118.

25. BARABÁS 2000. 120.

26. Nagyborosnyóhoz hasonló mintafalu státust „ruháztak volna” a Kézdivásárhelyhez közeli Gelencére is. A környéken még emlékeznek arra, hogy CEAUŞESCU a település elkészült makettjéből egy mozulattal kiemelte a híres, Szent László ábrázoló freskósorozattal díszített 13. századi templomot, és hozzátette: „*Mondjuk, hogy ez itt sem volt!*” (Dr. POZSONY Ferenc szóbeli közlése.)

27. Már egy 1976. július 20-i közlemény értelmében a mezőgazdasági termelést illetően a sajtónak tilos volt számokat közölni a betakarított termésről, kivéve abban az esetben, ha valahol kivételesen magas hozamú termést regisztráltak. Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár, F. 411/10. (*Dispoziţii, indicaţii de muncă, comunicări.* 10. iratcsomó (1976)). A mezőgazdasági szövetkezetek helyzetéről bővebben: OLÁH 2006. 195–212.

28. A Nagyborosnyó községhez tartozó öt település – köztük Cófalva is – egyetlen szövetkezethez tartozott. A Feketeügy bal partján, az árterületből alig kiemelkedő Cófalva és Lécfalva határában termékenyebb területek találhatók, míg a többi település talajtípusai (16% fakószürke erdei talaj, 44% öntéstalaj, 35% kilúgozott fekete mezőségi talaj, 5% réti agyagtalaj) kedvezőtlenebb feltételeket nyújtanak a mezőgazdasági termelésre (BÁLINT et al. (szerk.) 1969. 221–222). A távolabbi Zabolán például úgy tudják, hogy Cófalva környékén, „*ott, arrafelé vannak a jó földek*”.

29. Olyan véleményt is hallottunk, mely szerint a falu lakosságát nem kitelepítették volna, hanem életkörülményeinek ellehetetlenítésével lakhelyének elhagyására szándékoztak kényszeríteni. A nagyborosnyói tömbházak a lakhelyválasztás alternatívájaként jöttek számításba.

30. A környező települések közül tudomásunk szerint Székelypetőfalva és Tamásfalva is hasonló sorsra ítéltetett. Petőfalván ez jelentős mértékben elősegítette a cigányság tömeges betelepedését a kiköltöző családok olcsón megvásárolt házaiba.

www.erdelyimuzeum.ro www.eimec.ro

31. VARGA E. 1998. A 19. század végéről rendelkezésünkre álló kimutatás szerint például a falu egyházának készpénzvagyona a kisebb orbaiszéki települések között megelőzi a papolci, a szörcsei, a tamásfalvi és a teleki egyházakat (POTSA et al. (szerk.) 1899. 201).

32. VARGA E. 1998.

33. A falu népessége 1986-ban, a tabló elkészítésének idején 196 református, ez a szám 2005-re 174 lakosra csökken. A Kézdi-Orbai Református Egyházmegye – Cófalva Református Egyházközség 1986. és 2005. évi Lelkészi Jelentései alapján.

34. Lásd: 1. diagram, a polgármesteri hivatal közlése alapján.

35. Ezt a „*Fiam, csak éppen kollektivista ne légy!*" típusú felszólítások is jelezték.

36. Tanulmányomban a *nagycsalád* társadalomnéprajzi irodalomban kidolgozott definíciójával dolgozom. Lásd: FÉL 2001.

37. Egy 1977-es adat szerint Kovászna megye városi lakosságának 58,8 százaléka elsőgenerációs városlakó volt. KESZI-HARMATH 1986. 406.

38. POZSONY 2002. 79.

39. A nagyüzemi gazdálkodás társadalmi következményeiről lásd: OLÁH 2004. 128–138.

40. Információink szerint még sírkövet sem állíthattak a cófalvi temetőben. Aki a tiltás ellenére mégis megtette, hivatalosan igazolnia kellett az alapanyagok eredetét, ezenfelül a helyi hatóság folyamatos zaklatásának volt kitéve.

41. A távolság a megyeszékhelytől 20, Kovásznától 12 km. Ez magyarázza a cófalvi lakosság munkahelyekre történő nagyfokú szétszóródását a megyében. A falusi lakosság a szocialista érában az alábbi munkahelyekre irányult: lécfalvi és várhegyi farm; Sepsiszentgyörgy: autóvillamossági vállalat (IAME), kenyérgyár, textilgyár, szállítási vállalat; Brassó: laskagyár, autógyár (Steagul Roşu), szállítási vállalat, bútorgyár és -lerakat, készruhagyár; Nagyborosnyó: mezőgazdasági géppark (SMT); Kézdivásárhely: csavargyár, bútor-előkészítő (PAL-lemez gyár).

42. Lásd: 2. diagram. Húsz év alatt mindössze egy idős család költözött ki végérvényesen a faluból leromlott egészségi állapota miatt.

43. POZSONY 2002. 79.

44. A környéken számos idősebb család emlékszik bosszúsan arra, hogy a közös gazdaságba bekényszerített nagy termelékenységű *kövér* földjeikről a kollektív az első években akkora terméseket takarított be, és osztott ki a földnélküliek között, hogy sokan attól tartottak, a padlásra hordott gabona súlya alatt rájuk szakad egy éjszaka a vályogházuk mennyezete.

45. OLÁH 2001. 263–264.

46. A rendszerváltás áttekinthetetlen forgatagában a téeszek gépparkját sok esetben a korábbi pártapparátus helyi képviselői „szerezték meg". KINDA–PETI 2006. 208–241.

47. SZABÓ Á. 2005. 100.

48. A falusi gazdák tulajdonában jelenleg 10 nagy és 16 kicsi traktor van. A gépesítetlen munkafázisokra a helyi és a környékbeli falvak munkanélküli lakosságát szerződtetik.

49. Az egyik gazda bevallása alapján „*pityókából megmaradt háromszáz millió*" (kb. 8500 euró).

50. Termékspecializációt elemző kutatásaink szerint a magas jövedelmezőség megemelt reprezentációs költségeket feltételez. Lásd: KINDA–PETI 2004. 203–225.; KINDA 2005. 147–170.

51. Egy jól felszerelt családi gazdaság a következő gépekkel rendelkezik: *kicsi és nagy traktor, kicsi és nagy remorka, kicsi eke, kétvágatú eke, kultivátor, pityókaültető, tőtögető, műtrágyaszóró, permetező, pergető, rosta, szénaösszeverő, kaszagép, vetőgép, trágyaszóró, szénahordó* (ezt leginkább *ladewagen*nek nevezik), *fejőgép, malom, répaőrlő, nagy borona, csillagborona, 2 kocsi* (a személygépkocsikkal ételt szállítanak a mezőre a napszámosoknak).

52. A néprajzi szakirodalom alapos eredményeire való tekintettel a kaláka fogalmi, szervezeti meghatározásától eltekintek. A közös munkavégzés szokásáról bővebben: FÉL 1940. 361–381., HAJDÚ 1997.

53. Cófalva tehénállománya 2006 tavaszán az egyik gazda számításai szerint 194 darab fejőstehén és borjú, a sertésállomány ennél jóval nagyobb.

54. L. 3. diagram.

55. Itt, utoljára jegyzem meg, hogy az emléktabló elkészítésének 20. évfordulóján idén megismételjük a sorozatot. Az aktualizált tabló frontalitása mögött húzódó fontosabb jelenségeket e tanulmány kívánta bemutatni és értelmezni.

(A családnevek majuszkulázását kötetszerkesztési szempontok indokolták. **Szerk. megj.**)

Variante de modernizare în era socialistă şi în prezentul postcomunist. Ţufalău (j. Covasna), 1986–2006

(Rezumat)

Studiul discută procesele de modernizare din localitate, din ultimele două decenii. În timpul comunismului satul urma să fie „sistematizat", adică şters de pe faţa pământului, şi a scăpat numai datorită evenimentelor de la sfârşitul anului 1989. În prezent, localitatea pare să se caracterizeze printr-o vitalitate vizibilă. Unul din pricipalele scopuri ale analizei este evaluarea potenţialului economic şi social real din anii 1980 al acestei mici comunităţi, şi a strategiilor sale sociale.

Modernization Variants in the Socialist Era and the Post-communist Present. Cófalva (Ţufalău, Covasna County), 1986–2006

(Abstract)

The paper discusses the modernization processes of the settlement in the last two decades. During communism this village was to be „systematized", that is liquidated, and it was saved due to the happenings of December 1989. Nowadays this village shows an outstanding vitality. One of the main goals of this analysis is to evaluate the real economic and social potential of this small community in the 1980s and its social strategies.

www.sznm.ro / www.eimec.ro

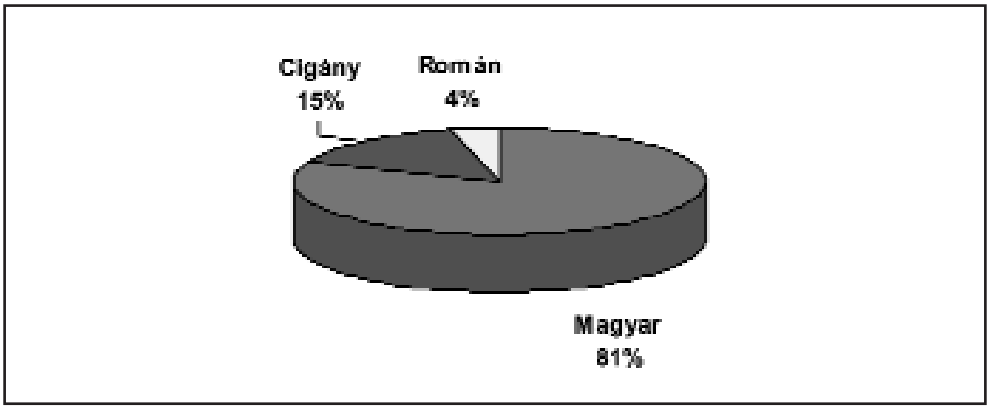

1. sz. diagram Cófalva 203 fős lakosságának etnikai megosztása 2002-ben

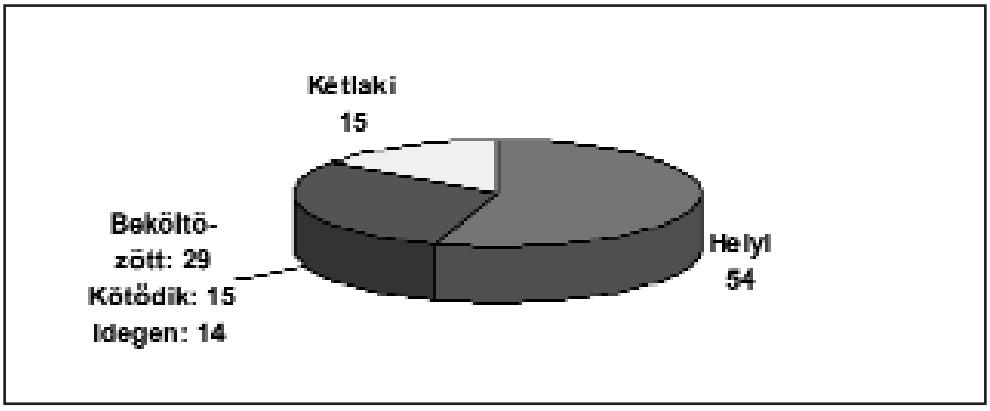

2. sz. diagram Cófalva 98 családja falubeli (genealógiai) státusa szerint

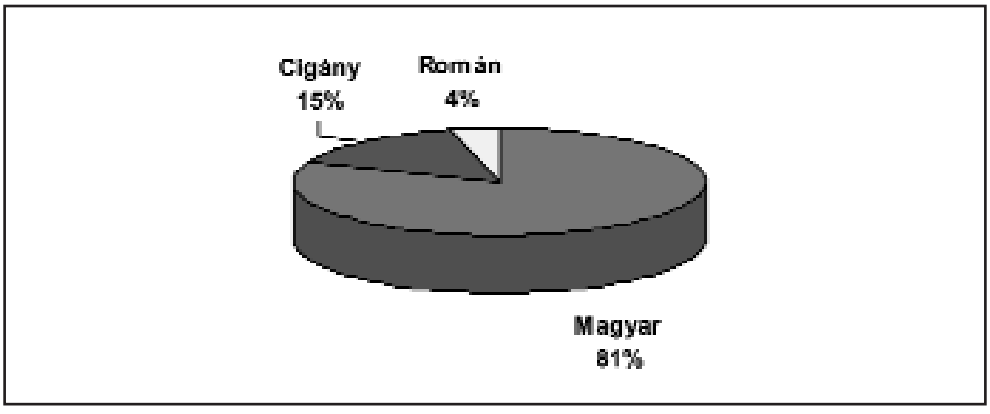

3. sz. diagram Cófalva 98 családjának primér jövedelemforrásai

www.szmit.ro / www.eimec.ro

1. ábra RÁDULY Tibor felvétele (1986)

1a. ábra KINDA István felvétele (2006)

2. ábra RÁDULY Tibor felvétele (1986)

2a. ábra KINDA István felvétele (2006)

3. ábra RÁDULY Tibor felvétele (1986)

3a. ábra KINDA István felvétele (2006)

www.szmi.ro / www.cimec.ro

4. ábra RÁDULY Tibor felvétele (1986)

4a. ábra KINDA István felvétele (2006)

5. ábra RÁDULY Tibor felvétele (1986)

5a. ábra KINDA István felvétele (2006)

www.szrmi.ro / www.cimec.ro

OZSVÁTH Gábor Dániel

Ezredvég – az erdélyi hagyományos malmok alkonya?

Kutatástörténeti áttekintés

(Kivonat)
A dolgozat a tág értelemben vett erdélyi molinológiai kutatások történetét, tárgyát ismerteti. A felhasznált gyűjtőpontok reprezentatív mintát képeznek, a történeti Erdély mellett partiumi, sőt egy moldvai magyar kutatópontot is átfognak, számos etnikum rokon tárgyi kultúrájára kínálnak rálátást. A tárgyalt berendezések kézi vagy vízmeghajtásúak, gabonaőrlő, posztóványoló szerkezetek és egyéb ipari berendézesek. Pozitívum, hogy az érintett magyar és román testvérszakma között kitűnő a kapcsolat, negatívum, hogy az érintett tárgyi örökség mentése érdekében az építésztörténeti és a néprajz között viszont nem alakult ki a szükséges együttműködés, pedig csak az elmúlt tíz év alatt harmadára csökkent a még menthető emlékek száma.

Bevezető

Az erdélyi népi technikatörténeti és néprajzi szakirodalom mindmáig méltánytalanul kevés teret szentelt a hagyományos malmok kutatásának. CS. SEBESTYÉN Károly az első olyan kutató, aki erdélyi terepmunkái során nagyobb figyelmet fordított a vízimalmok tanulmányozására. Sajnos, az adattárakban fellelhető jegyzetek és utalások alapján bővebb termést ígérő ismeretanyag csupán egyetlen cikkben, „A krasovának kanalas malma”[1] című tanulmányban vált elérhetővé. DÉKÁNI Kálmán 1915-ben az *Ethnographia* hasábjain az erdélyi patakmalom részeinek neveit taglalja. Hosszú szünet után PONGRÁCZ Pál **Régi malomépítészet**[2] című összefoglaló munkájában több erdélyi és bánáti malmot is bemutat. A molinológiai kutatások az 1963-ban Nagyszebenben megalakult Népi Technika Múzeuma Cornel IRIMIE vezette kutató gárdájának munkája nyomán vettek lendületet. Az eredményeket az új múzeum kétnyelvű (román és német), *Cibinium* néven kiadott évkönyveiben tették közzé. Legjelentősebb és mindmáig fontos, dokumentum-értékű munkájuk: **Anchetă statistică cu reţeaua de instalaţii tehnice populare acţionate de apă pe teritoriul României**. (Románia vízzel hajtott szerkezeteinek országos statisztikai felvétele) 1968-ban Cornel IRIMIE tollából látott napvilágot. A dolgozat alapját a román országos Vízügyi Bizottság által 1957-ben végrehajtott, minden vízenergiát hasznosító berendezésre kiterjedő felmérése képezte.[3] Tudomásunk van róla, hogy a 70-es években a bukaresti falumúzeum munkatársai is végeztek Erdélyben malomfelméréseket, sajnos, eredményeiket nem tették közzé. A továbbiakban több kisebb tájegységet érintő molinológiai tanulmány jelent meg, így TARISZNYÁS Márton a Gyergyói-medencéről,[4] MOLNÁR István több ízben is Csernátonról,[5] KARDALUS János a Kis-Homoród mentéről, MOLDOVAN Nicolae Háromszékről, ZAKARIÁS Attila a Gyimesekről, Constantin CATRINA, Al. BUSILA a Fogaras földjéről[6], DINUŢA Gheorghe, Mircea TABAN, BALÁZS György és VAJKAI Zsófia[7] a bánáti határőrvidékről, jelen sorok írója Csernátonról és Torockóról[8] közölt kisebb-nagyobb tanulmányokat.[9]

Az a gazdagság, amely tárgyi néprajzi értékeinkben még erdélyi viszonylatban tetten érhető, mára már nagyon relatív. Gazdagságról beszélhetünk a mai, polgárosult, nyugati társadalomhoz hasonlítva, de lehangoló képet mutat, ha csak néhány évvel korábbi önmagához viszonyítjuk. A megjelenő szakirodalom és saját gyűjtőútjaim tapasztalatai alapján azt kell szomorúan megállapítanom, hogy míg a nagy, központi értékmegőrzési és felmérési programok legtöbb esetben a kuriális és szakrális színterek számbavételén nem léptek túl, addig népi gazdál-

* *Acta (Siculica)* 2006/3, T3, Sf. Gheorghe, Sporturilor 8A, RO-520085
** Szeged, Vitéz 3., H-6722, ogd@mailbox.hu

www.szimi.ro / www.cimec.ro

kodás-, ipar- és mesterségtörténeti építményeink a pár évvel korábbi, működő állapotukból szinte teljesen az enyészetté váltak.

E területnek a jelen adottságok melletti elhanyagolása egyetemes, magyar és erdélyi néprajztudományunk számára egyaránt vissza nem fordítható mulasztást jelent. Ezért a népi gazdaság és társadalom egyik alapvető funkcionális elemének, a hagyományos malmoknak Erdélyben máig működésben vizsgálható, molinogeneológiai bemutatásával kívánom szemléltetni, hogy minden vészharang ellenére is ma még bőven van feladata a tárgyi néprajz művelőjének. Egyben van még jogosultsága a megújhodásra nyitott, hagyományos néprajzkutatásnak a huszonegyedik század küszöbén is.

A hagyományos malmok iránti érdeklődésem közel másfél évtizede tudatosult bennem. Erdélyi kutatópontjaim megválasztásánál nagy segítségemre szolgált Cornel IRIMIE 1967-ben megjelent munkája[10], ugyanis e mű a kutatásaim megkezdése előtti emberöltőt mutatja be statisztikai pontossággal. Miután – szemünk előtt gyors és sokszor hirtelen változáson átmenve – napjainkig eredeti küldetésüknek megfelelően maradtak fenn hagyományos malmok és vízi szerkezetek, eldöntendő, hogy elszigetelt, lokális vagy általános jelenséggel állunk szembe. E kérdés megválaszolása érdekében felállítottam egy molinogeneológiai sort; ez alapján több, mint ötven gyűjtőpontot jelölhettem ki. Megfigyeléseimet a történeti Erdély tájegységein túlmenően komparatív jelleggel terjesztettem ki a Csángóföld, Máramaros, Szatmár környéke, valamint a történeti határőrvidék területére is. Etnikai szempontból magyar, román, szerb, szlovák, sváb, valamint horvát népcsoportok egyaránt megtalálhatók a tanulmányozott tájakon.

A hagyományos gabonaőrlő szerkezeteken túl kiemelt figyelmet fordítottam a vízerőnek máig kimutatható, egyéb hasznosítási területeire is. Alkalmunk nyílt cserge- és posztóványolók, gyapjúfésülők, deszkametszők, áramfejlesztők, körfűrészek, vízhajtotta pálinkafőzők, vasverők, továbbá komplex feladatokat ellátó, vízhajtotta egységek tanulmányozására egyaránt. Ezen túlmenően – témánk összefoglaló voltánál fogva – nem hagyhattuk figyelmen kívül azon berendezéseket sem, melyek emberi erő hasznosításával működtek. A vizsgált terület társadalmi-etnikai térképéből nyilvánvalóvá vált, hogy munkánk nem korlátozódhatott egyetlen népcsoport malomkultúrájára, hanem természetes módon tért ki az együtt élő nemzetiségek kulturális környezetére és szerepére is. Tudott dolog, hogy az általunk ez idáig elért kutatópontok részben célzottan kiválasztottak, és magától értetődően folyamatosan bővíthetők, hisz nem teljességre, hanem egy reprezentáns metszet bemutatására hivatottak.

Hagyományos malmok Erdélyben

Jelen dolgozatom célja nem elsősorban a monografikus malomnéprajzi leírás, hanem a figyelem felkeltése a tárgyi néprajz mind máig kutatható szakága iránt; éppen ezért csak összefoglaló módon kívánom tárgyalni e témát, és e helyen csupán az általam működőképesnek talált vagy a közelmúltig működött szerkezetekre térek ki.[11] Természetesen ennek többszöröse az a még eredeti vagy alig átalakított formájában tanulmányozható emlék, amely akár a kutatások, akár az esetleges helyreállítás szempontjából is számba vehető.

1. A kézimalmok

Emberi táplálkozástörténetünkben a tűz felfedezése után a gabonaszemek zúzásának lehetősége jelentette a legnagyobb találmányt. Nem csoda, hogy ennek eszközét a különböző népek folklórhagyományában legendák és népköltészeti emlékek sora lengi körül. Alig van olyan nép, amelynek korai folklórkincsében ne fordulna elő az „életet" adó malom. Természetes módon súlyának megfelelően jelenik meg a „Könyvek Könyvében": „Zálogba senki ne vegyen kézimalmot vagy malomkövet, mert életet venne zálogba."[12] A kézimalom mai értelemben két, egymásra illeszkedő, kör alaprajzú kőtömb. Az alsó kő rendszerint rögzített, míg a felső, forgó kő egy központi tengely körül forgatható. Attól függően, hogy az őrlő kő forgó mozgását hogyan oldották meg, több altípust különíthetünk el.[13]

www.szimi.ro / www.simec.ro

Funkcionálisan napjainkig csak kevés esetben látják el eredeti feladatukat, többnyire másodlagos szerepkörrel fordulnak elő. Kutatásaim során több szerkezeti megoldással találkoztam. Hasznosítási tényezőik szintén különbözők:

Emberi táplálkozás céljából kukorica darálására használják máig a **Kőszegremeté**n **(Remetea)** található, tőkés kézimalmot, amelynek hajtórúdja a melléképület gerendájához csatlakozik. Továbbá a moldvai **Lábnyik**ban **(Vladnik)** azon a napjainkig használatban levő, lábakra állított, keretes kézimalmon, amelyet 1931-ben készített NYISZTOR Dávid, szintén a család kukoricadaraellátását biztosítják. Mindkét kézimalom esetében a kövek távolságát az alsó tengely feltámasztó hídjának ékkel való beállításával szabályozzák.

Állatok számára darál az az **esztelneki (Estelnic)** gazda, aki egy építkezés ásási munkálatai közben talált egy peremes, alsó malomkövet, és ehhez faragtatott felső követ. Az így kialakított, lábakra állított, peremes kézimalom meghajtását egy, a melléképületben e célra rögzített tartóhoz támaszkodó, hosszú hajtókarral oldották meg.

A fazekassághoz szükséges máz őrlésére használják azt a peremhajtású kézimalmot, amelyet a híres **gorzafalv**i **(Oituz)** fazekasság egyik utolsó képviselőjénél, GÁBOR Raimundnál láttam.

Természetesen több olyan kézimalommal találkoztam, amelyek mára már a használatból kiszorultak, vagy éppen közgyűjteményben őrzik. Itt említendő meg a **Csernáton**i **(Cernat)** Múzeumban található, tucatnyi peremes alsó kövű, kézi daráló, a **Kézdivásárhely**i **(Tg. Secuiesc)** Múzeumban őrzött mázőrlő vagy a Székely Nemzeti .Múzeumban kiállított, áttételes, bütyköstengely hajtású, garatos daráló.[14] A kézimalmok erdélyi előfordulását átfogóan taglalja SELMECZI KOVÁCS Attila.[15]

2. Vízimalmok

2.1. Áttétel nélküli, egytengelyes malmok

Ezen malomtípus ismérve, hogy a víz energiáját felvevő vízkerék és a szerkezet munkavégző egysége (darálóknál a forgókő) között közvetlen erőátvitel valósul meg anélkül, hogy valamely más egységet közbeiktatnának.

Kanalasmalmok

A víz erejét hasznosító malmok legegyszerűbb és egyben legkorábbi típusát az erőáttétel nélküli malmokban kell keresnünk. Ezen őrlőszerkezetek lényege, hogy a víz erejét felvevő vízkerék, valamint a munkát végző őrlőkő közé nem iktatnak energia-átalakító vagy a forgássíkot megváltoztató elemeket. Alapesetben a vízkerék és a malom forgó köve egy tengelyen található. Vidékünkön ezen malmokat kanalas vagy a román nyelvből átvett, *csuturás* szóval illetik.

A Kárpát-medencében máig eredeti feladatukat ellátva működik több tucatnyi ilyen daráló. Legtovábbi előfordulásuk épp a szakirodalomban elsőként feldolgozott bánáti határőrvidéken található.[16]

Szerkezetét tekintve e darálók nagysága és egyben hatékonysága abban rejlik, hogy a *vízkerék* és az *őrlőkő* egyazon tengelyen található. Gyakorlatilag e malmokat úgy építették meg, hogy egy függőleges tengelyre egy kör alakú vízkerék sugaraiként kanál formájú lapátokat rögzítettek, amelybe a víz nagy nyomással, mintegy 45 fokos szög alatt érkezve adja át mozgási energiáját. Az alkalmazott megoldás előnye, hogy viszonylag kis hozamú, de nagy szintkülönbséggel rendelkező patakok mentén is alkalmazható. Az átadott mozgási energia – az áttételek kimaradása miatt – jó hatásfokkal hasznosítható. A kis vízhozamú patakok nyomatékát megerősítendő a *laj*t (a malomcsatorna vízkerék felőli részét) egy odvas fatörzsből képezték ki, amelynek kerék felőli végét különböző belső átmérőjű, fa redukciók (*csuturák*) segítségével szabályozni lehet. Ennek eredményeként egy adott időpontban a vízkerék ugyanazon pontjára ható nyomaték viszonylag állandó szinten tartható, egyenletes forgó mozgást biztosítva.

A malomházat lábakra építtették. E feladatra gyakran alkalmas sziklatömböt néztek ki, és alatta vezették el a malomárkot, amely az itt található vízkeréknek adta át energiáját. Az őrlökövek közötti távolság szabályozását egy, a közös, függőleges tengely feltámasztására szol-

www.szvmi.ro / www.simec.ro

gáló, elágazó fatönk segítségével valósították meg. Az ágas fa köldökébe támaszkodik a forgó tengely, csapágyként egy folyami kő szolgál. Ennek nyíl irányú elmozdítását egy, a fatönk törzséről a felette található malomházba vezető szár segítségével lehet elvégezni egy ék közbeiktatásával.

A **bánáti határőrvidék** területén napjainkig tucatjával működnek e malmok.[17] A magyar szakirodalomban elsőként CS. SEBESTYÉN Károly írta le e daráló szerkezetet.[18] Talán ez is megerősített abban, hogy egyik kutatópontunknak épp a horvátok (krasovánok) lakta **Krassóvárt (Caraşova)** (11) válasszuk, ahol a Káráspatak máig hat, az első felméréssel analóg kanalasmalmot működtet, melyek malomházát boronákból rótták össze.[19] A kanalasmalom elnevezését onnan kapta, hogy függőleges vízkerekének kupái hossztengelye mentén 45 fokban elfordított kanálra emlékeztetnek. SEBESTYÉN felmérésekor e „kanalak" még kizárólag fából készültek, míg mai utódaikon ezt már egyre gyakrabban vaslemezekből pótolták.

Igazi molinológiai kuriózumot az Almás völgye kínál a kutató számára: itt található az 1848-as magyar parlament képviselőjeként tevékenykedő **Eftimie MURGU** szülőfaluja, **Ógerlistye (Rudăria)**, amely mára már felvette nagy szülöttje nevét. Az Orsovai-hegység keleti lejtőjén lefutó Rudăria-pataka máig alig 1500 m-es szakaszon 22 működő kanalasmalmot hajt meg (22). Ezen állapotában környékünk leggazdagabb, élő malomrezervációjának is tekinthető.[20] Sajátossága e településnek, hogy itt nem csupán történeti időkből ránk maradt malmokkal találkozhatunk, hanem – a hagyományos szerkezeti és formai elemeket megtartva – a közelmúltban újonnan készített társaik is működnek.[21] A haladás – mint korábban említettem –, itt is több esetben az eredeti, természetes anyagok kicserélődésében jelenik meg; így már csak két olyan daráló létezik, amelynek vízkereke és a vizet a kerékre rávezető *laj*a is fából készült.[22]

Ugyancsak a Rudăria-vizén a település alatt a külterületen található másik három malom, ezeket a szomszéd **Bănia (Bánya)** lakói használják, mivel náluk nincs működtetésükre alkalmas vízfolyás. Ezen malmok méretüket és belső kialakításukat tekintve abban különböznek a falu fölötti malmoktól, hogy tágasabbak, hosszabb emberi tartózkodásra nyújtanak lehetőséget. E malmokban minden esetben szabadtűzhely és egy priccs is került, hogy megvárhassák az őrlemény lejárását a gabonájukat távolról tehénszekérrel idehozók. Az állatok számára szintén kialakítottak egy korláttal elválasztott sarkot, amelyben elmaradhatatlan kellék a jászol.

Ógerlistyén a malmok tulajdonlási és működtetési, belső szabályozása a társadalomnéprajz kutatói számára nyújthat csemegét. Tulajdonviszonyokat tekintve itt csak a legritkább esetben nevesíthetünk birtoklójáról vagy molnárjáról egy-egy szerkezetet, hisz mindig malomközösségek működtetik pontosan meghatározott és általuk nyilvántartott malomjogokkal. E malomjogokat a felaprózódás következtében órákra bontják le. A malmok a legritkább esetben épülnek fenntartóik közvetlen közelébe, így nem található molnárlak sem szomszédságukban. Ez utóbbira nem is volt és máig sincs szükség, mivel a jól meghatározott beosztás szerint maguk a tulajdonosok őrölnek. A malomépület maga sem ad lehetőséget egy időben több személy tartózkodására, hisz teljes területük a kőpaddal együtt 8–12 m^2 között mozog. A falon egy tábla szolgál az éppen soros tulajdonostárs nevének feltüntetésére. Az őrlető maga viszi el gabonáját, és járatja le, miközben a sarokban található szabadtűzhely mellett melegszik A nők legtöbb esetben fonni- vagy kötnivalót visznek magukkal, így hasznosítják az időt, míg lepörög gabonájuk. Itt természetesen nem gyűjtenek külön vámot, hanem a közös fenntartási költségekben a malomjogok arányában vettek és vesznek részt.[23]

Nérahalmoson **(Prigor)** – (12) a vízerő hasznosításának több formáját is megfigyelhettük. A település határában máig működik két kanalas vízimalom, amelyekben a szabadtűzhely az egyik sarkot foglalja el (a tűzveszély elkerülése érdekében a boronafalú épület ezen sarkát téglával bélelték).

A patak mentén haladva találkozhatunk egy mini-vízerőművel is: egy kb. 50 cm átmérőjű

www.szimi.ro / www.simec.ro

vízkerék révén egy traktor áramfejlesztőjét hajtva meg biztosítja a tőle 20 m-re levő lakás áramellátását; az így működtetett gépkocsi izzók lekapcsolása a víz útjának elrekesztésével történik.

A továbbiakban e kis patak működtet egy posztókallót és egy csergeványolót is. Ezen víziszerkezet részletesebb bemutatását később adom meg. A Nérahalmoson található posztóványoló egy függő lengőkalapácsos kalló, és mint ilyen – ritka előfordulásánál fogva – szakmai reliktumnak tekinthető.[24] Egy függőleges, felülcsapott vízkerék biztosítja az energiafelvételt.[25] Általában a kallómalmok közelében ott található egy másik, a gyapjúszövetek tömörítésére készült szerkezet, a csergeványoló is. (Leírását lásd később.) Természetesen itt is megvolt, és ott jártunkkor cserge fogott benne.[26] A Néra mentén továbbhaladva egy újonnan épülő malom és komplex, vízhajtotta műhely képében a vízerő hasznosításának tág lehetőségeire nyújt példát egy vízenergetikai együttes. Ezen vízienergiakomplexum darálót, esztergát, köszörűt, körfűrészt és egyéb lakatos szerszámokat működtet. Vízkerekét kis átmérővel és széles lapátokkal fémből alakították ki, úgynevezett középen csapós típus.

A Néra folyó völgyében, annak szurdokában **Új-Sopot (Şopotu Nou)** település határában találtam a legapróbb csuturás malmot, melynek alapterülete nem érte el a 3 m^2-t, 40 cm-es átmérőjű őrlőkővét egy mindössze 5 cm átmérőjű, jól irányított vízsugár segítségével hozzák forgásba. Ezt a kis darálót 1999-ben újította fel tulajdonosa, CRĂCIUN Nicolae, és cserélte fel vízkerekének fa lapátjait vas lemezből készültekkel.

Ezen kis daráló közelében a Néra mellékvizei mentén további másik két malom is található.

A vidék egyetlen, kőből rakott, de már használaton kívül álló csuturásmalmát a vízválasztóra települt, csehek által lakott **Almásróna (Ravensca)** határában találtam.

A Kazán-szorosokon magát átpréselő, Orsova fele haladó és a vaskapui duzzasztómű által áramfejlesztésre fogott Duna bal oldali, apró mellékfolyói szintén számos, millennáris múltra visszatekintő, technikatörténeti rekvizitumnak számító malmocskát működtetnek. A legtöbb ilyen szerkezettel – összesen 22 – a hat kis településmaggal rendelkező szórványközség, **Szikesfalu (Sichevița)** büszkélkedhet. Az itt található malmokat – a közvetlen a településen belüliek kivételével –, a **Bănia**nál említett feladatok ellátására is alkalmassá tették.

Építészeti szempontból egy- vagy kétsejtű, boronafalú, szabadkéményes épületek, amelyek a terep adottságánál fogva első falukkal közvetlenül a talajszintre támaszkodnak. Hátulsó részük többnyire két oldalról kővel alá van falazva. Az egysejtű formában a téglalap hosszanti oldala mentén középen található a bejárat, vele szemben a szikrafogóval ellátott szabadtűzhely, egyik oldalon az őrlőszék és a priccs, a másik oldalon pedig a tehenek számára a jászollal ellátott istálló. Erre azért volt szükség, mivel a szórvány településen sokszor nagy távolságról, egyszerre több gabonával járnak az éppen *sorosok* őrleni, ilyenkor gyakran az éjszakát is a malomban töltik, hideg, esős időben így állataikat is fedél alá vihetik.

A kétsejtű épületek berendezése hasonló az előbbihez, annyi különbséggel, hogy az istállót, melynek bejárata a malomajtóval szembeni oldalon található, boronafallal leválasztották a malomházról.

A község csehek lakta falurészén, **Szörénybúzás**on **(Girnic)**, szemben a település többi részével, az őrlőszéket minden esetben egy 50–60 cm-rel magasabb szintre helyezik, és nem közvetlenül a padlószintre. A girnici csehek közül néhányan máig értenek a malomkőfaragáshoz is, a közeli bányákból 60–80 cm átmérőjű malomkövekkel látják el a szomszédos településeket is.

A környéken malomkövet faragnak a csehek lakta **Cruşova** és **Dunaszentilona (Sf. Elena)**, valamint a szerbek által benépesített **Sviniţa** falvakban is.

A vidék legarchaikusabb kanalasmalmát **Alsólupka (Liubcova)** (7) messze a hegyek közé felnyúló határán, az Oravița vize mentén találtam. A 300x420 cm alapterületű, boronafalú épületet füstnyílással ellátott, zsindely borítású sátortető fedte. Az egy fatörzsből kivájt, vályú

www.szvmi.ro / www.cimec.ro

formájú malomcsatorna egy szintén egyetlen, odvas fatörzsből készült zárt *laj*ba vezette a vizet, amelynek vízkerék felőli részén fatönkből készült *gáleat*anak (vödör) nevezett szűkítő cső és az ebbe járó – a vízhozam szerint cserélhető belső átmérőjű – *csutura* szintén fából készült. Ez utóbbit minden esetben a gazda viszi magával, kizárólag saját használatra, munkája végeztével pedig elviszi.

Vízkereke egy fatengelybe *aggyal* rögzített, 14 fából faragott kanálból áll. A tengely egy ágas fa köldökében található folyami kvarckőre támaszkodik, melynek hosszanti szárát egy karnyi vastagságú gömbfával függesztették fel, ennek belső végén ékkel lehet szabályozni a kőtávolságot.

Gyakori jelenség e vidéken, hogy a kanalasmalmok szomszédságába pálinkafőzőt is építettek.

2.2. Áttételes vízimalmok

Az áttételes vízimalmok lényege, hogy a víz mozgási energiáját felvevő vízkerék tengelye és a szerkezet munkavégző része, daráló esetén az őrlőkő tengelye közé erőátviteli áttételt iktatnak, legtöbb esetben ez együtt jár a forgássík megváltoztatásával is (egymásra merőleges tengelyek).[27]

2.2.1. Merőleges tengely kapcsolat

Ezen áttételnél minden esetben megváltozik a forgássik. Az energia felvevő és munkavégző tengely egymásra merőleges.

a) Alulcsapott vízkerékkel működő malmok

Ezen eszköztípus a függőleges vízkerékkel meghajtott, energiaátvevő szerkezetek sorába tartozik. A nagy átmérőjű és viszonylag széles vízkerék a bő hozamú folyó vagy malomárok medrébe van süllyesztve, és a folyó víz haladási, mozgási energiáját alakítja át a malom működtetését biztosító forgási energiává. A vízkerék tengelyének átadott energia egyenes arányban áll a folyó mozgási energiájával és az átvevő felület nagyságával. Ahhoz, hogy a végső, nyert energiát növelni lehessen – a folyó vízhozama állandó lévén –, az útjában álló felületet célszerű megnövelni. Ez vezetett el a nagy átmérőjű és széles vízkerekek használatához. Ilyen vízkeréktípust alkalmaznak a hajómalmoknál, továbbá az ugyanezen elv alapján épült partszéli, tombácos cölöpösmalmoknál.

Kutatásaim során **Csornakeresztúron (Cristur)** találkoztam egy, a Csorna vize által meghajtott, két alulcsapós vízkerékkel felszerelt malommal. Tulajdonosa elmondása szerint a malomhoz tartozott még gyapjúfésülő és ványoló is, de ezeket mára már le kellett szerelni, és jelenleg egy új épületbe telepítve dízelmotorral hajtatják meg. Utolsó ottjártamkor a két bokor kőjárat működött.

E malomtípus előfordulása a levéltári és mai emlékezettel elérhető források között gyakori. A történeti adatok szerint korábban jelentek meg, mint a felülcsapott vízkerékkel hajtott társaik. Több példányukat falumúzeumokba és skanzenekbe telepítették.

b) Felülcsapott vízkerékkel működő malmok

A gyors folyású és viszonylag nagy esésű patakok mentén nagy számmal építettek úgynevezett felülcsapott vízkerékkel működtetett malmokat. Történeti megjelenését tekintve újabb keletű az alulcsapott vízkerékénél. Ezzel szemben előnye, hogy kisebb vízbőségű, de nagy esésű patakoknál is alkalmazható. Energia-hasznosítása számottevően jobb, hisz a víz mozgási energiáján túlmenően hasznosítja a szintkülönbségből adódó helyzeti energiáját is.[28] Használták és használják e keréktípust többek között darálóknál, gattereknél, ványolóknál, olajütőknél stb. Recens vízimalmaink döntő többsége e típusba sorolható.

A máig működő, e csoportba tartozó vízimalmok leggazdagabb előfordulási területének számít a Feketeügy gyűjtőterületét képező **Háromszéki-medence, Csernáton**ban **(Cernat)** 3[29] (11)[30], **Torján (Turia)** 2 (10), **Szárazpatak**on **(Valea Seacă)** 1, **Lemhény**ben **(Lemnia)** 1 (8), **Gelencé**n 1 **(Ghelinţa)** (5) általam tanulmányozott, felülc-

www.szimi.ro / www.simec.ro

sapott vízimalommal. Mindezek mellett további érdeklődésre tarthatnak számot a vízzel működtetett gyapjúfésű és kis energetikai központ **Felsőlemhény**ből **(Lemnia de Sus)**, a körfűrészt és generátort meghajtó vízkerék **Csernáton**ból, továbbá a számtalan ránk maradt egyéb, napjaink szükségleteihez idomított mesterségtörténeti reliktum is.

Hasonló gazdagsággal büszkélkedhet a **Torockói-medence**. A Havas-pataka – amely **Torockó**nál **(Rimetea)** felveszi e település nevét –, egykor számos vashámort, kemencét és vasverőt is működtetett; ma 4 (4) vízimalmot és két pálinkafőzőt hajt meg. Itt található a magyar nyelvterületnek ezidáig legkorábbról bemutatott, pontosan datálható, kis patakmalma, amely eredeti állapotában és funkciójában maradt ránk. A torockói gyász jeleként pirosra festett ablakkeretes molnárház, valamint a malomkőpad homlokgerendájának vallomása szerint 1752-ben épült, és TOROCZKAI Klára birtokában állott.[31] Szakmai szűklátókörűséggel lennék vádolható, ha nem hívnám e helyt is fel a figyelmet az asztalos- és bognármesterség e portán való együttes tanulmányozásának lehetőségére.

A torockói völgy folytatásában a Torockószentgyörgy határának szomszédos pontjáról kiinduló Szilas-patak, mely később az Enyed-patakába ömlik, jó pár felülcsapott vízimalmot és pálinkafőzőt is hajt. **Torockógyertyános**on **(Vălioara)** egy, a 19. század közepéről való, felülcsapott vízimalmot és egy mellé telepített pálinkafőzőt sikerült felmérnem. (4) **Nyírmező**n **(Poiana Aiudului)** egy, az 1960-as években felülcsapott vízkerékről helyi mester tervei alapján szíjáttételes, vízszintes vízkerékmeghajtásúvá alakított daráló, valamint egy, az 1970-es években idetelepített pálinkafőző és egy felülcsapott vízimalom működik napjainkig. **Úrházá**n **(Livezile)** egy felülcsapott vízimalom, egy, az 1970-es években áttételes, vízszintes vízkerekűvé alakított daráló, valamint egy vízkerékkel működtetett pálinkafőző hasznosítja napjainkig e patak energiáját. **Muzsnaházá**n **(Măgina)** egy hajdan három felülcsapott vízkerékkel működtetett vízimalmot mára egykerekűvé alakítva használnak.

Az **Aranyos völgyében** fölfelé haladva a jobboldali mellékvizek mentén szintén számos, napjainkig működő víziszerkezetet volt alkalmam tanulmányozni 1997–2000 között. Így **Podságá**n **(Poşaga)** egy felülcsapott (6 malom, 2 kalló), **Valea Lupii** településen egy, a 19. század második feléből való, szintén felülcsapott daráló máig nagyon jó állapotban működik. **Nagylupsá**n **(Lupşa)** egy kétpárköves daráló, gyapjú- és csergefésülő (az 1990-es években elektromos meghajtásúra szerelve át), továbbá egy felülcsapott vízkerékkel meghajtott malom és egy hozzá csatlakozó pálinkafőző szolgál. (4 malom, 2 ványoló, 1 kalló, 1 fűrész) **Valea Bistra** településen található egy 1848-ból datált, felülcsapott vízkerékkel meghajtott vízimalom, továbbá egy olyan mesterségtörténeti együttes, amely magába foglal egy, az 1990-es években teljesen felújított vízimalmot egy bognár- és egy kovácsműhelyt, valamint 2000 februárjában folyamatban volt egy gatter telepítése is (4).

Az **Avasságban** a gabona- és gyapjúfeldolgozás céljára egyaránt számos, vízzel hajtott szerkezetet használtak. 1996-ban alkalmam nyílt alaposan tanulmányozni **Avasújváros**on **(Oraşu Nou)** egy felülcsapott vízkerékkel meghajtatott, szíjjáttételes vízimalmot, melynek kerekét már acéllemezből készítették el. A továbbiakban két felülcsapott vízkerékkel meghajtatott vízimalmot, több csergeványolót és egy nyeles kalapácsos posztóványolót, valamint gyapjúfésűt sikerült találnom (9 malom, 6 ványoló, 2 gyapjútépő) **Avasfelsőfalu**ban **(Negreşti Oaş)**.

A **Homoród** mentén **Szentkeresztbányá**n **(Vlăhiţa)** található egy, az 1980-as években még működött, ma azonban már omladozó vashámor, amelynek három hatalmas vízkereke a hátulcsapott vízkerékcsaládba tartozik (6 malom, 1 fűrész). **Lövété**n **(Lueta)** (2 malom, 7 ványoló) egy még működőképes, de nagyon rohamosan romló, orgonasípos posztó- és egy csergeványoló, továbbá egy nagy termelőképességű, kőre és két korai GANZ-hengerszékre szerelt, minden igényt kielégítő malom hívja magára a kutató figyelmét.

www.szvmi.ro / www.simec.ro

A **Gyergyói-medencében Gyergyószárhegy**en **(Lăzarea)** és **Gyergyószentmiklós**on **(Gheorgheni)** (13 malom, 1 ványoló) **Tekerőpatak**on **(Valea Strâmbă)** is volt alkalmam egy-egy működőképes, felülcsapott vízimalmot, **Gyergyóvaslábon (Voşlobeni)** (2 malom, 1 ványoló) egy, a Heveder-pataka által meghajtott vízifűrészt tanulmányoznom. A medencéből tudomásom van más, használatban lévő vízimalmokról is, amelyekhez még ezidáig nem sikerült eljutnom.

A **Gyimesekben Gyimesbük**ön **(Ghimeş Făget)** egy felülcsapott vízimalmot, valamint egy kis, vízzel hajtott gyapjúfeldolgozó üzemet és **Középlok**on **(Lunca de Jos), Hidegség**ben, valamint **Felsőlok**on **(Lunca de Sus)** egy felülcsapott vízimalmot volt alkalmam meglátogatni.

A **Csíki-medencében** felülcsapott vízimalom működik **Csíkmadaras**on **(Mădăraş)** (7 malom, 1 fűrész) és **Csíkbánkfalvá**n **(Bancu)** (5 malom).

Erdővidéken Magyarhermányban **(Herculean)** egy máig használatban levő felülcsapott vízimalom található hengerszékkel felszerelve. **Kisbacon**ban **(Bățani Mici)** egy vízkerék által hajtatott, transzmissziós tengely hengerszéket, köves darálót, rázószitát és gabonarostát is működtet. **Nagybacon**ban **(Bățani Mari)** is van egy beépített vízkerekű, nagy teljesítményű vízimalom, amely a közelmúltig kiszolgálta őrletőit.

A **Fogaras földjén Alsószombatfalvá**n **(Sâmbata de Jos)** egy eredetileg hárompárköves vízimalomnak mára két felülcsapott vízkereke működik. **Copăcel** (5 malom, 3 fűrész) településen egy felújított, transzmissziós tengellyel és laposszíjáttétellel meghajtott malom három bokor őrlőszékkel darál. Egy másik portán található egy máig használatban levő gatter, amely a család egyik legfontosabb bevételi forrását jelenti. Az **Alsóporumbák**on **(Porumbacu de Jos)** lévő daráló az 1996. évi leállását követően sajnos szinte teljesen elenyészett (3 malom, 2 ványoló, 2 fűrész). Továbbá tudomásomra jutott, hogy a **kerci (Cârţa)** ciszterci apátság egykori malma helyén ma is létezik vízzel hajtott daráló.

A továbbiakban azon, általam ismert malmokból említek meg néhányat, amelyek szűkebb környezetükben, mintegy elszigetelten képviselik a vízerő hasznosíthatóságának ezen módját. E csoportba tartozik a kalotaszegi **Magyarlónán (Luna de Sus)** máig fennmaradt, egy felülcsapott vízkerék által a bélkerékről vízszintes áttétellel meghajtott, kétpárköves malom, amely a közelmúltban állt le, és napjainkra már csak a pálinkafőző működik benne. Továbbá **Kissebes**en **(Poieni)** csergeványoló és daráló található. A barcasági csángók által lakott **Hétfalu**ban **(Săcele)** is megtekinthető egy, még használható állapotban fennmaradt kis malom. A Retyezát lábánál. **Nuksora (Nucşoara)** (2 malom) település szélében működik egy kis vízerő együttes, amelynél egy felülcsapott vízkerék által hajtatott daráló, egy erre szíjátétellel csatlakozó körfűrész és köszörű, valamint egy csergeványoló kád hasznosítja a patak erejét. Működőképes vízimalom, gyapjútépő és csergeványoló együttes leírását találhatjuk még az udvarhelyszéki **Székelyvarság (Varşag)** hegyitanyás településről is.[32]

2.2.2. Párhuzamos tengely kapcsolat

Ezen erőátviteli megoldásnál oly módon történhet meg a felvett energia átalakítása, hogy közben nem változik meg a két tengely forgássíkja, az energiát felvevő vízkerék tengely és a munkát végző őrlőkő tengely egymással párhuzamos. Az energiaátvitelt fogaskerékkel vagy szíjáttéttel egyaránt meg lehet valósítani.

Az általam ismert és e csoportba sorolható malmok két különböző úton jutottak el ezen megoldás alkalmazásához.:

Caraşova (Krassóvár) településen található egy áttétel nélküli kanalasmalomból párhuzamos áttételesre átalakított malom. Az átalakítás oka, hogy az áttétel nélküli eredeti malomban nem lehetett megváltoztatni a vízkerék és az őrlőkő közötti forgássebességet. A hatásfok növelése érdekében a vízszintes vízkerék tengelyének felső részére egy szíjtárcsát erősítettek. Az őrlőszéket

www.szimi.ro / www.simec.ro

felemelték, és a kő függőleges tengelyére szintén egy szíjjtárcsát erősítettek, a két tengely között az erőátvitelt egy laposszíjáttétellel biztosították. Ebben az esetben egy technikatörténeti progreszszió valósult meg.

A másik esetben, amellyel Torockó környékén találkoztam, felülcsapós vízkerékkel ellátott – tehát merőleges áttételes típusból – alakították át párhuzamos áttételes malommá. **Nyírmezőn (Poiana Aiudului)** található egy, az 1960-as években felülcsapott vízkerékről helyi mester tervei alapján szíjáttételes, vízszintes vízkerékmeghajtásúvá alakított daráló. **Úrházán (Livezile)** szintén működik egy, a 70-es években felülcsapott vízkerékkel ellátott szerkezetről hasonló módon átalakított malom. A tulajdonosok bevallása szerint az átalakítással sikerült jobban kihasználni a víz energiáját. A helybeliek még a környéken több mára már nem működő hasonlóan módosított malomról tesznek említést. Sajnos, a kivitelező parasztmestert nem sikerült egyik esetben sem elérnem. Bár a beavatkozás hatásfoknövelőnek bizonyult, molinotechnomorfológiai szempontból mégis regresszívnek mondható.

3. Pálinkafőző malmok

A molinológiai szakirodalom ez idáig nem foglalkozott ezen eszköztípussal. Mivel több olyan kapcsolódási pontot találtam, amely szorosan kötődik úgy térben, mint technikai, kivitelezési módjában, valamint a víznek mint meghajtó energiának a hasznosításában a hagyományos malmokhoz, indokoltnak vélem kiterjeszteni kutatásaimat e területre is. Kizárólag azon pálinkafőző berendezéseket veszem számba, amelyeknek hagyományos malmi előzményei vagy szoros kapcsolatai vannak a patakmalmokkal. Kutatásaim révén több olyan daráló́ról van tudomásom, amelyet napjainkra pálinkafőzővé alakítottak, de jó néhány olyanról is, amely közvetlen egyéb vízhajtotta szerkezet szomszédságában található. Viszonylag ritkán olyan pálinkafőző malom is előfordul, ahol nem érvényesülnek az előbbi szempontok, hanem csupán a keverő meghajtására és a hűtővíz biztosítására hasznosítják a csekély hozamú patak vízerejét.

Szerkezetét tekintve egy felülcsapott vízkerék hajt meg egy tengelyt, amely kúpfogaskerekes áttétellel működteti a pálinkafőző keverőjét. A hűtőhordó spiráljára egy kis csatorna révén vezetik a hűtővizet. Legtöbb esetben a túlfolyást szintén rávezetik a vízkerékre. A pálinkafőzők működtetésére viszonylag kis hozamú patakok is szolgáltatnak elegendő energiát.[33]

Korábbi malomépületben működik pálinkafőző: **Felsőcsenátonban**, **Torockón.**

Malom szomszédságában működik pálinkafőző a teljesség igénye nélkül: **Torockón**, **Torockógyertyánoson**, **Nyírmezőn**, **Lupsán, Úrházán, Torján, Magyarhermányban, Magyarlónán**, **Ógerlistyén**, **Sicheviţán, Caraşo-ván, Girnicen.**

Önálló, malomtól független épületben működő pálinkafőző keverőjét hajtja vízkerék, és biztosítja a hűtővizet **Torockón.**

4. Ipari termelő malmok

A víz erejét nem csupán a táplálkozás alapanyagainak előkészítése érdekében vették igénybe, hanem ahol lehetőség és szükség volt rá, ott az élet több területén is a víz energiáját hasznosították, és hasznosítják napjainkig. Az egyik legarchaikusabb, máig működőképesen ránk maradt ilyen berendezést a fűrészmalmok képviselik.

4.1. Fűrészmalmok, deszkametszők

Az erdővel borított és sebes vizű patakokkal gazdagon átszabdalt hegyoldalakra települt falvak lakói számára fontos megélhetési forrásként kínálkozott a feldolgozott fa. A víz erejének fa fűrészelésére való hasznosítására Európából elsőként egy 14. századi említés szól. Hazánkban nyugati mesterek által terjedtek el a fűrészmalmok, és a 17–18. században fellendült tutajozás és deszkakereskedelem révén számuk egyre növekedett.[34] Energiafelvétel szempontjából a függőleges vízkerékkel meghajtott, áttételes malmok közé sorolhatók. A speciálisan kialakított vízkerék gerendelye (tengelye) a forgó mozgást a horgasvas segítségével változtatja függőleges, váltó mozgássá, és hozza működésbe a

www.szimi.ro / www.simec.ro

jármot, amely a fűrészvasat mozgatja. A rönk előre tolását egy másik, áttétellel működtetett orsó végzi, amely egy láncot fölcsévélve húzza rá a rönkkocsit a fűrészre.[35]

Az általam ismert, napjainkig működőképes fűrészmalmok a következők:

Gyergyóvasláb (Voşlobeni) községben található a Heveder-patak mentén egy fűrészmalom a BENCZE-család birtokában. A 19–20. század fordulóján épült, cölöpvázas fűrészmalmot az 1960-as években vásárolta meg BENCZE Péter fűrészmolnár, a jelenlegi tulajdonos, BENCZE Ágoston édesapja. A szerkezet az 1970-es években történt újraindításától – kisebb kihagyásokkal – folyamatosan működik, a Gyergyói-medence egyetlen ránk maradt fűrészmalmaként. Nemrégiben, még közvetlen a gatter folytatásában egy gyapjútépő is volt, amelyet azonban mára már lebontottak.

A korábbi állapotok szemléltetésére álljon itt egy 1890. évi helyzetjelentés IMREH Dénes erdőmérnök tollából, TARISZNYÁS Márton tolmácsolásában: „Van ugyanis részint helyi szükségletre, részint kisebb kereskedésre, így a Maros-Torda és Udvarhely megyébe szekéren szállítható deszka vágására egyszerű vízifűrész harmincnégy, részint a marosi tutajterhelésre, részint dulápdeszka készítésre van velencei fűrész hatvanhárom. Leginkább dulápdeszka készítésére turbinafűrész kilenc. Hangfenékfa készítéssel foglakozik hat fűrész. Vannak még a felsoroltakon kívül Domukon velencei és turbinafűrészek, melyek a felcsíki községek fájának feldolgozásával foglalkoznak."[36]

Fogaras földjén a névadó várostól mintegy 15 km távolságra, az 1997-ben Budapesten tartott IX. Nemzetközi Molinológiai Konferencia tanulmányútján a kis, sebes folyású patak, valamint az út mentén található rönkök és fűrészpor hívta fel figyelmünket **Copăcel** határában egy gatter létére. Benyitva a kapun egy kis fűrésztelepet találtunk. Energiaszükségletét egy acéllemezből készült, kis átmérőjű, de széles, lapátos vízkerék biztosítja, amelyre a víz mintegy 3 m magasságból zúdul. Tulajdonosa, Ion TINOSU elmondása szerint a család egyik legfontosabb megélhetési forrását jelenti a gatter. A létesítmény a világ minden tájáról összesereglett molinológus kutatók egybehangzó véleménye szerint jelen állapotában nemzetközi összehasonlításban is már ritkaságnak számít. A porta az állattartás, a szekerezés és a bognármesterség, de a társadalomnéprajz szempontjából is további érdekes adatokat tartogat a kutatók számára.

Az **Aranyos** mentén **Valea Bistrei** településen 2000 tavaszán egy vízimalom, bognár- és kovácsműhely szomszédságában egy épülő gattert találtam.

Körfűrészek

Gyakori jelenség, hogy a hegyek közé felhúzódó völgyekbe települt vízimalmok gerendelyéről szíjjáttétellel egyéb szerszámgépeket is működtetnek; ezek közül leggyakoribb a körfűrész vagy cirkula, hisz elkészítése és helyigénye könnyen biztosítható. Ezért többnyire csak más malmok kiegészítő gépeként jelenik meg.

Említésre érdemes a **Retyezát** lábánál található **nuksorai** vízimalom, csergeványoló és cirkula együttese. **Csernáton**ban két malomkerék is működtet körfűrészt, az egyik vízkereke mára már kimondottan csak az áramfejlesztő és egyéb kis szerszámgépek meghajtását végzi. Egy másik a pár száz méterrel alább lévő vízidaráló kiegészítő gépeként jelenik meg.

4.2. A vízerő hasznosítása a népi textilfeldolgozásban

A népi textilfeldolgozás területén több munkafázisban használták a vízhajtotta berendezéseket. Kutatásaim során működőképes állapotban három eszköztípust sikerült fellelnem:

Gyapjúfésű (kártoló)

Ezen berendezés biztosítja, hogy a mosott, tincsekben összeálló gyapjú rostjai egy irányba fordulva fonásra alkalmas, fellazult állapotba kerüljenek. A mosott gyapjú fésülésére korábban egy tövises ágból font hengerből álló eszköz szolgált. Mára ez egy nagy fahenger, amelynek felszíne 1–2 cm-es hálópontokban ap-

www.szimo.ro / www.simec.ro

ró szögekkel van kiverve, és egy külső palást veszi körül. A hengert egy vízkerék révén a víz forgatja, és a mosott gyapjút többször átfésülve kitakarítja a rostok közül a szennyeződéseket, használhatatlan szöszöket, és a további feldolgozásra kész, paplanszerű gyapjút orsókra csévéli.

A napjainkig ránk maradt kártolók egyike **Avasfelsőfalu**ban **(Negreşti Oaş)** működik. Az Aranyos mentén **Lupsa** községben szintén található egy kártológép egy kétpárköves daráló szomszédságában; e felszereléseket azonban az 1990-es évek közepén elektromos meghajtásúvá alakították át, de belső berendezésük változatlan formában dolgozik tovább. Tudomásom van továbbá egy komplex malomról a beszterce-naszódi **Bánffytelep (Fiad)** faluból, amely a daráló mellett a gyapjúfeldolgozás több gépét is működésben tartja.

Itt kívánom felhívni arra a kis gyapjúfeldolgozó üzemre a figyelmet, amelyet **Gyimesbükk**ben **(Ghimeş Făget)** napjainkig használnak, és a gyapjú fésülésétől a fonáson, kalláson át a teljes technológiai folyamatot elvégzi. Energiaforrásként egy kis teljesítményű víziturbina szolgál, amely egy transzmissziós tengelyt, továbbá egy áramfejlesztőt hajt meg az üzem világításának ellátására. A különböző munkagépek számára az energiát a transzmissziós tengelyről való lapossziáttétel biztosítja.

Kallómalmok

A frissen szőtt gyapjúszövet tartása gyenge, nyers állapotában közvetlen felhasználásra alkalmatlan. Ahhoz, hogy időtálló, szabásra-varrásra alkalmas gyapjúszövetté váljon, mechanikai és hőkezelésnek kell alávetni. Miután a gyapjút posztóvá szőtték, a szükséges vastagságot és szilárdságot úgy érik el, hogy a várt minőségtől függő hosszúságú ideig a szövetet meleg vízben áztatva mechanikai hatásnak kitéve tömörítik, miközben alapfelületének közel egyharmadával is képes összehúzódni.

Erre a célra használják a kallómalmokat. Szerkezeti felépítésüket tekintve egy, a víz ereje által forgásba hozott tengely a rajta átcsapolt lapockák segítségével nagy fatönköket emel fel, amelyek ezután szabadeséssel zúdulnak az alattuk található keményfa vályúba helyezett szövetre. Közben a kallóház közepén álló vízforraló kazánból folyamatosan egy kis csatornán át forró vizet vezetnek a készülő posztóra. E malomfajtának több altípusát ismerjük, és sikerült a helyszínen tanulmányoznunk:

a) Jármos kalló

Ezen kallónál a kalapácsok *bütükre* állított gerendák, amelyek alsó vége lépcsőzetes fogazattal van kiképezve. Orgonasípszerűen egy fa keretben állnak, és mivel egy-egy keményfa lapockát vésték át rajtuk, a bütyköstengely hatására nyílirányú mozgást végeznek. Az alsó végük egy keményfából készített teknőbe zúdul alá, amelybe a szövetet helyezik el.

Az itt tárgyalt kallótípus máig ránk maradt példánya – bár rohamosan romló állapotban, de még működőképesen – **Lövété**n **(Lueta)** SILLYE Lőrinc tulajdona. A kis malomház vízkerék felőli oldalát sajnos nagyon megrongálta a rácsapódó víz.

Belsejében három pár, egyenként 2,5 méter magas, jármok közé fogott, függőleges kalapács található. A meleg víz biztosítására egy 200 literes olajoshordó szolgál, amelyből a víz egy kis, fa csatornán folyik a ványolás alatt álló szövetre. A kallóhoz tartozik egy csergeványoló is, amelyet közvetlenül a vízkerék szomszédságában állítottak fel.

b) Nyeles kalapácsos kalló

E kallótípus – szemben a korábban leírttal – egy nagy tömegű, rövid fatönkből áll, amelyet hosszú nyéllel rögzítenek a kallóház távolabbi pontján. A kalapácsnyél túlnyúló végét a bütyköstengely lapkái által felemelve a kalapács fejéül szolgáló rönk szabadon zúdul vissza az egy törzsből kivájt teknőben található szövetre.

Ilyen kalló máig működőképes állapotban ránk maradt példányát a gyapjúfeldolgozásáról híres **Avasfelsőfalu**ban **(Negreşti Oaş)** találtam meg, több csergeványoló kád szomszédságában.

www.szimi.ro / www.simec.ro

c) Lengő kalapácsos kalló

A fentebb leírt kallótípusnak egy ritkán ismert, másik változata abban különbözik az előzőtől, hogy a nyeles kalapácsok egy, a mennyezethez erősített rámán szabadon csöngenek nyelüknél fogva. A nyél túlnyúlik a kalapács fejét képező fatönkön, és az alatta forgó bütyköstengely vízszintes irányban téríti ki. Ennek következtében a kalapácsok szabad, vízszintes irányú ingamozgással zúdulnak a ferdén megdöntött vályúban található gyapjúszövetre. A viszonylag alacsony mozgási energiát a kalapácsok súlyának növelésével ellentételezik. E kallótípus előfordulása a Kárpát-medencében ritka.[37] Egy példánya a Bukaresti Falumúzeumban van felállítva, a Bánáti Határőrvidékről származik. Egy másik lengő kalapácsos kallómalmot **Nérahalmos**ról **(Prigor)** a Nagyszebeni Astra Múzeum szabadtéri kiállításán láthatunk.[38]

Máig fellelhető a közelmúltig működőképes állapotban megőrzött példánya szintén a Bánáti Határőrvidékhez tartozó **Nérahalmos**on található, természetesen hozzá csatlakozik egy csergeványoló kád is. Sajnos napjainkra már csak ez utóbbit használják.

Csergeványolók

Ez az eszköztípus – mivel nem tartalmaz forgó alkatrészeket – egyes kutatók szerint nem tartozik szorosan a malmok közé. A víz hasznosításában betöltött szerepe, valamint az előfordulási környezete miatt azonban mégis ezekkel együtt tárgyalandó. E szerkezet lényege, hogy egy kónuszos, ritkára hagyott dongájú facseberbe a vizet nagy eséssel egy csatornán, a kör belső érintője mentén vezetik be. Az így kialakított örvénylés a bedobott csergét vagy szőnyeget több órai forgatás után a kellő mértékben fellazítva megadja annak tetszőleges bolyhosságát, és egyben tisztítja is. A legritkább esetben fordul elő önmagában, többnyire valamely más malomszerkezet kiegészítőjeként találjuk meg.

Nérahalmoson, **Lövété**n, **Avasfelsőfalu**ban kallómalomhoz csatoltan építettek egy-egy csergeványolót. **Kissebes**en, **Nucşoara**n gabonamalom, illetve cirkula szomszédságában működik csergeványoló. Önállóan, más víziszerkezettől függetlenül található kádas ványoló az Aranyos menti **Felsőpodságá**n (Poşaga de Sus), valamint a korábban említett **Avasfelsőfalu**ban is van még három különálló ványoló.

4.3. Vasverők

A vízerő ipari termelésben való hasznosításának egy napjainkra már nagyon megritkult előfordulása vasverők, hámorok meghajtása. Alapelve, hogy egy vízkerék által forgómozgásba hozott bütyköstengely egy nyeles kalapácsot periodikusan emelget. Egy hosszú gerendanyélen egy ütőfej (kalapács) található, és alatta egy kovácsmag. A működés alapját a kétkarú emelő elve adja meg, a kalapácsnyél az ütőfejjel ellenkező végén a bütyköstengely felemeli a kalapácsot, és az a szabadesés elvén visszazúdul a kovácsmagra. A kovácsolandó vas felmelegítésére a vasverőben egy kohót helyeztek el, amelynek levegőbefúvását is korábban vízkerék hajtotta fújtató biztosította.

Terepkutatásaim során a máig még tanulmányozható, de már csak az 1980-as évek végéig működött, egyetlen képviselőjeként a **Szentkeresztbánya**n található hatalmas, háromkalapácsos hámort nyílt alkalmam megismerni. Sajnos a nemrég még fontos szerepet betöltő létesítmény azon öt év alatt is, mióta először láttam, rohamosan leromlott, mára már inkább egy életveszélyes romhalmaz, mint amire puszta léte is predesztinálná: ipari és mesterségtörténeti múzeum. Kohói ledőltek, teteje beomlott, a kalapácsok és a vízkerekek, valamint egyéb alkatrészei teljes pusztulásnak indultak, a még hasznosítható fém alkatrészeket a környékbeliek széthordták.

A vasverőkben való munkákról és szerkezeti felépítéséről máig gyűjthetők közvetlen adatok a **Torockó**n még élő, egykori verősgazdáktól, munkásoktól. Tudott dolog, hogy a 20. század első felében még több apró verőt működtetett az egykori városkán átfolyó Verőkpataka. Torockó utolsó vasverőjét, az egykori VERNES verőt a Nagyszebeni Astra Múzeum szabadtéri gyűjteményében állították fel.[39]

www.szimo.ro / www.simec.ro

5. Egyéb vízerő hajtotta szerkezetek

E csoportba azon újszerű megoldásokat, egyedi berendezéseket soroltam, amelyek szorosan számítva nem vehetők a korábban felsorolt szerkezetek sorába. A teljesség igénye nélkül az alábbiakat említem:

Nérahalmoson egy lakatosműhely legkülönbözőbb gépeit működteti a vízkerék; egy másik helyen egy traktor áramfejlesztőjének felhasználásával a lakás világítását biztosítja. **Csernáton**ban a BAJKA-féle malom vízkereke ugyancsak körfűrészt, áramfejlesztőt, továbbá egyéb asztalosgépeket lát el energiával. Áramfejlesztőt kapcsoltak a vízkerékre **Torockó**n, **Nyírmező**n, **Felső-Lemhény**ben**,** ez utóbbi a továbbiakban légkompresz-szort, vízpumpát, körfűrészt is ellát a szükséges energiával. Különös érdeklődésre tarthat számot az a korábban már említett textilmanufaktúra, amelynek teljes energiaszükségletét egy vízturbina biztosítja, és napjainkig nagy hozzáértéssel működteti NAGY Vilmos **Gyimesbükk**ön.

További lehetőségek, kihívások

A kis malom-fejlődéstani kirándulás célja nem az volt, hogy felrajzoljam Erdély hagyományos malomtérképét, hanem csupán annyi, hogy rávilágítsak a tárgyi néprajzi kutatások lehetőségére és halaszthatatlanságára egy még oly szűk témában is, mint a hagyományos malmok. Nem törekedhettem a teljességre, hisz tisztában vagyok vele, hogy az általam ismert vagy itt felsorolt kutatópontokon és objektumokon túlmenően nagyon sok olyan feldolgozatlan malmi emlék van még, melyekhez nem jutottam el. Termesztésen bőven túlnőné e dolgozat kereteit, ha kitérnék mindazon népi technika-, építészet-, gazdálkodástörténeti tényezőkre, amelyekkel nap mint nap találkoztam, és még mindig feldolgozásra várnak. Ugyancsak rengeteg munkát kíván annak a szokás-, hiedelem- és egyéb folklórhagyomány-anyagnak a komplex számbavétele és értelmezése, amely nélkül egyik vagy másik szűk szempontú ismertetése – mely bár mozaikkockát nyújthat –, de semmiesetre sem teszi lehetővé az összkép megismerését.

Sajnos, azt mindenképpen tudomásul kell vennünk, hogy csupán az általam áttekintett területen is az elmúlt tíz év alatt közel harmadára csökkent a közvetlenül kutatható emlékek száma és minősége.

Ahhoz, hogy méltó módon értékelhessük e – bár egyre fakulófélben, még mindig sokszínű – Kárpát-medencei népi kultúra ránk eső részét, javasolnám, hogy széles, szakmai összefogással, bevonva a társtudományok képviselőit is, lássunk hozzá feltárásukhoz és dokumentálásukhoz, amíg még van rá elegendő terepkutatási lehetőségünk.

Összegzés

A néprajzkutató feladatai a népi technikatörténeti emlékek tekintetében nagyon megsokasodtak. A várak, kastélyok, templomok még-még felhívják magukra a szakemberek figyelmét, de rohamosan pusztuló malmaink, ványolóink, vasverőink és egyéb mesterség-történeti emlékeink kutatása– mint egy-egy kuriózum – csak elvétve jelenik meg jelentősebb értékmentő programokban is. Mindenekelőtt nagyon hiányzik az összehangoltság, szinte kaotikus állapotok alakultak ki. Az építészek a néprajz, az etnográfusok az építészek asztalára utalják e témát. Sajnos, az építészeti karokon vajmi keveset foglalkoznak e szakterülettel. Ez idő alatt egyre pusztul az Erdélyben még működésében fellelhető, teljes molinogeneológiai emlékanyag. Az idővel dacolva még mindig működnek a krassovánok kanalas malmai, a felsőháromszéki darálók, a marosmenti gatterek, de már-már végnapjait éli a Hargitaalja utolsó ványolója, a szentkeresztbányai vasverő kalapácsait maga alá temette a mennyezet.

Mindemellett mégis egyre gyakrabban fogalmazódik meg a divatos kérdés: eltelt-e az idő a hagyományos néprajzkutatás fölött? Mit tegyen a harmadik évezred néprajzkutatója? Van-e még szükség rá? Hogyan tovább? A választ talán az idő adja meg, de közben mindenképpen dolgozni kell, mert másként e területen az idő múlásával a feladatok lassan megoldják önmagukat.

Szeged, 2002

www.szym.ro / www.cimec.ro

Irodalom

1. BALÁZS György (1993): **Malmok a Kisalfödön**. In: **A Kisalföld népi építészete**. Szentendre–Győr, p. 329–356.

2. BALÁZS György (1995): *Élőerővel működő malmok*. Kand. értekezés.

3. BALÁZS György–Vajkai Zsófia (1999): **Horizontális vízimalmok Erdélyben és Portugáliában**. In: **Népi építészet Erdélyben** (Szerk. Balassa M. Iván–Cseri Miklós). Szentend-re, p. 253–281.

4. BÁLINT György és társai (1969): **Kovászna megye**. Sepsiszentgyörgy.

5. BUCUR, Corneliu (1986/a): **Moara cu două ciuturi şi angrenaj de transmisie, Rîu de Mori, jud Hunedoara**. In: **Ghid Muzeul Tehnicii Populare**. Complexul Muzeal Sibiu. Sibiu, p. 112–114.

6. BUCUR, Corneliu (1986/b): **Piua hidraulică cu batere orizontală şi vâltoare, Prigor, jud. Caraş-Severin**. In: **Ghid Muzeul Tehnicii populare**. Complexul Muzeal Sibiu. Sibiu, p. 265–266.

7. BUTURA, Valeriu (1966): **Secţia în aer liber a muzeului etnografic al Transilvaniei**. *Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei* pe anii 1962–1964. Cluj, 1966. p. 4–72.

8. CATRINA, Constantin – BUSILA, Al. (1971): **Morile de pe valea Comanei, Ţara Oltului**. *Aluta* 1971. Sepsiszentgyörgy, p. 5–426.

9. CATRINA, Constantin, DAN, Petre şi BUSILA, Al. (1970): **Pivele de pe Valea Comanelor. Ţara Oltului**. *Aluta* 1970. Sepsiszentgyörgy, p. 313–331.

10. DELEANU, Valer (1999): **Activitatea de salvare a monumentelor de architectură şi etnografie realizată de Muzeul „ASTRA" – Sibiu. Pledoarie pentru Rudăria**. In: **Tusnád 1999. Népi építészeti örökség 8. Nemzetközi Tudományos Ülésszak** (Szerk. BENCZÉDI Sándor – HLAVATHY Izabella). Sepsiszentgyörgy, p. 204–207.

11. DÉKÁNI Kálmán (1915): **Az erdélyi patakmalom részeinek nevei**. *Ethnographia*. XXVI. 1915. p. 57.

12. FURU Árpád (1999): **Torockó népi építészeti öröksége. A Torockó értékvédő program**. In: **Tusnad 1999. Népi építészeti örökség 8. Nemzetközi Tudományos Ülésszak** (Szerk. BENCZÉDI Sándor – HLAVATHY Izabella). Sepsiszentgyörgy, p. 220–227.

13. HASZMANN Pál (1983): **A csernátoni múzeumrészleg mezőgazdasági szerszám- és gépkiállítása**. *Aluta* 1982–1983. Sepsiszentgyörgy, p. 237–240.

14. HARVERSON, Michael (1997): **The Post-Sympozium Mill Tour of Romania**. In: **International Molinology No. 55. December 1997**. (Szerk. MÁRTONFFY Márton) **The Netherlands**, p 12–15.

15. IRIMIE, Cornel (1968): **Anchetă statistică cu reţeaua de instalaţii tehnice populare acţionate de apă pe teritoriul României.** *Cibinum* 1967/68. p. 413–488.

16. IRIMIE, Cornel (1981): **Cercetări etno-sociale în Ţara Oltului în perioada interbelică: despre relaţii sociale intersăteşti**. In: *Aluta* 1981. Sepsiszentgyörgy, p. 229–245.

17. IRIMIE, Cornel (1972): **Instalaţii tehnice ţărăneşti pentru produse alimentare**. In: **Ţara Bîrsei**. Bucureşti.

18. JUHÁSZ Antal (1991): **Malmok, molnárság, sütő- vagy pékmesterség**. In: **Magyar Néprajz** III. **Kézművesség**. Budapest, 1991. p. 157–213.

19. KARDALUS János (1980): **Posztó- és csergeványolás a Kis-Homoród mentén**. *Acta Hargitensia* 1980. Csíkszereda, p. 223–234.

20. KÓS Károly (1963): **Pietrăritul şi pietrele de moară din Ciceu**. In: **Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei, pe anul 1959–1961**. Cluj, p. 74.

21. KÓS Károly (1979): **Eszköz, munka, néphagyomány. Dolgozatok a munka néprajza köréből.** Bukarest, 1979.

22. LAMBRECHT Kálmán (1970): **A magyar malmok könyve**. In: **Iparosok Olvasótára** XXI. Budapest, 1915.

23. MÉSZÁROS B. Albert (1970): **Áll a malom, áll a vitorlája**. *Megyei Tükör* III. jan. 10. Sepsiszentgyörgy

24. MOLDOVAN, Nicolae (1999): **Instalaţii tehnice ţărăneşti în bazinul Râului-Negru din judeţul. Covasna**. *Acta (Siculica)* 1998/2. Sepsiszentgyörgy, p. 213–217.

25. MOLNÁR István (1971): **A Csernáton vize mentén**. *Megyei Tükör* IV. 347. Sepsiszentgyörgy, p. 4–5.

26. MOLNÁR István (1980): **A csernátoni köleshántoló malom**, *Aluta* X–XI. Sepsiszentgyörgy, p. 217–231.

27. OZSVÁTH Gábor Dániel (1996): **A patakok erejének hasznosítása Csernátonban**. Szakdolgozat. Szeged.

28. OZSVÁTH Gábor Dániel (1999b): **Malomépítészet Torockón a 18–19. században**. In: **Népi építészet Erdélyben** (Szerk. BALASSA M. Iván–CSERI Miklós). Szentendre, p. 285–315.

29. OZSVÁTH Gábor Dániel (1999a): **Malmok, molnárok, őrletők Csernátonban**. *Acta (Siculica)* 1998/2. Sepsiszentgyörgy, p. 225–265.

30. PONGRÁCZ Pál (1957): **A mezőgazdasági jellegű ipari építészet műemlékei. A malmok**. Budapest.

31. PONGRÁCZ Pál (1967): **Régi malomépítészet**. Budapest.

32. RÁDULY János (1987): **Mikor a szolgának telik esztendeje**. Bukarest.

33. CS. SEBESTYÉN Károly (1908): **A krasovánok kanalas malma**. *Néprajzi Értesítő*, Budapest, p. 50–59.

34. SELMECZI KOVÁCS Attila (1967): **A mátravidéki molnárok élete a XIX. század végén**. *Ethnographia*, 1967. p. 189–199.

35. SELMECZI KOVÁCS Attila (1967): **Kézimalmok a Kárpát-medencében**. Budapest, 1999.

36. SOFRONIE, Mihai (1986): **Ciocan hidraulic Rimetea, jud. Alba**. In: **Ghid Muzeul Tehnicii populare Complexul Muzeal Sibiu**. Sibiu, p. 207–209.

37. SZÉKELY Gergely (1876): **Háromszék gazdasági viszonyai**. In: **A magyar orvosok és természetvizgálók XVIII. Nagygyűlésén 1875. aug. 27.–szept. 5-ig**. (Szerk. Dr. GERLÓCZY Gyula – Dr. DULÁCSKA Géza). Budapest, p. 261.

38. TABAN, Mircea (1990): **Industriile ţărăneşti din judeţul Caraş-Severin în a doua jumătate a secolului al 19-lea. Consideraţii etno-ştiinţifice**: p. 529–575.

www.szmi.ro www.eimec.ro

39. TAKÁTS Sándor (1907): **A magyar malom**. *Századok*, p. 143–159, 236–249.

40. TAKÁTS Sándor (1907): **A magyar molnár**. *Századok*, p. 52–55.

41. TARISZNYÁS Márton (1982): **Gyergyó történeti néprajza**. Bukarest, 1982.

42. TÖRÖK Sándor (1978): *Csernáton község patakának vízimalmai a 20-ik század elején*. Kéziratos térképvázlat. 1 p.

43. VERES Péter–ZEPECZANER Jenő (1998): **A varsági vízimalom**. In: **Havasalja havasa. Tanulmányok a székelyvarsági hegyi tanyák népéről**. (Szerk. BÁRTH János) Kecskemét, p. 559–569.

44. ZAKARIÁS Attila : **A műemléki csoport Háromszéken**. *Pavilon* 5. 78–86.

45. *** (1899): **Háromszék Vármegye. Emlékkönyv**. (Szerk. POTSA József)

46. *** (1990): **Háromszéki Műemlék Felmérések. A Sepsiszentgyörgyi KEÖPECZI SEBESTYÉN József Műemlékvédő Társaság és az O. M. F. Magyar Építészeti Múzeumának Kiállítsa**. Vezető. Budapest (szerző nélkül).

Jegyzet

1. SEBESTYÉN, 1908

2. PONGRÁCZ, 1967

3. Ezt a munkát tekintem magam is jelen dolgozatomban viszonyítási alapnak, az általam felvett kutatási pontok tekintetében.

4. TARISZNYÁS, 1982

5. MOLNÁR, 1971; 1980

6. Constantin CATRINA, Al. BUSILA, 1970; 1971

7. BALÁZS–VAJKAI, 1999

8. OZSVÁTH, 1996; 1999/a; 1999/b.

9. A témával foglalkozó további munkákat lásd az irodalomjegyzékben, hisz a terjedelem nem teszi lehetővé a teljesebb bemutatást.

10. IRIMIE, 1967

11. A téma részletes kifejtése egy későbbi, összefoglaló munka feladatának tekintendő.

12. Mózes V. könyv 24. 6. Vö. LAMBRECHT, 1915, p. 15.; OZSVÁTH, 1996, p. 3.; SELMECZI, 1999, p. 9.

13. Bővebben: SELMECZI, 1999. p. 58–96.

14. MOLDOVAN, 1998, p. 215.; SELMECZI, 1999, p. 90. 60. ábra

15. SELMECZI, 1999, i.m.

16. Lásd CS. SEBESTYÉN, 1908

17. E tájegységre figyelmemet a Nagyszebeni Astra Múzeum egykori munkatársa, Tudor STOIA hívta fel. A helyszíni kalauzolást LEU Valeriu, a Resicai Múzeum osztályvezetője vállalta magára, amikor 1997-ben, egy nemzetközi molinológiai konferencia erdélyi tanulmányútjának előkészítésekor BALÁZS Györggyel és a Mezőgazdasági Múzeum két másik munkatársával ellátogattunk a határőrvidékre. Itt ragadom meg az alkalmat, hogy megköszönjem LEU Valeriu önzetlen segítségét határőrvidéki kutatópontjaim kiválasztásában.

18. CS. SEBESTYÉN, 1908.

19. BALÁZS–VAJKAI, 1999 újraközli CS. SEBESTYÉN 1911. évi felmérését, és közös gyűjtőutunk eredményéről is beszámol. P. 254–255.

20. DELEANU, 1999, p. 205.

21. Az 1950-es években, de még 1990 után is építettek új malmokat. Vö. BALÁZS–VAJKAI, 1999, p. 269.

22. DELEANU, 1999 p. 205.

23. E település nem csupán e technika- és malomtörténeti kincsével vívhatja ki tudományágunk odafigyelését, hanem érdeklődésre számíthat a néprajz és társtudományai több rétegének (a folklórtól a társadalomnéprajzig) művelői részéről is. Érdemes rá figyelnie a viselet-, a gazdálkodáskutatónak, az állattartás, a gyapjúfeldolgozás után érdeklődő szaktársunknak, vagy sajátos, minden oldalról körbeépített, külterületi szállásaik révén a népi település és építészet feltérképezőinek egyaránt.

24. PONGRÁCZ, 1967 így ír egy, a bukaresti falumúzeumba telepített, hasonló szerkezetről: „Gondosan megőrzött és konzervált berendezése tudomásunk szerint egyedülálló Közép-Európában." Felmérési rajzát is közli. P. 136.

25. Sajnos, 1998-ban már a kalló ezen része súlyosan megrongálódott.

26. Egy másik példányát ugyancsak e községből telepítették be a Nagyszebeni Astra Múzeum szabadtéri gyűjteményébe. (BUCUR, 1986/b, P. 265–266.)

27. Kanalas malom estén is előfordulhat kuriózumként fogaskerék-áttétel, az őrlőkő forgássebességének növelésére, de ez nem általános. A Nagyszebeni Astra Múzeum szabadtéri gyűjteményében található egy, a Hunyad megyei Malomvízről betelepített, két, kanalas vízkerékkel és párhuzamos erőátvitel céljából fogaskerék-áttétellel meghajtott malom. (BUCUR, 1986, p.112.)

28. Vö. PONGRÁCZ, 1967, p. 75.

29. Bővebben: OZSVÁTH, 1999/a.

30. IRIMIE, 1967. A zárójelben a Cornel IRIMIE által közétett, 1957. évi adatbázisban talált malmok számát adom, ahol erre van adat.

31. Bővebben: OZSVÁTH, 1999/b, p. 295–301.

32. Bővebben: VERES–ZEPECZANER, 1998, p. 559–569.

33. Ezen eszköztípus részletes bemutatása egy későbbi tanulmány tárgyát képezi.

34. PONGRÁCZ, 1967, p. 149.

35. A szerkezet bővebb leírását lásd: PONGRÁCZ, 1967, p.152.

36. TARISZNYÁS, 1982 [1994], p. 138. Bővebben foglalkozik a gyergyói vízifűrészek szerkezetével, tulajdonviszonyaival, elterjedésével. Közli az általunk ismertetett vízifűrész fényképét is (fotó 31–33.)

37. Vö. PONGRÁCZ, 1967, p. 136–139.

38. BUCUR, 1986/b, p. 265.

39. SOFRONIE, 1986, p. 207.

(A családnevek majuszkulás kiemelését kötetszerkesztési szempontok indokolták. **Szerk. megj**.)

www.szimi.ro / www.simec.ro

Sfârşit de mileniu – amurgul morilor tradiţionale din Transilvania?

(Rezumat)

Lucrarea prezintă obiectul şi istoricul cercetărilor molinologice din Transilvania şi din Părţi (Banat–Crişana–Maramureş). Punctele de cercetare alese constituie o probă reprezentativă pentru acest teritoriu, în care numeroase etnii au dezvoltat o cultură materială similară. Instalaţiile abordate sunt acţionate manual sau de forţa apei, sunt instalaţii pentru produse alimentare, pentru prelucrarea ţesăturilor, precum şi alte instalaţii tehnice. Molinologii români şi maghiari au o colaborare exemplară în privinţa cercetării lor.

Turn of the Millennium or the Evening of the Traditional Mills in Transylvania

(Abstract)

The topic of the paper is the molinological research of Transylvania and of the Parts (Romania), a region having more ethnical groups but a similar material heritage. The paper discusses mills and other technical installations merely driven by water. The cooperation between the Romanian and the Hungarian researchers is exemplary but between the two discipline, the ethnography and the history of architecture not at all. The priorities in the saving of the building heritage are others.

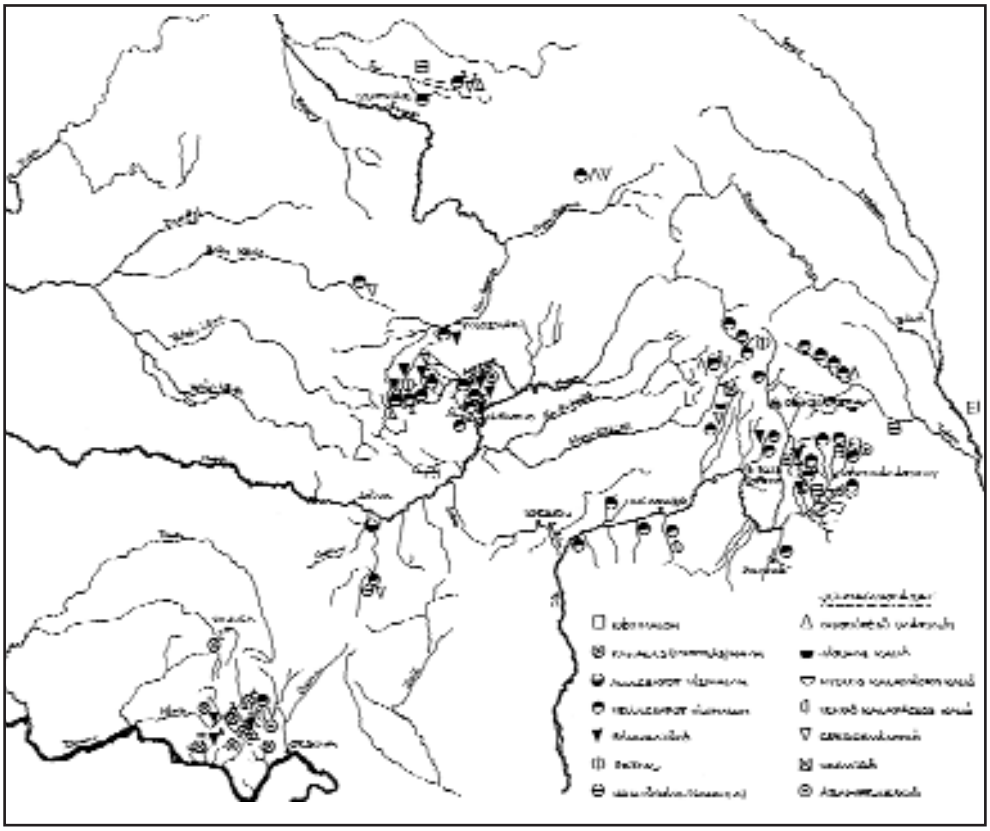

1. ábra

www.szimi.ro / www.eimec.ro

FEJÉR Miklós

Zabola élő és történelmi helynevei

(A közlésről)

A település jelenleg az azonos nevű (nagy)község központja. Az 1943-ban összeállított és először 1972-ben, rövidített változatban, térkép nélkül közzétett dolgozat, nem tartalmazza a mai nagyközség többi településének (Petőfalva, Szörcse, Tamásfalva) adatait, illetve a Zabolába csak a hatvanas évek végén olvasztott Páva helynévanyagát sem. A gyűjtés idején a Putna-patak–Lakóca vonaltól délkeletre eső határrész Románia területére esett, itt az adatgyűjtés csak terepbejárás nélkül történhetett. Az előbbi vonalat metsző észak–dél irányú Bonyó–Lakóca gerinc ma megyehatár, az ettől keletre eső zabolai területet 1953-ban a moldvai Bákó, illetve Vrancea megyékhez csatolták. A Zernye északi oldalán az Útválasz–Jakabhavas–Kóróbérc–Gelence-pataka közrezárta területet 1968-ban Gelencéhez csatolták, helyneveiből így SÁNTHA Tibor is közölt (**Gelence helynevei**. *Magyar Névtani Dolgozatok*. 146. Bp. 1997). A *Zabola helynevei* ezúttal teljes közlését az időközben veszteségeink közé távozott FEJÉR Miklós emlékének ajánljuk, szerettük volna neki 90. születésnapján átnyújtani. **(B.H.)**

Egy történet és egy kézirat története

(Előszó)

FEJÉR Miklós (1913. nov. 30. – 2002. máj. 5.) életútját két szép interjú segít áttekinteni. ÉLTES Enikőé a teljesebb (**Otthon. Beszélgetés a 85 éves FEJÉR Miklóssal**, *Romániai Magyar Szó*, 1999. márc. 12–17., Új sorozat, 3000–3005. sz.), az alkalmat hozzá a Romániai Magyar Pedagógusok Szövetségének 1998. évi életműdíja szolgáltatta. A VÁRY O. Péter lejegyezte visszatekintésnek a címe találóbb: **Hivatása: mindhalálig tanítani** (*Háromszék*, 2001. jan. 23–24., 3165–3166. sz.). 1958–59-es meghurcoltatásának hátterét a TÁNCZOS Vilmos által megszólaltatott ANTAL Árpád részletezte nemrég (**A történések színe és visszája** IV., *Székelyföld*, 2003/9, 39–40), FARAGÓ József rokonsorsú dolgozatát a KRIZA János Néprajzi Társaság adta ki pár éve (*A KJNT Értesítője*, 2001/1–2), a kiadás akkori elmaradásának hátterét a Székely Nemzeti Múzeum korabeli iratai segítenek megvilágítani.

FEJÉR Miklós Zabola szülötte, kézdivásárhelyi, csíkszeredai, brassói római katolikus főgimnáziumok után Kolozsváron szerez magyar-francia-filozófia szakos tanári oklevelet. Magyar irodalomtörténeti, nyelvtani tankönyvek, irodalmi szöveggyűjtemény, tanári módszertani segédkönyv, szak- és ismeretterjesztő-művelődési folyóiratok szerzője.

1933-ban lesz a kolozsvári I. Ferdinánd Tudományegyetem hallgatója. A BÁTHORI–APOR Nevelőintézet ekkor jelentős magyar diákélet színhelye. A római katolikus diákok MAILÁTH Köre, olvasóterem, könyvtár működik itt, a diák-önszerveződésnek VENCZEL József és ILLYÉS Elemér után FEJÉR Miklós a vezetője három évig. Egyben az Országos Magyar Párt diáksegélyező bizottságának titkára, és a Méhkas Diákszövetkezet egyik alapítója. Élve egy sikeres országos diákbál adta lehetőséggel (a befolyt jövedelem fele volt szükséges hozzá), 1937-től a diákszövetkezet önköltségi áron ad ebédet a diákoknak, míg 1940-ben a Méhkas menzát könyvesbolttá nem alakítja társaikkal TÓTH Samu, LŐRINCZ László.

1938-ban teszi le licencvizsgáját, behívják katonának, és csak a második bécsi döntéssel, 1940. szeptember első napjaiban kerül haza Turnu Măgurele-ről, de az egyház már katonasága idején kinevezi Brassóba, pár hónapot 1938–39-ben tanít is itt a róm. kat. főgimnáziumban, szabadságok idején. A második bécsi dön-

* *Acta (Siculica)* 2006/3, T3, Sf. Gheorghe, Sporturilor 8A, RO-520085
** FEJÉR Miklóst 2002. május 8-án helyezték örök nyugalomra szülőfalujában, Zabolán, amelyhez annyira kötődött, és ahol utolsó nyarait is töltötte.

www.szmit.ro / www.cimec.ro

téssel Brassó Romániában marad, őt viszont leszerelésekor az várja, hogy közben áthelyezték Székelyudvarhelyre (az ottani róm. kat. főgimnáziumba). 1941-ben itt alapít családot.

Az 1941/42-es tanévben Gyergyószentmiklóson állami gimnáziumi tanár, egy év után Kolozsvárra kerül, a tanítóképzőbe, DEBRECZY Sándor helyére, majd a M. Kir. Román Tannyelvű Koedukációs Gimnázium magyar katedrájára. 1943-ban megírja doktori disszertációját, 1944 kezdetén benyújtja, tanára, SZABÓ T. Attila elfogadja, már nyomdában van, de ekkor közbeszól a háború, és mire hazakerül, 1948-ban a helynévkutatás nem kelendő portéka egy doktori dolgozat témájának. A *Zabola helyneveiről* van szó.

Kövessük tovább FEJÉR Miklós sorsát. 1944. márciusban vonul be, és a visszavonulás ausztriai közjátéka után, mivel századosként más tisztektől eltérően, katonái kérésére mellettük marad hazavezetni őket, 1945. máj. 12-én keleti fogságba esik. ABODI NAGY Béla és KÓS András oldalán hadifogoly Örményországban, a Szeván-tó partján, ahol magyar–román hadifogolyszínházat szerveznek, aztán a Donyecmedence következik, majd Luganszk. A fogságban is megőrzi derűjét, pedig embert próbáló évek. 85 évesen még név szerint említi, Szevánban temetik el mellőle VALLASEK Miklós zászlóst, akinek menyasszonya kézdivásárhelyi volt, ott hal meg egy SZÖLLŐSY nevű tiszttársa is. A Jereván melletti Arbakilben 280 halottat hagynak, emlékezik, a névsoruk egy példánya dr. NOVÁK Emilnél, a budapesti MÁV-kórház címzetes professzoránál marad meg (özvegye még élt az ezredforduló táján). 1948. okt. 12-én hagyhatja el a Szovjetuniót, és Foksányon át tér haza, Zabolára, szüleihez, majd Kolozsvárra, ahol tanítónő felesége, Paula és egyetlen leánya, Gyöngyi Mária él.

Kolozsvári kültelki iskolába kerül, magyart, földrajzot, történelmet, fizikát, kémiát tanít, 1949-ben újra a tanítóképző magyar katedráján van, majd 1953-ban a volt unitárius főgimnáziumban, jó légkörű munkaközösségben. Egyedüli romániai magyar középiskola, melynek elfogadható névadása sikerül már ekkor, 1957-ben veszik fel BRASSAI Sámuel nevét. 1958-ban fel is robbantják a tanári kart, őt is ekkor teszik ki a tanügyből. A vád: nacionalista szöveggyűjteményt állítottak össze – tartalmazza a **Himnuszt**, a **Szózat**ot, a **Nemzeti dal**t, mindegy, hogy a BÁNYAI László aláírta tanterv alapján. Közben ugyanis szép, bár sok gonddal járó, hisz a korszaknak tett számos kényszerű engedményt kérő feladat részese lehet. Az 1954-gyel kezdődően általuk kidolgozott tankönyvsorozat alapozza meg tulajdonképpen a következő negyven esztendő tankönyveit. Ekkortájt bővül újra, ezúttal 11 osztályosra 10 osztályosról a(z egyelőre a VIII. osztállyal induló) felső középiskola, folyamatosan bővíteni kell a tananyagot is. A romániai magyaroktatás tankönyveit majd a PÉNTEK János vezette kollektíva munkái fogják lecserélni, veszik át helyüket a közelmúlttal bezárólag, de a romániai magyartankönyvek ezredvégig érvényes gerincébe ezzel az 50-es évekbeli első alapozással kerül be V. osztályos tananyagnak a **János vitéz**, VI-osnak a **TOLDI**, VII-esbe a **Ludas Matyi**, hogy ezek kapcsán lehessen bevinni az egyéb ismeretanyagot.

Előbb a magyar nyelv és olvasás tanterv készül el az I–VII-nek, aztán a VII-nek olvasókönyv GAZDA Ferenccel és NAGY Jenővel, az V–VII-nek nyelvtankönyv (egy kötetben), majd ugyanez osztályokra bontva is (változik a nyelvoktatás módszertana). De a szélirány rosszfele fordul. Az V. osztályos nyelvtan után GAZDÁt letartóztatják, a VI-oson már nincs ott a neve, bár együtt dolgoztak rajta. 1956-ban még megjelenik az **Irodalomelméleti alapfogalmak a** VIII-nak, 1957-ben a **Magyar irodalomtörténet a** IX-nek, és a X-nek szerkeszti az irodalomtörténeti tankönyvet és szöveggyűjteményt. Ekkor rövid, két heti, a tanítóképzőbe való visszahelyezés után kiteszik a tanügyből.

1959 áprilisáig munkanélküli. A háttér, amint azt ANTAL Árpád meséli: 1959 elején a nyelvészeket is zaklatják a kolozsvári magyar és román egyetem egyesítésének, vagyis a BOLYAI Tudományegyetem felszámolásának előkészítéseként. 1959. ápr. 2-án alapos házkutatás után letartóztatják FEJÉR Miklóst is („Ridicat cu ocazia percheziției Cluj la 2. IV. 1959", aláíratva:

www.szmit.ro / www.eimec.ro

FEJÉR – dokumentálja ekkor elkobzott könyveiben a bejegyzés), egy éjszakát az állambiztonság kolozsvári börtönében tölt, utána különrepülővel viszik Bukarestbe (egy másikkal NAGY Jenőt), az állampárt Központi Bizottságának börtönébe, majd az állambiztonság fogdájába. A vád ellenük: 16 példát találtak ellenforradalmi tevékenységre az V. osztályos nyelvtankönyv kötetvégi helyesírási szójegyzékében. Maga GEORGHIU-DEJ, az ország első embere vezeti a kivizsgálást. GAZDA Ferenc, mint az 1956-os KOMÁROMI–DOBAY-ügyben is érintett, ekkor már jó ideje fogoly, és pár hónap múlva a bíróság előtt magára vállalja a szerzőséget, hiszen őrá már úgyis tizenvalahány esztendei börtön vár. Visszaemlékezései a **Fájdalmak könyvében** jelennek majd meg. FEJÉR Miklóst és NAGY Jenőt 1959. okt. 30-án szabadon bocsátják. Beismerik-e hibájukat, kérdik tőlük. Nem szándékosan tették, mondják NAGY Jenővel, így a képzőművészeti szövetség kolozsvári fiókjához helyezik. Túl jól sikerül azonban egy SZERVÁTIUSZ-kiállítás, FEJÉR Miklós mehet a kolozsvári vakok intézetébe könyvtárosnak. Ugyanezt később kiegészíti a siketnéma-intézet könyvtárossága. Kisbács falusi könyvtárosa is lesz még, végül 1965-ben lehet újra tanár, Szucságon. 1963-tól tíz évig, nyugdíjazásáig ingázik ide, közben és utána egyetemi felvételire készít fel tanulókat, szakszerkesztő a **Romániai Magyar Irodalmi Lexikon**ban. Zabolai nyarain írja unokái kérésére utolsó munkáját, a letűnt paraszti életformáról (*Feljegyzések – A falusi életforma Zabolán*, kézirat). Sepsiszentgyörgyön hal meg, 88 évesen, minden látszólagos sikertelenség, hányattatás, szakmai pályája ellehetetlenülése ellenére szép, teljes életet zárva. A zabolai katolikus temetőben helyezik örök nyugalomra.

*

Ez volt a szerző története. A másik történet a *Zabola helynevei* sorsa – címében az „élő és történelmi" a szerző utólagos beszúrása. A felvetés valójában megtévesztő, mert a dolgozat története rövid, és igazából nincs sok hozzáfűznivaló. Zabola terepviszonyai változnak utóbb (pl. erdők-tisztások-puszták elveszítik jellegüket; források eltűnnek útjavítással, az 1940-es határok megváltoznak), jegyzi meg a szerző, a kor is rányomta bélyegét – a kézirat kényszerű javításain nyomon követhető, mit nem szalonképes emlegetni ilyen vagy olyan korszakok idején –, de a tárgyalt helynevek zöme élő helynév marad, a történetiek pedig változatlanul forrásértékűek. Kurta, alapos szakmai munka, doktori disszertációnak írták és fogadták el, ám formai megvédése elmaradt, és harminc évet várt adatközlésrészének is a kiadása. Amit feltétlenül ki kell emelnünk a kapcsán, az az, hogy az erdélyi magyar helynévgyűjtés első nagy korszakához tartozik: a CS. BOGÁTS Dénes és főleg SZABÓ T. Attila húszas–harmincas évekbeli úttörése nyomán most bontakozik ki elsősorban utóbbi és a Magyar Nyelvtudományi Intézet környezetében ADY László, ÁRVAY József, FÁBIÁN Béla, GAZDA Ferenc, GERGELY Béla, HORVÁTH István, IMREH Barna, MÁRTON Gyula, TORMAI László vonatkozó munkássága. FEJÉR Miklós dolgozatának története azonban igazából egy másik történet, a negyvenes évek közepének erdélyi magyar tudományos életéé. Túl azon, hogy adatai mennyire hasznosnak bizonyultak szülőfalujában az utóbbi évek birtokvisszaigénylései idején, ezért is jelképesnek tekinthetjük, hogy a zabolai helyneveken végzett munkáját sírköve is megörökíti.

A második bécsi döntés utáni Kolozsvár újra magyar egyetemi város, visszaköltözik a Szegedre száműzött Ferenc József Tudományegyetem. Visszakapja a kolozsvári ingatlanokat – a felszerelést részben magával viszi a Szebenbe távozó román felsőoktatás. Az Erdélyi Nemzeti Múzeumnak az egyetem kezelésében levő gyűjteményei mindenesetre maradnak, munkatársait a Magyar Nemzeti Múzeum mint a közgyűjtemények autonóm szervezete fizeti. Utóbbihoz tartozik a TELEKI Pál Intézet csoportja is – az Államtudományi, a Történettudományi és az 1941-ben létrehozott kolozsvári Erdélyi Tudományos Intézet, jól fizetett intézeti tanárokkal. Van ennél bonyolultabb jogállású intézmény is: az Egyetemi Könyvtár felesben az egyetem tulajdona, de felesben csak kezelésében van, amúgy az erdélyi múzeumé.

Az új intézményrendszer részben a két évtizedes szakadás előtti régi hagyományokra

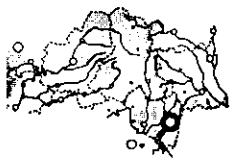

www.szim.ro / www.eimec.ro

épül, főleg ahol ezt gyakorlatilag helyén maradt „egyszemélyes intézmény" tudós biztosítja, mint az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára esetében, amely az impériumváltás óta gyakorlatilag semmit sem fejlődhet, de KELEMEN Lajost egészen 1938-ig megtűrik benne. A jellemzőbb eset azonban a gyökértelenség, nemcsak az intézményi folytonosságot, de a munkatársakat illetően is. Kolozsvár újra és újra szakemberhiánnyal küzd, és ezt a háborús viszonyok csak tovább nehezítik, különösen ami a fiatal utánpótlás biztosítását illeti. Így van ez annak ellenére, hogy sokan visszatérnek a csonkaországi területre menekültek közül, ugyanígy a kolozsvári vagy vidéki középiskolákban meghúzódott egykori egyetemi tanárok, múzeumőrök köréből. A szakemberek jelentős része „ejtőernyős", karrierjét építő, gyakran kitűnő szakember, de nem helybeli. 1944–45-tel kezdődően, az újabb impériumváltással utóbbiak önként vagy kényszerítve, de hazatérnek a csonkaországi területre, a frontokról viszont nem érkezik vissza minden behívott régi, illetve helyi kötődésű munkatárs.

Kolozsvár magyar világbeli élénk diákélete bizakodóvá tehetné az utánpótlás tekintetében a változások magyar őreit, mint SZABÓ T. Attilát, LÁSZLÓ Gyulát, de a történelem teljesen esetlegessé teszi az egyéni sorsok alakulását. FEJÉR Miklós jó lapokkal indulhatna, tudását megbecsülik, jó szervezőként intézményépítésben is számítani lehet rá – csak épp nincs odahaza. Mire pedig hazatér, a változásokat már mások diktálják-ellenőrzik.

Nézzünk néhány párhuzamos történetet. Osztály- és évfolyamtársa, a három évvel fiatalabb ÁRVAY József korábban tűnik révbe jutni, a *Zabola helyneveinek* már szaklektora lehet, mire az elkészül. ÁRVAY jelentős tanulmányokat közöl, pályáját a kolozsvári egyetem tanársegédjeként és Magyar Nyelvtudományi Intézetében kezdi, a barcasági Hétfalu helyneveiből doktorál, de 1944. júliustól munkahelyet HEREPEI János mellett talál, Sepsiszentgyörgyön. A suttogó jobban értesült úgy tudja, hogy HEREPEIt magát is a nagy tudású konkurrenciától szabadulandó küldik le saját kolozsvári jóbarátai a távoli kisvárosba. A Székely Nemzeti Múzeum hiába volt a két világháború között az egyetlen működő kisebbségi magyar tudományos intézmény (a kolozsvári elitet is innen szervezték), HEREPEI szerves alapokra tervezett Székely Tudományos Intézetét indulásból gáncsolja el a vitán felül szép tudományos teljesítményt felmutató, de gyökértelen és féltékeny Erdélyi Tudományos Intézet. A múzeum így is az egyetlen észak-erdélyi múzeumi közgyűjtemény lesz, de kevés, ugyancsak a Magyar Nemzeti Múzeum szervezetéből fizetett szakembert foglalkoztathat, korlátozott anyagi lehetőségekkel. ÁRVAY persze a könyvtár őrének érkezik, és a könyvtárban mégiscsak ott a második legnagyobb erdélyi levéltár. Ám nem telik el két hónap, és máris menekíthetik – ÁRVAYt Kolozsvárról fogják elhurcolni az oroszok. Szerencsésebb, ő már 1945-ben hazatérhet, Sepsiszentgyörgyön a múzeum igazgató-őre lesz, de 1947-től a fenntartó nélkül maradt intézmény nem tudja tovább fizetni. Csernátfaluban (ma Szecsele része) tanít, majd 1948-tól Sepsiszentgyörgyön. 1951-ben a múzeum újra megpróbálja alkalmazni, 1952-ben tagja az ún. tudományos tanácsnak (ez tkp. az addigi igazgató-választmánynak felel meg), a dokumentációért és a történelmi szakmai kérdésekért felel. 1953-tól a Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár igazgatója, Románia legrendezettebb levéltárává szervezi, innen megy nyugdíjba.

A másik testvér-sors a GAZDA Ferencé. A hét évvel fiatalabb GAZDA haralyi, szomszédfalusi. Ő a Zabola közeli Csomakőrös helyneveit dolgozza fel, és a Nyelvtudományi Intézet munkatársa, akárcsak ÁRVAY, de a háború végeztével, úgy tűnik, szerencsésebben alakul a sorsa. Doktorját megvédte, sikerül Kolozsváron maradnia, a BOLYAI Tudományegyetem tanársegédje lesz 1945–49-ben. A készülő erdélyi magyar nyelvatlasz megbecsült terepmunkása. Utóbb tanárként szerkeszt-ír FEJÉR Miklóssal közösen tankönyveket, és a forgandó szerencse őt sodorja a legnagyobb megpróbáltatásba: 1956-ot követően koncepciós per áldozata lesz, szabadulása után Kolozsváron könyvelőként dolgozhat. A csomakőrösi helynevek 1942–43-ban kétszer is megjelent, a haralyiakra félévszázad elteltével kerül csak sor.

www.szim.ro / www.eimec.ro

Sikertörténetnek igazából egy harmadik párhuzamos pálya bizonyul. A FEJÉR Miklósnál kilenc évvel fiatalabb FARAGÓ József ma a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagja. Brassóban született, mint ÁRVAY, de ő Sepsiszentgyörgyön is jár középiskolát, írása is ott jelenik meg először. 1944-től a már említett Méhkas könyvkiadójának szerkesztője, **A Székelyföld leírása** bővített második kiadására is ő próbálja beszervezni HEREPEIt, KELEMEN Lajost. 1945-ben doktorál néprajzból, egészen 1953-ig a kolozsvári magyar egyetemen dolgozik, de 1950-től már a szerencsésebb kutatóhelyen, a Román Akadémia kolozsvári Folklórintézetében is. Doktori dolgozatának ugyancsak hányatott története érzékeltetheti legjobban az erdélyi magyar tudományosságnak azt a pillanatát, az új impériumváltás környékén, amikor FEJÉR Miklós kész és elfogadott disszertációja megvédetlen és kiadatlan marad.

GUNDA Béla, a néprajzi tanszék professzora 1945. augusztus 17-én arra kéri a Székely Nemzeti Múzeumot (a levél fejlécében a Kolozsvári Magyar Tudományegyetem Néprajzi Intézete, Ferenc József neve törölve belőle a Kolozsvári után, cím kicserélve Király u. 14-re), hogy az *Erdélyi Néprajzi Tanulmányok* 4. és 5. számát (3-3 ív) finanszírozná 100 000 lejjel. Fel fogják tüntetni, hogy támogatásával jelent meg, és a megfelelő példányszámot is átadják ennek megfelelően. A dolgozatok Háromszék vármegye néprajzát tárgyaló munkák (az ENT, részletmunkák keretében, általában is az erdélyi magyarság néprajzi kérdéseit, így szokásait, gazdasági formáját, népművészetét stb. tárja fel): dr. GAZDA Ferencé a haralyi kádármesterségről, illetve FARAGÓ Józsefé az uzoni betlehemes játékokról. A sepsiszentgyörgyi múzeum szept. 17-én válaszol, szept. 15-én ügyvezető tanács elé terjesztették a kérést, de anyagi lehetőségük nekik sincs a támogatásra.

Az ügy hátteréhez két vonatkozását szükséges ismerni. Egyik az, hogy FARAGÓ József doktori disszertációja végül mégis megjelent (**Uzoni betlehemes 1942-ben és 1943-ban**, *A KJNT Értesítője*, 2001/1–2, Kvár). **Visszapillantás** címmel szerzője lényeges adalékokat oszt meg velünk előszavában. 1945. máj. 29-én adta le a Ferenc József Tudományegyetem rektori hivatalának, és sürgősségi eljárással került védésre, mert attól tartottak, hogy a várható átszervezések következtében az egyetemnek nem áll majd később jogában vagy módjában doktori címet adni. FARAGÓ így már jún. 2-án megvédheti (emlékezzünk, egy másik védés városnyosa, FEJÉR Miklós valahol osztrák területen keresi épp a hazatérés útját, tíz nap múlva hadifogoly). GUNDA Béla valóban az *Erdélyi Néprajzi Tanulmányok*ban akarja kiadni a tanulmányt. A sorozat 1943-ban indult, összesen 9 száma jelent meg, és a két háromszéki tárgyú dolgozat képezte volna az újabb impériumváltás utáni első jelentkezését, egyben a sorozat első nem-különnyomat, tehát nem pusztán újraközlés számait. Végül az utolsó két szám sikerül ilyenneˇ, a 8. épp FARAGÓ terjedelmesebb munkája, és a kilencedikkel alakulna néprajzi folyóirattá *Miscellanea ethnographica* címen, de ekkor Romániában felszámolják a néprajzi tanszékeket, GUNDA is távozni kényszerül. FARAGÓ József kézirata az Egyetem irattárának hányódásával tűnik el, hogy majd KOVÁCS József történész, a GÁBOR Áron-diákotthonbeli egykori szobatárs (1976–84-ben a BABEŞ–Bolyai egyetem prorektora) találja meg, adja át a szerzőnek. POZSONY Ferenc kezdeményezésére, a KRIZA János Néprajzi Társaság adja ki végül, 2001-ben, a dallamok maradnak ki mindössze.

A másik vonatkozás a sepsiszentgyörgyi múzeummal kapcsolatos. A Székely Nemzeti Múzeum és a kolozsvári magyar egyetem között a negyvenes évek második felében ismételten kísérlet történik ilyen vagy olyan kapcsolatfelvételre, ami könnyen érthető. A kolozsvári magyar elit már korán sincs olyan előnyös politikai helyzetben, mint a második bécsi döntés után, a sepsiszentgyörgyiek viszont újra tényezőkké válnak, intézményük felértékelődik. Amikor az Erdélyi Tudományos Intézetet a BOLYAI alá mentik, meghívást kap képviseltetni magát benne minden olyan magyar intézmény, ahol még tudományos munkát lehet végezni (EME, EMKE, SzNM, Mezőgazdasági Főiskola, teológiák). A sepsiszentgyörgyiek képviselője ÁRVAY József. 1946. májusban épp

www.szim.ro/www.eimec.ro

FARAGÓ kéri segítségüket, a székelyföldi néprajzi gyűjtemények helyzete felől érdeklődik.

Az ETI 1949-ben végleg felszámolódik, utolsó vezetője-munkatársa IMREH István, a Sepsiszentgyörggyel szomszédos Szentkirály szülöttje. Az egyetemmel való kapcsolat azonban túléli a visszafordíthatatlanná most váló rendszerváltást is. 1949-ben TÖRÖK Zoltán kér postázni másfél évtizede a múzeumban található őslénytani és kőzetanyagot (4-5 láda, a BOLYAI geológiai laboratóriumában kívánja feldolgozni egyetemi gyakorlaton diákjaival), kettőt meg is találnak, TÖRÖK pedig vállalja, hogy feldolgozás után mintagyűjteményt küld az őslénytani anyagból. 1949. májusban rektorként BALOGH Edgár és a tanulmányi igazgató kérdik személyes beszélgetésükre hivatkozva SZÉKELY Zoltán múzeumigazgatót, hogy milyen tudományos segéderőkre volna szüksége történelmi, könyvtári, levéltári, néprajzi szempontból, mert részt vállalnának az államosított anyagok múzeumba mentésében és az ásatásokban is. (A régész SZÉKELY nyilván kitér, és saját érdeküket nézve ehelyett lepkészt kér a DIÓSZEGHY-lepkegyűjtemény konzerválására, illetve preparátort az állat- és növénytani anyaghoz. Régészethez, írja, nem is kérhet segítséget, mert őt magát is C. DAICOVICIU kollektívájába osztották, személyi kérdésekben nem dönthet.) Nyár végén NAGY Jenő vezette diák-munkacsoport végez a múzeumban néprajzi munkát, október végén SZÉKELY jelzi FERENCZI Istvánnak, aki ekkor egyetemi tanársegéd Kolozsváron, hogy apja 1943-as bálványosvári ásatásából került elő anyag, bármikor rendelkezésére áll Sepsiszentgyörgyön, és szeretné, ha a jövőben eredményesen együtt tudnának dolgozni. 1950. januárban ugyancsak SZÉKELY FARAGÓval csináltatja meg, Kolozsváron az 1949-es **Évkönyv**ük kliséit (1955-ben jelenik csak meg, nagy nehézségek árán), SZABÓ T. Attilával pedig ugyanebbe a kötetbe szánva 1950–51-ben CS. BOGÁTS Dénes posztumusz munkáját gondoztatja (a cenzúra kiveszi, végül SZABÓ T. hozza le a NyIrK-ben). 1950. júniusban SZÉKELYt éppenséggel tanítani hívnák az egyetemre, de visszautasítja, tudja, hogy az igazi cél ezúttal eltávolítása volna a múzeum éléről.

Térjünk vissza a Sepsiszentgyörgy segítségével kiadni szánt dolgozatokra. ÁRVAY József 1946. júl. 10-én jelentést tesz a Székely Nemzeti Múzeum ügyvezető tanácsának. Egyrészt Csík megyében járt, (a festő) NAGY Imrével, igazgató-választmányi alelnökükkel keresték fel a megyefőnököt a múzeumnak járó támogatás ügyében. A megyefőnök a Csíki Magánjavaknál járulhatott csak közbe érdekükben. ÁRVAY másrészt az Erdélyi Tudományos Intézet és a Múzeum kapcsolatairól számol be: az ETI felkérte, hogy a nyelvészeti szakosztályán most készülő erdélyi magyar nyelvatlasz részére végezze el az adatgyűjtést Háromszék vármegye területén. Éppen ezért kéri az ügyvezető-tanácsot, tegye lehetővé számára, hogy havi 3-4 napot a gyűjtés céljából kiszálláson tölthessen, minthogy a munka elkészítése nemcsak erdélyi magyar, de nemzetközi viszonylatban is igen nagy fontossággal bír.

Továbbá: „Az ETI a birtokában lévő kész dolgozatokból hármat felajánlott kiadásra Múzeumunknak, éspedig: GAZDA Ferenc: *A haralyi kádárnmesterség*, FARAGÓ József: *Uzoni betlehemes* és FEJÉR Miklós: *Zabola helynevei* című dolgozatokat. Ismerteti a dolgozatokat, s az ETI ajánlása, valamint annak alapján, hogy ő maga is jól ismeri FEJÉR Miklós dolgozatát, mely a Székely Nemzeti Múzeum levéltárából is közöl adatokat, ... elsősorban ennek kiadását javasolja." GYÁRFÁS Albert alelnök ezt követően kéri, hogy a kiadásra felajánlott művek közül a FEJÉR Miklós dolgozatának kiadási költségeire megfelelő összeget vegyenek fel az 1946/47. évi költségvetésbe. Az ügyvezető-tanács, örömmel nyugtázva, hogy a Múzeumban komoly tudományos munka folyik, el is határozza, hogy FEJÉR Miklós *Zabola helynevei* című munkája, valamint dr. SZÉKELY Zoltán ásatási beszámolója és az évi jelentés kiadási költségeinek fedezésére 4 millió lejt vesz fel az 1946/47. évi költségvetésbe. (ÁRVAY kért kiszállásainak is vállalják, hogy megtérítik a felmerülő kiadásait.)

FEJÉR Miklós dolgozatának sorsát tehát igenis szívükön viselik valahol, miközben szerzőjük több ezer kilométerre küzd a túlélésért, sőt, két testvér-dolgozatával szemben is előnybe ke-

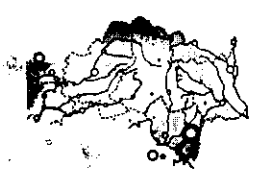

www.szmit.ro / www.eimec.ro

rül. Hogy a kiadása mégis elmarad, az nem az őszinte szándékon múlik. A békeszerződések aláírásával Románia ismét biztosítja birtokát, az erdélyi magyarokkal szembeni kiváró taktikai lépések kora lezárul. Ha 1946–47-ben a SZABÉDI László vezette Székely Nemzeti Múzeum még az erdélyi magyar közgyűjteményeket és utóvédharcukat szervezi, utána maga is a túlélésért harcol. SZÉKELY Zoltán említett, 1946-os ásatási jelentései is csak 1949-ben jelenhetnek meg, az államosítás előtti utolsó kiadványukként.

*

Megkíséreltük végigkövetni a szerző életpályáját, érzékeltetni nemzedéke és az azt követő kutató-nemzedékek egymástól különböző, mégis rokon indulását, majd kálváriáját, a harmincas évek végétől az ötvenesek végéig. Olyan két évtizedről van szó, amely megért egy világháborút, két impérium- és egy rendszerváltást, nemzeti felszabadulás, majd népi demokrácia keltette reményeket, legsötétebb diktatúrát és az emberi méltóság magyar forradalmát, majd annak eltiprását is. Akik megélték és túlélték, köztünk éltek, és adósai maradtunk egymásnak. Megköszönve családja bizalmát, türelmét és segítségét, POZSONY Ferencnek a bátorítását és felajánlását, hogy a kézirat ezúttal teljes terjedelemben történő kiadását, ha a mi jó szándékunk is kevésnek bizonyulna, átvállalja, egy adósság törlesztésének reményében FEJÉR Miklós emlékének ajánljuk ezeket a sorokat, a szakma figyelmébe a dolgozatot és szerzője kéziratban maradt utolsó munkáját. Tisztelet és becsület nekik, akik becsülettel és emberi tisztességgel helytálltak, akármerre is sodorta őket a sorsuk.

(BOÉR Hunor)

Zabola élő és történelmi helynevei

Zabola a háromszéki medence keleti szélén, a Kárpátok tövében, a hegyek láncai közé felnyúló két szélesebb völgyben fekszik. Északon és délen a Kárpátok lenyúló gerincei határolják, keleten magas hegyvonulatok húzódnak, nyugaton mind a két völgy szája közvetlenül a síkságra nyílik.

Zabola régi település: az oklevelek először 1466-ban, akkor említik, amikor Szentgyörgyi és Bazini János gróf erdélyi vajda és székely ispán jelenlétében itt tartották azt a gyűlést, amelyen elhatározták, hogy minden székben székbírák legyenek (SzékOkl. I, 205). Az 1567. évi regestromban már 45 portával szerepel (I. h. II, 214). A község 23 000 kat. hold területéből 3200 hold szántó és kaszáló, a többi erdő (a felmérés pillanatában, tehát 1943-ban, **B.H.**). A szántók a falu alatt fekszenek, a kaszálók a Feketeügy balpartján, átkarolva Petőfalva kicsiny határát.

A helynévanyag összegyűjtését 1943 nyarán végeztem. Adatközlőm FEJÉR Mihály 78 éves erdőőr és FEJÉR János 72 éves földműves volt. Az összegyűjtött anyagot 1968 nyarán ellenőriztem és kiegészítettem. A helyszíni munkában KOVÁCS Izra 68 éves földműves kalauzolt.

Zabola helynévanyagának tekintélyes része személy- és családnévvel alakult. A helynevekben szereplő családok egy része ma is él, más része kihalt, vagy a községből elszármazott.

A helynévadásnak egyik legősibb formája, a személynév puszta alanyesetéből alakult helynevekre több példa van: *Bálint, BIRTALAN, BOC, CSEKME, DEMESKE, Dobroszláv, Jákó, MIHÁLC, Mihályka, TURI.* Előfordul a család- és keresztnév együttes alkalmazása is: *IMRE Péter, MÁTÉ Pál, NAGY Jánosné, PÁL Miklós, PÁL Máté, RÉTI Pál.*

Család-, kereszt- vagy ragadványnévvel alakultak az alábbi helynevek: *AlsóBALÁZStója, AlsóGEREvölgye, -kútja, -pusztája, BAKARA, -belsőlaposa, -farka, -külsőlaposa, -oldala, pusztája. BASAasztala, -kútja, -kútjavölgye, -útja. CSEKMEbérc, CSUBUK-kútja, DEMESfarka, DIMÉNYszegelet, FARKASmartja, GÁL-pataka, GEREvölgye, GYÖRGY Károly-tagja, Jakabhavasa, JÁNOSútja, KOVÁCS-pataka, LÁSZLÓ mogyorósa, MÁTÉ Pál, MIKESné, PÁL Miklós, PÁL Máté, RÉTI Pál, Rupaharapégése, TURIköve.*

Jellegzetes csoportot alkotnak azok a helynévi összetételek, melyeknek előtagja többes számú személynév: *GYÖRGYök utcája, KERESZTESekhavasa, KUPÁNYok utcája, ÓPRÉk utcája, SZŐKÉk erdeje.*

A helynevek egy másik nagy csoportja a határ eredetibb természeti állapotának emlékét őrzi. A síkságon a ma művelhető területnek a fele régen

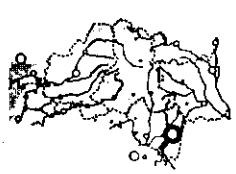

www.szimbolikon.ro www.erdelyimuzeum.ro

vizenyős, mocsaras lehetett. Erről a következő helynevek tájékoztatnak: *Balatonszeg, Darvas, Elősár, Forrótó, Galambszék, Gémes, Horgastó, Kerektó, Közmocsár, Mély-tó, Mélytó-árka, Neszter, Nesztertója, Tóköz, Tóköz-árka, Tóközfeje*. Az egykori vizenyős terület maradványát tagosításkor, 1900-ban csapolták le. A helynevek egykori nagyobb kiterjedésű hegyvidéki mocsarakra is utalnak. Ezeknek egy része ma is megvan, nagyobb részüket azonban benőtte az erdő: *Alsó- és FelsőBALÁZStója, Földhídsátéja, Gyepűsásosa, Alsó- és Felsőnádastó, Felsőnádastópusztája, RÉTI Pál-sásosa, Székvölgye, Székvölgye-kútja, Sóstejke*.

Más változások tükröződnek vissza az alábbi nevekben: *Aratás, Aratás-kútja, Aratáspusztája, Belsőlókosár, Buzakölesoldal, Csatornás, Csatornás-kútja, Csatornás-pataka, Csatornásoldala, Csatornás-tető, Csemete-kert, Csórémart, Disznókosár, Égetthegye, Feketeügy régi árka, Felsőtönkhányó, Komandóház, Köleskert, Középsőhatár, Középsőharapégés, Lókötő, Négyház, Négyszegű-kút, Peresendő, Rakodó, Rótt-kút, Szénégető, Sodronyállomás, Sósösvény, Újharapégés, Kvártélyház*.

Néhány helynév a gazdasági életben beállt változásokra mutat. Így a *FARKASnyila, Hosszúnyíl, Kisnyíl, Nagynyíl, PÁL Miklós-vonása* helynevek az egykori földközösség emlékét őrzik. A hármashatárrendszer emlékét a *Cseremezeje, Halommezeje* és *Középsőhatár* helynév tartotta fenn. A tagosítással újabb korszak kezdődött a mezőgazdasági életben, és ez a helynévanyagot is érinti. Az eddigi helynevek lassan kezdenek elhalni, s helyüket elfoglalják a tag főnévvel alakultak. E birtokos összetételek utótagjaként a tag szócska család- vagy család- és keresztnevekhez kapcsolódott: *BAGOLY-tag, DEMES-tag, GYÖRGY Károly-tagja* stb.

A nép tréfálkozó hajlama is megnyilvánul néhány helynévben: *Gatyaszár utca, Kotákvára, Piroscsepesz*.

Növénynévvel alakult helynevek: *Almafa, Bükk, Bükkfarka, Buzakölesoldal, Borsóföld, Csere-domb, Csipkés, Éger, Énekesfenyő, Ércembükk, Farkafenyő, Felsőcsalános, Kerekbükk, Kökénybokor, Köleskert, Körtebokor, Mogyorós, Nyíres, Pityókáskert, Rakottyás, Szilas, Szilváskert, Tisztabükk* stb.

Állatnévvel alakultak: *Csókaház, Csókaház-kútja, Csókaházpusztája, Farkaslyuk, Nyúlnyalás, Nyúlnyalás-kútja, Nyulaktója, Varjú-hegy*.

A helynevek jelentős része a térszíni formák Zabolán használt elnevezéseivel alakult. A kisebb talajkiemelkedéseket halom, domb, ponk, a nagyobbakat él, bérc, hegy, ritkábban ponk névvel jelölik. A hegy és völgy lejtős részének oldal, a nagyon meredek oldalnak erős a neve. Az alj 1. 'hegyoldal kezdeti része', 2. 'hegy vagy más tényező alatti, melletti terület'. A mart 1. 'víz partja', 2. 'hegyoldal' jelentésű. Hosszan elnyúló talajmélyedést jelöl a völgy, árok, gödör köznév: ezek közül a két utóbbi 'kisebb patakmeder' vagy 'kisebb völgy' értelemben használatos. A kisebb-nagyobb talajmélyedést vápának nevezik. A sík területet erdőn a lapály, lapjas, a művelhető területen pedig mező szavak jelölik. Az erdei tisztásnak puszta a neve. Emberiesítő térszíniforma-nevek: fej, homlok, orr, szád, nyak, farok. Kihalt köznevekről is tájékoztatnak a helynevek. A falukerítés jelentésű kihalt tanorok köznevet két élő *(Tanorkapunál, Tanorokvég)* és több kihalt *(Tanorokkapu, Tanorokkapun alól, Tanorokkert, Tanorokrajövő, Tanorokszeg)* helynév őrzi. A 'mocsaras, vizenyős hely' jelentésben már régen kihalt szék és sár köznév emléke maradt fenn a *Galambszék, Székvölgye, Elősár, Külsősárpusztája* helynévben.

A helynevek a község hangtani és népnyelvi sajátosságaira is tájékoztató adatokat szolgáltatnak. Ilyen fontosabb hangtani sajátosságok: 1. A zabolai népnyelvben a hosszú *é, ó, ő* helyett gyakran *ié, uó, üő* kettőshangzót ejtenek: Iégethegye, Sziénjégető, Küsiél, Iénekesfenyő, Luókosár, Csuókaház, Mogyoruós, Tisztabikuódala, Karjasvüőgy, Csatornástetüő, Küőbánya. 2. Az *í, ú, ű* helyett *i, u, ü*-t ejtenek: *BIRÓ Antal-uttya, Borvizárok, Gázkut, Háromlábu kut, Varju-hegy, Néccegükut*. 3. A szóvégi *a* hang, ha az előtte levő szótagban *á* hang van, zártabbá válik. *Füvenypusztája, Górpusztája, Pérászka, Szálas*. 4. Mint az egész székely nyelvjárásterületen, a zabolai népnyelvben is megvan az *ë* hang. *KËRËSZTËSëkhavasa, DËMËSKE, Vërëzsgödör*. 5. Az azonszótagú *l, r, j* előtt lévő magánhangzókat félhosszan ejtik: *BAKARAfárka*.

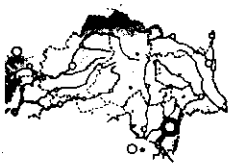

www.szimo.ro/www.eimec.ro

A helynévadás fontosabb mozzanatainak ismertetése után a helynevek egyenkénti vizsgálatára térek. Betűsorrendben előbb a község belterületének, utcáinak neveit közlöm, azután, ugyancsak betűsorrendben, a község külterületének neveit. Az egyes helynevek irodalmi alakja után a népnyelvi alak következik. Ha névszó után nincs feltüntetve népnyelvi alak, az utóbbi megegyezik a címszóval. A [ ]-ben a vázlaton a név helyrajzi elhelyezkedését feltüntető szám következik. A ( )-be tett jelzések a hely térszíni formájára, talaj- és gazdálkodási viszonyaira vonatkoznak. A történeti adatok felsorolása után a helynévre vonatkozó magyarázatom következik. A használt rövidítések: e. = erdő, f. = forrás, gyü. = gyümölcsös, h. = híd, k. = kaszáló, ke. = kert, p. = patak, r. = rét, sz. = szántó, ti. = tisztás, u. = utca, v. = völgy. A levéltári anyagból származó, ma már nem ismert helyneveket *-gal jelölöm. A történeti anyagot néhai CS. BOGÁTS Dénes bocsájtotta rendelkezésemre.

Helynévanyagomat SZABÓ T. Attila használta jelölésrendszerrel gyűjtöttem össze.

Helynévtár

1. A község belterületére vonatkozó helynevek

Alsó utca Åsșócca [29] (út). – A község délnyugati részén levő utca közvetlenül a szántóföldek szomszédságában.

Alszeg Alszëg [1] (falurész). – 1685: Falu derekában a templomon alul az *Alszegben*. – A falu nyugati, alacsonyabban fekvő része. A székely falvaknak Alszegre és Felszegre osztása nagyon gyakori. (Vö. ÁRVAY 1943a. 83.)

Árvaház [46]. – A Nagyút baloldalán a Nagyhídtól [47] jobbra eső épület. Az első világháború alatt és után gróf MIKES Árminné ebben az épületben árvaházat tartott fenn. Ma az elemi oktatás céljait szolgálja (1972: óvoda).

BISZAK Mihálynál [13] (u.). – A Felszeg egyik erdő felé vezető utcája. Egyetlen ház van benne, s ennek lakójától kapta a nevét.

BORBÉLYok utcája BORBÉJok uccája [481] (u.). – A hegymegi utca egyik mellékága

Borsikás [448]. – A Felszeg keleti felében borókafenyővel benőtt terület. Ma jobbára beépített terület.

Cigányok [14]. – A falu déli szélén a cigányoktól lakott és a környező bokros terület neve.

Cigányok-kútja Cigányok-kuttya [15] (f.). – Három bővizű forrás a cigánynegyedben.

DEBRECI-kert DËBRECI-kert [37] (ke.). – A temető aljában nagyobb bekerített hely, mely a Zaboláról elszármazott DEBRECI családé volt.

DEBRECI-malom DËBRECI-malom [38] (ma.). – A fenti kert patak melletti része, ahol egykor vízimalom volt, melynek romjai a közelmúltban tűntek el teljesen.

Derék Darjék [2] (falurész). 1815: *Derék*. – A község középső része.

Derék út Darjék ut [5] (út). – 1798: *Derékutra*. 1802: *Darékut*. 1813: *Derék utza*. – A község középső részén áthaladó út.

Felszeg Fëlszeg [3] (falurész). – 1812: Derékut mellett a *felszegben*. – A község keleti, magasabban fekvő része.

Felszegipázsint Fëlszëgipázsint [16]. – 1769: *Felszegi pászint*. 19. sz. Egy füves kert a *felszegi pásinton*. – A Felszegi és Túlsó utca találkozásánál kisebb tér.

Felszegi utca Fëlszëgi ucca [6] (u). – 1813: *Felszeg utza*. – A Felszegen átvezető utca.

Gatyaszár utca Gagyaszár utca [17] (u.). – A Derékútból kiágazó és két részre tagolódó utca. A tréfás helynévadás esete áll fenn.

Gépház Gjépház [36]. – Az egykori Grófiparknak az a része, ahol a villamosságot szolgáltató berendezés van.

Gödrös utca Gödrös ucca [28] (u.). – A Túlsó utca jobb ága.

Grófipark [18]. – A Felszeg kezdeti részén nagyobb kiterjedésű parkosított rész, mely a MIKES család tulajdona (1972: a címszó törölve. **B.H.**).

GYÁRFÁS-kert [33] (ke.). – A PALTÁNY-kerttel szemben a patak jobboldalán nagyobb oldalas terület, mely a GYÁRFÁS családé volt. E területen volt egykor BASA Tamás kúriája. Itt tartották azt a gyűlést 1466-ban, melyen elhatározták, hogy minden székely székben székbírák legyenek.

GYÁRFÁS-malom [35]. – A fenti terület patak melletti része. Az egykori malom emlékét már csak az eltűnőben levő malomárok hirdeti.

GYÖRGYök utcája GYÖRGYök uccája [77] (u.). – A KERESZTESek utcája egyik mellékága. Nevét az utcában lakó GYÖRGY családtól kapta.

Halastó Halastyó [39] (tó). – A Grófipark (később a Preventóriumé) egyik részében mesterséges tó.

Halottak-hídja Halottak-higgya [32] (híd). – A temetőbe vezető utca végénél a patakon átvezető fahíd.

Halottak utcája Halottak uccája [31] (u.). – A Derékútból nyíló kis utca, mely a temetőbe vezet.

www.szmit.ro www.eimec.ro

Hegymege Hëgymëge [4] (falurész). – 1829: *Hegy mege*. – A község két völgyben települt. A középen beékelődő hegygerinc északi felében fekvő falurészt jelölik e névvel.

Hegymegipázsint Hëgymëgipázsint [19]. – A Hegymegi utca kezdeti részén nagyobb tér.

Hegymegi utca Hëgymëgi ucca [7] (u.). – 1829: régi nevéről KUPÁNYok, mostani nevéről *Hegy mege utcában* KUPÁNY András kapuja előtt. 1813: *Hegymegi utza*. – A fenti falurészen átvezető hosszú utca.

Hidegház Hidekház [45]. – A Temető kis része. Régen a temetés célját szolgáló ház volt e helyen.

JAKABFIak JAKAfiak [49] (falurész). – A Felszeg egyik része, mely nevét a JAKABFI családtól kapta.

Jövevények temetője Jövevényektemetűője [43]. – A Temető nyugati széle. Régen az idegeneket temették e helyre. Ma kevésbé ismert.

KÁDÁR-malom [50] (ma.). – Vízimalom a Felszegben. Nevét tulajdonosától kapta.

Kancellária-kert Kancelária-kert [20] (ke.). – A Hegymegipázsinttal szemben fekvő kert. Régen a katonai közigazgatás épületei voltak e helyen, most sportpálya.

Katolikus temető Katűólikustemető [44]. – A Temető keleti fele.

KERESZTESek utcája KËRËSZTËSëk uccája [51] (u.). – 1815: A faluban a *KERESZTESek utcája*. – Nagyobb utca a község déli felében.

KERESZTES Mihálynál KËRËSZTËS Mihájnál [21] (u.). – A Felszeg egyik kis utcája, mely az erdőbe vezet.

Kertész-kert Kertiész-kert [52] (ke.). – A Felszeg kezdeti részén a MIKES család kertészete volt, [később] a Preventórium tulajdona.

Kicsi utca Kicsi ucca [53] (u.). – A Felszeg középső részén a patakra bejáró ösvény volt, ma már nem látható, mert bekerítették.

Kicsihalastó Kicsihalastűó [40]. – A halastóból egy kisebb tóba folyt a víz, ezt jelölik e névvel.

Kotákvára [8] (falurész). – A község keleti és legmagasabban fekvő része. Újabb település, a jelen század elején még erdő borította e területet. A helynév *kota* előtagja *tyúk* szavunk nyelvjárási változata, jelentése tehát tyúkok vára. A népi lélek tréfálkozó hajlama nyilvánul meg e helynévadásnál. A tréfás helynévadásnak az a szemlélet szolgált alapul, hogy a tyúkok is szeretnek magasan fekvő helyre telepedni.

KOVÁCS pénztárnok utcája KOVÁCS pénctárnok uccája [55] (u.). – A Hegymege egyik kis utcája. Nevét a KOVÁCS család pénztárnoki tisztséget viselő tagjától kapta.

Kőkereszt utca Kűőkereszt ucca [24] (u.). – A régi román templomoz vezető utca neve. Általánosan nem használják. Nevét az utca kezdeti részén a románok által felállított, keresztben végződő emlékkőtől kapta. A hasonló emlékkeresztállítás 1918 után nagyon gyakori volt. (1972: a magyarázat törölve. **B.H.**)

Középső utca Középső ucca [76] (u.). – A Porond utcával párhuzamosan halad.

Közmező [22] (falurész). – A község Pávával érintkező része. Régen művelhető terület volt, ma teljesen beépült.

Közmező utca Közmező ucca [23] (u.). – A Zabolát Pávától elválasztó kis utca.

*Közönségespázsint. – 1664: *Keszeonseges pasint*. – Helyrajzilag nem tudom elhelyezni.

Községháza Kösségháza [56]. – A falu közepén, a Nagyút mellett fekszik. (1972: a címszó törölve. **B.H.**) L. Kultúrház.

Kultúrház [56]. – Új, emeletes épület a központban.

*KUPÁNYok utcája. – 1829: régi nevéről *KUPÁNYok*, mostani nevéről Hegymege uttzaban. – A Hegymegi utca régi neve, mely a Zaboláról elszármazott KUPÁNY család emlékét őrzi.

Major utca Major ucca [25] (u.). – A Hegymege egyik mellékága.

MAKI utca MAKI ucca [79] (u.). – A Hegymegi utca első mellékága. Nevét az egykori MAKI családtól kapta.

Molnárok Mónárok [26] (falurész). – A Felszeg egyik része. Több vízimalom volt egymás mellett.

Molnárok-kútja Mónárok-kuttya [27] (f.). – Nagy forrás a fenti területen, melynek vizét a szomszédság közösen használja.

Nagy-híd Naty-hid [47] (híd). – A patakon átvezető betonhíd.

Nagyút [9] (út). – A községen átvezető megyei út.

Nagy utca Nagy ucca [54] (u.). – A Felszegi utca egyik ága.

NAGY Vilma-kertje NAGY Vilma-kerttye [34] (ke.). – A GYÁRFÁS-kert mellett fekszik. Nevét egykori tulajdonosától kapta.

Oláhok utcája Oláok uccája l. Románok utcája (átjavítva utóbbi névvátozatra a kéziratban)

ÓPRÁk utcája ÓPRÁk uccája [57] (u.). – A Túlsó utca egyik mellékutcája, mely az ÓPRA család emlékét őrzi.

PALCMAN-lakás [58]. – Tisztviselői lakás a Grófiparkban, mely első lakójának emlékét őrzi. (1972: a címszó törölve. **B.H.**)

PALTÁNY-kert PALTÁN-kert [59] (ke.). – A GYÁRFÁS-kerttel szemben levő kertek, melyek régen a PALTÁNY család tulajdonai voltak.

Pataktérség Pataktiérség [10] (falurész). – Az Alszeg patak melletti része.

www.cimec.ro

PERDI-malom PËRDI-malom [60] (ma.). – A falu nyugati része a patak mellett. Régen vízimalom volt e helyen. A helynév a PERDI család emlékét őrzi.

Pihenő [61]. – Az egyik korcsma tréfás neve.

Piroscsepesz Piroscsepëšz [62]. – Egy másik korcsma tréfás neve.

Porond [74] (falurész). – A Nagy-hídtól balra, a patak jobboldalán levő falurész. A helynév a *porond* tájszóból alakult, mely kavicsos homokot jelent.

Porond utca Porond ucca [75] (u.). – Összekötő utca a Nagyút és Vasút utca között.

POZSONY utcája POZSONY uccája [64] (u.). – A fenti malomhoz vezető kis utca.

POZSONYmolnár POZSOMmónár [63] (ma.). – A falu keleti felében vízimalom, mely a POZSONY család tulajdona; (1972:) itt még áll a malom.

POZSONYok utcája POZSONYok uccája [80] (u.). – A Hegymegi utcából kiágazó második utca.

Preventórium [18]. – A régi Grófipark helyén [a későbbi] üdülő.

Református temető Rëformátustemető [42]. – A Temető nyugati fele.

Régikastély Riégikastéj [65]. – A Grófipark közepén fekszik (1972: a címszó törölve. **B.H.**)

Román templomnál Románytémplomnál [58]. – A Felszeg déli része a régi templom és temető szomszédságában

Románok utcája Rományok uccája [7] (u.). – Összekötő utca a Túlsó és KERESZTESek utcája között. Az utca lakói többnyire románok.

Sétatér Sjétatér [67]. – A református templom mellett levő kis sétány.

Sokadalom-kert [68] (ke.). – 1815: Páva felül u.n. *Sokadalmas kert.* – Régen itt tartották a kirakodó és állatvásárt.

Sokadalom-kert utcája Sokadalom-kert uccája [69]. – A fenti helyre vezető kis utca neve.

SZABÓ-kert SZABÓ-kert [70] (ke.). – A park nyugati széle. Régen a SZABÓ családé volt.

Taleán utcája Talejány uccája [30] (u.). – A Temetőbe vezető kis utca. Nevét az utca olasz eredetű kőfaragó lakójától kapta, akit egyszerűen talejánynak neveztek.

Temető [41]. – A Luci melletti terület.

TRÉFAmalom [71] (ma.). – A község legmagasabban fekvő települési helye. A helynév az egykori TRÉFA család emlékét őrzi.

Túlsó utca Tűsó ucca [12] (u.). – A Felszeg egyik ágán átvezető utca.

Újkastély Ujkastéj [66]. – A Régikastély melletti emeletes épület, melyben a gróf MIKES család hivatalos helyiségei voltak (1972: a címszó húzva. **B.H.**)

VAJDA-lakás [72]. – Tisztviselői lakás a Grófiparkban, mely első lakójának emlékét őrzi. (1972: a címszó törölve. **B.H.**)

Vasút utca Vasut ucca [11] (u.). – Az állomás felé vezető utca.

Zöldfa Zöltfa, Zűőtfa [73]. – Egyik korcsma neve, mely előtt hatalmas szomorúfűz állt. (1972: a címszó törölve. **B.H.**)

2. A község külterületére vonatkozó helynevek

*Almafánál. – 1815: Középső Mezőben *Almafánál.* A helynevet ma nem használják.

AlsóBALÁZStója ÃsóBALÁStųója [126] (e., tó). – A Farkalótól [124] keletre, BAKORA-patakától [428] délre eső erdőrész. A helynév középtagjában a BALÁSS család neve szerepel. Az utótag az egykor itt fekvő tó emlékét őrzi. A régi tó helyén most kisebb vizenyős gödrök vannak.

Alsócsalános Ãsócsihányos [350] (e.). – A Gyepű [347] középső részén oldalas erdő. A helynév a *csalán* növénynév nyelvjárási *csihán* alakváltozata. A szomszéd községek helynevei közt szintén előfordul (Zágon, Kovászna, Ozsdola).

*Alsódéllő. – 1786: az *alsó Dellő* nevü helyben. – A Dellő [510] nyugati részét jelölték e névvel. Ma RÉMÁNdellőnek [511] nevezik.

Alsóforkafenyő Ãsóforkafenyűő [24] (e.). – A Forkafenyő [23] nyugati része.

AlsóGEREvölgye ÃsóGEREvűőgye [84] (e., v.). – A GEREvölgye [81] nyugati részén völgy és erdő. A helynév középső tagja a GERE család emlékét őrzi.

AlsóGEREvölgye-kútja ÃsóGEREvűőgyekuttya [71] (f.). – A BAKARA-patak [428] egyik mellékágát tápláló forrás.

*AlsóGEREvölgypusztája ÃsóGEREvűőgyepusztáją [86] (e.). – Az AlsóGEREvölgye [84] tisztása volt, ma bokros terület.

AlsóKÁLNOKIszegelet ÃsóKÁNOKIszëgelet [551] (r.). – A FelsőKÁLNOKIszegelettől [550] délre eső kaszáló neve a Feketeügy [611] mellett. A helynév középtagja a KÁLNOKI család nevét őrzi.

*Alsókányásnál. – 1787: harmadik fordulóban a Halom Mezejében az *alsó kányásnál.* – A helynevet ma nem ismerik.

*Alsó-kert. – 1815: Halom Mezejében *Alsó kertben.* A helynevet ma nem ismerik.

Alsókijárás Ãsókijárás [444] (út). – A Baszka [250] völgyéből KERESZTESekhavasába [854] vezető út neve. A völgyből a meredek tetőre ezen az úton járnak ki.

www.szmit.ro/www.eimec.ro

*Alsókútalatt. – 1878: Halom Mezejében *Az Alsó kut alat* a Vizen tér meg. – Ma már nem ismerik.

AlsóMIKESútja ÁsóMIKESuttya [330] (e.). – Bakszar [324] és Felső MIKES útja [331] között Gyepű-patakától [353] balra eső terület. A helynév középső tagja a mai MIKES család nevét őrzi. Régen valószínűleg csak utat jelölt a helynév. Később jelentős tágulással a környező erdőt is.

Alsónádastópusztája Ásónádastyópusztája [335] – A fenti erdőben kis tisztás neve. A tisztás már eltűnőben van.

Alsónádostó Ásónádostyó [459] (e.). – CSEKMEifüvenytől [317] északra a pávai szélen elterülő enyhén oldalas erdőrész. Régen az erdő egy része mocsaras volt. A mocsárban erdei nád nőtt. Nagy esőzések után a bemélyedéseket még mindig benövi a nád.

Alsó-puszta Ásó-puszta [282] (t.). – A Csúsztató [281] mellett kis tisztás az erdőlő út két kanyarja közt. A *tekeredő* tájszónak kanyarodó a jelentése.

Alsótekeredő Ásótekeredyő [129] (ti.). – A Tekeredő [128] kis tisztása.

Alsótönkhányó Ásótönkányó [455] (út). – A MÁTÉ Pál [279] északi részén levő út neve. Az út egykori erdőkitermelés emlékét őrzi. A meredek oldalban levágott fenyőt ágaitól megtisztítva itt csúsztatták be a völgybe. A tönk-rönk köznevünk nyelvjárási alakja olyan levágott, az ágaktól megtisztított fenyőfát jelöl, melyből deszkát vágunk. A vékonyabbat bornának nevezik.

*Alsóútválasz. – 1770: Első két út válasz alias *Alsó* Felső *ut Válasz*. – Az Utválasz [11] nevű erdő délkeleti részét jelölte. Ma nem használják.

Alsóútválaszpusztája Ásóutválaszpusztáya [118] (ti.). – Tisztás a fenti erdőben.

*Aranyhalomnál. – 1831: Középső Határban az *arany Halomnál*. – A helynevet ma nem ismerik.

Aratás [36] (e.). – A haralyi határra nyúló erdő. A helynév egykori erdőirtás emlékét őrzi. Az *aratás* tájszavunk *irt, ort* ige alakváltozata Vö. 1802: „Pedig az közönséges erdőknek fölöttebb való *kiorotásával*, mely szerint azokból szántó és kaszáló csináltatnak." „A közönséges erdőkben való *orotás* akármely renden levő embernek meg ne engedtetnék." (TAGÁNYI 1896. II. 797. 799. L. még: HORGER 1942. 11; GERGELY 1943. 377.)

Aratás-kútja Aratás-kuttya [37] (f.). – A fenti erdőben fakadó forrás neve.

Aratáspusztája Aratáspusztáya [38] (t.). – Egy holdnyi erdei tisztás a Zabola és Haraly közt levő határbérc északi és déli oldalán.

*Árokközött. – 1631: Halom mezeoben mely feoldet hegjes feoldnek hivnak az *Arok köszött*. – Ma már ismeretlen helynév.

*Árokmellett. – 1787: A' Tsere Mezejébe Az *Árok mellett* a Borkutnál. – A Borkút-árka [483] melletti területet jelölték e névvel.

BAGOLY-tag BOGOJ-tag [529] (sz.). – A Halom út jobboldalán a falutól a Köz-patakig [527] terjedő szántóföldek. A helynév egykori tulajdonosának emlékét őrzi.

BAGOLY útja BAGOJ uttya [200] (út). – A Jakabhavasa [190] nevű erdő Jakó [177] felől eső része. A helynév előtagja a ma is élő BAGOLY család emlékét őrzi. A tagosításkor (1900) a család egyik tagja csináltatta az utat fakitermelés céljából.

BAKARA [145] (e.). – A BAKARA-pataka [428] baloldalán a Nyeregtől [158] AlsóBALÁZStójáig [126] húzódó hosszú hegyoldal és a rajta fekvő erdő neve.

BAKARAbelsőlaposa BAKARAbésyőlapossa [148] (e.). – A fenti erdő alacsonyabban fekvő nyugati része. A *lapos* köznevet a zabolai helynevekben rendszerint a hegy lábánál egy a hirtelen kiugró oldal törésvonalánál elterülő sík hely jelölésére használják.

BAKARAfarka BAKARAfarka [146] (2.). – A fenti erdő patak felé nyúló vége. A fark köznevet a hegy nyúlványának jelölésére használják.

BAKARAkülsőlaposa BAKARAkűsőlapossa [147] (e.). – A fenti erdő alacsonyabban fekvő keleti része.

BAKARAoldala BAKARAyódala [581] (e.). – A fenti erdő patak felőli oldalas része.

BAKARA-pataka, BAKORA-pataka BAKARA-pataka, BAKORA-pataka [428] (p.). – A GEREvölgye [81] és BAKARA [145] közti völgyben folyó patak neve.

Bakszar [324] (e.). – 1853: Baksza. – A JÁNOSútjától [320] északra húzódó oldal neve. A történelmi adat tanúsága szerint a helynév eredeti alakja *Baksza* volt. A név eredetének és jelentésének elhomályosodása után valószínűleg tréfás helynévképzéssel alakult a mai helynévalak.

Bakszar-kútja Bakszar-kuttya [326] (f.). – Kis forrás a fenti oldalban.

Bakszar-pataka [325] (p.). – 1853: A CSEKME Bérczen Észak felöll a CSEKMÉn feljáró utig fel egészen a *Baksza Pataka* felső Árkáig. – A fenti erdőt nyugatról határoló patak.

Balatonszeg Balatomszëg [514] (sz.). – 1620: az keozepseo mezeoben *Balatha zegh*. 1664: Az *Balato szegeben*. 1681: *Balaton Szegben*. 1752: Középső mezőben *Balota szegben*. – A Patak [614] mellett Tóköztől [515] a tamásfalvi határig húzódó alacsonyabban fekvő szántóföldek. A helynév előtagja a mai és a történeti adatok tanúsága szerint a szláv *blato*, 'mocsár'; illetőleg e szó *blatanz* melléknévi származa-

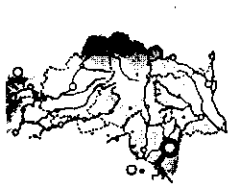

www.szmit.ro/www.eimec.ro

zékából helynévvé vált egykori szláv helynév átvétele. A helynévelőtag tehát azonos eredetű a *Balaton* tónévvel. Ennek ómagyar alakjai *Balatin* és *Bolatin*, innen *Bolotun, Bolotum*, majd *Balatun*, s ebből a mai *Balaton* > *Balatony* (MELICH 1925, 1929. 386. kk.). A történeti adatokban szereplő *Balatha*: *Balota* alakok pedig összevethetők a *Balotafalva* helységnévben szereplő *Balota* előtaggal, mely azonos eredetű a *Balaton* helynév eredeti szláv *blato* alakjával (EtSz.). A helynevek tanúsága szerint – Forrótó, Tóköz, Horgostó, Gémes, Balatonszeg – nemcsak a fenti terület, hanem az egész határrész egykor mocsaras volt.

*Bálint. – 1752: Középső határba *Bálintban*. – A helynév egykori tulajdonosa nevét őrzi. Ma nem használják.

Bányalaposa [185] (e.). – Lankás, vizenyős hely a Kőszikla úttól [201] északra.

Bányalapos-kútja Bányalapos-kuttya [432] (f.). – A fenti helyen eredő forrás neve. Ritkábban használt helynév.

Bányalapos-pataka [431] (p.). – A fenti forrás és a környező vizenyős terület vizét levezető kisebb patak neve.

Barátok [45] (e.). – 1809: Reff. Eclesia *Barátok* Cserés nevü télalmas Erdélye pusztája. – A Kisharalytól [47] a haralyi határig nyúló csereerdő. A nyugati széle érintkezik a szántóföldekkel. A hagyomány szerint régen barátok laktak e területen.

*Barátokalatt. – 1878: a Tsere Mezöben a *Barátok alatt*. – Ma a Barátokfarka néven ismerik.

Barátokcseréjeteteje. – 1818: *Barátok cseréje teteje*. (katonai kaliba hely, közös Haralllyal.) – A helynevet ma nem használják.

*Barátokcseréjevége. – 1787: Kis Harajban a *Barátok Tseréje végebben* csere és fenyő erdő. – A Barátok nevü erdő északi részének neve volt, ma ismeretlen.

Barátokfarka Barátokfárka [475] (k.). – 1747: A csere mezejben *A Barátok Cseréje Farkán*. 1815: Csere mezöben a *Barátok Farkán*. – A Gelencei úttól [476] jobbra az erdő szélén levő kaszálók neve. Tagosítás előtt szántóföld volt.

Barlang Ballang [349]. – A Gycpű [347] nyugati részén, a sziklában nagy nyílás van, medve sokszor telelt benne, innen a neve. A helynév népnyelvi alakjában az *rl* > *ll* változás hasonulással magyarázható.

Barlangoldal Ballangoódal [151] (e.). – A BAKORAkülsőlaposa [147] és Szászkeresztje [150] közötti meredek oldal. Régen követ bányásztak innen. Az oldalban a robbantások következtében a sziklás helyeken mélyedések, barlangok keletkeztek.

BASAasztala [257]. – KERESZTESekhavasa [254] keleti részében található nagy terméskő neve. A helynév előtagja a Zaboláról elszármazott BASA család emlékét őrzi. A hagyomány szerint a hajdani BASA Tamás vadászatok alkalmával e kőre terített asztalt. Állítólag aranyat is rejtett el a kő alá, ezért a pásztorok vagy a legelőre sót vivő gazdák többször megkezdették a kő kiásását, megfordítását, de mindannyiszor eredmény nélkül.

BASA-kútja BASA-kuttya I. [255] (f.). – A KERESZTESekhavasa [254] nyugati részén található bővizű forrás neve. Hasonló nevű forrás van Pérászka [6] nevű erdőben a község szomszédságában. A hagyomány szerint BASA Tamás a felső forrás vizét itta, mert az volt a leghidegebb az összes források között. Egyik szolgája hordta innen a vizet nap-nap után. Reggel korán indult, estére kellett visszajönnie. A sok gyaloglás [napi 30-40 km] terhére volt, s ezért gyakran más forrásból hozott vizet. A csalásra sokszor ráfizetett, de a kísérletezéssel nem hagyott fel. Mikor az alsó forrásból [11] hozott vizet, gazdája nem tudta megállapítani a csalást. Ezután innen hordta a vizet, s így nyugodtan, büntetés nélkül heverészhetett egész nap a forrás mellett. E hagyomány nagyon élénken él a zabolaiak emlékezetében. Sokszor hallottam gyermekkoromban is. Különösen nadrágos embernek szerették elmesélni, azzal a megjegyzéssel: „No látja az úr, a szegény szolgának több esze volt, mint BASA Tamás uramnak." Valószínűleg az 1639-ben említett BASA Tamás köré fűződik a szájhagyomány (SzékOkl. IV, 273).

BASA-kútja BASA-kuttya II. [11] (f.). – Pérászkalaposában [10] eredő forrás. Lásd bővebben a fentebbi címszónál.

BASAkútja-völgye BASAkuttya-vüőgye [12] (v.). – A fenti forrás vizét levezető árok. Az Orbaipatak [610] mellékága.

BASA útja BASA uttya [441] (út). – A KERESZTESekhavasa [254] nyugati és keleti részét összekötő út.

Baszka [250] (p.). – A Kóróbércen [274] eredő nagy erdei patak neve.

Baszkamart [439] – A fenti patak Zernye felőli oldalas része. A *mart* tájszó a part köznevünk nyelvjárási alakja

Baszka útja Baszka uttya [24] (út). – A patakról Zernyére [221] kivezető út neve. Az első világháború előtt a kitermelt fenyőfát deszkává dolgozták fel a Baszka mellett épített fűrésztelepen. A község felé ezen az úton szállították.

BECSEKvágás BËCSËKvágás [446] (e.). – A KERESZTESekhavasa [254] egyik része. Az erdőnek czt a részét BECSEK fűrészgyáros taroltatta le.

*Belmező. – 1685: Belnező. – A helynevet nem tudom elhelyezni. Ma nem ismerik.

Belsőjákó-tója Besüőjákó-tója [183] (tó.). – A Jákó [177] északi részében fekszik.

www.szimo.ro/www.eimec.ro

Belsőkarjasvölgy Besűőkarjosvűőgy [383] (e., v.). – A Karjasvölgy [382] Gyepű-pataka [353] felől eső része.

Belsőlókosár Besűőlűókasár [174] (e.). – A Jákó [177] nyugati szélén levő oldalas erdőrész neve. *Kosarat* vagy *karánt* az erdei vagy mezei legelőkön készítenek az állatok részére. A mezőn a juhokat deleléskor és éjszakára, az erdőn a szarvasmarhákat csak éjszakára terelik be. Az erdőn rendszerint kettőt készítenek, hogy esős időben a sár ellen védekezve, lehetőleg száraz szállást biztosítsanak. Az első világháború előtt a grófi ménesnek itt volt egyik szállása, a második az oldal külső részében. Egyiket belső, a másikat külső lókosárnak nevezték. A helynév jelentéstágulással kiterjedt az egész erdőrészre, s ma csak azt jelöli, mert a tulajdonképpeni kosár helyének nyoma sincs. A zabolai nyelvjárásban a *kosár* köznevet inkább a juhok, ritkábban a lovak terelési helyének megjelölésére használják, s az erdőn ágakból (borókafenyőből) mezőn pedig deszkából készül. A szarvasmarhák terelési helyét karámnak nevezik, 8-10 méteres fenyőlécekből készítik a hegyaljai falvakban gyakori léckerítések mintájára.

Belsőszállás Besűőszálás [204]. – A Jakabhavaspusztája [194] déli részének neve, ahol az egyik karám volt. A *szállás* köznév a csorda éjszakai pihenőhelyének neve.

Belsővalus-kút Besűővalus-kut [197] (f.). – A Jakabhavasapusztája északi részén levő forrás neve. A forrás vize fenyőfából készült vályúba csorog, hogy több állat tudjon egyszerre inni.

Bércút (út). – 1745: A Zabolai és Haralyi erdőket a Haralyi nyakig a koz vagy *bértzut* választja meg. 1795: Gelencze és Zabolai erdők közti határ a *bertz ut* két fele. – A zabolai határ északi része érintkezik a haralyi határral, majd pedig a gelenceivel. A hegyélen haladó erdei utat nevezték *Bércútnak*. Ma helynévi értelemben nem használják.

BÍRÓ Antal útja BIRÓ Antal uttya [171] (e., út.). – A Szénégető [170] északi nyúlványa. A helynév a BÍRÓ család egyik tagjának emlékét őrzi. BÍRÓ nevű családot a községből nem tudok kimutatni, s ezért meglehet, hogy a helynév előtagja nem családnevet, hanem tisztségnevet őriz.

BIRTALAN [565] (r.). – 1750: Zabolai Réten a *BIRTALANban*. – A Rét [573] tamásfalvi határral érintkező része. A helynév a ma is élő BIRTALAN család emlékét őrzi.

BOC [531] (sz.). – 1618: Az halom mezejeben az BOCHban. 1630, 1728, 1854: A *BOCZban*. – A pávai határszélen a Halomig [473] húzódó szántóföldek neve. A helynév a Zaboláról elszármazott BOCZ család emlékét őrzi. L. az alábbi helynevet is.

*BOC-útja. – 1699: Halom mezőben *BOCZ uttyánál*. 1699: Halom mezöben *BOCZut* mentében. – A fenti helyre vezető út lehetett, Ma nem használják.

*BOCútjavégénél. – 1812: Halom mezöben *BOCZ utja véginél*. – A fentebbi, ma ismeretlen út végénél fekvő szántóterület neve volt.

*BOCZ Máté földje. – 1604: *BOCZ Máté földe*. – Közelebbi helyrajzi meghatározás nélkül említik, de valószínűleg a mai BOC [531] (l. fentebb) nevű hely eredeti neve volt.

Bófútja Bófuttya [354] (e.). – A RÉTI Páltól [356] délre fekvő lapályos erdő. Nevét az egykor benne vezető úttól kapta. A helynév előtagja valószínűleg család- vagy ragadványnevet őriz.

Bófútjasásosa Bófuttyasásossa [355] (e.). – A fenti erdő nyugati fele. Ma is vizenyős hely, dúsan nő rajta a sás.

BORKAtó [552] (sz., r.). – 1841: BORKAtója. – A Rőlábtól [548] nyugatra a Réti út [572] és Feketeügy [610] közötti kaszálók és szántóföldek neve. A Feketeügy árterületén nagyobb talajmélyedések vannak, melyekben állandóan víz van. Ezek a kis tavak egy régebbi nagy tó maradványai, s ez egykori tó emlékét a helynév is őrzi. A szomszédos Imecsfalván ugyancsak a Feketeügy mellett szerepel a *BORKA* helynév. (1780: Kis kaszáló hely a *BORKA* nevü helyen.) Valószínűleg családnévből vált helynévvé.

Borkút Borkut [481] (sz.). – 1722: Az patra hegye mezejében az *borkut* nevü helyben. 1742: Csere mezejében az *borkutban*. 1787: A' Tsere Mezejébe Az Árok mellett a *Borkutnál*. 1813: Az Imecsfalvi határ vicinumaban a *borkut* nevü helyen. – A Régi városi út [480] és Kereszt-árka [478] között az imecsfalvi határral érintkező szántóföldek neve. Ezen a vidéken az ásványvizet *borvíznek*, az ásványvizet tartalmazó forrást vagy kutat *borkútnak* nevezik. Ezen a helyen ásványvízforrás lehetett. Az egykori forrás megjelölése később kiterjedt az egész határrészre. A történeti adatok közt szereplő Patrahegymezeje és Cseremezeje ugyanazt a határrészt jelöli. (L. a címszóknál).

Borkút-árka Borkut-árka [483] (p.). – A Barátokfarkánál [475] eredő selymékes mederben folyó patak.

Borkútdombja Borkutdombja [488] (sz.). – A Borkút nyugati részén hosszan elnyúló dombos rész.

Borkút-hídja Borkut-higgya [482] (híd). – Híd a Borkút-árkán

*Borkutramenőláb. – 1721: A Patra hegje Mezeiben *Borkutra menő lábban*. – A Borkúttal érintkező földek neve volt.

*Borsóföld. – 1815: Csere mezőben *Borsóföld* nevű helyen. – Helyrajzilag pontosabban nem tudom elhelyezni. Ma nem használják.

www.szmm.ro / www.eimec.ro

Borvíz-árok Borviz-árok [570] (p.). – A Haralyi-patak zabolai Réten [514] keresztül folyó részének neve. Tagosításkor a régi medret szélesítették, árkolták. A meder mellett több ásványvízforrás van.

Búzakölesoldal Buzakölesoódal [20] (e.). – A DEMESKE [16] és NAGY Jánosné [21] közötti csereerdő. A helynév az egykori erdőirtás után keletkezett szántóföldek nevét őrzi.

Bükk Bikk [95] (e.), - A Kisharaly [47] egy részének neve. E helyen régen bükkerdő volt, ma fenyőerdő. Köznévből vált helynévvé. A nyelvjárási *bikk* alak a bükk szavunk régi alakját őrzi. Ugyancsak e névvel jelölik a Jakabhavasa [190] nyugati gerincét [191].

Bükkfarka Bikfarka [202] (e.). – A Bükk [191] pávai határral érintkező része.

Cigányok-kútja Cigányok-kuttya [252]. – Zernye [221] egyik forrásának neve.

Csatornás [386] (e.). – A Gyepű-pataka [353] jobboldalán a Karjasvölgy [382] és Kasáspusztája [391] közötti oldalas erdőrész. Fakitermeléskor a meredek oldalban levágott fákat e célra készített csatornákban csúsztatták az aljba. Kettőnek a helye még a negyvenes években is látható volt.

Csatonás-kútja Csatornás-kuttya [388] (f.). – Kisebb forrás a fenti erdőben.

Csatornásoldal Csatornásoódal [419] (e.). – A Csatornás-pataka melletti meredek oldal.

Csatornás-pataka [387] (p., c.). – A fenti forrás vizéből táplálkozó kis patak és környező erdő neve.

Csatornás-tető Csatornás-tetőő [389] (e.). – A fenti erdőből kiemelkedő magasabb csúcs. A tetőről nagy területet be lehet látni, ezért Vigyázóponknak is nevezik.

CSÁKÁNYfalva [589] (sz.). – Az Őrháztól [598] keletre a Petőfalvi út [606] jobboldalán néhány hold szántóföld. A helynév az egykori tulajdonosok nevét őrzi, s tagosítás után két CSÁKÁNY testvér kiköltözött a faluból, saját tagján épített házat és gazdasági épületeket. E területet gúnyból nevezték *CSÁKÁNYfalvának*. A harmincas években lebontották, ma csak egy almafa őrzi a telep emlékét.

CSEKME CSËKME [315] (e.). – 1853: A CSEKMÉn. – A falu déli szélétől Tisztabükkig [164] nyúló oldal neve a pávai szélen. A helynév a ma is élő CSEKME család emlékét őrzi.

*CSEKMEbérc (c.). – A *CSEKME Bérczen* Észak felől a CSEKMÉn feljáró utig. – A fenti erdő gerincét nevezték így. A helynevet ebben a formában, ma nem használják.

CSEKMEifövény CSËKMEifüveny [317] (ti.). – Az élen kis tisztás. A helynév *füveny* utótagja *fövény* köznevünk nyelvjárási ejtése.

CSEKMEi út CSËKMEi ut [316] (út). – Az élen haladó nagyobb erdei út neve

CSEKMEtartománya CSËKMEtartománya [502] (sz.). – A Körtebokor [500] egy része a Városiút [486] mellett.

CSEKMEútja CSËKMEuttya [503] (sz.). – 1623: A Patra hegie mezeyben melj az *CSEKME Utthyan* althal kelj. 1713: az patra hegye mezeiben az *CSEKME Uttyánál*. 1721: A Patré hegje Mezeib A *CSEKME uttyánál*. 1720: Közep határban Pásintban cseme uttjánál. 1748: Csere Mezejében Városi Tanorok kapunál a *CSEKME uttyánál*. – A helynévben megjelölt tulajdonképpeni út tagosítás után eltűnt. A falu északi kijáratától a Neszterbe [490] vezetett. A helynevet ma is használják a régi utat övező szántóföldek megjelölésére. Helyrajzilag pontosan nem lehet meghatározni.

*CSEKMEútjaközött. – 1787: A Tsere Mezejeben A *TSEKME Uttya között*. – A Régi városi út [480] és CSEKME-útja közötti földek neve lehetett.

*CSEKMEútjamentében. 1742: Csere mezőben *CSEKME uttya mentiben*. – Az úttal párhuzamosan haladó szántóföldek megnevezése volt.

*CSEKMEútjáramenő. – 1721: A Patra hegje Mezeiben A *CSEKME uttyára menőben*. – A CSEKME-útját merőlegesen érintő szántóföldek megnevezése volt.

Csemetekert Csëmëtekert [226]. – A Zernye [221] Gelence felől eső része. Nevét az egykori ültetvénytől kapta.

Csemetéskert Csëmëtéskert [343]. – A Szilospusztája [340] bekerített része. Az erdőbirtokosság itt nevelte az ültetés céljára a fenyőcsemetéket.

*Cserealatt. – 1721: A Patra hegje Mezeiben Az *Csere alat*. 1815: Csere mezőben *Csere alatt* az erdősben. – A Csere-domb [49] alatti erdős terület neve volt. Ma a helyén szántóföldek vannak.

Csere-domb [49] (c.). – 1849: *Cserdomb* erdő. – A Kisharaly- [474] és az Orbai-patak [610] közt kiemelkedő domb és oldal. Régen hatalmas cserefaerdő borította. Ma növendék erdő.

*Csere-kert. – 1642: *Cserekert*. – Helyrajzilag nem tudom elhelyezni. Valószínűleg bekerített hely volt a Cseremezőben [541].

Cseremezeje [541]. – 1742: *Csere mezejében*. 1787: A *Tsere Mezejében*. 1815: *Csere mezőben*. – Az erdőtől a Petőfalvi útig [606] terjedő határrész. A hármashatár-rendszer idején ez volt a harmadik határ. Nevét szántóföldekkel érintkező cserefaerdőtől kapta. A század elejéig ezt a határrészt Patrahegyemezejének nevezték. L. ott is.

*Cseréremenő. – 1812: Csere mezőben *Cserére menőben*. – A Csere-domb [49] szélét érintő szántóföldek neve volt.

www.szpm.ro / www.eimec.ro

*Csereszél. – 1749: A Patra hegye mezejében a *Csere Szélyin.* – Az erdő melletti földek neveként használták.

*Csereútjánál. – 1749: A Patra hegye mezejében a *Csere Uttyánál.* – A Gelencei út [476] régi neve lehetett, ma nem ismerik.

Cigány-patak, Cigány-patak Cigám-patak [247] (p., e.). – A Baszka [250] egyik jobboldali mellékágának és a környező erdőnek neve. A cigányok kb. 50 évvel ezelőtt e patak mentén utat készítettek.

Csipkés Csipkjés [605] (sz., k.). – 1687: *Csipkés* nevü heljben. 1701: az Falu mellöl *Csipkés* nevü helyröl. – Az Orbai-patak [610] jobboldalán levő szántóföldek és erdő a falu szomszédságában. Nevét valószínűleg a csipkebokorról (vadrózsa) kapta. Erdélyben gyakori helynév (ÁRVAY 1943a. 112; GERGELY 1942. 7).

*Csipkésbérc. – 1815: A *Csipkés Bérczen.* – A fenti hely gerincét jelölték e névvel.

Csipkéserősoldal Csipkjésjerüősuódal [69] (e.). – A fenti erdő nagyon meredek oldala. A helynév középtagjában szereplő *erős* tájszót 'meredek oldal' jelentésben használják.

Csókaház Csuókaház [140] (e.). – A Karjasvölgytől [382] északkeletre elterülő erdőrész.

Csókaház-kútja Csuókaház-kuttya [142] (f.). – A fenti erdő északi lejtős részében található forrás neve.

Csókaházpusztája Csuókahászpusztáją [141]. – Nagyobb erdei tisztás a gerinc két oldalán.

Csórémart [223] (e.). – A Jákó [177] keleti szélével érintkező erdőrész. Fásítás után elégett a fiatal erdő, a terület sokáig kopáron maradt. Az egykori állapot megjelölése helynévvé vált. A helynév utótagjában szereplő *mart* tájszó a 'vízpart' jelentésén kívül, 'oldal' jelentésben is használatos.

Csórémartoldal Csuórémartuódal [224] (e.). – A fenti erdő lejtősebb része.

Csórémartpusztája Csuórémartpusztáją [240]. – A fenti erdő gerincén erdei tisztás.

Csorgó [193] (f.). – A Jakabhavasapusztája [194] nyugati szélén eredő bővizű forrás. A forrásból a víz kis vályún, *csorgón* folyik ki egy nagyobb vályúba, Rendszerint akkor készítenek csorgót, ha a forrás gödre nehezen közelíthető meg.

Csorgó-árka [199] (v.). – A fenti forrásnál kezdődő völgy.

Csorgó-patak [435] (p.). – A fenti forrás vizéből táplálkozó patak. Ugyancsak e névvel jelölik a Zernye [221] egyik patakát is [619], mely szintén csorgóval ellátott forrásból ered.

CSUBUK-kútja CSUBUK-kuttya [412] (f.). – A Székvölgyében [374] kis forrás, kevesen ismerik.

Csúsztató Csusztatuó [281] (út). – A Baszkából [250] MÁTÉ Pálba vezető út. Régen a rönköket itt csúsztatták be a vízifűrészhez.

DÁNkosára [508] (sz.). – 1698: Az halom mezeiben az *DAN kosarára* menoben. 1712: Közepső határba a *DANka Sáránál.* 1720: Az közepső mezöben az *DANkosáránál.* – 1787: Halom Mezejében a *DANka Sáránál.* 1798: *DÁN Kasáránál* 1844: A' Patak mellett *DANka Sáránál.* – A Gödrös út [523] vasút és patak közötti határrész. A helynév előtagja valószínűleg a DÁN család emlékét őrzi, az utótag juhok részére bekerített helyet jelent. Ezt igazolja a legrégibb történeti adat is. Nem valószínű az a feltevés, hogy család- – *DANKA* – és keresztnév – Sára – összetételéből vagy pedig *DANKA* családnév és a *sár* – 'mocsaras hely' – összetételéből alakult volna.

*DÁNkosaráramenő. – 1648: az *DAN Kosarára menoben.* – A fenti határrésszel érintkező földek neve lehetett.

*DÁNkosárán alól. – 1761: A *DANka Saran* alol a patak mellet. – A fenti helytől nyugatra levő földek neve lehetett.

Darvas [494] (sz.). – A Fűrészteleptől [490] délre eső szántóföldek. Régen mocsaras hely volt. Valószínűleg a mocsárban tanyázó darvaktól kapta nevét. Erre enged következtetni a Gémes helynév is (l. ott).

Deferenciás Dëférënciás [188] (e.). – A Zernyét [221] Jákótól [177] és Rozsdástól [211] elválasztó erdősáv.

Deferenciásoldal Dëférënciásuódal [434] (e.). – A fenti erdő patak melletti része.

Deferenciás-patak Dëférënciás-patak [189] (p.). – Az erdő északi részében eredő kisebb patak, mely a Csorgó-patakba [226] szakad.

Deferenciás-pataka Dëférënciás-pataka [21] (p.). – Az erdő déli részében eredő patak, mely Rozsdás-patakának [220] egyik mellékága.

Deferenciásrész Dëférënciásrész [216] (e.). – A Zernyére [221] vezető út két részre osztja a fenti erdősávot, a Rozsdás [211] felőli rész megkülönböztető megnevezésére használják ezt a helynevet.

Déllő Djélő [510] (sz.). – 1746: Halom mezöben *Dellőben.* 1681: az *Déllőben.* 1735: az *délőben.* 1763: A *delőbe.* – A Gödrös út [523] és Balatonszeg [514] közti szántóföldek.

*Déllőremenő. – 1749: Közepső mezöben a *Dellőre menőben.* – A Déllő [510] szomszédságában található terület neve lehetett.

*Dellőútjáramenő. – 1744: Középső mezőben a *Dellő utyára* menőben. – A fenti határrészre vezető út melletti szántóföldek neve.

*Déllőútjavégénél. – 1720–1734: Közepső mezőben az *Dellő uttya véginél.* – A fenti határrész nyugati szélén elterülő szántóföldek neve volt.

DEMESKE DËMËSKE [16] (e.). – A Közhegynyaka [15] és Búzakölesoldal [20] közötti erdő. A

www.szim.ro/www.cimec.ro

helynév személynév kicsinyítőképzős alakjából vált *helynévvé*.

DEMESKEfarka DËMËSKEfarka [19] (e.). – A fenti erdő Orbai-patak felőli nyúlványa.

DEMESKE-kútja DËMËSKE-kuttya [17] (f.). – A fenti erdőben található forrás.

DEMESKElapálya DËMËSKElapáją [18] (v.). – A fenti erdőben szélesen elterülő völgy, melynek egyes részei tisztás jellegűek.

DEMESKEszáda DËMËSKEszáda [578] (e.). – A DEMESKElapálya [18] bejárati része. A helynév utótagja a *szád* tájszó (jelentése: 1. valaminek a szája; 2. nyílás, lyuk, bejárat), a finnugor eredetű *száj* szavunk régi **szá* alakjának *-d* kicsinyítő képzővel ellátott származéka (BUDENZ 1873–81. 266–7; HORGER 1924. 155; BÁRCZI 1941). A *szád* tájszót Hétfaluban szintén ismerik és használják (ÁRVAY 1943a. 5).

DEMES-tag DËMËS-tag [497] (sz.). – A Forrótó [495] első része, a *DEMES* család birtoka volt. A *tag* utótaggal alakult helynevek mind a tagosítás után keletkeztek, és lassan elhomályosítják a régi neveket.

DEMETER-patak, DEMETER-patak DËMËTËR-patak [231] (p., e.). – A Zernye [221] északi részén eredő patak és a körülötte elterülő erdő neve. A helynév előtagja a mai is élő *DEMETER* család emlékét őrzi.

DIMÉNYszegelet DIMÉNYszëgelet [558] (r.). – A Réti úttól [572] balra eső kaszáló a Feketeügy [479] mellett. A helynév *DIMÉNY* nevű ügyvéd emlékét őrzi, aki minden vagyonát a népiskolára hagyta.

Disznókasár Disznyókasár [227] (e.). – A Zernye [221] Gelence község erdejével határos része. Régen uradalmi disznókat legeltettek ebben az erdőrészben. A helynévben a *disznó* szavunk nyelvjárási *disznyó* változata látható.

Disznókasár-patak Disznyókasár-patak [228] (p.). – A fenti erdőben eredő patak neve.

Dobroszláv [295] (e.). – 1716: Zabolai erdön *Dobroszláb* és Jakocza nevü Havasok. 1787: *Dobroszláv* nevü Havas melynek is vicinussa Napkeletről Feketehalom Nap nyugatra Jakotza Havasa. – A Lakócától [258] keletre eső erdő.

Dobroszlávnyaka [414] (e.). – A fenti erdő két csúcsát összekötő keskeny hát neve.

Dobroszlávoldala Dobroszlávyódala [403] (e.). – A fenti erdő oldalas része.

Dobroszláv-pataka [402] (p.). – A fenti erdőben eredő patak, a Zabola-vize [294] mellékága.

Dobroszlávpusztája Dobroszlávpusztája [296] (ti.). – Erdei tisztás a fenti erdőben.

Dobroszlávteteje [465] (csúcs). – A fenti erdő legmagasabban fekvő része.

*Dohos. – 1715–1862: Halom mezőben a *Dohosban.* – A *Pávai-domb* [526] kis részét nevezték így.

*Domb. – 1747: Patra Hegye Mezeiben a *Domb* nevü Helyben. – A Patrahegye [472] kiemelkedő részének neve lehetett. A helynevet ma nem használják.

*Domokosfalvaeleje. – 1617: Az melj kelth *Domokosfalvi elenyinek* hinak. – A Rét [573] déli részének neve volt. A helynév az elpusztult Domokosfalva emlékét őrzi, melynek határa beleolvadt a szörcsei és tamásfalvi határba.

*Domosréte. – 1613: *Domos rethi.* – Helyrajzilag nem tudom elhelyezni.

Dögkert Dökert [400]. – A Csipkés [605] egy része. Ide temették az elhullott állatokat.

Dullóros [28] (e.). – A Szoroskő [30] mellett fekvő erdő neve.

Dullóros-kútja Dullóros-kuttya [29] (f.). – A fenti erdőben időszaki forrás neve.

Elősár [568] (r.). – 1721: *Az elő Sárnál.* – A Töltött út [571] melletti kaszálók. A helynév utótagja a köznévi használatban kihalt *sár* köznév, mocsaras, vizenyős helyet jelöl. (Vö. SZABÓ T. 1929. 172.) E területen fekvő kaszálók szénatermése rossz minőségű, mert a talaj vizenyőssége miatt csak sásfélék teremnek rajta.

Elősár-hídja Elősár-higgya [569] (h.). – Fahíd a Borvíz-árkán [570].

Éger Egër [668] (ke.). – A Veresgödör [1] torkolatánál egy holdnyi terület. Nevét hatalmas égerfáiról kapta. Pár évvel ezelőtt a területet kitisztították, és a szomszédos kertekhez csatolták.

*Egerszeg. – 1815: Közep határba az *Egerszegbe.* – A Patak [608] valamelyik kanyarjánál levő terület neve lehetett.

Égetthegye Jégëthëgye [311] (e.). – 1847: *Eget hegye* nevü tilalmas erdő. – A Kaszautjától [318] nyugatra eső kiemelkedő csúcs két kis patak között. Az egész erdőrész nagyon régen elégett, a régi állapotot jelölő *Égett* helynév elhomályosodott, csak összetételében maradt fenn.

Égetthegye-pataka Jégëthëgye-pataka [319] (p.). – A fenti területet nyugatról határoló kisebb patak neve.

Égeresiaposa Egrëslapossa [43] (e.). – Az Égeresnyakától [42] keletre eső lapályos terület. Az eredeti természeti állapotot jelölő *Égeres* helynév eltűnt. Ma csak a helynevek előtagjaként fordul elő.

Égeresnyaka Egrësnyaka [42] (e.). – A Sovadást [39] és Erősoldalt [44] összekötő keskeny hát.

Égeresszáda Egrësszáda [43] (e.). – 1848: Az *Egresszádáig.* – Égereslaposa [43] kezdeti része.

Élesorr Élesarr [67] (e.). – A Kecskerágó [58] kiemelkedő része. A helynév utótagja *arr* nyelvjárási változata *orr* köznevünknek.

Élesorr-pataka Élësar-pataka [68] (p.). – Az Orbai-patak [610] egyik mellékága.

www.szimbolumtar.hu / www.elmec.ro

Énekesfenyő Jénekësfenyüő [111] (e.). – Az Aratástól [36] északra eső él neve. Régen tiszta fenyőerdő volt. A hagyomány szerint sok volt benne a páva (süketfajd), sajátságos hangjuk betöltötte az erdőt, s innen kapta volna a nevét.

Énekesfenyő-kútja Jénekësfenyüő-kuttya [76] (f.). – Forrás a fenti erdőben.

Ércembükk Ércëmbikk [5] (e.). – A GYÁRFÁSnyíre [3] és BASAkútja-völgye közötti erdő. A helynév előtagját nem tudom megmagyarázni.

Ereszkedő Ereszkëdüő [609] (út). – A Szálasoldal [4] nyugati részén lejtős út. A felszegi gyermekek kedvelt szánkázó (ereszkedő) helye volt. A helynevet ma nem ismerik. A bokros erdőrészt egy család kitisztította, s lakóhellyé varázsolta.

Erőskijáró Erüőskijáró [285] (út). – A MÁTÉ Pál [279] meredek oldalán az élre vezető út.

Erősoldal Erüősódal [44] (e.). – Az Égereslaposától [43] keletre eső meredek oldal.

Espeter. – 1810: Patra Hegye Mezejében *Espetélly* nevü helyen. – A Farkatölgy [474] kis része. A helynevet már alig ismerik. Vezetőm még emlékezett rá.

Éva-major [596]. – Gróf MIKES Ármin tanyája volt. A helynév előtagja a gróf egyik lányának keresztnevét őrzi. A helynév teljesen még nem ment át a köztudatba.

Fajlóoldal Fajlüóoldal [152] (e.). – A Barlangoldal [151] folytatása. Erdőléskor a fa vége az oldal felé farol. A helynév előtagja *farló* köznevünk nyelvjárási változata; Csomakőrös helyneveiben *falló* alakban szerepel (GAZDA 1943. 8).

*Falu alatt. – 1721: A Közepső Mezőben A *falu alatt* az ut közöt.

*Faluhegye. – 1844: *Faluhegye*. – A falutól délkeletre eső erdő neve lehetett, mert ez a rész tagosítás előtt is a község tulajdona volt.

*Faluhelye. – 1810: melynek vic Napkeletről az ország uttya más felöll a *falu hellye*. – Helyrajzilag nem tudom elhelyezni.

*Falupázsintja. – 1634: az keözönséges *falu pasintja*. – Helyrajzilag nem tudom elhelyezni.

*Faluszabadja. – 1682: Halom mezib *falu szabadgyarol*. 1687: Csipkés nevü hejb az Falun fellyel vicinusa a *Falu szabadja*. – A történeti adatok két különböző helyre vonatkoznak, melyek a falu közös tulajdonai voltak.

Farkafenyő Farkafenyüő [23] (e.). – A Nagytér [32] és Hideg-kút [35] közötti erdő.

Farkafenyő-kútja Farkafenyüő-kuttya [26] (f.). – Forrás a fenti erdőben.

Farkaló [124] (e.). – A Gyepű-pataka [353] és BAKORA-pataka [580] egyesülésénél levő bokros terület. Erdőléskor a meredek oldalon a fékezésnek egyik módja az, hogy a rakomány (tere) végére lombos fát kötnek, mely bizonyos fokig ellensúlyozza az önsúly következtében beálló csúszást az oldalas részen. Az erdő széléig ui. csak kétkerekű taligát használtak, a taliga hátulsó részét, az úgynevezett *négyest* felmenéskor itt lehagyták. A lombos fákat, farkakat ezen a helyen kapcsolták le, s az egész rakományt innen már négykerekű taligán szállították.

Farkalópusztája Farkalópusztáj̨a [125] (ti.). – A fenti hely tisztása.

Farkashalom [562] (r.). – 1635: Szabolai reten az *Farkas Halomnal*. 1664: *farkas Halom* tajott. – Kisebb domb a Nagynyíl [561] nevű helyen.

Farkaslyuk Farkaslik [40] (e.). – 1848: *Farkaslik*. – A Szálastól [515] északra BAKORA-pataka [428] felé lejtő oldal. Nevét valószínűleg az egykori farkasfészektől kapta. A helynév utótagja *lyuk* köznevünk nyelvjárási *lik* változata.

*Farkasmartja. – 1609: Az Zabola derék vizenek a folyama, mind az régi elégett malomnak hellyeig alá az *Farkas Martyánál*. – Helyrajzilag nem tudom elhelyezni.

*FARKASnyila. – 1630: Az *FARKAS nylaban*; Zabolai reten *FARKAS nyila* mely MATE vonásának hivattatik. 1798: *FARKAS Nyilban* a sikovonásban. 1844: A zabolai rétbe a *FARKASnyilla*. – A Rét [573] egyik részének neve volt. A helynév előtagja a FARKAS család emlékét őrzi; az utótag pedig a régen közösen birtokolt földek évi sorshúzással történő felosztását mutatja. Ezt a műveletet *nyílvetésnek, nyílvonásnak* vagy, mint a történeti adat mutatja, egyszerűen csak *vonásnak* nevezték. (Vö. TAGÁNYI 1894. 199. kk.)

Farkatölgy Farkatüőgy [479] (sz.). – 1617: az Patra hegye mezeybe a *falka Teolgh* labja. 1722: Az *falka tölgy* nevü helyben. 1742: *Falkatölgybe*. 1787: A Tsere Mezejébe a *Falka Tőn*. 1798: *Falkatőn*. 1815: A *Falka Tőgyön* fejjel. – A Kereszt-árka [478] és Régi városi út [480] közötti szántóföldek.

Farkatölgyútjánál. – 1855: Csere mezöben *Falka Tőgy utyánál*. – A fenti helyre vezető utat jelölhették e névvel.

Feketehalom [301] (e.). – 1721: *Fekete Halom*. 1759: *Feketehalom*. – A Górtól [296] keletre eső erdő. A helynév *fekete* előtagja erdőre vonatkozó helynevekben régen fenyővel borított területet jelentett (CS. BOGÁTS Dénes szóbeli közlése).

Feketehalompusztája Feketehalompusztáj̨a [302] (ti.). – Nagyobb erdei tisztás a fenti erdőben.

Fekete-tó Feteke-tó [238] (e., tó). – A Háromlábú-kút [239] mellett fekvő tó és a környező erdő. Nevét a tó sötét színétől kapta.

Feketeügy [611] (folyó). – A zabolai határt északnyugatról és nyugatról határolja. 1608: az *feke-*

www.szimbolikus.ro www.cimec.ro

teugh vize 2 feleol follja. 1634: az *feketeügy*. 1752: *Fekete Ügy*. A helynév ügy utótagja a régi magyar nyelvben 'víz' jelentésű volt (MELICH 1925, 1929. 165; KNIEZSA 1943. 31).

*Feketeügyremenő. – 1642: *Fekete ügire meneoben*. 1643: *Fekete ugire menöben*. – A Feketeügyet [611] érintő kaszálók neve volt.

*Feketeügy régi árka. – 1782: *Fekete ügy régi árka*. – A helynevet ma nem ismerik.

FelsőBALÁZStója FësőBALÁStyója [77] (e.). – Az AlsóBALÁZStójától [126] északra fekvő erdő. L. ott is.

Felsőcsalános Fësőcsihányos [351] (e.). – Az Alsócsalános [350] folytatása. L. ott is.

Felsőfarkafenyő Fësőfarkafenyűő [25] (e.). – Az Alsófarkafenyő [24] folytatása.

FelsőGEREvölgye FësőGEREvűőgye [85] (e.). – Az AlsóGEREvölgye [84] folytatása. L. ott is.

FelsőGEREvölgy-kútja FësőGEREvűőgyekuttya [72] (f.). – Forrás a fenti erdőben.

FelsőGEREvölgypusztája FësőGEREvüögyepusztája [87] (e.). – A helynév a fenti erdő egykori tisztásának emlékét őrzi.

*Felsőhányásnál. – 1787: a Halom Mezejebe a *Felső Hányásnál*. – A Halommezejének [483] a pávai határral érintkező részét jelölték e névvel. A helynév utótagja *hányás* kis dombot jelöl, melyet községek határai vagy az egyes birtokosok részei közé emeltek. A határrögzítésnek, mezsgyejelölésnek másik módja nagyobb kődarabokkal történt. Az erdőn a „hányás" közepébe kisebb karót is szúrtak, melynek belső oldalára ráírták a tulajdonos nevét. A tagosított erdőrészek birtokosai időnként hányásellenőrzést tartottak.

*Felsőhosszak. – 1592: Az Patra hegie mezeibe az *felszo hozzakban*. – A Hosszak [470] egyik részét jelölték e névvel.

FelsőKÁLNOKIszegelet FësőKÁNOKIszëgelet [550] (r.). – Az AlsóKÁLNOKIszegelet [551] folytatása észak felé.

*Felsőkertalatt. – 1787–1815: Halom Mezejében A *felső Kert alatt*. – Helyrajzilag nem tudom elhelyezni.

Felsőkijárás Fësőkijárás [443] (út). – A KERESZTESekhavasába [254] a völgyből kivezető egyik út.

FelsőMIKESútja FësőMIKESuttya [331] (c.). – Az AlsóMIKESútja [330] folytatása.

Felsőnádastó Fësőnádastyó [336] (c.). – A Szilastól [339] nyugatra fekvő erdő. L. még Alsónádastónál.

Felsőnádastópusztája Fësőnádastyópusztája [337] (ti.). – Erdei tisztás a fenti erdőben, mely már eltűnőben van.

Felsőtekeredő Fësőtekeredűő [78] (ti.). – Az Alsótekeredő [129] folytatása.

Felsőtönkhányó Fësőtönkányó [456] (út). – Az Alsótönkhányótól [455] (l. ott) északra eső út.

*Felsőútválasz. – 1770: *Felső ut válasz*. – Az Útválasz [116] délkeleti része.

Felsőútválaszpusztája Fësőútválaszpusztája [120] (ti.). – Tisztás a fenti erdőben.

*Felszegibérc. – 1851: *felszegi Bértz*. – A Szálas [515] gerincét jelölték e névvel.

Felszegierősoldal Fëlszëgierűősyódal [381] (c.). – A Kaboladélő [376] és Karjasvölgy [382] közötti nagyon meredek oldal. L. még Csipkéserősoldal.

Feneketlentó l. Mélytó.

Finánchâz [260] (e.). – Az első világháború előtt a pénzügyőröknek állomása volt Lakócán [258]. A ház eltűnt, de a megjelölése a környező erdő helyneve lett.

*Forró. 1800: *Forró*. – A ma Forrótó [495] néven ismert szántóföldek nevezése lehetett. Valószínűleg régen önálló helynév volt.

Forrótó [495] (sz.). – 1751: A Közepső Mezőben A *Forró Tónál*. – A vasúttól a petőfalvi határig terjedő szántóföldek a Gödrös út [523] jobboldalán. A helynév utótagja egykori tó emlékét őrzi, mely a tagosításkor tűnt el teljesen.

Forrótó útja Forrótó uttya [496] (út). – A Gödrös útból [523] kiágazó dűlőút.

Földbánya Fűődbánya [123] (e.). – A Farkalótól [124] nyugatra eső bokros terület a falu szomszédságában. Építkezéskor innen hordták az agyagot.

Föld-híd Fűőt-hid [161] (e.). – A Csókaháztól [140] nyugatra eső erdő. Erdőlőút építésekor valószínűleg valamelyik árkot földdel töltötték ki.

Földhídpusztája Fűőthidpusztája [411] (ti). – Kisebb tisztás a fenti erdőben.

Földhídsátéja Fűőthidsátéja [303] (c.). – A fenti erdő vizenyős része, a vizet kedvelő *sás* dúsan nő rajta. A helynév utótagja *sás* köznevünk nyelvjárási *sáté* változata.

Fövény Füveny [137] (e.). – A Lászlómagyarósa [135] és Csókaház [140] közötti élen elterülő erdő. L. CSEKMEifövény

Fövényeslapos-pataka Füvenyeslapos-pataka [215] (p.). – A Rozsdás-patakának [220] egyik mellékága.

Fövény-kútja Füveny-kuttya [139] (f.). – Forrás a fenti erdőben.

Fövénypusztája Füvenypusztája [138] (ti.). 1853: Ki *füveny Pusztájáig*. – Erdei tisztás a fenti helyen.

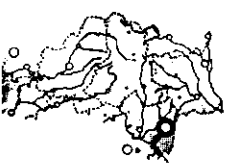

www.szmit.ro/www.eimec.ro

Fövénylapos Füvenyeslapos [214] (e.). – A Rozsdás [211] alacsonyabban fekvő része.

Főtisz-patak [27] (p., v.). – A NAGY Jánosné [22] és Farkafenyő-kútjából [23] táplálkozó kis patak.

Fűrészpusztája Fürjészpusztája [321] (ti.). – A falu keleti vége felett fekvő nagyobb tisztás. Régen vízifűrész volt a pusztán, később gyár. A *fűrész* tájszó deszkagyárat jelent. METNER-pusztának is nevezik a gyár egykori tulajdonosáról. L. ott is.

Fűrészpusztája-kútja Fürjészpusztája-kuttya [328] (f.). – Bővizű forrás a fenti tisztás déli szélén.

Fűrésztelep Fürdésztelep [489] (sz., kisvasútállomás). – A Nester [490] egyik része. Gróf MIKES Ármin fűrészgyárának itt volt a deszka telepe. Ezért vasútállomást is építettek. A gyár megszűnése után a raktár területe mezőgazdasági célt szolgált.

Füveny l. Fövény alaknál.

*Füvesút. – 1682: *Fues ut.* 1728: Halom mezeiben a *Füvesutnál.* 1751: A közepső Mezőben *A füvesut.* 1767: A Tsere mezőben *füvesuton.* – Nem egy bizonyos helynek a megjelölése volt, mert mindenik határban előfordul. A tagutaknak megfelelő, a kisebb forgalom miatt füvel borított dűlőutakat jelölték e névvel.

Galambfalvi malom l. a következőknél.

Galambfalviszegelet Galambfalviszëgelet. – A következő helynév másik megjelölése.

Galambszegelet Galambszëgelet [559] (r.). – 1617: Az *Galamb szegben.* 1806: *Galambszegben* öt kövű lisztelő malom. – 1844: A zabolai réten a *Galambszegbe.* 1846: *Galamb szegelet.* – A DIMÉNY-szegelet [558] mellett fekszik, a Feketeügy [611] baloldalán. A 19. század elején vízimalom volt e helyen, melyet Galambfalvi malomnak neveztek. A fenti területet Galambfalviszegelet néven is említik.

Galambszék Galambszi̯ék [556] (r.). – 1674: *Galambszékbe.* 1712: Zabolai Réten *Galamb szek* nevü hellyen. – A Rét [573] alacsonyabban fekvő része, a Feketeügy [611] árterülete. A helynév utótagja, a köznévi használatban kihalt *szék* köznév, mocsaras, vizenyős helyet jelöl, és a helynévképzésben ugyanolyan szerepet játszik, mint a régi, ilyen szerepben ugyancsak kiveszett *sár* köznév (SZABÓ T. 1929. 172). A fenti terület régen mocsaras voltára mutat az a tény is, hogy a szomszédos kaszálók helynevének – *Elősár* – utótagja a köznévi használatban szintén a kiveszett *sár* köznevet őrzi.

GÁL-pataka [458] (p.). – A Baszka [250] egyik baloldali mellékága. A helynév előtagja a GÁL család emlékét őrzi.

GÁLvápája GÁLvápáj̯a [266] (e.). – 1787: *GÁL vápája.* – A Kígyólyuk [266] mellett nagy kiterjedésű alacsonyabban fekvő terület. A helynév utótagját mélyedés, völgykatlan jelentésben ma is használják.

GÁLvápája-kútja GÁLvápáj̯a-kuttya [268] (f.). – Nagy forrás a fenti pusztán. Innen ered a GÁL-pataka.

GÁLvápájapusztája GÁLvápáj̯apusztáj̯a [267] (ti.). – Nagyobb erdei tisztás a fenti erdő közepén.

Gázkút Gászkut [189] (f.). – Petróleumot tartalmazó forrás a Murdán [287] nevű erdőben. A helynév *gáz* előtagja petróleum jelentésben használatos.

Gelencei út Gelëncei ut [476] (út). – A Zabolától északkeletre fekvő Gelence községbe vezető út neve.

*Gelencei tanorokkapunál. – 1787: A' Tsere Mezejében a *Gelentzei Tanorok Kapunál.* – A falu északkeleti kijáratánál fekvő terület megjelölése volt.

Gémes Gémës [516] (sz.). – 1682: Gemes helyt (az) in vicinitate ab una az fues ut. 1767: Közepső határban Gémesen. 1815: A Gémesen. – A Lügettől [518] a tamásfalvi határig terjedő alacsonyabban fekvő szántóföldek neve. Régen mocsaras hely volt. Valószínűleg az itt tanyázó gémektől kapta nevét. L. még Davas.

Gerendabérc Gërëndabi̯érc [91] (e.). – 1852: *Gerenda bértz.* – A Hideg-kút [35] mellett két völgy közötti él.

GEREvölgye GEREvü̯ögye [81] (e.). – A BAKARA-pataka [428] jobboldalán Erősoldaltól [44] Kápolnáig [113] húzódó, völgyekkel szabdalt oldal neve. L. még Alsó- és FelsőGEREvölgye.

Gór [466] (e.). – 1802: *Gor.* A Háromszékihavasok legmagasabb csúcsa (1785 m.)

Górisikló [300] (e.). – A fenti erdő kitermelésekor az erősen meredek oldalban levágott fákat becsúsztatták a völgybe, a völgyből pedig *siklón* szállították el a Górtól nyugatra eső hegyvonulat gerincére, ahonnan a további szállítás iparvasúton történt. Az egykori sikló helye már eltűnőben van, de emlékét a helynév, kiterjedve a környező erdőre is, tovább őrzi.

Górnyaka [299] (e.). – A Murdán [287] délkeleti részével érintkező keskeny hát neve.

Gór-pataka Gór-pataka [468] (p.). 1887: *Górpatak.* – A Zabola-vize [294] egyik jobboldali mellékága.

Góroldala Góru̯ódala [298] (e.). – A Murdán [287] felőli nagyon meredek oldal.

Górponkja [297] (csúcs). – A fenti erdő legmagasabban fekvő része. L. még Górteteje.

Górpusztája Górpusztáj̯a [469] (ti.). – Erdei tisztás a fenti erdőben.

Górteteje. L. Górponkja.

*Gödör. – 1735: A Csere mezőben az délőb(en) az *gödörre* jő. – Helyrajzilag nem tudom elhelyezni.

Gödrös út [523] (út). – 1722: Az közepső mezőben a *Gödrös ut.* 1815: a *Gödrös utra.* – A Pető-

www.szimbolikus.ro www.elmec.ro

falvi úttal [606] párhuzamosan halad. Tagosítás előtt féloldalas, gidres-gödrös volt, innen kapta a nevét.

*Gödrösútmellett. – 1721: A közepső Mezöben a *gödrös ut mellett*. – A Gödrös út melletti földek neve volt.

*Gödrösútonbelől. – 1852: Közepső mezőben: *Gödrös uton belől*. – Helyrajzilag nem tudom elhelyezni.

Grófijákó [427] (e.). – A Jákó [177] keleti része, mely a MIKES család tulajdona volt.

GYÁRFÁSnyíre GYÁRFÁSnyire [3] (e.). – A Juci [2] folytatása. A helynév előtagja egykori tulajdonosának emlékét őrzi.

*Gyepközött. – 1752: A Halom mezeib(en) a *Gyep közöt*, Tamasfalu felé. – Helyrajzilag pontosabban nem tudom elhelyezni.

Gyepű Gyëpü [347] (e.). – A Kovács-pataka [338], Gyepű-pataka [353] és Bófútja [354] közötti erdő.

Gyepű-pátaka Gyëpü-pataka [353] (p.). – A Zabolafejénél [402] eredő patak neve a faluig.

Gyepűsásosa Gyëpüsásossa [352] (e.). – A fenti erdő keleti részén vizenyős hely.

Gyepűteteje Gyëpüteteje [361] (e.). – A fenti erdő legmagasabb pontja.

Gyepű-útja Gyëpü-uttya [613] (út). – 1636: Az Szabolai közönseges erdőn az Uton Orbai szekben melliet hinak *giepu uttjanak*. – A Gyepűn át vezető erdőlőút.

Gyökeres Gyükeres [369] (e.). – A falu felett első hegyvonulat legmagasabban fekvő része. A helynévben szereplő *gyükér* tájszó *gyökér* szavunk nyelvjárási változata. Csomakörös helyneveiben is előfordul. (GAZDA 1943. 9)

Gyökeres-kútja Gyükeres-kuttya [370] (f.). – Időszaki forrás a fenti erdő déli szélén.

Gyökeresoldala Gyükeresoldala [421] (e.). – A fenti erdő északi szélén erősen meredek oldal.

Gyökeres-tető Gyükeres-tetö [371] (csúcs). – A fenti erdő csúcsa.

GYÖRGY Károly-tagja GYÖRGYKároly-tagja [507] (sz.). – A PÁL Miklós [505] egy része. Nevét egykori tulajdonosától kapta. A tag utótaggal ellátott helynevek, mind a tagosítás (1900) után keletkeztek.

GYÖRGY László-tagja [498] (sz.). – A Forrótó [495] egyik része. Nevét egykori tulajdonosától kapta.

Gyújtós-kút Gyujtós-kut [149] (f.). – A BAKORA [145] egyik forrása. Nevét szokatlanul hideg vizétől kaphatta. Vezetőm szerint: *„ojjan hideg a vize, hogy meggyul az embër torka"*.

Gyümölcsös [52] (gyü.). – A Cseres-domb [49] alatti régi és új gyümölcsös neve. (Kihúzva előtte: Gróf MIKES Ármin gyümölcsöse. **B.H.**)

HADNAGY Károly-erdeje HADNATY Károj-erdeje. [457] (e.). – MÁTÉ Pál [279] egy része. Nevét egykori tulajdonosától kapta.

HADNAGY Károly-tagja HADNATY Károj-tagja [422] (sz.). – Halommezeje [543] egy része a Vasút-hídon alul.

Hajdúponk Hajduponk [546] (r.). – A MIKÁLC [544] közepén kisebb kiemelkedés.

Hajnaltanya [594]. – A Hosszak [470] egy része, a MIKES család egyik tanyájának a neve. Mesterséges elnevezés, csak az öregek emlékeznek rá.

Halom [533] (sz.). – 1577–1681: *Halom*. 1757: Halom Mezejében a *Halomnál* a Patak mellett. ORBÁN Balázs **A Székelyföld leírásában** „Tatárhalom" néven említi. A térképeken is e néven szerepel. – A Halommezejében [543] 567 méter magas domb neve. A hagyomány szerint valamikor község volt e helyen, melyet a tatárok pusztítottak el. ORBÁN Balázs szerint az itt kiépített védelmi állások tartóztatták fel a betörő tatárokat II. RÁKÓCZI György korában (ORBÁN 1869. 136).

*Halom-árka. – 1815: a *Halom árka*. – A Patak [614] régi medrét jelölhették e névvel. Már eltűnőben van.

Halomeleje [534] (sz.). – A fenti domb keleti szélével érintkező szántóföldek.

*Halomelőtt. – 1714: halom mezejében az *halom előtt*. – A fenti helyre vonatkozó megjelölés.

Halomfarka Halomfarka [535] (sz.). – 1711: 1694–1742: *Halomfarka* nevü helybe. – A Halom északi nyúlványa.

*Halom-hídjánál. – 1815: Halom Mezejében a *Halom hidgyánál*. – Régen a Halommezejéből [543] a Középsőhatárba [542] híd vezetett át a patakon. A híd és a mellette fekvő földek neve volt.

Halom-kert [538] (sz.). – A Halommege [537] patak melletti része. Tagosítás előtt kaszálók voltak e helyen. A helynév utótagja az egykori bekerített hely emlékét őrzi.

Halomkertszegelete Halomkertszëgelete [576] (k.). – A fenti hely patak kanyarjába eső része.

Halommege Halommëge [543] (sz., k.). – 1608: *Halom megeth*. 1798: Halom mezejeben *Halom megett* a kertbe. 1844: *Halom mege*. – A fenti domb mögötti terület neve.

Halommege útja Halommëge uttya [615] (út). – 1857: *Halommege utrya*. – A fenti területre vezető dűlőút.

Halommezeje [543] (sz.). – 1604: *Halom mezeijebe*. 1630, -1714, -1719, -1857, -1815: *Halom mezeje*. – A pávai határtól a Patakig [614] terjedő határrész. Nevét a fenti dombtól (halom) kapta.

Halomoldala Halomoldala [536] (sz.). – 1604: *Halo(m) oldallan*. – A Halom oldalas része.

www.szimo.ro / www.eimec.ro

*Halomramenő. – 1805: Közepső Mezőben az *Halomra menőben*. – A Déllő [510] Halom felőli részét jelölhették e névvel.

Halomréve [513] (sz.). – 1716: az *halom révénél*. 1721–1756: *Halom révinél*. – A Patak [614] és Balatonszeg [514] közötti szántóföldek. Nevét az egykor a patakon átvezető *révtől*, átkelőhelytől nyerte.

*Halomrévénfelül. – 1734: *Halom révén felyel*. – A fentebbi helynév jelölte hely szomszédságában feküdt.

Halomréveszegelete Halomréveszëgelete [575] (k.). – A fenti hely patak kanyarjába eső része.

Halom útja Halom uttya [616] (ut.). – 1787: a *Halom uttya*. 1815: *Halomut, Halom uttyánál*. – A községből a Halom felé vezető földút neve.

*Halomútjamellett. – 1787: Halom Mezejében a *Halom uttya mellett*. – A fenti út mellett fekvő földeket jelölhették e névvel.

Hanc [344] (e.). – 1851: *Hantz* nevü oldalon. – A Szilos [339] és Kerekbükk [362] közötti oldal, mely érintkezik a pávai határral

Hanc-kútja Hanc-kuttya [345] (f.). – Forrás az oldal nyugati felében

*Hányásnál. – 1787: Halom mezejében a *Hányásnál*. – Helyrajzilag nem tudom elhelyezni. L. Felsőhányás.

Haralyosnyaka Harajosnyaka [66] (e.). – 1745: A *Harajos nyak*. 1852: *Haralyos Nyak*. – A haralyi határ szélén az élen levő lapályos erdő neve. Ugyancsak e névvel jelölik a Lakóca [258] Moldova felőli részét.

Hármashatár [272] (e.). – A Lakóca [258] egyik része. Három birtokos tagjának találkozási pontjától kapta a nevét.

Hármashatár-kútja Hármashatár-kuttya 273 (f.). – Forrás a fenti részben.

Háromlábú-kút Háromlábu-kut [239] (f., e.). – A Zernye [221] egyik forrása. Tagosításkor a mérnök e forrás mellett állította fel a „háromlábú" műszerét.

Határ-patak [447]. – A KERESZTESekhavasát [254] délről határoló kis patak neve.

Határ út Határ ut [111] (út). – A KOPACi út [8] folytatása a haralyi, majd a gelencei határ szélén.

Hatolykaimalom-szegelet Hatojkaimalomszëgelet [549] (v.). – A Rőláb [548] beszögellése a Feketeügy [611] egyik kanyarjában. Régen malom volt a Feketeügy jobb partján. A helynév előtagjában a zabolai Réttel [573] szomszédos Hatolyka község szerepel.

Hatökrös [539] (sz.). – 1815: Halom mezőben *Hatökrös*. – A BOC [531] fekete agyagos része. Száraz évszakban csak hat ökörrel tudták felszántani, olyan kemény volt a föld.

Hátsó-puszta Háccsó-puszta [323] (ti.). – A Fűrészpusztája [321] Gyepű-pataka [353] felőli nyúlványa.

HEGYELIhányása HËGYELIhányása [409] (e.). – A Gyökeres oldalához [421] csatlakozó nyak neve. A helynév előtagja a ma is élő HEGYELI család emlékét őrzi. Az utótagra vonatkozólag l. Felsőhányás.

*Hegyesföld. – 1631: Halom mezeoben mely feoldet *hegjes feoldnek* hivnak. – Helyrajzilag nem tudom elhelyezni.

Hegymegikőbánya Hëgymëgikűőbánya [62] (b.). – A Kecskerágó [58] sziklás része.

Hegymegi-patak Hëgymëgi-patak [610] (p.). – A Nagytér [32] környékén eredő patak, mely a Hegymege falurészen folyik keresztül. Hivatalos neve Orbai-patak. L. még ott.

Her-kút Her-kut [184] (e., f.). – A Jákó [127] és Jakabhavas [190] érintkezésénél elterülő erdő és a benne található forrás neve.

Hétforrás Hiétforrás [449] (f.). – A Lakóca [258] keleti felében található forráscsoport és a környező erdő neve.

Hideg-kút Hideg-kut [35] (e., f.). – A Nagytér [32] mellett fekvő erdő és a benne eredő forrás. A forrás hideg vizétől kapta nevét, mely jelentéstágulással kiterjedt a környező erdőre is. Ugyancsak e névvel jelölték a Szilos [339] egyik forrását is [342].

Hidegkút-völgye Hidegkut-vűőgye (v., p.). – A fenti erdő forrásánál kezdődő és a Hegymegi-patakba [610] szakadó völgy és patak neve.

*Hídnál. – 1752: Az halom Mezeibe *Az hidnál*. – Helyrajzilag nem tudom elhelyezni.

*Hídonalól. – 1721: A halom Mezeibe a *hidon alól*. – Helyrajzilag nem tudom meghatározni.

*Hídonbelől. – 1686: az Zabolai Réten az *hidon belől*. – A ma Régi-híddal [557] jelölt terület neve lehetett. L. ott.

*Hídonfelül. – 1787: Halom mezejében az *Hidon fellyel*. – A helynevet nem ismerik.

Hintófa [70] (e.). 1745: Szilváskerten alol *Hintófa* nevü hellyen. Orbai Székben Zabola felöl valo *Hintófa* cserés darab erdő. – A Csipkéserősoldal [69] és Szilváskert [80] közötti erdő.

Holdvilág Hűódvilág [100] (csúcs). – A Kecskerágó [58] kiemelkedő kopár csúcsa. Valószínűleg a tréfás helynévadás esete áll fenn.

Hompos-kút Hompos-kut [97] (f.). – A Nyelvesfej [96] Haraly felé eső részében fakadó forrás. A helynév előtagjában szereplő *homp* szavunk a *hopp* szóból keletkezett. (BAKÓ 1908. 58) Zabolán ma a *homp* 'bucka, gyepűtégla' tájszón kívül az eredeti *hopp* alakból keletkezett *hopocás*, gidres-gödrös hely, valamint a *höbörcsös*, bogos (pl. bogos fa) szó is él.

www.szimi.ro / www.eimec.ro

Horgas [512] (sz.). – A Déllő [510] és Liget [518] között elterülő szántóföldek. A helynév megmagyarázására két lehetőség kínálkozik. 1. E területen régen tó volt, s valószínűleg, mikor művelés alá vették a területet, a vizenyős hely kikerülése miatt a lábak félkört írtak le, *horgosak*, görbék voltak. Ez volt a helyzet tagosítás előtt is. 2. A másik valószínűségre az 1722, 1789, 1815-ből fennmaradt történeti helynév *(horgastó, Horgas Tóba, Horgos Tóra)* enged következtetni. A fenti helyen csíkban húzódó tó lehetett, melynek kiszáradása vagy lecsapolása után a helynév – Horgostó – jó ideig megmaradt, később a *tó* megjelölés, mint az akkori állapotnak nem kifejezője, lassan elhomályosult, s csak az előtag maradt meg, mint helynév. Gyakori helynév, Hétfaluban is (ÁRVAY 1943a), Kisbácson is (GERGELY 1942) előfordul.

*Horgas-tó. – 1722: Közepső mezőben az *horgostó* nevü helyben. 1779: A *Horgas Toba*. 1815: A Gödrös uton tul *á Horgos Tóra* szökik által. – Egykori tó volt, mely alakjáról kapta nevét.

*Horgastó-útja. – 1767, 1798, 1815, 1852: A Közepső mezőben: A *Horgastó utyán*. – A fenti helyre vezető dűlőút neve volt.

Hosszak Hosszag [470] (sz., k.). – 1592, 1616: az Pathra hegje mezeyeben az *hozsakba*. 1649: az *hosszakban*. 1742, 1747, 1767, 1787, 1816: Csere mezejeben az *Hoszszagban*. – A Gelencei úttól [476] jobbra eső határrész Patrahegye [472] aljáig. Nevét a hosszan elnyúló szántóföldektől kaphatta. (Vö. ÁRVAY 1943a. 63). – A mai *Hosszag* helynévalakot a történeti adatokban szereplő eredeti *Hosszak* alakból azzal magyarázhatjuk, hogy a helynevet nagyon gyakran használták a helyhatározós *Hosszagban* alakban, s ebből vonódott el tévesen a ma is használatos *Hosszag* helynév.

Hosszúláb Hosszuláb [517] (sz.). – A Gémes [510] mellett fekvő terület. Nevét a hosszan elnyúló szántóföldekről kapta.

*Hosszúnyíl. – 1787: *Hosszu nyil*. – Helyrajzilag nem tudom elhelyezni.

IMRE Péter ÉMRE Pétër [92] (e.). – Ültetett erdő az Énekesfenyő [111] mellett. Az *Émre* nyelvjárási ejtése az *Imre* névnek.

Isztiri [143] (e.). – Lapályos erdő Csókaháztól [140] keletre.

Isztiri-kútja Isztiri-kúttya [144] (f.). – Forrás a fenti erdő északi részében.

Isztirilaposa Isztirilapossa [399] (e.). – A fenti erdő alacsonyabban fekvő része.

Isztiripusztája Isztiripusztáj̨a [398] (ti.). – Tisztás a fenti erdőben.

JAKABFIak JAKAFIak [583]. – Falurész és a mellette levő erdő neve.

Jakabhavasa Jakapavassa [190] (e.). – 1755: *Jakabhavassa* nevü helyhez tartozando Mélly patak. – A Jákótól [177] jobbra fekvő 500 holdas erdőrész. A helynév egykori tulajdonosának emlékét őrzi. A *havas* tájszót a zabolai nyelvjárásban olyan legelő megjelölésére is használják, ahonnan az állatokat minden este nem hajtják haza, hanem csak ősszel. A *havas* tájszó Székelyföldön és a vele szomszédos területek helyneveiben gyakori (ÁRVAY 1943a).

Jakabhavasapusztája Jakapavasapusztáj̨a [144] (ti.). – A fenti erdő legmagasabb részén kb. 10 holdas, fennsíkszerű tisztás.

Jákó [177] (e.). – 1846: *Jákó* nevü erdő 1852: *Jako* havasban. – A Zernyétől [221] nyugatra, Jakabhavasától [190] északra eső erdő. A helynév a *Jakab* névnek rövidült *Ják* alakjából képződött kicsinyítő képzővel: Jakab > Ják > Jákó. (MELICH 1914. 106; MELICH 1903. 176; TOLNAI 1927. 172.)

Jákó-pataka [425] (p.). – A fenti erdőben eredő patak, mely a Gelence-patakába ömlik.

Jákópusztája Jákópusztáj̨a [424] (ti.). – Tisztás a fenti erdő déli felében.

Jákótója Jákótu̯ója. (Csak 1972-ben lesz címszó. **B.H.**)

*Jákótöve 1849: *Jákótöve*. – Helyrajzilag nem tudom elhelyezni.

JÁNOS Dávid-gyára JÁNOZS Dávid gyára [440] (ti.). – A Baszka [250] mellett, ahol a Rozsdáspataka [220] beleszakad, kis tisztás. A helynév az egykori fűrészgyár tulajdonosának emlékét őrzi. Az épület alapjai még megvannak.

JÁNOSkapunál. – 1851: Közep Mezöben *JÁNOSkapunál*. – A helynevet nem ismerik.

JÁNOSútja JÁNOSuttya [320] (e.). – A Kaszaútjától keletre oldalas erdő. A helynév családnevet őriz.

JÁNOSútja-kútja JÁNOSuttya-kuttya [327] (f.). – Kis forrás a fenti erdőben.

JÁNOSútjavölgye JÁNOSuttyavu̯ögye [617] (v.). – A fenti erdőt keletről határoló kisebb völgy.

Kaboladéllő Kaboladj̨élő [376] (e.). – 1849: *Kabola Délló*. – A Székvölgyétől keletre fekvő oldal neve.

Kaboladéllő első pusztája Kaboladj̨élő esőpusztáj̨a [378] (ti.). – Kis tisztás a fenti erdő nyugati szélén.

Kaboladéllő hátulsó pusztája Kaboladj̨élő hátúsópusztáj̨a [379] (ti.). – A fenti erdő keleti szélén mogyoróbokrokkal benőtt kis fennsík.

Kaboladéllőoldala Kaboladj̨élu̯ódala [618] (e.). – 1849: *Kabola Délló oldala*. – A fenti erdő nagyon meredek része.

Kaboladéllőréve. Kaboladj̨élőréve [377] (e.). – A fenti erdő lapályos része Gyepű-pataka [353] mellett.

www.szmi.ro / www.eimec.ro

Kaján [63] (e.). – 1828: *Kanány*. 1847: *kajany*. – Csereerdő a haralyi szélen. Régen a falu egyik részének is ez volt a neve. A helynév személynevet őriz.

Kaján-kútja Kaján-kuttya [64] (f.). – Forrás a fenti erdőben.

*Kajánpusztája. – 1847: Odor és *Kajány pusztája* körüli cseres tilalmas erdő. – A fenti erdő tisztásának neve volt.

KAJTÁRok. – 1787: Halom révinél a *KAJTÁRoknal* az uton általszökik. – A helynevet nem ismerik. Az alábbi helynevek tanúsága szerint a helynév eredeti alakja *KAJTÁR-árok* lehetett, s előtagjában a KAJTÁR családnév szerepelt. Ily nevű családot ugyan nem tudok kimutatni, de a családnév előfordul pl. a barcasági Hétfaluban (ÁRVAY 1943a. 25. 56. jegyzet). Az eredeti *KAJTÁR-árok* alakból egyszerejtéssel alakulhatott a *kajtárok* helynévalak. A *kajtár* előtaggal, de *út* utótaggal alakult alábbi eredeti alakjában szerepelt a családnév. A zabolai népnyelvben a *kajtár* köznév is ismeretes, félrejár, 'elmaradozó', 'tekergő' (pl. kajtár macska, kajtár tehén) jelentésben. Feltehető tehát az is, hogy ez és az alábbi helynév előtagja kanyargó árkot, illetőleg utat jelölt.

*KAJTÁR-út. – 1667: az *KAITAR uttnak*. 1688: *KAJTAR ut*. 1747; 1751, 1798, 1815: Közepső mezöben *KAJTARuton*. – A Patak [614] jobboldalon vezethetett a Halomréve [513] körüli határrészbe.

*KAJTÁRútmellett. – 1787: Közepső Mezőben a *KAJTÁR ut mellett*. – A helynevet ma nem ismerik.

Kajtárúton fordulóban. – 1711: Halom mezejeben Halomfarka nevü helybe a *Kajtár uton forduloban*. – A Halomfarka [535] egyik részének neve lehetett.

*Kalauz-árka. – 1617: Az *Kalauz Arka*. – Helyrajzilag nem tudom elhelyezni. Ma nem ismerik.

*Kalauzárkamellett. – 1617: Az *Kalauz Arka mellett*. – A helynév ma ismeretlen.

KALÓC [566] (r., sz.). 1751: A *KALÓCZban*. 1812: *KALÓTZ*. – A zabolai határt a Réttel [575] összekötő sáv neve. A helynév valószínűleg családnévből alakult.

KALÓCláb [567] (k.). – 1852: Közepső Mezőben KALOCZ lábba. – A fenti hely keleti része.

Kapálás [251] (e.). – A Zernye [221] Gelence felőli része.

Kápolna [112] (e.). – Az Útválasztól [116] nyugatra fekvő oldal a haralyi szélen. A haralyi részt is e névvel jelölik, valószínűleg kölcsönzött helynév.

Kápolna-kútja Kápolna-kuttya [115] (f.). – A BAKORA-pataka [580] egyik ága e forrásból ered.

Kápolnapusztája Kápolnapusztáją [114] (ti.). – Tisztás a Határ út [112] két oldalán. Egyik része Zabolához, a másik meg Haralyhoz tartozik.

KÁRÁSZ-hegye KÁRÁSZ-hëgye [393] (cs.). – A Mogyorós [392] legmagasabb pontja. A helynév előtagja valószínűleg családnévből alakult.

KÁRÁSZhegymege KÁRÁSZhëgymëge [394] (e.). – A fenti csúcs északi oldala.

Karjasvölgy Karjasvüőgy [382] (e.). – A Felszegerősoldaltól [381] Tót-kútig [390] húzódó völgyekkel szabdalt oldal.

Karjasvölgye-pataka Karjasvüőtye-pataka [385] (p.). – A Gyepű-pataka [353] jobboldali mellékága.

Kasárpuszta [391] (e.). – A Gyepű-pataka [353] jobboldalán Mogyorós [392] és Lapias [401] közötti erdő.

Kaszaútja Kaszutta [318] (e.). – 1848: *Nagykasza és kiskasza utya* a JÁNOSutya völgyeig. – A JÁNOSútjától [320] nyugatra cső erdő. Az előtag szóvégi *a* hangja magánhangzó-torlódás miatt esett ki.

Katolikusegyházerdeje [372] (e.). – A Gyepű-pataka [353] jobboldalán a faluból Székvölgyéig terjedő oldal. Másik neve Megyeerdeje. (L. ott.) (A kéziratban kihúzott címszó. **B.H.**)

Kecske-csorgó [259] (e., f.). – A Lakóca [258] Kóróbérce [274] felőli oldala és a benne eredő forrás neve.

Kecskerágó [58] (e.). – Az Odor [55] és Kaján [63] közötti völgyes terület. Valószínűleg a *kecskerágó* növénynévből alakult.

Kecskerágó-kútja Kecskerágó-kuttya [59] (f.). – Forrás a fenti erdő oldalában.

Kecskerágó-pataka [60] (p.). – A fenti forrás vizét levezető ér.

Kecskerágóvölgye Kecskerágóvüőgye [61] (v.). – A fenti patak völgye.

Kecsketér Kecsketjér [88] (e.). – Az Alsó- és FelsőGERÉvölgye [86–87] közötti terület neve.

Kecsketér-pataka Kecsketjér-pataka [89] (p.). – A BAKORA-pataka [580] egyik jobboldali mellékága.

Kényszer Kényszër [597] (sz.). – A Keresztárka [478] egy része. A (román – a szó törölve, **B.H.**) földreform gróf Mikes Ármin birtokának e részét a zabolai földnélkülieknek juttatta. A tulajdonjog kényszerítő körülmények következtében ruházódott az új földtulajdonosokra.

Kerekbükk Keregbikk [362] (e.). – A Gyökerestől [369] nyugatra fekvő erdő. L. Bükk.

Kerekbükkfarlója Keregbikfarlųója [365] (út, e.). – A fenti erdő keleti felében vezető erdőlő út és a körülötte fekvő erdő. L. Farlóoldal.

Kerekbükkhomloka Keregbikkhomloka [366] (e.). – A fenti erdő oldalas része.

Kerekbükk-kútja Keregbik-kuttya [364] (f.). – Forrás a tisztás közepén.

Kerekbükkpusztája Keregbikkpusztáją [363] (ti.). – Kör alakú tisztás a fenti erdőben.

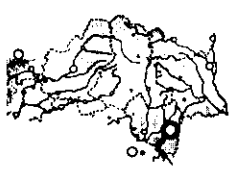

www.szimo.ro/www.eimec.ro

*Kerekerdő. – 1787: A *Kerek Erdő*. – Csere- és fenyőerdő. Vezetőm szerint a Négyszegűcserét [50] jelölték e névvel.

Kerektó. – 1662: az *Kerek thoban*. 1751: A Halom Mezejébe a *Kerek toban*. – A pávai határban ma is élő helynév.

Kereszt-árka Kërëszt-árka [478] (sz.). – 1592: *Kereszth Arka*. 1664: az Patra hegje mezejeben az *kereszt Arkanaal*. 1749, 1751, 1767, 1787, 1812, 1854: A Tsere' Mezeiben a *Kereszt Árkába*. – A Gelencei út [476] és Városi út [485] között a falutól a haralyi határig húzódó szántóföldek neve.

*Keresztárkahídjánál. – 1592: *Kereszth Arka higgyanak*. – Ma nem ismerik.

*Keresztárkavégénél. – 1720 Az Patra hege mezeiben az *Kereszt Árka véginél*. – A helynevet ma nem ismerik.

KERESZTESekhavasa KËRËSZTËSëkhavasa [254] (e.). – 1843: *KERESZTESek havasa*. – A Lakóca [258] és MÁTÉ Pál [279] között fekvő oldalas erdő. A helynév a ma is élő KERESZTES család emlékét őrzi.

KERESZTESekhavasapusztája KËRËSZTËSëkhavasapusztáją [256] (ti.). – Oldalas tisztás a fenti erdő közepén.

KERESZTESeknyíre KËRËSZTËSëknyire [304] (e.). – 1843: *KERESZTESek nyire*. – Nyírfaerdő a pávai szélen.

*Keringőrejövő. – 1767: Halom mezeibe A' *keringőre jövőbe*. – Helyrajzilag nem tudom elhelyezni.

Kertalja Kertajja [524] (sz.). – 1604: *Kertt alatt*. 1767: Halom Mezejéen a *Kert alatt*. – A falu melletti földek a Halommezejében [543]. Az *alj* felszínnév jelentése: 1. hegyoldal alsó része; 2. hegyoldal vagy más helyrajzi tényező alatt, tövében, közvetlen mellette fekvő földterület. Az *alj* felszínnévvel alakult helynevek nagy részében az *alj* utótag helyén a történeti helynévadatokban régebben inkább az *alatt* névutó szerepel, mert hol kérdésre felelő locativusi esetben jegyezték le őket. (Vö. ÁRVAY 1943b.)

*Kertrejövő. – 1649: *Kerttre jeoveoben*. – Helyrajzilag nem tudom elhelyezni.

*Kertszeg. – 1721: Patra hegye mezejeben *Kertszegen*. 1747: Csere mezejb(en) a *Kert szegb(en)*. – A falu északi szélén beszögelő területet jelölhették e névvel.

*Kétútközött. – 1667: *Kett utt között*. 1787: Közepső mezöben Halomon alol a *két ut között*. – A PÁL Miklós [506] és Gödrös út [523] közötti terület megjelölése volt.

Kétkútoldala Kjétkutyódala [310] (e.). – A Nagynyír [308] és Égetthegye [311] közötti terület. nevét az oldalban található két forrástól kapta.

Kétútválaszköze Kjétutválaszköze [119] (e., ti.). – A ma Útválasz [116] nevű területet régen Alsó- és Felsőútválasz névvel jelölték (1770: *alsó Felső ut válasz*.) Ez az elnevezés csak összetételében maradt fenn, az Alsó- és Felsőútválaszpusztája helynevekben. A két tisztás közötti területet jelöli a fenti helynév.

Kicsimező Kicsimezyő [473] (k.). – A Patrahegye [472] és Kisharaly [47] közé beszögellő kis lapályos terület. A *mező* szót a zabolai nyelvjárásban csak a síksági szántóföldek vagy kaszálók jelölésére használják.

Kicsimezőcske Kicsimezyőcske [94] (k.). – A fenti terület Kisharaly [47] felőli része.

Kicsinyír [312] (e.). – 1857: Szálanként nyirfát kaptak a *Kis nyirből*. – Égetthegyétől [319] a falu széléig húzódó, nyírfákkal borított hely neve. Ma legelő.

Kicsi-puszta [322] (ti.). – A Fűrészpusztája [321] alsó része. Ugyancsak e névvel jelölik a Jakabhavasapusztája [194] nyugati részét [195].

Kígyólyuk Kjégyólik [265] (e.). – A Lakóca [258] Kövesorr (Kovásznai határ) felőli része.

*Kisdombalatt. – 1767: Halom mezőben A *kis Domb alatt*. – Helyrajzilag pontosabban nem tudom elhelyezni.

Kisél Küsjél [406] (e.). – A Nagyéllel [402] szemben fekvő oldal.

Kisélerőse Küsjélerjősse [408] (út). – A fenti erdő nyugati részén hirtelen kiugró oldalon áthaladó útszakasz.

Kisél-pataka Küsjél-pataka [407] (p.). – A Gyepű-pataka [535] egyik mellékága.

Kiséltója Küsjéltója [414] (tó). – Vizenyős hely a fenti erdőben.

Kisharaly Küsharaj [47] (e., sz.). – 1610: *Kisharalban*. 1644: *Kis harali*. 1684: *Küs Haraly* nevü hely in vicinitate ab una közönséges falu erdeje. 1687: *Kus Haraly*. 1687: Patra hegye mezeiben *Kis Harally*. 1721–1852: Csere mezöben *Kis Haraly*. – A Barátok [45] és Csere-domb [49] között húzódó völgyben fekvő erdő és a völgy bejárati részénél elterülő szántóföldek. Ez utóbbi térképszáma [474]. A fenti terület fekvése kicsiben olyan, mint a vele szomszédos Haraly községé. Valószínűleg analógia útján keletkezett a helynév.

Kisharaly-kútja Küsharaj-kuttya [48] (f.). – Forrás a fenti erdőben.

*Kishavasalatt. – 1812: Csere mezőben *Küs Havas alatt*. – A Csipkéssel [605] érintkező földek neve volt.

*Kiskaszaútja. – 1848: *Kis Kasza utja*. – A Kaszaútja [318] egyik részének neve volt.

Kisnyíl Küsnyil [560] (r.). – 1624: Az Zabolay reten az *kis nilaba*. 1627: *Kiös Nijl* viciniumaba. 1629: *Kis Nilban*. 1787: melynek vicinusa Észak felől

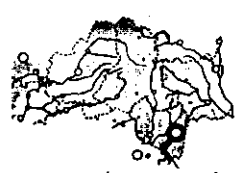

www.szinmio.ro www.elmec.ro

a *Kis Nyil*. – A Rétnek [573] Nagynyíl [561] melletti része.

*Kisösvenyátalkelő. – 1604: *A kis osveny altal kelloben*. – A Felszegből a Hegymegé vezető ösvény megjelölése lehetett.

*Kispataktója. – 1699: *Kis patak toja*. – Helyrajzilag nem tudom elhelyezni.

Kistér-kútja Küstiér-kuttya [373] (e., f.). – A Székvölgye [74] mellett lapályos csereerdő és a benne található forrás.

Kisvontató Küsvontatuó [397] (e., út). – A Nagyvontató [396] szomszédságban keletről nyugatra emelkedő oldalas erdő és a rajta keresztül vezető erdőlőút. A helynév a *vontatni* igéből alakult. A vontatás a fa elszállításának egyik módja, mikor a völgyből, mélyebben fekvő helyről a faluba vezető út csak a tetőn keresztül érhető el, vagy nagyobb meredek oldalas részen halad át az út, az egész rakományt (terét) egyszerre nem bírják el az igavonóállatok, éppen ezért két vagy három ízben húzatják ki a tetőre, ahol a vontatás eredményeképpen összegyűl a megfelelő mennyiség.

*KOBON-árka. – 1787: Közepső Mezőben a *KOBON árka*. – A helynév valószínűleg családnévből alakult.

Komandóház Komondóház [198]. – A Jakabhavasapusztája [196] keleti része. A határőrség idején e helyen őrház volt, melyet komandónak neveztek. A ház alapját kísérőm megmutatta. Ugyancsak e névvel jelölik Lakóca [258] egyik részét [477]. E helynevekkel azonos a délebbre fekvő, a Kovászna területéből kiszakadt *Kommandó* község neve is.

KÓNYA bíró-tagja [509] (sz.). – A DÁNkasára [508] vasút melletti része. Egykori tulajdonosáról kapta a nevét, aki századunk elején községi bíró volt.

KOPACerőse KOPACerűőse [13] (út). – A KOPACi út [8] hirtelen kiugró oldalon átvezető része.

KOPACifövény KOPACifüveny [110] (ti.). – A Kápolna [113] és Útválasz [116] közötti tisztás és enyhén oldalas erdő. A helynév előtagja családnévből alakult.

KOPACinyáros [82] (e.). – Nyárfaerdő az Erősoldal [44] mellett.

KOPACinyárospusztája KOPACinyárospusztája [83] (ti.). – Tisztás a fenti erdőben.

KOPACi út KOPACi ut [8] (út). – Erdei út, mely a fenti helyre vezet, majd bekapcsolódik a Határ útba [112].

Kóróbérc Kóróbiérc [274] (e.). – 1787: A *Karabértz* vicinusai napnyugatra Groff MIKES Sigmond ur Ő Nagysága Zernye nevü Havassa. – A Zernyétől [221] keletre fekvő erdő.

Kóróbérc-kútja Kóróbiérc-kuttya [278] (f.). – A fenti erdő tisztásán található forrás.

Kóróbércnyaka Kóróiércnyaka [275] (e.). – Keskeny hát a fenti erdő északi részében.

Kóróbércoldala Kóróiércuódala [453] (e.). – A fenti erdő oldalas része.

Kóróbércpusztája Kóróbiércpusztája [276] (ti.). – A fenti erdő közepén hosszú, széles tisztás.

Kóróbércputnája Kóróbiércputnája [277] (e.). – A fenti erdő Putna (Gelence) felőli része.

KOVÁCSka-kútja KOVÁCSka-kuttya [75] (f.). – Forrás az Odor [55] nevű erdőben. Az előtag családnévből, kicsinyítő képzővel alakult.

KOVÁCS Miklós-kínja KOVÁCS Miklós kiénnya [413] (e.). – A Kisél [406] egy része. A helynév az egykori KOVÁCS Miklós emlékét őrzi, aki erdőlés közben e helyen halt meg. A helynév utótagja nyelvjárási ejtést tükröztet.

KOVÁCS-pataka, KOVÁCS-pataka [338] (e., p.). – A FelsőMIKESútja [331] és Bófútja [354] között fekvő erdő és a rajta keresztül folyó patak, mely a Gyepű-pataka [353] egyik baloldali ága. A helynév előtagja a ma is élő KOVÁCS család nevéből alakult.

Kőbánya Küőbánya [41]. – A Farkaslyuk [40] egy része. A kőkitermelés még folyamatban van.

Kőgrádics Küőgrádics [309] (út, e.). – Kisebb erdőrész a pávai szélen. A területen átvezető úton a természkövek lépcsőszerűen helyezkednek el. A helynév *grádics* utótagjának 'lépcső' a jelentése.

*Kőhídárkáramenő. – 1787: A Csere Mezőben a *Kőhid Árkárá menöben*. – A helynevet ma nem ismerik, nem használják.

Kőistállónál Kőestálónál [604] (sz.). – A Hosszak [470] egy része. A közelmúltban MIKES családnak e helyen kőből épült istállója volt. A romok még megvannak. A helynév *estáló* utótagja *istálló* köznevünk nyelvjárási ejtése.

*Kökénybokornál. – 1642: Alsó és Közepmezöben *Kökeni bokornal*. 1643: az Közepseö mezeoben *Keokeni bokornal*. – A ma Kökényszer [499] néven ismert határrész egyik része volt. Nevét a *kökény*ről kapta.

*Kökényláb. – 1698: Az Közepsó mezóben az *kókeny Labon*. – A fenti terület szomszédságában levő földek neve volt.

Kökényszer Kökiénszër [499] (sz.). – 1721: A közepső M.b(en) A Falun alol a *Kökény Szerben*. – A Petőfalvi [606] és Gödrös út [523] között a Körtebokortól [500] a vasútig terjedő határ.

*Kőláb. – 1721: A Patra hegye Mezejiben a *Kőlában*. – Helyrajzilag pontosabban nem tudom elhelyezni.

Köleskert [307] (e.). – A Pojinka [305] melletti lapályos hely. A helynév az egykori erdőirtás után bekerített, *kölest* termő hely emlékét őrzi. Ma e területet teljesen erdő borítja.

Köpűs-kút Küpüs-kut [108] (f.). – Forrás az

www.szimbolikus.ro www.eimec.ro

Erősoldalon [44]. A *küpü* előtag *köpű* szavunk nyelvjárási ejtése. Kivájt fatörzzsel bélelt forrás lehetett.

Körtebokor [500] (sz.). – 1721: A Patra hegje Mezeiben A *Körte bokornál*. 1767: A Tsere Mben A' *Korte bokornal*. – A Városiút [485], Petőfalvi út [606] és vasút által közrefogott szántóföldek. Egykor e helyen körtefa-csoport lehetett.

*Körtefabokorlábja. – 1800: Patra Hegye Mezejében a *Körte Bokor* lábba. – A fenti terület mellett fekvő földek neve volt.

KÖSöcske [53] (e.). – Oldalas erdő a Cseredombtól [49] keletre. A helynév valószínűleg családnévből, kicsinyítő képzővel alakult.

KÖSöcske-völgye KÖSöcske-vüögye [54] (v.). – Az Odor-kútja [57] vizét az Orbai-patakba [610] vezető kis völgy.

Kőszikla út Kűőszikla ut [201] (út). – A Jakabhavasa [190] és Jákó [177] érintkezésénél Zernyére [221] vezető útnak egyik szakasza. A sziklásoldalban robbantás segítségével vágták az utat, hogy a fűrészgyár kazánját rendeltetési helyére szállíthassák.

Kőszöktető Kűőszöktetuő [181] (út). – Nagyon köves út a Rakodó-puszta [179] mellett.

Köves-kút Köves-kut [153] (f.). – A Farlóoldal [152] és Nagyvölgy [152] közötti, terméskővel tarkított erdőrész és a benne fakadó forrás.

Középsőharapégés Közepsüőharapiégés [180] (e.). – A Jákó [177] Szénégető [170] felé eső oldalának közepe. A helynév *harapégés* utótagja az egykori erdőtűz emlékét őrzi. Régen a kitermelt erdőrész megtisztítását a tűz segítségével végezték. A fák ágaiból, kérgéből keletkezett törmeléket – *romlást* – egy vagy több helyen meggyújtották, a tűz pedig gyakran az ép erdőben is elterjedt, elharapódzott. Nem volt ez engedélyezett eljárás, de bekövetkezett majdnem minden egyes kitermelés után. Több ilyen tisztogatási célt szolgáló, az ép erdőre is átterjedő **tűz** oltásánál magam is jelen voltam.

(Középsőhatár Közepsőhatár [542]. – A hármas vetésforgó alapján a szántók egyik csoportja. L. több helynévnél. **B.H.**)

Középsőkijárás Középsüőkijárás [442] (út). – A Baszka [250] völgyéből KERESZTESekhavasába [254] vezető út neve Alsó- [444] és Felsőkijárás [443] között.

Középsőmező Közepsüőmező [542] (sz.). – 1642: *Közepmezöben*. 1643: *Kozepsó mezeoben*. 1698: *Az közepsó mezóben*. 1787: *Közepső mezöben*. – A Cseremezeje [541] és Halommezeje [543] közötti határrész. A helynév a hármashatár-rendszer emlékét őrzi (középsőhatár)

Közhegynyaka Köszhëgynyaka [14] (e.). – A KOPACerősétől [13] DEMESKÉig [16] húzódó enyhén oldalas erdő. A helynév valószínűleg a közösen birtokolt erdő emlékét őrzi.

Közhegynyaka-pataka Köszhëgynyaka-pataka [15] (p.). – Az Orbai-patakig [610] húzódó mély völgy. Vizét időszaki forrásoktól kapja.

*Közmocsár. – 1618: Halom mezeiben a *Keoz motsarban*. – Zabolán a fenti helynév nem maradt fenn, de a vele szomszédos Páva falu (ma Zabolához tartozik) Zabolával érintkező határrészét most is e névvel jelölik. Valószínűleg régen a mocsár átnyúlt a zabolai területre is, két községhatár találkozási pontján feküdt, s ezért kapta a *köz* előtagot.

Köz-patak Kösz-patak [527] (p.). – 1618: az halom mezeyben az *Keoz pataknak*. 1688: Az ország uttya mellet az *Közpatak*. – A Pávai-patak, mely bizonyos területen határ Zabola és Páva között.

Közpatak-hídja Köszpatak-higgya [528]. – 1604: Az *keoz patak hidgiaval*. – A falu és vasút között a Halom útján [616] átvezető fahíd és a szomszédos terület.

Közpatakmellett Köszpatakmellett [590] (sz.). – 1798: *Köz Patak mellett*. – A Halommezeje [543] falu melletti része.

*Közpatakrajövő. – 1630: Halom mezeib(en) az *Köz patakra jövöben*. – Helyrajzilag pontosabban nem tudom meghatározni.

*Köz út. – 1745: A Zabolai és Haralyi erdőket a Haralyi nyakig a *köz ut* választja meg. – L. Határ út.

*Kútalatt. – 1604: *Kut alatt*. – Helyrajzilag nem tudom elhelyezni.

*Kútnál. – 1798: Csere mezőben a *Kutnál*. – Az egykori kút emlékét őrzi a helynév.

*Kútonfelül. – 1685: Közepső mb(en) az Kuto(n) fellyel. – A helynevet ma nem használják.

KülsőBALÁZStója KűsőBALÁStuója [603] (e.). – A FelsőBALÁZStójától [77] északra eső terület.

KülsőBALÁZStó-kútja KűsőBALÁStuókuttya [602] (f.). – Forrás a fenti erdőben.

KülsőBALÁZStópusztája KűsőBALÁStuópusztáju [127] (ti.). – A fenti erdőben vizenyős, sással benőtt tisztás.

Külsőjákó-tója Kűsőjákó-tuója [182] (tó). – A Belsőjákó-tójától [183] délre fekvő tisztás közepén állandó vizű nagyobb tó.

Külsőkarjasvölgy Kűsőkarjasvüőgy [384] (e.). – A Karjasvölgy [382] északi része.

Külsőlókosár Kűsőluókosár [175] (e.). – A Belsőlókosártól [174] keletre fekszik. L. ott.

Külsőmeredek Kűsőmeredek [313] (e.). – A pávai szélen hirtelen kiugró tető.

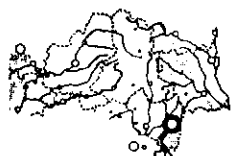

www.szmi.ro / www.emnc.ro

Külső-puszta Kűső-puszta [283] (ti.). – Az Alsó-puszta [282] folytatása.

*Külsősárpusztája. – 1815: a' *külső sár pusztája*. – Helyrajzilag nem tudom elhelyezni.

Külsőszállás Kűsőszálás [203] (ti.). – A Jakabhavasapusztájának [194] északi fele. A csorda éjjeli nyugalmát biztosító karámtól kapta nevét.

Külsővályús-kút Kűsőválus-kut [196] (f.). – A Jakabhavasapusztája [194] közepén fakadó, vályúval ellátott forrás.

*Kvártélyház. – 1825: A *Quartly Ház* körül levő kerteknek Tizedek szerint nevei. – A határőrség céljait szolgáló épület volt. A helyére már nem emlékeznek.

Lakóca [258] (e.). – 1716: Zabolai erdőn Dobroszláb és *Lakocza* nevü Havasok. – A KERESZTESekhavasától [254] keletre fekvő erdő.

Lakócafarka Lakócafarka [270] (e.). – Keskeny gerinc MÁTÉ Pál [279] és GÁL-pataka [458] között.

Lakóca-kútja Lakóca-kuttya [271] (f.). – A fenti erdő legmagasabb részén fakadó forrás.

Lakócaponkja [263] (csúcs). – A fenti erdőben 1777 méter magas csúcs.

Lakócapusztája Lakócapusztája [269] (ti.). – Nagyobb tisztás a GÁLvápájától [266] északra.

Lakócateteje Lakócatetűője. – A Lakócaponkja másik neve. L. ott.

Lakóca-tója Lakóca-tuója [448] (tó). – Kisebb tó a fenti erdőben.

Lapjas [401] (e.). – Az Útválasz [116] és Zabolafeje [402] között lapályos erdőrész.

Laposbükk Laposbikk [367] (e.). – Lankás rész a pávai szélen.

Laposbükk-kútja Laposbik-kuttya [368] (f.). – Időszaki forrás az erdő szélén az út mellett.

LÁSZLÓmogyarósa LÁSZLÓmogyaruóssa [135] (e.). – A Nyugvó [133] és Szászkeresztje [150] között fekszik. A helynév előtagja a LÁSZLÓ családnévből alakult, az utótag pedig a hely régi állapotát örökítette meg.

LÁSZLÓmagyarósa-kútja LÁSZLÓmagyaruóssa-kuttya [136] (f.). – Nagyobb forrás a fenti erdőben.

*Leánybükke 1688: *Leanybikke*. – Helyrajzilag nem tudom elhelyezni.

Leveleshegy Leveleshëgy [101] (e.). – 1877: *Leveleshegy*. – A Csipkéstől [605] keletre fekszik.

Leveleshegypusztája Leveleshëgypusztája [102] (ti.). – Tisztás a fenti erdőben.

Liget Lüget [518] (sz.). – 1639: az *lügeten*. 1681: Közepső határban a *Lügeten*. 1717: az *Ligeten*. 1844: a *Lügeten*. – A Középsőhatár [542] legmagasabban fekvő része. Ma szántók borítják, de nevének tanúsága szerint egykor erdő nőtt rajta. A *liget* szót köznévi értelemben ma nem használják.

Ligetalja Lügetajja [522] (sz.). – 1721: Közep mezőben *Lüget alatt*. – A fenti terület lankásabb része,

Ligetfarka Lügetfarka [520] (sz.). – A Hosszúláb [517] felé enyhén ereszkedő dombhát.

*Ligetiútrakirugó. – 1815: A Tó között a *Lügeti utra kirugó*. – Helyrajzilag pontosabban nem tudom elhelyezni.

*Ligetoldal. – 1734: Az Csere Mezőben Az *Lüget oldalban*. – A helynevet ma nem használják.

Liget-tető Lüget-tetűő [519] (sz.). – 1542: Az *luget teton*. – A fenti terület fennsíkszerű része.

Lüget l. Liget

*Lókötő. 1752: – Közep mezőben *Lokötőn*. – Helyrajzilag nem tudom elhelyezni.

Luci [2] (e.). – A Veresgödörtől [1] nyugatra fekvő kis terület. Nevét a vörösfenyőtől (tájnyelven *luc*) kapta. Mivel a temető e terület egyik szélén fekszik, *Lucinak* nevezik a temetőt is az ilyenféle mondásokban: *Kivitték a Luciba. Nemsokára a Luciba kerülünk.*

MADARak-kútja MADARak-kuttya [438] (f.). – A Zernye [221] egyik forrásának neve. A helynév előtagjában valószínűleg a ma is használt MADÁR ragadványnév többes számú alakja szerepel.

*Magas-hegy. – 1851: *Magashegy*. – A helynevet ma nem ismerik.

Magasorr Magasarr [380] (e.). – A Kaboladélő [376] kiugró része Székvölgye [374] és Fövénypusztája [138] között.

Malom-út Malom-ut (út). – A Töltött út másik neve.

MÁTÉ Pál MÁTJÉ Pál [279] (e.). – 1903: *MÁTÉ Pál*. – A Zernye [221] és KERESZTESekhavasa [254] között völgyekkel szabdalt erdő. A helynév egykori tulajdonosának emlékét őrzi.

MÁTÉ Pál-farka MÁTJÉ Pál-farka [280] (e.). – A GÁL-patakáig [458] húzódó keskeny gerinc.

MÁTÉ Pál-kútja MÁTJÉ Pál-kuttya [454] (f.). – Forrás a fenti erdőben.

MÁTÉ Pál-pataka MÁTJÉ Pál-pataka [286] (p.). – A GÁL-pataka [458] mellékága.

*MÁTÉvonása. – 1630: Zabolai reten FARKAS nyila mely *MATE vonasanak* hivattatik. – A ma Nagy- [560] és Kisnyíllal [561] jelölt kaszálók régi neve lehetett. A helynév *vonás* utótagja a régi földosztás emlékét őrzi.

Medvetér Medvetjér [130] (e.). – A megyeerdeje [372] és Nyugvó [133] között fekvő erdő. A helynév a régi hajtóvadászatok emlékét őrzi.

Medvetéralja Medvetjérajja [131] (e.). – A fenti erdő alacsonyabb fekvésű déli része.

www.szmit.ro / www.eimec.ro

Medvetér-kútja Medvetjér-kuttya [79] (f.). – Forrás a fenti erdőben.

Medvetérteteje Medvetjérteteje [132] (e.). – A fenti erdő gerince.

Megyeerdeje Mëgyeerdeje. – Másik neve Katolikusegyházerdeje. L. ott.

Megyei út Megye-ut [485] (út). – A Zabolán áthaladó, Kézdivásárhely felé vezető műút. L. még Városi út.

Mély-patak, Mjéjpatak [192] (v., p.). – 1755: *Mélly patak* nevü hely. – A Csorgó-árka [199] folytatása a pávai Kandia nevű erdő felé. A helynév szokatlanul mély völgyben folyó patakot jelöl. A tetőről alig lehet látni a völgy alját.

Mély-tó Mjéj-tó [553] (tó). – A MIHÁLC [544] nevű helyen fekszik. A hagyomány szerint a tengerrel összeköttetésben van. Olyan mély, hogy nincs is feneke, Ezért Feneketlen-tónak is nevezik. Régen a mélységére kíváncsiak szénahordáskor 12 drb. vonókötelet összekötöttek (1 db. hossza kb. 10-12 méter), az egyik végére követ helyeztek, de az alját nem érték el. Beszélik azt is, hogy egy „nagy úr" hatlovas hintóval át akart hajtani rajta, és belepusztult mindenestől. A tó területe állandóan kisebbedik, s az így keletkezett ingoványos, süppedékes terület sok szerencsétlenség okozója.

Mélytó-árka Mjéjtó-árka [554] (á.). – 1815: Petőfalva meget a *Méjtó árkán.* 1845: *Mélytó árkánál.* – A fenti tó szélétől a Töltött útig [571] húzódó árok.

Meredek Meredëk [329] (e.). – A Kaszaútjától [318] északra kúpszerű hirtelen kiemelkedés.

Meredek-puszta Meredëk-puszta [314] (ti.). – A fenti csúcs tetején kis tisztás.

METNER-puszta MËTNËR-puszta L. Fűrészpusztája.

*MIHÁCerdeje. – 1720: *MIHATZ Erdeji.* – Helyrajzilag nem tudom elhelyezni.

MIHÁLC MIHÁZ [544] (r.). – 18. sz. *MIHÁLTZ* nevezetű hellyen. – A Réti úttól [572] jobbra az Imecsfalvi határig terjedő kaszálók neve a petőfalvi legelőtől MIHÁLC útjáig [545]. A helynév a Zabolától elszármazott MIHÁLCZ család emlékét őrzi.

*MIHÁLCfüve. – 1721: Zabolai Réten a *MIHÁLTZ füvibe.* – A ma MIHÁLCZ néven ismert terület megjelölése volt.

MIHÁLC útja MIHÁLC uttya [545] (út). – Dűlőút a Tized [547] és MIHÁLC [544] között.

*MIHÁLCszere. – 1720: Közepső mezöben *MIHÁLTZ szere.* – Helyrajzilag pontosabban nem tudom elhelyezni.

Mihálya Mihájka [98] (e.). – Kisebb erdőrész a haralyi szélen. A helynév család- vagy személynévből alakult.

Mihálya-útja Mihálya-uttya [73] (f.). – Forrás a fenti erdőben.

Mihálykapusztája Mihájkapusztája [74] (ti.). – Tisztás az élen. Egyik része Zabolához, a másik meg Haralyhoz tartozik.

MIKESné MIKËSné [105] (e.). – A Szilváskert [80] és Aratás [36] között fekvő erdő.

MIKESné-kútja MIKËSné-kuttya [106] (f.). – Forrás a fenti erdőben. Ugyancsak e névvel jelölik a Zernye [221] egyik forrását is [225].

MIKESnépusztája MIKËSnépusztája [107] (ti.). – Kis tisztás a fenti erdőben.

MIKESútja-pataka MIKESuttya-pataka [332] (p.). – A Gyepű-pataka [353] egyik baloldali mellékága. Alsó- és FelsőMIKESútja [330–331] között folyik.

*MIKÓszegeletje. – 1844: *MIKÓ szegeletje.* – Valószínűleg a ma Öntözött [580] néven ismert területnek a Feketeügy [611] melletti része volt. Ez a terület a MIKES családé volt. A MIKÓ családtól juthatott hozzájuk, melyhez rokoni kapcsolatok fűzték. A helynév a MIKÓ család emlékét őrzi.

Mogyorós. Mogyorjós [392] (e.). – A Csatornás [386], Isztiri [143] és Kosárpusztája [391] közötti oldalas rész. Nevét a mogyoróbokortól kapta, mely nagyon kedveli ezt a területet.

*Mójziszëgelete. – 1815: A Moso Rév előtt az u.n. Mojzi szegeletje. – A fenti területnek Feketeügy kanyarjába eső részét jelölték e névvel. A helynév a Mózes személynév nyelvjárási Mójzi alakját őrzi.

*Morgó. – 1681: Csere Mezejben a *Morgoban.* – Helyrajzilag pontosabban nem tudom elhelyezni. A *morgó* köznév a zabolai nyelvjárásban nagyon gyökeres szántóföldet is jelöl, az eke sajátságos zöreje miatt.

Mosórév Mosóré [564] (r.). – 1634: az Zabolai szena retben a *moso rethben* vicinusa ab uno az feketeügy. 1674: *Mosórét.* 1705: *Mosóré.* 1734: *Mosórév.* 1815: A Zabolai Réten a *Mosó Rév.* – A Szörcse felé vezető úttól jobbra a Feketeügy [611] mellett fekszik. A helynév *ré* utótagja a *rév* szavunk alakváltozata.

*Mosórévelőtt. – 1787: Zabolai Réten a *Moso rét előtt* melynek is vicinusa Észak felől a Kis nyil. 1815: a *Moso Rév előtt* az u.n. Mojzi szegeletje. – A történeti adatok tanúsága szerint a fenti területnek Feketeügy felőli részét jelölték e névvel.

Murdán [287] (e.). – 1796: *Murdán* az havas mellynek határa nap nyugatrol szomszédságávan velő Lakotza havas. – A Lakócatetejétől [263] kelet felé eső, magas hegycsúcsoktól körülzárt, alacsonyabban fekvő oldalas erdőrész.

Murdánfarka Murdánfarka [293] (e.). – A fenti erdő Gór [466] felé húzódó keskeny háta.

Murdán-kútja Murdán-kuttya [461] (f.). – Forrás a fenti erdőben.

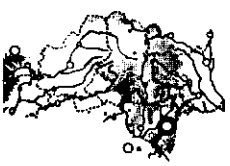

www.szmi.ro/www.eimec.ro

Murdánnyaka [290] (e.). – A Lakócához [258] kapcsolódó szélesebb gerinc.

Murdán-pataka [467] (p.). – A Zabola-vize [294] egyik baloldali mellékága.

Murdánponkja [291] (e.). – A fenti erdő közepén kisebb csúcs neve.

Murdánpusztája Murdánpusztáj̨a [292] (ti.). – Oldalas tisztás a fenti erdő déli felében.

Nagyél Nagyjél [404] (e.). – A Kiséltől [406] északra fekvő hosszabb gerinc és hozzá tartozó kétfelőli oldal.

Nagyél-kútja Nagyjél-kuttya [417] (f.). – Forrás a fenti erdőben.

Nagyéloldala Nagyjélu̯odala [416] (e.). – A fenti terület gerincétől jobbra és balra leereszkedő oldalas rész.

Nagyél-pataka Nagyjél-pataka [400] (p.). – A Gyepű-pataka [353] egyik ága.

Nagyélpusztája Nagyjélpusztáj̨a [405] ti.). – Kis kör alakú tisztás a fenti erdő közepén.

Nagyélteteje Nagyjélteteje [415] (e.). – A fenti erdő fennsíkszerű része.

Nagy-forrás Naty-forrás [187] (f., e.). – A Jákó [177] északi része és az itt található forrás. Nevét a szokatlanul bővizű forrástól kapta, melyből azonnal kisebb patak lesz. Ugyancsak e névvel jelölik a Hanc [344] egyik forrását [345] is.

NAGY Jánosné [21] (e.). – A Búzakölesoldal [20] és Farkafenyő [23] közé beékelődő erdőrész. Nevét a tagosítás előtti tulajdonosától kapta. 1943-ban a MIKES családé.

NAGY Jánosné-kútja NAGY Jánosné-kuttya [22] (f.). – Kisebb forrás a fenti erdőben.

Nagykanyar Natykanyar [484] (sz.). – A közelmúltban iparvasút vezetett a zernyei fűrésztelepről a vasútállomásra. Az iparvasút egyik kanyarját jelölték e névvel. A vasút megszűnése után a környező szántóföldek helyneve lett.

*Nagykaszaútja. – 1848: *Nagykaszautya.* – A Kaszaútja [318] egyik részének megjelölése volt.

Nagykő Natykűő [90] (e.). – A FelsőGEREvölgyétől [85] keletre fekvő erdő BAKARA-pataka [428] jobboldalán. Nevét a patak melletti kb. 10 méter magas egyedülálló sziklatömbtől kapta. Ugyancsak e névvel jelölik a BOC [531] egyik részén fekvő szántóföldeket is [532] a pávai szélen. A határrögzítés községek között földhalmok hányásával és nagy kövek elhelyezésével történt. Vezetőm szerint a fenti határrészbe hat ökörrel húzatták a követ. Ezeket a nagy sziklatömböket a szerző még látta.

*Nagyköoldala. – 1806: *Nagyköoldala.* – A fenti erdő oldalas részének megjelölése volt.

Nagykő útja Nagykűő uttya [620] (út). – 1850: *Nagykő utja.* – A fenti területre vezető dűlőút. Ritkábban használt helynév.

*Nagykőútjamellett. – 1810: Halom Mezőben a *Nagykő uttya mellett.* – A fenti dűlőút melletti szántóföldek megjelölése volt.

*Nagymál. – 1617: *Nagj mal.* – Helyrajzilag nem tudom elhelyezni. A helynév *mál* utótagja a finnugor eredetű *mell* szavunk magas hangrendű alakváltozata (BÁRCZI 1941). A *mál* térszínformanév alakváltozatai: *mál máły mány mán má* (PAIS 1916. 167. kk.) és *már* (ÁRVAY 1943b).

Nagynyíl [561] (r.). – 1627: *Nagj Nilnak.* 1642: *Nagi nil.* az Fekete ügire meneoben. 1643: az *nagi Nilhan.* A Kisnyíl [560] és KALÓC [566] közötti kaszálók. – A helynév *nyíl* utótagja a közösen birtokolt területből kisorsolt részt jelöl. Az erdő eladása vagy az évi járandóság kiutalása (1943-ban is) nyílakban történik.

Nagynyír [308] (e.). – 1857: szálanként nyirfát kaptak a *Nagy nyirből.* – A Köleskert [307] mellett fekvő nyírfaerdő.

Nagy-patak Naty-patak [614] (p.). – A Gyepű- és BAKARA-pataka egyesülése után a falun átfolyó pataknak egyik megnevezése. Másik neve Patak.

*Nagypatakmellett. – 1852: Közepső Mezőben *Nagy Patak mellett.* – Helyrajzilag pontosabban nem tudom meghatározni, mert a patak kb. 4 kilométeres távon szeli át a határt.

Nagytér Nattjér [32] (e.). – A Súgó-kút [31] és Hidegkút-völgye [34] közötti meredek oldal.

*NAGYtized. 1824: *NAGY tized.* – A helynév előtagja valószínűleg a ma is élő NAGY család nevéből alakult.

Nagyvontató Nagyvontatu̯ó [395] (e.). – A Mogyorós [392] és Isztiri [143] között keletről nyugatra emelkedő oldal. Nevét az erdőlő úttól kapta, mely hirtelen emelkedőn vezet át. L. még Kicsivontató.

Nagyvontatóteteje Nagyvontatu̯óteteje [396] (csúcs). – A fenti erdő legmagasabban fekvő része.

Nagyvölgy Nagyvűőgy [154] (v.). – A Csókaháztól [140] nyugatra húzódó széles és mély völgy.

Nagyvölgy-kútja Nagyvűőty-kuttya [155] (f.). – A fenti völgy kezdeti részén fakadó nagy forrás neve.

Nagyvölgyoldala Nagyvűőgyu̯ódala [157] (e.). – A fenti völgy mellett fekvő erdő oldalas része.

Nagyvölgy-pataka Nagyvűőgy-pataka [156] (p.). – 1853: egyenesen át a *Nagy vőgy Patakába.* – A fenti völgyben lefutó patak, mely a BAKARA-pataka MIKES gróf a gazdasági cselédek részére négy házat építetett, s a szomszédságában levő földeket erről nevezték el. Ma a házak közül csak kettő van meg, de a környező területet, most már nagyobb kiterjedésben, továbbra is Négyház helynévvel jelölik.

Négyszegű Néccëgü [487] (k.). – A Kisharaly [474] mellett párholdnyi téglalapalakú sík terület.

www.szimbolon.ro/www.caimec.ro

Négyszegűcsere Néccëgücsere [50] (e.). – A Csere-domb [49] széle.

Négyszegű-kút Néccëgü-kut [218] (e., f.). – A Rozsdás [211] déli részén erdő és a benne található forrás. Nevét a forrás alakjától kapta, melynek négy oldala fenyőfával ki volt rakva, A közelmúltban a forrás még eredeti alakját őrizte, gyűjtésem alkalmával csak az elkorhadt fák maradványát találtam. A szabályos kútgödröt az eső elmosta, a legelésző állatok betapodták.

Nyelvesfej [96] (e.). – A Kisharaly [47] keleti részét jelölik e névvel.

Nyereg Nyerëg [158] (e.). – A BAKARA [145] és Földhíd [161] között bemélyedő, szélesebb hát neve.

Nyereg-kútja Nyerëg-kuttya [159] (f.). – Forrás a fenti erdőben.

Neszter Nëszter [490] (sz.). – 1722: Közep mezőben *Neszter* nevü helybe. 1750: *Nester*. 1784: *Neszter* összeirt mocsaras terület. – A Petőfalvi út [606] és Borkútdombja [488] közötti szántóföldek. A történeti adat tanúsága szerint a 17. század végén a fenti terület nagy része még mocsaras volt.

*Neszterrejövő. – 1763: A Csere Mezőben A *Neszterre jövőbe*. – A fenti terület keleti részével érintkező földek megnevezése lehetett, mert a nyugati része a Középsőhatárhoz [542] tartozik.

Nesztertója Nëszterţujója [492] (sz.). – 1696: Az Patra hegy mezeibe az *neszter tavaba*. 1721: A Patra hegje Mezeiben A *Neszter Tavában*. 1810: *Neszter tója*. – A vasútállomás melletti szántóföldek neve. Tagosításkor még megvolt a tó, kb. félholdnyi területre terjedt. Az egykori tónak a helyét még lankásabb rész sem mutatja, mert a tagosítás utáni tulajdonos teljesen eltüntette a gödröket. Hogy a fenti tónak vagy mocsaras helynek régen sokkal nagyobb volt a kiterjedése, igazolja a szomszédos határrész Darvas (l. ott) helyneve is.

Neszter út Nëszter ut [491] (út). – 1800: *Neszterut*. – A fenti területre vezető út megjelölése volt, mely a tagosítás után eltűnt. Ma a vasút mellett haladó dűlőutat jelölik e névvel.

Neszterútjárajövő Nëszterutjárajövő. – 1750: a közepső határban *nester utjára jövőb(en)*. – A terület egy része GYÖRGY László-tagja [498] néven is szerepelt.

*Neszterútjavégén. – 1763: A Csere Mezőben A *Neszter uttya végin*. – Helyrajzilag pontosabban nem tudom elhelyezni.

Nyíres Nyirës [621] (e.). – 1832: A falu *Nyires* erdejéből. – A falu déli részét határoló oldalas rész általános megnevezése.

*Nyíres-kert. – 1684: *Nyires kert*. – Valószínűleg a fenti területen bekerített helyet jelölt.

Nyíreslapály Nyirëslapáj [65] (e.). – A Kecskerágó [58] és Élesorr [67] közötti, többnyire nyírfákkal borított lapályos terület.

Nyugvó Nyugu̧ó [133] (c.). – A Székvölgye [374] és Lászlómogyorósa [135] között fennsíkszerű erdős terület. A helynév eredete azzal magyarázható, hogy a meredek oldalon való felkapaszkodás kifárasztotta az embereket és állatokat, s e helyen pihentek meg. A *nyugvó* tájszónak 'pihenő' jelentése van.

Nyugvópusztája Nyugu̧ópusztája [134] (ti.). – Hosszan elnyúló tisztás a fenti erdőben.

Nyulaktója Nyulaktu̧ója [471] (sz., k.). – A Hosszaktól [470] Patrahegyéig [472] terjedő lankás és dombos oldal. A kisebb talajmélyedésekben csak eső után áll meg a víz. A fenti terület nyúlvadászatra nagyon alkalmas lehetett. Valószínűleg tréfás helynévadás esete áll fenn. Ugyancsak e névvel jelölik a Csere-domb [49] egy részét is [51], mely a fenti területtel érintkezik.

Nyúlnyalás [46] (ti.). – Kis lankás tisztás a Barátoktól [45] északra.

Nyúlnyalás-kútja Nyulnyalás-kuttya [579] (f.). – Időszaki forrás a fenti tisztás szélén.

Odor [55] (c.). 1847: *Odor*. – A Csere-dombtól [49] keletre fekvő, Kecskerágóig [58] húzódó meredek oldal.

Odor-kútja Odor-kuttya [57] (f.). – Forrás előbbi déli oldalában.

Odorpusztája Odorpusztáj̨a [56] (ti.). – 1847: *Odor pusztája* körüli cseres tilalmas erdő. – Tisztás a fenti erdő északi felében.

Odor-tető Odor-tetu̧ő [622] (e.). – 1896: *Odortető*. – A fenti erdő legmagasabban fekvő része a haralyi szélen.

Orbai-patak (p.). – 1853: Szilváskertnél bejövő vőgyig az *Orbai Patakig*. – A Hegymegi-patak másik neve.

Öntözőárok [587] (á.). – A fenti területen a vizet elosztó árkokat jelölik e névvel.

Öntözött [580] (r.). – A Rétnek egyik része, mely 1943-ban öntözőberendezéssel van ellátva.

*Ösvény. – 1714: az Zabolai *üsvenybe*. 1717: Zabola és Páva között az *ösvenybe*. – Zaboláról Pávára az erdőn átvezető ösvény neve volt. Helynévi értelemben ma nem használják.

PAIS-ér PAIZS-ér. – 1866: *PAISér*. – A Górral [466] szemben fekvő, Moldovához tartozó oldal neve. A helynév előtagja a PAIS család nevéből, utótagja a 'kis patak' jelentésű *ér* szóból alakult.

PÁL Máté PÁL Mátie [333] (e.). – A MIKES-kútjától délkeletre fekvő lankás erdőrész. A helynév egykori tulajdonosának emlékét őrzi.

PÁL Máté útja PÁL Mátie uttya [334] (út). – A fenti erdőn áthaladó taligaút.

PÁL Miklós [505] (sz.). – 1845: *PÁL Miklós*. – A Gödrös út [523] és Patak [614] közötti szántóföldek

www.szmbt.ro/www.emc.ro

a falutól a vasútig. Egykori tulajdonosának emlékét őrzi a helynév.

*PÁL Miklós-malma. – 1609: a Falu felól az mostani *PÁLL Miklós* János és Mihály *malmának* a gattya az határa. 1714: halo *mezejeben PAL Miklos Malmanál.* 1767: malom volt-e rajta (PÁL Miklós-szegeletében) nem tudom de malom árok hej most es látszik rajta (HADNAGY János 84 éves lovaskatona vallomása). 1798, 1815, 1835: *PÁL Miklós malma.* – A történeti adatok tanúsága szerint a malom már a 17. század végén eltűnt, a helynév még sokáig fennmaradt, majd elhomályosult.

*PÁL Miklós-malmán alól. – 1734: Közepső mezőben Az *PÁL Miklós malmán alol.* – A helynevet ma nem használják.

PÁL Miklós-szegelete PÁL Miklós-szëgelete [574] (k.). – 1767: *PÁLL Miklós szegeletinek* hivattatott és hivattatik. – A fenti terület beszögelő része a Patak kanyarjába a Saláta nevű hely szomszédságában.

PÁL Miklós útja PÁL Miklós uttya [506] (út). – Dűlőút a fenti területen.

*PÁL Miklós-vonása. – 1845: Nagy Nyilban a *PAÁL Miklós vonása* szomszédságában. – A Nagynyíl [561] egyik részének megjelölése volt.

*Pálosdomja. – 1751: Az Halom Mezejében A *Pálos Dobján.* – Helyrajzilag pontosabban nem tudom elhelyezni.

Patak (p.). – 1682: az *patak* két fele. 1685: az falu közöt lemenő *patak.* – A Nagy-patak másik neve.

*Patakszere. – 1604: feoldek az *pata zerinel.* 1718: Halom Mezőben az halom előtt a *Patak szerben.* – A HADNAGY Károly-tagja [422] néven ismert terület Patak melletti része volt.

Patrahegye Patrahëgye [472] (k.). – 1592: *Pathra hege.* 1610: *Patra hege.* 1623: *Patra hegie.* 1649: az *Pattra hegie.* 1721: *Patré hegje.* 1787: A Tsere Mezejébe a *Patra Heginel.* – A Gelencei úttól [476] jobbra az erdő szélén Kisharalyig [474] húzódó dombos rész. E területen ma kaszálók vannak, a tagosítás előtt szántóföldek voltak. A helynév tanúsága szerint régen erdővel borított terület volt. A helynév előtagja valószínűleg családnévből alakult. A népi magyarázat szerint régen Patróhegye volt, mert a falu bejáratát védő őrséget (patrót) ide állították fel.

Patrahegyedombja Patrahëgyedombja [589] (k.). – A fenti terület legmagasabban fekvő része. A helynév *domb* utótagja 'tető, ponk' értelemben is használatos.

Patrahegyefarka Patrahëgyefarka [623] (k.). – 1715: Para hegye mezejében *Patra hegye farkánál.* – Dombnyúlvány a fenti területen.

*Patrahegyemezeje. – 1592: az *Pathra hegje mezejeben.* 1623: *Patro hegie mezejben.* 1649: *Pattra hegie mezejben.* 1721: A *Patré hegje Mezeib(en).* 1722: az patra hegye mezejében. – A Cseremezeje [541] régi neve volt.

*Patrahegyeoldala. – 1815: A *Patra hegye oldalába.* – A fenti terület oldalas részének megnevezése volt.

*Patrahegyevégénél. – 1721: A *Para hegye végénél.* – A helynevet ma nem használják.

Pávai-domb [526] (sz.). – 1618: az *Pavay Dombon.* 1711, 1734, 1815, 1854: Halom mezőben *Pávai Dombon.* – A Köz-pataktól [527] balra fekvő alacsonyabb domb, mely érintkezik a pávai határral. A helynév előtagja a szomszéd Páva község nevéből alakult.

Pávailakóca [264] (e.). – A Lakóca [258] déli része, mely pávai tulajdonosoké volt.

Pávaiszél Pávaisziéj [582] (e., sz.). – A zabolai határnak az a része, mely a pávaival érintkezik.

*Pávaitanorokvégen. – 1604: Az *Pavay Tanorok vegen.* – A község déli kijáratánál levő területet jelölték e névvel.

Pázsint [477] (sz.). – 1648: *Pásint.* 1787. Közepső Mezőben A *Pásintban* a kertre menyen lábal. – A Gelencei úttól [476] balra a Kereszt-árkáig [478] terjedő szántóföldek. A történeti adat tanúsága szerint a helynév régen kiterjedt a mai község északi szélére is, egészen a Patakig.

Pázsintramenő. – 1837: *Pázsintramenő.* – A fenti területtel érintkező földeket jelölték e névvel.

*Pázsintszél. – 1708: Közepső határban a *Pázsint szélyin,* a tanorok kert folyása mellett. – A község északi részén a kerítésen kívüli terület megjelölése volt.

Pérászka Pérászkạ [6] (e.). – A Szálasoldaltól [4] északra fekvő erdő neve.

Pérászkalaposa Pérászkalapossa [10] (e.). – A fenti erdő északi részén lapályos terület.

Pérászkaponkja [9] (e.). – A fenti erdő teteje.

Pérászkapusztája Pérászkapusztájạ [7] (ti.). – Kör alakú tisztás a fenti erdő közepén.

Pérászkateteje. – Másik neve Pérászkaponkja.

Pereserdő Përëserdjő [244]/e.). – A Zernye [221] és Kóróbérce [274] között húzódó erdősáv neve. A 19. század végi erdőper emlékét őrzi a helynév.

Peseltető Pësëltetjő [403] (t.). – Az első hegyvonulat tetején kis tisztás. A kapaszkodón túljutva, az erdőléskor az állatokat itt pihentették meg.

Petőfalvamege Petőfalvamëge [555] (r.). – A Rétnek [573] a petőfalvi határral érintkező része.

Petőfalvi-domb [608] (sz.). – 1664: Patra hegie nevü mezeoben *petőfalvi Dombon.* 1734, 1767, 1810: Csere mezőben Petőfalvi Dombon. – A Neszterrel [490] érintkező magasabban fekvő szántóföldek a petőfalvi határ mellett.

Petőfalviőrháznál [598] (sz.). – A Petőfalvi út [606] és a vasút kereszteződésénél, az őrház melletti szántóföldek neve.

www.szimo.ro / www.eimec.ro

Petőfalvi út [606] (út). – 1749: a Közepső mezőben *Petőfalvi utnál*. – A Zaboláról Petőfalvára vezető földút.

*Petőfalvi utat általkelő. – 1721: *az petőfalvi ut általkelőben*. – Helyrajzilag pontosabban nem tudom elhelyezni.

Pityókáskert Pityókáskert [599] (sz.). – 1835: A *Pityókás kerteket* felmérve. – A Csipkés [605] egy része. Közösen birtokolt terület volt. 1835-ben osztották fel a lovas és gyalogos katonák közt. A helynév *pityóka* előtagja a *burgonya* szavunk nyelvjárási neve.

Pojánka [206] (e.). – 1787: Pojánka n Havas melynek is vicinusai Észak felől Zabola falva Rozsdás n Havas, Délről SIDO Jozsef Pávai Gyalog katona Ólves n havasa. Napnyugatról Jakab Havasa. – A Rozsdástól [211] délre fekvő kúp alakú csúcs és oldalas rész.

Pojánkafarka Pojánkafarka [207] (e.). – A fenti erdő déli nyúlványa.

Pojánka-kútja Pojánka-kuttya [210] (f.). – Nagyobb forrás a fenti erdő keleti felében.

Pojánkanyaka [208] (e.). – A Jakabhavasa-pusztájával [194] érintkező keskeny hát.

Pojánka-pataka [433] (p.). – A Rozsdás-pataka [220] mellékága.

Pojánkarész Pojánkarẹ́sz [205] (e.). – A Jakabhavasa [190] Pojánkával érintkező oldalának neve.

Pojánkateteje [209] (csúcs). – A legmagasabban fekvő része a fenti erdőnek.

Pojinka Pojinka [305] (e.). – A KERESZTESeknyíre [304] melett fekvő kisebb csúcs. A helynév a román *poiana* szóból származó, a *poján* tájszó kicsinyítőképzős alakja (ÁRVAY 1943b).

Pojinkapusztája Pojinkapusztája [306] (ti.). – Kisebb tisztás a fenti részen.

Porondesztenája Porondëszténája [93] (ti.). – A Kőbánya [41] alatt kis tisztás. A helynév *esztena* utótagja a román *stâna*, 'juhok fejő és alvó helye meg a juhászok szállása' szóból származik.

Putnalakóca [450] (e.). – A Lakóca [258] Putna (gelencei határrész) felőli része.

Putnalakóca-pataka [451] (p.). – A fenti erdőben eredő patak

RÁDULYputna RÉDUJputna [452] (e.). – A Putnának (Gelence) Zabolához tartozó része. A helynév előtagja családnévből alakult.

Rakodó Rakodyó [585] (sz.). – A Városiút és Petőfalvi út mellett fekvő földek a falu szomszédságában. Cséplőskor szérűként használták.

Rakodó-puszta [179] (ti.). – A Jákó [177] tisztása. Erdőléskor a fát erre a helyre vontatták ki a völgyből, majd a megfelelő mennyiség összegyűjtése után taligára rakták.

Rakottyás [436] (e.). – A Zernye [221] rakottyafával borított részének neve.

Régi-híd Rjégi-hid [557] (r.). – 1757: Az Zabolai réten az *régi hidnál*. – A Galambszékkel [556] szomszédos kaszálók neve. Nevét a Borvíz-árkán átvezető egykori hídtól kapta.

Régi városi út Rjégi városi ut [480] (sz.). – 1720: Haraly felőli mezőben a *Régi városi útnál*: A Csere mezejben A *régi Város utnal*. – A Borkút [48], Gelencei út [476] és a haralyi határ közötti szántóföldek. Régen a megyei út ezen a területen haladt át, és csak a Borkútnál kapcsolódott bele a mai Városi útba [485].

*Régivárosiútmellett. – 1787: A Tsre Mezejébe a *régi városi ut mellet*. – A fenti területen az utat övező földek neve volt.

RÉMÁNdéllő RJÉMÁNdjélő [511] (sz.). – A Déllő [510] nyugati része. Az előtag a területet egykor birtokló RÉMÁN család emlékét őrzi.

Rét Rjét [573] (r.). – 1624: Zabolay *reten*. 1686: *Réten*. 1712: Zabolai *Réten*. – A Feketeügy [611] és Petőfalva nyugati határa közötti kaszálók.

Rétfark Rjétfark [563] (r.). – 1805: *Rétfark*. – A fenti terület Szörcse felőli nyúlványa.

RÉTI Pál RJÉTI Pál [356] (e.). – A Kerekbükktől [362] északra fekvő erdő. A helynév egykori tulajdonosának emlékét őrzi. Ma a községben RÉTI család nincsen.

RÉTI Pál-farka RJÉTI Pál-farka [360] (e.). – A fenti erdő Gyepű [347] felőli kisebb nyúlványa.

RÉTI Pál-homloka RJÉTI Pál-homloka [359] (e.). – A fenti erdő északi részén nagyon meredek köves oldal.

RÉTI Pál-kútja RJÉTI Pál-kuttya [358] (f.). – Forrás a fenti erdő tisztásában.

RÉTI Pál-pusztája RJÉTI Pál-pusztája [357] (ti.). – Lankás tisztás a fenti erdő északi felében.

RÉTI Pál-teteje RJÉTI Pál-teteje [420] (e.). – Legmagasabban fekvő része a fenti területnek.

Réti út Rjéti ut [572] (út). – A Petőfalvi út folytatása a Réten keresztül a Feketeügyig.

*Rétremenő. – 1805: Közepső Mezőben Réthre Menőben. – A Középsőhatár Réttel érintkező részének neve volt.

*Rétszél. – 1721: A Közepső Mezőben az *Rét szelyben*. – A Rét keleti részének megjelölése volt, mely érintkezik a szántóföldekkel.

RONKORONDIbevágása RONKORONDIbjévágása [237] (e.). – A Zernye [221] egyik része. A Murdán [287] nevű erdőben kitermelt fát drótkötélpályán szállították a zernyei fűrésztelepre. A pálya készítésekor egy kisebb gerincet át kellett vágni. Ezt a területet jelölik a fenti névvel, mely a munkálatokat vezető mérnök családnevéből alakult.

www.erdelyinet.ro / www.eimec.ro

Rossz-kút Rosz-kut [429] (f.). – A Jakabhavasa [190] északi részében eredő forrás neve. Vize a többi forrásokéhoz viszonyítva élvezhetetlen.

Rosszkút-árka Roszkut-árka [430] (v.). – A fenti forrás vizét levezető kis völgy neve. A kisebb völgyek megjelölésére gyakran használják az *árok* köznevet.

Rozsdás [211] (e.). – 1787: *Rozsdás* n havas. – A Jakabhavasától [190] északra fekvő erdő Zernye és Ölves között.

Rozsdásfarka Rozsdásfarka [219] (e.). – A fenti erdő Rozsdás és Deferrenciás-pataka közé beékelődő hosszan elnyúló gerince.

Rozsdás-pataka [220] (p.). – A fenti területen eredő és a Baszkába ömlő nagyobb patak. Másik neve Rozsdás-vize. L. ott.

Rozsdáspusztája Rozsdáspusztáją [212] (ti.). – Nagyobb tisztás a fenti erdő nyugati szélén, mely tulajdonképpen Jakabhavasapusztájának [194] folytatása.

Rozsdás-tető Rozsdás-tetűő [213] (e.). – A fenti terület legmagasabban fekvő, fennsíkszerű része.

Rozsdás-vize (p.). – A Rozsdás-pataka másik neve.

Rótt-kút Ryót-kut [390] (e., f.). – A Csatornás [386] és Karjasvölgy [382] közötti oldalas erdő és a benne található forrás. Nevét a forrástól kapta, melynek négy oldala fenyőfával volt kirakva, összeróva.

Rőláb [548] (r.). – 1721: Zabolai réten *Rő láb* nevű hellyen. – A Réti úttól a Tizedig [547] húzódó kaszálók neve.

Rupaharapégése Rupaharapjégése [418] (e.). – A Csatornás [386] egyik része. A helynév előtagja *Rupa* cigány emlékét őrzi, aki kovácsszenet égetvén erdőtüzet okozott.

Saláta [504] (sz., k.). – A Gödrös út [523] és Patak közötti terület a falu szomszédságában. A helynév az egykori tulajdonos ragadványnevéből alakult.

SÁNDOR Pál-kertje SÁNDOR Pál-kerttye [525] (k.). – 1810: *SÁNDOR Pál kertye*, melynek vic Napkeletről az ország uttya más felőll a falu helye. 1815: Halom mezejébe *SÁNDOR Pál kertyénél*. – A Páva és Zabola közötti kaszálók a Köz-patak [527] mellett. A helynév egykori tulajdonosának emlékét őrzi.

*SIKÓvonása. – 1798: FARKAS Nyilban *SIKOvonásban*; Kis Nyilban a *SIKO vonásban*. – A Kisnyíl [560] egy részének neve volt. Az előtag családnévből alakult.

SNÁJDER-tag SNAJDËR-tag [530] (sz.). – A Köz-pataktól [527] a vasútig terjedő szántóföldek a Halom út és Patak között. A helynév előtagja egykori tulajdonosának ragadványnevéből alakult, aki szabómester volt.

Sodronyállomás [236] (e.). – A Zernye [221] egyik része. E területen volt a drótkötélpálya állomása.

Sodrony útja Sodrony uttya [253] (e.). – Zernyének az a része, melyen a drótkötélypálya áthaladt.

Sós-kút Syós-kut [288] (f.). – A Murdán [287] egyik sót tartalmazó forrásának neve.

Sóskút-árka Syóskut-árka [460] (v.). – A fenti forrás vizét levezető kisebb völgy neve.

Sósösvény Syósösveny [245] (e., ut). – A KERESZTESekhavasából [254] Zernyére [221] vezető út és a körülötte fekvő erdő neve. Régen a zabolaiak csoportokba verődve Moldovából csempészték a konyhasót saját szükségletük fedezésére. A múlt század második felében vezetőm édesapja is részt vett az utolsó vállalkozások egyikében. Ezeknek a vállalkozásoknak emlékét őrzi a fenti helynév.

Sóstejke Syóstejke [348] (e.). – A Gyepű [347] nyugati részén, vizenyős hely. E területen két sós forrás található. A helynév utótagjának jelentését nem tudtam tisztázni, de az valószínűleg vizenyős, zsombékos helyre vonatkozik, illetőleg régebben ilyen helyet jelölhettek vele. A *tejke* szó *tejkés* származékát is hallottam ilyen jelentésben használni.

Sovadás [39] (v.). – Az Égeresszáda [601] és Farkaslyuk [40] közötti száraz völgy. Nevét omlásos oldalától kapta. Ugyancsak e névvel jelölik a KERESZTESekhavasa [254] egyik részét is [445].

Súgó-kút Sugó-kut [31] (e., f.). – 1847: *Sugókut*. – A Szoroskó [30] mellett elterülő erdő és a benne található forrás neve.

Súgókút-völgye Sugókut-vüőgye [33] (p., v.). – A fenti forrás vizét levezető völgy és patak neve, mely az Orbai-patak egyik ága.

*Szabadokhelye. – 1845: Halom mezőben *Szabadok helyin*. – A gyalogos és lovas katonák közösen birtokolt területének neve volt.

Szálas Szálas [577] (e.). – 1849: *Szálas*. – A Veresgödörtől [1] Farkaslyukig [40] terjedő erdő. A *szálas* tájszó a zabolai népnyelvben fiatal erdő, pl. jó szálas erdő jelentésben is használatos. Ezt a jelentést tükrözi a fenti helynév is.

Szálasoldal Szálasyódal [4] (e.). – A fenti erdő oldalas része a község szomszédságában.

Száraz-árok [163] (e., v.). – Az Isztiri [143] és Kápolna [113] között fekvő erdő és a rajta áthaladó völgy neve, melyben mindig van víz. A völgyet tápláló forrás valószínűleg újabb keletű.

Szárazvölgy Szárazvüőgy [186] (v.). – A gelencei szélen húzódó völgy. Nevét onnan kapta, hogy a völgyben folyó patak nyáron gyakran kiszárad.

SZÁSZkeresztje SZÁSZkerészttye [150] (e.). – 1853: *SZÁSZ keresztye* – A Nagyvölgy [154] és LÁSZLÓmogyorósa [135] között fekvő erdő. A

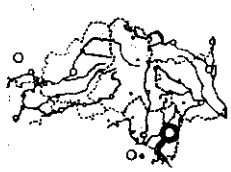

www.erdelyimuzeum.ro/www.eimec.ro

helynév előtagja a ma is élő SZÁSZ család emlékét őrzi. E területen régen fakereszt állhatott, melyet SZÁSZ nevű pásztor készített. A pásztorok ma is szívesen töltik idejüket hasonló foglalatoskodással.

SZÁSZkeresztje-kútja SZÁSZkëresztye-kuttya [12] (f.). – 1853: *SZÁSZkeresztye kutyára.* – Forrás a fenti erdőben.

*SZÁSZnészegeletje. – 1852: Halom mezejében *SZÁSZné szegelete.* – Helyrajzilag pontosabban nem tudom elhelyezni.

Székvölgye Szjékvűgye [374] (v., e.). – A Kaboladélől [376] nyugatról határoló völgy és a körülötte elterülő erdő. A völgy oldalának egyik szakasza palaszerű képződmény. A rétegek közül állandóan szivárog a víz. Valószínűleg a fenti terület nagy része régen vizenyős volt, erre enged következtetni a helynév 'vizenyős hely' jelentésű *szék* előtagja is.

Székvölgye-kútja Szjékvűgye-kuttya [375] (f.). – Forrás a fenti erdő északi felében.

Szélkapu Szjélkapu [109] (ti.). – Fákkal szegélyezett kis tisztás a Szárazvölgyet [186] BAKARA-patakától [428] elzáró keskeny hát közepén. Ugyancsak e névvel jelölik a Lakóca [258] hasonló fekvésű részét is [262]. A két szemben fekvő völgyet elválasztó nyeregszerű hátat jelölik e névvel, mert a levegő mozgása állandóan érezhető.

*Szénahordóút. – 1620: az *Zsena hordo uto(n).* – A Gödrös út [523] régi neve. Ezen az úton hordták a szénát a Rétről.

*Szénahordóútonbelől. – 1620: *Zsena hordo uto(n) beleol* az keozep mezeoben. – Helyrajzilag pontosabban nem tudom meghatározni.

*Szénahordóútonforduló. – 1642: Koeseo mezeobe *Szena hordo uttra forduloban.* – A helynevet ma nem ismerik.

Szénégető Szjénjégető [170] (e.). – A Tisztabükk [164] és Jákó [177] között völgyekkel határolt erdő neve. Egykor csak ennek az erdőnek a tisztásán engedélyezték a kovácsszénégetést.

Szénégető-kútja Szjénjégető-kuttya [423] (f.). – Forrás a fenti erdőben.

Szénégetőnyaka Szjénjégetőnyaka [173] (e.). – A Tisztabükkpusztájával [168] érintkező enyhén oldalas rész.

Szénégetőpusztája Szjénjégetőpusztáją [172] (ti.). – Kisebb tisztás a fenti erdőben.

*Szentegyházerdeje. – 1643: *Szenttegihaz erdeje.* – A Barátok [45] megjelölése volt. Ez a terület a tagosításig a katolikus, illetőleg a református egyház tulajdona volt.

*Szentegyházerdejemellett. – 1787: A Tsere Mezejében a *Szent egyház Erdeje mellett.* – A fenti területtel érintkező földeket jelölhették e névvel.

SZENTGYÖRGYI-ház, SZËNYGYÖRGYI-ház [229] (e.). – A Zernye [221] egyik részének neve, hol a közelmúltban ház állott. A helynév előtagja családnévből alakult.

SZENTGYÖRGYI-patak SZËNGYÖRGYI-patak [230] (p.). – A fenti erdőben eredő kisebb patak neve.

Szent János Szëntyános [493] (sz.). – 1722: Patra hegye Mezejeben az *Szent János* nevü helyben. – A petőfalvi határral érintkező szántóföldek neve. Kölcsönzött helynév.

*Szent János útja. – 1682: Közepso mezób(en) *Sz(ent) János uttja.* – A fenti területre vezető dűlőút neve volt.

Szilas-kútja Szilos-kuttya [341] (f.). – Forrás a fenti erdő tisztásán.

Szilaspusztája Szilospusztáją [340] (ti.). – Kisebb tisztás a fenti erdőben.

*Szilasszeg. – 1851: Szilosszeg cserés tilalmas erdő. – A fenti terület egyik részét jelölhették e névvel.

Szilfatőkeoldal Szilfatűkeűódal [162] (e.). – A Csókaház [140] és Isztiri [143] közötti oldal neve. Vezetőm szerint régen szilfa is volt e területen. Nevét egy hatalmas szilfa maradványától (tőke) kapta.

Szilos [339] (e.). – 1851: *Szilos.* – A Hanctól [344] nyugatra elterülő fenyőerdő. Az 1851-ből fennmaradt, e terület egy részére vonatkozó történeti adat (l. Szilosszeg) csereerdőt említ. A cserefa (tölgyfa) és szilfa együtt gyakran előfordul. Valószínűleg e területet egykor szilfaerdő borította. Zabola területén ma szilfát nagyon ritkán lehet találni, de a helynevek tanúsága szerint egykor egész erdőrészek uralkodó fája volt.

Szilváskert [80] (e.). – 1745: Orbai Székben Zabola felül valo *Szilváskert* nevü cserés darab erdő. – A Hintófa [70] mellett fekvő oldalas erdő. Egykor bekerített hely lehetett. Az erdő fái között egy pár szilvafa is előfordul.

Szivárványrét Szivárványrjét [595] (k.). – A Lucitól [2] északra nagyobb, enyhén oldalas tisztás. A helynév mesterséges elnevezés által keletkezett, de már átment a köztudatba.

Szoroskő Szoroskűő [30] (e.). – A Dullóros [28] és Súgó-kút [31] közt meredek oldal. Nevét a rajta áthaladó taligaút két oldalát szegélyező hatalmas terméskőtől kapta, mely az út természetes szélesedését megakadályozza.

SZŐKÉkerdeje SZŰŐKJÉkerdeje [284] (e.). – 1787: A *SŐKÉk Erdeje.* – A MÁTÉ Pál farkának [280] egy része, mely a SZŐKE család közös tulajdona volt.

Tamásfalvi út Tamásfalvi ut. – A Halom út [616] másik neve.

www.szmit.ro/www.eimec.ro

TAMÁSfüze TAMÁSfüze [540] (sz.). – 1720: a Halom mezőben a *TAMÁSfüze* nevü helyben. – A tamásfalvi szélen levő szántóföldek neve. Az előtag családnévből alakult. Kölcsönzött helynév.

Tanórkapunál. – 1609: Cseremezeiben a *Tanorok kapunal*. 1760: Tamás falva felé kijáro *Tanórokkapu*. 1835: A Közepső határban nyiló *Tanorok kaput*. – A helynév előtagja a 'falukerítés' jelentésű kihalt *tanorok* köznevet s annak emlékét őrzi, hogy Zabolát is kerítés övezte, mely a határt védte az őrizetlen állatoktól. A határra nyiló utak végénél kapuk voltak, melyeket reggel kinyitottak, este pedig elzártak a kirendelt őrök. Ilyen falukapuk ma is vannak Erdélyben és Moldvában is. (Vö. SZABÓ T. 1940, 92–93.) Összeírás szerint ezt a feladatot 19 tized felváltva végezte. – A község Gelence és Kézdivásárhely felőli kijáratánál levő földek meghatározására ma is használják az öregebbek a *tanórkapunál* megjelölést.

Tanorokkapun alól. – 1760: Csere mezőben *Tanorok kapun alol*. – Helyrajzilag pontosabban nem tudom elhelyezni.

Tanorokkert. – 1608: *Tanorok kert*. 1708: Kozepso hb(an) a Pásint szélyin a *tanorok kert* folyása mellett. – A Középsőhatárban [542] közvetlen az egykori falukerítés mellett fekvő földeket jelölték e névvel.

Tanorokrajövő. – 1643: az patra hegie mezeob(en) *tanorokra joveoben*. – A Tanorokkerttel érintkező lábak neve volt.

*Tanorokramenő. – 1642: *Tanorokra menőben* Patra hegie mezeyeb(en). – Valószínűleg a fentebbi területre vonatkozó helynév.

*Tanorokszeg. – 1721: Patra Hegje Mezoben Tanorokszegben. – A falukerítés egyik beszögelésénél levő területet jelölhették e névvel.

Tanorokvég Tanorokvjég [501] (sz.). – 1630: *tanorok vegin*. 1703: az közepsö mezöben az *Tanorok végin*. – A Városi út és Petőfalvi út közötti szántóföldek közvetlen a falu szomszédságában. Zabola helyneveiben a *tanorok* kihalt köznév csak a *Tanórkapunál* és a fenti helynévben maradt fenn.

Tatárhalom. – A Halom másik neve.

Tavak Tyók [584]. – A falu keleti felében a kenderáztatás célját szolgáló kisebb tavak megjelölése.

Tekeredő Tekeredyő [128] (e.). – A Medvetér [130] melletti erdő. L. Alsótekeredő.

Tekerő-patak Tekerjő-patak [176] (p.). – A Külsőlókosárban [175] eredő, sokat kanyargó patak neve. Ugyancsak e névvel jelölik a Zernye [221] egyik patakát [232].

Tisztabükk Tisztabikk [164] (e.). – 1634: *Tiszta bik*. – Az Útválasz [116] és Jákó [177] közötti, bükkel és fenyővel borított erdő.

*Tisztabükkalja. – 1634: az Zabolai Erdon mellyet hinak *Tiszta bik allinak*. – A helynevet ma nem használják.

Tisztabükkerőse Tisztabikerősse [410] (e., út). – A fenti terület nagyon meredek része és rajta áthaladó útszakasz.

Tisztabükk-kútja Tisztabükk-kuttya [169] (f.). – Forrás a fenti erdő tisztásának közepén.

Tisztabükknyaka Tisztabiknyaka [166] (e.). – Enyhén oldalas rész a fenti erdő nyugati részén.

Tisztabükkoldala Tisztabikyódala [165] (e.). – A fenti erdő Útválaszfarka [117] felőli része.

Tisztabükk-pataka Tisztabik-pataka [178] (p.). – Kisebb patak a fenti erdőben.

Tisztabükkpusztája Tisztabikpusztája [168] (ti.). – 1853: *Tisztabikk pusztája*. – Nagyobb tisztás a fenti erdő közepén.

Tisztabükkteteje Tisztabikteteje [167] (e.). – A fenti erdő legmagasabban fekvő, fennsíkszerű része.

Tized [547] (r.). – 1630: az Farkasnylaban *tized*. 1673: az *Tized* n helyben. – A Rőláb [548] mellett fekvő kaszálók neve. A helynév az egykori tízes rendszer emlékét őrzi.

Tizedszél Tizetszjéj [588] (r.). – A fenti terület Imecsfalva felőli részét jelölik e névvel.

*Tóárkáramenő. – 1760: Zabolai réten Petőfalva megett *Tóárkára menő* hellyben. – Valószínűleg a Mélytó-árka [554] melletti kaszálókat jelölték e névvel.

Tóköz Tyóköz [515] (sz.). – 1632: az közepső mezőben a *To közön*. 1641: az *tó kozott*. 1815: *Tóköz*. – A Liget [518] és Balatonszeg [514] közötti szántóföldek a petőfalvi határ mellett. E területet egykor tavak vehették közre.

Tóköz-árka [521] (á.). – Műárok a fenti területen, melyet a tagosításkor ástak e határrész vízmentesítésére.

*Tóközfeje. – 1844: A *Tóköz fejin*. – A fentebbi terület kezdeti részének megnevezése lehetett.

*Tóközremenő. – 1787: Közepső Mezőben *Tóközre menő* Lábban. 1852: Ükc melett *Tóközre menőben*. – Helyrajzilag pontosabban nem tudom elhelyezni.

*Tóközszeg. – 1771, 1779: Közepső mezőben a *Tóköz szegen*. – A helynevet ma nem használják.

Tolvajokpusztája Tolvajokpusztáją [248] (ti.). – A Zernye [221] egyik tisztásának neve. A helynév egykori rablás, tolvajlás emlékét őrzi.

Tolvajok útja Tolvajok uttya [437] (út). – A fenti tisztáson áthaladó kisebb út neve.

Töltött út Tyőtött út [571] (út). – A Szörcse felé vezető útnak egyik szakasza. Az öntözőárok ásásakor a kiemelt földdel az úttestet felemelték.

TURI [233] (e.). – A Zernyének [221] az a része, mely a gelencei TURI hellyel érintkezik. Kölcsönvett helynév, mely a TURI család emlékét őrzi.

www.szim.ro / www.eimec.ro

*TURIköve. – 1787: Halom Mezejében a *TURI kovinél* a Tamásfalvi Határ szélyinél. 1798: *THURI köve*. 1806: *THURY köve*. – A helynevet ma nem ismerik.

TURI-pataka [234] (p.). – A Zernye egyik patakának neve, mely a fentebbi erdőben ered.

Újharapégés Ujharapiégés [160] (e.). – A Nyereg [158] mellett fekvő erdő. A helynév közelmúlti erdőtűz emlékét őrzi.

Útválasz Utválasz [116] (e.). – 1787, 1853: *Utválasz*. – A Lapjas [401], Szénégető [170] és Tisztabükk [164] közötti erdő. A fenti területen a Határ út [112] folytatása két irányban ágazik el. Ettől kapta nevét az erdő.

Útválaszelsőpusztája Utválaszesijőpusztája [118] (ti.). – Nagyobb tisztás a fenti terület északi felében.

Útválaszfarka Utválaszfarka [117] (e.). – A fenti területnek két völgy közé beékelődő gerince a gelencei szélen.

Útválaszfelsőpusztája Utválaszfësőpusztája [120] (ti.). – Kis kör alakú tisztás a fenti erdő keleti felében.

Útválaszkútja Utválaszkuttya [121] (f.). – Nagyobb forrás a fenti területen.

*Üke. – 1851: Közepső mezőben *Ükében*. 1852: *Üke* mellett Tóközre menőben. – A helynevet ma nem ismerik.

Vályus-kút Válus-kut [122] (f.). – Az Útválasz [116] vályúval ellátott forrásának neve.

Varjú-hegy Varju-hëgy [103] (e.). – A Kaján [63] mellett fekvő kisebb csúcs.

Varjúhegy-kútja Varjuhëgy-kuttya [104] (f.). – A fenti területen fakadó forrás.

Városi út Városi ut [485] (út). – 1812: csere mezőben a *Városiutnal*. – A községen Kézdivásárhely felé áthaladó megyei út.

Városiútmellett. – 1703: Patra hegye mező(ben) az *Városiut mellett*. – A fenti út melletti szántóföldek megjelölése volt. Helynévi értelemben ma nem használják, csak a közelebbi meghatározás céljából. Pl. a Borkútban, a városi út mellett.

Vasútonalól Vasutonalól [592] (sz.). – A vasúttól nyugatra eső szántóföldek.

Vasútonfelül Vasutonfejjel [593] (sz.). – A vasúttól keletre eső terület megjelölése.

Vasút-hídja Vasut-higgya [600] – A Patakon [614] átvezető vashíd a Halommezejében [543].

Vasútmellett Vasutmellett [591] (sz.). – A vasúttól keletre és északra eső terület.

Veresgödör Vërëzsgödör [1] (v.). – 1835: A *Veres gödör martyán*. – Az Ércembükk [5] aljában kezdődő és a Patakba [614] torkolló völgy neve. Nevét a sárgás, vöröses színű agyagtól kapta. A helynév *gödör* utótagja 'völgy, árok' jelentésben is használatos.

Vigyázóponk [99] (csúcs). – A Kecskerágó [58] melletti hirtelen kiugró tető.

*Vizen. – 1767: Halom Mezeib(en) A *Vizen* n helyben. – Helyrajzilag pontosabban nem tudom elhelyezni. Ma nem ismerik, nem használják helynévi értelemben.

Vizesláncozó [426] (út). – A Jákón [177] átvezető útnak nagyon lejtős szakasza. Erdőléskor a fékezésnek egyik módja, hogy a taliga kerekét vagy a szán talpát lánccal kötik át. Az útnak azt a részét, ahol a fenti fékezési módot alkalmazni kell, *láncozónak* nevezik, a műveletet pedig *láncozásnak*. A helynév azért kapta a *vizes* előtagot, mert az út melletti forrás vize e szakaszon folyik végig.

Zabolafeje [402] (e.). – A Tisztabükktől [164] nyugatra fekvő terület. Az első hegyvonulatnak ez a legmagasabb gerince, mely a községből még látható.

Zabolai-patak. – 1635: *Zabolai patak*. – A Patak másik neve.

Zabolairét. 1624, 1696, 1712, 1770, 1810: *Zabolai rét*. – A Rét másik neve.

Zabola-vize [294] (p.). – A Murdánban [287] eredő nagyobb patak. A zabolai népnyelvben a *víz* köznévvel a nagyobb patakokat jelölik.

*ZEJK-kert. – 1798: *ZEJK kert* a Tizedben. – A Tized [547] egyik részét jelölték e névvel. A helynév előtagja a Zaboláról elszármazott ZEJK család nevét őrzi.

Zernye Zërnye [221] (e.). – 1787: *Zernye*. 1806: *Zernye* havas, mellynek vicinussa napkeletről a Zernye vize, nap nyugatról a Fekete Bértz és kinyulik a Lakotza farkáig. – A Jákó [177], Kóróbérce [274], Lakóca [258], MÁTÉ Pál [279], 3500 hold erdő. 1943-ban a MIKES család tulajdona.

Zernyei-csorgó Zërnyei-csorgó [222] (f.). – A Zernyepusztáján fakadó, csorgóval ellátott forrás.

Zernyefarka Zërnyefarka [249] (e.). – A fenti erdőnek a Baszka [250] és Rozsdás-pataka [220] közé eső része.

Zernyehátsópusztája Zërnyehátcsópusztája [243] (ti.). – Kisebb tisztás a fenti erdő keleti felében.

Zernyepusztája Zërnyepusztája [241] (ti.). – Nagy kiterjedésű oldalas tisztás, mely a fenti terület déli oldalán a hegy lábától az 1603 méter magas tetőig húzódik.

Zernyeteteje Zërnyeteteje [242] (csúcs). – A fenti erdő 1603 m magas csúcsa.

Zernye-vize Zërnyevize [235] (p.). – 1806: *Zernye vize*. – A fenti területen eredő és Gelence felé folyó nagyobb patak.

www.szmnk.ro / www.emnc.ro

A helynevek számszerinti felsorolása a belterület térképén
(A számok a térképvázlat számai)

1. Alszeg, 2. Derék, 3. Felszeg, 4. Hegymege, 5. Derék út, 6. Felszegi utca, 7. Hegymegi utca, 8. Kotákvára, 9. Nagyút, 10. Pataktérség, 11. Vasút utca, 12. Túlsó utca, 13. BISZAK Mihálynál, 14. Cigányok, 15. Cigányok-kútja, 17. Gatyaszár utca, 18. Preventórium, 19. Hegymegipázsint, 20. Kancellária-kert, 21. KERESZTES Mihálynál, 22. Közmező, 23. Közmező utca, 24. Kőkereszt utca, 25. Major utca, 26. Molnárok, 27. Molnárok-kútja, 28. Gödrös utca, 29. Alsó utca, 30. Taleán utca, 31. Halottak utcája, 32. Halottak-hídja, 33. GYÁRFÁS-kert, 34. NAGY Vilma-kertje, 35. GYÁRFÁS-malom, 36. Gépház, 37. DEBRECI-kert, 38. DEBRECI-malom, 39. Halastó, 40. Kicsihalastó, 41. Temető, 42. Református temető, 43. Jövevények temetője, 44. Katolikus temető, 45. Hidegház, 46. Árvaház, 47. Nagy-híd, 48. Borsikás, 49. JAKABFIak, 50. KÁDÁR-malom, 51. KERESZTESek utcája, 52. Kertész-kert, 53. Kicsi utca, 54. Nagy utca, 55. KOVÁCS pénztárnok utcája, 56. Kultúrház, 57. ÓPRÁk utcája, 59. PALTÁNY-kert, 60. PERDI-malom, 61. Pihenő, 62. Piroscsepesz, 63. POZSONYmolnár, 64. POZSONY utcája, 65. Régikastély, 66. Újkastély, 67. Sétatér, 68. Sokadalom-kert, 69. Sokadalomkert utcája, 70. SZABÓ-kert, 71. TRÉFAmalom, 72. VAJDA-lakás, 73. Zöldfa, 74. Porond, 75. Porond utca, 76. Középső utca, 77. GYÖRGYök utcája, 78. Románok utcája, 79. MAKI utca, 80. POZSONYok utcája, 81. BORBÉLYok utcája.

A helynevek számszerinti felsorolása a külterület térképén

1. Veresgödör, 2. Luci, 3. Gyárfásnyíre, 4. Szálasoldal, 5. Ércembükk, 6. Pérászka, 7. Pérászkapusztája, 8. KOPACi út, 9. Pérászkaponkja, 10. Pérászkalaposa, 11. BASA-kútja, 12. BASAkútja-völgye, 13. KOPACerőse, 14. Közhegynyaka, 15. Közhegynyakapataka, 16. DEMESKE, 17. DEMESKE-kútja, 18. DEMESKElapálya, 19. DEMESfarka, 20. Búzakölesoldal, 21. NAGY Jánosné, 22. NAGY Jánosné-kútja, 23. Farkafenyő, 24. Alsófarkafenyő, 25. Felsőfarkafenyő 26. Farkasfenyő-kútja, 27. Főtisz-patak, 28. Dullóros, 29. Dullóros-kútja, 30. Szoroskő, 31. Súgó-kút, 32. Nagytér, 33. Súgókút-völgye, 34. Hidegkút-völgye, 35. Hideg-kút, 36. Aratás, 37. Aratás-kútja, 38. Aratáspusztája, 39. Sovadás, 40. Farkaslyuk, 41. Kőbánya, 42. Égeresnyaka, 43. Égereslaposa, 44. Erősoldal, 45. Barátok, 46. Nyúlnyalás, 47. Kisharaly, 48. Kisharaly-kútja, 49. Csere-domb, 50. Négyszegűcsere, 51. Nyulaktója, 52. Gyümölcsös, 53. KÖSöcske, 54. KÖSöcske-völgye, 55. Odor, 56. Odorpusztája 57. Odor-kútja, 58. Kecskerágó, 59. Kecskerágó-kútja, 60. Kecskerágópataka, 61. Kecskerágóvölgye, 62. Hegymegikőbánya, 63. Kaján, 64. Kaján-kútja, 65. Nyíreslapály 66. Haralyosnyaka, 67. Élesorr, 68. Élesorr-pataka, 69. Csipkéserősoldal, 70. Hintófa, 71. AlsóGEREvölgye, 72. FelsőGEREvölgye, 73. Mihályka-kútja, 74. Mihálykapusztája, 75. KOVÁCS-kútja, 76. Énekesfenyő-kútja, 77. FelsőBALÁZStója, 78. Felsőtekeredő, 79. Medvetér-kútja, 80. Szilváskert, 81. GEREvölgye, 82. KOPACinyáras, 83. KOPACinyáraspusztája 84. AlsóGEREvölgye, 85. FelsőGEREvölgye, 86. AlsóGEREvölgyepusztája, 87. FelsőGEREvölgyepusztája, 88. Kecsketér, 89. Kecsketér-pataka, 90. Nagykő, 91. Gerendásbérc, 92. IMRE Péter 93. Porondesztenája, 94. Kicsimezőcske, 95. Bükk, 96. Nyelvesfej, 97. Homposkút, 98. Mihályka, 99. Vigyázóponk, 100. Holdvilág, 101. Leveleshegy, 102. Leveleshegypusztája, 103. Varjú-hegy, 104. Varjúhegy-kútja, 105. MIKESné, 106. MIKESné-kútja, 107. MIKESnépusztája, 108. Köpüskút, 109. Szélkapu, 110. KOPACifövény, 111. Énekesfenyő, 112. Határ út, 113. Kápolna, 114. Kápolnapusztája, 115. Kápolna-kútja, 116. Útválasz, 117. Útválaszfarka, 118. Útválaszelsőpusztája, 119. Kétútválaszköze, 120. Útválaszfelsőpusztája, 121. Útválasz-kútja, 122. Vályus-kút, 123. Földbánya, 124. Farkaló, 125. Farkalópusztája, 126. AlsóBALÁZStója, 127. KülsőBALÁZStópusztája, 128. Tekeredő, 129. Alsótekeredő, 130. Medvetér, 131. Medvetéralja, 132. Medvetérteteje, 133. Nyugvó, 134. Nyugvópusztája, 135. LÁSZLÓmogyorósa, 136. LÁSZLÓmogyorósakútja, 137. Fövény, 138. Fövénypusztája, 139. Fövénykútja, 140. Csókaház, 141. Csókaházpusztája, 142. Csókaház-kútja, 143. Isztiri, 144. Isztiri-kútja, 145. BAKARA, 146. BAKARAfarka, 147. BAKARAkülsőlaposa, 148. BAKARAbelsőlaposa, 149. Gyújtós-kút, 150. SZÁSZkeresztje, 151. Barlangoldal, 152. Farlóoldal, 153. Köves-kút, 154. Nagyvölgy, 155. Nagyvölgykútja, 156. Nagyvölgy-pataka, 157. Nagyvölgyoldala, 158. Nyereg, 159. Nyereg-kútja, 160. Újharapégés, 161. Földhíd, 162. Szilfatőkeoldal, 163. Száraz-árok, 164. Tisztabükk, 165. Tisztabükkoldala, 166. Tisztabükknyaka, 167. Tisztabükkteteje, 168. Tisztabükkpusztája, 169. Tisztabükk-kútja, 170. Szénégető, 171. BIRÓ Antal útja, 172. Szénégetőpusztája, 173. Szénégetőnyaka, 174. Belsőlókasár, 175. Külsőlókosár, 176. Tekerő-patak, 177. Jákó, 178. Tisztabükk-pataka, 179. Rakodó-puszta, 180. Középsőharapégés, 181. Kőszöktető, 182. Külsőjákó-tója, 183. Belsőjákó-tója, 184. Her-kútja, 185. Bányalapos, 186. Szárazvölgy, 187. Nagyforrás, 188. Deferenciás, 189. Deferenciás-patak, 190. Jakabhavasa, 191. Bükk, 192. Mély-patak, 193.

www.szmit.ro/www.eimec.ro

Csorgó, 194. Jakabhavasapusztája, 195. Kicsi-puszta, 196. Külsővályus-kút, 197. Belsővályus-kút, 198. Komandóház, 199. Csorgó-árka, 200. BAGOLY útja, 201. Kőszikla út, 202. Bükkfarka, 203. Külsőszállás, 204. Belsőszállás, 205. Pojánkarész, 206. Pojánka, 207. Pojánkafarka, 208. Pojánkanyaka, 209. Pojánkateteje, 210. Pojánka-kútja, 211. Rozsdás, 212. Rozsdáspusztája, 213. Rozsdás-tető, 214. Fövényeslapos, 215. Fövényeslapos-pataka, 216. Deferenciásrész, 217. Deferenciás-pataka, 218. Négyszegű-kút, 219. Rozsdásfarka, 220. Rozsdás-pataka, 221. Zernye, 222. Zernyeicsorgó, 223. Csórémart, 224. Csórémartoldal, 225. MIKESné-kútja, 226. Csemetekert, 227. Disznókasár, 228. Disznókasár-pataka, 229. SZENTGYÖRGYI-ház, 230. SZENTGYÖRGYI-patak, 231. DEMETER-patak, 232. Tekerő-patak, 233. TURI, 234. TURI-pataka, 235. Zernye-vize, 236. Sodronyállomás, 237. RONKORONDIbevágása, 238. Fekete-tó, 239. Háromlábú-kút, 240. Csórémartpusztája, 241. Zernyepusztája, 242. Zernyeteteje, 243. Zernyehátsópusztája, 244. Pereserdő, 245. Sósösvény, 246. Baszka útja, 247. Cigány-patak, 248. Tolvajokpusztája, 249. Zernyefarka, 250. Baszka, 251. Kapálás, 252. Cigányok-kútja, 253. Sodrony útja, 254. KERESZTESekhavasa, 255. BASA-kútja, 256. KERESZTESekhavasapusztája, 257. BASAasztala, 258. Lakóca, 259. Kecske-csorgó, 260. Finánchát, 261. Haralyosnyaka, 262. Szélkapu, 263. Lakócaponkja, 264. Pávailakóca, 265. Kígyólyuk, 266. GÁLvápája, 267. GÁLvápájapusztája, 268. GÁLvápája-kútja, 269. Lakócapusztája, 270. Lakócafarka, 271. Lakóca-kútja, 272. Hármashatár, 273. Hármashatár-kútja, 274. Kóróbérce, 275. Kóróbércnyaka, 276. Kóróbércpusztája, 277. Kóróbércpusztája, 278. Kóróbérc-kútja, 279. MÁTÉ Pál, 280. MÁTÉ Pál-farka, 281. Csúsztató, 282. Alsó-puszta, 283. Külső-puszta, 284. SZŐKÉkerdeje, 285. Erőskijáró, 286. MÁTÉ Pál-pataka, 287. Murdán, 288. Sós-kút, 289. Gázkút, 290. Murdánnyaka, 291. Murdánponkja, 292. Murdánpusztája, 283. Murdánfarka, 294. Zabola-vize, 295. Dobroszláv, 296. Dobroszlávpusztája, 297. Górteteje, 298. Góroldala, 299. Górnyaka, 300. Górisikló, 301. Feketehalom, 302. Feketehalompusztája, 303. Földhídsátéja, 304. KERESZTESeknyíre, 305. Pojinka, 306. Pojinkapusztája, 307. Köleskert, 308. Nagynyír, 309. Kőgrádics, 310. Kétkútoldala, 311. Égetthegye, 312. Kicsinyír, 313. Külsőmeredek, 314. Meredek-puszta, 315. CSEKME, 316. CSEKMEi út, 317. CSEKMEifövény, 318. Kasza útja, 319. Égetthegye-pataka, 320. JÁNOS útja, 321. Fűrészpusztája, 322. Kicsi-puszta, 323. Hátsó-puszta, 324. Bakszar, 325. Bakszar-pataka, 326. Bakszar-kútja, 327. JÁNOSútja-kútja, 328. Fűrészpusztája-kútja, 329. Meredek, 330. AlsóMIKESútja, 331. Felső MIKES útja, 332. MIKESútja-pataka, 333. PÁL Máté, 334. PÁL Máté útja, 335. Alsónádastópusztája, 336. Felsőnádastó, 337. Felsőnádastópusztája, 338. KOVÁCS-pataka, 339. Szilas, 340. Szilaspusztája, 341. Szilas-kútja, 342. Hideg-kút, 343. Csemetéskert, 344. Hanc-kútja, 346. Nagy-forrás, 347. Gyepű, 348. Sóstejke, 349. Barlang, 350. Alsócsalános, 351. Felsőcsalános,352. Gyepűsásosa, 353. Gyepűpatak, 354. Bófútja, 355. Bófútjasásosa, 356. RÉTI Pál, 357. RÉTI Pál-pusztája, 358. RÉTI Pál-kútja, 359. RÉTI Pál-homloka, 360. RÉTI Pál-farka, 361. Gyepűteteje, 362. Kerekbükk, 363. Kerekbükkpusztája, 364. Kerekbükk-kútja, 365. Kerekbükkfarlója, 366. Kerekbükkhomloka, 367. Laposbükk, 368. Laposbükkkútja, 369. Gyökeres, 370. Gyökeres-kútja, 371. Gyökeres-tető, 372. Nagyerdeje, 373. Kistér-kútja, 374. Székvölgye, 375. Székvölgye-kútja, 376. Kaboladéllő, 377. Kaboladéllőréve, 378. Kaboladéllőcsúcspusztája, 379. Kaboladéllőhátulsópusztája, 380. Magasorr, 381. Felszegerősoldal, 382. Karjasvölgy, 383. Belsőkarjasvölgy, 384. Külsőkarjasvölgy, 385. Karjasvölgypataka, 386. Csatornás, 387. Csatornás-pataka, 388. Csatornás-kútja, 389. Csatornás-tető, 390. Rótt-kút, 391. Kasárpusztája, 392. Mogyorós, 393. KÁRÁSZhegye, 394. KÁRÁSZhegyemege, 395. Nagyvontató, 396. Nagyvontatóteteje, 397. Kicsivontató, 398. Isztiripusztája, 399. Isztirilaposa, 400. Dögkert, 401. Lapjas, 402. Zabolafeje, 403. Peseltető, 404. Nagyél, 405. Nagyélpusztája, 406. Kisél, 407. Kisél-pataka, 408. Kiselerőse, 409. HEGYELIhányása, 410. Tisztabükkerőse, 411. Földhídpusztája, 412. CSUBUKkútja, 413. KOVÁCS Miklós-kínja, 414. Kiséltója, 415. Nagyélteteje, 416. Nagyéloldala, 417. Nagyél-kútja, 418. Rupaharapégése, 419. Csatornásoldal, 420. RÉTI Pál-teteje, 421. Gyökeresoldal, 422. HADNAGY Károly-tagja, 423. Szénégető-kútja, 424. Jákópusztája, 425. Jákó-pataka, 426. Vízesláncozó, 427. Grófijákó, 428. BAKARA-pataka, 429. Rossz-kút, 430. Rosszkútárka, 431. Bányalapos-pataka, 432. Bányalapos-kútja, 433. Pojánka-pataka, 434. Deferenciásoldal, 435. Csorgó-patak, 436. Rakottyás, 437. Tolvajok útja, 438. Madarak-kútja, 439. Baszkamart, 440. JÁNOS Dávidgyára, 441. BASA útja, 442. Közepsőkijárás, 443. Felsőkijárás, 444. Alsókijárás, 445. Sovadás, 446. BECSEKvágás, 447. Határ-patak, 448. Lakóca-tója, 449. Hétforrás, 450. Putnalakóca, 451. Putnalakóca-pataka, 452. RÁDULYputna, 453. Kóróbércoldala, 454. MÁTÉ Pál-kútja, 455. Alsótönkhányó, 456. Felsőtönkhányó, 457. HADNAGY Károly-erdeje, 458. GÁL-patak, 459. Alsónádastó, 460. Sóskút-árka, 461. Murdán-kútja, 462. Dobroszláv-pataka, 463. Dobroszlávoldala, 464. Dobroszlávnyaka, 465. Dobroszlávteteje, 466. Gór, 467.

www.szmit.ro / www.cimec.ro

Murdán-pataka, 468. Gór-pataka, 469. Górpusztája, 470. Hosszak, 471. Nyulaktója, 472. Patrahegye, 473. Kicsimező, 474. Hisharaly, 475. Barátokfarka, 475. Gelencei út, 477. Pázsint, 478. Kereszt-árka, 479. Farkatőgy, 480. Régi városi út, 481. Borkút, 482. Borkút-hídja, 483. Borkút-árka, 484. Nagykanyar, 485. Városi út, 486. Négyház, 487. Négyszegű, 488. Borkútdombja, 489. Fűrésztelep, 490. Neszter, 491. Neszter út, 492. Nesztertója, 493. Szent János, 494. Darvas, 495. Forrótó, 496. Forrótó útja, 497. DEMES-tag, 498. GYÖRGY László-tagja, 499. Kökényszer, 500. Körtebokor, 501. Tanorokvég, 502. CSEKMEtartománya, 503. CSEKMEútja, 504. Saláta, 505. PÁL Miklós, 506. PÁL Miklós útja, 507. GYÖRGY Károly-tagja, 508. DÁNkasára, 509. KÓNYA bíró-tagja, 510. Déllő, 511. RÉMÁNdéllő, 512. Horgas, 513. Halomréve, 514. Balatonszeg, 515. Tóköz, 516. Gémes, 517. Hosszúláb, 518. Liget, 519. Liget-tető, 520. Ligetfarka, 521. Tóköz-árka, 522. Ligetalja, 523. Gödrös út, 524. Kertalja, 525. SÁNDOR Pál-kertje, 526. Pávai-domb, 527. Köz-patak, 528. Közpatak-hídja, 529. BAGOLY-tag, 530. SNÁJDER-tag, 531. BOCZ, 532. Nagykő, 533. Halom, 534. Halomeleje, 535. Halomfarka, 536. Halomoldala, 537. Halommege, 538. Halom-kert, 539. Hatökrös, 540. Tamásfüze, 541. Cseremezeje, 542. Középsőhatár, 543. Halommezeje, 544. MIHÁLC, 555. MIHÁLC útja, 556. Hajdúponk, 547. Tized, 548. Róláb, 549. Hatolykaimalom-szegelet, 550. FelsőKÁLNOKIszegelet, 551. AlsóKÁLNOKIszegelet, 552. BORKAtó, 553. Mély-tó, 554. Mélytó-árka, 555. Petőfalvamege, 556. Galambszék, 557. Régi-híd, 558. DIMÉNYszegelet, 559. Galambfalviszegelet, 560. Kisnyíl, 561. Nagynyíl, 562. Farkashalom, 563. Rétfark, 564. Mosórév, 565. BIRTALAN, 566. KALÓC, 567. KALÓCláb, 568. Elősár, 569. Elősár-hídja, 570. Borvíz-árok, 571. Töltött út, 572. Réti út, 573. Rét, 574. PÁL Miklós-szegelete, 575. Halomréveszegelete, 576. Halomkertszegelete, 577. Szálas, 578. DEMESKEszáda, 579. Nyúlnyalás-kútja, 580. Öntözött, 581. BAKARAoldala, 582. Pávaiszél, 583. JAKABFIak, 584. Tók, 585. Rakodó, 586. CSÁKÁNYfalva, 587. Öntözőárok, 588. Tizedszél, 589. Patrahegyedombja, 590. Központakmellett, 591. Vasútmellett, 592. Vasútonalól, 593. Vasútonfelül, 594. Hajnaltanya, 595. Szivárványrét, 596. Éva-major, 597. Kényszer, 598. Az őrháznál, 599. Pityókáskert, 600. Vasút-hídja, 601. Égeresszáda, 602. KülsőBALÁZSTó-kútja, 603. KülsőBALÁZStója, 604. Kőistálló, 605. Csipkés, 606. Petőfalvi út, 607. Éger, 608. Petőfalvi-domb, 609. Ereszkedő, 610. Orbai-patak, 611. Feketeügy, 612. SZÁSZkeresztjekútja, 613. Gyepű-útja, 614. Patak, 615. Halommege útja, 616. Halom útja, 617. JÁNOSútjavölgye, 618. Kaboladélőoldala, 619. Csorgó-patak, 620. Nagykő útja, 621. Nyíres, 622. Odor-tető, 623. Patrahegyefarka.

Irodalom

1. ÁRVAY József (1943a): **A barcasági csángó Hétfalu helynevei**. Kolozsvár.

2. ÁRVAY József (1943b): **A térszíni formák nevei Kalotaszegen**. *Dolgozatok a Magyar kir. Ferenc József Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetéből*. 9. Kolozsvár.

3. BAKÓ Elemér (1908): **Egy magyar szócsalád**. *Magyar Nyelv*. IV.

4. BÁRCZI Géza (1941): **Magyar szófejtő szótár**. Bp.

5. BUDENZ József (1873–81): **Magyar–ugor összehasonlító szótár**.

6. GAZDA Ferenc (1943): **Csomakőrös helynevei**. Kolozsvár.

7. GERGELY Béla (1943): **Arat**. *Magyar Nyelv*. XXXIX.

8. GERGELY Béla (1942): **Kisbács helynevei**. Kolozsvár.

9. HORGER Antal (1942): **Irt. Arat**. *Magyar Nyelv*. XXXVIII.

10. HORGER Antal (1924): **A magyar szavak története**.

11. KNIEZSA István (1943): **Erdély víznevei**. In: **Az Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve 1942**.

12. MELICH János (1925, 1929): **A honfoglaláskori Magyarország**

13. MELICH János (1914): **Keresztneveinkről**. *Magyar Nyelv*. X.

14. MELICH János (1903): **Szláv jövevényszavaink**. Bp.

15. ORBÁN Balázs (1869): **A Székelyföld leírása**... III. Pest

16. PAIS Dezső (1916): **A *mál* változatai**. *Magyar Nyelv*. XII.

17. SZABÓ T. Attila (1929): **Székaszópatak**. *Magyar Nyelv*. XXV.

18. SZABÓ T. Attila (1940): **Két mező-kapu adat Moldovából és Erdélyből**. *Ethnographia*. LI.

19. TAGÁNYI Károly (1894): **A földközösség története Magyarországon**. *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle* 1894.

20. TAGÁNYI Károly (1896): **Magyar Erdészeti Oklevéltár**.

21. TOLNAI Vilmos (1927): **Becézőnevek és nyelvújítás**. *Magyar Nyelv*. XXIII.

(A dolgozat korábbi, rövidített változata: FEJÉR Miklós (1972): **Zabola helynevei**. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*. XVI/1. 130–138. **B.H.**)

(A családnevek majuszkulás kiemelését, beleértve a levéltári adatokat és a helynévbe foglaltakat, kötetszerkesztési szempontok indokolták. **Szerk. megj.**)

www.szmit.ro / www.eimec.ro

Toponimia comunei Zăbala (Zabola)

(Rezumat)

În prezent localitatea este centrul administrativ al comunei cu acelaşi nume. Lucrarea elaborată în 1943–44 şi publicată prima dată în 1972 prezintă toponimia localităţii fără datele din Pava, localitate alipită abia la sfârşitul anilor '60. Lucrarea este completată de această dată cu povestea editării sale şi dedicată regretatului său autor, decedat în 2002. **(H.B.)**

The Toponymy of Zabola (Zăbala, Covasna County)

(Abstract)

The village is today the central village of the administrative community Zăbala. The paper that was elaborated in 1943–44 and was published for the first time in 1972 presents the toponymy of the village without the data of Páva, a village belonging to Zabola only since the late sixties. **(H.B.)**

www.szim.ro / www.eimec.ro

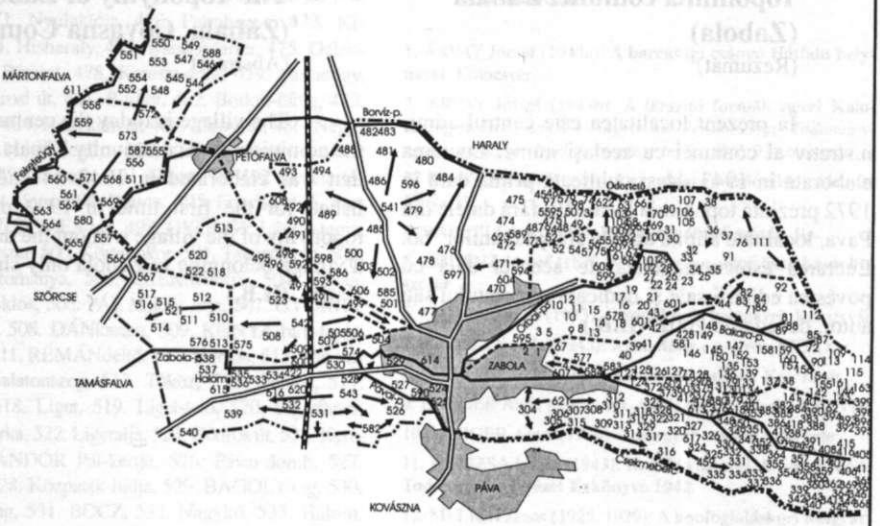

ZABOLA BELTERÜLETE

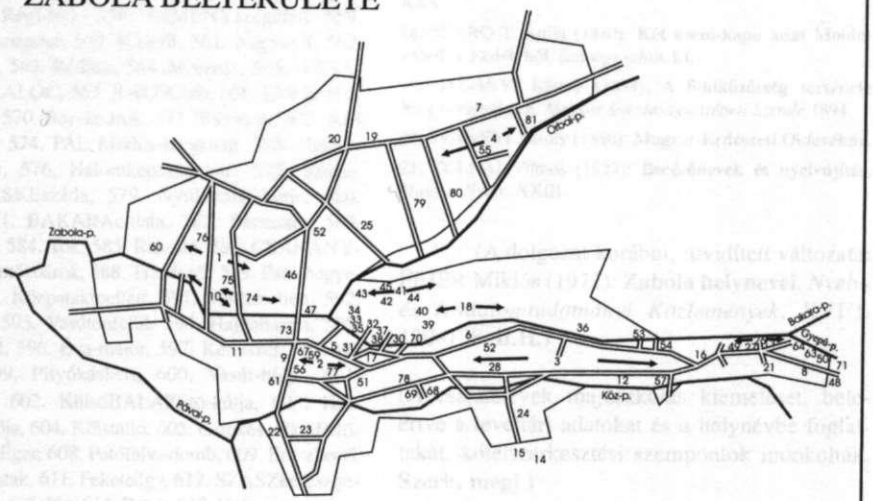

1. ábra

www.szr.mi.ro / www.cimec.ro

ZABOLA KÜLTERÜLETE

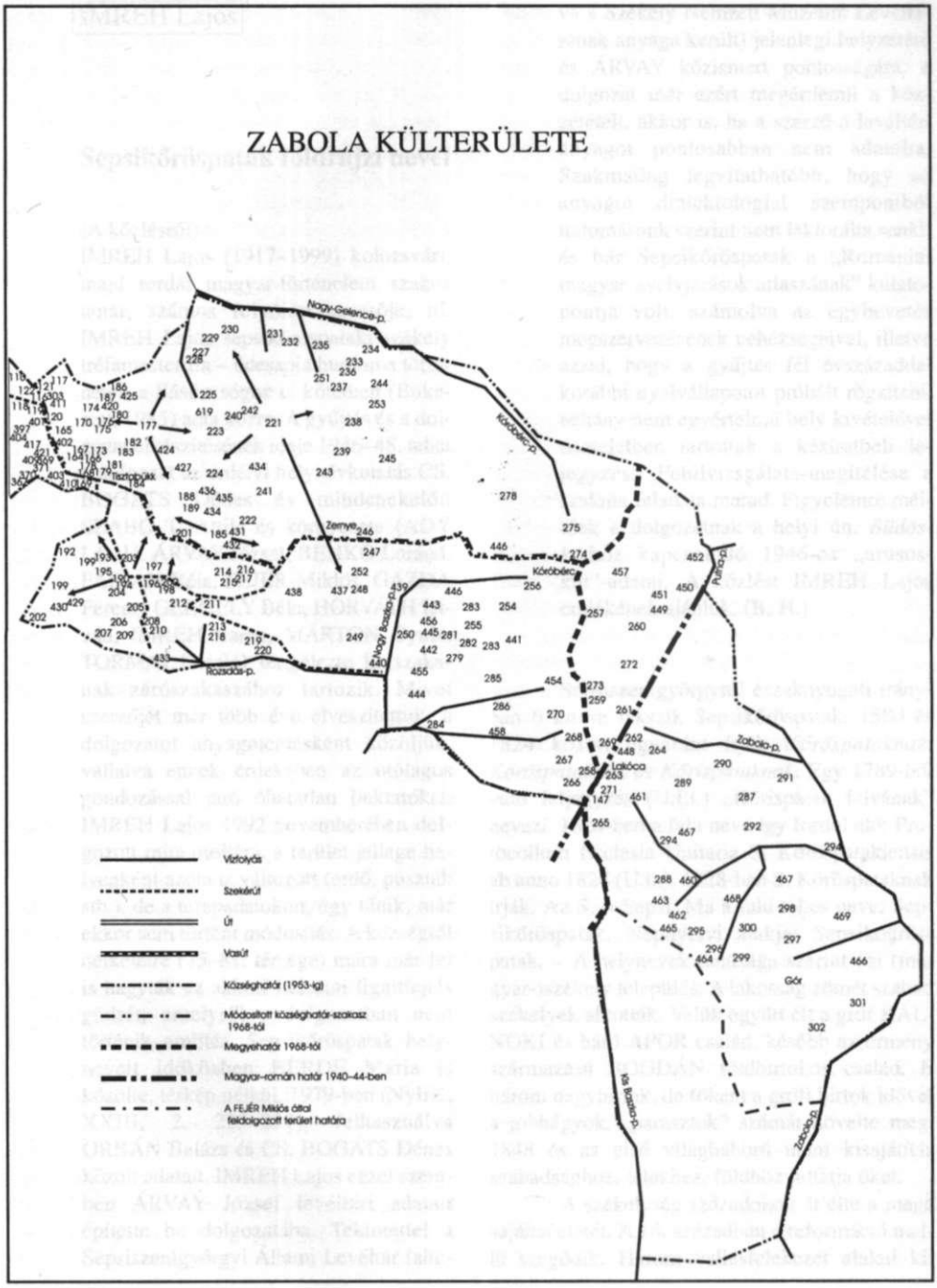

www.erdelyimuzeum.ro www.eimec.ro

IMREH Lajos

Sepsikőröspatak földrajzi nevei

(A közlésről)

IMREH Lajos (1917–1999) kolozsvári, majd tordai magyar-történelem szakos tanár, számos folyóirat szerzője, id. IMREH Lajos sepsikőröspataki székely tréfamester fia – édesapja humoros történeteit a **Sáska sógor** c. kötetben (Bukarest, 1985) adta közre. A gyűjtés és a dolgozat elkészítésének ideje 1946–48, tehát a dolgozat az erdélyi helynévkutatás CS. BOGÁTS Dénes és mindenekelőtt SZABÓ T. Attila és környezete (ADY László, ÁRVAY József, BENKŐ Loránd, FÁBIÁN Béla, FEJÉR Miklós, GAZDA Ferenc, GERGELY Béla, HORVÁTH István, IMREH Barna, MÁRTON Gyula, TORMAI László) fémjelezte korszakának zárószakaszához tartozik. Mivel szerzőjét már több éve elveszítettük, a dolgozatot anyagmentésként közöljük, vállalva ennek érdekében az utólagos gondozással járó óhatatlan buktatókat. IMREH Lajos 1992 novemberében dolgozott rajta utoljára, a terület jellege helyenként azóta is változott (erdő, puszták stb.), de a terepadatokon, úgy tűnik, már ekkor sem történt módosítás. A községtől délkeletre (75–81. térsége) mára már fel is hagyták az akkori külszíni lignitfejtés gödrét, amelyről a dolgozatban nem történik említés. Sepsikőröspatak helyneveit időközben BERDE Mária is közölte, térkép nélkül, 1979-ben (NyIrK, XXIII, 2, 225–227), felhasználva ORBÁN Balázs és CS. BOGÁTS Dénes közölt adatait. IMREH Lajos ezzel szemben ÁRVAY József levéltári adatait építette be dolgozatába. Tekintettel a Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár (ahová a Székely Nemzeti Múzeum Levéltárának anyaga került) jelenlegi helyzetére és ÁRVAY közismert pontosságára, a dolgozat már ezért megérdemli a közzétételt, akkor is, ha a szerző a levéltári anyagot pontosabban nem adatolta. Szakmailag legvitathatóbb, hogy az anyagot dialektológiai szempontból tudomásunk szerint nem lektorálta senki, és bár Sepsikőröspatak a „Romániai magyar nyelvjárások atlaszának" kutatópontja volt, számolva az egybevetés megszervezésének nehézségeivel, illetve azzal, hogy a gyűjtés fél évszázaddal korábbi nyelvállapotot próbált rögzíteni, néhány nem egyértelmű hely kivételével tiszteletben tartottuk a kéziratbeli lejegyzést. Felülvizsgálata-megítélése a szakma feladata marad. Figyelemre méltóak a dolgozatnak a helyi ún. *Büdöskút*hoz kapcsolódó 1946-os „urusoskút"-adatai. A közlést IMREH Lajos emlékének ajánluk. **(B. H.)**

*

Sepsiszentgyörgyről északnyugati irányban 6 km-re fekszik Sepsikőröspatak. 1580 és 1824 között egyaránt írják *Kőrőspataknak, Köröspataknak* és *Kőrispataknak*. Egy 1789-ből való feljegyzés (U.Lt.) „Kőrispatak falvának" nevezi. 1824-ben a falu neve így fordul elő: Protocollum Ecclesia Unitaria S. Kőröspatakiensis ab anno 1824 (U.lt.). 1828-ban S. Köröspataknak írják. Az S. = Sepsi. Ma a falu teljes neve: Sepsikőröspatak. Népnyelvi alakja: Sepsikőüröspatak. – A helynevek tanúsága szerint ősi (magyar-)székely település. A lakosság zömét szabad székelyek alkották. Velük együtt élt a gróf KÁLNOKI és báró APOR család, később az örmény származású BOGDÁN földbirtokos család. E három nagybirtok, de főként a grófi birtok idővel a jobbágyok, „parasztok" számát növelte meg. 1848 és az első világháború utáni kisajátítás szabadsághoz, telekhez, földhöz juttatja őket.

A székelység századokon át élte a maga sajátos életét. A 16. században a reformáció mellé szegődik. Három vallásfelekezet alakul ki:

* *Acta (Siculica)* 2006/3, T3, Sf. Gheorghe, Sporturilor 8A, RO-520085

** IMREH Lajos (1917–1999) szülőfaluja, Sepsikőröspatak temetőjében nyugszik

www.szrm.ro / www.cimec.ro

unitárius, református, katolikus – valamennyi felekezeti iskolával, egész az 1948-as tanügyi reformig.

1884–86-ban bekövetkezik a szántó, kaszáló és bennvaló birtok arányában az erdő arányosítása. A főúri nagy- és a székely kis szántó- és kaszálóbirtok mellett kialakulnak a nagy erdőbirtok közösségek és a nagyerdőbirtokok: 1. Volt kétág katonaság közbirtokossága; 2. Volt úrbéri közbirtokosság; 3. Grófi, bárói és a BOGDÁN-erdőbirtok.

A Volt kétág katonaság közbirtokossága tulajdona: *Vadasárnyéka, Kisar, Székorotván, Vadasverőfele, Vadasága, Felső- és Alsógyepű, Ravaszlik, Gyepűkasár-kútja, Vadaspusztája.*

A Volt úrbéri közbirtokosság tulajdona: *Kurta, Pallós, Dávid-kútja, Vadaspuszta* (egy része), *Keskeny* (fele).

Grófi erdő: *Magyarósorra, Magyarós, Kicsi- és Nagykurtabérc, Alsó- és Felsőhegyesbérc, Jávoros, Szartamás* északi fele. – Közöljük a szántóbirtokot is: *Korcsomahely, Nagyátal* egy része, *Pázsint, Fülöpvápája* (egy része), *Átalvég, Dióhegy* egy része. – Kaszáló: *Nagy-kert, Zabos-kert.*

APOR báró erdőbirtoka: *Nagyalmás, Kisalmás, Keskeny, Bányász-árka.* – Szántója: *Zoltánka, Belső-Zoltánka.* (1900 táján a székely gazdák vásárolták meg az egész bárói birtokot.)

BOGDÁN erdőbirtoka: *Feleltető, Kurta* egy része. – Szántója: *Kőrösköze, Halastóhát, Nagyszeg, BOGDÁN-kert Peleskeorránál.* Egy szeszgyár is tulajdonát képezte. 1914 előtt az egész birtokot egy COVEŞAN nevezetű vásárolta meg a szeszgyárral együtt. A második világháború után ez a birtok is megszűnőben volt, amennyiben több éve már eladás tárgyaként szerepelt.

A grófi szántóbirtok az első világháború után kisajátítás alá esett. A megmaradt erdő- és kaszálóbirtokot a gazdák vásárolták meg 1941 előtt. Ezzel a főúri világ Sepsikőröspatakon véget ért.

A falu 1904-ig hármas határon gazdálkodik. Felső határ: *Felső forduló* (Kálnok felől). – Középhatár: *Középső forduló.* – Alsó határ: *Alsó forduló* (Árkos felől).

1904–1908 között bevezetik a tagosítást. Az új rendszer helynévtörténeti jelentősége igen nagy. Ezentúl a különböző határrészek megjelölésére a tagok tulajdonosainak neve nyomul előtérbe, míg a régi nevek sok esetben elavulásnak, feledésnek indulnak. Az egykori mezei utak teljesen eltűnnek, új tagutak szelik át a határt.

Összesen 189 helynevet sikerült begyűjteni. A jelenlegi és történeti helynevek településtörténeti szempontból értékesek. Emellett sok esetben rávilágítanak a falu határában bekövetkezett gazdasági, vízrajzi és más természetű változásokra. Vannak helynevek, amelyek pusztán emlékét őrzik annak, hogy egykor az illető területen más termelői munka folyt, mint ma: pl. *Rozsos-kert, Komlós-kert, Zabos-kert, Leneskert, Dióhegy* s részben a *Pityókahegy.* – A *Mocsár, Nádastó-árka, Halastó* határnevek csak névleg őrzik azt, amiért egykor keletkeztek, de a valóságban a jelzett helyeken ez idő szerint mást találunk – ma már teljesen szántó, de egykori fás területekre mutat a *Kőrösköze* és *Magosnyár* határnév. – Történelmi eseményhez kapcsolódik a *Muszkahatár* név, amennyiben az oroszok 1849-es szerepére mutat rá. Az egyéni birtokbavételt világítja meg az *Újosztás* név, s ugyanakkor arra enged következtetni, hogy volt régebb is hasonló birtokba szállás, műveletlen területeknek, legelőknek szántó művelés alá fogása.

A helynevek különösen nyelvészeti szempontból igen becsesek, Sepsikőröspatak népnyelvi sajátosságait őrzik. Ezek a következők:

1. Az „e" zártabbá válása, e > ë: Hëgyrehágóų, Kincsësgödör, Diįóųhëgy, Fë'sőųųhëgyësbérc, Ă(l)szëg, -hëgy (bármilyen szóösszetételben), Kendërëkszëre, Fë(l)szëg, Nagyszëg, Ăsóglámënőų, Kërësztűlmënőų, Dërëzsnye, Lenës-kert, BËZZËG-malom, Vasárpëc, Pëlëske, Gyërtyános, Ăsóųhëgyësbérc, Keskëny, Fë'sőųgyëpų, Ciherës.

2. az e > ö: BEDŐ > BÖDŐ minden helynévi összetételben.

3. e > ę: tęmętő, tęmplom, Feleltętőų.

4. é > i: falu végin, falu közepiben.

5. i > é: Gyík-kútja > Gyék-kútja.

6. Az „a" labializáltabb, a > ą: Sompątąka, Kának-pątąka, Nagy-pątak, Suhątag, Mącskás, Csüdőr-árką, Ăsóglámenőų. A példák azt mutatják, hogy ha egy hangsorban több „a" fordul elő, labializáció várható.

www.erdelyimuzeum.ro / www.cimec.ro

7. a > o: Magasnyár > Magosnyár.

8. ö > ü: Gyükeres (gyökér helyett is mindig gyükér szerepel a népnyelvben).

9. Feltűnő sajátosság a magánhangzódiftongus: Komlóuskert, Halastóu, Temetőü, Küsőüszër, Pityóukahëgy, Kápo(l)naóudal, Hëgyrehágóu, Kőürösköze, Zoutánka, Pataktőü, Ásóaláménőü, Diióuhëgy, KŐÜTŐÜkert, Tavak > Tóuk, Hollóus-kút, Lóuukert, BÖDŐÜk-kuttya, Magyaróus, Mészkőüponk, Fiióukalmás, Pallóus, Vadasverőüfele.

10. o > a: hangváltozás szintén feltűnő sajátosság: Kisorr > Kisar, BORA > BARA, Kálnok > Kának, Mogyorós > Magyaróus.

11. o > u: Károuukert. Károly > Károui.

12. Az azonszótagú „l" kiesik, de a megelőző magánhangzó félhosszúsága megmarad: Ásóaláménőü, Fë'sőaláménőü, Fë'sőátal, Fë'ménőü / Fë(l)ménőü, Hold > Hóud, Kálnok > Kának, Zoltánka > Zóutánka, Bë'ső-Zóutánka, KÖLTŐÜ-kert > KŐÜTŐÜukert, A(l)szëg, Küsőüszer, Kápó(l)naóudal.

13. Hosszú „r" megrövidülése: Kisorr > Kisar.

14. Hangkilökés: unitárius > unitárus, Natyszeg > Nacceg.

15. Rövidülés: BÁCS György > BÁZSgyöre.

16. A szóvégi „ny" y-jának elmaradása vagy elhalkulása az illető szó külön állásában is, és ha a mássalhangzós kezdetű szó következik rá: Füven(y)bánya, Kesken(y).

A falu helynévanyagának keletkezésében különböző tényezők közreműködését láthatjuk. Vannak nevek, amelyeket az illető határrész térszíni formájáról alkottak meg: pl. *Gödör-kert, Külső utca, Vápa, Kétútköze, Kincsesgödör, Halastóhát, Kétpatakköze, Rét, Pataktó, Patak melyéke, Patakfenék, Erős-árok, Pelesketeteje, Kicsikurtabérc, Alsóhegyesbérc, Mészkőponk, Kövesponk, Fiókalmás, Keskeny, Condol-árka, Vadasága, Vadaspusztája.* – Egyes határrészeket a növénytakaróról neveztek el: *Magosnyár, Kőrösköze, Pázsint, Dióhegy, Szénafű, Nyír, Nádastó-árka, Csere.*

Gyakori az is, hogy az egykori vagy jelenlegi tulajdonos neve szerepel a helynévben, vagy éppen a tulajdonos puszta neve vált helynévvé. Ez a magyar helynévadás egyik legősibb módja. *BEDŐszer, BARA-kert, KÖLTŐ-kert, RAFALY-kert, Farkas-kert, BEDŐk-kútja, Károlykert, KOVÁCS-kútja, Dávid-kútja, Iván, BOGDÁN-kert, Gróf KÁLNOKI-kastély.*

Használóiról kapták nevüket: *ÁDI-kút, KERCSUJhegy, SZINTE utca, KRÁJNIK utca, ÖRDÖG utca* stb.

Az ember nemcsak nevét adta a határrészek megnevezésére, hanem látva egyes térszíni formák és saját testrészeinek hasonlóságát, emberiesítő térszíni formaneveket alkotott: *Peleskeorra, Gyertyánosnyaka, Orotásorra, Kisar (Kisorr), Vadasorra.*

Egy-egy helyet a jellegzetes állatáról neveztek el: pl. *Vadas, Halastó, Macskás, Hollóskút, Gyék-kútja*, esetleg *Bolhás-hídja.*

Vannak helynevek, amelyeket az illető területen található mesterséges tereptárgyak magyaráznak: *Bornakerteknél, Kápolnaoldal, Téglacsűr, Karácsony-malma, Homokbánya, Szikra-hídja, Korcsomahely, Keresztnél, Malom-kert.*

Különös figyelmet érdemelnek egyes helynevek, amelyek népnyelvi régiséget és sajátosságot hordanak magukban. Így: *Alszeg, Felszeg, Nagyszeg, BÖDŐszer, Középszerben, Kendereksszere, -láb* (itt földterületrész jelentésében), *Ravaszlik, -verőfele* (pl. *Vadasverőfele*), *Vasárpec, Ortovány (Szál Tamás), Orotásorra, Székorotván, Zúdor, Condol-árka, Szártamás (Ciher), Nyíl, Feketeköz, Élőerdő* (1580-as feljegyzés), *Tanorok, Csüdör-árka, Émály, Homokbánya* > < *Fűhengödör* > *Füven(y)bánya, Sőget, Patakmelyéke, Vadasága*; egyesek szerint az ág szót csak folyókra és völgyekre alkalmazza a nép; de e név mutatja, hogy a hegyekre is – azoknak is lehet águk, kinyúló részük. – Mint sajátosságot említjük meg, hogy a „hajcsák" igét „emlegetik" jelentésbe használják. (lásd *Magosnyár*nál). – Az ősi népi hitvilágba vezet el a *Büdös-kút* gyógyvizének használata és az ezzel kapcsolatos babonás szokás.

A helynevek, illetve határnevek szám szerinti felsorolása a következő: a faluban 1-től 31-ig, a falutól északra 40-től 50-ig, a falutól keletre 51-től 81-ig, a falutól délre 82-től 85-ig, a falutól északnyugatra 85-től 190-ig (l. a térképen).

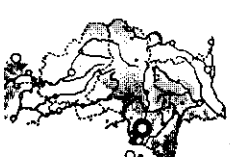

www.szimo.ro/www.eimec.ro

Helynévtár

1. A község belterületére vonatkozó helynevek

ÁDI-kút Falu-kuttya [7]: – Alszegben az úton levő kút. A környékén ÁDIk laktak, s még ma is részben azok laknak.

Alszeg Á(l)szeg [4]: a falu alsó fele. Gúnyneve: Fűszfalva. – 1720: Alszegben (telek); 1752: Alszegben (kastély); 1773: A Falu végin az All Szegbe (telek).

BÁZSgyöre [12]: – Alszegben Nagy-patak egy része, BÁCS Györgyről nevezték el, csak az öregek használják e nevet.

BEDŐszer BÖDŐszer [35]: – A főutca, régebb BEDŐk lakták (más néven BEDŐ-sornak nevezhetnénk).

Bergő-híd [3]: – A község pataka fölött a Sepsiszentgyörgy fele elkanyarodó főút hídja.

Bolhás-hídja Bolhás-higgya [33]: – Fészegből a főútról a katolikus templomhoz vezető utca közelében időszakos kis patak hídja a főúton.

Bornakerteknél Bornakertéknél [17]: – A grófi telek mező felé eső részét (gömbölyű) borna fából (szálfákból) összerótt kerítés vette körül. Ezt nevezték bornakertnek, mint ahogy a szálfákból összerakott csűrt bornacsűrnek hívták. Kerítés = kert. De kert alatt magát a területet is értik. Ma már a bornakerítés helyén drótkerítés áll, de megmaradt a „Bornakertcknél" mint határrész-név.

Dögkút Dökkút [14]: – A falu alatt, az elpusztult állatokat vetik bele, jól záró fedővel van ellátva.

Faluháza l. Községháza

Farkas-kert [15]: – 1733: A Farkas Kertire jövő átalba által végestől (sz.).

Felszeg Fe(l)szëg [22]: – A falu felső fele. – 1720: az Felszegben (telek); 1752: Felszegben (telek); 1773: Az Felszegbe (telek); Az Fel Szegbe, vicinussa... Eszakrol a le folyó Patak (telek).

Gödör-kert [25]: – A katolikus temető mellett keletre. Az egész kert egy gödör, s erről kapta a nevét.

Gróf KÁLNOKI Intézet (Zárda) [27]: – Óvoda és leányelemi iskola. Zárda és óvóda.

Gróf KÁLNOKI-kastély [9].

Halastó Halastóu [10]: – A grófi kertben.

KÁLNOKI-kastély l. Gróf KÁLNOKI-kastély.

Kántor-iskola Kántőriskola [28]: – Római katolikus fiúiskola, ahol a katolikus kántor tanított.

Katolikus l. még Római katolikus

Katolikus-hegy Kató(u)likus-hëgy [32]: – A római katolikus és a református templom van rajta.

Kenderekszere Kendërëkszere [16]: – Pázsintól nyugatra kendert vetettek ide a tagosítás előtt, s innen a név.

KERCSUJhegy KËRCSUÍhegy [8]: – az ÁDI-kúttól a patak felé menő utcának a patakba hirtelen lejtő része. Ennek környékén régebb KERCSUJok laktak, s róluk van e helynév.

Komlós-kert Komlóus-kert [6]: – A községházán alul 2-3 mai telek; komlót termeltek itt, s erről kapta a nevet. Ugyancsak komlót termeltek az Unitárius utcában, ahogy megyünk befelé a bal felőli egykori (komlós) kertben; ma már lakások vanak e területen. – A komló termelésekor e két kert grófi tulajdon volt. Ma egyéni birtokok.

Községháza – Faluháza [1].

KRÁJNIK utca KRÁJNIK ucca [13].

Külső-kert Küsőu-kert [37]: – A BEDŐszerről észak felé nyúló kertes telkek végében levő kert.

Külső utca vagy Külsőszer Küsőu utca, Küsőuszer [36]: – A BÖDŐszër másik neve, mert van az alacsonyabban fekvő, „patak melletti" rész.

Nagy-patak Nagy-patak [2]: – 1698: Körös patakja és a' Gidofalvi Utt szomszédságában (patak); a' Patak mellett alámenő; a' Köröspatak közt le folyo patakon...; az Falu Pataka. – 1720: Hollos Kutnál vagjon egj Lo kert... vicinussa az patak; az Falu patakja; Köris patakja mellet (sz.). – 1752: Köröspataki Patak; Az Kalnoki Utra jövöben az Patak Marton (sz.). – 1773: A Patak mellett mellj fel jő a Kálnoki Utra vicinussa Délről a Patak.

ÖRDÖG utca ÖRDÖG ucca [24]: – Alszegből a katolikus templomhoz vezető utca. ÖRDÖG nevűekről nevezték el, akik időközben kihaltak.

Patak [34]: – 1720: az Patak mellett (telek); 1752: A patak mellett... vicinussa Északrol az Körös-pataki Patak (sz.).

Református felekezeti iskola Református felekëzeti iskola [30].

Református temető Református temetőu [39]: – Temető ugyanis van a templomkertben is.

Református templom Református templom [31].

ROFAJ-kert [23]: – Fészegben a patak jobb partján, BÁLINT Dénes telke mellett nyugatra elterülő kert, egykori tulajdonosáról elnevezve. Ma már lakás is van benne – lakótelep.

Római katolikus temető Katóulikus temetőu [26].

Római katolikus templom Római katolikus tëmplom [29]: – 1752: az két Templom között, vicinussa Nap Keletről a Templom uttzaja (telek).

Rozsos-kert [5]: – A községháza irányától a Kálnoki útig nyugat–kelet irányban, északon élősövény és a „kertëk mëgëtti út", délen a Főút (Gidófalvára menő út) menti telkek. Régebb rozsot termeltek bene, s innen a neve. – 1720: A' Rosos kertben... vicinnusa az mérés kert (sz.); 1752: A Rosos Kertben (sz.).

SZINTE utca SZINTE ucca [11]: – A SZINTE családról.

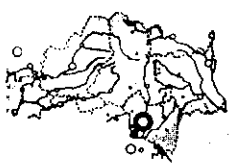

www.szimbolon.ro www.eimec.ro

Templomra járó utca [32a]: – 1720: az Falu közepiben... vicinussaa az Templomra járó Utza (telek).

Unitárius felekezeti iskola Unitárius felekëzeti iskola (az „unitárius" szó néha „unitárus" kiejtésű.) [21].

Unitárius temető Unitárus tęmętőų [20]: – 1720: Az Templomon belől az Temetö kert mellett.

Unitárius templom Unitárus tëmplom [19]: – 1720: Az Templomon belöl az Temetö Kert mellett (telek).

Unitárius utca Unitárius ucca [18]: – A főútból az unitárius templomhoz, iskolához és lelkészi lakáshoz vezető utca.

Zárda l. Gróf KÁLNOKI Intézet

Zabos-kert [38]: – Pityókahegy és a Főút között. Zabot termeltek itt, s erről a neve. – 1752: más edgj darab Joszag, mely Zabos Kertnek hivattatik, vicinussa ab Oriente az Falu Pasintyara jaro Uttatska, ab occidente az Falu Pasintyara ki jaro Valus Ut, Eszakrol az Falu Csorda jaro hellye... kaszálták, szántották, vezették (telek).

2. A község külterületére vonatkozó helynevek

Álé (Ivánorra) Iványara [180]: – Itt akácfákkal körülültetett táncolóhelyet (álét) készítettek a régiek, ahol majálisokat tartottak, s ezért kapta az Álé nevet is.

Almás-pataka Almás-pątąka [137]: – Nagypatak jobb felén.

Alsóalámenő Åsóalámenő, Åsóalämënőų [75]: – Szántó. Határai: északról Bedőházi út, Csíki (Ország-) út, délről Árkosi határ, nyugatról Fesőalámenő. A tagosítás óta nem használják e nevet. – 1661: Ala meneoben (sz.); 1773: Arkos felől való határba (Árkos felé fordulóba); Az alsó alá menöbe (sz.); A középső alá menöbe (sz.).

Alsógyepű Åsógyëpű [170]: – Bükkerdő Fesőgyepű, Árkosi erdő, Ravaszlik nevű erdő között.

Alsóhegyesbérc Åsó(ų)hëgyësbérc [129]: – Bükkerdő Nagykurtabérc, Fesőhegyesbérc, Középajtai erdő között van. Háztető kinézésű hegy, s ezért hegyes (éles).

Alsóhegyesbérc-pataka Åsóhëgyësb(į)érc-pataka [130]: – Nagy-patak balján.

Átal [81a]: – 1773: A Keresztnél az Átalba (sz.); Ezen alól a Kőnél ugyan az Atalba (sz.).

Átalvég Átalvég [81]: – Szántó. Határai: északon Fesőátal, keleten Fesőalámenő, délen Árkosi határ, nyugaton Sepsiszentgyörgyi út. Azért Átalvég, mert Nagyátal és Fesőátal végében van. – 1720: Által vég n. h.-ben (sz.); 1773: az által végbe (sz.).

Balazsé [176]: – Bükkerdő Ravaszlik, Vadasverőfele, Ivány nevű erdő között. Nevét állítólag Balázs névről kapta. Balázsé = Balázs birtoka. Unitárius, református, római katolikus egyház erdeje. – 1828: Balasér órrán (e.) (U.Lt.).

Balazséárnyéka [178].

Balazsé verőfele Balazsé verőųfele [177]: – 1789: Balasér veröfénje nevezetű helljben (e.) (U.Lt.); Balasér verö fenjében (e.) (U.Lt.).

Bányász-árka Bányász-árką [142]: – Keskeny északnyugati (felső) felében, Keskeny és Almás között. Nevét onan kapta, hogy régebben itt aranyat bányásztak. Bányász-árka Almás-patakába torkollik.

BARA-kert [87]: – Kaszáló. Határai: a patak, három oldalról a falu, s egy oldalról Szénafű. Nevét onnan kapta, hogy BORA kisasszonyoké volt e kert (BORA > BARA) – o > a.

Bedeházi út (Bedőházi út) nevű határrész [74] (sz.): – Határai: északról Macskás, keletről Csíki (Ország-) út, délről Åsóalámenő határrész, nyugatról Nagyátal. – Állítólag az Olt mellett levő Bedeházi-malomra vezető út, s innen kapta a nevét. A tagosítás óta nem használják e nevet. – 1698: Bedőházi Utrol le megyen a'nagy Utra (sz.); 1763: Cseh út által kelőben a Bedeházi utra jövőben (sz.); 1773: A Bedeházi útra jővőbe (sz.).

BEDŐ-kút BÖDŐ-kút, BÖDŐ(ų)k-kuttya nevű hely (e > ö) [117]: – A kútról nevezték el a helyet, BEDŐk tulajdona.

Belső-Zoltánka Belső-Zoųtánka [63]: – Szántó és „fücnybánya" (homokbánya). Határai: északról és keletről gidófalvi határ, délről Gidófalvára vezető út, nyugatról vasút. Azért Belső, mert a vasúton belül van (az Olt felé).

BEZZEG-malom BĖZZĖG-malom [91]: – SORBÁN Ferenc tulajdonában volt. A bezzeg nevet azért kapta, mert mikor építették, a falusi emberek olyenfajta malmot nem láttak, s azt mondották, „bezzeg" lesz ebből egy malom. „BEZZEGnek" nevezték el a malmot, és a tulajdonost is annak gúnyolták az 1800-as években. Ma NAGY Lajos malma.

BOGDÁN-kert [105]: – Peleskearra és Fesőnyír között. Egykori tulajdonosáról, az örmény származású BOGDÁNról nevezték el.

BOKOR útja BOKOR uttya [164]: – BOKOR nevű ember csinálta.

Büdös-kút [104]: – Fesőnyír aljában, a Nagypatak bal partján, a pataktól 30-40, a Ló-kerttől a patak folyásával ellenkező irányban, 160 lépésnyire. Vizét hűlés, fájdalom elleni fürdésre használják. Régi szokás szerint, aki e kút vizét használta, ruhájából egy darabkát kiszakít, s ezt a rongyot a kút körüli valamelyik fácskára vagy fára köti (akasztja), azzal a hittel, hogy a ronggyal a betegség is ott marad, s ő (az ember) felgyógyul. Az ott maradt betegségtől pedig a fácska

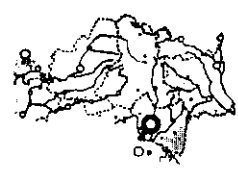

www.szimo.ro/www.eimec.ro

kiszárad, mondja a néphit, s ez bizonyítja, hogy a betegség valóban ott maradt.

1946. augusztus 13-án 42 darab felkötött rongyot számláltam meg. Láttam egészen az ágra száradt, több évvel ezelőtt felkötötteket, de láttam ideieket is kb. 15 darabot. Az ideiek között szerepel két hajtincs is: az egyik zöld kökényfácskán: 15 cm-es barna, sima női hajtincs, amely oly nagy, hogy belőle 4 rendes tincs lenne; a másik a kút fölé hajló zöld nyírfácskára felkötött 20-25 cm-es vörösesbarna női hajtincs. A rongyok általában száraz fácskán vannak. Összesen 13 facskát számoltam meg. Ebből 8 száraz, 5 zöld. A zöldeken 1-1, elvétve 2 rongy látható, míg pl. egy 120 cm-es száraz facskán 18 darab rongy csüng; egy másikon meg 8 darab van, de ezzel a 8-cal – úgy látszik – oly súlyos betegségek nehezedtek rája, melyek nemcsak kiszárították, de le is törték a facskát, noha egy rész még a tővel tart. A facskák nagyobbrészt galagonya, 1-1 kökény, nyírfa. A rongyok minőség szerint: pamutvászon, ruhabélés és ruha, azután csepűvászon-darabkák. Hogy a rongyok kiktől származnak – nőktől, férfiaktól –, a kinézésük után nem lehet eldönteni. A köztudomás csak nőket tart számon ebből a szempontból.

Condol-árka Condől-árka [165]: – Vadasverőfelében; sebesen jő befelé a víz, azt mondják, hogy condol a víz, azaz szöktetőcskéken csörög.

Csináltoldala Csinátódala [109]: – Peleske keleti fele.

Csinált-pataka Csinát-pataka [110].

Csipán [67]: – Szántó. Határai: északról Sepsikőröspatak-patakja, keletről rét, délről Árkos község határa, nyugatról vasút. – 1698: Csipánra menőben; 1736/1797: Csépán nevű helyben.

Csüdör-árka Csüdőr-árka [99]: – Fesö- és Ă(l)só nyír között.

Dávid-kútja Dávit-kuttya [149]: – Kurta nevű erdőben. Dávid nevű ember ásta volt, s innen a neve.

Derezsnye Dërëzsnye [189]: – Bükk-, rakottyás és cserefás erdő. Kútfej, Árkosi erdő és Szartamás között van. A név eredetét nem ismerik. Az unitárius és a református egyházé. – 1698: Deresnye nevezetű erdő-hely (e.) (U.Lt.).

Derezsnyealja Dërëzsnyeajja [85]: – Szántó. Határai: északon KŐTŐ-kert, keleten Keresztülmenő, délen Árkosi határ, nyugaton Derezsnye erdő. Derezsnye erdő alatti terület, s ezért „ajja".

Derezsnye-árka Dërëzsnye-árka [188].

Derezsnye-pataka Dërëzsnye-pątaka [187].

Dióhegy Diöóuhëgy [82]: – Szántó. Határai: északon Sepsikőröspatak község, keleten Sepsiszentgyörgyi út, délen Árkosi határ, nyugaton Felmenő nevű határrész. Sok dió termett e helyen, s innen e név. – 1763: Also Határban: Dio hegyen (sz.); 1789: ...falun kivül dél felé Diós hegj nevezetü helljen mellynek vicinussa délről a Dió hegjéröl véggel rea rugó szantó Földek (sz.) (U.Lt.); 1828: Dios Hegy (e.) (U.Lt.).

DUKA-kút [118]: – Kaszáló. Peleske délnyugati felén. DUKA nevűek kaszálója, róluk a név.

Émály [82a]: – 1698: Az Árkos felől valo határban. Emally n. h.-ben (sz); 1720: Árkos felől való Határban: Emáljban (sz.); 1773: Az Emálljbeli föld (sz.).

Erős-árok [105a]: – Legelő. Határai: Kálnoki határ széléről Csinát-patak árkába jön be.

Feleltető Feleltetőu̯ [147]: – Bükkerdő, Kurtának egy része, hegyoldal.

Feleltető-pataka Feleltetőu̯-pątaka [148]: – Nagy-patak jobb oldalán. Almás-patakába folyik.

Felmenő Fëmënő, Fe(l)mënőu̯ [83]: – Szántó. Határai: északon Szénafű nevű kaszáló és KŐTŐ-kert, keleten Dióhegy, délen Árkosi határ, nyugaton Keresztülmenő határrész. Tagosítás óta nem használják e nevet. – 1773: Dio Hegyen a Felmenőbe (sz.).

Felsőalámenő Fesőalámenő, Fesőalämënőu̯ [76]: – Szántó. Határai: északról Nagyátal, keletről Ásóalámenő, délről Árkosi határ, nyugatról Nagyátal. Alámenő nevét azért kapta, mert a községtől távol van (alá – messze le – kell menni). Tagosítás óta nem használják a nevet. – 1752: Az Felsö alá menöben (sz.); Az Alá menöben (sz.); 1773: Az Felső alá menöbe (sz.).

Felsőátal Fesőátal, Fesőátal [80] (sz.): – Határai: északon Pázsint, keleten Nagyátal, délen Átalvég, nyugaton Sepsiszentgyörgyi út. – 1752: Árkos fele fordulo Határban: Az Felsö Általban az az Tanorok Kapunál... vicinussa ab Occidente az Falu Meres kerti (sz.).

Felsőgyepű Fesöügyëpű, Fösögyëpű [169]: – Bükkerdő Vadas ága, nagyajtai erdő, Árkosi erdő között. Hagyomány szerint az erdőt „kigyepülték" (kitakarították), azaz a gyengébb fákat kivágták, de a gyepülés bekerítést is jelent.

Felsőhegyesbérc-pataka Feső(ü)hegyesbérc [131]: – Bükkerdő Alsóhegyesbérc, Mészkőponk és Középajtai erdő között.

Felsőhegyesbérc-pataka Fe(l)ső(ü)hegyesbérc-pataka [132]: – Nagy-patak balján.

Felsőnyír Fesőnyír [101]: – Nyíres hegy, legelő. Határai: északon Kálnoki erdő, keleten Kálnoki erdő, délen Ă(l)sónyír, nyugaton a község patakja. Közepén egy puszta van, amelyet Vasárpecnek hívnak.

Fiókalmás Fiöókalmás [139]: – Oldal, bükkerdő. Kisebb, mint a többi almás, s ezért „fijók" (fiók).

Fühengödör l. Homokbánya

Fühenyes Fühenyës [162]: – Vadashëgyësse alja, a 8-as kanyartól (a 8-as kilométerkőtől) 1 km-re.

Fülöpvápája [78]: – Szántó. Északon Sepsikőröspatak-patakja, keleten Macskás, délen Nagyátal, nyugaton Pázsint. Vápa = gödör. A hosszan elnyúló árkot is ennek nevezik. Ez a határrész ma már nem

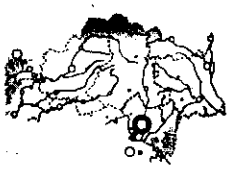

www.szmit.ro / www.eimec.ro

gödrös. 17. század közepe / 1751: Fűlőp vapaja (sz.); 1773: Fűlőp vápájába az Patak mellett (sz.).

Gyepűkasár-kútja Gyepükasár-kuttya [171]: – Ásógyepű nevű erdő nyugati felében van. Hagyomány szerint: gyepülés = takarítás, kerítés. Kasárnak azért nevezik, mert makkos sertéseknek itt volt a kasárjuk ezelőtt 60 esztendővel. Ehhez a forráshoz és az Alsó- és Felsőgyepűkre való erdőlésre vezető utat – a vadasi útból (sepsikőröspataki) IMREH Lajos készítette az 1860-as években, s róla nevezték el ezt IMREH Lajos útjának.

Gyertyánosnyaka Gyertyányosnyaka [116]: – Erdős kaszáló, Peleske nyugati felén. Sok gyertyánfáról nevezték el, s a gyertyányos erdő nyakszerű része.

Gyík-kútja Gyék-kuttya [48]: – Kaszáló és szántó. E területen egy forrás van, s abban régebb sok gyék (gyík) volt, erről nevezték el a forrást és a környező területet. Határai: északon Kánaki út, keleten Hegyrehágó, délen Községi bennvaló telkek, nyugaton Kánaki út. – 1752: Felső Határban (Kálnok fele valo határ) Gyek (!) kuttyánál (sz); Gyék Kuttyánál (sz.).

Gyükeres [114]: – Erdős kaszáló, Peleske északnyugati részén, mély árokkal, nagy „gyökeres" fákkal, innen a név.

Gyükeres-pataka Gyükeres-pataka [115]: – Jávoros és Gyükeres között.

Halastóhát Halastóuhát [58]: – Szántó. Határai: északról Kánaki határ, keletről Csíki (Ország-) út, délről Gidófalvára vezető út, nyugatról Suhatag. Azért nevezték Halastóuhátnak, mert régebben tavak voltak itt, sok hallal, s a tavakból kiemelkedő magaslatokat nevezték halastóhátnak. Tagosítás óta nem használják e nevet. – 1720: Halastó háton (sz.); A' Halastoban (sz.); 1744/1749: Halastóhát n. h.-ben (sz.); Halastoban (sz.); 1752: Felsö Határban (Kálnok fele valo határ) Halastó haton (sz.); Halas toban (sz.); Halas tó háton (sz.); Halas toban az Nagy Könél, vicinussa az Oldal (sz.); 1773: A Kálnok felé fordulóba: Halastóba (sz.); Halas tó háton (sz.); 1773: A Kálnok felé fordulóba: Halastóba (sz.); Halas tó háton (sz.); Halastora menöbe (sz.).

Hegyrehágó Hëgyrehágóu [49]: – Szántó, azért nevezik így, mert emelkedés van e határrészben – hegyben van. Határai: északról Kánaki határ, keletről Mocsár nevű határ, délről Kétútköze nevű határ, nyugatról Gyékkuttya. – 1660: Kanak felöl valo hatarban hegyre hagonban (sz.); 1661: Kalnak feleol valo hatar: Hegjre hagoban (sz.); 1720: Az hegjre hágoban (sz); 1752: Also Hegyre hagoban (sz.); Felső-, Belső Hegjre hagoban (sz.); 1752: Hegyre hagok dölöje (sz); 1764: Felsö hegjre hagoba (sz.); 1773: A Kálnok felé fordulóba: Az Hegyre Hágóba (sz.).

Héthód Héthóud [59]: – A grófoknak volt itt 7 hold földjük, s innen határrész neve. – 1698: Kálnok felé valo határban A' Kálnoki útrol megyen le egy darab az hét holdig... a' Kőrőspatakja és a' Gidofalvi Utt szomszédságában (sz); 1698: Az hét hold által végestűl (sz.).

Hollós-kút [97]: – Ásónyír nyugati felében. Nevét onnan kapta – a hagyomány szerint –, hogy a hollók oda jártak inni. Ma már holló nincs a környéken. – 1698: Hollos Kutnál egy Lo Kert; 1773: Hollós Kútnál, vicinussa Nap Keleröl Hollós Kút pusztája Nap Nyugotrol a patak (k).

Homokbánya vagy Fűhengödör [64]: – Füven(y)bánya Belső-Zoltánkában, innen homokot hordanak a házföld behintésére. – 1720: Az Füven Gödörnél (sz.); 1750: Füveny Gödörre menöben (sz.); 1773: Fövény Gödörnél (sz.).

Húgyoztató Húddoztatóu [158]: – Pap-kert alsó végénél az út emelkedőbe megy, s a fával jövők itt megpihentetik marháikat, a marhák pedig ugyanakkor húgyoznak, innen a név.

Iván vagy Ivány [179]: – Bükkös-nyíres erdő Balazsé, Szartamás és Kútfej nevű erdő között. Neve származását nem tudjuk. A római katolikus egyházé. – 1698: Ivan árka; 1752: Ivan Bertze alatt; Ivaan arnyekaban ki járo Utt...

Iván-kútja Iván-kuttya [181]: – Ivány erdejében.

Iván-pataka Iván(y)-pataka [182]: – 1752: Ivan pataka; Ivan pataka Uttya.

Jávoros [125]: – Erdő s kaszáló. Határai: Magyarós, Peleske.

Jávoros-árka [126]: – Bükkerdő.

Kálnok-pataka Kának-pataka [61]: – Kaszáló. Határai: északon Csíki (Ország-) út, keleten Zótánka és vasút, délen Kétpatakköze, nyugaton Csíki (Ország-) út. – Kálnok község patakja mentén; Kának patakába mënyék takarni; 1698: Kálnok felé valo határban: Az Kálnok patakon innen (sz.); 1720: Zoltánkában Kálnok poatakára jövöben (sz.); Kálnok patakja.

Kápolna és Kápolnaoldal Kápóna és Kápolnaóudal [46]: – Kápolnáról kapta a terület a nevét. Ez a kápolna Kálnok és Sepsikőröspatak határszélén áll, a két falu katolikusai járták, ma romokban van, a torony csonkán, a templom hajója és szentélye teljesen leomolva. A kálnokiak a katolikusokat máig is oda temetik. – Szántóterület. Határai: északról Kálnoki határ, keletről Téglacsűr nevű határ, délről Sepsikőröspatak, nyugatról Újosztás (Újoasztás). – 1764: Kápolna odalba (sz.); a kapolnánál (sz.); Kápolnahegy; 1789: Kápolna hegj nevezetü hellyben (sz.) (U.Lt.); 1928: Kápolna Hegy nevezetü hellyben (sz.) (U.Lt.).

Karácsony-malma Karácson-malma [51]: – 1900 körül lebontották. A malomárok még megvan. –

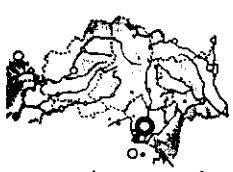

www.szimbolumtar.ro / www.eimec.ro

1698: a'Kőrőspatak közt le folyo Patakon a Falunak az also vége felől (malom).

Káruly-kert Kárũjũkẽrt [185]: – Kárũjũkuttyánál kaszáló, Derezsnye nyugati felében.

Káruly-kútja Kárũjũkuttya [186]: – Derezsnye nyugati felében. Károly nevű ember ásta, s innen a neve.

KÁTÓ-kert KÁTÓŨ-kert [98]: – Hollós-kút és Nagy-patak között. Tulajdonosáról nevezték el.

Kenderáztató tavak Tóųk [92].

Keresztülmenő Kẽrẽsztülmenőų [84]: – Szántó. Határai: északon KŐTŐ-kert, keleten Felmenő, délen Árkosi határ, nyugaton Derezsnye.

Keskeny Keskẽny [140]: – Erdő és kaszáló Nagyalmás, Magyarosarra, Kisalmás és Kurta között. (Felső szélén Bányász-árka nevű erdő van.) Keskeny nevet azért kapta, mert keskenyebb a többi bérnél.

Keskeny-pataka Keskẽn-pątąka [141]: – Keskeny és Kurta között.

Kétárokköze [175]: – Bükkerdő, hegy Ravaszlik és Balazsé között.

Kétpatakköze [60]: – Szántó. Határai: északon Kának-pataka, keletről a vasút, délről Gidófalvára vezető út, nyugatról Csíki (Ország-) út. – Kálnok és Sepsikőröspatak községek patakjai között fekszik. Innen a neve. – Mënyëk Kétpatakközé. – 1698: A két Patak kőzőtt (sz.); 1720: Az két patak közöt (sz.); Két patak közöt Oltra feküöben (sz.); 1739: A Kétt patak kőzőtt (sz.); A két patak kőzt (sz.); 1752: Két Patak Között az Viz folyama mellett. Eszakrol a földek dölnek meg rajta (sz.); 1763: A két patak kőzt (sz.); Két patak melljéke kőzőtt (sz.); 1773: A két patak között alias Halastora menőbe (sz.); Kétpatak között, vicinussa Délről a földek Lábja Eszakról a Kálnokra járó Út (sz.).

Kétútköze Kétutköze határ [50]: – Szántó. Nevét onnan kapta, hogy két út között van: a sepsikőröspatak–gidófalvi út és egy tagút között. Határai: északról tagút (Mocsár nevű határ), keletről Kincsësgödör nevű hely, délről sepsikőröspatak–gidófalvi út, nyugatról Gyék-kuttya. – 1739: A Kétt Ut Között (sz.); 1752: Az Kertek Vegin a Két Ut között (sz.); 1763: A két ut között (sz.).

Kicsikurtabérc Kicsikũrtabérc [127]: – Bükkerdő Magyarós, Középajtai erdő, Nagykurtabérc között. Ez a kisebb „kurtabérc" (azért kicsi). A kurta is rövidet jelent. Bérc: egyik ároktól a másik árokig levő erdős hegyet jelenti.

Kincsesgödör Kincsësgödör nevű határrész [53] (sz.): – Határai: északról Mocsár, keletről Magosnyár szántó, délről Gidófalvára járó út, nyugatról Kétútköze. – Azért hívják Kincsesgödörnek, mert a régi időkben kincset ástak itt, és helyét nem takarták be, mivel azt tartották, hogy aki a kincset kiveszi, ha betakarja a helyét – „megfészegedik". E nevet az öregebbek ma is használják, de a tagosítás miatt már feledésbe kezdett menni. A hagyomány szerint, amikor még e területet erdő borította, Erdély fejedelme medvevadászaton vett részt gróf KÁLNOKI hajdani elődjével. Hajtás közben egy medve észrevétlenül a fejedelemre tört, KÁLNOKI mentette meg az életét úgy, hogy nyíllal lőtte át a medve nyakát. Ezért kapta KÁLNOKI a grófi címet a fejedelemtől, s az addigi BIHARI nevét KÁLNOKIra változtatták, mivel azelőtt BIHARIak voltak. – 1752: Kentses Gödörnél (sz.); Kentses Gödörnel vicinussa... fellyel az Unit. (unitárius) Ecclesia földei (sz.), 1773: Kincses Gödörnél, vicinussa Délről a patak (sz.); 1828: Kintses Gödör (sz.) (U.lt).

Kisalmás Kisã(l)más [138]: – Bükkerdő Keskeny, Nagya(l)más és Kurta nevű erdő között.

Kisar Kisar, Küsar (o > a) [159]: – Bükkerdő Kurta és Vadasárnyáka között.

Korcsomahely Korcsomahẽj [70]: – Szántó. Határai: északról Sepsikőröspatak-patakja, keletről vasút, délről Sárkassa, nyugatról Csíki (Ország-) út. Az itt levő „nagyúti" (országúti) kocsmáról kapta a nevét. A kocsmát 1945-ben lebontották.

KOVÁCS útja KOVÁCS uttya [113]: – Peleske nyugati oldalán KOVÁCS nevű ember kaszálóján van, s innen a név.

Kőbánya Kőųbánya [95]: – Alsónyír (ma fenyő) Nagy-patak felőli oldala.

Kőrösköze Kőųrösköze határrész [55]: – Szántó. Határai: északon Kánaki határ, keleten Nagyszeg, délen Suhatag határrész, nyugaton Magosnyár. Sok „kőrösfa" (kőrisfa) volt itt, s azért kapta e nevet. Tagosítás óta nem használják e nevet. – 1720: Körös között (sz.); Köris között (sz.); 1752: Körös között (sz.); 1773: Kőrős között (sz.); Kőrős Között a Lemenőbe (sz.); Kőrős Között a Keresztül menőbe (sz.).

KŐTŐ-kert KŐÜTŐŨ-kert [88]: – Szántó és kaszáló. Határai: északon Község, keleten Szénafű kaszáló, délen Felmenő, Keresztülmenő, nyugaton Derezsnye-szántó. KÖLTŐ nevűek voltak egykor e terület tulajdonosai, s a KÖLTŐ névből lett KŐTŐ.

Kövesponk [134]: – Bükkerdő Mészkőponk, Kurtaponk, Középajtai erdő között. Feltűnően köves hegy.

Kövesponk-pątąka [135]: – Nagy-patak balján.

Községi Alsónyír Községi Ã(l)sónyír (jelenleg fenyőerdő) [94]: – A falu nyugati részélben van a patak bal partján, alatta megyei út vezet (a Vadasi-hágó útja a 2. bécsi döntés után nyert kiemelt jelentőséget, mivel a Sepsiszentgyörgyről Székföldön át Erdővidékre vezető út nagyrészt román területre került. Ma nehezebben járható makadámút. **Szerk. megj.**) Ennek tetején kövekkel kirakott kút látható. A régiek bemondása alapján, mikor

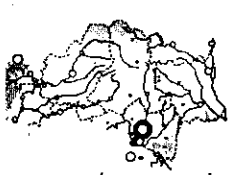

www.szmit.ro / www.eimec.ro

az Olt itt feküdt e vidéken, csolnakkal jártak e hegyről a másik hegyre. Ezt igazolja, hogy a Bodok községi erdő tetején is egy ilyen régi kőépítmény-omladék látható.

Kurtaorra Kurtaara [144]: – Itt kezdődik a kurta erdő, s ezért az orra.

Kurta Kurta [145]: – Bükkerdő Keskeny, Kisalmás, Nagyalmás, Tolvaj-kútja, Kisarr nevű erdő között.

Kurta-pataka Kurta-pataka [146]: – Kurta és Vadasárnyéka között. Vadas-patakának is nevezik.

Kurtaponk [152].

Kútfej [183]: – Cserés erdő Iván, Szartamás, Árkosi erdő, Derezsnye nevű erdő között. Azért kapta a nevét, mert az aljában kút van, s ez fölötte áll, mint fej. A református egyházé.

Lenes-kert Lenës-kert [90]: – Lent termeltek benne. – 1752: más Kertis Ivan Bertze alatt, vicinussa Nap Keletről Ivan pataka Uttya, Eszak felöl az Ivan arnyekkaban ki jaro Utt, mely is Lenes Kertnek hivattatik (kert).

Ló-kert Lóukert [103]: – Szántó Nagy-patak és a Fesőnyír között. – 1698: Hollos Kutnál egy Lo Kert... az Ut és az Falu Pataka Szomszédságában (k.).

Macskás Macskás [73]: – Szántó. Határai: északról Sepsikőröspatak-patakja, keletről Csíki (Ország-)út, délről Bedőházi út nevű határrész, nyugatról Nagyátal. – A tagosítás óta feledésbe ment e név. 1712–1797: a Matskásban (sz.); 1828: Matskás (sz.) (U.lt.).

Magosnyár (a > o) [54]: – Szántó. Határai: északon Kánaki határ; keletről Kőrösközehatár, délről Gidófalvára vezető út, nyugatról Kincsesgödör. – Azért hívták Magosnyárnak, mert a régi időkben az Olt vize itt feküdt, s az Olt visszahúzódása után mint vizes helyen hosszú (magos) nyárfák nőttek föl, s e magos nyárfákról kapta a nevet a fenti terület. Az idősebbek azt „hajcsák" (emlegetik), hogy a községben BÁLINT Dénes nevű gazda csűrében még volt, s esetleg van még ma is a „magos nyárfákból". Tagosítás óta nemigen használják e nevet. – 1695/1749: lanok felöl valo Határban Magos Nyár n. h.-ben (sz.); 1720: Magos nyárban (sz.); 1739: a Magos Nyárba (sz.); 1752: Magos Nyárban (sz.); Magos Nyárak dölöin (sz.); 1773. Magos Nyárba (sz.).

Magyarós Magyaróus-erdő [122]: – Bükkerdő – sok magyarófa volt, s erről a neve. (Peleske, Almáspataka, Ásóhegyesbérc, Kicsikurtabérc között.)

Magyarósorra Magyaróusara [121]: – Kaszáló. Magyarós erdő első felében van, s ezért (orra) „ara", „ára".

Magyarós-pataka Magyaróus-pataka [124]: – Nagy-patak bal felén.

Magyaróspusztája Magyaróuspusztája [120]: – Nagy-patak mentén, Magyarós-hegy aljában, kaszáló, legelő.

Magyarósteteje Magyaróusteteje [123]: – Bükkerdő.

Malom-kert Malom-kert [96]: – Ásónyír és Nagy-patak között. Azért nevezik Malom-kertnek, mert két malom volt benne. 1897-ben egy nagy árvíz az egyiket elvitte, a másikat később lebontották. Tehát ma a malom nincs meg, de a kert őrzi nevét. Jelenlegi tulajdonosa BOKOR Lajos családja. – 1752: Malom heljben edj darab Szegelet... vicinussa Nyugotról az Er (k.).

Mészkőponk Mészkő(ü)ponk [133]: – Bükkerdő Felsőhegyesbérc, Kövesponk és Középajtai erdő között. Mészkőről kapta a nevét. Ponk = csúcs.

Mocsár [52]: – Szántó. Hagyomány szerint régebb mocsár volt e helyen, s innen a neve. Határai: északról Kánaki határ, keletről Magosnyár, délről Kincsesgödör, nyugatról Hegyrehágó. – 1720: Az motsárba (sz.), Motsárban (sz.), 1752: Motsárban (sz.); 1773: Az Mocsárba (sz.).

Muszkahatár [41]: – Határai északról Sőget nevű hely, keletről Újosztás nevű szántó (ma e nevet nemigen ismerik), délről Pityókahegy, nyugatról Községi fenyőerdő és csereerdő. – 1849-ben az oroszok marhákat vittek el, s a község a gazdák kárpótlásába adta sajátjából e területet, amely akkor elhagyatott, bokros hely volt, de a gazdák szántófölddé változtatták. A muszkákról nevezték Muszkahatárnak.

Nádastó-árka Nádastóu-árka [157]: – Vadasárnyéka nevű erdőből (hegyoldalból) jön a Pap-kert alsó végénél a Nagy-patakba.

Nagyalmás Nagya(l)más [136]: – Bükkerdő Mészkőponk, Kövesponk, Felsőhegyesbérc, Alsóhegyesbérc, Magyarós, Keskeny nevű erdőrész, Kisalmás, Tolvaj-kuttya, Feleltető-erdő között.

Nagyátal Nagyátal [77]: – Szántó. Északon Fülöpvápája, keleten Felsőalámenő, délen Átalvég, nyugaton Fösőátal. A tagosítás óta feledésbe ment e név. – 1661: Az Keozepseo hatarban: Altalban (sz.); 1773: A Falu mellett az Atalba (sz.).

Nagy-kert Nagy-kert [89]: – Kaszáló, a falutól nyugatra, a patak mellett. Gróf KÁLNOKIak tulajdona volt 1940-ig. Nevezetessége: kert közepén egy régi kastély helye látható, amely árokkal körül van véve, s a hagyomány szerint, ha a gróf a község szabad székelyeire megharagudott, a patak vizét ebbe az árokba vezette, hogy így büntesse meg a falut, ahova nem engedett vizet. – 1752: Vagyon Köröspatak felsö Vegiben edgj nagj puszta Curialis helj melj Kő ház Kertnek hivatik, az közepe tajekan vagjon edgj reghi csonka romladozott Kő Ház (telek).

Nagykurtabérc Nagykurtabérc [128]: – Bükkerdő Kicsikurtabérc, Magyarósbérc, Alsóhegyesbérc és Középajtai erdő között.

Nagy-patak fele [112]: – Peleske Nagy-patak felőli része. Itt forrás is van.

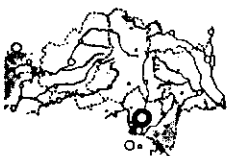

www.szmit.ro/www.eimec.ro

Nagyszeg Natyszëg, Naccëg [56]: – Szántó. Határai: Kálnoki határ, Suhatag. – 1717/1797: Nagy Szeg n. h.-ben (sz.); 1720: Nagj Szegben füves ut mentiben (sz.); 1752: Nagj Szegben (sz.); 1773: Nagy Szegbe a Gödrős útnál (sz.); 1789: Nagj Szegben (sz.) (U.lt.).

Nyíroldal Nyíróudal [100]: – 1752: Vadas Orronál vicinussa ab una a Patak ab altera a Nyír Oldal (k.).

Orotásorra Orotásār(r)a [119]: – Kaszáló Peleske északkeleti részén. Nevét onnan kapta, hogy a fákat leorották (kiirtották), s így kaszálóvá tették. Kiálló hely, mint az orr (hegycsúcs). Ma is ismerik, és használják az „orotó kapát", főként bokor és kisebb fa irtására (legelőtakarításra).

Ötsustákos fiatalos erdő [173]: – Ravaszlikon.

Pallós Pallóus [154]: – Kurta erdő közepében.

Pallósorra Pallóusāra [153]: – Itt kezdődik Pallós erdő, s ezért orra – erdő.

Pap-kert vagy Pap-kertje Pap-kërt (-kërtye) [156]: – Vadasárnyéka és a Fesőnyír között, az unitárius pap illetményéhez tartozó egyházi birtok, innen a neve.

Patakfenék [72]: – A patak medre, helyenhelyen kaszáló Karácsony-malmától az országútig.

Patakmelléke Patakmējjéke [71]: – Szántó. Határai: északról Gidófalvára vezető út, keletről Csíki (Ország-) út, délről Sepsikőröspatak-patakja, nyugatról Karácsony-malma. – A patak mellett van, ezért kapta a „mejjék" nevet. – 1698: Kálnok felé való határban Kőrőspatakja mellett (sz.); 1739: A Patak melyékin (sz.):

Pataktő Pataktőu [68]: – Az állami vasúti hídnál a nagy útig a patak környéke. – 1720: Az Réth Szellyben az Patak tönél (kaszáló).

Pázsint [79]: – Szántó. Határai: északon Sepsikőröspatak-patakja, keleten Fülöpvápája, délen Fesőátal, nyugaton község. – 1661: Az keozepseo hatarban: Pazsintban... vic... az Patak feleol... (sz.); 1773: Pasintba, vicinussa... Délről a földek térnek rajta (sz.).

Peleske Pëlëske [108]: – Kaszáló Csinát-pataka és Nagy-patak között. Szláv eredetű szó – kopaszt jelent. – 1752: Peleskén (k.); Felső Piliskén (k). 1773: Peleskén (k.).

Peleskeorra Pëlëskeārra [106]: Csinát-pataka és Nagy-patak találkozásánál a Pelesketető eleje.

Pelesketeteje Pëlësketeteje [111].

Pityókahegy Pityoukahëgy [40]: – Azért, mert a tagosítás előtt pityókát termeltek ott. Ma már mindent termelnek. Határai: északon Muszkahatár, keletről Sorbánvápa (már ezt a nevet nemigen használják), délről a volt unitárius temető, nyugatról Községi fenyő- és csereerdő.

Ravaszlik [172]: – Bükkerdő Alsógyepű, Árkosi erdő, Balazsé nevű erdő és Vadasverőfele között. A nevét onnan kapta, hogy „ravaszlikakot", ravaszlyukakat kaptak itt. Ravasz = róka.

Rét: – Szántó és kaszáló [66]. Határai: északról Kának-pataka, keletről gidófalvi határ, délről Csipán, nyugatról vasút. Főként kukoricát termelnek e határrészben. – 1697/1749: Köröspataki Réten (k.); 1750: a Rétre menöben a füves Utt mentiben (sz.); 1733. Rét Széljbe vicinussa Délről a' Rét (sz.).

Sárkassa [69]: – Szántó. Telekkönyvileg Csipánhoz tartozik. Határai: északról Sepsikőröspatak-patakja és a Korcsomahely, keletről vasút, délről Árkosi határ, nyugatról Csíki (Ország-) út. Régi név, ma nem használják. – 1720: Nagj utra jövöben Sár Kassa nevű határban (sz.); 1773: Sár Kassába vicinussa... Délről a Cseh út átal kelő dől meg rajta (sz.).

Som-pataka Som-pataka [43]: – Egy árok. Határai: Kánaki határ, Sőget, Muszkahatár – legelő. – 1731/1797: Sompataka (k.).

Sőget [42]: – Községi legelő-erdő. Északról és keletről a Kánaki (Kálnoki) határ határolja; délről Muszkahatár, nyugatról Községi nyír.

Suhatag Suhatag [57]: – Szántó. Határai: északról Halastóhát, keletről Héthód nevű határrész, délről Gidófalvára vezető út, nyugatról Kőrösköze. Tagosítás óta nem használják e nevet (ASZTALOS-, TÉGLÁS-tagok). – 17. sz. közepe / 1751: Loco vulgo Suvatag vocato (sz.); 1661: Kalnak feleol valo határ: Suvatagban (sz.); 1720: Suvatagban (sz.); 1739: Az Also Suatagban (sz.); 1752: Suatagban edgj csegelj föld (sz.); 1763: Felső Forduloban: Az also Suatagban (sz.); 1773: Suatagba a' Gidófalvi útra jövőbe (sz.); 1779/1797: a Suvatag n. h.-ben (sz.).

Szartamás Szartamás [184]: – Kaszáló és erdő. Ivány, Kútfej, Derezsnye között van. Nevének nem ismerik az eredetét. – 1698: egy Erdő Szar Thamas nevű, ANDRÁS Mihályék házokon fellyűl, Szomszédgya alol T. N. KALNOKI Farkas Uram Erdeje, főllyul válosza meg a' határatt a' nagy Erdőlő Utt, oldalul az Ivan árka hasittya meg, délyről penig Deresnye Falu Tilalmassa (e.); 1828: Szál Tamásonn egy darab ortovány helly (U.Lt.).

Székorotván [161]: – Bükkerdő Vadasverőfele és Vadasárnyéka között.

Szénafű [86]: – Kaszáló. Határai: északon BARA-kert s a falu, keleten Falu, délen Felmenő, nyugaton KŐTŐ-kert.

Szikra-hídja Szikra-higgya [65]: – Szántó. Határai: északról Gidófalvára vezető út: keletről gidófalvi határ, délről Kának-pataka, nyugatról vasút. – A vasút alatt átvezető Kának község patakjának a hídját nevezik így, s erről kapta a fenti határrész a nevét. Állítólag még a vasút megépítése előtt e helyen „szikra" (kicsi) híd volt, s innen ered e név. – A két patak között a Szikra Dombjánál (sz.).

Szöktető Szöktetőu [174]: – Útszakasz. Egy ponkon beszökik.

www.szimbolikus.ro www.caimec.ro

Tavak Tóuk l. Kenderáztató tavak.

Téglacsűr [47]: – Szántó. Sárga agyag, nehéz szántó volt. Tagosítás óta jobban művelhető. Határai: északról Kápóna, keletről Kánaki út, délről Sepsikőröspatak község, nyugatról Kápóna.

Tolvaj-kútja Tõlvaj-kuttya [150]: – Kurta nevű erdő szélében. Nevét azért kapta, mert egykor tolvajok tanyáztak itt.

Tolvajkútja-pataka Tõlvajkuttya-pataka [151]: – Innen ered a Nagy-patak.

Újosztás Újoasztás [44]: – Vápás hely. Északról Kánaki határ határolja, keletről Kápolna (szántóhely), délről Sorbánvápa, nyugatról Muszkahatár, Pityókahegy. A hagyomány szerint: ezelőtt 200 esztendővel osztották ki a gazdáknak, s innen a neve: Újosztás. Addig bokros terület volt, ma szántó és kaszáló.

Vacsora-pataka Vacsora-pataka [143]: – Kurta nevű erdő és Keskeny nevű erdő között.

Vadasága' [166]: – Bükkös erdő a középajtai erdő, nagyajtai erdő, Felsőgyepű, Vadasverőfele között. A Vadas elágazó része, s ezért „ága", kinyúló hegyoldal. Sok vadjáról nevezték Vadasnak.

Vadasárnyéka [155]: – Bükkerdő Kurta-patak, Kisarr erdő, Székorotván erdő között. Vadas erdő mögötti rész, s inkább árnyékos terület, ezért kapta a fenti nevet.

Vadashegyese Vadashëgyësse [160]: – Kilátóhely, a Vadas legmagasabb része.

Vadas-hídja Vadas-higgya [93].

Vadasorra Vadasara [163a]: – 1720: Az Erdön Vadas orránál az patakban... vicinussa ab una az Ország uttja ab altera az Falu patakja (k.). 1773: Vadas orránál vicinussa Nap Keletről a patak, ab alia az Ország Uttya (k.).

Vadas-pataka Vadas-pataka [167]: – Vadas-hídja sarkánál ömlik a Nagy-patakba.

Vadaspusztája [168].

Vadasverőfele Vadasverőjfele [163]: – Bükk- és csereerdő Székorotván, Vadasárnyéka és Vadasteteje között. Vadas déli oldala, szemben a nappal, verőfényes, ezért „verő fele".

Vápa [45]: – Gidrës-gödrös kaszáló szántók között.

Vasárpec Vasárpëc [102]: – Egy puszta Fësőnyír közepén.

Zoltánka Zóutánka [62]: – Szántó. Határai: északon Gidófalvi határ, keleten vasút, délen Kánakpataka, nyugaton Csíki (Ország-) út. Az egyik legősibb helynévadási formát őrzi, azt ti., hogy a tulajdonos puszta neve – itt Zoltánka – válik a terület nevévé. – 1698: Zoltánka (SZABÓ T. 1938, 11); 1720: Zoltánkában Kálnok patakára jövöben (sz.); 1749: Zotánkában Kálnok pataka uttya mellet, más felöl az Ország uttya vicinumjában (sz.); 1773: Zoltánkába a Közepső Lábba (sz.).

Zúdor Zúdõr [107]: – Peleske arrában egy kaszáló. Állítólag e név onnan származik, hogy Zúdor terület a legkimagaslóbb a szomszédos területekhez képest, s a szél nagyon „zúg" fölötte.

A helynevek számszerinti felsorolása a térképen

(A számok a térképvázlat számai)

Belterület:

1. Községháza, 2. Nagy-patak, 3. Bergő-híd, 4. Alszeg (Fűszfalva), 5. Rozsos-kert, 6. Komlós-kert, 7. ÁDI-kút (Falu-kútja), 8. KERCSUJhegy, 9. Gróf KÁLNOKI-kastély, 10. Halastó, 11. SZINTE utca, 12. BÁZSgyöre, 13. KRÁJNIK utca, 14. Dögkút, 15. Farkas-kert, 16. Kenderekszere, 17. Bornakerteknél, 18. Unitárius utca, 19. Unitárius templom, 20. Unitárius temető, 21. Unitárius felekezeti iskola, 22. Felszeg, 23. ROFAJ-kert, 24. ÖRDÖG utca, 25. Gödörkert, 26. Római katolikus temető, 27. Gróf KÁLNOKI Intézet (Zárda), 28. Kántor-iskola, 29. Római katolikus templom, 30. Református felekezeti iskola, 31. Református templom, 32. Katolikus-hegy, 32a. Templomra járó utca, 33. Bolhás-hídja, 34. Patak, 35. BEDŐszer, 36. Külső utca vagy Külsőszer, 37. Külső-kert, 38. Zabos-kert, 39. Református temető.

Külterület:

40. Pityókahegy, 41. Muszkahatár, 42. Sőget, 43. Som-pataka, 44. Újosztás, 45. Vápa, 46. Kápolna és Kápolnaoldal, 47. Téglacsűr, 48. Gyík-kútja, 49. Hegyrehágó, 50. Kétútköze, 51. Karácsony-malma, 52. Mocsár, 53. Kincsesgödör, 54. Magosnyár, 55. Kőrösköze, 56. Nagyszeg, 57. Suhatag, 58. Halastóhát, 59. Héthód, 60. Kétpatakköze, 61. Kálnok-pataka, 62. Zoltánka, 63. Belső-Zoltánka, 64. Homokbánya, 65. Szikra-hídja, 66. Rét, 67. Csipán, 68. Pataktő, 69. Sárkassa, 70. Korcsomahely, 71. Patakmelléke, 72. Patakfenék, 73. Macskás, 74. Bedeházi út, 75. Alsóalámenő, 76. Felsőalámenő, 77. Nagyátal, 78. Fülöpvápája, 79. Pázsint, 80. Felsőátal, 81. Átalvég, 81a. Átal, 82. Dióhegy, 82a. Émály, 83. Felmenő, 84. Keresztülmenő, 85. Derezsnyealja, 86. Szénafű, 87. BARA-kert, 88. KŐTŐ-kert, 89. Nagy-kert, 90. Lenes-kert, 91. BEZZEG-malom, 92. Kenderáztató tavak, 93. Vadas-hídja, 94. Községi Alsónyír, 95. Kőbánya, 96. Malom-kert, 97. Hollóskút, 98. KÁTÓ-kert, 99. Csüdör-árka, 100. Nyíroldal, 101. Felsőnyír, 102. Vasárpec, 103. Ló-kert, 104. Büdös-kút, 105. BOGDÁN-kert, 105a. Erős-árok, 106. Peleskeorra, 107. Zúdor, 108. Peleske, 109. Csinált-oldala, 110. Csinált-pataka, 111. Pelesketeteje, 112.

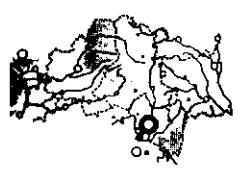

www.szmi.ro / www.eimec.ro

Nagy-patak fele, 113. KOVÁCS útja, 114. Gyükeres, 115. Gyükeres-pataka, 116. Gyertyánosnyaka, 117. BEDŐ-kút, 118. DUKA-kút, 119. Orotásorra, 120. Magyaróspusztája, 121. Magyarósorra, 122. Magyarós, 123. Magyarósteteje, 124. Magyarós-pataka, 125. Jávoros, 126. Jávoros-árka, 127. Kicsikurtabérc, 128. Nagykurtabérc, 129. Alsóhegyesbérc, 130. Alsóhegyesbérc-pataka, 131. Felsőhegyesbérc-pataka, 132. Felsőhegyesbérc-pataka, 133. Mészkőponk, 134. Kövesponk, 135. Kövesponk-pataka, 136. Nagyalmás, 137. Almás-pataka, 138. Kisalmás, 139. Fiókalmás, 140. Keskeny, 141. Keskeny-pataka, 142. Bányászárka, 143. Vacsora-pataka, 144. Kurtaorra, 145. Kurta, 146. Kurta-pataka, 147. Feleltető, 148. Feleltető-pataka, 149. Dávid-kútja, 150. Tolvaj-kútja, 151. Tolvaj-kútja-pataka, 152. Kurtaponk, 153. Pallósorra, 154. Pallós, 155. Vadasárnyéka, 156. Pap-kert vagy Papkertje, 157. Nádastó-árka, 158. Húgyoztató, 159. Kisar, 160. Vadashegyese, 161. Székorotván, 162. Fűhenyes, 163. Vadasverőfele, 163a. Vadasorra, 164. BOKOR útja, 165. Condol-árka, 166. Vadasága, 167. Vadaspataka, 168. Vadaspusztája, 169. Felsőgyepű, 170. Alsógyepű, 171. Gyepűkasár-kútja, 172. Ravaszlik, 173. Ötsustákos fiatalos erdő, 174. Szöktető, 175. Kétárokköze, 176. Balazsé, 177. Balazsé verőfele, 178. Balazséárnyéka, 179. Ivány, 180. Álé (Ivánorra), 181. Iván-kútja, 182. Iván-pataka, 183. Kútfej, 184. Szartamás, 185. Káruly-kert, 186. Káruly-kútja, 187. Derezsnye-pataka, 188. Derezsnye-árka, 189. Derezsnye.

Szómagyarázat

1. ág: hegyre, völgyre, patakra vonatkozik

2. bérc: zord, sziklás hegy vagy mindenféle hegy. Domb vagy hegymagasságú földszíni kiemelkedést jelöl (vö. ÁRVAY 1943, 18)

3. orr: a hegy erősen kiugró része

4. szeg: szeglet, sarok

5. vápa: teknő alakú kisebb talajmélyedés

6. verő: hegynek, dombnak déli oldala (a verő térszíni formanév, az „észak" ellentéte – ÁRVAY, l. m.); verőfény = hegynek, dombnak, völgynek déli, napnak kitett lejtője.

7. hágó: emelkedő

8. ciheres; ciher: sűrű, bokros terület, úgyszólva a járás is lehetetlen, vagy nagyon nehéz benne.

Rövidítések jegyzéke

c. = erdő
k. = kaszáló, évszámok után = körül
lt. = levéltár
n. h. = nevű hely
sz. = szántóföld

Történelmi adatok forrásai

1. Székely Nemzeti Múzeum Levéltára. A forrásjelölés nélküli adatokat dr. ÁRVAY József múzeumi igazgatóőr gyűjtötte a Székely Nemzeti Múzeum levéltárából, s bocsátotta rendelkezésemre.

2. A sepsikőröspataki Unitárius Egyházközség levéltára. Az adatoknak ezt a forrását rövidítés jelzi (U.l.t.). Főként az 1789-es és az 1828-as püspöki vizsgálat jegyzőkönyve szolgált forrásul.

3. A falubeliek – főként a határt jól ismerő édesapám – ismeretanyaga.

A feldolgozáshoz tanulmányozott irodalom

1. ÁRVAY József (1942): **A térszíni formák nevei a barcasági Hétfalu helyneveiben.** Kolozsvár.

2. ÁRVAY József (1943): **A barcasági Hétfalu helynevei.** Kolozsvár, Minerva nyomda.

3. ÁRVAY József (1943): **A térszíni formák nevei Kalotaszegen.** Kolozsvár,.

4. MÁRTON Gyula (1944): **Ördöngösfüzes helynevei.** Kolozsvár, az EME kiadása.

5. SZABÓ T. Attila (1938): **Miért és hogyan gyűjtsük a helyneveket?** Különlenyomat az *Erdélyi Iskola* 1937–38. évi (V. évf.) 1–8. számából. Kolozsvár, Gloria nyomda nyomása.

Sepsikőröspatak, 1946–48 – 1992.

(A családnevek lehetőség szerinti majuszkulázását, beleértve a helynévalkotó családneveket, kötetszerkesztési szempontok indokolták. **Szerk. megj.**)

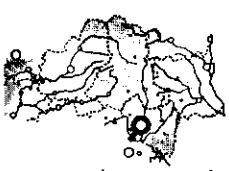

www.szmit.ro / www.eimec.ro

Toponimia Văii Crişului (Sepsikőröspatak), jud. Covasna

(Despre publicare)

Colectarea datelor şi elaborarea lucrării datează din 1946–1948, sfârşitul primei perioade însemnate a cercetării maghiare de toponimie din Transilvania (lucrările lui Dénes CS. BOGÁTS şi înainte de toate ale lui Attila SZABÓ T. şi anturajul lui: László ADY, József ÁRVAY, Loránd BENKŐ, Béla FÁBIÁN, Miklós FEJÉR, Ferenc GAZDA, Béla GERGELY, István HORVÁTH, Barna IMREH, Gyula MÁRTON, László TORMAI. Lucrarea a fost finalizată în 1992. Lajos IMREH (1917–1999), autorul lucrării, profesor de maghiară şi de istorie la Cluj, mai târziu la Turda, este fiul lui Lajos IMREH din Valea Crişului şi a editat poveştile umoristice ale tatălui său în vol. **Sáska sógor**. **(H.B.)**

The Toponymy of Sepsikőröspatak (Valea Crişului, Covasna County)

(Abstract)

The village is today the central village of the administrative community Valea Crişului. The paper that was elaborated in 1946–48 and was finished in 1992 presents the toponymy of the village and other data. **(H.B.)**

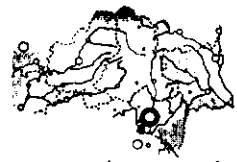

www.szm.ro / www.cimec.ro

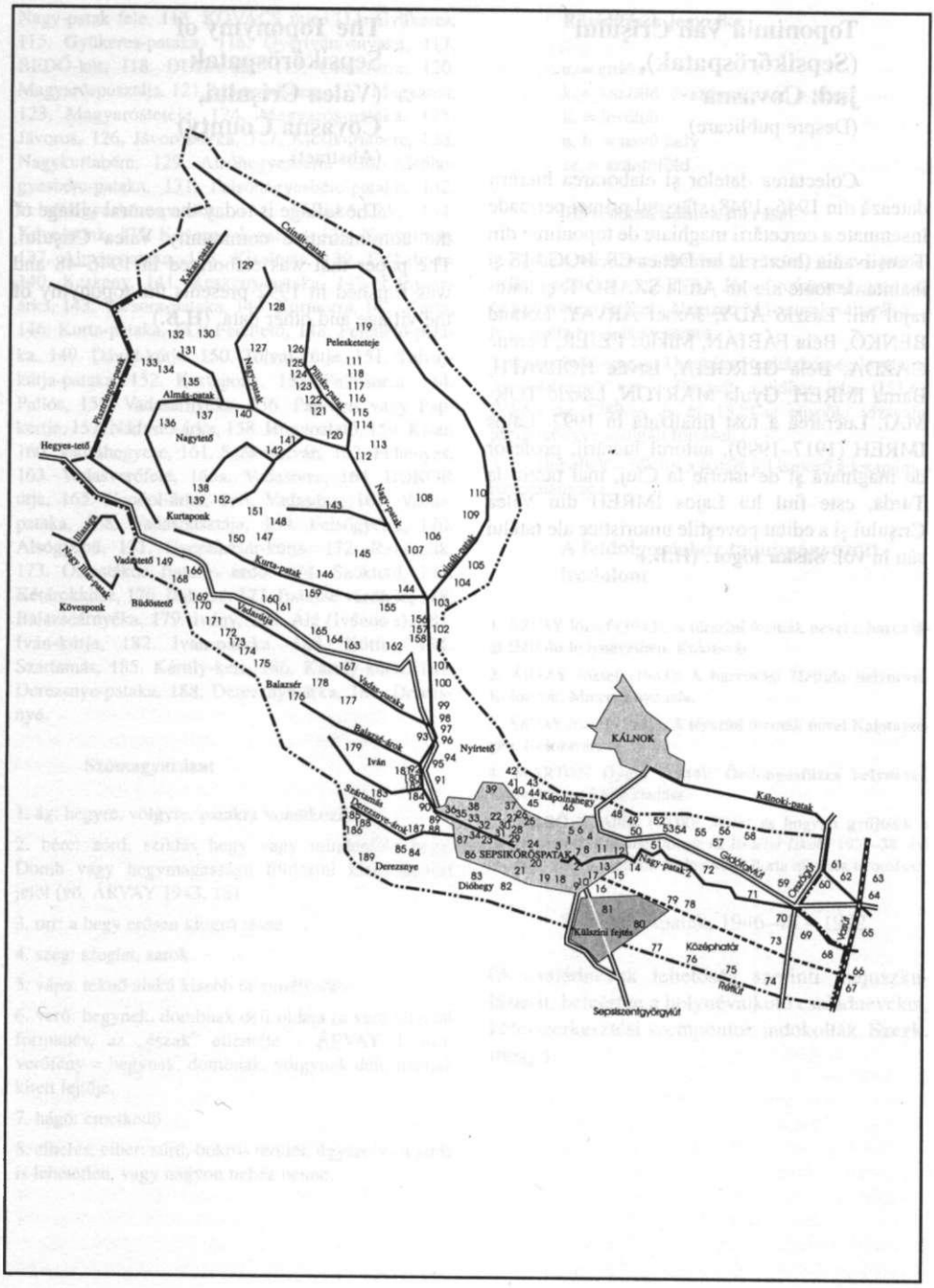

1. ábra

www.szim.ro / www.cimec.ro

BOÉR Imre

Magyarhermány helynevei és azokhoz kötődő élmények a két világháború között

(Kivonat)
A dolgozat a Dél-Hargita vonulatai között meghúzódó székely falu bel- és külterületének a helynévanyagát tárgyalja. A település helyneveit már 1993-ban közzétette JANITSEK Jenő. A többletet ezúttal az nyújtja, hogy a szerző személyes, gyerekkori emlékekhez kapcsolva mutatja be szülőfaluját, ellenőrizve-kibővítve, értékelve helyeit, melyek így a közösség életének szerves kereteként rendeződnek-rajzolódnak ki előttünk. A dolgozat három korábbi, a baróti *Erdővidéki Lapok*ban megjelent közleményre épül.

*

Magyarhermány ma Kovászna megye északnyugati részén elhelyezkedő régi székely település, a Kakukk-hegyből eredő Barót-patak völgyének legfelső települése. A patak hossza mintegy 25-30 km-t tesz ki, keskeny, kanyargós völgyben, nagy sebességgel folyik, kezdetben északnyugat irányába, majd déli irányba, mely szakaszán Magyarhermány is fekszik. Miután felveszi baloldali mellékvizeit, még Hermányon felül a Halas- és Fekete-, Hermányon alul a Fenyős- és Bacon-patakot, kijut a Dél-Hargita hegyvonulatából, nyugat felé fordul, és beleömlik Köpecen alul az Oltba. Forrásától Hermány felső végéig több mint 700 méter a szintkülönbség, innen Hermány alsó végéig 40 m körüli, majd tovább az Oltba való beömléséig újabb 100 méter. Magyarhermány közepe Baróttól, Erdővidék központjától 13 km távolságra van, 580 m körüli tengerszint feletti magasságon.

Az első szálláshely Ágoston-domb alatt volt, a községen felül. A mellette alul folyó patak akkor kaphatta a Hermány-patak, és a felette elterülő rész a Hermánybükk nevet. Ezt erősíti meg a szájhagyomány is. MÁTHÉ János helytörténész személyesen ismerte HUSZÁR BALÓ József, ÁRVA PETŐ Lőrinc, PETŐ Ferenc idős hermányi embereket, akik elődeiktől hallották, hogy az első szálláshelyek Ágastondombja alatt helyezkedtek el.

Hermány neve régi okmányokban

A falu aránylag későn jelenik meg az okiratokban. Régebbi település lehetett, de mérete és félreeső fekvése miatt nem volt jelentős. A község neve először II. János király (János Zsigmond erdélyi fejedelem) 1566. évi adománylevelében fordul elő: *„Hermanyban”*.[1] Az 1567. évi 25 dénáros adójegyzékben: *„Hermanij”*.[2] Az ORBÁN Balázs használta példányokon, illetve olvasatában ugyanez: *Hermánban, Hermány*.[3] Az 1602. évi BASTA-jegyzékben: *„Hermán”*.[4] 1760–62-ben, az erdélyi határőrség szervezésének előkészítésekor használták először hivatalosan *Magyar* előnevét *(Magyar Hermány)*, megkülönböztetésül Szászhermánytól.[5] 1850-ben *Magyar Hirmán*.[6]

Szabad székelyek mellett éltek itt jobbágyok és zsellérek is, főleg bevándorolt, román származásúak. Ezt tükrözi az 1785-ben, II. József rendeletére készült *Conscriptio Urbarialis*[7]. Birtokos magyarhermányi családok ekkor: BOÉR, BOTSKOR, BOTZ, GÁLL, GYÖRGY, NAGY, PETŐ. Ezeket szolgáló jobbágy családok: VERESS, BOGDÁN, BOKOR, OLÁ, GRÓZA, VARGA.[8] BENKŐ József ezt írja ugyanekkor Magyarhermányról, **Transsilvania specialis** c. művében: *„Terméketlenebb földet művel, mint a szék többi falva, de a kosárkötők és az ácsok a föld silányságát pótolják. A vasbányát, amelyet ennek a századnak az elején még műveltek, de felhagytak vele, tíz évvel ezelőtt kezdték újra kiaknázni. A lakosok ásványvizet isznak.”* BENKŐ a helység nevét egy *érmány* (‘forrásos’, ‘érces’) szóra próbálja visszavezetni.[9]

1850-ig Magyarhermány, II. József közigazgatási reformkísérletét és a neoabszolutista időszakot (1849–1863) leszámítva, Udvarhely-

* *Acta (Siculica)* 2006/3, T3, Sf. Gheorghe, Sporturilor 8A, RO-520085
** Baraolt, Trandafirilor 23, Bl. 5A, ap. 19, RO-525100

www.szim.ro / www.cimec.ro

szék Bardoc-fiúszékéhez tartozott. 1877-től 1950-ig Udvarhely megyéhez. 1895-ben a **Pallas Nagy Lexikona** ennek homoródi járásában jelezheti, 1203 magyar lakossal (1891-es adat), akik főként mezőgazdasággal foglalkoznak, és agyagipart űznek háziiparként. A helység mai román neve, *Herculian* hivatalos névadás eredménye, először 1921-ben jelenik meg, az is elírással *(Heculian)*,[10] régebbi román megnevezése *Hermanu Unguresc*, azaz Magyarhermány volt, ennek első használata 1857-ben: *Magyar Hermány*, r: *Hermanu-Ungurescu.*[11] 1950-től nem udvarhelyi központú közigazgatási egységekhez tartozik, utoljára Kovászna megyéhez.[12]

A falu nevét a szájhagyomány a HERMÁN családtól származtatja. ORBÁN Balázs is azt írja: *„...könnyen megeshetik, hogy a falu neve a székelyek Hermán nevétől vagy pedig az itt lakhatott HERMÁNY családtól ered.”*[13] A HERMÁN(Y) családnak ma is élnek leszármazottai Hermányban, Baróton, Szárazajtán és Bardocon.[14] II. János király 1577-ben Bardocfalván vargyasi DANIEL Ferencnek jobbágytelkeket adományozott. Az átadásnál jelen voltak bardocfalvi HERMÁNY Péter és HERMÁNY György primipillusok (lófő székelyek).[15] 1602-ben Barótról HERMÁN Máté lófő, Szárazajtáról HERMÁN György, Gergely és Bálint szabad székelyek esküdtek fel Bastának Rudolf király hűségére.[16] HERMÁNok az erdővidéki községeken kívül a Székelyföldön ritkán fordulnak elő. András, a Magyarhermányban élők elődje Bardocról telepedett a községbe, az 1760-as években. Az anyakönyvbe 1798-ban jegyezik be BOTSKOR Sámuel házasságát HERMÁNY András leányával.[17]

PESTY Frigyes 1864-es gyűjtésében Magyarhermány alapításának egy másik lehetőséget veti fel: *„Eredetéről még annyi szájhagyomány él, minthogy nagyon bérces, köves helyen van, mintegy hét századdal ezelőtt jöttek volna a Nyárád mellől, Szentbenedekről kőfaragó emberek a PETŐ családból, hol ma is van és él ezen utód – s itt megtelepedtek, és úgy kezdődött volna a falu...”* PESTY Frigyes is szájhagyományra alapoz.[18]

Érdekes, figyelemfelkeltő PESTY Frigyes feltételezése is. A PETŐk betelepedésének ilyen korai ideje nem igazolható, de Magyarhermányban napjainkban valóban számos PETŐ család él, számukat tekintve a BALÓ családok után következnek. A PETŐ nevet viselők az egész magyar nyelvterületen megtalálhatók, az 1602. évi BASTA-féle jegyzékben Háromszék, Udvarhelyszék, Csíkszék, Marosszék 13 településén 19 PETŐ családfő szerepel. 1602-ben már ott vannak Magyarhermányban.[19] Az 1715. évi adójegyzék szerint összeírt 52 hermányi adófizető család közül 19 a PETŐkhöz tartozott.[20] Ami pedig a lakosság foglalkozását illeti, a kőfaragók és kádárok száma volt a legnagyobb még a 30-as években. Ez külön magyarázatot nem igényel, Magyarhermány nagyon gazdag kövesekben és erdőkben.

1955-ben JANITSEK Jenő MÁTHÉ Jánostól jegyzi le Magyarhermány helyneveit, ezt 1993-ban adják ki, a kötet tartalmazza PESTY Frigyes 1864-es anyagát, és felhasználja a SZABÓ T. Attila-hagyaték idevágó adatait is (utóbbiak csak 2005-ben jelennek meg[21]).

A 2001. évi adatközlők BALÓ József (Gáspáré; 83 éves, 1919–2002); BALOG Béla (64 éves, sz. 1938); DOMOKOS Gergely (71 éves, sz. 1931); NÉMET Géza (HOSSZÚ; 76 éves, sz. 1926); WEITHALER Károlyné (74 éves, sz. 1928) voltak. Köszönet érte valamennyiüknek.

1. Magyarhermány belterületeinek helynevei

E bevezető után következzen Magyarhermány belső helyneveinek megnevezése és az azokhoz fűződő személyi kötődés, magyarázkodás.

A település 2 km hosszúságban követi a Barót-patak keskeny völgyét. A 30-as években a következő falurészekről beszéltünk alsó végtől felső végig, délről északra:

I. *Kökös.* (Ez a falurész a Barót-patak és a Barót-patakból kivezetett GÁL Viktor-féle malomárok között helyezkedik el, a Malomárok-hídtól a Borvíz-hídig.)

II. *Alszeg.* (A Borvíz-hídtól a Községháza-hídjáig vagy Nagy-hídig.)

III. *Középszeg.* (A Községháza-hídjától a NAGYfiak-hídjáig.)

www.szrm.ro / www.cimec.ro

IV. *Felszeg.* (A NAGYfiak-hídjától az Egyed-patakig.)

V. *EGYEDfalva.* (Az EGYED-pataktól az Ágoston-hídig.)

VI. *Ponk* (cigánytelep). (A Bükkös-patak baloldali domboldalán, 300 méterre a faluközponttól, a templomtól.)

I. Kökös

A Kökösbe belépő malomárok hídja alatt szép tiszta víz csordogált, olyan hozammal, mely elég volt a felül csapott malomkerék meghajtására. A Malomárok-híd mellett a jó humorú SZAKÁCS Gyula lakott. Történt pedig, hogy SZAKÁCS Gyula Parajdról kősót szállított lófogatával. Ezt egy nap megjárni nem lehetett. Hazafelé Oklándon a KONCZ-féle fogadóban pihenőt tartott, szénát dobott a lovak elé, és maga is falatozott. A fogadó udvarán jól táplált libákat pillantott meg, amelyeket a sötétség beálltával magával vitt Hermányba. A libák eltűntéért az Oklándon időző hermányi fuvaros, SZAKÁCS Gyula volt a gyanúsított. A károsult feljelentést tett a csendőröknek, akik azon nyomban megjelentek a gyanúsított lakásán, hogy elcsíphessék. A kérdezők felhívták a SZAKÁCS Gyula figyelmét, hogy csak az igazat mondja az eltűnt libák sorsával kapcsolatban, különben semmilyen enyhítő körülményre nem számíthat. (A tettes valóban ő volt.)

„Kérdés: – Hol vannak a libák?

Válasz: – A vízben.”

A kimúlt libák tényleg a vízben voltak, lábukkal felakasztva fejjel lefelé, a Malomárok-hídja alatt, mely a háza mellett volt. Később az eseményre fény derült, de SZAKÁCS Gyula nem került börtönbe, mert igazat mondott. A libák tényleg a vízben voltak.

Két portával fennebb lakott a szintén jó humorú AKÁCSOS Lajos. Aratási kánikula volt. AKÁCSOS Lajos éjfélkor arra ébredt, hogy nagyon kiszáradt a torka. Kiugrott az ágyból, és szájához emelte a korondi korsót, hogy húzzon belőle, de az üres volt. Az Alszegi-borvíz csak 200 méterre volt a házától. Kapta magát, s úgy, ahogy kiszökött az ágyból, fehér ingben és gatyában elindult a borvízhez a holdvilágos éjszakában. Jót húzott a küpüből, majd hazament. Másnap azt pletykálták Kökösben, hogy szellemjárás volt az Alszegi-borvíz tájékán.

GÁL Viktor, a molnár féllábú volt. Egyik lába a cséplőgépnél történt baleset következtében annyira megsérült, hogy amputálni kellett, ezért műlábat viselt, mely menet közben annyira nyikorgott, hogy mindenki figyelmét felkeltette.

A borvíz mellett mintegy 44 méteres, deszkával bélelt borvízmedence volt. Vize teljesen megsárgult a vastartalomtól. 1930-ban még fürödtek benne. Azt mondták, hogy a reumát gyógyítja. A reuma ellen nem használt, de a vizétől a fürdőnadrág megsárgult.

A borvízhez közel, a malomárok mellett kenderáztató tavak sorjáztak, melyekben a „kinyőtt” (tövestől kihúzott) kenderfejeket áztatták, nagy lapos kövekkel lenyomtatva. A gyermekek ezt figyelemmel kísérték, és amikor már jól megázott, egy-egy fejet kihúztak, elrejtőztek vele a patak mellett, tincseltek (vagyis a kenderről a rostot lefejtették), majd a kitincselt kendert megmosták, négy vagy nyolc zsinórt fontak belőle, amiből négy vagy nyolc ágú ostort vertek (fontak). Az 1,5-2 méter hosszú kenderostort rászerelték egy 40-50 centiméteres nyélre, s ezzel rittyegtettek, versenyezve egymással.

A malomárok vízzel való feltöltése úgy történt, hogy a patakot egy szűkületnél eldugták, nagy farönköket ástak a vízfolyásra merőlegesen, egymás mögé két-három sort. A hátsó sorok mind alacsonyabbak voltak. A függőlegesen beásott rönkök közeit nagy kövekkel és kavicstörmelékkel betömték, így a víz folyása elzárult, csak a gát tetején folyhatott át. A gát egyik végén egy hármas ablakkeret nagyságú keretbe függőleges irányú, mozgatható lappancsot illesztettek. Ezzel szabályozták a malomárokba folyó vízmennyiséget.

Ilyen gát négy volt gyermekkoromban Hermányban, három malom és egy fafűrész meghajtására. A gátak által felemelkedett vízszint alkalmassá tette a keletkezett medencét fürdésre. Ezt mi, gyermekek ki is használtuk, amikor szüleink engedélyezték mezei munka közben, a nagy kánikulában.

Gyermekéveim jelentős színtere volt az Alszegi-borvíz, a GÁL Viktor malomárka, a Bor-

www.szrm.ro / www.cimec.ro

víz utca, a kenderáztató tavak, a gát. A Borvíz utca, a malomárok és a Barót-patak által közrezárt egyenlő szárú háromszög alakú telek anyai nagyapám, BALÓ Jónás tulajdona volt. Jónás nagyapám télen kádározott, nyáron pedig cserépvetéssel is foglalkozott. Az 1910-es évek elején leégett a cserépszín, és ezzel egyidejűleg anyagilag ő is. Gondolt egy merészet, és néhány társával együtt (AKÁCSOS János, AKÁCSOS Samu, AKÁCSOS Ádám, BARABÁS József) kiment Észak-Amerikába, Penssylvaniába. Kétszeresen is jól járt, hisz az első világháborút megúszta, meg jól is keresett a bányában. Az első világháború kitörésekor az AKÁCSOS-fivérek, BARABÁS József, BALÓ Jónás nagyapám és a többiek 280 aranykoronát küldtek Amerikából a hadbavonultak megsegítésére. Amerika hazaküldte volna őket, de az óceán angol zárlat alatt volt.

A háború befejezése után nagyapám kemény valutával a zsebében hazajött, anyagilag talpraállt, épített, földet és állatokat vásárolt. Mivel nem vágott neki a gazdálkodás, lassacskán újból visszaesett anyagilag.

Eladta az előkelő kökösi telkét egy BORSAI Dániel nevű bénult ügyvédnek, és EGYED-falvára költözött. BORSAI telepes rádiót működtetett lakásán. Részemre ez azért érdekes, mert itt hallgattam meg 1938-ban a labdarúgó világbajnokság döntőjét Olaszország és Magyarország között, melyet a budapesti rádió közvetített. Sajnos, a magyarok 4:2-re elvesztették a mérkőzést.

II. Alszeg

Nyíresalja utca olyan értelemben kapcsolódik gyermekéveimhez, hogy ezen az utcán közlekedtünk ökör- vagy lófogattal trágyázáskor, szántáskor vagy betakarodáskor, mert Nyíresfelén szántóföldünk volt (2 vékás = 14 ár). Talán itt volt a legnagyobb hágó, ahol gazdálkodni kellett.

A Hegy (KUTI Jánosnál) érdekes, mert a tetőn majdnem derékszögben kanyarodik az út, és itt sokszor összeakadtak a szembejövő szekerek, mert a kanyar keskeny, és nincs kilátás. Télen gricsuly (korcsolya)-pályának használtuk a hegy lefelé lejtős felét. Ott jól felgyorsult a gricsuly. Sokszor egy rudat fogtunk vízszintesen, többen mindkét oldalon, úgy siklottunk le a hegyen, mert így nem bucskáztunk (estünk) el.

A Cenegetői szoros egy keskeny, egynyomtávú gödrös út, ahol a két összetalálkozó szekér nem tud kitérni egymás útjából. Ezért az történt, hogy mielőtt a szekér (fogatos) ki- vagy beért volna a szorosba, meg kellett állnia, a fogatos előre szaladt a szorosban 100-200 métert, míg meg nem látta a szoros másik végét, s meg nem győződött, hogy az út szabad.

A hegyről felfelé haladva, de lejtve jócskán, kb. 100 méterre, balról az első zsákutca torkában két kapubejárat közül a baloldali az én szülőházamhoz vezet, ahol 1925. szeptember 18-án születtem. Innen 5 éves koromban elköltöztünk. Arra emlékszem, hogy apai nagyanyám is itt lakott (BOÉR nannyó, szül. BENKŐ Róza), akinek szeretete és jósága megmaradt emlékezetemben. BOÉR Gergely nagyapámat (1859–1921) nem ismertem. BOÉR nagyapó a mezőgazdaság mellett közügyekkel is foglalkozott a faluban, mint közbirtokossági jegyző. Köztiszteletnek örvendő ember volt. Felcsertanfolyamot végzett. Orvos hiányában betegek gyógykezelésével is foglalkozott. Ő állította ki a halottá nyilvánítást (halottkém). Ismerte a szabó- és csizmadiamesterséget. Varrógéppel és a szakmához szükséges szerszámmal rendelkezett. A nagycsalád számára elkészítette a szükséges falusi ruhát (harisnya, zeke, nadrág, kabát) és lábbelit (csizma, bakancs). A mai ember ezen elgondolkodhat, hogy mire volt képes száz évvel ezelőtt az egyszerű falusi ember.

Tovább haladva Pucora-patak és -hídja következik. Ez nyáron kiszárad, de ha Pucora-fején felhőszakadás van, akkor nagyon mérges lesz, még az apróbb háziállatokat is magával sodorja.

A községháza a 30-as években egy igen szerény földszintes faépület volt, Alszeg felső végén, a mai művelődési otthon helyén. Egy kb. 68 méteres teremből, 44 méteres irodahelyiségből, 42 méteres fogdahelyiségből állott. A Posta utca gazdálkodás szempontjából igen forgalmas utca volt, mely a középső és alsó határrészekre vezetett.

www.szrm.ro / www.cimec.ro

III. Középszeg

A Községháza-hídja (Nagy-híd) arra emlékeztet, hogy az alulról jövő lakodalmas menet előtt lánccal elkötik, és megkezdődik az alkudozás az út megnyitásáért. Végül megegyeznek a felek, és a menet folytatja útját a papilak felé. Gyermekkoromban az egyházi esküvőket a papilakon tartották. A lakodalmas nép ropja a csárdást a templom előtt, mg az ifjú pár kimondja a boldogító igent.

Hagyomány volt, hogy konfirmálás alkalmával (Virágvasárnap vagy Áldozócsütörtök) a „cintoron" előtti hidat fenyőágakkal feldíszítették az ifjak, ezzel is emelve az esemény jelentőségét, ünnepi hangulatát. A fenyőágat a fülei Fokról hozták szekérrel az ünnepeltek. Miután az újdonsült konfirmanduszok úrvacsorát vettek, következett a fiúk felnőtté avatása (nem hivatalosan, hanem a hagyomány szerint), ami úgy történt, hogy a 18-20 éves legények elkapták őket a templom előtt, majd vízszintes helyzetben kétfelé húzták (megnyújtották), hogy nagyot nőjenek.

A templomkerítés fronti részén állott és áll ma is az impozáns andezit obeliszk az első világháborúban elesett hősök emlékére (készült 1925-ben). Az obeliszk mellett 1940 után helyet kapott az országzászló ugyancsak andezit alapra emelt magas faoszlopa is. A faoszlop ma már nincs ott, de alapjára a hősökre emlékező, hagyományápoló hermányi nép a második világháborúban elesett hősök emlékére egy második andezitobeliszket is emelt. A kettő között az 1848–49-es emlékmű kapott helyet.

A templomkert másik ékessége a két 1869-ben ültetett hársfa a templom előtt. Sajnos, a papilak előtt a tér másik oldalán díszlő gesztenyefa már csak az emlékezetben maradt meg, úgyszintén az iskola frontja előtt díszelgő eperfák is.

A havasokon legelő két csorda (ökörcsorda és „meddü" csorda) kéthetenként jött be a faluba, hogy sót nyaljanak az állatok. Ez rendszerint felváltva, vasárnap estefelé történt. A pásztor BALÓ József (PALI Józsi) a csorda előtt jött be, a Temető utcán. Rendőrként megállt szemben a növendék állatokkal, és botjával választotta szét az állatokat, attól függően, hogy lefelé vagy felfelé kellett menniük. Úgy ismerte az állatokat, mint anya a gyermekét.

A Templom utcában lakott ILYÉS PETŐ Sándor, a falu legjobb szekér-, kerék- és más gazdasági szerszám készítője. Az egyik legjobb kőfaragó, sírkőfaragó és -író a bardoci származású TÓKOS András volt, akinek keze munkája ma is felismerhető az erdővidéki temetőkben. Nagyon szépen tudott énekelni. Gyakran fellépett a falu színpadán mint műkedvelő. Ő az iskola mellett lakott.

A felső Templom utca és a Bükkös-patak zárja közre a mintegy 50 méter magas Erzsébet-dombot. Az Erzsébet-dombról tudnunk kell, amit a hermányiak közül is kevesen tudnak, hogy nevét Erzsébet királynéról (Sissy) kapta. Erzsébet királyné 1898-ban gyilkosság áldozata lett. Emlékére egy évvel később, 1899-ben fekete fenyőfákat (Pinus nigra) ültettek a hermányiak az Erzsébet-dombon. Még emlékszem, hogy az 1930-as évek elején az iskola az Erzsébet-dombon Madarak és Fák Napját rendezett TORÓ József igazgató, kántortanító és neje, SZÉP Jolán gondos szervezésében (dr. TORÓ Tibor, a jeles temesvári atomfizikus szülei).

Nevezetes hely volt Kácsosréje, a gyermekek kedvenc nyári fürdőhelye, de a felnőtteké is. Ez ott van, ahol a Bükkös-patak belefolyik a Barót-patakba. Varázsát az emelte, hogy a sekély, pár négyzetméter felületű medence bal partján egy hatalmas, a vízből 2,5 méterre kiemelkedő, aránylag lapos tetejű andezit kőtömb van, mely napozásra igen alkalmas. Itt lehetett látni fürödni néha ROZSONDAY Ádám tiszteletes urat, de NÉMET Imrét (VAK Imrét) is, aki mindkét szemére vak volt, amit egy balul sikerült kőrobbantás eredményezett. Lehetett 120 kg. Az volt a csodálatos, hogy fürdés közben a víz alá merült, bebújt a nagy kő alá és a gyökér alá, s miután halat is fogott, természetesen kézzel (bár egy ujja hiányzott), kibújt a vízből, s a megfogott halat a partra dobta. Gyermekei, Pista és Ida felszedték. 1937-ben történhetett, hogy AKÁCSOS Samu, a három AKÁCSOS fivér egyike rokoni látogatásra érkezett szülőfalujába Észak-Amerikából, ötfős családjával: felesége BALÓ Mária (Csen-

www.szmit.ro / www.emc.ro

des), két serdülőkorú fia és egy lánya. Nyári kánikula volt. Ők is fürdeni jöttek Kácsosréjére, és elvegyültek a hermányi fürdőzőkkel. Magyarul jól beszéltek. A nagy bomba az volt, amikor a fiúk bemutatták úszási tudományukat. Csodálatosan „singeltek" a kis medence sekély vizében, mi meg bámultunk a meglepetéstől. Ennek az lett a következménye, hogy a hermányi gyerekek is megtanulták az úszás eme formáját. Azelőtt csak a kutyaúszást ismerték Hermányban.

A Bükkös-patak mintegy 2-2,5 km hosszú, de a legnagyobb szárazságban is csörgedez. Egyedüli patak Hermány belterületén, amely nem szárad ki. Bükkösfején, mely legelő, többrészes betonvályú várja a szomjazó jószágot, pásztort és kirándulót is. Vize kitűnő. Ha megárad, sebesen rohan, kilépik medréből a templom előtt, és sok kárt okoz.

A Bükkös-patak a templomkerítés és a világháborús emlékművek előtt csörgedez. Itt van a mázsa hídja és a mázsa (hídmérleg). Ezek alatt folyik a patak. A mázsa szorosan kötődik gyermekéveimhez. Ezt a községi mérleget több éven keresztül apám kezelte, de a legtöbbször engem bízott meg a kezelésével, mivel neki más elfoglaltsága volt. A mérleget igencsak igénybevette a lakosság, különösen fuvarozások idején. Itt mértük meg az Aranyosból Ágostonfalvára szállított fenyőfarönköket. Akkor ökör és lófogatokkal történt a fuvarozás, ami két napot vett igénybe, de pénzszerzési lehetőséget jelentett. A takarmány és állatok mérése is itt történt.

A román ortodox templom 1937-ben épült, bár hívek nem voltak, csak a cigányok, akiket ide soroltak. Jelenleg a cigányok pünkösdisták. Ők ezt a templomot nem látogatják. Az utóbbi időben egyetlen ortodox vallású ember élt Magyarhermányban, OLTYÁN (OLTEAN) György (ifj.), de az is meghalt a múlt évben [2000]. A templom építéséhez az anyagot közmunkával hordatták össze a lakossággal. Az építést bodosi kőművesek végezték (JÓZSÁk), a talián (LARCHEL) irányításával. Néhány hermányi kőfaragó is besegített. Ezek napszámot kaptak. Köztük volt apám, BOÉR Zsigmond is.

BARTA-kert, BARTAkert utcája és BARTAkert-hídja iskolás korom igen emlékezetes helyszínei. Ezekkel szemben a patak jobb partján nevelkedtem óvodás koromtól 18 éves koromig. Itt volt az akkori 114-es házszám alatt a lakásunk. A ház tornácáról a BARTAkert-hídjára, utcájára és Barót-patakára lehetett látni. E hídról mondta vagy olvasta el a polgár (kisbíró) nagy hangon a hivatalos közleményeket, miután kétszer belefújt rézkürtjébe. Ekkor az emberek megjelentek a kapuk előtt, ablakokban és tornácokon. Tehát nem volt dob, hanem rézkürt volt a hirdetésre hívó szer, amit BALÓ Sándor (Pálé, Pali Sándi) kitűnő kacskaringókkal megfújt, majd következett a szöveg: *„A lövétei ványolós itt van BOÉR Andrásnál, aki a posztóját megszőtte, vigye oda, akié ott van, hozza el!"* Egy befejező kürthang, és azzal már tovább is állt. Apámtól hallottam, hogy régebben, amikor még nem használtak se dobot, se kürtöt, a hirdetés a következőképpen történt: a polgár kiállt a papilak mögé a temetőkertbe, a legmagasabb pontra, és elkiáltotta magát: *„Halljad embör, halljad! Eléjöjjön minden embör birtokosság gyűlésire! Hamar, hé, hamar!"*

A BARTA-kert téli csúszkálások színhelye volt. Ahogy leesett a hó, és megfagyott, a BARTA-kert benépesült a környékbeli gyermekek, suhancok zajos tömegével. A sí még nem jelent meg a 30-as években Hermányban, szánkó is kevés volt, de volt „korcsija" és csáklya, melyek kielégítették az akkori igényeket. A korcsija 15-20 cm magas, 50 cm hosszú és ugyanilyen széles, két egymáshoz párhuzamosan álló, orránál lekerekített bükkfaálból (bükkfadeszkából) készült, melynek tetejét 2-3 deszkával kötötték össze, ami ülőkeként szerepelt. A korcsija kitűnő lesikló szánkószerűség volt, mely nem borult fel, s ezért kisgyerekek is könnyedén kezelték. Néha vasabroncsot is szereltek a talpára, így gyorsabban siklott. Ketten is ráültek.

A másik lesikló eszköz a csákja volt. Ez egy egyszerű bükkfalécből készült, amit spárgával, vagy szíjakkal a bakancs talpára erősítettek és a már jól letaposott havon, lejtőn jól lesiklott. A csáklya lehetett kerekített orrú is, mely a bakancs orrára simult. Így biztosabban rögzült a bakancsra. Talpára szoktak cinlemezt szegezni, hogy jobban sikuljon.

www.szmit.ro/www.cimec.ro

IV. Felszeg

A NAGYfiak-hídját elhagyva következik Felszeg. A BODA Sali szoros a hídtól jobbra, Nagy-hegy felé vezető gyalogos utca, a Barót-patak bal partján. A Szoros utca mintegy 250 m hosszúságú emelkedő utca. Azért volt jelentős, mert gyorsan ki lehetett jutni rajta a mezőre. A szoros ma is ezt a célt szolgálja. Régebben szekérrel is közlekedtek rajta, ma gyalogjáró és vízlevezető.

Csűr-pataka lényegében egy száraz árok, mely nevét onnan kapta, hogy egy csűrt építettek rá. Ezt a csűrt apám vásárolta meg, és átépítette az ő telkére, mert az ott levő csűr 1936-ban leégett. A csűrt egy rosszindulatú juhos gazda bérence gyújtotta fel.

NAGY BOÉR malma azért volt jelentős, mert a három hermányi malom közül a legjobban működött. A molnár és a molnárlegények lovas szekérrel járták a falut, a lisztet házhoz szállították, és az őrölnivalót elvitték. Érdekes volt, hogy a lórúd végére egy nagy csengőt szereltek fel, mely menet közben kolompolt, és a gazdák erről felismerték, hogy melyik molnár közeledik.

Ivóvíznek csak borvizet fogyasztottunk. Gyermekkoromban leginkább az Alszegi-borvizet használtuk, mert az higiénikusan foglalva volt, de amikor a Felsőhatárban dolgoztunk, az Omlási-borvízből merítettünk. Itt egy nyitott faküpüből kellett meríteni, melybe minden merítőnek beleért a keze is. Az Omlási-borvíz a 40-es években felmondta a szolgálatot. Ez azért történt, mert a közelében vasérc után kutattak. A borvíz megsemmisült, vasércet viszont keveset találtak.

V. EGYEDfalva

A Szikra-borvíz EGYEDfalván, a Barót-patak jobb partján van, közvetlen a patak mellett. Közepes hozamú, de nem foglalt forrás. Tartalma gyorsan cserélődik, ezért megvan az öntisztulása. Ebből a forrásból csak csészével vagy marékkal lehet meríteni, annyira sekély, de olyan helyen van, hogy nincs szennyeződésnek kitéve. Tíz méterrel alább a patakon átvezet a MIKÓ-pataki „düllőre" vezető mezei út, híd nélkül, így hát a szekerek a patakon átgázolnak a Barót-patak sekély vizén, megmosva benne kerekeiket. A szénával vagy gabonával megrakott egészvágás szekerek átgázolnak a patakon, miközben a gazda vagy a szekeres felugrik az ágas orrára az állatok farához, hogy ne kelljen a vízbe lépnie. Onnan irányítja, biztatja a fogatot, hogy a patak másik oldalán lendülettel húzzák a szekeret. Ott meg leugrik az ágas orráról, és tovább irányítja a fogatot (főként ökör-, tehén- vagy bivalyfogatokat). A lófogatosok a terménnyel megrakott szekér tetejéről hajtják, a lószerszám segítségével a fogatot. A hermányi ember, miután üres szekérrel vagy trágyahordó szekérrel áthajt a Barót-patakon a dűlő felé, leugrik a szekérről, ellépik a Szikra-borvízhez, nekihasal, jót húz belőle, majd a szekér után lépik.

VI. Ponk (cigánytelep)

Magyarhermánynak egy félreeső, elkülönült része. A már említett Erzsébet-dombtól egy száraz árok választja el. A magyarhermányi református pap 1770-ben egy papi jegyzőkönyv szerint görög katolikusnak keresztelt egy cigánygyermeket, BOSOIOC névre.[22] De a BOSOIOC cigány család regáti volt, valószínűleg házaló, nomád cigány család. A cigányok megjelenését a szájhagyomány az 1880-as évekre teszi. Ekkor történt, hogy a falu bírója, ZSIGMOND Sándor, aki a vargyasi báró DANIEL családdal jó viszonyt tartott fenn, Vargyasról egyetlen szál cigányt hozott Magyarhermányba gyepmesternek, az elhullott állatok eltakarítása céljából. Ez aszszonyt hozott, és letelepedett a Ponkon, majd jöttek a rokonok, és benépesítették a Ponkot. Ez évben [2001] elhunyt 78 éves ZSIGMOND Gábor, ZSIGMOND Sándor unokája nem szívesen beszélt erről a témáról, de rosszallását mégis kifejezte nagyapja tettével kapcsolatban.

1930-ban még 56 cigány nemzetiségű lakos élt Magyarhermányban.[23] Ekkor lehetett (személyes megítélésem szerint) mintegy 15 lakóalkalmatosság a Ponkon, melyből három cserepes, kétszobás házikó, a többi putri. A putri 2-3 méter sugarú, kör alakú tákolmány volt, melynek fő vázát 4-5, a felső végén V alakú tölgyfaoszlop ké-

www.szim.ro / www.cimec.ro

pezte. Az oszlopokat körbefonták nyers égerággal, és betapasztották sárral, tetejét befedték mindenféle gazzal, szeméttel. Két tölgyfaoszlop ajtókeretként szolgált. Ablaknyílásnak lyukat hagytak, melyet nem nyíló ablaküveggel zártak el. Ez volt az akkori cigányok lakóalkalmatossága. Iskolába nem jártak, nem is foglalkoztak beiskolázásukkal. A Ponkon víz nem volt. A vizet a Bükkös-patakból hordták fakártyákban és cserépfazakakban.

A belterület helynevei 1930 és 1940 között

I. Kökös

1. *Barót-patak*
2. *Gyilkos-hídja*
3. *Malomárok (alsó)*
4. *Alsómalomárok-hídja*
5. *Alsó malom utca*
6. *GÁL Viktor malma*
7. *Borvíz-híd*
8. *Borvíz utca*
9. *Borvízferedő*
10. *Kenderáztató tavak (Kendöráztató tavak)*
11. *Borvízoldal*
12. *Malomárok-híd* (a borvíz mellett)
13. *Alszegi-borvíz (Asszegi-borvíz)*
14. *Alsó gát*
15. *Jónás-kert*
16. *Jónás-borvíz*

II. Alszeg (helyi ejtés szerint „Asszeg")

17. *MÁTHÉ János-kertje*
18. *Nyíresalja utca*
19. *Tölgy-pataka (Tőgy-pataka)*
20. *Serülő utca*
21. *Serülő*
22. *Lóca (Léca)*
23. *GYÖRFI utca*
24. *A Hegy (KUTI Jánosnál)*
25. *Cenegető utca (szoros)*
26. *Ignác-kert*
27. *BOÉR utca (Zsákutca, BAJÉR utca)*
28. *Matyi Pista utca (Zsákutca)*
29. *Kisasszony-kert*
30. *PÉTERfiak utcája (PÉTÖRfiak utcája)*
31. *Pucora-hídja* (a Fő utcán)
32. *Pucora-pataka*
33. *Posta utca*
34. *Pucora-híd* (a Posta utcában)
35. *LŐRINC György utcája*
36. *Nagy-híd (Községháza-hídja)*

III. Középszeg

37. *Eger utca (Egör utca)*
38. *Iskola utca*
39. *Iskolakert*
40. *Szoros*
41. *Füvenybánya*
42. *BEDŐ utca (BÖDŐ utca)*
43. *Mázsa-híd (Bükkös-híd)*
44. *Templomkert*
45. *Bükkös-patak*
46. *Cintoron*
47. *Cintoron-hídja*
48. *Mázsa utca*
49. *KÁCSOSréje*
50. *BOÉR Emre-kertje (BAJÉR Emre-kertye)*
51. *Templom utca*
52. *Temető utca*
53. *Régi temető*
54. *Antal-árok*
55. *Új temető*
56. *Erzsébet-domb (Erzséböt-domb)*
57. *Vágóhíd*
58. *KÁCSOS köz*
59. *Gagyaszárú utca*
60. *Malom utca*
61. *Malom-híd*
62. *BALÓ PETŐ Imre (Ifjú) malma*
63. *Malomkert*
64. *Felső malomárok (Feső malomárok)*
65. *BARTAkert-hídja*
66. *BARTA-kert utca*
67. *BARTA-kert*
68. *HÉRMÁN utca*
69. *NAGYfiak-hídja*

IV. Felszeg („Fesszeg")

70. *HUSZÁR utca*
71. *BODA Sali szoros*

www.szmi.ro / www.cimec.ro

72. *VIRÁG utca*
73. *KOMPORÁLY-kert*
74. *DEZSŐ köz*
75. *Csűr-pataka*
76. *Csűrpatak utca*
77. *SZAKÁCS-kert*
78. *BOÉR-kert (Zsiga-kert, BAJÉR-kert)*
79. *PETŐ Rudolf-kertje (DÉKUS-kert)*
80. *ÉRA utca*
81. *BOCSKOR utca*
82. *BOÉR-malma (BAJÉR-malma)*
83. *BOÉR-malomárok (BAJÉR-malomárok)*
84. *BOÉR-kert (BAJÉR-kert)*
85. *BOÉR-borvíz (BAJÉR-borvíz)*
86. *Vágás utca*
87. *Id. BALÓ Pető Imre-kertje (Alsó PIPÁS-kert)*
88. *BALÓ PETŐ János-kertje*
89. *BODA Imre-kertje (BODA Emre-kertye)*
90. *Omlási-borvíz (Felszegi-borvíz)*

V. EGYEDfalva (EGYÖDfalva)

91. *EGYED-patak (EGYÖD-patak)*
92. *Felső PIPÁS-kert*
93. *EGYED-kert (PATIKUS-kert, EGYÖD-kert)*
94. *BALÓ G.-kert* (a patak jobb oldalán)
95. *MIKÓpataki utca*
96. *Szikra-borvíz*
97. *HOSSZÚ Sándor-kertje*
98. *Fűrész-patak*
99. *Fűrészpatak utca*
100. *TATÁR Péter-pataka (TATÁR Pétör-pataka)*
101. *Felső kenderáztató tavak (Feső kendöráztató tavak)*
102. *Róka-borvíz*
103. *Hermány-pataka (Hermán-pataka)*
104. *BARABÁS-kert*
105. *Ágaston-hídja*
106. *Ágastonhídi-borvíz*

VI. Ponk

107. *Csapás*
108. *Kerekfenyő*
109. *INCEegrese (INCEegröse)*

Magyarhermány külterületeinek helynevei

Magyarhermánynak kevés a szántóföldbirtoka, annál több kaszálója és legelője van. A falu külső területét patakok, árkok szabdalják szét. Alig van patakmenti, sima területe, de a hegyes, dombos, oldalas-fennsíkos terület számottevő. A mai Erdővidéket az ember megtelepedéséig összefüggő lomblevelű, tűlevelű és vegyes erdők foglalták el.

Szántóterületek határrészei

A magyarhermányiak szántóterületeiket hármas forgóban művelték meg. A hármas forgónak megfelelt a három határrész, amely évente sorrendben cserélődött: őszi termények határa (főként búza és rozs termesztésére), tavaszterménynek határa (árpa, zab, kukorica, burgonya, répa, lencse, kender, len, bükköny, lóhere, lucerna termesztésére), és ugarhatár (juh-, sertés- és libalegelőként szolgált). Miben állt a hármas forgó, mely Erdővidék legtöbb falvában egyazon szabály szerint működött? A hármas forgó lényege abban állt, hogy gyenge minőségű földben nem lehetett minden évben még közepes termést sem elérni. Ezért a hármas forgó egyik határrészét felhagyták ugarnak minden harmadik évben, vagyis pihentették a földet. A pihentetés abban állt, hogy nem termeltek benne semmilyen kultúrát. Télen, vagy tavasszal, vagy közvetlen vetés előtt megszórták istállótrágyával, vagy juhokkal kosarazták. A gazdálkodásban az istállótrágya kihordása vette leginkább igénybe ember és igásállatok energiáját. A trágyát alászántották olyanképpen, hogy az a föld alá kerüljön. Az ugarforgón egy szezonban három szántást végeztek: ugarlás, forgatás és vetés. A jól előkészített, megmunkált földbe csak kenyérgabonát vetettek: őszibúzát és rozsot. A föld megművelése igás állatok (ökör, ló) vontatta eszközökkel történt. Az elmunkált föld, ha valamilyen természeti csapás nem jött közbe jó vagy közepes termést hozott. Az aratást kézzel, sarlóval végezték. Ezzel kizártak minden szemveszteséget. Egy hold (56 ár) jól megmun-

www.szrmi.ro / www.cimec.ro

kált földről 10 mázsa búzát lehetett betakarítani.

Ebbe a forgóba a következő év tavaszán zabot, árpát, kapás-, ipari és takarmánynövényeket vetettek, illetve ültettek. Következő évben ugyanez a forgó ugarnak lépett elő, és a folyamat ismétlődött.

Napjainkban a szántóterületek javarészét már nem szántják, hanem kaszálják. Ennek oka az utóbbi évtizedekben oly nagymértékben elszaporodott vadak jelenléte (vaddisznó, szarvas, medve, őz), mely vadak minden kultúrnövényt elpusztítanak. Magyarhermányban a jelenleg művelt szántóterületek, legyenek azok közelebb vagy távolabb, bekerítettek. Így sikerül azokat részben a vadkároktól megvédeni.

A magyarhermányi szántóterületek kb. 600 ha-t tesznek, azaz tettek ki. Ezek III–VII. osztályú földterületek. A két világháború között, de azt megelőzően is a szántóterületek következő felosztása volt érvényben:

1. *Alsóhatár* vagy *-forgó*
2. *Középsőhatár* vagy *-forgó*
3. *Felsőhatár* vagy *-forgó*

A szántóterületek nagy része kelet vagy nyugat irányába lejt, a településen átfolyó Barót-patakra, mely észak–déli irányba folyik, jókora eséssel és sebességgel. A szántóterületek szintkülönbsége 500–800 m között változik. A faluközpont (református templom) 581 m magasságon fekszik az Adriai-tenger szintje fölött. A falutól 4-5 km-nél távolabbi földet szántóterületként nem műveltek. A szántóterületek nadrágszíj-parcellákból tevődnek össze, 1 vékástól (7 ár) 1 holdig (56 ár). Tagosítás nem volt, és ma sincs.

1. Alsóhatár – Ah.

Az Alsóhatár keleti részét (a) részben a Fenyős-patak, a kisbaconi Csere-tető, KÉSE-árok, Alszeg településrész keleti része, Kurta-patak, a köves-dombi Kökényessövény és Bércmege fogja közre. A gazdálkodás erre a határrészre a Nyíresalji utcán és a Posta utcán bonyolódott/bonyolódik le. Igen változatos domborzatú határrész.

Az Alsóhatár nyugati részét (b) a Nádas-patak, Nádas-tető, Galambos, Szálas, Egres, Temető, Alszeg nyugati része határolja. Ez a határrész szekérrel a tölgyes-pataki mezei úton, az Emrénéoldala felé vezető Szoros utcán és a Temető utcán közelíthető meg.

Az Alsóhatár helynevei:

1. *KÉSE-pataka*; mély, száraz árok.
2. *KÉSEföldje (Késefőggye)*; szájhagyomány szerint régen kihalt KÉSE családé volt, *Kenderföld*nek is nevezték.
3. *KÉSEoldal*; igen oldalos hely, csak befelé lehetett szántani.
4. *KÉSEteteje.*
5. *Csere-tető.*
6. *Nyíresoldal.*
7. *Nyíresfele (Nyíresteteje).*
8. *Fenyősháta (Fenyősháttya)*; BOD Péter a 18. században, a bardoczéki falvak leírásánál említi a Fenyő-tetőt. Hermányról írja, hogy híre van a hermányi bikának, mely a Fenyő-tetőn elmaradva a csordától olyant bődült, hogy lehallatszott a faluba.[24]
9. *Fenyőscihere*; kaszáló (k.), mely a Fenyős-patakra lejt.
10. *Széles-domb (Széjjes-domb).*
11. *Cenegető*; itt az 1700-as évek elejéig szénégetés folyt.
12. *Kurta-patak*; nem mély, száraz árok.
13. *Nádas-patak*; ebben a patakban ténylegesen nád termett PESTY Frigyes szerint (1864), régebben gondozott, jóízű borvízforrása volt, amit ivásra használtak, de a bort nem „főzte" túlzott vastartalma miatt. Manapság kimondottan borvízfoglalás nincs a patakban, de a vastartalmú víz helyenként felszínre tör. A nádnak se híre, se hamva.
14. *Nádas-tető.*
15. *KONCAföldje (KONCAfőggye)*; 1730-tól a nagybaconi KONSZA családnak itt szántóföldje volt.
16. *Tölgyestöve (Tőgyöstöve)*; Tölgyes-pataka, mely ritkán szárad ki, itt folyik bele Barót-patakába.
17. *Tölgyesoldala (Tőgyösoldala)*; a Tölgyes-patak jobb oldalán felnyúlik egészen Galambosig (van Alsó- és Felsőtölgyesoldala).
18. *Tölgyes-kútja (Tőgyöskúttya).*
19. *Tölgyeskútja*, szántó (sz.) és kaszáló; a forrás mellett 50 négyzetméter felületű tavacska van, mely a mi 5-6 vékás földünkhöz tartozott. A szántott résznek kitűnő fekete földje van,

www.szmi.ro / www.cimec.ro

melyből szántás közben az eke vassalakot fordított ki. Apámtól hallottam, hogy ott régebben vasat olvasztottak.

20. *Tölgyesága (Tőgyösága)*, sz.; a közbirtokosság tulajdonában lévő, könnyen művelhető szántóföld, egyenlő kisparcellákra (nyilakra) van felosztva, melyeket kevés földdel rendelkező földművesek vettek bérbe. Egyedül OLTEAN Gheorghénak, az első világháború után Hermányban ragadt csendőrőrmesternek volt itt saját tulajdonban levő több holdas földje, amit hazafias szolgálatáért ajándékozott neki a román állam. Ő építette fel 1937-ben a magyarhermányi ortodox templomot, melynek ma egyetlen híve sincs.

21. *Csemetekert.*

22. *Galambos (Galambas)*; közbirtokossági terület, legelő (l.). 1924-ig sűrű tölgyerdő borította. A 30-as évek elején még hatalmas tölgyfacsutakok sorjáztak itt. Közel lévén a faluhoz, apámmal gyakran jártam tűzifáért Galambosba ökörfogattal. A megszáradt csutakokat könnyedén ki lehetett feszíteni a földből. Púpozottan megraktuk az egészvágás szekeret, és egy félóra múlva már otthon is voltunk a kitűnő tűzifával. Egy nap még kettőt is fordultunk. Ezt neveztük mi gyors erdőlésnek.

23. *Kerekbükk*, erdő (e.).

24. *Papföldje (Papfőggye).*

25. *Síróföldje (Sírófőggye)*; a hagyomány szerint e hely a tatár betörés (1658?) emlékét örökíti meg. A tatárok a falut felgyújtották. Azok, akik elmenekülhettek az erdőbe, itt siratták az áldozatokat és az elhurcoltakat. Az erdőt 1820-ban irtották ki, és azóta szántják. Nehezen megmunkálható, agyagos földje van. Előnye, hogy aránylag sima terület, és közel van a településhez.

26. *Suvadásfele*; területét a Barót-patak egy éles kanyarja fokozatosan pusztítja.

27. *INCE-kert*, k.; az 1940-es évek elején a pap és tanító gyermekei (a ROZSONDAY fivérek, Ádi és Pista, a TORÓ fivérek, Józsi és Tibi, valamint a bögözi rokonlány, VARGA Piri) kötéssel felszerelt síléceket kaptak szüleiktől karácsonyi ajándékként, amit egy helybeli asztalosmester, FLECKHAMMER Leó készített el, de nekem is vásároltak a szüleim síléceket. A lesiklásra és ugrásra legalkalmasabb terep éppen az INCE-kert volt.

28. *Sárikörte-pataka*, k.; gyermekkoromban a mély, száraz árokban nagy vackorfák díszelegtek apró, sárga gyümölccsel. Innen származhat az árok neve.

29. *Nyíl-tető.*

30. *Gödörnyíl*; a Tölgyes-patakra lejtő gödrös, földcsuszamlásos terület.

31. *Előnyíl*; Síróföldje felé lejt.

32. *Pityókásnyíl*; az első pityókatermelő hely Magyarhermányban. Mária Terézia királynő uralkodása idején minden határőr család nyilat kapott, amit be kellett vetnie pityókával (1760–1770 között terjedt el használata). Kezdetben a határőrök vonakodtak a pityókaültetéstől, mert mérges gyümölcs hírében állott, de a hatóság rákényszerítette őket. Ma a pityóka alapvető táplálék Hermányban is.

33. *Bemenőnyíl*; az utóbbi évek nagy földcsuszamlásos területe.

34. *Csutakosnyíl*; régebbi neve Salamás volt. 1780-ban nyilazták fel, addig tölgyerdő volt, amelyet egy vihar kidöntött, majd nyilakra felosztva kiosztották szántóföldnek.

35. *Egres (Egrös)*, l.; a gyermekek egyik harci játéktere.

36. *Szálas*, l., e.; szép szál tölgyfák színhelye.

37. *Széparca*, l., e.; a Szálas folytatása., szép szál tölgyfákban gyönyörködhet ma is itt a természetjáró.

38. *Emrénéoldala (Emrénéódala)*; igen oldalas hely, tele különféle cserjékkel (csipkebokor, kökény), vackorkörtefákkal.

39. *Csapás (Csordajáró)*; itt megmunkálásra alkalmas, jó minőségű agyag található, a hermányi fazakasmesterek nyersanyaglelőhelye.

40. *Bükkösfeje*, l., e.; csordaitató-vályúkkal, tisztavizű forrással.

41. *Cséfán-kútja (Cséfánkúttya)*; a név Ştefan román pakulár nevéből alakult ki.

42. *Fajkabükk*, l.; itt már nem található egyetlen bükkfa sem, ezt kivágták, és benőtte az éger. Fajkában kitűnő, bővizű forrásból töltik fel az itatóvályúkat vízzel a csordáknak.

43. *DEZSŐ-kert*; a két világháború között Fajkabükk közepén a hermányi DEZSŐ családnak volt egy holdnyi bekerített területe, mely-

www.szmit.ro / www.cimec.ro

ben pityókát meg zabot termelt.

2. Középsőhatár – Kh.

A Középsőhatárhoz két egymástól távol eső határrész tartozik. A településtől keletre eső rész (a) az Alsóhatár keleti részének folytatása, északi irányba a Fenyős-patak, Berekenyéres-árka, Likaskőeleje, EGYED-patak felső szakasza, a nagyhegynyaki Kökényes és Csűr-pataka határolja. A településtől nyugati irányba elterülő részt (b) Fajkabükk, a fülei Magasles (Fok-tető) és Csókás övezi. Ezek a dűlők Alsó- és Felsőesztenahely, valamint Almás-ága. A keleti rész megközelítése a Posta utcán, a nyugati rész megközelítése fogattal a Templom utcán, gyalogosan pedig a BODA Sali szoroson, a Vágás utcán, illetve a Hermány-pataki úton lehetséges.

A Középsőhatár helynevei

44. *Kutyaszaróponk*, k.; a Posta utca kijáratánál meredek kaptató mezei- és gyalogúttal, nagy andezit kövekkel.

45. *Patakköze*, sz.; több árok, felhagyott út szabdalja szét e dűlőt.

46. *Pucoraköze*, sz.; két árok között terül el.

47. *Pucorafeje*, sz.

48. *Bércalja*, sz.; nyugati lejtésű, homokos, köves talajjal és magas mezsgyékkel.

49. *Kövesdomb*, sz.

50. *Törés-tető*, sz.; Bércalja fölött, igen köves terület, kökény- és galagonyabokrokkal, amelyet a hermányi ember termőfölddé varázsolt azzal, hogy a bokrokat „kiorotta", a köveket kifeszítette a földből, a parcellája határára rakta egymásra, és így amfiteátrum-szerű, megművelésre alkalmas területet nyert.

51. *Bérchátamege*, sz.

52. *Laposkő*, sz.

53. *Csengőpatak*, sz., k.

54. *Demeter*, sz., k.

55. *Berekenyéres*, sz., k.; itt sok galagonya (szaragóda) terem, innen a neve is.

56. *Berekenyéres-árka*; az árok mellett egy nagy kő van, itt szokott elhangzani idősebb emberek részéről az a beugrató mondás, mely szerint én még emlékszem arra, amikor ez a kő még akkora volt, hogy egy mogyorót se lehetett volna vele megtörni. (Ti. túl nagy volt hozzá.)

www.szrmi.ro / www.cimec.ro

57. *Belsőkerekköves*, k.; igen szép természeti tájjal, tölgy- és mogyorófák között, a Fenyőspatak jobb partján, itt épített magának házat id. AKÁCSOS Béniám, és élte le hátralevő éveit az 50-es években. A ház alapjai még ma is láthatók.

58. *Hármasmocsár*, sz., k.

59. *Rigódombja*, sz., k.; amint a neve is elárulja, rigók fészkelő helye.

60. *Nagyhegyteteje*, sz.; legmagasabb pontjáról szép kilátás nyílik a Barót-patak völgyére, de Erdővidékre is.

61. *Nagyhegykaréja*; építkezésre alkalmas homokot (füvenyt) rejt magában.

62. *Nagyhegyhátamege*, sz.

63. *Lapáj (Lopáj)*; tíz perc alatt elérhető a BODA Sali szoroson, régebben szekérrel is lehetett közlekedni rajta, de ma csak gyalogjáró és vízlevezető.

64. *Gödrösfeje*, sz.

65. *Nagyhegyalja*, sz.

66. *Alsóesztenahely*, sz., k.

67. *Almásága*, sz., k.

68. *Felsőesztenahely*, sz., k.; a legrégibb szántóterületek egyike lehetett Magyarhermányban. Betelepült, román származású pásztorok (pakulárok) kezdték el a határrész kosarazását, vagyis szakaszos trágyázását, juhokkal, a falu beleegyezésével. Később felosztották a határrészt a lakosság között. A jól megtrágyázott, laza talajú földet faekével is lehetett művelni. A jó termés nem maradt el. A határrész nevét az esztenáról kapta (román *stână*).

3. Felsőhatár – Fh.

A Felsőhatár a hármas forgó legkiterjedtebb határrésze. A Ponktól Kihágó- (Hijágó-) orráig, Gelerősetetejétől Csókásig foglal magába szántó- és kaszálóterületeket. Ez a határrész is Barót-patak mindkét oldalára kiterjed (a, b). Itt a kiegyenesedő patak két soha ki nem apadó kisebb hozamú társát, Hermány- és Köves-patakokat veszi fel. Barót-patak eme szakaszán már viszonylag tágasabb lapályokat is lehet találni. Ezen felül nincs több település. Kezdődik a tiszta vizű patakok, erdők, ligetes kaszálók és havasi legelők birodalma.

A Felsőhatár helynevei:

69. *Vágás*, sz.; ez a szántóterület fák kivágása útján jött létre. Neve is ezt igazolja.

70. *Szőlőse*, sz.: Kuglipatakával együtt az előző dűlő folytatása.

71. *EGYEDröve (EGYÖDröve)*, sz.: Egyed-pataktól Fűrész-patakig. Oldalos terület. Ezért csak befelé lehetett szántani (forgatni a földet). Így jöttek létre a nagy mezsgyék (mezsdék), melyek határt képeznek két parcella között (*mezsdu* szláv szó, magyar jelentése: között, közé).

72. *Fűrész-patak*; az árok jobb partján, közvetlen a domb lábánál anyai nagyapámnak, BALÓ Jónásnak szántóföldje volt, amelyen kis mennyiségben a 40-es években diatomaföldet bányásztak. Kréta hiányában a háborús években az iskolában ezzel írtak.

73. *Mejeszmáj*, sz.; Fűrész-pataktól Köves-patakig.

74. *Gelerőssealja*, sz.

75. *Gelerősseoldala*, sz.; régebben csereerdő borította.

76. *Gelerőssetetője*, sz.

77. *Meszes*, k.

78. *Köves-patak*

79. *Kövespataktöve*, sz. k.; területén a falu egyetlen fűrésze (gatter) működött a két világháború között. Tulajdonosa id. BALÓ PETŐ Imre (PIPÁS) volt. 1944-ben Magyerhermány határában csapatuktól elszakadt német katonákkal lehetett találkozni, akik nyugati irányba igyekeztek. Ezek közé tartozott a dél-tiroli (Bozen város) származású WEITHALER Karl. Életét a vendégszerető hermányiak mentették meg, akik rejtegették mindaddig, amíg a háború továbbhaladt. BARABÁS Mózesnél, ROMÁN Jánosnál (BERKÁNY), Kövespataktövénél, id. BALÓ PETŐ Imre fűrészén levő kunyhóban és a környező erdőkben talált menedéket, védelmet. Derék, jókezű és jófejű, 26 éves fiatalember volt NÉMÖT Káruly, ahogy a hermányiak nevezték. Hermányban feltalálta magát, és beilleszkedett, még órákat is javított. Sok zaklatás, huzavona után elismerték személyazonosságát. 1959-ben Barótra költözött, nőül vette NAGY Mihály kertész leányát, nagy családot alapított (3 lány és 1 fiú), és elismert, népszerű szö-

www.szmit.ro / www.emc.ro

vetkezeti alkalmazott lett. Baróton egy autó halálra gázolta 1986-ban. A sors fintora, hogy a háború poklától megszabadult, élete mégis tragikusan végződött, békeidőben.

80. *Varjúvár*, sz., k.

81. *Ágastonverme-pataka*; a patakban vastag, ferdén réteges opál található.

82. *Ágastonverme*, k.; ezen az oldalos, ligetes kaszálón található a védett növényekhez tartozó zergeboglár (pünkösdi rózsa = Trolleus europaeus).

83. *BOC-kert*; a kihalt BOCZ családnak volt itt az 1770-es években kertje.

84. *Estángödre*, sz.

85. *INCEegrese (INCEegröse)*, sz.

86. *Martonhegye*, sz.

87. *Omlásfele*, sz.

88. *Barnahágóalja*, sz.

89. *Barnahágóoldala*, sz.; Barnahágóteteje beépült a második világháború történetébe. 1944. aug. 23-án Románia kilépett a német szövetségből. Ez meggyorsította a szovjet csapatok előnyomulását. Bár a szárazföldi harcok elkerülték Magyarhermány területét, de légiterében heves csaták folytak német és szovjet vadászgépek között. Egy német vadászgépet találat ért. A gép kigyulladt, és Barnahágótetejére csapódott, majd innen a Bükkös-patakba vágódott. A gép darabokra tört, a pilóta pedig elégett. ROZSONDAY Ádám ref. lelkész szept. 2-án a levente ifjak tiszteletadása mellett, hősi halottat illető szertartás mellett temette el.

90. *MIKÓpataka*, sz.

91. *Dabzara*, sz.

92. *Csere*, sz.

93. *Hermánypataktöve (Hérmán-patak töve)*, sz.

94. *Mocsáraszalás*, sz.; az 1700-as évek elején ezt a ciheres területet „orották", égették, aszalták (szárították), és szántóföldé alakították.

95. *Hermány-patak (Hérmán-patak)*; Környéke lignitet, vasércet, opált rejt magában.

96. *Ágastondombja*, sz.

97. *Hermánybükk (Hérmánbükk)*, sz., k.

98. *Gyűrűvessző*, l.; itt található egy felhagyott lignitbánya bejárata.

99. *Likat*, sz.

100. *Likattető*, sz., k.; sima felületű, magas fekvésű fennsík.

101. *Szénakert*, k.; talán a legtágasabb patak menti terület Magyarhermányban. Felülete ingoványos, behorpad a lábnyomok alatt, majd visszaugrik, esetleg vörösre festett vasas víz buggyan fel a talajból. BÁNYAI János (1886–1971) geológus, Erdővidék földtanának igen jó ismerője szerint Szénakert altalaja diatomaföldet tartalmaz.

102. *Szénakerti-borvíz*. Szénakert közepén található ez a kitűnő forrás, melynek nagy kelendősége van, különösen kánikulában. Sajnos foglalása nem higiénikus.

103. *Barótoldala*, k., e.

104. *Szaragóda*, sz. l.; nevét a galagonyáról kapta, mivel itt sok van belőle.

105. *Csókásorra*, l.

106. *Csókásteteje*, l., k.

107. *Csókásoldala*, l.

108. *Nagyegres (Nagyegrös)*, l.

109. *Csogéle (Csögéle)*, l.; Apámtól tudom, hogy 1944 szeptemberében Csogélében, pityókaásás közben három eléhezett, fegyveres német katona lepte meg. Mutatták, hogy éhesek. Apám a maradék elemózsiát odaadta, amit azonnyomban be is kaptak, no meg egy-egy kenyérzsák nyers pityókát is kaptak. Megköszönték, és továbbálltak Csókás felé. Szüleim azt latolgatták, hogy az ők Imre fiuknak, akinek ugyanez a sors jutott osztályrészül, valaki tesz-e pityókát a kenyérzsákjába? Igen, én is kaptam pománát moldvai csángómagyaroktól.

110. *Feketetöve*, k.

Erdők, kaszálók, legelők helynevei

Magyarhermányban 1200 ha kaszálóterületet tartanak számon, melyből 1000 ha erdős kaszáló. Ennél jóval több az erdő és erdős legelő, mely 2912 ha-t tesz ki.

1. *Csigolya-árok*; igen mély, száraz árok, mégis vonzó, mert mindkét oldalát igen szép bükkerdő borítja. A szakirodalom az árokban opállelőhelyre utal, de ez az utalás nem igazolódott egy 1987-es felmérés során, amelyet fiammal, BOÉR Hunor geológus mérnökkel végeztünk.

www.szmi.ro / www.cimec.ro

2. *Csigolyalaposa (Csigalapossa)*, k.

3. *Alsókozmalas-pataka*, k., l.; vadregényes, ciheres vizesárok. Mielőtt a patakocska elhagyná szűk völgyét és elérné Barót-patakát, ottjártunkkor medvék részére, almából terített asztalra bukkantunk, a patak külső részén pedig kilövő emelvényre. E patakfej forrásából többrészes itatóvályú várja a szomjas állatokat.

4. *Kozmalas-patakok köze*; közbirtokossági legelő.

5. *Felsőkozmalas-pataka.*

6. *Barótmejjéke*, k.; a párját ritkító tisztavizű patak mentén a hermányiak jóminőségű szénát és sarjút csinálnak.

7. *Ménesréjelaposa (Ménösréjjelaposa)*, l.; itt világosabb színű andezit található.

8. *Ménesréjeteteje (Ménösréjjeteteje)*, l.

9. *Szászmező*, l.; itt lelte halálát a falu szász kovácsának fia. Mint szolgalegény, állatokat legeltetvén egy hatalmas nyírfa ágát próbálta lehúzni, mely kemény, rugalmas ág letört, és halálát is okozta. Innen kapta nevét a legelő.

10. *Szádogszegorra*, l., k.

11. *Szádogszegoldala*, e.

12. *Szádogszeg*, e.

13. *Szádogszegteteje*, e.

14. *Szádogszegfarka*, e.

15. *Barótoldala*, e.

16. *Hevederbükk*, e.

17. *Nagyhalasorra*, e.

18. *BOCSKORsarka (BOCSKORsorka)*, l.

19. *Nagyhalasháta (Nagyhalashátty a)*, l.

20. *BODAkasára*, e.; a BODA család egyik tagja juhaival ide költözött, az erdőből egy részt kiirtott a juhkosár számára.

21. *BODAkosára-árka*

22. *Sűrűsorok*, e.

23. *Bőforrás.*

24. *Bőforrás-árka.*

25. *Bőforráspusztája*, l.

26. *Aszalás*, e.

27. *Kishalashátaorra (Kishalashátty aorra)*, e.

28. *Kishalasháta (Kishalashátty a)*, l.

29. *Halasoldala*, e.

30. *Halas-forrása.*

31. *KülsőBODAkútja (KüssőBODAkúttya)*, l.; nem nagy területű, fenyvesekkel övezett, szép havasi tisztás a 30-as évek végén. Külső nyugati sarkában maga a forrás helyezkedett el, itatóvályúkkal, külső keleti sarkában délre néző erdőpásztor-házzal és bekerített udvarral, az udvar belső részén szénatároló istállóval és juhakollal, mely mögött hatalmas lucfenyőfa (Picea excelsa) őrködött. Erdőlő napokon a tisztáson szekérutók sorjáztak (ezért *Szekérutók*nak is nevezték ezt a helyet), mert a szekérelőkkel és fogattal az erdőlők Kakukk-hegy meredek oldalában szorgoskodtak a hazaszállítandó fenyőfarönkök kivágásával, két kerékre helyezésével. A rönköket innen két keréken csúsztatták a szekérutókhoz. Emlékszem, hogy az egyik erdőlőnapon ítéletidő közepette (villámlás, felhőszakadás) csúsztattuk a fát a szekérutókhoz, ahol négy kerékre raktuk, és így szállítottuk haza. A gyorsabb mozgású lófogatos erdőlők még az ítéletidő bekövetkezte előtt beérkeztek a tisztásra, és a juhakolban kerestek mendéket lovaikkal együtt, egyesek vesztükre. A villám pontosan az istálló mögötti lucfenyőbe vágott, ereje három lovat agyoncsapott, és két erdőlőt (KOMPORÁLY Están, BALÓ József Ferencé) is szélütés ért.

32. *Belsőbodakútja (Bessőbodakúttya)*, l.; a jó havasi ivóvíz és csordaitató végett a haza nem járó csorda pásztorai itt ütik fel szálláshelyüket.

33. *Havasláb-pataka.*

34. *Havasláb*, l.; ez már lucfenyő (Picea excelsa), boróka (Juniperus communis) és kövek birodalma.

35. *Halasfeje*, e.

36. *Paphomloka*, e.; ORBÁN Balázs írta le Magyarhermányról *„…a Paphomlok nevű hegyfokon oly nagy mennyiségben jön elő a vassalak, hogy arról régen nagy mérvben űzött vasműveletre kell következtetnünk”*. Dr. BÁNYAI János geológus a húszas években itt eredménytelenül kutatott. ORBÁN Balázs nem nevezi meg a forrást, ahonnan az adatot nyerte. A Kakukk-hegy déli lejtőjén, a Paphomlok felett, a Mezőhavas-puszta szélén valóban beomlott gödöraknák találhatók, de azok újabb keletűek, és vascsillámot (hematit) tartalmaznak, nem pedig gyémán-

www.szmi.ro / www.cimec.ro

tot, mint ahogyan hírlett.

37. *Kesejősarka (Kesejősorka)*, k.

38. *Kesejő-árka*; nem szárad ki.

39. *Kesejőoldala*, e.

40. *Kiskesejő*, k.; kevés bükkfával borított ligetes kaszáló.

41. *Nagykesejő*, k.

42. *Vészar-pataka.*

43. *Vészar-kútja (Vészarkúttya)*; a forrás a nagynyíresi *Asztalkő* alól csörgedez ki. Maga az Asztalkő igazi természeti kuriózum, formájával és méreteivel.

44. *Vészarorra*, l.

45. *Nagyvizes*, l.

46. *Nagynyíres*, l.; ezen az enyhén délre lejtő, hepehupás havasi legelőn már alig lehet egy-két kiöregedett, csonka nyírfát találni, annál inkább követ és borókabokrokat (Juniperus communis).

47. *Kihágóorra (Hiágóorra)*, e.; meredek hegyoldal, mely megszuszogtatja az ottjáró embert, állatot egyaránt. Igen szép és romantikus a hiágóorri gyalogösvény, melyről nyugati irányba rá lehet látni a Barót-patakra és völgyére, hallani lehet a patak csobogását. Hiágóorránál és környékén 1746-ban[25], de bizonyára már régebben is gödöraknákból bányászták a vastartalmú köveket és kiskohókban vasat olvasztottak belőlük. A még napjainkban is itt-ott látható vassalak is erről tanúskodik.

48. *Hiágóoldala*, e.

49. *Hiágóteteje*, k.; emlékszem, hogy a 30-as években itt zabot és pityókát is termelt szénafüvén id. KOMPORÁLY József.

50. *Érces-patak (Ércös-patak)*; a patakban ferde réteges opáltömböket lehet látni.

51. *Ércesteteje (Ércösteteje)*, k.

52. *Kicsibükk*, k.

53. *Feketemejjéke*, k.

54. *Papvápája*, k.

55. *Karujjos*, k.

56. *Karujjos-patak*; a patakfej környékén csordapásztorok szoktak szállást verni.

57. *Kődob*; három andezittömbből áll. Kettő közülük nem mozgatható, V alakú rést képez, míg a harmadik mozgatható, és lazán beilleszkedik a V alakú résbe. Ennek következtében az utolsó andezittömb mozgatása tompa hangot ad, dobolásra emlékeztet.

58. *Feketeoldala*, e.

59. *Rókásfa*, l.

60. *Falbükkorra*, e.

61. *Falbükkerdeje*

62. *Cigánláb*, e.

63. *Nagyhavas*, e.

64. *Nagyhavaspusztája*, e., l.: A Nagyhavas-puszta szélén beomlott gödöraknák találhatók. Itt a híres Kakukk-hegyi vascsillám (hematit, vagy szpekularit) villogó lemezkéit kutatták, amiről az a hír járta, hogy gyémántot találtak, de ez a hematit igen szép lemezekben kikristályosodott változata volt.

65. *Kakukk-hegy (Kukukk-hegy)*, e.: A Dél-Hargita legmagasabb csúcsa (1558 m), amely egy vulkáni kráter kiemelkedő része. Anyaga andezit, mely kőzetet a hermányi kőfaragók sokoldalúan felhasználtak/felhasználnak, és híressé tették Erdővidék-szerte. A Fekete-patakra néző keleti peremén helikopter-leszállóhelyet alakítottak ki a „sokoldalúan fejlett szocialista társadalomban".

66. *Kakukkhegyteteje*; egyszer, mikor ott jártam 1942-ben a tetőn, 10-15 m magasságú „két emeletes" kilátóállvány uralta azt, melyről az Alcsíki-medencére és Erdővidékre lehetett látni. 1980-ban turistaút festése alkalmával már csak összeroskadt maradványaira találtam. 1942-ben a tető déli folytatásán több hektáros tisztás volt, melyet áfonyás és málnavész borított.

67. *Feketehegyfeje*, e.

68. *Dormaorra*, e.

69. *Dormaoldala*, e.

70. *Kicsikút-árka.*

71. *Kicsi-kút.*

72. *Dormaköve*; bérces kőomlás

73. *Dorma-hegy*, e.

74. *Feketehegynyaka*, p.; a pusztán 1916. szept. 9-én egy 15 tagú német lovasjárőr román csapattal ütközött meg, mely harcban egy német és négy román elesett. A németek Hermányban jelentették a halottakat BALÓ G. János bírónak. Ő NÉMET Albertet, NAGY Károlyt és CSEKE Józsefet küldte eltemetésükre. Sírjukat a puszta felső szélén kerítéssel és kereszttel jelölték meg.

www.szrmi.ro / www.cimec.ro

Az időközben elkorhadt keresztfa helyébe VERES János kisbaconi erdőőr 1952-ben új keresztfát állított, és arra saját fogalmazású verset írt – tudjuk meg MÁTHÉ János feljegyzéseiből.

75. *Feketehegyteteje*, e.

76. *Feketehegymejjéke*, k.

77. *Feketehegyárnyéka*, e.

78. *Nagyészak*, e.

79. *Kerekfenyő*, e.

80. *Havaskaréj*, e.

81. *Vészkelőorra*

82. *Vészkelősarka*, k.

83. *Vészkelőköze*, k.; a Durkó-patakra lejtő keleti oldala érdekes, „hullámos" terep, hatalmas mogyoróbokrokkal.

84. *Osztáj*, k.: A 18. század közepén közbirtokossági erdőt irtottak ki itt, és szétosztották.

85. *Forrókút-árka.*

86. *Forró-kút*; A Fekete-hegy lábánál buggyan ki a földből. Kristálytiszta, igen hideg, bővizű és jó ízű, párját ritkító forrás, beömlik Durkó-patakába. Apámtól hallottam, hogy az 1800-as években a forrás hozamát átvezették a forrókúti kaszálókon délkelet irányába, hogy Durkó útjánál Jovánbérce száraz árkába folyjon, biztosítva ezzel a környéken dolgozók (kaszások, takarók) és állatok kánikulában oly nélkülözhetetlen vízigényét. Így gondolkodtak elődeink.

87. *Forrókúti szénafüvek*, k.; ezeken a kaszálókon egymást éri a bábakalács (Carlina acaulis).

88. *Külsőkerekköves*; az elnevezés nagyon találó. Itt kő követ ér. Nem felejthetem, hogy az orrnál mindég két kereket kellett kötni, mikor Alsójovánbércről szállítottuk haza a szénát. A köves növényzete is gazdag tölgy- és mogyorósokban.

89. *Varjúváralja*, k., sz.; igen oldalas, köves terület, sok vadrózsával (Rosa canina).

90. *Varjúvároldala*, e.; itt vágták a 30-as években a szerpentinutat, mely megkönnyítette a közlekedést a meredek oldalon.

91. *Varjúvárteteje*, k.; aránylag sima felületű, tölgyfaligetes kaszálók színhelye.

92. *Kisjovánbérce*, k.

93. *Kisjovánbérce-pataka*

94. *Németsarka (Némötsorok)*, k.

95. *Nagyjovánbérce*, k.; sovány, szegényes növényzettel. Van *Alsó- és Felsőnagyjován bérce.*

96. *Porongyos*, k.; kosárkészítésre alkalmas porongybokrokkal (kosárkötő fűz).

97. *Vész*, k.; kopár kaszálók színhelye. Itt id. BALÓ G. Józsefnek a két világháború között nagy szénatároló istállója volt, alatta juhakollal. A kaszálót kosarazta. Így a kopár terület is jó termést biztosított.

98. *Ádámbükke*, e.; Durkó-patakra lejtő sűrű bükkerdő. PETŐ Ádám 1949-ben vásárolta a faluközösségtől, árverés útján. Mivel az erdőből a falu lakói közül többen erdőltek, fákat vágtak ki, PETŐ Ádám tiltakozó beadványt adott át PETŐ János községi bírónak. Ezek után a vásárt a bíró semmisnek nyilvánította, és a hely köztulajdon maradt.

99. *Ádámbükke-kútja*; kiváló, hidegvizű forrás a bükkfák árnyékában.

100. *Vészkelőösvény*, k.

101. *Kövespatakfeje*, k.

102. *Köveshágó*, k.; belső fele igen oldalas, teli kisebb-nagyobb mogyorófabokrokkal.

103. *Köveshágóoldala*, e.

104. *Feketeárnyéka*, e.

105. *Kövesbércerdeje*; az építkezéshez szükséges kövek eldorádója, előnye még az is, hogy a településhez legközelebb lévő köves.

106. *Likaskőorra*; kőkitermelő hely.

107. *Likaskőerdeje.*

108. *Száldobosbérc-pataka (-árka)*

109. *Fenyőoldalvége*, e.

110. *PÉTERfiaksarka (PÉTÖRfiaksorka)*, k.

111. *Fenyőoldal*, e.

112. *Keddbükk-köze*, k.

113. *Tölgyesmocsár (Tőgyösmocsár)*, k.; Itt nagy mennyiségben fordul elő az andezit.

114. *Bodvaji szénafüvek*, k.

115. *Bodvajbánya* (*Bodvaj-hámor*, GÁBOR Áron kohója).

MÁTHÉ János írta, hogy a bodvaji vastermelés kezdeti ideje nem ismeretes, a kisbaconi határ *Györgykovács* nevű részéről való emlékezés a legrégibb támpont.[26] BENEDEK Elek szerint: *„Ez a neve annak az erdőrésznek, ahol nekünk is, másnak is a legtöbb erdei kaszálója van.*

www.szmi.ro / www.emc.ro

Győrkovács mellett van Bodvaj nevű vasbánya, mely sok száz esztendővel ezelőtt egy György nevű kovácsé volt: az ő nevét örökíti meg egy több száz holdas terület."[27] Az 1770–80-as évekbeli első katonai felmérés még nem tud bodvaji vasverőről, de 1831-től ZAKARIÁS Antal hámort működtet itt.[28] Ma már minden kétséget kizár, hogy az 1848–49-es magyar forradalom és szabadságharc idején teljes gőzzel folyt a termelés, és az sem kétséges, hogy GÁBOR Áron nem Fülében, hanem Bodvajban öntötte az első két, egyenként háromfontos ágyút, és ki is próbálták 1848. november 12. és 23. között.

MÁTHÉ János magyarhermányi helytörténész kiemelkedő érdeme, hogy tisztázta az első *„székely ágyúk"* megöntési idejét és helyét. Írásaiból tudjuk, hogy azok, akik foglalkoztak az ágyúk történetével, nem jártak Erdővidéken, tanulmányaikat már megírt dokumentációk alapján állították össze. Így hát téves következtetésekre jutottak.

Így szerezte meg MÁTHÉ János a Magyarhermányhoz tartozó Bodvajnak az első „székely ágyúk" öntésének tulajdonjogát. Ez kötelez minden magyarhermányi lakost és másokat is, hogy tisztelettel őrizzék emlékét, hiszen MÁTHÉ Jánosok nem mindennap születnek Erdővidéken.

116. *KALÁKA-kert*; a hámoron aluli árokban található a dobostortaopál. Megnevezése dr. BÁNYAI János geológus nevéhez fűződik. Az árkon alul található a KALÁKA-kert, szilvafákkal beültetve. Gyümölcséből készült a szilvapálinka.

117. *Szilosbérc*, k.

118. *Kövespatakmejjéke*, k.

119. *Piroska*, k.; nagyon sok vörösáfonya terem ezen a helyen (havasi meggy). A neve is innen származhat.

120. *Nagymáté*, e.; itt található a hermányi ember részére a nélkülözhetetlen fa és kő bőségben.

121. *Nagymáté*, k.; 1848-ban a Fenyőspatakon a bodvaji hámorhoz út nem vezetett, ezért az ágyúkat Nagymátén keresztül vontatták be Hermányba. Az első nagy nehézség volt a két ágyú leeresztése *Nagymátétetejé*ről (865 m magasságon fekvő tölgyligetes erdei kaszáló) Magyarhermányba. Az aránylag rövid, 5-6 km útszakaszon a szintkülönbség 284 m, és nagyon egyenetlen. *„A katonabíró arra is embereket rendel, hogy Nagy Mátyás-tetőtől a faluig nagy lejtésű úton az ágyúkat kötelekkel visszatartva fékezzék. Megéjszakáznak Hermányban, ZSIGMOND András udvarára állnak be az ágyúk és szekerek. GÁBOR Áron a szemközt lakó PETŐ Rudolfnál és pap fiánál, Mózesnél száll meg."*[29] ZSIGMOND András a múlt évben [2001] elhunyt ZSIGMOND Gábor (41-es házszám) dédnagyapja volt, ezzel átellenben (309. szám) lakott a fiatal pap.

Irodalom

1. BENEDEK Elek (1920): **Édes anyaföldem!** (Felhasznált kiadás: Bon Ami Könyvkiadó, Sepsiszentgyörgy, 1998.)

2. BENKŐ József (1999) [1778?]: **Transsilvania specialis**, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest–Kolozsvár.

3. BIELZ, Edward Albert (1857): **Handbuch der Landeskunde Siebenbürgens, eine physikalisch-statistisch-topographische Beschreibung dieses Landes**, Hermannstadt.

4. BOÉR Imre (2001): **Magyarhermány belterületeinek helynevei, azokhoz kötődő élmények a két világháború között** (I–II.)**,** *Erdővidéki Lapok*, 2001/3, 17–2, 2001/4, 12–14.

5. BOÉR Imre (2002): **Magyarhermány külterületének helynevei**, *Erdővidéki Lapok*, 2002/1, 4–12.

6. BOÉR Imre (2003): **Magyarhermány keletkezése és néveredete**, *Erdővidéki Lapok*, 2003/2, 10–12.

7. CIOBANU, Virgil (1926): **Statistica românilor din Ardeal făcută de administraţia austriacă la anul 1760–1762,** *Anuarul de Istorie Naţională*, III, 1924–25, Cluj.

8. Hnt (2003): **Erdély, Bánság és Partium történeti és közigazgatási helységnévtára**, Pro-Print, Csíkszereda.

9. JANITSEK Jenő (1993): **Bardóczszék hely- és családnevei** (*Magyar Névtani Dolgozatok* 118.), Budapest.

10. MARTINOVICI, C. – Istrati, N. (1921): **Dicţionarul Transilvaniei, Banatului şi celorlalte ţinuturi alipite**, Cluj.

11. MÁTHÉ János, id. (1997): **A magyarhermányi vasgyártás története**, *Acta [Siculica]* 1996/1, 61–72.

12. MÁTHÉ János: *Magyarhermány monográfiája* (kézirat).

13. ORBÁN Balázs (1868): **A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi és népismei szempontból** I. **Udvarhelyszék**, Pest.

14. SZABÓ György (1984): **BOD Péter ismeretlen feljegyzései Bardoczszékről**, *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, 1984/2.

15. SzO, II: **Székely Oklevéltár** II. (1876), Kolozsvár.

16. SzOÚs, IV: **Székely Oklevéltár (Új sorozat)** IV. (1998), Kolozsvár.

www.szmi.ro / www.eimec.ro

17. SzTAETHngy (2005): **SZABÓ T Attila erdélyi történeti helynévgyűjtése** 6. **Udvarhelyszék**, Budapest, 123–124.

18. UES (1850): **Uebersicht über die provisorische Eintheilung Siebenbürgens in Distrikte, Bezirke und Unterbezirke sammt der Aufgabe der in letztete fallenden einzelnen Ortschaften**, Hermannstadt.

19. UhPv1820 (2001): **Udvarhelyszék parasztvallomásai 1820-ból [CZIRÁKY Conscriptio] (Források Erdély Történetéhez 1.)**, Debrecen.

20. VARGA E. Árpád (1998): **Erdély etnikai és felekezeti statisztikája**. I, **Kovászna, Hargita és Maros megye**. TLA – Pro-Print Könyvkiadó, Budapest–Csíkszereda.

21. VAJDA Emil (1894): **A Vargyasi DANIEL család közpályán és a magánéletben**, Budapest.

Jegyzet

1. SzO, II. 209.

2. SzO, II. 219.

3. *Kiegészítések A Székelyföld leírásához*; szerzői példány másolata, OSzK, Budapest.

4. SzOÚs, IV. 101.

5. *Conscriptio BUCCOW*, Österreichische Kriegsarchiv, Bécs, vö. CIOBANU, Virgil, 1926.

6. UES, 1850.

7. Magyar Országos Levéltár, Budapest.

8. Vö. JANITSEK Jenő, 1993, 202.

9. BENKŐ József, 1999 [1789], II. 82–83.

10. L. MARTINOVICI, C. – ISTRATI, N., 1921.

11. BIELZ, Edward Albert, 1857, 436.

12. Hnt, 2003, 493.

13. ORBÁN Balázs, 1868, 217.

14. JANITSEK Jenő, 1993, uo.

15. VAJDA Emil, 1894, 13–15.

16. SzOÚs, IV, 70–72.

17. MÁTHÉ János, 190–190a.

18. JANITSEK Jenő, 1993, 205.

19. SzOÚs, IV, 101.

20. MÁTHÉ János, 197.

21. Vö. SzTAETHngy, 2005.

22. JANITSEK Jenő, 1993, 209.

23. VARGA E. Árpád, 1998, 79.

24. SZABÓ György, 1984, 159.

25. SzTAETHngy, 2005, 124.

26. MÁTHÉ János, 1997, 62.

27. BENEDEK Elek, 1920, I. 66.

28. MÁTHÉ János, 1997, 63.

29. MÁTHÉ János, id., 1997, 67.

(A család- és ragadványnevek majuszkulás kiemelését kötetszerkesztési szempontok indokolták. **Szerk. megj.**)

www.szmi.ro / www.eimec.ro

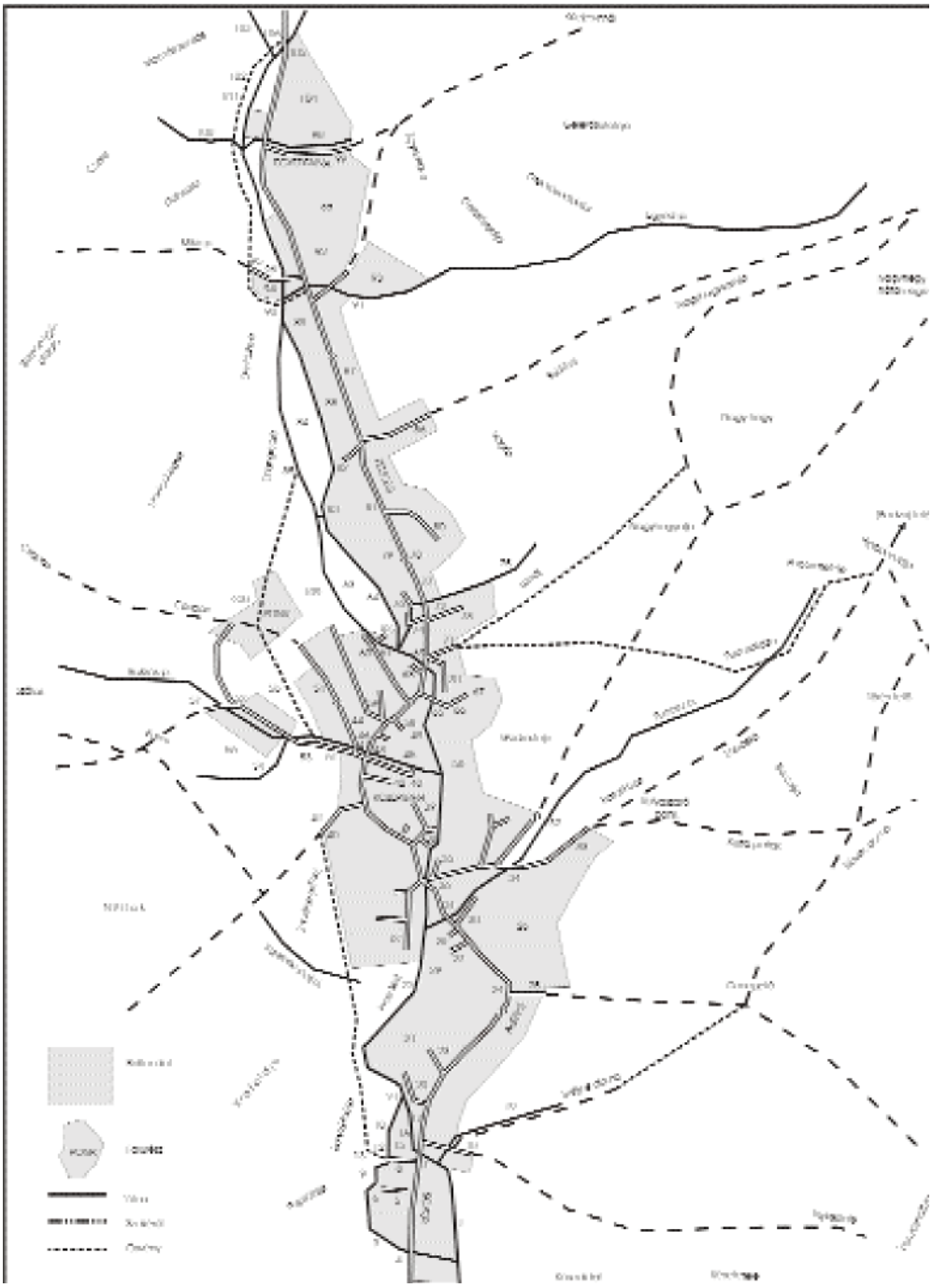

1. ábra Magyarhermány belterülete (lépték: 1:10 000)

www.szrmi.ro / www.cimec.ro

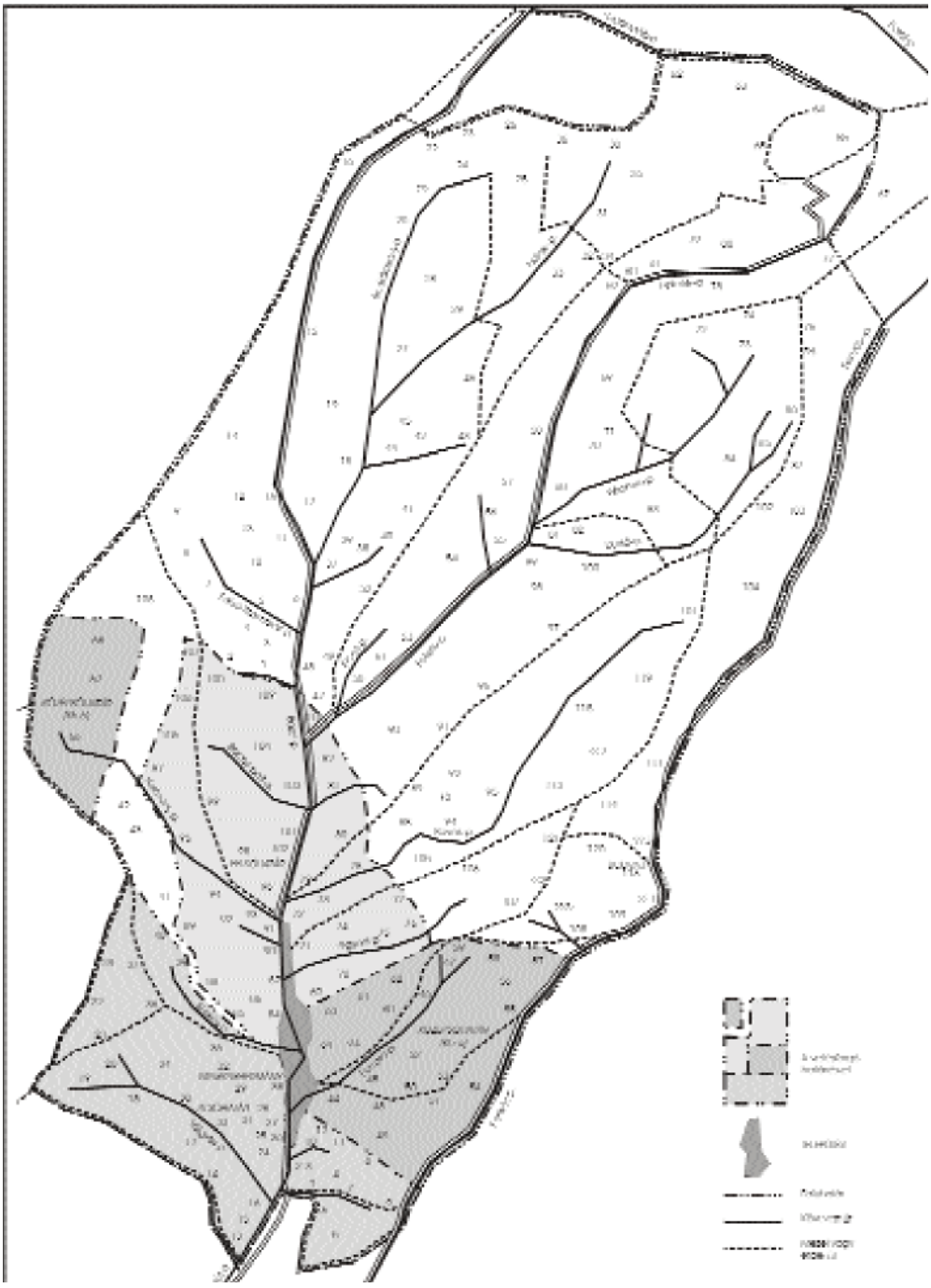

2. ábra Magyarhermány külterülete (lépték: 1:50 000)

www.szrmi.ro / www.cimec.ro

T3 Kiadó ♦ 520085-Sepsiszentgyörgy, Sport u. 8/A; tel/fax: 0267-351684, e-mail: kiado@t3kiado.ro ♦ A kiadásért felel Tulit Ilona ♦ Felelős szerkesztő Tulit Attila ♦ A tördelés a T3 Kiadó munkája ♦ Nyomta és kötötte a T3 Nyomda ♦ Felelős vezető Bács Attila ♦ A könyv formátuma: 17 x 24 cm ♦ Ívterjedelme: 12,5 ♦ ISSN 1224-7901

www.szmit.ro / www.cimec.ro